יצחק בערגער

[illegible]

Isaak Berger
21st April, 1926

ספר

בית אלהים

הגאון המפורסם, החכם השלם והכולל, נר ישראל,
וקר הרים, כמהר"ר משה בכהר"ר יוסף נ"ע מטראני.

חבר ס' קרית ספר על הרמב"ם, ושלשה חלקי תשובות
נודעים בשם שו"ת מבי"ט:

אור תורתו זרח משנת ה' רפ"ה בגליל העליון, בעה"ק צפת תוב"ב.

נחלק לשלשה שערים

שער התפלה, שער התשובה,
ושער היסודות (העקרים).

ועוד לו פרק מיוחד בביאור פרק שירה לרז"ל.

פעם אחת בוויניציאה בשנת של"ו לפ"ק, ולא נמצא רק בגדולי בתי עקד הספרים
קען), וכעת נדפס מחדש, בהוספת ציוני מקומות פסוקי התנ"ך וש"ס ומדרשים
המובאים בספר הזה, ובהגה"ה מעולה ומדויקת:

ווארשא

בדפוס ר' יצחק גאלדמאן נ"י.

שנת תרל"ב לפ"ק

БАИСЪ ЕЛОГИМЪ.

ВАРШАВА

Въ Типографіи И. Гольдмана.

ул. Мурановская N. 24.

1872.

הקדמת המחבר

לב טהור ברא לי אלהים ורוח נכון חדש בקרבי:
אל תשליכני מלפניך ורוח קדשך אל תקח ממני:
השיבה לי ששון ישעך ורוח נדיבה תסמכני:

עלינו לשבח לאדון הכל, אשר יצר את האדם בחכמה, ובהיותו יציר כפיו הוא והנמשכים ממנו, הם קרובים לנטות יותר אל השלימות מצד הצורה מנטות אל החסרון מצד החומר, כי גם החומר היה ממיטב הארץ עפר מן האדמה הידועה מזבח אדמה, ולכן יגזור השכל שיהיה נענש ואשם יותר הנוטה אל צד החומר, ממה שיהיה מושכר ומשובח הנוטה אל צד הצורה, ולהיות טוב ה' לכל הוא מיקל בטובו בעונש הנוטים אל צד החומר, שלא לחייבם מיתה בכל מה שהם ממרים את פיו כמו שימרה על פי מלך בשר ודם שחייב מיתה, ומרבה בטובו בשכר הנוטים לצד הצורה פרי המצות הידועות בעוה"ז והקרן לעוה"ב אשר אין תכלית לטובו עין לא ראתה וכו', כי תכלית היצירה היתה השגת אושר עוה"ב במעשים הטובים הבחיריים:

ולזה אינו שבח לאדם שישבח עצמו במעשיו הטובים ובלמוד התורה וקיום מצותיה, כי הוא יתברך הכין טבעו לכך ביצירתו כמו שנזכר, והקדים טובותיו עמו מיום צאתו מרחם אמו בכל הצריך לו, בהיותו משולל מן הידיעה הצריכה לו עד שגדל ונתיישב בשכלו והכיר כי מה' היתה לו, והשתדל להשכיל ולהטיב דרכיו לעבודת בוראו, וע"ז שנינו בפרקי אבות (פרק ב') ריב"ז קבל מהלל ומשמאי הוא היה אומר אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת, הכוונה כי גם שאמרנו שאין ראוי לאדם להשתבח במעשיו הטובים ובלמודו, איפשר היה שישבח עצמו כשלמד ועשה הרבה יותר מחבריו, לזה אמר כי לכך נוצרת, כי מה שהרבית בלימוד התורה יותר מחבריך, הוא כי היתה לך הכנה טבעית מאת האל ית' ביצירתך יותר מהם ולכך נוצרת כך כדי שתרבה לפי כחך והכנתך ולכן אל תחזיק טובה לעצמך, וכמו שאמר בן עזאי (יבמות ס"ג) שהרבה ללמוד יותר מקצת חביריו, כי חשקה נפשו בתורה, כי נפשו היתה מוכנת ומשתוקקת ללימוד התורה יותר מהם, וכל איש כפי כחו והכנתו חייב לעסוק בתורה אל יחסר המזג, כ"א יחסר מכדי יכלתו והכנתו עתיד ליתן דין וחשבון ע"ז, גם כי למד הרבה יותר מחבריו, אם היתה הכנתו יותר ממה שלמד וחבריו לא למדו כמוהו אלא שלמדו כפי כל הכנתם, יהיה להם יותר שכר ממנו, כי השלימו את חק הכנתם והוא לא השלימו, וכמו שאמרו ז"ל (קדושין מ) כי תחילת דינו של אדם על ביטול תלמוד תורה דכתיב (משלי י"ז) פוטר מים ראשית מדון, והיותו תחלת דינו, כי תחלת כוונת בריאתו ללימוד התורה שניתנה יום הששי לסיון דכתיב (בראשית א') ויהי ערב ויהי בקר יום הששי. ואין המקרא יוצא מידי פשוטו, פוטר מים ראשית מדון אין מים אלא תורה מי שפוטר עצמו מן התורה שגורע מחוק הכנתו הוא ראשית מדון, אעפ"י שלמד הרבה יותר מחבריו הבלתי מוכנים לכדי מה שהוא מוכן, וכן הוא לענין קיום מצות שיגדל השכר לבלתי מוכן ועושה כדי מיעוט הכנתו מן שכר המוכן ועשה יותר אלא שגרע מחק הכנתו, משל למלך שצוה לשני עבדיו אחד חלש ואחד גבור שיעשה הגבור כפלים מן המלאכה שיעשה החלש, ולא גמר לעשותה והחלש גמר חלקו, כי יענש העבד הגבור על שנתעצל מלגמור מלאכה שנצטווה שהיה בכחו לעשותה כולה, וזאת תהיה כוונת התנא שאמר (אבות פ"ב) ואל תדין את חברך עד שתגיע למקומו, שלא ידין ולא יגזור על פלוני שהוא גדול מפלוני עד שיגיע למקום חק תכונת כל אחד וא', כי גודל השכר הוא לפי גודל המעשים על חק ההכנה. וגם אפשר שזאת תהיה כוונת מה שראה בן בנו של ריב"ל (רות רבה ג' פסחים נ') עליונים למטה ותחתונים למעלה, כי אותם שהם גדולים בתורה ובמע"ט בעוה"ז והיה בכח וחק הכנתם לעשות יותר ולא עשו, הם בעוה"ב למטה מן מדרגת התחתונים ושפלים מהם שלא השיגו לעשות כל מה שעשו הם ולא נמנעו אלא מפני מיעוט הכנתם. ובזה יהיה נראה גם כן מה ששנינו (אבות פרק ג') כל שחכמתו מרובה ממעשיו למה הוא דומה לאילן שענפיו מרובין ושרשיו מועטין שהרוח באה ועוקרתו והופכתו על פניו. דמה החכמה לענפים והמעשה לשרשים, כי המעשה הוא העיקר, והלא תלמוד גדול שנמנו וגמרו תלמוד גדול שמביא לידי מעשה, הרי כתבו התוספות פ"ק דקידושין על מה שאמרו פ"ק דבבא קמא הא למיגמר הא לאגמורי, דלמגמר לעצמו מעשה גדול, וא"כ אמר התנא כי מי שחכמתו והיא הכנת טבעו ללמוד ולעשות, מרובה ממעשיו, שלא עשה כל מה שבכח טבעו בחכמתו לעשות, הוא דומה לאילן שענפיו מרובים ושרשיו מועטים, כי כיון שאינו עושה כל מה שבכחו לעשות, אפילו מה שעשה נראה שלא עשהו לש"ש, וקרוב הוא ליחשב כי הוא מתחרט על הטובה שעשה, כיון שאינו משלים כל מה שבחקו לעשות נראה שאינו מחשיב מעשה הטוב, וזה הרוח שעוקר השרשים המועטים, והנמשל שהוא כמזלזל ברוחו וכוונתו לטובה שעשה ועוקר והופך קערה על פיה, וכמ"ש על מי שלמד ופירש מתלמודו עליו נאמר (משלי כ"ז) כצפור נודדת מקנה, אבל מי שמעשיו מרובים מחכמתו דומה לשרשים מרובים שאין כל הרוחות יכולים לזוז אותו ממקומו, וכמו כן הנמשל והוא ריבוי מעשה הטוב, ההתמדה בו

תורה

Дозволено Ценвурою.
Варшава 9 (21) Ноября 1871 года.

שחדש בחכמתו מחכמת התורה לתלמידיו וחביריו, ואם יזכהו האל להגדיל תורה ולהאדירה, יודיעה ג"כ בכתב לאחרים קרובים ורחוקים ממנו כדי שיהנו כלם מחכמתו, ובזה ישאיר ברכה אחריו וצדקתו תעמוד לעד שילמדו במכתבי ספריו מה שלא למדו או לא ראו בספרים אחרים:

ולכן נתעוררתי והשתדלתי בכל ימי, אני הצעיר משה בר' יוסף זלה"ה מטראני להגות בתורת השם, וחברתי זה כמה שנים קרית ספר על כל מצות התורה לדעת יסוד מקור כל הדינים מכתובי התורה, ותשובות שאלות במה שנסתפקו בדור הזה בדיני התורה, עם היותי שוקד בישיבת התלמידים והחברים מקשיבים לקול ה', ונושא טורח משא וריב בין אנשים ולנהלם בנחת כי הם בני אברהם יצחק ויעקב אבות העולם, וזהו בלימוד התורה, ובענין מעשה הטוב בעיני אלהים ואדם, עיקרי הדת והתפלה והתשובה. נראה לי לחבר ספר זה על שלשת הענינים וקראתיו **בית אלהים**. ואלו השלשה הם מפתחות שער שמים לבוא לבית אלהים, שער היסודות, שער התשובה, שער התפלה, כי יסוד התשובה תפלה, כי גם שהראשונים כתבו והאריכו בדרושים אלו, עם כל זה מקום הניחו לנו להתגדר בו בעניינים ודרושים מחודשים מתישבים על הלב, לחזק ולאשר דברי הראשונים וליתן כח מן תורה נביאים כתובים לדברי חכמים, וליזהר בדבריהם ביסודי הדת והתשובה והתפלה, כי הם גדר כל אשר בשם ישראל יכנה וצריכים סיוע אלהי, וכמו שהיה דוד ע"ה מתפלל על ענינים אלו (תהלים נ"א) לב טהור ברא לי אלהים ורוח נכון חדש בקרבי. לב, רומז על היסודות אשר ראוי שיהיו קבועים בלב לעולם, טהור ברא, רומז לתשובה אשר היא טהרת החטאים ובתשובה נהיה כבריאה חדשה, לי אלהים, רומז לתפלה אשר עליה נאמר ויפגע במקום ואין פגיעה אלא תפלה, ועל מקומה נאמר אין זה כי אם בית אלהים וגו', ואמר ורוח נכון חדש בקרבי לחלות עוד פני אל, כי אחר שזכה להשיג אלו הג' עניינים שיהיה רוחו נכון ונח בהם, לעולם בהם יעבוד את ה', ואמר (שם) אל תשליכני מלפניך ורוח קדשך אל תקח ממני, כי הבעל תשובה והמתפלל צריך להעתיר דברים ולהתמיד בבקשה מדי יום ביום בכל ג' התפלות צהרים בקר וערב, ואצל בני אדם מי שמפציר ומעתיר במבוקש אחד פעמים שלש או יותר קצים בו, ולכן אמר גם כי אני אעתיר ואפציר בכל יום ויום על מחילת החטאים אל תקוץ בי ואל תשליכני מלפניך, כי אם בני אדם קצים בהפצר הבקשה ומשליכים המבקשים מלפניהם, הוא מפני שכבר השיבו בפעם ראשונה או שניה הן או לאו, השגת המבוקש או הפכו, אבל הבקשה מאת ה' אין אדם יודע אם נעשתה עצתו או בקשתו וצריך להעתיר מדי יום ביום, כי באי זה דר שיהיה לא יחשם, כ"א נתקבלה תשובתו ובקשתו שנמחלו עונותיו והוא אינו יודע, הוא מתמיד בתשובתו ותפלתו, ואם לא נתקבלה תשובתו אינו מבעט ואינו מתלונן כדרך בני אדם המבקשים אלו מאלו, אלא מעתיר ומפציר בתפלה ויהיה בטוח שתתקבל בהיות חטאתו נגדו תמיד, כי בקבלת התפלה הנראית לעין שנתקבלה כמו על הגשמים ועל הדבר ושאר מיני רעות המתרגשות לבוא בעולם, אחר שיסורו ממנו אנו יודעים ומכירים כי מאתו ית' באה אלינו הרעה ההיא בעונותינו, וכששבנו אליו קבל תפלתנו והסיר ממנו מכת המות או המאורעות הרעות ונתננו לו הודאה על חלקנו אשר רחם עלינו כרחם אב על בנים. ואמר ורוח קדשך אל תקח ממני, כי אחר התשובה נתקדש רוחו ונשמתו אל הקדושה תאסוף ואם יחזור לחטוא תסתלק ממנו, לכן אמר אל תקח ממני כלו' שתסיר מלפני כל מכשול עון שלא אבוא עוד לידי חטא לשתקח ממני רוח קדשך, כי מן שמיא מיהב יהבי משקל לא שקלי (תענית כ"ה) (מדרש רות רבה פרשה ב'), ואמר השיבה לי ששון ישעך ורוח נדיבה תסמכני, כי גם כי החוטא בתשובתו תכופר לו חטאתו אינו נרצה ומקובל לפני האל כבתחלה קודם שחטא, דמיון עבד מלך שעבר על דברו וממרה בו שחייב מיתה כי גם שרבים יחלו פני נדיבותו שימחול לו ונרצה להם ומחל לו העונש, לא בשביל זה יתקבל ויתרצה לפני המלך, וכמו שנאמר באבשלום (ש"ב) ופני המלך לא ראה אחר שמחל לו אביו וצוה ליואב שיביאנו ממקום שברח לו שם. ולכן אמר על בעל התשובה השיבה לי ששון ישעך וכו', שישוב לראותו בפנים צהובות כיון שהושיעו מחטאתיו ומחל לו, וגם כי זה אינו נהוג במלכי בשר ודם רוח נדיבותו הטובה תסמכהו בתורת נדבה לא בחיוב:

ולא נמצא בכל המקרא רמז לנפש רוח נשמה בג' פסוקים זה אחר זה כמו אלו, וכנה שלשתם ברוח כמו שנרמז באדם הראשון נפשו הראשונה בשם רוח כדכתיב ויפח באפיו נשמת חיים, כי לשון הפחה באפים הוא נאמר על הרוח כדכתיב (יחזקאל ל"ז) מד' רוחות בואי הרוח ופחי, וכדכתיב (שמות ט"ו) וברוח אפך נערמו מים, ולכן אמר נשמת חיים כי חיים בלשון נרמז הרוח ג"כ כמו שכתוב נשמת רוח חיים באפיו וכו', והרי הוא כאלו אמר ויפח באפיו נשמת רוח חיים, כי שם רוח הוא כולל לשלשתן נפש רוח נשמה. מהות שלשתן הוא רוח, כמו שנאמר במלאכים (תהלים ק"ד) עושה מלאכיו רוחות, לא נאמר בהם נשמות ולא נפשות אלא רוחות, כי מדרגת אלו הג' הוא כר"ל, נפש היא מדרגה למטה משלשתן הנפש החוטאת היא תמות (יחזקאל י"ח) והרוח למעלה הימנה כי הרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה (קהלת י"ב), והנשמה היא למעלה מכולן כי היא נזכרת בפירוש ביצירת האדם ונפיחת נשמתו,

והמלאכים

הקדמת המחבר

תורה על הכוונה שהיא לש"ש ומתקיימת בו :

ומה שהרבינו שכר המועט על המרובה כפי ההכנה כמו שכתבנו למעלה, יתכן לומר כי יצדק באופן זה , שיהיה שכר למי שלא היתה בהכנת טבעו לעשות אלא ג' מצות דרך משל בכל יום ועשאם , ומי שהיה בהכנת טבעו לעשות ששה בכל יום ולא עשה אלא ג' שיהיה שכר יותר למי שעשה הג' ובם השלים חק הכנתו ממי שעשה ג' כיון שלא השלים כל חקו , לא יקפח השי"ת שכר ריבוי המצות כי הכל לפי רוב המעשה , וכן בענין הלימוד אם למד אחד ו' שעות ביום ובם השלים חק כל הכנתו, יהיה לו יותר שכר ממי שלמד ג"כ ו' שעות ולא השלים בהם כל חק הכנתו, אבל אם יוסיף יותר גם כי לא השלים חקו עדיין לא יקפח האל יתברך שכרו, והרי הוא כמי שנתן דינר לצדקה חומש ממה שהיה לו ועשיר נתן ג"כ דינר, ואם היה נותן חומש כמו המבזבז היה צריך לתת ה' או י' או יותר יש שכר יותר למי שנתן הדינר שהיה חומש ממונו ממי שנתן ג"כ דינר ולא הגיע לחומש, אבל אם ירבה עוד לתת דינר אחר, גם כי לא השלים לחומש יש לו שכר אחר על הדינר השני שכבר הועיל בו לעניים, כ"ש אם השלים חקו שיהיה לו שכר על הדינר האחד ועל כל דינר ודינר שנתן יותר כמו השכר שיש לו לנותן הדינר, ועם כל זה אינו ראוי שישתבח על הלימוד ועל פעולות הטובות כי מאת ה' היתה לו שהכינו ויסדו על מתכונת הזה אשר היה מוכן ומזומן בטבעו מתחלת בריאתו הנמשכת מאב הראשון אשר היה מוכן לכל טוב להיותו יציר כפיו של הקב"ה ונפוח נשמת חיים באפיו ממנו :

ומפני שיש הבדל והפרש בין פרטי בני אדם בהכנה הטובה הזאת הרב היא ואם מעט, ואינה ידועה אפילו לבעליה, לכן חייב כל אחד מישראל להשתדל לעשות כל מה שיוכל בלמידת התורה וקיום מצותיה, ויחשוב עצמו שיש בהכנת טבעו לעשות יותר ממה שעושה, וכשירגיל עצמו לכך יוסיף וירבה לעשות יותר ממה שהיה בכחו והכנתו קודם, לא לבד בהשלים נפשו אלא ג"כ בהשפיע מטובו לאחרים כל אחד כפי כחו והכנתו ורשותו ואימתו על קרוביו ושכניו ובני עירו, וגם בני עיירות אחרות הנשמעים אליו מאימת חכמתו וממשלתו, כשהוא בגדר דורש או חכם או פרנס על הצבור או שלשתם ביחד, וכמו שאמרו במדרש (בראשית רבה פ' כ"ד) ע"ז ספר תולדות אדם מלמד שהראה הקב"ה לאדם הראשון דור דור ודורשיו דור דור וחכמיו דור ודור ופרנסיו. דורש יקרא החכם שיודע לדבר צחות בפני רבים דברי תורה ואגדה להורות להם הדרך הטובה והישרה ולהוכיחם תוכחת מגולה להפרישם ולהזהירם מכל מה שהוזהרו בתורה, חכם יקרא במקום זה הדיין העומד על המשפט לדון ולזכות ולחייב כפי דיני התורה, פרנס יקרא מלך או נשיא או ראש גלות, כפי הדור כי לא יחסר ולא יסור שבט מיהודה להוכיח במישור לענוי ארץ ולהקים דגל התורה ולומדיה כל אחד כפי כחו , שלא יהא נתפס כמי שיש בידו למחות ואינו מוחה , ומה שאמר דור דור לכל אחד ולא אמר דור דור דורשיו וחכמיו ופרנסיו , כי לפעמים יקרה באי זה דור שלא ימצא בו כ"א דורש ולא חכם ופרנס , או חכם ולא דורש ופרנס , או פרנס ולא דורש וחכם. וכן נרמז במה שאמרו זה ספר תולדות אדם מלמד שהראהו וכו', שכמו שעיקר תולדותיו של אדם הם תורה ומע"ט כן עקר זרעו ותולדותיו הם תורה ומע"ט של תולדותיו, ולזה אמרו מלמד שהראהו דור דור ודורשיו וכו', כי לא יקראו תולדות אדם הראשון עמי הארץ , כ"א הדורשים והחכמים ופרנסים וכיוצא בהם הנשמעים אליהם , ומה שאמרו דור דור ולא אמרו דור ודורשיו דור וחכמיו וכו' לרמוז כי לא יטוש ה' את עמו בכל דור ודור מבלי דורשים וחכמים ופרנסים או לפחות שנים או אחד מהם בכל דור ודור זה אחר זה , לא יחסר שום דור שלא יהיו בו רועים :

ולכן בכל דור ודור חייב אדם שתורתו אומנותו להראות את עצמו כאלו הוא מספר תולדות אדם , מדורשיו חכמיו ופרנסיו , ואין בזה משום יוהרא כי בזה יקשט עצמו בתכשיטי תלמידי חכמים להשלים עצמו בתורה ובמצות, להיותו זוכה ומזכה שילמדו ממנו אחרים ויאמרו (יומא פ"ו) אשרי פלוני שלמד תורה ראיתם כמה נאים מעשיו כמה מתוקנים דרכיו וכו', ויהיה כח בידו למחות בעושי רשעה. וכשם שמי שיש בידו למחות ואינו מוחה הוא נתפס באותו עון (שבת נ"ד) כן המוחה יש לו זכות יותר, שמדה טובה יתירה על מדת פורענות , ועם כל זה יעשה עקר בתלמודו כי ת"ת כנגד כולם, כי הזוכה ומזכה במעשים טובים גם כי זכות הרבים תלוי בו וכמו ששנינו (אבות פ"ה) משה זכה וזכה את הרבים זכות הרבים תלוי בו, הלומד ומלמד זכותו יותר , וכמו ששנינו (שם פ"ד) הלומד ע"מ ללמד מספיקין בידו ללמוד וללמד לשמור ולעשות שהם סור מרע ועשה טוב , או לשמור כנגד לומד ולעשות כנגד ללמד, על דרך מה שכתוב (ישעיה ל"ב) והיה מעשה הצדקה שלום , גדול המעשה יותר מהעושה (בבא בתרא ט') : ולא לבד שהצדיק זוכה ומזכה בחייו אלא גם לאחר פטירתו לומדים שמועותיו ושפתותיו דובבות בקבר (יבמות צ"ז) וזוכרים ג"כ מעשיו הטובים ועושים כמוהו , וזהו שאמרו צדיקים אפי' במיתתן קרויין חיים (ברכות י"ח) כי גם אחר מיתתם לומדים מתורתם וממעשיהם כמו בחייהם, כי כל מה שמחדש כל חכם בפירוש התורה ומצותיה על שרשי התורה , הוא בכלל תורה שבעל פה , וכמו שאמרו (סוף פ"ב דמגילה) כל מה ששואל תלמיד לרבו נאמר למשה בסיני , ועל זה חייב כל אדם המחדש טובו מתוך לקח טוב, להודיע מה

שחדש

השער הראשון

הוא שער התפלה ופרקיו עשרים

הפרק הראשון בגדר התפלה

ראוי לתת גדר לענין התפלה, שתלויים בה כמה דברים גדולים, כמו שנבאר בע"ה. ומצאנו גדרה נכון ושלם, והוא בקשת האדם מהאל דבר צורך שאינו ברשותו:

והרצון במלת בקשת, הוא להורות שאין ראוי שישאל האדם צרכיו מהאל ית' דרך חיוב והכרח, כמי ששואל את חברו שיפרע לו את חובו, שהוא חייב לפרוע לו, אלא דרך בקשה ותחנונים, כעני השואל למי שאינו חייב לו, כי מה הקדים האדם ליוצרו לשיאל ממנו דרך חיוב, וכמ"ש הכתוב (איוב מ"א) מי הקדימני ואשלם תחת כל השמים לי הוא, כמו שדרשו רז"ל (ויקרא רבה פרשה כ"ז עיי"ש) נתתי לו בית ואחר כך אמרתי לו ועשית מעקה לגגך, וכתבתם על מזוזות ביתך. נתתי לו שדה, אמרתי לו לא תחרוש בשור ובחמור וגו'. וע"ד הפשט יאמר, מי שחושב שהוא מקדים לפני פעולות טובות, ולזה שואל ממני דרך שילום, ממה שהוא תחת השמים שהוא שלי, אוכל לפרוע לו, אבל מי שמכיר שאין מי שיקדימני קודם שאעשה לו טובה, אלא שואל דרך חסד וחנינה, איני פורע לו ממה שיש לי בזה העולם השפל, שהוא תחת כל השמים, והוא עולם ההויה וההפסד. אלא מעולם העליון והוא עולם הבא עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו (ישעיה ס"ד), ר"ל מה שיעשה לאותם שהם מחכים לו, כלו' שמחכים שיהיה להם שכר טוב בעמלם, אבל אינם מכוונים לזה בדרך חיוב, אלא דרך חסד ורחמים, וכמו שאמר התנא (אבות פ"ב) וכשאתה מתפלל אל תעש תפלתך קבע אלא תחנונים לפני הקב"ה, כדכתיב (יואל ב') כי חנון ורחום הוא כו' ונחם על הרעה, כי תפלת קבע הוא שחושב שראוי ומחוייב הוא שתפלתו תהיה נשמעת, ושישיג המבוקש בתפלתו, והיא קובעת שאלתו, ואין ראוי לאדם אלא שיעשה דרך תחנונים, שמודה שאינו כדאי בשביל מעשיו אלא ברחמי ה', ובזה משיג מבוקשו, כי אין מי שינצל מהרעה הבאה עליו, אלא ברחמי האל, וכמו שהביא הכתוב כי חנון ורחום כו' ונחם על הרעה, כלו' כי מצד שהוא חנון ורחום הוא שמרחם ונחם על הרעה, כ"א לא היה במדת רחמנותו אלא בדין וחיוב, לא היה שב על הרעה, כי אין מי שיוכל לדין עמו לומר שהוא ראוי שיסלק מעליו חרון אפו, כי אם בחסד וברחמים ומדת רחמנותו כוללת לבלתי הגונים, וכמו שאמרו (ברכות ז') וחנותי את אשר אחון אעפ"י שאינו ראוי ורחמתי את אשר ארחם אעפ"י שאינו כדאי, כי היה מספיק שיאמר וחנותי ורחמתי ואמר את אשר אחון את אשר ארחם, לומר שלא תתפשט אותה החנינה והרחמנות, אלא לאותו שיחון ולאותו שירחם ממש ולא לאחרים, וזה בלי ספק אינו אלא לבלתי הגונים, שאם הם צדיקים גמורים, השי"ת חונן ומרחם אותם ואת דורם בזכותם, ואינו צודק בהם את אשר אחון וארחם, אלא לכלם בזכותם כנזכר. והקדים חנינה לרחמים, כי חנינה מלשון חן, והוא נותן חן לבלתי הגון, כדי שיהא ראוי אח"כ לשירחם עליו: והנה מצאנו (תענית י"ט) שהאשימו את חוני המעגל על שילא מגדר זה בתפלתו, שאמר איני יוצא מהמעגל הזה עד שתרחם על בניך, שנראה שהיה שואל מהאל דרך חיוב והכרח, וכמו שאמרו (שם) כבן המתחטא על אביו, שהוא הבן המתגעגע על אביו, שהוא נוהג עמו שעושה לו כל רצונו, ושואל ממנו דרך ציווי והכרח, וכן עשה חוני שעג עוגה ונכנס בתוכה, לרמוז כ"א לא היה מרחם על בניו היה נראה כאלו הם בתוך העוגה, כלו' שמורה לעולם שהוא כדורי, והם תחת צבאות ומזלות השמים, וכשרחם על בניו יצא מהעוגה להורות כי אין שר ומזל שולט על ישראל כשהם צדיקים, אלא שהמזל כפוף ונכנע תחתם, וכמו שנאמר על אברהם אבינו (בראשית ט"ו) ויוצא אותו החוצה (בראשית רבה פרשה י"ד) שהוציאו מחללו של עולם ואמר לו הבט וכו' שהמערכות הם תחתיו ולא הוא תחת המערכה, ונאמר לו (שם) כה יהיה זרעך, כלומר כמו שאתה למעלה מן המזלות כה יהיה זרעך, כלומר הזרע שהם מיוחסים לך צדיקים כיוצא בך:

והרצון במלת האדם, הוא להורות שלא תאות התפלה אלא לאדם, שהוא מעותד לפגעים ומקרים בזה העולם, לא למלאכים שהם למעלה מהגלגלים, ולא ישיגם חסרון ומקרה ופגע, והם מקדישים ומעריצים את קונם כפי הדרגתם והשגתם ולא לבעלי חיים שבזה העולם השפל שאין בהם דעת לשאול צרכיהם, והוא ית' שבראם הוא מספיק צרכיהם ומכין מזונותיהם מעשבים וצמחים הגדלין מאליהם בלי טורח ועמל כמו שהם אינם צריכים לטרוח ולהשיג תכלית בריאתם, כי כוונת בריאתם הוא מציאותם לצורך האדם, אבל האדם שצריך לטרוח ולהיותו עמל בזה העולם בתורה ובמע"ט, אינו ניזון מהגדל מאליו אלא ממה שצריך טורח ועמל עד הגיעו למזון האדם, להורות על כוונת תכלית יצירת האדם, וכמו שהראה רבי עקיבא לקיסר (תנחומא פ' תזריע) השבלים והגלוסקאות כששאל ממנו אי זה טוב מעשה הקב"ה או מעשה ב"ו והשיב לו כי מעשה בשר ודם, שהבין ממנו שהיה רצונו להקשות לו על המילה, הואיל שהוא ית' בראו ערל למה אנו מבטלים צורת תבניתו, והתחכם בהראות לו השבלים והגלוסקאות, כי השבלים

מעשה

הקדמת המחבר

והמלאכים הוא ידוע כי הם למעלה ממדרגות האדם, ועכ"ז אמרו חז"ל (מדרש תהלים נ"א) על הצדיקים שהם גדולים ממלאכי השרת, ולכן כנה אותם ברוחות, כי הרוח היא מדרגה אמצעית באדם בין הנפש והנשמה, כי בערך רוב האנשים שהם בינוניים, המלאכים הם רוחות למעלה ממדרגת הבינוניים שהם בעלי נפש ורוח, ובערך הצדיקים גמורים שהם גדולים ממלאכי השרת והם בעלי נשמות טהורות נקראו המלאכים רוחות למטה ממדרגות הצדיקים גמורים:

וא"כ נרמזו אלו ג' בבעל התשובה על מדרגת החטאים שהם ג' חטא עון ופשע, החטא שהוא בשוגג עושה רושם בנפש, והעון שהוא במזיד עושה רושם ופגם ברוח ג"כ, והפשע שהוא במרד ובמעל עושה רושם ופגם והפסד בנשמה ג"כ. על חטא שבנפש אמר ורוח נכון חדש בקרבי, שיעביר וישחית הפגם שנהיה בנפש על דבר החטאים ותכון ותתחדש בו הנפש, ועל העון שברוח אמר ורוח קדשך אל תקח ממני, כי העון הוא גורם המיתה להיותו במזיד וכיון ששב בתשובתו לקדושת הרוח לא יקחהו ממנו, ועל הפשע שבנשמה אמר ורוח נדיבה תסמכני, כי להפלגת גודל עונש הפשע אין לו כפרה כ"א בדרך נדבה, ואין לבעל תשובת הפשע תקנה והעמדה כ"א בסמיכה, וסמיכתו למרק פשעו שיוכל לעמוד בלי סמיכה היא בהיותו מסבב שיחזרו בתשובה פושעים אחרים כמוהו, כדכתיב אלמדה פושעים דרכיך אשר יזכרוך ובכן ילכו עד הגיעם לחצרות קדשך, וחטאים שהם בגדר הראשון מן החטא אליך ועדיך ישובו ויכנסו לחצרות היכל קדשך לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו, כי חטאתם היה כשוגג והם קרובים אל ה' בתשובתם:

ומפני שהתפלה היא כוללת לכל בני אדם הקדמתי השער שלה, ואח"כ התשובה שהוא לרוב האנשים החוטאים, ואח"כ טעם וראיות על העקרים אשר לא יזכו אלא ליחידי סגולה. ושער התפלה עשרים פרקים, ושער התשובה י"ח פרקים, ושער היסודות ס"ד פרקים, כללם ק"ב, אינו דומה שונה פרקו מאה פעמים, לשונה פרקו מאה ואחד וכל שכן מאה ושתים. שהם ק"ב ונקי:

שיר הלציי על עשר ספירות

אשורר לאל שוכן בציון
ארומם שמך כי גאה גאית
אהלל שמך מעולם האפל
אעלה שמך ממטה למעלה
אנשא שמך בגלוי ובמטמן
אעטר שמך ב ע ט ר ת מלכותך
איסד שמך ב י ס ו ד ך הנראה
אהודה שמך ב ה ו ד ך בכל שעה
אנצח שמך ב נ צ ח ישראל
אפאר שמך ה' בהר זית
אגבר שמך נאזר ב ג ב ו ר ה
אגדל שמך בצבאותיך ברנגם
אאביר שמך ואם ל ב י נ ה קראתי
אברך שמך ו ל ב נתיבות ח כ מ ה אלי
אכתר שמך בהיה ו ה ו ה ויהיה
איחד שמך מזאת עד אין סוף

אקרא לאלהים עליון
ועל כל אלהים נעלית
סביבך ענן וערפל
מגננו מאד נעלה
רפידתך זהב מרכבך ארגמן
ה' א ד נ י נ ו מה אדיר שמך
לאל חי מתי אבוא ואראה
א ל ה י ם צ ב א ו ת שמעה
ה' צ ב א ו ת אלהי ישראל
כ ת פ א ר ת אדם לשבת בית
א ל ה י ם היית לי לעזרה
רוממות א ל בגבונם
אלהים ה' עז ישועתי
עזי וזמרת יה ויהי לי
אהיה אשר אהיה
כלך אסוף אאסוף

על י"ג עקרים

אאמן שמך ואקרא אליכם אישים
אשכיל מציאותך בארץ ובשמים
אנובב אחדותך בפה ובלב יחד
אכביר עצמותך מכל עצם השמים
אאדיר קדמותך בפי ברואיך
אאמיר עבודתך בבטחה
אשבח נבואתך בשם הקרואים
אסדר נביאך כי אין כמותו
אכבד תורתך ואשבות ואנפש
אשגב מצותיך לא אשנה אשכח
אשמח בהשגחתך מאדם ועד שרץ
אצדק גמולך בכל פעולות
אאמץ גאולתך בשפתי רנני
אאשר תחייתך וידך המרימה

אף אמונתך בקהל קדושים
כי מצאי מצא חיים
שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד
כבוד אל מספרים השמים
קדם ידעתי מעדותיך
ועבדת את ה' אלהיך בשמחה
ודברתי על הנביאים
מוליך לימין משה זרוע תפארתו
תורת ה' תמימה משיבת נפש
כי לא לנצח תשכח
עיני ה' המה משוטטות בכל הארץ
כעל ישלם כעל גמולות
רוח אפינו משיח אדני
לקדושים אשר בארץ המה :

ואומר לו פלו' על הפתח בחוץ, אבל הקב"ה אינו כן, אם באתה לו צרה לאדם, לא תקרא למיכאל ולא לגבריאל אלא צווח להקב"ה והוא עונה לך, הה"ד (יואל ג) כל אשר יקרא בשם ה' ימלט, הורו כי בקריאת מיכאל או גבריאל, היו צריכים רשות ה', כמו המשל של בן בית שאומר לפטרון פלוני על הפתח בחוץ, והפטרון אומר אם ירצה שיכנס או לא, ודומה לזה הוא שמזהיר שלא תקרא למיכאל או לגבריאל, שצריכים להמלך בו ית', אלא לשם ית', ומיד יענה, כמו שכתוב כל אשר יקרא בשם ה' ימלט, כי בקריאת שם ה' לבד עד שלא השלים שאלתו, הוא נמלט, כי בעבודת האל ית' בכל לבב והיא תפלה בכוונה ישלמו לאדם כל חפציו ומאוייו, המתמידים אותו בזה העולם לעבודת בוראו, הנכללים בטוב ורע בהבאת הטוב עליו, ובסילוק הרעה הבאה עליו:

ומלות דבר צורך, יורו שאינו ראוי לאדם להתפלל לאל על דבר שאינו הכרחי, כי הוא מטריח את קונו כביכול ללא צורך (תענית כ"ד), כי קבלת התפלה הוא דבר נסיי חוץ מהטבע, כ"א יורה המזל רעה על האדם ינצל בתפלתו (שבת ד' קנ"ו ע"ב) וצדיק מושל יראת אלהים, והאל ית' אינו חפץ לבטל עולמו שברא וטבעו ללא צורך והכרח (שם) וכבר נענשו ישראל על שאלם דבר בלתי הכרחי, שאמרו (במדבר י"א) מי יאכילנו בשר, ונאמר למשה על זה, ואל העם תאמר התקדשו למחר ואכלתם בשר כי בכיתם באזני ה' לאמר וכו', כי הם לא שאלו בפירוש מה' שיתן להם בשר, אלא כמדברים בינם לבין עצמם ומצטערים על העדר הבשר, ואמרו מי יאכילנו בשר, כלומר שמשה לא היה יכולת בידו להאכילם בשר, כמו שאמר מאין לי בשר, וא"כ מי יאכילם; והיתה כוונתם על ה' שהוא משביע לכל חי רצון, ולזה אמר השי"ת למשה אספה לי שבעים איש וכו' ונשאו אתך במשא העם, שהם חושבים שאין אתה יכול להפיק רצונם וצרכם לבדך, ואל העם תאמר התקדשו למחר, כלו' מה ששתפתי שבעים איש עמך, לא להפיק רצונם במה ששאלו בשר, כי אליהם תאמר שלא היו מוכנים לאכול בשר, מצד מה שהורו שלא היו שואלים אלא ממך, כי כוונתם לא היתה אלא על שאשמע אני דבריהם, ולזה יכינו עצמם למחר לבד ויאכלו בשר, כי בכו באזני ה', כלומר כי מה שאמרו מי יאכילנו, הוא כדי שישמע ה' את קול דבריהם, ולזה נאמר ונתן ה' לכם בשר ואכלתם, כלומר לא יהיה לכם הנאה מהבשר אלא בשעת האכילה, כמו שאמרתם מי יאכילנו בשר, לא אמרו מי יתן לנו בשר אלא מי יאכילנו, שלא היו רוצים הבשר אלא ליהנות מטעמו בשעת האכילה, ולזה נגזר עליהם הבשר עודנו בין שניהם טרם יכרת ואף ה' חרה בעם וכו', כיון שלא היו רוצים הבשר אלא למלאת תאות טעמם, טרם יהנו מטעמו אף ה' חרה בהם,

וכמו כן מצינו (תענית כ"ד) במעשה דר' יוסי דמן יוקרת, שהעניש את בנו, אשר הטריח את קונו, להוציא פירות התאנה בלא זמנה, ונאסף הוא בלא זמנו:

ומלות שאינו ברשותו, יורו ג"כ על שאין ראוי לאדם להתפלל לאל אפילו על דבר הכרחי אם יש יכולת בידו וברשותו להשלים הדבר ההוא, כי אפילו שאין לו פת בסלו אלא כדי סעודה אחת ואומר מה אוכל למחר הרי הוא מקטני אמנה (יבמות ס"ג), כל שכן להתפלל לאל שיתן לו מזונות בהיות לאל ידו לאכול ממה שיש בידו, או יכול להשתכר אל צרור נקוב, וכמ"ש דוד ע"ה (תהלים ס') הבה לנו עזרת מצר ושוא תשועת אדם, כלומר כשאין אנו יכולין להושיע עצמנו בדרך טבע ותשועתנו הוא שוא, אז הבה לנו עזרת מצר, כי כשאנחנו יכולים להושיע עצמנו בדרך טבע, לא נבקש מה' שיעשה לנו נפלאות ושיעזור לנו מצר:

וכבר יראה שיפול ספק בגדר זה, במה שמצינו ביהושע אשר הפליג לדבר לה' אחרי תתו האמרי לפני בני ישראל, ועשותו נס גדול, בהשליך על האויבים אבנים גדולות, וכנראה מן הכתובים שכבר נצחו המלחמה, ואם כן למה הוצרך להעמיד חמה בגבעון וירח בעמק אילון, והוא היפך הגדר שאמרנו, דבר צורך, ואיפשר לומר שהוצרך יהושע לעשות הנס הגדול הזה לקדש ה', כדי שידעו כל העולם כי אותו הנס של השלכת האבנים היה מאתו ית', ושהיה יכולת בידו לעשות נס גדול ממנו, כי אותו הנס היה בלילה, כדכתיב (יהושע י') ויבא אליהם יהושע פתאום כל הלילה וכו' ויהמם ה' לפני ישראל וכו' ויהי בנוסם וכו' וה' השליך אבנים גדולות וכו' וימותו רבים אשר מתו באבני הברד מאשר הרגו בני ישראל בחרב, אז ידבר יהושע וכו', כי אחר שראה יהושע שרבים מתו באבני הברד מאשר הרגו בני ישראל בחרב באותו הלילה בנוסם, ידע כי הם חשבו ותלו כי לסבת היות שעת נוסם בלילה באותו מורד של בית חורון, הוא שהיה יכול האל ית' להשליך עליהם האבנים הגדולות אשר מתו רבים בהם, אבל אם היה שעת נוסם ביום, חשבו כי לא היה יכול אליהם, כי השמש המושל הגדול ביום כמו שאמרו חכמים (בראשית רבה סוף פרשה כ') בענין סדום, כי לפי שהיו מהם עובדים לחמה ומהם עובדים ללבנה, נתפרע מהם בשעה שחמה ולבנה עומדים ברקיע, והיינו י"ו בניסן, וכתיב השמש יצא על הארץ וגו', ולזה אמר כאן כשראה כך יהושע שהיו מיחסים ליאות וקיצור לשמו ית', שלא היה יכול ביום כמו בלילה, דבר יהושע לה' ביום תת האמרי לפני בני ישראל ואמר לעיני ישראל שמש בגבעון דום וכו', כי זה הנס היה לעיני ישראל שראו אותו, כי נס השלכת האבנים לא היה לעיניהם,

שלא

מעשה הקב"ה והגלוסקאות הן מעשה בשר ודם, להורות כי כמו שהגלוסקאות טובות למראה ונחמדות למאכל יותר מהשבלים. במעשה וטורח האדם בהם במלאכות הצריכות מחרישה עד אפייה, כמו כן תכלית האדם אינו מושג אלא ע"י טורח ועמל האדם בתורה ובמע"ט בזה העולם (ברכות ל"ג) כי הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, וזו היא הוראת המילה ביום השמיני ללידתו, לומר שלא נברא האדם להתנהג על טבע העולם כבעלי חיים, אלא לטרוח לפעול פעולותיו מכוונות ליוצרו, ולהחליש בידיו דבר המביאו לידי עבירה, והוא הערלה, וביום השמיני ימול בשר ערלתו, להורות כי בזה יהיה גובר על טבע העולם, שהם שבעת הימים, ששת ימי המעשה ויום השביעי שנברא למנוחה, ואם כן האדם שולל המלאכים שהם במדרגה עליונה, והבעלי חיים שהם במדרגה תחתונה:

ואיפשר עוד לומר, כי עיקר התפלה היא לאדם שהם ישראל, כמ"ש הנביא (יחזקאל ל"ד) ואתן צאני צאן מרעיתי, שאני בעצמי רועה אתכם כרועה שיש לו צאן רבות ומוסרם לרועים שתחת ידו, והצאן היפה והטוב מהעדרים הוא בעצמו רועה אותם להשגיח בהם לטובתם, ואמר אדם אתם, כי מה שאני מכנה אתכם בכינוי צאן הוא בערכי, כי אתם צאני צאן מרעיתי, אבל בערך הצאן שאינם צאן מרעיתי, אדם אתם, וזהו שדייקו אתם קרויים אדם, ואם כן תפלת ישראל היא הנשמעת שהם נמסרים תחת כנפיו ולא תחת שום שר ומזל, וכמו שאמר מרע"ה בתפלתו (דברים ט') והם עמך ונחלתך וכו', כי מגיד שהם עמו ונחלתו כדכתיב (שם ל"ב) כי חלק ה' עמו וכו' ראוי לסלוח על חטאתם ולקבל תשובתם ותפלתם:

ומלת מהאל, היא להורות שאין רשות לשאול ולבקש כי אם מהאל ית', ולא משרי מעלה שאין אנו כפופים תחתם ולא גם מהמלאכים, כי אם מהאל ית' לבדו שהוא אלהינו, כי גם בזמן שבגדו ישראל ונאמר להם (שמות כ"ג) הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמרך בדרך וגו', ונאמר (שם) השמר מפניו אל תמר בו כי לא ישא לפשעכם, שנראה שהמלאך היה אמצעי בינינו לבין בוראנו, הרי ביאר וסמך הכתוב מיד ואמר כי לא שלח המלאך אלא כשליח להביאם אל הארץ, כדכתיב (שם) כי ילך מלאכי לפניך וכו' ואמר (שם) לא תשתחוה לאלהיהם ולא תעשה כמעשיהם, וסמיך מיד ועבדתם את ה' אלהיכם וברך את לחמך ואת מימיך והסירותי מחלה מקרבך, כלו' גם כי שלחתי לפניכם מלאך ואמרתי לכם השמר מפניו אל תמר בו וכו', עם כל זה לענין התפלה שהיא עבודה שבלב, אין לכם רשות להתפלל אלא לה' שהוא אלהיכם ביחוד, והוא משגיח בכם בכלל ובפרט כל איש ואיש, ולזה אמר וברך את לחמך, כי היה ראוי שיאמר את לחמכם וכו', אלא שהיה נראה כי דרך כלל יברך את לחמם, ואפשר שאי זה פרטי לא יגיע לו דבר מאותה הברכה, לזה אמר את לחמך, כ"א אתם ביחד תעבדו אותו באגודה אחת, בכוונה לא תהיה הברכה דרך כלל, אלא לכל אחד ואחד יברך לחמו ומימיו, ופרט ואמר והסירותי מחלה מקרבך, כי רוב החלאים הם באים מרוע המאכלים, ואחר שיברך אותם הוא מסיר מחלה מקרבו, כלו' ממה שנכנס במעיו שהוא מבורך, ולא ימשך ממנו נזק לגופו כלל:

או יאמר וברך את לחמך ואת מימיך והסירותי מחלה מקרבך, כי לפעמים לא יסתפק האדם בלחם ומים לסבת בריאות גופו, וכמ"ש רבי יוחנן (חולין פ"ד) על רב שאמר צריכין אנו לחוש לדברי זקן, שהוא רבי אלעזר בן עזריה שאמר מי שיש לו מנה יקח לביתו ליטרא ירק ולא בשר וכו', ואמר רבי יוחנן אבא ממשפחת בריאים הוה, אבל כגון אנו שאין אנו בריאים, מי שיש לו פרוטה בתוך כיסו יריצנה לחנווני, ולא יסגף עצמו בעינוי ויצטרך לבריות יותר שיחלה, ורב נחמן אמר כגון אנו לווין ואוכלין, אפי' אין לנו פרוטה, ולזה אמר הכתוב וברך את לחמך ואת מימיך והסירותי מחלה מקרבך, שיהיה ברכה בפת ובמים, שיהיה בהם בריאות וחוזק באופן שלא יחלה ולא יצטרך לבשר ויין, ואמר והסירותי ולא אמר והסיר, כמו שאמר וברך את לחמך, כי השגחת האל ית' על ברואיו להצילם מרעתם היא יותר פרטית מהשגחתו עליהם להטיב להם, כי הוא מטיב לכל, כדכתיב (תהלים קמ"ה) טוב ה' לכל, אבל בענין ההצלה, כשהם בצרה צריכין השגחה פרטית בענין החמלה יותר, ולזה אמר בברכה וברך בלשון נסתר, ובענין ההצלה או הרפואה כשהם בחולי ומדוה אמר והסירותי, כלו' אני אסיר המחלה מקרבך, באופן שתדעו ותשכילו ממוצא הדבר והחולי, כי אני הוא המציל והמרפא לכל חי, בהשגחתי הפרטית עליכם, כשתעבדו אותי בכל לבבכם:

עוד רמז בזה הכתוב סבת היות התפלה לאל ולא לזולת, כי יש בידו להשלים צרכי כל השואלים אליו משא"כ בזולתו, ולזה אמר ועבדתם את ה' אלהיכם, כי יש בידו לברך לחמך ומימיך ולהסיר מחלה מקרבך משא"כ בזולתו, כ"א תעבוד ותתפלל לאיש א' שייטיב לך לא יצילך מרעתך, ואם יוכל להצילך מאי זו רעה, לא יוכל להטיב לך, כי אפי' מלאכי מעלה כל אחד ממונה על דבר אחד ואינו יכול להשלים רצון איש במה שאין ברשותו ואפילו במה שהוא ברשותו, שהוא ממונה עליו, אין לו רשות להשלים חפצי איש אם לא ברשות ה' ית', ואמרו בירושלמי דברכות (פ' הרואה) ב"ו אם באת לו צרה, קורא לבן ביתו של פטרון,

ואומר

אלא השבחים הראויים לאותה השאלה ששואל בתפלתו, שאם הוא מסדר ומקדים שבחים אחרים, נראה כחושב לסיים כל שבחיו יתברך. וכמו שאמרו (שם ל"ג) לההוא דנחית קמיה ר"ע סיימתינהו לכולהו שבחי דמרך, שאמר האל האדיר והחזק והיראוי, שכיון שהם שבחים שאין להם יחס עם שאלת התפלה, נראה שהוא רוצה לספר כל שבחיו, וכמו שאמרו (שם ד' ל"ג ע"ב) תלת קמייתא אי לאו דאמרינהו משה רבינו ואנשי כנסת הגדולה תקנום בתפלה, לא הוינא אמרי להו. כי ביציאת מצרים ובמדבר נתפרסם גדולתו וגבורתו ונוראותיו, אבל בחרבן ב"ה אמר ירמיה (יומא ד' ס"ט ע"ב) גוים מקרקרים בהיכלו איה נוראותיו ולא אמר נורא, דניאל אמר גוים משעבדים בבניו איה גבורותיו לא אמר גבור, אתו אנשי כנסת הגדולה והחזירו עטרה ליושנה, ואמרו הן הן נוראותיו הן הן גבורותיו, שכובש את יצרו ונותן ארך אפים לרשעים, ואלמלא גבורותיו היאך אומה אחת יכולה להתקיים בין האומות, הרי שנתנו טעם לשבח על אמרם אותם השבחים בזמן החרבן, כי גם הם מתייחסים לענין שאלת תפלותינו, כי אנו מתפללים לאל שנתקיים בין האומות, וכן אמרו בפירוש על חנה (ברכות ד' ל"א ע"ב) אמר רבי אלעזר מיום שברא הקב"ה את עולמו לא היה אדם שקראו להקב"ה צבאות, עד שבאתה חנה וקראתו צבאות, אמרה רבש"ע מכל צבאי צבאות שבראת בעולמך קשה בעיניך ליתן לי בן אחד ביניהם, משל למלך שעשה סעודה וכו'. הרי שחנה השבח שסדרה קודם תפלתה היה שבח מתיחס לשאלתה, וכן אמר דניאל (סימן ט') לאדני אלהינו הרחמים והסליחות כי מרדנו בו. כי מצד שהוא אדון על כל העולם, תאות לו רחמנות, ומצד שהוא אלהינו תאות לו הסליחה, ואמר כי מרדנו בו, כי מי צד שהחטא הוא חמור, שהוא במרד ובמעל, צריך רחמים וסליחה שירחם עלינו ואחר כך יסלח:

וכמו שצריך לסדר שבח קודם, צריך לתת הודאה בסוף על חלקו, שהוא כעבד שקבל פרס מרבו שמשבחו והולך לו, כמו שדרשו ז"ל (ברכות ד' ל"ד ע"א). וצריך לתת טעם למה אמרו שהוא כעבד שקבל פרס מרבו שמשבחו והולך לו שנראה שהוא מקוה שתמיד תשמע תפלתו, ואפשר שהורו לנו כאן עיקר מעקרי התפלה, והוא שלא ישים אדם מגמת פניו כשמתפלל שתשמע תפלתו, וכמו שאמרו (שם דף ל"ב ע"ב) סוף בא לידי כאב לב, כדכתיב (משלי י"ג) תוחלת ממושכה מחלה לב, ואמר רבי חמא בר חנינא (שם ל"ו) כל המתפלל ולא נענה יחזור ויתפלל, שנא' קוה אל ה' וכו' וקוה אל ה', ואם כן מה שאמרו כעבד שקבל פרס מרבו, הוא שיחשוב בעצמו כאלו כבר נענה, כי לא היתה תכלית התפלה כדי שיענה, אלא להורות שאין בעולם למי שראוי להתפלל אלא לאל ית', ולהכיר שהוא חסר מכל וכל בזה העולם, ואין מי שימלא חסרונו אלא הוא ית', ומספר לפניו חסרונותיו, להורות זה הענין, וסוף השכר לבוא, אבל לא שתהיה התפלה לתכלית השגת המבוקש, שנראה שאם היה יודע שלא יהיה נענה באותה התפלה לא היה אומר אותה:

ובזה יתורץ דבר קשה בענין התפלה. שנראה דבר בלתי הגון ונאה לשאול שאלה אחת כמה פעמים, כי לפני מלך בשר ודם אם ישאלו ממנו דבר א' פעמים או שלש, יחרה לו על השואל, כי אם היה רוצה המלך להשלים לו שאלתו בפעם הראשונה או השני' היה משלים חפצו, ואם כן ההפצר הוא דבר נותר ומזיק להשאלה, ואנחנו מתפללים לאל בכל יום ערב ובקר וצהרים תפלה א', י"ח ברכות שתקנו, וגם כי אין אנחנו נענים ברובם, אין אנו נמנעים מלאומרם בכל יום. אלא שכוונת התפלה היא להכיר ולהורות כי אין בעולם למי שראוי להתפלל כי אם לאל ית', שהוא אדון לכל העולם ושאנחנו חסרים מכמה דברים המוזכרים בתפלה, ואנו זוכרים אותם לפניו, כדי שנכיר שאין מי שיכול לספק צרכינו ולהצילנו מכל צרותינו. כי אם האל ית' ועליו אנו משליכים יהבנו, ואנחנו יוצאים ידי חובתינו בהתפלל על הכונה הזאת, וה' הטוב בעיניו יעשה, אם לקבל תפלתנו אם היא הגונה אם לאו, וזהו שנאמר בסוף המזמור שנאמר בדברי הימים (א' ט"ז) על יד דוד ואסף ואחיו בהביא את הארון בתוך האהל אשר נטה לו דוד אמרו, ואמרו הושיענו אלהי ישענו וקבצנו והצילנו מן הגוים להודות לשם קדשך להשתבח בתהלתך, כי באמרם ואמרו הושיענו, הורו על שיכיר האדם חסרונותיו, ויאמר אותם לפני האל ית', ואמרם אלהי ישענו, הוא לומר כי אנו מכירים שהוא אלהי ישענו, כלומר שאין מי שראוי שיתפללו אליו, אלא הוא, שהוא אלהי ישענו שיכול להושיע ולו נאה התפלה והתחנה, ואמר עוד וקבצנו והצילנו מן הגוים להודות לשם קדשך וכו', להורות כי בזמן שאנו בגלות הוא שאנו מסדרים שבחו של מקום ואנו מתפללין לאל שיושיענו מכל צרותינו, אבל כשיקבץ אותנו ויצילנו מן הגוים, אז לא תהיה תפלתנו אלא שבחים והודאות לאל יתברך, ולא תפלה ותחנה, כי לא יארע לנו שום נזק וצער, שנתפלל עליו, אלא נשבח ונעריץ אותו ונודה לשמו כמו שהמלאכים עושים שמקדישים ומעריצים את האל ואינם מתפללים, כי אין להם צורך לשום דבר, כך נהיה אנחנו בזמן העתיד במהרה בימינו, ואם כן כשאמרו כעבד שקבל פרס מרבו, הוא שיחשוב בעצמו כאלו כבר קבל הפרס, שאין עושה תפלתו על מנת לקבל פרס, אלא על הכוונה הנזכרת:

פרק

שלא ראו אופן השלכתם, אלא שמתו האמורים מאדם, אבל זה הנס של עמידת השמש היה לעיניהם, שראו השמש בעיניהם עומד כיום תמים. וענין העמדת השמש היה להורות להם כי השם ית' מושל בכל ברואיו, ונותן להם תוקף לעמוד על משמרתם, ולהתיצב על מישור מהלכם, ויכול לשנות ג"כ את תפקידם ולבטל אותם מעבודתם, ואפילו לשמש שהוא המושל הגדול שבעולם לעיני הברואים, ולזה אמר שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון, ואמר וידום השמש וירח עמד עד יקום גוי אויביו, שעמד השמש בלבד וידום, עד אשר ראו נקמת הגוי, שהם ישראל כדכתיב (דברים ד') כי מי גוי גדול אשר לו אלהים וכו', מאויביו, שהתמיד העמדת השמש עד אשר השלימו לנקום מהם, כדי שיתקדש ה', וידעו הגוים כי ממשלת השם ומדת דינו מתוחה לאויביו בין ביום ובין בלילה, ולכן לא זז השמש ממעמדו, עד אשר לקחו נקמתם מהם בשלימות, ואמר ולא היה כיום ההוא לפניו ואחריו שיעשה נס ללא צורך כזה, אחרי שובם מהמלחמה בנצחון, שישמע ה' בקול איש להעשות נס גדול כזה ללא הכרח, אלא לסבת שיהא ניכר ומפורסם כי ה' נלחם בישראל, ונתבאר ונתקיים גדר התפלה והוא. בקשת האדם מהאל דבר צורך שאינו ברשותו:

פרק שני

ענין גדר זה, לא יכלול אלא שאלת האדם צרכיו שהוא דמיון ברכות אמצעיות של י"ח ברכות, אמנם צריך המתפלל להקדים לתפלתו שבח הבורא, וכמו שדרש רבי שמלאי (ברכות ל"ב) לעולם יסדר אדם שבחו של מקום ואח"כ יתפלל דכתיב (דברים ג') ה' אלהים אתה החלות וגו' וכתיב בתריה אעברה נא ואראה וכו'. וענין הקדמת השבח נראה בתחלת המחשבה דבר בלתי הגון בשאלת צרכיו, כ"א אדם א' ישבח את חברו, ואח"כ ישאל ממנו אי זה דבר, נראה שסיפור שבחו היה לסבה שישלים שאלתו. אבל בהסתכלות ועומק המחשבה, יראה דבר הכרחי לקבלת התפלה, והוא כי שבח ושלמות האנשים אינו דבר שלם בתכלית ולא קיים, לסבת מאורעות האדם וגלגולי העולם, ולכן אי איפשר שישבח האדם את חברו וישאל ממנו, כ"א בתוספת שבח ויתר שאת מה שאין בו והוא אומרו בשפת חלקות להפקת רצונו ממנו, אמנם בענין התפלה לאל ית' צריך שידע האדם ויכיר קודם תפלתו לאלהיו, כי אין מי שיכול לתת את שאלתו ולעשות את בקשתו, אלא הוא ית' כי הוא ברא את העולם, ולו נתכנו עלילות, ולזה צריך להקדים ולסדר שבחו של מקום, לומר שהוא יודע ומכיר כי מצד שבחו וגדולתו שהוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו, הוא ראוי שיתפללו אליו, כי הוא מוריש ומעשיר משפיל אף מרומם, ואומר ועושה גוזר ומקיים, ואין מי יאמר לו מה תעשה. ולכן שואל ממנו שאלותיו, ומשליך עליו יהבו והוא יכלכלהו. וזהו שאמר רבי יוחנן משום רבי יוסי בן זמרא בברכות (דף ז' ע"ב) מיום שברא הקב"ה את עולמו לא היה אדם שקרא להקב"ה אדון עד שבא א"א ע"ה וקראו אדון. שנאמר (בראשית ט"ו) אדני אלהים במה אדע כי אירשנה. ויש לספק בזה שהרי אמרו במדרש (בראשית רבה פרשה י"ז. במדבר רבה פרשה י"ט) אני ה' הוא שמי שקרא לי אדם הראשון. כשאמר הקב"ה למלאכים חכמתו מרובה משלכם וקרא שמות לכל הדברים. ואמר לו ואני מה שמי. אמר נאה לך להקראות אדני שאתה אדון לכל. ולזה אמר הקב"ה אני ה' הוא שמי שקרא לי אדם הראשון. וא"כ הרי שאדם הראשון הוא שקראו אדון הכל. ואיך אמרו לא היה אדם שקראו אדון אלא אברהם. ויש ליישב כי מה שקראו אדם הראשון ה' הוא שם בן ד'. כדכתיב אני ה' הוא שמי. וזה השם הוא מורה על שהוא ית' ברא העולם ומהוה כל ההויות. ולסבת שאופן בריאתו העולם והוית ההויות הוא דבר נעלם מעיני כל חי. שאין מי שישיג כיצד בראו שאינו דבר מצוייר. לכך אינו נקרא ככתבו אלא בכנוי אדנות. כלומר כי בסבת בריאתו העולם ראוי שיהיה אדון עליו כיון שהכל ברואיו. וזה דבר נגלה ומפורסם ומושג שהוא ית' משגיח בעולם ונותן לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו. ולזה ראוי לקרות על שם ההויה שם אדנות. כי מסבת ההויה הוא אדון על הכל. ומה שאמרו לא היה אדם שקראו אדון, הוא שקראו אדון בפירוש בקריאה. אלא א"א שקראו בלשון אדנות. כי בזמנו כבר נשכח מפי העולם שהוא ית' ברא את העולם. ולא היו מכירים שהיה אדון על כל העולם מצד הבריאה. ולזה קראו הוא אדון בפירוש בענין ירושת הארץ. לומר כי כשיירשו בניו את הארץ שיעשה להם הוא ית' נסים ונפלאות ביציאת מצרים ובכניסתם לארץ יכירו כל העולם כי הוא ית' אדון על כל העולם. ומצד שיכירו שהוא אדון העולם, יודו למפרע שהוא ברא את העולם והוא מהוה ההויות. וא"כ יצא לנו מכאן שצריך להקדים לתפלתו השבחים שלו ית'. בפרט אותם השבחים שיש להם יחס לענין שאלתו. כמו שאמר אברהם אדני אלהים במה אדע כי אירשנה. כלומר צריך שתראה אדנותך ומדת דינך על האומות. כדי שאירש הארץ, כי עתה אינו ניכר לבני העולם. וכן דניאל אמר (דניאל ט') והאר פניך על מקדשך השמם למען אדני. ואמרו ז"ל (ברכות ד' ז' ע"ב) למענך מבעי ליה. אלא למען אברהם שקראו אדון. כלומר כי זאת התפלה שהיתה על חורבן בית המקדש היה צריך שיראה השי"ת אדנותו בעולם שידין אותן:

ונראה שאין ראוי להקדים ולסדר שבח למקום.

שהשפעה היתה ראויה כפי צרת העבודה שהיו בה, ולא היו צועקים ומשועים יותר מן הראוי. ואותם שאינם שואלים מה שראוי להם וחלקם בפיהם, הם בגדר ענוים. ועליהם תבוא ברכת טוב בלי שאלה, וכמו שכתוב (תהלים יו"ד) תאות ענוים שמעת ה' תכין לבם תקשיב אזנך, כי הוא יתב' רוצה תאות לבם, ושומע אותה כאלו שאלו אותה בפיהם. ומכוין לבם שתהיה אותה התאוה לעבודתו יתב'. כדי שיהיה ראוי שישמע אל ויענהו, ועליהם נאמר (שם ל"ז) וענוים יירשו ארץ והתענגו על רוב שלום, כלומר כי אותם שהם ענוים ואינם שואלים צרכם בפיהם, אינו צריך לומר שהוא יתב' מספיק צרכם בדברים הבלתי קיימים, אלא גם כן משלים צרכם בדברים הקיימים והעומדים, כדי שלא יצטרכו לשאול דבר כיון שהם ענוים. וזהו הנרצה באמרו וענוים יירשו ארץ, כלומר מצד ענותנותם ישלים יתר שאת, שהם יורשים דבר קיים בארץ ואינם יגעים לריק ולא יולדים לבהלה, והם מתענגים על רוב שלום, כי גם שהאל יתברך משפיע להם טובו ועם כל זה הם אינם מתענגים כי אם על רוב שלום, כשיש רוב שלום בעולם. שכל העולם עומדים בשלוה. ולא שהם יעמדו בשלוה והעולם בצער (תענית כ"ד). כי הם מצטערים עם הצבור (תנחומא סוף פרשה בשלח) ואינם מתענגים כי אם על רוב שלום בעולם. כנזכר:

פרק רביעי

זמני התפלה, גם כי אינם מן התורה, הם עיקר גדול בתפלה. והם מיוסדים מהאבות עליהם השלום, וכמו שאמרו (ברכות כ"ו ע"ב) אברהם אבינו תקן תפלת שחרית דכתיב (בראשית כ"ג) וישכם אברהם בבקר. יצחק תקן תפלת מנחה דכתיב (שם כ"ד) ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב, יעקב תקן תפלת ערבית דכתיב (שם כ"ח) ויפגע במקום. כי לא לבד תקנו התפלה אלא גם זמני התפלה. וכוונת אלו הזמנים הוא להורות לנו, כי חיותנו וקיימנו בזה העולם הם מאתו ית'. ולזה כשאנו קמים ממטתנו שישננו בלילה, אנו חייבים להתפלל לאל ולתת לו הודאה ולהכיר שהחזיר נשמות לפגרים שהם כמתים, שהשינה א' מששים במיתה לסבת העדר השתמשות החושים החיצונים, ובתפלתנו לאל בשחר. אנו מכירים כי הוא המעמידנו בזה העולם. והמחיה אותנו כהיום הזה. ואחר כך אנו הולכים לעשות עסקנו להתפרנס ממעשה ידינו. ובשעת המנחה שפנה היום ונטו צללי ערב. אנו חוזרים להתפלל לאל, כדי שנכיר ונבין, כי מה שנתעסקנו במלאכת חיינו והשתדלותנו. הוא הנותן לנו כח לעשות חיל. כי (קדושין דף פ"ב ע"ב) אין עושר ועוני מהאומנות. אלא ממי שהעושר שלו כדכתיב (חגי ב') לי הכסף ולי הזהב וגו'. ולכך יבקש רחמים ממי שהעושר בידו. והנה נכללו כל צרכי האדם באלו השני דברים. בחיותו וקניינו. לכך אמרו (ברכות דף כ"ז ע"ב) כי תפלת ערבית רשות. שאינה לצורך דבר הכרחי כשאר התפלות, ולכך אמרו (שם דף ה' ע"ב כפי' התוס' ד"ה אלא) שאסור לעשות מלאכה קודם שיתפלל תפלת שחרית. כי אותה התפלה אנו מתפללים אותה על חיותנו בזה העולם. ולא הגיע עדין גבול המלאכה:

וכבר נרמזו (ברכות דף ל"א) זמני ג' תפלות אלו בכתוב כדכתיב (תהלים נ"ה) ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה וישמע קולי. הרצון כי בהיות התפלה באלו הג' זמנים או באחד מהם בכוונה. אין ספק שהאל יתב' ישמע קול תפלתו. עוד נרמז בדבריו לשון יחיד, כי כשהתפלה היא באחד מזמני התפלות. גם שתהיה ביחיד היא נשמעת. כיון שהוא בזמן שהצבור מתפללים. אע"פ שהוא מתפלל ביחיד (ברכות ח): עוד נרמז בזמני ג' תפלות אלו, שיהיו כל ימי האדם בזה העולם. בעליית ימיו ובעמידתם ובירידתם. מכוונים לעבודת ה' ית'. ולא ימתין עד אשר יבאו ימי הזקנה (שבת דף קנ"ג ע"א) וישוב יום א' לפני מיתתו, ונמצא כל ימיו בתשובה ובמעשים טובים, ולזה תקן אברהם אבינו ע"ה תפלת שחרית. שהוא דמיון תחלת ימי האדם, שיהיו מכוונים לעבודתו, ולא ימשך אחר המדות הגופניות. ויצחק תקן תפלת המנחה. לרמוז כי מאמצע ימיו והלאה צריך לחפש בדרכיו יותר ולהוסיף אומץ בעבודתו יתב'. ויעקב תיקן תפלת ערבית לרמוז כי גם שטרח בתחלת ימיו ובאמצעותם בעבודת השם ית', גם בשעת הערב השמש שהם ימי הזקנה צריך האדם לעשות מה שיוכל מעבודת ה', גם כי אינו יכול לטרוח ולעשות כל כך כמו שהיה עושה בעודו איש, בזמן בחרותו, אפילו הכי יעשה מה שיוכל. ובערך זה נקרא תפלת ערבית רשות. שאין הזקן יכול לעבוד עבודת ה' בשלמות מצד כבדותו. וכמאמר שלמה עליו השלום (קהלת י"ב) וזכור את בוראך בימי בחורותיך וגו' והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ. וכן אמר (שם י"א) בבקר זרע זרעך ולערב אל תנח ידך. הנה שהמשיל ימי הבחרות לבקר. ואמר כי בהם צריך לטרוח ולעמול. וגם בערב שהם ימי זקנה שלא יוכל לטרוח כל כך. אל יכחיד מלעשות דבר מכל וכל, אלא יעשה מה שיוכל, ועל זאת הכוונה איפשר שסדרם המשורר בהפך תיקונם, להעיר האדם על תכליתו. ומבחרותו ותחלת ימיו יביע וישגיח ימי זקנתו והערב שמשו, ולכן התחיל מהערב, ואמר ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה

פרק שלישי

מצות התפלה אינה כשאר המצות שנאמר בהן (ראש השנה דף כ"ח ע"ב) מצות אין צריכות כוונה ויוצא ידי עשיית המצוה בעשות אותה אפילו בלא כוונה כיון שעושה מעשה המצוה כהוגן וכשורה (שם דף הנ"ל ע"ש), אבל התפלה אינה מצוה מעשית, ולכן צריך לכוין בה (ברכות דף ל' ע"ב) כי עיקרה היא כוונת הלב, גם כי אינה נשלמת אלא בדבור דהרהור לאו כדבור דמי (ברכות דף כ' ע"ב), והכתוב תלה אותה בכוונה ובדבור כדכתיב (דברים י"א) ולעבדו בכל לבבכם, ואמרו (תענית ד' ב') אי זו היא עבודה שהיא בלב זו תפלה נקראת עבודה שיש בה איזה מעשה. והוא עקימת שפתיו בתפלתו. ולזה (ברכות דף כ' ע"ב) אין יוצא בהרהור דלאו כדבור דמי. אבל העיקר היא הכוונה. וענין זאת הכוונה הוא לדבק מחשבתו במה שמוציא בשפתיו. אם הוא מסדר שבחו ית' יחשוב באותם השבחים שמוציא בשפתיו שהם נאותים לו והוא משובח בהם ולא אחרו, וכן בענין שאלת צרכיו, שהוא יכול ומשגיח על כל פרטי בני אדם לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו, מה שאין כן בזולתו. ובענין זאת הכוונה יהיה מושגח ומושפע מאתו יתברך בזה העולם ובבא. כי בכוונה וברצון הוא שברא הקב"ה את עולמו. ולא הוצרך דבור. כי עשרה מאמרות נאמרו על הרצון והחפץ מאתו יתברך ויתעלה. וכמו שמצינו אמירה בלב (מגלת אסתר סי' ו) ויאמר המן בלבו. וכיון שכל העולם נברא בחפץ ורצון. כמו כן שומע תפלת ברואיו כשהיא בכוונה. ולא תשלם הכוונה כהוגן בלתי הדיבור. ולכך אמרו (ברכות ד' כ' ע"ב) הרהור לאו כדיבור דמי. וגם כן יועיל הדיבור לעמי הארץ הבלתי מבינים מה שאומרים. ואם לא היה הדיבור לא היו יוצאים ידי תפלה כלל. ואפילו המבינים א"א שיוכלו לכוין בכל עת שמתפללים. ולכן אנו אומרים בסוף הברכות האמצעיות שמע קולנו ה' אלהינו וכו'. כי גם שלא כווננו כראוי בתפלתנו. שישמע קול תפלתנו. גם כי הקול הוא בלי כוונה. ובחתימה אנו אומרים כי אתה שומע תפלת כל פה. כלומר אפילו התפלה שהיא מן השפה ולחוץ, שאינה בכוונה. אתה שומע אותה על ידי רחמיך הרבים. כיון שאינם יודעים לכוין בה. כמ"ש (תהלים ס"ה) שומע תפלה עדיך כל בשר יבואו. כי מצד שהוא שומע קול התפלה גם בלי כוונה. עדיו כל בשר יבואו. אותם שהם קרובים לחומר מן הצורה והם מכוונים לבשר. יבאו עדיו תפלתם:

או ירצה כי לא לבד שומע תפלת האנשים שמתפללים על הדברים הצריכים לשלמות נפשם בזה העולם. כמו שנאמר כשיתכן להם הש"י דעה והשכל ויפתח להם שערי תשובה שהם דברים בלתי גשמיים. אלא גם בשאלם והתפללם על צרכיהם הגופניים בזה העולם. הוא משגיח עליהם ומשלים צרכם. וזהו שומע תפלה עדיך כל בשר יבואו. כלומר בשביל שאתה שומע תפלה. יבואו עדיך צרכי כל בשר. מה שהם צריכים מצד שהם בשר. ואתה משלים להם צרכם, וכן אמר הנביא (ירמיה ל"ב) הנני אלהי כל בשר הממני יפלא כל דבר, כי יש מהכופרים שחושבים כי מצד גדולת מעלת הש"י אינו משגיח בזה העולם השפל והגרוע. לזה אמר אני אלהי כל בשר. שאני משגיח על כל בשר. גם כי הם שפלים מצד החומר שלהם. כי אין ראוי שיפלא ויתכסה ממני כל דבר. ולכן אני משגיח על פרטיהם. כיון שאני אלהיהם. וג"כ לקצת בני אדם הטובים וישרים בלבותם יועיל להם הרצון והכוונה בלי תפלה בדבור. כדכתיב (תהלים קמ"ה) רצון יראיו יעשה ואת שועתם ישמע ויושיעם. כי אותם שהם יראי ה'. אין ראוי שיתפללו לה' על רוב הטובה בזה העולם. כי אין הצדיקים יכולים לעמוד בשלוה. אלא קופץ עליהם רוגז:

והנה יעקב אבינו עליו השלום לא שאל מאת השם יתברך רוב עושר וכבוד. אלא לחם לאכול ובגד ללבוש. וכן נאה לצדיקים להסתפק בזה העולם בדבר מועט. באגודה של ירק (סנהדרין ל"ד ע"ב), ולא לשאול מה' בית והון. ועכ"ז כשרואה השם ית' רצונם וחפצם בעושר וכבוד. בהיות כוונתם לשם שמים. להשתמש בהם כראוי. לפרנס עניים. ולהחזיק התורה ולפארה. גם כי אם הם אינם מוציאים מחשבתם לפועל על לשונם. השם ית' עושה רצונם. ויעקב אבינו באותו המצב אמר (בראשית כ"ח) וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך. כלומר אני איני שואל ממך כי אם לחם ובגד. אבל אם תתן לי יותר. עשר אעשרנו לך. ולכן אמר המשורר בזה הכתוב. רצון יראיו יעשה. שרואה השם ית' ובוחן כליות הצדיקים ועושה רצונם. גם כי אינם שואלים בפיהם. ואמר גם כן ואת שועתם ישמע ויושיעם. להורות לנו מעלת יראי ה'. כשהם משועים וצועקים לאל יתברך, גם כי אין הצרה כל כך כמו השועה והצעקה. ישמע אל קול הצעקה. ויושיעם כפי הצעקה ולא כפי הצרה. כי לפעמים האדם מיצר וצועק יותר מן הראוי לאותה הצרה, להיותה קטנה. כי אם הצרה היא גדולה כמו השועה, גם צעקת אחרים שאינם יראי ה' כל כך הוא שומע ומושיע אותם. וכמו שאמר הכתוב בישראל (שמות ב') ותעל שועתם אל האלהים מן העבודה. שירצה לומר כפי הכונה בזה המקום. שעלה שועתם אל האלהים מן העבודה שהיו מעבידים ומשעבדים אותם. כלומר

שהשועה

אומרים עליו אי חסיד אי עניו תלמידו של אברהם אבינו, ואברהם אבינו מנא לן דקבע דוכתא, שנאמר (בראשית י"ט) וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם, הנה שקביעות המקום הוא לו לעזר וגם להועיל בשמיעת תפלתו, ואמרם אלהי אברהם יהיה בעזרו, לומר כי כיון שהוא קבע מקום לתפלתו כאברהם אבינו, זכות אברהם אבינו שקבע ג"כ מקום לתפלתו, כדכתיב אל המקום אשר עמד שם, עומדת לו לעזרה, וכמו שנשמעה תפלת אברהם אבינו בשביל שקבע מקום לתפלתו, כן תהיה נשמעת תפלת הקובע מקום, כי כיון שהוצרך הכתוב להודיענו כי במקום אשר עמד והתפלל בו פעם אחרת השכים עתה להתפלל, נראה כי הוא דבר מועיל ועוזר לקבלת התפלה, והולך אחריו ודורך בעקבותיו לקבוע מקום לתפלתו הוא תלמידו, והוא במקום אברהם אבינו באותו הדור, ולכן כשמת אומרים עליו אי חסיד אי עניו תלמידו של אברהם אבינו, כלומר מי ישלים חסרונו וימלא מקומו להיות תלמידו של אברהם אבינו לקבוע מקום לתפלתו:

עוד מבואר בפשט מאמר זה שאומר כל הקובע מקום לתפלתו, ולא אמר לתפלה, להורות כי מי שמתפלל על דבר אחד, וחוזר להתפלל על אותו דבר עצמו, ראוי שישתדל שיהיה במקומו הראשון, והוא סבה לשמיעת תפלתו, וגם לפעמים בעמדו במקום שהתפלל בראשונה, גם כי לא יתפלל עתה, הוא נענה בהיותו עומד במקום שהתפלל בו, דמיון השואל שאלה א' ממלך בשר ודם והולך לו, ואח"כ לימים חוזר לאותו מקום ששאל שאלתו, כדי שיראהו המלך ויזכור למלאת חפצו, והוא אינו חוזר לדבר עוד אל המלך, כן המתפלל לאל יתברך על דבר פרטי במקום מיוחד, כשחוזר לאותו המקום בכוונת התפלה שהתפלל, הקב"ה שומע תפלתו שהתפלל קודם, וזהו הקובע מקום לתפלה שהתפלל כבר, וכמו שהביאו ראיה מאברהם אבינו ע"ה שנאמר בו וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם, כי לא הזכיר הכתוב שהתפלל עתה, אלא שהשכים בשחר אל המקום אשר עמד והתפלל שם אל פני ה', והוא המקום אשר עמד להתפלל על סדום ועמורה, שנאמר שם בתחלת הענין ואברהם עודנו עומד לפני ה', כמו שאמר כאן את פני ה', אברהם אבינו בא אל זה המקום על כוונת התפלה שהתפלל אתמול, ולא רצה להתפלל עתה, והשי"ת בראותו טוב כוונתו בתפלה זכר אותו וזכותו והציל את לוט בעבורו, כמו שכתוב ויזכור אלהים את אברהם וישלח את לוט וגו', שזה הענין היה מענין התפלה ששאל על סדום ועמורה, ואם כן הקובע מקום לתפלתו כמו שאמרנו, אמרו עליו אלהי אברהם יהיה בעזרו, כלומר כי כמו שלהיותו אלהי אברהם זכר את לוט בזכותו, כמו כן לקובע מקום לתפלתו כמוהו יהיה בעזרו:

וענין קביעות המקום היות סבה לקבלת התפלה, הוא דבר שכלי ומבואר בתורה, כי גם שמלא כל הארץ כבודו, עכ"ז השגחתו נראית יותר במקום זולת מקום, כי כפי עוצי וגסות המקום הוא יתברך מרחיק שכינתו ממנו, וכפי זכות וטוהר הדבר הוא ית' מתקרב אליו. כי הנה המלאכים שהם כולם שכלים הם קרובים אליו בעולם המלאכים, ואף גם זאת אינם משיגים מקומו, כדכתיב (יחזקאל ג') ברוך כבוד ה' ממקומו, ועולם האמצעי הוא למטה מעולם המלאכים, להיות הגלגלים והכוכבים בעלי גשם, ועולם השפל הוא למטה מכולם, להיותו מארבע יסודות חמריים, משא"כ בעולם האמצעי שהם מגשם חמישי זך וספירי, וכמו שיש בעולם העליון והאמצעי מדרגות זו למעלה מזו, במלאכים בהשגתם והשפעתם שהם מקבלים זה מזה, והמדרגה הראשונה מהסבה הראשונה, ובגלגלים וכוכבים ג"כ שהם מושפעים קצתם מקצתם. כמו כן בזה העולם השפל, יש מקומות מוכנים קצתם מקצת, להיותם מושפעים מאתו ית', כמו גן עדן שהוא בעולם השפל, שהוא מקום מושגח ומושפע מאתו ית' לעונג הנפשות, ואח"כ ירושלים וא"י, וכפי רוחק המקומות ממנה ירחקו ממדרגתה, וכפי קרבתם אליה יתקרבו למדרגתה, כמצרים שהיא קרובה לא"י, ואין לך מעולה בכל הארצות יותר ממצרים, כדכתיב (בראשית י"ג) כגן ה' כארץ מצרים, ומעולה שבארצות מצרים צוען, שמושחין בה מלכים, כדכתיב כי היו בצוען שריו, ואין לך סלעים, בכל ארץ ישראל יותר מחברון דקברי בה שכבי, ואפי' הכי היתה מבונה על אחת מז' בצוען בהשגחת השם עליה, וכמ"ש בפרשת עקב כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים היא אשר יצאתם משם אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק, והארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה ארץ הרים ובקעות למטר השמים תשתה מים, ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה תמיד עיני ה' אלהיך בה מראשית השנה ועד אחרית שנה, הנה באלו הכתובים נרמזו קצת משבחי א"י משאר הארצות, והזכיר ארץ מצרים כי בהיות א"י מעולה מארץ מצרים כ"ש שהיא מעולה משאר הארצות כמו שכתבתי, ושבחיה הכוללים הם שנים, מעלתה בדברים השכליים. ומעלתה בדברים הגשמיים: ומעלתה בדברים השכליים הוא כענין מה שאמרו (בבא בתרא בפ' מי שמת) אוירא דארעא ישראל מחכים. והוא מצד היות האדם נברא מחומר מובחר א"י והוא ממקום המזבח, כאמרם (בראשית רבה פרשה י"ד) עפר מן האדמה ונאמר להלן מזבח אדמה תעשה לי. הוא מוכן יותר לקבל השפע האלהי מאתו ית' המשפיע בא"י בכבודו ובעצמו בלי שום אמצעי. כאמרם (ספרי פ' האזינו) א"י אין שר ומזל מושל בה (כתובות דף ק"י) והדר בא"י דומה

כמי

והמה. כי בהיות מחשבתו על הערב, שישים שמות מגמת פניו, בבקר ובצהרים ישיח ויהמה וישמע אל קול תפלתו. וכן אמר (תהלים ה') ה' בקר תשמע קולי בקר אערך לך ואצפה. אחר אמרו האזינה ה' וגו' הקשיבה לקול שועי וגו'. על התפלה שאדם מתפלל על צרכיו ההכרחיים. אמר האזינה שיהיה קרוב אליו להטות אזן לשמוע תפלתו ובמה שאין צורך כל כך ואינו מוציא אותה בפיו אלא במחשבת לבו והגיונו. אמר בהם בינה הגיגי שיבין הגיונו ויעשה הטוב בעיניו, אמר הקשיבה לקול שועי, כלומר גם כי לא תהיה בכוונה שלמה כראוי, אלא בקול, ראוי שתקשיב, כיון שאני מכיר שאתה מלכי ואלהי ואליך תפלתי, כי אפילו מי שאינו יודע לכוין בתפלתו. הוא יודע שהוא מתפלל לאל יתברך דרך כלל, ולזה אמר כי אליך אתפלל. כיון שאני מתפלל אליך, ראוי שתקשיב לקולי גם כי לא אדע לכוין בה. ואמר ה' בקר תשמע קולי בקר אערך לך ואצפה. כי גם שמהבקר שהוא זמן הבחרות אינו שלם האדם כל כך לשיהיה ראוי שתשמע תפלתו, עם כל זה ישמע קול הערכת תפלתו, ומהבקר ראוי שיתנהג בזה כדי שאחר כך ידע לכוין בה, ואצפה שתהא תפלתו נשמעת, וזהו בקר אערך לך ואצפה, כשאערוך ואכין עצמי מן הבקר לעבודתך, אז אצפה שתשמע תפלתי. ואם כן ראוי לאדם להיות זהיר בזמני התפלות. שהם מורים על ענין עקרי, וזהו שאמרו בגמרא (ברכות דף ו' ע"ב) אמר רב הונא לעולם יהא אדם זהיר בתפלת המנחה, שהרי אליהו לא נענה אלא בתפלת המנחה כדכתיב (מלכים א' י"ח) ויהי בעלות המנחה וגו'. ורבי נתן אומר אף בתפלת ערבית דכתיב (תהלים קי"א) תכון תפלתי וגו'. ורב נחמן אמר אף בתפלת שחרית שנא' (שם ה') ה' בקר תשמע קולי בקר אערך לך ואצפה. ואין הכוונה כפי הנראה מהם שיהיה האדם זהיר באותה תפלה שלא יבטלנה, שלסברות כלם צריך האדם להשתדל ולהיות זריז שלא לבטל שום תפלה מהג' תפלות, אלא ענין כוונתם הוא שיהא האדם זריז בזמן התפלה שלא יעבור זמנה, שהרי אליהו נענה באותה השעה, ולכן ראוי שיתפלל אותה באותו הזמן ולא יאחר, ורבי נתן אמר אף תפלת ערבית, שצריך גם כן האדם להיות זהיר בזמנה שלא יעבור, ורב נחמן אמר אף תפלת שחרית צריך שיהיה זהיר בזמן התפלה כנזכר. והנה ראיית כל א' מאלו האמוראים מורה כי לסבת היות אותה התפלה בזמנה, הוא שנענה האדם בה. וכמו שהביא הראשון מתפלת אליהו שאמר הכתוב ויהי בעלות המנחה ויגש אליהו וכו'. שנראה שהמתין עד אותה שעה כדי שיענה בה, וכן בתפלת הערבית כתיב תכון תפלתי קטרת לפניך משאת כפי מנחת ערב, כי באמרו מנחת ערב, יורה על תפלת ערבית שהיא סמוכה למנחה. והיא בזמנה אחר הערב השמש, וכן באמרו בקר תשמע קולי בקר אערך לך. נראה היות זמן תפלת שחרית קבועה בבקר, שהוא תחלת זמנה, ואז תשמע לפני האל יתברך:

פרק חמישי

בהיות התפלה נמשכת אחר השבח וההודאה לאל יתברך. ראוי שתאמר במקום מיוחד, והוא בית הכנסת, וכמו שאמר אבא בנימין פ"ק דברכות (דף ו' ע"א) אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת, שנא' (מלכים א' ח') לשמוע אל הרנה ואל התפלה, במקום רנה שם תהא תפלה, וענין רנה הוא שבח ותהלה לאל יתברך, וזה בלי ספק אין מקום אמירתו אלא בבית הכנסת, כי הוא מקדש מעט, וכמו שבמקדש הלוים היו משוררים ומשבחים לאל בדוכנם, כן ראוי להיות שבחו יתברך נאמר בבית הכנסת, שהוא מקום קבוץ בני אדם לשבח אותו בדבר שבקדושה שאינה בפחות מעשרה, כי רוב הדברים הצריכים י' הם בענין שבחיו ית', כאמרם (ברכות ל"א) אין דבר שבקדושה בפחות מעשרה, שהם קדושה וקדיש וברכו, וכיון שאינם נאמרים בפחות מעשרה, צריך שיתקבצו העשרה במקום אחד והוא בית הכנסת. וכיון שהשבח צריך להיות בבה"כ, גם התפלה צריך להיות בבהכ"נ, וז"ש במקום רנה שם תהא תפלה, כי כיון שהרנה היא השבח צריך להיות בעשרה שיתקבצו בבית הכנסת, שאין דבר שבקדושה בפחות מעשרה, גם התפלה הנמשכת אחר השבח ראוי להיותה ג"כ בבהכ"נ במקום הרנה, וכיון שהוקבע מקום אחד להקדישו יתברך בעשרה, נעשה בית הכנסת והוא יתברך מצוי בו, וכמ"ש (שם ד' ו' ע"א) מנין שהקב"ה מצוי בבהכ"נ שנא' (תהלים פ"ב) אלהים נצב בעדת אל, ועדה אינה בפחות מעשרה העומדים בבית הכנסת, ואמר שהאלהים נצב בה. וענין היותו מצוי בבהכ"נ, הוא להורות לנו מעלת תפלת הרבים שאינם חוזרים ריקם בתפלתם כשהיא בכוונה, וזהו הנרצה בבהכ"נ שהוא מקום קיבוץ הרבים לתפלה, והוא יתברך מצוי לשמוע תפלתם. ואחר שהוקבע המקום לתפלה, הרי הוא מוכן ומושפע להיות נענה כל המתפלל בו, ואפילו הוא יחיד בזכות הרבים המתפללים ונענים בו, כמ"ש (ברכות דף ו' ע"א) אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בבהכ"נ, שנראה שבהיותו בבהכ"נ תפלתו נשמעת גם כי הוא יחידי, ולא לבד בב"ה אלא אפילו יחיד המתפלל במקום מיוחד וקבוע, הוא קרוב להיות נענה בו יותר, וכמ"ש רב הונא (שם ע"ב) כל הקובע מקום לתפלתו אלהי אברהם יהיה בעזרו, וכשמת

אומרים

אבות כדי שיצילהו השם מעצת המרגלים שהיה בטוח שישמע השם תפלתו באותו מקום המקודש מצד היות בו אבות הקדושים וגופותם בהיותם חיים היו כלים להשתמש בהם בדבר שבקדושה, גם כי היה לו כוונה אחרת גם כן שבזכותם ינצל מעצתם כדי שיכנסו ישראל לארץ ויתקיים ייעוד שיעד להם השם יתברך שיתן לבניהם את ארץ כנען:

וענין היות התפלה נכח ארץ ישראל וירושלים ובית המקדש הוא דבר עיקרי לתפלה, וכמו שלמדו (ברכות דף ל' ע"א) מפסוקי תפלת שלמה שנאמר (מלכים א' ח') והתפללו אל ה' דרך העיר אשר בחרת והבית אשר בנית וגו' והתפללו אליך דרך ארצם וגו', כי בהיות ארץ ישראל וירושלים ובית המקדש מוכנים לקבלת התפלה כמו שאמרתי, צריך האדם להתפלל נכחם, להכיר ולרמוז שהוא מתפלל לאל יתב' השוכן במקומות המוכנים האלו, כי המתפלל בתפלתו מדבר לנוכח כאלו מדבר עם השכינה, ולזה צריך להפוך פניו אל מקומה, כי (מדרש איכה פסוק היו צריה לראש) מעולם לא זזה מכותל מערבי, ועיקר תפלותינו הם י"ח ברכות שאנו מתפללין ג' פעמים בכל יום, ותקנו אותם כאלו מדבר עם השכינה לנכח, ברוך אתה, אתה גבור, אתה קדוש, אתה חונן, השיבנו וגו', רצה, מודים אנחנו לך וגו', ולזה צריך גם כן שיהפוך פניו אל מקום שכינתו, כמדבר איש אל חברו שמדבר לו פנים אל פנים, בפרט בתפלת י"ח שהיא לנכח, כי במה שמתפלל האדם בישיבה כמו ק"ש וברכותיה אין צריך להאת נכח השכינה, וכן תיקנו הברכות קצתם לנכח וקצתם בנסתר, ואפילו בברכה א' בא"י יוצר אור וגו' לנכח, וטובו מחדש בכל יום וגו' לנסתר, אל ברוך וגו' בנסתר, הבוחר בעמו ישראל בנסתר, אמת אלהי עולם מלכנו וגו' בנסתר, וכן בברכות ק"ש של ערבית, ולזה אין אנו מתפללין אותם בעמידה ונכח השכינה:

וטעם היות תיקון הברכות בלשון נכח ונסתר. ברוך אתה ה' לנכח, אקב"ו בנסתר, כתב הרשב"א ז"ל בפירוש מאמר (ברכות מ') כל ברכה שאין בה הזכרת השם אינה ברכה, ורבי יוחנן אמר כל ברכה שאין בה מלכות, כי טעם היות נוסח הברכות כמדבר לנגלה ונסתר, הוא לדעת שהשם ית' מחוייב המציאות ושאין אמתתו ית' מושגת כי אם לעצמו ית' לבד, והוא במציאותו נגלה, ובאמתת מהותו נסתר ונעלם מן הכל, ולזה קבעו נוסח הברכה לנכח בא"י כמדבר עם מי שהוא נמצא מפורסם אצלו, עד שהוא מדבר עמו פנים אל פנים, ואמרו אקב"ו בנסתר, לקבוע בנפשותינו שאף על פי שהוא נמצא מפורסם, מהות מציאותו נסתר ונעלם, שא"א לדבר בו רק בנסתר, ע"כ תוכן דבריו בזה. ובזה מיושב מה שתקנו מלכות בפתיחה ולא בחתימה, כי החתימה היא בדרך נסתר שאין אנו משיגים מהות מציאותו:

ולע"ד גם כי טעם זה הוא נגלה וגדול התועלת כמו שכתב הרב ז"ל, עכ"ז אינו כולל לכל הברכות, כי הנה כל הברכות של התפלות הם כולם לנכח כמו שכתבתי, וגם באותם שמוזכר בהם קדושת ישראל, כמו ברכת המועדים אנו אומרים וקדשתנו במצותיך, ולא קדשנו במצותיו, אשר מזה נראה היות טעם שכתבתי נכון, כי בכל הברכות שהם תפלה בעמידה כתפלות של חול והזמנים הם נאמרים לנכח שהוא כמדבר עם השכינה בתפלתו, ואם כן צריך לתת טעם לברכות המצות המסודרות בלשון נכח ונסתר ולא נסדר כל נוסח הברכה בלשון נסתר, כמו שהיה ראוי בהיותו בלתי עומד בתפלה לפני השכינה, ולכן אני אומר כי מן הידוע שישראל לא היו ראויים להצטוות במצות ה', מצד היותם נכללים ונמשכים מאדם הראשון שעבר על ציווי הראשון שנצטוה ונתקלל הוא ואשתו וזרעם, ואם אדם הראשון שהיה יציר כפיו של הקדוש ברוך הוא לא השלים מצות בוראו, ק"ו לצאצאי חלציו אחר חטאו וענשו, שלא היה ראוי שיחשבו לפני השם יתב' לשיצוום כמה ציווים ואזהרות, כי גדולה היא לעבד שיצטוה מפי רבו, ולחבת האל בזרע אברהם יצחק ויעקב, רצה לצוותם שיהיו לו לעם והוא יהיה להם לאלהים, ולכן הכין אותם בתפלה שיהיו נקיים וזכים מהחטא, כדי שיהיו ראויים לקבל התורה ומצותיה על הר סיני, וזה היה בציווי האל ית' למשה רבינו במעמד הר סיני (שמות י"ט) לך אל העם וקדשתם היום ומחר וכבסו שמלותם, כי ענין וקדשתם היום ומחר, הוא קידוש הנפש וטהרתה מהמדות הגופניות, ואחר כך יכבסו שמלותם שהוא דבר חיצוני לגוף אחר שנטהר מה שבתוך הגוף, וזה היה ענין להתבודדותם בעזיבת המדות אשר הורגלו בהם עד עתה, ומפני שזה לא היה מספיק לזככם מכל וכל, מצד התמדת הרגלם באותם התכונות והמדות הרעות, זיכך אותם עוד האל יתברך כשיצאה נשמתם בשמוע קול ה', והחזירה להם זכה ונקיה, באופן שלא תדבק בה שמץ מאותם התכונות הרעות. ובזה מתיישב מה שראינו חלוק בכתובים של בחדש השלישי לצאת בני ישראל וגו' על עשרת הדברות, שמקצתם מדבר משה רבינו לישראל לנכח כאלו השכינה מדברת עמהם, כדכתיב כה תאמר לבית יעקב וגו' אתם ראיתם וגו' ועתה אם שמוע תשמעו וגו' ואתם תהיו לי וגו', ובאמרו כה תאמר הוא שידבר אליהם כדברים האלה לנכח, ולא שיאמר אתם ראיתם אשר עשה למצרים וגו', ועתה אם שמוע תשמעו בקולו וגו' שלא לנכח, ואח"כ כשרצה לצוות להם בענין הפרישה והקדושה וכיבוס הבגדים היה כמסתיר פנים מהם, באמרו לך אל העם וקדשתם היום ומחר וכבסו שמלותם וגו',

כמי שיש לו אלוה. כדכתיב לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים. כי סבת נתינת הארץ הוא להיות לנו לאלהים בייחוד. שההיא ראויה לקבל השפעתו. משא"כ בשאר הארצות שאין האדם מוכן לקבל כל כך ולא הארץ ראויה לשישפיע בה השי"ת על יושביה מה שראוי. מצד היותה נמסרת לשרים ולמזלות. וזהו אמרם (שם) דומה כמי שאין לו אלוה. וכמו שנאמר בדוד (שמואל א' כ"ו) כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים. כי מצד היות חוצה לארץ נמסרת לשרים ולמזלות. הם כמחילה בינינו לבין בוראנו. לשאין אנו מושפעים מאתו ית' כמו בא"י, וכזה דומה כמו שאין לו אלוה: וענין מעלתה בענין הגשמיים. היא בענין שבח פירות א"י בגודלן וטעמם. ויופי ובריאות האנשים הגדלים בה. וזה נמשך ממעלתה בדברים השכליים. כי מצד השפע האלהי אשר בה מתברכים הדברים הגדלים בה, ולזה אמר (דברים י"א) כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים היא אשר יצאתם משם וגו', הזכיר אשר אתה בא שמה ואשר יצאתם משם. שהוא דבר מותר, לומר כי זאת הארץ ראוי שתבא אליה לרשתה מצד שהיא חלק ה', ואין שר ומזל מושל בה, וארץ מצרים היה ראוי היציאה ממנה להיותה תחת ממשלת שרי מעלה, ושר שלה היותר גדול מכל שרי מעלה והוא מזל טלה, ואמר אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק, לרמוז ההבדל שיש בין ארץ ישראל לשאר הארצות בענין המזונות וחיי האדם, כי בא"י שאין שר ומזל מושל בה כ"א האל ית', היא מושפעת מאתו ית' מדי יום ביום ומדי שנה בשנה בכל הדברים הצריכים למזונות האדם וחייו, אבל שאר הארצות הם מושפעים ע"י השר- והמזל השולט עליהם לזמן קצוב, כפי מה שחלקו לו למעלה. והוא דמיון מלך גדול מושל בד' פנות העולם, שהוא שולח למקומות הרחוקים ממנו הדברים הצריכים אליהם לזמן רב, כדי שלא יצטרך לשלוח כמה פעמים, ובמקום מושבו אינו מחלק להם כ"א מדי יום ביומו או מדי חדש בחדשו. להיותו קרוב אליהם, ויכול להשלים חסרונם בכל יום. וכן בענין זה. גם כי מלא כל הארץ כבודו, עכ"ז כבר חלק העמים והארצות לשרי מעלה. כדכתיב (דברים ד') וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים כל צבא השמים וגו' אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים תחת כל השמים. ועל ישראל אמר ואתכם לקח ה' ויוציא אתכם וגו' להיות לו לעם נחלה כיום הזה. לא אמר ואתכם חלק ה'. אלא ואתכם לקח ה'. שנראה שגם ישראל היו נמסרים לשרי מעלה, אלא שלקחם ה' והוציאם מתחת רשותם. ולזה אמר ואתכם לקח ה' ויוציא אתכם מכור הברזל ממצרים, המשיל ארץ מצרים לברזל, כמו שהברזל הוא קשה מכל מיני מתכות. כי (בבא בתרא פ' ראשון) סלע קשה ברזל מחתכו, וכפטיש יפוצץ סלע (ירמיה כ"ג), כן ארץ מצרים שר שלה היותר תקיף וחזק, ולזה אמר ויוציא אתכם מכור הברזל, כלומר מתחת המזל היותר תקיף שבמזלות וראשון לכלם, שלא היה ראוי להוציאכם מתחת רשותו ולהכניסכם תחת שר אחר קטן ממנו, אלא להיותכם תחת רשותי, ולזה אמר הוצאתי אתכם מהיותר תקיף שבכל שרי מעלה, להיותכם לי לעם נחלה כיום הזה. והוא רומז ליום מעמד הר סיני, כי בעת שקבלו את התורה היו חלק ה' ונחלתו. ואם כן הוא יתברך נותן ומחלק לשרי מעלה מה שראוי שישפיעו לארצותם כפי חסרונם בפעם אחת, אמנם לארץ ישראל שהיא חלקו ונחלתו ועיני ה' בה, אין צריך להשפיע אליהם, כי אם כפי מה שצריכים בכל יום, כי הוא עומד עליהם וממלא חסרונם, וז"ש לא כארץ מצרים היא וגו' אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק, כלומר שהדבר הוא ברשותך לזרוע בכל יום שתרצה, כי יש לך מים מוכנים להשקות הזרע כגן הירק, אבל הארץ אשר אתם עוברים שמה היא ארץ הרים ובקעות, שאין אתה יכול להעלות ולהוליך המים ממקום למקום, מצד היותה הרים ובקעות, כל שכן שאין לה מים, כי אם כאשר ירד הגשם מן השמים והרוה את הארץ והולידה והצמיחה ונתן זרע לזורע ולחם לאוכל, כי כשזורע האדם ואינו יורד הגשם עליו, היתה פעולתו לבטלה, אבל אם הוא זורע על סמך המים שבצדו להשקות הזרע כארץ מצרים. אין פעולתו לבטלה, ויכול לזרוע כל זמן שירצה, מה שאין כן בארץ ישראל, שאין זריעתו מועלת אם לא ירדו הגשמים עליהם, וזהו הנראה באמרו ארץ הרים ובקעות למטר השמים תשתה מים, כי אפי' המים הצריכים לשתיה הם מהשמים, כל שכן הצריכים לזריעה. ומפני שנראה זה חסרון בארץ ישראל, לזה אמר ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה תמיד, הוא דורש אותה תמיד ורואה מה שהיא צריכה ליושביה, ומשלים חסרונם בכל יום, וסבת זה הוא כדי שיהיו עיניהם תלויות לשמים, ויכירו כי אין מי שיכול להשפיע עליהם כי אם הוא ית', ואמר עיני ה' אלהיך בה, להורות על מעלתה בדברים השכליים, שענין השגחתו והשפעת חכמתו עליך מצד שהוא אלהיך ביחוד בארץ ישראל. ואמר מראשית השנה ועד אחרית שנה, כי בענין דרישתו אותה תמיד כל כך בענין יפה, הוא משלים חסרונם באחרית השנה כמו בתחלתה, לא כבעל הבית שביום ראשון מתגלגל עם האורח בבשר, ובשני בדגים, ובשלישי בירק:

הנה נתבאר שיש הכנה גדולה לשפע האלהי במקום זולת מקום, וכמו כן המקום שהוא מוכן להתפלל בו כבר הוכן להיות תפלת ישראל נשמעת בו, ולכן המתפלל בו אפילו יחיד ואפי' בלי כוונה שלימה הוא קרוב להיות תפלתו נשמעת וכמו שמצינו בכלב שהלך להשתטח על קברי אבות

כדי

אמר וכי דרך לו, כלומר שאינו יכול להשפיע בכל המקומות כי אם במקום השפעתו וצריך השואל ממנו ללכת ולשוט בדרך פעמיו להיות תחת גבול השפעתו כדי שיושפע ממנו, וירמוז ג"כ על הכוכב עצמו המשפיע על אותו הטלסם כשהוא חוץ מביתו המיוחד לו במזלות שאינו יכול להשפיע עד אשר ילך וישיג לביתו, ויתישב כי דרך לו כמו כי שיח לו וכי שיג לו. ועל החסרון הד' אמר אולי ישן הוא וייקץ המשיל הכוכב המשפיע על הטלסם ההוא בהיותו בבית שנאתו או שפלותו שאינו יכול להשפיע כל כך, למי שהוא ישן כי אחר שתדד שנתו מעיניו ייקץ ויחזור לקדמותו, ולהיות בהם אלו החסרונות התל בהם לומר כי אם יצעקו בקול גדול אולי יענום, והם עשו כך שקראו בקול גדול, ולא הועילו להם כי דרך התול אמר להם שיקראו בקול גדול, כי לא היה משלים הקריאה בקול גדול לאלו החסרונות, ואמר ואין קול ואין עונה ואין קשב, כי הקורא לחבירו ושואל ממנו דבר, לפעמים שומע בקולו ומשלים לו חפצו, ולפעמים אינו משלים לו חפצו אלא שעונה אותו על קריאתו ומתנצל מלהשלים חפצו, ולפעמים אינו עונה אותו אלא שמקשיב מה שמדבר ואינו חושש להשיב לו, לזה אמר על אלו עובדי הבעל כי אחר שהתגודדו כמשפטם עד הצהרים, אין קול, כלומר שלא השלימו חפצם במה ששאלו מהם, ואין עונה אפי' עניית דברים בהתנצלות שאין כח בידם להשלים חפצם, ואין קשב, כי אפילו שמיעה והקשבת האזן אין להם לשמוע ולהקשיב מה שידברו אליהם, כי הם אלילים אלמים וחרשים לא ישמעון, ולכן המתפלל בקול רם הוא כנביאי הבעל שנראה כוונתו ככוונתם, ואמרו בירושלמי (פ' הרואה) אמר רבי פנחס ע"א נראית קרובה והיא רחוקה דכתיב (ישעיה מ"ו) ישאוהו על כתף יסבלוהו וגו', אבל הקב"ה נראה רחוק והוא קרוב דאמר רבי לוי מן הארץ ועד לרקיע ת"ק שנה וגו'. רבי ברכיה אומר אף מרגלי החיות עד ראשיהם וקרניהם ולמעלה מהם כסא הכבוד ורגלי כסא הכבוד כנגד כולן וכסא הכבוד כנגד כולן ולמעלה מכן מלך רם ונשא ראה כמה גבוה מעולמו ואתם נכנסים לבה"כ ועומד החזן ומלחש בשפתיו והקב"ה מאזין לו וכי יש אלוה קרוב מזה הדא דתימא בכל קראנו אליו, ונתבאר מה שכתבנו:

ויקשה לזה ממה שמצאנו בכמה מקומות ענין תפלה בלשון צעקה שהוא הרמת קול, כמו שמצאנו למשה (שמות ח') ויצעק משה אל ה' על דבר הצפרדעים וגו', (במדבר י"ב) ויצעק משה אל ה' לאמר אל נא רפא נא לה, ובישראל (שמות י"ד) ויצעקו ב"י אל ה', (במדבר כ) ונצעק אל ה' וישמע קולנו, ובשופטים ד' פעמים ויצעקו בני ישראל אל ה', וכן שמואל (שמואל א' ט"ו) (ויזעק) ויצעק אל ה' כל הלילה, וכן בכמה מקומות בתלים, זעקתי אליך ה'. ונוכל לומר בתירוץ זה כי התפלות הסדורות בכל יום שלא בעת צרה, הוא שאין ראוי לאומרם בקול, כיון שהוא יכול לכוין בלחש, אבל התפלות שמתפללים בעת הצרה והצער, אי אפשר שיתפלל אותם האדם בנחת מצד צערו, ולכן הוא צועק בקול רם, להורות שהוא מכיר ומרגיש הצער שהוא בו, ואין מי שיצילהו כי אם הוא ית', וכן היתה תפלת משה על דבר הצפרדעים, כי כשאמר לו פרעה העתירו אל ה' וגו' ואשלחה את העם וגו', מה שלא אמר עד עתה שישלחם, נראה לו היות יציאת ישראל ממצרים תלויה בהסרת הצפרדעים, ולכן צעק אל ה', וכן בהיותו מצטער על אחותו לא היה יכול להתאפק ולהתפלל בנחת ובלחש כי אם בצעקה אל נא רפא נא לה, וכן כל הצעקות שצעקו בני ישראל אל ה' היה בעת צרתם, שלא היו יכולין לכוין את דעתם כי אם בהרמת קול, וכן בתפלת עזרא ראו הצרה קרובה מיצר הרע של ע"א ובקשו רחמים שימסר בידם כמו שדרשו ביומא (דף סט ע"ב) ולכן צעקו בקול גדול, וכן כל זעקה וצעקה שבתהלים הוא בעת צרה, כי אין לב האדם פנוי לכוין בתפלה אם לא בקול רם במרירות נפשו, והרי הוא כמי שאינו יכול לכוין בלחש שמתפלל בקול רם בינו לבין עצמו, ולכן כתוב בד' שצריכין להודות ויצעקו אל ה' בצר להם ממצוקותיהם יושיעם, כי גם שהם מרימין קול בצעקה, מצד שהוא בעת צרה הוא יתברך מושיעם, ואמר בצר להם וממצוקותיהם, כי כשהם צועקים אליו ית' כשהוא צר אותם, כלומר שמכירים שמאתו באה להם הצרה הזאת והם צועקים אליו, אז מן המצוקות שלהם שהם גרמו אותם באולתם, גם כן מושיע אותם, וזהו הנרצה באומרו ממצוקותיהם, ולא אמר ממצוקות יושיעם:

פרק שביעי

ענין היות התפלה בעמידה, נראה הטעם להיותה רומז לקרבן, שכמו שקרבן מזבח קרוי עבודה כך תפלה קרויה עבודה, כדכתיב (דברים י"א) ולעבדו בכל לבבכם, ואי זו היא עבודה שבלב זו תפלה (מדרש תהלים מזמור ס"ו). אמנם לתת טעם למה נצטוינו שתהיה העבודה של קרבן ושל תפלה בעמידה, נאמר כי גם שההבדל שבין מין האדם לב"ח הוא חי מדבר, עכ"ז ההבדל המפורסם ונראה הוא שהוא הולך בקומה זקופה וזה נמשך מצד שהוא חי מדבר, כלומר שיש לו כח נפש המשכלת, משא"כ בב"ח, והילוכו בקומה זקופה מורה שבריאתו אינה כבריאת שאר הב"ח שנפשותם היא יורדת למטה לארץ, ולכן הם הולכים על ארבע מביטים אל מקום מחצבם, אבל האדם שנפשו חצובה מתחת כסא הכבוד ופונה למעלה, היתה יצירתו רומזת לתכלית והיותו הולך בקומה ופונה למעלה, וע"כ בענין

הקרבנות

כי ביום השלישי ירד ה' לעיני כל העם וגו'. עד עשרת הדברות הכל דבור משה לישראל דברי ה' שלא לנכח, והענין הוא להורות לנו כי ישראל לא היו ראויים לשיצטוו מצות מפי ה' למיעוט הכנתם, ולכן הוצרכה לקדשם ולהכינם להורות להם שבהיותם בלתי ראויים להצטוות מפיו היה מקרבם אליו, דבר אליהם ענין זה הקדוש ופרישם ממעשיהם הרעים כמסתיר פנים מהם, כלומר כי מצד היותם בלתי ראויים לא היה ראוי שיצטוו מצותיו, אבל להיותם בית יעקב ובני ישראל היה מקרב אותם ומכינם לזה שיהיו לו סגולה מכל העמים וממלכת כהנים וגוי קדוש לשידבר אליהם לנכח כמדבר איש אל רעהו, ולזאת הכוונה סדרו לנו חז"ל נוסח ברכות המצות בנגלה ונסתר, ברוך אתה לנכח, אשר קדשנו בנסתר, כמו שהיה במעמד הר סיני באלו הפסוקים שאמרנו, שבתחלה דבר אליהם לנכח, ואחר כך בנסתר כמו שאמרנו, להורות לנו כי גם שאנו מברכין לאל ית' לנכח כלומר בלי אמצעי כי חלק ה' עמו וגו', עכ"ז ראוי שנדע ונכיר כי לא היינו ראויים להצטוות במצותיו בהיותנו בלתי ראויים, אלא שהוא ית' חשק בנו, וזהו הברכה ה' אלהינו מלך העולם אשר קבו"צ, כי גם שהוא מלך כל העולם, הוא אלהינו ביחוד שבחר בנו, וגם בהיותנו בלתי ראויים הוא הכיננו וקדשנו לשנהיה ראויים לקיים מצותיו וציונו מצוה פלונית, ומפני שבשעה שקדשנו לא היינו ראויים שידבר אלינו לנכח כנזכר, אמר אשר קדשנו, ולא קדשתנו, כמו שהיה בזמן שקדש אותנו שאמר וקדשתם היום ומחר וגם הכהנים הנגשים אל ה' יתקדשו וגו'. כי לא אמר להם בפירוש התקדשו וכבסתם שמלותיכם, להורות לנו מיעוט הכנתם לשידבר אליהם או יצווה במצות חקים ומשפטים, וזהו ענין מיוחד בעשיית המצות, ולכן היה כל נוסח הברכות של עשיית המצות בדרך נסתר ונגלה כנזכר:

פרק ששי

כבר נתבאר פ"ג כי גם שעיקר התפלה היא הכוונה עכ"ז אינה נשלמת אלא בדיבור, דהרהור לאו כדיבור דמי (ברכות דף כ' ע"ב), אבל צריך שתהיה בלחש, וכמו שלמדו (שם דף ל"א ע"א) מקראי דחנה דכתיב וקולה לא ישמע מכאן למתפלל שלא ישמיע קולו בתפלתו, והטעם להראות כי מלא כל הארץ כבודו, בפרט במקום המיוחד לתפלה כי הוא מוכן יותר, וכשהוא מרים קולו בתפלתו נראה כאלו אין הקב"ה שומע תפלתו בלחש, ושאין קדושת השכינה שופעת בבית הכנסת יותר ממקום אחר, ולא די זה אלא שמראה שאין הקב"ה שומע קולו ממעונתו גם כי יהיה בגבהו שוכן בשמים, והוא אדם תועה מדרך השכל בזה בשני דברים. הא' שראוי להאמין אמונה שלימה כי שכינתו שופעת יותר במקום זולת מקום כמו שכתבנו למעלה. והשנית כי גם בהיות האדם במקום שאינו מושפע כל כך מאתו ית', מצד היותו מקום טמא, עכ"ז ראוי שידע כי הוא ית' בוחן לבות וכליות בני אדם, כל שכן מה שיבטא בשפתים בלחש, וכמו שאמרו בילמדנו (ובמדרש דברים רבה פרשה ב' ובמדרש תהלים מזמור ס"ה) ומי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו את מוצא כשאדם מתפלל בלחש בינו לבין המקום קרוב אני להם כדכתיב אלהים קרובים אליו, וכמו שאמר דוד בברחו מירושלם מפני אבשלום בנו (תהלים ג') קולי אל ה' אקרא ויענני מהר קדשו סלה, כי הקול הוא הגעת השפתים בהשמעת אזנו, ואמר קולי אל ה' אקרא, כלומר הקול שאינו שומע אותו זולתי אלא ה', אני קורא בקול זה, וגם כי איני במקום מוכן כל כך בהיותי חוץ לירושלים, הוא עונה אותי מהר קדשו סלה, בהיותי רחוק מהר קדשו, וכן אמר במקום אחר (שם ס"ו) אליו פי קראתי ורומם תחת לשוני, כלומר בקול שאינו יוצא אלא בתוך פי קראתי אליו, שהוא שומע קולי בלחש, וגם כשאני מרים קול אינו יוצא מתחת לשוני, ולכן אמרו (ברכות כ"ד ע"ב) המגביה קולו בתפלתו הרי זה מנביאי השקר דכתיב בהו (מלכים א' י"ח) קראו בקול גדול כי אלהים הוא כי שיח וכי שיג לו וכי דרך לו אולי ישן הוא ויקץ, הנה כלל בכאן ג' או ד' חסרונות שיש למיני הע"א והן הטלסמאות הנשפעות מאת הכוכבים והמזלות כפי שעות העשותם והם. הא', כי הנשפעים מאחרים בשעה שהם מקבלים השפע אינם יכולים להשפיע על אחרים, כי אינו יכול להשפיע מה שמשפיעים עליו בזמן השפע, כי אין שופע ונשפע בבת אחת. החסרון השני, כי אינו יכול להשפיע אלא מה שהשפיעו עליו ולא יותר. הג', כי אינו יכול להשפיע המושפע כי אם במקום השפעתו, כיון שיש גבול ידוע להשפעתו, ומקום מיוחד להשגת השפעתו. הד' כי גם במקום השפעתו לפעמים לא יהיה מוכן להשפיע מצד זולתו, כמו שיקרה לפעמים לכוכבים בהיותם במקום שפלותם ובמקום שנאתם כמבואר בספרי בעלי מלאכת משפטי הכוכבים, ועל אלו החסרונות אמר אליהו לנביאי הבעל קראו בקול גדול כי אלהים הוא, כלומר גם כי הוא אלהים שיש לו יכולת להשפיע, כי שיח לו שמשפיעין עליו בזו השעה, ולכן אינו יכול לו להשפיע עד אשר יהיה מושפע, והמשיל ההשפעה לשיחה שהוא הדבור, כי בדבור תשלם ההשפעה לאנשים השלמים בחכמה. ועל החסרון הב' שאינו יכול להשפיע יותר ממה שהושפע בו, אמר וכי שיג לו, כלומר שהשיג לו ליאות וקיצור מהשפיע, מצד שאין בידו להשפיע מה שאין מושפע בו. ועל החסרון הג'

רגליו בשעת עמדו בתפלה, להורות כי גם שיש לו ימין ושמאל והם יצר הטוב ויצר הרע צריך להתאחד בהם בעבודתו ית', וכיון רגליו ימין ושמאל הוא רמז על זה כי שניהם מכוונים לדבר א' והיא עבודתו ית' כמלאך, כי גם שפועל לפעמים הפך מה שנתמנה עליו הוא לכבודו יתברך, וזהו שנא' עליהם ורגליהם רגל ישרה כי השני הפכים שפועל המלאך לפעמים והוא נס בתוך נס הם לכונה אחת ישרה ומכוונת לעבודתו יתברך, ובזה יתדמה האדם למלאך בכל דרכיו בפרט בשעת עמדו בתפלה, והוא במעלה גדולה ממנו כשיש לו מי שמסיתו ומדיחו מעבודתו ית', ועכ"ז הוא מכניע אותו תחת כפות רגליו לעבודתו ית', מה שאין כן במלאך כי טבע בריאתו הוא שהוא מוכן לקבל שפע אלהי, והוא עושה שליחותו כפי מה שנברא, וכמו שאמר הכתוב (תהלים ק"ד) עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש לוהט, שברא כל א' מענין פעולתו, כי אותו שנברא להיות שליח לדבר מה ברא אותו מן הרוח, דרך משל שהרוח הוא קל בשליחותו, ואותו שנברא לעשות אי זו פעולה במקומו נברא גם כן מדבר שעושים בו פעולה, דרך משל האש, כי הרוח הוא קל מן האש שאנו משתמשים בו, שהרוח מוליך ומבעיר האש ואפי' הרוח המצויה, ולזה אמר במלאך שהוא לשון שליחות רוחות, ובמשרת אמר אש לוהט שהוא בתוקף פעולתו, ולהיות האדם דומה למלאך בשעת התפלה צריך שיכין עצמו לקראת אלהיו בתיקון מלבושו וגופו מהדברים החופזים אותו ומונעים אותו מלהדמות למלאכים, כיון שעיקר תפלתו היא בהכנעת יצרו הגופני כמו שכתבתי, צריך לנקות ולהכין גם כן את גופו, וכמו שאמר דהע"ה (תהלים פ"ד) נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה' לבי ובשרי ירננו אל אל חי, כי תאות האדם ורצונו להתפלל אינו בא אלא מצד הנפש, והנפש היא מניעה את הגוף ומכינה אותו לעבודתו ית', ולזה אמר כשנכספה וגם כלתה נפשי לבוא להתפלל בחצרות ה', אז כמו שאני צריך להפנות את לבי מכל מחשבה ולכוין בתפלה, כמו כן אני צריך להכין גופי שיהיה מוכן ופנוי מהדברים החופזים אותו כדי שיהיה מוכן לעבודתו יתברך, וזהו הנרצה באומרו לבי ובשרי ירננו אל אל חי, כלו' לשניהם כאחד תאות התהלה והרנון לאל חי:

פרק שמיני

צריכין אנו לתת טעם לכריעות והשתחויות של התפלה ולמקומם ומניינם, ואומר כי עניינם הוא הוראת הכנעת המתפלל וחשבו שאינו ראוי להתפלל אליו ולספר גדולותיו ית' כי במה נחשב הוא, ולכן (ברכות דף ל"ד ע"א) שוחין באבות תחלה וסוף ובהודאה תחלה וסוף, ובהשלמת התפלה, להיות כי אלו השתים ברכות מיוחדות מהשאר בסיפור גדולותיו דרך כלל והתיחד אלהותו עלינו, משא"כ בשאר הברכות כי כל האמצעיות כל א' מהן היא ברכה על ענין פרטי, ואפילו שמע קולנו אינה כוללת אלא האמצעיות לבד, ואתה גבור מספר קצת מגדולותיו בפרט כמו מחיה מתים אתה רב להושיע וכו' סומך נופלים ורופא חולים וכו', ואתה קדוש אינו כולל אלא ענין קדושתו ית' ומה שמקדישים אותו בכל יום, ולא גדולותיו ונפלאותיו, וברכת רצה גם כן היא פרטית על ענין עבודת בית המקדש שתקובל ותשוב העבודה לדביר ביתו, ושים שלום על ענין השלום והברכה, אבל ברכת אבות היא כוללת כל השבחים שהם מענין כל שבחיו ית' האל הגדול הגבור והנורא, כי האמיץ העזוז ושאר שבחים הם נכללים באלו, וכן עיקר ברכה זו להראות יחוד אלהותו עלינו ועל אבותינו כי לזה נקראת אבות, ומה שייחד אלהותו עלינו היה מצד שנתיחד כבר על אבותינו, ולזה סדרו אלהינו ואלהי אבותינו, כי גם שאין אנו ראוים שיתיחד שמו עלינו עכ"ז בשכבר נתיחד על אבותינו נתיחד גם עלינו, וחזר ופירש אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב, לומר כי גם שאמרנו שיחד שם אלהותו עלינו מצד אבותינו והם אברהם יצחק ויעקב, עכ"ז היה נראה שלא היה ראוי כל א' מהם לשייחד שמו עליו בפרט אלא לשלשתם דרך כלל, לזה חזר ואמר אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב, כי על כולם ביחד ועל כל אחד בפרט נתיחד להיות אלוה:

ואפשר עוד לפרש אבותינו לא אבות העולם, כי אם על אבותינו ואבות אבותינו זרע אברהם יצחק ויעקב כי גם שאין קורין אבות אלא לאברהם יצחק ויעקב זהו אבות סתם, אבל לא כשמורה שאינו אומר עליהם, וכמו שכתוב אבותינו חטאו ואינם, ובמכילתא תניא באגדתא ואלו לא הוציא הקב"ה את אבותינו ממצרים שאינו על אבות העולם, וכן אמרו כאן ואלהי אבותינו אינו עליהם כיון שאחר כך מזכיר אותם, והוא רומז לעיקר גדול והוא שלא פסק ולא יפסוק אלהותו מעלינו, כי גם כי בקצת דורות היו קצת מאבותינו רעים וחטאים לה' מאד, עכ"ז לא סלק הוא ית' שכינתו ואלהותו מעלינו, וגם בזמן גלותנו שכינה אתנו כביכול והוא אלהינו לעולם, ולכן אנו אומרים אלהינו ואלהי אבותינו, כי עם היות אבותינו קצתם בלתי ראוים הוא יתברך לא סלק אלהותו מעליהם, מצד שנתיחד כבר אלהותו על כל א' מהאבות אברהם יצחק ויעקב, ולזה סמך לאבותינו אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב, כי בזכותם נתיחד שמו גם עלינו ולא תפסק יחוד שם אלהותו עלינו, וכמו שסדרו ומביא גואל לבני בניהם למען שמו וגו'. כי מצד היותם בני בניהם יביא הגואל באהבתו אותם, שלעולם לא נפסקה שלשלת האלהות כמו שכתבתי, ולזה הטעם אין קורין אבות כ"א לאברהם יצחק

ויעקב

הקרבנות שהם הוראת על הבדל האדם מבעלי חיים, שיש להם שכר טוב בעולם ועונש על עברם על מצות ה', והוא ית' זימן רפואה למכת עונם בהביאם את קרבניהם לפני ה' מב"ח נפש תחת נפש, צריך הכהן המקריב שיעשה עבודתו בעמידה, כדכתיב לעמוד לשרת וכתיב העומדים שם לפני ה' כמו שלמדו במקומו, וכן ענין התפלה הוא מורה הבדל מין האדם משאר בעלי חיים, כי מצד נפש המשכלת דורשים אל ה' והוא יענם, וכפי התקרבם אליו הוא מתקרב אליהם, לא כשאר בעלי חיים שהשי"ת ברא בטבעם שיהיו מתקרבים אל מה שיקיים גופם כמאכל ומשתה, ויתרחקו ממה שיזיק לגופם (תנא דבי אליהו ח"א פרק י"ד) ומאכלם וקיומם מוכן בלי יגיעה ובלי מחשבה כשהוא יתברך מצמיח הרים חציר נותן לבהמה לחמה וגו', אמנם האדם אין מאכלו ומשקהו מוכן עד אשר יטרח ויכין אותו, כדכתיב (בראשית ג') בזעת אפך תאכל לחם וגו', וזה הוראה לו על שאין תכליתו מושג בהיותו יושב ובטל כ"א בהיותו עמל בתורה ובמצות, ולכן בהיותו מתפלל לפני האלהים לשאול ממנו צרכיו, צריך שיהיה עומד בקומה, לרמוז כי מצד שנפשו חצובה מלמעלה מתחת כסא הכבוד נתיחד לעבוד בוראו ולהתפלל אליו בכל צרכיו, וגם הוא ית' מתאוה לתפלתו אם יהיה צדיק, וכן אמר דוד ע"ה (תהלים קל"ד) הנה ברכו את ה' כל עבדי ה' העומדים בבית ה' בלילות, כי הצדיקים והם עבדי ה' כשהם מתפללים הם עומדים, כלומר עמידתם בבית ה' הוא רמז שהם עבדי ה', שנשמתם חצובה מלמעלה מתחת כסא הכבוד, וכפי הדרש שדרשו חז"ל (סוכה דף נ"א ע"ב) אלו המעלות על ט"ו מעלות היורדות מעזרת ישראל לעזרת נשים שעליהם עומדים הלוים בשיר, נוכל לומר שלכך אמר בזאת המעלה האחרונה העומדים בבית ה', כי אין ישיבה בעזרה כ"א למלכי בית דוד בלבד, דכתיב ויבא המלך דוד וישב לפני ה', והוא העזרה, ולכן אמר בשיר המעלות זה האחרון שהיו אומרים אותו על מעלה ט"ו אצל עזרת ישראל, הנה ברכו את ה' כל עבדי ה', כלומר עתה שאתם כבר בעזרת ישראל שהיא מחנה שכינה שהנכנס בה טמא חייב כרת, ראוי לכם לברך את ה' כל עבדי ה' שהם טהורים ונכנסים בה בקדושה, וזהו לשון הנה לשון הוראה באצבע כמו הנה אלהינו זה, כלומר עד עתה לא הייתם ממש לפני ה' בהיותכם חוץ ממחנה שכינה, עתה במעלה ט"ו שנכנסתם במחנה שכינה, הנה ה' ברכו אותו כיון שאתם עבדי ה' שאתם טהורים כמו שכתבתי, ולכך אמר העומדים בבית ה', כי עתה שנכנסתם למחנה שכינה אין לכם ישיבה בו, ואתם צריכים להיות עומדים בלי ישיבה כיון שאתם לפני ה', וכן העומד בתפלה הוא כמדבר עם השכינה ולכן ראוי שיהיה עומד:

ולענין כיון הרגלים כתב הרשב"א ב' סבות, הא' כדי שהמתפלל ישים נגד עיניו ולבו כאלו ידיו ורגליו אסורות ואין בידו כח לקרב המועיל ולהרחיק המזיק זולתי בעזרתו ית', ועוד שנית צריך המתפלל לחשוב בלבו איך היתה כונתו ית' בבריאת מין האנושי לעשותו שלם בפועל ושיכיר מעשיו ית' וידמה למלאכי השרת, כמו שאמר הנביא (מלאכי ב') כי מלאך ה' צבאות הוא, ולזה הביאו ראיה (ברכות דף י' ע"ב) ממה שנאמר במלאכים ורגליהם רגל ישרה, ומלת רגל משותפת לשון סבה כמו ויברך ה' אותך לרגלי, רמז שיכוין כל סבותיו להשי"ת, ע"כ כלל כונתו כפי מה שמצאתי בספר עין ישראל, וגם כי כל דבריו הם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת, עכ"ז ראיתי לכוין אי זה דבר גם על כיון הרגלים, והוא כי מה שהביאו ראיה מן המלאכים שכתוב בהם ורגליהם רגל ישרה לכיון הרגלים, הוא להורות הדמיון שיש למתפלל בשעת תפלתו עם המלאך, כי המלאכים גם כי הם גוף פשוט הם משפיעים על דברים הפכים במאמרו ית', וכמו שאמר רבי בון בירושלמי דר"ה המלאך עצמו חציו אש וחציו מים, כלומר שפועל לפעמים דברים הפכים ברצון הבורא ית', וכמו שאמרו בס"פ ערבי פסחים, בשעה שהפיל נבוכדנאצר הרשע לחנניה מישאל ועזריה לתוך כבשן האש, אמר שר הברד לפני הקב"ה רבש"ע ארד ואצנן את הכבשן ואציל את הצדיקים, א"ל גבריאל אין גבורתו של הקב"ה בכך אלא אני שר של אש ארד ואקרר מבפנים ואקדיח מבחוץ לשרוף את הזורקים אותם לתוך האש, כדכתיב גובריא אילך די הסיקו לשדרך מישך וגו' קטיל המון שביבא דנורא ויהיה נס בתוך נס, אמר הקב"ה רד פתח גבריאל ואמר ואמת ה' לעולם הללויה, הנה הורו שיש למלאך כח על ההפכים לפעמים לכבוד השי"ת, גם כי שררתו אינה אלא על האש, עכ"ז יש לו כח לצנן כרצונו ית', וזהו מה שאמר רבי בון חציו אש וחציו מים, כי לפעמים פועל כמו אם היתה שררתו על המים ג"כ, גם כי שררתו אינה אלא על האש כדי שיהיה נס בתוך נס לכבוד השי"ת שפועל ב' הפכים ברגע א', ושני ההפכים הם לכוונה א' להצלת הצדיק ולהפרע מן הרשע המכתיר את הצדיק, וכמו כן האדם הצדיק גם כי הוא מורכב מד' יסודות, נשמתו חצובה מתחת כסא הכבוד, ורוב מעשיו ראוי שיהיו נמשכים לעבודתו יתברך מצד נשמתו, אבל אין כבודו ית' כל כך כשיעבוד אותו האדם הצדיק ויקיים מצותיו מצד נשמתו החצובה מתחת כסא הכבוד, אם לא בשתף עמו יצר הרע המחטיאו והוא הפך הנשמה, ועכ"ז הוא גבור וכובש יצרו תחת יצר הטוב הנמשך מנשמתו, ובזה הוא כבודו של הקב"ה שמקיים מצותיו בדבר שהוא הפך נשמתו והוא היצר הרע, ובזה יש לו שכר גדול, ולזה צריך האדם לכוין את

רגליו

נמוך להורות כי מלא כל הארץ כבודו, וגם שעיקר שכינתו למעלה, הוא שומע לצועקים אליו מלמטה ממקום שפל, ולזה אמר שיר המעלות ממעמקים קראתיך ה', כלומר להיות עיקר מושב שכינתך למעלה מכל המעלות אני קורא אותך ממעמקים, להורות כי גם שתגביה במרום ואיני יכול להתקרב אליך, כל כך אתה קרוב אלי כשאני למטה כמו אם הייתי במקום גבוה, ולכן אני מתפלל אליך וקורא אותך ממעמקים, כי גם שאתה גבוה ונשא עכ"ז אתה אדון העולם ומשגיח על כל דרכי בני אדם, וזהו שאמר אדני שמעה בקולי, כיון שאתה אדון הכל ראוי שתשמע לקולי, גם כי קולי שפל ואתה במקום גבוה, ותהיינה אזניך קשובות לקול תחנוני, כי גם שעיקר שכינתך בשמים, כבודך מלא כל הארץ, ולכן תהיו אזניך קשובות, כיון שאתה קרוב אלי ג"כ בפועל בהיות כל הארץ מלא כבודך, כי לשון אזניך קשובות הוא למי שקרוב אליו, וכאלו מדבר לאזניו, כי ענין האזנה הוא הטיית האזן לשמוע ממקום קרוב, ואם כן הוא ית' שכינתו בשמים, וגם הארץ מלאה מכבודו, שהוא שומע תפלת וצעקת המתפללים אליו בכל לב, ולזה אמר הנביא ע"ה (ישעיה נ"ז) כה אמר רם ונשא וגו' מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח, כי איני צריך לרדת למטה לשמוע צעקת המדוכאים ושפלי רוח, כי גם שמרום אשכון, אני שומע צעקתם, בהיות הארץ מלאה מכבודי, והוא ענין השגחתו ית' על כל בני אדם לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו:

פרק תשיעי

אופן עמידת האדם בשעת התפלה הוא כמ"ש ביבמות פרק מצות חליצה (ק"ה) המתפלל צריך שיתן עיניו למטה ולבו למעלה כדי שיתקיימו ב' מקראות הללו והיו עיני ולבי שם כל הימים, וכתיב נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים, ופרש"י ז"ל עיניו למטה כלפי הארץ משום דשכינה התם קיימא, כדכתיב והיו עיני ולבי שם כל הימים, וצריך לישב ענין זה במה שאמרו שם למעלה רבי חייא ור"ש ברבי הוו יתבי, פתח חד מינייהו ואמר המתפלל צריך שיתן עיניו למטה שנאמר והיו עיני ולבי שם כל הימים, וחד אמר המתפלל צריך שיכוין לבו למעלה שנאמר נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים, אדהכי אתא רבי ישמעאל ברבי יוסי לגבייהו וגו', אמר הכי אמר אבא המתפלל צריך שיתן עיניו למטה ולבו למעלה כדי שיתקיימו שני מקראות הללו ע"כ, וכיון ששני מקראות אלו אינם סותרין זה את זה, צריך לתת טעם למה רבי חייא ור"ש חולקים בזה הענין כפי הנראה, דחד אמר צריך ליתן עיניו למטה, וחד אמר לבו למעלה, וכל אחד הביא ראיה מן הכתוב, והיה ראוי שיודה כל א' לחבירו ששני הענינים יכולים להתקיים בבת אחת בנתינת עיניו למטה וכונת הלב למעלה כמו שנראה משני הכתובים, וכמ"ש רבי ישמעאל משם אביו, ואם נאמר כי לא היו חולקים רבי חייא ור"ש אלא מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי, מה שאינו נראה כן מלשון הגמרא, א"כ מה חדש אחר כך רבי ישמעאל משם אביו, שהרי גם אלו מודים שצריך שיתן עיניו למטה ולבו למעלה לקיים שני הכתובים, אלא דמר אמר חדא ומר אמר חדא כמו שאמרנו, וגם כי הוא לא היה יודע מה שאמרו הם בענין זה, שלא השיבו לו על מה ששאל מהם במאי עסקיתו, אלא בתפלה, ולא פירשו לו באי זה ענין תפלה, עכ"ז כיון שהוא אמר על שם אביו ב' הדברים עיניו ולבו, והם לא אמרו כל א' מהם אלא דבר א', נראה שהם חולקים בענין, כי בהיות ב' הדברים בשעה אחת בעמדו בתפלה, למה אמרו כ"א דבר א' ולא ב' הדברים ולשון כדי שיתקיימו ב' כתובים הללו מורה, כי לדעת ר"ח ור"ש ברבי לא היו מקיימים כי אם כתוב א' מהם, וא"כ ראוי לתת טעם כיון שהם יכולים לקיים ב' הכתובים שאינם סותרין זה את זה למה לא קיימום, ועוד כי רבי חייא או ר"ש שאמר צריך שיתן עיניו למטה שנאמר והיו עיניו לבי שם כל הימים, היה יכול לומר ג"כ שיתן לבו למטה שנאמר והיו עיני ולבי שם משום דשכינה התם קיימא, ובכתוב אין הוראה לעיני יותר מללב, ועיני ולבי אשכינה קאי: ולכן אני אומר כי רבי חייא ור"ש חולקים על כונת התפלה, כי מי שאמר צריך שיתן עיניו למטה ה"ה שצריך לכוין ג"כ לבו למטה אשכינה, והזכיר עיניו כי על הסתם אין אדם מכוין אלא על מה שמביט בו בעיניו, ואחרי עיניו לבו הולך, וגם מטעם שהעינים גבוהות מהלב להסתכל למטה, וכיון שנותן עיני הגבוהים למטה כ"ש הלב שהוא יותר קרוב, וכיון שהשכינה למטה כדכתיב והיו עיני ולבי שם כל הימים, צריך לתת עיניו וכונת לבו למטה, ומי שאמר צריך שיכוין לבו למעלה סובר, כי אין ראוי לכוין כי אם למעלה, כי עיקר כבוד השכינה למעלה בשמים היא, וכן עיניו יתן למעלה כיון שהוא מכוין למעלה, והזכיר לבו ולא עיניו שהלב מוזכר בכתוב, כדכתיב נשא לבבנו אל כפים, וכיון שכונת לבו למעלה, גם עיניו לנכח מעלה יביטו שהם קרובים יותר למעלה מן הלב, ולזה אמר רבי ישמעאל כי כדי לקיים ב' המקראות צריך שיתן עיניו למטה לכבוד השכינה שלמטה, וכונת לבו למעלה, כמו שמבואר בכתוב נשא לבבנו אל כפים, ועיקר הכונה הוא בלב לא בעין ולכן יכוין לבו למעלה לעיקר השכינה שבשמים, ולכבוד השכינה שבבית המקדש שלמטה יתן עיניו למטה, ובזה מתקיימים ב' הכתובים, אבל מי שאומר צריך ליתן עיניו למטה וה"ה כונת לבו כמו שאמרנו, הוא סובר כי הכתוב של נשא לבבנו אל כפים, אינו מדבר בזמן התפלה, כי אם

ויעקב שהם האבות הכוללים לאומה ישראלית, ולא בן נח ואדם הראשון כי גם שהם אבות יותר כוללים, מצד כי נפסק שלשלת הצדקות מבני בניהם שהיו רשעים לא נקראו הם אבות, אבל אברהם יצחק ויעקב שלא נפסק מהם ידיעת ה' ואהבתו ויראתו נקראו אבות סתם, ועלה בידינו כי יסוד ברכה זו היא על יסוד אלהותו עלינו וכלל גבורותיו ונפלאותיו, וכן ברכת הודאה היא מעין זו מיוסדת על יחוד אלהותו עלינו לעולם ועד, וכל חיותנו וטובותינו ממנו, ולכן אנו כורעים בהם תחלה וסוף להורות הכנעה ושפלות להיותנו בלתי ראויים שיתיחד שם אלהותו עלינו, וכן בסוף התפלה כורע להורות שפלותו מהיותו ראוי לשבח ולהלל לשמו הגדול והנורא, כדי שלא יעלה בדעתו כי הוא ית' צריך לו לשבחו והלוליו, שהרי יש לו מלאכי מעלה שהם משיגים ומושפעים מאתו ומקדישים ומעריצים אותו, אלא לטובת האדם ומעלתו הוא שנצטוה להתפלל אליו ית', ומזה הטעם אנו אומרים בסוף תפלותינו עלינו לשבח לאדון הכל וגו', להורות כי כל מה שאמרנו בתפלותינו לא נתוסף לו ית' מעלה על זה, ואינו חייב לגמול לנו על זה מצד הדין, כי אם צדקת מה תתן לו או מה מידך יקח (איוב ל"ה), אלא אדרבה אנו חייבין לגמול לו חסד על אשר נתרצה והראה שהוא מתכבד ומתעלה בתפלותינו, והוא ית' האמיר ועלה אותנו להיות לו לעם סגולה ושנתפלל אליו כמלאכי מעלה, והבדיל אותנו מכל עמי הארצות ואנו יש לנו יתר שאת ומעלה כשאנו משתחוים לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה, ולזה אנו כורעים ומשתחוים ג"כ בזאת ההודאה של עלינו לשבח וגו':

ומקום הכריעה באלו הברכות בתחלה וסוף הוא בברוך, וכמו שאמרו (ברכות י"ב ע"א) כל הכורע כורע בברוך וכל הזוקף זוקף בשם שנאמר ה' זוקף כפופים, וסבת זה הוא מהו שכתבנו כי בזמן שהאדם מהלל ומברך את שמו ית' ראוי שיעלה על לבו שפלותו להיותו בלתי ראוי לכך אלא מצד רצונו יתברך, שהוא מתכבד כביכול ומתאוה לתפלתן של צדיקים לטובתם ברחמנותו, ולזה אנו זוקפים בשמו ית' כי מצד רחמנות שמו הוא שמתרצה בתפלותינו לעלות אותנו ולהקים מעפר דל ובשמו קמנו ונתעודד, בתחלה וסוף הזכירנו יחוד אלהותו עלינו וגדולתו וגבורותיו, לרמוז כי כמו שנתעלינו בפני כל העולם בתחלת היותנו לו לעם והיותו הוא לנו לאלהים, כמו כן בזמן העתיד ב"ב שהוא סוף גלותנו נתעלה לעין כל האומות, כשיכירו וידעו כי לעולם לא פסק אהבתו מעלינו ומעל אבותינו, ויתגדל ויתקדש שמו כדכתי' (יחזקאל ל"ח) והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים וידעו כי אני ה', ואם כן ענין הכריעות היא הוראה ורמז למה שאמרנו, ואמרו חז"ל (ברכות י"ב ע"ב) שכ"ג שוחה בסוף כל ברכה וברכה, והמלך כיון שכרע בתחלת ברכה ראשונה שוב אינו זוקף ראשו עד תשלום התפלה. וענין היות כ"ג ומלך מיוחדים בענין זה יותר מהדיוט או חכם, נראה שהוא מטעם שיש לכ"ג ולמלך ברכות מיוחדות משאר כל ישראל, כ"ג ביוה"כ שאומר ח' ברכות על העבודה (יומא ס"ח), ומלך משמטה לשמטה מקץ שבע שנים במועד שנת השמטה בחג הסוכות ומברך על קריאה זו ח' ברכות כמו שמוזכר בסוטה, וענין אלו הברכות הם על קיום האומה ובית המקדש והמלכות, ולכן בהיות המלך והכ"ג מתפללים אלו הברכות על כללות האומה ומה שצריך להם, צריך שיראו הכנעה יותר משאר אנשים בתפלה הנאמרת בכל יום, כי גם זאת התפלה הם מתפללים על כללות האומה החסרים יותר מהם מהצדדים הצריכים להם, כי עליהם להשלים צרכם, בפרט על המלך, וכמ"ש חכמי ישראל למלך דוד (ברכות דף ג' ע"ב) אדונינו המלך עמך ישראל צריכים פרנסה ואמר לכו ופשטו ידיכם בגדוד מיד וכו' ושואלים באורים מיד וכו', וכפי גדולת כל אחד כך היא הראות הכנעתו לפני האל ית', כי הכ"ג הוא כורע בתחלה ובסוף כל ברכה, והמלך כיון שכרע שוב אינו זוקף עד שיגמור, כי כל מה שהוא גדול ביותר צריך ליכנע ולהשפיל עצמו, וכמו שלמדו משלמה דכתיב ביה (מלכים א' ח') ויהי ככלות שלמה להתפלל קם מלפני מזבח ה' מכרוע על ברכיו, והתפלה זו על כל ישראל היתה, שיהיה ה' קרוב אליהם עתה ולעתיד, ומפני שהנהגת המלך היא מתמדת כל ימי מלכותו בלי הפסק צריך להיות עיני השגחתו עליהם, ולהוראה זו אמר כיון שכרע שוב אינו זוקף ראשו עד תשלום התפלה, אבל כ"ג אינה מוכרחת כהונתו הגדולה כי אם מיוה"כ ליוה"כ, ולכך יש הפסק לכריעתו מתחלת ברכה לסופה:

ומקום התפלה שיהיה מקום נמוך למדו אותו (ברכות דף יו"ד ע"ב) מדכתיב ממעמקים קראתיך ה' אדני שמעה בקולי וגו', שהכונה בו להורות על עולם הכונה המחוייבת למתפלל בעומק מחשבת הלב, ולזה אמר שיר המעלות ממעמקים קראתיך ה', כי גם שמעלות האל ית' רבו מספר, כי גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם עכ"ז הוא מצוי לאותם שמתפללים אליו בעומק מחשבת הלב, ולרמוז זה צריך שתהיה התפלה במקום נמוך, ואמר אדני שמעה בקולי תהיינה אזניך קשובות לקול תחנוני, שמעה בקולי למה שקראתיך ה', ואחר כך כשמעת שאני קורא אותך, תהיינה אזניך קשובות למה שאני שואל ממך בלשון תחנוני:

וג"כ אפשר לפרש ממעמקים על עומק המקום ממש בשעת התפלה, והוא כי המתפלל במקום גבוה הוא מראה כאלו מקרב עצמו למקום השכינה כדי שישמע קולו, כמו המשמיע קולו בתפלתו שביארנו למעלה פ"ו, ולזה צריך שיתפלל במקום

נמוך

עיניו למטה לשכינה העומדת ומשקפת על זה והוא עניני האדם בזה העולם, ולזה הזכיר עיניו ולא לבו, כי העין הוא מיוחד לדברים הגשמים הצריכים בזה העולם כפי ההקדמה השנית. ועיקר התפלה הוא על צרכי האדם בזה העולם, וכמו שאמרו בפרק קמא דשבת (דף י') על המאריך בתפלה ומקצר בזמן תלמוד תורה, מניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה, שיראה היות התפלה צורך חיי שעה, לרפואה לשלום ולמזונות כפי' רש"י ז"ל. ומי שאמר המתפלל צריך שיכוין לבו למעלה כדכתיב נשא לבבנו אל כפים וגו', סובר כי עיקר התפלה אינה לצורך האדם בזה העולם, כי אם להלל שמו ית' ולספר גדולותיו ונפלאותיו ונוראותיו, ועיקר הכונה היא שיכוין האדם בתושבחות האל ית' והלוליו וגדולותיו, יותר ממה שיכוין במה שיאות לעניני צרכיו בזה העולם, וכמו שאמרו (ברכות ל"ד) כי מי שאין יכול לכוין בתפלתו לפחות יכוין בברכת אבות, שהיא סיפור גדולותיו ותושבחותיו, ואם אינו יכול לכוין בה לא יתפלל, שנראה שעיקר כונת התפלה היא בתושבחות האל יתברך. ומזה נמשך היותו נענה בשאלת צרכיו וכמו שביארנו למעלה בענין לעולם יסדר אדם שבחו של הקב"ה ואחר כך יתפלל. ולכן אמר המתפלל צריך שיכוין לבו למעלה, כי עיקר שבח והלול שכינת האל היא למעלה לכבוד שכינתו החונה בשמים. והזכיר לבו ולא עיניו לעומק מחשבת הלב בכונתו לדברים העליונים אשר מהם יכיר וישיג גדולת בוראו כפי ההקדמה השנית. ובזה הוא משיג וקונה העה"ב וזוכה להקביל פני השכינה העומדת למעלה לשלם שכר טוב להולכים לפניו. ומה שכנו חיי שעה לתפלה הוא לאותו חכם שהיה מאריך בשאלת צרכיו. ורבי יוסי שאמר המתפלל צריך שיתן עיניו למטה ויכוין לבו למעלה לקיים שני הכתובים, סובר שראוי לאדם המתפלל ליתן עיניו למטה לכבוד השכינה השורה למטה במקום המקדש כדי שיפיק רצונו בשאלת צרכיו כי לזה היא עומדת במקום ההוא המקודש, ויכוין לבו למעלה בתושבחותיו והלוליו להללו ולפארו כפי השגת דעתו בשכינתו החונה בשמים. ובזה ישיג ויקבל שכר טוב בעה"ב מאת כבוד שכינתו החונה בשמים ומשפעת ומנחלת לאוהביו י"ש עולמות, ובזה מתקיים כוונת שני הכתובים, נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים לכוין תפלתו בתושבחות והלולים לאל בשמים להשיג חיי העה"ב. וכתוב והיו עיני ולבי שם על השכינה השורה בכותל מערבי להספיק צרכיו בזה העולם והם חיי שעה, ושניהם כאחד טובים ונכוחים למבין וישרים למוצאי דעת, וכן אמר הכתוב אקרא לאלהים עליון לאל גומר עלי, הורה על כוונת לבו למעלה באומרו לאלהים עליון, כלומר כבוד שכינתו העליונה, ועל נתינת עיניו למטה לכבוד השגחת שכינתו במקום המקדש אמר לאל גומר עלי, שמהשפעת השכינה למטה נמשך הפקת רצון האדם וגמר צרכיו בזה העולם, ולזה אמר לאל גומר עלי:

פרק עשירי

יש דברים בתפלה שמצד מעלתם אין לנו רשות לאמרם כי אם בהיות עשרה בני אדם מקובצים במקום אחד, וכמו שאמרו (ברכות כ"א) אין דבר שבקדושה בפחות מעשרה והביאו ראיה מן הכתוב שאמר (ויקרא כ"ב) ונקדשתי בתוך בני ישראל וילפינן תוך מתוך, דכתיב ויבאו בני ישראל לשבור בתוך הבאים ועשרה הוו דבנימין לא הוה תמן כדכתיב ואת בנימין אחי יוסף לא שלח וגו' ובא ללמד ונמצא למד דעשרה נקראו עדה. וצריך לתת טעם באי זה אופן למדו מכאן אין דבר שבקדושה בפחות מעשרה, כי זה הכתוב לא נאמר במקומו כי אם אצל חלול ה' כמו שכתוב ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי בתוך בני ישראל, וכמו שלמדו לחלל את השם בפני עשרה מישראל או המקדשו שנהרג על קדושת שמו ועיקר הכתוב נכתב לענין דין זה, א"כ מהיכן לרבותינו ז"ל שגם בכלל זה יש כל דבר שבקדושה שאינה בפחות מעשרה, וצריך לומר כי גם שהאמת הוא שזה הכתוב נאמר לענין קדוש השם בשעה שמעבירין את האדם על קדוש ה' שיהרג ויקדש שמו ברבים ואל יעבור ויחללהו, עכ"ז למדנו מכאן שיש הפרש בין היותו בפחות מעשרה מישראל או היותו בעשרה לענין התפלה גם כן, מדלא כתיב וקדשתם אותי בתוך בני ישראל דומיא דרישיה דקרא דכתיב ולא תחללו את שם קדשי, וכתב ונקדשתי משמע בכל מיני הקדושות, ולכך אמרו אין דבר שבקדושה בפחות מי' כלומר גם כי ענין הכתוב אינו אלא לענין קדוש ה' במצות אפילו הכי מדכתיב ונקדשתי משמע דאין דבר שבקדושה בקדושות אחרות גם כן בפחות, ומעתה ראוי לתת טעם לכל אחד מהדברים הצריכין עשרה כי מן הנראה בקדיש וקדושה לבד הם שיש בהם קדושה ואינם נאמרים בפחות מעשרה אבל בברכו וקריאת התורה והפטרה ונשיאות כפים וי"ג מדות וברכת מזון בשם וברכת חתנים נראה שאינם בכלל דבר של קדושה יותר מאשר עניני התפלה, ובגמרא (דמגלה כ"ג:) נראה כי טעם כולם הוא שאין דבר שבקדושה בפחות מעשרה על המשנה שבסוף מס' (מגלה כ"ג) אין פורסין על שמע וגו', ואומר כי לענין קריאת התורה כבר אמרו חז"ל (שם) משה תיקן להם לישראל שיהו קורין בתורה ברבים בשבתות ובמועדים בענין המועד וסמכו על הכתוב שאמר וידבר משה את מועדי ה' אל בני ישראל מצותו שיהיו קורין כל א' בזמנו כדתנן במגלה (שם) ובשני ובחמישי גם כן כדי שלא ישהו ג' ימים בלא תורה וסמכו על פסוק שאמר וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים ואין מים אלא תורה (בבא קמא פ"ב) ותיקון

לכל מעשה האדם, שיהיו מכוונים לש"י, גם כי הוא בשמים הוא משגיח על כל מעשיו ועל מחשבותיו, אבל בכונת התפלה צריך שיכוין למטה כמו שאמרנו, ומי שאומר צריך שיכוין לבו למעלה וכן עיניו, סובר כי הכתוב של והיו עיני ולבי שם כל הימים הוא לענין כבוד שכינה שלא זזה מאותו מקום המקודש, ולכן אין ראוי שנזלזל בקדושתו, וכמו שאמרו והשימותי את מקדשכם אף על פי שהם שוממים נקראים מקדש, אבל לענין התפלה סובר שאין ראוי לכוין עיניו ולבו כי אם לעיקר שכינה שהיא למעלה וכמו שכתוב נשא לבבנו אל כפים וגו'. ורבי ישמעאל משם אביו מקיים ב' הכתובים לענין התפלה כנזכר ומה שאמרו שלשתם המתפלל צריך וכו', ולא אמרו חייב אדם ליתן עיניו וכו', הוא להורות כונת הכתובים, כי אין אחד מהם יכול להכחיש הכתוב שמביא חבירו ראיה ממנו, אלא שהם מפרשים שאותו הכתוב נאמר על ענין אחר כמו שאמרנו, ולכן האומר שהכתוב נאמר על ענין התפלה אומר המתפלל צריך וכו', כלומר לא תחשוב כי זה הכתוב נאמר לענין אחר ולא לענין תפלה, כי האמת הוא שנאמר על התפלה ולכן המתפלל צריך וכו'. ולפי מה שנראה כי הם לא השיבו לרבי ישמעאל ענין מחלוקתם במה היה אלא שהיה בענין התפלה, צריך לומר כי מה שאמר רבי ישמעאל הכי אמר אבא וגו' כדי שיתקיימו ב' כתובים הללו, הגמ' הוא דקאמר לה כדי לקיים ב' כתובים הללו שכבר הזכרנו למעלה, דאלו רבי ישמעאל לא ידע מה שאמרו. והיה לו להזכיר הכתובים כדי לקיים והיו עיני ולבי שם וגו' ונשא לבבנו אל כפים וגו':

וג"כ איפשר לומר שקצר הגמרא במה שאמרו במאי עסקינן בתפלה, ואמרו לו בפי' סברת כל אחד מהם, אלא שהגמרא קצרה בזה ולכן א"ר ישמעאל עצמו כדי לקיים ב' כתובים הללו, שכבר שמע אותם מפיהם. כל זה הוא לענין משמעות פשט המאמר כפי סוגית הגמ', אבל בענין כונת מחלוקתם, וכונת ר' יוסי בשצריך נתינת עיניו למטה וכונת לבו למעלה, אקדים ב' הקדמות:

ההקדמה הראשונה כי ענין מה שאמר הכתוב וקרא זה אל זה ואמר ק' ק' ק' וגו' מלא כל הארץ כבודו, שנראה מזה כי שכינתו היא למטה בתחתונים כפשט הכתוב מלא כל הארץ כבודו, וגם מה שאמר הכתוב והיו עיני ולבי שם כל הימים, שנראה ששכינתו שורה לעולם במקום המקדש המקודש יותר משאר המקומות, ענין זה הוא השגחתו יתברך, שהוא משגיח בכל אישי עולם השפל לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו. ויותר מהמה בארץ ישראל שהיא חלקו ונחלתו, ובירושלם במקום המקדש השגחתו והשקפתו יותר מפורסמת ונגלית לעין כל בנסים ההוים ונוהגים במקום המקודש, וזהו ענין והיו עיני ולבי שם כל הימים, כי גם בזמן החרבן לא זזה שכינה מכותל

מערבי, להשגיח ולהשקיף על פרטי הא
ישראלית, ולהציל אותם מקורות העולם, כי
שבהיותו למעלה בשמים יכול להשגיח על
פרטי העולם, ולהצילם ממקרי הזמן ולתת ל
כדרכיו וכפרי מעלליו, עכ"ז בהיות שכינתו ל
בתחתונים היא מכינה רצון האנשים ל
בהיותו קרוב אליהם ומשפיע עליהם רוח
ויראת ה' כדי שיזכו כל העולם וינצלו מרש
נטמנה להם, והוא יצר לב האדם רע מנעו
ויותר בארץ ישראל ובבית המקדש שהם קרו
יותר אל כבוד שכינתו ית' ומושפעים מאתו י
וכאומרם אוירא דארעא ישראל מחכים,
הנבואיי שורה בארץ ישראל, מה שאין כן בש
ארצות ובזמן שבית המקדש קיים שעיקר שכ
בבית המקדש, שמניצוץ ולהב שכינתו מתנב
המוכנים אל הנבואה, והראיה כי אחר ש
עיקר שכינתו בחרבן המקדש, נפסקה הנב
בעונותינו, ולא נשאר למטה ניצוץ שכינה כי
להשגחת האומה ולהצילם מרעתם, וזהו
והין עיני ולבי שם כל הימים, עיני הוא מ
ענין השגחתו עליהם לטובה ולברכה לה
צרכם, ולבי הוא להצילם מהמקרים הבאים על
באהבת לבו אותם, ואם כן ענין מלא כל ה
כבודו, ועיני ולבי שם כל הימים, הוא הש
הש"י עליהם בדברים הצריכים להם בזה העו
להכין אותם ולסעדם שיכינו לבם לדרכם ו
עה"ב, ומפני שנראה אי זו ירידה כביכול לש
להיותה בתחתונים, אמר הכתוב וקרא זה
זה ואמר קק"ק ה' צבאות מלא כל הארץ כב
כלומר גם כי מלא כל הארץ כבודו, עכ"ז
בזה שום ירידה ח"ו לקדושתו, כי המלא
אומרים קק"ק גם כי שכינתו למטה בתחתו
ההקדמה הב' היא ידיעת הפרש פעולת ה
מן הלב, כי העין הוא גשמי ופעו
גם כן הוא גשמי, כי כל החושים הם גשמ
כי אין העין ושאר החושים משיגים כי אם הדב
הגשמיים, והלב גם כי הוא גשמי משיג דב
עליונים מכח המחשבה הנטועה וקבועה בו מ
יתברך, ולענין המצות גם כן אותם שהם תל
בעין הם מצות מעשיות, והתלוים בלב הם שב
ואלהיות כהאמנת העקרים אשר בהם יוגדר הא
בשם ישראלי ויכונה ביחוס יהודי, וכן ל
העבירות, וכמ"ש אחרי לבבכם זה אפיקורס
ואחרי עיניכם זה זנות, ומעתה אומר כי
שאמר המתפלל צריך שיתן עיניו למטה, דכ
והיו עיני וגו'. הוא סובר כי כיון שהשכינה
עומדת עדין למטה כמו שנראה מפשט הכתו
ותועלתה הוא להכין בני אדם לעבודתו,
שיהיו ראוים שיחול עליהם ברכתו בזה העול
ולהצילם מפגעי הזמן וקורותיו' כפי ההק
הראשונה, אם כן ראוי שהמתפלל אליו ית
שיספיק צרכיו ושיצילהו מקורות הזמן יכון ו
עיניו

אלא גם בתפלה הסדורה ליחיד. גם כן אם מתפלל אותה בעשרה היא מרוצה יותר, וכמו שאמרו (בברכות ז') א"ל ר' יצחק לרב נחמן מ"ט לא אתי מר לבי כנישתא לצלויי א"ל לא יכילנא א"ל ליכניף מר עשרה וליצלי א"ל טריחא לי מלתא ולודעי ליה למר עידנא דמצלי צבורא א"ל מאי כולי האי א"ל דאמר רבי יוחנן בשם רשב"י מ"ד ואני תפלתי לך ה' עת רצון אימתי עת רצון בשעה שהצבור מתפללים, רבי יוסי בר חנינא אמר מהכא כה אמר ה' בעת רצון עניתיך, רבי אחא אמר מהכא הן אל כביר לא ימאס וכתיב פדה בשלום נפשי וגו', נלמוד מכאן כי גם בתפלת היחיד בלי דבר של קדושה, יש מעלה ויתרון בהיותה נאמרת ברבים, ואפילו לא יהיו הרבים במקום ההוא, אלא בזמן שהם מתפללים במקום אחר, וכמו שלמדו מדכתיב ואני תפלתי לך ה' עת רצון, אף על פי שאינו עמהם במקום תפלתם, וכן נראה מן הכתוב שאמר ואני תפלתי לך ה' עת רצון, כלומר גם כי תפלתי ביחיד, אני משתדל שתהיה בעת רצון, כי רב נחמן היה סובר כי אמת הוא שיש מעלה למתפלל אפילו תפלת יחיד בלי דבר של קדושה שתהיה ברבים, כמו המתפלל י"ח בלחש עם הצבור ולא הספיק לעמוד עד חזרת התפלה לקדושה, אבל כשאינו עמהם במקום א', הרי הוא יחיד, לכך אמר לו מאי כולי האי, והשיבו לו מדכתיב ואני תפלתי לך ה' עת רצון, כי נראה כי גם בתפלה שמתפלל היחיד בביתו, יש לה יותר מעלה אם אומרה בשעה שהצבור מתפללים, כמשמעות הכתוב ואני תפלתי לך ה' עת רצון, כלומר תפלתי הנאמרת ביחיד היא מגעת אליך ה', כשהיא נאמרת בעת רצון והיא שעה שהצבור מתפללים בה ונקראת עת רצון שהקב"ה מרוצה באותה העת, כמו שאמר רבי יוחנן (בברכות ו') דכתיב מדוע באתי ואין איש קראתי ואין עונה שיעור שיוכל לענות דבר של קדושה, ורבי יוסי בר חנינא אמר מהכא בעת רצון עניתיך, כי מן הכתוב של ואני תפלתי לך ה' עת רצון נראה לו שאין הוכחה כי אם לשישתדל להתפלל בשעה שהצבור מתפללים, אבל לא שיהיה עונה לזה, אבל בעת רצון עניתיך שנראה כי מי שמתפלל בעת רצון והוא העת שהצבור מתפללים כמו שביארנו הוא נענה מיד כדכתיב עניתיך, ורבי אחא אמר מהכא דכתיב הן אל כביר לא ימאס וכתיב פדה משלום נפשי מקרב לי כי ברבים היו עמדי, ענין הוכחתו היא משני הכתובים, מהן אל כביר לא ימאס למדנו לתפלת הרבים שאינה נמאסת, ואחר שלמדנו שהיא מקובלת, למדנו מן הכתוב של פדה בשלום נפשי מקרב לי כי ברבים היו עמדי, כי מלחמות הבאות על האדם הוא פדוי מהם כשמתפלל בשעה שהרבים מתפללים, ותניא נמי הכי מנין שאין הקב"ה מואס בתפלתם של רבים שנאמר הן אל כביר לא ימאס, וכתיב פדה בשלום נפשי מקרב לי וגו' אמר הקב"ה כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ומתפלל עם הצבור מעלה אני עליו כאלו פדאני לי ולבני מבין האומות. ומה שאמרו מנין שאין הקב"ה מואס בתפלתן של רבים צריך לתת טעם שהיה ראוי להיות' נאהבת ולמה ימאסנה שהוצרך הכתוב לומר לא ימאס, כ"ש במה שאמרו אחר כך כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים וגו'. ואפשר לומר כי מה שאמר הכתוב הן אל כביר לא ימאס ולמדנו שאין הקב"ה מואס בתפלתן, היינו כשאינם עוסקים בתורה ובגמילות חסדים, ואפילו הכי כשהם מתפללים עם הצבור אינו מואס בתפלתם למעלת תפלת הצבור, וכתיב פדה בשלום נפשי מקרב לי וגו' ליחיד המתפלל עם הצבור כלומר בשעה שהצבור מתפללים, כיון שעוסק בתורה ובגמילות חסדים הנכללים במלת שלום, אינו צריך לומר שתפלתו נשמעת אפילו שלא התפלל אותה ממש עם הצבור אלא שמעלה לו הקב"ה כאלו פדאו לו ולבניו מבין האומות, ודורש פדה בשלום נפשי על האל ית' כי כביכול שכינה עמנו בגלות, והמתפלל בזה האופן כאלו פודה אותו ואת בניו מן הגלות, שהוא הקרב והמלחמה והצער שהם בו, וכיון שמזכיר הכתוב פדיית עצמו גם לבניו הוא פודה כי עמם הוא בצרה, וכשמסתלק צב את שבותם ומרחם אותם, וגם כי אנו רואים כמה תפלות שמתפללים הצבור ואינם נענים אין תימה על זה כי אפשר קרוב לודאי שלא התפללו אותם התפלות בכונה כראוי, אבל אם התפללו בכונה אפילו קצת הצבור בודאי נענים, כדכתיב הן אל כביר לא ימאס כביר כח לב, כלומר מה שאינו מואס תפלת הרבים, זהו כשיש בתוך זה הכביר שהם הצבור, כח לב שהוא כוונת הלב:

ומעלת תפלת הצבור משלשה טעמים. הראשונה מצד עניני הקדושה שאינם נאמרים בפחות מעשרה. ולזה אפשר שכיון דוד באמרו (תהלים נ"ה) אשר יחדו נמתיק סוד בבית אלהים נהלך ברגש, הכוונה כי הדברים של קדושה שאינם נאמרים בפחות מעשרה הוא לסבת מעלת סוד נעלם שיש בהם בקדושת ה', שעל זה אין ראוי להזכיר רמז הקדושה כי אם בצבור ולא ביחיד. ולזה אמר מה שאני משתדל ללכת לבית אלהים ברגש', כלומר בקבוץ בני אדם הוא לסבת שנמתיק סוד הקדושה יחדיו כי בפחות מעשרה לא נוכל להשיג רמז מתק הענינים ההם:

הטעם הב' גם בתפלה שאין בה דבר של קדושה הצריכה רבים, עם כל זה יש בה מעלה בהיותה נאמרת ברבים או בשעה שרבים מתפללים כמו שביארנו (תורת כהנים פ' בחקותי) מפני שאינו דומה מועטים העושים את המצוה למרובים העושים את המצוה, כי היא מתעלית יותר הרבה

מכפי

משה ודאי היה שיקראו בתורה ברבים, דאלו ביחיד כתיב (יהושע א') והגית בו יומם ולילה, ולא היה צריך לתקן כי אם לקרות ברבים, ואלו הרבים הם מסתמא עשרה, כיון שמצינו לענין קדושה דאין דבר שבקדושה בפחות מעשרה, ולכך אמרו על כל השנויים במשנה שהטעם בהם שאין דבר שבקדושה בפחות מעשרה, וכן עזרא שתיקן בשבת במנחה היה כענין תיקון של משה. וענין ההפטרה כבר הוא ידוע כי היא נאמרת מזמן הגזרה שגזרו שלא לקרות בתורה והיו קורין בנביאים מעין הפרשה ולכך תיקנוה ג"כ בעשרה, ובנשיאות כפים גם כן כתיב (ויקרא ט') וישא אהרן את ידיו אל העם ויברכם וגו'. וכתיב (במדבר ו') כה תברכו את בני ישראל אמור להם, וכיון שהברכה היא לרבים נראה שצריך שיהו עשרה לפחות כיון שדבר של קדושה אינו בפחות מעשרה, אם כן העם שהוזכרו כאן או בני ישראל הם עשרה דבקרא דונקדשתי גם כן בני ישראל, ולענין י"ג מדות אמרו בר"ה (דף י"ז) ויעבור ה' על פניו ויקרא אמר רבי יוחנן אלמלא מקרא כתוב א"א לאומרו מלמד שנתעטף הקב"ה כש"ץ והראה לו למשה וא"ל כל זמן שישראל חוטאים לפני יעשו לפני כסדר הזה ואני אמחול להם, וכיון שאמרו כש"ץ נראה שלא נמסרו י"ג מדות אלא לרבים והיינו עשרה כמו כל דבר שבקדושה, וברכת חתנים כתוב ברות ויקח בועז עשרה אנשים וגו', ובברכת מזון בשם יש לתת טעם למה צריך עשרה להזכרת אלהינו, שהרי בתפלה מזכיר היחיד כמה פעמים אלהינו ואינו דבר מיוחד לצבור, ובגמ' נתנו טעם בפרק שלשה שאכלו לברכת זימון מדכתיב גדלו לה' אתי גדלו שנים אתי חד הרי ג' וכי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו, אקרא הבו הרי ג', וצריך לתת טעם מאין לנו שזה הפסוק לענין ברכת המזון נאמר ולא לענינים אחרים, ואם הוא בענין ברכת המזון נראה כי ג' יכולין לזמן בשם כדכתיב גדלו לה' אתי, וכן בכי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו, נראה בפירוש שיזכירו אלהינו בנתינת גודל לשם ית' על המזון שאכלנו, ואם כן למה הצריכו עשרה להזכיר אלהינו:

ואפשר לומר כי מה שתקנו חז"ל ברכת זימון בענין האכילה, מה שאין כן בשאר דברים של קדושה או שאר ברכות כי כלם נאמרות ביחיד, ואם אינם נאמרות ביחיד אין נאמרות גם כן בשלשה. כמו בדברים של קדושה שצריך עשרה, ולא מצינו חילוק בין יחיד לשלשה, כי אם בענין ברכת המזון, הטעם הוא דכתיב ואכלת ושבעת וברכת, ואמרו חז"ל (ירושלמי פ"ק דתרומות והביאו הרא"ש ז"ל בהלכות) ואפי' מדומדם כיון דכתיב ושבעת ולזה הצריכו לג' שאכלו כאחד שחייבין לזמן ולא יברך כל א' לעצמו הואיל שמברך ואפילו מדומדם, אלא הגדול שביניהם שמסתמא דעתו מיושבת עליו יברך, והם יענו אחריו ברוך שאכלנו משלו ויכוונו לברכתו ויענו אמן, ובתחלת הברכה הוא עיקר הזימון, ולכך גם כי מזכירים אלהינו בכמה מקומות היחידים, עכ"ז בברכת הזימון שהיא נברך שאכלנו משלו והם עונין אחריו לא יזכירו אלהינו כי שמא גם המברך מדומדם, אבל כשהם עשרה שחל עליהם דבר של קדושה אז מזמנים בשם כי הגדול שבכולם הוא המברך, ואפי' היה מדומדם כיון שהוא בחבורת עשרה בני אדם יכולין להזכיר את ה' בתחלת ברכת מזון שהיא זימון בשם כמו שאמרנו:

וענין ברכו את ה' המבורך היות נזכר בעניני דבר של קדושה אפשר שהטעם הוא כיון שהוא מסודר בסוף הקדיש שהוא דבר של קדושה וצריכין לברך ברכות של ק"ש ולכן אומר ברכו את ה' המבורך ועונין ברוך ה' המבורך לעולם ועד כיון שנתקן בצבור וכל הצבור יוצאים ידי חובתם בקריאת הג' או השבעה שקוראים, צריכין לתת לב לברכת הקורא המתוקנת בצבור ולענות אחריו ברוך, כדי שיחשב להם כאלו הם קראו בתורה בכוונם לברכות ולמה שקורין בתורה:

וענין מנין זה של עשרה היותו ראוי שיחול עליהם קדושת השם הוא ע"ד הפשט כי פחות מעשרה אינו מנין, והוא רומז לדברים העליונים מן המלאכים ולמעלה שאינם בפחות מעשרה. וגם אמרו (סוכה ה') לעולם לא ירדה שכינה למטה מעשרה ולא עלה משה למעלה מעשרה באופן שאין דבר שבקדושה בפחות מעשרה, וכן מצינו בבני יעקב כשנולדו א' א' אותו שהשלים מנין עשרה עם יעקב נזכרה השכינה עמו, והוא יששכר תשיעי לבנים ד' שילדה לאה קודם וד' השפחות וזה החמישי ללאה הם עשרה, וכתוב בו וישכב עמה בלילה הוא, וא"ר יוחנן במס' נדה פ"ג מלמד שהקב"ה סייעו באותו מעשה שנטה חמורו של יעקב לאהל לאה והיינו דכתיב יששכר חמור גרם חמור גרם לו ליששכר, וענין הסיוע הוא מה שאמרתי שכיון שנולד הוא השלים לעשרה ונתקיימו בו שיחול עליהם דבר של קדושה שקודם היו פחות מעשרה ואין בהם דבר שבקדושה, ולזה זכו לתורה ולחכמה דכתיב (דה"י א' י"ב) ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל וגו', וכן אמרו (ברכות י"ז. מגלה ל"ג) העשירי נוטל שכר כנגד כולם, לכן ישתדל האדם להיות נמנה עם העשרה הראשונים הבאים לב"ה, וכן יש רמז בזה שחייבין לשכור העשירי כשיצטרכו ממה שכתוב כאן כי שכר שכרתיך וגו':

פרק אחד עשר

מעלת תפלת הצבור היא גדולה לא לבד בדברים של קדושה הצריכים עשרה שאין דבר שבקדושה בפחות מעשרה כמו שביארנו למעלה,

אלא

הזכיות והעבירות. אפשר כי כפי שקול אל דעות יכריעו זכיות צדיק א' מכל חטאת האדם וינצל העולם בזכות צדיק כזה ועליו נאמר וצדיק יסוד עולם, וחזר ואמר חלילה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע וגו', כי גם שאל ב' החלוקות שאל על הצלת צדיקים עצמם או הצלת כל המקום בעבורם בהיותם חמשים. עכ"ז עיקר הגשתו לתפלה היתה על הצלת הצדיקים את נפשם כי זה מן התימה שימות ויספה צדיק עם רשע. ולזה חזר והאריך חלילה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע, גם כי לא תמצא חמשים אין ראוי לך להמית הצדיקים גם כי יהיו מועטים, וכפל ואמר והיה כצדיק כרשע לומר כי גם שתקל במיתת הרשעים בזכות הצדיקים שתברור לכלם מיתה יפה אין ראוי שיהיה כצדיק כרשע. כי למעלה אמר להמית צדיק עם רשע כלומר במיתת הרשע החמורה תמית צדיק עמו וגם שתמית את הרשע מיתה קלה כמיתת הצדיק גם זה תימה. וחזר ואמר חלילה לך השופט כל הארץ לא יעשה משפט, כי קודם אמרו חלילה לך מעשות כדבר הזה, לפי הרגל חסדיך חולין הוא לך שתמית צדיק עם רשע, וגם בלי רחמים אלא כפי קו היושר והמשפט גם כן אין ראוי לעשות כך כי השופט כל הארץ לא יעשה משפט, כי כיון שעושה משפט ג"כ בצדיקים נראה שאינו עושה משפט ברשעים. והשיב לו האל יתברך אם אמצא בסדום חמשים צדיקים וגו' לחלוקה השנית כי לראשונה לא הוצרך להשיב כי ודאי לא ימית צדיק עם רשע גם כי יהיו מועטים. וכמו שראינו שהציל את לוט וביתו. אבל לענין הצלת הצדיקים לשאר. השיב ואמר כי אם אמצא בסדום חמשים צדיקים בתוך העיר ונשאתי לכל המקום בעבורם, הורה בכאן ענין הצלת עשרה צדיקים לכל כרך וכרך כי הוא בהצטרף שאר העשרות לשאר הכרכים כי עשרה לכרך אחד לבד לא יספיקו. ולזה אמר אם אמצא בסדום חמשים צדיקים בתוך העיר. כלומר זכות חמשים צדיקים צריך שאמצא לסדום לבדה וכן לשאר הכרכים. העשרה יהיו מתוך העיר ותשלום החמשים מחוצה לה ויחשבו כאלו כולם בסדום. ובשאר הכרכים בהיותם חמשים, כי יצטרף זכות כל עשרה ועשרה לכרך ולכל כרך וכרך. ולכך אמר ונשאתי לכל המקום בעבורם, בעבור הצטרפות זכות כלם אשא לכל מקום החמשה כרכים. הנה נתבאר שאינו דומה מועטים העושים את המצוה למרובים העושים את המצוה כל שכן בענין התפלה שאנו רואים בפירוש שמעלת תפלת הרבים בדבר של קדושה כשהם עשרה גדולה כמו כן יהיה מעלה בתפלה ברבים גם בדבר שאין בו קדושה כיון שהם משתתפים בענין עבודת השם שהיא התפלה. וכמ"ש ז"ל (סנהדרין פ' חלק) על דוד המלך שעזרו אבישי בתפלה כדכתיב ויעזר לו אבישי בן צרויה שאמר לו אבישי אפיך צלותך דמוטב שיכלה זרעך ולא תמסר ביד אויב דמה לך בצער בניך שאמרת מוטב שאפול ביד אויב ולא יכלה זרעי בר ברך קרא ליזבון ואת לא תצטער וא"ל דוד אי הכי סייע בהדן והיינו דכתיב ויעזר לו אבישי בן צרויה ואמר רב יהודה אמר רב מלמד שעזרו בתפלה להפכה כמו שהביאו בארוכה פ' חלק, הנה נראה מבואר כי גם התפלה שאינה צריכה עשרה מועילה ומקובלת יותר משנים. וכ"ש אם הם יותר שהרי אמר דוד לאבישי אם כן סייע בהדן שהוא היה מתפלל ואבישי מסייעו לתפלה. וכן אמרו בתעניות על אבא חלקיה דשדרו רבנן זוגא דרבנן לקמיה למיבעי רחמי אמיטרא ואמר הוא לאשתו ניקום ניסק לאגרא למיבעי רחמי איפשר דמרצי קב"ה ואתי מטרא ובעו רחמי וקדים וסליק ענגא מזויתא דדביתהו מתרי טעמא דמפרש התם. נראה בפירוש כי גם בתפלת יחידים שמתעלה יותר בהיותה בבת אחת. וגם בתפלת רבים שיש ביניהם דבר של קדושה נראה שיש מעלה יותר בתפלת מאה המקובצים במקום א' מעשרה המתפללים במקום אחד, כי כל אחד מהמאה יש מעלה בתפלתו שמצטרפת לתפלת מאה שאצלו, ואחד מן העשרה לא נצטרפה תפלתו כי אם לעשרה, וגם כי אחד עשרה ואחד עשר רבוא היינו לענין דבר של קדושה שיכולין לומר כל דבר של קדושה עשרה כמו עשר רבוא, אבל לענין קבלת התפלה תפלת הרבי' מקובלת יותר כי ברב עם הדרת מלך:

הטעם השלישי כי תפלת היחיד בהיותה בלתי הגונה או בלתי נאמרת בכוונה אינה מקובלת כלל, וכשאומרה ברבים לפעמים תתקבל בזכות תפלת הרבים, כי אפילו לחובה היחיד נגרר אחר הרוב, ואפילו הוא צדיק לפעמים אין תפלתו נשמעת לסבת הרבים שאינם הגונים, וכמו שאמרו על אליהו בהר הכרמל בירושלמי דתעניות, מה יעשו גדולי הדור ואין הצבור נדון אלא אחר רובו, שכן מצינו שאלמלא לא אמרו ישראל בהר הכרמל ה' הוא האלהים לא ירדה אש מן השמים ושרפה את הקרבנות, הנה שתפלת אליהו לא היתה מועילה כלל אם לא בזכות מה שאמרו ישראל ה' הוא האלהים, כי גם שקודם אמרם ירד האש, אם לא שהיה גלוי לפניו ית' שיהיו אומרים ה' הוא האלהים לא היה יורד האש מלמעלה, וכמ"ש אליהו ענני ה' ענני וידעו העם הזה כי אתה ה' האלהים כי בזכות שידעו ויכירו שה' הוא האלהים וירד האש מלמעלה, כי גם שגדולי הדור הם שלמים צריכים לשלמות הכלל, ואם כן כל שכן בזכות כי מדה טובה מרובה על מדת פורענות, שאם הרבים מעכבים תפלת היחיד, כ"ש בהיותם צדיקים וטובים שתועיל זכותם ליחיד שתקובל תפלתו בזכותם, גם כי היא לא תהיה שלימה כראוי, כי אין הצבור נדון אלא אחר רובו, וכמ"ש ז"ל

מכפי הערך לכל א' בהיותה נעשית בחבורת בני אדם, כי אפילו בדברים הגשמיים עושה אדם יותר מכפי הערך בהשתתפו עם אחרים במלאכה, וכמו שאמרו (סוטה פ' אלו נאמרים) בענין המרגלים בהבאת האשכול שהביאוהו ח' בני אדם וגמירי דכל טונא דמדלי איניש לכתפיה ואין אחר מסייעו תילתא דטועניה הוא כשמטעינו אחר ובאבני ירדן שכל א' היה מגביה על כתפו שיערו כל אחד מהן מ' סאה ומכאן נחשב לאשכול כמה היה בו שמנה אנשים היו מסייעים זה את זה כשמרימים אותו על כתפם אם כן היה משקלו של אשכול תתק"ם סאין ק"כ לכל אחד שהיו שני שלישים יותר ממשוי אדם שאין אחד מגביה על כתפו כאבני ירדן, וא"כ כל שכן בדברים האלהיים שמתעלה יותר ענין המצוה בהתאחד בה כמה בני אדם מכפי הערך לכל או"א, וכמו שפירש"י ז"ל על ענין תפלת אברהם אבינו על סדום ועמורה, שאמר אולי יש חמשים צדיקים בתוך העיר ויהיו מצילים חמשה כרכים עשרה לכל כרך, ומ"ה יצטרף צדיקו של עולם עם כל תשעה ויהיו עשרה ויצילו כולן, וארבעים על ד' כרכים, ול' על ג' וכ' על ב' ועשרה על א'. ואף על פי שהודה לו האל ית' על חמשים שיצילו חמשה כרכים עשרה לכל כרך, הוצרך לשאול על מ' לארבע כרכים ושלשים לג' ועשרים לב' ועשרה לאחת. כי אינן דומין העשרה שהיו מצילין כל כרך וכרך בהצטרפם עם שאר העשרות המצילים על שאר הכרכים, לעשרה העומדים לבדם להציל כרך שלהם ואין אחר מתחזק עמהם על אלה כי אם הוא יתברך, גם כי דבר החטא הוא חמור וכמ"ש ויאמר ה' זעקת סדום ועמורה כי רבה וחטאתם כי כבדה מאד, ר"ל כי גם שצעקת העניים היתה רבה, החטא על מה שעשו היה כבד מאד ממה שצעקו הם, כי לפעמים האדם הוא צועק על מה שנעשה לו יותר מהראוי, ובענין סדום גם כי הצעקה היתה רבה, לא השיגה לערך החטא כי כבדה מאד מהצעקה, ואמר ארדה נא ואראה הכצעקתה הבאה אלי עשו וגו', ענין ארדה כי החוטא לה' אם עונש החטא ההוא כפי גדולת המצוה לא יהא קץ ותכלית לעונשו, אם נעריך עונשו כפי גדולת האל יתברך המצוה לו שלא יעשה כך וכך. ולזה האל יתברך להקל עונש האנשים כביכול כאלו מוריד ערך גדולתו בהיות שכינתו למטה בארץ וכפי אותה הירידה מעניש את האדם. ולזה אמר גם כי חטאתם כבדה מאד לא כפי ערך המצוה אלא כפי חומר העבירה עצמה כבדה מאד, ארדה נא שלא להחשיב גדולתי במה שהיא בשמים ואראה אם כצעקתה הבאה אלי עשו, בהיות כי הצעקה היתה פחות מהחטא כמו שכתבתי. אמר כי לא יראה כי אם עד כדי מה שצעקו אם היה בו שיעור לכלותם, גם כי

לא יחשב עמהם לפי ערך גדולתו ויגזור עליהם כלה ואם לא אדעה, כלומר אם לא יהיה בצעקה שיעור כליון בירידת והעלם גדולתי בהיות שכינתי בארץ אדעה אם אעניש כפי כובד מה שחטאו שהוא יותר מהצעקה, או כפי הצעקה שהיא פחותה מהחטא אלא שאעניש כפי גדולתי כי די להם שאיטיב להם שלא להענישם כפי חטאם הכבד וכפי גדולתי שניהם כאחת אלא באחת מהם כפי צעקתה שהיא פחות מהחטא הכבד וכפי גדולתי או כפי חטאם הכבד לא כפי גדולתי בשמים. ואמר ויפנו משם האנשים וילכו סודמה ואברהם עודנו עומד לפני ה' כי גם שכבר אמר למעלה ויקומו משם האנשים חזר ואמר ויפנו משם האנשים, להורות על מה שדבר האל ית' הכצעקתה הבאה אלי עשו, כי לא יענישם כי אם כפי הצעקה ולא כפי החטא הכבד וכפי הירידה לראות ולא לפי גדולתו כמו שפירש, לכך אמר ויפנו משם האנשים וילכו סודמה, כי מאותו המלבב שהיה ענין סדום ברצון האל שלא להעניש אותם אלא בקל מן העונשים הלכו הם לסדום על תנאי כך לראות אם הכצעקתה הבאה לאל ית' עשו יכלו אותם. ולזה אמר וילכו סודמה כלומר לחפש על ככה כי למעלה אמר ויקומו משם האנשים וישקיפו על פני סדום כי לא היתה כוונתם ליכנס לסדום כי אם להשקיף עליהם מבחוץ בכליון חרון בהפכת הערים. אבל עתה שאמר האל ית' הכצעקתה הבאה אלי וגו' הלכו לתוך העיר לדעת תוכן. הצעקה כמו שפירשתי להקל ענשם. ואברהם עודנו עומד לפני ה', כלומר שלא נתקררה דעתו במה שהקל עליהם בענין הצעקה, אלא גם כי יהיו חייבים מצד הצעקה ולא כפי ערך גדולתו יתברך, אם יהיו צדיקים בעיר יוכלו להציל אותה. ולזה עמד לפניו יתברך לראות מה יהיה בסוף וראה שהיה יכול לגשת אליו יתברך להליץ טוב בעדם כיון שהוא יתברך היה מקל עליהם. ולזה אמר ויגש אברהם ויאמר האף תספה צדיק עם רשע אולי יש חמשים צדיקים וגו', ועשה שתי חלוקות בענין אם בהציל הצדיקים את נפשם או בהציל הצדיקים את כל הערים. ולכך אמר האף תספה צדיק עם רשע בערך החלוקה הראשונה כלומר ראוי שהצדיקים המה יצילו את נפשם ולא תספם עם הרשעים, כל שכן שאם יהיו חמשים צדיקים בתוך העיר ראוי לך שתשא לכל המקום בעבורם, ולא לבד יספיק זכותם להציל את נפשם, כי אם לישא לכל המקום בצדקתם בהיות חמשים עשרה לכל כרך וכרך, כי אחד עשרה ואחד עשר רבוא לענין דבר של קדושה (ברכות מ"ט), כל כך נקראים קהל עשרה כמו עשר רבוא, ולכך יוכלו עשרה צדיקים להציל המון רב מבני אדם חטאים וגם מועטים ואפילו צדיק אחד לענין כשהעולם נדון אחר רובו בענין

הזכיות

ממקום אחר וגו', כי גם שהיא לא תשתדל לתועלת עמה הש"י ירחם עליהם ויצילם, וממקום אחר ישלם שלומיו, כמו כן היה ראוי להיות בזמן שגדולי הדור הם מתרשלי' בהצלת הדור הם ראוים להיות נענשים, והאל ירחם על בני הדור כיון שלא היה תלוי ענין הצלתם כי אם בתפלת הצדיקים שבדור, ונראה לומר כי ענין תפלת הצדיקים על בני דורם הוא להתפלל לאל יתברך ידריכם ויישירם לעבודתו, וכמעט שיבואו לטהר יסייע אותם האל ית' שיהיו ראויים, וגם בכלל התפלה להוכיחם ולהשיבם בתשובה שיהיו ראויים שיסלק האל ית' חרון אפו מעליהם, וישפיע ברכתו וטובו עליהם, וכשהצדיק מתרשל בזה הוא נענש, על שלא הכין לב האנשים בתפלתו ותוכחתו אליהם שישובו בתשובה, ונשארו העם יושבי בחשך בלתי ראויים ומוכנים לסילוק חרון אף מעליהם, כי גם הם לא נתעוררו מעצמם, ובזה נענשים ונספים בחטאתם ח"ו, וכמו שמצינו במרע"ה כשהיה מתפלל בעד העם החוטאים היה מוכיח אותם ג"כ על הרעה שעשו כדי שייטיבו מעלליהם, שתקובל תפלתו ובקשתו, ושמואל הנביא ע"ה כשרצה להתפלל בעד ישראל אמר להם אם בכל לבבכם אתם שבים אל השם הסירו את אלהי הנכר וגו' והכינו לבבכם אל ה' ועבדוהו וגו' ויאמר שמואל קבצו את כל ישראל המצפתה ואתפלל בעדכם אל ה' ויקבצו המצפתה וישאבו מים וישפכו לפני ה' ויצומו וגו' ויאמרו חטאנו, ואמרו בירושלמי דתעניות וכי מים שפכו אלא ששפכו לבם כמים, אמר רבי שמואל לבש שמואל חלוקן של ישראל אמר לפניו רבון העולמים כלום אתה דן את האדם אלא על שלא היו אומרים לפניך חטאתי ואלו אומרים לפניך חטאתי, וענין שפיכת לב כמים, היא הסרת לב האבן שבבשרם, וירככו אותו עד שיהיה למים לעבודתו ית' ולתלמוד תורתו, והוא ענין התשובה חרטה על מה שעבר והטבת מעשיו לעתיד לבא, ולא חסרו בענין התשובה כי אם הוידוי בפה, ולכך אמר שמואל כלום אתה דן את האדם אלא על שלא היו אומרים לפניך חטאנו, והרי אלו אומרים לפניך חטאנו, ולא יצדק אמירת חטאנו בלי עזיבת החטא שנראה כטובל ושרץ בידו, ולכך אמר כלום אתה דן וכו', וצריך לפרש מה שאמרו כלום אתה דן את האדם אלא על שלא אמרו חטאתי, שאם כבר שב האדם ונתחרט וגמר בלבו שלא לשוב עוד אל החטא הרי הוא בעל תשובה, גם כי צריך האדם להתודות בפיו, עכ"ז בהרהור תשובה בלבו הרי הוא צדיק, וכמ"ש על המקדש אשה על מנת שהוא צדיק והוא רשע גמור שחוששין לקדושין דשמא הרהר תשובה בלבו, נראה כי גם שלא התודה בפיו הוא בעל תשובה, ואם כן למה אמרו כלום אתה דן את האדם אלא על שלא אמרו חטאתי כי אין ראוי לדונו ביסורין כיון שגמר תשובה בלבו, ואם לא גמר בלבו לשוב, מה לי שיאמר חטאתי הרי הוא כטובל ושרץ בידו:

ולכן אני אומר כי גם שהאמת הוא שמי שהרהר תשובה בלבו הוי צדיק, אפילו הכי צריך להתודות בפיו, כמו שלמדו מדכתיב והתודה עליו וגו', אבל אין וידוי זה מעכב הכפרה גם כי הוא מן התורה, ובפרט בחטאים שבין אדם למקום שאין ראוי לפרסם חטאו (יומא פ"ו ע"ב) כדכתיב אשרי נשוי פשע, אמנם בחטאים שבין אדם לחבירו צריך לפרסמם ולהתודות עליהם ברבים (שם) ועליהם נאמר מכסה פשעיו לא יצליח, בחטאים כאלו הוידוי הוא יותר מוכרח ממה שהוא מוכרח בשאר החטאים שבין אדם למקום, והטעם כי בחטאים שבין אדם למקום כיון שעל הרוב אינם נגלים לבני אדם אין הוידוי צריך כל כך אלא בינו לבין עצמו אבל החטאים שבינו לבין חברו שהם ידועים לכ"ע צריך לחזור בתשובה ולהתודות ברבים שידעו ששב בתשובה, שאם אינו עושה כן גם כי הרהר תשובה גמורה בלבו לא ייטיב לו האל ית' כבעל תשובה כיון שאין תשובתו מפורסמת, ויש בזה חלול השם שמחשיבין אותו האנשים כרשע וחושבים שהוא עול בחקו ית' להטיב לו, וכן אמר שמואל כלום אתה דן את האדם אלא על שלא אמר חטאתי כלומר כי גם ששב האדם מרשעו בהרהור לבו אין העולם יודעים ששב, ולכן דן אותו עדין האל ית' לעיני העולם כאלו לא שב מפני כבוד שמו עד שיאמר בפני העולם חטאתי וידעו שהוא בעל תשובה, וזהו שאמרו שלבש שמואל חלוקן של ישראל, כלו' אחר שהרהרו תשובה בלבבם היו כבר צדיקים והיתה חלוקן ומלבושם טהור כיון ששפכו לבם כמים ונתחבר עמהם בתפלה ולא היו חסרים אלא לומר חטאנו והיה צורך גדול באמירתם חטאנו מפני שהיה חטאם גלוי ומפורסם, ולדעת הראב"ד ז"ל גם בעבירות שבין אדם למקום אם הם מפורסמות ומגולות צריך גם כן לפרסם התשובה ולהתבייש ברבים וזהו ענין הוידוי, וז"ש הכתוב לפי הפשט מכסה פשעיו לא יצליח ומודה ועוזב ירוחם, כלומר מי שמכסה פשעיו ואינו מתודה עליהם ברבים, גם כי כבר שב בתשובה עליהם וגמר בלבו שלא לשוב עוד אליהם לא יצליח כמו שהוא בעל תשובה גמורה והתודה בפני רבים כדי שלא יחשב עולה לפני ה' בפני העולם שידעו חטאתו ולא ידעו תשובתו, אבל מי שהוא מודה ועוזב בפני רבים ירוחם וייטיב לו האל ית' כיון שנתפרסמה תשובתו בפני העולם וכמו שאז"ל מפרסמין את החנפים מפני חלול השם, שכשמביא הקב"ה עליהם רעה נראה לבני אדם עול אם אינם מכירים ויודעים חנפותם, וידיעת ההפכים א' כי גם אותם שהם בחזקת רשעים שלא שבו בתשובה ולפי האמת הם בעלי תשובה

שכבר

(במדבר רבה פרשה י"ח) על מה שאמר משה אל תפן אל מנחתם וגו' יודע אני שיש לאלו חלק במנחת התמיד אל תסתכל בחלקם תניחנו האש ולא תאכלנו, נראה כי אם לא היה משה שואל על זה, שהקב"ה היה פונה אל חלק מנחתם גם שהיו רשעים, היה נכלל חלקם בחלק הצבור שאינו נדון אלא אחר הרוב :

פרק שנים עשר

המתפללים על אחרים יש להם יתר שאת ומעל' בקבלת תפלתם מהמתפללים על עצמם מאמת צרכיהם וחסרונם, וכן המתפלל ומקדים התפלה לצרה היא מקובלת יותר מהמתפלל אותה בעת הצרה, וכל שכן בהתחבר שני ענינים יחד שהוא מתפלל על אחרים קודם הצרה, וכמו שמצינו באברהם אבינו ע"ה שבנה מזבח והקדים תפלתו לצרת בניו שלא יפלו בעי, בדכתיב ויבן שם מזבח לה' ויקרא בשם ה' וצלי בשמא דה', והועילה תפלתו ובנין המזבח, כי לא נפלו שם בעי גם כי היה חרם ביניהם כי אם ל"ו איש או איש אחד שקול כל"ו איש שהוא רובה של סנהדרין, וזכות אברהם ותפלתו סייע אותם כמו שאמרו (בראשית רבה פרשה ל"ט) דכתיב על יהושע וזקני ישראל שנפלו על פניהם והעלו עפר על ראשם שהזכירו זכותו של אברהם אבינו שאמר ואנכי עפר ואפר ואמר כלום בנה מזבח בעי אלא כדי שלא יפלו בניו בעי, כוונת הזכרת זכות אברהם בלשון עפר, כי המתפלל על אחרים נראה כמחשב עצמו גדול לפני האל להיותו ראוי להתפלל על אחרים לזה הזכירו זכותו בעפר שהיה מחשב עצמו לעפר ואפר אפי' בעת התפללו על אחרים, כמ"ש בתפלתו על סדום ואנכי עפר ואפר, והזכירו בנין המזבח בעי כמ"ש הכתוב בין בית אל ובין העי ויבן שם מזבח, היה הוראה שתלכד העיר לבניו ולא יפלו בה, הנה נתבאר כי הקדמת התפלה לצרת אחרים הוא סבה לקבלת התפלה, ותועלת התפלה על אחרים גם שתהיה בעת צרה, נלמד מאברהם אבינו ואיוב כמו שהביאו במס' בבא קמא פרק החובל ויתפלל אברהם אל האלהים וירפא אלהים את אבימלך ואת אשתו ואמהותיו וילדו וכתיב וה' פקד את שרה כאשר אמר, ודרשי' כאשר אמר אברהם אל אבימלך היה סיבה שילדה שרה בריות כמו שהתפללו על אבימלך, ובאיוב נאמר וה' שב את שבות איוב בהתפללו בעד רעהו, שנראה שהמבקש רחמים על חבירו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחלה גם שלא התפלל על עצמו :

וסבת הדבר כי בזמן שהאדם מתפלל על עצמו נראה שהכנעתו וכוונתו בתפלה הוא לתועלת המושג לו בתפלתו ואינה תפלה לשמה, אמנם כשמתפלל על אחרים כוונתו בתפלה לא להשגת תועלת המושג כי אם שמודיע ומכיר כי אין מי שיוכל להפיק רצון איש ואיש כי אם הוא ית', ולזה הוא ית' משלים חסרון המתפלל תחלה ואחר כך למי שהתפלל עליו, כיון שהוא לא התפלל על עצמו בהיותו צריך לאותו דבר ולא כיון גם כן לעצמו, כמו שאמר הכתוב באברהם ויתפלל אברהם אל האלהים וירפא אלהים את אבימלך כי לא היתה תפלתו כי אם על אבימלך, ובאיוב כתיב בהתפללו בעד רעהו שלא כיון לעצמו כלל כי אם לרעהו, והוא ית' שב שבותו קודם, וכשהוא גדול הדור ואינו מתפלל עליהם הוא נענש, כמו שאמרו במס' בתרא פרק הספינה (ד' ט') על אבימלך ובניו א"ר יהושע בן קרחה ח"ו שנענשו מפני שיצאו חוצה לארץ שאפי' מצאו חרובין לא יצאו ומפני מה נענשו מפני שהיה להם לבקש רחמים על אנשי דורם ולא בקשו דכתיב (ישעיה כ"ז) בזעקך יצילוך קבוציך, כלומר ע"י שתצעק לקבץ הנדחים תנצל, וכמו שאם היה יכולת בידם לפרנס את בני דורם היו נענשים אם לא היו מפרנסים אותם בשנת הרעב, כך בהיות יכולת בידם להתפלל עליהם ולא התפללו נענשו, ואמרו גם כן במס' מכות (פרק ב') במשנה שאמותיהן של כהנים גדולים היו מספיקין מים ומזון לרוצחים הגולים כדי שלא יתפללו על בניהם שימותו דכתיב וישב שם עד מות הכהן הגדול, ובגמרא טעמא דלא מצלו הא מצלי מייתי והכתיב כצפור לנוד כדרור לעוף כן קללת חנם לא תבא ותירצו מפני שהיה להם לכהנים גדולים לבקש רחמים על בני דורם ולכך אינה קללת חנם, כי הא דההוא גברא דאכליה אריה ברחוק שלשה פרסאות מיניה דרבי יהושע בן לוי ולא אשתעי אליהו בהדיה תלתא יומי שלא חש להתפלל שלא יארע תקלה באנשי דורו, נראה שגדולי הדור הם מחויבים להתפלל על תיקון בני דורם, כיון שהצדיק יסוד עולם ראוי שבתפלתו יתקיימו בני העולם, כיון שזכו להיותם נמצאים בזה העולם בזמנו, וזהו מעלה גדולה לצדיקים שכן נח נקרא המבול על שמו כמו שכתוב כי מי נח זאת לי מפני שלא התפלל עליהם :

וראוי לתת טעם לשבח האל ית' למה מונע טוב מבעליו שלא להשפיע טובה על בני דור אחד בשביל שהצדיקים שביניהם לא התפללו עליהם, כי כשהאדם עצמו אינו נותן לב להתפלל על עצמו בדבר הצריך לו אינו מן התימה שלא ימלא האל חסרונו כיון שאינו חושש להתפלל אליו ית', ונראה כאלו אין בידו להפיק רצונו, אבל גדול הדור שהוא נענש על אשר לא חשש להתפלל בעד עמו, למה אין האל יתברך משלים צרכיהם כיון שלא בא ההתעלמות כי אם מצד גדול הדור שלא התעורר לדבר מצוה, וכמו שטלא מרדכי לאסתר המלכה כי אם החרש תחרישי בעת הזאת רוח והצלה יעמוד ליהודים

ממקום

בעת היותה בלבו. הטעם הב' מצד האל יתברך מקבל ושומע תפלת כל פה, כי גם שהוא יכול להציל בעת צרה וטרם מכה ציץ רפואה מפריח, עכ"ז יותר נקל הוא להציל אותו בהיותו מתפלל קודם עת הצרה, שיכין האל ית' עניניו באופן שלא תגיע הצרה, ממה שיצטרך לשדד מערכות השמים להצילו מרעתו בעת שכבר נלכד ברשת הצרה והצער, ועכ"ז השי"ת הבטיח לישראל כי ישמע גם כן תפלתם גם כי תהיה בעת צרה, וכמ"ש (דברים ד') בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה וגו' ושבת עד ה' אלהיך וגו', וכבר הורה כי צריך תשובה גדולה שיהיו נצולים מהצרות הבאות כבר עליהם, וכמ"ש ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו וגו', ואמר כי אל רחום ה' אלהיך וגו'. כי מצד רחמנותו יציל אותם מהצרה שבאה כבר עליהם, ואם היתה התפלה קודמה לצרה לא היה צריך לתשובה כ"כ שלימה שתגיע לכסא הכבוד כמו שנאמר ושבת עד ה' וגו' (יומא פ"ו), וכן אמר יונה (ב) קראתי בצרה לי אל ה' ויענני, בעת שהצרה היא מיוחדת לי ואני בתוכה, ענני ה', ואין ר"ל שמציל אותם מצרתם בעת הצרה אלא שמרחיב להם כאילו לא היו בה כלל, כי אינו שוה מי שניצול שלא באת עליו צרה, עם מי שבאת עליו והוסרה ממנו, כי אותו שכבר נגעה בו הצרה, גם כשניצול ממנה נשאר בו אי זה רושם מאותה הצרה שבאת עליו, ואותו שניצול שלא נגעה בו הרעה והצרה, היתה הצלתו שלימה שלא תשייר בו שמץ ממנה, ולכך אמר דוד (תהלים קי"ח) מן המצר קראתי יה ענני במרחב יה, כי לא די שענני בקראי אליו בצרה אלא שענני כאלו הייתי קורא אליו בעת שהייתי במרחב, שלא נשאר בי דבר רושם מאותה הצרה אלא נסתלקה כולה כאלו לא היתה. ונתבאר מעלת המתפלל על אחרים, ושלא בעת צרה:

פרק שלשה עשר

התפלה בתענית היא מועילה הרבה. גם כי תהיה תפלה קודם אכילה. כי כל תפלת שחרית היא בתענית (ברכות יו"ד) שאסור לו לאדם לאכול קודם שיתפלל, עכ"ז בהיות התענית מקובל מאתמול גם התפלה קרובה להיות מקובלת, כמו שנאמר לדניאל (דניאל יו"ד) אל תירא דניאל כי מן היום הראשון אשר נתת את לבך להבין ולהתענות לפני אלהיך נשמעו דבריך ואני באתי בדבריך. נראה כי מעת הכנעת לבו של אדם לפני האל יתברך וקבלת תעניתו דבריו נשמעים. וענין נשמעו דבריך מורה על צורך כוונת הלב בתפלה. כי מי שמכוין בדברי התפלה שמתפלל תפלתו נשמעת. וכמ"ש מן היום אשר נתת את לבך וכו', כלומר כיון שיש כוונת הלב הדברים נשמעים. עוד הורה במה שאמר נשמעו דבריך ועדין לא דיבר דברי התפלה עד ימי התענית. כי לא לבד על תכלית תעניתו נענה האדם מן היום שנותן את לבו להתענות, אלא גם בדברים הפרטיים של אותו דבר, מדאמר נשמעו דבריך ולא אמר נשמעו תחנוניך. הנה נתבאר כי מצד קבלתו על נפשו עינויו הרי הוא כמצטער מעתה, שטבע האדם הוא להצטער ולדאוג על הצער העתיד לבא טרם בואו. ולזה נענה מאותו העת. על תנאי שישלים צערו ועינויו כמו שאמר נשמעו דבריך, כלומר מה שאתה עתיד לדבר בתפלת תעניתך. והוא ענין העינוי. וכמ"ש הנביא (ישעיה ס"ה) והיה טרם יקראו ואני אענה עוד הם מדברים ואני אשמע. כי להיות בכל תפלה דברי שבח קודמים לה ואחר כך דברי תחנונים. אמר על סידור השבח הקודם שהוא כמו קריאתו לה' שקורא אליו קודם בסידור שבחיו, אמר טרם יקראו. כי קודם סדרו שבחו וקוראו אליו הוא עונה כאלו אומר הנני. ואח"כ כשמתפלל ומתחנן אליו יתברך ומזכיר ענין צרתו. עוד הוא מדבר בו והוא שומע ומשלים צרכיו ומציל אותו מרעתו הבאה עליו:

ומעלת התפלה בתענית מכמה פנים. הראשון שיש בו הוראה גדולה שמורה ומודה לענין הקרבן יותר משאר התפלות, בהיות חלבו ודמו מתמעט בתענית ההוא, מורה לקרבן שנזרק חלבו ודמו ע"ג המזבח והוא עומד ומתפלל. באופן שנחשב יותר מהקרבן שהוא כאלו מקריב קצת עצמו לעבודת האל, ונוסף עליו תפלתו הגונה בהיותו בתענית שהגוף והלב יחד עובדים האל יתברך בגוף ונפש. כי עינוי הגוף הוא ג"כ עינוי לנפש. וכמו שאמר הכתוב בענין הנזיר (במדבר ו') מאשר חטא על הנפש (נזיר ג' י"ט) שציער עצמו מן היין, ואופן צער הנפש בעינוי הגוף הוא, כי כמו שאין לנפש קיום והעמדה בגוף כשאינו שלם, אלא כשיקרה לגוף מקרה שיסכן אותו, הנפש מסתלקת ממנו, כן בכל מה שהגוף מצטער בו, גם הנפש מצטערת, ועיקר התפלה היא בנפש. כמו שכתוב (שמואל א' א') ואשפוך את נפשי לפני ה', ולכך אמר דוד (תהלים ל"ה) עניתי בצום נפשי ותפלתי על חיקי תשוב, כי כיון שהעינוי הוא לנפש, התפלה תהיה מוצלחת, ותשוב פריה על חיקו להיטיב לו:

השני מצד התפלה שהיא נאמרה בכוונה יותר ביום התענית מיום אחר, לשתי סבות, הראשונה בהיות לבו פנוי ומחשבתו נכונה מצד היות גופו ריקן ונקי מלאכול ולשתות המטרידים מחשבתו וכוונתו, השנית מצד התעוררות לבו בתשובה בהיותו מתענה וחשבו בלבו כי אין חפץ לה' בעינוי וצער גוף האדם כאומרם די לך מה שאסרה תורה, אלא עינוי הגוף הוא כדי שיתן אל לבו שחטא וישוב בתשובה שלימה לפני האל ית' בדברים שבינו לבין הבריות בענין הממון,

כי

שכבר הרהרו תשובה בלבם צריך שתהיה תשובתם ידועה ומפורסמת כדי שלא יחשב עול בחקו לעיני העולם שאינם יודעים תשובתם , וכל עוד שהם אינם מפרסמין תשובתם כמו שהיה חטאם מפורסם לא ייטיב ה' להם כבעלי תשובה כדי שלא יטעו העולם בהם בחשבם שהם רשעים והש"י מטיב להם , וכן אמרו על דוד פרק חלק בקש דוד להראות שהיה עובד ע"א כדכתיב ויהי דוד בא עד הראש וגו' כדי שלא יהיה חלול השם שהיו מחזיקים אותו ישראל בחזקת צדיק והיו רואים עתה הרעה שבא עליו שקם עליו בנו להרגו, נראה מכל זה שצריך החוטא לפרסם חטאו ווידויו כדי שלא יהא חלול השם למי שאינו יודע ששב אם הש"י הוא מטיב לו כפי תשובתו הנסתרת וכל עוד שאינו מפרסם תשובתו אין האל ית' מטיב לו טובה מפורסמת כדי שלא יחשב עול בחקו ית', ונתבאר מעלת המתפלל על אחרים :

ונשאר עלינו מה שאנו רואים בתורה ובנביאים שכשהיו ישראל נמצאים בצרה היו באים אל הנביא שיתפלל בעדם אל ה' שיצילם מצרתם כמו שנאמר במתאוננים שבער בם אש ה' ויצעק העם אל משה ויתפלל משה אל ה' ותשקע האש, כי נראה שצעקתם היתה למשה שיתפלל בעדם והוא התפלל ושמע האל תפלתו , וכן בשמואל ויאמרו כל העם אל שמואל התפלל בעד עבדיך אל ה' אלהיך ואל נמות כי יספנו על כל חטאתינו רעה לשאול לנו מלך, וכן ירמיהו שלח לו המלך צדקיהו התפלל נא בעדנו אל ה' אלהינו , וכן שרי החיילים אמרו אל ירמיהו (ירמיה מ"ב) תפול נא תחנתנו לפניך והתפלל בעדנו אל ה' אלהיך, וכן מצינו (ברכות) בר"ג ששלח זוגא מרבנן לרבי חנינא בן דוסא שיתפלל על חולי בנו וכן ריב"ז א"ל (שם) חנינא בני בקש עליו רחמים ויחיה הניח ראשו בין ברכיו ובקש עליו רחמים וחיה אמר ריב"ז אלו הטיח בן זכאי פניו בקרקע כל היום כולו לא השגיחו עליו וכו' וכן כיוצא בזה בשאר הדורות (תענית כ"ג) . וכפי מה שכתבנו בפרק ראשון בגדר התפלה, נראה דבר איסור לחלות פני איש יתפלל בעד אחר אל ה', כי כשהוא מעצמו מתפלל בעד חבירו או בעד הדור אין קושי בזה אבל שיבואו אליו ויחלו פניו שיתפלל בעדם אל ה' נראה כמשים אמצעיים בינו ובין השם והוא עון גדול , וכמו שנראה ממה שאמר בירושלמי (פרק הרואה) אמר רבי יודן ב"ו יש לו פטרון אם באת לו צרה אינו נכנס אצלו פתאום אלא הולך ועומד על פתח חצרו של פטרונו וקורא לבן ביתו של פטרון והוא אומר לו איש פלוני בחוץ אבל הקב"ה אינו כן אם באת לך צרה לא תקרא לא למיכאל ולא לגבריאל אלא צוח לו והוא עונה לך הה"ד כל אשר יקרא בשם ה' ימלט . הנה מבואר שאין רשות לאדם לקרוא למיכאל או לגבריאל אלא לה' לבדו כמו שאומר המאמר לא תקרא לא למיכאל ולא לגבריאל. כי אין היתר אלא שיתפלל לאל יתברך שישלח מלאכו ויפיק רצונו . ואם כן באי זה אופן הותר לומר לנביא שיתפלל בעד העם . ונוכל לומר כי במלאכים או שום שר משרי מעלה בלבד הוא שנאסר שלא להתפלל אליהם שיהיו אמצעיים בינינו לבין בוראנו אבל בברואי עולם השפל הצדיקים והראויים שתהא תפלתם מקובלת לא נאסר משני טעמים : הראשון כי מצד מעלת ברואי עולם האמצעי איפשי שיטעו העולם אחריה' אם יתפללו אליהם שיהיו אמצעיים יבאו לחשוב שהם יכולים להטיב ולהרע וראוי להתפלל אליהם מצד עצמם , אבל בברואי עולם השפל אי איפשר שיטעו בזה כיון שהם אנשים מורכבים בד' יסודות כמותם וכמו שאמרו בענין המסית שיעבדוהו שאף על פי שקבל ממנו לעבדו אינו נסקל עד שיעבדוהו דמחכו ביה ואמרי מ"ש הוא מינן . טעם ב' מצד כי שרי מעלה אינם נכנסים תחת מקרי העולם וחסרונותיו . ואין להם צורך להתפלל לאל יתברך על שום דבר כי אם לשבח ולהלל לשמו הגדול כל א' כפי השגתו . ולכך אם מתפללים אליהם יטעו העולם, כי כמו שהם אינם נכנסים תחת המקרה והחסרון כמו כן יכולין להשלים חפצי איש ואיש ולהציל האנשים ממקרי הזמן וחסרונותיו . אבל האנשים גם כי יהיו צדיקים הם מוכנים להיותם נלכדים בפגעי העולם וקורותיו . ולכן כשבאים אליהם שיתפללו בעדם , אין מקום לטעות אחריהם . כיון שהוא איפשר שיקרה להם גם כן כמקרה הזה. ולזה אמרו העם לשמואל (שמואל א' י"ב) התפלל בעד עבדיך אל ה' אלהיך ואל נמות . כלומר גם כי ה' הוא אלהיך והוא מציל אותך מכל פגעי העולם , עכ"ז גם אתה כאחד ממנו מורכב מהיסודות . וכן שרי החיילים אמרו לירמיהו (ירמיה מ"ב) והתפלל בעדנו אל ה' אלהיך . אבל צדקיהו שהיה צדיק שלח לירמיהו (שם) התפלל נא בעדנו אל ה' אלהינו כלומר כולנו שוים בעבודתו ית' ואנו תחת אלהותו ית' :

ומעלת קדימת התפלה לעת צרה מבואר ממה שאמרו בפ' נגמר הדין (סנהדרין מ"ב) היערוך שועך לא בצר וכל מאמצי כח אמר רבי אלעזר לעולם יקדים אדם תפלה לצרה שאלמלא לא הקדים אברהם תפלה לצרה בין בית אל ובין העי לא נשתייר משונאיהן של ישראל פליט ושריד . הנה מבואר שסבת קבלת התפלה היא היותה מוקדמת קודם זמן הצרה משני טעמים . הא' מצד המתפלל עצמו כי תפלתו שלא בזמן הצרה היא חשובה לפני האל שאינה לאהבת המועיל . כיון שעתה הוא בריות והצלה . אלא שיודע ומכיר כי כל מה שיבא אליו מהטוב או הפכו אפילו לימים רחוקים הוא מאתו ית' . אבל כשמתפלל בעת הצרה נראה כי אם לא היה מגעת אליו אותה הצרה לא היה מתפלל אליו ית' ולא הכיר ולא חשב שתבא אליו צרה כי אם

וענין מוליאין רעי כבהמה הוא רומז למה שנופל בידיעת האדם מן האמת והשקר, כי אינו משיג תכלית כל הדברים על אמתתן אלא שיש בידיעתו דברים מעורבים בלתי אמתיים והם נמשלים לרעי עד אשר ינפה אותם ויקלוט את הסלת, מה שאין כן במלאכים שהם משיגים הדברים ברורים על אמתתם בלי סיג ורעי ההווה ומשתתף בידיעת האדם, וביום התענית האדם שלם יותר מאלו החסרונות משאר הימים. וכן מלינו במשה רבינו בהיותו בהר בתענית ארבעים יום וארבעים לילה היתה ידיעתו שלימה מכל חסרון כמו שכתוב ויהי שם עם ה׳ ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכל ומים לא שתה ויכתוב על הלוחות את דברי הברית עשרת הדברים. באומרו ויהי שם עם ה׳ ארבעים יום וארבעים לילה, הורה על התמדת תלמודו בלי הפסק תמיד עם ה׳ מושפע מתורתו כל ארבעים היום, וכמ״ש (מדרש תהלים י״ט) כי ביום היה לומד תורה שבכתב ובלילה תורה שבע״פ ומשם היה יודע משה אימתי הוא יום אימתי הוא לילה, וסבת לומדו ביום תורה שבכתב ובלילה תורה שבע״פ, למעלת תורה שבכתב שהיא כולה שמותיו של הקב״ה, והמלאכים עומדים לפניו ביום ומשוררים לפניו בתחלת היום ואח״כ נהנין מזיו שכינתו ובהשגת שמותיו של הקב״ה. וכמ״ש (ב״ר ע״ח) על שלחני כי עלה השחר, הגיע זמני לומר שירה, וכתיב ג״כ (איוב ל״ח) ברן יחד כוכבי בקר ויריעו כל בני אלהים והיה לומד משה התורה ביום בפני המלאכים שגם הם היו בקיאים בתורה שבכתב שהיא שמותיו של הקב״ה, ונתוכח עמהם בלקחו התורה. כמ״ש (שבת פ״ח) על פסוק תנה הודך על השמים, ואמר להם משה כתיב לא יהיה לך אלהים אחרים בין עמים אתם וכו׳ לא תשא משא ומתן יש ביניכם וכו׳ עד שחזרו והודו לו להקב״ה כדכתיב מה אדיר שמך בכל הארץ ואלו תנה הודך על השמים לא כתיב, מיד מסרו לו כל אחד דבר דכתיב עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות באדם, שכל אחד מהמלאכים מסר לו דבר, ואפילו מלאך המות דכתיב ויתן את הקטרת ויכפר על העם ואי לאו דיהב ליה מנא הוה ידע, ומה שמסרו לו היה בסודות התורה ופירושה כפי מה שהם היו משיגים, שאפילו מלאך המות מסר לו דבר תורה. וא״כ היה לומד ביום בפניהם מה שהם היו לומדים והוא תורה שבכתב, ובלילה שלא בפניהם היה לומד תורה שבע״פ שהוא פירוש התורה שבכתב כפי מה שיאות בעוה״ז במצות ועבירות. וא״כ נתבאר שקידת תלמודו של משה ביום ובלילה בלי הפסק כמלאכים שאין הפסק להשגתם, וכן בענין הבנת הדבר מתוך דבר הנמשל לפריה ורביה לא היה צריך, כי כל הדברים היה לומד בכלל ובפרט ומה שתלמיד שואל לרבו בסוף העולם נאמר למשה בסיני. וכן בענין האמתות מה שלמד לא נצטרף בו דבר בלתי אמתי כדכתיב ויכתוב את דברי הברית וגו׳ כל מה שלמד הוא אמתי ומדברי הברית עשרת הדברים. ונתבאר כי ביום התענית האדם שלם ודומה יותר למלאכים ולכך תפלתו קרובה להיות מקובלת וכן אמר המשורר (תהלים ק״ב) תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה׳ ישפוך שיחו וגו׳, רמז בכאן ג׳ אופני מעלות התפלה ביום התענית, מיעוט חלב ודם, והתעוררות התשובה, והיותו דומה למלאכים יותר, ולכך אמר תפלה לעני. המשיל המתענה ביום תעניתו לעני שאין לו מה יאכל, ואמר כי יעטוף על עינוייו והמעטת חלבו ודמו ביום תעניתו שהוא עוטף עצמו ומתפרנס מעצמו כי אינו אוכל תמורת מה שמתיך, ואמר ולפני ה׳ על היותו דומה יותר למלאכים ביום התענית כמו שביארנו הרי הוא כאלו הוא לפני ה׳ כאחד מן המלאכים המשרתים לפניו, ועל מעלת התפלה ביום התענית מצד תשובתו, אמר ולפני ה׳ ישפוך שיחו והוא ענין התעוררותו בתפלה לשוב בתשובה גמורה ולהתודות על חטאיו:

וממעלת התענית בהיות תענית צבור, שמצטרף עינוי הצדיקים עם עינוי הרשעים ותפלתם מקובלת. וכמו שאמר (כריתות ו׳) אמר רב חנא בר ביזנא אר״ש חסידא כל תענית שאין בה מפושעי ישראל אינה תענית שהרי חלבנה ריחה רע ומנאה הכתוב עם סממני הקטרת, אביי אמר מהכא (עמוס ט׳) ואגודתו על ארץ יסדה. וצריך לתת טעם למה אמרו כל תענית שאין בה מפושעי ישראל אינה תענית, ולא אמר כל תפלה שאין בה מפושעי ישראל, שהרי ענין התפלה מורה יותר לקטרת שהוא כענין קרבן, ממה שמורה התענית לקטרת. עוד למה אמרו אינה תענית, כי אם בהיות הרשע בחברתם תעניתם מקובל ומרוצה, כ״ש בהיותם נקיים מבלי פושע ורשע ביניהם, והנ״ל כי תענית צבור אפילו שיהיה ביניהם פושע ורשע הוא מקובל כמו הקטרת שיש בעירובו חלבנה שריחה רע ועכ״ז מקובל ומרוצה לפני האל יתברך. וליישב זה אני אומר כי עיקר התענית אינו כי אם בשביל הרשעים והפושעים, כי הצדיקים אינם צריכים לתענית, ואדרבה אסור שיצערו גופם ונפשם כיון שהם עובדים את ה׳ בכל לב. וכמ״ש הכתוב (ירמיה כ״ב) אביך הלא אכל ושתה ועשה משפט וצדקה אז טוב לו, וצורך התענית לצדיקים הוא לזכות את העם ההולכים בחשך ולהשיבם בתשובה שלימה בהכנעת לבם בדברי תוכחותיהם ומוסריהם. ואפילו יום אחד בשנה שנצטווינו להתענות והוא יום הכפורים אינו אלא למירוק העונות. וכמ״ש הכתוב (ויקרא ט״ז) כי ביום הזה יכפר עליכם וגו׳, כי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, ולפחות משנה לשנה צריך לכפרת עון, וא״כ כל שאר התעניות

עיקרם

כי על פת לחם יפשע גבר, וביום התענית יאמר בלבו על מה אני חומס וגוזל, כמו שאני מתענה היום כן אוכל להסתפק בארוחת ירק ברוב הימים, וכן בעבירות שבינו לבין המקום, בין אותם שהם עבירות גופניות, בין אותם שהם עבירות נפשיות. יתן אל לבו לשוב בתשובה שלימה מהם בהתענותו והצטער גופו ונפשו שחטא בהם, וכמו שנאמר באנשי נינוה (יונה ג') וירא אלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה, ולא אמר את שקם ואת תעניתם (תענית ט"ז), נראה כי תכלית השק והעינוי אינו אלא התשובה ומעשים הטובים, ולפי שהם חטאו בינם לבינם ובינם למקום, כמ"ש וישובו איש מדרכו הרעה מה שבינם למקום, ומן החמס אשר בכפיהם מה שבינם לבינם, לפיכך אמר וירא אלהים את מעשיהם מה שבינם לבינם, כי שבו מדרכם הרעה מה שבינם למקום, והקדים מה שבינם לבינם למה שבינם למקום, הפך הכתוב למעלה איש מדרכו הרעה ומן החמס, להורות כי בתחלה חטאם היה בינם למקום שהיו בלתי מאמינים בשכר ועונש, ואחר כך נמשך מזה שהרעו איש לאחיו בגזל וחמס. ומצד כי תשובת חטא החמס איפשר שתהיה מצד יראה שלא יענישו אותו ב"ד של מטה, או שלא ישוב הנחמס והנגזל עליו וישתלם ממנו פי שנים, לכך אמר וירא אלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה, כלומר כי מה שהטיבו וחזרו בם ממה שבינם לבינם והוא הגזל והחמס, לא היה כי אם לסבה שכבר שבו מדרכם הרעה בינם למקום, ולכן היתה תשובת החטא שבינם לבינם ליראת ה' ולא ליראת ב"ו, כיון שכבר שבו ממה שחטאו לפניו ית': הפן השלישי ממעלת התפלה ביום תענית הוא, להיות המתענה דומה ביום תעניתו למלאכים העליונים אשר תפלתם ושבחם מרוצה ונבחר לפניו ית', ואופן היותו דומה למלאכים ביום התענית הוא, כי הוא שוה עמהם אז, במה שחלוק מהם בשאר הימים, והוא אכילה ושתיה ופריה ורביה והוצאת רעי כבהמה כמו שהזכירו בחגיגה (ט"ז ע"א) וביום התענית אין שם אכילה ושתיה ולא פריה ורביה בתעניות החמורים כיה"כ והם העשרה תעניות של י"ג תעניות שמתענים על כל הצרה שלא תבא על הצבור וט' באב, וכיון שאין אכילה ושתיה אין הוצאת רעי מאותו היום, ואלו השלשה דברים שחלוק בהם האדם מן המלאכים הם מורים על כל עניני האדם בזה העולם, כי כל מה שהאדם עמל ויגע בזה העולם הוא לצורך פרנסתו בכל הדברים הצריכים אליו, ולצורך פרנסת אנשי ביתו אשתו ובניו הסמוכים על שלחנו, לא לבד במה שמועילם בהיותו בחיים אלא ג"כ במותו שמורים להם מה שעסק וטרח בזה העולם, וכנגד זה אמר פריה ורביה, כי מצד שהוא פרה ורבה צריך להיות טורח בזה העולם לפרנס אותם ולהשאיר להם ברכה אחריו, ומפני שרוב האנשים הם עמלים ויגעים יותר מדאי בפרנסתם ופרנסת אנשי ביתם ובונים בתים לא ישבו למו, אמר ומוציאין רעי כבהמה, כלומר שרודפים אחר המותרות במה שצריך אליהם ולבניהם אחריהם שאינם מסתפקים במה שראוי להם:

עוד נרמז באלו הג' חלוקים שמהאדם למלאך, ההפרש שיש בין האדם למלאך במעלות השכליות, כי המלאך קיומו והעמדתו הוא במה שמשיג מידיעת האל ית' כפי השגתו, ואין לו קיום והעמדה כי אם במה שמשיג בכל עת ובכל רגע, כי אם היה הפסק להשגתו לא היה לו קיום, והאדם אינו יכול להשיג כי אם בתתו ריוח בין הדבקים, כי השכל נלאה מלהשיג דברים על בוריין אם לא ינוח, ואפילו משה רבינו בהיותו בשמים היה מלמדו האל ית' פרשה פרשה כדי ליתן ריוח למשה, ודברים המטרידים את האדם בשכלו מונעים אותו ג"כ מלהשיג בחכמה עד אשר יפנה דעתו מכל המחשבות המטרידות אותו וכמ"ש (מגילה כ"ח) שמעתא בעיא צילותא כיומא לאסתנא, והמלאך אין לו שום טרדא, והמשילו ענין זה לאכילה ושתיה שהאדם אוכל ושותה מה שצריך לכמה שעות, ואחר שיתעכל המזון שבמעיו מתעוררת תאותו לחזור ולאכול תמורת מה שניתך, כי אינו יכול לסבול לאכול מה שיספיק לו לכמה ימים, וכן הוא ענין החכמה שאינו יכול להשיג הדברים בבת אחת כי אם ע"י הפסק כמו שאמרנו, מה שאין כן במלאך שאין לו קיום ומציאות כי אם במה שמשיג בכל שעה ובכל רגע, וכן ענין השכחה באדם הוא דומה לאכילה ומה שאינו מסתפק במה שאכל וחוזר ואוכל, כמו כן בחכמות צריך לחזור מה שלמד כמה פעמים כדי שלא ישכח, מה שאין כן במלאך שאינו משכח מה שמשיג, וכמו שאנו אומרים כי אין לפניו שכחה, ואין אנו אומרי' כי אין לו שכחה כ"א להורות כי גם המלאכים המשרתים לפניו אין להם שכחה. וענין פריה ורביה דומה ג"כ לענין החכמה, במה שמוציא האדם מדעתו ומבין דבר מתוך דבר, מה שאין כן במלאך כי אינו נשפע כי אם ע"י משפיע ומשיג כל הדברים על בוריין, וכל מה שמשיג הוא כשולחן ערוך לפניו כללים ופרטים ואינו מוציא דבר מתוך דבר, כי כל דבר שמשיג משיגו בפרטיו בפירוש, והוא יותר שלם גם בזה מן האדם בענין החכמה שמבין הדבר מתוך דבר אחר, ואפשר שיטעה בהם. וכן רומז ענין פריה ורביה להשארות נפש האדם אחר הפרדה מן הגוף שהוא כענין הולדה, שבהיות הנפש בגוף הוא סבה לקנות האדם שלימות נפשיי במעלת החכמה שקדם ובמעשים טובים שעשה, ובהפרד הנפש מן הגוף אין לה אלא מה שקנתה והשיגה בהיותה בגוף, מה שאין כן במלאך כי אין לו דבר שיתפרד ממנו אלא הוא נצחי בהשפעת הש"י עליו.

עם היותו צדיק. וכמ"ש (יבמות ס"ד) אמר ר' יצחק מפני מה היו אבותינו עקרים מפני שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים. נראה שהשגיח עליהם לכתחלה ליסד טבעם בלתי נכון אל הולדה כדי שיצטרכו להתפלל אליו:

עוד צריך ליישב במאמר זה שאמרו שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים, שהרי הצדיקים מתפללים בכל יום ערב בוקר וצהרים (ברכות כ"ו) והאבות הם הם שתקנו התפלות שחרית מנחה ערבית קודם הצטרכם אליהם. כדכתיב (בראשית כ"ג) וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם, וזה היה קודם לידת יצחק והכתוב הוא כמו ספור שהתפלל באותו היום במקום שהתפלל שאר הימים, כנראה כי מיום שהכיר את בוראו היה מתפלל אליו, וכן יצחק יצא לשוח בשדה שלמדנו משם (ברכות כ"ו) שתקן תפלת מנחה, היה קודם שנצרך להתפלל בעד אשתו על עקרותה, וכן יעקב ויפגע במקום בלכתו לחרן, וא"כ הרי שהאבות תקנו התפלות והיו מתפללים בכל יום. ולמה אמרו שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים, ואומר כי תפלת הצדיקים התדירה היא על אנשי דורו, לא על עצמו כי הוא מסתפק במעט, ומתפלל על הרבים שידריכם האל לעבודתו, ויתן להם מזונותיהם בריוח, כדי שיהיה להם מקום והכנה לרדוף אחר מצוה אחת ולא ילכו אחרי ההבל. וכמ"ש (תענית כ"ד) על רבי חנינא בן דוסא כל העולם כלו ניזון בשביל חנינא בני והוא די לו בקב חרובין מע"ש לע"ש, כנראה כי כל תפלותיו לא היו אלא על דורו לא על עצמו, שאם היה מתפלל על עצמו היה נענה בתפלתו הראשונה, שהרי (שם כ"ה) כשהפצירה בו אשתו והתפלל מיד ירד לו ברכה מן השמים, וחזר להתפלל על סילוקה, וכמו שאמרו תנא גדול נס האחרון מן הראשון דמן שמיא מיהב יהבי משקל לא שקלי, וראוי לתת טעם מה היתה סברתו קודם שהתפלל שיתנו לו ממה שהיה גנוז לו לעוה"ב, כמו שאמרה לו אשתו בעי רחמי דליתבו לך מידי מטיבותא דגניזא לצדיקי לעלמא דאתי, ואח"כ בעא רחמי דנישקליה, וכן מה שאמרו מישקל לא שקלי, למה לא שקלי ליה ויחזור למקום אשר ממנו חוצבה:

ונראה לומר כי מה שאמרה לו אשתו מטיבותא דגניזי לצדיקיא, לא לקרן של המצות רצתה דשכר מצות בהאי עלמא ליכא, אלא מן פרי שכר המצוה כאמרם (פאה פ"א) אלו דברים שאדם עושה אותם אוכל פירותיהם בעה"ז והקרן קיימת לו לעה"ב, והצדיקים כמו רבי חנינא בן דוסא לא היו רוצים ליהנות מזה העולם אפילו מפרי שכר המצות, וכשנדחק עתה רבי חנינא ותאלצהו אשתו לשאול לא שאל כי אם מזה הפרי שראוי להיות נאכל בזה העולם, וכשראה כי נפקד מושבו מהיותו בג' רגלים כשאר מושבות הצדיקים, אז נראה לו כי מה שנתנו לו לא היה אלא מן שכר המצות עצמן, כיון שהיה עושה כ"כ פגם במושבו, ולכך חזר להתפלל להש"י יסלקהו אליו, ומפני כי נראה להש"י שאלתו בלתי הגונה אפילו שיהיה מן הפרי שינכה לו מן הצפון לו לעה"ב, כפי החסידות שהתנהג בו רבי חנינא עד אותו היום, לזה הורה לו שמהשכר עצמו נתן לו כדי שיחזור ויתפלל אליו שיחזירנו, וגם כי יהיה מן הפרי של שכר המצות, כיון שנצטרף כבר למעלה עם שכר המצות לא היה ראוי לו להתפלל שיאכל ממנו בזה העולם, ולכך הורה לו שהיה עושה רושם ופגם בכבודו בעה"ב ברגל השלישי של שלחן שהיא נשענת עליו ומבלעדו לא יורם, ולכך חזר והתפלל עליו, והיה גדול נס האחרון מן הראשון, שבפירות שכר המצות מיהב יהיבי מישקל לא שקלי, כלומר נותנים בזה העולם ריוח הפירות, כמו ששנינו אוכל פירותיהם בעה"ז, ומישקל לא שקלי שיגנזו הפירות ההם למעלה לעוה"ב, ועתה שנגזום לרוב חסידותו, והוא שאל הנאת אותם הפירות, לא היה ראוי שתקובל תפלתו שיחזרו ויגנזו אותם הפירות לעוה"ב אלא שנעשה לו נס גדול, ואם היתה שאלתו על קרן המצות, לא היה נס האחרון גדול מהראשון, כי הראשון היה גדול עד מאד, דשכר מצות בהאי עלמא ליכא, ומיהב לא יהבי, אבל משקל שקלי ליה להיותו גנוז בעה"ב, וענין זה הרגל של זהב, לא היה רגל השלחן ממש של מעלה, כי הוא דבר שכלי, אלא שהוא ית' המציא לו בביתו אותו הרגל של זהב לשעתו בדרך נס, והיה תמונת רגל להורות לו שהיה עושה למעלה בשלחנו השכלית פגם בשליש השלחן, ומה שמורה כי לא היתה שאלתו כי אם על פירות ולא על השכר עצמו, הוא מה שאמרה לו אשתו בעי רחמי דליתבי לך מידי, כי לשון מידי מורה על דבר נקל, והוא הפרי בערך אל הקרן, ואם כן נתבאר כי הצדיקים כל תפלתם ומאויים על בני דורם, לא על עצמם, וכמו שהיה תפלת אבותינו אברהם יצחק ויעקב על בניהם, ומה שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים הוא שיתפללו על עצמם, כי כל תפלתם אינה אלא על אחרים, כמ"ש (חולין ס') על בר פפא דהויא ליה ההיא גנתא שדא בה ביזרני ולא צמח בעא רחמי אתא מטרא וצמח, אמר היינו דרב אסי דאמר הקב"ה מתאוה לתפלתם של צדיקים, הרי שמה שאמרו הקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים הוא לצורך עצמן, כי מסתמא בכל יום הוא מתפלל על אחרים:

ועניין זאת התאוה הוצרכו חז"ל לאומרה מפני שיקשה בתפלה שיתפללו הצדיקים על עצמם והם נענים, למה מנע האל ית' ענין שאלתם קודם תפלתם עד שהוצרכו להתפלל על זה, כי באותם שאינם צדיקים התפלה צריכה ומחוייבת, כי מבלי תפלתם לא ישיגו מבוקשם למיעוט הכנתם, אבל כשיתפללו לאל ויעוררו

לכם

עיקרם אינם אלא לצרף ולשתף הפושעים עמנו כדי שתתחבר ותשתתף תשובתם ועינויים עם הצדיקים ותחשב מיעוט התשובה כתשובה שלימה וגמורה. ולזה אמרו כל תענית שאין בה מפושעי ישראל אינה תענית, כי צורך התענית אינה אלא בשבילם, שאם אין רשעים ביום התענית תענית שאינה צריכה היא, ומצער את גופו שלא לצורך. ואמר תענית ולא אמר תפלה, כי תענית הרשע והפושע במיעוט תשובתו הוא שמצטרף עם תענית הצדיק, כי כשהוא מתענה הרי הוא דבר תשובה בפועל ומצטרף עם עינוי הצדיק, אבל התפלה בפרט כשהיא בלא כוונה ותפלת הרשע אין בה שום ממשות לשתצרף, כ"ש לשלא תהיה נחשבת תפלת הצדיק כי אם בתפלת הרשע, אבל התענית שאינו צורך לצדיק אינו נחשב כי אם בהצטרף תענית הרשעים עמהם, כי תעניתם ואפילו הוא שלא בתשובה גמורה מצטרפת עם עינוי ותשובת הצדיקים. וכמו שהוא בענין הקטרת, כי הפלגת ריח הטוב משאר הסממנים ממעיט ומבליע ריח הרע של החלבנה עמהם ומתרבה כמות הקטרת עם החלבנה, וכן תענית הרשע מתערב עם תענית הצדיקים ונחשב כתעניתם. וראוי להשגיח על ענין צירוף זה, כי אינו אלא בהיות מצטרפים רשעים בצבור עם צדיקים ויש לפחות עשרה מהצדיקים כענין סדום. וזה יובן מענין החלבנה שלא מנאה הכתוב עם סממני הקטרת אלא בהיות הסממנים שריחם טוב עשרה, שהרי כל הסממנים הם י"א עם החלבנה, ומספיק ריח טוב של עשרה לריח רע של חלבנה, וכמו כן תענית רשע עם תענית הצדיקים:

ונשאר עלינו לתת טעם לענין חילוק התעניות כי לא מצינו תענית בתורה כי אם יום ולילה ובתוספת חול על הקדש כדכתיב ביה"כ (ויקרא כ"ג) מערב עד ערב תשבתו שבתכם, ושאר התעניות רובם אינם אלא ביום לבד ולא בלילה, ולמה לא תקנו את כולם כענין של תורה יום ולילה, ובתעניות שהוא מן התורה שבא ע"י נדר ג"כ היה ראוי להיות יום ולילה כשנדר סתם יום אחד. ונראה לומר כי האל ית' לא רצה להכביד על ישראל יותר מדאי אחר שכבר העמיס עליהם עול תרי"ג מצות, וכמעט שלא היה רשות ביד שום אדם להתענות יום ולילה, אלא שהש"י התיר וצוה ביום העשור שיתענו, שהוא יום סליחה וכפרה להם, ואפילו ביום זה צוה לאכול ולשתות ביום הט' כדי שיוכל להתענות בעשור. וכמ"ש (ברכות ח') בתשעה לחדש והלא בעשרה מתענין אלא לומר לך כל האוכל ושותה בתשיעי כאילו התענה תשיעי ועשירי, כלומר כאלו נצטוה להתענות ג"כ בתשיעי. ואם כן אין רשות ביד חכמים לתקן תענית לילה ויום, כי לא התירו האל ית' כ"א ביום העשור, ולכך רוב התעניות שתקנו על דברים שאירעו לישראל אינם יום תענית שלם, אלא כדי לעורר הלבבות שישובו בתשובה תקנו שיתענו ביום אבל לא בלילה שאין רשות להתענות גם בלילה אלא ביה"כ, ובט' באב ג"כ תקנו לילה ויום, מפני הצרות שהוכפלו בו מצד העונות, והרי הוא כיה"כ כי יום זה הוא מוכן לפורענות שאירעו בו ה' דברים חמורים ואנו יראים בכל שנה שמא ח"ו יארע לנו ג"כ אי זו רעה בו ביום, כי הוא מוכן לפורענות מצד העונות ובתענית יכופר לנו העון ולא נמות, וכן תעניות שגוזרים על כל צרה שלא תבא על הצבור גם כי הם מדרבנן תקנו אותם כעין של תורה האחרונים מטעם זה, שבעת הצרה נעורר לבותינו בתשובה בתענית כדי שיכופר עונותינו ולא תבא עלינו הרעה הקרובה לבא, ואם לא ע"ד זו אין רשות לשום אדם להתענות לילה ויום, ומי שנדר להתענות יום אחד שאינו מתענה אלא יום ולא לילה, עם היותו חייב להתענות מן התורה מצד נדרו, הטעם הוא שבנדרים אנו הולכים אחר לשון בני אדם שמשמעות יום אחד הוא ביום ולא בלילה, ומפני שעל צד הדחק הוא שתקנו ימי התעניות, ומבלי סבה אין לנו רשות להתענות תענית שלם, אמר הנביא ע"ה (זכריה ח') צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיו לבית יהודה לששון ולשמחה, כלומר גם כי התעניתם בהם ונצטערתם כמעט מבלי רשות התורה, תהיו מובטחים שתשישו ותשמחו בהם להיות ימי משתה ושמחה:

פרק ארבעה עשר

יקרה בענין התפלה ספק, והוא בהיות התפלה על דבר צורך, כמו שהושם בגדרה, בקשה מהאל דבר צורך שאינו ברשותו, א"כ למה מונע האל יתברך מהאדם דבר הצריך לו, כיון שבראו למה הוצרך להתפלל על צרכו, והרי ביום שיוצא האדם לאויר העולם מזונותיו באים עמו אם עני ואם עשיר. וכמ"ש בנדה (פ' המפלת ל"א) אמר רבי יצחק אמר רבי אמי בא זכר לעולם בא ככרו עמו, זכר זה כר, וכתיב (מ"ב ו') ויכרה להם כרה גדולה, נקבה נקייה באה, עד דאמרה מזוני לא יהבי לה, דכתיב (בראשית ל') נקבה שכרך עלי ואתנה, ופרש"י נקיה חסרה כמו יצא פלוני נקי מנכסיו, עד דאמרה מזוני לא יהבי לה, עד שיודעת להתפלל, נקבה כשתנקוב ותפרש שכרך אתנה, ונקבה נמי הכי דרשינן לה, נראה כי האשה התלויה באיש היא הצריכה להתפלל על מזונותיה. אבל האיש מיום לידתו באו מזונותיו בידו אם מעט ואם הרבה, וכן שאר כל צרכיו ההכרחיים, וא"כ למה הוצרך האדם להתפלל על הדברים הצריכים בהכרח למציאותו בזה העולם, כ"ש בדברים הנמשכים אחר טבעו מיום לידתו למונעם ממנו כדי שיתפלל

פרק חמשה עשר

התפלה היא מצוה מן התורה כמו שכתוב (דברים יא) ולעבדו בכל לבבכם (תענית ב') אי זו היא עבודה שהיא בלב זו תפלה, וכשהאדם מתפלל בכוונה הוא מקיים מצוה מן התורה, כי סדר שבחו ית' ושאלת צרכיו בהכרתו כי אין מי שיוכל להפיקם כי אם הוא ית' ונתינת הודאה לו, וגם כי תפלתו על ענין שאלתו לא תהיה מקובלת לסבה שכבר נגזרה גזרה עליו או לסבה ידועה לפניו יתברך, עכ"ז תפלתו תחשב לו לצדקה בעה"ב, וגם בעוה"ז יאכל פירות התפלה דמיון מה ששאל מהאל ית', כמו שמצינו במשה רבינו ע"ה כי גם שלא נתקבלה תפלתו ליכנס לארץ, השיג דמיון הכניסה שהראהו האל ית' את כל הארץ וכל מה שיארע לישראל מיום שיכנסו ועד יום שיגלו ממנה וכן מה שיארע לישראל עד סוף העולם, כמו שאמרו הכתוב עד הים האחרון ודרשו חז"ל עד היום האחרון, וזה היה בסבת תפלתו שהתפלל בכוונה גדולה, ומה שאמר משה רבינו ויתעבר ה' בי למענכם ולא שמע אלי, כבר באר שאמר לו רב לך הרבה שמור לך הרבה צפון לך כמו שאז"ל (ספרי פנחס) כי זה נכלל היות לו שכר בעה"ב גם על זאת התפלה, לבד מה שזכה לראות את הארץ מבחוץ ולדעת מה שיהיה עד סוף הימים, וכן כל מי שמתפלל לפני האל תפלה בכוונה בין תפלת חובה או נדבה, הגם כי לא תתקבל תפלתו במה ששאל עתה מהאל, לא היה יגיעו לריק, ויש תקוה לאחריתו במה ששבח לאל ית' וקיים מצות עשה נכללת בכל רמ"ח מצות עשה, וכן בתפלה שהיא מקובלת לפניו ית' גם כי שכרו אתו ופעולתו לפניו במה שמפיק האל ית' צרכו ושאלתו, ג"כ יש לו שכר מצות תפלה שהתפלל בעה"ב, וכמ"ש (ברכות ל"ב) אמר רבי אלעזר גדולה תפלה יותר ממעשים טובים שאין לך גדול במעשים טובים יותר ממרע"ה ואעפ"כ לא נענה אלא בתפלה שנאמר אל תוסף דבר אלי, וסמיך ליה עלה ראש הפסגה ופרש"י ז"ל בדבר תפלה זו נתרציתי לך להראותך את הארץ, וכיון שאמרו כי התפלה גדולה ממעשים טובים, נראה כי יש לה מעלת המעשים טובים, והוא השכר הצפון לו לעה"ב, וגם קבלת התפלה, שאם אין בתפלה אלא קבלתה בהפקת רצונו בשאלתו, יותר גדולים הם המעשים הטובים ששכרם גנוז וצפון לעה"ב, וכבר ארז"ל (ברכות ד') אמר רבי אלעזר בר אבינא כל האומר תהלה לדוד ג"פ בכל יום מובטח לו שהוא בן העה"ב, ומסיק משום דאית ביה תרתי דאתיא בא"ב בי"ת וכתיב ביה פותח את ידך וגו', הנה כי שכרה הוא לעה"ב, מפני שכר התפלה, ויותר מזה כי הוא מובטח שהוא בן העה"ב, בהיותו נוהג כל ימיו לאומרו ג"פ, כי בתפלה שהוא מתפלל בכל יום אין לו כי אם שכר מצות תפלה שהתפלל, כל תפלה אינה נחשבת אלא מצוה אחת, וגם הפקת רצונו בשאלתו אם נתקבלה תפלתו, אבל באומרו בכל יום שלשה פעמים תהלה לדוד הוא מובטח לחיי העוה"ב מפני שני הדברים שזכרו, שהם דאתי בא"ב בי"ת וכתיב בה פותח את ידך:

וענין סידור מזמור זה בא"ב בי"ת הוא לשני דברים, הראשון להורות על מעלת השבח וההילול הנזכר בו אשר מצד זה יתחייב האדם להתמיד אמירתו ולשקוד על דלתותיו יום יום, וכדי שיהא שגור ומורגל בפיו שלא ישכח או לא ישמיט פסוק ממנו, למעלתו סדרו אותו בא"ב בי"ת, וזה היה ג"כ טעם כל מה שהיה סדורו בא"ב בי"ת, כי גם קינות ירמיהו לסבה זו היו בסדר אליף בי"ת, כדי שיהיו מורגלים באמירתם ויחזרו בתשובה שלימה בראותם מה שאירע להם עונש על החטאים שחטאו. הסבה השנית כי היות סדרם בא"ב בי"ת הוא מורה על היותו כולל בשבח זה כלל שבחים והלולים אשר אין מספיקות רוב האותיות לכלול אותם עד אשר יתחברו כל האותיות בשבח מזמור זה, וגם שיהיה סידורן בסדר האותיות א"ב ג"ד, כי סידורן הוא כך א"ב ג"ד כפי מה שמצאנו בספר תהלים ומשלי וקינות, וגם איכות סדורן מורה על שראוי להקדים הא"ב לכל האותיות כקדימת ראשון לשני ושני לשלישי עד סוף האותיות, ומצאנו בתורה כי סכום האותיות הוא על סדר א"ב ג"ד אחד שנים שלשה ארבעה חמשה כמו שאמרו על הנזיר קדוש יהיה יהי"ה בגימטרי' שלשים כי סתם נזירות שלשים יום, וכן במלאכות אלה הדברים דברים שני הדברים תשלום שלישי אל"ה בגמטריא ל"ו הם ל"ט מלאכות, נראה כי אופן סידור האותיות מן התורה הוא כך כסדר סכום האותיות, הקודם במספר קודם בסדר אל"ף בי"ת, כיון שלכלול שבחי המזמור הוצרכו כל האותיות וכסדרן, נראה כי שבח והלול מזמור זה הוא יתר שאת ומעלה ממזמורים אחרים, והיות כל האותיות כסדר מורה על טוב הנמשך לאומר אותו שלשה פעמים בכל יום, שמתנהג העולם כסדר בריאתו בהשיג האדם תכלית מה שיצא לאויר העולם, וכל העולם לא נברא בסדרו והנהגתו אלא בשביל זה שהוא מובטח לחיי העה"ב, וכמו שמצינו בברכות שבת"כ שהתחילו באל"ף וסיימו בת"ו אם בחוקותי וגו' ואולך אתכם קוממיו"ת להורות כי ההולכים בחוקי האל ית' משיגים תכלית כוונת בריאת העולם בסדרו והנהגתו, והבלתי שומעים אליו ית', הם סבת חרבן העולם מתחלתו לסופו, כמו שרמז בתוכחות להתחיל ולהשלים באמצע האותיות, והניח תחלת האותיות וסופן, כי העובר על מצות האל ית' כאלו מאבד תחלה בריאת העולם ותכלית כוונת בריאתו, ובקללות משנה

תורה

לבם בתשובה, השי"ת שב את שבותם ושומע קול תפלתם, אמנם הצדיקים אינם כן כי אינם מוסיפים בתפלה כי אם מצות התפלה, כי כל ימיהם הם בתשובה ומעשים טובים ולזה נראה תפלתם על צרכם דבר מותר, והיה ראוי כי קודם תפלתם ישלח האל ית' צרכיהם, לזה אחז"ל שהקב"ה מתאוה לתפלתם של צדיקים, כלומר כי בלי תפלתם היה ראוי שישלים צרכם, אלא מפני שהוא ית' מתאוה שיתפלל הצדיק אליו וישאל ממנו צרכו ויפיק רצונו, בשביל זה אינו משלים רצונו קודם תפלתו עד אשר ישמע קולו מתחנן אליו על צרכיו ההכרחיים, או הצלתו בעת צרתו, ובזה מוסיף שכרו, אבל אותם שאינם במדרגת הצדיקים התפלה צריכה אליהם להשלים חפצם ורצונם, כדי שיפתחו לבם לתשובה שלימה לפניו, ולסבה זו מונע האל יתברך מהבלתי מוכנים לעבודתו מה שראוי להם ומוכן מיום צאתם לאויר העולם, כדי שיעוררו לבם בתשובה ויחזיר להם מה שראוי להם מיום לידתם, ומה שפרש"י ז"ל שם פרק המפלת כי הנקבה נקיה באה כלו' שצריכה להתפלל ולפרש על מזונותיה מה שאין כן באיש, זהו לענין שהנקבה תלויה באיש שאין לה דבר מצד עצמה כי אם מצד הנגזר עליה, והיא כדמות הלבנה שמקבלת אורה מן השמש, ולכן היא מתפללת לאל שתפול בגורל טוב, כי הנה (סוטה ב' סנהדרין כ"ב) שארבעים יום קודם יצירת הולד בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני ואפילו מעבר לים, אפ"ה התפלה מועילה להוסיף על מה שנגזר על בעלה, או לצאת מגורלו כלאה שיצאת מגורלו של עשו (ב"ר פ' ע'), והאיש גם כי ככרו בידו, כשאינו נוהג כשורה נופל פתו מפיו כדי שיחזור בו ויהרהר תשובה בלבו ויתפלל להש"י:

וגם כן נרמז במה שאמרו זכר זה כר שבא ככרו עמו ענין מעלת הנפשות הנחצבות מתחת כסא הכבוד, כי הזכר בא ככרו בידו, כלומר בחירתו בזה העולם להכין צידה לדרכו, ויש סיפוק בידו לקנות עוה"ב ולהשיג תכלית כוונת צאתו לאויר העולם, מה שאין כן באשה כי לא נבראת כי אם לצורך האיש לקיום המין ותיקון צרכיו, כי מתחלת בריאת חוה לא נבראת כי אם מגופו של אדם הראשון עצם מעצמיו ובשר מבשרו, ובהפיל אלהים תרדמה על אדם הראשון הפקיד רוחו ביד השם יתברך, והוא יתברך האציל ממנו על הצלע שלקח ובנאו והביאו לאדם. ואם כן האשה גופה תלוי' בבעלה ואין לה דבר בפני עצמה, ולכך לא נצטוית האשה במצות שהזמן גרמא, מפני קדימת הזמן שקדם בריאת אדם ליצירת חוה, וזהו ככרו שבא עמו שלימותו שיוכל לקנות שלימות בזה העולם לעה"ב, אמנם האשה אין לה שלמות כי אם מצד בעלה, וכמו שאמרו (ברכות י"ז) במה זכיין דמנטרן לגברייהו עד דאתו מבי מדרשא וכו', וזהו שבאה נקייה מצד עצמה, כי שלימותה לקוח ומושפע משלמות אישה, והיא משועבדת תחת מזלו, וזהו שמצינו בענין ציווי אדם הראשון שלא יגע בעץ הדעת טוב ורע שהוזכר ציווי זה קודם זכירת אופן יצירת חוה, וכאלו הזהיר לאדם הראשון לבד ולא לאשתו, ואחר כך ראינו שנענשה גם היא, והנחש גם כן אמר לה (בראשית ג') אף כי אמר אלהים לא תאכלו מכל עץ הגן, ולא מצינו שנצטוית היא, אלא שהיתה בכלל ציווי בעלה, אחר שנוצרה גופה מאישה אדם הראשון, ולזה נענשה גם היא על שהיתה חוטאת ומחטיאה, ולא נתקללה אלא בקללות המיוחדות לה במה שהיא אשה, ובמה שנתקלל אדם נכללה גם היא, כי לא הוזכר בה מיתה כי אם במה שנאמר לאדם (שם) כי עפר אתה ואל עפר תשוב נכללה גם היא, וענין מה שחזר האל ית' להזכיר לו ענין המיתה פה באמרו ואל עפר תשוב, ולא הספיק במה שאמר לו בשעת אזהרתו כי ביום אכלך ממנו מות תמות, נראה שבא לבאר לו ענין מיתתו שתהיה בחזרתו אל העפר אשר ממנו לוקח, והכביד עתה עונש מיתתו יותר ממה שהיה נראה ממה שאמר לו מות תמות, כי האדם הוא מחובר מארבע יסודות והיותר עכור ועב שבכולם הוא יסוד העפר, ולכן הורה לו עתה כי ישוב אל העפר כי עפר הוא, כלומר כי לא תהיה העמדתו והויתו כי אם בגדר העפר אל שאר היסודות, ויחשב זרעו לנבלי חרש מעשה ידי אמן, שלא יהיו ימי שנותיו כי אם שבעים שנה ואם בגבורות שמנים שנה, ואם היתה נגזרת מיתתו בערך אל שאר היסודות, היו חיים יותר זמן ארוך כמו שמצינו בשדים שהם נבראים מאש ורוח כמו שפירש הרמב"ן בפירוש התורה, והם חיים ימים ארוכים ולבסוף מתים כמ"ש ז"ל (בחגיג' ט"ז) פרים ורבים כבני אדם ומתים כבני אדם, והטעם שהכביד האל ית' עתה בעונשו יותר ממה שהורה לו בשעת אזהרתו שלא פירש עונשו אלא במיתה לבד; ועתה העניש אותו יותר באומרו ארורה האדמה בעבורך בעצבון וגו' בזעת אפיך וגו' ואל עפר תשוב וגו' שהוא קוצר החיים כמו שביארנו, כל זה היה לסבת ששמע לקול אשתו ולא לציווי האל ית' כמו שאמר כי שמעת לקול אשתך וגו', כי אם היה אוכל מעצמו אולי שלא היה נענש יותר אלא במיתה ותהיה המיתה לימים ארוכים, אבל עתה ששמע לקול אשתו וידע שהיה פרי זה מאותו שנצטוה עליו, כמו שנראה מדברי חז"ל שאמרה לו חוה מה את סבור שאני מתה וחוה אחרת נבראת לך אין כל חדש תחת השמש וכו', נענש יותר ממה שהוזהר בתחלה, וכשהיא זוכה נחשב זכותה לבעלה ג"כ כמו שאחז"ל (במ"ר פרשה ט') בזכות נשים צדקניות יצאו ישראל ממצרים, כי צדקתן נחשבה להם:

התפלה

ישראל אינם נזכרים אלא לישועה, הכוונה כי כשישראל חוטאים אין הקב"ה מעניש אותם עד שיקטרג עליהם מדת הדין, אבל כשהוא רוצה לרחם עליהם מצד ששבו אל ה', הוא בעצמו זוכר אותם בתחלה להושיעם מצרתם. וזהו כל זמן שנזכרים אינם נזכרים אלא לתשועה, כלו' כל זמן שהם נזכרים שהתחלת הזכרתם היא מהשם אינו אלא לתשועה, כי בזמן שהם נענשים מלמעלה על חטאתם אינם נזכרים לפני ה' בתחלה אלא ע"י מקטרגים כנזכר:

ומה שיורה מן הכתוב כי אלו הצרות הם באות מאתו ית' על עונותם, הוא מה שאומר הכתוב וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם וגו', כי הוא מן הקושי מה שאומר וכי תבאו מלחמה כנראה שהם הולכים להלחם, ואח"כ אומר על הצר הצורר אתכם, שנראה כי הם באו עליהם, ועוד מה שאומר בארצכם נראה שהאויבים באים עליהם, כי הם אינם הולכים למלחמה בארצם שהרי ארצם היא, אם לא כשבאים עליהם הצרים אז יתאספו להלחם עליהם, ולכן אני אומר כי מה שאומר בארצכם הוא לעד ולאות שידעו כי מאת ה' היתה נסבה שיבאו עליהם האויבים מצד חטאתם, כי אין שום שר של מלך ב"ו יוכל להלחם על מקום המיוחד למלך, או לצער בני מדינתו כ"א ברשותו, כל שכן מלך מלכי המלכים הקב"ה שאין שום שר ומזל אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים שיבא להלחם על ארצו, והיא ארץ הקדושה בהיות שוכנים בה עם ה' חלקו ויעקב שהם חבל נחלתו, אם לא ברשות ה' שנותן כח ורשות לשרי העמים של מעלה שישפיעו על אומותם כח וממשלה שיוכלו להלחם על ישראל בארצותם על חטאתיהם. ולזה אמר וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם, כי הצר הצורר אתכם בהיותכם בארצכם, שאין שום שר ומזל שולט בה, דבר ידוע הוא כי אינו אלא ברשותי על חטאתכם, ולכן כשהם באים עליכם ואתם יוצאים למלחמה עליהם בארצכם, ראוי לכם שתריעו בחצוצרות שתזעקו ותריעו ותשובו בתשובה שלימה, ובזה תהיו נזכרים לפני ה' אלהיכם, כלו' שתזכרו לפניו ית' שאתם לפניו, כלו' שחזרתם בתשובה, ובזה ישמעו וידעו שרי מעלה, ויאמרו הנה עם ה' אלה שחזרו כבר בתשובה ובארצו הם יושבים, ואינם משפיעים עוד כח לאומותם, באופן שלא יוכלו להצר להם ויהיו נושעים. וזהו שאמר ונושעתם מאויביכם ולא אמר והושעתי אתכם, כלו' התשועה מעצמה תבא שלא יהיה להם כח לעשות חיל נגדכם, כשידעו כי עם ה' אתם שחזרתם בתשובה ותהיו נושעים מהם כנזכר:

ועניין הצרות שלא תבאו על הצבור שהזכירו חז"ל מורים ג"כ שבאו מאתו ית', וכמו שאמרו (תענית כ"ב) על חיה רעה אם נראתה בעיר הרי זו משולחת, וכן (שם) כשראתה שני בני אדם ולא ברחה מפניהם משלוחי המקום הוא, כדכתיב והשלחתי בכם את חית השדה וכו', וכן (שם כ"ב) שאר הצרות שלא תבאו על הצבור חרב דבר ארבה חסיל שדפון ירקון מפולת חולאים מזונות מטר, כלם מאתו יתברך הם באים על עונותיהם, וכששבים בתשובה לפניו ית' בתפלה ובתחנונים הוא מרחם ומנהגם, אלא שנראה שיש אי זה חילוק באלו הצרות כשהן באות בעיירות שהאומות וישראל מעורבים בהם, שאפשר שיחשב כי אינם באות אלא בעונות האומות ולא בעון ישראל, ולכן מרפין ידיהם ישראל בדורות אלו מלהתענות ולזעוק בזמן שהוות צרות אלו בעולם, כ"א במניעת המטר, ואינם משגיחים כי גם שהיתה הרעה באה בעבור האומות, הנה הם מעורבים בהם וימשך להם ח"ו חלק מהצרה ההיא, כל שכן אם אפשר שבאה על חטאת ישראל ג"כ, והרי אמרו חז"ל (שם) וחרב לא תעבור בארצכם אפילו חרב של שלום שהיא בינם לבינם, עכ"ז היא צרה וראוי להתפלל ולזעוק עליה:

ועם כל זה אני חושב כי מה שנצטוינו מן התורה לזעוק ולהריע על צרה, הוא כשבאה אי זו צרה על ישראל בכלל או בפרט ואינה אלא בישראל לבד, שאז נראה ודאי גמור כי על חטאתם באה להם הצרה הזאת, וכמו שנראה מן הכתוב וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם וגו', כי מה שאומר בארצכם ר"ל בארץ ישראל בהיותכם יושבים על אדמתכם, ואפילו בחו"ל בהיותכם יחד שאינה כוללת הרעה כ"א אליכם, וכמו שאמר לענין הדבר (שם כ"א) עיר המוציאה אלף ות"ק רגלי כגון עכו ויצאו ממנה ט' מתים בשלשה ימים זה אחר זה הרי זו דבר, הנה שהמשילו ענין צרת הדבר בכפר המיוחדת לישראל כי זה מורה על כי עליהם נגעה הרעה מצד חטאתם בהשגחת האל ית' עליהם, ולכן צריך שישובו בתשובה שלימה כדי שתסתלק מעליהם, וזה הוא דבר נסיי לאומה ישראלית שיראה ויתפרסם בעולם השגחת האל ית' עליהם. כי כשהם חוטאים מביא עליהם רעה, וכשהם שבים בתשובה מיד מסתלקת מעליהם, והיה ענין זה מיוחד באומה בזמן היותם על אדמתם שהיו ניכרים שהם זרע קדש ברך ה'. וכאשר ייסר איש את בנו הקב"ה מייסרם, בהיות הדבר ניכר וגלוי כי צרתם ותשועתם היתה מאתו ית'. אבל בזמן היותנו בגלות, גם כי כל הדברים הבאים עלינו ידענו ידיעה ודאית כי מאתו יתברך הם, עם כל זה הוא כמסתיר פנים ממנו על חטאתינו, ובאים עלינו הצרות בעונותינו באופן שהחטאים יש להם מקום לספק ולומר אולי מקרה הוא בא עליהם, וכן בענין התשועה מאותן הצרות וכמאמר הכתוב (דברים ל"א) והסתרתי פני מהם והיה לאכול ומצאוהו צרות רבות ורעות ואמר הלא על

כי

תורה היו הברכות על סדר האותיות מוי"ו עד מ"ם, ובקללות הם שלא כסדר התחיל מן הוי"ו והשלים כל האותיות וחזר לאל"ף עד הה"א, להורות כי השומעים לקול ה' הם משלימים כוונת הבריאה בהמשיכם סדר העולם בכוונת תכלית בריאתו והבלתי שומעים מהפכים תכלית כוונת בריאתו:

ועניין מה שכתוב במזמור זה פותח את ידך וגו' הוא מורה על כי אותם שמקיימים את התורה מאל"ף ועד תי"ו הרמוזים במזמור, הוא ית' פותח את ידיו ומשביע לכל חי רצון. וכוונת הכתוב הוא להורות כי האל ית' אינו מדקדק עם האנשים אפילו עם החוטאים עד ככר לחם, אלא נותן להם מזונותיהם, וזהו פותח את ידך בין יד ימין לטובים, בין יד שמאל לחוטאים, לכולם משביע כיון שהם בגדר חי, ואמר שם רבי יוחנן מפני מה לא נאמרה נו"ן באשרי מפני שיש בו מפלתם של שונאיהם של ישראל שנאמר (עמוס ה') נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל במערבא מתרצי לה הכי נפלה ולא תוסיף לנפול קום בתולת ישראל ואמר רב נחמן אפ"ה חזר דוד וסמכה ברוח הקדש, שאע"פ שהפסיק נו"ן מפני נפילה שבה ולא אבה לרמוזה חזר ורמז סמך הנפילה תכף לה, כדכתיב סומך ה' לכל הנופלים, בא רבי יוחנן לתת טעם למה לא נזכרה הנו"ן בזה המזמור כיון שכל האותיות נזכרו בה בראשי הכתובים, כי האל"ף גם היא בהתחלת הכתוב, כי תהלה לדוד היא הקדמת המזמור והתחלתו הוא ארוממך אלהי המלך וגו', ופירוש טעם הנו"ן שלא נזכרה שיש בה מפלתן של שונאיהם של ישראל כדכתיב נפלה ולא תוסיף קום, כי העלמת הנו"ן בשבח מזמור זה הוא לרמוז כי לא תעמוד אותה הנפילה אלא הוא ית' יקים אותה, כי מה שאמר לא תוסיף קום היא מעצמה, אלא על יד האל. וזהו נפלה לא תוסיף קום, כלו' שנפלה מעצמה מצד חטאתיה, וכמו שנפלה מעצמה לא תוסיף לקום מעצמה, ואמר בסוף הכתוב (שם) נטשה על אדמתה אין מקימה, כי אין לה קימה מצד עצמה, וגם אין בכח ב"ו שיקים אותה והיא נטושה על אדמתה עד אשר יקימה האל ית', וקראה בתולת ישראל וכן בתולת בת יהודה ובתולת בת ציון במקומות אחרים, לתת סבה למה שלא תקום מעצמה כ"א על ידו ית', כי היא בגדר הבתולה לבעלה שלא היה לה בעל מעולם והוא עשאה כלי, כמו כן ישראל מעולם לא היה להם אלוה אלא האל ית', כי גם שכתוב (יהושע כ"ד) בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם תרח אבי אברהם וגו' ויעבדו אלהים אחרים, מעת שהיו בני ישראל לא קבלו עליהם שום ע"א, והיו כמו הבתולה שאיש לא ידעה כשנכנסו תחת כנפיו ית'. ולכן ראוי לו יתברך להקים אותה, ובמערבא מתרצי לה הכי נפלה ולא תוסיף לנפול קום בתולת ישראל, הוא כי לא תוסיף לנפול מעצמה כי הוא יתברך יסיר לב האבן מבשרנו באופן שלא נחטא ולא נפול, ולכן ראוי שנקום מעצמנו ונשוב בתשובה שלימה, כי אין ישראל נגאלין עד שישובו בתשובה, כמו שכתוב (ירמיה ל"א) עד מתי תתחמקין הבת השובבה, ורב נחמן בא לפרש על דברי רבי יוחנן שאמר שלא הזכירה מפני שיש בה מפלתן וכו', כי ג"כ רמז במזמור קימת אותה הנפילה על ידו יתברך והוא שאמר סומך ה' לכל הנופלים כי הוא ית' יסמוך את ידו עליהם ויחזק את לבם בתשובה:

ונתבאר מכל זה כי התפלה שהיא בכוונה, גם כי לא תהיה מקובלת לענין שאלתו ובקשתו, עכ"ז יש לו שכר טוב בעמלו במה שקיים מצות עשה להתפלל אליו יתברך, וגם כשתפלתו נשמעת יש לו שכר קיום מצות התפלה כמו שביארנו. וכיון שמחוייב האדם להתפלל בין תשלם שאלתו או לא תשלם, אפשר שיחשוב האדם המתפלל שהאל ית' ראוי שיגמול לו חסד על התפלות, לכן אנו אומרים בסוף תפלותינו עלינו לשבח לאדון הכל, כי ראוי שנגמול לו חסד על שהאיר עינינו לדעת ולהבין כי אנו משתחוים לפני מלך מלכי המלכים וגו':

פרק ששה עשר

התפלה על כל צרה שלא תבא על הצבור היא מצות עשה מן התורה כמו שכתוב (במדבר י') וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות, ואמר בספרי א"ר עקיבא אין לי אלא מלחמה לבד, שדפון וירקון ואשה מקשה לילד וספינה המטרפת בים מנין, ת"ל על הצר הצורר אתכם על כל צרה שלא תבא על הצבור, ודבר זה מדרכי התשובה הוא שבזמן שתבא צרה ויזעקו עליה ויריעו, ידעו הכל שבגלל מעשיהם הרעים הורע להם כמו שכתוב (ירמיה ה') עונותיכם הטו אלה, וזה יגרום להם להסיר הצרה מעליהם כמו שכתב הרב ז"ל בהלכות תענית פ"א כשהתפללו ונענו מלבד מה שהועילה להם התפלה שהצילם האל מצרתם, הועילה להם שקיימו מצות עשה, וכמו שכשהאדם שב בתשובה לבד מה שנתכפר לו חטאו קיים מצות עשה, כמו כן בענין התפלה וכמו שביארנו בפ' שלפני זה. וצריך להאריך בתפלה על כל צרה כמו שסדרו רז"ל (תענית ט"ו) כ"ד ברכות בשחרית ומנחה, וברבוי התפלה הם נזכרים לפני ה' ונושעים כמו שכתוב (במדבר י') ונזכרתם לפני ה' אלהיכם ונושעתם מאויביכם, כי מצד התפלה יצאו מתחת מה שנגזר עליהם בעונם ויזכרו לפני ה' באופן שיהיו נושעים, וכמ"ש בספרי ונזכרתם ונושעתם, הא כל זמן שנזכרים ישראל

מה שעשה האל ית' מן הנסים והנפלאות בהוציא אותם ממצרים ובמדבר ובכניסתם לארץ ובעמדם בבבל, רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה', והיו מהנסים מתמידים באומה, כענין (שמות ל"ד) ולא יחמוד איש את ארצך, וכענין פירות הארץ הטובה בכל הדברים, וכמו (אבות פ"ה מ"ה) עשרה נסים שהיו נעשים לעולם בבית המקדש, וכדומה להם מה שלא יסופר מרב, לקיים הבטחתו אליהם והייתם לי סגולה מכל העמים וגו' ממלכת כהנים וגוי קדוש, ומהשגחת האל ית' עליהם היה להעניש אותם על חטאתם מיד כשיחטאו עונש ידוע וניכר שהוא מאתו ית' לשיתנו אל לבם חטאתם וישובו בתשובה שלימה לפניו, ולכן היה מביא עליהם דבר ח"ו בזמן חטאתם, והיה ענין הדבר ההוא מושגא מאתו ית', שיבהל וימות לבו בקרבו העובר על דבריו מיד, ומי שלא חטא לא יאונה לו כל און, וכן שאר הצרות הבאות על הצבור היו נראות משולחות מאתו ית' על חטאתם מיד שיחטאו, כדי שידעו ויבינו כי מאתו היתה להם זאת על עונם, ובשובם היתה מסתלקת הצרה ההיא, אמנם בזמן שנסתלקה שכינה מעליהם בעונות, נסתלק ג"כ גלוי השגחתו עליהם ואינם מושגחים בפרסום מאתו, כ"א בהסתר פנים מהם, אם להשכירם ואם להענישם, כי הטובות והרעות ההוות הם באות באופן שיוכל המתעקש לחשוב ולהרהר כי אינם מאתו ית', כמו הדבר ההווה בזמנים האלו שהיא באה מעט מעט וקצת מהמוכים במגפה מתרפאים, ואינה באה מיד כשהם מתחייבים על חטאם, אלא שהוא ית' מקיף להם כחנוני ובזמנים מוחלפים הדבר מתרבה, כמו ששנינו (אבות פ"ה) בד' פרקים הדבר מתרבה וכו', וגם שאר הצרות אינם באות משולחות בפרסום בזמנים אלו, אלא באופן שיחשב עליהן שאינם באות מאתו ית'. והאיש המשכיל יודע ומבין כי כל מה שיקרה לנו בהיותנו בגלות הן כלל הן פרט, הכל מאתו ית' בהשגחתו עלינו, עושה נפלאות גדולות לבדו (מדרש תהלים קל"ו) שגם בעל הנס אינו מכיר בנסו, ואם ישגיח האדם ויהרהר בכל מה שקרה לישראל מזמן גלותם בכלל ובפרט, יתאמת אצלו ויראה בעיניו ולבבו יבין כי הכל מאתו ית' בהשגחתו עליהם:

ומפני שראיתי בענין הדבר שנתפשט בפי כל ההמון גם החכמים בפרט חכמי הטבע שענין המגפה הוא הפסד האויר במקום ההוא מסבות ידועות, ומתערב הוא עם אויר הנשאף לאדם ומזיקו, באופן שמקרבים הדבר לטבע, בראותם הבורחים מחמת המגפה שהם ניצולים, והעומדים באויר ההוא הנפסד מסתכנים, לכן ראיתי לכתוב מה שנ"ל בענין הזה, והוא כי אמת ויציב ונכון כי כל מה שיארע לאדם בכלל ובפרט הוא מאתו ית', וביחוד ענין המות הנגזר על הכל ביום ר"ה שהוא יום הדין, ונכתב ונחתם האיש בחיים ובמות, ואם נגזר עליו מיתה לא יועיל נוסו וברחו ביום עברתו, אבל מי שלא נגזר עליו המיתה ועומד במקום הסכנה, אפשר שילכד ויסתכן, וכשנגזר על מדינה ידועה שיהיה בה באותה השנה דבר ח"ו, וימותו בה אנשים ידועים בשמותם ומנינם, הענין נוהג כך, כי כל המתים במגפה והנלכדים בה גם שהיו בורחים כלם נחתמים ביום ר"ה למיתה, אלא שיש הפרש ביניהם, כי קצתם הם מחויבים בדינם למיתה החלטית בין יעמדו במקום ההוא או לא יעמדו אלא יברחו וינוסו, וקצתם הם מחויבים בדינם אם יעמדו במקום ההוא, ואם יברחו כל אחד מהם עירוקיה מסתייה, ובאותו הצער שמצטער נחשב לו כגלות וניצול באותה שעה, והוא יתברך יודע בחירתו של זה האיש מה שיבחר אם לעמוד אם לנוס, וכשרואה ויודע שבחירתו תהיה לעמוד במקום המסוכן חותמו למיתה, וכשבחירתו לנוס חותמו לחיים, ואם הוא ישר בדרכיו הוא יתברך נותן בלבו ומדריך אותו מורה לו מקום לנוס שמה, וקצתם שאינם מחוייבים אז בעונש ההוא אלא שהם מסתכנים בעצמם לעמוד במקום הסכנה ואינם ראויים לשיעשה להם נס ונדבק בהם החולי ההוא במדינה, ואם טבעם מוכן להסתכן בחולי ההוא הם מסתכנים, והוא יתב' יודע בחירתם וחותמים למיתה, אם יבחרו לעמוד במקום הסכנה בהיות טבעם מוכן להפסד בהתדבק בהם החולי ההוא, ואם אין טבעם מוכן לכך אינם נזוקים. וענין הדבר בכלל הוא השגחה מאתו ית' שהוא בורא חדשה בארץ, והוא הפסד האויר מוכן ועומד ללכוד ברשתו אותם שנגזר עליהם שימותו, ומיסר ביסורין קצת האנשים שלא נגזר עליהם מיתה בהיותם מוכים ומדוכאים בחולי ההוא, והוא יתב' מקרב הענין לטבע כי אותם הבורחים ואינם ניצולים מרפה את לבם שלא להשמר בדרך טבע מהחולי ההוא המתדבק בו, ומי שאינו נגזר למיתה אלא לחיים הוא יתב' מראה לו דרך שינוס ולא ילכד אפילו בצער החולי בלי מיתה ותהיה נוסו כפרתו, וקצתם נחתמים בודאי לחיים כי גם שיעמדו לשם לא יאונה להם כל און, והאיש הנלכד חושב בעצמו אולי הוא מאותם שנתחייבו אם יעמדו, או מאותם שמסתכנים בעצמם אם יעמדו במקום הסכנה, ולכן באים בחדריהם, או נסים ובורחים מחמת המגפה, וכמו שראינו בדורות הראשונים, וכמו שכתב הנביא ע"ה (ישעיה כ"ו) לך עמי בא בחדריך וגו', וכתיב (ירמיה ט') כי עלה מות בחלונינו וגו', ואמר פ' הכונס, (ד' ס') רבא בעידן ריתחא הוה סכר כוי דכתיב כי עלה מות בחלונינו וגו', ואמרו (שם) דבר בעיר אל יהלך אדם באמצע הדרך שמלאך המות מהלך באמצע הדרכים דכיון דאתיהיב ליה רשותא מסגי להדיא. וענין

מלאך

כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה, כלו' אם היה אלהי בקרבי לא היו באים עלי הרעות האלו, וכיון שבאו עלי לא היו מאתו כ"א מקרה הוא היה לנו, ולכן חזר ואמר ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא, כלו' עוד אסתיר פני יותר ויותר ואניחם בצרתם כיון שפנו לאלהים אחרים, כלו' שלא נתנו אל לבם לידע כי מאתו ית' באה להם הצרה הזאת, אלא שתלו אותה במקרה במערכות השמים, או בסבות אחרות אשר עליהם אמר כי פנה אל אלהים אחרים:

ולכן ראוי לאדם להיותו נותן אל לבו בזמן הגלות, כי כל מה שיארע לו בזה העולם מנקיפת אצבע עד מיתה הכל מאתו ית' הוא, ויותר הוא משגיח עלינו בזמן היותנו בגלות, ממה שהיה צריך להשגיח עלינו בזמן היותנו על אדמתנו ועל מלכותנו, אלא שהוא מתנהג עמנו בהסתר פנים בחטאתינו, באופן שיש למורדים וחטאים שבינינו מקום לספק ולהרהר שמא לא בא הענין מאתו ית', וכמו שאנו רואים בענין הדבר ח"ו ההוה בינינו בזמנים אלו שהיא חלוקה בכמה דברים ממה שהיתה בזמן היות ישראל תחת ממשלתו ית', כמו שראינו במגפה שהיתה על דבר פעור, וכמו הדבר שהיה בימי דוד, שהיה הענין ניכר שהיה השגחה מאתו ית' על עונם וחטאתם, וכשהיו שבים היה מרחם עליהם הש"י, וענין היות המגפה שבאותם הימים דרך פלא וגם מפורסם, הוא מה שראינו היות ענין מיתתם בפתע פתאום בלי קדימת זמן לחולי, כמו שכתוב בבעל פעור (במדבר כה) ויחר אף ה' בישראל ומיד אמר קח את כל ראשי העם וגו', ותכף אמר משה לשופטי ישראל הרגו איש אנשיו והנה איש ישראל בא וגו' וירא פנחס וגו' ויבא אחר איש ישראל וגו' ותעצר המגפה מעל ישראל, כי נראה כי ביום שחרה אפו בהם נעצרה המגפה על יד פנחס והיו המתים ביום ההוא כ"ד אלף, וכן על מחלוקת קרח בהתחלת הנגף בעם נתן אהרן את הקטרת כאשר דבר משה לכפר על העם ועמד בין המתים ובין החיים ותעצר המגפה מעל בני ישראל והיו המתים במגפה באותה שעה התכופה י"ד אלף ושבע מאות מלבד המתים על דבר קרח, וכן בדבר שהיתה בימי דוד נאמר (ש"ב ל"א) ויתן ה' דבר בישראל מהבקר ועד עת מועד וימת מן העם מדן ועד באר שבע שבעים אלף איש, ויש מי שאמר (פסיקתא רבתי) ועד עת מועד משעת שחיטת התמיד עד עת זריקתו, הנה כי במעט מן הזמן היתה הדבר באותם הימים הקדמונים דרך פלא וגם בלי חולי ומדוה, מה שאין כן במגפות שבזמנים אלו שהאדם נופל למשכב מחמת חולי, והוא מוכה בין ידיו או ירכיו ומאריך קצת ימים בחליו, וכן נראה שהיה הענין נוהג גם בזמן החכמים הקדמונים תנאים ואמוראים, וכמו שאמרו כל עיר המוציאה אלף ות"ק רגלי כמו כפר עכו ויצאו ממנה ט' בג' ימים זה אחר זה הרי זה דבר, כי נראה שלא היו מתים בבת א' ביום א' כמו בבעל פעור וכמו ענין דוד, אלא היו מתחילים למות ג' או ד' בכל יום, והיה הדבר מתרבה מדי יום ביום כמו מה שהוה בינינו בזמנים אלו. ואפשר כי מה שנתנו חכמים מנין זה לידיעת שהוא חולי דבר, הוא כפי' מה שכתוב על שלשים ועל רבעים לשנאי ועושה חסד לאלפים וכו', ואחז"ל (יומא ע"ו) מדה טובה מרובה על מדת פורענות אחד מחמש מאות, ואם כן בדבר שהוא ענין פורענות שיערו חכמים א' מת"ק ג' ביום א' מאלף ות"ק ובשלשה ימים הויא חזקה שהוא חולי הדבר וזועקים עליה, ומצינו ג"כ הבדל במגפות הללו באותם המוכים מחמת החולי ההוה ומתרפאים, מה שנראה שלא היה כן במגפות הקודמות שלא היה קודם להם חולי ומדוה אלא הנגזר עליהם שהיו מתים, והנשארים נצולים בלי נסים להרים כמו שהוא בזמנים אלו שהולכים נעים ונדים נסים מחמת המגפה, וכן מצינו הבדל במה שאנו רואים רוב המתים במגפות בינינו ילדים אשר אין בהם כל מום, והם תינוקות של בית רבן בנים ובנות, מה שאין כן באותם המגפות שלא היו מתים כ"א האנשים החטאים בני עונש ב"ד של מעלה מעשרים שנה ומעלה, וכמ"ש הכתוב (במדבר כ"ו) ויהי אחרי המגפה ויאמר ה' אל משה וגו' שאו את ראש וגו', כנראה כי אותם שמתו במגפה היו נכנסים במנין, וכן בדבר שהיתה בימי דוד כתוב שבעים אלף איש, ולא קטנים וקטנות:

ואפשר שנרמזו אלו הג' הבדלים בכתוב (שם י"ז) ויהיו המתים במגפה י"ד אלף, כי באומרו י"ד אלף הורה על כי מנין המתים היה בבת א' סכום הנזכר, מה שאין כן במגפות הללו, שאומרים ביום זה או בשבוע זה מתו כל כך אנשים, ואח"כ חוזרים ומוסיפים עליהם בכל שבוע או בכל חדש, ולפעמים יש הפסק בנתים, שנותנים סכום כך וכך לאותם שמתו במגפה, בחשבם כי כבר נעצרה, ואח"כ חוזר ומתדבק לקצת ומוסיפים על המנין, ובאותם המגפות לא היה כ"א מנין א' בבת א', וזהו הנראה באומרו שהיו בבת אחת המתים במגפה כ"ד אלף, וכן במה שאמר המתים יורה כי לא היו ביניהם מוכים מחמת חולי הדבר ומתרפאים, אלא אותם שהמגפה שלטה בהם כלם היו מתים, וזהו ויהיו המתים במגפה, וכן אלו הכ"ד אלף היה במנין האנשים כמו שהוכחנו, לא בנים ובנות:

וראוי לתת טעם לאלו ההבדלים, והאומר כי הוא מן הידוע כי בזמן שהיתה השכינה שורה על ישראל באמצעות המשכן או המקדש וארץ ישראל וירושלים, היתה השגחת האל ית' גלויה על האומה ישראלית לעין כל, בראותם

נענה לא יגע לריק, אלא שיש שכר לפעולתו במה שמקיים מצות עשה, ומכיר ויודע כי אין מי שיוכל להשלים חסרונותיו כי אם הוא ית׳, כ״ש בהתפללו על ענין גדול הערך שהוא גאולתן של ישראל, והיות כוונתו כדי שתתפרסם גדולת האל יתברך ויהיה ביום ההוא ה׳ אחד ושמו אחד, שיש לו שכר גדול בלי ספק אלא שענין קבלת תפלה זו שהיא כוללת לכל ישראל אינה תלויה בכונת קהל מן הקהלות בתפלה, אלא שהיה צריך כונת רוב כל ישראל בה כיון שהיא כוללת לכלם, ואף בכוונם בה צריכים לעשות תשובה שלימה כדי שיענו, וכמש״כ (תהלים צ״ה) היום אם בקולו תשמעו, ומבלי זה אין תפלתם מקובלת גם כי תהיה בכוונה ביום מן הימים מן רוב ישראל, כי הוא כמו גזר דין שיש עמו שבועה דלא מקרע אפי׳ לצבור, עד אשר יבא עתה וימיה ימשכו, כדכתיב (ישעיה ס׳) בעתה אחישנה, (סנהדרין צ״ח) זכו אחישנה לא זכו בעתה. ונראה כי על ענין נפלא כזה שהיא גאולתן של ישראל גאולה נצחית שאין אחריה גלות, צריך להרבות בתפלה, דורות ראשונים ואחרונים. ומועילה תפלת הראשונים לתפלת האחרונים, ויותר נקל הוא לאחרונים הקרובים, יותר לזמן הגאולה שתתקבל תפלתם מהראשונים מב׳ טעמים:

הטעם הראשון כי הרחוקים מן זמן הגאולה הם צריכים הפצר והעתר יותר לשתקובל תפלתם לדבר רחוק אלף שנים מהזמן מאותם שהם רחוקים ת״ק שנה, ואותם שאינם רחוקים מזמן הגאולה אלא כמאה שנים הוא יותר נקל להם שתקובל תפלתם בהיות תפלתם שוה, וכן הקרוב קרוב קרובה תפלתו להיות נשמעת, דמיון העומד רחוק מן המדינה שלא תקפץ לו הדרך כל כל מהרה כמו העומד קרוב מן המדינה:

טעם ב׳ כי להיות הענין גדול הערך צריך ריבוי תפלות דור אחר דור כדי שתקובל תפלת הגאולה, ובהיות נשלמות תפלות הצריכות ידועות לו ית׳, אז בדור ההוא תקובל תפלתם, גם כי בזמנים הקודמים לא היתה מקובלת, ובעת שנשלם סכום התפלות הצריכות תקובל התפלה, לא בשביל תפלה זו לבד, כ״א בהצטרף אותה עם התפלות הקודמות, באופן שכל התפלות הקודמות הן מועילות גם כן, וכשתתקבל תפלה זו לדור אחרון כשתצטרף עם הקודמות, הרי הוא כאלו נתקבלה תפלת הראשונים, כיון שהיתה סעד לקבלת תפלה זו:

ועוד אני אומר כי תפלת כל הדורות הראשונים נתקבלה לעצמם גם כן, גם כי לא היתה התשועה בימיהם, וביאור זה הוא כי אחר זמן הגאולה יהיה תחיית המתים ויבנה בית המקדש ויזכו כל הדורות הראשונים לראות הגאולה חלף עבודת תפלתם שהתפללו בזה העולם והיו מצפים לגאולה וזכו אליה, כי מתחלת הדינים בעה״ב הוא (שבת ל״א) צפית לישועה, כי המצפים אליה זוכים לראות בשמחת הגאולה, ושאינם מצפים לה אינם זוכים, ועל דרך זה יתישב מה שאמרו (תענית ל׳) כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בנחמתה כדכתיב שישו אתה משוש, כי מצד התאבלו ראוי להיותו חי בזמן הגאולה ולזכות בנחמת ציון, וכן קודם התחיה איפשר כי בסוד הגלגול ימצאו בזמן הגאולה האנשים המצפים לגאולה והמתפללים עליה בכל הזמנים הקודמים, והרי זכו ונתקבלה תפלתם לעצמם ממש, שכיון שתפלת האחרונים קרובה להתקבל כפי מה שביארנו, יותר ראוי ומחוייב לדורות האחרונים לשוב בתשובה שלימה לפניו בתפלה ובצדקה כדי שיזכו לגאולה הקרובה אליהם, וכשהם מרפים ידיהם ח״ו נענשים, ולכך אמר הנביא עליו השלום (ישעיה נ״ה) דרשו ה׳ בהמצאו קראוהו בהיותו קרוב, לרמוז על שני הטעמים שכתבתי בדורות האחרונים, כי בהמצאו מורה על הטעם השני כי לפי ריבוי התפלות שמימי עולם ושנים קדמוניות יהיה נמצא אלינו, קראוהו בהיותו קרוב כפי טעם הראשון, שקרובה היא שתתקבל תפלת האחרונים מן הראשונים בהיות כוונתם ותשובתם שוה, ולראשונים שלא נתקבלה תפלתם לעצמם כי אם בזמן התחיה ממך דניאל הכתוב של (דניאל י״ב) ורבים מישני אדמת עפר יקיצו וגו׳, למה שאמר (שם) ובעת ההיא ימלט כל הנמצא כתוב בספר, כלו׳ הנמצאים ימלטו מן הצרה ההיא ויזכו לראות הגאולה, ואותם שהם ישני עפר לא יראו בצרה חלף מה שלא זכו לראות הגאולה קודם, ועתה יקיצו לחיי עולם, וכן אחר שנאמר אשרי המחכה ויגיע לימים אלף של״ה, נאמר לדניאל ואתה לך לקץ ותנוח ותעמוד לגורלך לקץ הימים, כי הוא יזכה לזמן הישועה גם כן כשיעמוד לתחיית המתים, ומלבד כל זה נשמעת תפלת כל ישראל בכל דור ודור בענין הגאולה שגואלם הוא יתברך, ונותנם לחסד בעיני כל שוביהם למעלה ולכבוד, ומתקיימים בהם קצת הבטחות הגאולה, וכמו שאמר על הונא בר נתן שנתקיים בו (ישעיה מ״ט) והיו מלכים אומניך, ואין לך דור מן הדורות שאין בא עליו אי זו צרה והוא יתברך מושיע אותם וגואלם מיד חזק מהם, ואף בלי צרה, להעמיד אותם ולקיימם בין כל האומות, הוא מצד תפלתם על הגאולה, כי הוא יתברך רואה ומשגיח בעניים וטרם יקראו עונה אותם, וטרם מכה עץ רפואה יפרח, ואם כן הרי הוא כעין גאולה בכל דור ודור, וכמו שכתוב (ויקרא כ״ו) ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם וגו׳:

פרק שמנה עשר

ראוי לבאר ענין התפלות שהוזכרו במקרא אותם שנתקבלו

מלאך המות הוא הממונה ליטול הנשמות ולהוליכם לפניו יתברך ליתן דין וחשבון, כי המלאך אינו עושה כי אם נטילת הנשמה בשעת הפרדה מהגוף, באולי שנדבק בו בהפסד האויר שבורא האל יתברך לעתים הצריכות, וגם כי חכמי הטבע גם כן אומרים כי הויית האויר עצמו הוא בדרך טבע, עם כל זה היה יכול האל יתברך להציל עמו ועבדיו מהכנת הפסדו, אלא שחטאי הדור גורמים שיהיה גזור עליהם שימותו בו המעותדים למיתה כפי מה שכתוב למעלה:

וראוי לירא וחרד דבר השם לכבות גחלת המגפה בצדקה המצילה ממות, ותשובה ומעשים טובים, ויחשוב בעצמו כשעבר כבר חמת המגפה שאולי הוא היה מאותם שנגזר עליהם מיתה אם לא היו בורחים מהמדינה והושם גלותו וטלטולו חלף מיתתו, ובתוך זמן המגפה יחוש שמא הוא מאותם שנגזר עליהם מיתה אף אם ינוסו או יתחבאו, וירבה בתפלה וצדקה ותחנונים לפני האל יתברך בתשובה ומעשים טובים, ואומרים בכל יום פטום הקטרת בקר וצהרים כי הוא מסוגל לענין הדבר, וכמו שמצינו (שבת פ"ט) כשעלה משה למרום שכל א' מהמלאכים מסר לו דבר שנא' עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות באדם, ואף מלאך המות מסר לו דבר שנאמר (במדבר י"ז) ויתן את הקטרת ויכפר על העם וגו' ואי לאו דיהיב ליה מנא הוה ידע, וכיון שהקטרת מכפר על העם בזמן המגפה, כמו כן קריאתו יועיל על דרך (הושע י"ד) ונשלמה פרים שפתינו, ויש בו רמז בענין החלבנה המעורבת בשאר עשרת הסממנים עם היות ריחה רע ושאר הסממנים ריחם טוב, ויש בטבע נדיפת ריחם לבסם ריח הרע שבחלבנה עד שיהא ריחו טוב כמותם, וזה רמז למלאך המות שהוא דמיון החלבנה והוא מתערב לקהל שיש ביניהם דבר של קדושה להזיקם, וכשהם טובים וישרים בלבותם ושבים בתשובה שלימה אין מלאך המות יכול לשלוט בהם אלא הם שולטים בו עד שמלאך הרע בעל כרחו עונה אמן, כמו החלבנה שאין כח בטבעה להוציא ריחה הרע בהיותה מעורבת עם שאר סמני הקטרת העשרה, ולכך ראוי להיות האדם זריז ונשכר בהתפללו ברבים כי הם מוכנים לינצל מחמת הדבר, כי מלאך המות בין עשרה מישראל צדיקים הוא דמיון החלבנה בסממני הקטרת שאין לה יכולת להבאיש ריחה כנזכר ולחשיבת הקטרת נזכר מעשהו בתורה בפ' כי תשא בכלל מעשה המשכן כי הוא קיומו והעמדתו, אצל פרשת שקלים להורות, כי כמו שהשקלים הם מכפרים במנין שלא יהא בהם נגף כמו כן הקטרת, ואם לא נזהרו ובא הנגף ח"ו תעצר המגפה בעשייתו, ומה שלא הקטירו קטרת במעשה פנחס מפני שכבר פירש האל יתברך מה שיעשו על השבת חרון אפו והוא ענין הוקעת העם, וכן בדבר שהיתה בימי דוד היתה על פי נביא לדוד, ולא היה יכול לתקן כי אם על פי האל יתברך, אבל מכיון שמצינו שנעצרה המגפה בעשיית הקטר' על ידי אהרן נראה שהוא דבר נמסר למשה בשמים:

ואיפשר כי בזמן המקדש כשהיה הווה ענין המגפה שהיה כ"ג מקטיר קטרת לכפר על בני ישראל לבד קטרת בקר וערב ולא היתה ביאה ריקנית אלא לצורך עדת בני ישראל, וכשתקן דוד המלך ע"ה ק' ברכות בכל יום על שאמרו לו שהיו מתים בכל יום ק' אנשים והיה הענין כעין מגפה, לא תקן שיקטרו הקטרת לפי שראה שהיו מצומצמים ק' בכל יום לא פחות ולא יותר חשב כי לא נפל הענין על צד המקרי וההזדמן, ולכך נתן אל לבו לתקן ק' ברכות שמצא סמך מן התורה מה ה' אלהיך שואל מעמך אל תיקרי מה אלא מאה, ובנביאים (ש"ב) נאום הגבר הוקם ע"ל ובכתובים (תהלים קכ"ח) הנה כ"י כ"ן יבורך גבר. אבל בלי ספק שאפי' קריאת הקטרת מועיל בזמן המגפה כמו שנזכר. ונוהגים גם כן לומר פסוק ויאמר אליהם ישראל אביהם ג"פ סמוך לקטרת לרמוז שם בן ע"ב, ולמה שהוזכר בו מעט צרי והוא הראשון מסממני הקטרת, ושלשת הפסוקים המועילים בכל צרה והם ה' צבאות עמנו וגו' ה' צבאות ה' הושיעה וגו' והם סופי ג' מזמורים מיוחדים לתפלה, ובירושלמי (ברכות פ' אין עומדין) אמרו ר' חזקיה בשם רבי יוחנן אמר לעולם אל יהא פסוק זה זז מתוך פיך ה' צבאות עמנו וגו' רבי יוסי בשם רבי יוחנן וחבריה ה' צבאות אשרי אדם בוטח בך, ומפני כי ה' הושיעה הוא סוף מזמור כמותם והוא מזמור יענך ה' ביום צרה (תהלים כ') המסוגל לכל צרה אנו אומרים אותו גם כן, גם כי לא נזכר שם בירושלמי, ויש רמז במנינם ליודעים חן:

פרק שבעה עשר

בהיות תפלת הצבור נשמעת תמיד, צריכין אנו לבאר ענין תפלת ביאת הגואל שאנו מתפללים אותה מזמן החורבן ערב ובקר וצהרים ברכת גואל ישראל, ומהר לגאלנו כו', תשכון בתוך ירושלים עירך, את צמח דוד עבדך כו', ואין אנחנו נענים בהיות תפלה זו נאמרת בכל יום ג' פעמים מפי כל ישראל בכל מקומות מושבותיהם, ואי אפשר אלא שתהיה נאמרה בכונה בקהל מן הקהלות ומפי צדיקים וישרים, וכן מה שאמרו ז"ל (תענית ל) כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בנחמתה, כדכתיב (ישעיה ס"ו) שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה, כמה וכמה צדיקים וחסידים התאבלו ולא זכו לראות עדין בנחמתה: ולתשובה זו אני אומר כי כבר נתבאר כי המתפלל על דבר גם כי לא נענה

עוד לו תפלה על אבימלך (בראשית כ') ויתפלל אברהם אל האלהים, ונתקבלה תפלתו כמו שכתוב (שם) וירפא אלהים את אבימלך וגו', כמו שהבטיחו האל יתברך ויתפלל בעדך וחיה, וזה החיות הוא רפואתם מן העיצור, כי בהחזיר לו את שרה אשתו כבר היה פטור מן המיתה, כמו שכתוב ואם אינך משיב דע כי מות וכו', נראה שאם יחזיר אותה לא ימות, וגם שלא ימות צריך לרפואת העיצור, ולזה אמר לו ויתפלל בעדך וחיה, וכמו שרמז לו אבימלך בתלונתו כי הבאת עלי ועל ממלכתי וגו', על מה שעצר ה' בעד כל רחם לבית אבימלך, ומה שהוצרך אברהם להתפלל בעדו הוא מפני שהכשיל אותן במה שאמר אחותי היא:

תפלת ישמעאל כמו שאמר כי שמע אלהים וגו' אחז"ל (ילקוט פ' וירא) שהתפלל ואמר אלהי אברהם אבי יש לפניך תוצאות מות קח את נפשי ולא אמות בצמא ונעתר לו שנאמר וישמע אלהים את קול הנער וגו' ופי' הכתוב במה שמע תפלתו באשר הוא שם, כלומר במה שהיה עומד בצער הצמא הוא ששמע תפלתו שנפתח לו הבאר אבל לא במה שאמר קח את נפשי:

תפלת אברהם ה' יראה אשר יאמר וכו' על סליחת העון לדורות, אמר (ב"ר פ' נ"ו) יהי רצון מלפניך בשעה שיהיו בניו של יצחק באים לידי עבירות תהיה נזכר להם העבודה הזאת ותתמלא עליהם רחמים, וזהו ה' יראה אשר יאמר היום, כלומר יראה ויזכור לעתיד אשר יאמר היום, שהייתי יכול לומר אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע, ועכשיו אתה אומר קח נא את בנך וגו', ולא עשיתי כן אלא כבשתי רחמי, כן תכבוש רחמיך ותקיים מה שהייתי יכול לומר כי ביצחק יקרא לך זרע ולא תצער אותם דמיון מה שאמרת לי קח נא את בנך את יחידך:

עוד לו תפלה הוא ישלח מלאכו לפניך ואמרו ז"ל (ב"ר פ' נ"ט) מלאכו הרי מלאך מסוייס זימן לו הקב"ה שני מלאכים אחד להוציא את רבקה ואחד ללוות את אליעזר, רצה בזה כי היה צריך לומר הוא ישלח מלאך לפניך וכיון שאמר מלאכו נראה מלאכו המיוחד והמסוייס, וזה המלאך המסוייס הוא להוציא את רבקה, כמו שכתב ולקחת אשה לבני ליצחק, נראה שמלאך אחר היה בא ללוות את אליעזר, כי היה מספיק בשיאמר הכתוב הוא ישלח מלאכו ולקחת, וכיון שאמר לפניך ולקחת, נראה כי מלאך אחד היה ללוותו וללכת לפניו, ומלאך אחר מסוייס ומיוחד להוציא את רבקה כמו שאמרו אחד להוציא את רבקה ואחד ללוות, נראה שהמלאך העיקרי והמיוחד היה להוצאת רבקה. וגם פשט הכתוב מורה כך שאמר ישלח מלאכו לפניך ולקחת וגו', כי עיקר ההליכה היה לקחת את רבקה, וכדי ללוותו בדרך בא המלאך השני, כי המלאך שהיה הולך להוציא את רבקה היה צריך להקדים קודם שיגיע אליעזר לשם כדי להוציא את רבקה לענין שתתקיים נחש אליעזר, ולהכין כל הדברי' הצריכים לביאתה, כמו שאמרו ז"ל (שם פ' ס') שמת בתואל שהיה מעכב בדבר, ולכן הוצרך מלאך אחר ללוותו כי מצד שאין מלאך אחד עושה שתי שליחיות נראה שלא היה צריך כי אם מלאך א' שהכל שליחות אחד היה אלא כמ"ש:

תפלת אליעזר עבדו הקרה נא לפני היום ועשה חסד עם אדוני, גם כי היה בטוח בתפלת אברהם שאמר הוא ישלח-מלאכו לפניך ולקחת, הוצרך להתפלל גם הוא על מהירות קבלת תפלת אברהם שתתקבל היום תפלתו, ולזה אמר ועשה חסד עם אדוני אברהם, כי קבלת התפלה היה מן הדין וכמו שאמר אשר דבר לי ואשר נשבע לי וגו', ומהירות קבלתה באותו היום היה דרך חסד, ואמר הקרה נא לפני כלו' שהמקרים שיארעו היום יהיו מכוונים לפני בשליחותי, והוא ענין מה שאמר הנה אנכי נצב על עין המים וגו' ונתקיימה כל מה שייעד הוא. עוד אפשר לומר כי מה שאמר הקרה, הוא להורות לפני האל כי לא היה הוא ראוי לאל יתברך שתתקבל תפלתו, כי אם פעם א' בדרך מקרה ובזכות אברהם, כמו שאמר ועשה חסד עם אדוני אברהם כי מצד שהוא אדוני תקובל תפלתי דרך חסד עמו:

תפלת יצחק ויצא יצחק לשוח בשדה וגו' אין שיחה אלא תפלה כדכתיב ולפני ה' ישפוך שיחו, בהיותו בטוח שתקובל תפלת אביו יצא לעת ערב לקראת העבד ורבקה כמו שאמרה מי האיש ההולך בשדה לקראתנו וכו', אפשר שכיון בתפלתו זאת בשדה לקראת אשתו שיהיה זרעו ממנה מוכן לעבודת האל ית', שלפה שעתיד עשו לצאת ממנו והוא איש ציד איש שדה, ולזה אמר לשוח בשדה לעת ערב, והוא רומז כי לעת ערב יהיה צריך לצידת עשו, כמו שכתוב (בראשית כ"ז) הנה נא זקנתי וגו' ועתה שא נא כליך וגו' וצא השדה וצודה לי ציד וגו', ובשביל תפלתו זאת זכה עשו להיותו באחוה שוה עם יעקב. בזמן הערב שמשו של יצחק כמו שכתוב (שם ל"ה) ויקברו אותו עשו ויעקב בניו, וזהו רמוז גם כן במ"ש לשוח בשדה לעת ערב, על ענין איש שדה בהערב שמשו, והיא גם היא רמזה ואמרה, מי האיש הלזה ההולך בשדה לקראתנו, כלומר מי הוא זה שהולך בשדה, שיוצא ממנו זרע שיאמר עליו איש שדה, והוא לקראתנו נגד רצונה, שהיא היתה אוהבת את יעקב. והעבד השיב הוא אדוני כלומר הוא אדוני ויצא ממנו זרע כשר הוא יעקב אבינו, ואף גם זה יחזור בסוף ימיו להיותו נמשך לאדוני:

תפלה ליצחק ולרבקה (שם כ"ה) ויעתר יצחק לה'

שנתקבלו ואותם שלא נתקבלו, אותם שבאו בביאור בכתוב, וקצת מאותם שלא באו בביאור אלא שדרשום חז"ל על הכתוב. ונתחיל מאדם הראשון, שאמר הכתוב (בראשית ב') כי לא המטיר ה' אלהים על הארץ ואדם אין וגו', מה טעם לא המטיר לפי שאדם אין לעבוד את האדמה ואין מכיר בטובתן של גשמים, וכשבא אדם וידע שצורך הם לעולם התפלל עליהם וירדו וצמחו דשאים ואילנות (חולין ס'), הורו בזה על כי בזמן שאין מי שמכיר בטובת האל יתברך לבריותיו הוא מונע ועוצר הגשמים, עד שידעו ויבינו וישובו בתשובה ויתפללו אליו ית' וישמע אל ויענם, והיתה תפלת אדם הראשון הוראה כי כמו שנשמעת תפלתו בענין הגשמים בהיות העולם צריך להם, כך בזמן שיצטרכו גשמים לדורות הבאים תתקבל תפלתם בזכות אדם הראשון שנתקבלה תפלתו על זה, וכן דרשו בירושלמי דתעניות (פרק סדר תעניות) ואד יעלה מן הארץ אמר ר"ל עלה שבר מלמטן הגשמים יורדין, הנה שהוראת כתוב זה לעתיד כי בזמן שישובו בתשובה שלימה ירדו להם גשמים כמו שירדו לאדם הראשון:

בנח נאמר (בראשית ח') ויזכור אלהים את נח ואת כל החיה וגו' וזה השם הוא מדת הדין ונהפך לרחמים ע"י תפלתן של צדיקים (ב"ר ל"ג) ורשעתן של רשעים הופכת מדת רחמים לדין כדכתיב (בראשית ו') וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ (שם), וגם זה הווה כן לעתיד כי כמו שתפלת נח שהיה צדיק הפכה מדת הדין לרחמים כך לדורות הבאים הצדיקים יהפכו מדה"ד לרחמים בזכותו:

תפלות אברהם אבינו בהיותו האב הראשון לאומ' ישראלית כי ביצחק נקרא לו זרע ולא כל יצחק, כל תפלותיו היו מכוונות לתיקון בניו בעת צרתם, ולזה עבר בארץ עד מקום שכם להתפלל על בני יעקב כשיבאו להלחם עם שכם, ונתקבלה תפלתו, כדכתיב (בראשית ל"ה) ויהי חתת אלהים על הערים אשר סביבותיהם וגו', וכן בנה מזבח במקום שנטה אהלה בית אל מים והעי מקדם ויקרא בשם ה', נתנבא שעתידין בניו להכשל שם על עון עכן והתפלל עליהם (ב"ר ל"ט) וזהו ויקרא בשם ה', ונתקבלה תפלתו שלא נפלו בעי כי אם ל"ו איש וכמו שכתבנו פרק שנים עשר, וכן כשרדף אחרי המלכים הוא ואליעזר עבדו נאמר לשם ויחלק עליהם לילה (שם פ' מ"ג), הוא הלילה שיצאו ישראל ממצרים ונחלקה בחצות הראשון נעשה לו נס וחצות השני נשמר ובא לחצות לילה של מצרים, הורו כי הוא היה הולך וגבר ועוד ידו נטויה ורצה להמשיך ידו מהם, כדי שיהיה נשמר לישראל שיצאו את מצרים באותה הלילה, (פרקי דר"א פרק כ"ז) והשיב את כל הרכוש והיה מתפלל ואומר לא בכח ידי עשיתי אלא בכח ימינך שאתה מגן לי בעה"ב ובעה"ז וענו העליונים ואמרו בא"י מגן אברהם, הורה לנו ענין הצלחתנו בזה העולם שהיא מאתו ית' ובזכותו תהיה לנו הצלה והצלחה, ואמר (בראשית י"ד) למלך סדום אם מחוט ועד שרוך נעל ואם אקח מכל אשר לך, לא רצה ליהנות מזה הרכוש כדי שיהיה שמור שבזכותו יבוזו בניו בלילה הזה מרכוש מצרים שכתוב בו ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, בזכות הרכוש שהחזיר הוא, ולכן סמך מעמד בין הבתרים שנתבשר על הזרע ועל הארץ וגלות ישראל וגאולתן ברכוש גדול לענין זה, ומה שלא התפלל אברהם על הבנים אחר שכבר הובטח מהאל יתברך בצאתו מחרן (שם) ואברכך ואגדלה שמך וגו', וכשאמר והנה בן ביתי יורש אותי, נאמר לו אשר יצא ממעיך הוא יירשך, ולזה לא התפללה שרה על עקרותה כמו שהתפללו שאר האמהות, כי קודם בואם לארץ לא היו ראויים לבנים והובטחו לבנים לכשיכנסו לארץ, ובהגר נאמר (שם ט"ז) הנך הרה וילדת בן וגו' כי שמע ה' אל עניך, וזה העוני אינו מן הנראה שיהיה העוני שענתה שרה כמו שכתוב (שם) ותענה שרה ותברח מפניה, כי אם הוקלה גברתה בעיניה ובזאת אותה היה העינוי בדין, אלא נראה שחוזר למה שאמר לה המלאך שובי אל גבירתך והתעני תחת ידיה ובשכר שתתעני תחת ידיה ישמע ה' ווילדת בן, ואמר כי שמע ה' אל עניך כי כשתקראי לו השם הזה כבר שמע ה' אל עניך שהתענית תחת ידיה, ולזה נקרא ישמעאל בלשון עתיד, ולא שמע אל כפי העת הזאת, שעדין לא נתענית תחת ידי גבירתה ברצונה, אמר שיקרא ישמעאל על שם שישמע האל עניה. וגם איפשר לומר כי נרמז גם כן בזה כי שמע ה' קול הנער גם כן כמו שכתוב בפרשה האחרת (שם כ"א) כי שמע ה' את קול הנער וכו':

עוד תפלת אברהם (שם י"ז) לו ישמעאל יחיה לפניך, ביראתך, כמו התהלך לפני, פלא קדמי, וכתיב ולישמעאל שמעתיך הנה ברכתי אותו וגו', וכיון שאני מברך ומפרה אותו יש לו הכנה להיות הולך לפני ביראתי. עוד רמז במה שאמר שמעתיך כי שמע תפלתו שיהיה ישמעאל נמשך ליראת ה' בזמן שיהיה אברהם חי וכמו שנאמר ויקברו אותו יצחק וישמעאל בניו (ב"ר פ' ס"ב) מלמד שעשה ישמעאל תשובה והוליד את יצחק לפניו וזו היא שיבה טובה, וזהו שמעתיך, כלומר במה שנעשה לך בשעת מיתתך:

תפלת אברהם אבינו על סדום (בראשית י"ח) האף תספה צדיק עם רשע לא נתקבלה על הצלת סדום, ונתקבלה על הצלת לוט ובנותיו, כדכתיב (שם י"ט) ויזכור אלהים את אברהם וישלח את לוט וגו' וכן (שם) וישכם אברהם בבקר אל המקום וגו' מכאן למדו חז"ל (ברכות כ"ו) שתקן תפלת שחרית, והועילה ג"כ תפלתו זאת לתיקון הצלת לוט בהמלטו לצוער:

דברים לשלשה סבנים, המנחה לאיש על דבר שמעון, וכסף המושב בשביל יוסף שלא נודע מקומו איו, כמו שהיה הכסף מונגע באמתחות ולא נודע עד שפתחום, וכמו שנמצא הכסף כך רמז שנמצא יוסף, ואמרו אולי משגה הוא אינו חוזר להכסף המושב שאולי במשגה הושב, שהרי אומר בפירוש הכסף המושב כי נראה שבכוונה הושב, ועוד באומרו אולי משגה הוא נראה, שאם לא היה מחשיבו במשגה לא היה מחזירו, ואדרבא היה ראוי יותר להחזירו אם לא השיבוהו במשגה אלא בכוונה לנסותם הישיבו אותו אם לא, ולכך נ"ל שהזהיר אותם שהכסף המושב שלא יחזירו אותו באמתחת אלא בידיהם, שאם יחזירו אותו תוך האמתחת יחשבו להם כי במשגה החזירו אותו, שלא ראו אותו באמתחת ולכך אמר קחו בידכם, שאל"כ יחשב כי אולי משגה הוא, ואחר שהכין השלשה דברים עם שלוח בנימין לא חסר אלא תפלתו, ולזה אמר ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש, כי על יד האיש יבאו שלשתם:

תפלת ישראל במצרים (שמות ב') ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו ותעל שועתם וגו', לא התפללו ישראל כהוגן אלא מצד שהיו משועבדין בעבודה לא יכלו לסבול, והיו צועקים מכובד העבודה, ותעל שועתם אל האלהים מצד העבודה, ולא היתה ראויה להתקבל צעקה זו עד ששמע אלהים נאקתם פשוטה בלי סבת העבודה, וזכר ברית האבות וריחם עליהם:

תפלת משה רבינו על המכות. בצפרדעים (שמות ח') ויקרא פרעה למשה ולאהרן ויאמרו העתירו אל ה' וגו' ויאמר משה התפאר עלי למתי אעתיר לך וגו' ויצעק משה אל ה' על דבר הצפרדעים וגו' ויעש ה' כדבר משה וגו'. בערוב נאמר (שם) העתירו וגו' ויאמר משה הנה אנכי יוצא מעמך והעתרתי וגו' ויעתר אל ה' וגו' ויעש ה' כדבר משה. בברד נאמר (שם ט') העתירו אל ה' וגו' כצאתי את העיר אפרוש את כפי וגו', בארבה נאמר (שם י') ועתה שא נא חטאתי אך הפעם והעתירו וגו' ויצא מעם פרעה ויעתר אל ה' ויהפוך ה' רוח ים וגו', באלו הד' מכות צפרדע ערוב ברד ארבה נעשה התראה לפרעה שישלח את העם, ואם לאו יבוא עליהם המכה וגם הם מכות קבועות, ולכך הוצרך פרעה לומר למשה ולאהרן שיעתירו אל ה' שיסיר המכה, כי מכת הדם כבר מתה הדגה שביאור ובאשו המים, וכמו שכתוב (שם ז') ולא יכלו לשתות ממימי היאור, כי אפילו שהיו מים ולא דם כבר היו נבאשים שלא היה יכול אדם לשתות מהם, והסרת המכה היה שינבעו מים חדשים טובים עד שיתבטל באוש מים הסרוחים, אבל בצפרדעים נאמר ויסר הצפרדעים וגו' כי לא היים שום דבר שידחה הצפרדעים מלהזיק כי אם בתפלה שימותו. ובמכת כנים לא שאל שיתפללו, כי הכנים נבראו מן

העפר והיא בריה פחותה מכעדשה ותמות מהרה, כי לא יחזור להכות עוד את העפר שיעשה כנים. מכת ערוב היתה מכה קבועה והיתה הארץ נשחתת מפניה אם תעמוד ימים רבים בעיר, ולכך אמר העתירו בעדי. מכת דבר ביום אחד מת כל מקנה מצרים לא הוצרך לומר שיתפללו. וכן השחין היה אבעבועות פורח באדם ובבהמה בפתע פתאום באותו היום, ולא היו יכולין להיות ניזוקין יותר, כי כבר היו כלם מוכי שחין ומעצמם יתרפאו, כי לא היה משה מתפלל על המכה כ"א שלא תזיק מכאן ואילך ולהבא, לא שתוסר ממי שהוכה כבר בה. במכת הברד הוצרך תפלה על הנשאר מן הברד, כ"א לא היה מתפלל משה לא היה נשאר כלל אפי' מן החטה והכסמת שהיו אפילות, ולכך אמר העתירו אל ה'. מכת ארבה ג"כ היתה קבועה, וגם כי לא נותר כל ירק בעץ ובעשב השדה, עכ"ז נראה שהיו נזוקין ג"כ מהם, ולכך נאמר בהם העתירו. מכת חשך לא ראו איש את אחיו ולא היה ספוק ביד פרעה לבקש משה ואהרן שיעתירו אל ה'. מכת בכורות ג"כ בחצות הלילה מתו כולם, לא נשאר אלא א' הוא פרעה שאמר וברכתם גם אותי (תנחומא בא) ולזה באלו המכות שהיו נמשכות לא רצה האל לסלקם כ"א ע"י משה, שידעו ויכירו כי מאת ה' היתה הדבר ולא מקרה היה להם, ופרעה אמר העתירו שיתפללו שניהם שלא היה בטוח שתסתלק המכה כ"א בתפלת שניהם, ומשה אמר התפאר עלי למתי אעתיר לך, כלומר כי אני לבדי אוכל להתפלל ותקובל תפלתי:

תפלת ישראל על הים (שמות י"ד) וייראו מאד ויצעקו בני ישראל אל ה', אחז"ל תפשו אומנות אבותם, כי לא התפללו על דרך נכונה כ"א כצועק ומתרעם בצרתו, וכמ"ש למשה המבלי אין קברים במצרים לקחתנו למות במדבר וגו', ומפני שראה משה צרתם ואין אדם נתפס על צערו, השיב להם אל תיראו התיצבו וראו את ישועת ה', כלומר טוב לכם שתתיצבו ולא תזעקו אליו באופן זה, ובהתיצבות בלי תפלה תראו את ישועת ה', ואמר ה' ילחם לכם ואתם תחרישון כלומר כי מצד שלא היו אז ישראל ראויים, כביכול כאלו היה צריך הוא יתברך להלחם במצרים, כדי שיוכל לנצחם, ועל תנאי שלא יתרעמו, ולזה אמר ה' יהיה צריך להלחם עמהם בשבילכם, על תנאי שאתם תחרישון, וא"ל האל ית' למשה מה תצעק אלי דבר אל בני ישראל ויסעו, כלו' גם בכם תלוי הענין שיסעו ישראל ואתה הרם את מטך וגו':

תפלת משה ברפידים (שמות י"ז) ויצמא שם העם ויצעק משה אל ה' (ספרי) להודיע שבחו של משה שלא אמר הואיל והם מדיינים עמי איני מבקש עליהם רחמים, אלא ויצעק משה אל ה', (תנחומא בשלח) אמר לפני המקום רבונו של

של

לה' לנכח אשתו כי עקרה היא (סוכה י"ד) תפלת הצדיקים מהפכת דעתו של הקדוש ב"ה ממדת רגזנות למדת רחמנות כעתר שהוא מהפך את התבואה, לנכח אשתו (ב"ר פרשה ס"ג) מלמד שהיה יצחק שטוח כאן והיא שטוחה כאן ואמר לפני הקב"ה יהי רצון שכל בנים שאתה עתיד ליתן לי יהיו מן הצדקת הזאת אף היא אמרה כן, לסבת היותם עקורים המשיל תפלתם לעתר שנתהפך טבעם, והוא הבטחה לצדיקים העתידים שבתפלתם מהפכים דעתו של הקב"ה ממדת רגזנות למדת רחמנות, אבל ביצחק ורבקה חדל הרוגז, ולא נאמר בהם לשון עתר אלא שנתהפך טבעם בתפלתם שנתאוה לה הקב"ה. כמו שאמרו שהוא מתאוה לתפלתן של צדיקים, וממה שאמר הכתוב לנכח אשתו נראה שגם היא התפללה, וגם שהתפלה היתה של יצחק נכח אשתו ושל אשתו נכח בעלה, שאל"כ היה לו לומר ויעתר יצחק ואשתו, וכיון שכתוב לנכח נראה שהוא התפלל שכל הבנים שיתן לו יהיו ממנה וכן היא, וענין תפלתם זאת היא כי לא יתהפך הטבע מכל וכל אלא שלא יהיו עקורים זה עם זה, אבל יצחק עם אשה אחרת, ורבקה עם איש אחר נשארו בעקרותם, וזהו שאמר ויעתר יצחק לה' לנכח אשתו כי עקרה היא, כלומר שהתפלל עליה בערך מה שהיא אשתו, שהרה ותלד גם כי תהיה עקרה בטבעה בערך אנשים אחרים, ואמר ויעתר לו ה' ותהר רבקה אשתו, שנתרצה בשבילו האל ית' ותהר מצד מה שהיתה אשתו:

תפלת יעקב (בראשית כ"ח) ויפגע במקום וילן שם כי בא השמש, (ברכות כ"ו) ואין פגיעה אלא תפלה כדכתיב ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי מכאן למדו שתקן יעקב תפלת ערבית כי תפלות אבות תקנום, ואם התפלות כנגד תמידין תקנום, נמצא שתפלת ערבית רשות שאינה אלא כנגד פדרים ואיברים שהולכים ומתאכלים כל הלילה ואפילו למי שאומר שתפלת אבות תקנום אפשר שתפלת ערבית רשות, כיון שלא היתה כוונתו להתפלל, אלא אחר כך נתן אל לבו ואמר (חולין צ"א) אפשר עברתי על מקום שהתפללו בו אבותי ואני לא התפללתי חזר שם והתפלל ולכך אמרו שהיא רשות, וענין כוונת תפלת יעקב אבינו בזה המקום הוא תפלה על גלותנו זה האחרון, כי גלות מצרים וגאולתן היה מצד אברהם אבינו, וגלות בבל וגאולתן מיצחק, וגלות זה וגאולתנו מצד יעקב, וכמו שכתבתי באגרת גאולת עולם שחברתי בענין הקץ הסתום, וז"ש יעקב אפשר עברתי על מקום שהתפללו בו אבותי ואני לא התפללתי, והמקום הזה הוא בית אל והוא ירושלים, וכמו שהם התפללו על בנין ירושלים ובית המקדש ונתקבלה תפלתם בבית ראשון ובבית שני, רצה הוא להתפלל על בנין ירושלים וביהמ"ק העתיד, ולזה היתה תפלתו זאת קרובה לביאת השמש שהוא רמז לגלות האחרון הזה, ולכך אמרו תפלת ערבית רשות, כי זאת הגאולה שאנו מקוים היא רשות בידינו בכל יום אם בקולו תשמעו, מה שלא היה כן בגאולת מצרים שנא' בפירוש זמן הגלות ארבע מאות שנה, וגלות בבל שבעים שנה, ונאמר להם בנו בתים ושבו ונטעו כרמים ואכלו פרים, כלומר כי אין לכם תקוה לצאת מן הגלות עד תשלום השבעים שנה, אבל גלותנו הוא ארוך מצד וקצר מצד, הקיצור הוא שבכל זמן שנחזור בתשובה לפניו ונשמע בקולו יגאל אותנו, כי מזמן החרבן היו מצפים לגאולה מפני שהיתה בידם במה שישובו בתשובה, ולכך נסתם הקץ לדניאל ולא נתפרש, כי לא היה אלא כשלא ישובו מעצמם, אבל אם ישובו מעצמם בכל יום יהיו מובטחים שיבא הגואל, כמו שאמר אליהו (פרק חלק) היום אם בקולו תשמעו, והגיע זמן הקץ (שם) אם לא יחזרו בתשובה מעצמם יעמיד עליהם מלך עז וקשה שיגזור גזירות עד שיחזרו בתשובה שלמה:

תפלת רחל (בראשית ל') ויזכור אלהים את רחל וישמע אליה אלהים ויפתח את רחמה (ב"ר פ' ע"ג) מה זכירה נזכר ששתקה לאחותה בשעה שהיו נותנין אותה ליעקב, הוקשה להם כפל הכתוב שאמר שזכר אותה ושמע תפלתה, לזה אמרו כי הזכירה שזכר לה הוא ענין שתיקתה לאחותה, ובסבת זה שמע תפלתה ועלה זכרון שתיקתה לפניו, אחר שעשה פרי שתיקתה שילדה לאה כל מה שהיתה ראויה לילד, ושמע תפלתה שתלד גם היא כמו שילדה אחותה בסבת שתיקתה:

תפלת יעקב (בראשית ל"ב) הצילני נא מיד אחי מיד עשו כי ירא אנכי אותו פן יבא והכני אם על בנים, (ב"ר פר' ע"ו) ואתה אמרת לא תקח האם על הבנים. ענין יראת יעקב מעשו היתה מצד שלאה היתה בגורלו של עשו, כמו שאחז"ל (ב"ר פר' ע') על פסוק ועיני לאה רכות שלא תפול בגורלו, ועתה נתיירא שמא יגרום החטא שיהיה לו נאחז אם על בנים, היא לאה המרובה בבנים שהיתה בחלקו של עשו, ולזה אמרו שאמר יעקב בתפלתו אתה אמרת לא תקח האם על הבנים, כלומר כי גם שיקרא קן צפור בשדהו של אדם אינו מותר לו ליקח אם על בנים, וכמוהו אמר יעקב גם שלאה היתה בגורלו של עשו ונחשבת לו כשדהו או כביתו, לא יגרום החטא ח"ו שיהיה לו נאחז עליה ועל בניה:

תפלת יעקב (בראשית מ"ג) ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש ושלח לכם את אחיכם אחר ואת בנימין וגו', אז"ל (ב"ר פרשה צ"ב) אחיכם זה שמעון אחר זה יוסף ואת בנימין, שהיה מספיק שיאמר הכתוב ושלח לכם את אחיכם, ומן הידוע הוא שהיה שמעון שהיה ביד האיש וא"כ אחר רמז ליוסף, ולכך הקדים ג'

תעשה מצורע לעשר שנים ביום ב' לעשרים וכן עד שבעת ימים, א"כ מצד מותר דם הנדות שנוצר בה היה דבורה מותר בהוצאת שם רע, ולפי שחטא אהרן ומרים היה על לשון הרע שדברו במשה לקו בצרעת, וכמ"ש ז"ל (שבת דף צ"ז) שאהרן ג"כ לקה בצרעת כדכתיב ויחר אף ה' בם בשניהם, וכיון שהלך כדכתיב וילך מיד נתרפא אהרן אבל מרים שהתחילה בדיבור לשון הרע כדכתיב ותדבר מרים ואהרן וגו' לא נתרפאת מיד, וכשראה אהרן כי הוא נתרפא פנה אל אחותו וראה אותה עומדת בצרעת, ואמר אל משה בי אדוני, כלומר יודע אני בודאי שאינך שוה עמנו בנבואה אלא למעלה ממנו ולכך הוכרחת לפרוש מן האשה, וז"ש בי אדוני, כלומר אתה אדון לנו בנבואה, וכיון שידענו זה אין ראוי שתשית עלינו עוד חטאת; ואמר על מרים אל נא תהי כמת אשר בצאתו מרחם אמו וגו', כלומר כי עתה נודע ונתפרסם כי מה שנצטרענו על אשר דברנו בך, אבל כשנתרפאתי אני ומרים לא נתרפאת, נראה כי דבקה בה הצרעת מצד אי זו תכונה רעה שהיה לה מתחלת יצירתה מרחם אמה בתכונה רעה מצד הנדות, ואם הוא כך לא תתרפא עוד ותהיה כמת, ולכך אמר אל נא תהי כמת וגו', כלומר כאותו שנצטרע והוא כמת מצד היות תולדת יצירתו ברחם אמו בתכונה רעה מצד הנדות, ועל זה תאכל חצי בשרו כמו שהוא דרך המצורעים מצד תכונתם הרעה שמתאכלת ונימסת בשרם, וכששמע משה כך צעק אל ה' בשביל כבוד אביו, ואמר אל נא רפא נא לה, בבקשה ממך כי עתה תרפא אותה, כדי שיהיה נודע לכל העולם כי לא על תכונה רעה באה אליה הרעה הזאת, ואמר לאמר השיבני אם תרפא אותה אם לאו, כי גם שאני מתפלל שתרפא אותה מיד, עכ"ז אם תשהא איזה זמן הודיעני מעתה אם תרפא אותה, ואז נאמר לו ואביה ירק בפניה הלא תכלם שבעת ימים וגו', כיון שאתה חס על כבוד אביך ראוי ג"כ שאחוס על כבודי, כיון שנזפתי בה תסגר שבעת ימים ואחר תאסף, ותסגר מרים והעם לא נסע עד האסף מרים, כי בזכות מרים היה הולך הבאר עם ישראל, ועתה שהיא היתה נזופה, לא היה נעשה הנס הגדול שילך הבאר עמהם, ולכך לא נסע העם עד האסף מרים שיבא הבאר בזכותה:

תפלה למשה במרגלים (במדבר י"ד) ועתה יגדל נא כח אדני וגו' (ילקוט שלח) אמר משה להקב"ה כשאתה מודד לפניך מדת הדין מדוד להם במדה קטנה מן הכל וכשאתה מודד מדת רחמים מדוד במדה גדולה שנאמר ועתה יגדל נא כח ה' כאשר דברת לאמר, ענין מדה קטנה בדין וגדולה ברחמים, אינה מדה טובה שוה עם מדת פורענות, שהרי מדה טובה יתירה על מדת פורענות אחת מת"ק שהוא יותר מן ההפרש שיש בין מדה קטנה לגדולה, אלא מדה טובה היא כשהקב"ה משלם שכר טוב להולכים לפניו באמת, ומדת פרענות היא כשהוא נפרע מעוברי רצונו, ואיפשר שהוא רמז על הטובה הבאה מלמעלה על נפש האדם על פעולותיו הטובות בעוה"ז, והרעה הבאה עליו מן העוה"ז על פעולותיו הרעות, כי אין דבר רע יורד מן השמים, ואם כן תשלום הפעולות הטובות הוא מן העולם העליון שהוא למעלה מת"ק שנה מן הארץ, ותשלום הפעולות הרעות הוא מלמטה לארץ, כי גיהנם הוא בעולם התחתון, וגם כי ג"ע הוא ג"כ בעולם התחתון יש ג"ע למעלה והוא מתיבתא דרקיעא, ועיקר שכר הנפשות הוא מלמעלה בעולם העליון אשר לו יתרון, דרך דמיון ת"ק כמן השמים לארץ כנזכר, ומדת הדין ומדת רחמים הוא, כשישראל אינם עושים רצונו ומתנהג עמהם במדת הדין והיא המדה קטנה שהיא א' מת"ק בתשלום השכר, אבל מדת רחמים אינה בתשלום השכר, כי אם במניעת העונש של מדת הדין בעונש כשהם שבים אליו מרחמם ומנהגם ואינו מענישם, ומדת רחמים זו היא במדה גדולה, כלו' כי לא לבד הוא שמציל אותם מרעתם, אלא שההצלה היא בהרחבה יותר ממה שהיה קודם שבאה אליהם הצרה הזאת, באופן שבאה אליהם הצרה לטובה שניתוסף אליהם טובה אחרת אחר ששבו וריחם עליהם הוא יתברך, וזהו שאמר ועתה יגדל נא כח אדני וגו':

תפלת משה על הנחשים (במדבר כ"א) התפלל אל ה' ויסר מעלינו את הנחש ויתפלל משה בעד העם, (במד"ר פרשה י"ט) להודיע ענותנותו של משה שלא נשתהא לבקש עליהם רחמים, ולהודיעך כח התשובה שכיון שאמרו חטאנו כי דברנו בה' ובך מיד נתרצה להם שאין המוחל נעשה אכזרי. ענין תלונותם זאת כי אין לחם ואין מים ונפשנו קצה בלחם הקלוקל, היתה על אשר ראו כשמת אהרן שנסתלקו ענני כבוד, וכשמתה מרים קודם נסתלק הבאר, חשבו כשימות משה יסתלק המן שיורד בזכותו, וז"ש למה העליתנו ממצרים כי אין לחם ואין מים וכו', רומז להיותם לחורב ביום ולקרח בלילה בלי ענני כבוד כשמת אהרן, כמ"ש הכתוב למעלה וישמע הכנעני מלך ערד וגו' (ר"ה ג') שמע שמת אהרן ונסתלקו ענני כבוד, וכיון שראו כך בעננים ובמים אמרו כך יקרה לנו ג"כ במיתת משה, וז"ש כי אין לחם ואין מים, וע"ז הוא שדברו במשה ג"כ, כמו שכתוב וידברו העם באלהים ובמשה, כי ענני כבוד ובאר של מרים גם כי חזרו בזכות משה, עכ"ז כשיסתלק משה יסתלקו שלשתן, וכמו שדרשו (תענית ט') על פסוק ואכחיד את שלשת הרועים בירח אחד וכו', וע"כ לקו בנחשים הנושכים אותם, על אשר חטאו בקטנות

של עולם בניך ובנים אני הרוג, שאמרת אל תקפיד כנגדן כשאמרתי כי תאמר אלי שאהו בחיקך, וז"ש מה אעשה לעם הזה איני יכול להקפיד כנגדן ועוד מעט וסקלוני, והתפלה לא הוזכרה בכתוב, אלא שצעק והתפלל שלא היה יודע מה לעשות, כי היה רואה שהיו נמאסים למים והיה ראוי שיצטערו ולא יתרעמו עליו, ומפני שסבל משה תלונותם, אמר לו האל יתברך עבור לפני העם, כלומר ראוי אתה להיות ראש וקצין עליהם לעבור לפניהם:

תפלת משה על עמלק (שמות י"ז) והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל וגו', במכילתא וכי ידיו של משה מגברות את ישראל או ידיו שוברות את עמלק, אלא כ"ז שהיה משה מגביה את ידיו למעלה היו ישראל מסתכלין בו ומאמינים במי שפקד את משה לעשות כן והמקום עושה להם נסים וגבורות. בהיות נכלל בברכת עשו והיה כאשר תריד ופרקת עולו מעל צוארך, המתין והשגיח עמלק בעת שירפו ידיהם מן התורה ואז נלחם עמם, ולכך הוצרך משה לומר ליהושע בחר לנו אנשים גבורים יראי חטא להלחם עם עמלק, כ"א לא ילחמו עמו בכח גדול וביד חזקה, לא יוכלו לו בתפלה מצד שרפו ידיהם מן התורה, (ב"ר פ' ס"ה) ובזמן שהקול קול יעקב אז הידים ידי עשו, ונזדרז משה רבינו בשני הדברים בתפלה ובגבורת מלחמה, והיתה תפלתו מוכיחה שינצחו בעשותם מלחמה לא שתספיק התפלה למחות זרע עמלק בלי מלחמה, ולזה הוצרך להרים ידיו כדי שיגברו ישראל, דרך רמז שיהיו ידיהם רמות על עמלק בנצחון המלחמה, וכשהיו ישראל מכוונים לבם לשמים בהרמת ידי משה היה האל יתברך עושה להם נס, גם כי רפו ידיהם מן התורה ברפידים שינצחו, וכשהיה מניח ידיו וגבר עמלק, וידי משה כבדים כלומר מצד חטאת ישראל שרפו ידיהם מן התורה, וגם כי ברכת עשו היתה ועל חרבך תחיה, היו ידיו כבדות לנצוח מלחמת עמלק בחרב ובמלחמה, עד שלקחו אבן ושמו תחתיו וישב עליה בתמיכתם, והיו ידיו אמונה עד בא השמש, וחולשתו של משה גרם חולשה לנצחון המלחמה שלא נכרת זרעו של עמלק אלא שהחליש אותם יהושע:

תפלה למשה על ענין העגל, (שמות ל"ב) ויחל משה את פני ה' אלהיו, (ברכות ל"ב) רבנן אמרי מלמד שאמר משה לפני הקב"ה רבש"ע חולין הוא לך לעשות כדבר הזה. רמזו כאן מה שהשיב משה לזכות את ישראל, שאמר (שמ"ר פרשה מ"ג) רבש"ע אני נלטויתי שמא עברתי על הציווי הם לא נצטוו מה אמרת בסיני אנכי ה' אלהיך לא אנכי ה' אלהיכם מה אמרת לא יהיה לך אלהים אחרים וגו' ולא אמרת לא יהיה לכם, כוונתו לנצל את ישראל, כי כיון שלא נתיחד הדיבור עמהם אלא שאמר למשה אנכי ה' אלהיך ליחד שמו עליו, וכל ישראל היו נכללים עמו, וכמו שאמר אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים, כי לישראל הוציא לא למשה, ועכ"ז היה מקום למשה לזכותם, כי לא נתיחד שמו עליהם עדיין ולא יוכל להעניש, וז"ש כאן ויחל משה את פני ה' אלהיו, כלומר אלהיו היה שייחד שמו ואלהותו עליו ולא על ישראל שלא אמר אנכי ה' אלהיכם, וז"ש רבש"ע חולין הוא לך לעשות כדבר הזה, כלומר עדיין לא נתקדשו ישראל ביחוד שמך עליהם, וחולין הם אצלך ואין ראוי שתענישם, ולכך כשחזר לרמוז עשרת הדברות בפ' קדושים אמר אני ה' אלהיכם ויחד שם אלהותו עליהם, ומפני כי כל זה היה ריצוי לפני האל ית', והאמת היה שעם כל אחד מישראל דבר, שאמר אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים וגו', לכך כשנתאספו אליו בני לוי אמר להם (שמות ל"ב) כה אמר ה' אלהי ישראל שימו איש חרבו על ירכו, כי אלהי ישראל הוא שנתיחד שמו על כל אחד מהם וראויים הם לעונש, ולכך אמר להם אתם חטאתם חטאה גדולה:

עוד אפשר לומר כי מה שאמר משה הם לא נצטוו דכתיב אנכי ה' אלהיך ולא אנכי ה' אלהיכם, היה על ענין הלוחות שקבל משה, והיה כתוב בהן אנכי ה' אלהיך לא יהיה לך אלהים אחרים וגו', וכיון שראה משה ששברו לא רצה לתתם לישראל שלא לחייבם מיתה כמ"ש ז"ל (שמ"ר מ"ג) ולכך הם לא נצטוו בם כי עדיין לא קבלו הלוחות, ולזה עדיין הם כחולין אצלך שלא נתקדשו, כיון שלא זכו עדיין לקבל הלוחות שכתוב בהם אנכי ולא יהיה לך:

תפלה למשה במתאוננים (במדבר י"א) ויתפלל משה אל ה' ותשקע האש, ענין חטאתם אז"ל (ילקוט בהעלותך) שהיה ע"א כמו שכתוב רע בעיני ה', וכתיב התם כי תעשו את הרע בעיני ה' להכעיסו מלמד שהיו מכוונים להשמיע את המקום, והיה ענשם שבערה בם אש ה', על אשר חטאו בע"א, כמו שכתוב ועשיתם פסל תמונת כל וגו' כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא אל קנא, וכשנתפלל משה שקעה האש בארץ ולא עלתה למעלה, וענין שקיעתה בארץ הוא להחליש כחה, שלא תבער כל כך אם יחזרו ויחטאו ישראל בענין ע"א:

תפלה למשה על אחותו (במדבר י"ב) ויצעק משה אל ה' לאמר אל נא רפא נא לה, מה ת"ל לאמר (במד"ר פ' ו') אמר לו השיבני אם אתה מרפא אותה אם לאו, עד שהשיבו הקב"ה ויאמר ה' אל משה ואביה ירק ירק בפניה וגו', כבר בארו רז"ל (וי"ר פ' ט"ז) עונש הנגעים שהם על לשון הרע וכמ"ש זאת תורת המצורע המוציא שם רע, כי נמשך לו היותו מורגל להוציא שם רע מצד תכונת רוע יצירת ברחם אמו שנוצר מדם נדותה, וכמ"ש ז"ל הבועל נדה ביום ראשון

קדוש ה' לא חטא לא במחשבה ולא במעשה, אם במחשבה הוא ידוע ומבואר, ואם במעשה גם כי על ידו נעשה, כבר היה ניכר מבין ריסי עיניו (אליהו זוטא פ"ד) שהיה מתרשל בעשייתו כדי שלא ימהרו הם בעשייתו, ולא חשש על נפשו אם ימיתו אותו אם יעכב אותם, אלא כדי שלא יענשו הם על הרגם כהן ונביא, ואף גם הם הכירו התעללותו בעשיית העגל באומרו פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם בניכם ובנותיכם וגו', והם פרקו נזמי הזהב אשר באזניהם, ואם לא שהכירו בו שכוונתו היה לעכבם, לא לענין צורך עשיית העגל מנזמי הנשים, לא היו מביאים מנזמיהם, כי אולי לא היה מועיל לעשיית העגל כי אם נזמי נשים וקטנים, אבל כשראו שלא היתה הכוונה אלא לאריכות הזמן, והזהב היה מועיל מאי זה דבר שיהיה, הביאו מן המזומן והבא בידם והוא הנזמים אשר באזניהם, וזהו שאמר אהרן למשה ואומר להם למי זהב התפרקו ויתנו לי, כי הוא שאל ממי שרגילות להיות להם זהב באזניהם נשים וקטנים, והם נתנו מיד ולא המתינו לפרוק מעל נשיהם ובניהם, וזהו הכרלה באומרו ויתנו לי, ולכך לא הוזכר פה שהתאנף הש"י על אהרן אלא שאמר לו משה מה עשה לך העם הזה כי הבאת עליו חטאה גדולה, והיתה תשובתו אליו אל יחר אף אדוני אתה ידעת את העם כי ברע הוא, מפני שהיה רצונו לדבר טובה עליהם וידע כי לא היה רצון משה לשמוע דבר רע על ישראל, אמר לו אל יחר אף אדוני כי גם אתה ידעת אותם כי ברע הוא, כלו' כוונתם לרעה שאמרו לי עשה לנו אלהים וגו', לא שהיו חסרים שום הנהגה בהיותך בשמים אלא כוונתם לרע, ועכ"ז אמר שלא שאלו ממנו כי אם מנהיג ומורה להם הדרך כי אין ראוי לעם גדול כזה שילכו אפילו יום אחד בלי מנהיג, וזהו שאמר כי זה משה האיש אשר העלנו וגו', אמרו זה כאילו הורו באצבע, כלו' כי משה האיש שהיה ראוי להיותו מצוי לעולם בתוך העם וכל העם רואה אותו ומראהו באצבע כדי שינהגו על פיו, עתה לא ידענו מה היה לו, ובזה לא היה מקום להזכיר שום חרון אף, כי הוא התרשל מלעשות להם אפילו מנהיג כל שכן שהיה ממית עצמו קודם שיעשה להם אלהי זהב, אבל אחר שנמשך מהפועל ההוא הרע שהשתחוו לו ואמרו אלה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים, נענשו בשלשה עונשים בהשקאה וחרב ומגפה, ועתה כשבא להוכיח אותם על חטאיהם, הודיע להם כי גם כי אהרן קדוש ה' לא חטא במעשה העגל, אדרבא זכה לכ"ד מתנות כהונה על אשר זכה וצדק את ישראל, וכדי שיהא זכותו שלם, התאנף ה' בעבור מה שאירע לישראל על ידו לא ינקה גם הוא מעונש קצת כי הוא הקל ומיעט חטאתם, והועילה לו תפלת משה שלא נענש אהרן בגופו כמו שהיה ראוי כפי מה שהתאנף האל ית' לזכותו על מעט מה שהיה לפניו שאמרו אשר ילכו לפנינו, ויפרוץ בעם אחר שאמרו אלה אלהיך ישראל וגו', וגם בבניו לא היה נענש אם לא שהם חטאו חטא בפני עצמם, ואולי כי לכבוד אהרן היה האל ית' עובר על חטאתם אלא שמלא מקום לגבות את חובו אחר כמה ימים מי"ז בתמוז שנעשה העגל עד ר"ח ניסן שהוקם המשכן כי אז מתו נדב ואביהוא, וזהו שאמר משה ואתפלל גם בעד אהרן בעת ההיא, כלו' התפללתי עליו כי לא תגע בו הרעה בעת ההיא, באותם הימים עד שבא פקידת בניו כמו שכתבתי, אבל ישראל נענשו בשלשה עונשים:

וכבר חלקו בפרק שני שעירים (יומא ס"ו) רב ולוי

זבח וקטר בסייף, גיפף ונשק במיתה,

שמח בלבו בהדרוקן, וחד אמר עדים והתראה בסייף, עדים בלא התרה במגפה, לא עדים ולא התראה בהדרוקן, ענין מחלוקתם על נתינת טעם למה נענשו כלם בעונש אחד, והכל מודים כי אותם שהחטא שלהם נסתר אין ראוי שיענש עד אשר יגלה חרפתו וחטאו בקהל, כמו שהיה הענין נוהג באשת איש שנסתרה שהיו משקים אותה מי המרים ובאים בה וצבים בטנה ומפילים ירכה עד שתגלה רעתה בקהל, ולכך אמר אחד מאלו האמוראים כי אותם ששמחו בלבם נדונו בהדרוקן, כי האדם יראה לעינים וה' יראה ללבב כי כל לבבות דורש, וחד אמר לא עדים ולא התראה בהדרוקן, כי גם זה חטאו נסתר מבני אדם וצריך שיבאו בו המים לגלות עונו, כי כיון שאין עליו עדים והתראה קרוב הדבר לומר שלא חטא כי אם בלבו שמח, ואותם שהיה עליהם עדים ולא התראה לא היה ראוי להענישם בידי אדם כי התראה באה להבחין בין שוגג למזיד ולכך נגפו, ואותם שהיה עליהם עדים והתראה נדונו בסייף בידי אדם, והאחר אמר כי אותם שזבחו וקטרו נדונו בסייף, ואותם שגפפו ונשקו במיתה, וקרובים דבריהם כי אותו שזבח וקטר מסתמא היו עליו עדים והתרו בו ולכך ראוי שיהיה נדון בסייף, ואותו שגפף ונשק עדים היו בו. אבל לא התראה כי קודם שיעשו לו התראה גפף ונשק, מה שאין כן במזבח ומקטיר שצריך שהות זמן מה ויכולים להתרות בו, ולכך הקדים משה מיד כשירד מן ההר טחן את העגל והשקה את בני ישראל כדי להבחין ולידע אותם שחטאו בסתר, כי לא היו המים בודקים אלא את אלו, ולא אותם שחטאו בגלוי, דמיון האשה שזנתה בעדים שלא היו המים בודקין אותה, ומשה חשב כי רוב הטועים בעגל היו בסתר בלא עדים והתראה, וכשראה כשהשקה אותם שמיעוט שבהם נבדקו במים, הלך מיד לאהרן וא"ל מה עשה לך העם הזה כי הבאת עליו חטאה גדולה, כלומר היות החטא גדול בעדים והתראה כי לכך לא בדקו אותם המים,

ואחר

אמנה כמי שיש לו פת בסלו ואומר מה אוכל למחר, ונרמז להם ענין זה בנחשים שפתם בסלם לעולם כי נחש עפר לחמו, וגם כי מלד חטאתם היה ראוי לגמול עליהם ולמדוד להם מדה כנגד מדה, הם נתרעמו קודם זמן והיו קטני אמנה, גם משה היה ראוי לעכב אותם בפורענות ולשהות זמן לתפלה מה שלא שהו לתלונותם, ולכך הודיעונו ענותנותו של משה שלא נשתהא אף ע"פ שהיה מן הראוי כמו שאמרנו, וכיון שאמרו חטאנו נתרצה להם:

תפלה למשה על כניסתו לארץ, (דברים ג') ה' אלהים אתה החלות להראות את עבדך את גדלך וגו' אעברה נא ואראה וגו' (דב"ר פרשה ב') אמר לפניו רבש"ע אם מתבקש לי בדין שאכנס לארץ אכנס ואם לאו ברחמים אכנס א"ל אל תתהדר לפני מלך כי לא תעבור את הירדן הזה. ענין היות עונש משה רבינו על חטאו שלא יכנס לארץ הוא דבר צריך להתבאר, ואקדים כי הוא דבר ידוע מה שאירע לאברהם אבינו עם המלאכים שבאו אליו בצורת אנשים שאמר (בראשית י"ח) יוקח נא מעט מים והשענו תחת העץ ואקחה פת לחם וסעדו לבכם וגו', כי בחשבו שהיו אנשים פרנס אותם בלחם ומים וצל העץ לעמוד תחתיו, (ב"ר פרשה מ"ח) וכמו כן שלא לו האל יתברך שכרו כשפרנס את בניו במדבר בלחם ומים וענני כבוד מלמעלה על יד ג' רועים משה ואהרן ומרים הבאים משבט לוי שהיה חלק ה' ונחלתו העשירי היה קדש למעלה כמו שדרשו ז"ל (שם פרשה ע') והוא הוריד מלמעלה ג' מתנות טובות אל שיתנו ע"י בניו, הבאר בזכות מרים, וענני כבוד בזכות אהרן, והמן בזכות משה, כמו שראינו כי כשמתה מרים נסתלק הבאר, כדכתיב ולא היה מים לעם לשתות ויקהלו על משה ועל אהרן, וכשמת אהרן כתיב וישמע הכנעני מלך ערד וגו' שמע שמת אהרן ונסתלקו ענני כבוד, וכשמת משה נסתלק המן כדכתיב וישבות המן ממחרת באכלם מעבור הארץ וגו' והיו מסתפקים ממן שבכלים עד ט"ז בניסן, ונתיחד זכות הבאר למרים בשביל מה שהשתדלה בהצלת הילדים והספיקה להם מים ומזון היא ואמה והיתה מחבאת אותם שלא ישליכום ליאור ונתיצבה מרחוק כשהושלך משה ליאור לדעה מה יעשה לו, במים זכתה ובאו מים בזכותה, (אבות פ"א) ואהרן היה אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורה ולמצות, כי לא אמר מלמדן תורה אלא מקרבן ללומדה ולקיים מצותיה, ופרי שכר המצות הוא למחסה ולמסתור בעוה"ז לעושיהן, ולכך נתיחדו לאהרן ענני כבוד המקיפין את ישראל מכל צד שלא יוזקו, וכמו שראינו כשחטאו ישראל בבעל פעור כתיב (במדבר כ"ה) והוקע אותם לה' נגד השמש (במד"ר פרשה כ') שנבקע הענן נגד החוטא, להורות כי בהיותם מקיימים מצות ה' הענן מגין עליהם, וכשהם עוברים עוברת מעליהם, ומשה קבל תורה מסיני ולמדה לבני ישראל והיא משולה ללחם כדכתיב (משלי ט') לכו לחמו בלחמי וגו', ולכך נתיחד זכות המן בעבורו, וגם כי נמשלה גם כן התורה למים ושאר דברים, עכ"ז עיקר מה שנמשלה אליו הוא הלחם שהוא עיקר המזון, כמו כן התורה שלימד משה לישראל היה להם מזון לעוה"ב, ומה שנמשלה למים ושאר דברים, הוא להורות כי לא יחסר כל בה, ואם כבר שבע ממנה כמי ששבע מן הלחם ורוצה לשתות יחזור וילמוד בה וימצא בה טעם מים, וכן שאר הדברים הנמשלה להם, והכוונה שלא יניח לימוד התורה בשביל לימוד חכמות חיצוניות, כי כל השלימיות נכללו בה, וכמו שאמר התנא (אבות פרק ה') והפוך בה דכולא בה, ואחר זאת ההקדמה אומר מה שנגזר על משה ועל אהרן שלא יכנסו לארץ בשביל חטא מי מריבה היה, להיות הבאר עולה בזכות מרים ועכשיו שמתה נסתלק ובאו ישראל להתרעם על משה ועל אהרן כמו שכתוב (במדבר כ') ויקהלו על משה ועל אהרן, כלו' כיון שבאר זה בזבות אחותכם היה, עליכם מוטל הדבר להחזירו, ולכך חזר בזכות שניהם, אבל מלד שנראה להם היות הבאר בא בזכותם כמו שהיה בא בזכות מרים, נראה להם הדבר מסור בידם, וכאלו היה מחוייב הסלע להוציא מימיו בזכותם, כיון שהיה עולה בזכות מרים אחותם והם היו יורשיה, ולכך הכה משה את הסלע במטהו פעמים, כאלו היה קנוי ומשועבד להם הסלע להוציא מים בזכותם, ובזה היה חילול כבוד לשכינה כי לא היה דבר נראה לעם כי מאת ה' היתה להם, וכיון שהם חטאו בחשבם כי בזכותם יבא מה שלא היה בידם, אף מה שבידם ניטל מהם שמתו קודם כניסתם לארץ ונפסקו ענני כבוד והמן, שאם לא היה זה החטא היו נכנסים לארץ ולא היו נפסקים ובטלים מעשה ידיהם בחייהם, אלא כל זמן שהם היו חיים בארץ ישראל היו נוהגים והולכים המן וענני כבוד והבאר ואולי גם אחר פטירתם, אבל אחר שחטאו בזה היה מדה כנגד מדה שתפסק גם מעשה ידיהם חוצה לארץ, כמו שנפסק הבאר במיתת מרים, שאם היו נכנסים לא"י לא היה ראוי שיתבטלו, גם כי לא היה צורך להם כ"כ עתה כמו במדבר:

תפלה למשה על אהרן, כדכתיב (דברים ט') ובאהרן התאנף ה' מאד להשמידו ואתפלל גם בעד אהרן בעת ההיא, ראוי לתת טעם למה שלא הוזכר בפי' העגל שהתאנף הקב"ה על אהרן, אדרבה אמרו על אהרן (תהלים מ"ה) אהבת צדק ותשנא רשע שאהב אהרן לצדק את בני ישראל ושנא לחייבן, וע"כ משחו אלהים ונתן לו כ"ד מתנות כהונה, וגם למה היה עונשו בכליית בניו ולא עונש אחר, ואומר כי הוא מבואר שאהרן

שעה בשביל התפלה שאינה אלא לצרכי האדם בעוה"ז והיא כנגד נפש החיונית כנזכר:

ואפשר לפי הפשט שירמזו הני חמשה ברכי נפשי שבשני המזמורים לאלו ג' מיני ברכות, כנגד ברכת הנהנין אמר (תהלים ק"ג) לדוד ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו, שראוי שתברך הנפש לאל ית' על מה שנהנית בזה העולם כדי שלא תבוא לידי מעילה, כי על מה שהוא רוצה לאכול אמר ברכי נפשי את ה' כי הוא אדון העולם ולא יאות ליהנות מן עולמו בלתי ברכתו, ואחר שכבר אכל והמזון במעיו קודם שיתעכל אמר וכל קרבי את שם קדשו, בעוד המאכל במעים ובקרבים צריך לברך עליו, אח"כ אמר ברכי נפשי את ה' ואל תשכחי כל גמוליו, רומז אל ברכות ההודאה והבקשה אשר הן כנגד נפש החיונית, ולכך אמר שתברך לאל ית' ולא תשכח מה שגומל לו האל בשכר ברכותיו בהספקת מזונותיו והפקת רצונו בכל מה שצריך לו בזה העולם להתמדתו וקיומו לעבודת ה', וכמ"ש הסולח לכל עונכי הרופא לכל תחלואיכי וכו', אח"כ בסוף המזמור אמר ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו, והם מלאכי עליון המשרתים את פניו ועושים רצונו ואין כוונתם לשום שכר בעולם כי אם לשמוע בקול דברו, וזהו הגדלה באמרו עושי דברו לשמוע בקול דברו, ועל עולם האמצעי אמר ברכו ה' כל צבאיו משרתיו עושי רצונו, ומפני שהגלגלים והכוכבים אין השגתם כהשגת המלאכים העליונים המשרתים את פניו, אמר בהם משרתיו עושי רצונו, שהם משרתים אותו ועושים עבודתו שלא בפניו, כעבד המלך המשרת את המלך מבחוץ, ואינו מרואי פני המלך ועכ"ז עושי רצונו, ולא ייחד לאלו לשון עושה דברו, כי במלאכים המשיגים רצון קונים ושומעים את קולו אמר עושי דברו, ובגלגלים שאינם משיגים לגדר זה אמר עושי רצונו, כי גם שאינם שומעים את דברו ואת קולו, הם עושים רצונו מאליהן בלי אמירה, ועל העולם השפל אמר ברכו ה' כל מעשיו בכל מקומות ממשלתו, כי בנולדים מחומר וצורה מארבע יסודות, תפול בהם לשון עשייה והם נקראים מעשיו, ומפני שהם רחוקים מעולם העליון אמר בכל מקומות ממשלתו, כי גם שהם בעולם השפל עכ"ז הם תחת ממשלתו, ולהיותם תחת ממשלתו נתיחדו להיותם מצווים מאתו ית' במצותיו אשר צונו בהר סיני, ולכך ראוי ומחוייב עלינו לברכו בזמן עשיית מצותיו, ולזה אמר ברכי נפשי את ה', וכדי שלא יבא האדם לעשות המצות ע"מ לקבל שכר, ובפרט בחשבו שהוא ית' מגיע לו כבוד ומעלה כשיקיים האדם מצותיו, לז"א ברכי נפשי את ה' ה' אלהי גדלת מאד, כלו' שתהיה ברכת נפשך לאל כשתדע ותשכיל גדלו ורוממותו שהיא במאד מאד, ואינו צריך הוא לקיום המצות לצרכו, כי אם לזכות את האדם, ולזה אמר ה' אלהי גדלת מאד כלומר כי גם שאתה מייחס עצמך כשאתה אלהי, עכ"ז גדלת במאד מאד בהיותך אלהי, אלא שחפצת לזכותנו ולקרוא שמך עלינו, ואחר שהאדם מברך את בוראו ועושה מצותיו על דרך זו, הוא זוכה לראות את פניו ולברך בשמו בזמן העתיד במהרה בימינו, ולזה אמר יתמו חטאים מן הארץ וגו' ברכי נפשי את ה', כי אחר שיתמו החטאים, אז תברך הנפש את ה' ותהלל אותו בלי פחד ואימה:

פרק עשרים

הנה ענין הברכות שאנו מברכים לאל ית' הוא דבר צריך שיתבאר, באי זה אופן יתכן ענין ברכתנו אליו, בהיות ענין הברכה שפע וריבוי למתברך כשתחול עליו ברכת המברך, כי זה הוא ענין כל הברכות שמתברכים מפני המברכים, בפרט הברכות שמברך אותנו האל ית' שמשפיע מטובו אלינו, וזה דבר בלתי נכון ומתיישב בברכותינו לאל, כי אנו מתברכים בברכנו אותו, ולא יגיע לו שפע ח"ו מצד ברכותינו, וא"כ לא היה נכון להיות תפלותינו אליו בלשון ברכה, וכבר דברו בזה הענין קצת מן החכמים האחרונים, ועכ"ז לא אחשוך פי מלחוות דעי גם אני:

ואומר כי שפע הברכה על המתברך תמשך מצד הנפש בהיותה אצולה ונחצבת מתחת כסא הכבוד ותכוין בשעה שתהיה קרובה לחזור אל המקום אשר ממנו חוצבה, וכמ"ש הכתוב ביצחק (בראשית כ"ז) ואברככה לפני ה' לפני מותי, כלו' בהיותי לפני מותי וקרוב לחזור אל תחת כסא הכבוד הרי אני לפני ה', וכן על משה נאמר (דברים ל"ג) איש האלהים כשבירך את בני ישראל לפני מותו, כי בהיותו לפני מותו וסמוך אל מיתתו היה איש האלהים וקרוב יותר אליו, ואז תהיה הנפש כאלו נדבקת בשכינה, ותאציל מאת השכינה שפע למטה בדיבורה למתברך, וגם קודם למיתה מתקיימת ברכת הצדיקים בהתקרבם אל ה' בתפלתם וכוונם במעשיהם הטובים ובחכמתם להתדבק אל השכינה, להאציל ממנה שפע אלהי לשיחול ברכה על המתברך, וכענין זה הוא הברכות שאנו מברכין לאל ית', שעל ידי ברכתנו יהיה נאצל ונשפע שפע משכינה של מעלה לשכינה של מטה כדי שנהיה מכוונים לעבודתו ית', וזה כי הוא מבואר כי מזמן שירדה שכינה למטה לא פסקה, וכאומרם ז"ל מעולם לא זזה שכינה מכותל מערבי, וזאת היא השכינה שהיא הולכת אתנו בגלות כביכול, והוא רומז שהוא ית' אתנו בגלות לשמור אותנו בגלותנו שלא נהיה נבלעים באומות, והוא ית' מציל אותנו ועושה לנו נסים נסתרים להציל אותנו, וגם הוא מכין אותנו לשנהיה מוכנים לעבודתו ית' ולא

ואחר שסיפר לו המאורע, הלך מיד ועמד בשער המחנה ואמר מי לה' אלי, כלו' כי חטאתם לא היתה כששאלו מנהיג במקומי כי אם במה שהמירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב ואמרו אלה אלהיך ישראל, וזהו הנרצה באומרו מי לה' אלי, מי הוא שיתאמץ לנקום נקמת ה' במה שחללו את שמו באמרם כי לא היו רוצים אלא מנהיג במקומי וזהו מה שאמר אלי, ואמר הכתוב ויעשו בני לוי כדבר משה לכבוד השם ולא לשום סבה אחרת, והנה עשה משה מה שעלה בידו להעניש החוטאים בפרסום, כי מקודם כשא"ל האל יתברך לך רד כי שחת עמך חשב כי לא חטאו אלא חטא שהיה גלוי אצלו ית' ולא אצל כל ישראל ולכן השקה אותם, וכשראה כי מיעוטם נבדקו אז הלך לאהרן כמו שכתבתי עד שעמד בשער המחנה ואמר מי לה' אלי, והנשארים שלא נידונו במים שהיה חטאם גלוי בעדים, ולא נידונו בסייף שלא היה בהם התראה, נגף ה' אותם שנאמר ויגוף ה' את העם על אשר עשו את העגל אשר עשה אהרן כלומר כי מה שהם עשו את העגל וחטאו בו כיון שלא הותרו היה ממין מה שעשה אהרן, כלומר שלא היו נענשים בחטאם בידי אדם אלא בידי שמים כמו מה שאירע לבני אהרן מיתה בידי שמים, וא"ל האל ית' למשה לך עלה מזה אתה והעם אשר העלית מארץ מצרים, כלומר אותם שנשארו שהם נקיים מעון העגל ויודעים כי אתה העליתם על ידי מארץ מצרים, לא כאותם שאמרו כי זה משה האיש אשר העלנו מא"מ לא ידענו מה היה לו, שהיו מכחישים כבר שאתה העליתם באומרם לא ידענו עתה מה היה לו, כי נראה שלא העלנו הוא כיון שנתעלם ממנו עתה:

תפלת משה על יהודה (דברים ל"ג) וזאת ליהודה ויאמר שמע ה' קול יהודה וגו' מלמד שהתפלל משה על שבטו של יהודה אמר לפניו רבש"ע כל זמן ששבטו של יהודה שרוי בצער ומתפלל לפניך אתה מעלה אותו מתוכה, וזהו שאמר וזאת ליהודה ויאמר שמע ה' קול יהודה, כשאירע ליהודה כזאת שאירע לו שנצטער בחיי אביו, שמע קולו כשיתפלל אליך, וא"ש הכתוב וזאת ליהודה ויאמר, וכן בכל שאר השבטים אמר וללוי אמר לבנימין אמר וליוסף אמר כו', אופשר שהוא רומז למה שאז"ל (רש"י בשם ר' משה הדרשן) כי אחד עשר ארורים שבפרשת כי תבא הם כנגד י"א שבטים ולא רצה משה לומר ארור כנגד שמעון מפני שלא היה בלבו לברכו לפני מותו, וא"כ אלו הברכות הם כנגד אותם הארורים שנאמר בהם וענו הלוים ואמרו אל כל איש ישראל קול רם ארור האיש וגו' ובכל אחד מן הארורים נאמר ואמר כל העם אמן, ולכך ייחד לשון אמירה פה לכל א' כנגד מה שנאמר בהם לשון אמירה באותה הארורים, כי בלבו ובשפתיו באמירתו לגבוה ברך אותם משה כדי שיתקיימו בהם ברכותיו:

פרק תשעה עשר

כלל הברכות הם נחלקות לשלשה מינים, ברכות הנהנין, וברכות המצות, וברכות ההודאה ובקשה מאתו ית', וכולם מדרבנן, חוץ מברכת המזון לאחריו כדכתיב (דברים ח') ואכלת ושבעת וברכת וגו' וברכת התורה, ויש מי שמונה אותה בכלל המצות דכתיב כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו וכו', והנה שלשה מיני ברכות אלו מורות ורומזות אל שלש הנפשות צומחת וחיונית ומשכלת, להורות מעלת הנפשות האלו באדם, כי גם כי נפש הצומחת והחיונית הן הנה המעמידות ומקיימות את בעליה חיים בלתי מדברים, עכ"ז אינם שוות נפש הצומחת והחיונית שבב"ח עם נפש הצומחת והחיונית שבאדם, כי יש לנפשות אלו שבאדם יתר שאת ומעלה להיותן שכנות לנפש המשכלת שבאדם, וכמו שביאר הרמב"ם ז"ל בפרקיו שבהקדמת מס' אבות, ולכך יחדו ברכות לכל אחד מהן, ברכות הנהנין כנגד נפש הצומחת שהיא נהנה ממאכל ומשתה ובהם הווה וצומחת באורך ורוחב גוף האדם, וברכות ההודאה ובקשה כנגד נפש החיונית אשר בכחה היא מרגשת בחושים להשיג הדברים שעליהם אומר אותם הברכות, וברכות הבקשות ותפלות ג"כ הם מעין זה שיתמיד ויתקיים חיות גופו בבריאות וספוק צרכיו לעבודתו ית', וברכת המצות כנגד נפש המשכלת כי מצד היות במין האדם דעת והשכל נצטוה במצות, (ר"ה כ"ח) ומצות לא ליהנות בעוה"ז ניתנו, אלא בעוה"ב תתעדן הנפש הזו המשכלת בשכר המצות שעשתה בזה העולם, ולכך אנו מברכין על עשייתן להורות כי אין העבודה לאל ית' כעבודת העבדים לאדוניהם, כי עבודת העבדים לאדון ראוי לגמול חסד לעבד על אשר עובד אותו בכל לבבו, ולא כן היא עבודתנו לאל ית', כי צריכים אנו לתת אל לבנו שאנו עולים במעלה כשנהיה מצווים לעבוד עבודתו ית', וראויים אנו לגמול לו חסד על זה ולברך בשמו, ולזה אנו אומרים אשר קדשנו במצותיו, כלו' כי קדושה ופרישות ומעלה היא לנו להיותנו מצווים במצותיו, ומפני כי הברכה היא על המצוה כי היא העיקר שעושה מצות בוראו, אמרו (ירושלמי מובא בתוס' ברכות י"ג) כי הברכות אינן מעכבות, ועשיית המצוה היא העיקר ויצא ידי חובתה, אבל בברכות הנהנין שאינן על דבר מצוה אמרו (ברכות ל"ה) כל הנהנה מן העוה"ז בלא ברכה מעל, וכאלו נהנה מקדשי השמים, וכן בברכת ההודאה והבקשה לא יצא ידי חובתו אם לא אמרן, ומעילה אין בהם, מצד שאין בהם הניית הגוף לפי שעה, ולהיות ברכות ההודאה ובקשה כנגד נפש החיונית, אמרו (שבת י') מניחים חיי עולם שהוא תלמוד תורה ועשיית המצות שהם כנגד נפש המשכלת והנשארת לעולם, ואמרו עוסקים בחיי

שעה

יתי' מסייעו לשוב, וענין הסיוע הוא להכין לבו ודרך פעמיו שיתחרט על מה שעשה, וישוב בתשובה שלימה לפניו, במה שהוא מתעורר מהאל יתברך בפרוש עליו סוכת שלומו בהכין לבו וצעדיו לשוב כנזכר, ואחר שכבר חוזר האל ית' ונותן לו שלום במה שנתקרב אליו בחרטתו על חטאתיו, ובמעשיו הטובים, וזהו שאמר שלום שלום לרחוק ולקרוב, מעיקרא לרחוק והדר לקרוב, בתחלת תשובתו ואחריה כנזכר, כי מתחלת תשובת האדם בהרהור לבו, האל יתברך פורש עליו סוכת שלומו, והוא ההתעוררות על התשובה, והגנתו עליו מן היסורין או המקרים הרעים המעותדים לבא עליו מצד חטאתיו, ואחר שהתודה בפיו ובשפתיו, והטיב צעדיו ודרכיו ושלמות טהרתו וכפרתו, ולא ימוצא לו כל און, וזהו ענין השלום שיושב בהשקט ובשלוה בלי אימה ופחד מעונש החטאים כיון שכבר נתכפרו, ואם כן כוונת השב בתשובה צריכה שתהא להתקרב לה' ולרצותו על מה שעבר דברו, ולא על העונש המעותד לבא עליו, כי בשובו בלב נשבר ונדכה לפניו, סוף העונש להסתלק, ולא יענש אחרי שובו, וכמו שאמר הנביא ע"ה (הושע ו') לכו ונשובה אל ה' כי הוא טרף וירפאנו יך ויחבשנו, ירצה שיהיה תחלת ההתעוררות בתשובה מכוונת לאל ית' לרצותו על מה שעבר על דברו, וזהו הנרמז באמרו לכו ונשובה אל ה', כי מצד העונש אין ראוי שתהיה ירא, ושתהיה תשובתך לשתהיה נצול מהעונש, כי כיון שאתה תשוב מצד מה שהכעסת אותו במה שעברת על דברו ונתקרבת אליו בדברים כנזכר הוא ירפא ויחבוש מכותיך, ואין צריך שתהיה כוונתך לזה, ורמז באמרו כי הוא טרף מה שמסתתר הש"י מהאדם החוטא בעודו חוטא, ולז"א לכו ונשובה אל ה'. כי גם שטרף והכה אותך בהיותך נסתר ממנו כשהיית חוטא, עתה ששבת אליו והנך לפניו ירפא ויחבוש מכותיך שהכה לך בהיותך נסתר ממנו וזהו הנרצה במלת הוא שהוא כינוי על הנסתר:

ומלת להשם מורה על כי האל ית', בחסד וברחמים הוא מקבל תשובת השבים בשמו הגדול שהוא מדת רחמים, כי במדת הדין לא היה מקבל לשבים, כי השכל ישפוט כי מי שיעבור על ציווי האל ית', לא יועיל לו התשובה אלא שימות על חטאו, קל וחומר ממלך בשר ודם שכתוב בו כל אשר ימרה את פיך וגו' יומת, הרצון בו כל אשר ימרה את פיך מתחלת צאת הדיבור מפיך הוא ממרה עליו ואינו רוצה לעשותו, כמו זקן הממרה ע"פ ב"ד מתחלת הוראתם, ואמר לכל אשר תצונו, לומר כי גם מי שיעבור על מה שצוהו המלך חייב, כי מקודם הודה בציווי ואחר כך עבר על דבריו, אפ"ה כיון שעבר על דברי המלך יומת, כ"ש מי שיעבור על דברי הקב"ה שהוא מלך מלכי המלכים הקב"ה שחייב מיתה כפי מה שגוזר השכל, אלא שהאל יתברך בשמו הגדול והנורא יעד לקבל השבים בתשובה לפניו, כדכתיב ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו וגו' כי אל רחום ה' אלהיך לא ירפך ולא ישחיתך וגו', מצד רחמנותו לא ירפה אותך ולא ישחיתך כפי מה שהיה גוזר השכל, כי האזהרות רבות בתורה, ואי איפשר לאדם מבלי חטא, כדכתיב (קהלת ז') אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, ואם היה החוטא נענש מיתה אין מי שימלט ממנה, והנה בני נח כי אזהרותיהם מועטות שהם ז' מצות בני נח, נענשו על הקלה שבהם עונש מיתה, וכאמרם ז"ל בן נח נהרג על פחות משוה פרוטה, מפני שיכולין להמלט שלא לעבור על אזהרות מועטות, אבל ישראל שיש להם שס"ה מצות לא תעשה והנמשך מהם, לא יוכלו להיות נשמרים מבלי שיעברו על קצתם, ולכן הקדים להם האל יתברך רפואה למכתם והיא התשובה, ומזה הצד תשובת ישראל היא קרובה להתקבל, ומכמה פנים כמו שיתבאר בפרקים הבאים בע"ה:

ובהיות קבלת התשובה מיוחסת לה' שהוא מדת רחמים, מצאנו בתורה שם ה' בענין התשובה, כדכתיב (דברים ל') ושבת עד ה' אלהיך וגו', כי אל רחום ה' אלהיך וגו', כי תשוב אל ה' אלהיך וגו', שובה ישראל עד ה' אלהיך וגו' קחו עמכם דברים ושובו אל ה', ואומרו אלהיך ברוב המקומות רומז, כי מצד שהוא אלהיך והעמים עליך כמה אזהרות שלא תוכל לעמוד מבלי שתכשל בקצתן, לכך יעד שיקבל תשובתך בשמו הגדול שהוא מדת רחמים, וזהו מה שרומז ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו, כלו' גם כי מצד רוב האזהרות הוא מקבל תשובתך עכ"ז לא תחזיק בעצמך לומר אחטא ואשוב כי אין מספיקין בידו לעשות תשובה (יומא פ"ה), ולזה אמר ושמעת בקולו ככל אשר אנכי מצוך היום, אחר שתשוב ותשמע בקולו ולא תחזור לחטוא: וכן בי"ג מדות הראשונות ה' ה', ודרשו ז"ל (ר"ה י"ז) אני הוא קודם שיחטא אדם ואני הוא לאחר שיחטא וישוב, ומה שצריך רחמים קודם שיחטא הוא משעה שהרהר וגמר בלבו לעשות העבירה ומשים לדרך פעמיו ומכין עצמו כפועל לעשותה, והוא ית' יודע מצפוניו ואינו מענישו באותה שעה, אם יקרה לו איזה מקרה רע מרחם עליו כאלו לא חשב לעשות אותה העבירה, גם כי גלוי לפניו שיעשה אותה העבירה שחושב לעשותה, כי מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה, וכל עוד שלא חטא אינו מענישו, ואם כן גם זו מדת רחמים קודם שיחטא: **ואפשר** עוד לפרש אני הוא קודם שיחטא אדם כי מקודם שיחטא אדם מסכים האל ית' להעביר חטאתיו כשישוב, על דרך מה שאז"ל (ב"ר פרשה א') כי תשובה קדמה לעולם, כי מקודם בריאת עולם הסכים האל יתברך לעבור על החטאים ששבו עליהם

נפנה אל רהבים ושטי כזב, וא"כ ברכתנו אליו הוא שישפיע משפע שכינתו של מעלה למטה, כדי שתהיה השגחתו עלינו בגלותנו יותר גלויה ומפורסמת עד אשר תגאל עצמה ותמשיך אותנו אחריה בהיותנו שבים בתשובה שלימה לפניו, ואנו מאצילים ברכה ממנו אליו, משכינתו של מעלה לשכינתו של מטה, שהוא ניצוץ ושפע מלמעלה, וזהו שאמר המשורר ארוממך אלהי המלך וגו', כי במה שאני מברך אותך לעולם, אני מרומם שכינתך של מטה, כי ע"י הברכה מלמעלה, תתרבה ותתרומם שמו למטה והיא השכינה, ועל זה אנו אומרים יתגדל ויתקדש שמיה רבא, וכמו שמפרשים שם יה רבא, כלומר שיתרבה ויתגדל שמו ויהיה שלם בן ד' אותיות, וזהו על יד השפע שיהיה נשפע ונאצל מלמעלה למטה, באופן שיתפרסם קדושת שמו בכל העולם ויתקדש שמו על ידו, וכמו שאמר הנביא (יחזקאל ל"ח) והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים וגו', שתושג לכל השגחתו ית':

ובזה נוכל לתת טעם אחר למה שהיה נוסח הברכות בלשון נכח ונסתר, ברוך אתה ה' לנכח, אקב"ו ונסתר, לבד מה שנכתב בפ"ה, כי אנו מברכין לשם יתברך במה שהוא קרוב ונגלה אלינו, ובמה שהוא רחוק ונסתר ממנו, ולזה אנו אומרים בא"י ואנו רומזים לשכינה שהיא שוכנת אתנו ונגלית אלינו מצד פעולותיה, וכאלו אנו רואים ומשיגים אותה, ואנו מדברים אליה לנכח כאשר ידבר איש אל רעהו, ומצד עיקר שכינתו שהיא למעלה ונסתרת ממנו ואין אנו יכולין להשיג ממנה דבר, אנו רומזים אליה בלשון נסתר אקב"ו, כי גם שאין אנו משיגים מהותה, אנו משיגים מציאותה והשגחתה עלינו בעוה"ז לזכותנו לחיי העוה"ב, כדי שתתעדן בדשן נפשנו בהשגת השפעתה בעוה"ב, וכן אמר דוד (תהלים קמ"ז) שבחי ירושלים את ה' הללי אלהיך ציון, כי באומרו את ה' רומז לשכינה של מעלה שהיא נסתרת, ובאומרו הללי אלהיך ציון רומז לשכינתו השורה בציון, וזהו אלהיך ציון, בכינוי לנכח, מורה לשכינה שהיא עומדת אתנו, ושופעת עלינו טובה והצלחה:

נשלם השער הראשון

השער השני

הוא שער התשובה, ופרקיו שמונה עשרה.

הפרק הראשון, בגדר התשובה

חקרנו על גדר התשובה ומצאנוהו נכון ושלם והיא, קריבה להשם, מריחוק החטא:

והרצון במלת קריבה הוא היות כוונת השב בתשובה להתקרב אל בוראו שנתרחק ממנו בעברו על דבריו, ולא להנצל מן העונש על מה שעבר. כי אם הכונה היה לכך אינו מתקרב לה', כי החוטא שתים רעות עשה, רע לעצמו שיענישהו האל ית', ורעה גדולה מזו, שהכעיס את בוראו במה שעבר על ציוויו, כי מלך ב"ו כועס ומצטער על מי שעובר על דברו, גם כי לא יעניש אותו בהיותו בנו או אהובו, וא"כ השב בתשובה צריך לתקן את אשר עותו בשתים הרעות, ויותר מהמה במה שהכעיס את בוראו, שירצה אותו ויתקרב אליו בתשובה, וכל עוד שלא היתה כוונתו לרצותו על מה שהכעיסו, אינה נקראת תשובה, כיון שלא שב למה שהיה קודם החטא, שלא היה כעוס עליו האל ית', ואינו קרוב אליו, כי כמו שהקרבן מכפר על העבירות הידועות ובו מתקרב אליו, כמו כן התשובה שהיא מכפרת על העונות צריך שתהיה תשובה שלימה שיתקרב אליו כמו בקרבן. וענין ההקרבה הוא שישים אל לבו כי גם שלא היה מענישו האל ית' על חטאו, לא היה רוצה לחטוא שלא לעבור על מצות בורא עולם, וישאל ממנו מחילה, וירצה אותו בדברים, כמו שנאמר (הושע י"ד) קחו עמכם דברים ושובו אל ה', כלומר תשובתכם תהיה מכוונת לרצות את ה', לא על שלא יענישכם על חטאתכם, אלא להתקרב אליו כנזכר, כי החוטא נקרא רחוק ובשובו נעשה קרוב, כדכתיב (ישעיה נ"ז) שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר ה' ורפאתיו, הורה בכאן על ההתעוררות ועל הסיוע שמסייע האל יתברך לשב בתשובה כאמרם ז"ל (יומא ל"ח) בא ליטהר מסייעין אותו, כי מי שבא לטהר עצמו נראה שהיה טמא, ובא לטהר עצמו מחטאתיו, והאל ית'

אחותי היא והיא גם היא אמרה אחי הוא בתם לבבי ובנקיון כפי עשיתי זאת, כלומר היה ברור אצלי מדבריהם שהי' דבר היתר ולא דבר איסור, ומזה הצד החוטא בשוגג הוא ראוי לעונש, כי היה ראוי שידע קודם שיעשה מה שעשה, שהיה פועל רשות, ולא היה בו שמץ איסור, ולכך אם לא היה מצד מדת הרחמים היה ראוי להיותו נענש על מה שחטא בשוגג, כי הוא קרוב למזיד, בהיות עולה בידו ללמוד ולדעת את האסור ואת המותר, וכמו שאמר רבי יהודה במס' אבות (פ"ג) הוי זהיר בתלמוד ששגגת תלמוד עולה זדון, הכוונה כי יש שני מיני שגגות, במשל במלאכות שבת יש שגגת מלאכה וזדון שבת, ויש זדון מלאכה ושגגת שבת, ואמר התנא כי שגגת המלאכה והוא שגגת הלמוד הוא שעולה כמו זדון, ולכך צריך שיהיה זהיר בתלמודו שלא ישכחנו, אבל שגגת השבת אינו שגגת תלמוד, כי כבר יודע הוא כל המלאכות האסורות בשבת, אלא ששכח שהיום שבת, והשכחה מצויה ולא היה בזדון, אבל מי שהוא שוגג במלאכה שלא למדה, או למדה ושכחה על ידי הסח דעת בלי מתכוין זהו קרוב לזדון:

פרק שני

מהות התשובה הוא החרטה על מה שעבר, ועזיבת החטא לעתיד, ולא תושלם התשובה כ"א בשתיהן, שאם יתחרט ולא יעזוב החטא לעתיד, נראה שלא נתחרט, ואם יעזוב החטא ולא נתחרט על מה שעבר, נראה כי מה שעזב החטא לא היה לסבת היותו תוזהר ממנו, כ"א לסבה בלתי היותו מתאוה לעשות מה שהיה עושה, כ"א היה לסבה היותו מוזהר מאתו יהיה מתחרט ג"כ על מה שעשה. וגם כי יש לתשובה עקרים רבים וכמו שמנה הרב רבי יונה ז"ל עשרים עקרים לתשובה, עכ"ז באלו שני העקרים נתכפרו חטאיו, ושאר העקרים הם להשלים ולקיים בידו סדר התשובה. ומלת תשובה מורה על עזיבת החטא שהוא העיקר ששב ממה שהיה עושה עד עתה ועוזב דרכיו הרעים, וגם על החרטה ששב בדעתו ובמחשבתו ממה שהיה חושב קודם במעשיו הרעים והוא מתחרט עליהם, אבל שאר עיקרי התשובה אינם נכללים בשם התשובה להיותם בלתי הכרחיים למהות התשובה כעזיבת החטא והחרטה, ולא נתפרש בתורה כ"א מלת התשובה, ושבת עד ה' אלהיך, כי תשוב עד ה' אלהיך, כי בכלל לשון התשובה נרמזו שתי העיקרים ההכרחיים לענין התשובה, ונתפרשו בפירוש בנביאים אלו העיקרים כמו שכתוב (ישעיה נ"ה) יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו וישוב אל ה' וגו', וכתיב (ירמיה ל"א) כי אחרי שובי נחמתי, הנה כי בעזיבת החטא ובחרטה הוזכר לשון תשובה, אלא שבעזיבת החטא הזכיר התשובה אחרי עזיבת החטא, ובחרטה הזכירה קודם, והוא מורה דרך כלל כי עזיבת החטא הוא לעתיד, ולכן מזכיר התשובה אח"כ, והחרטה היא על מה שקדם, ולכן מזכיר התשובה קודם, וכן ענין עזיבת החטא אינו ניכר שהוא מצד תשובה עד שיבא לידו פעמים ושלש דבר העבירה ופורש הימנה, ולכך אמר יעזוב רשע דרכו וגו' וישוב אל ה' וגו', כי אחר שעזב דרכו הרעה כמה פעמים שבאת לידו ופירש, ניכר וברור שטב בתשובה, אבל תשובת החרטה היא מתחלה קודם עזיבת החטא בפועל, וז"ש כי אחרי שובי נחמתי אחרי ששבתי מלעשות עוד מה שעשיתי עד עתה בתחלת עזיבת החטא מיד נחמתי:

וסבת היות החרטה ועזיבת החטא עיקרי התשובה, מפני שהם דמיון מה שחטא, כי אין החטא נגמר כ"א במחשבה ובמעשה, ולכן כשהוא מתחרט במחשבתו וכשתבא לידו דבר עבירה פורש ממנה הרי עשה הפך החטא, במחשבה ובמעשה חטא, במחשבה ובמעשה שב, וכן אמר שאול לדוד (שמואל א' כ"ו) לא ארע לך עוד וגו' הסכלתי ואשגה הרבה מאד, הנה שהיתה תשובתו שלימה, בעזיבת החטא אמר לא ארע לך עוד, ובחרטה אמר הסכלתי ואשגה הרבה מאד, הנה שהיתה תשובתו שלימה כי מצד שהסכלתי במה שחשבתי לעשות לך רעה, באתי לידי שגגה בפועל, וכיון שאני מכיר שהסכלתי אני מתחרט לעבר, ולא ארע לך עוד לעתיד:

והנה תחלת בריאת האדם היא בגוף ונפש, והוא חוטא בשניהם, במחשבה ובמעשה, וכן התשובה צריכה שתבא בשניהם, בגוף ונפש שהם המעשה והמחשבה, כדי שתתקיים בריאת האדם וכן אמר קין (בראשית ד') גדול עוני מנשוא, (ב"ר פ' כ"ב) לעליונים ולתחתונים אתה סובל ולי אין אתה סובל, הורה כי גם שחטא הוא בנשמה שהיא מן העליונים, ובגוף שהוא מן התחתונים, כיון שהוא סובל עליונים ותחתונים שנבראו בשביל האדם, ראוי שיסבול חטאו כיון שנתחרט על מה שעשה ועזב החטא, וסבת החטא היה היותו נברא וקורץ מחמר של מטה, ולכך אמר כיון שהאדם כמעט מוכרח לחטוא, כי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, מצד היותו מצד גופו מחומר עכור, א"כ הכרח הוא שתקבל תשובת השב מחטאו, כיון שאתה סובל כל העולם, ואם לא כך בריאת עולם היא לבטלה, כי א"א מבלי שיחטאו האנשים א' המרבה וא' הממעיט, והוא יתברך אינו חפץ בהשחתת עולם ולכך ראוי שימחול:

ואחר שנתבאר ביאור שלם כי לא תושלם התשובה כ"א בחרטה לעבר ועזיבת החטא להבא, ראוי לבאר כי עיקר עזיבת החטא הוא במחשבה ג"כ כמו החרטה, ועם כל זה יצדק מה שאמרנו

עליהם, כדכתיב (תהלים צ') בטרם הרים יולדו ותחולל ארץ ותבל וגו' תשב אנוש עד דכא, שאם לא היה מסכים מקודם לקבל תשובת החוטאים, היה בריאת העולם לבטלה, כי לא ימלט א' מן הברואים לחטוא, ולזה אמרו אני הוא קודם שיחטא, כי כמו שבריאת העולם היתה על קבלת התשובה מהשבים מאיזו אומה שתהיה כמו כן עתה נתרצה להם לישראל ע"י מרע"ה שתהיה תשובתם מקובלת על כל חטאתם שיחטאו:

עוד אפשר לפרש אני הוא קודם שיחטא האדם ואני הוא לאחר שיחטא וישוב, כי מי ששב בתשובה על חטאתיו הש"י מעביר עליהם והיו כלא היו, ומתרצה אליו כאלו לא חטא מעולם, כי היה מספיק כשיעבור על חטאתיו ולא יענישהו עליהם במדת רחמים שלו, אבל לא יהיה מהעומדים לפניו ומרוצים אצלו כבתחלה, לזה אמר אני הוא קודם שיחטא האדם ואני הוא לאחר שיחטא וישוב, כי כמו שקודם שחטא האדם הוא מרוצה אצלי ועומד לפני, כמו כן אחר שיחטא כיון שעשה תשובה הוא לפני כבראשונה, וכמו שאמר הכתוב ארפא משובתם אוהבם נדבה, כי לא לבד הסתלקות העונש הוא שנהנים בתשובה אלא גם שיהיו מרוצים לפניו כבתחלה. ומה שאמר לשון נדבה בענין הריצוי והאהבה, להורות כי גם שבענין התשובה שב האל מחרון אפו, ואינו מעניש על החטאים הקודמים, כי על תנאי כך ברא העולם במדת רחמים כמו שביארנו, לענין הריצוי אינו כך, כי לפעמים לפי חומר החטא גם כי מוחל ומעביר החטא אינו מרוצה לפניו החוטא, כי די מה שהעביר על חטאתו, וכאמרם ז"ל (סוטה י"ב) ד' כתות אינן מקבלות פני שכינה, כי גם אחר התשובה אינן מקבלות פני שכינה ויש להם תענוג בעוה"ב, אבל לא שיזכו להקביל פני שכינה, וכמו שאמרו רז"ל (סנהדרין ק"ב) על מה שכתוב (מ"א כ') ויצא הרוח ויעמד לפני ה' וגו' ויאמר אצא והייתי רוח שקר בפי כל נביאיו ויאמר תפתה וגם תוכל צא ועשה כן, ואמרו (שבת קמ"ט) מאי רוח, זה רוח נבות, ומאי צא, אמר רב צא ממחיצתי משום דכתיב דובר שקרים לא יכון לנגד עיני, וא"כ ד' כתות שאינן מקבלות פני שכינה נראה אפילו אחר התשובה, כי די להם כפי חמר חטאתם שלא יענשו עליהם אחר התשובה, אבל לא שיהיו מרוצים ומקבלים פני שכינה. ולזה אמר אוהבם נדבה, כי זאת האהבה והריצוי לבעלי תשובה אינה כוללת לכולם, וזו היא כמו נדבה למי שמתנדב האל ית' מרצה, ולמי שאינו מתנדב אינו מרצה, כי לא הבטיח אותנו והוא חובה עליו כביכול, כי אם בענין קבלת התשובה שלא יעניש החוטא אחר ששב, אבל בענין הריצוי הוא דרך נדבה למי שיראה בעיניו כפי מדרגת תועלת תשובתו:

ומלת מריחוק מורה על היות החוטא מרוחק מהאל יתברך כל זמן שלא שב בתשובה, כי מי שעומד לפני מלך ב"ו אינו עובר על דבריו בעמדו לפניו אלא אחר שהולך מלפניו, והאל ית' מלא כל הארץ כבודו, ומצד שאין אנו משיגים את כבודו אנו חוטאים כאלו לא היתה השכינה בארץ, והוא כאלו אנו מתרחקים מכבוד שכינתו, שאין אנו משגיחים בשעת החטא היות שכינתו והשגחתו בינינו בעורון השכל בשעת החטא, וכאמרם ז"ל (במד"ר פ' ט') אין אדם חוטא אלא א"כ נכנסה בו רוח שטות, וכשהוא שב וניחם על מה שעשה, נותן אל לבו כי הוא לפני האל ית' בהיות כל הארץ מלאה מכבודו, ויבוש ממה שחטא, ובזה נתקרב אליו במחשבתו, שידע שהאל קרוב אליו ושב ממה שעשה ועושה רצונו בהשיגו כי הוא עומד לפניו ויודע מלפניו, וע"ד זה נקראו רחוק וקרוב החוטא והבעל תשובה, ולכך נאמר בענין התשובה לשון עד, ושבת עד ה' אלהיך, שובה ישראל עד ה' אלהיך, כלומר שוב ממקום שנתרחקת והיה קרוב אליו, כי בכח התשובה מתקרב האדם לאל ית' מעט מעט עד שמגיע להשיג להיותו לפני כסא כבודו, וכמו שאמרו (יומא פ"ו) גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד דכתיב שובה ישראל עד ה' אלהיך:

ומלת החטא הוא מורה על כי גם בחטא שהוא בשוגג צריך החוטא תשובה ומדת רחמים לשיתכפר, כ"א היה זהיר בעבודת האל והיה ירא מלעבור על דבריו לא היה נכשל בחטא, אבל כיון שהסיח מדעתו מצות האל נכשל בעבירה בלי מתכוין, ולכך צריך חרטה ממה שהסיח דעתו מעבודת בוראו, ובזה יחזור ויתקרב לעבודתו ויקבל האל ית' תשובתו במדת רחמים, כי מצד הדין היה ראוי שיענש על אשר לא היה זהיר וירא שלא יכשל בחטא, כי זו היא מעלת הירא חטא שהוא נזהר שלא יבא לידי חטא בשוגג מיראת החטא, כ"א הוא ירא חטא שירא מלעשות חטא אחד, אינו מעלה לא' מאותם התלמידים של רבן יוחנן בן זכאי שיהיה ירא מלעשות החטא, אלא הכוונה היא כי הוא ירא מן החטא, ולכך בדבר שיש בו חשש שמא יבא בו חטא אינו נוגע בו עד שיתברר שהוא היתר גמור, כי האל ית' צונו בתורה מצות עשה ומצות לא תעשה לצוותנו על מה שנעשה ולהזהירנו ממה שנבדל ממנו, ומה שאינו מהמצות ומהעבירות הוא רשות, אם נרצה לעשותו הרשות בידינו, אלא שצריך שיהיה ברור וידוע שאינו מן העבירות, כי כמו שהמצוה והעבירות הן ידועות, כך מה שהוא רשות לעשותו צריך שיהיה ברור שהוא מחלק שהוא רשות, שאם אינו ברור אפשר שהוא מהעבירות, ואין לו רשות לעשות שום פועל עד שידע בודאי שהוא רשות לעשותו, שאינו מהדברים האסורים מן התורה, וכמו שהתנצל אבימלך באמרו (בראשית כ') הלא הוא אמר לי

אחותי

מכופר במלקות, וכן בכל חייבי חטאות ואשמות אמרו שהוידוי מעכב כפרתם כמו שכתוב (ויקרא ה׳) והתודה אשר חטא עליה, א״כ נראה כי אף בזמן שיענש האדם על חטאתו אם אינו שב בתשובה אין העונש מכפר לו העון, וא״כ עיקר כפרת העון תלוי בתשובה שהוא הרהור הלב ווידוי שפתים, וכשהאדם מהרהר תשובה בלבו, הרי הוא כאלו מצדיק דינו לפני האל ית׳, ואומר לו אני מתנחם על העבר ושב לעתיד, וכל מה שתביא עלי מן העונש אני מקבל אותו בסבר פנים יפות כדי שאהיה מנוקה מן העון, ועל זה הדרך נמצא כי מעת שהרהר החוטא תשובה בלבו נקרא צדיק שהוא מקבל עונשי האל יתברך על חטאתיו בסבר פנים יפות, וכמ״ש במגלה (י״ז) על סדר י״ח ברכות כי סדרו תשובה קודם ואח״כ סליחה ואח״כ רפואה וכמו שכתוב וישוב אל ה׳ וירחמהו וגו׳ כי ירבה לסלוח, וכתיב הסולח לכל עוניכי הרופא לכל תחלואיכי, נראה כי אחר שעשה תשובה עדין צריך סליחה שיסלח לו האל ית׳ במעט היסורין ואח״כ ירפא מכאוביו מכל וכל, ולכן אמר בחטאים החמורים יותר ממצות עשה, כי תשובה תולה ויה״כ מכפר (יומא פ״ו), כי תליית התשובה הוא להגן עליו מן היסורין שהיו באים עליו על חטאתיו, ולא היו מנכין דבר מן העון בהיותו בלתי שב בתשובה, ועתה שהוא שב אינם באים עליו, ויוה״כ הוא חילוף היסורין, (שם) ובעונות שהם חמורים יותר התשובה ויה״כ תולין להגין עליו שלא ימות מיתה עצמית, והיסורין ממרקין, ואם לא היה שב בתשובה היה מת בעונות החמורים של כרת, ועתה שהוא שב אינו מת אלא שבאים עליו היסורין לנכות עונו החמור, ומשעה ששב בתשובה אפי׳ על עונות החמורים נקרא צדיק שהוא רוצה לקבל דינו ולנכות עונו:

וכן בחלול השם שאין הכפרה נגמרת עד יום המיתה כמו שכתוב (ישעיה כ״ב) אם יכופר העון הזה לכם וגו׳, הוא על זה האופן כי משעה שהרהר תשובה בלבו אפי׳ בעון חלול השם נקרא צדיק שמצדיק עליו את הדין ורוצה לקבל עונשו בעוה״ז על העון הגדול שעשה, והתשובה מועילה לו שלא ימות מיתה משונה ולא תהיה מיתתו כפרה על עונו העצום, כי אם לא היה שב היה נענש במיתה משונה ולא היתה מיתתו כפרה על עונו, ועתה ששב ניצול משינוי המיתה והיא כפרה על העון העצום בהיותה מיתת כרת קודם זמנו, ונתבאר כי התשובה בהרהור הלב היא עיקר הכפרה וזולתה לא יכופר העון ואפי׳ על העונות החמורים, ואפי׳ רשע כל ימיו ועשה תשובה אין מזכירין לו שום דבר מהעונות החמורים כיון שנטה שכמו לסבול עונש החטאים ורחמנא לבא בעי, והרי הוא דרך משל כעבד שעבר על מצות אדוניו וברח מפניו, ואח״כ נתן אל לבו שחטא לו ורוצה לחזור תחת עבודת אדוניו ולקבל עליו עונש מה שהעוה נגד כבוד רבו, ובא לרשות האדון להיותו מוכה בין ידיו תחת עונו ולשעבד עצמו לכל עבודת האדון, והנה העבד הזה בשעה שהיה נסתר וברח מן האדון לא היה עבדו, שלא היה רוצה להשתעבד תחתיו, ועתה שבא ונכנס תחת כנפיו ונשתעבד אליו הרי הוא נקרא עבד שרוצה לקבל גזרות אדוניו, ובין שימחול לו רבו מיד, או יעמיס עליו עבודות קשות כדי שלא יחזור לחטוא, הרי הוא עבדו נאמן משעה שבא אליו על תנאי כך בין יעמיס עליו או לא, וכן הוא ענין החוטא שהוא מורד במאמר האל ית׳ בעודו עומד בחטאו, וכשהוא מהרהר תשובה בלבו הוא גומר בלבו להיותו משועבד למאמר האל ית׳ ולקבל העונש על מה שעשה, ולכן משעה זו נקרא צדיק גמור, שרצה וגמר בדעתו לקבל עונש האל ית׳ בסבר פנים יפות, וכשהוא מקבל דינו ביסורין או במיתה אז נקה האיש הזה מהעון החמור מכל וכל, כי בשעת הרהור התשובה נקרא צדיק לפני האל יתב׳ בערך מה שמשתעבד לעבודת בוראו וחפץ בה, אבל לא נקה עדיין מן העון בהיותו מן העונות החמורים עד שיקבל דינו כפי רצון האל ית׳, אבל בשביל שלא קבל עדיין העונש לא יקרא חוטא, כי כיון שגמר בלבו לקבל לפני האל נקרא צדיק, והוא כמי שהיה מסרב לפרוע לחבירו הנושה בו ואינו רוצה לבא לב״ד, שמיד כותבין אדרכתא על נכסיו, אבל אם אמר הריני משלם קבעו לי זמן כדי שאלוה או אמשכן או אמכור קובעין לו זמן ונקרא צייתא דינא, וכן מי ששב בתשובה כיון שניחם על מה שעשה וחוזר לעתיד ומקבל עליו מה שיגיע לו מן העונש על מה שחטא הרי הוא בעל תשובה מעתה ונקרא צדיק גם בעונות החמורים, אף שלא קבל עדיין העונש המחוייב על מה שחטא כמו שביארנו, ולכן היתה התשובה כוללת לכל העונות קלים וחמורים, כי היא הגורמת לאדם שיקרא צדיק ואחריה מקבל העונש בעונות החמורים, ולזה איננה מספקת התשובה לסלק מעליו עונש ב״ד מלקות או מיתת ב״ד, כי גם שחזר בתשובה בוידוי ונחשב צדיק צריך הוא לקבל עונשו, וגם מצד כי אין ב״ד יכולין לחקור את לבו אם גמר תשובה בלבו אם לאו, ואין דבר שיכפר העונות בלי תשובה כי אם שעיר המשתלח ביה״כ, שמכפר על עבירות קלות גם כי לא שב בתשובה מכן כמו שמבואר במקומו:

והנה היות התשובה מספקת למי שעבר על מצות עשה, ולא תספיק לכפר על מי שעבר על מצות לא תעשה עד שיקבל עונשו כמו שנתבאר למעלה, הוא כי העובר על מצות עשה שלא עשאה כשבאת לידו חטא במה שלא עשה ונתבטל, ואין החטא בפועל, אבל מי שעבר על מצות לא תעשה שעשה חטא במה שעשה העבירה והרי החטא הוא בפועל, ולכך התשובה מספקת למה

שעבר

שאמרנו כי עזיבת החטא הוא להשלים התשובה, כפי מה שחטא במחשבה שחשב לעשות מה שעשה, ושהוציא אותו לפועל, וכן התשובה במחשבה והיא החרטה, ובמעשה והוא עזיבת החטא, כי גם שבעזיבת החטא אין שום פועל, כיון שהוא פורש כשבא לידו דבר עבירה שעבר עליה, הרי הוציא מחשבתו הטובה לפועל, וגם בחטאים שחטא האדם שבא לידו דבר מצוה לעשותה ולא רצה לעשותה או נתעצל בה. התשובה היא שמתחרט על מה שלא עשה אותה המצוה כשבאת לידו, וגומר בלבו לעשות אותה כשתבא עוד לידו, וזהו עזיבת החטא בפועל שעשה המצוה שחטא בה ולא רצה לעשותה פעם אחרת, וא"כ יש בתשובת מחשבה מעשה כמו שביארתי, אבל עיקרה היא במחשבה שיתחרט במחשבתו, ויסכים ג"כ במחשבתו שלא ישוב לעשות עוד מה שעשה, וגם כי לא נזדמן לו אח"כ דבר עבירה שיפרוש הימנה נקרא בעל תשובה, וכמו שאמרו ז"ל (קדושין מ"ט) על מי שקדש אשה ע"מ שהוא צדיק גמור צריכה גט ואפילו הוא רשע גמור, כי שמא הרהר תשובה בלבו, ואם לא תושלם התשובה עד שיבא לידו דבר עבירה ויפרוש ממנה אינו צדיק, שהרי אנו רואים עתה שהוא רשע גמור, ואין החשש אלא שמא הרהר עתה תשובה בלבו, ולכן עיקר התשובה היא במחשבה על ב' הדברים, שהוא מתחרט במחשבתו ומסכים במחשבתו שלא לחזור עוד אל מה שחטא והוא עזיבת החטא, ועל ב' הדברים אמרנו שמא הרהר תשובה בלבו:

וכן מה שאמר הכתוב תשב אנוש עד דכא ואז"ל (ב"ר פ"ו) עד דכדוכה של נפש, הוא שמתחרט על מה שעשה ושב לעתיד, שמסכים בלבו כי גם שיקום ממטתו ויהיה בריא, לא ישוב עוד לעשות מה שעשה, ובזה לא יזכרו לו חטאתיו. ולכן אמר הכתוב תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם, כלו' כי גם שהקב"ה מקבל תשובת השב אע"פ שהיא תשובה רעועה, שאין בידו כבר לעשות מה שהיה עושה, עכ"ז ראוי לבן אדם בהיותו בן אדם בבחרותו שישוב עד לא יבאו ימי הרעה ויגיעו שנים אשר יאמר אין לי בהם חפץ, וז"ש ותאמר שובו בני אדם, ע"ד מ"ש ז"ל (ע"ז י"ט) על פסוק אשרי איש ירא את ה' בעודו איש, שלא יתעצל עד ימי הזקנה, כ"ש במה שחטא האדם בין איש לחבירו שגזל או עשק, או בהונאת דברים שאינו נמחל לו בתשובה עד אשר יחזור ויפייס את חבירו, וכמו שאמר במשנה שלהי יומא (פ"ח) עבירות שבין אדם לחבירו אין יום הכפורים מכפר, כמו שדרש ר' אלעזר בן עזריה מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו, החטאים שהם לפני ה' ולא מה שבין אדם לחבירו, כ"ש התשובה שאינה מכפרת מה שבין אדם לחבירו אם לא פייסו, כי התשובה סתם אינה מכפרת אלא על מצות עשה, ויוה"כ עמה מכפר על מצות ל"ת,

ואמרו ג"כ שם בגמרא (יומא פ"ז) אם יחטא איש לאיש ופללו אלהים, פלול זה לשון פיוס אם יחטא איש לאיש ופללו שפייסו אז אלהים ימחול לו, ואם לה' יחטא איש מי יתפלל לו, תשובה ומעשים טובים, ולכן היה עלי מוכיח את בניו שישובו מרעתם. ועכ"ז אני אומר שהכל תלוי בתשובת המחשבה שניחם על מה שעשה, ומסכים שלא לשוב בדרך הזה עוד, ואם לא השיב הגזלה לבעליה ג"כ נקרא בע"ת, אם גמר בלבו לפני האל שיחזירנה, אע"פ שלא הספיק להחזירה, שאל"כ איך אמרנו כי שמא הרהר תשובה בלבו, הרי הוא צריך להשיב את הגזלה אשר גזל או העושק אשר עשק, אלא שצריך לומר שאם גמר בדעתו והסכים להחזיר ולפייס את חבירו, שהוא צדיק, וא"כ יגמור התשובה בפועל, וכן אמר בפרק אי זהו נשך אם הניח להם אביהם דבר מסויים של גזל או רבית שחייבים להחזיר מפני כבוד אביהם שעשה תשובה ולא הספיק להחזיר עד שמת, נראה שנקרא בעל תשובה כיון שגמר בלבו להחזיר:

ואחר שנתבאר כי עיקר התשובה היא במחשבה ובהרהור הלב להתחרט על מה שחטא ולשוב לעתיד. צריך שנבאר ענין ד' חלוקי כפרה שהם חלוקים בכפרתם זה בכך וזה בכך, שיש עבירה שהיא צריכה לזה ואינה צריכה לזה, אבל תשובה אינה מן החלוקין שהיא צריכה לכולן, ואם בתשובה הגמורה בלב נתכפר העון כמו שביארנו, למה צריך יה"כ ויסורין ומיתה, וכן בזמן שבית המקדש היה קיים שהיה חייב האדם החוטא להביא קרבנות חטאות ואשמות על עבירות ידועות והיה צריך להתודות על חטאו, אם בתשובה שגמר בלבו נתכפר, למה צריך לקרבנות, ואם התשובה בהרהור הלב היא מספקת, למה צריך לוידוי שהוא מצות עשה להתודות לפני ה':

ואומר כי הוא אמת כי בהרהר תשובה בלב הרי הוא בעל תשובה, ועכ"ז לפי חומר העונות צריך לברר וללבן עצמו ביה"כ וביסורין עם התשובה, ובהרהר וגמר בלבו על התשובה הוא בעל תשובה, כי מי שהוא חוטא ואינו שב לפני האל ית', הרי הוא כמי שאינו רוצה לקבל עונש החטאים שחטא, כי גם שיענש על חטאתיו אם אינו שב בתשובה ואינו מקבל העונש חלף עבודתו הנכריה, אין העונש מנקה לו החטאים, והוא לוקה ומשלם אח"כ עונש חטאתיו, וכמו שאז"ל (סנהדרין מ"ג) כי כל הנדונים בב"ד צריכין להתודות כדי שתהא מיתתן כפרה על העון, ואז יכופר להם העון שהמיתוהו עליו ויהיה לו חלק לעוה"ב, כמו שלמדנו מעכן דכתיב ביה (יהושע ז') שים נא כבוד לאלהי ישראל ותן לו תודה וגו' יעכרך ה' היום הזה, היום הזה אתה עכור ואין אתה עכור לעוה"ב, ואפי' מי שלוקה צריך להתודות קודם בתשובה, ואם אינו מתודה בתשובה אינו

מכופר

חיה דורסתו וכו׳, וזהו בשלא עשה תשובה, שאם עשה תשובה היסורין יעבירו מיתתו וכמו שכתבתי, והתוס׳ הקשו על זה המאמר דחזינן כמה פושעים ועובדי עבודת אלילים שמתים על מטתם, ותרצו דע״י תשובה הקב״ה מיקל ולפעמים מוחל לגמרי או זכות תולה לו ואינו נפרע ממנו בחייו ע״כ. נראה כי מה שאמר שנופל מן הגג וכו׳, בשלא עשה תשובה הוא, שאם עשה תשובה הוא מיקל וקולא זו היא ע״י יסורין חילוף המיתה וכמו שכתבתי. ונתבאר כי מי ששב בתשובה גמורה לפני האל יתברך שניחם על העבר ושב לעתיד נקרא צדיק בכל זמן בין בפני הבית בין שלא בפני הבית, והוא מהות התשובה, אלא שהוא עתיד לקבל ענשו אם חטא בעונות חמורים על יד ב״ד וסנהדרין וקרבנות בזמן הבית, ועל ידי יסורין ומיתה בזמן הזה, וכן בעונות שהם במזיד ואפילו בזמן הבית ואין מביאין קרבן עליהם, כשישוב יתכפר לו על ידי יסורין ומיתה אם הם מהחמורים, ולפעמים אינה מספקת המיתה למרק החטא והוא ית׳ פוקד על הבנים כשאוחזים מעשה אבותם, וכמו שנאמר בענין העגל שמות ל״ג) וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם, וזהו שאמר הנביא ע״ה (הושע י״ד) ארפא משובתם אוהבם נדבה כי שב אפי ממנו, אחר אמרו שובה ישראל עד ה׳ אלהיך וגו׳ קחו עמכם דברים ושובו אל ה׳, כלו׳ אחר התשובה שישובו אל ה׳ והרי הם צדיקים ארפא משובתם, והם היסורין על העונות החמורים כי הם רפואת הנפש החוטאת בחמלת ה׳ עליה שלא תמות. ואמר אוהבם נדבה, כי לא יספיק שאמחול להם ולא אשנא אותם, אלא גם דרך נדבה אוהבם:

פרק שלישי

ואחר שנתבאר כי עיקרי התשובה הם החרטה ועזיבת החטא, נבאר כי יש עיקרים אחרים לתשובה וכלם הם לקיום ב׳ עיקרים אלו: והנה הוידוי הכתוב בתורה הוא לקיום עיקרים אלו, כי בהתודות האדם ובהיותו מבטא בשפתיו לפני האל חטאתיו אשר חטא בהם והוא מתנחם עליהם, וגומר בלבו שלא לשוב עוד אליהם ואומר דברים אלו בפיו ובשפתיו אז יבוש ויכלם מלשוב עוד למה שחטא, וכן הכניעה והשפלות ושאר עיקרי התשובה שמנו החכמים החסידים ז״ל, כלם הם לקיום והעמדת שני העיקרים ההכרחיים הראשונים אשר בהם יקרא השב בעל תשובה, ולכן לא הוזכרו בתורה כי אם ב׳ העיקרים הנכללים במלת תשובה כמו שכתבתי למעלה, וגם הוידוי שהוא סיפור החטא וסיפור מה שמתנחם על מה שחטא ושעוזב החטא לעתיד, ושאר העיקרים לא נרמזו כ״א בדברי הנביאים שהזהירו את החוטאים בהם כדי שתתקיים התשובה בידם, וראוי לכל בעל תשובה או כל מי שחטא לפעמים כשישוב ממה שחטא בו, שיהיה זהיר בכל אותם העיקרים כדי שתתקיים התשובה בידו ולא יחזור אל מה שחטא בו ואז יש לו שכר טוב בעמלו, ואותם העונות שעשה גרמו לו בתשובתו הגמורה שיזכך עצמו יותר ממה שהיה קודם חטאו, ונחשבות אלו העונות עתה כזכיות. וכמו שאמר ר״ל (יומא פ״ו) גדולה תשובה שזדונות נעשו לו כזכיות כדכתיב (יחזקאל ל״ג) ובשוב רשע מרשעתו וגו׳ עליהם הוא יחיה, על כל מה שעשה ואף על העונות, כי כיון שניחם על כל מה שעשה ועזבם מכל וכל, והוסיף בשאר העיקרים לקיים בידו עיקרים הקודמים כמ״ש ועשה משפט וצדקה עליהם הוא יחיה, כי עשיית המשפט והצדקה הוא דבר הנכלל בתשובה, והוא הפך החטא אם חטא בגזל ועושק כמו שכתוב בכתובים הקודמים, וא״כ כשהוא מטיב את דרכיו בתשובתו הפך הפעולות שעשה בחטאתיו אז הוא כאלו הזדונות נעשו לו כזכיות, כי מצד הזדונות ששב מהם תשובה גמורה עשה הזכיות; והרי הוא כאלו הזדונות ממש נעשו כזכיות, והפליג לומר כי הזדונות נעשו זכיות, כי מצד היות העון בזדון כשהוא שב בתשובה הוא מטיב דרכיו בדבר אשר זדה עליו להיות העון הנעשה בזדון חמור יותר ממה שמטיב דרכיו כשהוא שב בתשובה על מה שחטא בשוגג, וכשהשיג למדרגה זו שהגיע עד סוף כל עיקרי התשובה אז נקרא בעל תשובה, כאלו מדת התשובה היא נכנעת ומשועבדת לו והוא אדון התשובה, שנתיסד ונתחקק בה ובכל עיקריה: וזהו שאמרו ביומא (דף פ״ו ע״ב) ה״ד בעל תשובה כגון שבא לידו דבר עבירה ופירש ממנה, מחוי רב יהודה באותו מקום ובאותה אשה ובאותו פרק, שמתוך שדומה הכל לזמן שנכשל בה יצרו מתגבר עליו ואומר לו ראה פלוניתא קום עשה, ויש לשאול במה שאמרו ה״ד בעל תשובה, כי ידוע הוא מי הוא בעל תשובה השב ומהרהר תשובה בלבו שניחם על מה שעשה ועוזב החטא לעתיד, אלא נראה כי לא שאל אלא על בעל תשובה, כמו שאמר ה״ד בעל תשובה, כלומר מי הוא אותו שהוא מוחזק כבר בתשובה שלא ישוב עוד למה שחטא כאלו קיים כל עיקרי התשובה, והשיבו כגון שבא לידו דבר עבירה באותו מקום באותה אשה באותו פרק ופירש הימנה, כיון שנזדמנה לו כבתחלה ולא שב אליה; נראה כי תשובתו היתה גמורה ושלימה שקיים בפועל מה שחשב במחשבתו שיעזוב החטא כשיבא לידו, ובזה נקרא בעל תשובה, שאותו העון שעשה מקודם נהפך לו עתה לזכות, כי הוא מן הידוע כי לפי תאות יצרו של אדם לעבירה והוא כובש אותו כשתבא העבירה לידו יש לו שכר הרבה בעמלו; כי ענין השכר שמקבל האדם על מצות לא תעשה כשתבא לידו העבירה לעשותה כמו בשבתות וי״ט שיש ספוק בידו לעשות מלאכה ואינו עושה אותה

שעבר על מצות עשה שלא עשה עון בפועל, וכן התשובה בהרהור הלב גם כי לא יעשה דבר בפועל נרצה לאל ית', אבל מי שעשה עונות שהוא מוזהר מלעשותם ועשאם בפועל גם כי התשובה מועילה להיותו צדיק בהרהור תשובה בלבו כמבואר למעלה, עכ"ז צריך פועל לכפרת העון שעשה בפועל, והוא עינוי יה"כ שעצומו של יום מכפר לשבים ולא לשאינן שבים, כמו שכתוב אך בעשור לחדש השביעי הזה יום הכפורים הוא וגו', עצמו של יום מכפר לשבים ולא לשאינן שבים, דאך כתוב שהוא ממעט אותם שלא שבו, ובעונות החמורים שיש בהם כרת צריך פועל יותר שיקבל עליו היסורין הבאים עליו בפועל, ובחלול השם המיתה שתמרק על עונש חטאתו:

ועניין הקרבנות שיהיה החוטא מעוכב כפרה עד אשר יקריב חטאתו או אשמו גם שחזר בתשובה לפני האל יתברך, הוא דבר צריך ביאור, כי כיון שהתשובה מכפרת על החטאים ונקרא צדיק בהרהור תשובה בלבו מה לי בזמן שבית המקדש קיים מה לי בזמן שאין בית המקדש קיים, ואם הוא צריך לקרבן והוא מעוכב כפרה בזמן הבית, א"כ בזמן שאין בית המקדש קיים לא תהיה לו כפרה בתשובה עד אשר יבנה בית המקדש, והדבר ידוע כי התשובה מכפרת בכל זמן:

ולכן אני אומר כי התשובה לעולם היא מקובלת אם גמר בלבו שלא לשוב עוד וניחם על מה שעשה, כי היא מצות הגוף ואינה תלויה בארץ ולא בזמן בית המקדש, כי היא מהדברים שקדמו לעולם ולא היה קיום לעולם זולתה, אלא שיש הפרש מה בקבלת התשובה בין שני הזמנים, והוא, כי בזמן שאין בית המקדש קיים התשובה מתקבלת על כל עונות קלים וחמורים עם קבלת העונש כמו שנתבאר למעלה, בין שחטא במזיד בין שחטא בשוגג, כי כיון שהיא מכפרת על המזיד כל שכן על השוגג, ואופן התשובה על השוגג הוא בשיתן אל לבו שאם היה ירא וחרד מעבור על דברי האל יתברך לא היה חטא בא על ידו, והיה ראוי שידע באמת בכל פועל שרוצה לעשותו קודם שיעשנו שהוא פועל היתר ואינו מכעיס בו את יוצרו, ולכן ינחם על מה שעשה בשוגג וישוב לעתיד שיהיה זהיר וזריז במעשיו שלא יאונה לו כל און, כי הצדיקים אין הקב"ה מביא תקלה על ידם, ובזמן שבית המקדש היה קיים. אין תשובה זו מספקת על השוגג עד שיביא את קרבנו, וגם על קצת עונות שאמרו חכמים שמביאין קרבן עליהם על המזיד כשוגג:

וטעם זה כי בזמן שבית המקדש ושכינה שרויה למטה במקום המיוחד היא מכינה את האנשים לחכמה ויראת חטא יותר מזמן שאין מקום מיוחד לשכינה אלא שהולכת אתנו בגלות בעונותינו ואינה נראית אלא היא נסתרת בינינו וכאמרו (דברים ל"א) ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא וגו', כי לא יקרא הענין נסתר כי אם בהיותו במציאות במקום ידוע אלא שאינו נראה ונגלה, וכן הוא הסתרת השכינה שהיא אתנו אלא שהיא מסותרת בעונותינו, ולכן בזמן שהיא נגלית היא מועילה לאנשים להשפיע עליהם רוח דעת ויראת ה', וכמו שרמזו כי מיום שנסתרה השכינה פסקה הנבואה, כי אפילו בבית שני חסרו חמשה דברים (יומא כ"א), וכמו שאמר הכתוב (חגי ב') וארצה בו ואכבד חסר ה':

וכשהאדם חוטא בזמן שבית המקדש קיים עונו חמור וגדול יותר משני פנים.

הא' מצד היותו מושפע מהשכינה לקדש עצמו ולהיותו מוכן לעבודתו עבודת הקדש, והוא בבחירתו הרעה ויצרו הרע מקשה עצמו לדעת ללכת אחרי יצרו הרע. השני מצד היותו כמעיז פנים נגד השכינה בהיותה גלויה ומפורסמת במקום המיוחד והוא עובר על מצות התורה ואינו חושש ואינו מתבייש ממנה, דמיון העבד העובר על דברי האדון בפניו כי אין ספק שענשו גדול, מה שאין כן כשהוא עובר שלא בפניו, או בהיותו במסתר פנים ממנו, והוא בזמן הגלות שאין האדם מוכן כל כך לעבודת השם ויראתו מצד הסתר השכינה, וגם נקל בעיניו לחטוא להיות השכינה נסתרת ממנו, ועל זה חייבה תורה מלקות ומיתת בית דין כפי החטאים לעוברים שהעיזו פניהם בעדים והתראה בזמן הבית והיות השכינה גלויה, או בהיות בית דין הגדול עומד ליסר הפושעים והחטאים ולהמיתם כפי עונש ולא חשש ולא נתבייש מהם בהיות השכינה נצבת עליהם, כמו שכתוב (תהלים פ"ג) אלהים נצב בעדת אל:

ולכן בזמן שאין בית המקדש קיים ואין ב"ד וסנהדרין, היסורין הבאים על החוטא מספיקים למרק את עונו כמו המיתה בזמן הבית, מצד שאין העון נחשב כל כך חמור בזמן הזה משני הפנים הנזכרים למעלה, כי יש מהיסורין הנחשבים ומצערין את האדם כמו המיתה וכאמרם ז"ל (נדרים ס"ד) ד' חשובים כמתים וכו', וכן החטאים שהם בשוגג אינם נחשבים כל כך חמורים כמו בזמן הבית, ולכך בזמן הבית היה צריך להביא קרבן כפרה על עונו, ובזמן הזה עם התשובה וקצת יסורין שבאים עליו אם החטא הוא חמור יתכפר עונו, כי אפילו בזמן הבית היו באים יסורין על מי שחטא בשוגג אם היה משהא כפרתו, וכמו שמצינו כשנסתפק לו אם חטא בשוגג או לא חטא שמביא אשם תלוי כדי להגין עליו מן היסורין, וכמו שאמרו (בכתובות ל') מיום שחרב בית המקדש אע"פ שבטלו ד' מיתות ב"ד דין ד' מיתות לא בטלו מי שנתחייב סקילה או נופל מן הגג או חיה

שהוא נאמר על בעלי תשובה, כמו שכתוב למעלה (ישעיה נ"ז) דרכיו ראיתי וארפאהו וגו', וכיון שהוא מספר שכר השב בתשובה שהוא ית' ישלם לו נחומים, ומיד אמר שלום שלום לרחוק ולקרוב, לראה כי גם בזה הוא מספר שכרו שהוא גדול מן הצדיק הגמור, כיון שהוא מקדים הרחוק שהוא בעל התשובה לקרוב שהוא הצדיק מעיקרו:

ואחר שנתבארו פסוקי המאמרים, אומר כי לדברי הכל אין ספק כי הצדיקים הגמורים אשר מעולם לא חטאו חטא חמור ולא קל כ"א לפעמים מה שאי איפשר להמלט מטבע הבריאה, וכמו שאמר הכתוב (בראשית ח') כי יצר לב האדם רע מנעוריו, וכתיב (שם ד') לפתח חטאת רובץ, ועם היותם צדיקים וגדולים (סוכה ד' נ"ב ע"א) כל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו, (שם) ויצרם עומד על ימינם בכל יום ויום להשטין עליהם, ועכ"ז עמדו במלחמתו ונמלטו ממחתותיו, דבר ידוע הוא כי אין מעלה ושכר למעלה ממעלתם ושכרם, לסבת היותם עומדים על נפשם בכל יום ויום, שלא להלכד ברשת זו טמן היצר הרע, (שם) ומחשבות היצר על האיש הצדיק רק רע כל היום, (שם) ולא יאונה לצדיק כל און, ולאהבת ה' ויראתו פורש מעליו הנאות היצר ומחשיבם לאין ולאפס נגד עבודת בוראו, ולא נחלקו אלו האמוראים כ"א בצדיקים הגמורים אשר מטבעם ומזגם אינם מנסים לחטוא והם הולכים בדרכיהם הטובים וישרים בלבותם. ואין בין אלו הצדיקים הגמורים ובין הצדיקים הגמורים האמורים למעלה, כי אם שאלו אינם צריכים סעד וחוזק לתומם כי טבעם נוטה אל דרכי התמימות והיושר, והצדיקים הגמורים האמורים למעלה צריכים סעד וחוזק מעצמם לתמימותם, כי טבעם ומזגם נוטה יותר אל דרכי החטא, אבל בענין המעשים טובים שניהם שוים. ועם היותם שוים בחכמה ובמנין מצותיהם וזכיותיהם, יש הפרש במדרגת קיבול שכרם, כי הצדיקים המוכנים לחטוא ונמלטים מעצת יצר הרע ראויים לשכר יותר גדול מהצדיקים הבלתי נוטה טבעם לחטוא, ואף אלו מעלתם גדולה ממעלת מי שחטא ושב בתשובה לדעת רבי יוחנן שאמר כל הנביאים לא נתנבאו אלא לבעלי תשובה אבל צדיקים גמורים עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו, כלומר מי שטבעו ומזגו הוא לעבוד את השם ומחכה מתי תבא לידו דבר מצוה שיעשנה לנועם מדותיו, כ"ש המוכן לחטוא מטבעו והוא מתחזק ומתאמץ כנגדו ומחלה פני האל ומחכה לו שיסייע אותו על דבר אמת וענוה צדק לימלט ממנו, ופליגא דרבי אבהו כי הוא משים הפרש בין אלו שני מיני צדיקים גמורים, ואומר כי הצדיקים גמורים הלוחמים ביצרם בכל יום ונמלטים ממנו, אין מדרגה ומעלה למעלה ממעלתם ומדרגתם, ועליהם נאמר עין לא ראתה אלהים זולתך וגו', אבל על הצדיקים שנוטה טבעם לדרך הטוב והישר והולכים בו ורודפים בנתיבו, אמר כי גם שמעלתם ושכרם גדול, אינם יכולים לעמוד במחיצת בעלי תשובה, כי שכר בעלי התשובה גדול משכרם, כי כמו ששני מיני הצדיקים אמרנו כי במנין זכיותיהם ומיעוט עונותיהם הם שוים, ועכ"ז יש הפרש בקיבול שכרם כמו כן אלו הבעלי תשובה שנאמר עליהם כי הצדיקים הגמורים והם אותם שטבעם נוטה אל הצדק ואל היושר אינם יכולים לעמוד במקומם, הוא כשהם שוים לצדיקים הגמורים הנזכרים, וענין השתוותם הוא שאחר ששבו היטיבו דרכיהם ומעלליהם במדרגת הצדיקים הגמורים, ובאו לידם כל אותם העבירות שנכשלו בהם באותו פרק ובאותה אשה או העון שהיה ובאותו מקום, ועם היותם שוים במעשיהם כמו שכתבתי, אמר רבי אבהו כי יש לבעלי תשובה אלו שכר למעלה ממדרגת השכר שיש לצדיקים הגמורים, כי גם הם צדיקים גמורים אחר ששבו והיה טבעם ומזגם נוטה למה שעשו, ועכ"ז לאהבת האל ית' וליראתו סרו מדרכיהם הרעים, ומצטערים שלא להתנהג כמו שנתנהגו עד עתה, ודרשו כן מן הכתוב שלום שלום לרחוק ולקרוב, מעיקרא לרחוק שנתקרב והדר למי שהיה קרוב מעיקרא מתחלת יצירתו, אבל רבי יוחנן סובר כי גם אלו הצדיקים מעלתם גדולה ממעלת הבעלי תשובה, שכבר יצא מתחת ידם דבר שאינו מתוקן, ואף כי תקנו את אשר עותו אין מדרגתם כמדרגת הצדיקים הגמורים, ואמר מאי רחוק רחוק מעבירה מעיקרא, כלומר מטבעו ומזגו ועיקר יצירתו היה צדיק בדרכיו ולא יאונה לו כל און, והדר לקרוב והוא קרוב מעיקרא לעבירה, ונתרחק ממנה השתא, כי כיון שהיה קרוב קודם וקלקל, גם כי תיקן עתה את אשר קלקל אינו מגיע למדרגת מי שלא חטא מעולם, גם כי היה טבעו נוטה אל דרך האמת והיושר, ואינו צריך להטריח עצמו ולהצטער להלחם עם יצרו: ומזה שכתבתי בצדיק הגמור המוכן לחטוא, כי שכרו גדול מהבלתי מוכן לחטוא עם היות דרכיהם ומעשיהם שוים, זהו כפי מה שפירש הרמב"ם ז"ל בשמנת פרקיו אשר הקדים למסכת אבות, כי בעבירות שגוזר עליהן השכל אלו לא נכתבו כמו גזל ועריות, טוב הוא העדר תאותו בהן מהיותו מתאוה להן ויכבוש יצרו, כי הן באות מתכונת הנפש הרעה, וכמו שאמר הכתוב (משלי כ"א) נפש רשע אותה רע, כי בתאוה בלבד נקראת נפש רשע, אבל בשאר העבירות שאין השכל גוזר עליהם, כפרה וכלאים ודומיהן, טוב הוא המתאוה וכובש יצרו ליראת האל מהבלתי מתאוה, כי אין תאותן נמשך מרוע הנפש, ולכן המתאוה לעבור עליהן וכובש יצרו שכרו גדול מהבלתי מתאוה כנזכר, כי לפום צערא אגרא. ואיפשר לומר על מה שאמרו (תענית כ"ה) על

יש לו שכר על מצות ל"ת התלויות בזמנים אלו שלא חטא בהן, וכן מצות ל"ת שאין הזמן גורמא כשיבא לידו מקום לעשותה ולא עשאה אז יש לו שכר כעושה מצוה, וכמו שאמרו בפ"ק דקדושין ישב ולא עבר עבירה נותנין לו שכר כעושה מצוה, כגון שבא לידו דבר עבירה וניצל ממנה, אבל אם לא באת לידו אינו כעושה מצוה, דרך משל אדם שהוא במקום שאין מצוי שם בשר כלל אין לו שכר כעושה מצוה על שאינו אוכל בשר נבלה או חלב ודם, אבל מי שיש בידו בשר שנתנבלה או נטרפה בהמתו ואינו אוכל ממנה אז יש לו שכר כעושה מצוה שבאת לידו העבירה ופירש ממנה ליראת השי"ת, וגם כשבאת לידו דבר העבירה ופירש אינו שוה מי שתאות יצרו מתגבר עליו למי שאין תאות יצרו מתגבר עליו, כי מי שתאות יצרו מתגבר עליו ופורש וכובש יצרו הרע, יש לו שכר גדול שמכניע את יצרו הרע תחת כפות רגליו, ומכבד את ה' כשהוא זובח יצרו הרע, כדכתיב (תהלים כ') זובח תודה יכבדנני וגו', וכן אמרו ז"ל (ת"כ קדושים) אל יאמר אדם אי אפשי ללבוש כלאים אי אפשי לאכול בשר חזיר אלא אפשי ומה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי, הנה ביארו כי באומרו אי אפשי נראה כאלו אין לו שכר על מה שפורש עצמו מלעשות העבירה, וכשהוא אומר אפשי הוא שיש בידו לעשותה והיה יכול לעשות אותה כי יצרו הרע תאב לה, אלא שפורש ממנה ליראת ה' אביו שבשמים שגזר עליו, וא"כ מבואר מזה כי מי שנכשל כבר בעבירה שנתאוה לעשותה, וא"כ באת לידו פעם אחרת הוא ידוע שיצרו מתאוה לה יותר עתה ממה שהיה מתאוה לה בזמן הראשון שעשאה, שעדיין לא טעם אז טעם אותו החטא בפרט בעון המשגל, כאמרם ז"ל (סוכה נ"ב ע"ב סנהדרין ק"ז) אבר קטן יש באדם מרעיבו שבע משביעו רעב, ולכך כשכבר עשה העבירה כמה פעמים וחזר בתשובה, ובאת לידו אותה העבירה ממש עם היותה דומה בכל לזמן שעשאה בתחלה והוא פורש ממנה, אז יצדק עליו שם בעל תשובה, שתשובתו שהרהר בלבו קיימה בפועל וכבש את יצרו הרע שהורגל מקודם להיותו נכנע תחתיו, ועכשיו ניצול ממנו וכבשו הוא תחת כפות רגליו, ועי"ז שכרו גדול וכן הצדיקים הגמורים כשהיה חטא בא לידם והיו ניצולים ממנו היו משתדלים שתהיה בידם כדי לקבל שכר על הפרישה, וכמ"ש על פלטי בן ליש כשלקחו את מיכל מאצלו אמר הכתוב (שמואל ב' ג') וילך אחריה אישה וגו' הלוך ובכה, על אשר נלקח מאצלה (סנהדרין י"ט), והיה בוכה שלא יהיו לו מעתה שכר פרישה וכבישת היצר כמו שהיה לו מקודם, ונתבאר מעלת בעל תשובה גמורה:

פרק רביעי

ראוי לבאר ולהודיע מי הוא היותר שלם ומרוצה לפני האל יתברך, מי שהיה חסיד וצדיק מעיקרו ולא חטא מעולם, כ"א מה שאי אפשר זולתו באי זה חטא קל, וכמ"ש (קהלת ז') אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, שהוא חטא קל ובשוגג, או מי שחטא וחזר בתשובה גמורה לפניו, וראינו רבותינו ע"ה חולקים בזה הענין כפי הנראה, וראוי לבאר ענין סברתם ומחלוקתם במה היא:

אמרו בברכות (כ"ט ובסנהדרין ל"ד) א"ר חייא בר אבא אמר רבי יוחנן כל הנביאים לא נתנבאו אלא לבעלי תשובה אבל צדיקים גמורים עין לא ראתה אלהים זולתך וגו', ופליגא דרבי אבהו דאמר במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולין לעמוד שנאמר שלום שלום לרחוק ולקרוב לרחוק והדר לקרוב, ואידך מאי רחוק רחוק מעבירה מעיקרא, קרוב קרוב לעבירה מעיקרא ונתרחק ממנה השתא, הנה ענין הכתוב שהביא כל אחד לסברתו צריך ביאור איך מוכיח ענינו כי מה שאמר הכתוב עין לא ראתה אלהים זולתך יכול ג"כ להתבאר על בעלי תשובה ונאמר כל הנביאים לא נתנבאו אלא לצדיקים, אבל בעלי תשובה עין לא ראתה אלהים זולתך וגו', וכן הכתוב שהביא ר' אבהו אינו מוכיח ומכריח ענין סברתו בהקדים רחוק לקרוב, כי לפעמים אחרון אחרון חביב, וגם שיהיה הרחוק קודם לפרוש עליו סוכת שלום לא מפני זה יתחייב שיהיה שלומו וכבודו גדול מכבוד הקרוב והוא הצדיק מעיקרו, כי אפשר שמקדים האל לתת השכר לבעלי תשובה מפני ששכרם אינו בגדר הצדיקים הגמורים, ואח"כ נותן לצדיקים הגמורים שכרם הרב והגדול מהקודמים אליהם:

וליישב זה אומר כי רבי יוחנן הוכיח כי הכתוב שאמר עין לא ראתה נאמר על הצדיקים הגמורים, שעל בעלי תשובה כבר נאמר שכרם בביאור ע"י הנביאים, וז"ש כל הנביאים לא נתנבאו אלא לבעלי תשובה, כ"א לא היו חוטאים ישראל לא היה צריך שיבואו הנביאים להזהיר אותם וליעדם על הרע אם לא ישובו ועל הטובה אם ישובו, וכאמרם ז"ל (נדרים י"א) על הכתוב שאמר כי ברב חכמה רב כעס אלמלא לא חטאו ישראל לא ניתן להם כ"א ה' חומשי תורה וכן יהושע שערכה של א"י כתוב בו, אבל שאר ספרי הנבואה וכתבי הקדש לא באו אלא מצד מה שחטאו שבאו ליעד אותם על הטוב ועל הרע אם לא ישובו, וא"כ נראה כי כל מה שדברו הנביאים היה כנגד בעלי תשובה שנתנבאו בגללה והשיגו שכרם, ולכך הכתוב שאמר עין לא ראתה אלהים זולתך על כרחנו לומר כי הוא נאמר על הצדיקים הגמורים, כי על בעלי התשובה הרי הנביאים השיגו וראתה עינם טובם ושכרם, ורבי אבהו הוכיח כי במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולין לעמוד מן הכתוב שאמר שלום שלום לרחוק ולקרוב

שהוא

במסכת ע"א (די"ז ע"א) דכל דפריש מאפיקורסות מיית דכתיב כל באיה לא ישובון, כל הפושעים אחר שנאבקו באפיקורסות אינם שבים, ואם שבים ממהרין למות מתוך צרה וכפיית יצרם או גזירת מלך עליהם למות, ובעבירה נמי היכא דאביק בה טובא כאלעזר בן דורדיא כאפיקורוס דמי ומיית כדאיתא התם (דף י"ז ע"א), נראה כי מי שהיה רשע גמור כל ימיו ושב בתשובה עם היות נפשו מטומאה ומלוכלכת בחטאים תשובתו מתקבלת, ומת קודם זמנו, ובאותה מיתה מזדככת נפשו מתוך הצער שמקבלת וסובלת על היותה נעתקת מן הגוף קודם הזמן הנגזרת עליה, ומכל מקום מי ששב בתשובה גמורה בחרטה ועזיבת החטא לפני האל ית' אפי' בשעת מיתה אין לו שום עונש אחר המיתה, כי עונשי החוטא אחר ששב אינן אלא בזה העולם ביסורין או במיתה קודם הזמן הקצוב לו, אבל אין לו שום עונש בעוה"ב אחר מיתתו כיון ששב קודם מיתתו, אעפ"י שלא היתה תשובתו בפועל אלא בכח לפני האל יתברך, וזה יתבאר ממה שאמרו ארבע חלוקי כפרה שהם שלשה ותשובה עם כל אחד מהם, יום כפור ויסורין ומיתה כולם בזה העולם, ולא הזכירו שום עונש לנפש מי ששב בתשובה קודם מותו, כי רצה האל יתברך להקל על החוטא שלא יהא נדון ביסורי העוה"ב התמידיים, אלא ביסורי העוה"ז העוברים וחולפים, כי התעוררות התשובה אינו בא אלא מצד הנפש, והחטאים הם מצד הגוף, ולכן ראוי שיענש בגוף בזה העולם, ולא בנפש אחר מותו, כיון שהיא היתה סבת התשובה שהרהר תשובה בלבו ובנפשו, ובשלא שב בתשובה מצד שלא נתעוררה נפשו להרהר בתשובה היא נענשת בעולם הנפשות:

פרק ששי

ראוי לבאר ענין התשובה ששב האדם בכל שנה ושנה, וחוזר אחר כך למה שחטא, אם תועיל התשובה שעשה על העונות הקודמים גם כי חזר אחר כך לחטוא אותם החטאים, או אם נאמר שכיון שחזר למה שחטא יראה שלא היתה תשובתו נכונה ושלימה ולא גמר בלבו לעזוב החטאים והעונות הואיל וחזר אליהן אחר כך, ואומר כי נראה מדברי רבותי' ע"ה כי כיון שחזר האדם בתשובה מן החטאים שעשה וגמר בלבו שלא לעשותם עוד, השם יתברך מעביר חטאתו בתשובה זאת, ואם אחר כך חוזר לחטוא, יצר הרע הוא שפתה אותו מחדש לחזור למה שחטא, ולא יהיו החטאים הראשונים חוזרים וניעורים אחר שנתבטלו בתשובה הקודמת, וקשה על זה מה שאמרו (ביומא פ"ו) תנו רבנן עבירות שהתודה עליהן ביה"כ זה לא יחזור ויתודה עליהן ביה"כ אחר, ואם שנה בהם צריך שיתודה עליהם ביה"כ אחר, שנראה שאם שנה בהם אחר ששב והתודה ביה"כ, שצריך לחזור ולהתודות על אותם שהתודה קודם, ומה שאמר ואם לא שנה בהם והתודה עליהם עליו הכתוב אומר ככלב שב על קיאו וגו', נראה כי מה שאמר קודם ואם שנה בהם צריך להתודות עליהן, על העבירות הקודמות אמר שצריך לחזור ולהתודות עליהן הואיל ושנה בהן, יצא מכאן כי התשובה והוידוי שהתודה קודם לא הועילו לו, כיון שחזר ושנה באותם העבירות. ועכ"ז אינו מן הקושי, כי ממה שאמר צריך להתודות עליהן לא יובן כי אם לא התודה על הקודמות שחזרו להיתקן ואין התשובה והוידוי הראשון מועיל כלל, אלא שצריך לחזור ולהתודות עליהם עתה בכלל מה שצריך להתודות על מה שחזר אליהן עתה, כדי שיזכור שחטא כבר פעם ופעמים ולא ישוב עוד למה שחטא, אבל אם לא היה מתודה עתה אלא על מה שעשה עתה, גם מה שחטא קודם היה נסלח לו בתשובה הראשונה, אלא שלסבת קיום התשובה והוידוי השני הוא שצריך לזכור מה שחטא קודם כנזכר:

עוד אפשר לומר כי לא הזכיר כאן כי אם הוידוי ולא התשובה, כי אינו צריך לחזור ולשוב על מה שחטא קודם, כיון ששב קודם, אבל להעלותו על שפתיו בוידוי הוא צריך להיותו נזכר שלא ישוב עוד כנזכר, שהרי רבי אלעזר חולק על תנא קמא ואומר כי גם שלא שנה בהם שהוא משובח לחזור ולהתודות עליהם כמו שכתוב כי פשעי אני אדע, כ"ש כששנה בהם שראוי להעלות על שפתיו מה שחטא קודם, אבל בענין התשובה הואיל וגמר בלבו קודם שלא לחזור עוד אליה, ואחר כך השיאו הנחש הוא יצר הרע, כמלך הוא באותה שעה למה שחטא אז, ותשובתו הראשונה במקומה עומדת למה שחטא קודם, ונראה ראיה לזה מה שאמרו במסכת תענית (ט"ז) א"ר אדא בר אהבה אדם שיש בידו עבירה ומתודה ואינו חוזר בה למה הוא דומה לאדם שתופס בידו שרץ שאפילו טובל בכל מימות שבעולם לא עלתה לו טבילה זרקו מידו מיד עלתה לו טבילה שנאמר ומודה ועוזב ירוחם וגו' ואומר נשא לבבנו אל כפים וגו', ופרש"י שיש בידו עבירה גזל ואינו חוזר לשלם, נראה כי בשאר עבירות שאינן בידו, מיד שגמר בלבו שלא לעשותן עוד, נמחלו לו כמו מי שזורק השרץ מידו שעלתה לו טבילה מיד, וגם שיחזור אחר הטבילה פעם אחרת ויגע בשרץ, אם יחזור ויטבול נטהר מטומאת השרץ שבידו, כי מטומאת השרץ הראשונה כבר עלתה לו טבילה קודם, ולא יחזור ויטמא למפרע הטהרות שנגע בין טבילה לטבילה, וכמו כן מי שחטא ושב בתשובה וחזר לחטוא אינו צריך טבילה ותשובה למה שחטא קודם, כי אם וידוי להעלות את חטאיו על שפתיו ראשונים ואחרונים כדי שתהיה

רבי אליעזר ורבי עקיבא שאמר רבי אליעזר כ"ד ברכות ולא נענה, וירד רבי עקיבא אחריו ואמר אבינו מלכנו אבינו אתה וכו' מיד נענה, כסבורין העם לומר שזה גדול מזה, יצאת בת קול ואמרה לא מפני שזה גדול מזה, אלא שזה מעביר על מדותיו וזה אינו מעביר על מדותיו, שתהיה הכונה כי ר"ע היה מעביר על מדותיו, שהיה טבעו מוכן לחטוא בחטאים שאין השכל מרחיקם, ועכ"ז לאהבת השם היה מכניע יצרו ומעביר על מדותיו אלו, ורבי אליעזר היה בטבעו מוכן לעבודת בוראו, ולא היה צריך להעביר על מדותיו, כי כלם היו מכוונים לעבודת בוראו, עם היות מעשי שניהם ופעולותיהם שוות:

פרק חמישי

ואחר שנתבאר ההפרש שבין צדיק מעיקרו, ומי שחטא וחזר בתשובה, וגם כי מה שאמרו במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולין לעמוד, הוא בהיות מעשה שניהם שוין, כי אחר שחזר בתשובה הבעל תשובה הטיב מעלליו ופעולותיו כצדיק הגמור. צריך לבאר מי שלא נפקחו עיני שכלו עד שעת מיתתו, ובשעת דכדוכה של מות שב בתשובה שלימה, במה יזכה לחיי העוה"ב בהיותו רשע כל ימיו, כי גם שהספיקה לו תשובתו בהיותה שלימה במחשבתו בחרטה ועזיבת החטא להיות עונותיו נמחקים, עכ"ז לא גמר תשובתו להיותו נקרא בעל תשובה, כיון שלא בא לידו אח"כ החטא בפועל שיעזוב אותו, ונמצא בשעת מיתתו בלי עון ובלי מצוה, והיה ראוי שלא יהיה נענש ולא נשכר. והנה ידענו נאמנה כי יש לו שכר טוב ושהוא קונה עולמו בשעה אחת כפי מה שהשרישונו רבותינו ע"ה (ע"ז י' י"ז) וכמו שראינו כמה אנשים כלו בהבל ימיהם ושנותם בבהלה ואח"כ בשעה אחת קנו עולמם. ובתירוץ זה איפשר לומר כי גם הרשעים הגמורים אי אפשר מבלתי שיעשו אי זה דבר טוב או אי זה זכות, לשיזכו בו אחר התשובה מהחטאים הגדולים, ועל אותו הזכות הקודם קונה עולמו גם כי מת בשעת תשובתו, ויש לו חלק לעוה"ב כפי מדרגת מיעוט הזכיות שהיו לו, וגם שהיו חטאיו מהחטאים הגדולים באמונות נפסדות, איפשר שיעמוד לו אי זה זכות, כי גם שהכופר אין מצותיו חשובות לכלום, כי המודה בע"א הוא ככופר בכל התורה כלה (ספרי שלח), עכ"ז באי זה זכות כמצות הצדקה שנמשך ממנה תועלת למקבל, לגם שלא תהיה לכוונה טובה יעמוד לו אי זה זכות בעוה"ז או בבא, וכן מצות התשובה שהיא מכלל מצות עשה תחשב לו כעושה מצוה מחדש, לבד מה שהועילה לו לכפר על כל חטאתיו ועונותיו כנזכר:

אבל בידיעת ענשי הנפשות מצד החטאים אחר הפרדן מן הגוף תתחזק קושיא זו, כי איך איפשר לנפש החוטאת שנטמאה בכלל העבירות המוזהרות מאתו יתברך, שתזכך עצמה כמעט רגע במחשבת חרטה ועזיבת החטא. והנה הרמב"ן ז"ל כתב בשער הגמול כי עונש גהינם לנפש החוטאת הוא, שתהיה חוזרת ליסוד האש ונמשכת בדעתה להתעלות ולהתדבק בעליונים, ועובי העונות וגסות החטאים שהבדילו בינם לבין בוראם מונעים אותה ונמשכת ונצמדת באש של גהינם, ומחשבה זו הנמנעת ממנה הוא יסורין וצער גדול, מלבד צערי גהינם, וזה מענין הכרת הוא, וכן מצינו בתורה שהזכיר בענין העבירות הגופניות טומאת הנפש, כמו שכתוב ולא תטמאו את נפשותיכם וגו' אל תשקצו את נפשותיכם וגו' ונטמתם בם (ויקרא י"א), עבירה מטמטמת לבו של אדם, כנראה כי העונות והחטאים הגשמיים מעבים ומגשמים נפשו של חוטא להיותה נגללת ונגררת במקום העונש עם היותה עצם דק חצוב מתחת כסא הכבוד, ואם כן באי זה צד תזדכך זאת הנפש במחשבה קלה חרטה ועזיבת החטא, לשתתברר ותתלבן מאודם החטאים שלא תהיה נתפסת עוד באשו של גהינם בתשובה שעשה בשעת מיתתו, ובמה תתיפה מהסיג והחלודה הנדבקים בה מעובי וגסות החטאים והעונות. ובמי שנקרא בעל תשובה אינו מן הקושי כיון שהתמיד בעזיבת החטא בפועל כשבא לידו, הרי העביר מעליה את דופי עונה, כיון שבאת לידו דבר העבירה וניצל ממנה, בצער שנצטערה הנפש בצער הגוף במה שלא מילא תאותו עתה כמו שהיה רגיל, נזדככה ונצרפה מעובי אותו העון, וכן בכל מה שבא לידו לחטוא וניצל ממנו והתמיד בתשובה זו נזדככה הנפש וחזרה לאיתנה הראשון בספירותי' בהיותה נחצבת מתחת כסא הכבוד, אבל מי ששב ביום האחרון ובדכדוכה של מות בהיות נפשו מטומאה בעונות וחטאים שנתלכלכה בהם מיום היותה. איך תזכה נפשו לראות באור החיים במעט הזמן שחשב והרהר תשובה בלבו ומת מיד:

ולכן אני אומר כי גם שמי שמהרהר וגמר בלבו לשוב בתשובה לפניו בחרטה ועזיבת החטא נקרא צדיק, עכ"ז צריך לקבל עונש מה שחטא כפי חומר החטאים, וזה שחטא כל ימיו ובסוף ימיו חזר בו, האל ית' ממהר מיתתו קודם זמן הקצוב לו כדי שיהיה מיתתו קודם זמנו אם מעט ואם הרבה כפרה על כל מה שחטא. וכמו שהבעל תשובה העומד בתשובה כמה שנים, מזכך ומלבן נפשו מערבוב החטאים בצער שמצטערת במה שבאת לידו מה שהיתה נוהגה בו ופורשה משם לאהבת ה', כן במיתת זה שהיה רשע כל ימיו שמת קודם הזמן הקצוב לו נזדככה נפשו ונתבררה במרירות וצער שקבלה בצאתם מן הגוף שלא בטבעה, באופן שבזאת המיתה הוכנה להקביל פני בוראה. ומצינו לרבותינו ע"ה שאמרו

במסכת

חטא שיהיה, אמר הכתוב שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם, אמר שובו בנים על מי שחטא בשגגה שלא עשה המצוה לסבת היותו בלתי מצוי במקום עשיית המצוה בזמן עשייתה ולא ידע זמנה, וכיון שלא חטא אלא בשוגג עדיין נקרא בן לאלהיו שבשמים, שאילו לא שגג עשה המצוה, ועל מי שידע זמנה והיה ספק בידו לעשותה ולא רצה לטרוח מעט הטורח, אמר שובבים, שהלך שובב בדרך לבו שלא לעשות מצות בוראו כרצונו עם היותו יודע זמן ואופן עשייתה, ועם כל זה יקבל האל ית' תשובתו עם היותו שובב. ועל מי שלא רצה לעשות המצוה עם היותה מוכנת לפניו שלא לקיים מצות הבורא שהוא עליו, אמר ארפא משובתכם, כי משובה היא יותר משובב כי משובה מורה על הפעולה עצמה ושובב מורה על האיש שהיה שובב בעת היה, וגם כי חטאו חמור אמר האל יתברך שירפא משובתו שידע רצונו וכיון למרוד בו, כשישוב ונחם על רעתו ירפא וימחץ מכתו, ולחומר חטאו הוצרך להזכיר בו רפואה מה שלא הזכיר בחטא ועון, וכן אם עובר אדם על מצות לא תעשה בשוגג או במזיד או בפשע צריך לכוין בתשובתו הפך אופן עשיית העבירה, ובתשובתו זאת יקרא בעל תשובה לתלות ויוה"כ מכפר כמו שכתוב (ויקרא ט"ז) כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו, כלל בכאן ג"כ שלשה אופני עשיית החטא, כי במה שאמר יכפר עליכם לטהר אתכם כלל כל מה שהוא בידיעה שהוא מזיד ופשע שהוא עון שחוטא בגופו וצריך כפרה וטהרה מאתו ית'. ולזה אמר יכפר העון והפשע שהוא עליכם, ויטהר אותו ברחמיו וחסדיו, כי מצד השכל אין כפרה וטהרה למי שחטא במזיד, ועל שחטא האדם בשוגג אמר מכל חטאתיכם לפני ה', כלומר החטאים שהיו בשוגג שלא ידעתם שהייתם חוטאים אלא לפני ה' לבד הוא שהיה גלוי, תהיו נטהרים מהם מעצמיכם. ולזה אמר תטהרו ולא אמר אטהר אתכם:

וכן כשעבר אדם על כריתות ומיתות ב"ד בשוגג או במזיד או בפשע צריך לכוין בתשובתו הפך אופן עשיית העבירה, ותשובתו זאת ויוה"כ יתלו וייסורין ימרקו ויגמרו כפרת עונו, וכמו שכתוב (תהלים פ"ט) ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם, וייחס השבט לפשע כי שבט המוסר הוא מתנקם ממי שהוא פושע במרד ובמעל, מה שאין כן בנגע שהיא מעצמה מעברת ואינה נוקמת כל כך כמו בשבט המכה בכל עת, ולא רמז הכתוב הזה שהוא על כרת, עון החטא שהוא בשוגג, כי על השוגג של עון שיש בו כרת חייב להביא קרבן בזמן המקדש ואין צריך ייסורין למרק עונו, וכן כשחלל ה' בשוגג או במזיד או בפשע הוא צריך לכוין בתשובתו הפך אופן חטאתו, ובתשובתו זאת יוה"כ ויסורין תולין ומיתה ממרקת, כמו שכתוב (ישעיה כ"ב) אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון, כי אפילו על המזיד שאינו פושע לא יכופר לו העון עד המיתה, אבל בשוגג אם הוא חילול ה' בדבר שיש בו כרת יתכפר בקרבן, ואם לאו אפשר שלא יענש במיתה על חילול ה', כיון שלא היה כ"א בשוגג, ולכן לא הזכיר אלא עון כמו שכתבתי:

וכמו שיש הפרש בשלשת אופני עשיית החטא בכוונת התשובה, כמו כן במעשה התשובה, כי גם שבהרהור התשובה בלבו נקרא צדיק כמו שכתבנו למעלה, עם כל זה אינו מכופר חטאתו עדיין עד אשר ייטיב מעשיו בפועל ויקבל ייסורין כפי חומר החטא, וגם זה אינו שוה בשלשת אופני עשיית החטא, כי כשחוטא במזיד יכבדו עליו היסורים, ויותר מהמה כשיהיה החטא במרד ובמעל, למרק עונם מרדו ופשעו, וכן אמר דוד ע"ה (תהלים נ"א) חנני אלהים כחסדך, כי דמיון חסדי האל ית' יספיקו לחון ולחום על כל מי שצריך רחמים וחנינה, ואמר (שם) כרוב רחמיך מחה פשעי הרב כבסני מעוני, כי כפי עונש הפושע ומורד בשי"ת, צריך רוב רחמיו לחמול עליו ולכפר חטאתו, ואם לא כרוב רחמיו כביכול לא היה מרחם ומכפר, ואמר בפשעים מחה, כי גודל העון בהיותו במרד ובפשע הוא כאלו מעבה הכתם מעולם העון עד שצריך להעביר אותו למחות אותו, כאלו הוא נראה ויש בו ממשות שצריך לגררו ולמחותו, דמיון הטינוף המודבק בשולי המעיל שצריך גרירה ומחייה במים להעביר אותו. ובעון אמר הרב כבסני מעוני, כי אינו כ"כ כמו הפשע ועם כל זה צריך כיבוס הרבה, דמיון המעיל המטונף ואין טינופו בעין בפניו אלא מעורב וצריך כיבוס הרבה להעבירו. ובחטא אמר טהרני שהוא כמו אבק הנדבק במעיל, כי בניעורו או בהעביר אותו במים לבד בלי כיבוס יהיה טהור ומלובן, כי אינו שוה החוטא בשוגג לחוטא במזיד, וכן אמר גם דוד ע"ה (שם ל"ח) כי עוני אגיד אדאג מחטאתי, הורה כי העון שהוא במזיד צריך האדם לדאג ולהצטער עליו במחשבה ובדבור, ובחטא גם כי לא יוציא אותו בדבור אלא שיצטער וידאג במחשבתו מספיק לכפרתו, והוא יתברך מקל עוד על החוטא לפעמים שלא יצטרך להצטער על העון שהוא במזיד יותר ממה שהיה בשוגג, וכמו שאמר משה ע"ה (שמות ל"ד) נושא עון ופשע וחטאה, ואמרו חכמים ע"ה (יומא ל"ו) שבקש משה כשחטאו ישראל ויחזרו בתשובה שיעשה להם זדונות כשגגות, ולזה הקדים עון ופשע לחטאה, גם כי סדר הוידוי הוא חטא עון ופשע. וכוונת הענין כי אין השכל גוזר שיכופר עון המזיד ופושע בדברי האל יתברך, אלא שצריך להחשיב אותם כאלו הם שוגג, והשוגג יש לו כפרה דרך סברא כיון שלא כיון

לחטוא

שתהיה תשובתו נכונה וקיימת, ועכ"ז צריך האדם להיות זריז ומהיר בכל שנה לזכור כל חטאתיו ולשוב מהם כדי שתהיה תשובתו נכונה ושלימה, ולא יהיה כמי שאומר אחטא ואשוב שאין מספיקין בידו לעשות תשובה (יומא פ"ה), ונראה כי אם זכה והספיקו בידו לעשותה שהיא תשובה, אע"פ שחזר אח"כ לחטוא כמו שאומר אחטא ואשוב אחטא ואשוב, ולכך אמר דוד ע"ה (תהלים נ"א) הן בעוון חוללתי ובחטא יחמתני אמי הן אמת חפצת בטוחות וגו', כלו' הן ודאי הוא כי בעון חוללתי ובחטא יחמתני אמי, ולכך אני חוטא וחוזר וחוטא פעם אחר פעם כפי הכנת טבע הבריאה, אבל מפני זה איך נועל דרכי התשובה למי ששב אע"פ שחוזר וחוטא באותו עון עצמו, אם הוא גומר בלבו בכל פעם ששב שלא יחזור לאותו החטא, ואחר כך יצרו תקפו וחוזר אליו, וזהו אומרו הן אמת חפצת בטוחות וגו', כלומר מה שאתה חפץ בתשובה הוא שתהיה אמתית בגמר לב שלא לחזור לחטא, ואם אחר כך יחזור נמלך הוא, כיון שאתה הכרת מחשבת תשובתו קודם, שהיתה אמתית, וייחס העון למה שחולל, והחטא למה שיחמתהו אמו, כי העון שהוא במזיד ובידיעה הוא מיוחס אל הנפש המשכלת שיודע ומכיר בשכלו שהוא חוטא ואינו נמנע מלחטוא, מה שאינו כן בחטא שהוא בשוגג שהוא חוטא מצד נפש הבהמית והוא יצר הרע, והוא חוטא בלי ידיעה כבהמה, ולכך אמר בעון חוללתי שהוא יצירת נשמתו מתחת כסא הכבוד, וכמו שאמר שלמה על התורה הגנוזה אלפים דור קודם שנברא העולם אמר (משלי ח') באין תהומות חוללתי, כי הוא מורה על ענין בריאת דבר אלהי, כמו כן בנשמה שנבראת מתחת כסא הכבוד אמר בה חוללתי, כי בידיעתה נעשה העון כשהוא במזיד ובידיעה. ולכן נאמר על הנשמה הזאת הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה, כלומר העון אשר הוא במזיד הוא ממנה ונדבק בה ולכן תכרת כשעונה בה, כמו שדרשו חז"ל בזמן שעונה בה שלא שב בתשובה. ובחטא אמר יחמתני אמי כי החטא שהוא בשגגה נמשך מתחלת יצירתו בבטן אמו שהוא יצירת אמו, אשר ממנו נמשך היצר הרע שדבק בו בשעת יציאתו מבטן אמו, כמו שכתוב לפתח חטאת רובץ והוא היצר הרע הנמשך מן החומר, אשר ממנו נמשכים החטאים שהם בשוגג, כי לזה אמר חטאת רובץ, ולא אמר עון רובץ, כי גם שהעונות הם ג"כ מצד היצה"ר, אינם מיוחסים כל כך אליו, כיון שהוא בידיעה והכרת הנפש המשכלת שיודעת שהוא חטא, ואינה גוברת על יצר הרע ואינה מוחה בו, ולכן העון מיוחס אליה כמו שכתבתי:

פרק שביעי

גם כי החרטה על מה שעבר והעזבת המעשה לעתיד היא תשובה כוללת לכל מיני העונות בין במזיד בין במרד בין בשוגג, עכ"ז יש אי זה חלוק בתשובת העונות מהמרדים והחטאים וכן בכל א' מחברו, וביאור זה כי מה שאמרו חכמים (יומא פ"ו) עבר אדם על מצות עשה ועשה תשובה אינו זז משם עד שמוחלין לו, דכתיב (ירמיה ג') שובו בנים שובבים וגו', אינו שוה מי שעבר על מצות עשה בשוגג שלא ידע במשל שיום פלוני הוא ר"ה ולא השתדל להמצא במקום שישמע תקיעת שופר, עם מי שידע שר"ה הוא יום פלוני והיה יכול לבא ולהמצא באותו היום במקום שיש מי שיתקע שופר ולא רצה, או שהיה במקום שהיה יכול לשמוע ועמד בביתו ולא רצה להשתדל לשמוע קול השופר, וכן זה שלא רצה לעשות המצוה מצד שלא רצה לטרוח מעט הטורח או להשתדל מעט להמצא במקום שיוכל לעשות המצוה ויעשנה, אינו שוה עם מי שהיה יכול לעשות המצוה בלי טורח ובלי עמל אלא שאינו רוצה לעשותה כדי שלא לעשות מצות האל יתברך, והוא יודע רצונו שצוהו לעשות המצוה ומכוין למרוד בו שלא לעשותה, וכן (שם) כשעבר על מצות לא תעשה שאמרו שתשובה תולה ויה"כ מכפר, אינו שוה העובר על מצות ל"ת בשוגג למי שעבר עליה במזיד או בפשע, וכן (שם) בכריתות ומיתות ב"ד שתשובה ויה"כ תולין ויסורין ממרקין, וכן בחילול ה' שמיתה ממרקת, בכולם אינו שוה שוגג למזיד ולפושע כמו שאמרנו, וכיון שאין אופן עשיית החטא שוה, גם התשובה לא תהיה שוה לשוגג ומזיד ופושע, עם היות חומר החטא במהותו שוה בכלם, כי מי שעבר על מצות עשה בשוגג צריך שיתנחם על מה שלא שת לבו אל דבר ה' לידע זמן עשיית המצוה ואופן עשייתה, וישים על לבו להתעורר מכאן והלאה ולידע זמן עשיית המצות ואופן עשייתם ויכין עצמו לעשותם, ובהיותו גומר בלבו כל זה נמחל לו מה שחטא שלא שת לבו לעשות המצוה, אבל מי שלא רצה לעשותה בשביל מעט ההשתדלות בידעו זמן ואופן עשייתה, צריך להתנחם על מה שלא רצה לעשות המצוה, ויגמור בלבו לטרוח ולהשתדל בעשיית המצות מכאן והלאה גם כי תצטרך טורח ועמל גדול, ומי שפשע ולא רצה לעשות המצוה בהיותה מוכנת לפניו בלי טורח ועמל שלא לעשות מצות בוראו, כשישוב צריך להתנחם על מה שהמרה ופשע במצות בוראו והעיז פניו בפני האל יתברך כי מלא כל הארץ כבודו שלא לעשות מה שצוהו, ויגמור בלבו מכאן והלאה להיותו נכנע ונכוע לפני האל ית' לעשות מצותיו בלב שלם ובנפש חפצה, כי מלת תשובה מורה כפי מה שכתבנו למעלה על היותו שב ממה שעשה, ואם לא יעשה הפך ממה שעשה קודם בזמן החטא לא תקרא תשובה:

ואפשר כי על שלשה אופני עשיית החטא איזה

חטא

לו לכפרה, וכן אמר ירמיה ע"ה (ירמיה י') יסרני ה' אך במשפט אל באפך פן תמעיטני, רצה כפי זאת הכונה כי אם יבאו עליו יסורין שיהיו לכפרת עון במשפט, ושלא יפתנו יצרו להקשות את לבו לבעוט בהם, באופן שתהיה מכתו אנושה ובלתי מכפרת עון, ולכן אמר יסרני ה' אך במשפט, כלומר שיהיו היסורין לכבות עוני במשפט היסורין, ולא להתנקם ממני אם אקשה ערפי ולא אסבלם, ולכן אמר אל באפך פן תמעיטני, כי היסורין שהם לכפרת עון הם מגדילים את האדם שנשאר נקי מעון אחר שסבל היסורין, ואם אינם כפרת עון, ממעיטים ומקטינים אותו בלי תועלת והוא נזוק בגופו ועונו לא נתכפר:

פרק תשיעי

בשנחפש על כלל היסורין נמצא אותם נחלקים לשני מינים, יסורין שהם באים על האדם החייב על העבר, או הבאים על האדם הצדיק על העתיד, ואותם שהם באים על העבר הם ב' חלקים, היסורין שהם לכפרת עון, ואותם שאינם לכפרת עון אלא בשב' כנזכר למעלה, ואותם שבאים על העתיד כמו כן הם ב' חלקים אותם שהם לאהבה להיטיב לאיש הסובל אותם בעוה"ז ובעוה"ב, ואותם שהם לתמורת הרעה שהיתה מיועדת לבא עליו ומעט היסורין היו סבה שלא באה ולא נגעה בו הרעה:

אמנם היסורין הבאים על האדם לכפרת עון הם כשיודע ומכיר היותו ראוי שיבאו עליו היסורין מצד עונותיו, ואם בתחלת בואם לא ידע יפשפש היטב במעשיו ויתלה בהם, כמו שאז"ל (ברכות ה') ראה אדם שיסורין באים עליו יפשפש במעשיו שנאמר (איכה ג') נחפשה דרכינו ונחקורה פשפש ולא מצא יתלה בביטול תורה שנאמר (תהלים צ"ד) אשרי הגבר אשר תיסרנו יה, ופירש רש"י ז"ל פשפש ולא מצא עבירה בידו שבשבילה יסורין הללו ראויין לבא, נראה כי מה שאמר למעלה יפשפש במעשיו הוא שיחפש על אי זו עבירה באו לו יסורין הללו ואחר שפשפש ומצא יעשה תשובה, ולא אמרו ראה אדם שיסורין באין עליו יעשה תשובה, שנראה שצריך לידע ולהכיר שאותם היסורין באו עליו כדין וכשורה על מה שעבר שיש לו אי זו התיחסות עם אופן אותם היסורין, ועל כן הוכיחו מן הכתוב שאמר (איכה ג') מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו, נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה עד ה', כי מה שאמר הכתוב (שם) נחפשה דרכינו חוזר על מה יתאונן אדם חי, כי כשבאות קורות ומאורעות מיסורין על האדם הוא מתרעם על מה באה אליו הצרה ההיא, ואינו נותן אל לבו מה שיש בידו מן החטאים די סיפוק היסורין הבאים עליו והותר, וזהו שאמר מה יתאונן ויתרעם אדם כיון שהוא חי ולא נגעה חרב עד הנפש, וכי יהיה הוא גבר גובר על חטאיו לשלא יבאו עליו יסורין, וכמו שדרשו בקידושין פרק עשרה יוחסין (ד' פ') ולכן ראוי לחפש הדרכים ולחקור על איזה חטא הוא שבאה אליו הצרה ההיא, שאם הוא לידע דרך כלל אם יש לו חטאים, זה דבר שלא ימלט כי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, וא"צ חיפוש וחקירה על זה, וכיון שאמר הכתוב נחפשה ונחקורה נראה שהחקירה היא על ידיעת החטא המסויים שעליו באו אליו היסורין כמו שכתבתי, ולכן אמרו פשפש ומצא יעשה תשובה, שנאמר ונשובה עד ה', כי כשידע על ידי הפשפוש והחקירה החטא שבסבתו באה אליו הצרה ההיא ישוב כפי מה שצריך מהתשובה על אותו החטא, כי אין התשובה שוה בכל החטאים כמבואר בפרקים של מעלה, ובידעו במה חטא תהיה תשובתו שלימה וגמורה שתגיע עד כסא הכבוד, ואם פשפש ולא מצא יתלה בביטול תורה כמו שכתוב אשרי הגבר אשר תיסרנו יה וגו', כי כיון שלא מצא עון מיוחס ליסורין שבאו עליו יתלה בביטול תורה, כי התורה כוללת כל מיני העונות הכתובים בה, כשהאדם קורא ולומד בתורה הרי הוא כמקיים המצות ונזהר מן העבירות הכתובות בה, וכמ"ש (מנחות ק"י) זאת התורה לעולה כל הקורא בפרשת עולה כאלו הקריב עולה וכו', וכשהוא מתבטל מלימודה הרי הוא כאלו אינו מקיים המצות ואינו נזהר מן העבירות, ואם כן ביטול התורה כוללת כל מיני העבירות, ולכן מי שלא מצא בעצמו עון בפועל מיוחס ליסורין הבאין עליו, יתלה בעון ביטול לימוד התורה שהוא כולל כל העונות, ובכלל ימצא העון שהוא מיוחס ליסורין שבאו עליו, כדכתיב אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו, למדנו שבשביל יסורין צריך אדם לבא לידי תלמוד תורה כמו שפירש רש"י ז"ל, וכשהוא לומד נראה שאין מקום ליסורין שיבאו עליו, שהרי הוא כאלו מקיים כל המצות כי (פאה פ"א מ"א) תלמוד תורה כנגד כולם, וכמו שלמדו גם כן שם בברכות (ה') שכל העוסק בתורה יסורין בדילין ממנו, ואמרו תלה ולא מצא בידוע שיסורין של אהבה הן שנא' (משלי י"ג) כי את אשר יאהב ה' יוכיח וכו', כי כיון שנזהר בעסק התורה אין ספק שיסורין אלו של אהבה הן להוסיף שכרו לעולם הבא יותר מכדי זכיותיו כמו שפי' רש"י ז"ל, למדנו מכאן כי היסורין שהם באים לכפרת עון צריך שיכיר האיש המוכה על אי זה חטא באו אליו יסורין הללו וידע השגחת האל יתב' עליו שמעניש אותו מדה כנגד מדה, ומביא עליו יסורין דומים לחטא שחטא, ובזה יוכר לאדם היסורין שהם באים לכפרת עון ולא מקרה היה לו, וכמו שאמור בתוכחות (ויקרא כ"ו) ואם בחקותי תמאסו ואם את משפטי תגעל נפשכם וגו' והפקדתי עליכם בהלה וגו' מכלות עינים ומדיבות נפש וזרעתם

לחטוא, ולהיות מן הנמנע כפי מה שגוזר השכל שיכופר העון שהוא במזיד אחר נושא ומעביר כאלו נושא ומעביר אותם מלפניו כאלו לא היו ולא עשאם, שאם היה מחשיב אותם מצויים ושעשה אותם, לא היה כדאי להתכפר מצד היותם במזיד כמו שכתבתי:

פרק שמיני

היסורין הבאים על האדם מצד עונותיו, לפעמים בגופו, לפעמים בבני ביתו, לפעמים בממונו, כי האדם ידאג ויצטער עד מאד בחסרון שיגיע לו בבניו ובממונו, וכמלא שהיסורין לעולם בגופו, אלא שאינם שוים אלא כפי מה שראוי לו על מה שחטא, והנה פרעה שהיה בזמן אברהם אבינו ואבימלך ופרעה ומצרים כלם לקו בגופם ובבני ביתם ובממונם, כמו שכתוב (בראשית י"ב) וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים ואת ביתו על דבר שרי אשת אברם, ולאברם היטיב בעבורה, ובאבימלך כתיב (שם כ') וירפא אלהים את אבימלך ואת אשתו ואמהתיו, וכתיב ויקח אבימלך צאן ובקר ויתן לאברהם, ופרעה ומצרים לקו בגופם במכות שבאו עליהם ובכללם מכת בכורות לבניהם, ואח"כ בממונם, כמו שכתוב (שמות י"ב) וינצלו את מצרים, וגם בצדיקים הקב"ה מדקדק עמהם כחוט השערה ומנכה מיעוט עונם ביסורין, מי לנו גדולים משלשת הרועים משה אהרן ומרים משה לקה מעט מן הזמן בצרעת ידו על שאמר (שם ד') והן לא יאמינו לי, אהרן קדוש ה' לקה בבניו נדב ואביהוא, כמ"ש (דברים ט') להשמידו וכתיב (עמוס ב') ואשמיד פריו ממעל, ומרים לקתה שבעת ימים בצרעת על אשר דברה במשה כמו שכתוב (במדבר י"ב) ותדבר מרים וגו' וכתיב תסגר שבעת ימים, ובנביאים מצינו (יהושע ז') עכן שלקה בשלשתן, וישראל כשחטאו בזמן השופטים, (מ"א ט"ז) וחיאל מבית האלי לקה בבניו, והרבה כיוצא בהם לקו בגופם ובבניהם ובממונם, כמו שקרה לאיוב (איוב א') כי הצער המגיע להם מהם הוא כפרת העון כפי ערך העון, כי אין לאדם בדברים הגופניים בזה העולם תועלת והנאה, כ"א בבריאות גופו ובבני ביתו בממונו, וכשיקרה בהם אי זה חסרון, אין ספק שהוא מצטער ומגיע לו מן הצער שיעור מה שנהנה בדבר העבירה, כי לא ימלטו עונותיו מחלוקה, או הם התלויים בגופו לבד כמו רוב המצות אם הוא נמנע מעשותם, או רוב העבירות שהם תלויות בגופו במחשבה או במעשה, וקצתם תלויים בבני ביתו אשתו ובניו, ואם הוא מן האנשים החשובים ובעלי מעלה ושם נקראים בני ביתו ג"כ המונהגים על פיו וכמאמרם (שבת נ"ד) כי הוא נתפס בעונם כיון שיש בידו למחות ואינו מוחה, וקצתם תלויים בממונו ובקיומו, בהפסד ממונו על היותו עומד על משמרתו שלא לעבור על אחת ממצות ל"ת ובעזיבת החטא במה שאין לו רשות לעשותו:

והנה ענשי התורה לאנשים העוברים על מצות השם הם על דרך זה בגופו ובממונו, העבירות שעושה אותם בגופו אם הם מהחמורות חייב אחת מד' מיתות ב"ד, ובחייבי לאוין הוא נענש מלקות בגופו, ואותם שאין בהם מעשה פטור מן המלקות להעדר המעשה בהם, ואותם שהם בממונו כגזלות והבלות ודיני קנסות נענש ג"כ בממונו, וקנס אונס ומפתה גם כי הוא בא על מעשה גופו ולא בממונו נענש בממונו לסבת מה שחסר ממון ופגם בת ישראל, וכיון שצריך לשלם הפסד הממון הוא פטור מעונש הגוף, על העיקר שאין אדם לוקה ומשלם, וכן בחבלות וכיוצא בהם משלם ממון שהפסיד לנחבל בחבלו בו, ולא מצינו בתורה לב"ד שיענישו לאדם שום עונש בביתו או בבניו, וכמו שאמר פשט הכתוב לא יומתו אבות על בנים, כי אולי יפשע האדם בבניו ובבנותיו להענישם על ידי ב"ד ואין ב"ד מכירים את לבבו, אבל בדיני שמים נענש האדם בבניו וכמו שאמר הכתוב ערירים ימותו, ואמרו בעון נדרים בנים מתים, כי האל יתברך שהוא בוחן לבות וכליות הוא יודע מצפוניו ומעניש את האדם במה שיכאיב ויצער אותו כפי עונש חטאתו, וכשהאדם חוטא בשוגג גם כי יהיה החטא מן החמורים, מקל עליו האל יתברך להענישו בממונו והוא הקרבן שמביא על חטאתו ונסלח לו, וכשהחטא הוא מאותם שאינם חייבים עליהם כרת אינו נענש אפילו בממונו, הכלל כי כפי מה שחוטא האדם נפרע האל ית' ממנו אם בגופו אם בבניו אם בממונו, ואם הוא צדיק יהיה שלם בגופו שלם בבניו שלם בממונו. ולזה אמר הכתוב (דברים ו') ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך, הורה כי בהגיע האדם למעלת אוהב האל יתברך יהיה שלם בכל כמו שאמר בכל לבבך, והם הבנים שחקוקה אהבתם בלבבות, ובכל נפשך והוא בריאות הגוף, כי היסורין מצערין את הנפש, ובכל מאדך והוא הממון, כלו' כשתאהב הש"י תהיה שלם בכל בניך ובכל בריאות גופך ובכל ממונך ולא תחסר כל באהבתו, ולכן אם תהיה בסכנת מות או חסרון בנים וממון על קדושת שמו ראוי שתשליך כולם אחרי גוך, ותשליך יהבך על ה' לבדו כי הוא ישלם שכרך משלם בעוה"ז ובעוה"ב באהבתך אותו, כי מי שסובל היסורין בעוה"ז טוב לו לעה"ב:

וענין היות היסורין מכפרים עון הוא לסבת מה שהתענג בעשיית העבירה בגופו, וכשסבלו היסורין תהלש כח תאותו ולא תגבר עליו עוד להחטיאו, ועונו הקודם יתכפר, ואם לא סבל היסורין בגופו תהי עונו על עצמו, עד אשר ישוב ויתכפר לו, כי מי שבועט ביסורין אין היסורין

לו

אותם המצות שהיו יכולים להשלים עצמם ונפשם לקנות מדרגה גדולה מחיי עולם הבא, ולסיבת בלתי הגיעם להכנת עשיית אותן המצות אינם משיגים מה שהיה ראוי שישיגו על ידם בהיות רצונם וחפצם לעשותם, והאל יתברך לא ימנע טוב מבעליו, וכיון שהוא רואה שיש בכחם לעשות יותר ממה שיכולים להוציא בפועל ורצונם להצטער בעבודתו יתברך, כי קיום המצות ולימוד התורה עונג הוא להם, ונמצא שאינם משיגים כל מה שבכחם להשיג, אז מביא האל יתברך עליהם יסורין שיודעים שהם מאתו יתברך, כדי שיסבלו צער בגופם בעבודת האל יתברך, ויוציאו לפועל טוב הכנתם וחפצם להצטער בעבודת האל, ונמצא שהשלימו עצמם בזה העולם בכל מה שבכחם להשלים, ובזה יזכו למדרגה גדולה מחיי העוה"ב מה שלא היו משיגים אם לא היה מביא עליהם האל יתברך אותם היסורים, שלא היו עושים כל מה שבכחם לעשות, והוא חסרון בחק הצדיק השלם שלא יעשה מה שבכחו לעשות, גם כי לא יהיה מצד השתדלותו אלא מצד שאין בא לכלל חיוב כמו שאמרנו, ולכן הוא מושגח מאתו ית' באהבתו אותו להכין דרך לפניו במה שיצטער ויוציא לפועל מה שבכחו לעשות בעבודת האל יתב', ודומה זה לענין נסיון הצדיק, כי גם שיודע האל יתב' שיעמוד בנסיון מנסה אותו לתועלתו שיוציא לפועל מחשבתו הטובה ובזה יגדל שכרו, כמו שבארו המפרשים ז"ל בענין הנסיון שהוא לתועלת המנוסה:

והוא שאמרו בענין היסורין אם רואה אדם שיסורין באים עליו יפשפש במעשיו פשפש

ומצא יעשה תשובה לא מצא יתלה בביטול תורה תלה ולא מצא בידוע שיסורין של אהבה הן, הכוונה כי כל עוד שהאדם מקצר בעבודת האל ואינו עושה כל מה שחייב לעשותו אין מקום שיבואו עליו יסורין של אהבה, כי הם אינם באים אלא למי שהשלים חקו ויש בכחו לעשות יותר ממה שהוא מחוייב לעשותו, וכיון שזה קצרה ידו במה שהוא מחוייב כ"ש במה שאינו מתוייב, ואם כן יסורין אלו הם על מה שלא השלים מה שבכחו להשלים, ואם מצא עצמו שלם בעבודת האל ולא קצרה ידו במצות, יתלה בביטול תורה שאמר הכתוב (יהושע א') והגית בו יומם ולילה, ואולי וקרוב לודאי שלא קיים בכל יום מצות תורה ביום ובלילה ובטל מקצתם, ויש לו חטא בזה, ומפני שהוא ענין תמידי כי אפילו הצדיק הגמור אינו יכול לעמוד עליו לעולם, לזה אמר יתלה בביטול תורה, כי הוא קרוב שהוא מבטל איזו שעה ביום ולכן באו עליו היסורין, ואם גם בזה נזהר שלא בטל תלמוד תורה אפילו שעה אחת בידוע שהן יסורין של אהבה, כי כיון שלא קצרה ידו בכל מה שנצטוה בלימוד התורה וקיום מצותיה, נראה שיש בכחו להוציא לפועל בעבודת האל יותר ממה שהוא מחוייב ומצווה, ולזה מביא עליו האל יתב' יסורין כדי שיזכה בזה למדרגה גדולה וישלים כל מה שבכחו להשלים, ולזה אמרו כל יסורין שיש בהן ביטול תורה או תפלה אינם יסורין של אהבה, כי כיון שאינו יכול להשלים מה שחייב איך יבואו עליו יסורין להרבות שכרו, ואפילו למי שסובר שאלו יסורין של אהבה, כיון שאינו מתבטל מלימוד תורה ומן התפלה אלא בסבתן, הרי אינו מקצר במה שבכחו לעשות, וכיון שבכחו וברצונו לעשותם, מחשבה טובה מחשיבה האל ית' למעשה, במה שכבר שם בפועל ומביא עליו יסורין שמכבידין ומטריחין אותו יותר מלימוד התורה ותפלה, כדי שתתעלה מעלתו בזה. ועל כל פנים צריך שיקבל אותם מאהבה, שאם אינו מקבל אותם מאהבה אינם יסורין של אהבה, כפי מה שגדרנו בהם שהם באים להוציא לפועל מה שבכחו להוסיף בעבודת האל, כי לזה נקראו יסורין של אהבה שיודע ומכיר כי האל ית' באהבתו אותו הביאם עליו, ולזה היו אומרים לבעלי היסורין (ברכות ה') חביבין עליך יסורין, וכשהיו אומרים לא הן ולא שכרן היו מסירים אותם מעליהם, וכמו שאמרו יהב ליה ידיה ואוקמיה, ואין ספק כי יסורין אלו היו מאהבה שהיה רצונם וחפצם שיעמים האל יתב' עליהם יותר בחשבם שיהיו יכולים לעמוד עליה, וכשראו שלא היו יכולים לעמוד על כובד היסורין אמרו לא הן ולא שכרן, ולא היו תוהין על הראשונות כי כל מה שיכלו לסבול בסבר פנים יפות סבלו, ומה שלא יכלו לסבול אמרו לא הן ולא שכרן, כיון שלא היו יכולים לקבלם בסבר פנים יפות מצד הצער טוב היה שיוסרו מהם, וזהו שאמרו לא הן ולא שכרן, שהוא כמו תפלה שהיו מתפללין לאל יתב' שלא יתמיד בהם היסורין גם כי לא יהיה להם אותו השכר הגדול, כיון שלא היו יכולין לסבלם כראוי כמו שכתבתי. וכן באים יסורין בלי חטא על הצדיק גמור לכפרת הדור ולהטיב לדור בעבורו, וכמו שאמרו (ב"מ פ"ה) כולהו שני דיסורי דר' אלעזר וכו' וכולהו שני דיסורי דרבי וכו' וכן שכיבת יחזקאל על צדיו כמבואר בכתוב (ד') למרק עון בית ישראל:

והיסורין הבאים על הצדיק תמורת רע קשה מהם, שהיה מעותד לבא עליו בבחירתו

כמשל הספינה שהזכירו חז"ל, נקראים גם כן יסורין של אהבה, כי אינם באים מצד עון אלא לאהבת האל ית' אותו כדי שלא ילכד בדבר יותר קשה מאותן היסורין שמביא עליו, ואם לא היה אהוב לאלהיו לא היה משגיח האל יתברך עליו להצילו מהרעה הבאה עליו בבחירתו, והיה נלכד ברשת זו טמן לו:

וגם שאמרנו כי היסורין שהם נקראים יסורים של אהבה הם לעתיד להטיב למקבל אותם

בעוה"ז ובעוה"ב, עם כל זה נראה בקצת היסורין

שנקראו

לריק זרעכם, כנגד מה שאמר ואם בחקתי תמאסו אמר מכלות עינים, כי ענין המיאוס הוא דבר שאין העין יכולה לראותו, ולכן יוכיחם בכליון עינים כפי מה שחטאו, וכנגד מה שאמר ואם את משפטי תגעל נפשכם, אמר ומדיבות נפש, כפי מה שחטאו בנפשם בגיעול הנפש, וכנגד מה שאמר להפרכם את בריתי, והוא ענין ביטול ברית התורה כאלו לא היה, אמר וזרעתם לריק זרעכם וכו' שהוא ענין היות יגיעם לריק וכאלו לא זרעו, וכמו שדרשו בשבת פ' במה מדליקין (ל"ג) פסוקי התוכחות מיוחסים אל העונות מדה כנגד מדה:

ולפעמים באים לאדם יסורין בסבת רוע הנהגתו וסכלותו, ואינם כיסורין שהם לכפרת עון, מצד כי בדוע בחירתו הביאם עליו, כמי שלא נזהר במאכלו ומשקיו ומלבושו ובא לידי חולי, וכן מי שלא נזהר בלשונו ובמעשיו והיה סבה שהכו אותו בני אדם וייסרו אותו, וכיוצא כאלו היסורין הבאים על האדם ברוע הנהגתו הוא חושב שבאים אליו מהאל יתברך על עונותיו ומחפש לפי דעתו ואינו רואה עון שיבאו לו בסבתו יסורין אלו, ונתרעם על האל ית', וכמ"ש הכתוב (משלי י"ט) אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו, וכמו שכתב הר"מ ז"ל בשמונה פרקים אשר הקדים למסכת אבות וכן אמר הכתוב (משלי כ"ב) צנים פחים בדרך עקש שומר נפשו ירחק מהם ותניא (ב"ב קי"ד) הכל בידי שמים חוץ מצינים פחים דכנה וקרה פה ומוקש בדרך עקש כי בידו הדבר תלוי להשמר מן הכנה כמו שפי' רשב"ם בפ' מי שמת (שם), נראה כי הרעות הבאות על האדם לרוע בחירתו ולסבתו בעקשותו אינן נחשבות לו לכפרת עון, כיון שהוא ראוי שירחק מאותן הסבות, וכמו שאמר הכתוב שומר נפשו ירחק מהם:

ועם כל זה כשמכוין האדם לסבב שיבואו עליו הרעות לכפרת עונות הם מכפרים עון, וזהו ענין התשובה, וכמו שאמר הנביא ע"ה (יואל ב') שובו עדי וגו' בצום ובכי ומספד, שהם דברים המצערים את הגוף, וכמו שראינו החכמים הקדמונים שהיו מצערים את גופם ומביאים יסורין עליהם לכפרת העון, כמבואר בגמרא (תענית כ') כמו מה שאירע לנחום איש גם זו, ובאמרם כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על דבר זה, וגם בדברי היסורין הבאים על האדם ברוע הנהגתו במאכלו ודיבורו ומעשיו עם הבריות אחר שכבר באו עליו היסורין הוא מצדיק הדין עליו, ויודע ומכיר שלסבתו באו אליו היסורין ההם ומקבל אותם בסבר פנים יפות, ויודע ומכיר כי הוא חייב בחטאיו יותר מהיסורין שבאו עליו וסובל אותם לכפרה, גם הם מכפרים ממנו קצת חטאתיו כיון שאינו מתרעם עליהם, כי לא נחשב לו לסכלות והוללות מה שהיה סבה להביא עליו הרעות, אלא כשהוא מתרעם על האל יתברך וכמו שאמר הכתוב (משלי י"ט) אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו, אבל כשאינו זועף על ה' אלא הוא יודע כי הוא אשם ועל כן באה אליו הצרה הזאת אז יכופר לו, וכמו שקרה לאחי יוסף שעל מה שעשו ליוסף נלכדו במאסר, והצדיקו עליהם את הדין במה שאמרו על כן באה אלינו הצרה הזאת, ונתבאר ענין היסורין הבאים על האדם על העבר והם לכפרת העון:

והיסורין הבאים על האדם על העתיד הם לצדיקים והם הנקראים יסורים של אהבה. וגם כן היסורין שמביא על הצדיק כדי שימנע מעשות דבר שהיא רעה לו, וכמו שהמשילו על מה שכתיב (תהלים מ"א) ביום רעה ימלטהו ה', למי שהיה רוצה לעלות בספינה ונכנס קוץ ברגלו ולא נכנס בה ואחר כך נודע שטבעה הספינה וניצל במעט הצער שהביא עליו האל יתברך באהבתו אותו. ובענין יסורין של אהבה כתב רש"י ז"ל (ברכות ה') שהקב"ה מייסר את הצדיק בעוה"ז בלי שום עון כדי להרבות שכרו בעולם הבא יותר מכדי זכיותיו ע"כ, וכמו שהוכיחו מן הכתוב שאמר (משלי ג') כי את אשר יאהב ה' יוכיח וכאב את בן ירצה, הנה פשט הכתוב מורה כי התוכחה היא בלי עון, כי אין החוטא נקרא אהוב ה', אדרבא הוא מרוחק ממנו, וכיון שאמר את אשר יאהב ה' יוכיח, נראה כי למי שהוא אהובו יוכיח וא"כ הם יסורין של אהבה להרבות שכרו בלי עון. וענין אלו היסורין של אהבה צריך להתבאר באי זה אופן יתכן שיצער האל ית' את האדם בלי עון ויהיו היסורין לאהבתו אותו, כי יותר טוב היה להטיב לו כיון שהוא אהובו והוא צדיק תמים:

ואומר כי מן הידוע כי תכלית בריאת האדם בזה העולם הוא להשלים עצמו בעשותו רצון האל יתב', ובקיימו לימוד התורה ומצותיה, ובכל זה ישיג חיי העולם הבא בבחירתו הטובה, וזאת היתה כוונת נתינת התורה לישראל שישלימו עצמם בלימודה וקיומה, ויש מן האנשים הצדיקים שיש בכח השתדלותם ורצונם לעשות רצון האל יתב' יותר ממה שנצטוו, כי לימוד התורה וקיום מצותיה נקל בעיניהם נגד אהבתם לאל יתברך ותשוקתם למלאות רצונו, לאחר שהרגילו עצמם בזה אינו נחשב להם טורח ועמל עסק התורה וקיום מצותיה, כי יש את לבבם לעשות לאהבת האל יתברך יותר ויותר גם כי יגיע להם מהטורח והעמל בעבודתו ית', וכשרואה האל יתברך גודל אהבתם אותו וחשקם באהבתו, ושאינם יכולים להשלים כל תשוקתם בעבודת האל יתברך, מצד כי רוב המצות אינם באות לידם בכל יום לעשותם, כי יש מצות הבאות מזמן לזמן ולפעמים זמן רחוק, ויש מהן שצריכות הכנות שאינם מושגות להם, באופן שאינם באים לכלל חיוב

אותם

ולתשובת זה הקדים ואומר כי להיות בריאת האדם בעוה"ז לעבוד ה' ולהשלים נפשו, בהיותה מושלת על יצר הרע בהכין לדה לדרכו, ובכחו ועוצם ידו יזכה לעולם הבא, מן הראוי לו לגמול חסד להש"י שיצרו והביאו לעוה"ז, ולהוריו שהיו שותפין לו ביצירתו, וכאמרם ז"ל שלשה שותפין באדם הקב"ה ואביו ואמו, ומזה הצד הזהיר וצוה האל יתב' על כיבוד אב ואם שהיו סבת בואו לעוה"ז כדי שיזכה לעוה"ב, והקים כבודם לכבודו, וצלד מה יותר באמרם (בירושלמי דפאה) בהקב"ה כתיב (משלי כ"ג) כבד ה' מהונך אם יש לך, ובכיבוד אב ואם כתיב (שמות כ') כבד את אביך ואת אמך בין יש לך ובין אין לך, כי מה שנשתתף האל יתן' ביצירתו הוא בדברים רוחניים, ולכן אינו מחייבו להטריח גופו במה שאין בידו, אבל אביו ואמו היו שותפין ביצירתו בדברים חומרים שהם כלל הגוף ואיבריו, ולכן חייבו האל יתב' שגם שלא יהיה לו ממון, יטרח בגופו לכבד אותם, במה שצריך להם במזונותם ופרנסתם, מצורף לזה על מה שנטפלו אביו ואמו מן יום צאתו לאויר העולם ביניקתו ומאכלו ומשקיו וכסותו הצריכים לו עד זמן גידולו, ועל זה זכתה התורה לאב כמה דברים בבניו הקטנים הסומכים על שולחנו כמציאה וזולתה, ולסבת הסתלקות קצת מכיבוד אב ואם לבת כשתנשא להיותה תחת רשות בעלה, זכה לו האל יתב' בקטנותה ונערותה יותר מן הזכר, והוא ענין מכירתה כמו שכתוב (שמות כ"א) וכי ימכור איש את בתו לאמה וכו', ועל דרך זה הבנים הקטני' הם כנכסי האב וקניינו והם נענשים ומתים בעון אבותם, וכמו שאמרו ז"ל בשבת (ל"ב) בעון נדרים או בעון ביטול תורה או מזוזה בנים מתים כשהם קטנים, וכשהם גדולים אינם נתפסים בעון אבותם, כמו שכתוב (דברים כ"ד) איש בחטאו יומתו, כשהוא איש לא יומת אלא בחטאו, וכמו שאמרו בסנהדרין (כ"ז) כשהוא אומר איש בחטאו יומתו כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם, כי אפילו שאוחז מעשה אבותיו אינו מת אלא בחטאו, אבל יסורין יסבול בעון אבותיו כשאוחז מעשיהם, כי המיתה על חטאם הוא שאל מהם לא היסורין, כמו שאמר איש בחטאו יומתו, שיש לו חטא ולאביו חטא ואינו מת אלא על חטאו, אפילו שנמשך לו מחטא אביו שאחז מעשיו, ולכך אמר הכתוב פוקד עון אבות על בנים כשאוחזים מעשה אבותם בידם ג"כ, והם נענשים על חטאם, אלא שאינה מגעת הפקידה עד המות אלא ביסורים, כי כיון שבקטנותם היו נענשים במיתה בענין אבותם, די להם כשיגדלו שלא יענשו במיתה כי אם ביסורין בעון אבותם ועונם שאחזו בהם, אבל לא תמשך עונש לבנים בעון אבותם ואפילו אוחזים מעשיהם כי אם עד שלשים ועד רבעים כמ"ש הכתוב, כי אין האדם משיג לראות בני בנים כי אם עד דור רביעי, וכמו שאמר הכתוב (בראשית נ') וירא יוסף לאפרים בני שלשים גם בני מכיר וגו', וכיון שאינם נענשים על עון אבותם כי אם כשאוחזים מעשיהם, אם כן אי אפשר שימשך פקידת העון על יותר מרבעים, כי הבאים אחריהם לא ישיגו לראות האב הזקן חמישי להם כדי שיאחזו מעשיו ויענשו גם כן על עונו:

ומה שאמר הכתוב על בנים על שלשים ועל רבעים, והיה מספיק בשיאמר פוקד עון אבות על בנים רבעים, היה להורות כי פקידה זאת של יסורין קודמין אליהם הבנים לשלשים והשלשים לרבעים, שאם אין בעון האב כדי שיבואו יסורין אלא לאחד מהנמשכים ממנו לא יבואו כי אם לקרוב לו קודם, ואם לא נשלם בו העון ימשך לשלישי וכן לרביעי, ואם ניצול הבן הראשון ולא אחז מעשה אביו, אפשר שלא ימשך העונש לבנו גם כי יאחז מעשה אבי אביו, כי כיון שנפסק שלשלת העון בבן לא ימשך יותר, וכן אם בן הבן לא אחז מעשה אבותיו, לא ימשך לבנו עונש אב אבי אביו, גם כי יהיה הוא אוחז מעשה אבותיו, וכמו שהמשילו במדרש לארבע דיוטות זו למעלה מזו בזו יין ובזו שמן ובזו דבש ובזו מים נפלה דליקה באחת מהן מכבות זו את זו אבל אם היו כולן של שמן כולן נשרפות, כך בזמן שתופסין מעשה אבותיהם בידיהם דור אחר דור הם נדונין על ידו, אבל אם הם מסורגין דור אחד צדיק ודור אחד רשע לא יומתו אבות על בנים:

ומה שראינו בענין עון העגל שאמר הכתוב (שמות ל"ב) וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם, ודרשו חז"ל בסנהדרין (פרק חלק) דלאחר כ"ד דורות נגבה פסוק זה, דכתיב הכא בעגל וביום פקדי וכתיב בצדקיהו כשחרב ביהמ"ק (יחזקאל ט') קרבו פקודות העיר קרבו אותו מעשה שנאמר וביום פקדי, וממעשה העגל עד צדקיה ארבעה ועשרים דורות, מנחשון שנעשה העגל בימיו עד צדקיה, שנראה שהעון נפקד ונמשך עד כמה דורות, וגם שנפסק העון לאי זה דור שלא אחזו מעשה אבותיהם, וכן אמרו שם עד ירבעם היו יונקים ישראל מעגל א' שעשו במדבר מכאן ואילך יונקים משלשה שנים מירבעם וא' שעשו במדבר, נראה שנמשך פקידת העון יותר מכ"ד דורות אפי' למי שאינו אוחז מעשה אבותיו:

ולתשובת זה אני אומר כי צריכים אנו לומר כי יש הפרש גם בזה בין החוטא בענין ע"א למי שחוטא בשאר העבירות, כי המודה בע"א ככופר בכל התורה כולה, והוא וזרעו נענשים עד כמה דורות, כי התורה היא מורשה קהלת יעקב, וכתוב גם כן (דברים ל"ב) שאל אביך ויגדך וגו', ומזה הצד חייב האב ללמד תורה לבן כמו שכתוב (שם י"א) ולמדתם אותם את בניכם, להורות כי ירושה מאבות לבנים, וכל עוד שירושה זאת משתלשלת מאבות לבנים, אין הבנים נענשים בשאר עונות שנכשלים בהם אבותיהם

שנקראו של אהבה, שיש בהם אי זה שמץ מן העון הקודם, כמו שאמרו (ב"מ פ"ג) על רבי אלעזר בר' שמעון דלא מיתבא דעתיה במה שאמר לו על אותו שתלה שהוא ובנו באו על נערה מאורסה ביוה"כ ואמר על זה שישו בני מעי שישו ומה ספקות שלכם כך ודאות על אחת כו"כ וכו' כמו שאמרו פ' השוכר את הפועלים (שם), ואפ"ה לא סמך אדעתיה וקבל עליו יסורין לבקש רחמים ומחילה שמא חטא בא' מן הצדיקים כמו שפירש רש"י ז"ל שם, ואם כן נראה שהיו יסורים אלו לכפרת עון, גם כי נקראו יסורים של אהבה, וכמו שאמרו (שם פ"ה) דיסורי דר' אלעזר עדיפי מדרבי דאלו יסורין דר' אלעזר מאהבה באו ומאהבה הלכו, ודרבי ע"י מעשה דההוא עגלא באו ועל ידי מעשה דבני כרכושתא הלכו כדאיתא התם, ויסורי דרבי ודאי שהיו גם כן מאהבה, גם כי באו ע"י מעשה, כי מפני ראותו תועלת יסורי ר' אלעזר שלא שלטה בו רמה אמר חביבין יסורין וקביל עליה תליסר שני שית בצמירתא וז' בצפדינא ואמרי לה איפכא, ואמרו כולהו שני יסורי דר' אלעזר לא שכיב איניש בלא זמניה, וכולהו שני יסורי דרבי לא איצטריך עלמא למטרא, נראה שכולם היו יסורין של אהבה להרבות שכרם בעוה"ז להועיל לבני דורם, גם כי הם היו מקבלים וסובלים אותם ג"כ לתשלום כפרה אי זה ספק עון שלא היה ידוע להם, והאל ית' שהכל גלוי לפניו ראה וידע שלא היה בהם שמץ פיסול עון והביא עליהם היסורין מאהבה להרבות שכרם לתועלת הדור כנזכר, ותועלתם בעוה"ב, ולכך הראה האל ית' השקפתו והשגחתו על הצדיקים שבזכותם העולם ניזון, ומפני כי רבי אלעזר חשב עצמו שאולי נכשל בנפש אי זה צדיק, היו היסורים שבאו עליו בדם שהיה זב מגופו כמו שאמר נגדי מתותיה כל יומא שתין ספלי דמא, והאל יתברך הראה שלא חטא כלל במה שחשד וספק בעצמו, ולכך היה שכר אותם היסורים שלא מת איש בלא עתו בזכות יסורי רבי אלעזר, להורות שלא המית שום אדם צדיק, כי אם הרשעים אשר הם חייבים ובחייהם קרויים מתים, ושכר יסורי דרבי היה דלא איצטריך עלמא למטרא דומה ליסורין שקבל עליו, שהם בפה והבן שבמקום קטנים, כי הוא נצטער במאכלו ובמשקיו, ולכך נתברכו בזכותו המאכלים והמשקים בלי מטר, דיומא דמיטרא כיומא דדינא כמו שאמרו שם, ואפילו הכי אמרו דעדיפי יסורי דרבי אלעזר מדרבי, דאלו רבי אלעזר מאהבה באו ומאהבה הלכו, דרבי על ידי מעשה באו, הוראתם בזה כי גם שיסורי רבי היו גם כן של אהבה לא היו שלמים באהבתם כיסורי ר' אלעזר שמיד ששאל קבלת היסורין באו עליו, וכשרצה שיסתלקו מעליו נסתלקו, אבל יסורי רבי לא באו עליו מיד כשקבלם, עד אשר בא אותו מעשה לידו שלא ריחם על העגל שנחבא תחת כנפיו שלא ישחטוהו, ואמר זיל דלכך נוצרת אמרו הואיל ולא ריחם ליתו עליה יסורין, ונחשב בידו דבור הקל לחטא עד שבאו עליו היסורין על החטא ההוא, ואולי כי בשעה אחת שהתמידו בו אותם היסורין נתכפר לו החטא הקל, אלא כיון שבאו עליו כבר ע"י המעשה לא נסתלקו מעליו, לתת את שאלתו ולעשות את בקשתו בכל הזמן שקבלם מאהבה, ובזמן הסתלקותם גם כן הוצרך שיבא לידו דבר זכות ורחמים, שאמר על בני כרכושתא דקא כנשא להו אמתיה שבקינהו דכתיב (תהלים קמ"ד) ורחמיו על כל מעשיו, ואז רחמו עליו ונסתלקו היסורין:

והנה ביסורין אלו ודומיהם שבאים ע"י שאלת מקבלם לא יפול בהם חסרון באהבת הש"י אותם שמצער אותם בהיותם צדיקים גמורים, כיון שבאים מרצונם ובתאותם מביא להם, אבל בשאר היסורין של אהבה שאינם באים על ידי שאלה, כאמרם תלה ולא מצא בידוע שיסורין של אהבה הם, היה נראה עול בחקו יתב' להביאם עליהם שלא מדעתם, ועכ"ז כבר כתבנו למעלה כי בראות האל יתברך כוונתם הטובה והישרה להצטער בעבודתו יתב', מביא עליהם היסורים לזכות אותם ואת בני דורם:

פרק עשירי

יקרה ספק בענין היסורין והוא היותם נמשכים מחטא האב לבן וכמו שאמר הכתוב (שמות כ') פוקד עון אבות על בנים כשאוחזים מעשה אבותם בידם כמו שדרשו ז"ל (סנהדרין כ"ז), והיה די ומספיק להם מה שסובלים על מעשיהם הרעים, ולא היה ראוי שיסבלו גם כן עונש עון אבותם, כל שכן לפי מה שגזרו חכמים ז"ל ארבעה חלוקי כפרה שהם ג' ותשובה עם כל אחד מהם והם יוה"כ ויסורין ומיתה, כי כיון שמת האדם בתשובה ובאו עליו יסורין בעונותיו החמורים נתכפר עונו, וגם בעון חילול ה' שנאמר (ישעיה כ"ב) עד תמותון, כיון שמת קודם זמנו היתה מיתתו כפרה על עונותיו החמורים וכמו שנתבאר פרק ב', ואם כן באיזה עון הוא שבאים ונמשכים היסורין לבן על עון האב, עם היות הבן אוחז מעשה אבותיו בידיו, כי אדרבה במה שחטא הוא בעצמו יש לו אי זה התנצלות שלא ליענש כל כך, אם בהיותו מלומד מאבותיו שאחז בידו במעשיהם בהיותו מצוי אצלם ולא מיחו בו ולא הוכיחוהו, ואם בהיות הבן ירך האב החוטא ומחומרו הרע קורץ גם הוא, והיה טבעו מוכן ונוטה יותר אל הרע ולא אל הטוב בטבע האב ומנהגו הרע, ובזה היה מן הראוי שיסבול האב ויענש גם הוא על עון בנו, ולא הבן על עון אביו כנזכר:

כמשך מה שנשאר שלא היה יכול החוטא לסבלו עד כמה דורות, כדי שיוכלו לסבול כל דור ודור מה שיבא אליהם חלק מהעון הקודם שנכשלו בו אבותם, וכאמרו וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם אחר שנענשו ושבו, לומר כי כיון שכבר נענשו קצתם בג' מיני עונשים והנשארים גם כן ימקו בעונם ביסורים שיבאו עליהם, רצה האל ית' לחוס עליהם שלא להביא על הנשארים כל העונש הראוי להם, אלא שישאר קצתו שמור לפקוד אותו לדור דור כנזכר, כי גם אותם שמתו בשלשת מיני המיתה, לא קדמו להם יסורים קודם-המיתה, כסדר ד' חלוקי כפרה שבעונות החמורים ושיש בהם חלול ה' יסורים תולים ומיתה מכפרת, ומפני כי לא קדמו להם יסורין לא נשלמה הכפרה, ונשארו היסורין לבניהם אחריהם לדורי דורות כמו שאמרנו:

פרק אחד עשר

ראוי לחקור על החוטא ושונה בחטא אם ראוי שיענש יותר על עשותו חטא א' מיוחד פעמים ושלש, או אם יענש יותר בעשותו ג' חטאים מחולפים, עם היותם שוים השלש חטאים לחטא המיוחד: ומצאנו חז"ל שאומרים מי שעבר עבירה פעם ראשונה ושניה ושלישית הותרה לו, הותרה לו ס"ד אלא אימא נעשית לו כהתר, שנראה שראוי להחמיר בעונש החוטא ושונה ומשלש בעבירה א' מצד שנעשית לו כהתר וכמו שנעקרה לגמרי מן התורה, יותר ממי שעבר ג' עבירות מחולפות שלא נעשו לו כהתר, וכמ"ש ג"כ עבר אדם עבירה אחת מוחלין לו שניה מוחלין לו ג' מוחלין לו ד' אין מוחלין, ובענין העושה עבירה פעמים ושלש בשוגג, מצינו בהפך שהעושה ג' עבירות מחולפות בהעלם א' חייב ג' חטאות, ואם עושה עבירה אחת ג"פ בהעלם א' אינו חייב אלא חטאת אחת, וא"כ נראה כי העושה במזיד ג' עבירות מחולפות חמור מהעושה עבירה א' ג"פ:

ואומר כי השכל מחייב כי גדול עונש העושה ג' עבירות מחולפות במזיד, מהעושה א' ג"פ במזיד, וזה כי החוטא ראוי שיענש משני פנים, אם מצד מה שעבר על מאמר האל ית', ואם מצד מה שהטיל פגם בתורה התמימה ופרץ גדרה, וכאמרם ז"ל (שמ"ר פרשה ו') י' של לא ירבה לו נשים וסוסים היתה צועקת על שלמה ע"ה שאמר אני ארבה וכו', ולזה הוא מבואר שמצד זה הוא חמור העושה ג' עבירות מהעושה עבירה א' ג"פ, כי זה שעשה ג' עבירות הוא כמו שעקר ג' לאוין מן התורה ושלשתם צועקים עליו משא"כ במי שעבר על לאו ג"פ, וגם מצד מה שעבר על מאמר השי"ת הוא חמור יותר העובר ג' עבירות מהעובר אחת ג"פ, כי העובר ג' עבירות מחולפות נראה כאלו אינו מחשיב מצות האל ית' ומשים לאל מלתו בעברו על רצונו בג' דברים מחולפים, משא"כ בעובר עבירה א' ג"פ כי לא עבר אלא על דיבור א', ואפשר שכבשו יצרו לאותו דבר, ולא כמי שאינו מחשיב דבר השי"ת*) והרי הוא כמי שפורץ פרצה א' בכרם, שאינו שוה למי שפורץ בה שלש פרצות שנתנה למרמס ולבער מכל רוחותיה, וכמ"ש הכתוב (ישעיה ה') הסר משוכתו והיה לבער פרץ גדרו והיה למרמס, כי לשון פרוץ מורה על פרצות הרבה ולכן היה למרמס, ומה שאמר מי שעבר עבירה פעם א' ב' וג' נעשה לו כהתר, שנראה היותו ראוי לעונש גדול זהו כשמחזיק ועומד בחטאו אשר נעשה לו כהתר, אבל אם נותן אל לבו שלא ישוב עוד לכסלו אינו נענש על הג' פעמים שעבר אותה עבירה כמי שעבר ג' עבירות חלוקות כנזכר, ומה שאמרו עבר עבירה א' מוחלין לו וכו' וזהו בחטא הראשון שעשה מימיו שהש"י מוחל לו עד הד' וכו' אם הוא עושה עבירה א' פעם א' וב' וג' כשלא חטא עדיין מימיו שמוחלין לו ג"כ, אבל אחר שמונין העונות מג' ואילך נענש יותר על ג' חטאים מחולפים מעל חטא א' ג"פ כנזכר, וזהו שהפליג הכתוב בדור המבול שעברו על כמה עבירות הנכללות במלת השחתה, וכמ"ש הכתוב ותשחת הארץ לפני האלהים וגו', כי גם שבכל עבירה ועבירה החזיקו והיו עושים אותה כמה פעמים, נראה שלא היה נחתם גזר דינם אלא בהיות עבירות חלוקות והמורות במה שבינם להש"י ובמה שבינם לבינם, וכמו שאמר ותשחת הארץ לפני האלהים במה שבינם לבין האלהים, ותמלא הארץ חמס במה שבינם לבינם:

ואפשר עוד לומר כי מה שאמר ותשחת הארץ לפני האלהים הוא כי היו עושים עבירות אלו החמורות בהחבא והסתר כמעט שלא היה גלוי כ"א לפני האלהים, אבל חטא הגזל והחמס אי אפשר מבלתי שיהיה מפורסם ולזה אמר ותמלא הארץ חמס, כלומר שמלאה הארץ מהחמס בפרסום לעיני כל חי, ומפני שהש"י רוצה להצדיק דינו כשמביא פורענות לעולם שלא יראה שעושה שלא כדין ואם העונות החמורים לא היו גלויים לכל היה נראה שלא כדין הפורענות שהיה מביא עליהם, לכן אמר הכתוב (בראשית ו') ויאמר אלהים לנח קץ כל בשר בא לפני כי מלאה הארץ חמס מפניהם וגו', כלו' גם כי לא היו הוטאים החטאים גדולים הגלוים לפני, יש די וספק

בחמס

*) נפלאתי כי דברי הרב אלה המה לכאורה נגד מסקנת הגמרא (סנהדרין פ"א ע"ב) מי שלקה ושנה ב"ד מכניסין אותו לכיפה כו', ובגמרא תא אסברא לך במלקיות של כרת אחת אבל של ג' כריתות איסורא דקא טעים כו', הרי דחמיר העובר עבירה אחת ג"פ מעובר ג' עבירות כל אחת פעם אחת. ואפשר יש לחלק בין דיני שמים לדיני אדם, כי בגמרא שם הוא בדיני אדם, והרב המחבר ידבר פה מדיני שמים, וצ"ע. המדפיס יג"מ.

אבותיהם אלא עד ארבעה דורות מן הטעם הנאמר למעלה, ואם נכשלים בעון ע"א הרי היא כאלו נפסקה שלשלת הירושה, וכאלו אין התורה ירושה לו מאבותיו ובזה מתמעטין זכיותיו לשיענש על עון אבותיו אפי' לאחר כמה דורות, והרי הוא כגר שאין לו זכות אבות, והוא מעונה ביסורין בעולם הזה, וכמו שאמרו ביבמות (מ"ח ע"ב) מפני מה גרים מעונים ויסורים באים עליהם מפני שעשו עצמם ליכנס תחת כנפי השכינה, שאין להם זכות אבותם שלא עמדו רגליהם בהר סיני, אבל מי שיש לו זכות אבות ולא נפסק שלשלת ירושת התורה ממנו הרי הוא כאלו קבל התורה מהר סיני, וכמו שהוכיחו בקידושין (ל') כל המלמד את בן בנו תורה כאלו קבלה מהר סיני כדכתיב (דברים ד') והודעתם לבניך ולבני בניך וסמיך ליה יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך וגו', וגם כי הכתוב שאמר (שמות כ') פוקד עון אבות על בנים ועל שלשים ועל רבעים כתוב בענין איסור ע"א כמו שכתוב לא תשתחוה להם ולא תעבדם כי אנכי ה' אלהיך אל קנא פוקד עון אבות על בנים וגו', יש לפרש הכתוב בשאר עבירות, וכמו שמצינו שנראה ענין זאת הפקידה בפרשת כי תשא ובפ' שלח לך בענין המרגלים, ופירוש הכתוב יהיה כך כי אנכי ה' אלהיך אל קנא פוקד עון אבות על בנים וגו', כלומר עונש ע"א הוא גדול עד מאד ונמשך לדורות כאומרו וביום פקדי ופקדתי וגו', אבל גם בשאר עבירות שאין אתה פורק עול אלהותי מעליך, אני ג"כ פוקד עד ד' דורות, וזה רומה באומרו כי אנכי ה' אלהיך אל קנא פוקד, כי גם כשאני אלהיך שאין אתה חוטא בענין ע"א אלא בשאר עבירות אני פוקד כמו שפירשתי:

ועוד אפשר לומר כי גם בע"א אין הקב"ה פוקד עון אבות על בנים אלא עד ד' דורות כפשט הכתוב שאמר בעשרת הדברות בענין ע"א כי אנכי ה' אלהיך אל קנא פוקד עון אבות על בנים וגו', וזה היינו אלא בעון יחיד כי כל הדברות לא נאמרו אלא בלשון יחיד, אבל כשרבים חוטאים בענין ע"א פוקד עליהם עד כמה דורות כאומרו וביום פקדי ופקדתי עליהם וגו', מגד כי המודה בע"א ככופר בכל התורה כולה, וכשהדורות הבאים אחר הדור שעבר ע"א הם חוטאים באי זה עון שיהיה הוא נחשב כאלו חטאו בעון שחטאו אבותם שהיה בענין ע"א שהמודה בה ככופר בכל התורה כולה, ומפני זה כשפוקד האל ית' עליהם חטאתם פוקד ג"כ עליהם חטא אבותם שהוא מיוחס אל חטאתם, כיון שכולל כל מיני החטאים כמו שאמרנו, כ"א היו חוטאים האבות ההמה בעון גזל והדורות הבאים בעון עריות לא היה נפקד עליהם עון אבותם, שאין יחס לעון גזל עם עון עריות, אבל עון ע"א יש לו יחס עם כל העונות כמו שאמרנו, ולזה נפקד עליהם ביום פקדי עונם, וז"ש הכתוב וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם כלו' מה שהוא מענין חטאתם:

ואשוב לעיקר מה שנתקשה לנו בתחלת הפרק, כ"א האבות החוטאים חזרו בתשובה וסבלו עונש עונם החמור, מה ישאר לבן להיות נענש אחריו ולהיותו נפקד ביום פקודתו על עונות אבותיו, כיון שהם חזרו בתשובה אפי' שחטאו בעון החמור כעון ע"א הרי נתכפר עונם עונם בתשובה ויסורין ומיתה שמרקה העון ואפי' חלול השם:

ואם נאמר כי מה שנענש הבן בעון האב בשאוח[ז] מעשיו הוא בשלא שב האב בתשובה מהעון אשר עוה, הנה בעון העגל שנא' בו וביום פקד[י] ופקדתי עליהם חטאתם נראה ששבו בתשובה, וכמו שכתוב וישמע העם את הדבר הרע הזה ויתאבלו ולא שתו איש עדיו עליו-אחר שנענשו כבר במגפה ובחרב ובהשקאה כסוטות, וא"כ איך נענשו בניהם אחריהם עד כ"ד דורות, כיון שאבותם נענשו על חטאתם ושבו בתשובה, וכמו שאמרו גם כן במדרש (אליהו זוטא רפ"ד ה"ב) ארבעים יום שעלה משה למרום להביא תורה לישראל היו ישראל נוהגים כל אותם הימים צום ותענית, ביום אחרון שבכולם לנו בתענית והשכימו ועלו לפני הר סיני והיו בוכים לקראת משה והוא לקראתם עד שעלתה בכייתם לפני המקום ונתגלגלו רחמיו וקבלם בתשובה ובשר אותם הקב"ה ונשבע שתהא להם בכייה זו בכית שמחה שיהא יום זה סליחה וכפרה להם ולבניהם עד סוף כל הדורות ע"כ, וא"כ איך נענשו בניהם אחריהם אחר התשובה והעונש שבא עליהם:

ולזה אני אומר כי גם זה מעונש עון ע"א שהמודה בה ככופר בכל התורה כולה ולכך נענשים הבאים אחריהם מזרעם, גם כ[י] הם חזרו בתשובה במעשה העגל, כי היסורים הראויים לבא לכפרת עון ע"א אחר התשובה הם כבדים מאד, והאל ית' חס על החוטא כיון שש[ב] בתשובה שלימה שלא יביא עליו כל היסורים הראויים לעונש עון ע"א, ובורר מנה יפה לבאים אחריו מזרעו שיסבלו בעון אבותם ביום פקודת עונם, כיון שהם עלם מעצמיו ובשר מבשרו והיו בקטנותם כנכסי אבותם למות בעונם, ואחר שגדלו נשארו עדיין במקומו לסבול יסורי העונות כיון שהם אוחזים בהם גם כן, כי באי ז[ה] עון שיתפשו בו אוחזים מעשה אבותם, כמ[ו] שעון אבותם הם בענין ע"א הכולל כל עונות שבתורה כמו שאמרנו. ובשאר העונות שאינ[ו] פוקד לבנים כ"א עד דור רביעי כפי התשובה הראשונה, ג"כ הם מהעונות החמורים, וגם כ[י] שב החוטא, האל יתברך חס עליו כיון שש[ב] בתשובה שלימה שלא להעמיס עליו בלבד כ[ל] היסורין הראויים לבא על חומר חטאו, ומניח חלק לבניו אחריו כנזכר, ובענין ע"א התמור[ה]

נמשך

לו, כדכתיב (מלכים א׳ כ״א) יען כי נכנע מפני לא אביא הרעה בימיו וגו׳, וכן מצינו באנשי נינוה ששבו לעתיד שעזבו החטא, ולא נתחרטו על העבר, כי אפילו באזהרת המלך לעם אמר (יונה ג׳) וישובו איש מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיהם, אשר כפי הנראה כי החמס אשר עודנו בכפם לא בלעוהו הוא שהיו מחזירים ולא הגזל הנאכל שקשה להשיבו, ויותר מזה א״ר יוחנן (ירוש׳ תענית פ״ב) מה שהיה בכף ידיהם החזירו בשידה תיבה ומגדל לא החזירו. ולזה אמר הכתוב וירא אלהים וגו׳ כי שבו מדרכם הרעה שהוא עזיבת החטא לעתיד לבד, ועם כל זה הועיל להם שנחם האלהים על הרעה אשר דבר לעשות ולא עשה, ומפני כי תשובתם זו לא היתה שלימה כנזכר, אמר הכתוב על הרעה אשר דבר לעשות להם ולא עשה, כלומר על מה שדבר עוד מ׳ יום ונינוה נהפכת הוא שנחם ולא עשה בסוף הארבעים, אלא האריך להם עד שתהיה תשובתם שלימה, ואפי׳ בהשבתו אל לבו לשוב בלי קיום שום חלק מב׳ חלקי התשובה ההכרחיים מקל האדם מעונש, וכמו שלמד הר״ן ז״ל דבר זה בסוף דרש ועתה ישראל מפסוק והשבות אל לבבך בכל הגוים, שהוא ההשבה ללב לשוב, ושבת עד ה׳ אלהיך היא התשובה בפועל, ושב ה׳ אלהיך את שבותך הוא שכר ההשבה ללב שיתנך לרחמים לפני שוביך, ויהיה שב מלשון בשובה ונחת, ואמר ושב וקבצך מכל העמים שישלים הגאולה מכל וכל חלף עבודתו שהשלים חק התשובה וכמו שביאר שם:

פרק שלשה עשר

גם כי התשובה היא מועילה לכל באי עולם עם כל זה יש הפרש בין תשובת ישראל לתשובת שאר האומות ע״א שהיו בשנים קדמוניות (ב״ר פ׳ א׳) כי העולם לא נברא אלא בשביל ישראל שיקבלו את התורה ואם לא יקבלוה אין קיום לעולם, (מדרש תהלים ל״ו) כי כ״ו דורות נתקיים בחסד האל ית׳ כנגד הני כ״ו כי לעולם חסדו, וכן התשובה אלמלא לא נתקבלה לא היה קיום לעולם. וזהו (ב״ר פ׳ א׳) שקדמה במחשבה לבריאת העולם בכלל השבעה דברים שקדמו לעולם, וישראל שיש עליהם עול רמ״ח מצות עשה ושס״ה מצות ל״ת ואי אפשר לעמוד בכללם מבלי שלא יקיימו אי זה מצוה או יעברו על איזו עבירה, הם הצריכים לתשובה בכל יום, ובשבילם נבראת, וכמו שייחס הנביא ע״ה התשובה לישראל שובה ישראל עד ה׳ אלהיך וגו׳, וכמו שאמרו חכמים (יומא פ״ו) גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד, וידוע כי נפשות ישראל חצובות מתחת כסא הכבוד מהאוצר ששמו גוף, משא״כ בנפשות של אומות העולם הנזכרים, ואמר ג״כ אהיה כטל לישראל יפרח כשושנה (וי״ר פ׳ כ״ז) אמר הקב״ה כשושנה זו מפורחת ולבו למעלה כך אתם כשתעשו תשובה יהי לבכם למעלה, וכתיב לישראל, וכן אמר הכתוב (דברים ט״ז) ושבת עד ה׳ אלהיך ושמעת בקולו וגו׳ כי אל רחום ה׳ אלהיך לא ירפך וגו׳ ולא ישכח את ברית אבותיך אשר נשבע להם, נראה כי התשובה מיוחדת לישראל כמו שכתוב ה׳ אלהיך וגו׳ ולא ישכח את ברית אבותיך אשר נשבע להם, כי קבלת התשובה צריכה ג״כ זכות אבות ישראל:

וכן מצינו כל הנביאים מזכירים את ישראל שישובו בתשובה על כל חטאתם ומזכירים ענשי אומות העולם הנזכ׳ ואינם מזכירים אותם שישובו בתשובה כמו שכתוב בירמיהו (ירמיה מ״ו) אשר היה דבר ה׳ אל ירמיהו הנביא על כל הגוים למצרים וגו׳ לפלשתים למואב לבני עמון לאדום לדמשק לקדר לעילם לבבל, ובתוך עונשי בבל תשובת ישראל ותנחומיהם (שם נ׳) בימים ההמה ובעת ההיא נאם ה׳ יבואו בני ישראל וגו׳ ציון ישאלו דרך וגו׳, גם כי לא כלם חטאו כי צאן אובדות יהיו רועיהם התעום וגו׳ שה פזורה ישראל אריות הדיחו, וכמו שאמרו ז״ל (וי״ר פ׳ ד׳) מה דרכו של שה לוקה בא׳ מאבריו וכלם מרגישים אף ישראל כן א׳ חוטא וכלם נענשים, (שם) כמשל הקודח תחתיו בספינה. ולכן אשובב את ישראל אל נוהו וגו׳ בימים ההם ובעת ההיא נאם ה׳ יבוקש את עון ישראל ואיננו וגו׳, והשלים בענשי בבל על מה שעשו לישראל, עד הנה דברי ירמיהו, להורות כי אין תקומה למפלת האומות הנזכרים, ולא כאלה חלק יעקב כי זכות אבותם מסייעתם לשוב בתשובה שלימה, וכן עמוס אמר (עמוס א׳) על ג׳ פשעי דמשק וגו׳ ועזה וצר ואדום ועמון ומואב ויהודה ועל ישראל, האריך בטובה שעשה להם, ואנכי השמדתי את האמרי וגו׳ ואנכי העליתי אתכם וגו׳ ואקים מבניכם וגו׳ ואמר שמעו את הדבר הזה וגו׳ על כל המשפחות אשר העליתי מארץ מצרים וגו׳ לכלול את יהודה עם ישראל מפני שהשוה אותו לשאר האומות שחתם בו ג״כ ושלחתי אש ביהודה ואכלה ארמנות ירושלים ואמר על יהודה וישראל (שם ג׳) רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם, וכמו שאמרו ז״ל (ע״ז ד׳) משל לנושה בשני בני אדם אוהבו נפרע ממנו מעט מעט שונאו נפרע ממנו בבת אחת, כי לשון פקידה הוא מזמן לזמן, ואפילו יונה הנביא שהיתה עיקר נבואתו לנינוה לא אמר להם בפירוש שישובו בתשובה אלא שיעד הרעה הבאה עליהם וכמו שכתוב (יונה א׳) קום לך אל נינוה העיר הגדולה וקרא עליה כי עלתה רעתם לפני ויאמר לו שנית קום לך וגו׳ וקרא עליה את הקריאה

בחמס הידוע ומפורסם להם כדי שיהיו ראויים להשחתה, וזהו שאמר קץ כל בשר וגו' כי מלאה הארץ חמס מפניהם, כלו' בסבת החמס שמלאה הארץ בפרסום ראויים שיבא עתם וקצם, וימיהם לא ימשכו: ונחזור לענייננו, כי העושה שלש עבירות חלוקות ענשו חמור מהעושה עבירה אחת ג"פ, אם מצד מה שעובר על מאמר הש"י, ואם מצד מה שהטיל פגם בתורה בפרוץ גדרה בכמה צדדים:

וכדי שיתבאר זה ביאור שלם אומר, כי מן הידוע כי האדם בזה העולם הוא צריך לכמה דברים לצורך מחייתו וקיומו, וצריך ג"כ להיות נשמר מכמה דברים ההווים על האדם ממקרים ופגעים המטרידים ומונעים אותו ממחייתו וקיומו בזה העולם, ואין בידו לקרב תועלתו ולרחק נזקיו כ"א בחמלת ה' עליו, וכמו שאמר דע"ה (תהלים מ') רצה ה' להצילני ה' לעזרתי חושה, על הנזקים ההוים אמר רצה ה' להצילני, כי גם שהוא מעותד למקרים ולפגעים ברצון האל ית' יהיה ניצול מהם, ועל התועלות המוכרחות אליו לצורך מחייתו וקיומו, אמר ה' לעזרתי חושה, כי אין בידו לקרב כל התועלות הצריכים אליו והם לעזרתי מדי יום ביום, כ"א ביכלתו ית', ומפני שהם צריכים אליו תדיר אמר חושה, כי יש מהם שאי אפשר להתקיים בלתם אפילו שעה אחת:

והנה מאהבת הש"י לישראל, לא רצה שיהיה להם תוחלת ממושכה ושיהיו עיניהם תלויות אליו בכל יום שיספיקם במה שצריך להם, ושיצילם ויגן עליהם מהמקרים ההוים מדי יום ביום, אלא נתן להם התורה מצות ואזהרות, כי מלבד מה שיש בהן סודות נעלמים וטעמים נפלאים מה שאי אפשר לאדם להשיגם בהיותו מורכב מד' היסודות, ולכן אין לקוות שכרם בזה העולם, וכמו שאמרו שכר מצות בהאי עלמא ליכא, הנה יש בהן בסגולה שיקרבו תועלת הצריך לזהיר במצות עשה, וירחקו הזק ההווה על הנזהר במצות לא תעשה, כאלו תאמר הזהיר במצות ציצית זוכה לכבוד ומעלה לבד מה שצפון לעוה"ב או א' משאר מיני ההצלחות, והזהיר בתפילין כמו כן זוכה להצלחה פרטית מהצלחות העוה"ז, וכן בשאר המצות, וכמו כן באזהרות הנזהר מעבירה פלוני' נצול ממקרה פלוני, והנזהר בעבירה פלוני' ניצול ממקרה אחר מיוחס למה שנזהר בו, כפי התיחסות יודע תעלומות אשר גלה קצת מחכמתו זו ליראיו ונתן בכח התורה שהיא כלה שמותיו ית', ובכח כל מצוה ומצוה להציל ולהגין על המקיים אותה וקורא בה, והאותיות המסודרות בכל מצוה ומצוה הן שמותיו של הקב"ה המיוחדים ומסוגלים להציל לאדם המקיים המצוה ההיא במין ההצלחה המיוחדת למצוה ההיא, וכאלו אותן האותיות הכתובות בתורה באותה מצוה שהוא זהיר בה שהן שמותיו של הקב"ה הן מאירות לפניו לעולם, כאלו מזכירם ופועל בהם פעולה נפלאה להיותו מוצלח במין ההצלחה ההיא המיוחדת ומסוגלת באותה המצוה, וכן הנזהר מעשות העבירה המזדמנת לידו לעשותה, האותיות הכתובות בתורה באזהרה ההיא שהן שמותיו של הקב"ה הן מאירות לפניו ומגינות עליו כאלו מזכירם להנצל מהמקרה והפגע שהיה מעותד לבא עליו, וכשאינו זהיר אלא שנכשל בה יפול בשחת יפעל ואין לו עוזר ותומך, וכמו שמצות עשה הן בפועל להצליח האדם ולהטיב לו בכל מיני ההטבות שהן הנכללות ברמ"ח מצות עשה, והעבירות שקיומן הוא בשב ואל תעשה ואין בהן שום פועל רק היותו נזהר מעשות העבירה בשעה שהיא מזדמנת אליו, בין בסגולות המיוחדות בהן, הן ההעדר וההמנע מבוא עליו המקרים והפגעים שהיה מעותד שיבואו עליו, וכן כל מיני הפגעים שבעולם שהצלת כולם נכלל בשס"ה המצות ל"ת כנזכר. ולזה הוא מבואר כי העובר על ג' עבירות מחולפות ג' מיני פגעים רעים עומדים על ימינו לשטנו, והשמות הרמוזים באותיות הכתובות באותן האזהרות בתורה הם הם נצבים לעומתו להכריעו לכף חובה, ולדחותה במקום אשר לא יוכל קום, מה שאין כן העובר על עבירה אחת ג"פ. ועל ענין זה אמר הכתוב וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל, ואמרו ז"ל (תענית ז') זכה נעשית לו סם חיים לא זכה נעשית לו סם המות, כי סם חיים הוא כולל הקרבת תועלותיו והרחקת נזקיו, וסם המות בהפך, והרי התורה היא מגין לפני בני ישראל להרחיק נזקיהם, וגם היא מכינה לפניהם דברים הצריכים להם, ולכן סמך פסוק זה להבדלת הערים לנוס שמה הרוצח, ואמר מיד וזאת התורה וגו', כלומר התורה היא מגינה לכל החוסים בשם ית' שלא יארע להם שום נזק מרציחה ולא משום דבר אחר, ונתבאר המכוון להתבאר בפרק זה:

פרק שנים עשר

ואחר שנתבאר ענין התשובה כי היא החרטה ועזיבת החטא, נאמר כי איננה כשאר המצות שהעושה חלק המצוה אין לו חלק שכר המצוה, כמו שתאמר מצות ציצית הוא בד' הכנפות והעושה ציצית בג' כנפות לבד, אינו מתקיים ג' חלקי המצוה שהרי ד' ציציות מעכבין זה את זה והרי הוא כאלו לא עשה שום דבר, ואולם התשובה גם כי איננה שלימה עד שתהיה בחרטה לשעבר ועזיבת החטא לעתיד, עם כל זה החרטה לבד בלי עזיבת החטא מועיל קצת, וכן עזיבת החטא בלי חרטה, וכמו שמצינו באחאב שנכנע מלפני ה' במה שקרע בגדיו וצם ושכב בשק, שנראה כמתחרט על מה שעשה, ולא עזב כל חטאיו, ועם כל זה הועיל

לו

אלהיך כי כשלת בעונך, ראוי לך שתשוב בי ותשובתך תגיע עד ה', כלומר לעוה"ב, מפני שאתה נכשל בכל עת בעונות המיוחדין לך, ואי אתה יכול להשמר בכולם מלחטוא בהם שהם מצויים ועקודים ברגליך ואתה נכשל בהם, וכמו שכתוב (תהלים מ"ט) עון עקבי יסובני, משא"כ באומות הנזכרים, כי ע"א גלוי עריות שלהם שפיכות דמים אבר מן החי ברכת ה' גזל דינין, יכולים להזהר בהם שלא יכשלו, ואם לא יהיו נזהרים תהיה עונותם על עצמותם להיותם נידונים אחר מותם, כי מלבד זה, התשובה היא חסד אלהי כי אין השכל מחייב שיחטא איש ויעבור דבר ה' ואחר כך יכופר במבטא שפתיו, והפליא חסדו זו לישראל בני בחוניו אברהם יצחק ויעקב שקבלו תורתו והמון מצותיו בסיני כנזכר, ואמרו ז"ל (אליהו רבא פרק י"ח) כי התשובה נמשלה למים כדכתיב (איכה ב') שפכי כמים לבך וגו', כמו התורה שנמשלה למים כדכתיב (ישעיה נ"ה) הוי כל צמא לכו למים וגו', לומר שלא ניתנה התשובה אלא לשומרי התורה שהם ישראל:

עוד יש הבדל בין תשובת ישראל לאומות הנזכ' גם בעוה"ז והוא מה שאמרו ז"ל (יומא פ"ו) גדולה תשובה שזדונות נעשות לו כזכיות כדכתיב (יחזקאל ל"ג) ובשוב רשע מרשעתו וגו' עליהם הוא יחיה, כי לישראל לבד הוא שנעשות זכיות מצד כי קיים מצות עשה של תשובה בכל אחד מהעונות ששב ממנו, אבל האומות הנזכר שאינם מצווים בתשובה די להם שלא יענשו על העון בשובם ממנו, ולא שיחשבו להם כזכיות, ולכך באלו הכתובים ביחזקאל הזכיר כמה פעמים בית ישראל, לומר כי לישראל לבד הוא שנחשבות לו העונות כזכיות אחרי שובם מהם:

עוד נבדלה תשובת ישראל מתשובת האומות הנזכ', כי תשובת הרבים מישראל מועלת לפרטים מהם שאינם שבים, וזהו הרבים תעמוד להם שלא יספו בעונם בעוה"ז עד אשר יתנו אל לבם לחזור כדי שלא יענשו בעוה"ב, מה שאין כן באומות הנזכ' כי אין התשובה מועילה כי אם לשבים, והלואי תועיל להם, ולא שנאמר שתועיל לפרטים שביניהם שאינם שבים, וכמו שאמרו ז"ל (פסיקתא אמור) על ולקחתם לכם ביום הראשון וגו' שהוא ראשון לחשבון עונות אחר התשובה והכפרה של יום הכפורים, והד' מינים כנגד ארבע כתות שבישראל, תורה ומצות, תורה בלא מצות, מצוה בלא תורה, לא זו ולא זו, אמר הקב"ה יקחו ארבעה מינים אלו כנגד כלם ויעשו כלם אגודה אחת והם מכפרים אלו על אלו, וכן שבאו התפלה שיש בה מפושעי ישראל כחלבנה שהיתה נכללת עם סממני הקטרת עם היות ריחה רע, וזהו לישראל שנצטוו בכל זה, ולא לאומות הנזכר, וכן מצינו באנשי נינוה שכתוב בהם (יונה ג') וילבשו שקים מגדולם ועד קטנם, כי לא הספיקה תשובת הרוב ולא תשובת הגדולים, אלא גם הקטנים נצטערו אף הבהמות, כדכתיב (שם) הצאן והבקר אל ירעו וגו':

פרק חמשה עשר

התשובה מועילה לעולם, אבל מר"ה ליום הכפורים מועילה יותר ומקובלת, גם כי לא תהיה כ"כ תשובה גמורה, וכמו שאמרו ז"ל (ר"ה י"ח) דרשו ה' בהמצאו קראוהו בהיותו קרוב אלו י' ימים שבין ר"ה ליום הכפורים שאז נמצא וקרוב לכל קוראיו, ואפילו היחיד. וראוי לתת טעם בזה כי כפי הנראה אינם ראוים אלו הימים שתהיה התשובה מקובלת בהם משאר ימות השנה, וזה כי ביום ר"ה הוא ית' יושב על כסא דין לפקוד על כל העולם פרי מעלליהם ומחשבותיהם אם לטוב אם לרע במשפט צדק, וא"כ לא יאות לקבל תשובה באותן הימים שהם ימי דין ומשפט כי כשהמלך יושב על כסא דין אינו עובר על פשע עד שיעמוד מכסא דין וישב על כסא רחמים:

ולזה אני אומר כי נתיחדו אלו הימים שתהיה התשובה מקובלת יותר בהם, להיותם בזמן בריאת העולם, וזה כי בזמן בריאת העולם רצה האל ית' והסכים לקבל תשובת השב בתשובה, להיות בריאתו עפר מן האדמה, ויצר לב האדם רע מנעוריו, ואי אפשר לו מבלי שיחטא, ואם לא היה מקבל התשובה היתה בריאת העולם לריק, שאי אפשר שלא תהיה רבה רעת האדם בארץ וישחית האל ית' את העולם, וזה שאמרו (פסחים נד) ז' דברים נבראו קודם שנברא העולם ואחד מהם התשובה, כי קודם שברא העולם הסכים לקבל תשובת השב מחטאתו, שאם לא כן לא היה בורא העולם שלא היה יכול לעמוד כנזכר, ולכך בזמן שנברא העולם זוכר האל ית' שעל מנת כך בראו שיקבל התשובה, וגם שעומד בכסא דין בפלס ומאזני משפט ביום שברא העולם במזל מאזנים, וגוזר על כל באי עולם מה שראוי לבא עליהם בדין ומשפט, עם כל זה בזכרו תנאי שהתנה עם מעשה בראשית בקבלת התשובה כנזכר, עומד מכסא דין ויושב על כסא רחמים לקבל תשובתם שלא להעניש אותם כפי חטאתם, ולפי שלא יאות ביום הדין ממש לעבור על פשע, האריך אלו הימים עד יום הכפורים לתת שהות וזמן לחוטא שישוב וייטיב פעליו, ואז ירחם עליו ביום הכפורים בישבו על כסא רחמים קרוב לימים שנברא בהם העולם על תנאי שיקבל התשובה של החוטא, וזש"כ (ישעיה נ"ה) דרשו ה' בהמצאו קראוהו בהיותו קרוב, דרשו והתפללו ושובו אליו בזמן המצאו, והם ימי הבריאה שהורה ופרסם בהם מציאותו ית' בבריאת העולם על תנאי שיקבל התשובה כנזכר, וקראו אותו בהיותו קרוב

אשר אנכי דובר אליך ויקם יונה וילך אל נינוה וגו' ויקרא ויאמר עוד ארבעים יום ונינוה נהפכת, וכבר אמרו ז"ל (תנחומא פ' ויקרא) שהיה נשמט יונה שלא לחייב את ישראל מפני שהגוים קרובי תשובה, ולכן כשאמר לו וקרא עליה כי עלתה רעתם לפני ברח, כי ראה כי גם שרעתם היתה רבה שעלתה מאליה לפני האל ית', ולא הוצרך שישגיח האל ית' במעשיהם, לראות אם עשו רעה אם לאו, אלא שהרעה עצמה עלתה בצעקת המעונים, וכמו שאמרו (ב"ר ל"א) על החמס קם למטה רשע, מלמד שזוקף עצמו כמקל לפני הקב"ה, ועם כל זה כיון שהוא חנון ורחום ארך אפים וכו' ינחם על הרעה כשישובו, בראותם שהיתה הרעה קרובה לבא עליהם כיון שעלתה רעתם לפניו ית' וית', ולכן כשחזר אח"כ האל ית' לשלחו שנית אמר לו וקרא אליה את הקריאה אשר אנכי דובר אליך, לא רצה לגלות לו מיד אופן הקריאה וגם שנה בה ג"כ שלא יקרא כי עלתה רעתם שישובו מיד אלא עוד ארבעים יום ונינוה נהפכת, כי אולי לא ישובו כל כך מהרה בהיות להם שהות ארבעים יום ויתרצה יונה לקרוא זאת הקריאה, ועם כל זה שבו בתשובה שלימה, וגם כי היה הרעה לימים האמינו באלהים כמו שכתוב ויאמינו אנשי נינוה וגו', מפני כי עיקר התשובה לישראל אמרו בתשובתם, מי יודע ישוב ונחם האלהים ושב מחרון אפו, כי אחר שעשו התשובה הנזכרת ודאי שישוב מחרון אפו, אלא להיותם משאר האומות אמרו אחר שהרבו בתשובה כפי יכלתם מי יודע אם ישוב מחרון אפו גם לנו כמו לישראל:

פרק ארבעה עשר

ואחר שנתבאר דרך כלל כי עיקר התשובה לישראל, אומר דרך פרט כמה הבדלים שיש בין תשובת ישראל לתשובת האומות ע"א שהיו בשנים קדמוניות, ההבדל הראשון והעיקרי כי תשובת ישראל מועילה להם בעולם הזה ובעוה"ב ותשובת האומות הנזכר כשאין שבים עד ה' בכל נפשם ובכל מאודם. אינה מועילה להם כ"א בזה העולם שלא יענשו על מה שחטאו, לא בעוה"ב. ומבואר הוא כי לישראל מועילה התשובה בעוה"ז להצילם מרעת החטא וכמו שנאמר בפסוקי התשובה (דברים ל') ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו וגו' ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך מכל העמים וגו' אם יהיה נדחך בקצה השמים וגו' והביאך וגו' ומל ה' את לבבך וגו' ונתן ה' אלהיך וגו'. כל יעודי פסוקים אלו בגלל התשובה הם בעולם הזה, ומזה הכתוב נלמוד ג"כ תועלתה לחיי העוה"ב דכתיב ושבת עד ה' אלהיך כמו שכתוב שובה ישראל עד ה' אלהיך, ודרשו חכמים (יומא פ"ו) שמגעת עד כסא הכבוד, כלומר שחוזרת הנשמה לכסא הכבוד במקום אשר ממנו חוצבה גם כי חטאה כיון ששבה בתשובה, וכן נאמר בעון המחור בע"א (במדבר ט"ו) הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה, ודרשו בספרי יכול אפילו עשה תשובה תלמוד לומר עונה בה בזמן שעונה בה, וכן הוא אומר שחת לו לא בניו מומם בשמומם בם אינם בניו הא כשאין מומם בם בניו הם, וכן אמר המשורר ע"ה תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם וגו' עד דכא עד דכדוכה של מות, ותשובה זו אינה מועילה לו אלא לעוה"ב כי כבר עבר ובטל מן העולם הזה בהיותו בדכדוכה של מות, וכן (סנהדרין מ"ג) כל המומתים בב"ד מתודים ומיתתם ותשובתם בודויים כפרה להם לעוה"ב, וכמו שאמר (שם) על עכן היום הזה אתה עכור ולא לעוה"ב, וכמו שאמרו במדרש רבה זובח תודה יכבדנני זה עכן שזבח את יצרו בתודה ושם דרך שהראה דרך לשבים זהו לישראל:

אמנם לאומות העולם הנזכרים כשאינם שבים לה' כנזכר אינה מועילה התשובה אלא בזה העולם, ולא לעוה"ב, כי אנשי נינוה כששבו מדרכם הרעה אחרי כי לא שבו אל ה' בכל לבבם לדעת אותו, אלא מצד היראה מדברי יונה הנביא, תשובתם לא הועילה להם כי אם שלא תבא עליהם הרעה אשר יעד הנביא, וכמ"ש הכתוב וינחם האלהים על הרעה אשר דבר לעשות להם ולא עשה, כי נראה שלא הועילה תשובתם כ"א שלא תהפך העיר עליהם לא שנאמר שאם מת אחד מהם אח"כ שיהיה לו חלק לעוה"ב, כיון שגם, כחסידי אומות העולם שלא חטאו אלא שנזהרו בשבע מצות בני נח שיש להם חלק לעוה"ב, שאינו כך כי די להם שתועילם התשובה בעוה"ז, שישראל שהטעמים האל יתברך במצות ואזהרות ואין איש בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא הם הצריכים למדת התשובה, אבל האומות שאין להם עול על צוארם כ"א שבע מצות בני נח לבד, שאין בקיומם קושי, צריכים להיות זהירים בם ואם יעברו לא תועיל תשובתם אלא שלא יענשו בזה העולם כנזכר, כי התשובה היא מצוה כמנית בכלל רמ"ח מצות עשה שהיא לישראל לבד שהם נצטוו לשוב בתשובה ולהתודות לפני האל ית', וגדול המצווה ועושה כי לישראל המצווים בה מועילה תועלת כפלא בעוה"ז ובעולם הבא, ולאומות העולם שלא נצטוו בה אינה מועילה אלא בזה העולם, ואין זה עול בחקו ית', כיון שהם לא קבלו התורה אינם נכשלים כל כך בחטא כי הכל התר להם, לבד שבע מצות שנצטוו, מה שאין כן בישראל שהם אסורים בכבלי ברזל והם תרי"ג מצות ואזהרות, ואינם יכולים לפסוע ב' פסיעות מבלי שיהיו זהירים שלא יארע חטא על ידם מהכשל בעבירה או מהשתדל מעשות המצות, ולזאת הכוונה יאמר הכתוב שובה ישראל עד ה' אלהיך

וכמו שכתוב (דברים ל׳) והיה כי יבואו עליך כל הדברים האלה וגו׳ ושבת עד ה׳ אלהיך וגו׳, ובע״א עצמה עונה בה ודרשו חכמים ז״ל (בספרי) בזמן שעונה בה שלא שב בתשובה, ואם תאמר כי בהכפל החטאים החמורים ולא קבל שום עונש עליהם ימנעו ממנו דרכי התשובה, והלא האפיקורסי׳ ותשלום כ״ד רשעים שמנה הרב ז״ל פ״ג מהלכות תשובה כלם יש להם חלק לעוה״ב אם מתו בתשובה כמו שכתב הוא ז״ל, וא״כ איך יתכן לומר שעל חטא גדול או חטאים רבים יהיה העונש שימנעו ממנו דרכי התשובה:

ונחזור לתחלת השאלה בדברים המעכבים את התשובה אע״פ שאין מונעין אותה, ונאמר כי כבר נתבאר למעלה בפרקים הקודמים שמילת תשובה מורה על החרטה ועזיבת החטא עד אשר ישוב למדרגה שהיה בה קודם שחטא, וכפי גודל החטא וקטנו או רוב החטאים ומיעוטם יצטרך האדם לטרוח לשוב בתשובה עד ישוב למדרגה שהיה בה כנזכר:

ובמשל ענין זה למי שתעה מדרך הישר וסלק ארחות דרכו ונתרחק הרבה ועבר דרך בורות ושיחין וקוצים וברקנים, כי כשידע שהוא תועה בדרך ויראה לחזור לדרך הישר, יצטרך לחזור כל הדרך הארוך אשר דרך בה, וגם לטרוח לנצל עצמו ממוקשי הדרך עד אשר יחזור למקומו והוא הדרך הישר, יגע ורפה ידים, ואינו שוה למי שתעה מדרך הישר אע״פ שנתרחק והיה הדרך פנוי ממכשלות, או שהיו מכשולות בדרך ולא נתרחק, או שהיה הדרך פנוי וקרוב, כי כפי קרבת המקום ורחקו וכפי איכות הדרך יהיה הקלות או הקושי לשוב אל הדרך הישר, כן הוא ענין התשובה כ״א לא חטא אלא חטא קל פעם אחד וחזר מיד אין שום טורח כלל בתשובה, כדמיון הדרך הפנוי וקרוב, ואם לא חזר מיד אע״פ שלא שנה בו יש בו אי זה קושי יותר כמי שהאריך בדרך, ואם שנה ושלש בו או יותר, או שהיה מהעונות החמורים, או שחטא במיני עונות חמורים וכפל בהם והאריך במרדו, יהיה לו קושי בתכלית לשוב למדרגה הראשונה שהיה בה קודם שחטא, וזהו ענין עיכובי התשובה ונעילת דרכיה, ומלבד עיכובים אלו יש בו מן הקלות והקושי, כי כשהחטא הוא קל ולא כפל בו ולא האריך בו הוא מכת הצדיקים אשר לא יאונה להם כל און, וככשלים לפעמים במה שאי אפשר לימלט כפי טבע היצירה כדכתיב (קהלת ז׳) אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, ולדקתם ותומת ישרם תנחם להעלות אל לבבם מיד מה שנטו מן הדרך הישר, ושבים לאל יתברך מיד בלי שום טורח ועמל כלל, בהיות חשקם ורצונם לשוב מיד, מה שאין כן ברשעים הגמורים שהאריכו בעונות החמורים שאין להם חשק וחפץ כלל לשוב, בהיותם מוטבעים ושקועים ביון מצולת החטאים, וכשיעלה על לבם יום אחר יום שחטאו והעוו, ויצטערו על זה, עד אשר יערה עליהם אי זה רוח ממרום ג״כ שיתדבק במחשבתם אי זה חשק ורצון לשוב, אז יוסיפו אומץ בחשק עד אשר יגדל ויתרבה כפי הצורך לשוב ולטרוח מה שצריך לטרוח בענין התשובה, עד אשר ישוב למדרגה שהיה בה קודם שחטא, וכן יתחלפו בזה החשק והטורח כפי רוב העונות ומיעוטם, או קלותם וחומרם, כי להגיע למדרגות התשובה והוא למה שהיה בו קודם חטאו, צריך חשק ורצון, וצריך לעשות בפועל מה שברצונו וחשקו, והוא ענין תשובתו קלה או כבדה, ומי שנער כפיו מתמוך בחטאים גם כי היה בו אי זה חטא הוא נקל לשוב בשני הענינים בחשק המוחלט לשוב ובקלות התשובה, ומי שנשתקע ונטבע בעבירות הוא קשה לשוב בשני הענינים, במיעוט החשק ורוב טורח הדרך ויגיעת שובו אל הדרך הישר אשר נטה ממנה כנזכר, ומיני הטורח והעמל הוא מה שהחטיא את אחרים או היה בידו למחות ולא מיחה, כי אין בידו להשיב את אחרים גם כי הוא ישוב אחר העמל והטורח, והם הד׳ דברים מן הכ״ד שכתב הרב ז״ל בתחלה בפרק הד׳, וכן מי שאינו יודע באיזה אופן ואי זה דרך ישוב בד׳ הדברים השניים שמנה הרב ז״ל, וכן מי שאינו יודע למי חטא בחמשה דברים האחרים שמנה הרב ז״ל, וכן ה׳ דברים אחרים שהשלים בהם הכ״ד דברים שהם קשים מצד עצמם לפרוש מהם, ועל הענינים האלה הצריכים עזר אלהי, אמר דוד ע״ה מדבר על מי שרבו פשעיו ונותן אל לבו לשוב ואין לו החשק הצריך וגם קשה עליו לטרוח מה שצריך לשוב בתשובה שלימה, אמר (תהלים נ״א) לב טהור ברא לי אלהים ורוח נכון חדש בקרבי, כנגד החשק והרצון הנמשך מהלב, אמר לב טהור ברא לי אלהים, וכנגד הטורח אמר ורוח נכון חדש בקרבי, כי הרוח הנכון הוא לסבול הטורח והעמל הצריך לתשובה שיהיה נכון רוחו ולא יתמוטט מלהגיע אל מחוז חפצו והוא המקום אשר היה בו בתחלה קודם חטאו:

ואומר כדי להשלים תשובת השאלה, כי לפעמים כשהרשע הרבה לחטוא במיני חטאים חמורים, ויש לפניו חטא נכון ומזומן שהיה רוצה בו והיה ממהר לעשותו, אלא שירא לנפשו מהרעה המזומנת ומעותדת לבא עליו על זה כפי מה שהגיע אליו מהנשמע, ומעכב עצמו ושב מעשות החטא ההוא, לא מחרטת החטאים העוברים ולא מהיותו גומר בלבו שלא לשוב עוד עליהם, אלא כפי העת לא רצה לעשות החטא המוכן לפניו מצד מה שירא שיגיע לו איזו רעה עליו, והיה אפשר שאח״כ ישוב מצד החטא עצמו ויתחרט על כל מה שעשה, אז האל יתברך מחזק לבו לעשותו כדי שיגיעהו עונש מופלג על כל מה שחטא, כיון שאין לו עדיין כוונה להתחרט על העבר ולשוב לעתיד

והוא הזמן הנזכר שהיה קרוב לעולם כשעלה במחשבה לקרבה אל המלאכה לעשות אותה, וגם ביום הדין שהוא יושב על כסא דין אינו מפשפש וחוקר על העונות כל כך, כמו שמפשפש וחוקר על הטובות שעושה האדם כדי לתת לו שכר הרבה על עשית המצות, וכמו שאמרו על מי שיש בידו עשר מצות ועשר עבירות, והוא אומר יצאו אלו באלו אמרו רבותינו אין הקב"ה עושה כן אלא שכר מצות נותן לו משלם ועבירותיו אינו מדקדק עמו מנין (עזרא ט') כי אתה אלהי חשכת למטה מעונינו וכמו שאמר על פסוק ולך ה' חסד וגו', וכמו שה"כ ג"כ (ישעי' ה) ויגבה ה' צבאות במשפט והאל הקדוש נקדש בצדקה, ירצה כי בענין המשפט והוא כשרוצה האל יתברך לעשות משפט בחוטאים, הוא מגביה עצמו כביכול שלא להביט ולא לפשפש בענין החטאים כל כך אלא בחטא דרך כלל, ולא בפרטי הדברים שבשעת עשית החטא אשר עליהם נחשב החטא יותר חמור. ובענין שכר המצות אינו כן אלא שחוקר על הדברים הפרטים שבענין המצות שעליהן תגדל השכר להרבות שכר הצדיקים, וזהו אמרו והאל הקדוש נקדש בצדקה, כי לשון קדושה הוא פרישה ושפלות, שהאל יתברך עם רוב גדולתו ורוממותו משפיל עצמו כביכול, לחקור ולתור על הענינים שנעשו על ידם המצות, שעל ידם תתרבה שכר המצוה כדי להגדיל שכרם, וז"א והאל הקדוש נקדש בענין הצדקה כנזכר, וכמו שאמר הכתוב שלפניו וישח אדם וישפל איש ועיני גבוהים תשפלנה, ירצה כשישח אדם לקבל עליו עול מלכות שמים במצות השכליות במה שהוא אדם, וישפל עצמו לקבל עליו מצות המעשיות, אז עיני גבוהים תשפלנה, לדקדק במצותיו ולהשקיף ולהשגיח עליו להצילו מכל רע ולהצליחו במעשה ידיו כי גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם:

פרק ששה עשר

מצאנו הבדל בין מצות התשובה לשאר המצות, כי כל המצות יוכל האדם לעשותם כשיזדמנו לו, כי אין שום דבר מעכב אותו ברצונו לעשותה, וגם מלמעלה מסייעין אותו על כך, כאמרם (יומא ל"ח) בא לטהר מסייעין אותו, ואלו במצות התשובה יש כמה דברים מעכבים אותה, וכמו שמנה הרב ז"ל פ"ד מהלכות תשובה כ"ד דברים המעכבים את התשובה ומהם שנועלים דרכי התשובה ושאין הקב"ה מספיק בידו לעשותה, וא"כ צריך לתת טעם כמה דברים יש בתשובה המעכבים אותה:

ונרחיב יותר בשאלה הזו, והוא מה שמחזיק האל ית' לב הרשעים הגמורים ואינו מניחם לעשות תשובה, וכמו שאמר לישעיהו (ו') השמן לב העם הזה וגו', וכתיב (דה"ב ל"ו) ויהיו מלעיבים במלאכי אלהים וגו' עד כלות חמת ה' בהם עד לאין מרפא, והיא רפואת התשובה, וכן בפרעה כתיב (שמות ד') ואני אחזק את לבו וגו', ובסיחון (דברים ב') כי הקשה ה' אלהיך את רוחו ואמץ את לבבו וגו', ובכנענים (יהושע י"א) כי מאת ה' היתה לחזק את לבם וגו', ובישראל בימי אליהו (מ"א י"ח) ואתה הסבות את לבם אחורנית, כלומר שמנע מהם דרכי התשובה, וכמו שהביא הרב ז"ל פ"ו מהלכות תשובה. ומה שהשיב הוא ז"ל שם שאפשר שיחטא האדם חטא גדול או חטאים רבים עד שיתן הדין לפני הדיין האמת שיהיה הפרעון מזה החוטא על החטאים אלו שעשה מרצונו ומדעתו שמונעים ממנו דרכי התשובה ואין מניחין לו רשות לשוב כדי שימות ויאבד בחטאו אשר עשה, אינו נראה מספיק לתשובת שאלה זו, כי ענשי החטאים נתפרשו בתורה מהם לאוין לבד, מהן במלקות מהן מיתה בידי שמים מהן כרת מהן ארבע מיתות בית דין סקילה שרפה הרג וחנק, וכמו שפי' הרב ז"ל עצמו במסכת אבות על משנת והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה, ואם כן איך נאמר שיהיה עונש אי זה חטא שימנעו ממנו דרכי התשובה ויאבד בחטאו, ואם נאמר שהוא כשלא קבל שום עונש מהעונש הראוי לאותו חטא שלא ידעו בית דין, או לא עלה בידם להענישו, הרי כל ד' מיתות בית דין יש בהן כרת ויכרתהו האל יתברך כשלא קבל עונשו בידי אדם וגם לא שב בתשובה, ולמה ימנע ממנו דרכי תשובה, וכן בעונות שאין בהם אלא כרת או מיתה בידי שמים הכל בידי שמים וגלוי לפניו, והוא ית' יענישהו בענשו המיוחד, ואם בחטאים שאין בהם אלא מלקות ולא לקה עליהן, יענש על אי זה מהם לימנע ממנו דרכי תשובה, הלא ענשם קל במלקות, ויכול האל ית' להענישו ביסורין שיענו גופו בעינוי המלקות, ולא למנוע ממנו דרכי התשובה, ואם יהיה על אי זה חטא של מצות עשה שבטלה ולא רצה לעשותה כשבאת לידו, ולזה ימנע ממנו דרכי תשובה, הרי ענשי ביטול מצות עשה נראה שהם קלים יותר מענשי מצות לא תעשה, וכמו (מנחות מ"א) שא"ר קטינא למלאך ענשיתו אעשה והשיב לו בעידן ריתחא ענשינן אעשה, שאינו שוה מי שחוטא בשב ואל תעשה שלא עשה המצוה המוטלת עליו לעשותה, למי שחוטא בקום עשה ועושה בפועל הדבר המוזהר מעשותו, ולכן תשובת העשין קלה מתשובת האזהרות, שאם עבר אדם על מצות עשה ועשה תשובה אינו זז משם עד שמוחלין לו כדכתיב שובו בנים שובבים וגו', ואם עבר על מצות ל"ת אפילו אין בהן כרת תשובה ויוה"כ מכפר, כדכתיב כי ביום הזה יכפר וגו' וכמו שנתבאר בענין חלוקי כפרה, וכן הוא מבואר כי לכל העונות יש תקנה בתשובה, אפילו ליותר חמורים שבתורה ע"א וגלוי עריות ושפיכת דמים

וכמו

ושמרתם לעשותם, כי לא יוכל האדם לעשות כל זה אם לא למדה או שמעה ממי שלמדה, ואין בכל המצות מצוה אחת שהיא סובבת כל המצות כאלו, כי מצות שבת ומילה וצדקה ושאר מצות גדולות שבמצות, אינן סובבות ולא כוללות כל המצות כאלו:

ומזה הצד יש מעלה במצות התשובה במה שאמר (יומא פ״ו) גדולה תשובה שזדונות נעשו לו כזכיות כדכתיב ובשוב רשע מרשעתו ועשה משפט וצדקה עליהן הוא יחיה וכתיב (תהלים מ״ה) מור ואהלות קציעות כל בגדותיך אל תקרי בגדותיך אלא בגידותיך, בהיות כי התשובה היא סובבת על כל המצות כנזכר, כשעושה תשובה על חטא אחד שחטא החטא היה פרטי, והתשובה נחשבת כוללת כל המצות וכאלו עשה דמיון כל המצות, כע״א שהכופר בה כמודה בכל התורה כולה, כן הכופר בחטא שעשה במה ששב בתשובה הרי הוא כמודה בכל התורה כולה, ותחשב לו לצדקה ולזכות, ובקיומו מצות התשובה הכוללת על חטא הפרטי, נראה היותו חפץ בקיום כל המצות כיון ששב תשובה גמורה בחטא הפרטי, וכמ״ש במצות התשובה (דברים ל׳) ושבת עד ה׳ אלהיך ושמעת בקולו וגו׳, כי בקיומו מצות התשובה ישמע בקול האל ית׳ בכל מה שיצונו, כיון שניחם ושב מחטא פרטי שעשה:

והנה מצאנו מצות התשובה כתובה בסוף כל המצות, להורות על ענין זה כי היא כוללת את כולן וסובבת אותן כנזכר, ואין שום מצוה כתובה אח״כ, כ״א מצות הקהל שהיא מענין תלמוד תורה, ומצות כתיבת ס״ת ג״כ דכתיב (דברים ל״א) ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל וגו׳, כי היה צריך לכותבה בסוף התורה לומר שיכתבו כל התורה בספר מראשה ועד סופה, וחזר והוכפל עונש אזהרת ע״א ג״כ כאן בסוף התורה אחר התשובה (שם ל׳) ואם יפנה לבבך ולא תשמע ונדחת וגו׳ הגדתי לכם היום וגו׳, וכן מצות ת״ת כתיב קודם פסוקים אלו (שם) כי המצוה אשר אנכי מצוך היום לא נפלאת היא וגו׳, ואחריהם במצות הקהל ובמצות כתיבת ס״ת דכתיב ולמדה את בני ישראל, להורות כי אלו הג׳ מצות, תשובה ת״ת ואזהרת ע״א, הן סובבות כל המצות שנכתבו כבר בתורה ושקולות לכלן מן הצד הנזכר:

ואפשר שעל אלו השלש מצות מורים האברים הראשיים שבאדם, והם הלב והמוח והכליות, הלב הוא כנגד ת״ת שכתוב בה והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך, והמוח הוא כנגד אזהרת ע״א, שצריך להאמין בשכל החונה במוח מצות יחוד האל ית׳ ושאין זולתו בשמים ובארץ, והכליות היועצות לאדם הטוב והרע כנגד מצות התשובה, צריך שיתיעץ בנפשו מיצר הטוב עם הלב עצת כליותיו לשוב בתשובה שלימה על החטאים שעשה כדי שימלט מרעת יצר הרע, ודוד המלך ע״ה היה מתפלל לאל ית׳ שיהיה לבו נכון ובטוח באלו הג׳ מצות הכוללות כנזכר, ואמר (תהלים כ״ו) בחנני ה׳ ונסני צרפה כליותי ולבי, כי חסדך לנגד עיני וגו׳, הזכיר האיברים הראשים המורים עליהם, ורמז המוח באמרו לנגד עיני והוא המוח שהוא נגד העינים, ומפני כי היסורין באים על האדם לפעמים מטרידים אותם באופן שאינו יכול לשוב בתשובה מחטאתיו, וגם כי לפעמים מטיל בהם מום מחשבת יצר הרע לומר שלא באו לכפרת עון אלא מקרה הוא היה לו, וכן מבטלים אותו מהלימוד לכן אמר בחנני ה׳ וגו׳, כלו׳ כשתבחון אותי ותיסרני על חטאתי יהיה באופן שאוכל לשוב בתשובה, ושאאמין שבאו מאתך לכפרת עון, וגם שלא יבטל אותי מלימודי, כאמרו (תהלים צ״ד) אשרי הגבר אשר תיסרנו יה וגו׳, וזהו הנרצה באמרו (שם כ״ו) צרפה כליותי ולבי, כלו׳ יהיה הנסיון באופן שישארו כליותי צרופים וחקוקים בפועל התשובה ולבי שלם בתלמוד תורה, ועל מה שתלוי במוח והיא הכפירה בע״א, איני צריך להתפלל שתצרפני, כי ידעתי כי חסדך נגד עיני לעולם, באופן שאין מקום ליצר הרע שינגדני בזה, כי לעולם התהלכתי באמיתות שמך כי אתה אמת ותורתך אמת:

פרק שמונה עשר

בהיות התשובה מן המצות הגדולות כמו שקדם, היא סבה לגאולה, וכמו שאמר ר׳ יוסי הגלילי (יומא פ״ו) גדולה תשובה שמביאה גאולה לעולם שנא׳ ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב נאם ה׳, ר״ל כי בסבת ציון החרבה ושוממה ועומדת בדד בלי השכינה ובסבת שבי פשע יבא הגואל, ומה שאמר גדולה תשובה שמביאה גאולה לעולם, שנראה שבשביל התשובה לבד הגאולה באה, הוא בשביל שנא׳ בכתוב ובא לציון גואל שנראה שלציון לבד יבא הגואל, לזה אמר ולשבי פשע ביעקב, כלו׳ שבשביל ציון יבא הגואל לציון להחזיר עטרת השכינה ליושנה, ובשביל שבי פשע יבוא הגואל לכל העולם שהם בני יעקב, ולזה אמר שמביאה גאולה לעולם מצד התשובה, ואמר ולשבי פשע, להורות על מעלת התשובה כי גם שלא ישובו כ״א מהפשעים ולא מהשגגות יבא הגואל:

עוד אפשר לומר שרמז בפשע זה שלא אמר פשעים על חטא מיוחד הכולל את כל בית יעקב, והוא עון ע״א שנמשכה מהעגלים אשר עשה ירבעם, ולזה אמר ולשבי פשע ביעקב נאם ה׳, כלו׳ יבוא הגואל כשישובו מהפשע המיוחד הכולל את כל בית יעקב, והוא כאמר מפי הגבורה, כי אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום, וזה הנרצה באמרו נאם ה׳ כנזכר:

לעתיד, וזה היה ענין פרעה בפעמים שחזק האל ית' את לבו, בפעם הראשונה היה בענין השחין כשראה השחין בחרטומים ובכל מצרים ושלא יכלו החרטומים לעמוד לפני משה, אז אם לא היה מחזיק האל ית' את לבו היה שולח האנשים לעבוד את ה' ולא טפס, כמו שאמר אחר כך מי ומי ההולכים, ולא מצד שהיה מתחרט על מה שלא שלחם, ולא ג"כ שהיה גומר בלבו שלא לחזק עוד לבו שלא לשלחם, אלא מיראתו כעת מאותה המכה היה בדעתו לשלחם אבי שילוח כנזכר, אלא שהאל ית' חזק לבו כיון שלא היה לו חרטה ולא כוונה לשוב תשובה שלימה כנזכר, וכן במכת הארבה שכסה את עין כל הארץ ותחשך הארץ, מהר פרעה לקרוא למשה ואהרן ואמר חטאתי לה' אלהיכם ולכם ועתה שא נא חטאתי וגו' והעתירו וגו' ויסר מעלי רק את המות הזה, לא רצה לשלחם אלא מצד יראת המות המוכנת ומזומנת לפניו, וכן במכת החשך אמר להם לכו עבדו את ה' רק צאנכם ובקרכם יוצג וגו', ואמר לו משה גם אתה תתן בידינו וגו' וגם מקננו ילך עמנו וגו' ויחזק ה' את לב פרעה ולא אבה לשלחם, כ"א לא היה האל ית' מחזק לבו היה משלחם בלא צאנם ובקרם, וכשראה האל ית' שלא היה רוצה לשלח אותם ואת כל אשר להם חזק לבו שלא ישלח אפילו אותם לבד כמו שכתוב ולא אבה לשלחם, וכן כשרדף אחר בנ"י חזק האל ית' את לבו כדכתיב וחזקתי את לב פרעה ורדף וגו' ויחזק ה' את לב פרעה מלך מצרים וירדוף אחרי בני ישראל וגו', כ"א הוא לא היה יוצא אליהם כלל, לא היה האל ית' מחזק לבו לרדוף אחריהם, אלא שהוא כששלחם לא שלחם אלא ע"מ שיחזרו אחר שיעבדו את ה', וכשהוגד לו שברח העם נתהפך לבו כדכתיב ויוגד למלך מצרים כי ברח העם ויהפך לבב פרעה ועבדיו אל העם וגו' ויאסור את רכבו וגו' ויקח שש מאות רכב וגו', ועכ"ז כשראה אותם יוצאים ביד רמה היה חוזר לו, אלא שהאל ית' חזק לבו כדכתיב ויחזק ה' את לב פרעה מלך מצרים וירדוף אחרי בני ישראל ובני ישראל יוצאים ביד רמה, כי מה שחזק לבו היה לרדוף אחריהם עם היותם יוצאים ביד רמה, אבל היציאה אחריהם היתה בלי שיחזק האל לבו כמבואר בכתובים:

וכן בסיחון דכתיב כי הקשה ה' אלהיך את רוחו ואמץ את לבבו וגו', נראה כי לא הקשה האל יתברך לבו שלא יעבירם בארצו, כי הוא מעצמו להיותו מגין על מלכי כנען לא רצה להעביר ישראל כדי שלא ילכו על מלכי כנען, וכמ"ש ולא אבה סיחון מלך חשבון העבירנו בו, וכתיב בפרשת חקת ולא נתן סיחון את ישראל עבור בגבולו וגו', אלא שמפני רוע לבו שלא רצה להעבירם כדי שלא יירשו את ארץ כנען, הקשה עוד האל ית' את רוחו ואמץ לבבו שיצא אליהם להלחם בהם, כמ"ש שם ויאסף סיחון את כל עמו וגו', וז"ש כאן למען תתו בידך כיום הזה, כלו' חיזוק הלב היה לשיצא להלחם למען תתו בידך, והיה זה עונשו על שלא העבירם דרך ארצו בלי שיזיקו לו כלל, כמ"ש בדרך המלך נלך לא נסור ימין ושמאל וגו', וכן בכנענים היה מאת ה' לחזק לבם לקראת המלחמה את ישראל, כי אם לא היה האל ית' מחזק לבם היו עומדים בעריהם עד אשר יבואו ישראל עליהם ויצאו עליהם, וראה האל ית' רוע לבם וחזק לבם שיצאו לקראתם ולא יהיה להם תחנה למען החרימם וגו', כי כבר נתמלאה סאתם בתועבות אשר עשו בארץ, וכמו שכתוב (ויקרא י"ח) כמעשה ארץ מצרים וגו' וכמעשה ארץ כנען וגו' ובחקתיהם לא תלכו וגו':

ועוד אני אומר כי באומות עובדי אלילים בשנים קדמוניות, אין קושי שיחזק האל יתברך לב מי שהרבה לפשוע, כי די להם שיקבל תשובתם דרך כלל, כי יש הבדל בין תשובת ישראל לתשובת האומות הנזכר כמו שנתבאר בפ' קודם לזה, ולזה אפשר שיחטא אחד מהם חטא גדול או חטאים רבים עד שיהיה הפרעון שימנע האל ית' ממנו דרכי התשובה וכמו שכתב הרב ז"ל, אבל לישראל אי אפשר שנאמר זה כמו שכתבתי למעלה, וכן לא מצינו בישראל לא כלל ולא פרט בפירוש שחזק האל ית' לב איש שלא יוכל לחזור בתשובה כמו שנמצא זה באומות הנזכ', ואם ירצה אי זה חיזוק לב בישראל יהיה על דרך הכתוב למעלה, כי גם בלי חיזוק האל יתברך לא היה שב בתשובה גמורה כ"א כעת מצד היראה כנזכר:

ומה שכתוב השמן לב העם הזה וגו', הרי אמרו ז"ל (תנא דבי אליהו) וכי תעלה על דעתך שאין הקב"ה חפץ בתשובתן של ישראל ח"ו, אלא למצוא מהם קורת רוח, משל למלך שהיה לו בן יחידי במדינה שגר לו שליח בני שחוט שוורים וצאן ואכול ושתה יין הרבה ותתעצל במלאכה, כדי שימצא אביו הימנו קורת רוח, וכן מה שכתוב ואתה הסבות את לבם אחורנית, היה במה שלא פתח לבם עד עתה שידעו כי ה' הוא האלהים, כמו שידעו עתה על יד אליהו במה שעשה והתפלל ענני ה' ענני וידעו העם הזה וגו':

פרק שבעה עשר

התשובה היא מצוה כוללת כל המצות וסובבת עליהן, כ"א יחטא האדם בין באחד מכל מצות עשה שלא רצה לעשותה, בין שעשה אי זה דבר מהמוזהר לעשות, התשובה היא רפואת תעלה להן וישוב אל ה' וירחמהו, כמו ע"א ות"ת שסובבות כל התורה כולה, כי המודה בע"א ככופר בכל התורה כולה, והכופר בה כמודה בכל התורה כולה, וכן תלמוד תורה סובב על כל המצות, וכמו שכתוב (דברים ה') ולמדתם אותם ושמרתם

המקובל בדברים העוברים והעתידים, כמו שאנו מאמינים בפירוש התורה. שנכתב שהיא תורה שבעל פה ואנו סומכים על הקבלה לעשות מעשה המצות ומשפטי התורה, כך אנו חייבים להאמין עיקרים ואמונות אלה מצד הקבלה ושהם נרמזות בכתובים ובמדרשי חז"ל:

ואם הצד השני ג"כ שנהיה מחוייבים לחקור עליהם, נמצא אותו אמיתי ג"כ בקצת מן האמונות והעיקרים, אותם שאיפשר לעמוד על החקירה בהם, כמציאות הש"י ואחדותו והדומה להם, כי אחר שיהיה לבו שלם באמונה ובעיקר ההוא כפי מה שהוא מקובל או כתוב, יתחייב להסתכל ולחקור עליו ג"כ בשכלו על מה שישיג בעיקר ההוא עד שיתאמת לו בחקירה מה שנתאמת לו במקובל, ואם לא תשיג יד שכלו לאמתת העיקר ההוא, או שיראה לו כפי שכלו הפך מן העיקר ההוא, יתלה ליאות וחסרון בשכלו, ויתחזק באמונתו על פי הקבלה, ועל זה הזהירו דע מה שתשיב לאפיקורוס, ואמר דוד לשלמה בנו דע את אלהי אביך ועבדהו, כלומר שתהיה כוונת השתדלותך בידיעתו לעבוד אותו, ואם לא תשיג ידיעתך, עבדהו והאמן בו על פי הקבלה והאמונה, ועל זה אמר אשגבהו כי ידע שמי, כי בהיות כוונת המשתדל לידע אותו לעבדו, ושתסכים השכלתו לקבלתו, ישגבהו האל יתברך ויחזק יד שכלו, לדעת שמו ולהשיג המבוקש:

ואם הצד השלישי, ג"כ נמצא אותו אמתי בקצת מן האמונות שא"א לשכל האנושי לעמוד על אמיתתם ולהשיגם, כמהות ה', וידיעתו, באי זה צד היא שלא תכריח את האדם במה שיעשה, ויבחר אם טוב ואם רע, ותארי שלמיותיו ע"ד חיוב, וכיוצא באלו האמונות שאי אפשר לשכל האנושי להשיגם עד תכונתם, אסור לו לחקור עליהם כיון שלא ישיג אמתתם, ואיפשר שיטעה ויבוא להכחיש המקובל בעיקר ההוא, כל שכן לדעת קצת מן הקדמונים שאומרים שא"א לאדם שישיג וידע דבר על אמתתו כמו שכתב הר"י אלבו ז"ל (פט"ז מהמאמר הראשון), ועוד שהוא כמו חסרון או פחיתות ח"ו בחקו יתב', שיתגאה ילוד אשה לדעת מהותו יתברך, או כוונת פעולותיו וסודותיו, וכאמרם (ברכות י') בהדי כבשי דרחמנא למה לך, שכינוי לך מורה כי בהיותך בעל חומר לא תשיג סודותיו, וכן אמרו (חגיגה י"ג) במופלא ממך וכו' ושנינו (שם י"א) כל המסתכל בד' דברים ראוי לו כאלו לא בא לעולם, מה למעלה מה למטה מה לפנים מה לאחור וכל שלא חס על כבוד קונו ראוי לו שלא בא לעולם, רצה לפי כוונתנו פה, כי מהותו ית', וידיעתו מעשה בני אדם בלי שיכריחם, אינו מושג לשכל האנושי באיזה אופן הוא, ולזה אין ראוי לעיין ולהסתכל בכמו אלו, אלא להאמין אמונה שלימה כי מהותו הוא היותר שלם שאפשר, וידיעתו היא שלימה ואינה מכרחת, כי ידיעתו ומהותו אחד, וזהו הנראה במה שאמרו מה למעלה מה למטה, ר"ל השגת מהותו ית' שהוא למעלה, והשגת ידיעתו מעשה בני אדם שהם למטה, ולא תכריחם ידיעתו, וכן הוא עיקר ושורש משרשי התורה שהאל ית' הוא פועל בבחירה ורצון, כי האל ית' ראוי שימצאו בו כל השלמיות, ושיהיה מסולק מכל החסרונות, ולפי המושכל יקשה כי כל בעל רצון משתנה מלא רוצה אל רוצה, ויהיה א"כ מתפעל ומקבל שנוי, וכן כל רוצה הנה הוא חסר דבר הנרצה, והאל ית' לא יחסר לו דבר שירצה, וכן הבוחר יהיה חסר הדבר הנבחר קודם שיבחרהו, והאל יתברך לא יחסר לו דבר, ואם כן בבריאת העולם כשרצה אז לברוא אותו למה לא רצה קודם או לא אח"כ, ואין היתר לספק זה כמו שכתב בעל העיקרים פ"ב ממאמר ב', אלא כשנאמר כי מה שניחס אליו ית' הרצון, הוא כדי שנבין ממנו סילוק היותו פועל על צד החיוב כפועלים החסרים, אבל לא נדע עצמות רצונו היאך היא, כמו שעצמותו נעלם תכלית ההעלם כן רצונו נעלם תכלית ההעלם, וא"כ רצונו הש"ת הוא כולל מבריאת העולם ועד סוף העולם, שברא העולם כרצונו בזמן שבראו, ולא קודם ולא אחר כך לסבה ידועה אליו, וכן הוא פועל בכל דור עם הצדיקים כפי רצונו בשנות עליהם טבע הבריאה, ובזמן שיהיה רצונו שיהיה העולם חרב יהיה, כמו שאמרו (בפ' חלק) שתא אלפי שני הוי עלמא וחד חריב, ואין לנו ידיעה והשגה למה ירצה בכך ולא ירצה בכך, ולמה ירצה במה שירצה בזמן שירצהו ולא קודם לו או לאחריו, ואם נסתכל ונרצה לעיין בזה יחשב לנו לחטא כיון שאין ידיעתנו יכולה להשיגו כמו שנאמר למעלה, וזה שאמרו מה לפנים מה לאחור, מה היה לפנים בשעת הבריאה שברא העולם אז ולא קודם, או אחר כך, מה היה אחר כך בפעולותיו שפועל בעולמו בבחירה ורצון ובזמן, כליון וחרבן העולם, למה לא פעל או לא עשה מה שעשה קודם או אחר כך, וזהו הנרצה במה לאחור. או ירצה הענין עצמו, כרצונו בכל הדברים שרצה ושירצה דרך כלל, מה היה שלא רצה כך לפנים מזמן הבריאה או הפעולה או החורבן, או שלא רצה כך לאחור, כלומר לאחר זמן הבריאה והפעולה, כי העיון וההסתכלות בזה יזיק לו ולא יועיל:

ואמנם אמרו ראוי לו כאלו לא בא לעולם, הרצון בו כי השלימות הנקנה לאדם בדעות הוא כשישיג הדבר האמיתי אבל כשלא יוכל להשיגו תהיה יגיעתו לריק ולבטלה וראוי לו כאלו לא בא לעולם בערך דבר זה שלא השיג אמתתו, כי ביאתו לעולם הוא להשלים עצמו במעשיו הטובים ובדעותיו ואמונותיו האמיתיות, וחזר ואמר וכל שלא חס על כבוד קונו ראוי לו וכו', לכלול דברים כיוצא באלו שאין האדם יכול

להשיגם

ויש התיחסות לתשובה עם הגאולה לשתבא בגללה, כי הגאולה היא תשועת שעבוד הגוף, והתשובה היא תשועת שעבוד הנפש, כי אין שעבוד מלכיות גדול משעבוד המלך הזקן וכסיל והוא היצר הרע, וכמו שהגאולה היא הפך השעבוד כן התשובה היא הפך העונות, ובעוד שהנפש היא משועבדת ליצר הרע, ראוי גם כן שהגוף יהיה משועבד למלכיות, אבל כשהנפש שחררה עצמה משעבוד היצר במה ששבה בתשובה גמורה, ראוי ג"כ שיהיה הגוף משוחרר משעבוד המלכיות, וזהו שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים ס"ט) קרבה אל נפשי גאלה למען אויבי פדני, רוצה לומר תתקרב אל נפשי בתשובתי כדי שתגאל אותה מן היצר הרע, למען שיהיה סבה שתפדה גופי מיד אויבי :

נשלם השער השני

השער השלישי

הוא שער היסודות (העקרים), ופרקיו ששים וארבעה.

הפרק הראשון, בגדר היסודות

כל עיקרי תורתנו התמימה ואמונותיה נרשמים ונרמזים בתורה ובנביאים ובכתובים ובדברי רז"ל מפי הקבלה, וביחוד שלשת העיקרים הכוללים את כולם הם נרמזים בתחלת הבריאה, מציאות ה', שברא השמים והארץ וכל צבאם, ותורה מן השמים, ממה שכתוב יום הששי (שבת פ"ח) ו' בסיון המוכן למתן תורה, והשגחה להשכיר ולהעניש, ממה שאירע לאדם וחוה, ועם כל זה ראוי לחקור אם יספיק לנו בכמו אלו העיקרים והאמונות להאמינם ולהיותם חקוקים בלבנו מצד הקבלה והוראת הכתובים והמדרשים, או אם יהיה עלינו חיוב לחקור על כל אחד מהם מדרך השכל והסברא, או אם יש צד איסור בחקירה על אלו הענינים, אחר שנרמזו בכתובים ובמדרשים, כי יש לכל צד מאלו פנים מהראות :

אם מצד הראשון שיספיק לנו האמונה בהם מצד הקבלה, יש לו פנים מהראות, ממה שאנו רואים רוב דיני התורה ומשפטיה מפורשים מפי הקבלה ומפי השמועה כפי מה שקבל משה רבינו ע"ה מפי הגבורה וקראם הלכה למשה מסיני בלי שום אסמכתא בכתובים, והנהנו דנים על פיהם ומקיימים מצות עשה ול"ת כפי פירוש המקובל מפי מרע"ה מפי הגבורה, וכן כל סיפורי התורה ממה שאירע לאבות ולדורות הראשונים עד מתן תורה ומה שכתוב בנביאים ובכתובים, אנו מאמינים הכל בדרך קבלה ואין אנו חוקרים עוד על אמתתם : ואם מצד השני שיהיה חיוב לחקור על אלו האמונות בדרך השכל, יש לו ג"כ פנים מהראות, וזה שאין ראוי לאדם במה שהוא אדם להתרשל מלחקור על כל דבר כל מה שישיג יד שכלו, דרך משל אם יסופר לו לאדם דבר מחודש ויאמין, כי יסופר לו מפי איש הגון ונאמן, יחשב לו לעצלה והתרשלות אם יוכל הוא בעצמו לראות ולידע הדבר ההוא ולא ישתדל על זה, וכמו ששנינו (אבות פ"ב) ודע מה שתשיב לאפיקורוס וכן נראה ממה שאמר הכתוב (דה"א כ"ח) דע את אלהי אביך ועבדהו, (תהלים צ"א) אשגבהו כי ידע שמי, נראה שצריך האדם לידע ולהשיג כפי יכלתו ידיעת ה' ואמונתו ושהשם ית' יעלה אותו וישגבהו על זה : ואם מצד השלישי שיש צד איסור לחקור על אלו הענינים אחר שנרמזו בכתוב, יש לו ג"כ פנים מהראות, כנראה שאינו מאמין אותם אם לא שיורה עליהם השכל, נחשב לו למיעוט אמנה, וכמו (סנהדרין ק', ב"ב ע"ה) שאירע לאותו תלמיד שלגלג על מה שדרש רבי יוחנן ושמתי כדכוד שמשותיך עתיד הקב"ה וכו' ואחר כך ראה בעיניו מה שבאזניו שמע ונענש על זה, וכן נענשו דור המדבר בענין המרגלים שלא האמינו מה שאמר להם השי"ת שהיתה ארץ זבת חלב ודבש, וכן ממה שאמרו (חגיגה י"ג) במופלא ממך אל תדרוש במכוסה ממך אל תחקור וכו', נראה שאין לאדם לחקור בכמו אלו הענינים שהם עמוקים ומכוסים, וכמו שאמרו במשנה (שם י"א) אין דורשים וכו' כל המסתכל בד' דברים ראוי לו כאלו לא בא לעולם מה למעלה מה למטה וכו' וכל שלא חס על כבוד קונו וכו' :

ובשחקרנו על אמתת צד אחד מהם מצאנו את כלם כנים ואמתיים בקצת קצת מהעיקרים והאמונות : אם הצד האחד שיספיק לנו האמונה בהם מצד הקבלה, נמצא אותו אמיתי בקצת מן העיקרים והאמונות שאי אפשר לנו לעמוד על החקירה בהם אם היו אם לא, אם עתידים להיות או לא, כמו תורה מן השמים, וביאת משיח, ותחיית המתים, וכיוצא באמונות מן המקובל

נפשו בו וצדיק באמונתו יחיה, כי האמונה אשר היא נשגבה למעלה מן השכל אשר כל המופתים לא יוכלו לאמתה ולא תתישר נפש המעיין במה שיאמת בה הדרך המופת והחקירה, הנה מי שהוא צדיק באמונתו מצד הקבלה לבד יחיה את נפשו:

ואם ניטיב העיון בכל האמונות והעיקרים נמצאם נכונים וישרים מדרך השכל, כי העיון השכלי ישיג המופת בדברים שטבעם לבוא עליהם המופת, ואם אין בטבעם לדעתם במופת, יושגו ויתאמתו מצד העיון המשובח והחקירה הנכבדת, בין אותם שהם מן הצד הראשון, בין אותם שהם מן הצד השלישי שבפרק ראשון, כי גם שאמרנו שיש איסור בחקירה עליהם, יובן מדרך המופת כמו שנראה מלשון מה למעלה מה למטה כו', שרוצה לידע דרך מופת מה שאין בחק השכל לדעתו, אבל דרך עיון משובח בהבאת ראיה קרובה לשכל שיתכן אמתת האמונה בדבר שהוא המקובל לא נאמר על זה רתוי כאלו וכו', וכבר נשתמש בדרך ראיה זו גדול הפילוסופים (ארסט"ו) בחקירה הגדולה שבחקירות והיא חדוש העולם, שהביא ראיה להכחיש שרש זה ולהכריע הקדמות, ואין אלו מופת על זה אלא ראיות שתטה נפשו אליהן לפי דעתו, וכמו שכתב הרב ז"ל פרק ט"ו מחלק שני, כ"ש אנו עדת המאמינים שנסתפק בראיות קרוב לשכל, אשר תטה הנפש לאמות העיקר או האמונה המקובלת, בהיות הקבלה אמתית מקובלת מחכמים לחכמים, ובכל מה שהאמין אברהם ראש האבות שכתוב בו והאמין בה', האמין בו משה רבינו, ובכל התורה ועקריה ושרשיה שהאמינו משה רבינו ודור שכלו דעת, האמינו כל הזקנים והנביאים והחכמים הבאים אחריו, ושלמה המלך גדול החכמים כי בכל חכמי הגוים ובכל מלכותם מאין כמוהו בחכמה אפילו לפי דעתם, בחן וצרף תורת משה ולא נטה ממנה לא משרשיה ועקריה כי אם במעט, שנכתב עליו (מלכים א' י"א) ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו וגו', (שבת נ"ו) וכל האומר שלמה חטא אינו אלא טועה, וחתם כל מאמרו לעת זקנתו במה שאמר (קהלת י"ב) סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם. אשר כל זה יורה שחקר ועיין בהפלגת חכמתו הגדולה בתורה ובעקריה, ומצאה אמתית במופתים נשגבים, אשר ילאה שכל החכמים הגדולים שבפילוסופים להשיגם, ומה האדם שיבא אחר המלך לחקור ולהשיג על אשר כבר עשהו, ואחריו כל אדם ימשוך להחזיק בתורת משה ועיקריה ושרשיה, וכמו שראינו כל הנביאים והחכמים הבאים אחריו, כלם חזקו ואמתו תורת משה ושרשיה, מלאכי חותם הנביאים צוה עליה ואמר (מלאכי ג') זכרו תורת משה עבדי וגו', וכל אנשי כנסת הגדולה עשו גדר וסייג לתורת משה ע"ה, וכן כל החכמים הבאים אחריהם ע"ה דור אחר דור חכמים רבים קבלו מחכמים רבים, וכמו שכתוב בספרים שחוברו על זה לדעת סדר הקבלה ממשה רבינו עד דורותינו אלה האחרונים, וכלם עשו גדרים וסייגים והאמינו בכל תורת משה עקריה ושרשיה, ועל מה אנחנו יושבים לחקור על עיקר התורה, ואנחנו מולידים רפיון בלב כלל האנשים המאמינים בדרך קבלה אמתית, כי בחקרנו עליהם נראה שאין אנחנו מחזיקים אמונתם אלא אם ישכים המופת והראיה בהם. האמת כי חרפה הוא לנו, ואין אנו מתירים עצמנו לכך, כי אם לדעת מה שנשיב לאפיקורסים ולחולקים על שרשי תורתנו בכל דור ודור, שידעו ג"כ כי עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה שקבלו תורת משה רבינו מפי הגבורה בהר סיני, כי בזה יתגדל ויתקדש שמו יתברך בפי כל העולם, כדכתיב (יחזקאל ל"ח) והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים וידעו כי אני ה', כי זה הכתוב נראה שרומז על העיקרים, בפרט העיקרים הכוללים שהם, מציאות השם, תורה מן השמים, שכר ועונש, כי לשון והתגדלתי רומז לגדולת מציאותו ית' אשר אין לה דמיון בכל הדברים הנמצאים שברא בעולמו, ולשון והתקדשתי רומז לקדושת תורתנו שהיא נגדרת בקדושה ונכתבה בל' קדוש, ולשון ונודעתי רומז לשכר ועונש והשגחה כדכתיב (תהלים ט') נודע ה' משפט עשה וגו', ובעיקרים האלו ידעו כל העולם כי הוא מהוה כל ההויות ולזה כתב וידעו כי אני ה':

פרק שלישי

הר"ם ז"ל הביא במורה תחלת חלק ב' כ"ה הקדמות אשר צריך אליהן בקיום מציאות האל ית', ובמופתים על היותו לא גוף ולא כח בגוף, ושהוא יתברך אחד, והוליד מהן ארבע עיונים. הראשון הוא בנוי על תנועה נצחית תדירה, והשני על דבר מורכב משני דברים וימצא האחד מהם בפני עצמו, שהוא מחוייב שימצא הדבר השני גם כן בפני עצמו, והשלישי כי הנמצאות לא ימנע מחלוקה, אם שיהיו כולן הוות נפסדות, או בהפך, או קצתן הוות נפסדות, וקצתן הפך, וסמך על מופת זה ואמר שאין בו דחיה ולא מחלוקת, וגם מזה יתחייב שהוא יתברך אינו גוף ולא כח בגוף, וגם שהוא יתברך שמו הוא אחד, ואינו נופל תחת הזמן ושיאמר בו שינוי, והרביעי מציאת הדברים מן הכח אל הפעל, וכמו שהאריך שם בפירוש יבינם המבין בדרכי המופת:

אמנם מה שאביא אני באלו העיקרים והשרשים הוא ראיות מדרך הסברא הנכונה מן השכל מבלי מופת חותך, ומן המוחש ומן הקבלה מספר התורה ונביאים וכתובים ומאמרי חז"ל הבנויים על החכמה ועל קבלת הדת:

ואומר כי הראיה מדרך הסברא הנכונה תהיה פרטית לכלל העולם, וזה כי כל דבר

המתחדש

להשיגם, וכשנחקור עליהם יהיה פועל בטל כי לא יעלה בידו מה שרצה, כיון שאין בכחו להשיגו, גם מה שבכחו יפסיד, כמו שכתב הרב המורה ז"ל פ' ל"ב מח"א:

פרק שני

וראוי שנבאר באי זה צד תבא החקירה על האמונות שיהיה חיוב עלינו לדעת אותם מדרך השכל לבד הקבלה, וזה כי גם שהחכמות דרך כלל מפוארות ומשובחות, והבא עד תכונתן והוא מתואר בכן, חכמתו תאיר פניו בעולם הזה ומשאיר נפשו לחיי העוה"ב, עכ"ז אנו רואים שאין החכמות העיוניות מסכימות בכל דבריהם על ענין אחד בהתחלותיהם והקדמותיהם, כי בעלי חכמה אחת יכחישו התחלות והקדמות בעלי חכמה אחרת, ויניחו הקדמות והתחלות לחכמתן הפך מה שהניחו בעלי החכמה האחרת, ויחשבו כל אחד מהם כי הקדמותיהם אמיתיות וחילופיהן שקר וסכלות, כמו שיקרה לבעל התכונה עם הטבעי שיכחיש הקדמותיו אשר עליהם יבנה כל מופתי תכונתו, והם גלגל יוצא מרכז וגלגל ההקפה, וכן התוכני יכחיש הקדמות הטבעי שמניח שהתנועות הן שלשה לבד, מן האמצע, ואל האמצע, וסביב האמצע, ויניח תנועות אחרות לסבת הנחתו גלגל יוצא והקפה, וכן בעלי חכמת משפטי הכוכבים יניח ידיעת ה' אמתית, ויכחיש טבע האפשר, הפך בעל חכמה האלהית, והוא הפילוסוף שהוא יניח טבע האפשר קיים, ויכחיש ידיעת ה', ובעל חכמת התורה יניח ידיעת ה' אמתית, וטבע האפשר קיים, ויביא ראיה לדבריו מן השכל שאין ראוי ליחס להש"י חסרון הסכלות, ושלא תהיה ידיעתו מקפת בכל הנעשה בעולם, ולטבע האפשר שידיעתו מסכמת לה, ויביא ראיה מן החוש בירידת המטר מן ההשגחה האלהית בהעדר הכנת המטר, על ידי תפלת הצדיקים והחסידים, וכמו שהאריך בכל זה בעל העיקרים בתחלת מאמר רביעי:

גם בעלי חכמה אחת חלקו זה על זה במה שהוכיח כל אחד מהם במופת שהיא הגדולה שבראיות, מופת ראיה מהמאוחר אל הקודם, ומופת סבה מהקודם אל המאוחר, שאין אחד מהם נותן האמת בהחלט, להיות הספק והשבוש נופל בהם, כמו המחלוקת שנפל בין הפילוסופים, אם הצורה היא בחומר, או נעתקת מחוץ, ובמהות הצורה הגשמית, ובצורות היסודות, ובענין המקום, ואם הגלגל במקום אם לא, ובענין הריקות אם הוא נמצא, וכן בהרבה דברים כיוצא באלו, ויותר מהמה כמו במהות הנפש וגדרה, מכזבים קצתם לקצתם, וחקירתם אינה שלימה בחכמות מצד הבטולים הנופלים בדרכיה, ועדיין לא השיגו הפילוסופים איך תמשוך המגניט"ס את הברזל וימצא מתנועע מבלי מניע, ונתבאר כי העיון המושג מצד החקירה לא תתן האמת בהחלט, ולזה לא תספיק להשלים הנפש האנושית ולהקנות ההשארות רק חכמת התורה לבד:

כל שכן בחקירת האמונות והעיקרים שהשגיאה בהן מביאה אל כפירה והריסה, שאין ראוי לסמוך על עיון השכל, כי כפי מעלת הנושא תהיה שלימות הידיעה והשכל, ואם בדברים הטבעיים שהם למטה מגלגל הירח, אין חקירת השכל משיג לדעת בהחלט כל הדברים על אמיתתם כמו שכתבנו, איך תתעלה לדעת ולהשיג דברים אלהיים התלויים באמונות התורה האלהית, והרב ז"ל בספרו הנכבד ח"א פ' ל"א כתב ג"כ, כי נפל הבלבול הרבה מאד בענינים האלהיים, ומעט בענינים הטבעיים, ונעדרה בענינים הלימודים:

ונאמר כי דרך החקירה באמונות שיש מבוא לשכל להשגת אמתתם יהיה על דרך זה, שיכוין האדם המשכיל לעיין ולבקש מופת או ראיה על מה שהוא מקובל בידו מן האמונות, שיסכים העיון לאמונה המקובלת, ואם לא תשיג יד עיונו להשיג מעצמו, יסמוך על חכמי תורתנו אשר השכילו ואמתו במופת האמונה ההיא, וילמוד ויקבל ראיותיהם ויצרפם עם קבלתו האמתית באמונה ההיא כדי שיתחזק באמונתו, והתועלות המגיעות לאדם להטריח עצמו להשיג בחקירה מה שהוא מושג אצלו באמונה אמתית מקבלת התורה מבלי שום ספק, הוא, א' כי האמונה בדברים המושגים בשכל היא יותר שלימה עם קבלתו, מן האמונה בדברים מצד הקבלה לבד, לפי שהדבר המושג בטעמו יהיה חקוק בנפש יותר, ואפילו דבר המושג במופת וראיה, יש יותר אמות ואמונה בלב מה שנתאמת בשני מופתים ממה שנתאמת במופת אחד וכמו שכתבו החכמים, ועל זה אמר דוד ע"ה (תהלים קי"ט) טוב טעם ודעת למדני כי במצותיך האמנתי, רצה שישיג טעם ודעת במה שהאמין בו כדי שיתחזק באמונתו, בהסכים המופת והראיה לאמונה המקובלת. תועלת שני לדעת ולהשיב למי שיחלוק עליו באמונה המקובלת, ולהכריז אמתתה בדרך השכל, ולא יסוג אחור מאמונתו מפני מה שיחלקו ויקשו עליו, בשידע להשיב ולקרב לשכל אמונתו, וכמו שאמר ודע מה שתשיב לאפיקורוס. תועלת שלישי כי בהביא ראיה ומופת באמונות שאפשר להביא ראיה ומופת עליהן מצד עמקן, כיון שכולם נתנו מרועה אחד, ומצאנו בקצתן או רובן אמתיות ונכונות בחקירת השכל, נשפוט כי האחרות ג"כ אמתיות, אלא שלא נשיג בשכל אמתתן לעוצם עמקן, כמו שיבחן המומחה בדבר א' בג' פעמים, וכמו שאמרו (שבת ס"א) איתמחאי גברא או איתמחאי קמיעא, ובזה תתחזק האמונה המקובלת גם כי לא ישיג יד השכל להביא מופת עליה, וכמו שאמר חבקוק הנביא (ב) הנה עפלה לא ישרה

עמים ירגזון וגו' תפול עליהם אימתה ופחד וגו', ואף הם יש להם קבלה מאבותיהם על קצת נסים המפורסמים שהם אמתיים, בפרט בנתינת התורה והנסים שנעשו בנתינתה, ואנחנו עדת מקבלי התורה יודעים כל הנסים שנעשו, מפורסמים ונסתרים, מאבותינו אברהם יצחק ויעקב ובניהם ביציאת מצרים, ואחר כך במדבר ובזמן היותם בגלות, כמו שרמוז בתורה ובנביאים וכתובים ודברי רז"ל, אשר כל זה מורה על מציאות אלוה בורא יכול לשנות הטבע שברא, וכמו שאמר הנביא (ישעיה מ"ג י"א) אנכי אנכי ה' ואין מבלעדי מושיע, ר"ל אנכי המצוי שבראתי העולם ואנכי ששניתי הטבע שבראתי לצורך עבדי, ולזה אמר ואין מבלעדי מושיע, כלומר אם יצוייר ח"ו שאני לא הייתי מצוי, לא היה אפשר להיות שום מושיע בשינוי הטבע, כי הטבע לא ישתנה מעצמו:

ואם מן היעודין שנתיעדו על ידי הנביאים ונתקיימו כולם, יתבאר גם כן מציאותו ית', כי אין האדם ואפילו יהיה חכם כשלמה יכול לידע מה שעתיד להיות, כי מה שאמרו (אבות ד') אי זה הוא כו' הרואה את הנולד, זהו בדברים הממשמשים ובאים, או בדברים המצוים להיות, אבל היעוד לימים רחוקים לא יהיה אלא מפי הנביא מהאל יתברך, וזהו הוראה על אמתת נבואתו, כמו שנא' בשמואל (ש"א ג') וידע כל ישראל מדן ועד באר שבע כי נאמן שמואל לנביא לה', וכתיב לעיל מיניה ולא הפיל מכל דבריו ארצה, וזהו הוראה על מציאות האל המנבא בני אדם המוכנים לנבואה. והנה ראינו היעוד שאמר האל ית' לאברהם (בראשית ט"ו) ידוע תדע וגו' ואחרי כן יצאו ברכוש גדול וגם את הגוי וגו', ונתקיים, וכן למשה (שמות ג') ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך וגו', ונתקיים, (שם ד') ואני אחזק את לב פרעה וגו', ונתקיים, (שם י"ד) וחזקתי את לב פרעה וגו', ונתקיים, וכן לעתים רחוקים (דברים לא) הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וגו', ונתקיים, (דברים ד) ונושנתם בארץ כמנין ונושנת"ם ונתקיים וכן (מלכים א' י"ג) איש האלהים בא מיהודה בדבר ה' אל בית אל וגו' ויקרא על המזבח וגו' הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו וזבח עליך וגו', ונתקיים על ידי יאשיהו כמו שכתוב שם בסוף (מלכים ב' כ"ג) גם את המזבח ההוא ואת הבמה נתץ, וכן הרבה יעודים כיוצא באלו שנתיעדו לעתיד ונתקיימו, הוא הוראה על מציאות האל יתברך שמנבא את בני אדם המוכנים לכך לצורך ישראל, ויעודים אלו הם מפורסמים לישראל שאין מי שיכחישם, ולכן אין מי שיוכל להכחיש מציאות האל יתברך, וכמו שאמר הנביא (ישעיה מ"ו) זכרו ראשונות וגו' כי אנכי אל ואין עוד אלהים ואפס כמוני מגיד מראשית אחרית ומקדם אשר לא נעשו וגו', כי הראיה לאכחישים מציאותו היא בהיותו מגיד מראשית אחרית והם היעודים, ומפני שקצת האומות יכחישו יעודים אלו, אמר הנביא ע"ה אנכי הגדתי והושעתי והשמעתי ואין בכם זר ואתם עדי נאם ה' ואני אל, אמר הגדתי בשעת היעוד, והושעתי בשעת קיומו, וזהו ביעודים שלא נתפרסמו אלא לנביא שנאמרו לו, כמו בידוע תדע וגו' ואני אחזק וגו', אבל היעודים שנכתבו בתורה אחר נתינתה, כמו וקם העם הזה וגו' וכמו בנביאים ויקרא על המזבח וגו', שהיו יעודים שנתפרסמו בזמן היעוד ובזמן קיומו, אמר עליהם והשמעתי שהשמיע אותם בפרסום בזמן היעוד ובזמן קיומו כנזכר. ואיפשר שכיון באלו הג' מלות על יעוד ידוע תדע וגו' ואחרי כן יצאו ברכוש וגו', והושעתי על היעודים של זמן ישועת ישראל ביציאת מצרים, והשמעתי על הנסים שנעשו בנתינת התורה שנשמע בכל העולם כמו שדרשו חז"ל. בין כך ובין כך אמר על יעודים אלו אנכי הגדתי וגו' ואין בכם זר, כי גם שקצת האומות יכחישו אי זה מהם אתם הינכם יכולים להכחיש, ולזה אמר ואין בכם זר שיכחיש שום דבר מזה, כי אתם עדי שאני אל, וכן אמר האותיות שאלוני וגו' מי השמיע זאת מקדם מאז הלא אני ה' ואין עוד אלהים וגו', כי הדברים העתידים לא יושגו כי אם לאל ית' והם ראיה על מציאותו ית' כנזכר:

פרק רביעי

והראיה מן הקבלה למציאות השם ית' היא כל התורה והנביאים והכתובים ודברי חז"ל, כי לא תצוייר אמתותם בלתי מציאותו ית' וית', כי כל מה שכתוב בהם הוא דברי אלהים חיים ומלך עולם ית' שמו, כדכתיב אנכי ה' אלהיך, אתם ראיתם כי מן השמים וגו' וכל התורה כולה. ונשאר הביאור על שלימות מציאותו ית' שהוא היה והוה ויהיה, היה קודם בריאת עולם, הוה כל זמן קיום העולם, יהיה אחר העדרו, לא היה חסר דבר בשלימות מציאותו קודם הבריאה ולא נשלם בשלימות מציאותו דבר בבריאתו, ולא יחסר דבר משלימות מציאותו בהעדר העולם ואפיסתו, וכן אמר הנביא ישעיה עליו השלום (מ"ח) שמע אלי יעקב וישראל מקוראי אני הוא אני ראשון ואף אני אחרון, כי עיקר בריאת העולם היה שיקבלו ישראל את התורה ויהיו מקוראים בשם ה' וכו', ועכ"ז לא יוסיף ולא יגרע בשלימותו ית' וית', ולז"א אני הוא אני ראשון, השלימות שיש לי עתה היה לי קודם הבריאה, כי אני הראשון בזמן הבריאה כמו שאני עתה, ואף אני אחרון לאחר העדר העולם ואפיסתו כמו שאני עתה, ואמר שמע אלי יעקב וישראל כמו שאמר בזמן נתינת התורה כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל, להורות כי בין

בזמן

המתחדש בזה העולם מדומם וצמח ובע"ח כלם יתחדשו ויתהוו ויצאו לפועל ע"י סבות קרובות או רחוקות, ולא ימלט מחלוקה, או תהיה הסבה ע"י הטבע לבד, או ע"י האיש הפועל, או ע"י שניהם ביחד, אם ע"י הטבע לבד כהתהוות המחצבים והמתכות והצומחים הבלתי נזרעים והאדים כפי הכנת מקומותיהם, וכן הב"ח הנהוים מעצמם בהכנות המקומות, ואם ע"י האיש הפועל כמו הבניינים ומיני כל הכלים הנעשים ע"י בני אדם, ואם ע"י שניהם ביחד, כמו הצמחים שהם מתחדשים מפעולות האדם בהכנת המקום ובזריעתם או נטיעתם, ובגמר התהוותם והתחדשם ע"י הטבע, וכמו יציאת מיני הב"ח לפועל ע"י המוליד והטבע הגומר צורתם והוייתם, וכלל שלשה החלוקות הוא שהן נהוין ונעשים ע"י סבה פועלת אותם ולא מעצמם, ומהם שהם פרטי העולם ילקח ראיה לכל העולם שלא נברא מעצמו, כי אם ע"י בורא שהמציאו והכין לו טבע שיתחדשו הדברים המתחדשים על ידו, מהארבעה יסודות והדברים המתחדשים מהם ע"י סבות משתלשלות כולן מן הסבה הראשונה הוא הבורא ית' וית', לבד מה שברא עולם הגלגלים בחכמתו יתברך ועולם המלאכים שהוא עולם העליון, ועל זה אמר דוד ע"ה כפי הכוונה במקום הזה (תהלים ק"ד) מה רבו מעשיך ה' כלם בחכמה עשית מלאה הארץ קניניך, רמז באמרו מעשיך ה' על עולם המלאכים שאמר עליהם למעלה עושה מלאכיו רוחות וגו', וייחד שמו יתברך עליהם להיותם קרובים אליו שהם שכל פשוט בלי חומר, ואמר על עולם הגלגלים כלם בחכמה עשית כמו שכתוב עליה' (שם י"ט) השמי' מספרים כבוד אל וגו', ואמר על עולם השפל מלאה הארץ קניניך, כמו שהתחיל למעלה במה שברא בעולם השפל יסד ארץ על מכוניה וגו' תהום כלבוש וגו' ושאר הפסוקים, ועל כלל כלם אמר מה רבו, כי כל הנעשה בכל העולמות בלי קץ ותכלה הכל נעשה על ידו ובסבתו ובהשתלשלות ממנו, וגם מפני שלמעלה פרט כמה דברים שעשה האל ית' כמו שאמר יסד ארץ וגו' עד תזרח השמש יאספון וגו' יצא אדם וגו', שכלם פעולות האל ית', אמר מה רבו, כלו' גם כי ספרתי שעשה כל אלו לא השלמתי את כולן כי אין לקץ סוף כי רבו כמו רבו, וג"כ יפורש פסוק זה כלו על עולם השפל לבד, אמר מה רבו מעשיך וגו', לפי שכפי הנראה כל מה שנעשה בעולם השפל הוא ע"י הטבע והאיש הפועל כנזכר למעלה, ואינם מיחסים גמר הפעולות וצאתן לפועל לסבה הראשונה יתברך שמו, אמר מה רבו מעשיך ה' שבראת הארבע יסודות וטבעם וטבע כל הדברים וכלם עשיתם בחכמה שיתחדשו כל הדברים מהם, כל מה שנעשה מהם הוא מסבתך ומהשתלשלותך עד שמלאה הארץ קניניך, שכלם מתחדשים על ידך ובסבתך באמצעות הטבע שבראת אותו בחכמה לשיתחדשו הדברים כנזכר:

והראיה הלקוחה מן המוחש הוא משלשה פנים, אם מסדר העולם ושלימות תכונתו, ואם מן הנסים שנתחדשו בעולם, ואם מן היעודים שנתיעדו ע"י הנביאים ונתקיימו כולם:

אם מסדר העולם ושלימות תכונתו, יתבאר, כי לא נפל במקרה ובהזדמן כי אם על יד ממציאו ובוראו ית' שמו, וזה כי אנו רואים כי מה שנעשה מעצמו בטבעו שלא ע"י סיוע אדם אינו שלם כמו הנעשה על ידי סיוע אדם, כמו הצמחים והפירות הגדלים בהרים וביערים שאין להם שלימות במראיתם וטעמם, כמיני אותם הצמחים והפירות שגדלים במקומות הישוב ע"י תיקון הקרקע בחרישה ובזריעה, וכן הכרם וכיוצא באלו הם שלמים כשיגמרו ע"י איש פועל ברצון ומקרב הדבר שיתחדש בשלימותו, וכשנשגיח בכל מה שיש בזה העולם נמצא הכל בשלימות ובסדר נכון, הד' יסודות הם שומרים את תפקידם בגבולם לתועלת מה שישתלשל מהם מן ההויות שבזה העולם בסדר ובשלימות, וכן המחצבים והמתכות הם נמצאים כפי הכנת המקומות לתועלת ישוב העולם וקיומו, והב"ח נוצרים בשלימותם, וכל איבריהם לתועלת קיום מינם, והוכן לכל מין ומין מזונו כפי טבעו שימשך מעצמו אליו, וכמו שכתבו חכמי הטבע חכמת בריאת כל מין ומין בשלימותו ותועלתו לכל מה שיצטרך לקיום המין, וכולם הוכנו לצורך ותועלת מין האנושי אשר הוא כונת בריאת העולם, והוא שלם בבריאתו בכל מה שהוא צריך בכפל חושיו ואיבריו היותר צריכים לו, ובתוכן גופו בשלימות לכל מה שיצטרך לקיום גופו ותיקון נפשו כמו שהוא ידוע בחכמת הטבע, הכלל כי כל דבר שנתהווה בזה העולם אנו רואים כי הוא בשלמות גדול, וזה יורה כי נעשה בכוונת פועל יצרו ובראו בשלימות והוא האל יתב', כי אם היה נברא מעצמו לא היה בו השלימות ההוא כמו שכתבתי, וכמו שדרשו חז"ל (חולין ס') כל מעשה בראשית בקומתן נבראו בצביונם נבראו שהוא לשון יופי, והכוונה כי הראיה שהן מעשה בראשית ושנבראו במאמרו ית', הוא היותם נבראים ביפיים ותועלתם כנזכר:

ואם מן הנסים שנתחדשו בעולם יתבאר גם כן מציאות ה' וגדולתו, כי האפיקורוסים האומרים שאין אלוה ואין לעולם מנהיג, הם אומרים כי לא ישתנה שום דבר מטבעו ובריאותו, וכיון שאנו רואים שינוי הטבע או התהפכו בהתחדש הנס, הוא הוראה על מציאות אלוה בורא הטבע ויכול להכניעו בעת שיראה לו לצורך עבדיו הצדיקים, ואין מי שיוכל להכחיש הנסים שנעשו לישראל ביציאת מצרים כמו שהם כתובים בתורה, והנסים שנעשו להם גם כן במדבר ובכניסת הארץ, וכל העמים ידעו בעשיית רוב הנסים אלו כמו שכתוב (שמות ט"ו) שמעו

עמים

עד שבאת חנה ואמרה רבש"ע מכל צבאי צבאות שבראת בעולמך קשה בעיניך ליתן לי בן. כוונתה כי היא ידעה שלא היתה עקרה בטבעה שאמר הכתוב (ש"א א') ולחנה אין ילדים, ולא אמר שהיתה עקרה, אלא שה' סגר רחמה, כמו שכתוב וה' סגר רחמה מפני שהיה בעלה אוהבה, כמו שכתוב כי את חנה אהב והיה לה געגועין עליו, מתוך כך לא יצא הולד שלם ומוכן לנבואה שהיה מעותד לה שהיה שקול כמשה ואהרן. כמ"ש הכתוב משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו. וזה שאמר ר' לוי (בפרק השותפין ע"ז) פנינה לשם שמים נתכוונה כדי שתתפלל על שלא היו לה בנים כיון שלא היתה עקרה בטבעה כמו שאמרנו. וזה שאמר הכתוב (ש"א א') וכעסתה צרתה גם כעס בעבור הרעימה כי ה' סגר רחמה, כי בשביל שהיה נודע שלא היתה עקרה בטבעה היתה מכעיסה כדי שתתפלל, ואחר שהתפללה והרבתה להתפלל וגם עלי בקש עליה ואמר ואלהי ישראל יתן את שאלתך וגו', אמר הכתוב ויזכרה, ולא אמר ויפתח את רחמה, כי לא היתה עקרה בטבעה כנזכר, אלא כיון שהוכנה אחר הבקשה והתפלה ללדת המוכן לנבואה כנזכר, אז זכרה ה' לתת לה מה שהיה ראוי לטבעה. וזהו לשון זכירה שיחזור הדבר למה שהיה בתחלה, שאם היתה עקרה עתה מחדש היה פוקד אותה והיה צריך לומר ויפקדה ה', ומה שאמרה עד עקרה ילדה שבעה דרשו אותו על לאה. ולזה אמרה ה' צבאות מכל צבאי צבאות שבראת קשה בעיניך לתת לי בן, כיון שאני ראויה ללדת בטבעי שאיני עקרה שהריני בכלל צבאותיך שבראת ולא יקשה בעיניך לתת לי חלקי הראוי לי בכלל הצבאות שבראת. ונתבאר כי שם זה ג"כ הוא מורה על מה שפועל בזה העולם כמו שם אדנות ושדי. ושם אל או אלוה מן השבעה שמות שאינם נמחקים הוא נגזר מאלהים. יצא לנו מכלל זה כי שמותיו יתברך המיוחדים ונזכרים על הרוב במקרא, הם שם הוי"ה ושם אלהים. ולכן הוזכרו בבריאת העולם, לומר כי שמותיו היו מקודם ולא נתוסף בהם שלימות אחר הבריאה כמו שנזכר:

ושם אהיה ג"כ הוא שם שהורה בו האל יתברך למשה שיהיה עמהם בשעבוד מלכיות

וכמו שאמרו (ברכות ט') אני הייתי עמכם בשעבוד זה ואני אהיה עמכם בשעבוד מלכיות, אמר לפניו רבש"ע דיה לצרה בשעתה א"ל לך אמור להם אהיה שלחני אליכם, כי בהיות כוונת בריאת העולם בשביל ישראל שנקראו ראשית, שיקבלו את התורה שנקראת ראשית, בהיות שישראל הם בשעבוד נראה שבריאת העולם היא לבטלה ואינו ניכר בעולם גודל שמו שהוא מהוה הויות, וכמו שאמר פרעה מי ה' אשר אשמע בקולו וגו', כביכול כאלו הוא עמנו בגלות ואינו מתראה, וכשהוא יתברך מושיע את ישראל וגואל, הרי הוא כביכול גואל את עצמו ג"כ, ומגלה ומודיע לעולם גודל שמו. ולזה אמר אהיה כלו' אתראה ואתודע בשמי הגדול המהוה ההויות והוא שם המפורש, ואהיה בשעבוד מלכיות גם כן שיהיה שם הוי"ה שלי נודע גם כן בזמן הגאולה של שעבוד מלכיות, כי לא נעשו ביחד נסים רבים וגדולים בעולם בשום זמן כמו שנעשו ביציאת מצרים, וכמו שיעשו יותר בזמן גאולת שעבוד מלכיות, ועליהם אמר אהיה אשר אהיה לשון הויה, ואמר לו משה רבינו ע"ה דיה לצרה בשעתה, כי אין ראוי שיהיה מיעד האל יתברך עונש על שום דבר אלא אחר שקדם החטא, וזהו דיה לצרה בשעתה, צרת השעבוד אחר החטא שגרם שישתעבדו במצרים, אבל שעבוד מלכיות שעדיין לא חטאו שיתחייבו שעבוד, אע"פ שהוא גלוי לפניו לא היה ראוי ליעד עליהם מעתה, ואין מדרכו ית' ליעד על העונש קודם עשיית העון אשר עליו יבוא העונש, ולכן השיב לו האל ית' לך אמור להם אהיה שלחני אליכם ולא תבשרם על שעבוד מלכיות:

נמצא כי שמותיו ית' על ב' מינים, א' המורה על מהותו ויכלתו וגדולתו ית' והוא שם

הוי"ה יה ואהיה ושדי צבאות, מין ב' השם המורה על האלהות והשררה, והוא אלהים ואל אלוה אדני, שם הוי"ה הוא עיקר השמות המורים על מהותו ויכלתו ית', ושם אלהים הוא עיקר השמות המורים על האלהות והשררה, ולכך נזכרו שניהם בבריאת עולם, כל אחד לבדו ושניהם ביחד, וכן לא נזכר בתורה שום שם משמותיו הקדושים כל כך פעמים כמו שנזכרו ב' שמות אלו, והוא דרך משל למלך אחד שמו פלוני המלך, שם פלוני הוא המורה על מהותו מי הוא, ומלך הוא תואר מורה שיש לו ממשלה ומלכות, וכשאומרים פלוני המלך, משם פלוני יהיה נודע אם הוא ראוי למלכות, וממלך יהיה נודע שהוא מלך, כי יש מי שהוא מלך ואינו ראוי למלכות ויש ראוי למלכות ואינו מלך, וכשהוא ראוי למלכות והוא מלך, משם עצמותו נודע שראוי למלכות ומתואר מלך נודע שהוא מלך, ומלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא, שם הוי"ה הוא מורה על מהותו ויכלתו ית', ואלהים הוא מורה על שהוא מלך על כל העולמות, וכשנקרא השם אלהים הוא כביכול כמו פלוני המלך, כלומר שהוא ראוי למלכות והוא מלך, וכמו שיש מלך שאינו ראוי למלכות מפני סכלותו, ועם כל זה נקרא מלך מפני שיש לו שררת המלכות, כן נקראו הדברים שהיו עובדים אותם הע"א בימים קדמוניות, אלהים, מפני שיש להם שררה, שהע"א ההם היו ממליכים אותם עליהם, גם כי הם בעצמם אין בהם ממשות, כי לזה נקראו אלהים אחרים שהם אחרים לעובדיהם, כמו שאמר במדרש כדכתיב (ישעיה מו) אף יצעק אליו ולא יענה וגו'.

בזמן שאתה בגלות תחת עקב הגוים, בין בזמן שאתה בשררה, ואתה מקוראי אני הוא ולכן שמע אלי: ועל זה מצאנו בבריאת העולם שהוזכרו ב' השמות המיוחדים לו ית' שהם אלהים וה', (בראשית א') בראשית ברא אלהים וגו' (שם ב') אלה תולדות וגו' ביום ברוא ה' אלהים, כי באלו השמות נקרא האל יתברך בתורה ובנביאים ובכתובים ברוב המקומות שהוא מוזכר בהם, כי מצאנו שם ההוי"ה ושם אלהים כתוב בהם יותר מאלפים פעמים, ושם אדני היותר מוזכר אחריהם לא הוזכר כ"א קל"ד פעמים, וזה להורות כי אלו השמות המיוחדים לו ית' אחר הבריאה, היו שמותיו קודם הבריאה, כמו שאמר בראשית ברא אלהים, ביום עשות ה' אלהים, כי כשברא ועשה היו שמותיו כן ולא נתחדשו לו בשביל שברא העולם. וכן אמר הנביא ישעיהו ע"ה (מ"ה) כי כה אמר ה' בורא השמים הוא אלהים יוצר הארץ ועשה הוא כוננה וגו' אני ה' ואין עוד, מפני שאמר בתחלת הבריאה בראשית ברא אלהים ואח"כ אמר בהבראם ביום עשת ה' אלהים שנראה שמורה על אחר, או שנתחדש לו שם אחר מאלהים שאמר בתחלה, לזה אמר ישעיה ע"ה כי כה אמר ה' בורא השמים, שאמר בהבראם, הוא האלהים שהזכיר למעלה בראשית ברא אלהים, אני ה' ואין עוד תוספת שלימות על שמי שבתחלה, והשמות האחרים הם מורים על מה שהוא יתברך פועל בזה העולם, שם אדנות לא היה מי שקראו קודם אלא אברהם כדכתיב (בראשית ט"ו) ויאמר אדני אלהים במה אדע, וכמו שאמרו חז"ל (בברכות ז') ופי' הרשב"א ז"ל שעל זה קראו אדון שאמר לו האל יתברך צא מאיצטגנינות שלך אברם אינו מוליד אברהם מוליד, וידע בזה כי יש אדון על הכוכבים והמזלות להכניעם ולהתגבר עליהם לצורך הצדיקים, וכשצוה לו על המילה הזכיר לו האל יתברך שם שדי, כדכתיב אני אל שדי התהלך לפני והיה תמים. ודרשו ז"ל (ב"ר פרשה מ"ו) למה לא ניתנה מילה לאדם הראשון הואיל וחביבה היא א"ל הקב"ה דייך אני ואתה בעולם, ואם אין אתה מקבל דיו לעולמי ע"כ ודיה לערלה ע"כ וכו', עד אני הוא שאמרתי לעולמי די שאלמלא שאמרתי לשמים וארץ די עד עכשיו היו מותחין והולכים אני הוא שאין העולם ומלואו כדאי לאלהותי. כי יש מן הקושי בענין המילה כיון שחביבה היא המילה ומאוסה הערלה למה לא נברא אדם הראשון בלי ערלה, כי אעפ"י שאחז"ל שנברא מהול כדכתיב בצלמו, לא היה טבעו כך אלא דרך נס, כיון שראינו תולדותיו שנולדו ערלים בטבע, ואם היה הוא נברא מהול בטבע, היו תולדותיו ג"כ בטבע נולדים כיוצא בו, ולא היו צריכים למול, וזהו שאמרו למה לא ניתנה לאדם, כלומר שיהיו תולדותיו כן, וזו היא השאלה ששאלו לר' עקיבא (תנחומא סדר תזריע) והשיב לשואלו לא נתן הקב"ה המצות לישראל אלא לצרפן בהם שנאמר כל אמרת אלוה צרופה, וא"ל הקב"ה לאברהם דייך אני ואתה בעולם, רצה כי בערך אברהם שהיה צדיק, לא היה צריך לתת לו מצות מילה לצרפו, אלא בשביל הדורות הבאים, וכמו שאמר ואם אין אתה מקבל דיו לעולמי ע"כ, כי לא יהא להם במה יזכו ולא יתקיים העולם. אבל לענין מה שיש מן הקושי למה לא נתנה לאדם הראשון, התשובה היא כי גם שאדם הראשון היה יציר כפיו של הקב"ה ונפח באפיו נשמת חיים, עכ"ז נוצר עפר מן האדמה והוא מוכן לחטוא, וביחוד ביצר הרע שנטבע בו כדי שיתקיים העולם, וכמו שאמר (ב"ר פ' ט') והנה טוב מאד זה יצר הרע שאילולא היצר הרע לא בנה אדם בית ולא נשא אשה ולא הוליד בן ולא נשא ונתן, כל מה שהיה צריך בתחלת הבריאה לצורך בנין העולם וקיומו, ולכן היה לו זה המותר מן הערלה כדי שיהיה לו כח בטבע להוליד ולהתעסק בצרכי העולם, ואחר שנמשך בערלתו הרבה הוא וזרעו, וכמו שאמרו חז"ל מושך בערלתו היה, שקלקלו מעשיהם ונמשכו אחר היצר הרע יותר מדאי שלא בסדר נכון להזקק לשאינם מינם בזמן המבול, ולשאת ולתת שלא באמונה אלא בגזל, היו סבת חרבן העולם במבול, וכן דור הפלגה. ולזה ראה האל ית' לקוץ בהרת מסיכת ערלה זו כדי שיוכנו לעבודתו יתברך, וכמו שבענין הערלה אמר הש"ית שלש שנים יהיה לכם ערלים לא יאכל, כי גם בצמיחת האילנות מן האדמה יש בתחלת פירותיהן מן החומר והעכירות מצד הוייתם מן האדמה מה שלא יעלם, ויהיה סבה להכין אוכליהם לקלקל מעשיהם ולכך אסרם, כמו כן במין האדם נמשכה הערלה ג"פ. מאדם הראשון עד נח שקלקלו, וגם מנח עד אברהם, ואברהם שהוא הג' גם הוא הוליד כדומה לערלתו את ישמעאל בנו, ורצה האל יתברך עתה כדי שיצא יצחק צרוף ומזוקק פרי קדוש שיתהללו בו גוים, שימול בשר ערלתו ויהיה הרביעי קדש הלולים לה'. וזהו שאמר לו האל יתברך אני הוא שאמרתי לעולמי די, שאלמלא כך עד עכשיו היו מותחין והולכין, רצה כי כמו שבבריאת העולם ברא אותו בסדר ושם לו גבול ושיעור שלא ימתח יותר ממה שנמשך, כן בענין הערלה רצה לברוא האדם ערל ושימשך זה עד זמן אברהם כמו שהזכרנו. ויהיה די לערלה מעתה שימול כל אחד את בנו בן שמנה ימים, שיעברו עליו שבעת ימי בראשית אשר יש בכל אחד מזל וכוכב מה שאין כן בחבירו ויהיה לו חיות וקיום בהם, ויוכל למול אח"כ ביום השמיני ולא יסתכן:

ושם צבאות לא הוזכר עד חנה. וכמו שאמרו חז"ל (בברכות ל"א) מיום שברא הקב"ה את עולמו לא היה אדם שקראו להקב"ה צבאות

על

שאינו רואה שרואה אותו, אע"פ שיודע בודאי שרואה מעשיו ומסתריו ומחשבותיו ועניניהו, אין היצר נכנע כל כך כיון שאינו רואה אותו, ובעל הרוב אינו נענש מיד, והמלך הישר יודעים אנשיו שירע להם מיד כשידע שיעברו דבריו, ושייטיב להם מיד כשידע שקיימו אותם ויראים אותו. ולזה אמר הרב לתלמידיו (ברכות כ"ח) יהי רצון שתהא מורא שמים עליכם כמורא ב"ו, ועל זה יתואר האל יתברך במלך, לומר שיהיה מוראו על העולם כמלך כפי ערך זה. ולזה אמר הכתוב (תהלים י') ה' מלך עולם ועד אבדו גוים וגו' (שם צ"ט) ה' מלך ירגזו עמים וגו':

וכן שאר השמות שנזכרו בתורה אחר הבריאה, ובנביאים ובכתובים לא נתחדשו לו אח"כ, אלא שנתגלה כי הם שמותיו ית' ויתי' ג"כ, נתגלה שם אדנות על יד אברהם אבינו שאמר ה' אלהים, ובמצות המילה גלה לו האל יתברך שם אל ושדי, שאמר לעולמו די, וכמו שאמר אני אל שדי, אל שבכחי לבראת העולם יותר גדול, אלא שאמרתי לעולמי די, ושם צבאות נתגלה ע"י חנה שאמרה מכל צבאי צבאות וכו':

ושם אהיה גלהו האל יתברך למשה רבינו ע"ה ביציאת מצרים כשאמר לו מרע"ה (שמות ג') הנה אנכי בא לבני ישראל וגו' ואמרו לי מה שמו וגו' אהיה אשר אהיה וגו', ויתר שאת ומעלה בשם זה משאר השמות שנתגלו אחר הבריאה, להיותו נאמר מפי ה' על שאלת מה שמו, והשיב אהיה וגו'. משא"כ בשאר השמות שנתגלו ע"פ נביאיו כנזכר, כי גם שם אל שדי שנאמר על פיו אני אל שדי, לא הזכיר בהם שמי אל שדי, כמו בכאן שאמר אהיה על שאלת מה שמו. ובזה יש סמך לבעלי הקבלה שמעלים זה השם למעלה משם הוי"ה, שלא הוזכר בפירוש שהיה שמו בתחלת זכירתו, ביום עשות ה' אלהים ארץ וגו'. אלא שאחר שהזכיר אהיה על שאלת שמו, אמר על שם הויה ה' אלהי אבותיכם וגו' זה שמי לעולם וגו', כי שם אהיה לא נזכר עוד בכל ספרי הקדש בלשון קדש, וזה השם של הוי"ה הוא שנכתב בכל התורה ונביאים וכתובים על הרוב כמו שאמרנו למעלה. ולזה אמר זה שמי לעולם בתורה נביאים וכתובים וזה זכרי לדר דר, כי אחר חתימת הספרים הקדושים לא יזכר אלא שם זה בכל מה שיצטרך להזכירו בהקדשות ובשבועות והברכות ולא שם אחר, וכן אמר המשורר (תהלים קלה) ה' שמך לעולם ה' זכרך לדר ודר, גם כי כל שאר שמותיו ית' הם קדומים ג"כ:

ולא ראיתי להתיר לעצמי מה שכתב הרב ז"ל בספרו הנכבד חלק ראשון פרק ס"א שאלו השמות זולת שם המפורש הם נגזרים ושנתחדשו אחר חידוש העולם, שהביא מפרקי רבי אליעזר עד שלא נברא העולם היה הקב"ה ושמו בלבד, וכן כתב ג"כ ה"ר יוסף גיקטליי"א ז"ל בספר גנת אגוז אשר לו, ועם כל זה אני אומר כי כיון שבכח שמו המיוחד נתיסדו כל השמות האחרים אינם נקראים מחודשים וכמו שכתבתי למעלה, כי בריאת העולם היתה תלויה ברצונו, ובלי עמל ויגיעה בראו. ולכן חידוש בריאת העולם בפועל אינו מוסיף שום דבר בגדולתו, אע"פ שהוא מולך עליהם אחר בריאתם, כל שכן השמות שהוא נקרא בהם מצד בריאת העולם שלא יקראו מחודשים, כיון שהם בכח שמו הגדול ית' כנזכר:

פרק ששי

שם אל הוא לי חוזק ותוקף כמו (יחזק' יז) ואת אילי הארץ לקח, ומי כמוך באלים, שאין במציאות שום חזק ותקיף כמוהו, ושם זה הוא שרש ועיקר כל שם אלהות, ומפני שנשתתף שם זה למי שמחזיקים אותו שהוא תקיף והוא אל ואינו, כמו שנאמר כי לא תשתחוה לאל אחר, נתוסף על שם זה ב' אותיות אחרונות על שם הוי"ה ונקרא אלוה, להורות כי מה שאנו קורין אותו אל ומחזיקים אותו באלהות הוא לפי האמת שאין תקיף וחזק כמוהו, כמו שמורים קצת האותיות של שם הוי"ה שהוא שם מהותו ית' שהוא מהוה ההויות ואין סוף וקץ ליכלתו, וכן נתוסף על שם אל ב' אותיות ראשונות של שם ונקרא שם אלהים, להורות על שהוא באמת תקיף וחזק מאין כמהו, וכמ"ש פלשתים (שמואל א' ד') מי יצילנו מיד האלהים האדירים האלה וגו', וכן ניתוסף עליו אות מ"ם, להורות כי האל בכח ב' אותיות ראשונות של שם הוי"ה ברא העולם, אשר תכלית וכוונת בריאתו הוא בשביל האדם שהוא נוצר למ' יום, ובשביל התורה שנתנה למ' יום. וזהו שכתבו כי ביה ה' צור עולמים, ודרשו ז"ל (בראשית רבה פרשה י"ב) כי בשני אותיות אלו ברא העולם הזה והעוה"ב כדכתיב עולמים, והקדים הא' שנברא בו העוה"ז ליו"ד שנברא בו העוה"ב, וזהו שהורה שם אלהים בתחלת הבריאה, כי האל בשתי אותיות אלו ברא העולם לתכלית האדם והתורה כנזכר, ואף גם זאת לא נמנעו האפיקורסים מליחס שררה ואלוה בכל תוקף לאלהיהם לפי דעתם, ולזה נקראו בכתוב אלהים, וכן אפשר לומר כי מפני ששם זה כלולים בו שני שמות שם אל ושם יה שהם שמות בפני עצמם, כדכתיב עזי וזמרת יה, ולכן ניתוסף בו מ"ם לשון רבים שמורה על ב' השמות כנזכר, וכשיסמך תשמע המ"ם כמו אלהי ישראל, אלהי אברהם וגו', וכן בכינוי אלהיכם אלהינו אלהיו, תשמע המ"ם שהוא כמו אלהים שלכם, אלהים שלנו, אלהים שלו, כמו אחרים אחריכם אחרינו אחרי, ולהיות זה השם מחובר מב' שמות הוזכר במכתב אלף וקרוב לק' פעמים, משא"כ בשאר השמות, זולת שם הויה שהוזכר הרבה פעמים, וגם כי בשם אלהים הנזכר בתחלת

הבריאה

וגו', ואין בהם כח לעשות דבר, כי אין להם אלא השם בלבד ומפני כי המלך סבת היותו מלך הוא היותו ראוי והגון להנהגת העם ולמלוך עליהם, לכן אומר פלוני המלך, כלומר פלוני שמצד עצמו ראוי והגון למלכות, וכן כביכול האל יתברך נקרא ה' אלהים, מצד מהות שמו הוא ראוי להיות אלהים ומלך עולם. ולז"א המשורר ע"ה (תהלים ט"ז) אמרתי לה' אלהי אתה, כי מצד מהות שמך הוא מחוייב שאתה אלהי, ואמר הכתוב ה' אלהיכם, ה' אלהיך, ה' אלהי, וכן מהות עצמותו ויכלתו וגדולתו מחייב היותו אלהים ואדון על כל העולם. ולכן אנו קוראים שמו בשם אדנות, ולפעמים בשם אלהים כפי הנקודה, כי אין אנו יכולים לקרות אותו ככתבו, כיון שאין אנו יכולים להשיג מהות שמו ית' וית' שמו:

פרק חמישי

בהיות שם אלהים מורה על ממשלה ושררה, הוזכר בתחלת הבריאה ואמר בראשית ברא אלהים ולא אמר ה', להורות כי על מנת כן ברא את העולם להיות אלהים על כל ברואיו. וכמו שאמר הכתוב בורא השמים הוא האלהים, כי מצד שברא השמים ויצר הארץ ראוי להיותו אלהים, ומפני זה יתחייב שיתנהג בדין ישר עם ברואיו הן להשכיר הן להעניש, וראה שאין העולם יכול להתקיים בזה, כי מצד האלהות ידון במדת הדין, ולכן מיד צרף מדת רחמים שהוא שמו המיוחד ית', כי מצד מהותו הוא בעל הרחמים כדי שיתקיים העולם. ולכן אמר ביום עשות ה' אלהים וגו', והקדים פה ארץ לשמים כי לא הוצרכה מדת הרחמים כ"א לארץ שהוא עולם השפל ולא לעולם העליון. ולזה אמר ה' אלהים ה' הקודם לאלהים כנגד הארץ הקודמת לשמים שהוצרכה למדת רחמים שתצטרף כנזכר, ואלהים כנגד שמים שאינם צריכים לרחמים, ובתחלת הבריאה אמר בראשית ברא אלהים את השמים, כי כיון שמצד השמים לא היה צריך רחמים, כן מצד הארץ, וכן הקדים שם הויה לאלהים, כי שם הויה הוא שמו המיוחד מצד מהותו ויכלתו ית' וית', ושם אלהים הוא מצד שברא העולם כנזכר: וגם כי תחשב גדולה ורוממות לאל ית' בהיותו אלהים על כל העולם, אין זה תוספת גדולה ומעלה במהותו ויכלתו, וגם אינה גדולה ומעלה לו מזולתו, כי כלם ברואיו ונמשכים מרצונו ית', כי גדולת מלך גדול הוא ברבוי ארצותיו ואוצרותיו ואנשיו אשר ירש או כבש ויעשה עמהם מה שיעלה בידו, וגדולת ממה"מ הקב"ה היא בעצמותו ומהותו שיכול לעשות מה שירצה ואין מי יאמר לו מה תעשה, וגדולתו בריבוי ארצותיו ואנשיו וכל מה שבתוך העולם, לא ירשם ולא כבשם, אלא שיצרם ובראם כרצונו ונמשכו ממנו, וכולם תלויים בו ואינם מוסיפים בגדולתו דבר, כי תוספת הגדולה מצדם הוא נמשך מצדו ית' כי כלם יצוריו וברואיו כנזכר. וגם הגדולה הבאה מצדם אינה אלא להם שיכירו שהאל ית' מתגדל ומתקדש לפניהם, לא שיהיה הגדולה תוספת בעצמותו ית', וכמ"ש (יחזקאל ל"ח) והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני הגוים רבים וידעו כי אני ה' וגו', כי הגדולה והקדושה שהוא מתגדל ומתקדש אינה מצד מהותו כ"א מצדם, כמו שאמר ונודעתי לעיני הגוים שידעו בזה כי הוא ה', ועל זה נמצא שיתואר האל ית' ג"כ כמלך, כי גם שהמלך אינו נקרא בשם זה אלא מצד מלכו על מדינות רבות והיות לו אוצרות מלכים ואנשים הרבה, גם האל יתברך עם רוממותו נקרא כן, כיון שהם נמשכים ממנו ותלויים בו, גם כי מצדם נקרא מלך, אין זה שום גרעון בחקו ית' כיון שהם ברואיו כנזכר:

ואל יעלה במחשבת אנוש לומר כי שם אלהים ומלך נתחדשו לו אחר בריאת העולם ח"ו, שהרי כתוב בראשית ברא אלהים, שנראה כי קודם שברא היה שמו אלהים, וכתיב בורא השמים הוא האלהים, וכמה כתובים כמו אלו, וכן בתואר מלך כתיב ה' מלך עולם ועד, וגם שלימות מהותו מחייב שלא יהיה בו תוספת חידוש אפילו בשם, ולא גרעון, וא"כ מה שאמרנו כי תחשב גדולה לאל ית' בהיותו אלהים ומלך על כל העולם, אינו מחייב שיתחדשו השמות בבריאת העולם, כיון שמכח מהותו ית' וית' נברא העולם ולא היה תלוי בריאתו כ"א ברצונו לבד, הרי הוא נקרא אלהים ומלך עולם אפילו קודם הבריאה, כי כל מה שברא היה בכחו וברצונו לבראו קודם, ואחר שבראו הכל תלוי בו, והוא אלוה ומלך על מה שברא ברצונו ולא שבא ע"י אחר, כי אין דבר שימשך אלא ממנו ית' וית' וכמו שנזכר, ולכך אין חסרון בחקו ית' שיקרא אלהים ומלך על העולם שברא ושימליכוהו עליהם. וכמו שאמרו (ראש השנה ל"ד) מלכיות כדי שתמליכוני עליכם, וכתובים מלאים רוממו ה' אלהינו, גדלו לה' אתי, וכיוצא באלו שנראה שהאל יתברך מתגדל ומתרומם ע"י ברואיו, וכן המלאכים מעריצים וממליכים את שם האל המלך הגדול הגבור וכו', ואינו תוספת גדולה לו, כיון שהכל נברא בכחו כנזכר, ואין שום דבר נמצא זולתו:

וההפרש שבין אלהים ומלך מצד שהוא מלך, הוא כי אלהים יובן מה שעושה האדם בסתר ובמטמוניות ומעניש ומשכיר על זה ואינו נראה, משא"כ במלך וכן יודע ובוחן הלבבות אם הם מכוונים לעבודתו אם לאו, משא"כ במלך, וא"כ למה יתואר האל יתברך במלך. הענין הוא לפי שמין האנושי בטבע בריאתו אינו מתירא כ"כ אלא ממי שרואה אותו, ויש יכולת בידו להרע לו או להטיב מיד כשיעבור על דבורו, אבל מהאלהים שאינו

ראשו ומסתיר פניו ואינו מביט בהם, כדכתיב (דברים ל"א) ואנכי הסתר אסתיר פני וגו', ולפעמים מצד רוע מעלליהם מסלק רגליו ג"כ אל הכסא, וזו היא דחיקת רגלי שכינה:

פרק שמיני

ענין יחודו ית' הביא הרב ז"ל בס' המורה בפ' ע"א מחלק א' דעת המדברים בחמשה דרכים, ובעל חובת הלבבות בשער היחוד הביא שבעה פנים. ואני אתנהלה לאטי לרגל המלאכה שהתחלתי להביא מן השכל ומן המוחש ומן הקבלה ממה שיראה לי, כי מה שכתוב בספרי החכמים הקודמים שהם ראיות במופתים נכונים הרי הוא כתוב בספריהם, ולא אצריך בהעתקתם אלא במה שלא ראיתי כתוב ונתחדש אצלי:

והנה הראיה מן השכל לא תצטרך לשהוא אחד ולא שנים, אלא ליחוד הגמור, לא בשום יחוד שנראה יחוד פשוט כקו ונקודה ושם אחד המספרי, כי גם אלו אינם אחדות גמורה, כי הקו יחלק אל קוים, והנקודה היא בעלת מצב וישתתפו עמה במצב נמצאים אחרים, והאחד המספרי אין מציאות אחדותו אמתית אלא במחשבה וכבר תשיג המחשבה קבוץ רב מאלה האחדים המספרים, ולזה האחדות הגמורה היא אשר כותנת יחוד והבדל מה בפועל מכל מה שזולתו, ואין זה אלא באלוה יתברך שהוא לבדו מחוייב המציאות וכל הנמצאים זולתו אפשרי המציאות וישתתפו זה לזה באפשרות, ואין מי שישתתף לו בחיוב המציאות ולא בשום דבר, וכמו שכתב בעל העיקרים ז"ל מאמר ב' פ' עשירי, ועל אחדות זה אנו מביאים ראיה אשר נאמר כי הוא זה אחדותו ית', כי אחר שידענו ידיעה אמתית כי יכלתו ית' בבלתי תכלית ולא יבצר מידו מזמה ידענו כי הוא אחד פשוט בתכלית הפשיטות, ואפשר כי הוא דבר ידוע שהדברים המורכבים אינם יכולים לשום בפועל כל אשר יזמו לעשות מצד הרכבתם כי מה שיאות לזה לא יאות לזה, ואם הדברים הפשוטים כמו היסודות וכיוצא בהם אין כח באחד מהם לבדו לפעול כי אם באיכותו אם חום אם קור ובהתערבם והתמזגם יתהוו מהם כל הדברים, וכיון שהוא ית' פועל וממציא כל הדברים הפשוטים והמורכבים ויכלתו בבלתי תכלית, ידענו שאין בו שום צד ריבוי שיעכבהו מלפעול מה שירצה, ושאחדותו היא אחדות גמורה ולא באיכות כלל, ולא השגנו באיזה צד היא אחדותו לשיכלתו בבלתי בעל תכלית כמו שלא השגנו מהותו ית', ועל זה אמר הכתוב (איוב י"ד) מי יתן טהור מטמא לא אחד, כי אי אפשר בטבע שיתהוה דבר מהפכו, כי אם הדבר שהוא כהוה ממנו שהוא הסבה הוא פשוט א"א להתהוות דבר אחר אלא באיכותו הפשוט אם חום אם קור או זולתו ולא הפכו, ואם הוא מורכב לא יוכל להתהוות ממנו דבר פשוט, לכן אין לשום נברא יכולת על זה כי אם לאל ית' שהוא אחד ואין בו הרכבה לשיעכב על ידו, ולא שום איכות ביחודו לשלא יוכל לברוא אלא באותו האיכות, אלא הוא אחד גמור ויכול לברוא דברים פשוטים ומורכבים ולא נוכל להשיג כיצד כמו שלא נשיג מהותו ית':

והראיה מן המוחש הוא כי אנו רואים שהוא ית' ברא העולם וכל צרכו לקיום מין האדם שברא בו, ומאז הבריאה ועד עתה לא שנתה את תפקידה ומראה מוציאה צמחים ואילנות לצורך הבריות והשמש והירח והכוכבים מאירים לצורך העולם ומשפיעים למטה מן הכח הנשפע עליהם מלמעלה, ואין זה אלא מכח האחד השלם שאינו צריך עזר ולא עצה מזולתו, כי אם היה בו שום הרכבה ביחודו לא היו פעולותיו שלימות וקיימות, כי ההרכבה גורמת שינוי, וכיון שאין בו שינוי כמו שאנו רואים בכל הדברים הטבעיים התמידיים, אין בו הרכבה אלא אחדות גמורה ושלימות גמור לברוא מה שירצה ולקיים אותו לעולם כי אם היה בו שינוי לא היו דבריו קיימים, ומפעולות השלם הוא שיהיו עניניו קיימים ומתמידים כי הנמשך מן השלם הוא טוב ולא יפסק, ולזה ראינו בכל מה שברא במעשה בראשית שאמר הכתוב וירא אלהים כי טוב, כי כל מה שברא היה בשלימות בריאתו ולא יפסק טובו כי אם היה נפסק נראה שלא היה טוב ולכך נפסק, ועל זה אמר וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב, מצד שראה האלהים שהוא האחד האמיתי שיעשה מה שעשה, היה טוב כיון שנהיה ע"י האחד השלם שפעולותיו שלימות ואינו נופל שינוי וחסרון בחקו ית', ואמר הכתוב (בראשית ח') עוד כל ימי הארץ זרע וקציר וגו' ויום ולילה לא ישבותו, כי באחדותו הגמורה והשלמה יוכל ליעד על שלא ישבותו יום ולילה כי אין מוחה בידו ומי יאמר לו מה תעשה:

והראיה מן הקבלה מה שידענו שהוא ברא שמים וארץ וכל צבאם, כמו שכתוב בתורה בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, ביום ברא ה' אלהים ארץ ושמים, וכשהרעו דור המבול אמר (שם ו') אמחה את האדם אשר בראתי, מי שבראם רצה למחותם והציל את נח וחדש העולם על ידו כמו שהיה קודם המבול, ובחר באברהם ונתרצה ביצחק והתפאר ביעקב, והשפיע במשה שפע תורתו ואמר (שמות כ') אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך וגו', מפני שראהו על הים כאיש מלחמה ועכשו כש"ץ מעוטף אמר אנכי הוא שהוצאתיך ממצרים וראית אותי על הים כי אין בי שינוי, והביאם לארץ והעמידם בה ושרתה שכינתו בבית המקדש כל זמן היותם תחת עבודתו יתברך, וכשפרקו עול והפרו ברית סלק שכינתו מעליהם ונחרב הבית, ועכ"ז בכל צרתם לו צר

ושכינה

הבריאה נכלל קצת שם הוי"ה כנזכר, הוצרך לשתף עמו כל השם שהוא מדת רחמים, ואמר ביום עשות ה' אלהים וגו', כי עיקר מדת רחמים שבשם הוי"ה הוא בכל ארבע אותיותיו ביחד, וגם יה הוא מדת צדק ומשפט דכתיב אם עונות תשמור יה, וכפי מה שכתב בעל ספ' גנת אגוז בחלק הא', ולכן הוצרך לצרף עמו מדת רחמים, ומפני כי בזה השם שהוא שם אלהים נברא העולם כנזכר לשיקבלו אלהותו, נזכר בכל מקום שמיחס אלהותו על העולם או על קצתו, כמו אלהי עולם ה', אלהי אברהם אלהי יצחק וגו', אלהיכם אלהינו, אלהי אתה, כי כלם נגזרים מאלהים, ולא מאלוה, כיון שהוא כתוב ביו"ד ולא בוא"ו, ולא מאל, שהיה לו לכתוב אלכם, ולא נמצא שום כינוי באל, אלא במדבר על עצמו אלי וצור ישועתי כי אלו השמות מורים על גדולת ה' יותר מאלהים, וכמ"ש (איוב כ"ב) הלא אלוה גובה שמים וגו' ואמרת מה ידע אל וגו', כי מצד גדולת שמותיו אלו, היה חושב איוב שלא היה משגיח בזה העולם השפל, ולכך הוזכרו אלו הב' שמות על הרוב בספר זה, ולא נמצאם כינוי על אלהות כנזכר, כי כינוי האלהות מורה על ההשגחה שמשגיח על מי שהוא אלוה עליהם, וכן שם אלהים שבו נברא העולם, כדכתיב בראשית ברא אלהים, מורה על השגחתו על ברואיו שברא, ולכן יתיחס אליהם בשם אלהות, ונמצא בכתוב אלהי אלהיכם אלהינו אלהיך אלהיו קרוב לאלפים פעמים, זולת מה שנזכר בשם אלהים לבד:

פרק שביעי

אחר שנתברר והוא מפורסם מציאותו ית', והשם המיוחד לו המורה על עצמותו ית' ושאר השמות המורים על אמתת פעולותיו, ראוי לקרב אל השכל מציאותו יתברך כיצד הוא נמצא בכל העולמות הג', ונמשיל קודם, משל למלך שבנה פלטרין, בית וחדר לפנים ממנו, וחצר חוצה לו, מקום מושבו ומכונו הוא החדר, והנהגת מלכותו עם יועציו ושריו הוא בבית, ולפעמים יוצא לחצר להקביל או ללוות שריו ויועציו, או לטייל בחצר, ותוכן בנין החדר נאה ומהודר מן הבית, וכן הבית מן החצר. ומלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא, שברא האל יתברך עולם העליון וכסא כבודו מכון לשבתו, וברא עולם האמצעי להנהגת מלכותו בהשקפתו והשגחתו עליהם משם, כדכתיב (תהלים י"ד), ה' משמים השקיף וגו' (שם ע"ו) משמים השמעת דין וגו', וכיוצא בפסוקים אלו, ולפעמים לסבת זכות וצדקת עבדיו ואוהביו שבעולם התחתון מתראה להם ושוכן בתוכם, כיון שהם אינם יכולים לבא אליו ולסור אל ביתו בהיותם בחיים, כ"א היה אפשר הם היו הולכים אליו, והוא לא היה בא אליהם, כמרע"ה כשהוצרך לכך עלה שמים וירד, וכן אליהו כשנתעלה, וכמו שחדר המלך אין מי שיראנה ושידע מה שבתוכה, כן עולם העליון מכון לשבתו אין מי שידע וישיג תכונתו, ולכן לא הוזכר בפירוש בריאת עולם העליון כיון שאינו נראה ומושג לאדם כמו שמושג טבע העולם התחתון ותכונת הגלגלים השמימיים הנראים לעין, ואין המשל דומה לנמשל אלא במה שנעשה לכבוד המלך שהוא הפלטרין לא בעצמות המלך, כי אין נמשל לו ית', והבן מה שאמרו (ברכות נ"ח) מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא, ולא אמרו מלכא דארעא כעין וכו', וכל הנעשה בגללו יש צד דומה או נמשל אליו, כי אפילו כסא הכבוד שהיה תכלית מעלת עולם העליון הוא נברא, גם כי היה קודם שנברא העולם, כדכתיב נכון כסאך מאז, ולכן יש דמיון ומשל מנבראים לנבראים, ולא מנבראים לבורא בענין העצמות: ואחר שכן, צריך לתת טוב טעם ודעת היאך הוא נמצא בשלש עולמות, בהיותו הוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו, ומה רושם יש לשכינתו בעולם העליון יותר משאר העולמות, ובביאור זה נאמר כי האל ית' הוא נמצא בכל העולמות כפשט הכתוב מלא כל הארץ כבודו, ומבואר יותר מזה הלא את השמים ואת הארץ אני מלא, וכאמרם ז"ל כאלו דוחק רגלי שכינה, אלא שאין מציאותו שוה בכל העולמות, כי אם כל אחד כפי ערך הכנתו, ודבריו כלשון בני אדם כאלו ראשו בעולם העליון ואמצעו באמצעי ורגליו בתחתון, וכמו שכתוב (ישעיה ס"ו) השמים כסאי והארץ הדום רגלי, כי בהיות כל השמים כסאו אשר הוא יושב בה הרי ראשו בעולם העליון, ורגליו בתחתון באמרו והארץ הדום רגלי, והרמוז בזה כי שכל האנושי שבעולם התחתון אינו יכול להשיג ממנו אלא פעולותיו וסבותיו הנמשלים לרגליו, והגלגלים משיגים יותר, והשכלים הנפרדים יותר במדרגת הראש, אלא שאין יכולין להשיג תכלית אמתתו, וכמו שאומר (יחזקאל ג') ברוך כבוד ה' ממקומו שאינם משיגים תכלית עצמותו, וכמו שנמצא האדם למה שתחת רגליו, כן נמצא האל יתברך לעולם התחתון, רואה ומביט ומשקיף בהם, וכמו שהיושב בכסא כשרוצה להביט ולהתקרב למה שתחתיו מניע ראשו לצד מטה, ולפעמים מניע הכסא ומטה אותה לצד מטה בהיותו יושב עליה להתקרב אל שמטה ממנו לסבת מה, כן האל ית' כשישראל עושים רצונו ורוצה לשכן שכינתו בתוכם הוא מניע ומטה הכסא שהם השמים לצד מטה, וכמו שאמר הכתוב (תהלים י"ח) ויט שמים וירד וגו', שהטה הכסא לצד מטה, וזו היא הירידה שהוזכרה במתן תורה, וירד ה' על הר סיני וגו', וזהו גילוי שכינה בתחתונים, וזהו מה שאמרו (סוכה ה') מעולם לא ירדה שכינה למטה מעשרה, וכשאינם עושים רצונו הוא זוקף ראשו

כיון שהוא ייחד שמו עלינו. ולזה סמך ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך וגו' לשמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, מה שאין כן בשאר העיקרים שאינם סיבה מיוחדת לדברים אלו, וטוב להכניע לבבו ויצרו ולמסור נפשו וגופו וממונו לאהבתו כמו שכתוב ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך. ולפי שכל אחד מאלו השלשה דברים קשה על האדם הישירנו האל יתברך בהם כסדרן בפרשה כדי שנוכל לעמוד עליהם לאהבתו יתברך, ואמר והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך ושננתם לבניך ודברת בם וגו', כי בזה יתישר לבב האדם ויצרו להיותו נכנע לעבודתו יתברך בהיותו לומד ועוסק בתורה, כאמרם (סוכה נ"ב) משכהו לבית המדרש, ועל היותו משועבד למסור נפשו וגופו לעבודתו יתברך אמר וקשרתם לאות על ידך והיו לטטפת בין עיניך, כי ראוי הוא שתמסור נפשך וגופך לאהבתו כיון שהוא שומר את גופך בקשרך התפילין על ידך כנגד כל הגוף, והוא שומר את נפשך בהיותם לטטפת בין עיניך כנגד המוח וכמ"ש (מנחות מ"ד) מאריך ימים דכתיב (ישעיה ל"ח) ה' עליהם יחיו, ועל היותו מחוייב שלא לחוש להפסד ממונו לאהבתו האל יתברך ומצותיו אמר וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך, כי בכתיבתך וקביעתך במזוזה על מזוזות ביתך ובשעריך הוא ית' כביכול עומד ושומר את ממונך והונך אוצר ומכונס בביתך, וכמו שאמרו במדרש מלך ב"ו עבדיו שומרים אותו מבחוץ אבל הקב"ה וכו', ואם כן ראוי הוא כשיארע לך לפעמים הפסד ממון בדבר מצוה שלא תחוש לו לאהבתו ית' ששומר אותך ואת ממונך לעולם:

וכנגד ג' דברים אלו שצריך האדם להיותו זהיר שאל ילוזו מנגד עיניו לאהוב האל יתברך בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו, נתיחדו ג' מצות גדולות בתורה מילה תפילין ציצית שהן מיוחדות מבין שאר המצות שקיומם תלוי בגוף האדם, המילה בגופו ממש ותפילין על גופו וציצית במלבושו משא"כ בכל שאר מצות התורה, והן מכוונות לאלו ג' דברים מילה שיכבוש את יצרו מכל דבר ערוה ומכל עבירה ויאהב האל יתברך ביצר טוב וביצר הרע כמו שכתוב בכל לבבך, תפילין שימסור גופו ונפשו שהם נשמרים בתפילין שעל זרוע ובין עיניו כמו שאמרנו על אהבת הש"ת. וזהו שאמר בכל נפשך, ציצית שעל גופו שלא יחוש להפסד ממונו לאהבת האל ית' והציצית הוא המורה על ממונו כי אין האדם צריך ממון אלא לאכול וללבוש כדכתיב (בראשית כ"ח) ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש ואמרו חז"ל (חולין פ"ד) יאכל פחות ממה שיש לו וילבש ויתכסה במה שיש לו, והכל יהיה נחשב למאומה בעינו נגד אהבתו יתברך:

והנה ג' אותיות שבמלת אחד מורות על ג' מצות אלו, והן מורות על ג' העולמות, עולם העליון שכלו רוחני בלי גוף ובאחדות גמורה. וזהו הוראת האל"ף, ועולם האמצעי שיש בו ח' גלגלים שבהם הכוכבים המורים על כל הנגזר בארץ וכל הוה ונפסד בעולם התחתון הוא בסבת הקף הגלגלים כפי מה שבראם האל יתברך. וזהו הוראת החי"ת ח' רקיעים ועולם השפל שיש בו יישוב לארכו ממזרח למערב, ויישוב ג"כ ברחבו מצפון לדרום ס"ו מעלות והם ד' רוחות העולם המושגחים ומושפעים מאתו יתברך, והדל"ת היא הוראת ד' רוחותיו כי כל העולמות הוא בראם כלם כאחד ואחדותו מפורסמת בג' העולמות וזהו ה' אחד וכן אלו הג' מצות מורות על שלשה העולמות, תפילין כנגד עולם העליון שבפרשיותיה רמוז אמתת הש"י ואחדותו, ומילה שהיא לשמיני כנגד ח' גלגלי הכוכבים שבעולם האמצעי, וציצית שיש בו ד' כנפות כנגד עולם השפל שיש בו ארבע כנפות והם ארבע רוחות, ובהיות אלו המצות קרובות אליו בכל עת לא יסור לבבו ולא ישכח כי האל יתברך ברא כל העולמות וראוי לעבדו בכל לב ונפש ומאד:

פרק תשיעי

בהרחקת הגשמות, הביא הרב ז"ל במורה סוף חלק ראשון דעת המדברים בשלשה דרכים, וכן בפרק שני מחלק שני הביא ד' עיונים שהוליד מההקדמות על מציאות הסי"ת, ומקצתם כתב שיתחייב שהוא יתברך אינו גוף ולא כח בגוף. והנה לפי דרכנו אנחנו נביא מן הסברא שהוא יתברך אינו גוף ולא כח בגוף, וזה כי הגופים הפשוטים, חמשה, ארבעה יסודות, והגשם החמישי הוא גשם כל הגלגלים, והגשם היותר עב ועכור הוא גשם הארץ, והשני לו והוא עליו הוא גשם המים כי גם שהם גוף נתפס בכלים ובידים הוא זך וצלול, והשלישי הוא גשם הרוח והוא סובב על המים ודק מהם כי אינו נתפס בכלי וביד אלא כנוד קשור וסתום מכל צדדיו, והרביעי גשם האש הסובב על הרוח תחת גלגל הירח, והוא דק וקל יותר מן הרוח כי עיקר יסוד האש והוא השלהבת אינה נתפסת היא לבדה בשום מקום אלא עולה אל יסודה העליון כשלהבת הקשורה בגחלת כי בעודה נתפסת בגחלת היא נראית ואין בה ממשות וכשתפרד מן הגחלת אינה נראית ואינה נתפסת ונגדרת בשום מקום כ"א ביסודה, ואלו הד' יסודות יקרה להם הפסד וכליון בשתי פנים, האחד מצד עצמן שהן גוף וברוב הימים והשנים יפסדו וישתנו ויתהוו מהם דבר אחר לפי תנועת הגלגלים. והב' מצד זולתן שיפסדו וישתנו על יד אחרים שיפסידו וישנו אותם לצרכם ולעשות מהם דבר אחר, וכן כל מה שנעשה מהם יקרה בו ב' מיני ההפסד והכליון

ושכינה כביכול עמנו בגלות, כל זה ראיה גדולה לאחדותו יתברך שמעולם היה על כוונה אחת ותכלית אחד, ואם לא היה אחד פשוט לא היה עומד על כוונה אחת והיה משתנה מזמן לזמן או מפעולה לפעולה. ועל זה אמר הכתוב בפירוש אחדותו (דברים ו') שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, כי מצד מה שאנחנו בני ישראל לבד נוכל לשמוע ולהבין כי ה' הוא אחד ממה שראינו שבחר בנו והיה אלהינו מימי אבותינו ע"ה, ולא השליכנו מעל פניו כשחטאנו לו אלא יסרנו במשפט, א"כ נגזור כי הוא אחד ואין בו הרכבה ולא שינוי כלל, כיון שעמד על כוונה אחת ועל תכלית אחד עם ישראל מן היום שבחר באבותם כנזכר. ולזה אמר ה' אלהינו ולא אמר ה' אלהים, כי מצד שהיה אלהינו לעולם ידענו כי הוא אחד:

ויש לנו להבין ולדעת כי אחדותו יתברך לא נזכרה אלא בסוף התורה, והיתה הכוונה כי לא נתברר אחדותו עד אחר שבחר בישראל על הדרך שאמרנו שעמד על כוונה אחת, כי בעשרים דורות שמאדם ועד אברהם לא בחר האל יתברך בשום אומה יותר מאומה אחרת אלא כולם לפניו שוים, וכשהרעו מעשיהם הציף עליהם מי אוקינוס בדור אנוש ואח"כ הביא עליהם את מי המבול, ובדור הפלגה הפיצם על פני כל הארץ, ונשתנו כמה דברים מסדרי בראשית, בדור אנוש ההרים נעשו טרשים המת מרחיש נעשו פניהם כקופין וכו' כמו שאמרו במדרש, וכן בדור המבול נשתנו כמה דברים מטבעו של עולם שהיה קודם, שהיו זורעים ולא קוצרים יולדים ולא קוברים ומהלכין מסוף העולם ועד סופו לשעה קלה ומתלשין ארזי לבנון בהליכתן וכו' כדאיתא במדרש ולא היה להם מיחוש ראש, ומי גרם להם כל אלו שמרדו בו יתברך. וא"כ מצד אלו השינוין שהיו בטבעו של עולם היה נראה ח"ו שינוי בחקו יתברך ולא היתה אחדותו שלימה לעין כל, מצד כוונות סדורות היותן חלוקות והפכיות מן הכוונה האלהית שנבראת העולם להיות הנבראים מאשרים בצדק ובמשפט, ולכן בדור הפלגה כשראה האל יתברך כי לא היה בהם תקנה בלבל לשונם לע' לשונות וקרא לע' מלאכים והפיל גורלות (שם ל"ב) בהנחל עליון גוים וגו' יצב גבולות עמים וגו' ונפל גורלו של הקב"ה על אברהם ועל זרעו המיוחד, כי חלק ה' עמו יעקב וגו', וברר וצרף את זרעם פסולת ישמעאל ועשו עד שהגיע ליעקב שהיתה מטתו שלימה בלי שום פסולת וייחד שמו עליו ועל זה אמרו חז"ל (פסחים נ"ו) מהיכן זכו ישראל לק"ש מאבינו יעקב שנאמר הקבצו ושמעו בני יעקב שמא יש בכם וכו' אמרו שמע ישראל כשם שאין בלבך אלא אחד וכו' והוא אמר ברוך שם כמל"ו. ועל זה אמר הכתוב (מלאכי ב') הלא אב אחד לכלנו אל אחד בראנו, כי אב אחד הוא יעקב אבינו כי אברהם ויצחק יצאו מהם עשו וישמעאל ואינם אב אחד לכלנו, לבד בני ישראל. ומפני זה אמר אל אחד בראנו כי אל אחד ייחד שמו על אב אחד ועל זרעו שהם כלם אחדים לעבודתו בלי שום פסולת. ועל זה נאמרה כל פרשת שמע בלשון יחיד ואהבת את ה' וגו' ושננתם לבניך וגו' להורות על היותנו אחדים באחדותו יתברך השם אחד (ש"ב ז')-ומי כעמך כישראל גוי אחד בארץ וגו':

ועם כל זה אינו נקרא האל יתברך אל אחד אלא לנו בני אב אחד כמו שאמר הלא אב אחד לכלנו אל אחד בראנו, אבל הכותיים שהם משתחוים לאל אחר אינו נגלה ומפורסם ביניהם שהוא אחד, וכשיבוא היום הנועד אז יהיה ה' אחד ושמו אחד בפי כל העולם, וכמו שאמר הכתוב (עובדיה א') והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד, כי עתה שאינו למלך על כל הארץ כי הם ממליכים עליהם שרי מעלה ומשתחוים אל אל לא יושיע אין אחדותו ולא אחדות שמו נראית בעולם, מפני כי הוא יתברך צריך להתנהג עם שאר אומותיו יתברך ג"כ, אבל בזמן שיהיה למלך על כל הארץ שהוא כל העולם ויתבטלו כל שרי מעלה, אז יהיה ה' אחד, שלא יעבדו שום אומה לשום שר ומזל כ"א לו יתברך, והוא ית' יפקוד על צבא המרום במרום להשפילם ולסלקם מהממשלה שנתן להם כשחלק אותם לכל העמים אשר תחת כל השמים. ואז לא יצטרך להתנהג עם שאר אומותיו יתברך, כמו שתאמר שם אדנות מורה שהוא אדון על כל העולם ועל הכוכבים ועל המזלות להתגבר עליהם לצורך הצדיקים, כמו שעשה לאברהם אבינו שקראו אדון שאמר לו (שבת קנ"ו) צא מאיצטגנינות שלך אברם אינו מוליד אברהם מוליד וכו', וכן שדי לשדד מערכות לא יצטרך אז לשדדם, וכן אלהים מדת הדין לא יהיה אז מדת הדין, וכן שאר כל השמות לא יצטרך להתנהג בהם, כי אז יהפוך אל כל העמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה' ולעבדו שכם אחד (צפניה ג') ולכן יהיה אז שמו המיוחד אחד. ולזה אמר יהיה ה' אחד בערך מה שיסתלקו שרי כל האומות ולא יעבדום שום אומה בלתי לה' לבדו, ואמר ושמו אחד בערך מה שלא יצטרך האל יתברך להתנהג בשאר השמות אז כנזכר אלא השם המיוחד, ויהיה שמו ג"כ אחד ואז כל ברואי מעלה ומטה יעידון ויגידון כלם כאחד ה' אחד ושמו אחד:

ומפני כי אחדותו יתברך מיוחדת עמנו יותר כמו שביארנו. נצטוינו ליחדו בפינו פעמים בכל יום, ביציאת השמש ובהערבו, כי הם תחלת עסקינו וסופן, מה שלא נצטוינו בשאר עיקרי התורה ושרשיה לבטא אותם בפה, והיתה הכונה להראות את עצמנו מחויבים ומשועבדים לעבודתו יתברך למסור נפשנו ומאודנו לאהבתו

כיון

אשר בו יעמוד. לכן אמר בזמן נתינתה ברוך המקום שהוא יתברך נתן עתה מקום לעולם שיתקיים בו, וקראו מקום להורות כי הוא ית' קיים המקום והוא העולם ואין העולם מקומו בטבעו שיוכל להתקיים בו כ"א בנתינת התורה כמו שכתבתי:

ונחזור למה שהיינו בו, כי בזמן מתן תורה היה אפשר לטעות ולכן כתב למעלה (שם) וידבר ה' אליכם מתוך האש קול דברים אתם שומעים ותמונה אינכם רואים זולתי קול, כ"א לא ראו תמונת מי שידבר אליהם א"כ יחשבו כי משה ידבר. לזה הקדים וידבר ה' אליכם מתוך האש קול דברים אתם שומעים כי כבר ראיתם כי מתוך האש היה יוצא הקול שהייתם שומעים ולא ראיתם שום תמונה, וחזר ואמר זולתי קול כי לא ראו תמונה כ"א בקול ראו תמונת הדברים היוצאים, וכמו שאמרו ז"ל וכל העם רואים את הקולות ראו את הקול יוצא מפי הגבורה כברקים ורעמים. ולזה אמר ותמונה אינכם רואים זולת הקול הוא שראיתם ואם היה שם שום תמונה הייתם רואים אותה ג"כ:

ומה שאמר הכתוב במשה רבינו (במדבר י"ב) ותמונת ה'. יביט. רוצה לומר יביט ויעיין אם יראה תמונה ולא יראנה:

ועל קיום העיקר הזה שאינו גוף ולא כח בגוף, הזהירנו האל יתברך מיד כשאמר אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך וגו' אמר לא יהיה לך אלהים אחרים וגו' לא תעשה לך פסל כל תמונה אשר בשמים ממעל וגו', כי המגשימים מדמים לו תמונת אדם או שום ב"ח מאשר ברא בשמים ובארץ, וזו היא עבודת הצורות לכוין אל דמות הצורה ההיא מלמעלה, כי כך היתה עבודתם מקדם לדמיון האל יתברך, אלא שטעו אח"כ וחשבו שהיה בהן ממשות, וא"כ לזה הזהירנו והרחיקנו מהם כדי שלא נבא לטעות בהן, וגם כדי שלא נחשוב שיש דמות הצורות למעלה כמו שהם מדמים, ולזה סמך הכתוב אחר שאמר (דברים ד') כי לא ראיתם כל תמונה, פן תשחיתון ועשיתם לכם תמונת כל סמל תבנית זכר או נקבה וגו', כלומר לזה אני מזכיר לכם שלא ראיתם כל תמונה פן תשחיתון ועשיתם לכם תמונה כי אם הייתם חושבים שראיתם שום תמונה לא הייתם חוששים לעשות דמות ותבנית התמונה אשר חשבתם שראיתם:

ומה שראינו בכתובים מיחסים אברים לאל יתברך, עיני ה', יד ה', אזן ה', כי הטה אזנו לי, וכיוצא באלו, כבר אז"ל דברה תורה כלשון בני אדם, כי בהיות כל הפעולות המתהוות בעולם מושגחות מאתו ית' ומושפעות על ידו, אין דרך להוראת זה הענין כי אם במה שיורה התחדשות הפעולות על ידינו:

פרק עשירי

ענין האמונה בקדמותו ית', הוא שקדם לעולמות שברא ולזמן שהיה קודם הבריאה בלתי משוער המדומה במחשבתם והוא שיעור זמן או דמות זמן, כמו שכתב הרב המורה ז"ל פרק י"ג חלק ב', וענין הקדמות הנאמר עליו ית' הוא שולל שלא קדם לו דבר ולא העדר אבל נמצא תמיד קיים מבלי שנוי, וכן הוא נצחי שלא יתאחר אליו דבר, וא"כ יהיה ענין הקדמות והנצחיות הנאמר עליו ית' שלילת ההעדר מצד ההתחלה ומצד התכלית, כמו שכתב בעל העיקרים ז"ל פי"ח ממאמר ב', ולזה יתחייב שיהיה כחו בלתי בע"ת וכן יכלתו ושלימותו ולא יפול בו השווי והדמיון לשום דבר מן הנמצאות שכחם ויכלתם ושלימותם בעלי תכלית, וכמו שכתב ג"כ פרק ז' ממאמר הנזכר, וא"כ הראיה מן הסברא היא כי אחר שהוא מבואר במופת שהעולם מחודש יתחייב שקדם הוא ית' לעולם וחדש בכוונה ורצון ובחירה, כמו שכתב הרב ז"ל ס"פ ע"ד מהחלק הא', וכיון שקדם דמות זמן מה ולא נודע כמה, נאמר שלעולם היה, כי לא נוכל לומר שקדם במשל דמות זמן שנה או אלף שנה או יותר וקדם לו ההעדר, שא"כ מה סבה היתה שקדם שנה או אלף או עשרת אלפים או יותר ולא קודם או אחר כך, אלא ודאי כיון שנודע באמת שקדם לעולם מפני שהוא בראו כרצונו ולא נודע שיעור דמות זמן קדימתו ולא סיבתו לשיהיה נודע שיעור דמות הזמן, נשפוט כי לעולם יהיה נמצא תמיד בלי שינוי ולא קדם לו שום העדר ולא תאחר לו:

וכן נביא ראיה בדרך זה מן המוחש על קדמותו יתברך ממה שאנו רואים כי כחו בלתי בעל תכלית הניע הגלגלים תנועה תמידית בלי שום הפסק ולא סרו ולא יסורו מלעשות רצון קוניהם, הוא ראיה לקדמותו ית' כי מן קדמותו יחוייב שיהיה כחו בלתי בעל תכלית כמו שכתבנו, וכן יכלתו בלתי בעל תכלית בנסים המפורסמים בעולם נגד הטבע בהבאת מי המבול על הדור החוטא ונפוץ דור הפלגה וחלק אותם לשבעים לשון על פני כל הארץ וקריעת ים סוף, ועמידת השמש ליהושע, והכות מלאך ה' מאה וחמשה ושמנים אלף בלילה אחד בזמן חזקיהו, וכיוצא באלו הנסים המפורסמים ונגלים לעין כל במינים שונים הם ראיה על היות יכלתו ית' בלתי בעל תכלית, ומזה נמשך היותו קדמון, מן המאוחר אל הקודם כמו שיתחייב מהיותו קדמון שיהיה כחו בלתי בעל תכלית כמו שנתבאר, ועל זה אמר הכתוב (ישעיה מ"ד) אני ראשון ואני אחרון כי לא קדם לו ההעדר ולא יתאחר לו כי הוא קדמון ונצחי, והראיה הוא היותו בלתי בעל תכלית, וזהו מבלעדי אין אלהים כי כלם בעלי תכלית זולתי, וכן יש בכחי להכניע הטבע בזמן הצריך כי אין להם כח זולתי

והכליון, מצד עצמו לפי רוב השנים, ומצד אחרים שיפסידו אותם בידים כשבירת כלים בידים והתכתן וקריעת בגדים והשחתתם וסתירת בניינים ופוצצות סלעים בפטישים, והגשם החמישי הוא דק ובהיר מכלם ולא ישיגהו מקרה בהפסד לא מצד עצמו ולא מצד זולתו כי אם ברצונו יתברך שבראו ויכול לכלותו, כי אפילו המלאכים שהם למעלה מן הגלגלים הם נשרפים ברצונו יתברך, ושני מיני ההפסד הנזכרים מצד עצמן או זולתן מפסידים הגשם לבד או קצתו, ולפעמים מפסידים ג"כ צורתו כמו שתאמר בבעלי חיים יקרה להם מצד עצמן המיתה ויפסד גופן, או ע"י אחרים שיכו אותם באבר ראשיי שהנפש תלוי בו וימות ויפסד הגוף, ובגשם החמישי לא יקרה אחד מהם כי כלו גשם אחד זך ובהיר מתדמה החלקים אין בקצתו דבר שיהיה צורתו תלויה בו יותר מקצתו ולא יקרה בו הפסד ושינוי כ"א ברצונו יתברך:

ויצא לנו מכל זה כי האל יתברך הוא נצחי וקיים אינו גוף ולא כח בגוף, ואינו נכלל בכלל שם שישיגהו הפסד או שינוי ח"ו לא מצד עצמו ולא מצד זולתו כי הוא נצחי חי וקיים:

והנה דור הפלגה טעו בזה שחשבו להלחם בו, כמו שאמר במדרש כת א' אומרת נעשה מלחמה עמו שנעשה מגדל ונעלה לרקיע ונכהו בקרדומות כדי שיזובו מימיו, כוונתם כי גשם הגלגל היה לו אי זה אבר ראשיי שיכו בו ויפסד צורתו וזהו זיבת מימיו, וכן עשיית מלחמה עם האל יתברך היתה לפי סכלותם שהיה בו גוף או כח בגוף, ולזה אמר הכתוב (בראשית י"א) וירד ה' לראות את העיר ואת המגדל וגו', כי הם חשבו כי בהפלגת הגובה שהגביהו המגדל עד שמים שהוא עולה על ראשו רואה דקלים לפניו כאלין הגביה יהיו משיגים לרקיע ויהיו קרובים להלחם עם האל ית'. לזה אמר הכתוב וירד ה' לראות וגו', כי עם הפלגת הגובה הנזכר היה כ"כ שפל ועמוק מן השמים שהוצרך לכתוב בו כביכול ירידה לפני האל יתברך:

והראיה מן המוחש כי כל דבר שהוא גוף אין צורת גופו ותכונתו משתנה כל זמן קיומו וצורתו ותכונתו מושגת, וראינו כי כל מי שהשיג נבואה והקבלת פני שכינה לא השיגו כ"א השגת אור וזוהר הגדול, ואותם שנצטיירה בראייתם שום צורה לא עמדה על אופן אחד וכמו שאמרו ז"ל (ש"ר פ' כ"ב) ה' איש מלחמה לפי כשנגלה על הים כגבור איש מלחמה נגלה בסיני כזקן מלא רחמים שנאמר ויראו את אלהי ישראל וגו' וכשנגאלו מהו אומר וכעצם השמים לטוהר ואומר (דניאל ז') חזי הוית עד דכרסוון רמיו ועתיק יומין יתיב שלא ליתן פתחון פה לאפיקורסים לומר ב' רשויות הן אלא ה' איש מלחמה ה' שמו הוא במצרים הוא על הים הוא לשעבר הוא לעתיד לבא הוא בעוה"ז והוא בעוה"ב שנאמר ראו עתה כי אני אני הוא ואין אלהים עמדי וגו' ע"כ. ואם כפשט המאמר אדרבה בזה יש פתחון פה לאפיקורסים שיאמרו אין זה אותו שנגלה קודם כיון שעתה נתגלה באופן אחר, אלא ענין השתי רשויות הוא שלא ליתן פתחון פה לאפיקורסים לומר שהוא גוף או כח בגוף כי הגוף הוא מורכב על כל פנים והרי הם ב' רשויות, ואם היה נגלה לעולם על מתכונת אחד היו חושבים שהיה גוף. לזה נראה פעם כך ופעם כך להורות כי אינו גוף ולא כח בגוף ואינו מושג כלל, ולפי השתנות השגת הנביא משתנית השגתו. וזהו ראיה שאינו גוף ולא כח בגוף כי מה שנראה על הים כגבור בחור איש מלחמה היה להורות על מה שנלחם ועשה נקמה במצרים, ולחמשים יום שניתנה התורה לא נעשה זקן אלא שנראה כזקן מלא רחמים, להורות כי נתינת התורה הוא רחמים לישראל והזקן הוא מתמלא רחמים יותר מהבחור ולכך נדמה להם כך:

והראיה מן הקבלה ממה שכתוב בתורה (דברים ד') ונשמרתם מאד לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה ביום דבר ה' עמכם בחורב מתוך האש, הוצרך להזהירם על כי ביום מתן תורה ששמעו כלם מפי הגבורה אנכי ולא יהיה לך בסיני שלא ראו כל תמונה כי לא היה כיום ההוא לפניו ולאחריו לשמוע כללות אומה ששים רבוא ונשים ובניהם וטפם בקול ה', ועכ"ז לא השיג שום א' מהם ולא ראה שום תמונה ואם היתה בו תמונה היו אז משיגים אותה, ומפני כך הוצרך להזהיר בשעת מתן תורה מפני שהשיגו כללות האומה קול ה' כמו שכתוב. ומפני שנדמה להם אז בסיני כזקן מלא רחמים שלא יחשבו שראו בזה שום תמונה כי לא אמרו שראו אותו כזקן אלא שנגלה אליהם כזקן, כלומר שנדמה להם דבריו כאלו היו דברי זקן מלא רחמים, ועל הים ראו הנקמה מה שעשה במצרים ונדמה להם מה שעשה במצרים כאלו היה גבור איש מלחמה לא שראו שום תמונה ח"ו, ומפני זה אנו אומרים ברוך המקום שנתן תורה לישראל כי הקב"ה מקומו של עולם ואין העולם מקומו כי כשנגלה בסיני אז היה מורה שהיה צריך למקום ושהיה בו תמונת גוף. ולזה אמרו ברוך המקום שנתן תורה לישראל כי אפילו בזמן שנתן תורה בסיני והיה מקום לטעות שהיה שוכן במקום אינו כך אלא שהוא מקומו של עולם:

ואפשר ג"כ שהזכיר המקום בנתינת התורה לומר הוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו, כי עד נתינת התורה היה העולם מתמוטט כי לא היה לו יסוד שיתקומם בו כ"א בחסדו יתברך. וכמו שאמרו הני כ"ו כי לעולם חסדו כנגד כ"ו דורות שמבריאת עולם עד נתינת התורה ועכשו שנתנה התורה היא לעולם יסוד

אשר

שראה אדם הראשון נברא והתפלל כנזכר, וכל זה העיד אדם הראשון לבניו ובניו לבניהם ובניהם לדור אחר, וכיון שהבע"ח והצמחים נבראו אז גם כן העולם כולו נברא אז, כי אם נאמר שנברא קודם זמן רב היתה בריאתו פועל בטל אם לא היתה האדמה עושה פריו לא היו גדלים בה בע"ח, וכן השמים והשמש והירח והכוכבים נבראו אז שאם היו קודם היתה ג"כ בריאתם פועל בטל כיון שלא היתה עולם תחתון שהשפיעו עליו אורם, וכל המתהוה מתנועת הגלגלים והכוכבים ממגד תבואות שמש וממגד גרש ירחים היה בטל, וכיון שקבלת הדת וקבלת אבותינו איש מפי איש עד אדם הראשון מעידה על חידוש העולם, אם כן נתבאר שהוא יתברך קדם לעולם וקדימתו בלתי בעלת תכלית כמו שכתבנו למעלה :

פרק אחד עשר

מן השרשים הנזכרים הנתלים באל ית' והם. מציאותו, ואחדותו, ושאינו כח בגוף, ושהוא קדמון, יתחייבו ויסתרגו כל הענינים התלויים בו ית' והמתיחסים אליו, והם דרך כלל סילוק התארים שהם מחייבים ריבוי ומסלקים האחדות, וסילוק ההתפעליות הגשמיים כעצב ושמחה ודומיהם, שהם נמשכים מגוף או מכח בגוף, ושיהיה כחו ושלימותו בבלתי תכלית ולא ישתנה ולא יתדמה לשום דבר מן הנמצאות בהיותו קדמון והוא הממציא כל הדברים וחדשם :

ואמנם מה שיתואר השם ית' בתארים מתחלפים בתורה ובנביאים אינם מחייבים בו ריבוי כי הם מצד הפעולות המתחלפות מצד המקבלים, כמו שהאש הפועל בטבע בכח א' שבו והוא החום לדברים מתחלפים כהתכה והקפאה ושחרות ולובן פעולות רבות מתחלפות מצד חילוף המקבלים, והכח המדבר שבאדם הפועל ברצון עם היותו אחד פועל פעולות מתחלפות קניית החכמה ועשיית המלאכות והנהגת המדינות, וכן מן הנפש ימשכו פעולות מתחלפות טבעיות כהזנה וצמיחה והרגש, ופעולות רצוניות בכח המתעורר, וכח המדבר עם היותה בלתי מורכבת, ואם נמצא זה בפועלים המוחשים הפחותים אשר אצלנו כל שכן שימצא זה בחק האל יתברך הפועל אשר הוא סבת כל הפעולות טבעיות ורצוניות, ולזה יתואר הוא ית' בתארים מתחלפים מצד הפעולות המתחלפות מצד המקבלים הראוים ובלתי ראוים, וכן יתואר בתארים מתחלפים מצד הפעולות המתחלפות בעצמם, כמו שנתאר אותו שהוא חי בבחינה שנמשך החיות ממנו, ושהוא חכם בבחינת הפעולות הנמשכות ממנו בחכמה נפלאה וסידור גדול, וכן מצד יחסים וצירופים שיצטרף אליהם יתואר בקרוב ורחוק, כי החוטא יש לו יחס א' אל ה' שהוא רחוק ממנו והזכאי שהוא קרוב אליו, וכן יתואר בבחינות מתחלפות שלא יחייבו בו ריבוי כיכול ורוצה ויודע, וכמו שהאריך בכל זה בעל העיקרים ז"ל פ"ח ממאמר ב' והוא מדברי הר"מ ז"ל :

וכן בסילוק ההתפעלות הגשמיים כתב פרק י"ד כי מה שנמצא בדברי הנביאים קנאה ובעל חימה וגאה וזולתם, הוא כשיעשה דין בעוברי רצונו הוא פועל פועל הנקימה, לא שיתפעל ח"ו, וכן כשיתואר בגאוה להשפיל המתגאים, כי אין ראוי לאדם שיתגאה במה שאינו שלו, וכן מהיותו ית' קדמון יתבאר שכל תאר שיתואר בו יהיה חיובי או שוללי ראוי שיהיה קדמון ונצחי כמוהו וכמו שבאר פרק י"ט, ובענין היותו ית' מסולק מן החסרונות באר בפרק כ"א שיתואר השם יתברך בתארים רבים ולא מצד פעולותיו בלבד ומן הגדרים שזכיר בפ"ח, כ"א מן הצד אשר הם שלימיות כשמיעה והראות שהם שלמות בנו ואע"פ שלא יושגו לנו כ"א בכלים גשמיים ניחסם אליו מצד השלימות שבהם לא מצד החסרון שהם ע"י כלים, ועי"ד זה ייוחסו אליו ית' תארים חיוביים שאין המלט מליחסם אליו כמו חי וחכם ורוצה ויכול ודומיהם וכמו שהאריך שם, ובפ' כ"ב כתב שאי אפשר שילקח עליו שום תואר חיובי כי אם מצד פעולותיו לדעת הרמב"ם ז"ל, וכן ביאר פי"א אופן המצא הריבוי ממנו בנבראים עם היותו הוא ית' אחד בתכלית הפשיטות כי מהאחד לא ימצא ממנו אלא דבר אחד, שאחר שנמצא תוכי גשמים עשרה ט' שמימיים והעשירי הוא החומר אשר בתוך מקוער גלגל הירח, וזה הרבוי לא ימצא מהא' הפשוט, נאמר כי ההתחלה הא' השפיעה ממציאותה הפשוט שכל א' והוא התחלת הריבוי בהשכיל את עצמו ואת התחלתו ויושפעו ממנו שכל אחד ונפש הגלגל והגלגל המניע תנועה יומית, ומן השכל הב' שכל ג' ונפש גלגל הכוכבים והגלגל בעצמו וכן עד שכל ט' שושפע ממנו שכל עשירי שושפע ממנו כל מה שתחת גלגל הירח וכל הנפשות אשר שם, ויקראו לשכל זה העשירי שכל הפועל והוא הפועל בחומר כל מה שתחת גלגל הירח ובו עמד השתלשלות מעלה לעלול, וכמו שהאריך שם, וכן בפי"ג ביאר דעת אחרת כי עם היות האל ית' א' פשוט ומהאחד לא יסודר אלא אחד ימשך ממנו הריבוי ולא יחייב זה ריבוי בעצמותו יתברך בהיות הוא יתב' הפועל הכולל עד ששם הפועל נאמר עליו ועל זולתו בשיתוף השם שהוא יפעל הפעולות הפרטיות המתחלפות בעבור האחדות הגמורה כדי שיקשרו כל חלקי המציאות קצתם בקצתם ויהיה הכל א' וימצאו כל הנמצאות הכונות לתכלית אחד בלבד והוא קיום המציאות, ועד"ז לא יסודר ממנו יתברך כ"א פועל א' שהוא הסידור הכולל וימצאו בו ריבוי ענינים כדי לקשר כל חלקי המציאות זה בזה :

והרב ז"ל פ' כ"ב מחלק הא' כתב ובאר ה' חלקים בכל מתואר שיחוייב לו תואר,

והם

וזהו הגרלה ג"כ במה שכתוב ומבלעדי אין אלהים אין מי שיהיה לו כח לעמוד על עמדו וקיומו זולתי:

והראיה מן הקבלה מן הכתוב שהביא הרב ז"ל (דברים ל"ג) מענה אלהי קדם, כי אחר שאמר רוכב שמים בעזרך ובגאותו שחקים אמר מענה אלהי קדם, כי גם שהוא רוכב שמים והשחקים הם מעונו הוא אלהי קדם שקדם דמות זמן בלתי בעל תכלית לבריאת השמים והשחקים שהם מעונו, כי לשון קדם הוא קדימה בלתי נערכת אל דבר אחר כמו שתאמר בנין בית ראשון קדם זמן לבנין בית שני אין קדימתו ית' לעולם כך אלא הוא אלהי קדם ר"ל בלתי בעל תכלית הוא בכחו ומציאותו:

וכן ממה שנודע ג"כ מן החוש ומן הקבלה חידוש העולם לבד המופת שהביאו עליו, יתבאר גם כן קדמותו על הדרך הנזכר, כי המכחישים חידוש העולם חושבים שזה הנמצא יכול על מה שהוא עליו לא סר ולא יסור היותו כן, וכמו שהביא הרב ז"ל פרק י"ג מחלק ב' בביאור זה הדעת, והנה אבותינו ספרו לנו מה שראו בעיניהם כל מה שכתוב בתורה מבריאת העולם ובריאת אדם הראשון, כי כשנברא אדם הראשון מצד עצמו שלם בבריאתו ביום שנברא ולא ראה את עצמו קטן ושיהיה הולך וגדל בדרך כל העולם כדרך שהיה העולם אח"כ אלא בבת אחת בזמן א' מצא את עצמו נוצר מבלי אב ואם שיקדמו לו, וידע והכיר כי לא נברא מעצמו כי האל ית' בראו ויצרו עפר מן האדמה ונפח באפיו נשמת חיים, וכשראה עצמו יחיד נסתכל בשאר הנבראים והם בעלי חיים וראה אותם יותר שלמים ממנו כל מין ומין זכר ונקבה ואז קרא להם שמות כי אין ראוי לקרוא שם כי אם למי שהוא שלם בבריאתו, ולזה סמך (בראשית ב') ולאדם לא מצא עזר כנגדו שהיה חסר הבריאה משאר ב"ח ולא קרא לעצמו שם עד שהביא לו האל יתברך חוה ואז אמר (שם) זאת הפעם וגו' לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת, כי עתה הוא שלם כיון שיש לו בת זוג וראוי שיהיה לו שם איש, וכן היא שלימה שיש לה בן זוג וראוי שתקרא אשה, והדמיון שיש בשמות איש ואשה מורה על היחוד שיש בין איש לאשתו יותר משאר זכר ונקבה של שאר ב"ח שאין זיווגם כי אם לקיום המין וכן כל אחד פונה לדרכו ולצרכו, מה שאין כן בזווג האיש עם אשתו שהוא לקיום המין ולקיומה באיש במה שיש תועלת בזיווגם הישר למה שצריך להם בהנהגתם בעולם הזה להיותם זוכים לחיי העוה"ב, ראה אדם עצמו מבלי אשה ואחר שישן הביא לו האל יתברך את האשה וידע כי היתה עצם מעצמיו ובשר מבשרו, ועלו למטה שנים וירדו שבעה כמשאז"ל (מדרש) ג' פלאים נעשו באותו יום בו ביום נבראו בו ביום שמשו בו ביום הוציאו תולדות וכו', וראו קין והבל עצמם נבראים שלמים ולא היה בעולם זולתם כי אם אדם וחוה ולא עמד הבל בעולם יותר מב' יום וקין וזרעו האריכו עד המבול, ולסוף ק"ל שנה לבריאת אדם וחוה נולד שת כי ממנו הושתת העולם, כי זרע קין נמחה במבול ומזרע שת נשתיירו נח ובניו, והגיד אדם הראשון לשת בנו כי היה יציר כפיו של הקב"ה, וכן לאנוש קינן מהללאל ירד חנוך מתושלח למך, כי מתושלח שמש את אדם הראשון רמ"ג שנה ובן קפ"ז שנה הוליד את למך, נמצא ששמש למך את אדה"ר מקפ"ז עד רמ"ג נ"ו שנה, ונח קבל מאביו למך וזקנו מתושלח שראו את אדם הראשון ואמר להם כי הוא היה יציר כפיו של הקב"ה והגיד לו, ונח היה במבול בן ת"ר שנה ומבריאת העולם עד המבול אלף תרנ"ו, אדם הראשון חיה תתק"ל שנה נמצא שנולד נח אחר שמת אדם הראשון קכ"ו שנה נ"ו שנה אחר האלף הא' תתק"ל קכ"ו ת"ר הם אלף תרנ"ו, והשיג את אנוש פ"ד שנה כי אנוש חי תתק"ה על ק"ה שחיה שת אביו קודם שנולד הוא וק"ל שחיה אדם הראשון קודם שנולד שת הם אלף וק"מ, ונח נולד אחר אלף נ"ו, וכן השיג את קינן מהללאל ירד כמה שנים כמו שמבואר משנותיהם לבד את חנוך שהתהלך את האלהים בן שס"ה שנה כמנין ימות החמה, נמצא שקבל נח מאבותיו שבעה שקבלו מאדם הראשון שהיה יציר כפיו של הקב"ה וכן מקין ותולדותיו שהאריכו עד המבול, ושם קבל מאביו ומלמך וממתושלח, ואברהם אבינו קבל מנח ומשם ועבר, ויצחק מאברהם ומשם ועבר, ויעקב מאברהם ויצחק ושם ועבר, וכל אבות עבר ארפכשד ושלח ובניו פלג ורעו ושרוג ונחור ותרח ובניהם שהולידו לבד אותם שנזכרו בתורה בשמות, לא הכחיש שום א' מהם יצירת אדם הראשון מכפיו של הקב"ה, והשבטים בני יעקב קבלו ממנו ומיצחק כשבאו מפדן ארם לארץ כנען, ובניהם תשלום שבעים נפש שירדו למצרים קבלו כלם מיעקב אביהם וכן הנולדים להם תוך י"ז שנה שחיה יעקב בארץ מצרים קבלו מיעקב ובניו, ועמרם בן קהת בן לוי היה מהם הוא משבעה שקפלו את העולם אדם מתושלח שם יעקב עמרם אחיה השילוני ואליהו שהוא קיים עדיין, ומשה רבינו קבל מעמרם אביו ומקהת, וכן אהרן ומרים וכל יוצאי מצרים שקבלו מאבותם ואבות אבותם לא נמצא בפי שום א' מהם הכחשה בדבר זה, וכיון שכלם עדים ועדים מפי עדים על אדם הראשון שהוא יציר כפיו של הקב"ה אם כן אז נברא גם כן כל העולם, כי אדם הראשון מצא כל הנבראים מבעלי חיים בקומתם ובצביונם, ואחר כך ראה שנולדו עגלים וטלאים וגדיים וולדות שאר המינים, ובצמחים ואילנות שנבראו ביום ג' עמדו על פתח קרקע עד שהתפלל עליהן אדם הראשון ביום ששי וירדו גשמים וצמחו לצורך הב"ח שנבראו ביום חמישי ולא אכלו עד יום ששי

שראה

ית' ברא את העולם באמירה ובחפץ לבד באמרו ויאמר אלהים יהי אור וגו', עד תשלום עשרה מאמרות בששת הימים הכל בבריאת כל הגלגלים ועולם התחתון, כי עולם העליון לא הוזכר בפירוש, וכמו שאמר בבריאת האור ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור כן אמר ויאמר אלהים ישרצו המים וגו' תוצא הארץ וגו' נעשה אדם וגו' וייצר ה' אלהים את האדם וגו', עד שנשתכללו שמים וארץ על צביונם ותיקונם, ולקבלת הפילוסופים לא נשתתף השי"ת בשום בריה כ"א בשכל האחד שהושפע ממנו והשכל השפיע שכל ב' וגלגל א', וכן שכל הב' לשלישי ולגלגל שבתאי וכן עד השכל העשירי שתארו אותו בשכל הפועל שהוא הפועל בחומר כל מה שתחת גלגל הירח, והכתוב אמר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ דרך כלל ואח"כ פרט כל מעשה בראשית שמים וארץ, והם מיחסים כל בריאת השמים לשכלים העלולים ובריאת הארץ לשכל הפועל הנזכר, לא תספיק תשובתם שיאמרו כי הכל מלבו ית' שממנו הושפע השכל הא' ומן הא' הב' וכן עד העשירי אחר שהם אומרים שלא היה אפשר להש"י לברוא הגלגלים והארץ מצד היותו א' פשוט ומן האחד לא ימשך אלא אחד, והכתובים שונים ומשלשים ויאמר אלהים ויאמר אלהים ויאמר אלהים לשלול כוונתם, ואמרו חכמים ז"ל בעלי הקבלה האמתית הכל מודים שלא נבראו המלאכים ביום ראשון שלא תאמר מיכאל מותח בדרומו של רקיע וגבריאל בצפונו והקב"ה ממדד באמצעיתו אלא אני ה' עושה כל נוטה שמים לבדי רוקע הארץ מאתי מי אתי כתיב מי היה אתי שותף בבריאתו של עולם, ומאין לנו מלאכים או שכלים עלולים גדולים ממיכאל וגבריאל והם לא היו עדיין ולא נבראו במתיחת הרקיע וכדי שלא יאמרו שהם סייעו בבריאה, וכת המקבלים מהפילוסופים אומרים שהם לבדם הם המהוים כל הגלגלים, והעשירי כל מה שתחת גלגל הירח, ולהם לבדם נתנה בריאת שמים וארץ ולא עבר רז האל בתוכם, אין זה כ"א הכחשת הכתובים של מעשה בראשית וקבלת האבות והנביאים המעידים על כי הוא ית' בחכמתו ברא העולם כלו מעלה ומטה, כמו שאמר הנביא (ישעיה מ"ד) נוטה שמים לבדי רוקע הארץ וגו' והמדבר ברוה"ק אמר (תהלים ל"ג) בדבר ה' שמים נעשו וגו', כי גם שהרב ז"ל כתב בפרק אחרון מחלק השני על לשונות כיוצא באלו בנביאים וכתובים, שמייחסים הדברים לאל ית', שהוא ע"י אמצעיים וסבות כמו שהמשיל שם והזהיר על התבוננות באותו הפרק, עכ"ז בלשונות שבאו בבריאת שמים וארץ לא יאמין הוא שיובנו ע"י אמצעיים ושנסתלקה הבריאה ממנו אחר שברא והשפיע השכל הראשון, שאין זה דרך תורתנו וקבלת אבותינו שימשך מזה הכחשת ההשגחה ושכר ועונש, ואם יקשה עליהם איך אפשר הריבוי מן הסבה הראשונה, יקבלו האמת שהוא ברא העולם כפשט הכתובים ויחתרו לתת טוב טעם ודעת איך ימשך הריבוי מן האחדות, ואם לא ישיגו יתלו ליאות וקיצור לשכלם, כי גם על מה שמקבלים מן הפילוסופים יש קושי ותמה כמו שכתבנו למעלה וכמו שנכתוב:

וכדי לברר ענין זה דרך סברא וכפי דרך תורתנו התמימה וקבלת אבותינו הקדושים וקבלת הנביאים ע"ה, אומר כי מה שאמרו כי מן האחד הפשוט לא ימשך שום ריבוי, הוא אמת בדבר טבעי או בבריאת העולם אם היה נברא דרך טבע או דרך חיוב לא ברצון מוחלט, וכמו שדברו הפילוסופים סרה גדולה על השי"ת שאמרו שאי אפשר שתהיה פעולתו ברצון, אבל אנחנו עדת בני אברהם יצחק ויעקב שקבלנו מהם וקבלנו התורה ע"י הנביא שלא קם כמוהו לא יקשה עלינו זה, כי לא בטבע ובחיוב נברא העולם כי אם ברצון מוחלט וחפץ גמור שרצה האל יתברך לחדש עולם כדי לזכות את ישראל, וברא בחכמתו כל הדברים הרבים הצריכים לעולם למיניהם כמ"ש בפרשת בראשית, ואם מהאחד הפשוט לא ימשך שום ריבוי זהו לפי הסדר הטבעי, אבל בבריאת העולם הוא רצה לברוא ריבוי דברים למיניהם והוא צוה ונבראו ויעמידם לעד לעולם, ואין בזה שום קושי ותימה בהיות כל הנבראים על צד רצון האלוה ית' וית', והתימה והקושי היא על סברתם אפילו לפי דרכם, כי איך יתחייב שנאמין כי מן השכל הפשוט המושפע מהראשון יושפע בהכרח שכל שני במה שהשכיל מן הראשון, ובמה שהשכיל מעצמותו יתחייב ממנו גלגל, וכן בשאר השכלים העלולים עד העשירי, ולמה יגרע שכל העשירי שלא יושפע ממנו שכל אחר וכן אל לא תכלית, וכמו שעמד ההשתלשלות בשכל העשירי איך לא עמד בחמישי או בששי, ולא יהיו אלה החמשה או הששה גלגלים שלימי היצירה כוללים כל מה שנכלל בתשעה או למה לא השתלשלו עד עשרים או חמשים, ויהיו כל כך גלגלים, וכן יש לחקור עליהם בכמה מן הזמן היה זה ההשתלשלות, אם בבת אחת מיד שהושפע האחד השפיע השני וכן הג' עד העשירי, והעשירי כל מה שתחת גלגל הירח, א"כ ברגע א' נברא העולם כלו העליון והתחתון, ואנו רואים סדר הבריאה הטבעית שיש לה גבול וזמן כפי טבע כל דבר ודבר ואין דבר מוגבל נולד מדבר שאינו מוגבל כפי חכמתם, ואם עבר שיעור מהזמן בין השפעת שכל א' לשני ובין השני לג' וכן עד העשירי, לא ימנע מחלוקה, או מיד כשהושפע השכל הא' מהסבה הראשונה היה בכחו להשפיע השכל הב' והגלגל, או לא היה בכחו אז עד הזמן שהשפיעו, ואם היה בכחו להשפיע למה ימנע ויתאחר מלהשפיעו מיד, כי מהשלימות

הוא

והם מה שיורה על מהות, או על חלק מהות, או על איכות שסוגיו ד׳, או בתאר הדבר לזולתו לזמן או למקום או לאיש אחר, או בתאר הדבר בפעולתו אשר פעל, ובאר בסוף פ׳ ג׳ כי אנחנו קהל המיחדים באמת נאמר כי עצמו ית׳ אחד פשוט ואין ענין נוסף עליו בשום פנים, העלם ההוא ברא כל מה שברא וידע לא בענין נוסף כלל, ושאלו התארים המתחלפים אין הפרש בין שיהיו כפי הפעולות או כפי יחסים מתחלפים בינו ובין הפעולים וכו׳, ושהם כפי מחשבת בני־אדם. זהו אשר צריך שיאמן בתארים הנזכר בספרי הנביאים שיאמן בקבלתם שהם תארים יורו בהם על שלימות ע״ל הדמיון בשלימיותינו המובנות אצלנו, וכמו שבאר בשאר הפרקים עד פרק ששים:

ומה שאומר אני בענין התארים אינו אלא בירור שלא יהיה קשה עלינו התארים הנזכר בתורה נביאים וכתובים שהם לפי מחשבת בני אדם ושקבלתם יורו על שלימות ע״ל הדמיון בשלימות המובנות אצלנו כמו שכתב הרב ז״ל:

ואמשיל משל שאינו דומה לנמשל אלא ע״ל הדמיון לקרב לשכל ענין התארים עם היותו הוא יתב׳ אחד פשוט ושאינו גוף ולא כח בגוף, והוא אדם אחד במדבר תהו אין לו בית ולא אשה ובנים, אינו בונה אינו סותר אינו עושה שום פעולה, אינו חומל שאין לו על מי יחמול, אינו אכזר אינו מתפעל משום דבר, וכשראה שאין הבדידות טוב בא ליישוב בנה בית קנה מכר עשה כל הפעולות הצריכות, חמל על אשתו ובניו, וכשלקח אשה והולידה לו היה אכזרי על אויביו ואויבי ביתו, התפעל מכל הראוי להתפעל. והמכוון בזה הוא הנמשל שאנו יודעים ודאי שהשי״ת אחד פשוט ואינו גוף ולא כח בגוף והוא קדמון, ולא יתאר מציאות ית׳ בשום תאר קודם שברא העולם בהיותו אחד פשוט בלא גוף והיותו קדמון, ואחר שברא העולם ורצה בקיומו וישובו והשגיח בו להשכיר ולהעניש כפי היושר והצדק הידוע לו יתב׳ תארנו לו תארים כפי מה שפועל בעולם בעת הפעולה, וכפי מה שמתיחס אלינו בעת ההתיחסות לפי מחשבותינו ונתאר אותו כמו שנתאר עצמנו בעת שנתפעל, גם כי אין בו שום התפעלות אלא להורות כי בעת ההיא עשה פועל שאנחנו מתפעלים בעשותנו הפועל ההוא, לא שהוא יתברך יתפעל ח״ו בעשותו אותו כי אנחנו מתוארים בתארים המורים על מהותנו או על חלק מהותנו או המורים על איכותנו או על היחסים שבינינו לבינינו או על מיני הפעולות הנקנות לנו כפי הכנת טבענו, אבל השי״ת אינו מתואר אלא כפי הפועל והיחס לפי המחשבה אחר שברא העולם, לא שהפעולות יהיו מורות על מהות או חלק מהות או יחס לזמן ולמקום שהם מקרים, או שיהיו הפעולות נקנות כפי הטבע שהרי קדם לעולם דמות זמן בלתי משוער, ולא יתואר אז בשום דבר מהדברים וגם אחר הבריאה לא נתאר אותו שום תאר מהתארים אליו על צד הדמיון אלא בעת שפועל הפועל ההוא וגם זה לפי המחשבה ובתארים המורים שלימות על צד הדמיון בשלמיותינו המובנות אצלנו:

וא״כ כל התארים הם כפי מה שמשגיח ופועל בעולם ואינם דבקים בעצמותו יתברך לא תוספת לו, וכל זה נכלל בכלל מה שאמרו חז״ל דברה תורה כלשון בני אדם, כלל שאין התארים דבקים בו ואין בו דמות תאר איברי בני אדם הנזכרים בו אלא מצד הברואים שברא והוא רוצה לפעול בהם על דרך היושר, ואין לנו דרך להודיע פעולותיו אלה אלא במה שיורו עלינו אותן הפעולות, וזהו הנרצה במה שאמר דברה תורה כלשון בני אדם, וראיה לכל זה כי כל מה שהוא מתקרב אלינו יותר ועושה לנו טובות, אנו מתארים אותו יותר בתארים הנזכר על צד הדמיון ולפי מחשבותינו, ולכך ראינו שהוצרך משה רבינו ע״ה בפ׳ ואתחנן כשרצה לשנות עשרת הדברות להזהיר את ישראל (דברים ד׳) ונשמרתם מאד לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה ביום דבר ה׳ עמכם וגו׳, אחר ששנה עשרת הדברות אמר (שם) שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד, כי כשקרבנו לעבודתו לפני הר סיני כתיב וירד ה׳ וגו׳ ואמר אנכי ולא יהיה לך וגו׳ כי אל קנא וגו׳ והיה מורה גשמות והתפעלות ולכך הזהירם כי הוא א׳ ואין בו גוף ולא התפעלות, ויחשבו כי התארים הנאמרים עליו הם על הדרך שהזכרנו:

ובענין המלא הריבוי מהאחדות הפשוט, אמרו כי הושפע שכל פשוט מהסבה הראשונה וממנו שכל אחר ונפש הגלגל היומי וכן עד השכל העשירי שקוראין אותו שכל הפועל, כל זה אמרו דרך סברא לא במופת כי אם במה שנו מעט הספקות לפי דעתם, והבאים אחריהם קבלו זה מבלי מופת לבד שנתיחס אל קדומי הפילוסופים, ומהם שהקשו עליהם בכמה פנים מאין לו שמי שישכיל עצמו יתחייב ממנו גלגל, ומי שהשכיל הראשון יתחייב ממנו מלאך, וכמ״ש האבר לכוזר מאמר ד׳ כי אין א׳ מהם מסכים עם חברו. ואין להפלא מחכמיהם כי לא היה להם ממי לקבל כ״א מהפילוסופים הקדומים, בפרט הפילוסוף המפורסם בעיניהם, כי אין להם דת אחרת, אבל יש להפלא מקצת חכמי הדורות האחרונים התורניים הנמשכים אחר קבלתם בזה וכיוצא בו שאין בו מופת והם מביאים אותו בספריהם דרך אמונה, הלא טוב לנו קבלת אבותינו אברהם יצחק ויעקב ובניו ומשה ואהרן וכל דור דעה שהם יוצאי מצרים, שנודע ונתפרסם בכל האומות גודל חכמתם ויושר מדותם ושלא ימצא בפיהם לשון תרמית, והם הישירונו כאב את בן ירצה להישירו וללמדו דעת אמתי מה שקבלו מנח ושם ועבר והם ממתושלח ואבותיו עד אדם הראשון, שהאל

יתי׳

וסברא כתב מה שכתב בפרק זה ואי איפשר שיכתוב ההפך במקום אחר כי דבריו מכוונים ואין בהם נפתל ועקש אם לא יהפכו דבריו קצת מפרשי ספרו, ואלין על בעל העיקרים ז"ל כי הוא חכם תורני - וכל דבריו מיוסדות על האמונות התורניות, כי ק"ו שיאמין הוא סברתם בענין ההשתלשלות אלא שסדר הענינים כפי דעתם, וכמו שכתב זהו דעתי בהשתלשלות הדברים מן הסבה הראשונה כפי דעתו וקצת חכמי הישמעאלים, ולא הביא דעת זה בספרו אלא לפרש המאמר שאז"ל לכל נתת בן זוג ולי לא נתת בן זוג וכו' כמו שפירשו בפרק זה פירוש נאה לפי זה הדרך, וכן נראה ממה שכתב אחר כך בפרק י"ג סברת הפילוסוף האחד אשר היא קרובה לדעתנו ונתן בה טוב טעם ודעת, כי קיום השמים והארץ היא על צד המצוה והאזהרה לא על צד החיוב, נראה כי על דעת האחר שכתב למעלה פי"א הוא על צד החיוב, וכן בפרק י"ב במציאות המלאכים כתב שמציאותם הוא כשיהיה הא' עלה והא' עלול ולפי זה יהיו עשרה כמספר הגלגלים או ע' וכו', וכת יאמרו כי מספרם כפי מספר הגלגלים המתנועעים וכו' והם מ"ט או כ' כמספר המניעים וכו', וכתב כי כל זה חולק על דעת התורה וכו', אלא שמציאות המלאכים כפי מה שישיגו מתארי השלימות אשר בו יתברך מזולת שיהיה הא' עלה והא' עלול והבדלם כפי ההשגה כמו שהאריך שם:

ויצא לנו מכל זה כי עם היותו יתברך א' פשוט ברא כל הדברים הרבים עליונים ותחתונים, כיון שבראם ברצונו המוחלט כמו שכתבנו למעלה, שהוא שלא כדרך טבע ואינו מן הנמנעות, או כפי מה שכתב הרמב"ם ז"ל בפ' הנזכר שזה כולו בכוונה מכוון פעלו ויחדו במה שגזרה חכמתו אשר לא תושג, וכתב כי לפי שבדרך טבע לא ימשך ריבוי מהאחדות פשוטה אמר כמו שגזרה חכמתו אשר לא תושג, ומכאן יתבאר יושר אמונת הרב בעיקרי תורתנו הקדושה במה שלא היה יכול לקרב לשכל דרך בריאה טבעית, הוא מיחס לחכמתו יתב' אשר לא תושג, ואינו הולך אחרי דרכי הפילוסופים במה שיש בו הריסה וכפירה בשום עיקר מעיקרי התורה התמימה אלא אחר קבלת אברהם אבינו ע"ה ראש האבות וקבלת משה רבינו עליו השלום כמו שכתב בכמה מקומות מספרו הנכבד:

פרק שנים עשר

כל העיקרים רמוזים בתורה בפרט אלו הד' עיקרים שהם שנים - שהם ארבע, קדמותו בכלל מציאותו, שאינו גוף בכלל אחדותו, והם נרמזים בד' חלקי, התורה שהם ד' חומשים לבד משנה תורה, כי ספר בראשית מורה כולו על מציאות ה', שברא שמים וארץ וכל צבאם והשתלשלות הדורות בהשגחת השי"ת עליהם כמו שכתוב בכל סיפורי האבות ע"ה, וספר ואלה שמות רומז על קדמותו ית', המורה על היות כחו בלתי בעל תכלית וכמו שכתבנו למעלה, כי מזו נמשך כחו הגדול בנסים והנפלאות המפורסמות שעשה במצרים ובים סוף, וכן מה שעשה לישראל בירידת המן וענני כבוד והבאר בזכות האחים הנבחרים ונתינת התורה ושאר הנסים הנרמזים בספר זה עד אשר שכן שכינתו בתוכם, וספר ויקרא שהוא תורת כהנים רומז על אחדותו ית', שנתיחד עם ישראל בהיותו מיחד לו ההגונים שבהם והם הכהנים הלוים באמרו וכהנו לי והיו לי הלוים, לשרת לפניו ולהקריב קרבנות נדבה וחובה על ישראל כדי שיהיו נקיים מכל חטא ויהיה מיחד שמו עליהם לעולם, וספר במדבר סיני רומז על היותו ית' לא גוף ולא כח בגוף, כי לא התפעל בכל מה שעשו במדבר במתאוננים במתאוים במרגלים בעדת קרח ודברים אחרים שעשו ושדברו נגד כבודו וכבש רחמיו שלא לכלותם במדבר, אשר זה מורה היותו מוזלל משום גשמות בהיותו מלא רחמים גלא נזכר בו תאר אי זה התפעלות אלא בדבור בני אדם, ובספר משנה תורה נכתבו אלו העיקרים הד' בפירוש, כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו וגו', כי לא ראיתם כל תמונה וגו' שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, מעונה אלהי קדם וגו', כי בהיות ספר זה כאלו משה ידבר דבריו, הוצרך הוא שהשיג אמתתו במה שעלה השמים וירד להעיד על מציאותו יתברך ואחדותו ושאינו גוף וקדמותו בפירוש וכמו שהוא רמוז בארבעת הספרים כנזכר: והנה ד' עיקרים אלו נכללים בשנים מהם, קדמותו בכלל מציאותו, שהוא נמצא קדמון, ואינו גוף בכלל אחדותו, שהוא אחד פשוט בלי גוף ולא כח בגוף, ובהיות כלל הד' עיקרים מורים על מהותו ית', מה שאין כן שאר העיקרים נצטוינו בתורה התמימה שנבראת ממהותו ית' במצות עשה ומצות לא תעשה, במה שבינינו לבינו ית' ובמה שבינינו לבינינו, כי מה שתלוי בינינו לבינו מורה על מציאותו וקדמותו, כי בהיותו נמצא וקדמון בלתי תכלית חייבים אנו לשמור ולעשות כל מה שנצטוינו לעשות לכבודו ולגדולתו ומה שהוזהרנו מעשותו שלא למרות עיני כבודו, ומה שתלוי בינינו לבינינו מורה על אחדותו ושאינו גוף ולא כח בגוף, כי בהיותו הוא ית' אחד פשוט בתכלית הפשיטות חייבים גם כן אנחנו שנהיה באחדות כאיש אחד ומאי דסני לאחד ממנו לא נעשה לאחד מחברינו, וזה כלל גדול בתורה ואהבת לרעך כמוך, והנה כל התורה כולה נכללת בשני עיקרים אלו שהם ארבעה, המורים על מהותו ית' והשפעת מהותו ית' שהיא התורה שכולה שמותיו של הקב"ה המורים על מהותו וגדולתו

הוא להשפיע ולהטיב בעת שיוכל ויהיה בכחו, ואם לא היה בכחו או עד הזמן שהשפיעו, מאין או מאי זה סבה ניתוסף בו כח ויכולת אחר כך להשפיע ממה שלא היה יכול להשפיע קודם, כי אם הוא מהסבה הראשונה למה לא השפיע לו כל הכח בשעה אחת והוצרך להשפיע בשני פעמים, ומעצמו אי אפשר שיתוסף בו מה שלא הושפע בו, ואם כן דברים אלו לא יסבלם השכל והסברא הנכונה, ומלבד זה שהם הולכים על דרך החיוב והקדמות ושוללים הרצון האלהי מהבריאה, ובאמונתנו אנחנו לא יקשה שום דבר מזה, כי הוא ית' ברא המלאכים והגלגלים ועולם התחתון בעת שרצה, וכמו שרצה בעשרה מאמרות ובששת ימי בראשית וברצונו המוחלט ברא דברים רבים מתחלפים למיניהם עם היותו הוא ית' ויתי' אחד פשוט, ולא תאמר כי זה מן הנמנעות, כי כמו שלא יתואר השם ית' ביכולת על שיהיה החלק שוה אל הכל או שיהיה קוטר המרובע שוה לצלעו וכיוצא בזה, ולא יתואר שבהיותו הוא ית' אחד פשוט שימשך ממנו ריבוי, כי לא נאמר זה אלא בנמנעות שא"א לשכל לצייר מציאותם אלא בהקדמה זו שמהאחד הפשוט לא ימשך ריבוי, שהרי אף לאבן סינ"א נמשך ריבוי על ידי השתלשלות, והפילוסוף מהחשובים שבהם הקשה וסתר סברתם זו בענין השתלשלות, ואמר כי גם שההקדמה הנזכר היא נצוחית תצדק בפועל הפרטי המעויין לא בשי"ת שהוא הפועל הכולל וכו' וכמו שהביא הרב בעל העיקרים ז"ל פ' י"ג ממאמר שני, ואם היה דבר זה בכלל הנמנעות גם הש"י לא היה מתואר על זה עם היותו פועל כולל, וסברת זה הפילוסוף קרובה למה שכתבנו כפי מה שהביאה בעל העיקרים ז"ל, ולא היה רע בעיני שהביא סברה זו אלא שנטפה לסברא האחרת מהשתלשלות השכלים והגלגלים, שכתב והעולה בידינו לפי דעת א' ולפי דעת וכו' כי ריבויי הדברים שנמצאו בעולם הם מצד האמצעיים וכו', ולמעלה פ"א בענין השתלשלות השכלים הנז' כתב וזהו דעתי בהשתלשלות הדברים מן הסבה הראשונה כפי דעת וכו', שנראה מדבריו שאין מבדיל בין סברא זו לזו בענין אמונת תורתנו הקדושה, גם כי בכלל דבריו שבח סברא זו האחרונה וכתב שטבע האמת הכריחו לפילוסוף להודות על החידוש, אלא שייחס הסברא הראשונה להרמב"ם ז"ל בחבורת הרופא המפורסם ועל זה לא הבדיל בין ב' הסברות, ואני איני יודע ולא מצאתי באי זה מקום יאמר זה הרב ז"ל אפי' ברמז כי בפרק כ"ב מהחלק השני הביא סברא זו וד' גזרות שהסכים עליהם הפילוסוף וכתב אחר כך וז"ל, ואחר אלו ההקדמות אומר שזה אשר יזכרהו כי השכל הא' סבה לשני וכו' השכל האחרון מהם פשוט הוא בלא ספק ומאין נמצאת הרכבת הנמצאות באלו הנמצאות על צד החיוב כאשר יחשוב הפילוסוף ע"כ, הרי שהקשה עליו כי לא יעלה בידו למצוא הרכבה וריבוי בריבוי השכלים העלולים:

עוד כתב ועם הודאתנו לו בזאת המחשבה והסברא איך היו השכלים סבה לחיוב הגלגלים מהם ואי זה ערך בין החומר והנבדל אשר אין לו חומר כלל וכו', עוד כתב ישאל ויאמר לו הענין הא' הפשוט ההוא אשר יתחייב ממנו הגלגל והגלגל מורכב מב' חמרים וב' צורות וכו', כתב עוד הנה כבר התבאר לך שלא ימשכו אלו הענינים על צד החיוב אשר יזכרהו, וכן עוד חילוף תנועות הגלגלים לא ישמור ערך קצתם סדר קצתם תחת קצתם עד שיאמר בזה צד החיוב וכו', והנה ג"כ ענין סותר לכל מה שהונח בענינים הטבעיים כשיבחן ענין הגלגל, וזה שאם היה חומר הגלגל וכו', וזה סתירת השרשים כלם ועוד הכוכבים וכו', עד מ"ש אבל כשנאמין שזה כולו בכוונת מכוון פעלו ויחדו במה שגזרה חכמתו אשר לא תושג לא יתחייב לנו דבר מאלו השאלות כלם אבל יתחייבו למי שיאמר שזה כולו על צד החיוב לא ברצון רוצה וכו', וימשכו אחריו הרחקות עצומות מאד. והם היות האל יתברך אשר יודה כל משכיל בשלמותו לא יתחיל דבר בכל הנמצאות ואלו בקש להאריך כנף זבוב או לקצר רגל תולעת וכו', עד אשר כתב והכלל הוא שכל מה שאמרו בכל הנמצא אשר מתחת גלגל הירח עד מרכז הארץ הוא אמת בלא ספק וכו', אבל כל מה שידבר מגלגל הירח ולמעלה הנה כולו כדמות מחשבה וסברא מלבד קצת דברים, כ"ש במה שיאמרהו בסדר השכלים וקצת אלו הדעות האלהיות אשר יאמינם והם הרחקות עצומות והפסדים הנראים המבוארים בכל האומות והתפשטות הדעות ואין מופת לו עליהם עד כאן, מה שהאריך הרב ז"ל בפי' זה נגד מה שדבר הפילוסוף באלהיות בפרט בסדר השכלים שהשיג עליו בכמה פנים כמו שכתוב למעלה, וכתב בפי"י אבל כשנאמין שזה כולו בכוונת מכוין פעלו ויחדו במה שגזרה חכמתו אשר לא תושג לא יתחייב לנו דבר מאלו השאלות כלם, הנה שדעתו דעת שלימה עם תורתנו הקדושה שהכל נברא ברצונו הפשוט וכפי מה שגזרה חכמתו אשר לא תושג, ושיש הרחקות עצומות והפסדים נראים במחשבת הפילוסוף, ואיך א"כ כתב הרב בעל העיקרים ז"ל וזהו דעתי בהשתלשלות הדברים מן הסבה הראשונה כפי דעת הרמב"ם ז"ל וקצת חכמי הישמעאלים, והוא לא כן ידמה ולבו לא כן יחשוב אלא אדרבה כותב שימשכו אחר זו המחשבה הרחקות עצומות מאד כמו שכתוב למעלה, כי זהו למי שיאמר שזה כולו על צד החיוב לא ברצון רוצה וכו', וזהו כפירה בתורתנו הקדושה, וגם כי בעל העקרים ז"ל היה בקי יותר ממני בספר המורה לא אחשוב שימצא מה שייחס לו בסברא זו, כי דרך אמונה

וסברא

כתובים יותר מה׳ דברות בכל לוח באי זה אופן היה, ואח״כ ניתן טוב טעם למה הוכפלו ולמה היו בשני לוחות ולא באחד, וזה כי הכתוב אמר לוחות כתובים משני עבריהם מזה ומזה הם כתובים, וחז״ל אמרו הלוחות ארכן ששה רחבן ששה ועביין שלש:

והתנא הראשון סובר שלא נכתבו אלא חמשה בכל לוח כמ״ש (דברים ד׳) ויכתבם על ב׳ לחות אבנים, וכמו שנותנת הסברא שאין צורך לכתוב עשרת הדברות בלוחות אלא פעם א׳ לבד, ומ״ש משני עבריהם מזה ומזה רוצה לומר שהיה חרות וחקוק מעבר לעבר וכמו שאמרו מ״ם וסמ״ך שבלוחות בנס היו עומדים, ואם היה אומר משני עבריהם לבד היה אפשר שלא היתה עוברת הכתיבה מכל וכל מעבר לעבר, אלא שהיתה נראית הכתיבה מן העבר שהוא אחור לכתיבה, כמו מי שכותב בנייר דק שהכתיבה נראית ונקרית כל אות ואות מהעבר האחר, לזה הוצרך לומר מזה ומזה הם כתובים שהכתיבה היתה בוקעת מעבר השני כתיבה ממש כמו בצד שהיתה כתובה, וא״כ היה מ״ם וסמ״ך עומדות בנס:

והתנא השני שאמר עשרה על כל לוח ולוח, סובר שהחקיקה והחריתה של ה׳ הדברות היתה בוקעת ג״כ לעבר האחר ומפני שלא היו נקראים הדברות מהעבר האחר להיות האותיות מהופכות, סובר כי מה צורך שיהיו נראים מהעבר האחר אם לא יהיו נקראים כדרכם אלא להפכן האותיות והתיבות, ולזה חושב כי היו חקוקות האותיות מהעבר הא׳ והיה ריוח בין אות לאות יותר ממלא אות, ובאותו הריוח מן העבר האחר היו חקוקות האותיות והתיבות של ה׳ הדברות פעם אחרת כסדרן לשיוכלו לקרותם ג״כ מהצד השני, הרי עשרה בכל לוח, ולא היתה חשוב הפסק בין אות לאות האות שהיה כתוב מצד האחד והיתה בוקעת לצד האחר בין אות לאות, כיון שלא היתה אות ניכרת מאותו הצד אלא מהופכת באופן שלא היה נקרא מכל צד כי אם חמשה דברות:

והתנא השלישי שאומר עשרים בכל לוח, סובר שמעבר א׳ היו כתובים וחרותים עשרה הדברות ומצד האחר בין אות לאות היו גם כן כתובים וחרותים פעם אחרת כמו שאמרנו לדעת התנא השני:

והתנא הרביעי שאמר ארבעים על כל לוח, העשרים הם כמו שאמרנו, והעשרים האחרים בארבע זוות העובי שהיה שלשה טפחים העובי באורך ששה בכל צד, וא״כ הארבע זוות היה מכיל בהם כל מה שהיה מכיל בשני העברים השטחיים שהם ו׳ על ו׳, כל שני צדדין מהארבעה היו ששה על ששה כמו שטח הא׳ של לוח אחד, והיו חמשה דברות בכל צד מן הד׳ שהם עשרים, כי החמשה שהיו חקוקים בצד האחד ועוברים לצד שכנגדו היה ריוח בין אות לאות ובאותו הריוח היו כתובים בצד שכנגדו והיו עוברים ג״כ לצד האחר, וכן בשני הצדדין האחרים נמצא שהם עשרים בארבעה הצדדים והעשרים של ב׳ השטחים של ו׳ על ו׳ הם ארבעים בכל לוח כלם אותיות שוות בשיעור שוה, וכלן בוקעות משני עבריהם מזה ומזה כמו שכתבתי, ולדעת כולם יהיו מ״ם וסמ״ך שבלוחות בנס ובכל צד מהשני שטחים של ו׳ על ו׳ היו נקראים כל העשרת דברות כסדרן, וכן כשהיו מעמידין אותם על עוביין שהוא ג׳ היו נקראים כל העשרת הדברות בצד העובי של מעלה ובצד העובי שלפניו כסדרן, וכן בשני הצדדין האחרים של העובי, ונמצא ע״ד זה היו כתובים עשרת הדברות בשני הלוחות משני עבריהן כזו הצורה **א נ ב י** הנה אותיות אנכי יש ריוח ביניהן כמלא אות, ומן העבר האחר קודם האל״ף של אנכי מ״ם של עבדים, ובין אל״ף לנו״ן יו״ד של עבדים, ובין נו״ן לכ״ף דל״ת של עבדים, ובין כ״ף ליו״ד בי״ת של עבדים, וכן אות מהופכת בין אות לאות, עד שבין המ״ם של עבדים ובין היו״ד מתחיל אל״ף של אנכי מהעבר האחר, אם היה כל הפסוק של אנכי בשטה א׳ בלוחות, הכלל הוא כי אם היה בשטה א׳ עשרים אותיות, היה ריוח בין כל האותיות לעשרים אותיות אחרות שהיה מתחיל מהעבר האחר מסוף השטה, ובין אות לאות היתה חרותה אות אחרת מהעשרים כתקנה, ומן הצד האחרת היתה נראית מהופכת, זה הוא למי שאמר עשרים על לוח א׳ או ארבעים, אבל למי שאמר עשרה או חמשה על לוח אחד, לא היה חרות כ״א מן הצד הא׳ בלוח כל העשרה או החמשה. ונראה שהיו כל האותיות של עשרת הדברות שהן תרי״ג מלבד אשר לרעך כתובות זו אחר זו מבלי הפסק בין תיבה לתיבה ובין פסוק לפסוק, אלא כולן כמו תיבה אחת מחולקת לכמה שטות שוות כל כך אותיות בשטה אחת כמו בשטה אחרת עד סופן, שהרי אמרו חז״ל (מכילתא) את כל הדברים האלה לאמר ומה ת״ל אנכי ולא יהיה לך אלא מלמד שאמר המקום עשרת הדברות בדיבור אחד מה שאי אפשר לב״ו לומר כן וחזר ופרטן, ואמרו גם כן (שמות כ״א) וכל העם רואים את הקולות ראו דיבור של אש יוצא מפי הגבורה ונחצב על הלוחות, שנאמר (תהלים כ״ט) קול ה׳ חוצב להבות אש, ובהצטרף ב׳ מאמרים אלו נאמר שכל עשרת הדברות שנאמרו בדיבור א׳ נחצבו על הלוחות מיד בבת א׳ האותיות זו אחר זו בלי הפסק תיבה ופסוק ופרשה, להורות על הנס הגדול שנעשה בעשרת הדברות שנאמרו בדיבור אחד מה שאי אפשר לב״ו, ובהיותן תרי״ג אותיות רומזות לתרי״ג מצות, הרי כל אות יש לה הוראה לעצמה על המצוה המיוחדת או נרמזת בה ואינה נקשרת עם

מצות

וגדולתו ית׳ :

וכן שני לחת העדת באחד היה כתוב ה׳ דברות שבינו ית׳ לבינינו, ובשני היה כתוב ה׳ דברות שבין אדם לחבירו, להורות על הכוונה הנזכרת, מציאותו וקדמותו היה מורה הלוח הא׳, והלוח הב׳ היה מורה אחדותו ושהוא פשוט בלי גוף, ובהיות הוראת הלוח הראשון במה שבינו יתברך לבינינו מצד מציאותו וקדמותו, הוזכר בכל אחד מחמשת הדברות שם ההויה המורה על מציאותו יתברך וקדמותו, מה שלא הוזכר בה׳ הדברות האחרונות שאינם אלא בין אדם לחבירו, וכן יש מעלה אחרת בלוח הראשון היות קצת אותיותיו עומדות בנס, והן מ״ם וסמ״ך סתומות, מה שלא היה בלוח הב׳, כי לא היה בהם אלו הב׳ אותיות, ואיפשר ליחס מעלה זו, למה שנזכר בהיות ענין הלוח האחד מורה על מציאותו ושהוא קדמון, כי אין היותו קדמון זולת מציאותו אלא שמציאותו היה בלי קץ ותכלית קודם שנברא העולם ואחר שיכלה לאין קץ, וכן הוא הוראת המ״ם והסמ״ך שבלוחות שהאויר שהוא מכתב האלהים הוא מורה על מציאותו ומקיף את גשם הספריכון שבתוך המ״ם והסמ״ך, והגשם שבתוך האות הוא רמז לעולם הגלגלים ועולם השפל שבתוך הגלגלים כי כלם גשם והאל ית׳ מקיף אותו מכל רוחותיו כי הוא מקומו של עולם, כי האויר של המ״ם וסמ״ך הוא היה מה שכתב האל יתב׳ וגשם קצת הלוח נשאר תלוי בתוכו כמו שהוא ית׳ הוא תולה ארץ על בלימה, וכמו שאין מקום לשום נברא בעולם לצאת מן הגשם ההוא כן מהות מציאותו ית׳ אינה מושגת לזולתו, וכן בהיותו מקיף ב׳ אותיות אלו מכל הצדדין, כי מורה על כי הוא קדמון ונצחי קודם הבריאה ואחר הבריאה, כי הוא מקיף מלמעלה ומלמטה ומן הצדדין ואין לו שום התלות בעולם, בין בזמן שהעולם קיים בין בזמן חרבנו, הוא יתב׳ שמו חי וקיים לעולם, וכמו שאלו האותיות בנס היו עומדות בלוחות, כן הוראתם שהוא על עולם הגלגלים והשפל שבתוכן כן עומדין בנס, שאין להם על מה שיסמוכו אלא במאמרו ית׳ :

ומפני שיש מעלה בחמש הדברות הראשונות מן האחרונות כמו שאמרנו, וימשך מזה שיהיה הלוח הראשון מעולה מן השני, מה שאינו נראה כן מפשט הכתובים. הוצרכו קצת תנאים לומר בירושלמי בשקלים שכל עשרת הדברות היו כתובים בכל לוח ולוח, לפי הפשט שהיו ה׳ דברות על הא׳ וה׳ על הב׳, לא יקשה למה הוצרכו ב׳ לוחות כי בא׳ היה יכול לכותבם, כי מסתמא הלוחות שהיו מעשה אלהים כל אחד יכילו כל עשרת הדברות, אלא שנכתבו בשנים להבדיל בין מעלת ה׳ דברות הראשונות שהיו בינו לבינינו מן ה׳ האחרונות שהיו בינינו לבינינו, וגם לאותם שאומרים עשרה על לוח זה ועשרה על לוח זה או עשרים או ארבעים כמו שאמרו שם, איפשר לומר שהיו עשרה בכל לוח הראשונים היו ב׳ פעמים כתובים בלוח אחד. או ד׳ פעמים שהיו עשרים, או ח׳ פעמים והיו ארבעים בלוח הא׳, החמשה הראשונים כמה פעמים בלוח א׳ והאחרונים בלוח הב׳ כמה פעמים, להבדיל בין מעלת הראשונים שיהיו בלוח א׳, לאחרונים שהם בין אדם לחברו, וכן נראה ממה שאמרו עשרים בלוח זה ועשרים בלוח זה, ולא אמרו ב׳ פעמים בלוח זה וב׳ פעמים בלוח זה או ד׳ פעמים בלוח זה וד׳ פעמים בלוח זה, שהיה נראה שכל עשרת הדברים היו כתובים כמה פעמים בכל לוח וכשאמרו עשרה או כ׳ או מ׳ נראה שהוא כפל החמש דברות הראשונים שבלוח הא׳ וכפל האחרונים שבלוח הב׳, שאם היו כל העשרה כתובים על לוח א׳ אפילו פעם אחת למה היה צריך לוח שני בלוח א׳ היה מספיק, אבל בהיות מעלה לראשונים שבינו ית׳ לבינינו מן האחרונים הוצרכו ב׳ לוחות אבנים, באחד ה׳ הראשונים ובשני האחרונים, וענין הכפל ב׳ פעמים או ד׳ בלוח א׳ כדי שלא ישאר בלוח מקום פנוי וחלק אלא מה שבין אות לאות ותיבה לתיבה ושטה לשטה : ומפני שחמשה דברות האחרונים הם קצרים הרבה מן הראשונים וישאר בלוח השני פנוי בהיותו שוה בשיעורו לראשון, בין שיהיו כתובים החמשה פעם א׳ בכל לוח או ב׳ פעמים או ד׳ או שמנה בכל לוח, נצטרך לומר כי היתה חקיקת וחריתת החמשה דברות האחרונים שבלוח השני גדולה מחקיקת וחריתת של לוח האחד חקיקה גסה מכילה בה׳ דברות האחרונים הקצרים כל השיעור שמכיל בדברות הראשונים הארוכים, כדי שיהיה נקרא ונראה יותר מה שהוזהרנו בינינו לבינינו, שיצר האדם רע מנעוריו לתאותם ממה שהוא בינינו לבינו יתב׳ שאין היצר מקטרג עליו כל כך : ואפשר גם כן לומר כי כל דיבור היה כתוב בשטה אחת בין בלוח האחד בין בשני, וכל שטה מכילה כדי שיעור חקיקת דיבור אחד היותר ארוך, והדיבור הקצר שבדברות הראשונים היה כתוב בתחלת השטה עד סופו, והיה נשאר שארית השטה פנוי להפסק בין דיבור לדיבור, ואם כן היה כתוב בלוח שני לא תרצח בשטה אחת, לא תנאף בשנייה, וכן השאר בחמש שטות כמו הדברות החמשה שבלוח ראשון שהיה כל א׳ בשטה א׳ כמו שכתבתי, ואם כן יקשה על כל פנים אי זה הכרח היה לכפול עשרת הדברות בלוחות כמה פעמים, שאם היה הלוח גדול כדי שלא ישאר מקום פנוי וחלק, אפילו יהיה כל דיבור חרות על שטה א׳ היה אפשר להרחיב השטות ולעשות ה׳ שטות שוות בכל לוח כפי מה שאמרנו, ותהיה החריות והחקיקה גסה ושוה בכל הדברות ראשונים ואחרונים בשני הלוחות :

ועל כן נצייר קודם ציור שכלי למי שסובר שהיו כתובים

והלוחה השנייה תמצא דוגמתה , כשתקח לוחה זו מן הצד השטה הראשונה לשמאלך והאחרות לימינך יהיו ל"א שטות על עשרים אותיות , ושטות לוחה זו סימנם יו"ד כל שטה מל"א אותיות סימנן א"ל , הן כ"א , וראש שטה ראשונה וראש שטה אחרונה עולה אהיה, וסופן ל' הם כ"א ג"כ, מכוון מה שעולה ראשי שטה ראשונה ואחרונה וסופן עם מה שעולה מנין השטות ואותיות כל שטה , וכן ראש שטה ראשונה וסוף אחרונה עולה אהיה , וסוף שטה ראשונה וראש אחרונה עולה ל' שהן כ"א: ואם היו חמשה דברות לבד על לוח ראשון וחמשה על לוח שני נראה שהיו חקוקות גם כן בדרך זה שטות שוות בלי הפסק, ואותיות חמשה הדברות הראשונים הם תקל"ג סימנם מלו"ך שבע"ה, כי המצות הן תרי"ג על השבעה של בני נח, כי כן רומזות ג"כ כל האותיות של עשרת הדברות שהן כתר תרי"ג ושבעה. וזו היא הלוחה, י"ג אותיות כל שטה ומ"א שטות, או מ"א אותיות וי"ג שטות , כי לא תמצא אותיות שוות ושטות שלימות כי אם באופן זה :

א נ כ י י ה ו ה א ל ה י ך א ש ר ה ו צ א ת י ך מ א ר ץ מ צ ר י ם מ ב י ת ע ב ד י ם
ל א י ה י ה ל ך א ל ה י ם א ח ר י ם ע ל פ נ י ל א ת ע ש ה ל ך פ ס ל ו כ ל ת מ ו נ
ה א ש ר ב ש מ י ם מ מ ע ל ו א ש ר ב א ר ץ מ ת ח ת ו א ש ר ב מ י ם מ ת ח ת ל א ר ץ
ל א ת ש ת ח ו ה ל ה ם ו ל א ת ע ב ד ם כ י א נ כ י י ה ו ה א ל ה י ך א ל ק נ א פ ק
ד ע ו ן א ב ת ע ל ב נ י ם ע ל ש ל ש י ם ו ע ל ר ב ע י ם ל ש נ א י ו ע ש ה ח ס ד ל
א ל פ י ם ל א ה ב י ו ל ש מ ר י מ צ ו ת י ל א ת ש א א ת ש ם י ה ו ה א ל ה י ך ל ש
ו א כ י ל א י נ ק ה י ה ו ה א ת א ש ר י ש א א ת ש מ ו ל ש ו א ז כ ו ר א ת י ו ם ה
ש ב ת ל ק ד ש ו ש ש ת י מ י ם ת ע ב ד ו ע ש י ת כ ל מ ל א כ ת ך ו י ו ם ה ש ב י ע
י ש ב ת ל י ה ו ה א ל ה י ך ל א ת ע ש ה כ ל מ ל א כ ה א ת ה ו ב נ ך ו ב ת ך ע ב ד
ך ו א מ ת ך ו ב ה מ ת ך ו ג ר ך א ש ר ב ש ע ר י ך כ י ש ש ת י מ י ם ע ש ה י ה ו ה
א ת ה ש מ י ם ו א ת ה א ר ץ א ת ה י ם ו א ת כ ל א ש ר ב ם ו י נ ח ב י ו ם ה ש ב י
ע י ע ל כ ן ב ר ך י ה ו ה א ת י ו ם ה ש ב ת ו י ק ד ש ה ו כ ב ד א ת א ב י ך ו א ת
א מ ך ל מ ע ן י א ר כ ו ן י מ י ך ע ל ה א ד מ ה א ש ר י ה ו ה א ל ה י ך נ ת ן ל ך

הרי לך י"ג שטות כל שטה מ"א אותיות , ואם תקח לוחה זו מן הצד תמצא דוגמת הלוחה האחרת מ"א שטות מי"ג אותיות , כל שטה הן כ"ד בשמות המרובעים של ויסע ויבא ויט , וכן תחלת שטה ראשונה וסופה עולה כמנין האותיות של כל שטה ותחלת שטה אחרונה וסופה כמנין אהיה , ושטה ראשונה ואחרונה תיבות שלימות , ושלש שטות שלאחר הראשונה , השתים מתחילות בראשית תיבה והאמצעית משלמת בסוף תיבה , וכן שלשה שטות שעל שטה אחרונה , השתים משלימות בסוף תיבה , והאמצעית מתחלת בראש תיבה , הרי ארבע שטות אסורות בארבע ראשונות , וחמשה שטות אמצעיות הן מתחילות בחצי תיבה ומשלימות בחצי תיבה , כל זה ויותר מזה שהוא נעלם ממנו לא נפל במקרה כי אם בכוונה ידועה ליראי השם ולחושבי שמו , כמו שהשם הוי"ה שהוזכר ח' פעמים לא נפל במקרה שלא יתחלף אותיותיו אלא לעולם הוא בשטה אחת שלם , עם היות השטות י"ג או עשרים וחמשה :

דברות האחרונים אותיותיהן פ"ז , ואינן נחלקות לשטות שלימות באותיות שוות כי אם בשלשה אותיות כל שטה בכ"ט שטות שהן מנין שטות ואותיות ל"ב , כמנין ל"ב נתיבות חכמה, כזו הלוחה :

[illegible]

כל אותיות האלפא ביתא יש בחמשה דברות אלו לבד הסמ"ך והזי"ן , כי כל עבירות אלו נסמכות ונעשות בכלי זי"ן , והטי"ת לא הוזכרה בכל דברות וכבר נתנו חז"ל טעם לזה , ואם היו עשרים דברות בכל לוח היו ג"כ על הלוחה המצויירת למעלה עשרים שטות כל שטה ל"א אותיות , ובמה שבין אות לאות או במה שבין שטה לשטה היו ג"כ מהעבר האחר עשרים שטות כל שטה ל"א אותיות , ואם היו ארבעים בכל לוח היו העשרים האחרים בארבע שטחי הזויות שהיה רחבן כ"ט , והיו ל"א שטות מעשרים אותיות כל שטה , ט"ו שטות בכל שטח זוית ושטה א' בקרן זוית עצמו , וכן העשרה האחרים בשני שטחי הזויות האחרים כולם חקוקים מעבר לעבר כמו שביארנו , וכתבנו באומד במה שהוא נעלם , וברוך היודע האמת ואשרי מי שזכה לראותן , משה רבינו ע"ה והקרובים אליו יהושע ושבעים זקנים שהיו תופסים בידו שלא ישברם ולא יכלו כדכתיב לכל היד החזקה וגו' , וכל ישראל ג"כ ראו אותם מרחוק כדכתיב ואשברם לעיניכם :

ומפני שציירתי עשרת הדברות החרותים על הלוחות שלא כדרכן בספר התורה שכתב משה רבינו עליו השלום לישראל , שהוא ידוע שהיו כתובים בהם כמו שכתובים בספרים שלנו ,

אני

שלפניה ושל אחריה , ואחר שחזר ופרטן נקשרו ד' אותיות הראשונות ונקרא אנכי , וכן כל תיבה ותיבה ופסוק ופסוק ופרשה ופרשה, כמו שהן כתובות בס"ת שכתב אח"כ משה רבינו ע"ה מפי הגבורה בהפסק בין אות לאות ובין תיבה ובין שטה ובין פרשה לפרשה, ולכך נקראו לחות העדות שהן עדות שהמקום ב"ה נתן עשרת הדברות בדיבור אחד מה שא"א לב"ו , ושנחקקו מיד כשיצא הקול מפיו על הלוחות , ומפני שאין עדות בפחות משנים נחקקו בשני לחות , וכן הן עדות למשה רבינו ע"ה שפירש להם עשרת הדברות מפי הגבורה ולא מפי עצמו בהיות עשרת הדברות נחצבות על הלוחות כמו שאמרן הוא מפי הגבורה , ואין מקום לאפיקורסים לומר שהוא חקקן , כי הלוחות מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלוחות , כי מן הלוחות עצמן ומגשם הספירי שלהן וריבוען ועבינן ואלכסונן היה נראה לכל באי עולם דבר גלוי ומפורסם, שהיו מעשה אלהים כנראות כך כמו שהיו ולא היו נחצבות מאבן גדולה , וכן המכתב היה נראה שהיה מכתב אלהים בלי שום ספק שלא על יד אדם , כי בשמיר ג"כ לא היה אפשר לחקוק ולחרות האותיות כמו שהיו חקוקות וחרותות ומאירות על הלוחות , וא"כ היו עדות לישראל ולמשה שעשרת הדברות נאמרו מפי הגבורה בשוה , וא"כ תר"ך אותיות שבעשרת הדברות שסימנם כת"ר נחצבו על הלוחו' בדיבור אחד בשטות שלמות שהם כמו דבור א', בהיות שכל אותיות שוות בכל השטות ולא ישאר מקום פנוי בסוף שטה אחרונה ולא יותר לשטה אחרת , והרי הם כדבור אחד :

וקרוב לומר שהיו עשרים שטות כל שטה אחד ושלשים אותיות שהם כתר , כי אם נאמר שהיו דרך משל כ"א שטות לא תוכל לחלק כת"ר על כ"א חלקים שוים ולא יהיו כל השטות שלימות , ולא יראה כדבור אחד , וכן לא יתחלקו על כ"ב חלקים שוים או יותר מכ"ב עד שלשים , ובל"א איפשר לחלקם שטות שלימות מעשרים אותיות , ויותר נכון שיהיו עשרים שטות מל"א אותיות ממה שיהיו ל"א שטות מעשרים אותיות , מפני שהלוחות היו מרובעות ארכן כרחבן ויש יותר בין שטה לשטה ממה שיש בין אות לאות , ואם לא יכילו ברוחב הלוח יותר מעשרים אותיות לא יכילו באורך ל"א שטות ואם היה מקום פנוי ברוחב יותר צריך שיהיה באורך , אבל כשיהיו כ' שטות מל"א אותיות כל שטה תהיה הכתיבה של כל הלוח קרוב למרובע עם הריוח שיש בין שטה לשטה יותר מבין אות לאות , וכן מאחד עד כ' לא תמצא שטות שלמות , כי אם בשתי שטות מש"י אותיות כל אחד , או ש"י שטות מב' אותיות , וכן ארבע שטות מקנ"ה אותיות או קנ"ה שטות מארבע אותיות , וכן חמשה שטות מקכ"ד אותיות או בהפך , ולא יהיה רוחב כאורך , ומו' ולמעלה לא תמצא שטות שלימות מאותיות שוות כי אם בי' שטות מס"ד אותיות כל שטה או בהפך , ולא יהיה ג"כ קרוב לרבוע בכתיבה , וכן מעשרה ולמעלה לא תמצא עד עשרים שיהיו שטות שלימות מאותיות שוות בכל אחד מהשטות וקרוב לריבוע כמו שאמרנו, שאם תעשה הרבוע ממש כ"ה שטות על עשרים וחמשה אותיות הן תרכ"ה, והאותיות של עשרת הדברים אינן אלא כתר , וא"כ נראה שאם היו כל העשרה דברות על לוח אחד היו מעשרים שטות מל"א אותיות כל שטה , באי מב' צורות , או שטה אחד מאל"ף אנכי עד יו"ד מצרים שהם ל"א אותיות , וכן ל"א אותיות בכל שטה עד תשלום עשרים שטות שלימות , או שטה מלמעלה למטה מאל"ף אנכי עד יו"ד מצרים , וחוזר למעלה אצל אל"ף אנכי וכותב מ"ם סתומה על מצרים , ואצל נו"ן של אנכי מ"ם של מבית , וכן עד פ"א של פני אצל יו"ד של מצרים , וכן השאר עד תשלום עשרים שטות נקראות מלמעלה למטה :

והצורה הראשונה הוא כן :

א נ כ י י ה ו ה א ל ה י ך א ש ר ה ו צ א ת י ך מ א ר ץ מ צ ר י

ם מ ב י ת ע ב ד י ם ל א י ה י ה ל ך א ל ה י ם א ח ר י ם ע ל פ

נ י ל א ת ע ש ה ל ך פ ס ל ו כ ל ת מ ו נ ה א ש ר ב ש מ י ם מ מ

ע ל ו א ש ר ב א ר ץ מ ת ח ת ו א ש ר ב מ י ם מ ת ח ת ל א ר ץ ל

א ת ש ת ח ו ה ל ה ם ו ל א ת ע ב ד ם כ י א נ כ י י ה ו ה א ל ה

י ך א ל ק נ א פ ק ד ע ו ן א ב ת ע ל ב נ י ם ע ל ש ל ש י ם ו ע

ל ר ב ע י ם ל ש נ א י ו ע ש ה ח ס ד ל א ל פ י ם ל א ה ב י ו ל

ש מ ר י מ צ ו ת י ל א ת ש א א ת ש ם י ה ו ה א ל ה י ך ל ש ו א

כ י ל א י נ ק ה י ה ו ה א ת א ש ר י ש א א ת ש מ ו ל ש ו א ז כ

ו ר א ת י ו ם ה ש ב ת ל ק ד ש ו ש ש ת י מ י ם ת ע ב ד ו ע ש י

ת כ ל מ ל א כ ת ך ו י ו ם ה ש ב י ע י ש ב ת ל י ה ו ה א ל ה י

ך ל א ת ע ש ה כ ל מ ל א כ ה א ת ה ו ב נ ך ו ב ת ך ע ב ד ך ו א

ם ת ך ו ב ה מ ת ך ו ג ר ך א ש ר ב ש ע ר י ך כ י ש ש ת י מ י ם

ע ש ה י ה ו ה א ת ה ש מ י ם ו א ת ה א ר ץ א ת ה י ם ו א ת כ ל

א ש ר ב ם ו י נ ח ב י ו ם ה ש ב י ע י ע ל כ ן ב ר ך י ה ו ה א

ת י ו ם ה ש ב ת ו י ק ד ש ה ו כ ב ד א ת א ב י ך ו א ת א מ ך ל

ם ע ן י א ר כ ו ן י מ י ך ע ל ה א ד מ ה א ש ר י ה ו ה א ל ה י

ך נ ת ן ל ך ל א ת ר צ ח ל א ת נ א ף ל א ת ג נ ב ל א ת ע נ ה ב

ר ע ך ע ד ש ק ר ל א ת ח מ ד ב י ת ר ע ך ל א ת ח מ ד א ש ת ר ע

ך ו ע ב ד ו ו א מ ת ו ו ש ו ר ו ו ח מ ר ו ו כ ל א ש ר ל ר ע ך

כמו שהיא סדורה לפניו קודם שנברא העולם, והשיב להם הקב"ה לקבל תורה בא, כלו' לידע גם כן פירוש התורה כפי מה שהיא סדורה לפני משבראתיה, ולכך צריך לבא לעלות פה ללמדה לפי מעלתה, שלא תושג לו כי אם בהיותו בשמים כאחד מכם בלי אכילה ושתיה ושאר משיגי הגוף, אמרו לפניו חמדה גנוזה וכו' אתה רוצה ליתנה לב"ו, כלומר כפי הפירוש שהיא גנוזה אצלך שמורה על שמותיך הקדושים אתה רוצה ליתנה לב"ו, די להם שיקבלו אותה כפי פשטה במה שמורה לענין המצות, אמר הקב"ה חזור להם תשובה, אמר מתירא אני שמא ישרפוני בהבל פיהם שהם יודעים ושגור בפיהם השמות הנרמזים בתורה מה שאינם ידועים לי, א"ל אחוז בכסא כבודי והחזר להם תשובה, אז השיב להם מדות בני אדם יש בכם וכו', וכיון שאחת מן הפנים שהתורה נדרשת בהם והוא בענין תרי"ג מצות אין ביניכם, ג"כ הפנים שהתורה נדרשת בהם בענין שמותיו ית' אין ראוי שיהיה ביניכם, כי אין ראוי שתנתן התורה להאין, מיד הודו ואמרו ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ, ואלו תנה הודך על השמים לא כתיב, כי כבר נסתלקה התורה מביניהם ונתנה למשה ולישראל בשלימות בכל הפנים שהיא נדרשת בהם, כי בזה נתעכב מרע"ה בשמים ג"פ ארבעים יום וארבעים לילה, שאם לא קבל משה כי אם כללות ופרטות התורה כפי מה שצריך לפי' תרי"ג מצות, הרי התורה עדיין נשארה בשמים למלאכים המשיגים בה סודות עליונים בשמות האל ית', ועל מה הודו ומסרו לו כל אחד מתנה דבר סוד, ועל מה אמר השטן לפניו ית' תורה היכן היא הרי היא במקומה מונחת לפניו ית', אלא מפני שכוונת בריאת העולם כדי שיקבלו ישראל את התורה ולהם נבראת, ניתנה להם לגמרי בכל מה שנתכוון הקב"ה בבריאתה, ולא נשאר דבר למלאכי השרת למעלה שלא השיגו משה רבינו ע"ה:

ולרמוז כל זה נצטיירו עשרת הדברות ונחצבו בלהב אש מדיבור מפי הגבורה כמו שהיו כתובים לפניו ית' מקודם בריאת העולם, בתוך התורה הברואה אלפים שנה קודם שנברא העולם, וזו היא המעלה שיש לעשרת הדברים על כל שאר מצות התורה, כי בהיותם הם עיקר התורה נחצבו ג"כ בלוחות מפי הגבורה כפי מה שהיו כתובים לפניו ית' ויש ברמז והוראה על עיקר שמותיו ית', וזו היתה הקדושה הגדולה אשר היתה בארון מצד הלוחות המונחות בו, שהיה מורה הכתיבה שבהן לסודות עליונים בשמותיו ית' ולא לשום דבר גשמי, בהיות האותיות שבהן בלי הפסק תיבה ופרשה כמו שהיו כתובות למעלה תוך התורה וכמו שכתבתי:

ועל זה אמר הכתוב אחר עשרת הדברות (שמות כ"ד) עלה אלי ההרה והיה שם ואתנה לך את לוחות האבן והתורה וגו', והיה לו לומר לוחת אבן כי לא הוזכרו הלוחות עדיין בתורה, אלא שראו דבור של אש יוצא מפי הגבורה ונחצב על הלוחות, שנאמר קול ה' חוצב להבות אש, וכמו שאמר הכתוב וכל העם רואים את הקולות, ועל זה אמר לו האל ית' למשה אחר שישראל היטיבו אשר דברו נעשה ונשמע, עלה אלי ההרה ואתנה לך את לחות האבן שהן כבר ידועות וניכרות שנחצבו בהן עשרת הדברות בדבור אחד ביום מתן תורה, ואמר ואתנה לך כי לו לבדו נתגלה סוד הכתיבה של עשרת הדברות כמו שהיתה כתובה לפניו למעלה בתוך שאר התורה, ומפני שישראל אמרו נעשה ונשמע זכו ג"כ לראות הלוחות ושיהיו ביניהם, כי יש בהן הוראה על העשייה במה שמורה על המצות כפי חילוק התיבות בס"ת, ויש בהן הוראה לשמותיו של הקב"ה בהיותם בדיבור א' בלי הפסק, וכמו שהן כתובות למעלה בכלל כל התורה כולה. וזה מורה לשון שמיעה שהוא הבנה וציור בדברים הנעלמים, וכמו שאמרו הם נעשה ונשמע נתבשר להם מתנת לוחות העדות ושיש בהן רמז על העשיה ועל השמיעה כמו שכתבתי:

ונחזור למה שהיינו בו והוא ענין העיקרים הד', מציאותו, וקדמותו, ואחדותו, ושאינו כח בגוף, שהם העיקרים המורים על מהותו ית', והם נרמזים בענין הלוחות כמו שכתבנו למעלה, ועל זה נתגלגלו הדברים בביאור ענין הלוחות וציורן, ונבוא אל שאר העיקרים:

פרק שלשה עשר

וקודם נאמר, כי יקרה לנו עם הפילוסופים בענין מציאותו ית' והעיקרים הנמשכים ממנו, מה שיקרה לפקח עם הסומא בידיעת דבר א' על אמתתו. וזה כי הפקח יאמת דבר בסמכו על מה שראה ושמע ויאמת בשכלו, ואח"כ מה שנתברר לו בחושיו. וסומא לא יאמת דבר כ"א כפי מה ששופט בשכלו, ואפשר שלא יסכים המציאות במה ששפט:

והנה אנחנו עדת המאמינים בקבלת אבותינו ואמתת תורתנו ראו עינינו ושמח לבנו קריעת ים סוף, וראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל בן בוזי הכהן, ואמרו כולם זה אלי ואנוהו, וכן במתן תורה ראו את הקולות וכו' ושמעו אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה, וידעו בשכלם והשיגו בחושיהם מציאותו יתברך ושאינו גוף, וכמו שאמר הכתוב (דברים ד') ונשמרתם מאד לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה וגו', וכן הושג בחוש בריאת העולם וחידושו כמו שנאמר בפ' עשירי, וכן שאר העקרים הושגו ג"כ בחוש כפי מה שנתבאר בשאר הפרקים. ואנחנו הולכים בזה מן הקודם למאוחר, כי אחר שהשגנו מציאותו שהוא סבת ועלת הכל, אנו יודעים כי כל מה

אני צריך לתת טוב טעם ודעת על זה, והם שלשה טעמים:

הראשון הוא מה שכתבנו כי כל הדברות העשרה בדיבור אחד נאמרו כמו שאז"ל, ובכלל מה שאמרו שבדיבור אחד נאמרו מה שא"א לב"ו לומר כן, הוא הפשט, כי כלם היו כמו דיבור אחד כלומר בלי הפסק תיבות ופרשיות להורות ולהודיע הנס הגדול כי בדיבור אחד נאמרו, וכמו שנאמר בדבור אחד כך נחקקו מיד על הלוחות בבת אחת כמו תיבה אחת בלי שום הפסק, וכמ"ש רואים את הקולות ראו דיבור של אש יוצא מפי הגבורה ונחצב על הלוחות שנאמר קול ה' חוצב להבות אש וגו':

הטעם השני כי אלו עשרת הדברות עם היותם עיקרי התורה במה שבינינו לבינו ובמה שבינינו לבינינו, לא מפני זה לבד נכתבו הם לבדם בלוחות, אלא מפני היות בהם רמז לכל מצות התורה בעניינם ובאותיותיהם תרי"ג, כנגד כל מצות עשה ולא תעשה, כי כל אות מהן מורה ורומזת על מצוה אחת ידועה ומיוחסת לאותה האות ליודע סתרי תורה ומפלאות תמים דעים, וא"כ יתחייב שכל אות ואות מהאותיות של עשרת הדברות היא הוראה לעצמה למה שהיא רומזת, ואין לה קשר עם אותיות שלפניה ושל אחריה, ולכך נחקקו כל אחת בפני עצמה בלוחות, וכלל כלן כן כמו תיבה אחת, ועניין דבור אחד שהוא הוראה ורמז לכל מצות התורה, אלא שאח"כ בס"ת נכתבו ונחלקו אותן האותיות לתיבות שיורו על מצות עשה ולא תעשה של עשרת הדברות:

הטעם השלישי כי התורה כולה מבראשית עד לעיני כל ישראל הוא מקובל אצלנו, כי היתה סדורה לפניו ית' כך קודם שנברא העולם באלפים שנה, ונראה שהיתה כתובה לפניו ית' אות סמוך לאות שלאחריה מבי"ת בראשית עד למ"ד לעיני כל ישראל בלי הפסק תיבות ופרשות, אלא כולה כתיבה א', או שהיו האותיות כסדרן מתחלקות לתיבות או פרשיות גדולות או קטנות ממה שהן מחולקות בספר התורה שכתב משה רבינו ע"ה מפי הגבורה, והיו מורות לעניינים נסתרים גלויים לו ית', או היו מורים לשמותיו ית' שבהם ברא כל מיני הנבראים כל אחד בשם ידוע, כפי העיקר שגדלנו עליו כי כל התורה כולה שמותיו של הקב"ה, ולזה כשבא הקב"ה ליתן תורה לישראל רצה להשמיעם קודם עשרת הדברות שהם מיוחדים ועקריים בתורה, והשמיעם קודם למשה ולישראל עמו כפי מה שהיו כתובים לפניו ית' בתורה מאל"ף אנכי עד כ"ף פשוטה של לרעך, כלם כתיבה אחת ובדיבור אחד, וחזר אח"כ ופרטן דיבור ודבור בפני עצמו ותיבה ופרשה בפני עצמה כמו שהן בס"ת, וידע משה רבינו ע"ה אז פירוש כל עשרת הדברות מראשן עד סופן כפי מה שפרטן ופירשן לו ית', ועדיין כל מה שיש מבראשית עד אנכי ומלרעך עד סוף התורה לא נודע לו, כמו (שבת פ"ח) כשעלה למרום וקטרגו עליו מלאכי השרת, שהשיב להם בחמלת ה' עליו במה שפירש מזיו שכינתו עליו ואמר לפניו רבש"ע תורה שאתה נותן לי מה כתיב בה אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך וגו' אמר להם למצרים ירדתם ונשתעבדתם וכו', לא יהיה לך וגו' בין ע"א אתם יושבים וכו', זכור את יום השבת מלאכה אתם עושים, לא תשא משא ומתן יש ביניכם וכו', כבד את אביך ואב ואם יש לכם וכו', לא תרצח ולא תנאף וגו' קנאה יש ביניכם יצר הרע יש לכם וכו', הרי שלא ידע להשיב כי אם במה שנתפרש לו כבר ביום מתן תורה שהם עשרת הדברות שפירש לו יתברך, שהאותיות הכתובות לפניו למעלה בתוך התורה מאנכי עד לרעך הן עשרת הדברות והן מחולקות לתיבות ופרשיות כמו שפרטן ופירשן לו ביום מתן תורה, ומהן השיב למלאכים ואמר להם הרי מה שכתוב אצלכם בתורה מאנכי עד לרעך הם מצות פרטיות לכלל האנשים שהם ב"ו ולהם יאות להצטוות על ככה לא לכם ולא השיב להם ממה שכתוב אח"כ בתורה לפניו ית' (שמות כ"א) ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם כי תקנה עבד עברי וגו', וכי ימכור איש את בתו לאמה וגו', כלום עבדים יש לכם משא ומתן יש ביניכם וכן מכל התורה כולה, מפני שעדיין לא היה נודע לו פירוש שאר התורה ואיך היתה מחולקת לתיבות ופרשיות אע"פ שהיתה מונחת לפניו, אלא שמאלו עשרת הדברות שהיו כבר מפורשים לו מפיו ית' שהיו מצוים לב"ו ולא למלאכים ילקח ראיה לכל שאר שתתחלק ג"כ לתיבות ופרשיות, המורים עניני המצות שהן צריכות לב"ו ולא למלאכים כמו שפירשם לו האל ית' אחר כך, ולכן הודו לו מיד מלאכי השרת להקב"ה ואמרו ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ, ואז לימד לו האל ית' למשה רבינו כל התורה כולה כללותיה ופרטותיה כל מה שמורה לענין תרי"ג מצות, וכל מה שמורה לענין שמותיו יתברך שבהם ברא כל מיני הנבראים, וכפי מה שהיו יודעים ולומדים אותה מלאכי השרת למעלה כי זה הוא מה שאמרו קודם מה לילוד אשה בינינו וכו', חמדה גנוזה מששת ימי בראשית וכו', כי כבר ידעו המלאכים וראו ביום מתן תורה שניתנו להם עשרת הדברות, וכן שינתן להם שאר התורה אלא שחשבו שלא תנתן להם כי אם למטה בהר סיני ובמה שצריך להם בענין תרי"ג מצות, ולא שיתבאר להם פי' התורה כמו שהיו יודעים אותה המלאכים שהיתה מורה על שמותיו ועל גדולתו ית', אבל כשראו שעלה משה למרום אמרו מה לילוד אשה בינינו, כלו' שוא לנו אם בשביל התורה תנתן לו למטה כמו שאר הדברות, שיתפרשו לו כל תרי"ג מצות בתורה בחילוק התיבות ותשאר התורה למעלה

כמו

לעסוק בד"ת ולשמור מצותיה וכו'. ויצו ה' אלהים הם שבע מצות שנצטוו בני נח וכו'. הנה שמצד היותו יציר כפיו ונפחו בו נשמת חיים נתחייב לשמור מצות האל ית', מצות עשה כנגד הנשמה שנפח בו, ולא תעשה כנגד החמר שנוצר ממנו שהוא עפר מן האדמה הזהירו שלא יחטא בו אלא ימשך אחר זכות הנפש. וזהו בערך הכבוד והעבודה שחייב הבן לאב להיותו מסובב ממנו כנזכר. וכל בני אדם הראשון חייבים בעבודה זו שהוא קיום שבע מצות נח, מצד היותם בני אדם הראשון שהיה יציר כפיו ונפח בו נשמה כנזכר. וכן כל הבריאות שנשתלשלו מאדם הם על ידו יתברך, כי שלשה שותפין הם באדם אביו ואמו והקב"ה, אביו מזריע הלובן וכו' והקב"ה נותן בו רוח ונשמה וקלסתר פניו וכו':

וכן אנו עדת ישראל חייבים לעבדו ולכבדו כערך העבד לרב, כי הוא ית' קנה אותנו לעבדים כשהוציאנו ממצרים, וכמו שאמר הכתוב (ויקרא כ"ה) כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לא ימכרו ממכרת עבד, ואמר אח"כ כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים אני ה' אלהיכם, הכתוב האחד פשוטו על העבדים העברים שנמכרו לאחיהם שיצאו ביובל, ועליהם אמר כי עבדי הם אלו העבדים שנמכרו לכם הם עבדי, והכתוב הב' נאמר על כלל כל ישראל שלא יעבידו באחיהם הנמכרים להם אלא שיצאו בשנת היובל, כי לי בני ישראל עבדים וגו', וכיון שכלם הם עבדים לי שהוצאתי את כולם ממצרים ביחד אינו ראוי שישתעבדו באחיהם הנמכרים להם, ואמר בשניהם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים להורות כי מה שהם עבדיו לא שקנאם בדמים להשתעבד בהם עבודת עבדים, אלא שבהוציאם מארץ מצרים נשארו עבדים לו, כמלך הכובש מדינה אחת והם משועבדים לעבודתו בכל מה שצריך, לא שיהיו עבדים ממש, וכן הקב"ה רחם על ישראל שהיו מצרים מעבידים אותם וזכר בריתו להוציאם לחירות, ולא קראם עבדים אלא בערך שפדאם מעבדות מצרים ונשארו משועבדים לו בכך. ולכן צוה שלא ישתעבדו קצתם בקצתם, כי לכך הוציאם מארץ מצרים כדי שלא יהיו עוד עבדים. ולזה אמר הכתוב הב' כי לי בני ישראל עבדים, כולם דרך כלל הם עבדים לי ולא עבדים לעבדים, ואלו שנמכרו עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ וגו', כמו שכתב ג"כ בפסוק הב', ר"ל גם כי נמכרו לא יצאו מעבודתי כי הם חייבים בעבודתי והוא קיום כל התורה בשוה כמו הקונים אותם. ולזה אמר מיד אני ה' אלהיכם אלהי כלכם דרך כלל לקונים ולמוכרים. הרי שיש חיוב לעבדו ולכבדו כבן לאב וכעבד לרב, וכמו שאמר הנביא ע"ה (מלאכי א') בן יכבד אב ועבד אדוניו ואם אב אני איה כבודי ואם אדונים אני איה מוראי וגו', לא אמר בבן אביו כמו שכתב בעבד אדוניו ולא בעבד יכבד ולא יירא, כי הכבוד לאב על הבן איננה מבוקשת מן האב אלא שהוא חיוב על הבן, אבל העבד חייב בעבודת אדוניו, כי מצד שהוא אדון עליו מבקש ממנו שיעבדהו וישרתהו. ולזה הזכיר בעבד אדוניו, כי מצד היותו אדוניו, מוטל עליו לעבדו בכל מיני עבודות, ולא פרט א' מהנה ואמר ואם אב אני איה כבודי ואם אדונים אני וגו', לומר כי גם שהוא אב ואדון הוא מוותר לאחת מהנה, אם מחשיבים אותו כמו אב ולא כמו אדון איה כבודי, כלומר לא די שאינכם מכבדים אותי הכבוד המוטל עליכם, אלא גם הכבוד המיוחד לי ושיש לי מבלתי שתכבדו אותי איננה עמי, כי אתם מחללים אותה, וכן איה מוראי המיוחד לי ושיש לי מבלתי שתיראו אתם ממני איננה עמי, כי אתם מחללים אותה, וזהו שאמר (שם) אתם הכהנים בוזי שמי, כי אני נקרא אב ואדון ואתם מבזים שם זה, שאין אתם מתנהגים עמי כבן וכעבד כמו שהיה מן הראוי:

וכן כולנו בני אדם הראשון חייבים לעבדו ולכבדו מצד מה שמטיב לנו חנם בערך מה שחייב מקבל הטובה למי שהטיב לו חנם. ובפרט אנו עדת ישראל כי לקחנו לחלקו והבדילנו מן הכותיים, ועשה עמנו נסים ונפלאות וטובות מה שאין הפה יכולה לספר מזמן אבותינו הקדושים. וכמו שאמר הנביא (ישעיה ס"ג) חסדי ה' אזכיר תהלות ה' כעל כל אשר גמלנו ה' ורב טוב לבית ישראל אשר גמלם וגו', חסדי ה' אזכיר מצד היותו אב לנו, תהלות ה' מצד היותו אדון לנו, כעל כל אשר גמלנו מצד הטובות שגמל לכלל האומות, ורב טוב לבית ישראל ויותר טובה רבה וגמול לבית ישראל, ולא היה היתרון מצדם כ"א ברחמיו וכרוב חסדיו, באמרו אך עמי המה שנקרא שמי עליהם, וגם הם לא שקרו אלא שהודו שהיה להם למושיע לשעבר ולכך בכל צרתם לו צר וגו':

וכן מן הצד הראוי לתת כבוד לגדול, אנו חייבים להודות לו ולעבדו, על שהוא גדול וגדול שמו בגבורה ואין כמוהו וכמו שאמר הכתוב (דברים י') כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים האל הגדול הגבור והנורא וגו' עשה משפט יתום וגו', את ה' אלהיך תירא וגו', וכמו שאמרו במס' (מגלה ל"א) כל מקום שאתה מוצא גדולתו שם אתה מוצא ענותנותו דבר זה כתוב בתורה כי ה' אלהיכם וגו' שנוי בנביאים (ישעיה נ"ז) כי כה אמר רם ונשא וגו' משולש בכתובים (תהלים ס"ח) סלו לרוכב בערבות ביה שמו וגו', הכוונה כי עם היותו גדול ונורא משגיח לטובה על שפלי שפלים. וכן מה שמגדיל עצמו, אינו לדרך גאוה כ"א דרך ענוה, שאינו אומר אני גדול ולכן תגדלו אותי, אלא אני גדול ויש לי גדולה וגבורה להושיע כל ענוי ארץ סלה:

ואם

זולתו הוא מסובב ועלול ממנו ית' עד סוף כל העלולים למעלה בשמים ולמטה בארץ, ולא יקרה לנו שום ספק ובלבול בזה כשנרצה לחקור בשכל לאמת מה שהושג בחוש. אבל הפילוסופים גם בעיקרים שהם מכוונים ומסכימים בדעותיהם לאמת עמנו, הם הולכים בחקירתם מן המאוחר אל הקודם על דרך המופת. וכמו שהביא מהם הרב ז"ל בפ"א מה"ב בעיון ב', וכשימצא אחד משני הדברים המורכבים בפני עצמו בהכרח שימצא האחר, וכיון שנמצא דברים רבים ממניע ומתנועע שיניעו זולתם ויתנועעו מזולתם ותמצא מתנועע לא יניע כלל, יתחייב בהכרח שימצא מניע לא יתנועע כלל, וזהו המניע הראשון. וכן בעיון השלישי מענין הוה נפסד, יתחייב בהכרח שימצא אחד לא הוה ולא נפסד, שאין אפשרות הפסד בו כלל והוא מחוייב מציאות במי שנוגע בו, ואינו יודע מי הוא. וכן בעיון הד' הביא מציאת הדברים מן הכח אל הפועל שיצטרך אל מוציא אחד, יכריע אחד מב' האפשריים על האחר ברצונו הפשוט והוא מחוייב המציאות, כי לא ילך אל לא תכלית. הנה שהולכים במופתיהם מן המאוחר אל הקודם, ויקרה להם בלבול ואינם יודעים מי הוא מחוייב המציאות או מניע הראשון, כמו הסומא שמרגיש במי שנוגע בו ואינו יודע מי הוא, אם הוא חכם או הפכו, או בכוונה או שלא בכוונה. האמנם אנחנו עדת ישראל המקבלים מאבותינו הקדושים ומנביאנו הנאמן ושאר הנביאים, יודעים כי זה מחוייב המציאות ומניע הראשון הוא הש"י, שידענו ונתברר לנו שהוא ברא העולם מהאפס המוחלט, ושהביא המבול על העוברים, והפיץ את דור הפלגה, והציל את אבותינו, והוציא זרעם ממצרים, ונתן להם התורה והביאם לארץ, ושאר הנסים שעשה אז ואחר כניסתם לארץ, ושהוא המשגיח על כל העולם כולו, ובפרט עלינו כי אנחנו עם מרעיתו וצאן ידו, ושאין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה כי הכל מאתו יתברך ויתעלה:

ועל זה אמר הנביא ע"ה (ישעיה מ"ב) כה אמר ה' בורא השמים ונוטיהם רוקע הארץ וצאצאיה נותן נשמה לעם עליה ורוח להולכים בה, להודיעם כי הדבר ילקח בסדר מן הקודם אל המאוחר, והוא ית' שמו הוא הקודם והוא היכול לגזור אומר שהוא ברא השמים ואח"כ הארץ ואח"כ אמר תוצא הארץ נפש חיה וגו', ואח"כ וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה וגו', ולא כפילוסופים שהולכים מן המאוחר ועולים מהדומם לצמח ולב"ח ולחי מדבר ולגלגלים ולשכלים עד העלה הראשונה. וכן אמר הנביא (שם א') עזבו את ה' נאצו את קדוש ישראל נזורו אחור, כי הוא ידוע כי השי"ת ברא את העולמות ושהוא קדוש ישראל שבחר באבותם ובהם וממנו ישתלשלו כל הנבראים מלאכים וגלגלים וכל ברואי מעלה ומטה, ולמה להם להיותם נזורים אחור מן המאוחר אל הקודם עד הסבה הראשונה, הרי הסבה הראשונה היא ידועה וניכרת להם והם עוזבים אותם ומתנכרים ומבקשים אותה על ידי המסובבים ממנה:

פרק ארבעה עשר

העיקר החמישי אמר בו הרב ז"ל שראוי לעבדו ולגדלו ולהודיע גדולתו ולקיים מצותיו.

וזהו מה שכתוב אנכי וגו' ולא יהיה לך אלהים אחרים על פני וגו', וכל התורה כולה בנויה על זה וכמו שאמרו שם פ' חלק, והנה אין למופת מבוא בזה העיקר. ולזה לא זכרו הרב ז"ל בספר המורה, האמנם הראיה הלקוחה מדרך הסברא לא נפלאת היא ולא רחוקה, כי השכל מורה ומכריע על עיקר זה בכמה פנים כמו שנבאר. ובביאור זה נאמר כי העבודה והכבוד למי שיתן בדין, מחוייב מצד וראוי מצד:

והצד המחוייב יתחלק לשלשה, העבודה והכבוד שחייב הבן לאב שהוציאו לאויר העולם, והעבודה והכבוד שחייב העבד לרב שקנאו בדמיו וגופו קנוי לו, וכמאמר הנביא ע"ה על שניהם (מלאכי א') בן יכבד אב ועבד אדוניו, והעבודה והכבוד שחייב המקבל טובה למי שהטיב לו חנם:

והצד הראוי הוא שיעבוד אדם ויתן כבוד למי שהוא גדול ממנו, כציווי האל ית' בכבוד והידור החכמים והזקנים, ומבלי חקירה כבר נמצא ברור כי מכל אלו הצדדים אנו ראויים וחייבים לעבדו ית' ולא לזולתו, אם מצד חיוב הבן לאב, הוא ידוע כי החיוב הוא מצד היות הבן נוצר מטפת האב, והרי הוא כאלו הוא יצרו בידיו ולא מדבר אחר כחומר ביד היוצר אלא מעצמותו, והיא הטפה שממנה הושתת ויצא לאויר העולם, ולכן חייב לכבדו ולהועילו ממה שהשיג בסבתו, כי הוא יצא לאויר העולם בשלימות איבריו ושכלו בסבת אביו, ובהם יכבדהו, כמו שאמרו חכמים ז"ל (קדושין ל"א) איזהו כבוד מאכיל משקה מלביש ומנעיל וכו', מצד היותו נוצר על ידו מלבישו ומנעילו, ומצד היותו יצירתו מעצמות האב ולא מחומר אחר, מאכילו ומשקהו, וכן כבוד ומורא על ב' הענינים היותו נוצר על ידו ועל היותו נוצר מעצמותו:

והנה ביצירת האל יתברך לאדם הראשון כתיב (בראשית ב') וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים, הנה שיצרו מחמר האדמה וגם נפח באפיו נשמת חיים, שהוא כביכול מעצמותו ית'. ובזה נתחייב בעבודתו וכמו שכתוב מיד ויקח ה' אלהים וגו' ויניחהו בג"ע לעבדה ולשמרה, ויצו ה' אלהים על האדם וגו', ואמרו חז"ל לעבדה ולשמרה

פרק חמשה עשר

ונביא ראיה על העיקר הזה, שהוא עבודת השם ית', מן הסברא ומן המוחש ומן הכתובים, כמו שנהגנו בשאר העיקרים:

והראיה מן הסברא הנכונה היא על כל אחד מן הצדדין הארבעה, אם כבן לאב, הוא דבר מושכל והשכל מחייבו, שהבן יכבד אב מצד שהוציאו לאויר העולם, כי זכות היא לו וזכין לאדם שלא בפניו, הזכות הוא שנוצר בעולם הזה, ויש לו הכנה טובה ובחירה להטיב פעולותיו ומעשיו שיזכה בהן בעולם הזה ובעולם הבא, מעלה יתרה על המעלה שהיתה לנשמתו קודם צאתה לאויר העולם, עם היותה תחת כסא הכבוד, וגם כי מחומר קורץ ויש ליצר הרע כמה הכנות יותר לחטוא, בקדימת הזמן ובמשלו על החושים הגשמיים, עם כל זה בשכלו יוכל להכניע יצרו, ובא לטהר מסייעין אותו גם כן מלמעלה, והוא משל למלך שהכניס אחד מעבדיו לגן שיש בו פירות ומעדנים ויש בו גם כן פירות ממיתים, והודיעו הפירות שיאכל מהם בעודו שם ושייבש מהם ויאצרם לעת צאתו לביתו, ויזהר מגעת לפירות הממיתים, כי אין ספק שזה העבד הוא מחוייב לגמול חסדי המלך שעשה עמו כמה טובות, ואם עבר על דיבורו ואכל מהפירות הממיתים ומת, מידו היתה זאת לי למעצבה ישכב, וכן האב הוציא הבן לאויר העולם כדי שיוכל לקנות חיי העולם הבא על ידי עסקו בתורה המודיעה לו דרכי החיים, ואביו האמיתי הוא האל יתברך השותף העיקרי ביצירתנו להטיב לנו במאור תורתו ולהישירנו במצותיו ולהורות לנו בפירוש הדרך אשר נלך בה, והם דרכיו יתברך כמו שאמר (דברים כ"ח) והלכת בדרכיו ואמר (שם ל') ראה נתתי לפניך וגו' ובחרת בחיים, ומצד זה לבד אף פי שלא היה מוציאנו מעבדות לחירות ולא היה גומל לנו עוד טובה, אנו חייבים להודות לו ולברכו כמו הכבוד שחייב הבן לאב שאינו תלוי במה שחנן עליו בהיותו קטן להניקו משדי אמו ולהטיב לו ולזונו ולפרנסו וללמדו תורה ואומנות, כי גם שלא יעשה לו אחת מהנה חייב הבן מדין תורה לכבדו וליראה ממנו, ולזה איפשר שכתוב בדברות הראשונות כבד את אביך ואת אמך למען יאריכון וגו', כי שכר כבדו את אביו מצד שהוא אביו מבלי שיעשה עמו שום טובה הוא אריכות הימים, שהוא כוונת צאתו לאויר העולם שיהיה לו זמן לעסוק בתורה ובמעשים טובים לזכות לחיי העולם הבא שהוא הארוך, ויהיה כלול עולם שכולו ארוך גם בזה כמו שדרשו חז"ל, ובדברות האחרונות כתוב למען יאריכון ימיך ולמען ייטב לך וגו', האריכות ימים על שכבדו בערך מה שהוציאו לאויר העולם, והטובה שייטיב לו האל ית' על שכבד את אביו גם כן בערך מה שהטיב לעשות עמו מיום צאתו מרחם אמו, חמל עליו וגדלו וחנכו לעבודת השי"ת כדי שיהיה לו טובה בעולם הזה, כמ"ש הכתוב על האדמה אשר ה' אלהיך נותן לך, ובעולם שכולו טוב והוא העוה"ב, ויהיה נכלל ג"כ בטובה זו טובת העולם הבא שכולו טוב, כמו שדרשוהו חז"ל שסבת אריכות ימים בעולם הזה הוא אריכות ימים לצדיק לעולם שכולו טוב, וטובת העולם הזה בהיותו צדיק הוא גם כן סבה שיוכל לעסוק בתורה ובגמילות חסדים ויזכה בהן לעולם הבא שכולו טוב, ואם כן כמו שהשכל מחייב שיכבד בן את אביו בערך מה שהוציאו לאויר העולם לבד, כן חייב בעבודת האל יתברך שהיה שותף עיקרי ביצירתו, ויותר מהמה בהיותו מכוין בכונה שלימה להוציאו לאויר העולם כדי שיזכה בנשמה החקוקה מתחת כסא הכבוד: **ואם** כעבד לרב, הדבר מושכל גם כן שהעבד חייב בכבוד הרב שקנאו בדמיו וגופו קנוי לו, וכמו שהאדם משתמש במעותיו ובחפציו יכול להשתמש בגופו של עבד שהוא קנוי לו, ובהיות לעבד דעה והשכל חייב לשרת את רבו בכל מה שיש בו כי כלו קנוי לרב, ויש ביד הרב להשתמש בו בעבודת פרך להנאתו, כמו שמשתמש בכליו וחפציו לתועלתו ואינו מקפיד עליהם אם יתקלקלו או ישתברו, אם שכרו מרובה מהפסדו, כן על העבד לא יקפיד, ובחכמתו יוכל למלט נפשו בעמדו לפניו והלכו אחריו וישרתהו, ובזה ימצא חן וחסד לפניו שיוציאהו לחירות, ומפני שעבודת העבד לרב היא על כרחו כי גופו קנוי לרבו וחייב לעבדו, אין עבודתו אלא מתוך יראה ושלא לשמה, לא כבן שהוא מכבד לאביו בטובתו ובחירתו, ולכן אמר הנביא ע"ה (מלאכי א) אם אב אני איה כבודי ואם אדונים אני איה מוראי, כי הכבוד והעבודה שעושה הבן לאב היא בבחירתו מפני כבוד אביו ואהבתו אותו, והכבוד והעבודה שעושה העבד לרב אינה אלא מחמת מורא. ויצא לנו מזה כי אנחנו עדת ישראל חייבים לעבדו גם כן מצד שאנחנו עבדיו שהוציאנו ממצרים מבית עבדים, ואנחנו קנויים לעבודתו ית' לטובתנו, לא כעבד שקנאו רבו לעבוד עבודתו לתועלתו, ולכן לא קראנו עבדים לו כי אם בערך מה שהוציאנו ממצרים כמו שאמר עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים, וכן אמר (דברים ז') ויפדך מבית עבדים מיד פרעה מלך מצרים, כי הפליא לעשות עמך בהיותך עבד לא בבית שרים אלא בבית עבדים הנוגשים בך ובעבודה קשה תחת יד פרעה מלך מצרים, ונקל להיותך לו עבד עולם ולא רצה להחזיק בך כעבד אלא שפדה אותך שתהיה בן חורין לעצמך להתעסק במלאכתך ולאם ביתך ובעבודת השם להנאתך ולטובתך, וכמו שאמר הכתוב (שם ו') ואותנו הוציא משם למען הביא אותנו לתת לנו את הארץ וגו' ויצונו ה' לעשות את כל החקים האלה ליראה את ה' אלהינו לטוב

לנו

ואם כן כל האדנין שיש בעולם שעל ידם יותן כבוד ועבודה לשום נברא, כולן נכללין בו ית' בשלימות גדול, ועל כולם אנו חייבים לכבדו ולעבדו ולא לזולתו, כי כלם הם מסובבים מסבתו ואין ראוי לעבוד כ"א לסבה הראשונה ית"ש:

ובוא וראה ענותנותו ויושרו כי לא חייב את בני העולם בעבודתו כ"א כפי מה שפעל ועשה עמהם, כי הנה מבריאת העולם ועד זמן יציאת מצרים לא נתחייבו בני העולם לעבדו כ"א בגדר הנוצר אל היוצר, וכבן אל האב, שיצר את האדם ושם בטבעו שישתלשלו ממנו בני האדם מזכר ונקבה, והוא ית' שותף עמהם. ולזה לא חייבם כ"א על מה שהוא תיקון העולם וקיומו, והם שבע מצות בני נח כדי שיתקיים העולם שיצר וברא. ולזה תמצא כי לא נקראו ישראל עבדים קודם יציאת מצרים אלא בנים, ושלח לפרעה על ידי משה רבינו לומר בני בכורי ישראל, לא אמר בני סתם כי כל האומות הם בניו ג"כ בערך זה שיצר וברא את כולם, ואמר בני בכורי בן בכור וחביב לי משאר הבנים שהן שאר האומות, ונקראו ישראל בן בכור להש"י עם היותם אחרונים לכל שבעים אומות בני נח ולמשפחות שיצאו מאברהם ישמעאל ובני קטורה ולעשו שיצא ראשונה ואחרי כן יצא אחיו וגו', כי תחלת המחשבה סוף המעשה, כי בסבתם ברא העולם שהם ראשית תבואתו, ואמר הכתוב בראשית ברא אלהים בשביל ראשית, וכמו שבבריאת העולם נוצר הכל קודם יצירת מין האדם, כן ביציאת אבות האומות לאויר העולם קדמו כולן לאומה ישראלית, להיותה היא תכלית הבריאה וסוף הבריאה, כי אנחנו נעמוד לקרוא כולנו בשם ה' ולעבדו שכם אחד, ואחר יציאת מצרים נקראו ג"כ עבדים (ויקרא כ"ה) כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים, מוסף על השם המיוחד להם (דברים י"ד) בנים אתם לה' אלהיכם, ואז נתחייבו בעבודה יתירה להש"י שגאלם ממצרים והם בניו ועבדיו, וכמו שאמר הכתוב (שמות ג') בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה, וניתנה התורה להם וקבלוה מצד היותם בניו שיצרם והיותם עבדיו שהוציאם ממצרים. ולכך התחיל בעשרת הדברות אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים, כי בסבת זה אתה חייב לקבל אלהותי ומצותי, ולא הזכיר עדיין שעשה עמנו שום טובה לחייבנו בעבודתו עליהן, עד אחר סוף המ' שנה שהיו במדבר ונתפרנסו ונתקיימו במן ובבאר ובענני כבוד וכן שאר הטובות שעשה להם במדבר, שאז הזכיר להם משה רבינו ע"ה במשנה תורה קצת הטובות שהפליא לעשות עמהם ומה שיעשה לעתיד, כדי שיתחייבו יותר בעבודתו ית' ליראה אותו ולדבקה בו בכל הפרטים שאינם מפורשים בכתוב, וכמו כן עד עתה לא מצינו בתורה שיזכיר גדולת האל ית' שהוא גדול וגבור, כ"א עתה שאמר מרע"ה כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים וגו' האל הגדול הגבור והנורא וגו', כי בשירה אמר (שמות ט"ו) אשירה לה' כי גאה גאה, על מה שעשה בים, ואחרי הי"ג מדות שמתנהג עם בריותיו כולם ענותנותו שהוא רחום וחנון וכו'. אבל זה הפסוק הוא מורה על גדולתו ית' כי הוא אלהי האלהים וגו', וענותנותו סמוך לו כמו שהזכרנו. ועל זה אנו חייבים לו תוספת כבוד ועבודתו מצד גדולתו, כמו שסמך לזה הכתוב את ה' אלהיך תירא וגו', כ"ש בהיות הענין כפול ומכופל שאנו חייבים לו כבנים וכעבדים וכמקבלי טובה וקטן לגדול, וכל אחת מאלו הד' היא שלימה בו ית' בתכלית השלימות, כי הוא ית' אב לנו בכוונה שלימה שיצר אותנו לטוב לנו, לא כאב הטבעי שאינו מכוין אלא להנאתו, וכמו שאמר (תהלים כ"ז) כי אבי ואמי עזבוני וה' יאספני, שניהם להנאתם נתכוונו תדע שזה הופך פניו וכו', וכן הרב שקונה עבד להנאתו הוא מכוין שיעבדהו וישרתהו. אבל הש"י לא כיון להנאתו בהוציאו אותנו ממצרים, כ"א שרחם וחמל עלינו וראה את הלחץ אשר מצרים מעבידים אותנו, ומה שחייבנו בעבודתו לטובתנו וכמו שאמר (דברים ו') וצדקה תהיה לנו כי נשמר וגו', וכן מה שאנו חייבים לעבדו כעל כל אשר גמלנו אינו אלא לזכותנו שלא נהיה כפויי טובה: **וכן** מה שחייבנו עוד בעבודתו מצד גדולתו לא לכבודו כ"א לתועלתנו, כי גדולתו הוא מצד עצמותו ואינה תלויה בנו כי אם צדקת מה תתן לו וגו':

ואפשר כי על אלו הד' צדדים מחיוב הכבוד והעבודה אמר הכתוב כמספר מקצת גדולותיו, האל הגדול הגבור והנורא, ונתקנו תפלותינו כולן להודות לנו כי אנו מחוייבים לעבדו ולהתפלל אליו, מצד שהוא אל שברא שמים וארץ ונקרא שמו על בריאתם, בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, וכן בכל מעשה בראשית הזכיר שם אלהות מצד שהוא אדון גדול לנו שהוציאנו ממצרים, ומצד שהוא גבור להציל אותנו מכל רעות המתרגשות ולהטיב לנו כל הימים, ומצד עצמות גדולתו שהוא נורא תהלות שאנו יראים לספר תהלותיו, שקצרה יד שכלנו מלהשיגם, ונבוא לידי קיצור בשבחיו ית', וכן בעיקר זה כתב הרב ז"ל לעבדו ולגדלו ולהודיע גדולתו ולקיים שאר מצותיו, לעבדו על היותו אב לנו ויוצר בראשית, לגדלו על היותו גדול ורב לנו שאנו עבדיו שהוציאנו ממצרים, ולהודיע גדולותיו על מה שהטיב ומטיב עמנו בכל יום ויום, שלא נהיה כפויי טובה אלא נדע ונודיע כי כלם מאתו יתברך בכוונה שלימה להועילנו ולקיים שאר מצותיו על היותו מלך גדול ונורא, גם אם לא היה משכיר ומעניש היינו חייבים לעבדו מצד גדולתו יתברך וית':

פרק

ממנו והם המלאכים והגלגלים שהם נבראים כמונו והיינו חייבים בכבודם ועבודתם גם כן כפי מה שגוזר השכל, לכך הוצרך השי"ת לומר לא יהיה לך אלהים אחרים על פני, לא תעשה וגו', לא תשתחוה להם וגו׳ וביאר בפ' עקב כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים האל הגדול וגו' אשר לא ישא פנים וגו', עשה משפט יתום ואלמנה וגו', להורות כי גם שהמלאכים והגלגלים הם אלהים ואדונים על העולם השפל, עכ"ז הוא אלוה ואדון עליהם, והם אין להם כח ורשות כי אם מה שסודר ומוגבל להם מאת השם ית' ואין להם רשות להוסיף ולא לגרוע, והשם יתב' עם היותו אלוה גדול עליהם הוא מטפל במשפט יתום ואלמנה וכו', ויש בידו להוסיף או לגרוע כפי המעשה, מה שאין כן במלאכים וגלגלים שממשלתם קצובה ומוגבלת ממנו ית' כנזכר:

פרק ששה עשר

חיוב הכבוד והעבודה לאלהים על כל אחד מהארבעה לדדין, אינו דבר שוה בכולם, כי החיוב היותר גדול על האדם השלם הוא מצד היותו מכיר גדולת האל יתב' ורוממותו ויכולתו מבלי שיקוה לתשלום שכר, כי זהו השלימות שהגיע לו אברהם אבינו ע"ה להיותו נקרא אברהם אוהבי, וירא אלהים מצד גדולתו ולא מצד יראת עונשו. וגדר חיוב שני לזה הוא מצד שהוא כאב לנו שהוציאנו לאויר העולם כמו שנזכר. וגדר חיוב שלישי הוא שהוא כאדון ורב לנו ואנחנו עבדיו שהוציאנו מבית עבדים כנז' למעלה, ובכלל זה מה שמשגיח עלינו בכל דור להצילנו מיד צרינו ומכל המקרים והרעות המתרגשות לבוא בעולם, והאיר עינינו בנתינת תורתו לשנדע מה שהוא הפך רצונו שנבדל ממנו, והם שס"ה מצות לא תעשה כנגד שנת החמה ומה שנכלל בהם, וגדר חיוב הרביעי לראשון הוא מה שהטיב ומטיב וייטיב לנו בכל דור ודור בהשגחת עינו הטובה עלינו בדרך כלל ולכל אחד ממנו דרך פרט, ומה שהאיר עינינו במאור תורתו לטוב לנו כל הימים בעוה"ז ובעוה"ב לצוותנו רמ"ח מצות עשה כנגד איבריו של אדם:

והנה הירא את דבר ה' והאוהב אותו מצד מעלתו ורוממותו, ומקיים תורתו עשה ולא תעשה לא לאהבת השכר ולא מיראת העונש, הוא הנקרא אוהב ה' וירא ה', ואין מעלה למעלה ממנה, וכמו שאמר (תהלים קי"ח) אשרי איש ירא את ה' במצותיו חפץ מאד ולא בשכר מצותיו, ושני לו העובדו ומכבדו כאב, מצד שיצרו והוציאו לאויר העולם ושומר תורתו ומצותיו מצד זה, ושלישי לו המכבדו ועובדו כעבד, מצד שפדה את אבותיו מעבדות והצילם מכל צרה, וכן שמציל אותו מכל פגע ומכל מקרה בכל יום ולכך עובד עבודתו ומקיים תורתו ומצותיו, ורביעי לו המכבדו ועובדו בהיותו מכיר היותו גמול חסדיו במה שהטיב לאבותיו ובמה שהטיב ומטיב וייטיב לו בכל יום ולכך עובד עבודתו ומקיים תורתו ומצותיו:

ועל דרך זה אנו מדריכים את בנינו ואת כלל ישראל להכנס במצות ה' ובתורתו בהדרגה מן המאוחר אל הקודם, כי נודיע להם ונרגילם לעבודתו יתב' מצד שהוא מטיב להם בכל יום, וכאשר יקיימו דברי תורתו ומצותיו כן ירבה וכן יפרוץ להטיב להם, ואחר כך מצד יראת העונש, אם ירפו ידיהם מעסקם בתורה ובמצות שיבואו עליהם ח"ו צרות רבות ורעות, ואחר זה אנו משלימים אותם יותר בעבודתם שתהיה יותר שלימה ומכוונת לו ית' בהיותו הוא בורא העולם ויצר את האדם בחכמה נפלאה כאב את הבן ירבה ויותר, ואלמלא כך לא יצא לאויר העולם שלם מכל מה שנבראת תחת גלגל הירח, ועבודה זו מכוונת ושלימה יותר מן הראשונות, כי בזאת ישיג המעלה האחרונה והוא שיעבוד את השם ית' ויתי' מצד גדולתו ורוממותו ית', ויקרא אוהב ה' וירא אותו מבלי כוונה אחרת, כמו שבארנו, והיא המעלה הגדולה מצד עצמה והשכר הגדול בעוה"ז ובעוה"ב, ונכלל בו כל השכר שיש לעובד מהנדדין האחרים, וכמו שאמר המשורר ע"ה אשרי איש ירא את ה' במצותיו חפץ מאד, שהוא הירא את ה' מבלי תקוה לשכר כמו שבארנו, אמר גבור בארץ יהיה זרעו דור ישרים וגו', הון ועושר בביתו וגו', כי גם במה שלא נתכוון אליו בעבודתו והוא תשלום השכר יגיע לו מצד היותו ירא את ה' מבלי כוונה אחרת. וכן מה שכתוב (דברים י"א) והיה אם שמע תשמעו אל מצותי וגו׳ לאהבה את ה' אלהיכם וגו', ונתתי מטר ארצכם בעתו וגו', הרי שבעבודה מצד היראה ומצד האהבה והבט אל עמל ואל שכר לא יוכל, ישיג גם כן מה שלא שאל ומה שלא כיון אליו: ונאמר כי בכלל האהבה והיראה יהיו נכללות כלן, ויהיו האהבה והיראה שתים שהן ארבע, כי האהבה הגמורה לא תושג כי אם במה שמכיר ויודע האדם היותו נוצר מהאל יתב' ע"ל היותר שלם שאיפשר, והיות כבן לו, וכן במה שהוא מטיב לו בכל יום בכל צרכיו ועניניו, כי בזה תכנס אהבתו בלבו ויעבדהו ויכבדהו אחר כך גם שלא היה מטיב לו אלא מצד מעלתו ורוממותו, והיראה הגמורה גם כן תושג מצד היותו מכיר ויודע מה שהפליא השם ית' לעשות עם אבותינו ע"ה להוציאם מעבדות לחירות ושהצילם בכל דור ודור ומציל אותו גם כן בכל יום, ובזה מכיר גדולתו ורוממותו שאין מי יאמר לו מה תעשה, ובזה תכנס יראתו בלבו ויעבדהו ויכבדהו מצד מעלתו ורוממותו לבד, ונמצא כי מצד מה שיצרו ומה שהטיב לו השיג גדולתו ואהב אותו אהבה שלימה מבלי כוונה אל הטוב העתיד, ומצד מה

שהכיר

לנו כל הימים לחיותנו כהיום הזה, וצדקה תהיה לנו כי נשמור, הנה פירש כוונתו ית' שהוציאנו לטוב לנו כל הימים לחיותנו כהיום הזה, שאמר קודם ואמרת לבנך עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו ה' וגו' ויתן אותות ומופתים וגו' ואותנו הוציא משם כי לא הוציא אותנו להשתעבד בנו, כי אם באהבתו ובחמלתו הוא גאלנו, ולכן נתן אותות ומופתים גדולים ורעים בהם להנקם מהם על מה שעשו לישראל, כי זה הוראה כי מחמלתו עליהם עשה כך, ואמר על זה ואותנו הוציא משם כי בראותנו כי עשה בהם שפטים על מה שענו אותנו, ידענו כי כוונתו היתה להוציאנו משם מאותו העבדות שלא להשתעבד בנו אלא אדרבה לתת לנו את הארץ, ומה שצונו לעשות את כל החקים האלה התלויים ביציאת מצרים לא היה צריך לזה מצדנו שהרי נתן אותות ומופתים וגו' לעינינו ואותנו הוציא משם, אלא ליראה את ה' אלהינו בכל שאר המצות, וכדי שיהיה לנו טובה כל הימים כלו' לעתיד אותם שלא ראו יציאת מצרים. על ידי החקים האלו שהם תלויים בענין יציאת מצרים יהיה להם טובה וחיים כהיום הזה הידוע ונגלה לנו שיצאנו בו ממצרים, ותחשב לנו לצדקה כי נשמר וגו' לפני ה' אלהינו כאשר צונו, כי גם שיהיה לנו טובה וחיים בזה תחשב לנו לצדקה לפני ה' אם נקיים כל המצוה הזאת לקיים מצותיו ולא בשביל הטובה והחיים שתמשך לנו ממנה:

ואם כמקבל הטובה שחייב לגמול לנותן הדבר, מושכל גם כן, כי המקבל טובה מחבירו שחייב לגמול לו חן וחסד על זה בהיות חבירו בלתי חייב לו דבר, ורצה והתכוון להועילו ולכבדו, אין ספק שהשכל הישר מחייב שיגמול לו על זה, כי כמו שהלואה שאדם מלוה לחבירו, השכל והדת מחייבים שיפרע לו, כן מה שמועיל אדם לחבירו או מכבדו שלא ע"מ לקבל פרס, חייב המקבל לגמלו על זה, והרי הוא כמו הלואה כי על הרוב חסד שעושים עם החיים הוא מצפה לתשלום שכר, ואינו חסד של אמת אלא החסד שעושים במתים, והצדקה שעושים עם העניים על הרוב היא של אמת בערך שאינו מצפה לתגמול שכר מאותו העני והדל, ועל זה אומר השי"ת אני במקום העני לשלם גמול על הצדקה כמו שייעד בתורה (שם יד) למען יברכך ה' וגו', ואמר שלמה ע"ה (משלי יט) מלוה ה' חונן דל וגמולו ישלם לו, כי גם שעל הדל אינו חוב מה שנתנו לו כי כבר היה ידוע שלא היה לו במה לפרוע ומתנה שלא ע"מ להחזיר נתן לו, עכ"ז השי"ת עושה עצמו כאלו הוא חייב לפרוע מתנת העני וכאלו הלוה לו וישלם לו כמו הלוה שמשלם למלוה, ומלבד זה גמולו שחנן על העני שלא ע"מ להחזיר ישלם לו גם כן יותר מדאי. ואם במי שמקבל שום טובה מחברו חייב לגמול לו עליה כ"ש וכ"ש מלך מלכי המלכים הקב"ה שטובותיו מתמידות עלינו בכל יום ובכל עת ובכל שעה ובכל רגע, שאנו חייבים להודות לו ולברכו ולעבדו עליהן בכל יום תמיד, כמו שהן מתמידות עלינו. וכן מה שעושה השי"ת עמנו שאינו מקוה לתשלום גמול כי אם נצדק מה נתן לו או מה נוכל לעשות לו כי מידו הכל ומידו ניתן לנו, או במה אקדמנו בעולות וגו', מחייב השכל שאנו חייבים לו יותר על זה שמטיב עמנו לכוונת הטוב במה שהוא טוב, וכן אנחנו נודה לו ונעבדהו לכוונה זו שלא ע"מ לקבל פרס וסוף הפרס והכבוד לבא, וכמו שאמר הכתוב (דברים י"א) והיה אם שמע תשמעו אל מצותי אשר אנכי מצוה אתכם היום, לכוונה הנכונה שהיא לאהבה את ה' ולעבדו בכל לבבכם ולא ע"מ לקבל פרס, אז הפרס והשכר יהיה מוכן לבא יותר שלם שאתן מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש וגו', ומפני שהעבודה שעושה האדם ויש לו שכר עליה לפעמים הוא מצטער בה ואומר לא היא ולא שכרה, כבעל היסורין של אהבה שלפעמים אומר לא הן ולא שכרן, ואינו חוטא בזה, לכן סמך ואמר השמרו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם מעבודתו זאת, שאולי תכבד העבודה עליכם ועבדתם אלהים אחרים והשתחויתם להם, כי העבודה שלהם יראה לכם שאינה כבדה לבד ההשתחויה ודיבור שפתים ולא עבודה בכל לבב, ותחשבו שלא תפסידו בזה כי אם השכר שלא יהיה לכם ולא יגיע לכם נזק, מזה תדעו כי על זה יחרה אף ה' בכם ועצר את השמים וגו', ולכן ראוי לכם שתעבדו את השם ית' בכל לבב, וכדי שלא יהיה עליכם למשא כבד תהיו רגילים בה ותשימוה על לבבכם והציבו לכם ציונים בזכירתה, בקשירת התפילין על המוח ונגד הלב והמזוזה בביתכם, כדי שתזכרו עבודתו בביאתכם לבית וביציאתכם:

ואם העבודה והכבוד שחייב הקטן לגדול, הוא דבר מושכל גם כן, וזה כי ברואי העולם כולם הם נבראים להשלים עצמם בשלימות המדות והמושכלות, ובפרט חכמת תורתנו הקדושה לכל מי שהוא שלם יותר בהם הוא ראוי לכבוד יותר, ולכן הקטן בשנים ובחכמה חייב לכבד את הגדול ממנו בשנים, כי על הסתם ברוב ימיו קנה שלימות יותר ממנו במדות המשובחות, כי עיר פרא אדם יולד, ובהנהגתו הטובה בזה העולם יקנה שלימות כפי שניו ולכן הזהירה התורה וצותה (ויקרא יט) מפני שיבה תקום והדרת פני זקן שקנה חכמה ואפי' יניק וחכים נקרא גדול לערך הקטן ממנו בחכמה, ואם בבני אדם השוים זה לזה וכלם מטפה סרוחה נוצרו חייבים זה לזה כבוד כפי מעלת כל אחד, כ"ש וכ"ש ממ"ה הקב"ה, כי הוא בכחו ובגדולתו ברא כל העולמות וכל הנעלמות ממנו שאנו חייבים לעבדו על זה, גם כי לא היה מקדים לנו טובה, ומפני שיש גדולים

ממנו

מזכירים חסדיו שעשה עם אבותינו שכן ראוי שיעשה עמנו, וכן אנו מזכירים גדולתו וגבורותיו ג"כ מזה הצד שייטיב לנו ויושיענו, וכמו שכתבנו: וגם כי חייב האדם לכבד ולעבוד, לאב, ולרב, ולמטיב, ולגדול, עם כל זה העבודה מיוחדת לאל יתב' ולא לזולתו, כי לא מצינו בתורה שם עבודה בשום מצוה כ"א בקרבנות ובתפלה, וזו היא העבודה המיוחדת לאלהים והיא מסוללת מאחרים כמ"ש הכתוב לא תשתחוה להם ולא תעבדם, ואמר בתפלה (שמות כ"ג) ועבדתם את ה' אלהיכם (דברים י"א) ולעבדו בכל לבבכם, כי הקרבנות והתפלה הנכללים בכלל לשון עבודה נאסרים לנו לעשותם לזולתו ית', משא"כ בכבוד שהגם שהאדם מצווה בכבוד האל ומוזהר מלחלל שמו, אינו נאסר לזולתו, אלא אדרבה אנו מצווים בכבוד האבות והחכמים והזקנים ושלא נחלל כבודם, וכן לנהוג כבוד במי שהטיב לנו ובמי שאדנותו עלינו, כמו המלך, או האדון נגד עבדיו, והטעם כי העבודה מיוחדת למי שהוא אלוה ושליט מאין כמוהו, שהעובד ומקריב לפניו מכיר ויודע שאין מי שיוכל לסלוח האשמות אלא הוא, וכן התפלה היא במקום קרבן, שהתפלות כנגד תמידים תקנום, וכן אמר הכתוב (הושע י"ד) ונשלמה פרים שפתינו, ואמר הכתוב (ויקרא א') אדם כי יקריב מכם קרבן לה', וכן ועבדתם את ה' אלהיכם, ולעבדו בכל לבבכם, אי זו היא עבודה שבלב זו תפלה:

פרק שמונה עשר

וראיה מן המוחש כי העבודה מיוחדת לו ולא לזולתו, כי החוש מוכיח ומעיד כי אין קיום לשום דבר בעולם כ"א להשי"ת, כי כל הנבראים הם בעלי הויה והפסד ואין בידם יכולת ולא שלימות גמור להטיב ולהרע, כי האנשים שהם מבחר העולם השפל אין להם קיום והעמדה בעולם מתמדת ביכלתם להטיב או להרע, וגם בזמן יכלתם הם בעלי שינוי ומבטיחים ואינם עושים, והגלגלים והכוכבים אינם בעלי בחירה ורצון, כי פעולתם מוגבלת ומסודרת ולא ישנו את תפקידם במהלכם ובתכונתם, וכן בהכרח מה שהוא מושפע מהם בעולם השפל הוא הסדר המוגבל בהם אינו משתנה מצדם כ"א ברצונו ית', אשר מזה יחייב השכל שאין העבודה ראויה להם כיון שאין בבחירתם להוסיף או לגרוע לעובד ממה שסודר, וכן אנו רואים שישיגם מקרה מה שלא יעלם מקדרות השמש והירח, ואין ראוי לעבוד למי שישיגהו מקרה כזה, כל שכן שהם בעלי תכלית, ושאר הכוכבים הקיימים אינם בגדר השמש לא בדמותם ולא באיכותם, ואם לשמש הגדול באיכות ובכמות לא ניתן לו עבודה כ"ש לשאר הכוכבים:

וכן המלאכים אין העבודה ראויה להם, כי הם פעולים מאתו יתברך ואין לכל א' מהם שלימות ויכולת בכל הדברים הנבראים, כ"א למה שנתמנו עליו ולמה שנשתלחו אליו בשמם, כן הם המלאכים ר"ל שלוחים לדברים פרטיים כפי רצון האל ית', ואין להם יכולת לשנות ממה שנתמנו או נשתלחו, ולפעמים אף במה שנתמנו ונשתלחו אין להם יכולת, וכמו שדרשו ז"ל (במדבר רבה פ' י"ט) על פסוק (במדבר י"ז) ויעמוד בין המתים ובין החיים ותעצר המגפה שעכב את המלאך, וע"י דוד המלך ע"ה ג"כ נעצרה המגפה ונאמר למלאך (דה"א כ"א) רב עתה הרף ידיך, ובזמן חרבן ביהמ"ק נסתלקו ונתחלפו כמה מלאכים ממונים כמו שדרשו (איכה רבה) על אלל ממלכה ושריה, וכן יקרה לקצת מלאכים דמות כליון כמו שאמרו על המלאכים שהם נבראים ונשרפים בכל יום, ועלה בידינו שאין העבודה ראויה כ"א לאל ית' כי הוא סבת הכל ויכולתו בלתי בעל תכלית, ממה שמעיד החוש כי אין לשום דבר קיום ויכולת גמור כי אם לו יתברך:

וכן מעיד החוש על העבודה שהיא מיוחדת לאלהים, ממה שראינו מזמן בריאת העולם, האבות ע"ה והקודמים להם והמאוחרים להם מן החכמים והנביאים כלם עובדים את ה', מקריבים אליו קרבנותיהם ומהללים אותו ושואלים ממנו צרכיו בתפלה ותחנה, הקודם אדם הראשון יציר כפיו שלו ית' מפני שראינו שעבר על ציווי השי"ת הוקשה לחכמים ז"ל איך לא הוזכר בתורה ששב בתשובה, ולכך אמרו במסכת ע"א (כ"ו) יום שנברא בו אדם הראשון כיון ששקעה עליו חמה אמר אוי לי שמא בשביל שסרחתי חשך העולם בעדי וחזר לתהו ובהו וזו היא מיתה שנקנסה עליו היה יושב ובוכה כל הלילה וחוה בוכה כנגדו כיון שעלה עמוד השחר אמר מנהגו של עולם הוא עמד והקריב שור שקרניו קודמות לפרסותיו שנאמר (תהלים ס"ט) ותיטב לה' משור פר מקרין מפריס בריש' מקרין והדר מפריס, ויש לדקדק במאמר זה כי איך חשב אדם הראשון שחשך העולם בעדו בשביל שסרח וכשעלה עמוד השחר אמר מנהגו של עולם הוא, והרי משעה ד' שנזרקה בו נשמה ושעה חמישית שעמד על רגליו ושעה ששית שקרא שמות ושביעית שנזדווגה לו חוה, היה הולך ורואה השמש עולה לאמצע הרקיע ומתחיל לירד לצד מערב, ובשעה ח' שעלו למטה ב' וירדו ד' ובתשיעית שנצטוה ובעשירית שסרח כבר ראה השמש נוטה למערב וקרוב לשישקע, ואיך לא חשב שהיה מנהגו של עולם, ונראה שחשב אדם הראשון כשראה השמש עולה לאמצע הרקיע ויורד, שהיה יורד עד המערב אצל האופק ויחזור לעלות משם לאמצע הרקיע, וירד לצד מזרח עד האופק ויחזור לעלות, ושכך היה מנהגו של עולם, כי לעולם השמש יהיה על הארץ בדרך זה, וכמו שסוברים חכמי ישראל שאין השמש הולך בלילה

שהכיר שהוא עבדו שהצילו מכל צרה ומה שהכיר מרוממותו ויכלתו בלתי בעל תכלית, השיג גדולתו וקבע בלבו יראתו מבלי שום כוונה ליראת העונש העתיד, והרי האהבה והיראה שתים שהן כוללות כל הד' הצדדין הנזכרים:

פרק שבעה עשר

כלל העבודה לאלהים היא כאב וכאדון, וכמטיב וכגדול, כמו שבארנו, וגם-כי על כל אחת מהנה אנו חייבים בקיום כל התורה ומצותיה עשה ולא תעשה כמו שכתבנו, עכ"ז בהסתכלות הטוב יתברר כי יש קצת מצות מיוחדות לכל אחת ואחת, כי התורה כולה חלק ממנה מה שאנו חייבים לעשות ומה שאנו מוזהרים ממנו ממה שבינו לבינינו, וחלק ממנה במה שאנו חייבים לעשות ומה שאנו מוזהרים מעשות במה שבינינו לבינינו, והנה בערך מה שאנחנו חייבים בעבודתו מצד היותו כאב ואדון לנו ואנו כבנים ועבדים לו, נתחייבנו בכל מה שבינינו לבינינו, כי בהיותנו בני איש אחד ה' איש מלחמה, ובהיותנו עבדי אדון אחד ה' אדונינו, אנו שוים וחייבים אנו להתנהג זה עם זה באחוה ואהבה, ומאי דסני לאחד ממנו לא נעביד לחברינו, וזהו כלל המצות והאזהרות שבינינו לבינינו, ובערך מה שאנחנו חייבים בעבודתו לפי שהוא מטיב לכלנו דרך כלל ולכל אחד ממנו דרך פרט, כי מזה אנו משיגים ג"כ קצת גדולתו ורוממותו, אנו גמולי חסדיו וקטנים מבלי ערך לפניו ואנו חייבים בכל המצות והאזהרות שבינינו לבינו ית', ואם נסתכל במצות ואזהרות שבינינו לבינינו נמצא קצתם דרך חבה ואהבה וחנינה, כהלואה לחבר ואהבתו והחזקת ידו וכל מה שתלוי בגמילות חסדים, וכן בערך מה שאנו בנים להשי"ת שאנחנו כמו אחים, וקצתם כגזל והונאה וכל דינים שבין אדם לחבירו, בערך מה שאנו עבדי ה' המיוחדים בעבודתו ית', וכן מה שבינינו לבינו ית' את קצתם מפורש בהם הטעם בערך מה שהטיב עמנו או ייטיב לנו, וקצתם הן בלי טעם והם חקים אשר לא השגנו תכלית טעמם, והם בערך מה שאנחנו חייבים בעבודתו מצד גדולתו ורוממותו אשר הוא נעלם ממנו גם כן:

וכן בענין התפלה, גם כי מכל א' מהצדדין הד' אנו חייבים להתפלל אליו ולהודות לו ולברכו עכ"ז קצת מהתפלה מיוחדת ומסודרת לצד אחד, וקצתם לצד אחר, שהרי אז"ל (ברכות ל"ב) לעולם יסדר אדם שבחו של מקום ואח"כ יתפלל, ואמרו ג"כ, ג' ראשונות שבחו של מקום, אמצעיות שאלת צרכיו, אחרונות כמי שקבל פרס מרבו ויוצא, והנה סידור שבחו של מקום הוא כנגד מה שאנו עובדים אותו ומתפללים אליו מצד גדולתו ורוממותו והם שבחיו, ושאלת צרכיו כנגד מה שאנו בניו ועבדיו והוא כאב ואדון לנו ואין מי שיספיק לנו צרכינו אלא הוא ית' וית', וכנגד מה שהטיב לנו הוא שלש אחרונות שהם כמי שקבל פרס מרבו, כי הוא בטוח אחר תפלתו שהוא ית' ישלים ויקבל תפלתו וייטיב לו בכל מה ששאל ממנו, ובברכה הראשונה נרמזו כולם האל הגדול הגבור והנורא, הוא מעין גדולתו ית', גומל חסדים טובים הוא מעין מה שהוא מטיב עמנו, קונה הכל הוא כמו קונה שמים וארץ, שברא כל העולם ויצר האדם והרי אנו כבניו, ומביא גואל לבני בניהם מעין מה שהוא כאדון לנו ואנחנו עבדיו ואמן ידו ועתיד לגאול אותנו כמו שגאלנו לשעבר, ולפי שעיקר התפלה ראויה להיות בסיפור גדולתו וגבורתו סדרו מיד ברכת אתה גבור לעולם ה' וכו', ואתה קדוש וכו', שכולן סובבות על גדולתו ית' וגבורותיו, ולפי שהתשובה וסליחת העון הם רחמים גמורים מאת האל יתברך כאב את בן ירצה למחול לבנו ולהעביר פשעיו בתשובתו, סדרו בברכת השיבנו אבינו וכו', ובברכת סלח לנו אבינו וכו', מה שלא תמצא אבינו בכל התפלה כ"א בשתי ברכות אלו, ובברכה הכוללת שהוא אב הרחמן רחם עלינו (תהלים ק"ג) כרחם אב על בנים רחם ה' על יראיו והם השבים, וכן אמר הכתוב (ירמיה ג') שובו בנים שובבים, קראם בנים במקום התשובה אף על פי שאינה שלימה שהרי עדיין הם שובבים, ואין זה אלא מפני היותם בנים כנזכר:

וכמו שאנו חייבים בעבודתו ית' מן הד' צדדין, כן הוא יתברך מקבל תפלתנו ומתרצה בעבודתנו עבודת כל המצות בערך כלן, בערך מה שהוא אב לנו, ואדון, ומטיב, וגדול, כי כמו שהוא ראוי והוא דבר טבעי הרחמנות שמרחם האב על הבן, כן הוא ראוי לפניו יתברך שירחם עלינו כאב, וכמו שהוא ראוי לרב ואדון שישגיח בתקנת עבדיו, כן הוא ראוי לפניו ית' להספיק צרכינו מצד שאנחנו עבדיו, וכמו שהוא ראוי למי שהרגיל עצמו להטיב לאיש א' שישלים חקו וייטב לו בכל עת שיצטרך, כן ראוי לפניו ית' שייטיב לנו בכל יום ובכל שעה ובכל רגע, כיון שבחר אבותינו ויבחר בזרעם אחריו להטיב להם ולהצילם מכל צרה, וכמו שהוא ראוי למי שהוא גדול ויכול שייטיב לשפלים וימחה ביד הקמים עליהם ויציל עשוק מיד עושקו, כן ראוי לפניו ית' מצד גדולתו ורוממותו להשגיח בשפלים ולהטיב להם ולהציל העשוקים, וכמו שאמרו (מגילה ל"א) כל מקום שאתה מוצא גדולתו יתברך אתה מוצא ענותנותו שנאמר (דברים י') האל הגדול וגו' וכתיב עושה משפט יתום ואלמנה, וכן (ישעיה נ"ז) כי כה אמר רם וגו' וכתיב ואת דכא, וכן בכתובים וכו', ולכן אנו אומרים בתפלותינו ותחנותינו, אבינו מלכנו, לומר כי מצד שהוא אבינו ומצד שהוא מלכנו ואנחנו עבדיו ראוי שישמע תפלתנו, וכן אנו מזכירים

העולם, רצה האל ית' להשפיע שפע נבואיי על המוכנים כדי שיעידו על אלהותו יתברך ושעיניו פקוחות על כל דרכי בני אדם לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו. השלישית היא כי ע"י הנבואה יודעו הדברים הנראים אל השי"ת מהבלתי נראים, כי הידיעה המחקרית אינה מספקת לדעת הדברים הנראים אלו כדי שבאמצעותם יגיע האדם להשגת השלימות האנושי. הרביעי להזהיר העובדים בכל דור ודור. החמישית להודעת העתידות ועשיית הנסים והנפלאות:

ובביאור הסבה הראשונה נאמר, כי הוא ידוע כי נפש המשכלת שבאדם אצולה מעולם העליון, ואמרו חז"ל שהיא נחצבת מתחת כסא הכבוד, ואחר שהיתה לה השגה בדברים עליונים קודם היותה בגוף תשאר בה הכנה אפילו בהיותה בגוף לשתשיג בהם, וזה משני פנים. הא' באמצעות הגוף והשתמשה בכחותיו בחמשת החושים וכח הדמיון, ולקיחת ראיה מהם בהשגת הדברים הטבעיים בזה העולם השפל, וגם בעולם האמצעי, וקצת בעולם העליון בהשגתה מציאות השי"ת ושאר העיקרים. השני כי כשתוכן לנבואה תשיג ברצון האל ית' שפע נבואה לשתעלה לדמיון השגה שהיתה בה קודם בואה לגוף, והוא השגת הדברים העליונים שיודיעהו כפי הכנתו, וזה אי אפשר לו להשיג אף בהכנות הצריכות מחכמה ומדות כי אם בנוח החושים ובביטולם מפעולותיהם, ותשאר אז הנפש המשכלת זכה וקרובה למה שהיתה קודם התמזגה בגוף, ותשיג מן הדברים העליונים כפי מה שנשלמה בשלימות החכמות העיוניות והטבת המדות, כי גם שנחו החושים ונתבטלו בעת השגתה השפע ההוא, עם כל זה נשאר בה שלימות במה שהשיגה *בהם, ויפול החילוף בזה בפחות ויתר כפי הכנת כל אחד ואחד:

ובביאור הסבה השנית נאמר, כי אנו צריכים לתת טוב טעם ודעת בהיות נפש המשכלת נאצלת מעולם העליון כמו שאמרנו והשיגה בדברים העליונים, איך נעלמו וננעלו הימנה שערי שמים בבואה אל זה העולם שאינה זוכרת כלל ממה שהשיגה ועיר פרא אדם יולד, ואף בקנותו חכמה ומדות אינה משגת מעצמה אמתת הדברים העליונים מכוונים למה שהשיגה קודם, וכאלו אינה יודעת ואינה מכרת את עצמה כ"א במה שהשיגה וידעה בזה העולם לבד ונשכחו ממנה הצורות הראשונות שהשיגה קודם:

ועל זה נאמר, כי זה היה משלימות כוונת הבריאה של מין האנושי כי היתה הכוונה לברוא מין שיהיה מורכב מלמעלה ולמטה, והם הנפש המשכלת והחמר שיעבדו האל יתב' ויהיה להם שכר טוב בעמלם אם ייטיבו דרכיהם, ויענשו אם יעשו הרע בעיניו, והאלהים עשה שייראו מלפניו, כי שאר המינים של ב"ח אין להם שכל ואין ראוי שיענשו על הפעולות הגופניות המגונות, וכן המלאכים שהם עליונים אין להם שכר יותר בהיותם מקבלים עליהם עול מלכות שמים זה מזה, כי הם שכל פשוט ואין בהם חומר, אבל מין אנושי שיש בו הכנה עשות הטוב והרע ראוי שיגמל טוב ויענש על פעולות הטובות והרעות, ואם היתה הנפש זוכרת ויודעת במה שהשיגה קודם היתה קרובה ומוכנת ומזומנת לעבודתו ית' מצד מה שהשיגה בעולם העליון, והיתה קרובה לא' מן המלאכים ולא היתה לה שכר כל כך כמה שנתקרבה לעבודתו יתב' בעוה"ז, גם כי היא מורכבת בחמר, אבל בהיותה נעדרת בהיותה בגוף ממה שהיתה שלימה קודם ועם כל זה משלמת עצמה בזה העולם יש לה יתר שאת ומעלה על חכמתה והטבת מדותיה:

ואפשר כי אדם הראשון להיותו יציר כפיו של הקב"ה, וחוה שבנאה הקב"ה, היתה בריאתם בזה האופן, כי נפשותם בפרט נפש אדם הראשון שנאמר עליה (בראשית ב') ויפח באפיו נשמת חיים לא נעלמו ממנה סתרי החכמות שהשיגה קודם, ובחכמה זו שהיתה בה מעת יצירתו קרא שמות לכל הבהמה ביום שנברא, והיתה יודעת ומשגת וזוכרת ממה שהשיגה קודם באתה לאויר העולם הזה. ולכך היה משכנה בגן עדן, וכך היה ראוי שיהיו ג"כ הבאים אחריו נמשכים ממנו ונולדים מזכר ונקבה, ועם כל זה יהיה להם שכר טוב בעמלם בהיותם מורכבים בחומר ויש להם יכולת להטות עצמם לצדו ולא יאבו שמוע לו, וכשחטא אדם הראשון שעבר על מצותו ית' נדחה ממחיצתו וננעלו ממנו שערי שמים, ושכח מה שהשיג קודם הבריאה וכאלו לא ידע בנפשו כ"א מאותו יום שנברא, ולכן גורש מגן עדן שהיתה משכנו בזמן שהיתה נשמתו בהשגתה הקודמת, ועתה שנטבעה ביון מצולת החמר לא יכול לעמוד שם מצד חטאה, וכי נסתמו מעיניה מעינות החכמה נתגלו אליה הנהגת החושים הגשמים בנטותו אל החמר. וזהו שאמר הכתוב (שם ג') ותפקחנה עיני שניהם וידעו כי עירומים הם וגו', כי עד עתה לא היו נוטים אל הדברים החומריים כ"א מעט מזעיר לא כביר, ועתה בסבה הנזכר נפקחו עיניהם לכל הדברים הגשמיים ונמשכו כל הבאים אחריהם מזכר ונקבה על דרך זה, שלא ידעו בנפשותם כ"א מעת הבראם, וזו היא המיתה שגרם לו אדם הראשון ולדורות הבאים, כי מצד חטאו נשתנית הבריאה בנפשות כמו שאמרנו, והם קרובים יותר לחטוא לסבה כנזכר, ועם כל זה הוא שלימות יותר לצדיקים שיש להם שכר טוב בעמלם בהיותם כובשים את יצרם הרע עם התעלמותם, ממה שהשיגה נפשם קודם יותר ממה שהיה להם אם היתה להם ההשגה הראשונה כמו שכתבתי, ובסבת חטאו אין צדיק בארץ אשר

יעשה

בלילה למטה מן הארץ אלא נכנסת לתוך עובי הרקיע במערב וחוזרת למעלה מן הרקיע עד מזרח ויוצאת ממזרח מתוך חלון שבעובי הרקיע, ואדם הראשון חשב שתחזור החמה מלמטה ולעולם תראה בארץ, וכשראה ששקעה חשב שחשך העולם בעדו וכשעלה עמוד השחר אמר מנהגו של עולם הוא כך לילה ויום ולא כמו שחשבתי קודם שלעולם יהיה יום, ואז עמד והקריב שור שקרניו קודמות לפרסותיו, להורות כי האל ית' ברא עולמו בחסד וברחמים והוא מקבל תשובת השבים, שהוא חשב שמיד היה נפרע ממנו על שעבר על ציוויו, וראה עתה שהאריך לו וקבל תשובתו שנחם על רעתו ובכה כל הלילה ולא החריב העולם על חטאתו אלא עדיין כמנהגו נוהג, ובראותו כי מנהגו של עולם היה שישמשו יום ולילה אור וחשך, ראה כי היה רמז על כי מי שחשך עליו היום שחטא יש תקוה לאחריתו שיצטער ויצום וישוב אל ה' וירחמהו ויאיר חשכו שיקבל תשובתו, כי על תנאי זה ברא את העולם, ולזה הקדים שור שקרנותיו קודמות לפרסותיו, כלומר של מעשה בראשית שנבראו בקומתם ולפיכך קדמו קרנותיו שהרי עמו נוצרו ויצאו תחלה מן הארץ, זהיינו שור פר ביום שהיה שור שור בן יומו קרוי שור היה גדול כפר, ואת זה הקריב, כי היה אפשר לומר כי היו ביום ההוא ג"כ שוורים אחרים שנתעברו ונולדו באותו יום כמו אדם הראשון שעלו למטה ב' וירדו ד', ולא רצה להקריב כ"א מאותם שלא נולדו מזכר ונקבה אלא שנבראו בקומתן, להורות על הבריאה שברא האל יתברך כל הדברים בשלימותם ורוצה בקיומם, ואם יחטאו יעבור על חטאתם כשיחזרו בתשובה, ויקבל שחיטת הקרבן השלם בבריאה במקום האדם שהיה שלם בבריאה יציר כפיו של הקב"ה, ורמז הקרנים שהם קודמים לפרסות, כי כמו שקרנים למין הבהמה הם לה מגן וצנה שיהיה לה קיום, כן הנפש המשכלת שבאדם והיא כמו קרן הוד בין עיניו, היא לה מגן וצנה לשום לו לאדם שארית בארץ ולהחיותו בשכלו הזך, שאם יחטא ידע וישכיל בנפשו כי התשובה קדמה לעולם ושהוא ית' מקבל שבים, ויכניע כח החומר שהוא דומה לפרסות שיהיה מוכן לעבודת השכל והיא עבודת האל יתברך, כי השכל היא התחלה והעיקר והחומר הוא הסוף והטפל כמו הפרסות לערך הקרן, והבל בנו למד ממנו והביא גם הוא מבכורות צאנו ומחלבהן וישע ה' אל הבל ואל מנחתו וגו' (בראשית ד') כי הבכורות אותם שנבראו הם עצמם ולא נולדו מזכר ונקבה והם שלמי היצירה, כי בקומתם נבראו וקדמו קרניהם לפרסותיהם, ובהיות כוונתו שלימה וקרבנו תמימה כתוב (שם) וישע אל הבל כלו' לכוונתו השלימה, ואל מנחתו והוא הקרבן התמים, וקין הביא מפרי האדמה ממה שצמחה האדמה אח"כ, כמו שאחז"ל מן הפסולת משל לאריס רע אוכל את הבכורות ומכבד למלך בסייפות, ולכך אמר ואל קין ואל מנחתו לא שעה, כי כמו שמנחתו היתה גרועה שלא היתה ממבחר אותו המין שהוא אותו שנברא ביום המיוחד לו מששת ימי בראשית, כך מחשבתו לא היתה שלימה שלא ייחס הבריאה להשי"ת אלא שעולם כמנהגו נוהג, ולזה לא הביא כ"א ממה שהיתה צומחת האדמה ולא ממה שנבראת בתחלה, שהיה ידוע לו לפי קבלת אביו אדם הראשון שכל הצמחים עמדו בפתח קרקע ולא יצאו עד שהתפלל עליהם אדם הראשון וכמו שאחז"ל, והוא לא האמין לו, ומפני כי קרבן אדם הראשון והבל בנו היו מהדברים שנבראו בששת ימי בראשית כמו שאמרנו, לא הוצרכו לבנות מזבח לקרבנם, כי היה ידוע ממשות הקרבנות שהיה מכוון לה' ית', אבל נח שמה שהקריב היה מן הנולדים מזכר ונקבה הוצרך לבנות מזבח, להורות כי הקרבן ההוא היה לשם השם, ולכן כתוב בנח (בראשית ח') ויבן נח מזבח לה' וגו', ומשם והלאה האבות ע"ה וכל הבאים אחריהם בנו מזבחות לקרבנות להורות כוונתם כי היא להקריב קרבן לה' שאין העבודה ראויה לזולתו:

וכן התפלה נקראת עבודה שהיא מיוחדת להשם ולא לזולתו כמו העבודה, וכמו שראינו ג"כ האבות והקודמים והמאוחרים להם שהתפללו שהיתה תפלתם מכוונת להשם, כי לו יאות התהלה כי הוא סבת הכל:

והראיה מן התורה שהעבודה היא לאלהים, כל התורה מלאה מזה, ממה שמזהיר ומצוה אותנו לעבדו והעידה על כל אותם שקרבנו לעבודתו, ואמר בקרבן (ויקרא א') אדם כי יקריב מכם קרבן לה', ואמר יותר בפירוש (שמות כ"ב) זובח לאלהים יחרם בלתי לה' לבדו, ואמר בתפלה (דברים י"א) ועבדתם את ה' אלהיכם (שם כ"ג) ולעבדו בכל לבבכם וגו':

פרק תשעה עשר

העיקר השני הוא, כי האל יתברך משפיע שפע נבואה לראוי ומכין עצמו לה, וזה ברצון אלהי כמ"ש הרב המורה ז"ל פרק ל"ב מחלק ב', ואמר הכתוב בהודעת עיקר זה (שם י"ח) נביא אקים להם מקרב אחיהם וגו', ובמדות הנבואה ואמתתה כתב הרב ז"ל פרק ל"ו שהוא שפע שופע מהשי"ת על כח הדברי תחלה ואח"כ על הכח המדמה וזה באמצעות השכל הפועל:

והסבות למציאות הנבואה חמשה: הראשונה כי האל יתברך לא ימנע טוב מבעליו, וכשיוכן האדם בחכמתו ומדותיו לנבואה יושפע עליו שפע נבואיי להורות על מעלת נפשו שהגיעה למדרגה העליונה של האדם ותכלית השלימות אשר אפשר שימצא למינו. השנית כי גם שמצד השכל יושג מציאות השי"ת והשגחתו ויושרו בהנהגת העולם

לא ידעו ואשר לא ראו את מוסר ה' אלהיכם וגו', ואמר (שם לא) כי ידעתי אחרי מותי כי השחת וגו', ונצטרכו לנביא יזהירם מפי האל יתברך ולא יספיק להם האזהרות הכתובות כבר בתורה מענין העונש המגיע לעובר על דברי השם יתברך, כי טבע האדם ויצרו להשליך אחרי גוו הדברים הנושנים ולא יחוש לעונש המוטל עליהם, בפרט בראותו לפעמים ברוב הדורות אשר יש צדיקים אשר מגיע אליהם כמעשה הרשעים וכן להפך, וכשהוא מוזהר מחדש על הענין ההוא בעצמו על ידי נביא מפי השם אז הוא חרד וירא על דבר האל יתב', אשר השגיח בו וחמל עליו לחזור ולהתרות בו לטובתו פן יענש, וזהו התועלת שהגיע לישראל במ"ח נביאים ושבע נביאות שעמדו להם לדורות להוכיחם ולהזהירם על דברי התורה, מלבד התועלות האחרות שיש בחול שפע הנבואה על הנביא:

ובביאור הסבה החמישית והיא הודעת העתידות ועשיית הנסים והנפלאות, נאמר, כי גם בהיות צורך לנביא להוכיח ולהזהיר כמו שכתבנו למעלה, היה גם כן צורך ליעד על הבלתי שומעים מוסר מה שיקרה להם אם לא יחזרו בתשובה, כמו שראינו רוב הנביאים שהיו מיעדים לישראל ייעודים רעים אם לא ישובו בתשובה, וכן ייעודים טובים לטובים ולנזהרים, כי בזה היה נכנס מורך בלבב העוברים והיו שבים בתשובה, וכן השומעים לדברי הנביא היו מתחזקים באמונתם ע"י היעודים הטובים כשהיו מתקיימים:

וכן הנסים והנפלאות הן צורך להעשותם על יד נביא, אם בתחלה שעל ידי כך יאמנו דבריו, ואם אחר כך כדי שיהיו נכנעים לו לעבודת האל יתי', כמו שאירע לירבעם ביבשות ידו וחזרה לבריאותה על ידי תפלת הנביא, ומה שאירע לנביא שעבר על דברי עצמו, ונמצא בזה כי בזה היה לב האנשים מתקרב לאמונת ההשגחה והמשפט הישר מהאל יתי' על כל העולם, ונראה כי ענין היעודים נמשך מהשגת הנפש ומעלתה מעולם העליון, וכפי הסבה הראשונה, וענין הנסים והנפלאות נמשך ממעלת הנפש בהשיגה דרך נבואה הדברים העליונים לידע ולהודיע עיקרי האמונות, וכפי הסבה השנית:

פרק עשרים

ואחר הודעת הסבות החמשה, נאמר כי הן הן הראיות מן הסברא למציאות הנבואה:

ולזה נלך לראיה מן המוחש והיא מן הנביאים שעמדו להם לישראל להוכיחם ולהזהירם למוטב, והם מ"ח נביאים ושבע נביאות כמו שאמרו במס' מגלה, והרבה נביאים נתנבאו להם לישראל כפלים כיוצאי מצרים אלא נבואה שלא הוצרכה לדורות לא נכתבה, וכמו שאמרו שם, וענין אמיתת הנבואה מן החוש היה, ממה שראינו התקרבותם אל האלהים והכין עצמם לנבואה בחכמה ובמדות והגדת הדברים העתידים והתקיימם, וכמו שנא' על שמואל (ש"א ד') וידע ישראל מדן ועד באר שבע כי נאמן שמואל לנביא, לא שנה ולא נפל מכל דברו ארצה, וכן כל נביא בדורו ובעירו היה ניכר וידוע כי מנעוריו נתגדל ביראת ה' ונלקח מלאה ימינו, ועל ידי הכנותיו הטובות היה מושפע מנבואה, ועל ידי הייעודים שהיה מיעד והיו מתקיימים היה נאמן לנביא, ולא ראינו שום סכל נעדר ההכנות שיתנבא, וכן לא ראינו שום רשע ואפילו יהיו לו הכנות החכמה שיתנבא, אלא הצדיק ומוכן לנבואה כשאומר דבר בשם השם ומתקיים נודע שהוא נביא, וכמו שאמרו על אביגיל שהיתה מכלל הנביאות, ממה שאמרה לדוד (ש"א כ"ה) ולא תהיה זאת לך לפוקה מכלל דאיכא אחריתי שתהיה לו לפוקה ומכשול וזו היא בת שבע ומסקנא הכי הוה שנכשל בבת שבע, וכמו שאמרו שם במגלה, נראה כי בחינת הנביא היא בקיום דבריו:

והראיה מן הכתובים על הנבואה, הוא מה שכתוב בתורה מצווי השם על אדם הראשון מכל עץ הגן ומה שאמר לו אחר שחטא מענין ענשו, כי פשט הכתובים ומדרשם בעונש אדם וחוה והנחש הכל נתקיים, וכן אמר ה' לנח (בראשית ו') קץ כל בשר בא לפני, ואמר לו עשה לך תבת עצי גפר וגו', ואני הנני מביא את המבול וגו', והיה מזהיר ומתרה בבני דורו על ייעוד המבול ולא רצו לשמוע ובא המבול כמו שהתרה להם על פי ה' מאה ועשרים שנה קודם, וכן האבות ע"ה נתנבאו ואמרו ייעודים לזמן רחוק ונתקיימו דבריהם, כמו ענין ירושת הארץ לבניהם ורבוי זרעם שהובטחו מהשם ית' ונתקיים, בפרט מה שנאמר לאברהם אבינו ע"ה (שם ט"ו) כי גר יהיה זרעך וגו' ואחרי כן יצאו ברכוש גדול ונתקיים, וכן כל מה שנאמר על ידי מרע"ה ועל ידי הנביאים הבאים אחריו:

ומפני שאחר נתינת התורה על יד משה רבינו היה נראה שלא היה צורך לשום נביא עוד, הודיע האל יתב' למשה כי יקים עוד נביאים בישראל וכמו שאמר הכתוב (דברי' י"ח) כי אתה בא אל הארץ אשר ה' אלהיך נותן לך לא תלמד לעשות וגו', לא ימצא בך מעביר בנו וגו', כי תועבת ה' אלהיך כל עשה אלה ובגלל התועבות האלה ה' אלהיך מוריש אותם מפניך תמים תהיה וגו', כי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו ואתה לא כן נתן לך ה' אלהיך נביא מקרבך מאחיך כמוני יקים לך ה' אלהיך וגו', הנה סדר הפרשה מורה ראשונה כי הנביא שיקים ה' יהיה מקרבם ומאחיהם אחר שירשו את הארץ, כי לא ישרה שכינתו על נביא כי אם בארץ ישראל והטעם להורות כי ארץ ישראל

מיוחדת

יעשה טוב ולא יחטא, כי אי אפשר להנצל ולהיות נזהר לעולם בלי הפסק מהדברים החומריים בהיות הנפש מוטבעת בו ואינה יודעת בעצמה כ"א במה שהשיגה בזה העולם כמו שנזכר, והיה חטא זה סבה לשרוב העולם בכל הדורות הם רשעים ובני עליה הם מועטים, ולא שכר הצדיקים שהוא יותר אחר שחטא אדם הראשון בהפסד עונש הרשעים שהם רוב העולם בכל הדורות, וצדיק הוא יסוד עולם:

ובענין התעלמות הנפש ממה שהשיגה קודם אפשר על ב' פנים. אם היא נבראת ונחצבה ממחצבה אז בזמן שניתנה בגוף, היא כנער היולד שאינו זוכר כלל מימי קדם קטנותו עד שיעמוד על השגת חושיו ופעולת כח הדמיון והוא כבן חמש או שש שנים, ואם הנפש היא ברואה מקודם, וכמו שאמרו חז"ל, ובפרט נפשות הצדיקים שנבראו קודם בריאת העולם כמו שדרשו על פסוק (דה"א ד') עם המלך במלאכתו וגו', יהיה ענין ההתעלמות והשכחה ממה שהשיגה קודם כמו הזקן ששכח תלמודו מחמת אונסו, והאונס שלה היא היותה נחצבת מתחת כסא הכבוד והסיעו אותה אל קנה אחר השפל לה והוא טפת הזרע, וזהו מה שאמרו ז"ל (נדה ל') בא מלאך וסטרו על פיו ושכחו כל התורה כולה שנאמר לפתח חטאת רובץ:

ואחר שנודע טעם התעלמותה ממה שהשיגה קודם נחזור לביאור הסבה השנית, והיא שרצה האל ית' להשפיע שפע נבואיי על המוכנים, כדי שיעידו בפי' על מציאותו ית' והשגחתו בזה העולם, כי השכל האנושי אינו מספיק להשגת דברים אלו על אמתתם ובפרט המון העם שאין מוציאים שכלם מן הכח אל הפועל ישתבשו באמונות אלו, ולכך היה רצונו ית' להעמידם על האמת על ידי המוכנים לנבואה שיאמינו ויקבלו מהם כי יש דין ויש דיין, ויש עולם אחר, ויש שכר טוב לצדיקים ועונש לרשעים, כי יהיו מקובלים דבריהם יותר בהודיע להם שישיגו הענין בשפע נבואיי, ממה שהיו מאמינים דבריהם על דרך הודעה מה שהשיגו בדרך המחקר, והנביאים עצמם אינם סומכים על מה שהשיגו קודם בחקירתם כמו שהם סומכים על מה שראו והשיגו בנבואה:

ובביאור הסבה השלישית, והיא שע"י הנבואה יודעו הדברים הנרצים אצל השי"ת מהבלתי נרצים, נאמר, כי כבר ביאר סבה זו בעל העיקרים ז"ל מאמר ג' פרק שביעי, ואני אוסיף עליה דברים ואומר, כי יש חילוף בהודעת הדברים הנרצים אצלו ית', כי הדברים שהשכל מחייבם בעשות הטוב והרחקת הרע לא היה צורך להודיעם כ"א להודעת חומר העונש הבא על העובר וגודל שכר המקיימם, והם שבע מצות בני נח שהודיע להם שחייבים מיתה על כל אחד מהם. והודיע לנח בזמן המבול כי קץ כל בשר בא לפני וגו' והנה הוא משחיתם את הארץ, וא"כ כבר השיגו מדעתם שהיו העבירות החמורות כמאסות אצלו יתברך, ולא נתחדש בהם כ"א הודעת גודל העונש, ובדברים הנרצים אצל השי"ת שאין השכל מחייבם יש צורך לנביא שיודיע רצון האל ית' בהם, ומפני שאין שינוי בחקו ית' והדברים הנרצים אצלו בזמן אחד הם נרצים אצלו לעולם, אמרו חז"ל (יומא כ"ח) שאברהם אבינו קיים כל התורה כולה כמש"ה עקב אשר שמע אברהם בקולי וגו', אלא שרצה להאריך בביאור רצונו ית' בכל הדברים בפרסום עד אשר יגיעו ישראל להיות המון רב ששים רבוא, כדי שיתפרסם לכלם רצונו ית' במצות ואזהרות ויקבלום עליהם ועל זרעם ועל כל הנלוים עליהם, ועיקר ההודעה במצות ואזהרות שהשכל מחייבן, הוא הודעת ערך השכר והעונש הבא עליהן, ושאר המצות והאזהרות שאין השכל מחייבן כמו החקים שנעלם טעמם, עיקר ההודעה בהם היא עצמות הדברים ושהוא עובר על מצות מלך:

ובביאור הסבה הרביעית נאמר, כ"א לא היה צורך הנביא כ"א להודעת הדברים הנרצים והבלתי נרצים, וכמו שכתב הרב בעל העיקרים ז"ל פרק שמיני, לא היה צריך שיקום עוד נביא לעולם אחר משה רבינו ע"ה, כי על ידו נודעו כל הדברים הנרצים אלו והבלתי נרצים בענין המצוה והמוזהר, וכמו שאין שינוי בו ית' כן לא יפול שום שינוי בדברים הנרצים והבלתי נרצים אצלו. ולזה הזהירה תורה (דברים י"ג) לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו וגו' והתורה היא חקת עולם והיא מורשה לקהלת יעקב שמשמשת והולכת עד סוף הדורות, וא"כ בענין הנרצה או בלתי נרצה אצלו ית' לא היה צריך שיקום עוד נביא אחר מרע"ה, אלא מפני מה שמגיע מהם שלימות ותועלת להם ולדורות מהסבות החמשה שזכרנו דרך כלל, אשר מכללם היא הרביעית הזאת שיש צורך לנביא להזהיר בכל דור ודור ולצוות שלא יעברו על מה שנצטוו בהר סיני על ידי משה, שידוע שהוא הנרצה אצל השם ית', ושהעוברים ישובו בתשובה וכמו שצוה אותם הנביאים מלאכי ע"ה (מלאכי ג') זכרו תורת משה עבדי וגו', ואמר הנה אנכי שלח לכם את אליה הנביא וגו' פן אבא והכיתי את כל הארץ חרם, אם לא ישובו בתשובה שלימה, וגם כי הם מוזהרים ועומדים על ידי מרע"ה שלא יעברו ואם יעברו ישובו בתשובה, היה מרחמי האל ית' לחזור ולהתרות בהם על ידי נביאיו בעת הצורך, כי יצר לב האדם רע מנעוריו, ואחר שימותו דור המדבר שראו את מוסר ה' את גדלו ואת ידו החזקה וכו', יקומו דור אחר אשר לא הכין לבו ולא נאמנה אל אל רוחו, וכמו שאמר מרע"ה (דברים י"א) וידעתם היום כי לא את בניכם אשר

לא

הנרצים והוא קיום תורת משה, וכן מה שלוה ומזהיר לפי שעה, וזהו לשון הקדשתיך כי מזה נמשכה הקדושה, ועל השתי הסבות מתוכחת העם והגדת העתידות והנסים אמר נביא לגוים נתתיך שתוכיחם ותודיעם כל אשר אצוך:

ואיפשר כי על אלו הסבות החמשה נקראו הנביאים בחמשה שמות, נביא, רואה, חוזה, צופה, מלאך, כי איפשר ליחס כל שם מאלו שיורה על כוונת סבה אחת מהסבות הה' שזכרנו, ונתאמתה הנבואה מן החוש ומן הסברא ומן הקבלה והוא מהוראת הכתובים כמו שכתבנו:

ועל מה שכתב הרב ז"ל כי הראוי לנבואה ומכין עצמו לה איפשר שלא ינבא אלא ברצון אלהי, וזה אצלו כדמות הנפלאות כמו שכתב פל"ב, אומר אני כי מצד שתי הסבות הראשונות שהם להורות על מעלת נפשו, ושישיג מציאות ה' והשגחתו ויושרו, לא ימנע השם הטוב ההוא מבעליו המוכן בזמן שאיפשר שינבא, אבל בענין הודעת הדברים הנרצים והודעת העתידות והאזהרה לעוברים שבכל דור ודור שהם ג' סבות האחרות, איפשר שלא ינבא בהם כי אם ברצון אלהי, כי מה שתלוי באחרים לא ישיגהו האדם מעצמו, כי אין שליח נעשה שליח אלא ברצון ורשות משלחו, והוא ית' בוחן לבות וכליות יודע ומכיר על יד מי ישלח שליחותו, אבל להשגת מה שראוי לו בהיותו מוכן לא יבצר ממנו, ולפי זה לא נצטרך לומר כי הוא כדמות פלא מי שהוא מוכן לנבואה ולא ינבא, שאם הוא נביא להשגת עצמו כנזכר ינבא ולא ימנע ה' הטוב ממנו בזמן הנכון לנבואה, ואם הוא לענין הודעה אינו מוכרח שינבא כי אם ברצון אלהי ואין בזה פלא כמו שכתבנו, ומה שכתוב בברוך בן נריה (ירמיה מ"ה) אל תבקש לך גדולות, וכן מה שכתוב (איכה ב') גם נביאיה לא מצאו חזון מה' יהיה לענין השליחות לא לענין השגת עצמו, וכן מורה לשון גדולות אל תבקש שהוא הודעה לעם שהוא מתנבא בשם ה', וכן גם נביאיה לא מצאו חזון מה' להזהיר ולהודיע מה יעשה ישראל:

פרק אחד ועשרים

והעיקר השביעי כי מרע"ה הוא אביהן של נביאי' הקודמים אליו והמאוחרים והוא השיג מסודות הבורא יותר ממה שהשיג או ישיג שום אדם, וכמו שביאר הרב ז"ל פרק חלק וזה העיקר יתברר ג"כ מן הסברא ומן המוחש ומן הקבלה האמתית שהיא חמשה חומשי תורה ושאר ספרי הקודש ודברי רז"ל. והסברא היא מכמה צדדין. הראשון מצד התורה שניתנה על ידו, השני מצד האותות והמופתים שנעשו על ידו, השלישית מצד השבח שכתיבם אליו, הרביעית מצד הזמן והדור שהיה בו:

ובביאורם נאמר כי ההוראה היותר גדולה על מעלת נבואת משה רבינו ע"ה משאר הנביאים היא נתינת התורה על ידו, כי עליה השיג המעלות וההבדלים האדבעה שבין נבואתו לנבואת שאר הנביאים כמו שפירשם הרב ז"ל חלק ב', וזה מצד איכות ומהות התורה ומצד המקבלים אותה, אם מצד איכותה ומהותה בהיותה הודעת חקים ומשפטים לדיקים מושפעים מאתו ית' מה שאין כן בנבואת שאר הנביאים הקודמים והמאוחרים אליו, כי שום נביא לא נבא בנתינת חוק ומשפט לדורו, כי אם בקיום תורת משה ותוכחה לדורו על עוברם עליה, וכמו שאמר חותם הנביאים (מלאכי ג') זכרו תורת משה עבדי וגו', והוא דבר ידוע כי בהיות מרע"ה מצווה מפי הש"י החקים והמשפטים והתורות יהיה נודע לו טעמם וסודם, כי ע"ז עמד הימים אשר עמד בהר, והנביאי' שניבאו על קיומה אינם צריכים להודעת טעם מחדש כ"א מה שמקובל להם פה אל פה עד משה רבן של כל הנביאים, וכן היות התורה והמצות נותנים חיים לעושיהם בלימודם ועשייתם מצד מעלתם הוא הוראה על מעלת הנבואה שניתנו על ידו יותר מהנביאים האחרים, וזה הנרצה באומרו זכרו תורת משה עבדי אשר צויתי אותו בחרב וגו', שיזכרו טעמי התורה שניתנה על יד משה כי בהיותו עבדו היה נאמן ביתו כמו שאמר הכתוב (במדבר י"ב) עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא, ולו נגלה כל סתום, וכן מה שאמר אשר צויתי אותו בחורב יורה על מעלת התורה שנותנת חיים לעושיה בעולם הזה ובעולם הבא:

ומצד המקבלים אותה היא הוראה על מעלת הנביא שהיה סרסור בקבלתה מצד איכותם וכמותם, אם מצד איכותם בהיותם דור שכלו דעת שראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל בן בוזי הכהן, ובנתינת התורה שמעו כולם אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה, ונאמר עליהם (שמות כ"א) וכל העם רואים את הקולות וגו', דבר אתה עמנו וגו', ובכל הדורות מיום שנברא העולם עד סופו לא היה דור שלם בתורה כדור המדבר, כי לא ניתנה תורה אלא לאוכלי המן, ואם מצד כמותם בהיותם ששים רבוא א' מחמשים או אחד מחמש מאות לבד פחותים מבן עשרים שנה ויתרים על ששים שנה נולדים במצרים פ"ד נס בשעה אחת ביום של הקב"ה שהיה כמו פ"ד שנה שנשתעבדו נתברכו ורבו ופרצו שלא כדרך העולם, וכמו שאמר הכתוב ובני ישראל פרו וישרצו וגו' וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ וגו' וא"כ היתה כמותם זאת מעולה וחשובה מכמות דור אחר אשר בכמותם ויותר מכמותם, להיות רבויים ותולדותם שלא כדרך שאר דורות כנזכר, ועל זה זכו שתנתן התורה בדורם ושיהיו שלמים יותר מכל הדורות, וכל זה יורה על מעלת הנביא שהיה סרסור בקבלת התורה מצד המקבלים:

וכן מעלת כמותם נוכל לומר שהיתה יותר גדולה

בפיעל

מיוחדת לו ית' ואין לשום שר ומזל חלק בה ומפני כך נקראת נחלת ה', וכמו שאמר דוד (ש"א כ"ו) כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד וגו', כל מי שדר בארץ כמי שיש לו אלוה וכא"ל כמי שאין לו אלוה (כתובות קי) שאין שום שר ומזל שולט בא"י, וזהו אחר שיכנסו ישראל לארץ אז אין שום שר ומזל שולט בה שנאמר (דברים ל"ב) כי חלק ה' עמו וגו', ועל זה הבטיח הקב"ה לאברהם (בראשית ט"ו) לזרעך נתתי את הארץ הזאת וגו', כי כיון שהם חלקו גם כן הארץ שתהיה חלקו תהיה חלקם, ובעוד שהיו ז' אומות בתוכה לא רצה האל יתברך ליחדה לו שהיתה מלאה גלולים ועבודות זרות ותועבות אחרות, וכשחטאו ישראל רצה האל יתב' למוסרן ביד מלאך וגם ארץ כנען למוסרה ביד המלאך הממונה עליהם, וכמו שאמר (שמות כ"ג) הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמרך בדרך ולהביאך אל המקום וגו', ולבקשת משה אמר לו השם ית' (שם ל"ג) פני ילכו והניחותי לך, וכשהלכו המרגלים והוציאו דבה אמרו (במדבר י"ג) כי חזק הוא ממנו כביכול אפי' בעל הבית אינו יכול להוציא כליו משם, כלו' כי אפילו שהוא יחד שמו עליה ולא ישים שום שר ומזל בה לא יוכל לה, וכשנכנסו לארץ אז נתיחדה א"י לו ית' וכמש"כ בירושת הארץ (דברים ז) איכה אוכל להורישם לא תירא מהם וגו', לא תערוץ מפניהם כי ה' אלהיך בקרבך אל גדול ונורא, כלו' הוא לא יהיה השר שלך בארץ ישראל ולא ימנה שר תחת ידו דכתיב (דברי' יא) כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה וגו', ואמר ארץ אשר אלהיך דורש אתה תמיד עיני ה' אלהיך בה מראשית השנה ועד אחרית שנה, שנראה שאחר שירשו ישראל את הארץ יחדה ה' יתברך לעצמו, וע"ז אמר הכתוב (שם) כי אתה בא אל הארץ וגו', לא תלמד וגו', לא ימצא וגו', ובכלל התועבות האל וגו', מוריש אותם וגו', כי עד עתה היו בה התועבות האלה ועתה שאתה יורש את הגוים האלה שומעים אל מעוננים ואל קוסמים אתה לא כן נתן לך ה' אלהיך, כי הם ברשעתם היו עושים התועבות ועתה שה' אלהיך נותן לך הארץ והוא אלהיך בה ויחד שמו עליה לא תעשה כן, ומה שהם שומעים אל מעוננים ואל קוסמים לדעת את העתידות גם אתה יקים לך ה' אלהיך נביא מקרבך אליו תשמעון, כי הוא מגיד הדברים מצד האל יתברך והם נכונים ואמיתיים לא יפול דבר ארצה, ובהיות הארץ מיוחדת לו יתברך יתחייב שיקים לך נביא בה להורות על שהארץ מיוחדת לו ית' ולא לשום שר, והראיה שמשפיע שם שפע נבואיי על המוכן ולא במקום אחר:

ונחזור אל הענין כי מציאות הנבואה על המוכן הוא דבר מוחש ומפורסם בישראל והוא מכל הסבות שזכרנו, כי אותם שנתנבאו ולא הוצרך לכתוב נבואתם היתה סבת נבואתם על הסבה הראשונה להורות על מעלת הנפש, ושתגיע לסוף מדרגת שלימותה בהשגת הנבואה, וכן לחקוק בלבם אמונת העיקרים כפי הסבה השנית, ואותם שהוצרך שתכתב נבואתם היה לסבות אלו וגם לתשלום חמשה הסבות הנזכ', והנה השגת ישראל על הים היה משתי סבות הנזכ', וכמו שאמרו (במדרש) ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל בן בוזי, ואמר הכתוב בשירת הים עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה זה אלי ואנוהו אלהי אבי וארוממנהו. אמר ויהי לי לישועה על תשועת הנפש לחזור להשיג מה שהיה בכחה להשיג, ואמר זה אלי ואנוהו וגו', על הסבה השנית שהשיגו מציאות השם עין בעין ולא הוצרכו לשאול זה לזה אלא כולם הכירו אותו בהשגת הנפש קודם בואם לעוה"ז, ואמרו זה אלי שידעתיו מקודם שהוא אלהי אבי מצד הקבלה שעשה עמהם נסים ונפלאות ולכך אני מחוייב לרומם אותו. והסבה השלישית והיא הודעת הדברים הנראים אצל השם ית', נתבארה על יד משה רבינו ע"ה שקבל תורה מסיני ונאמר לו בתחלת נבואתו תעבדון את האלהים על ההר הזה, והיא עבודת קבלת המצות והאזהרות, וכן הסבה הרביעית והיא צורך תוכחת המון העם לירא' השם יתברך נתקיימה במשה רבינו ע"ה שהוכיח את ישראל וקרבם לעבודתו ית', משה זכה וזיכה את הרבים. וכן הסבה החמישית מהייעודים והגדת העתידות ועשיית הנסים והנפלאות כולם נתקיימו בנבואתו, וכמו שמבואר בתורה ונאמר לו בתחלת נבואתו (שמות ג') ועתה לכה ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי בני ישראל ממצרים והוא קיום ייעוד אבותינו הקדושים, ואמר (שם) ושלחתי את ידי והכיתי את מצרים וגו' בכל נפלאותי וגו'. ונתתי את חן העם וגו'. והוא קיום ייעוד ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, וכן שאר הנביאים שנתנבאו לישראל ונכתבה נבואתם היו בהם סבות שזכרנו לבד סבת הגדת הדברים הנראים במצות ואזהרות, כי לא היה צריך כי אם להזהיר ולצוות על מה שכתוב בתורה כמ"ש מלאכי (ג') זכרו תורת משה עבדי וגו', וכן דברים הנראים אלו לפי שעה ולא לדורות שאינם מכלל התורה שהיא מורשה, וכמו שנתבאר בקבלת הנביאים ואמר האל ית' לירמיה (א') בטרם אצרך בבטן ידעתיך ובטרם תצא מרחם הקדשתיך נביא לגוים נתתיך, הנה שכלל במה שאמר בטרם אצרך בבטן ידעתיך השתי סבות הראשונות, וכן מעלת הנפש והשגתה קודם בואה לזה העולם בדברים העליונים והם היסודות והעיקרים, ועל זה אמר בטרם אצרך בבטן ידעתיך, להורות מעלת הנפש קודם הלידה, וכמו כן אמר ידעתיך ידיעת הבורא יתברך אותה וידיעתה אותו, ואמר ובטרם תצא מרחם הקדשתיך על הסבה השלישית והיא הודעת הדברי'

הנראים

שהם חמשים או ת"ק פעמים יותר ממאה ועשרים רבוא יוצאי מצרים לבד הנשים כנזכר, ונולדו כולם אחר שנולדה מרים שהיתה תחלת זמן השעבוד כמו פ"ד שנה קודם יציאת מצרים, ואי אפשר שהיה כזאת בישראל בדורות הבאים שירבו ויפרו המון רב כזה במעט מן השנים הנז', ולא נעשה פלא זה לדור זה אלא מפני שהיו עתידין לקבל התורה מפי הגבורה, וכמו שהיה דרך פלא השגת כולם מעלת השמיעה מפי הגבורה אנכי ולא יהיה לך כן היה דרך פלא יציאתם לאויר העולם בזמן קצר כזה, והפלא הראשון היה סבת הפלא השני, ועל זה אמר הנביא ע"ה (מיכה ז') כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות וכן אמר הכתוב (תהלים קט"ו) ה' זכרנו יברך יברך וגו' את בית אהרן וגו' הקטנים עם הגדולים, והוא מכלל זה הלל הנאמר ביציאת מצרים, ונראה כי עיקר מה שנתברכו ישראל במצרים בכמותם היה בזכרים, כמו שפרעה לא גזר אלא על הזכרים כך הקב"ה ברך אותם, וכן כמו שעיקר השעבוד והעינוי לא היה אלא על הזכרים כך הרבוי לא היה אלא לזכרים שהיו יולדות ששה זכרים בכרס א', ולכך דרשו וחמושים עלו א' מחמשה שהיה ראוי שילדו א' או שנים על הרוב בכרס א' וילדו ו', והנה שבט לוי שלא נשתעבדו בו ולא היה בכלל פרו וישרצו ולא עלה אלא כמו חצי או שליש מה שעלה מנין כל שבט ושבט, ולמי שאומר א' מחמשים או א' מת"ק יפרש פרו וישרצו יותר מששה בכרס א', ולכך אמר על זמן זה ה' זכרנו יברך, כנגד מה שהם רצו למעט אותם ולהשליכם ליאור ולשעבד בהם, והראיה שאם היה ברבוי כדרך טבע העולם כל כך נקבות כמו זכרים או יותר כמנהג אם כן כשמתו בשלשת ימי אפילה חמשים פעמים או ת"ק יותר מששים רבוא, מסתמא לא מתו כי אם אנשים שהיו רשעים לא הנשים שהיו צדקניות, כמו שאמר בזכות נשים צדקניות יצאו ישראל ממצרים, ואם היו הנשים כאנשים שוים במנין אם כן היו ביציאת מצרים חמשים פעמים או ת"ק פעמים יותר הנשים מן האנשים, כי לא מתו מהן בשלשת ימי האפלה וגם לא במדבר כי לא נגזרה גזירה אלא על הזכרים וכולן נכנסו לארץ, ואם היו כל כך היה דבר פלא, ולא מצינו בזה רמז לא במקרא ולא במדרשות אלא ודאי נראה שהיה הרבוי כפי העינוי כמו שנזכר לאנשים ולא לנשים, ועל זה אמר המשורר ה' זכרנו יברך וגו', ואמר הקטנים עם הגדולים ירצה קטנים מבן עשרים וגדולים מבן ס' שהיו כל כך כמו מבן עשרים עד ששים, והפלגת רבויים במעט השנים על דרך פלא היה מפני שיהיו ראוים לקבלת התורה כמו שנזכר:

והרי כי מצד מעלת דור מקבלי התורה גם כן יש הוראה למעלת נבואת מרע"ה שניתנה על ידו ממעלת שאר הנביאים:

הצד השני מן האותות והמופתים שנעשו על ידו, וזה גם כן מצד כמותם ומצד איכותם, אם מצד כמותם הוא מבואר שאין בכל הנביאים מי שעשה כל כך מופתים כמרע"ה, וכלל כל מופתי הנביאים לא יגיעו כולם למופתים שנעשו על ידי מרע"ה במצרים, חזרת המטה לנחש וצרעת ידו והיות המים לדם ביבשה ועשר מכות שהיתה כל א' מכמה מכות, ויציאת מצרים וקריעת ים סוף שהיו בו עשרה נסים ומלחמת עמלק וענני כבוד ומן ובאר ונתינת התורה בקולות וברקים ועשיית המשכן שהיו כמה נסים בעשייתו ופתיחת הארץ ושאר נסים נגלים או נרמזים בכתוב, כלם ראיה על מעלת הנביא שנעשו על ידו:

ואם מצד איכותם הוא מבואר שהיו גדולים ומפורסמים יותר מהנסים שנעשו על יד שום נביא, בהיות כולם מפורסמים וידועים לכל ישראל ולכל מצרים ושמעו עמים כולם ירגזון, ובזה נכרת מעלת גדולת נבואת מרע"ה ואמתת התורה שניתנה על ידו, וכמו שכתוב ולא קם נביא עוד בישראל כמשה וגו', באר המעלות אשר היו לו על כל הנביאים, ואמר אשר ידעו ה' פנים אל פנים כי בזה נכללו כל ההבדלים והמעלות שבין נבואת משה לשאר הנביאים, ואמר (דברים ל"ד) לכל האותות והמופתים וגו' לפרעה ולכל עבדיו ולכל ארצו, להיות כמותם שהיו רבים ופרסומם לעין כל מבלי חולק, ולכל היד החזקה וגו' לעיני כל ישראל, כולל נתינת התורה וכמו שדרשו ז"ל, ושאר הנסים שנעשו לעיני כולם בלי שום חולק שיחלוק ויאמר שהיה דרך טבע אלא כלם היו נגד טבע העולם וטבע ד' יסודות שעליהם נוסד כל העולם וכמו שכתבו המפרשים ז"ל שהעשר מכות נחשבות ומיוחסות לד' יסודות אשר מעולם לא נעשו אותות כאלו והנביא יעד שיעשו דוגמתם לעתיד, אמר (יואל ד') ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש ותמרות עשן, שמורה שהמופתים יהיו גדולים שיהיו מופתים בשמים שהוא גשם החמישי כעמידת השמש למשה ויהושע וכארבעה יסודות בארץ ובמים שיהפכו לדם וכאש שיזיק וישרוף לרשעים וימיתם גם כן בהפכת האויר לתמרות עשן: **הצד הג'** מן הסברא על היות מרע"ה רבן של נביאים הקודמים והמאוחרים אליו הוא מצד השבט שנתיחס אליו והוא שבט לוי, כי לוי היה המובחר בקדושה שבבני יעקב אבינו שהיה עשירי קודש וכמו שדרשו חז"ל, והיה ראוי יותר מאחיו שיצא ממנו מי שיגאל את ישראל ותנתן התורה על ידו ומי שיגאל את ישראל משעבוד גדול כזה ותנתן התורה על ידו ראוי שיהיה רבן של כל הנביאים ושלא יקום נביא כמוהו, כדי שלא יוכל לחלוק על שום דבר מדבריו, וכדי שיהיה יותר ראוי ושלם בטבע בריאתו היתה אמו גם כן יוכבד בת לוי אשר ילדה אותה ללוי במצרים, לידתה במצרים והורתה בארץ

בפועל מכמות ישראל בכל הדורות הבאים שנתקיים בהם ככוכבי השמים לרוב וכחול הים וכעפר הארץ, מצד היות כל הנשמות העתידות לצאת מצויות במעמד הנבחר והקדוש, וכמו שאמר הכתוב בפירוש בכריתת הברית (דברים כ"ט) ולא אתכם לבדכם וגו' כי את אשר ישנו פה עמנו עומד היום ואת אשר איננו פה, כמו שדרשו חז"ל לרבות דורות הבאים וגרים העתידים להתגייר, וא"כ היתה כמותם אז כל מה שהיו באותו הדור וכלל כל הדורות הבאים, והיתה מעלת מרע"ה גדולה שהיה סרסור לכלם וידע כל מה שידעו כלם לעתיד, וכמו שאמרו אפי' מה שתלמיד אומר בפני רבו נאמר למשה בסיני:

ולהיות כמות דור זה על צד הפלא שלא כדרך שאר הדורות נתייחס ריבוים לאל ית' באומרו צבאותי וצבאות ה', ר"ל שנהיו צבאות ועם רב בדרך פלא על יד השם, וכן מה שנאמר (שמות ד') בני בכורי ישראל ירצה שנתברכו ונתרבו על ידו על צד הפלא, וכל זה היה בזכות יעקב אבינו ע"ה שהיתה מטתו שלימה וירד למצרים במתי מעט, כמו שכתוב (דברים י') בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה ועתה שמך ה' אלהיך ככוכבי השמים לרוב, כי הוא דבר זר לפי הטבע מע' נפש יתרבו כל כך במעט מן הזמן, ולזה אמר ועתה שמך ה' אלהיך כלו' ועתה במעט מן הזמן שמך ה' אלהיך ככוכבי השמים לרב על דרך פלא מצד אבותיך שירדו למצרים יעקב ובניו, ונוכל לומר כי בזכות מה שהיה יעקב אבינו נקי וטהור פ"ד שנה שלא ראה קרי מימיו וראובן היה טפה ראשונה שלו, כמו שכתוב (בראשית מ"ט) כחי וראשית אוני, זכה שיפרו וירבו בניו בכמות זה הזמן שנשתעבדו בהם במצרים כי מטעם שנשתעבדו בהם פרו ורבו שלא כדרך העולם וכמו שכתוב (שמות א') וכאשר יענו אותו כן ירבה וגו', ועל כן נקראו בני ישראל, כי בזכות ישראל אביהם פרו ורבו, כמו שכתוב ובני ישראל פרו וגו' ועל כן זכו לקבלת התורה ונאמר להם בכל פרשה דבר אל בני ישראל וגו':

והשתכל וראה השגחת השי"ת על הדור הזה שקבלו התורה שהוגבל והושוה זמן תולדותם לזמן מיתתם, שנולדו במ' שנה ומתו במ' שנה, יום לשנה כנגד מ' יום שעמד משה בהר לקבל הלוחות, וזמן תולדותם שהיה במ' שנה מתבאר ממנין בני ישראל מבן עשרים שנה ועד ששים שנה שהיו ת"ר אלף יוצאי מצרים שנולדו כולם אפילו הקטן שבהם עשרים שנה קודם צאתם ממצרים, והגדול שבהם נולד פחות מששים שנה קודם צאתם ממצרים, א"כ נולדו ת"ר אלף יוצאי מצרים מקבלים התורה במ' שנה, וכדי שלא תהא מדת פורענות יתירה על מדה טובה, כשנגזר עליהם שימותו במדבר האריך להם שימותו במ' שנה ולא ימות אחד מהם פחות-מבן ששים, כמספר השנים שהתחיל תולדותם עד שיצאו ממצרים שהיו ששים שנה, כי סבת תולדותם היה ליציאתם ממצרים לקבל התורה:

ועוד תשוב ותראה כי אלו המ' שנה שנולדו בהם ת"ר אלף יוצאי מצרים הם משגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלותם, שהיה כמו בן כ' עד היותו בן ששים, וכמו שטרם מכת השעבוד של ישראל במצרים שהיה כמו פ"ד שנה צין רפואת גאולתן פרחה, והוא תולדת שלשה האחים ורועים מרים אהרן ומשה, כן משגדל משה והיה ראוי להיות גואל בנתנו נפשו על ישראל שהכה את המצרי המכה את העברי ואמר ג"כ לרשע למה תכה רעך וברח מפני פרעה, מאז התחילו לצאת לאויר העולם כל יוצאי מצרים מבן עשרים שנה עד בן ששים, כי לא היה ראוי שיצאו לאויר העולם עד שיהיה להם גואל ראוי להוציאם ויקבלו התורה על ידו, ולא ראה משה שום אחד מהת"ר אלף איש עד שהיה בן שמנים שנה בעמדו לפני פרעה מלך מצרים, ולא נשתעבדו פרעה ועמו בשום אחד מהם בפניו כי עדין לא נולד אחד מהם כשיצא הוא ממצרים וברח מלפני פרעה, ועל זה היה לו יותר כח ויכולת להוציאם ממצרים ממה שהיה לאהרן אחיו שראה בסבלותם לעולם במצרים ולא היה ספק בידו להוציאם, ומפני שאין אחד מהת"ר אל"ף שיכיר למשה, אמר לו ית' לך ואספת את זקני ישראל וגו' (שם ג'), והזקנים שהם אותם שהיו נולדים כבר קודם צאתו וברחו משם יכירו אותו, כי הוא שראה בסבלותם ונתן נפשו עליהם בהכותו את המצרי ואמרו לרשע למה תכה רעך ושמעו לקולו, כמו שכתוב ושמעו לקולך ובאת אתה וזקני ישראל וגו':

וכן כל יוצאי מצרים פחותים מאתכם ויתרים על ששים כולם נולדו אחר שהתחילו לצאת לאויר העולם האחים הגואלים משה אהרן ומרים, והיו בני ישראל היוצאים ממצרים כמו מאה ועשרים רבוא, ששים רבוא מבן עשרים עד בן ס' נולדו במ' שנה, וששים רבוא היו מסתמא הפחותים מבן עשרים והיתרים על ששים עד שמונים שנה שהגיעו לגבורות, כי מסתמא כל כך נולדו בעשרים שנה הראשוני' של מרע"ה ובעשרים שנה האחרונים משעה שהיה בן ס' לשמנים כשבא למצרים שהם מ' כמו הארבעים האמצעיים שנולדו בהם ששים רבוא, אותם שהיו בזמן היציאה מבן עשרים עד בן ס', שהרי במ' שנה שהיו במדבר מתו כל יוצאי מצרים ת"ר אלף ונשארו בניהם תחתיהם אותם שהיו פחותים מבן כ' בשעת יציאתם, ואותם שנולדו תוך מ' שהיו כולם גם כן ת"ר אלף, וכמו שאמר הכתוב (יהושע ה') ואת בניהם הקים תחתם וגו' ולא נתוסף מנינם במ' שנה שהיו במדבר, ואם כן היו ישראל בזמן יציאתם ממצרים מאה ועשרים ריבוא מקטנם ועד גדולם כולם זכרים ולא יצאו אלא א' מחמשים או א' מחמש מאות,

שאר הנביאים שהיו באספקלריא שאינה מאירה:

והנה היות עתה הגעת זמן נתינת התורה מתבאר ממה שאחז"ל (פסחים קי"ח) דהני כ"ו כל"ח כנגד כ"ו דורות שעמד העולם בלא תורה בחסדו ית', שנראה שלא היה אפשר לעולם לעמוד קיים יותר אם לא תנתן התורה ומתחלה עלה במחשבה לפניו ית' שלא ליתנה עד אלף דור וכמ"ש הכתוב (תהלים ק"ה) דבר צוה לאלף דור ושראה שאין העולם מתקיים בלא תורה עמד וטרד תתקע"ד דורות או שתלן בכל דור ודור כמו שדרשו בחגיגה (דף י"ד) על פסוק אשר קומטו בלא עת וגו'. וענין מה שחשב מקודם שלא ליתנה עד אלף דור להורות על מעלתה כי לא היה איפשר קבלתם לשום נברא עד שיזדככו דור אחר דור עד אלף דור לפחות ויהיו ראויים לקבלתה, כמו שהשומר מצותיה זכותה עומדת לו לאלף דור וכמו שאמר הכתוב ולשומרי מצותיו לאלף דור, ולאוהבי השם יתב' לאלפים וכמו שאמר הכתוב ועושה חסד לאלפים לאוהבי וגו', וכשניתנה לכ"ו דורות שמאדם ועד משה זה אחר זה כבר היו נשלמים האלף דור שעלו במחשבה שתלן בכל דור שמעשרה דורות שמאדם ועד נח מקין ודורותיו עד המבול שהיו תרכ"ו שנה ולא נמנו כמה דורות היו מקין באלו התרכ"ו שנה ואמר שהיו כמה דורות שהרי קודם שהוליד אדם את שת תוך ק"ל שנה נולדו שבעה דורות לקין שנראה שהיו מולידים בני ע"ו או עשרים שנה, וכמו שכתוב בהם ויולד לחנוך את עירד ועירד ילד את מחויאל וגו' שנראה שמיד היו מולידים ואחר כך כתוב וידע אדם עוד וגו' ותלד בן וגו', וכן עד תרכ"ו שנה שעד המבול היו כמה דורות מקין שלא עלו בחשבון כ"ו דורות שכולם נמחו במבול ולא נשאר מהם זכר מה שלא היה כן בזרע שת שממנו הושתת העולם נח ובניו שנשארו אחר המבול, ומהם היו שבעים אומות והאבות ותולדותיהם, ואם כן קין שהיה חייב מיתה מיד והיה העולם מתקיים בשת ובניו הארץ לו האל יתברך כדי שיצאו כמה דורות שתולים בדורות שממנו עד המבול, והם עזי פנים שבדורות ההם שעליהם בא המבול כי בסבת חטא קין ראה שאין העולם מתקיים אם היו נמשכין כמה דורות קודם נתינת התורה ולכך התחיל לשתול האלף דור ממנו, וכן בדור אנוש שתל כמה דורות שלא נזכרו יותר ממה שהיו ראויים להיות והציף עליהם את מי הים ג' פעמים, כמו שאמרו במדרש עד פה תבוא וגו', וכן בדור הפלגה. וכדי שלא לתת פתחון פה לאומות העולם שתל גם כן מהם בבני ישראל כשהיו במצרים, למי שאומר וחמושים אחד מחמשה היו ד' דורות כי דור יוצאי מצרים היו ת"ד אלף ולא יצאו אלא החומש ממה שהיו, ולמי שאומר א' מחמשים היו חמשים דורות פחות א', ולמי שאומר א' מחמש מאות היו ת"ק דורות פחות א' במצרים, כל דור כיוצאי מצרים ומתו כולם בשלשת ימי אפלה שהם היו עזי פנים שבדור ישראל שתלן הקב"ה להשלים אלף דור קודם שתנתן התורה, ולמי שאומר א' מחמשים או א' מחמשה יהיו הדורות מבני קין ודור אנוש ודור הפלגה הרבה דורות עד שישלימו לאלף דור קודם מתן תורה, ויתקיים הכתוב שאמר דבר צוה לאלף דור, שצוה התורה אחר אלף דור ממש כמו שכתבתי ומתחלה עלה במחשבה שיהיו הדורות אלף זה אחר זה ממש וראה שאין העולם מתקיים וכו' עמד ושתלן באלו הכ"ו דורות, וכן כר' מדרשת הכתוב (איוב כ"ב) אשר קומטו שמדבר באותם התתקע"ד דורות, וכל אותם הפסוקים נדרשים על דור המבול ואומר עליהם אשר קומטו שכבר נקמטו כל אלו הדורות קודם מתן תורה. ואם כן נתבאר כי גם מצד היות מרע"ה בזמן נתינת התורה אף כי לא היתה נתונה על ידו יש לו יתר שאת ומעלה מכל שאר הנביאים שהיו קודם ואחר כך, ונתבארה ראיה מן הסברא בד' צדדין, ונלך אל ראיית המוחש:

פרק שנים ועשרים

ונאמר כי הראיה מן המוחש כי מרע"ה הוא רבן של כל הנביאים, מה שראו אבותינו יוצאי מצרים [illegible] וספרו לנו מה שנתפרסם אצלם מן הנסים הגדולים [illegible] משה רבינו במכות מצרים שידעו וראו המכות במצרים והפלא ה' בינם למצרים שלא נגעו בהם, כי זה היה מופת גדול לגודל הנס ושהיה מאתו יתב' כמ"ש במכת ערוב (שמות ח') והפליתי וגו' את ארץ גשן וגו' למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ, להפריש ולהבדיל בין ישראל לביניכם, וכולם היו יודעים כל מכה ומכה שהיה מביא משה על מצרים אימתי יבואנה ואימתי יסירנה מהם ושבהם לא יגע רע. ואיפשר לפרש ענין זה על מ"ש הכתוב (שם ו') וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים להוציא וגו', כי צוה אותם שיודיעו לבני ישראל קודם המכה שיביא על פרעה ואחר כך יבוא אל פרעה, כמו שכתוב בכלם בוא אל פרעה ואמרת אליו וגו' כדי שיצאו ישראל נקיים ממצרים בלי שום צער, וכמו שאמר אחר כך ונתתי את ידי במצרים והוצאתי את צבאותי וגו' בשפטים גדולים, כי אינו צריך עתה להודיע לנו שיוציאם ממצרים אלא שיוציאם מכלל מצרים במכות כי אפילו צער בעלמא או פחד מהמכה לא יגיע, ולא שימעיט המכה בשביל שלא תגע בהם אלא תהיה גדולה המכה ואפי' הכי לא תגע בהם, וזהו הנרצה באומרו והוצאתי את וגו' בשפטים גדולים, כי הגם שהשפטים יהיו גדולי' אוציא ואבדיל את ישראל ממצרים, ובזה ידעו מצרים כי מאתו הם, כמו שכתוב וידעו מצרים כי אני ה' בנטותי

את

כנען, ולקחה עמרם לו לאשה, אף על פי שהיתה דודתו כי לא היתה אחרת מבנות לוי ראויה לו כי לא ירדו למצרים נשים מזרע יעקב כי אם סרח בת אשר ויוכבד שהשלימה מנין ע' נפש, שאם היו שום בנות לשבטים לא היה צריך שתשלים יוכבד מנין ע' כיון שנולדה במצרים, ומכאן שלא נולדו תאומות עם כל שבט אלא כנעניות נשאו שאם היו נשי השבטים גם כן בנות יעקב הרי היו יותר משבעים בלא יוכבד שנולדה בין החומות, וכן פי' רש"י ז"ל (בראשית מ"ו) כל נפש בניו ובנותיו וגו' סרח בת אשר ויוכבד בת לוי, נראה שלא היו בנות אחרות כשירדו למצרים, ואף על פי שאחר כך נולדו לקהת במצרים עמרם ואחיו ומסתמא נולדו לכל בניהם עוד בנים ובנות, לא לקח מבנות גרשון ומררי בנות אחי אביו או מבנות אחיו יצהר חברון ועוזיאל, מפני שהיה יודע שבניו יהיו רועי ישראל ועל ידיהם יצאו ישראל ממצרים רצה ליקח את יוכבד שהיתה בת לוי ממש וקרובה יותר לקדושת לוי משאר הבנות, וכן מפני שהיא היתה משלמת מנין שבעים נפש, להורות כי היו חשובים כשבעים אומות ויותר ולא ישלטו עליהם אומת מצרים לעולם ויהיו נגאלים ע"י בניה של יוכבד שהיתה הורתה בארץ כנען שלא במקום שעבוד ובא"י, לרמוז חזרת ישראל לארצם על ידי בניה משה אהרן ומרים והיא עצמה תחזור עמהם מקום שהיתה הורתה ולידתה בין החומות לרמוז על היותם עומדים ומצפים זמן הישועה מן החומות שיצאו משם ביד רמה, ומפני שעיקר הגאולה ונתינת התורה היתה על יד משה רבינו נעשו כמו נישואים מחדש כשנולד הוא להורות כי עיקר מה שלקח עמרם יוכבד דודתו היה בשביל מרע"ה שהיה רועה של כל ישראל ולכך תלה את שניהם בלוי ואמר (שמות ב') וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי ותהר האשה וגו', להורות כי מצד היות שניהם מבית לוי יצא מהם אור העולם מרע"ה ונולדה בכניסתן למצרים וחיתה עד זמן יציאתם, ויותר לרמוז כי לידתה היתה לצורך כניסה ויציאת ישראל ממצרים שבניה יגאלו אותם וכאלו היתה שומרת וממתנת אותם כל זמן עמרם שם מכניסתם עד יציאתם, וכמו שאמר הכתוב ושם אשת עמרם יוכבד בת לוי אשר ילדה אותה ללוי במצרים, לידתה במצרים והורתה בארץ כנען ותלד לעמרם את אהרן ואת משה ואת מרים אחותם, כי סיבת לידתה בזמן כניסתם למצרים היה להוליד הבנים הגואלים כמו שנזכר, והיו שני חייה ר"נ שנה לפחות מזמן ירידת ישראל למצרים עד יציאתם שהם רד"ו שנה ועוד מ' שנה שעמדו במדבר עד שנכנסו לארץ הם ר"נ, והם כנגד ימי שני חיי שלשת בניה הגואלים בזמן גאולתם, משה פ' אהרן פ"ג מרים פ"ו הם ר"ן פחות א', והיו ימי שני חייהם בזמן הגאולה בזמן שהיו ישראל בשעבוד במצרים וזמן שהיו במדבר עד שנכנסו לארץ שהם ר"ן כמו שנזכר, והיה זמן שעבוד ישראל וגאולתם ועמידתם במדבר רמוז בימי שני חיי הגואלים בזמן שגאלו את ישראל. ואיפשר כי זה היה הסימן הנמסר בידם מאבותיהם פקד פקדתי אתכם, כל מי שיבאר אותם ויתחיל באלו האותיות פ"ה פ"א שהוא סימן שנותיהם ידעו כי הוא הגואל ואז ראו כי שנות משה אהרן ומרים היו מורים על זמן עמידתם במצרים ובמדבר שכבר היה מסורת ביד קצתם גם כן ארבעים שנה שיתעכבו במדבר וראו שכפי שנותיהם הגיע זמן הגאולה, ולזה כתוב מיד ויאמן העם וגו', וכן כל ימי חייהם וימי חיי אביהם עמרם שהיו קל"ז רמוזים במקום שרמוז השעבוד, שאמר הכתוב (בראשית מ"ב) רד"ו שמה ושברו לנו משם, סימן השעבוד רד"ו וסימן שני הגואלים השלשה שהיו שי"ג פחות א' ושני אביהם קל"ז הם תק"ו שלמים כמנין שברו, כאלו אמר רד"ו שמה בשעבוד ושבר"ו לנו משם, כי ע"י הגואלים שיהיו לנו שמנין שנותיהם כמנין שברו, כי כלם השלימו שנותיהם ונכנסו לשנה האחרת ונמצא מנין שנותם שבר"ו תהיו נגאלים כשישלמו רד"ו: הצד הרביעי שמשה הוא רבן של כל נביאים, הוא מצד הזמן והדור שהיה בו, שהיה אחר כ"ו דורות שנברא העולם ולא נתקיים אלא בחסדו ית' כמנין שמו ית', והני כ"ו כי לעולם חסדו כנגד כ"ו דורות אלו, כי רצה האל ית' שיצאו כל האומות לפועל בעולם שבעים אומות מבני נח ואחר כך ישמעאל ושאר בני קטורה מאברהם ועשו מיצחק ואחר כך יצאו בני יעקב ברורים מכל פסולת ראוים לקבל התורה, אחר שהגיעו למנין ת"ר אלף ויהיו כל האומות מצויות בעולם בזמן שתנתן התורה ולא ימצא כלי מחזיק את התורה כי אם בני אברהם יצחק ויעקב, כי בזה יתוסף להם זכות לפני האל יתברך ומעלה בפני כל האומות שבחר בהם האל ית':

ומפני שהגיע זמן יציאת מצרים ונתינת התורה, יצא מרע"ה לאויר העולם כדי שיצאו ממצרים ויקבלו תורה על ידו שהוא היה לפניו ית' מוכן וראוי מכל הדורות העוברים והעתידים להבראות, ולכך אמר לו האל יתברך (שמות ג') וזה לך האות כי אנכי שלחתיך בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה כי היותו שליח השם ית' היה להוציא את ישראל ממצרים ושיקבלו התורה, ולהורות על מעלת נבואתו משאר הנביאים כי היתה לסבת צאתם ממצרים וקבלם התורה על ידו, אמר וזה לך האות כי אנכי שלחתיך כלומר שזה יהיה לך אות שאתה מיוחד ורבן של כל נביאים מצד היות שליחותך לדברים גדולים ולכך שמי ומהותי יתיחד יותר לך בנבואתך משאר כל הנביאים, וזהו הנרצה באמרו כי אנכי שלחתיך, אנכי באספקלריא המאירה ומצוחצחת שלי אני שולחך לא כנבואת

שאר

בו את היאור וגו׳ מלחמת עמלק, מתן תורה, וכלל הנסים שנעשו בנתינתה, ויקח משה חצי הדם מעשה נסים נעשו בו, מלאכת המשכן וכלל הנסים שנעשו במלאכתו, שמן המשחה הרבה נסים נעשו בו, עמידת משה בהר מ׳ יום ומ׳ לילה פעם שנית ושלישית, מעשה הלוחות קירון פנים הקמת המשכן ושריית השכינה בו, במספר בני לוי כתיב מבן חדש השכינה מקדמת ואומרת כך וכך תינוקות יש באהל זה, כתיב בפרות העגלות והיו לעבוד ניתן להם הויה שיהו קיימות, ויהי בנסוע הארון היו ב׳ ניצוצות של אש יוצאות מתוך בדי ארון והיו שורפים לפניהם הנחשים והעקרבים, במתאוננים ותבער בם אש ה׳, ויאמר ה׳ פתאום אל משה צאו שלשתכם וגו׳, בדבור א׳ נקראו שלשתן מה שאין הפה יכולה לדבר, נס צרעת מרים ורפואתה, קפיצת הארץ למרגלים בכל האותות אשר עשיתי בקרבו שהיו מתים ראשי העם, מיתת המרגלים במיתה משונה ותפתח הארץ את פיה ואם יבאה מאת ה׳ ותאכל וגו׳ והמגפה נעצרה, ויצץ ציץ ויגמול שקדים, ויך את הסלע במטהו פעמים, ויראו כל העדה כי גוע אהרן וישלח ה׳ בעם את הנחשים וגו׳, עשה לך שרף וגו׳, נסי נחל ארנון, אל תירא אותו, עמידת השמש למשה אתיא תת תת מיהושע, ויפתח ה׳ את פי האתון, ויהפוך ה׳ אלהיך לך את הקללה לברכה וגו׳, נגד השמש מי שטעה הענן נקלף והשמש זורחת עליו, שנה נסים נעשו לפנחס במעשה זמרי, ופרח באויר ותפש את בלעם על ידי הציץ, נעשה הנס בבנות מדין, שמלתך לא בלתה מעליך וגו׳, האזינו השמים ותשמע הארץ שהיו דוממים, כשבא סמאל אל משה ליטול נשמתו ספר לו כל הנסים שנעשו על ידו וכתב באותו יום י״ג ס״ת, ויעל משה מערבות מואב ויראהו ה׳ את כל הארץ וכל מה שעתיד להיות עד היום האחרון, ולא קם עוד נביא בישראל וגו׳, מלבד הנסים שנזכרו ונרמזו בתורה קודם שנולד מרע״ה, הרי כמו ע׳ נסים שנעשו על יד משה רבינו, ובשפע נבואתו נדובם כוללים נסים רבים מה שלא נעשה כן לכל הנביאים:

יהושע שלח מרגלים ב׳ האנשים ותצפנו וגו׳, מחר יעשה ה׳ בקרבכם נפלאות, והם כריתת מי הירדן וכמה נסים אחרים שנכללו בו, הארון נשא את נושאיו, וכן את שתים עשרה האבנים האלה וגו׳ הקים יהושע בגלגל, ובאו להר גריזים ולהר עיבל יותר מששים מיל, ותפול החומה תחתיה וגו׳, ויהי בנוסם וה׳ השליך עליהם אבנים גדולות מן השמים עד עזקה וגו׳, שמש בגבעון דום וגו׳, חילוק הארץ על פי הגורל על פי ה׳, הם א׳:

ספר שופטים נחל קישון גרפם, כמה נסים שנעשו במלחמת סיסרא, וגדעון אמר אנסה נא בגזה וגו׳, שמשון מהאוכל יצא מאכל וגו׳ ויבקע אלהים את המכתש אשר בלחי וגו׳, ושאר נסים שנעשו לשמשון, הם ד׳:

ספר שמואל פקידת חנה, ב״ק יוצאת בכל יום עתיד צדיק אחד לעמוד ושמו שמואל וכו׳, ותכבד יד ה׳ על האשדודים וגו׳, וישרנה הפרות שאמרו שירה וכו׳, ויבואו כל האותות האלה ביום ההוא וגו׳, ויאמרו עד ע״י בת קול, הלא קציר חטים היום וגו׳ ויתן ה׳ קולות ומטר ביום ההוא וגו׳, וילבש שאול את דוד מדיו וגו׳, וכתיב משכמו ומעלה וגו׳, נסים שנעשו לדוד במלחמת גלית, ומלאך בא אל שאול מלאך היה, סלע המחלוקת שנחלק הסלע וגו׳, ויברך ה׳ את בית עובד אדום וגו׳, ויהי בשמעך את קול הצעדה בראש הבכאים אז תחרץ וגו׳, כשבא לחפור חפר ט״ו מאות אמין ולא אשכח תהומא וכו׳, האתה תבנה בשביל חסדיו של דוד ירדה האש, ויחמול המלך על מפיבשת בקש רחמים שלא תקלטנו וכו׳, וישבי בנוב וגו׳ ויעזור לו אבישי וגו׳ כמה נסים נעשו אותו היום, וישא דוד את עיניו וגו׳ בד״ה וכאן כתיב בראותו את המלאך וגו׳, הם עשרים:

ספר מלכים מקום ארון אינו מן המדה, כרובים בנס היו עומדים, בהבנותו מאליו הבית היה נבנה, מי הביא השמיר לשלמה הנשר הביאו, וכמה נסים נעשה לשלמה כשחזר למלכותו, ירח בול ירח מבול שבכל שנה היו עושים רושם אותם הימים עד שנבנה בית המקדש ופסקו, ויאריכו הבדים וגו׳, בשעה שנשא שלמה את בת פרעה ירד גבריאל ונעץ קנה בים וכו׳, שבעה ימים ושבעה ימים וגו׳ יצאה בת קול ואמרה להם כלכם מזומנים לעוה״ב, זה המופת אשר דבר ה׳ הנה מזבח נקרע ונשפך הדשן אשר עליו, ותיבש ידו וגו׳ ותשב יד המלך אליו וגו׳, וילך וימצאהו בדרך וימיתהו וגו׳ והאריה עומד אצל הנבלה, בימיו בנה חיאל באבירם בכרו יסדה ובשגוב הציב וגו׳, אם יהיה טל ומטר כי אם לפי דברי, והעורבים מביאים לו לחם ובשר בבקר, כד הקמח לא כלתה וגו׳, ראי חי בנך וגו׳, בחרו לכם הפר הא׳ לא יכלו להזיז אותו מן הארץ עד שפתח אליהו את פיו וכו׳ ענני וגו׳ ענני וגו׳, זינק על ידו ונעשו אצבעותיו כמעינות וכו׳, ותפול אש וגו׳, ולא יעצרך הגשם וגו׳, קום אכול כי רב ממך הדרך וגו׳, ואיש משך בקשת לתומו השליט הקב״ה הרך בקשה, ותרד אש מן השמים ותאכל אותו ואת חמשיו, וכן לשני, ויהי נא פי שנים ברוחך אלי וגו׳, ויעל אליהו בסערה השמימה וגו׳, ויכה את המים ויחצו הנה והנה ויעבור אלישע וגו׳, כה אמר ה׳ רפאתי למים האלה וגו׳, ויפן אחריו ויראם ויקללם בשם ה׳ וגו׳, לא תראו רוח ולא תראו גשם והנחל ההוא ימלא מים וגו׳, ויעמוד השמן שהוקיר וברכה אחרונה גדולה מן הראשונה שנאמר ואת ובניך תחיי בנותר עד שיחיו המתים, כעת חיה אשר

את ידי במצרים והוצאתי את ב"י מתוכם כלומר בהיותם בין המצרים עצמם לא תגע בהם דבר רע מהמכות לא לבד במקום גשן שהיו בה בני ישראל: וכן ביציאת מצרים כתיב (שם י"ד) וה' הולך לפניהם יומם בעמוד ענן לנחותם הדרך ולילה בעמוד אש להאיר להם וגו' לא ימיש וגו' לפני העם, ושבעה ענני כבוד הולכים עמהם הכל על פי משה רבינו וכמו שאמר הכתוב (במדבר ט') על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו על פי ה' ביד משה כמו שדרשו במדרש, וכן בקריעת ים סוף ראו הנסים שנעשו להם בים וטביעת המצריים ותשועתם וכמו שכתוב וירא ישראל את היד הגדולה וגו' ויאמינו בה' ובמשה עבדו, שהגיד להם כל מה שיהיה מקודם, כמו שאמר התיצבו וראו את ישועת ה' וגו' ה' ילחם לכם וגו', ואמרו ז"ל אם במשה האמינו ק"ו בה', ומה ת"ל ללמדך שכל המאמין ברועי ישראל כאלו מאמין במי שאמר והיה העולם:

וכן במתן תורה ראו את משה רבינו יורד ועולה להר וההר בוער באש עד לב השמים, ואמר הכתוב גם כן (שמות כ"ד) ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר לעיני בני ישראל, וכולם היו עדים נאמנים למשה שהיה נביא האל ית', מה שאין כן בשאר הנביאים שאינם ידועים אלא על מה שמגידים העתידות [illegible] ועל מדבריהם [illegible], וכן כששמעו דבור ראשון הרגישו בעצמם שיצתה נשמתן וכמו שכתוב (שה"ש ה') נפשי יצאה בדברו שכל א' מהם הרגיש שיצאה נשמתו והוזרה אליו וראו כי על כל דבור שיצא מפי הקב"ה חוזרו לאחוריהם י"ב מילין ומלאכי השרת מדדין אותן וכו', וראו את הקולות וכו', רואין את הנשמע מה שאי אפשר ונתרפאו כל בעלי מומין ושאר נסים ומעלות שהשיגו במעמד הר סיני, וידעו כי את הכל השיגו באמצעות גודל נבואת מרע"ה, וכמו שאמרו לו (שמות כ') דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלהים וגו', ואחר כך ראו אותו עולה להר ונתלה הר סיני ונפתחו השמים ונכנס ראש ההר בתוך השמים והערפל מכסה את ההר והקב"ה יושב על כסאו, כמו שדרשו על פסוק וירד ה' על הר סיני, וראו שנתעכב בהר ארבעים יום ומ' לילה לחם לא אכל ומים לא שתה קודם עלותו שיתפרנס ויזון בו ויתעלם גופו כדי שיוכל להתענות מ' יום ומ' לילה וכן שניים ושלישים, וראו הלוחות בידיו שהיו מעשה אלהים ומכתב אלהים ויעבור ה' על פניו ויקרא וגו', וכתיב והיה בבוא משה האהלה ירד עמוד הענן, והיו אומרים אשרי יולדתו וראו קירון פניו ויראו מגשת אליו, וראו שעמד בפרץ להשיב חמת ה' מהשחיתם על מה שהכעיסו את ה' כמה פעמים, וכן ידעו כי מתנות טובות מן וענני כבוד ובאר באו בזכות שלשתם וכולם חזרו בזכות משה כשמתו אהרן ומרים, וכן כל שאר נסים והנפלאות שראו הם בעיניהם שנעשו על יד משה מה שלא ראו שום דור על יד שום נביא, כלם ראיה מן החוש כי משה רבינו הוא רבן של כל הנביאים העוברים והעתידים:

והראיה מן הקבלה והוא מספרי הקדש ומדברי חז"ל, הוא ממה שנאמר בלידתו (שמות ב') ותרא אותו כי טוב הוא שנתמלא הבית כולו אורה, והנסים שנעשו לו עד שניצל מגזרת פרעה ואח"כ ניצל גם כן מחרב פרעה, וראינו בתחלת נבואתו שהיה מסרב בשליחות כמה ימים והפציר בו האל ית' ומסר בידו את שם המפורש, כמ"ש חז"ל על אהיה אשר אהיה, מה שלא היה כן לשום נביא מעולם, וכן כלל האותות והמופתים שנעשו על ידו במצרים ובמדבר, ונכתבו בפי' בתורה וקצתם ברמז תחלה אל הוראתו בקדושת נס, שהיתה יוכבד בת ק"ל שנה ונקראה בת שנולדו בה סימני נערות ועשה בה מעשה ליקוחין הושיבה באפריון וכו' וכשנולד נתמלא הבית כלו אורה, ונערותיה הולכות שבא גבריאל וחבטן בקרקע, ותשלח את אמתה שנשתרבבה אמתה הרבה, ותראהו ראתה עמו שכינה, אשה מינקת מן העבריות שהחזירתו על המצריות כולן ולא ינק שהיה עתיד לדבר עם השכינה, ובשנת הב' ללידתו לקח העטרה מעל ראש המלך ויַשם אותה על ראשו ורצה להרגו עד ששלח אלהים מלאך וניצל על ידי השרים והגחלת, שלקח המלאך ידו על הגחלת וישאה אל פיו ותבער קצת שפתיו ונעשה כבד פה, ובהיותו בן י"ח וירא איש מצרי מכה איש עברי ויך את המצרי בשם המפורש, והנה שני אנשים עברים נצים וגו' ויבקש להרוג את משה שנעשה צוארו כעין שיש, ויברח משה מלאך ירד כדמות משה והבריחו וכמה נסים נעשו לו כל אוכלוסי פרעה מהן נעשו אלמין מהן נעשו חרשין מהם סומים, ובמדין היה אסור בבית האסורים ויצא ותלש מטה ספיר שהיה נטוע בגנת יתרו והיה חקוק בו שם המפורש, הוא המטה שנברא בין השמשות של שבת בראשית בגן עדן ולקחו אדם הראשון וירד למצרים והגיע לידי יתרו ונטעו בגנו, אחר כך ראה הסנה בוער באש והסנה איננו אוכל וגו', והיה אם לא יאמינו לקול האות הראשון, מה ת"ל לקול שהיה המטה מדבר לפני ישראל עם משה הייתי במדין ונהפכתי לנחש וכו', גם המטה והיד והמים שלשתם בהפכם ועשר מכות דל"ך עד"ש באח"ב, כי אפילות הנה פלאים עשה הקב"ה בהם ומטר לא נתך ארצה שנתלו באויר, וכן כל מכה היו בה כמה נסים, ויקח משה את עצמות יוסף צף ארונו על נילוס ועלה, גם כן יציאת מצרים ביד רמה ענני כבוד ובאר ומן קריעת ים סוף וכלל הנסים שנעשו שם, ויורהו ה' עץ וישלך אל המים וימתקו המים נס בתוך נס, נסים שהיו נעשים במן ובבאר ובענני כבוד, ותעל השלו נתכם את המחנה ג' פרסאות לכל רוח, עבור לפני העם ומטך אשר הכית

בו

הנחש ואמר רשע אל תגע בי, ישב בדין עם אדם וכו' וכיון שאכל נפשע לפורן ונסתלק הענן מעליו וכו'. והפיל סמאל וקצץ רגליו של הנחש וכו', בשנת מתושלח שמעו קול רעש ברקיע וכו', שמחזי ועזאל ב' מלאכים ירדו מן הרקיע וכו', הצלת נח במבול בתיבה, נטל ב' כוכבים מכימה והביא מבול לעולם, את קשתי נתתי בענן, דור הפלגה ויפץ ה' אותם משם, וינגע ה' את פרעה וגו', ויחלק עליהם לילה מלאך שנזדמן לו לילה שמו וכו', ויוצא אותו החוצה העלה אותו למעלה מכיפת הרקיע וכו'. שבעה מופתים נעשו בעולם שלא היה כמותם, מופת הראשון שניצל אברהם מכבשן האש, מופת ב' לידת שרה בת תשעים שנה, ג' שנזרקה שיבה באברהם אבינו, ד' שמקודם בעיטוש היה אדם מת עד שבא יעקב וחלה וצוה לביתו, מופת ה' קריעת ים סוף, ו' שמש בגבעון דום, ז' לא היה אדם עומד מחליו אלא מחזקיהו ולהלן וכו', כעת חיה, רפואת אברהם ע"י מלאך, בשורת שרה, נסים שהיו נעשים באהל שרה ואחר כך באהל רבקה, הפיכת סדום ועמורה והצלת לוט, כי עצר עצר ה' בעד כל רחם לבית אבימלך על דבר שרי וכו', ונסים שנעשו לה היניקה בנים שרה, ובשעה שנפקדה היא הרבה נפקדו עמה חרשים וסומים ושוטים וכו', כי שמע אלהים את קול הנער וגו', נסים שהיו בעקידת יצחק, ואבוא היום אל העין וגו', נסים שנעשו לאליעזר בהבאת רבקה, ויעתר יצחק לה' לנכח אשתו וגו', ברכת יצחק ליעקב, ויפגע במקום וילן שם וגו', ויקח מאבני המקום וגו', ואחר ילדה בת וגו', ויקח לו יעקב מקל לבנה וגו', מלאכים היו טוענים מתוך צאן לבן ליעקב, ויפגעו בו מלאכי אלהים, נסים שנעשו לו ליעקב עם אחיו עשו, ויאמר שלחני כי עלה השחר וגו', ויסעו ויהי חתת אלהים וגו' נסים שנעשו לו ולבניו אז, וימצאהו איש ג' מלאכים נזדמנו לו, ויט אליה אל הדרך בע"כ מלאך נזדמן לו וכו', צדקה ממני בג' מקומות הופיע רוה"ק בבית דינו של שם וכו' יצאה ב"ק ואמרה ממני, ולא שמע אליה וגו' שהביא הקדוש ב"ה איקונין של אביו ונתבייש וברח, ובני ישראל פרו וישרצו, וכאשר יענו אותו כן ירבה וגו', וכשמגיע זמן מולדיהן הולכות לשדה תחת התפוח וכו' והקב"ה שולח משמי מרום וכו', הם כמו חמשים ושבעים, שאחר לידת משה רבינו הם ק"כ כשנותיו של משה. וכן כלל כל הנסים שנזכרו או נרמזו בנביאים ובכתובים הם ק"כ, ללמד ששקול משה כנגד כל ישראל, ורוב כל אלו הנסים בפרט הנסים הנזכרים בתורה כוללים נסים רבים, כיציאת מצרים וקריעת ים סוף ומלחמת עמלק ונתינת התורה, ואין מספר לגדולי הנסים הפרטיים, וכן לנסים שנעשו אח"כ מאנשי כנסת הגדולה עד עתה לכל החסידים ואנשי מעשה אין מספר להם אפי' לנגלים כל שכן לנסתרים שכתוב עליהם (תהלים קל"ד) לעושה נפלאות גדולות לבדו כל"ח, כי הנפלאות הם גדולות באיכותם וכן בכמותם כי הם נוהגות לעולם כמו שאמר כל"ח:

ואפשר לומר ג"כ כי אמר קודם הודו לאלהי האלהים הודו לאדוני האדונים, כי אלהים ואדונים הם המלאכים והגלגלים כמו שפי' הרב ז"ל ועל ידיהם הוא יתברך עושה רוב הנסים, ואמר כי אעפ"כ אינו ראוי להודות כ"א לו יתברך כי הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים ובמאמרו וצוויו הם נעשים, ובפרט צריך הודאה פרטית לנסים שהוא בעצמו עושה אותם מבלי אמצעי הוא ולא מלאך הוא ולא שרף לגודל מעלת הנסים, ולכן אמר לעושה נפלאות גדולות לבדו ירצה לבדו מבלי שום אמצעי וכן אפילו בעל הנס אינו מכיר בנסו, ירצה מי שהוא רגיל להיות בעל הנס והוא המלאך או השרף אינו מכיר בזה הנס שעושה האל ית', ועל הרוב הנסים הנעשים ע"י אמצעי הם מפורסמים למי שנעשה לו הנס ולאחרים, והנסים הנעשים על ידו ית' מבלי שום אמצעי אינם מפורסמים וידועים אפי' למי שנעשים לו, כי ידיעת האמצעי הוא סבת הפרסום, וכיון שאין אמצעי שידעם אינם מתפרסמים. וכן אפשר לפרש לעושה נפלאות גדולות לבדו וגו' מה שפירשתי אלהי האלהים וכו', כי אפי' הנסים והנפלאות שהוא עושה אותם על יד האמצעי אין ראוי להודות כ"א לו לבדו כי הוא העושה אותם לבדו כי אין כח לעליונים לעשות שום פלא ונס כי אם במאמרו ובציוויו ית' וכו', וא"כ הוא לבדו העושה אותם ולא האמצעי שהוא המלאך או השרף:

ולפעמים נעשה הנס על יד הצדיק בלי נטילת רשות מאתו ית', כי הוא בטוח בו ית' יסכים על ידו וצדיק ונושע הוא, כמו פתיחת פי הארץ ע"י משה ועמידת השמש ליהושע וזולתם, כי לא נצטוו ולא הורו על זה מקודם כמו בעשר מכות וקריעת ים סוף שנצטוה בהם משה קודם עשותם אלא בלי ציווי ורשות הם בטוחים בו ית' שיעשה הנס על ידיהם, וזה הוא שאמרו על מה שכתוב (ש"ב כ"ג) צור ישראל מושל באדם צדיק מושל יראת אלהים, הצדיקים כביכול מושלים במה שהקב"ה מושל, הקב"ה פוקד עקרות ומחיה מתים ורופא חולים ואלישע פוקד עקרה, כעת חיה את חובקת בן, והחיה בן השונמית, ורפא צרעת נעמן וכו', הרי אתה רואה שלא הזכירו הנסים שנעשים על פי האל יתברך אלא הנסים שעושה הנביא מדעתו, ואמרו מושל במה שהקב"ה מושל, כלו' כי כמו שהוא עושה נסים לבדו ואינו נמלך בפמליא של מעלה כן הצדיק יש לו בזה ממשלה שעושה נס מבלי המלכה והוא ית' מסכים על ידו, ובזה יש לו יתר שאת ומעלה לצדיק על המלאכים כי הם אינם יכולים לעשות דבר נס כי אם בציווי וברשות והצדיק יש לו כח וממשלה בתוקף צדקתו להשען על אלהיו שיסכים על ידו, וזהו שאמרו גדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת וכו'

דבר אליה אלישע וגו' ויגדל הילד וגו' וימת וגו' ויפקח הנער את עיניו, ויאמר צק לעם ויאכלו ולא היה דבר רע בסיר, צרעת נעמן וישב בשרו כבשר נער קטן ויטהר וגו', גחזי וצרעת נעמן תדבק בך וגו', ויקצב עץ ויצף הברזל וגו', וישלח איש האלהים אל מלך ישראל לאמר השמר מעבור המקום הזה וגו' מי משלנו אל מלך ישראל וגו', הך נא את הגוי הזה בסנורים וגו' פקח נא עיני אלה וגו'. ויהי סאה סלת בשקל וגו' כדבר ה', הנך רואה בעיניך ומשם לא תאכל ויהי לו כן וגו', זאת האשה וזה בנה וגו', אפילו בסוף העולם הטיסן הקב"ה והביאן, ולא מצאו בה כי אם כפות רגלים וידים שהיתה גומלת חסד בהן, ועתה ג' פעמים תכה את ארם וגו', ויגע את האיש בעצמות אלישע ויחי ויקם על רגליו, וינגע ה' את המלך ויהי מצורע עד יום מותו וגו', ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור קפ"ה אלף וגו', והוספתי על ימיך וגו'. קחו דבלת תאנים, ויקרא ישעיהו הנביא וגו', וישב הצל במעלות וגו', שלח בראדך בלאדן וגו' ספרים ומנחה וגו' לדרוש את המופת שהיה בארץ, אותו היום שמת אחז ב' שעות היה וכי חלש חזקיהו אהדרינהו ניהליה נבוכדנאצר ספריה דבלאדן היה וגו' אמר הכי הוה לן למכתב וכו', כי רהט ג' פסיעות אתא גבריאל אוקמיה וכו', מה עשה יכניה כנס כל מפתחות ב"ה ואמר הואיל ולא זכינו כו' ושבא כמין פסת יד של אש ונטלתן וכו', נעשה לו נס ונתעברה אשתו מעומד, שאלתיאל בנו אסיר בנו, הם ל"ח:

ספר ישעיה, שמעו שמים והאזיני ארץ והיו השמים והארץ דוממים, ושפח ה' קדקד בנות ציון וגו' שפרחה בהן צרעת וכו', ובתוך עם טמא שפתים וגו' ויעף אלי א' מן השרפים ובידו רצפה במלקחים וגו' הנה נגע זה על שפתיך וגו', אתייה לארזא ונסרוה כי מטא לפומיה נח נפשיה משום דאמר ובתוך עם טמא שפתים וגו'. ביום ההוא יגלח ה' בתער השכירה וגו' אתא הקב"ה אידמי כסבא וכו', הנה מטלטלך טלטלה וגו' ועטך עטה מלמד שפרחה בו צרעת וכו', מכנף הארץ זמירות וגו', בא על עית עשר מסעות נסע באותו היום וכו', קחי רחים וטחני קמח נפק בת קלא ואמר עמא קטילא קטילת. נסי חזקיה בחלותו ובמלחמת סנחריב הנזכר בספר מלכים, הם עשרה:

ספר ירמיהו ביציאתו של ירמיה לעולם זעק זעקה גדולה ומרה כבחור ואמר מעי מעי וגו', כשאמר הקב"ה לירמיה קום קנה את השדה יצא ירמיה מירושלים וירד מלאך מן השמים ונתן רגליו על חומת ירושלים ופרצו וכו', נשאו עיניהם השונאים וראו ד' מלאכים וכו', נסים שעשה הקב"ה לירמיהו בבור, יען אשר עשו נבלה בישראל וינאפו את נשי רעיהם וגו'. על אחב וצדקיה שקלם מלך אשור עם יהושע בן יהוצדק ויהושע ניצל וכו', הם ד':

יחזקאל והתוית תו וגו' אמר לחירם מלך צור וגו', הביא הקב"ה רוח בציצת ראשו והעלהו אצל חירם וכו'. הנבא בהרוגים האלה וגו', העצמות היבשות שהחיה יחזקאל באו עצמות וטפחו לו על פניו אמר אתוני כמה דברבין, בא מלאך וסטרו על פיו, הם ד':

תרי עשר שמש ירח עמד זבולה וגו'. אם אתה עושה דין לבן עמרם אנו מאירים ואם לאו אין אנו מאירים וכו'. נסים שנעשו ליונה בים ובמעי הדג: **מיכה** בת אכזיב לאכזב למלכי ישראל, כשהמליכו את ירבעם יצאה בת קול ואמר מי שהרג את הפלשתי והוריש אתכם גת יעשו בניו שלוחים: **נחום** ופרח לבנון אמלל, נטע שלמה בביהמ"ק כל מיני מגדים של זהב והיו מוציאים פירות בזמניהם וכו', וכשנכנסו גוים להיכל יבשו: **חבקוק** נס שנעשה לחבקוק כשהושלך דניאל לגוב האריות, הם ז':

כתובים בשעה שסיים דוד ספר תהלים זחה דעתו עליו וכו', נזדמנה לו צפרדע א' אמרה דוד המלך אל תזוח דעתך וכו':

משלי קודם שבא שלמה היתה תורה דומה לכפיפה שאין לה אזנים עד שבא שלמה ותקן משלים הרבה, ובשעה שתיקן עירובין ונטילת ידים יצאה ב"ק ואמרה בני אם חכם לבך וגו'. הוא ימות באין מוסר וגו', ג' מלאכי חבלה נזדמנו לדואג א' ששכח תלמודו וכו':

דניאל ששה נסים נעשו ביום שהושלכו חנניה וחבריו לכבשן וכו' דניאל שניצל מן האריות, פס ידא די כתבא מנא מנא וכו', עזרא ויצעקו בקול גדול וגו', נפל פתקא מן שמיא אמת וכו', מסרוה ניהליה וכו':

רות והנה הגואל עובר אפי' היה בסוף העולם הטיסו הקב"ה והביאו וכו':

איכה רבתי השיב אחור ימינו מפני אויב וגו', בשעה שנכנסו גוים להיכל ושרפוהו וכו', בא מטטרו"ן ונפל על פניו וכו' הלך הקב"ה ומה"ש וירמיה לפניו א"ל הקב"ה לך וקרא את האבות ומשה ואהרן שהם יודעים לבכות וכו', חנמאל בן דודי השביע מה"ש והורידן מזוינין וכו' עד שסינה הקב"ה לכן שמות וכו', הלל ממלכה ושריה. נסי מגלת אסתר:

קהלת ויתרון ארץ בכל הוא, בכל עושה הקב"ה שליחותו, ע"י נחש ע"י צפרדע ע"י יתוש, טיטוס הרשע נכנס לבית קדשי הקדשים וכו' זמן לו הקב"ה יתוש וכו', הם עשרה בכתובים, וקי"א בנביאים, הם קכ"א:

ובתחלתה של תורה קודם שנולד משה רע"ה נעשו נסים, בתחלת הבריאה ג' פלאים נעשו, בו ביום נבראו בו ביום יצאו תולדות ויצאו דשאים ועמדו על פתח הקרקע עד שבא אדם הראשון ובקש עליהם רחמים וירדו גשמים וכו', שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים, אדה"ר היה מקצה העולם ועד קצה העולם, הניח הקב"ה ידו עליו ומעטו על אלף אמה, התחיל האילן לצווח כנגד

הנחש

היה צריך מטה זה ומה תועלתו שנברא בין השמשות כי בדבר ה' היו נעשים האותות לא בהכאת המטה או בנטייתו, ואם שיתהפך לנחש הרי מטות החרטומים שהשליכו איש מטהו ויהיו לתנינים עם היותם מטה לקוח מן העצים אשר ביער, וכן ראינו ענין זה המטה שפעמים נתייחס למשה ופעמים לאהרן ופעמים להשי"ת, כאמרו מטה האלהים, וצריך כל זה ביאור וניחד לו פרק אחד בפני עצמו, והוא :

פרק שלשה ועשרים

ונאמר בביאור זה, כי מצינו שהוזכר מטה זה בתורה כמה פעמים, הפעם הראשונה בפרשת שמות ויאמר ה' מזה בידך ויאמר מטה וגו', ויהי למטה בכפו וגו', ואת המטה הזה תקח בידך וגו', ויקח משה את מטה האלהים בידו. פרשת וארא, כי ידבר אליכם פרעה תנו לכם מופת וגו' ואמרת אל אהרן קח את מטך והשלך לפני פרעה וגו', וישלך אהרן את מטהו וגו', וישליכו איש מטהו, ויבלע מטה אהרן וגו', והמטה אשר נהפך לנחש תקח בידך, כה אמר ה' בזאת תדע וגו' הנה אנכי מכה במטה אשר בידי וגו', אמר אל אהרן קח את מטך ונטה ידך וגו', וירם במטה ויך את המים וגו', אמור אל אהרן נטה את ידך במטך על הנהרות וגו'. אמור אל אהרן נטה את מטך והך את עפר הארץ וגו', ויט אהרן את ידו במטהו וגו', ויט משה את מטהו על השמים וגו'. פרשת בא אל פרעה, ויט משה את מטהו על ארץ מצרים וגו', נהג רוח קדים וגו'. פרשת בשלח, ואתה הרם את מטך ונטה את ידך על הים וגו', עבור לפני העם וגו', ומטך אשר הכית בו את היאור וגו', מחר אנכי נצב על ראש הגבעה ומטה האלהים בידי. פרשת חקת, קח את המטה והקהל את העדה וגו', ויקח משה את המטה מלפני ה' וגו' וירם משה את ידו ויך את הסלע במטהו פעמים וגו', הם כ"ב, סימן להם אותיות התורה :

ומה שמצאנו לחכמים ז"ל על זה המטה הוא אמרם שהוא מכלל הדברים שנבראו ע"ש בין השמשות, וכן אמרו ועדיין היה משה מסרב א"ל הקב"ה ראוי אתה לירדות במקל מה זה בידך וגו', אם לא היה בדעתך לילך היה לך לומר בתחלה אלא המתנת עד שמסרתי לך מסתורין שלי ושם המפורש, מה תלמוד לומר לקול שהיה המטה מדבר לפני ישראל עם משה הייתי במדין ונהפכתי לנחש וכו', ואת המטה הזה אם אין אתה רוצה לעשות שליחותי מקל זה עושה שליחותי אלא אני רוצה לזכותך ונסים הרבה אני נותן על ידך וכו', ויבלע מטה אהרן אר"א נס בתוך נס, ואת המטה הזה תקח בידך המטה שנברא בין השמשות נמסר לאדם הראשון בג"ע ואדם מסרו לחנוך וחנוך לשם ושם לאברהם ואברהם ליצחק ויצחק ליעקב ויעקב ליוסף וניתן בפלטרין של פרעה ונטלו יתרו ונטעו בתוך גנו וראה משה וקרא האותות אשר עליו ולקחו וכו', אמר רבי יהודה בר אמי המטה משקל מ' סאה היה ושל סנפירינון היה ועשר מכות חקוקות עליו בנוטריקון דצ"ך עד"ש באח"ב וחקוק עליו שם המפורש אמר הקב"ה המטה הזה יביא עליו את המכות ואתה הרם את מטך אתה מרומם ומתפאר וכו', ויט משה את ידו על הים ראה את המטה ולא קבל עליו עד שנגלה עליו הקב"ה בכבודו דכתיב הים ראה וינס, ומטך אשר הכית בו את היאור וגו' מפני התרעומות והוא א' מג' דברים שהיו מתרעמים עליהם והיו אומרים שהם מיני פורעניות, הקטרת שהרגה את נדב ואת אביהוא אחר כך ידעו שהיא כפרה ויתן את הקטרת ויכפר על העם, הארון שהכה את עוזא וכתיב ויך באנשי בית שמש אחר כך ידעו שהיא של ברכה, וישב ארון ה' בבית עובד אדום ויברך ה' את בית עובד אדום, המטה הביא עשר מכות על המצריים אחר כך ידעו שהוא של נסים, לכך נאמר ומטך אשר הכית בו היאור, וכי משה הכה והלא אהרן הכה אלא כל המכניס את חבירו לדבר מצוה מעלה עליו הכתוב כאלו עשאו, ומטה האלהים בידי שיש בו ע' שמות אמר יהושע כמה גדולים יש כאן בדור אהרן וחור וע' זקנים ולא צוה אלא לי לא לחנם צוני אלא שראה שנופל בידי מיד ויעש יהושע וגו':

ואם נחפש על הנסים שנעשו על יד המטה נמצאם עשרה, נהפך לנחש ביד משה ובפני ישראל, ונהפך לתנין בפני פרעה, ומכות דצ"ך באו על ידו, וכן מכת ברד ארבה, וקריעת ים סוף, והכאה בצור, והכאה בסלע, והנה הויתו נחש היה תחלה על יד משה במדבר ואח"כ על יד אהרן בפני ישראל, כמו שכתוב וידבר אהרן את כל הדברים וגו', ויעש האותות לעיני העם, וכן נהפך לתנין על ידו בפני פרעה, וכן דצ"ך היו על ידו כמו שכתוב בכתובים למעלה, ומכת ברד ארבה היו ע"י משה כמו שכתוב בכתובים, וכן קריעת ים סוף והכאת צור והכאת הסלע, נמצאו חמשה ראשונים על יד אהרן וחמשה אחרונים על יד משה רבינו, נחש ותנין דומים זה לזה על יד אהרן, צור וסלע דומים זה לזה על יד משה, דצ"ך על יד אהרן, ברד ארבה קריעת ים סוף ע"י משה, במכת צפרדע כתוב נטה את ידך במטך ואחר כך ויט אהרן את ידו ולא הזכיר מטה, ובמכת ברד ארבה שעל יד משה כתוב נטה את ידך ולא הוזכר מטה, ואחר כך כתב ויט משה את מטהו וגו', ובקריעת ים סוף כתיב הרם את מטך ונטה ידך וגו' ואחר כך כתיב ויט משה את ידו ולא הוזכר מטה, הרי כל אחד מהם עשה ב' מן השלשה באופן א' והאחת באופן אחר, אהרן שנה כפי הנראה ממה שנצטוה פעם

וכו', וכמו שהוכיחו הנס שנעשה לחנניה מישאל ועזריה בכבשן האש דכתיב (דניאל ג') רוה די רביעאה דמי לבר אלהין, חשיב לתלתא צדיקי ומלאך לבסוף:

ועם כל זה נפרש לעושה נפלאות גדולות לבדו כל"ח אפי' בנס הנעשה ע"י הצדיק מבלי נטילת רשות והמלכה, וזה כי הצדיק אינו עושה דבר מאותו הנס שאין כח בידו כ"א בפיו להתפלל לאל ית' שיעשה לו אותו הנס וכשהוא גוזר גם כן ואומר יעשה נס זה אין כח בידו לעשותו אלא שהאל יתב' מקיים דבר עבדו ועושה הנס שגוזר הצדיק שיעשה כדי למלאת רצונו כמו שהוא מקיים בכל ימיו דברי האל ית' ומצותיו שומר, א"כ עשיית הנס גם כי הוא על פי הצדיק האל יתברך הוא העושה אותו ואליו יתייחס, וע"ז נאמר גם כן לעושה נפלאות גדולות לבדו כי ל"ח, כמו שפי' והרי אפי' הנסים הנעשים ע"י הצדיקים במאמר וציווי האל ית' כי אין הצדיק עושה דבר כ"א במה שמצוה לו האל יתב' והוא ית' הוא העושה הנס, כמו המכות שהביא האל ית' על המצריים במצרים שאמר לו למשה ואתה הרם את מטך והך, או נטה ידך או אתה או אהרן, אין הרמת המטה והכאתו או נטיה ביד עושה הנס אלא מאמר האל יתברך ורצונו, כי לא היה ספוק בהכאת המטה להוציא כנים ולא לקריעת הים כ"א ברצונו ית', כ"א היה מכה בלי רשותו לא היה נעשה הנס ההוא אם לא היה רצונו ית' מסכים לזה:

ולפעמים נעשה הנס בלי רשותו יתברך ויש כח לעושה אותו לעשותו, כמו מי שהוא יודע ובקי בשמות הקדש ושימושן ויודע הממונה על כל דבר ודבר ומשביע אותו לעשות רצונו ולמלאת חפצו בדבר שאין בו צורך מצוה וקידוש השם, והעושה זה הוא נענש מפני ששנה טבע העולם וסדר הבריאה שברא האל ית' ואמר עליו וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, וזהו עונש המשתמש בשמות הקדש שהוא בכלל ודאשתמש בתגא חלף, מפני שהוא לוקח ממשלה ושולטנות לעצמו לשנות סדר בריאתו יתברך שלא מדעתו ושלא מרצונו:

ונחזור לעיקר שאנו בו והוא כי משה רבינו ע"ה הוא אדון ורבן של נביאים כולם מן הסברא מן המוחש מן הקבלה, ונאמר כי גם שיש נביאים שעשו נסים גדולים בשמים ובארץ כמו משה רבינו ע"ה, כאמרם ג' עמדה להם חמה משה ויהושע ונקדימון בן גוריון, וכן יהושע ואלישע ורבי פנחס בן יאיר קרעו המים דומה לקריעת ים סוף, הרי אמרו חז"ל כי כל הנביאים שבאו אחר מרע"ה כלם קבלו נבואתם מסיני, רצונם כי כל כח וכל שפע הנביאים בנבואתם ועשיית הנסים קבלו מסיני בזכות משה רע"ה ומגודל הכנתו והשפעת נבואתו בסיני הושפע על הנביאים הבאים אחריו, ובזה היה להם כח לעשות הנסים שנעשו על ידיהם, הרי משה זכה וזכה את הרבים שיעשה נס על ידיהם וזכות הרבים ונסם תלוי בו:

ואם נסתכל בנסים שנעשו על יד מרע"ה נמצא הרבה מהם נעשו להצלתו ולכבודו, הורתו בקדושת נס ולידתו במילוי הבית כלו אורה, וחיבוט נערות בת פרעה ושרבוב אמתה, וראתה עמו שכינה ושלא ינק מן המצריות, וביאת המלאך להצילו כשלקח העטרה מעל ראש המלך, והכאת המצרי בשם המפורש ובקשו להרגו ונעשה צוארו כעין שיש ומלאך הבריחו אחר כך וכמה נסים שנעשו אז, לקול האות הראשון לקול המטה וכו', ענני כבוד ובאר ומן לכבוד שלשתם, קירון פניו, לאו שלשתכם בדבור א' נקראו לכבוד משה, נס צרעת מרים ורפואתה לכבודו, ותפתח הארץ את פיה והמגפה נעצרה לכבוד משה, ושמאל לא היה יכול לו, ויראהו ה' את כל הארץ וגו', הכל לכבודו, הרי יותר מעשרים נסים שנעשו להצלת משה ולכבודו מה שלא נעשה כן לשום נביא מעולם, והוא ראיה על מעלת מדרגתו על שאר הנביאים, וכן נס ענני כבוד ובאר ומן הספיק זכותם לשיהיו מתמידים כל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר שהיו צריכים להם, ובמיתת אהרן ומרים חזרו ענני כבוד ובאר לכבוד משה, זה ג"כ ראיה על מעלת משה רבינו, כי היו מתמידים הנסים הצריכים בזכותו משך זמן ארוך מה שלא נעשה כן לשום נביא, כי נס אליהו מהעורבים שהיו מביאים לו לחם וכד הקמח לא כלתה לא נמשך אלא זמן מועט והיה דבר מיוחד ונס פרטי, והוצאת פירות מנטיעות זהב שנטע שלמה היה לכבוד השכינה השורה בביהמ"ק, ורפואת המים ע"י אלישע וברכה בשמן שאמר ואת ובניך תחיי בנותר עד שיחיו המתים, לא נעשה הנס אלא פעם א' ונתקיים, והיה אח"כ כמו דבר טבע לא כמן ובאר וענני כבוד שהיו מתחדשים בכל יום ויום כל ימי היותם במדבר:

וכן מצינו הפרש גדול מנבואת משה רבינו לשאר הנביאים, כי משה רבינו עיקר נבואתו היתה לפרסם שם האל ית' בעולם שהיה נשכח אז, וכמו שאמר פרעה מי ה' אשר אשמע בקולו להוציא בני ישראל ממצרים, ולהיות סרסור ביניהם ובין האל ית' לשיקבלו את התורה ויהיו מוכנים ליכנס לארץ, וכל הנסים שנעשו על ידו היו מכוונים לענין זה להשגת תכליות אלו, מה שלא נמצא שום נביא שהשיג מדרגה זאת, כי נבואת כלם לא היתה כ"א להוכיח את ישראל ולהעמידם בקיום לימוד התורה ועשיית המצות, וכמו שאמרו חז"ל (נדרים כ"ב) אלמלא לא חטאו ישראל לא ניתן להם כ"א ה' חומשי תורה וספר יהושע מפני שערכה של א"י כתוב בה, ולכן נתיחד לו למשה רבינו כלי לעשיית האותות והמופתים והוא המטה שנא' עליו שנברא בע"ש בין השמשות משאת ימי בראשית והיה נטוע בגן עדן וכו', וראוי לתת טעם למה היה

חקוק בו מורה ומתרה מתחלת שליחותו היות בידו יכולת מספיק וכח גמור להשלים כוונת השליחות להוציא את בני ישראל ממצרים, כי אם לא ירצה לשלחם הרי בידו מטה האלהים אשר על ידו יביא עליהם המכות הידועות והחקוקות בו, ולזאת הכוונה נרשמו ונחקקו דצ"ך עד"ש באח"ב במטה אע"פ שלא נעשו כולם על ידו כי אם החמש מהם המפורשות בכתוב, והם דצ"ך על יד אהרן, וברד ארבה על יד משה, והחמש האחרות לא נזכר המטה בהן, כי לא היה מיחס הרמת המטה בהן לעשיית הנס, ועכ"ז היו חקוקות בו כולן, להורות כי מי שיהיה מטה האלהים בידו והוא משה על ידו יעשו ויהיו כל אלו המכות החקוקות בו, וכן שאר נסים ונפלאות שנעשו על יד משה רבינו בהיות מטה האלהים בידו היה המטה סיוע וסעד להמצא הנס מצד השם המפורש החקוק בו ג"כ, אשר הוא כולל ומספיק לעשיית כל הנסים והנפלאות ולשדד מערכות העולם, ולכן כשאמר משה רבינו והן לא יאמינו לי וגו' אמר לו האל ית' מזה בידך למה אתה אומר והן לא יאמינו לי זה שבידך הוא אות ומופת לשליחותך, השיב הוא ואמר מטה כי עד עתה לא השיג בו שום יתרון על היותו מטה לבד, ולכך אמר לו השליכהו ארצה ותראה שיש בו מעלה ויתרון על מטה אחר כי יתהוה לנחש, וזה הנס שנתהפך המטה לנחש לא נחקק בו כמו דצ"ך עד"ש באח"ב מפני שלא היה זה הנס מכה למצרים כי אם אות לבד, אבל המכות החקוקות בו היה ענינם שאותן העשר מכות יביא על המצרים במצרים. ועל ידיהן יצאו ישראל משם, ולכן לא נחקק בו ג"כ קריעת ים סוף עם היותו מכה למצרים וגם גדול משאר המכות, מפני שהיה אחר יציאתם ממצרים, וכן שאר הנסים שנעשו במטה לא היו מכות ולא היו במצרים, ואמר לו אח"כ ואת המטה הזה תקח בידך אשר תעשה בו את האותות, הורה שתי הכוונות שאמרנו במציאות המטה, שהוא מורה על ענין שלימות שליחותו להוציא את בני ישראל ממצרים להיותו הוא רועה עמים בשבטו ומנהיגם במדבר, וראש ומושל על כל הנביאים כולם, ועל זה אמר ואת המטה הזה תקח בידך, כי בהיותו בידך יורה על כל זה, ואמר אשר תעשה בו את האותות להורות על הכוונה הראשונה, והוא שהוכן ונברא מאז לתכלית זה והוא יציאת בני ישראל ממצרים בכח המכות החקוקות בו כמו שנזכר, ואמר אח"כ ויקח משה את מטה האלהים בידו, כי מצד שהיה מטה האלהים שהיו נעשים בו האותות החקוקות ונרמזות בו, הוא שלקחו, לא לכוונת מעלתו שיהיה הוא רועה בשבטו וראש ומושל על כל הנביאים, ולכוונה זו נקרא מטה האלהים עם היותו מיוחס למשה ולאהרן כמו שכתוב מטך ומטהו, כי עם היותו מטה שלהם היה הוא בעצמו מטה האלהים, כלו' מטה שחקוק בו שם המפורש המורה על אלהותו ית' שעל ידו יעשו המכות ושאר הנסים שנעשו על ידו, ולזה מצינו שלא הוזכר מטה האלהים כי אם כאן ובמלחמת עמלק שכתוב בו מטה האלהים בידי, ולא הוזכר בשום מקום מטה האלהים סתם להורות שהיה שלו ית' ולא של שום בריה אלא מטה האלהים בידו או בידי, כלו' מטה שיש בו כח אלהות כמו שנזכר בידי, מיוחס לי:

וכן נוכל לומר כי נתיחס זה המטה לאל יתברך ולמשה ולאהרן, מפני שכולם היה ידם שוה בו, כי אהרן עשה על ידו חמשה נסים שהזכרנו למעלה, ומשה חמשה אחרים, והחמשה האחרים שהם חמשה מכות עד"ש וחשך ובכורות החקוקות בו לא הוזכר המטה בעשייתן עם היותן חקוקות בו, ונתייחסו לאל יתברך שעשה אותן המכות החקוקות במטה והן חמשה, נמצא שהוא יתברך בלי אמצעות משה ואהרן במטה הביא החמשה מכות החקוקות בו, ומשה ואהרן עשו על ידו כל אחד חמש מכות, א"כ יד כולן שוה בו, ולכך נתיחס לאל יתברך ונתיחס למשה ונתיחס לאהרן כנזכר, ועשר מכות היו חקוקות בו ועשרה נסים נעשו על ידו, החמש מכות מהעשר החקוקות והן דצ"ך ברד ארבה שהמטה הוזכר בהן, וה' נסים האחרים שנעשו על ידו נחש תנין קריעת ים סוף הכאת צור והכאת סלע כמו שכתוב למעלה:

ומפני כי עשיית הנסים או המכות ע"י המטה היה תלוי בהשי"ת על יד שמו המפורש החקוק בו ואין רשות ויד אדם שולט בו, ולכן נמסר למשה עתה כשאמר לו ואת המטה הזה תקח בידך אשר תעשה בו את האותות, כאלו אמר לו שיהיה שלו ברשותו לעשות האותות כל זמן שיצטרך, וכשרצה האל ית' שיעשו קצת האותות על יד אהרן אמר למשה שיאמר לאהרן קח מטך וגו', כדי שיהיה ג"כ כח ורשות לאהרן לעשות בו נסים ומכות, כאלו נתנו משה לאהרן במתנה עד שיוכל לעשות בו הנסים והמכות הנזכרים, ולכך כתוב בעשייתן וישלך אהרן את מטהו וגו', ויט אהרן ידו במטהו וגו', להורות כי בהיותו מיוחס לו ונתון לו במתנה לעשות בו מה שיעשה, היה נכנע ונשמע אליו לעשות הנסים והמכות החקוקות בו בשם המפורש החקוק בו ג"כ, ולכך נתיחס למשה ג"כ בזמן עשיית המכות שנעשו על ידו, כמו שאמר הכתוב במכת הברד והארבה ויט משה את ידו במטהו, כי אחר שעשה אהרן בו מה שעשה חזר אליו וכאלו היתה מתנה על מנת להחזיר והיה המטה שלו וברשותו ובזה היה לו כח לעשות בו המכות והנסים כנזכר:

ולפי שאחר שעשה בו אהרן נס התנין לקחו משה, כמש"ה והמטה אשר נהפך לנחש תקח בידך, ואמר הנה אנכי מכה במטה אשר בידי, הוצרך לומר אח"כ אמר אל אהרן קח מטך ונטה

ידך

א׳ ומשה שנה שלש פעמים :

ואחר הערות אלו נאמר כי בהיות כוונת בריאת העולם לשיקבלו ישראל את התורה ולא זוכו לזה עד היותם בגלות מצרים ויציאתם כדי שיתפרסם שמו בעולם בנסים ונפלאות שיעשה ביציאתם ובנתינת התורה , לזה היתה כוונה מאתו ית׳ לברוא המטה. אשר הוא מכלל הדברים שנבראו ע״ש בין השמשות , כדי שעל ידו יעשו הנסים והנפלאות , כי ענין היות אלו הדברים נבראים ע״ש בין השמשות , הוא להיות דברים שנתחדשו מבלי התחלה ומבלי שורש אשר ממנו נבראו , וכן היותם עומדים בפני עצמה ולא נמשך מהם הויה אחרת כמותם , וכאלו אין להם התחלה מאין יצאו ונמשכו , וכן אין להם סוף שלא נמשך ונתהוה מהם דבר אחר , כמו הזמן של בין השמשות שאין ידוע לו התחלה ולא סוף, והרי הקשת שהיה דבר שנתחדש לאחר אלף ותרנ״ו שנה מבריאת העולם , שלא היה קודם נראה שום קשת לא ביום מעונן ולא בשאינו מעונן לא בקיץ ולא בחורף , ולא ראינו אחר כך בשום זמן שנתחדש שום דבר כמותו בשמים , אלא הוא היה השנוי הראשון העומד שנתהוה בשמים והוא האחרון , ומפני שאין כל חדש תחת השמש אנו מוכרחים לומר שלא נברא אז בזמן שנתחדש בשמים אלא בבין השמשות של ערב שבת בראשית לכוונה הנזכרת, וכן המן שירד לישראל ארבעים שנה לא נראה ולא נהיה מיום בריאת העולם ולכן נאמר בו ויראו בני ישראל ויאמרו איש אל אחיו מן הוא כי לא ידעו מה הוא , כי לא נראה מעולם המן ולא היו יודעים מה טיבו ומאין נתהוה וכן אחר הארבעים שנה נפסק ולא נראה ולא נתהוה יותר, ולכך צוה האל ית׳ ואמר (שמות ט״ז) קח צנצנת אחת ותן שמה מלא העומר וגו׳ למען יראו את הלחם אשר האכלתי אתכם במדבר וגו׳ , הרי שפסק, כי המן שקורין מן בדורות אלו הוא מששת ימי בראשית ואין לו שום דמיון עם אותו המן שהיתה לחם אבירים והיו נעשים על ידה כמה נסים כמו שכתבו חז״ל, וכן השמיר נראה לפי שעה לצורך אבני האפוד בזמן מרע״ה ולצורך אבני בהמ״ק בימי שלמה ע״ה ולא נודע ולא נראה לא קודם ולא אחר כך, וכן הכתב של הלוחות שהיה בו מעשה נסים והלוחות עצמן שהיו של סנפירינון נבראו לפי שעתן ולא קודם ולא אחר כך , וכן פי הארץ ופי האתון , וכן קברו של משה והמערה היו בכמו זה הענין שאמרנו , והמטה מכללם שלא לוקח ונתלש משום עץ ולא נחצב משום מחצב כי לא נודע בעולם שום עץ ממינו ולא שום מחצב ממינו אשר ממנו יחצב אלא הוא היה הראשון והאחרון שנברא בעולם , ולזה נתיחדה בריאתו לזמן הנזכר והוא בין השמשות של ע״ש :

ועוד תשוב ותראה בענין מטה זה שנתיחד מכלל שאר הדברים שנבראו ערב שבת בין השמשות , שמן השעה והרגע שנברא נראה בעולם ונמסר לאדם הראשון בגן עדן והוא מסרו לחנוך עד שבא ליד מרע״ה שישלים בו כוונת בריאתו , מה שלא היה כן בשום דבר אחר מהעשרה דברים שנבראו ע״ש בין השמשות , שגם שנבראו אז לא נראו כי אם בזמן שהיה צורך להשלים כוונת בריאתם , והיה זה להורות על מעלת המטה כי היתה כוונת בריאתו יותר נפלאה וגדולת התועלת מהדברים האחרים , כדי שיתפרסם שמו ית׳ בעולם על ידי הנסים והנפלאות שיעשו על ידו , ולכן נמסר מיד איש לאיש ולא נגנז במקום א׳ עד זמן משה שיתגלה לו , כדי להורות על ענינו מדור לדור שהיתה בריאתו לתכלית נפלא , והוא פרסום גדולת שמו יתברך ביציאת בני ישראל ממצרים וקבלתם התורה , כי בזה נתיסד ונשתכלל העולם שעמד בחסד וברחמים באלו הכ״ו דורות שקודם מתן תורה :

וגם כי בלא מטה היו יכולים להעשות נסים ונפלאות שנעשו על ידו כי אין טבע המטה הוא העושה הנס כ״א רצונו ית׳ וית׳ , עם כל זה אחר שברא האל יתברך העולם בתכלית הטוב והסדור שאיפשר , כי כל מעשה בראשית לדעתם נבראו בצביונם נבראו בקומתם נבראו וכו׳ היה נראה כמטיל פגם ומום בבריאת ששת ימי בראשית לשנות אותה בזמן הצורך, וכאלו היה חסר בבריאת ששת ימי בראשית התועלת המגיע בעשיית הנס בשינוי הטבע , ולכן נברא המטה הזה מאז כדי להורות כי כל מעשה בראשית היה טוב מאד בסידורו ותיקונו , ומה שישתנה אח״כ היה ע״י בריאת דבר א׳ שנברא מאז אשר הושם בה כח לשנות טבעי הדברים , ומפני שאין טבע המטה מספיק לזה ואפי׳ שיהיה בריאה היותר שלימה מן הבריאות כי גם שאר הבריאות הן נבראות ברצונו ית׳ ואין ראוי שימשול וישנה דבר נברא בכלל דבר נברא , לכן נאמר על זה המטה שהיה של סנפירינון והיה שם המפורש חקוק בו , וכן דצ״ך עד״ש באח״ב , כי לא בטבע בריאה היה פועל כ״א בגדולת קדושת השם החקוק בו אשר הוא מהוה הויות ומשדדן לעת הצורך לכבוד עבדיו וחושבי שמו :

וכן יש כוונה שניה להמצא המטה ועל ידו יעשו הנסים , להורות על גדולת מעלת נבואת מרע״ה משאר הנביאים , כי גם בזה נתיחד ונתעלה מהם שהיה שבט המושל בידו להורות על ממשלתו המיוחדת משאר הנביאים במעלת נבואתו עליהם , וכאלו היות מטה האלהים בידו יורה ויפרסם לעין כולם היותו הוא ראש ומושל על כל הנביאים כולם , וכן בהיות מטה האלהים בידו יורה על ענין שליחותו להוציא את בני ישראל ממצרים ולהיותו הוא הסרסור בנתינת התורה , בהיות המכות דצ״ך עד״ש באח״ב ושם המפורש

חקוק

הבכור והיא מכת בכורות של מצרים, ומפני שמכת דבר ומכת בכורות היתה באות דל"ת ובי"ת שכבר היתה מכה בהן בדם ובברד, היתה מכת הדבר ומכת בכורות במעט מן הזמן ברגע אחד, הדבר ממהרת כמו שדרשו חז"ל, וכן מכת בכורות בחצי הלילה, ונתיחדה מכת ברד ג"כ למכת הבכורות כי היא היתה גדולה מכל המכות כמו מכת בכורות, וממנה נתיירא יותר ונבהל פרעה כמו מכת בכורות, והותרו הספיקות והערות שספקנו בענין המטה ושאר ספקות בכתובים אשר לא ספקנו אותם בפירוש ונתיישבו במה שכתבנו, אשר לא דברו בו הראשונים ומקום הניחו לנו אבותינו וחכמינו ז"ל להתגדר בו:

פרק ארבעה ועשרים

עוד ידי נטויה להורות על מעלת נבואת מרע"ה על הנביאים מצד התורה שניתנה ונכתבה על ידו אשר יש לה מעלה על כל שאר הספרים שנכתבו ע"י הנביאים ע"ה וע"י עבדיו הקדושים ברוח הקודש שבהם, וזה בכמה ענינים בכמותה, ובאיכותה, וביחוד לשונה:

אם בכמותה, כבר נראה לעין כי התורה שנתנה על יד משה היא גדולה בכמות מכל ספר שכתב שום נביא, שהרי ספר שמואל וספר מלכים הם היותר גדולים משאר ספרי הנביאים, וספר דברי הימים הוא היותר גדול משאר ספרי הכתובים, וכל אחד מהם הוא שוה לחבירו בכמותו ושלשתם אינם מגיעים לכמות התורה שהיא גדולה יותר מכל הספרים כולם שהם גדולים כספרי הנביאים והכתובים, והם השלשה הנזכר, וכן היא גדולה מכל ארבעה ספרי נביאים הראשונים, יהושע שופטים שמואל מלכים, וגדולה יותר מארבעה ספרי הנביאים האחרונים, ישעיה ירמיה יחזקאל תרי עשר, ואם נצרף אליה בכמות ספר יהושע כי תלמידו של אדם כמותו כמו שהוכיחו ממשה ויהושע, וגם אם לא הכעיסו ישראל את המקום לא ניתנו אלא חמשה חומשי תורה וספר יהושע שערכה של א"י כתוב בה, ובזה יש לספר יהושע יותר דמיון עם התורה מכל שאר ספרי הקדש, היה גדול ספר התורה עם יהושע יותר מכל הכתובים שהם י"א ספרים, חמש מגלות ותהלים משלי ואיוב דניאל עזרא דברי הימים, הרי שתורת משרע"ה היא גדולה אפילו בכמות יותר מכל הכתובים ומכל הנביאים כמו שכתבנו, וכן היתה גבורת משה רבינו וכמות גובה קומתו יותר מכל שאר הנביאים, שעשר אמות היתה קומתו כמו שהוכיחו במס' שבת (דף ל"ב), מדכתיב ויפרש את האהל על המשכן, וניתנו על ידו עשרת הדברות, ולא תימא אריך וקטין דכתיב ואתפוש בשני הלוחות וגו' כמו שהביאו בנדרים (דף ל"ח), וממנו הביאו לשאר הנביאים שהיו גם גבורים ובעלי קומה, אבל לא נודע גבורתם וקומתם עד היכן הגיעה ומסתמא לא הגיעה למעלת משה רבינו כי כאיש גבורתו, וזאת קומתו דמתה לכמות התורה שנתנה על ידו שהיתה ארוכה ורחבה מן הנביאים והכתובים כמו שפירשתי, כמו שהוא היה יותר גבוה ובעל קומה מהם כנזכר:

וכן בכלל מעלת כמות ארכה, נכלל מעלתה על שאר ספרי הקודש, שהיא נחלקת לחמשה ספרים בין כל ספר וספר ארבעה שטין חלק, ולכמה פרשיות בין כל פרשה ופרשה לפחות ט' אותיות חלק, והן כמו עת"ר פרשיות פתוחות וסתומות, לבד מה שיש חלק בשירת הים ושירת האזינו, אשר אלו המקומות שיש בתוכה חלק מאריכין ומרחיבין אותה יותר, מה שאין כן בשאר ספרי הקדש נביאים וכתובים, כי עם היותם מסודרים ויש בהם איזה חילוק פרשיות, אין כמות להפסק ההוא וגם אינו פוסל בכתיבתן, מה שאין כן בס"ת ששיעור החלק שבין פרשה לפרשה ובין ספר לספר הוא דבר קצוב ופוסל, וכאלו אותה החלק שבין פרשה לפרשה רומז לפירוש הפרשה ההיא בתורה שבכתב ושבעל פה, כי דברים שבעל פה אי אתה רשאי לאומרן בכתב:

ואם באיכותה היא מובדלת וניכרת מעלתה משאר ספרי הקדש, כי הוא ידוע שהיא נותנת חיים לעושה במצותי' ואזהרותיה הכתובות והרמוזות בה, ומסגולותיה שיורו מלותיה ואותיותיה במשמעותן ורבויין ומיעוטן תילי תילים של הלכות, מה שאין כן בשאר ספרי הקדש שאינם כוללים דברים עמוקים במלות קצרות כמו ספר התורה, וכן כל מה שתלמיד יכול לחדש עד סוף כל העולם ניתן למשה בסיני ונרמז באותיות התורה, ואין כל חדש אחר התורה כי הכל נכלל בה, וכמו שאמרו מנא הא מילתא שאמרו חז"ל דכתיב ואברהם היו יהיה הואיל והזכירו ספר בשבחו:

וגם בספורי התורה והגדותיה כמו במעשה בראשית ומה שאירע אח"כ בדור הפלגה ודור המבול ותולדות האבות ומקריהן, יש טוב טעם ודעת בהם בהוראת חכמת האל ית' בבריאה והשגחתו על העולם כולו בכלל ובפרט, ויכלתו בהיות גומל לרע כרשעתו ולצדיק כצדקתו, שהוא משנה סדרי בראשית לענשם ושכרם, וכן כמה מקראות שנראין ראויין לישרף כספרי אפיקורסין והן הן גופי תורה, וכמו שהביאו מהן במס' חולין (פ' א"ט), וכמה מיני מדרשות הביאו על כל פסוק ופסוק מהם מקובלים פה אל פה שהם נדרשים על מכונם ועל אופנם, ולא דבר ריק הוא ואם ריק הוא ממנו כי נסתמו ממנו מעינות חכמה, ובכל זה יש יתר שאת ומעלה בסיפורי התורה מסיפורי שאר ספרי הקדש, וכמו שהוא היה חכם בכל יותר משאר הנביאים כדכתיב (תהלים ח') ותחסרהו מעט מאלהים, וממנו נלמוד לשאר הנביאים שצריך שיהיו חכמים, כמו כן נבואתו והיא תורת ה' היתה בה חכמה יתירה משאר ספרי הקדש:

ואם

ידך על מימי מצרים וגו׳, ולא אמר נטה את ידך במטך וגו׳ או נטה את מטך וגו׳, כמו שאמר אח״כ במכת צפרדע וכנים, לפי שאז היה המטה בידו ועתה לא היה בידו שלקחו משה כנזכר, ואמר והמטה אשר נהפך לנחש ולא אמר אשר נהפך לתנין, מפני שעל יד אהרן הוא שנהפך לתנין ועתה שהיה ביד משה אמר והמטה אשר נהפך לנחש על ידך במדבר האלהים הורכה תקח בידך:

ולענין מה ששנה משה ואהרן בעשיית המכות ממה שנצטוו, נאמר כי מקודם אמר לו האל ית׳ למשה ואת המטה הזה תקח בידך אשר תעשה בו את האותות, ירצה לומר כפי הכוונה פה לפעמים יהיה בידך בשעת עשיית הנס או המכה כמו שאמר ואת המטה וגו׳, ולפעמים תעשה הנס כמ״ש אשר תעשה בו את האותות או המכה במטה עצמו, או יאמר ואת המטה הזה תקח בידך אני נותנו ברשותך שתעשה בו האותות באי זה אופן שתרצה, או בהיות המטה בידך לבד, או בעשות בו פועל ההרמה או ההכאה, וכן נפרש את המטה הזה וגו׳, שיהיה בידך אשר תעשה בו את האותות, ויחזור כנוי בו ליד כשתעשה אות ביד כמו מכת חשך יהיה בידך המטה, כי יד לשון זכר *), ואחר שהורשה כבר לעשות בו כפי מה שירצה לו הרי אינו משנה מרצונו ומצוויו יתברך אח״כ לא הוא ולא אהרן, ועם כל זה כשעשו כן ממש כמו שנצטוו אח״כ בשעת עשיית המכה, אמר בפירוש ויעשו כן במכת הדם והכנים שכתוב בציווי קח מטך וגו׳, ובעשיה כתיב וירם במטה ויך וגו׳, וכן בצפרדע כתיב נטה את מטך וגו׳, ובעשיה כתיב ויט אהרן את ידו במטהו, ולכן כתיב באלו המכות ויעשו כן וגו׳ כמו שנצטוו עתה בשעת העשייה, מה שאין כתוב כן בכלל שאר המכות שנעשו על ידיהם, מפני ששנו מן הציווי שנצטוו עתה וסמכו על הציווי הראשון אשר הורשו מאתו ית׳ מקודם שיעשו הם במטה כפי מה שירצו לפי מה שפירשנו, כדי שלא יאמרו מצרים המטה הוא שעושה המכה או היד היא העושה, היו עושים אותה לפעמים בזה לפעמים בזה כמו שהורשו קודם, שהיה בזה לדעתם יותר קידוש השם בדבר המכות, ומשה בהיותו הוא המושל העיקרי במטה שנה בכל הדברים לסבה ידועה הללו יותר מאהרן שלא שנה אלא בפעם אחת כנזכר, גם זה לסבה ידועה אלו וגם זה אינו שינוי כי כבר הורשו מקודם על זה כמו שנזכר, ואחר שאמר הכתוב ואת המטה הזה תקח בידך וגו׳ ואמר ויקח משה את מטה האלהים בידו ואמר לו האל ית׳ ראה כל המופתים אשר שמתי בידך ועשיתם לפני פרעה וגו׳ ולא ישלח את העם, רמזו לו שיראה כל המופתים ששם בידו בהיות המטה בידו והם דצ״ך עד״ש באח״ב שהיו חקוקים במטהו והרי כולם היו בידו ויעשם ולא ישלח את העם, ורצה לומר כי יעשה כל התשעה מופתים והם התשע מכות ועם כל זה יתחזק לבו ולא ישלחם, ואז אמור לו כה אמר ה׳ בני בכורי ישראל ואומר אליך שלח וגו׳ ותמאן לשלחו הנה אנכי הורג את בנך בכורך, והיא המכה העשירית אשר מתוכה ומסבתה ישלח את ישראל כמו שכתוב קומו צאו מתוך עמי, ולכך אמר אח״כ פרשת בא אל פרעה אחר שנעשו כל התשע מכות, ומשה ואהרן עשו את כל המופתים האלה לפני פרעה ויחזק ה׳ את לב פרעה ולא שלח וגו׳, אמר אלו העומדים לפניו חקוקים במטה ועשוים כבר לפני פרעה והם הט׳ ועדיין לא שלחם עד בוא העשירית קדש שממנה נמשך קדושת הבכורות כמו שאמר הכתוב קדש לי כל בכור וגו׳, ועליה שלחם כנזכר, ובה נשלם גדולת וקדושת שמו לעיני כל העמים אחרי שנשלמו כל העשר מכות הרמוזות בדצ״ך עד״ש באח״ב, שעולים במספר קטן מ״ב כמספר שמו ית׳, אשר הוא פועל בו במדת הדין:

וכן תמצא באלו העשרה האותיות, שתים מהם כפולות דל״ת ובי״ת, נמצא שנתקללו והוכו המצרים בשמנה אותיות, וכן המטה שהוכו בו הוזכר כ״ב פעמים בתורה כמנין כל האותיות נמצא שהוכו בשמנה ובכ״ב במדת הדין, לא כמו ישראל שברכם הקב״ה בכ״ב אותיות ולא קללם אלא בשמנה, ולא כמשה שברכם בשמנה במשנה תורה וקללם בכ״ב, וכל זה היה בתוך מצרים אבל אחר כך הוכו בקריעת ים סוף הגדולה על כולם, ורמוזה בשם המפורש החקוק במטה, ורמוז בשלשת הפסוקים הידועים, ויסע ויבא ויט, אשר רבועם הוא כ״ד כמנין המט״ה ושמותיו המשולשים המורה עליהם סדר שלשת הפסוקים הם ע״ב, כמנין שם המכות העשר שהוזכרו ע״ב פעמים, דם הוזכר חמשה פעמים, צפרדע אחד עשר, כנים חמשה, ערוב שבעה, דבר אחת במקומה, שחין ארבעה, ברד ארבעה עשר במקומה ושתים במכת הארבה שאכלה, ארבה ששה, חשך שלשה, בכורות שמנה, הם ס״ו, וששה פעמים שהוזכר בכור בפרשת קדש לי ובפר׳ והיה כי יביאך הבא על סבת מכת בכורות הם ע״ב, ואם תרצה להכנים במנין דבר שני הכתוב שלא במקומו ולא במכה של אחריה שהיא שחין, אלא בהתראת מכת הברד, יהיו ע״ג, ותסלק בכור של פרשת קדש, כי לא הוזכר לשם סבת מכת בכורות, ונשארה חמש פעמים בכור בפרשת והיה כי יביאך אשר בה מזכיר קדושת הבכור

*) באמת לא מצאנו בכל המקרא שם יד רק בלשון נקבה, אבל כוונת הרב ז״ל שאחר שמצינו שמות רבות המשמשים בלשון זכר ונקבה, כמו אבן, אש, רוח, וכדומה (עי׳ רש״י ריש פ׳ וישלח) לכן נוכל לפרש גם שם יד בלשון זכר ג״כ, שיפול עליו כנוי בו, יג״מ.

וקינות והרי הוא מוזכר כמה פעמים במלכים ובספרו, ומגלת רות שמואל כתב ספרו וספר שופטים ורות, והרי הוא הזכיר אותו בספרו ובס' שופטים, ובדניאל כתוב (ט') וכל ישראל עברו את תורתך וגו' אשר כתובה בספר תורת משה עבד האלהים וגו', כאשר כתוב בתורת משה את כל הרעה באה עלינו וגו', ובעזרא כתוב (נחמי' י') זכור נא את הדבר אשר צוית את משה עבדך וגו' (שם ח') וימצאו כתוב בתורה אשר צוה ה' ביד משה וגו' ואת שבת קדשך וגו' ותורה צוית להם ביד משה עבדך וגו', ובדברי הימים נזכר ביחוסו, ואח"כ (א' ט"ו) וישאו בני הלוים את ארון האלהים כאשר צוה משה בדבר ה' בכתפם וגו', (שם כ"א) ומשכן ה' אשר עשה משה במדבר וגו', (ד"ה ב' א') אהל מועד האלהים אשר עשה משה עבד ה' במדבר וגו', (שם כ"ב) את החקים ואת המשפטים אשר צוה ה' את משה על ישראל וגו', (שם ל"ג) ואת בניהם לא המית כי ככתוב בספר תורת משה וגו', (שם כ"ה) רק אם ישמרו לעשות וגו' לכל התורה והחקים והמשפטים ביד משה, ומגלת אסתר אנשי כנסת הגדולה שכתבו יחזקאל ותרי עשר ודניאל כתבוה: הרי שבכל הנביאים והכתובים הוזכר משה רבינו במעלה וכבוד וכולם מזהירים על התורה שנתנה על ידו, וכתוב בה ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, והרי הם בעצמם מודים כי אין נביא כמוהו, וזהו ראיה ג"כ אפי' לשאינם יודעים על עיקר זה כי משה רבינו רבן של כל נביאים וכל ישראל:

פרק חמשה ועשרים

והעיקר השמיני כי התורה שהיא בידינו היום היא שנתנה למשה, והיא כולה מפי הגבורה, ר"ל שהשיגה כולה מפי הקב"ה בהשגה שנקרא אמירה ע"ד העברת הדבור וכו', ולכן נקרא מרע"ה מחוקק. ואין הפרש בין בני חם כוש ומצרים ובין אנכי ה' אלהיך ושמע ישראל הכל מפי הגבורה וכו', ואמרו ז"ל שהמאמין שהתורה כולה מפי הגבורה חוץ מפסוק אחד שאמרו משה ולא אמרו הקב"ה זהו בכלל כי דבר ה' בזה וגו', אלא כל תיבה ותיבה יש בה פלאות חכמה וכו', כמו שכתב הרב ז"ל שם פרק חלק, והרמב"ן ז"ל בתחלת הקדמתו לפירוש התורה כתב, משה רבינו כתב הספר הזה עם התורה כולה מפיו של הקב"ה, והקרוב שכתב זה בהר סיני כי שם נאמר לו עלה אלי ההרה וגו' עד סוף ספורי המשכן, וגמר התורה כתב בסוף שנת הארבעים באשר אמר לקוח את ספר התורה וגו', וזה למ"ד מגלה מגלה ניתנה אבל לדברי האומר חתומה ניתנה נכתבה הכל בשנת הארבעים וגו' עד והנה משה כסופר המעתיק מספר קדמון וכותב, ולכן כתב סתם, אבל זה אמת וברור הוא שכל התורה מספר בראשית עד לעיני כל ישראל מפיו של הקב"ה לאזניו של משה כענין שנאמר להלן (ירמיה ל"ו) מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו וגו', ע"כ. ואעפ"י שהתורה היתה כתובה לפניו מתחלת בראשית קודם בריאת העולם עד לעיני כל ישראל באש שחורה ע"ג אש לבנה, לא רצה הקב"ה לתת אותה להם מיד אחר עשרת הדברות, ואחר כך בכל הארבעים שנה היה מפרשה להם בכל יום פרשיות פרשיות, מפני כי עיקר תורה שבכתב היא תורה שבעל פה שהיא פירוש תורה שבכתב ואם היה בידם קודם תורה שבכתב היו מפרשים אותה כפי משמעות פשטה ולא היה מתישב אלא אחר כך הפירוש האמיתי, והיא תורה שבעל פה, וכן עשה האל ית' גם כן בנתינת עשרת הדברות שאמרם קודם על פה ואחר כך אמר למשה עלה אלי ההרה ואתנה לך את לוחות האבן וגו' אשר כתבתי להורותם, הכוונה כי אחר ששמעו כבר עשרת הדברות ופירושן עתה תהיה כתיבתן הוראה על אמיתת הפירוש המקובל כבר, מה שאין כן אם היה כבר הכתיבה בידם ואחר כך מסר בידם הפירוש:

ועוד נוכל לומר כי מפני שהיו כתובים בתורה כמה דברים שאירעו אחר מתן תורה כמו שבעת ימי המלואים ומיתת בני אהרן ומה שאירע במקלל בן האשה הישראלית בתורת כהנים, ורוב חומש הפקודים במנין ישראל והלוים והדגלים וחנוכת המזבח ושאר כל הדברים שאירעו לישראל על חטאם ופרשת בלעם עד סוף הספר, אין בו כי אם מעט פרשיות של דינין כמו נזיר וסוטה ופרשת נסכים וחלה וקרבן שוגג בע"א ופרשת ציצית בפרשת שלח לך, ופרשת מתנות כהנים ולוים בפרשת קרח, ופרשת פרה בחקה, ופרשת נחלות והקרבנות בפנחס, ופרשת נדרים וכלי מדין בפרשת מטות, ופרשת ערי מקלט בפרשת מסעי, ושאר כל הספר שהוא רובא דרובא הוא על דברים שאירעו להם שם ואיך יכתבו הדברים ההם בידיהם קודם שיבאו לפועל ויראה להם כאלו הם מוכרחים בחטאיהם ובפעולותיהם, ולכן לא רצה האל ית' למסור בידם תורה שבכתב עד שיבאו לפועל כל מה שאירע להם במדבר, וכן משנה תורה שהם כדברי משה לישראל תוכחת על מה שהרעו במדבר, ואחר שיבאו לפועל כל הדברים אז הועתקו מפי הגבורה כפי מה שהיו נכתבות לפניו יתברך קודם בריאת העולם באש שחורה ע"ג לבנה, כי הוא יתב' היה צופה ומביט מה שיהיה והיה כתוב ומונח לפניו קודם הבריאה לא היה דבר שלא נתקיים אז בשנת הארבעים כי אם מיתת משה, כי לזה אמרו ח' פסוקים יהושע כתבם ור' שמעון אומר אפשר ספר תורה חסר וכתיב לקוח את ספר התורה אלא משה כותב

בדמע

ואם ביחוד לשונה, בדבור שמדבר למשה, הוא שמצינו כי כל הדברים שנאמרו לו הם בלשון דבור כמדבר לחברו, וכמ"ש הכתוב (שמות ל"ג) ודבר ה' אל משה פנים אל פנים וגו', וזה כמו שכתוב בכל הדבורים, ויאמר ה' אל משה לאמר, וידבר ה' אל משה לאמר, ולא מצינו שנתיחד הדבור לשאר הנביאים בכמו זה הלשון, כי אמרו ויהי דבר ה' אלי לאמר אינו שוה לו ויאמר ה' אל משה לאמר וידבר ה' אל משה לאמר, מפני כי ויהי דבר ה' אלי לאמר הוא שדבר ה' היתה אליו ע"י אמצעי ואינו מתיחד הוא ית' בדבור, כמו ויאמר ה' אל משה או וידבר ה' אל משה שמורה שהוא ית' בכבודו ובעצמו היה מדבר אליו כדבר איש אל רעהו, וזהו ההבדל הראשון שאמר הר"ם ז"ל שהובדלה נבואת משה מנבואת שאר הנביאים בארבעה דברים, שהם נבאו על ידי אמצעי ומרע"ה בלי אמצעי שנאמר (במדבר י"ב) פה אל פה, והרב ז"ל הביא הראיה מפה אל פה וגו' היה איפשר כי מעלת משה רבינו משאר הנביאים שדבר לו האל ית' כמה פעמים פה אל פה מה שלא דבר לשאר הנביאים ולא כל הפעמים, ואני אומר כי מעלת מרע"ה על שאר הנביאים שדבר לו האל ית' פה אל פה בכל הפעמים שדבר לו בלשון ויאמר ה' אל משה לאמר או וידבר ה' אל משה לאמר, שהם כמו ק"ע פעמים לשון אמירה ודבור, בכולם דבר לו שלא ע"י אמצעי אלא הוא בעצמו ובכבודו פה אל פה כמו שהוא משמעות הכתוב ויאמר ה' אל משה וידבר ה' אל משה, לא כפעם הראשונה שנראה לו ע"י מלאך כמ"ש (שמות ג') וירא מלאך ה' אליו בלבת אש וגו'. ואמר ברוב הפעמים לאמר, לבאר סבת זה הענין כי מה שהיה מדבר אליו כמדבר איש אל רעהו ולא ע"י מראה, היה מפני שהיה צריך לומר זה הענין לישראל, והוא ענין המצות שצריכין לעשותן בפועל בעולם, ולא יבואו על ידי מראה כי אם הדברים הנאמרים לפי שעה ע"י שאר הנביאים, וגם כי ע"י הנביאים ג"כ נאמר כמה פעמים לאמר, הרי ביאר קודם כי הדבור היה ע"י אמצעי, וכן כשאומר ויאמר ה' אל שמואל, או ויאמר ה' אל דוד, הרי ביאר קודם בשמואל שהיה ע"י מראה או חזון כמ"ש (ש"א ג') ודבר ה' יקר בימים ההם אין חזון נפרץ וגו', ושמואל שוכב בהיכל ה' וגו' ויקרא ה' אל שמואל וגו', ואח"כ אמר כמה פעמים ויאמר ה' אל שמואל, וכן בדוד כתיב (ש"ב ב') וישאל דוד וגו', ויאמר ה' אל דוד, וכן בשלמה (דה"ב ז') וירא ה' אל שלמה וגו' ויאמר ה' אל שלמה וגו' וכן בישעיהו כתוב בתחלת נבואת חזון ישעיהו כי נבואתו היתה ע"י מחזה והוא ע"י אמצעי, ואח"כ אומר (ישעיה ז') ויאמר ה' אל ישעיהו, וכן בשאר הנביאים, ובשום נביא לא נאמר ויאמר ה' אל פלוני לאמר או וידבר ה' אל פלו' לאמר כי הוא מורה על הדבור בלי אמצעי כמו שכתבתי, זולת ביהושע שכתוב בו ב' פעמים (יהושע א') ויאמר ה' אל יהושע לאמר ופעם אחד וידבר ה' אל יהושע לאמר, ואיפשר לומר כי מפני שתלמידו של אדם כמותו כמו שהוכיחו משה עצמו, ויהושע אמר לו האל ית' כאשר הייתי עם משה אהיה עמך ולזה דבר לו בכמו זה הדבור שדבר למשה, גם כי לא היתה השגתו כהשגת רבו כי פני משה כפני חמה ופני יהושע כפני לבנה וכו', וכמו שחבבו הקב"ה במה שאמר לו פסל לך הפסולת יהיה שלך ומשם נעשה עשיר יותר מכל הנביאים וממנו נלמוד לשאר הנביאים שיהיו עשירים, כן חבבו במה שיחד הדבור עמו יותר משאר הנביאים, הרי שלשת השלמיות והמעלות של נביא הן חכם גבור ועשיר רמוזות במעלות התורה על שאר ספרי הכתובים, ומרע"ה היה שלם בשלשתם יותר מכל הנביאים כמו שכתבתי:

ומצינו כל הנביאים מקיימים תורת מרע"ה, בספר יהושע הוזכר משה רבינו כמה פעמים ואמר ג"כ (יהושע ח') ככל הכתוב בספר התורה, ובספר תורת משה, ובספר שופטים כתוב (שופטים ג') ויהיו לנסות בם וגו' הישמעו את מצות ה' אשר צוה את אבותם ביד משה, ובספר שמואל כתוב ה' אשר עשה את משה ואת אהרן וגו', ובספר מלכים (א' ח') אין בארון רק שני לוחות אבנים אשר הניח שם משה בחרב אשר כרת ה' וגו' (שם) כאשר דברת ביד משה עבדך בהוציאך את אבותינו ממצרי' וגו', (שם) לא נפל דבר אחד מכל דבר הטוב אשר דבר ביד משה עבדו ועל אמציהו כתוב (מ"ב י"ד) ואת בני המכים לא המית ככתוב בספר תורת משה אשר צוה ה' לאמר לא יומתו וגו' בגלות השבטים כתוב (שם י"ז) ואת החקים ואת המשפטים והתורה והמצוה אשר כתב לכם תשמרון לעשות וגו', וביאשיהו כתוב (שם כ"ב) ספר התורה מצאתי בבית וגו', ובספר ישעיה (ס"ג) ויזכר ימי עולם משה עמו איה המעלם מים את רועה צאנו וגו', ספר ירמיה (ט"ו) ויאמר ה' אלי אם יעמד משה ושמואל לפני אין נפשי אל העם הזה וגו', ס' יחזקאל לא הוזכר בו שם משה, אבל הוא הוכיח על כמה דברים הכתובים בתורה יותר מנביאים אחרים, ואמר (יחזקאל כ') ואוציאם מארץ מצרים ואביאם אל המדבר ואתן להם את חקתי ואת משפטי הודעתי אותם אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, ובתרי עשר ג"כ לא הוזכר כי אם במלאכי חותם הנביאים, שאמר (ג') זכרו תורת משה עבדי אשר צויתי אותם בחורב, ובכתובים בתהלים הוזכר כמה פעמים, ונכתב ספר תהלים ע"י עשרה זקנים והוא אחד מהם, ומשלי ושיר השירים וקהלת שלמה המלך ע"ה חברם והרי הוא עצמו הזכיר את משה רבינו בתפלתו כמו שכתוב במלכים, ואיוב משה עצמו כתבו כמו שהביאו במס' בתרא, ומגלת קינות ירמיה הוא כתב ספרו וספר מלכים וקינות

היתירה שהיה בס"ת הראשון שכתב משה רבינו, שהיה דמיון לכתב הלוחות שכשיצאו מפיו של הקב"ה נחקקו מיד על הלוחות, אלא שבלוחות היה מעלה יתירה שנחקקו ממש מקולו ית' בלוחות, וכפי מה שהיו כתובים העשרת הדברות בתורה למעלה בלי הפסק שהיה בזה הוראה על שימוש שמותיו ית' ועל עשרת הדברות כפי מה שהם ראוים לישראל אנכי ולא יהיה לך, וכפי מה שכתבנו למעלה פרק י"ב, ועם כל זה היה ספר תורה זה קרוב למעלת הלוחות והיה מונח עמו בארון, להיות האותיות שבתורה למעלה נעתקות ופורחות בו מפיו ית' ע"י משה רבינו וכמו שביארנו :

ועל כל פנים צריכין אנו לומר כי התורה שהיתה כתובה לפניו ית' קודם בריאת העולם היתה אותיות שמבראשית עד לעיני כל ישראל בלי הפסק, שאיך יהיה כתוב לפניו בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ ועדין לא נבראו, וכן כל מה שאירע אחר בריאת העולם לא יכון לנגד עיני כבודו שיהיה כתוב שנעשה ועדין לא נעשה, וכל ספר משנה תורה שהם כדברי משה איך יהיה כתוב לפניו שדבר מה שעדין לא דבר, אלא האותיות המורות על כך היו כתובות לפניו באש שחורה, ואחר שילאו לפועל כל הדברים ודבר משה מה שדבר הופרשו והופסקו התיבות כדי שיהיה משמען מה שיורה לענין המצות והאזהרות ולמה שדבר משה ושאר הדברים הכתובים בתורה, מלבד מה שלמד משה רבינו גם כן פירש שמותיו של הקב"ה בדרך אחרת בענין חיבור האותיות כנזכר, כי מתחלה כשנבראה התורה היתה באופן שיובן אח"כ בפיסוק התיבות מה שקרה בבריאת העולם ובתולדות האבות וגלות בניהם וגאולתם וקבלתם התורה ומעשה המשכן וחטאם וענשם וכל דברי משה רבינו ע"ה, כי הוא יתברך צופה ומביט עד סוף כל הדורות ורומז בשמותיו יתברך הרמוזים בתורה כל מה שיקרה עד סוף זמן מקבל התורה והוא מרע"ה :

ואפשר לפרש אש שחורה על גבי אש לבנה שיורה על שני ענינים שהיו בתורה, הראשון ענין שמותיו ית' והוא הרמוז באש לבנה, והשני ענין פשט התורה במצותיה ואזהרותיה אשר יעשה אותם האדם וחי בהם בזה העולם האפל והשחור, והוא הרמוז באש שחורה שהועתק ע"י משה הוראת המצות ורמזן, ופי' שמותיו ית' נודע למשה ולקרובים אליו על פה. או יהיה לבן על גב שחור כפי מה שכתוב בירושלמי, תורה שנתן הקב"ה למשה ניתנה לו באש לבנה חרותה באש שחורה, ומשמעותו הקרוב הוא כי האש שחורה היה דמיון הקלף והאש לבנה דמיון האותיות, ולפי זה ירמוז אש לבנה לתורה כפי מה שניתנה לזה העולם כפשוטה, והוא מעשה המצות שהוא דבר ניכר וידוע כגוון הלבן, ואש שחורה ירמוז לשמותיו של הקב"ה שאין מי שיוכל להשיג כמקום האפל והשחור שאין מי שישיג מה שבתוכו, וזו היא מעלת ישראל שניתנה להם תורה מן השמים, שמה שהיה כתוב בשמים באש שחורה ע"ג לבנה הועתקה ונתגשמה ביד משה מפי הקב"ה יקרא והוא יכתוב על הספר בדיו, לכך הזהירה התורה על ספר התורה זה שהאותיות עצמן שהיו למעלה נעתקו בו, שיהיה מצד ארון ה' כמש"ה (דברים ל"א) לקוח את ספר התורה הזה ושמתם אותו מצד ארון ברית ה' אלהיכם והיה שם בך לעד. והעדות שבו יותר מכל שאר ספרי תורה שהעתיק משה לשבטים היה הקדושה היתירה שבו כאלו האותיות שלמעלה פרחו ושכנו בו כמו שפירשנו, והיא התורה שניתנה למשה ולא נמצאת עוד בשמים אלא היא נתונה במתנה לישראל שיתעסקו בה ויזכו בה לחיי העולם הבא כמו שהיא נמשכה והושפעה משם :

ולפי זה נאמר כי כיון שהוקשו והושוו אש לבנה ואש שחורה והם רמז לתורה כשהיא נקראת בלי פיסוק פרשיות כמו שהן פסוקות אצלנו, אלא כפי תוכן ענין שמותיו של הקב"ה, וכן כשהיא נקראת כפי מה שניתנה לנו על ידי משה רבינו, כי כמו שכשהיא נקראת בפי' שמותיו ית' אין שום קדושה מיותרת בקצתה יותר מבקצתה, כי כולה שמותיו של הקב"ה, כן כשהיא נקראת כפי מה שניתנה לנו על ידי משה אין קדושה יתירה באנכי ה' אלהיך ובשמע ישראל ממה שיש בבני חם כוש ומצרים וגו', כי כולה ניתנה מפי הקב"ה והיתה כתובה אצלו יתברך קודם בריאת העולם מתחלתה ועד סופה, ולא לחנם נכתב בני חם כוש ומצרים והדומה להם, גם כפי פשט התורה למה שמורה בזה העולם, ואם נעלמו ממנו סתרי חכמה על מה נכתבו דברים כאלו, זולת מה שדרשו חז"ל עליהם הנה הם נגלים וידועים לו ית' והודיעם למשה רבינו והוא מסרם על פה, אלא שנשכחו ממנו לא נשאר בידינו דבר ברור וידוע בתורה כי אם מעשה המצות שנתנו לב עליהם המקבלים שלא ישכחום, כדי שלא יפסד תוכן מעשה המצות, וישאר לנו במה נזכה בזה העולם לנחול ולירש חיי העוה"ב, אבל פי' שאר הדברים שאינם נוגעים בענין המצות אין חיי העולם הבא תלוי בהם, ולכן לא נתנו לב עליהם כ"כ ושכחום, ויהיה ענין הפירוש באלו הענינים כמו שתאמר בבני חם כוש ומצרים שיורה ענין הגדת סיפור זה שורש תולדותם שילאו לאויר העולם באיזה אופן היה, וכן כל מה שיקרה להם עד אחרית הימים ושיהיו כלם נכבשים תחת ישראל, וכן כל הספורים והאגדות ירמוז ספורן על עיקר שורש הענינים ההם והתחלתן וסופן ואחריתן באותיות ובסדרן וזיוגן כפי אמר ענין הספור ההוא, עד שיהיו נכללות כל סתרי החכמות הטבעיות והלמודיות וקצת מהאלהיות בספורים האלו, כיון שניתנו ליכתב מפי הגבורה אלא שנעלמו ממנו לפי רוב

בדמע. ולמי שסובר כי התורה מגלה מגלה ניתנה, מגלת אדם מגלת נח מגלת אברהם וכו', גם כן לא נמסרו הדברים בכתיבה למשה רבינו עד שיצא כל דבר ודבר לפועל, ולכך כתב הרמב"ן ז"ל כי ברדתו מן ההר כתב מתחלת התורה עד סוף ספור המשכן וגמר התורה בסוף שנת הארבעים, למי שסובר כי התורה מגלה מגלה ניתנה כי כל מה שכתוב מבראשית עד פקודי כבר יצא לפועל, סדר בריאת העולם ומה שאירע עד שירדו למצרים ויצאו, ומעשה המשכן, כי גם שלא הוקם עד ראש חדש ניסן בשנה השנית היה ביד משה כתוב כל מלאכתו והקמתו והיה בטוח שיתקיים על ידו, וכן מה שכתוב בפרשת בשלח ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה את המן אכלו עד בואם אל קצה ארץ כנען, ואף על פי שעדין היו בתחלת השנה הראשונה כשירד משה מן ההר, היתה הבטחה לישראל כי גם שיעמדו במדבר ארבעים שנה יתמיד להם המן, כ"ש שכבר היה מסורת ביד זקני ישראל במצרים שיתעכבו מ' שנה במדבר כמו שכתבנו למעלה פ' כ"ב, וגם למי שסובר מגלה מגלה ניתנה הכוונה הוא שניתנה למשה מגלה מגלה אבל לא הועתקה שום מגלה לישראל עד שנשלמו כל המגלות, שאז נאמר (דברים ל"א) לקוח את ספר התורה הזה ושמתם וגו', וממנו העתיק ביום מיתתו ספר אחד לכל שבט ושבט. ולמי שסובר תורה חתומה ניתנה בשנת הארבעים יתישב הכל, כי לא נכתב קודם כי אם שמונה פרשיות וכמו שאמרו שם בגיטין, אמר רבי לוי שמונה פרשיות נאמרו ביום שהוקם המשכן, פרשת כהנים ופרשת לוים ופרשת שילוח טמאים ואחרי מות ושתויי יין ונרות ופרה אדומה, ומשום הני פרשיות איקרי כמי התורה מגלה (תהלים מ') במגלת ספר כתוב עלי, אפי' למ"ד תורה חתומה ניתנה כמו שאמרו שם, ואי אפשר לומר שאלו הפרשיות נאמרו ביום שהוקם המשכן שהיו צריכין אליהם אבל לא נכתבו ולעולם תורה חתומה ניתנה, שאם לא נכתבו לא היו חייבים בהם העונש המפורש בהם אם לא היו מקיימים אותם, וכמו שאמרו חז"ל על שבירת הלוחות שהיא אחד מארבעה דברים שעשה משה מדעתו, אמר אם אני נותן להם מזקיק אני אותם למצות חמורות ומחייב אני אותם מיתה לשמים שכן כתוב לא יהיה לך וגו', חזר לאחריו ראו אחריו הזקנים אחז משה בראש הלוחות והם אחזו וכו', ומה היה מועיל משה לישראל כשלא היה נותן אותם הרי כבר שמעו וקבלו במתן תור' אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה ושאר הדברות מפי משה רבינו, אלא שנראה שכל מצוה שלא היתה כתובה עדין אע"פ שנצטוו עליה כבר לא היו נענשים עליה, ומה שנענשו בעגל מפני שכבר היו כתובים עשרת הדברות על הלוחות וירדו לעיניהם, ואילו לא נשתברו היו חייבים מיתה

לשמים כולם ועתה הקל בענשם בשביל שנשתברו ועונש מגדף ומקושש שנענשו בעונש האמור בהם מפני שניהם נכללים בלוחות שהיו כבר כתובות מגדף בכלל עובד עבודת אלילים, ומקושש באזהרת מלאכת שבת שבלוחות, ועל זו הסברא נתלה מי שסובר שלא נתחייבו ישראל במצות בעודם במדבר, והם המצות שלא נכתבו עדין כ לא נתחייבו בהן כל זמן שלא ניתנו בכתיבה ולמי שסובר מגלה מגלה ניתנה, בעת מצות היו נכתבות כמגלת ספר מפי הגבורה למשה עד שנשלמו, וכן מורה פשט הכתוב (שמות ל"ד) כתב לך את הדברים האלה כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל, כי כריתת הברית לשיענשו לא לא היה אלא בכתיבת הדברים כי כל זמן שלא נכתבו לא היה הברית נכרת עליהן ולא היו נענשים :

ונחזור לענין התורה, כי כמו שהיא בידינו היום ניתנה למשה רבינו מפי הגבורה, יקרא לו האל יתברך בראשית ברא אלהים והוא יכתוב על הספר בדיו וכן עד לעיני כל ישראל, כמו שהיא כתובה לפניו ית' קודם בריאת העולם אלפים שנה באש שחורה על גבי אש לבנה, ונראה שקודם בריאת העולם היתה התורה כתובה לפניו יתברך מבי"ת בראשית עד למ"ד לעיני כל ישראל אות אחר אות בלי הפסק תיבות ופרשיות, כי כל התורה כולה היא שמותיו של הקב"ה וכשעלה משה למרום ועמד שם ארבעים יום למד אותה כפי מה שהיתה כתובה בלי הפסק בהוראת שמותיו ית', וכן למדה לו גם כן כמו שהיה עתיד ליתנה לו שהאותיות שיש מן בי"ת בראשית עד לד"ו הארץ יתחלקו לז' תיבות בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, וכן עד סופה לעיני כל ישראל, ועדין היתה כתובה לפניו ית' אות אחר אות בלי הפסק, עד שקרא למשה רבינו בראשית ברא אלהים ומשה כותב על הספר בדיו, וכן עד סוף התורה, ומיד כשמשה רבינו היה כותב מפי הקב"ה היו נעתקות האותיות שהיו כתובות לפניו למעלה באש שחורה על גבי אש לבנה לפני של הקב"ה והיה כותבם משה רבינו, וכאלו האותיות ממש שהיו כתובות לפניו ית' היו נעתקות מהאש הלבנה לקלף המקודש שעבד משה רבינו לכתוב בו ס"ת, אלא שהיה כותבם בהפסק תיבות ופרשיות כפי מה שהיה מסדר אותן לו האל ית' וזהו ענין נתינת התורה שהיתה חמדה גנוזה והיה משתעשע בה אלפים שנה קודם בריאת העולם ונתנה לישראל בכמו זה הענין, שאם נשארה עדין לשם כתובה אש שחורה על גבי אש לבנה, על מה היו משיבים המלאכים חמדה גנוזה אתה מבקש ליתנה לב"ו, ומה היה מבקש השטן התורה היכן וכו', אלא בזמן שהיתה נעתקת מפי ית' למשה היו האותיות פורחות ונכתבות על ידי משה רבינו כס"ת, וזו היתה המעלה והקדושה

היתרה

אע"פ שעשה האדם רוב מצות התורה לא נפטר מלעשות מיעוטן, כי הם כמו מצוה אחת וצריך לגומרה, וכמו שדרשו על מצוה אחת שצריך לגומרה אם התחילה ממה שכתוב (דברים ח') כל המצוה אשר אנכי מצוך וגו', אם התחלת במצוה תגמור אותה, וכן נדרוש אותו לענין כל המצות, וכשהוא בלשון רבים מצות, יורה על כי יש לו שכר גדול על כל אחת ואחת ואין שכר מצוה אחת נבלעת בשכר מצוה אחרת:

ולשון תורה כשהיא בלשון יחיד היא כוללת כל התורה כולה וזאת התורה אשר שם משה, כשהיא בלשון רבים אפשר לפרש על תורה שבכתב ותורה שבעל פה, אבל מפני שלא נמצא תורות לבדו אלא עם חקים ומשפטים (שמות י"ח) והודעתי את חקי האלהים ואת תורותיו, והזהרתה אתהם את החקים ואת התורות (שם), אלה החקים והמשפטים והתורות, נפרש רבוי התורות לשון מצות, כי התורה תקרא תורה על כי היא מורה את הדרך הישר, וכן כל מצוה תקרא תורה ומצות, ותורות על דרך זה, וכשהמצוה או מצות נזכר עם חקים ומשפטים אינו כולל כל התורה כולה אלא קצת המצות אותן שאינן נכללות בחקים ומשפטים, וכן תורות כשהוא מחובר עם חקים ומשפטים אינו מורה אלא על קצת מצות, וכשהוא עם חקות ומצות כמו (בראשית כ"ו) עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמר משמרתי מצותי חקותי ותורותי, אז יהיו המשפטים בכלל מצות ותורות: ושם עדות הוא על המצות שנצטווינו בהן על דברי נסים ונפלאות, כמו שבתות וימים טובים שהם עדות על כי השם ית' ברא העולם, והוציאנו ממצרים, ונתן לנו את התורה, והושיבנו בענני כבודו:

וענין לשון ברית ידוע, והוא כריתת ברית על קיום התורה כברית בין הבתרים, ומפני כי עיקר התורה עשרת הדברים נזכר בזה הברית (דברים ד') ויגד לכם את בריתו אשר צוה אתכם לעשות עשרת הדברים וגו', ועל כל התורה כולה אמר (שם כ"ט) לעברך בברית ה' וגו':

ועל זה נבאר על מה יורה כל א' מאלו הענינים מצות חקים ומשפטים עדות ותורות כשהם באים סמוכים זה לזה, והוא כי לשון מצוה הוא כולל על כל המצות שבכולן נצטוינו, וצריך האדם לכוין בעשייתן מפני שהוא מצווה בהן מאתו ית', כי גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה, ולכן נזכר לשון המצות ברוב המקומות לבדן כי הן מורות על כולן, ובכל מקום שנזכר חק לבדו אינו מורה אלא על הדברים הידועים שהם בכלל חק, וכן כשנזכר משפט לבדו אינו מורה אלא על מה שמורה ענין משפט כמו כשהוא סמוך למצות, והדברים שמורה עליהם לשון חק הם המצות שאין טעמם ברור לכל. ומשפטים הם מורים על שני ענינים, הא' על משפטים שבין אדם לחברו, והב' על עונשי העבירות שהשופטים שופטים דיני כל עונש ועונש כפי מה שכתוב בתורה, כענין מלקות וארבע מיתות בית דין, וכמו שפירש הרמב"ן ז"ל על (ויקרא כ"ו) ואם את משפטי תגעל נפשכם, ונראה שכשהמשפטים סמוכים לחקים הם מורים על העונש שעל החקים, כי רוב העונשים הם מצד החקים עונשי ביאות אסורות, וכמ"ש הכתוב אחר שהזכיר פרשת עריות (שם י"ח) ושמרתם אתם את חקתי ואת משפטי, ואמר אחר כך לבלתי עשות מחקות התועבות אשר נעשו לפניכם וגו', וכן בפרשת קדושים אחר שכתב עונשי העריות כתב ושמרתם את כל חקתי ואת כל משפטי וגו', ואמר ולא תלכו בחקת הגוי וגו', שנראה שהביאות האסורות הן וענשיהם הן חק, וסמך אליהן משפטים והוא משפט הביאות והן העונשין, כי משפטי הדינין אין ענינם בזה המקום שלא הוזכרו, ובמקומות שהוזכרו חקים ומשפטים הרי כלל אותם המשפטים כוללים שני הענינים, העונשי החקים וענין הדינים, ואז החקים כוללים גם כן כל מה שהוא חק, ולכן תמצא שהוזכרו חקים קודם משפטים ברוב המקומות שהוזכרו שניהם ביחד, כי משפטים הם עונשי החקים, ומורים גם כן על דינים שבין אדם לחברו בממון כמו שכתבתי, וכן ברוב המקומות שהוזכרו שניהם, הוזכרה שמירה בחקים ועשייה במשפטים, כי החקים שאין טעמם נגלה צריכין שמירה רבה יותר מהמשפטים, וכן מפני שהם בינו לבינו צריכין אזהרה לשמירתן יותר מהמשפטים שהם בינו לבין חברו שיתבענו בדין, וכן בענין העונשים הם ביד הדיינים ואינן צריכין אזהרה, וכמו שאמר יתרו למשה על מה שאמר (שמות י"ח) ושפטתי בין איש וגו' והודעתי את חקי האלהים ואת תורותיו, השיב לו והזהרתה אתהם את החקים ואת התורות וגו' ואתה תחזה מכל העם ושפטו את העם וגו', כי בענין החקים והתורות שהם בינם לבין עצמם צריך שתזהירם, כי לענין המשפטים במנוי השופטים יבואו הבעלי דינין מעצמם וישפטום:

ונראה כי כל מצות התורה הן נכללו בכלל חקים ומשפטים, שהוזכרו בתורה שניהם ביחד יותר מעשרים פעמים, וחקים הם על מצות שבין האדם למקום, והם רוב מצות התורה ואזהרותיה, ומשפטים על מה שבין אדם לחברו הם כל התורה כולה, ומפני שחקים כולל רוב המצות הוזכרו בראשונה, וכשנזכרו מצות גם כן עם חקים ומשפטים בארבעה או בחמשה מקומות, אז יורה לשון מצות על האמונות והדעות שאין בהן מעשה רק מצות מאת ה' וחקים יכללו אז כל מצות ואזהרות שיש בהן מעשה והן בינו לבין האל ית', ומשפטים מה שבין אדם לחבירו, ונכללה כל התורה בשלשתן, ולמעלת האמונות והדעות מפרש אותן בלשון מצוה גם כי היו נכללות גם כן בכלל חקים

ומשפטים

השנים ומיעוט השקידה על קבלת התורה, ואולי פירוש אלו הענינים הוא מכלל תשע מאות סדרי משנה שהיה שונה מתושלח וקצת מהם שהיו שונים הבאים אחריו, וכל זה מלבד מה שרומזים הספורים לשמותיו יתברך בחיבור האותיות קצתן לקצתן, כפי ידיעתו ית' שהם שוים לאנכי ה' אלהיך ולשמע ישראל, אבל אפילו לפי פשט התורה יש בכן פירוש על הדרך שאמרנו ואמר ענינים אלו כאמר אנכי ה' אלהיך:

וברוך היודע הנסתרות ונעלמות ממנו כי אנחנו לא נדע מה נדבר כי אם כפי הסברא הקרובה בקיום עיקרי דתנו, בפרט בזה העיקר, וכי כל התורה כולה ניתנה מפי הגבורה וקדושת כולה שוה, וכפי מה שכתבנו, ונבוא אל הראיות כפי מה שנהגנו בשאר העיקרים, ונקדים קודם:

פרק ששה ועשרים

ונאמר כי הראיות על כי תורתנו התמימה היא מפי הגבורה, ילקחו מן התורה עצמה, שהיא המורה על אמתותה, מן הסברא, מן המוחש, מן הקבלה. והראיה מן הסברא על שהיא אמתית מפי הגבורה, ילקח מן הדברים המפורשים בה, כמעשה המצות ומניעות העבירות, ומספורי התורה ממה שקרה מבריאת העולם ועד זמן נתינת התורה, ומן היעודים הכתובים והנרמזים בה לעתיד שנתקיימו, ונתחיל בענין המצות ואזהרות שהן עיקר תכלית נתינת התורה המורים על אמתתה מפי הגבורה, בהיותם חקים ומשפטים צדיקים והם כוללים במה שיתנהג בגופו ובממונו ודעותיו, כל מאכל אסור וביאה אסורה נכללין בגופו, וכן כל מה שהוא מצווה לאכול ולישא אשה ולייבם אשת אח, ונכלל כל זה בספר נשים וס' קדושה שהם שבעים אזהרות וי"ז מצות הם פ"ז, וכן מה שהוא אסור באכילה מצד דבר אחר לא מצד עצמותו, כטבל ותרומה וקדשים לזרים וקדשים שהם אסורים אפילו לכהנים, והאסורים שיש להם מתירין כחמץ וחדש, שיש בקדשים מצות עשה ארבע לאכול כהנים בשר קדשי הקדשי' ושיורי מנחות ואכילת פסח ראשון ושני, ויש בתרומות ומעשר וקדשים אזהרות כ"ח שלא יאכל כך וכך, ובחמץ יש שלשה לאוין באכילה, ומצות אכילת מצה וטבל וחדש נכללו בהלכות מאכלות אסורות, ואזהרות נזיר באכילה ד', נמצאו כל איסורי ביאה ואכילה התלוים בהם פ"ז ומ"א הם קכ"ח, וכן בכלל גופי כל דיני ע"א ומה שתלוי במעשה וכל שאר ספר מדע ובכלל ידיעות והם כולם ע"ז מצות כ"ט אזהרות, וספר אהבה מצות י"א, וספר זמנים מצות י"ט אזהרות ע"ז שהם ל"ה, כשיר ארבע מהלכות חמץ הם ל"א, וכל מה שנכלל בהלכות שבועות ונדרים ונזירות זולת ד' אזהרות של אכילת נזיר והם שלשה, וחמשה של כלאים הם קל"ה, וספר עבודה וספר קרבנות וספר טהרה אזהרות ע"א, ומצות פ"ה הם קס"ב, כשיר ארבע וכ"ח הוא ל"ב כשארו ק"ל, וקל"ה וקכ"ח הם שנ"ג, כל זה בגופו ובממונו, מה שיש בהלכות ערכין שבעה, וכל ספר זרעים זולת כלאים לאוים ל"ב ומצות ל', הם ס"ב, וספר נזיקין וקנין ומשפטים ושופטים שהם כולם בממון, מצות ששים ואזהרות כ"א הם קנ"א, וס"ב הם רי"ג, ושבעה הם ר"כ, על שנ"ג הם תרי"ג מצות, שנ"ג שהגוף עושה אותן ור"כ בממונו ובהונו שעולה תרי"ג, ובכללן מה שתלוי בדעות בספר מדע וקצת בספר שופטים, וכן יש שם קצת מצות שהם תלויות בו יתברך, הכלל שכל המצות תלויות במה שיתנהג האדם בגופו ובממונו ודעותיו לעבודת ה', והן נכללות במה שאמר הש"י (דברים ו') ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך, לבבך הם הדעות שתלויות בלב, נפשך שימסור גופו לעשות מה שהוא חייב במצות הגוף, מאדך שיתנהג בממונו כפי מה שסידרה לו התורה, כי כל משפטיהם צדק ואמת, ולא מצאו החולקים עלינו מקום להכזיב את דינינו כי אם בעבד ואמה שנראה להם שיהיו הבעלים חייבים בנזקן כשורו וחמורו, והשיבו להם שאם יתחייבו הבעלים בנזקן כשיקניטם רבם ילכו וידליקו גדישו של אחר כדי שיתחייבו הבעלי' לשלם:

והנה ראינו כי מצות התורה ואזהרותיה נקראו בתורה בלשון מצות וחקים ומשפטי' ותורות וברית ועדות, וברוב הפעמים נקראו חקים ומשפטים ומצות, וחקים ומשפטים הוזכרו בתורה ביחד בלשון ציווי וכולל בפעמים מהם ארבעה שנזכר בהם מצות ג"כ, וחק נזכר בלא משפט יותר מי"ד פעמים, ומשפט בלא חק שלשה פעמים ומצוה בלא חק ומשפט שניהם ביחד יותר מכ"ד פעמים, ותורות ב' פעמים בדברי יתרו, ועוד אלה החקים והמשפטים והתורות, וברית אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי וגו', את ברית עשרת הדברים וגו', אלה דברי הברית וגו' ועדות נזכר בתורה אלה העדות והחקים והמשפטים וגו', שמר תשמרון את מצות וגו' ועדותיו וחקיו אשר צוך, הרי שחק נזכר יותר בתורה, כ"ד פעמים עם משפט וי"ד בלא משפט, ומשפט נזכר כ"ד פעמים עם חק ושלשה בלא חק ומצות ארבעה וכ"ד, ותורות שלשה פעמים, וברית ועדות שני פעמים, ועתה ראוי לבאר אם לשונות אלו הם כוללים על כל התורה כולה או אם הם פרטיים על קצתה:

ונאמר כי לשון מצוה הוא ידוע כי הוא כולל כ התורה כולה, כי כולה היא מצוה מאת האל ית' שנצטווינו לעשות, ולכן הוזכרה הרב פעמי' בתורה היא לבדה בלשון מצוה ובלשון מצות כשהיא בלשון מצוה והיא כוללת כמו והתורה והמצוה וגו', וזאת המצוה החקים והמשפטים יורה כי כל התורה היא כמצוה אחת, לענין כ

המעשה וביום השביעי שבת, ולזה היה נראה שיהיה כולל לכל האומות אפ"ה הוא מיוחד לישראל וכותי ששבת חייב מיתה, וכמו שאמרו חז"ל, והסבה כי בשביל ישראל שנקראו ראשית הוא שנברא העולם, וא"כ אין ראוי שיעשו רמז והוראה לבריאת העולם כ"א ישראל שבשבילם נברא ומלא כל הארץ כבודו, כי כל הגוים כאין נגדו לאפס ותהו נחשבו לו, וכשנצרף שבתות כל השנה שהם נ"ב דרך כלל שנה זו על חברתה מעוברת או פשוטה, לימי המועדים שהם י"ח, יהיו כולם שבעים, להורות כי חשובים הם לפני האל יתב' ככל שבעים האומות ובשבילם נברא העולם, וא"כ היות התורה כוללת בכל מה שנברא בעולם היא ראיה כי מי שברא כל העולם הוא צוה את התורה, והקיל והחמיר בכל מה שברא בעולמו כפי רצונו כי מי יאמר לו מה תעשה, וכל מה שברא הקב"ה בראו לכבודו כמו שכתוב (ישעיה מ"ג) כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו וגו', וכן היא כוללת בכל איברי האדם ובכל ימות השנה, וכמו שאמר תרי"ג מצות נצטוו ישראל רמ"ח מצות עשה כנגד איבריו של אדם שכל אבר אומר עשה בי מצוה, ושס"ה אזהרות כנגד גידיו של אדם או כנגד ימות החמה, שכל אחד אומר אל תעשה בי עבירה, כי האל ית' שיצר וברא את האדם וברא את הימים הוא שיכול לצוות עליהן ולא אחר, ואפילו ברמז, כי לא נרמז כ"א תרי"א כמנין תורה שצוה לנו משה מפי השם ואנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום, ואחר שתפשו חכמים על ענין המצות והאזהרות מצאום רמ"ח ושס"ה מכוונות לחשבון זה: ומה שהיא צודקת בעצמה, הוא בצידוק דיניה במה שבין אדם לחברו ובמה שבין אדם למקום. אם במה שבין אדם לחברו בנזקי ממונו בדיני ד' אבות נזיקין שור ובור מבעה והבער, ומפני שלא עשה בגופו הנזק הקיל עליו בתשלומין בקצת הדברים שאינו בא מחמת פשיעתו, ופטר חצי הפרעון במי שאינו מועד להזיק וכיוצא בזה, ובמה שהזיק בגופו והובל ומזיק חייבו בכל מה שהזיק ואפילו שלא בפשיעה, כי אדם שיש לו דעת מועד לעולם ואפילו גורם, ובגנבה וגזלה חייבו תשלומים, ועוד כפל או ד' וה' בגונב כמו שפירשו הטעם זה השוה עבד לקונו וכו', ודיני קנסות ושיחזיר אבידת חבירו שהיא כמו גניבה כיון שלא נתיאש, וכן מי שרצח יהרג או יגלה אם הוא בשוגג, וההריגה לרוצח הוא דין צדק שלא ינצל בכופר ממון מהריגה כמו בחובל שפורע ממון והם ה' דברים, כי אינן יכולים ב"ד לצמצם לעשות לחובל כמו שעשה הוא עין תחת עין כי אולי יצטער ויוזק יותר ממה שעשה או פחות, אבל ברציחה הוא דבר ידוע ומצומצם נפש תחת נפש, וכן בגולה לא יקחו כופר ממנו אלא יגלה לערי מקלט, ואם רצח גואל הדם את הרוצח חוץ לעיר מקלט אין לו דם, כי כפי דיני חובל ומזיק אפילו בשוגג הוא חייב כי הוא מועד לעולם, והיות דין השוגג גלות הוא מצד הנהרג ומצדו, מה שהוא מצד הנהרג שהוא מונע רגלו מלכת בגבולו ולכן ימנע רגל ההורג ג"כ משם, ומה שהוא מצדו כי כמו שהיה הוא בגולה בנפשו ודעתו בשעה שהרג בשגגה שלא הרחיב נפשו ולא פנה דעתו לפקח ולראות שלא יצא תקלה מתחת ידו, כן יהיה גופו גולה וכלוא במקום מיוחד שהיה לו מקודש חלק בו, והוא עיר מקלט של לוים, כי עיירות ישראל כבר נפלו להן בגורל לאחוזת עולם ואינו דין שיתנו מקום לשום אדם לשבת בו כל ימיו, וענין עמידתו שם עד מות הכהן הגדול הוא כי בחטאים שהם בין אדם למקום כמאכלות ועריות או כל דבר שחייב בו כרת במזיד יש בהן קרבן בשוגג, וכן קצת קרבנות הבאים על דבר שבועה או טומאה או מעילה בקדשים, הכלל כי כל הקרבנות הם באים על מה שבין אדם למקום, כי מה שבינו לחברו אין הקרבן מכפר אלא צריך לשלם הנזק או ליהרג אם הרג, וכן שוגג של רציחה לא ניתן לכפרת קרבן, כי מה יועיל הקרבן למה שחטא בנפש חברו שהרגו אפי' אם יהיה בשוגג, וכיון שאין ראוי להרגו מפני שהוא שוגג והרי הוא גולה היה מן הראוי שיצא מגלותו במות הכהן הגדול שבכהנים, הואיל ולא הספיקו הכהנים לכפר עליו בקרבן, כי הם ניתנו לכפרת בני ישראל כשהם חוטאים בשוגג, ועתה שחטא זה של שוגג רציחה לא ניתן לכפרת קרבן, מיתת הכהן הגדול הוא כפרתו מן הגלות:

ובן כל מה שיש בו שמירת נפש האדם כחיוב הצלת הנרדף ושלא לעמוד על דמו. וענין עגלה ערופה ועשיית מעקה וטעינה ופריקה הכל דין צדק וישר כמו שנתבארו כל דברים אלו בספר נזקין של הרמב"ם ז"ל, כל מה שנכלל בספר קנין וספר משפטים, בדיני מקח וממכר ושלא להונות בהן, ודיני זכיה ומתנה ושכנים ושותפין, ודיני עבדים כנענים ועבדים ושפחות ושכירות ושאלה ופקדון ומלוה ולוה וטוען ונטען ודיני נחלות, הכל בצדק ומשפט, וכן ספר שופטים בדיני סנהדרין וד' מיתות ב"ד ודיני עדות וכל מה שנכלל בספר ההוא הכל בצדק ומשפט, כי ארבע מיתות סקילה שרפה הרג וחנק הן ראויות לעובר על עבירות ידועות במה שבינו למקום, לבד רוצח שהוא בהרג וחובל באביו או באמו וגונב נפש מישראל שהם בחנק ומקלל אביו ואמו בסקילה והם בינו לחבירו, ואין דבר שבינו לחבירו בתורה שיהיה בו מיתה אלא אלו הארבעה והשאר הם במה שבינו למקום, כעריות וע"א, ואפשר שכל מה שאינו מחסר ממון לחבירו אינו נקרא מה שבינו לחבירו לענין זה אלא שבינו למקום, ונמצא שאין קרבן ומיתה במה שבינו לחבירו, כי מה שהזיק בממון השכל מחייב שחיובו יהיה ממון ולא

קרבן

ומשפטים כמו שפירשתי :

ולשון עדות כבר בארנו שמשמען הוא על המצות שידוע שנצטוינו בהן על דברי נסים ונפלאות כמו מצות זמניות, ותורות גם כי הוא כולל כמו מצות כמו שכתבנו למעלה, עם כל זה נוכל לפרשו גם כן על הקרבנות, כי בכולם נזכר לשון תורה, זאת תורת המנחה, זאת תורת החטאת וגו׳, זאת התורה לעולה למנחה ולחטאת ולאשם ולמלואים ולזבח השלמים, כי אין בהם מעשה כי אם לכהנים, ואין לישראל בהן כי אם ההוראה והלמידה לכהנים, ובזה יש להם שכר כמו אם היו עושים, וכמו שאמרו זאת התורה לעולה למנחה, כי קריאתן הוא כעושה אותן, ועל-זה לא נמצא שהוזכרו תורות עם חקים ומשפטים אלא פעם אחד בסוף תורת כהנים פרשת בחקתי, כי אחר שהוזכרו כל דיני הקרבנות ואחר כך מאכלות אסורות וביאות אסורות עד אחרי מות, ואחר כך פרשת קדושים שנאמרה בהקהל מפני שרוב גופי תורה תלויין בה, ואחר כך פרשת אמור ובהר סיני במצות זמניות ושאר מצות שבין אדם לחברו, אמר אחר כך על כולם אלה החקים והמשפטים והתורות וגו׳, שכלל כל הדברים הנזכרים למעלה ועל כולן הזהיר בענין התוכחות, והשלים הספר במה שאמר אלה המצות אשר צוה ה׳ את משה אל בני ישראל בהר סיני, כי כולן נכללות בכלל מצות כמו שכתבנו, ויש לו שכר גדול על שהוא עושה אותן כמצותן :

פרק שבעה ועשרים

והראיה מסברא על כי התורה היא מפי הגבורה תהיה משלימות התורה ומשלמותה במה שהיא כוללת וצודקת ונותנת חיים וטובה לעושיה בעולם הזה ובעולם הבא, וכן היא צודקת בדבריה ויעודיה ונסיה, ומה שהיא כוללת יתבאר ממה שכתבנו שהיא כוללת בכל מה שיש באדם גוף ונפש, מצות תלויות בגופו בינו לבין האל יתברך ובינו לבין חביריו, ומצות תלויות בנפשו והן הדעות בינו לבין הש״י ובינו לחבריו, וזה הוראה כי מי שברא הגוף ועשה לנו את הנפש הזאת הוא סדר ונתן לנו את תורתו, כדי שנזכה בה בעוה״ז במה שבינינו לבין חברינו לקיום גופנו, וכדי שנזכה בה לעוה״ב במה שבינינו לבינו לקיום נפשותינו, וז״ש הכתוב (שם י״ח) ושמרתם את חקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם אני ה׳, חקים ומשפטים כוללים כל המצות מה שבינו לבין קונו ולבין חבירו בין בגופו בין בדעות כפי מה שכתבנו למעלה, ועל שניהם אמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, שהוא קיום גופנו בעוה״ז במה שבינינו לבין חבירנו, ואמר אני ה׳ על קיום נפשותינו בעוה״ז במה שבינינו לבינו יתברך, וכמו שאמרו חז״ל אני ה׳ נאמן לשלם שכר טוב, ונראה

כי מצות שבין אדם לחבירו יש לו לאדם שכר בעוה״ז ג״כ יותר ממצות שבין אדם למקום, כי עיקר שכרן בעוה״ב, והרי רוב אותן השנויות שאדם אוכל פירותיהן בעוה״ז הן ממה שבין אדם לחבירו, כיבוד אב ואם וגמילות חסדים וכו׳, וכן תורתנו היא כוללת על כל הדברים שנבראו בעולם כי הוא צוה ונבראו ואסר והתיר בהן כפי מה שרצה, בקרקעות, בצמחים, בבעלי חיים, באדם, להורות כי מי שבראן יש לו יכולת לצוות עליהן, וכן ברא הזמן והתיר ששת ימי המעשה ואסר יום השבת וימי ימים טובים, להורות כי הוא ברא את העולם בששת ימים ובשביעי שבת וינפש, ואף על פי שישראל היו שומרים השבת במצרים, הוצרך שיצטוו בו במרה ובמתן תורה בעשרת הדברות, כי לא כולם היו שומרים אותו אלא הישרים שבהם, וגם לא בכל מה שצריך ליזהר במלאכת שבת אלא מן המלאכות הכבדות, ולכן נאמר להם בעשרת הדברות זכור את יום השבת לקדשו, שהיה כמעט נשכח והיו צריכין לזוכרו, לא שתהיה מצוה מחודשת שלא היו עושין אותה קודם, ולכן אמר לקדשו בקדושה יתירה ממה שהיית נוהג בו ע״כ :

או נאמר כי במצרים היה ידוע ונזכר להם יום השבת מפני כובד המלאכה של ימי המעשה שהיו שובתים ממנה בשבת, אבל עתה לא יהיה להם מלאכה במה להתעסק במדבר ויהיה נשכחת שביתת יום השבת, כי בכל הימים ישבותו, ולכן אמר זכור את יום השבת לקדשו שתזכור כי מה שתשבות בו הוא מפני קדושתו ולא מפני שאין לך מלאכה לעשות בו כשאר הימים, וע״ז צריך אתה לזכור אותו ולקדשו בפה, כי בזה יבדל משאר הימים להקדישו קדש קדשים, להורות כי הוא ית׳ ברא העולם בששת ימים וביום השביעי שבת :

ואסר המלאכה ג״כ במועדים בתחלת הקציר ובתחלת החורף ימי הקף שבוע א׳, להורות לנו השגחתו ית׳ עלינו, כי לא על הלחם לבדו שיאכל האדם בזיעת אפו יחיה האדם כי על כל מוצא פי השם כפי מה שגוזר מראשית השנה יהיה לאחריתה, והוא זן ומפרנס לכל, ואין האומנות מוריש ומעשיר אלא חפץ ה׳ כפי מעשה איש ופקודתו, ולכן ישבות ממלאכתו בתחלת הימים שנראה לו שהוא צריך לטרוח במזונותיו, ולא יחוש כי ברכת ה׳ היא תעשיר, וכן ביום מתן תורה ישבות ממלאכת עבודה, להורות כי צריך לעשות התורה קבע ומלאכתו עראי וזה וזה תתקיים בידו, ובר״ה שנברא בו ביום ולעולם דנין אותו בו צריך לשבות ג״כ ממלאכה, כדי שלא יעשה עיקר מדברי העוה״ז ויכין צידה ליום נסיעתו, כי לא ידע מה ילד יום ראש השנה עליו, וכן ביו״כ כי הוא חתימת כל דברים אלו, וכמו שימים טובים הם מיוחדים לישראל כן השבת הוא מיוחד לישראל, גם כי היה נוהג קודם נתינת התורה לסבת בריאת שמים וארץ בששת ימי המעשה

המגפה על ידי הקטרת לא היה אומר לאהרן שיתן אותו בפני כל ישראל לשיעצור המגפה, כי היה חושש שהיה נשאר בבושה בפניהם, אלא שהיה בטוח כי כך נמסר לו מלמעלה, וכשכתב אח"כ כל התורה וראו כל ישראל כתובים אלו כהווייתן ידעו וראו שהיה הענין אמת, ולא היה כותבו משה רבינו ונותנו לכל ישראל אם לא שידע שהם היו עדים בדבר שהמגפה נעצרה ע"י הקטרת, ודור המדבר היו דור שכולו דעה וידעו להבחין בין האמת והשקר, ולא יעור עיני שכלם משה רבינו, לדעת הכופרים להראות להם מה שלא היה במציאות, וזו ראיה לאומרים אין תורה מן השמים, כי נקשה את שניהם בזה וכיוצא בזה בלי קבלתנו האמתית, וכן ראו כל ישראל כי על ידי הקטרת מתו נדב ואביהוא וקרח ועדתו בהיותם בלתי ראויים להטפל בעשייתו, כי לא היה ראוי אז להעשות אלא על ידי אהרן הכהן הגדול, ובהיותו נעשה על ידו היתה המגפה נעצרה, וכל ישראל ביחד ראו שני ההפכים בנושא אחד והוא הקטרת, וכולם עדים נאמנים בדבר, ולמי נאמין אם לא להם שהיו אוכלי המן שהיתה לחם אבירים לא יאותה להם שיהיו תועים מדרך השכל וכפתאים מאמינים לכל דבר, אלא שידעו הדבר בבירור והשיגוהו בשכליהם ובחושיהם:

ואפשר לומר כי מה שנמשכו דברים הפכים מן הקטרת, וכמו שאמרו חז"ל שאמרו ישראל קטרת זה של פורענות הוא הרגה נדב ואביהוא וכו', לכך ידעו שהיא של כפרה שנאמר ויתן את הקטרת ויכפר על העם וגו' היתה הסבה כי סגולת הקטרת ומעלתו הוא לסלק ולדחות בעתר ענן הקטרת כל מה שהוא עומד כנגדו, ולכן נדב ואביהוא שלקחו איש מחתתו ונתנו בהן אש ושמו עליהן קטרת ויקריבו לפני ה' וגו', היה עתר ענן קטרתם כמי שדוחה רגלי שכינה והוא השפע האלהי שבמקום המקודש שנכנסו בו ולכך נענשו מיד, וכן קרח ועדתו שהיו לפני ה' כמ"ש (במדבר ט"ז) והקרבתם לפני ה' איש מחתתו וגו' היה ענן קטרתם מסלק ודוחה רגלי שכינה ונענשו מיד, אבל הקטרת שהקטיר אהרן היה בחוץ כמו שאמר לו משה קח את המחתה וגו' ותן עליה אש מעל המזבח והולך מהרה אל העדה וכפר עליהם כי יצא הקצף, ובנתינת הקטרת במקום שהיו העדה ששם יצא הקצף דחה וסלק עתר ענן קטרת אהרן כל מדת הדין הקשה שהיה ענין יציאת הקצף ובזה נעצרה המגפה, וכמו שאמר וירץ אל תוך הקהל ויתן את הקטרת ויכפר על העם וגו', וכשהקטרת נעשה כסדרו ועל יד מי שראוי להעשות בפנים במקום השכינה, אז עתר ענן הקטרת עולה ומקבל שפע ברכה מן השכינה ובאה טובה לעולם:

ואפשר לומר ג"כ כי מה שנמשכו ב' הפכים מהקטרת, היה, כי סגולתו מיוחדת בהיותו נעשה על יד אחד לבד, ומפני כך נענשו נדב ואביהוא שנשתתפו שניהם בעשייתו; שאם היה א' מהם עושה אותו אולי היה ניצול, וכמו שמורה הכתוב אשר לא צוה אותם, נראה שהיה ענין עונשם שנשתתפו שניהם בדבר שלא נצטוו שניהם ביחד, וכן בקרח ועדתו נאמר ואש יצאה מאת ה' ותאכל את החמשים ומאתים איש מקריבי הקטרת, כי נראה כי בהיותם רבים בהקטרת קטרת הוא שנענשו, שאם היה כהן אחד לבדו שהיה מקריב אותו כהלכתו לא היה נענש, ובזה טעה קרח שחשב כי גם שאין הקטרת נעשה ע"י רבים ישאר א' המיוחד ויתקבל ענן קטרתו והשאר ימותו, וכמו שהבין מדברי משה שאמר לו והיה האיש אשר יבחר ה' הוא הקדוש, שנראה שאחד מהם המיוחד יהיה נמלט ויבחר בו וכו', ואחר כך חזר ופירשו לו ואמר וקחו איש מחתתו וגו' ואתה ואהרן איש מחתתו, להורות לו כי מה שאמר והיה האיש אשר יבחר שנראה שהיה ידוע שיבחר באחד מהם לא היה זה האחד אלא אהרן שכבר הובדל לה' להקדישו קדש קדשים, וקרח לא חשש לדברי משה האחרונים אלא למה שאמר זאת עשו קחו לכם מחתות קרח וכל עדתו וגו' ותנו בהן אש וגו' והיה האיש אשר יבחר ה' הוא הקדוש, ולא הזכיר כאן את אהרן שיהיה עמו ועכ"ז יכלל ויהיה נבחר אחד מהם, ולכך קדם ולקח הוא וכל עדתו איש מחתתו ולא המתינו לאהרן שיהיה עמהם כדי שיתקיים בו והיה האיש אשר יבחר וגו', בחשבו כי עכ"פ יהיה נבחר א' מהם, כי לא מצינו שנשתתף אהרן עמהם אז במחתתו להקטיר קטרת כי לא המתינו לו, וכמו שאמר הכתוב עליהם ויקחו איש מחתתו וגו' ויעמדו פתח אהל מועד ומשה ואהרן, כי אחר שעשו הקטרת עמדו פתח אהל מועד במקום שהיה משה ואהרן, שנראה כי אהרן היה עם משה שם ביחד ולא נכנס עמהם:

ונחזור לענייננו כי כל ישראל ראו וידעו כי הקטרת הרגה את הבלתי ראויים ונעצרה המגפה ע"י אהרן כשהוא עשה אותו, וכן הוא ידוע כי כשנעשה הקטרת כמצותו בזמנו תשפיע שפע ברכה לעולם בפרט על העושה אותו מתברך בעושר, וכמ"ש (דברים ל"ג) ישימו קטורה באפך וכליל על מזבחך וסמיך ליה ברך ה' חילו, וכמו ששנינו (יומא כ"ו) חדשים לקטרת בואו והפיסו כמו שפי' שם כדי שיזכה כל אחד בעשיית הקטרת ומעולם לא שנה אדם בקטרת, וזה אינו אמונה וקבלה בעלמא אלא נסיון ומוחש גמור שהיו רואים. בענין כי כל מי שהיה מטפל בעשייתו היה מתעשר, ולכך תקנו חדשים לקטרת כדי שיתעשרו כולם, ואם לא היו בפועל מתעשרים מיד הזוכים בקטרת ולא היה ניכר כי מחמת עשותם הקטרת נתעשרו, לא היו אחרים רודפים אחריו ומתאמצים לעשותו והיו מניחים חדשים גם ישנים שיעשוהו, אלא

שנראה

קרבן ומיתה, ובושת שיעשה תורה שראוי לחייבו ממון כיון שביישו, אבל במה שבינו למקום השכל מחייב שיתחייב מיתה על כל מה שיעבור, כמו בני נח שהם חייבים מיתה על כל שבעה מצות בני נח ואזהרתן זו מיתתן, אלא שהתורה חסה על ישראל ומפני שרצה לזכותם לפיכך הרבה להם תורה ומצות, רצה ג"כ להקל בענשן, קצתן בקרבן קצתן במלקות קצתן בלאו בעלמא, ומיעוטן באחת מד' מיתות ב"ד ובכרת או מיתה בידי שמים כפי חומר מצותן, ומה שלא היה בכולן כרת או מיתה בידי שמים ולא מיתת בית דין כיון שהטאו, היה משני טעמים, הא' כדי שיהיה ידוע שעל חטא פלוני נענש אותה מיתה, שאם היה מיתה או כרת על ידו ית' לא היה ניכר כי על אותו החטא מת, כי המיתה היא בית מועד לכל חי ויהיה בחור או זקן, וכשב"ד ממיתין אותו הוא בעדות ברורה וידוע שעשה החטא ההוא ועליו מומת, טעם שני כי הוא כבוד ה' יותר שיהיה מומת על ידינו שנחוש לכבודו, ורצה האל יתברך לזכותנו שנקיים מצותו כשנהרוג אנחנו כל המחוייב מיתה מפני שעבר על דבורו ית', ובין כך ובין כך כשאין אנחנו ממיתים אותו מפני שאין בו עדות והתראה אז האל ית' נפרע ממנו בכרת או במיתה בידי שמים או בדין ד' מיתות ב"ד, וכמו שאמרו (כתובות ל') אעפ"י שד' מיתות ב"ד בטלו דיני ארבע מיתות ב"ד לא בטלו וכו', כי רצה האל ית' להעניש לאדם כפי חטאו בזה העולם וילך נקי לעוה"ב כי כל המומתין מתודין ויש להם חלק לעוה"ב, ומפני שאין החטאים שוים הוא יתברך שהוא שוקל דעות ויודע מחשבות וחומר כל חטא וחטא החמיר בעונש חטא א' יותר מבאחר, ולכך העניש מיתה החמורה לחטא החמור והקלה לקל, החומר והקלות לפי ראות עיני כבודו, חייבי סקילה למוציא מרשות לרשות בשבת שנראה דבר קל, וחנק לחובל באביו שנראה חמור ממנו, וידענו כי כל דרכיו משפט, גם כי בקצתם לא נדע לתת טעם להם מצד ליאות וקיצור שכלנו בין במה שבינינו לבינינו בין במה שבינינו לבינו, כמו מה שתלוי בדעות ובעיקרי הדת והרחקת ע"א וחוקות העמים וכל מה שנכלל בספר המדע שהוא אמונת האל יתב', וק"ש ותפלה ותפילין ומזוזה וס"ת וציצית ומילה כל מה שנכלל בספר אהבה שהוא אהבת האל יתברך, וזכרון תורתו ומצותיו ושביתה בשבתות וימים טובים והמצות הנעשות בהם כל מה שנכלל בספר זמנים, זכרון לבריאת עולם וליציאת מצרים ושאר נסים והטבת מעשינו ועשיית מצותיו בזמנים ידועים לשנהיה נזכרים לפניו לטובה, ולישא אשה והנהגתו עמה וגירושיה וכל מה שנכלל בספר נשים, והרחקה מהאסורות לו כל מה שנכלל באיסורי ביאה מספר קדושה כדי שיהיה לו זרע קדש מיוחס ומיוחד לעבודת בוראו, וענין מאכלות האסורות לנו והמותרות כל מה שנכלל בספר קדושה אין בהם דבר שיכחישהו השכל, אלא אדרבה השכל מחייב כי המאכלות הבלתי נאותות מעבות השכל מלהשכיל והבין בדרכי האל ית', ולענין ביטוי שפתיו השבועות ונדרים ונזירות וערכין וחרמין כל מה שנכלל בספר הפלאה, השכל מחייב קיומם, השבועות מפני שנראה כנשבע בחיי המלך, והנדרים לשמור מוצא שפתיו להורות מעלתו על שאר בעלי חיים בכח הדבור השכלי שניתן בו, וכל מה שתלוי בזריעת קרקעות ומתנות עניים ותרומות ומעשרות ושמטה ויובל וכל מה שנכלל בספר זרעים, כלל הכל להורות כי לה' הארץ. ובנין בית הבחירה וכל מה שנכלל בתוכו, והבאת הקרבנות המובחרים הקבועים להם זמן והבלתי קבועים כל מה שנכלל בספר עבודה וספר קרבנות להתקרב להשם במה שנתרחק בחטאים, ודיני הטומאות והלכותיהן וטהרתן כל מה שנכלל בספר טהרה, כי הטהרה מביאה לידי פרישות וענוה להתקרב אל השי"ת, כל אלו במה שבינו להשי"ת לזכותו שיעשה רצונו כדי שיהיה ראוי וזכאי מצד עצמו לקבל טובותיו ית' בעוה"ז ובעוה"ב, ונתבאר דרך כלל כי תורתנו התמימה היא צודקת בעצמה מצד מצותיה ואזהרותיה בטוב טעם ודעת שיש לכל אחת מהן, וכמו שנודע ונתגלה ליודעי סודותיה חכמי האמת ז"ל, ונתבאר היות התורה כוללת בשנים או שלשה דרכים, והיותר צודקת במצותיה ואזהרותיה, ומעידה על עצמה שמן השמים ניתנה, בהיותה כוללת וצודקת בעצמה:

ונאמר כי היותה צודקת יתבאר ג"כ מן הטובה שתמשך למי שמקיים מצותיה ואזהרותיה, ומן הרעה שתמשך לעובר על מצותיה ואזהרותיה, כי מה שימשך ממנו טובה הוא טוב וישר וצודק, ומה שימשך ממנו רעה הוא רע ומקולקל ובלתי צודק, וראינו בדברי התורה ובדברי החכמים ז"ל מצות מיוחדות ומסוגלות להיות האדם זוכה בעשייתן לטובה בזה העולם, ולהנצל מפגעי המאורעות המתרגשות לבוא בעולם, וכן בעובר על מצות מיוחדות ואזהרות ידועות היותו נלכד ברשת הפגעים, וכמו שנראה בפירוש בתורה בענין קטרת שאמר משה לאהרן (במדבר י"ז) קח את המחתה וגו' ושים קטרת והולך מהרה אל העדה וכפר עליהם כי יצא הקצף מלפני ה' החל הנגף, ויקח אהרן כאשר דבר משה וגו' ויתן את הקטרת ויכפר על העם ויעמוד בין המתים ובין החיים ותעצר המגפה, והרי דבר זה לא דברו משה לאהרן בינו לבין עצמו ואהרן לא עשה הדבר בסתר אלא בפני כל ישראל, שאמר לו משה והולך מהרה אל העדה, והוא רץ אל תוך הקהל כשראו כולם שכבר החל הנגף ונתן את הקטרת ויכפר על העם, וראו כל ישראל אז כי בנתינת הקטרת נעצרה המגפה שהחלה כבר, ואם לא היה בטוח משה רבינו שהיתה נעצרת המגפה

ואצעות של זהב אשר בכללן טלית נאה גמרו אומר ג"כ במזוזה שיהיה לו דירה נאה כשיהיה זהיר בה, וכן אמרו (שבת כ"ג) דדחיל מרבנן וכו' דרחים רבנן וכו' דמוקיר רבנן וכו', על דרך מה שפי', וכן על המנח תפילין שמאריך ימים כמו שהביאו מן הכתוב (ישעיה ל"ח) ה' עליהם יחיו, וכאן אמרו כל המניח ולא אמר כל הזהיר שהיה נראה אפילו בזמן שהיה יכול לפטור עצמו ואם הוא פטור מחמת צורך ניקוי גופו אינו זהירות להניחם:

וכן בענין הצדקה אמר הכתוב וצדקה תציל ממות, והעיד ר' עקיבא וכל החכמים הסמוכים על שלחנו בחופת בתו שנצולה מן הנחש שיעדו לה כלדאי בשביל הצדקה שעשתה וכמו שהוא מוזכר בסוף שבת, עם עניים נמצא כאלו שידעו שאין מזל לישראל שהצדקה מצילה ומגינה על מה שמורה המזל, ודרש אז רבי עקיבא וצדקה תציל ממות כלומר שראו בנסיון מה שכתב שלמה ע"ה וצדקה תציל ממות ולא ממיתה משונה ע"י נחש אלא אפילו ממיתה עצמה, וכן בכמה דברים כיוצא באלו שהביאו בגמרא להורות כי שומר מצוה לא ידע דבר רע:

וכמו שענין זה גלוי ומפורסם בענין המצות כן הוא ידוע ומפורסם בענין העבירות, כי הזהיר מעשותם ניצול מפגעים רעים ומי שנכשל בהם נענש, וכמו שראינו בענין השבועה שנשבעו בני ישראל לגבעונים שנענשו ישראל שבא רעב לארץ על אשר המית שאול את הגבעונים כמו שנזכר בשמואל, וכן אמרו חכמים ז"ל מעשה בכפר א' שהיו אנשיו נשבעים ומקיימים וכלם נחרבו, ואם הנשבעים ומקיימים בדבר שאינו צריך כך הנשבעים לשקר על אחת כמה וכמה, וכן ראינו שהחרים יהושע את יריחו שאמר (יהושע ו') והיתה העיר חרם היא וכל אשר בה לה' וגו' וחרם הוא כשבועה, ומפני שעבר עכן כתיב וימעלו בני ישראל מעל בחרם וגו' ונענשו שנסו לפני אנשי העי והכו מהם כל"ו איש עד שהודה עכן ונשרף הוא וכל ביתו כנזכר, וכן השביע יהושע את ישראל ואמר ארור האיש לפני ה' אשר יקום ובנה את העיר וגו' וראינו כי בימי אחאב שבנה חיאל את יריחו ובבכורו יסדה ובצעירו הציב דלתיה כמו שארור וקלל יהושע בעת השבועה, וכן שאול השביע את העם לאמר ארור האיש אשר יאכל לחם עד הערב וגו' ולא שמע יונתן בהשביע אביו את העם וטעם מהדבש, ונענש שלא ענהו האל ית' ביום ההוא ואמר שאול במה היתה החטאת הזאת וגו' עד שפדו העם את יונתן ולא מת:

וכן ראינו כי בסבת העגלים שעשה ירבעם ונמשכו אחריהם כל הבאים אחריו עד הושע בן אלה גלו עשרת השבטים מארצותם, וכמ"ש (מ"ב י"ז) ויהי כי חטאו בני ישראל לה' אלהיהם וגו' וילכו בחקת הגוים וגו' ויחפאו בני ישראל דברים אשר לא כן וגו' ויציבו להם מצבות וגו' ויקטרו שם וגו' ויעבדו את הגלולים וגו' ולא שמעו וגו' וימאסו את חקיו וגו' ויעזבו את כל מצות ה' וגו' ויעבירו את בניהם וגו' ויתאנף ה' מאד בישראל ויסירם מעל פניו וגו', הורה כי האריך להם השי"ת שלא להגלותם גם כי חטאו והלכו בחקות הגוים וכו' עד שהעיד בהם ביד כל נביאים כל חוזה לאמר שובו מדרכיכם וגו' ולא שמעו ויקשו את ערפם ועוד הוסיפו לחטוא אחרי שייעד בהם חטאים אשר לא עשו אותם קודם הייעוד ואז לא היה יכול לסבול ולהאריך עוד, והתאנף מאד בהם ויסירם מעל פניו לא נשאר רק שבט יהודה לבדו גם יהודה לא שמר וגו', ועם כל זה האריך להם עוד כיון שלא כבד פשעם כבני ישראל, הרי שהיה גלוי ומפורסם לכל האומות ולישראל עצמם אחר שבאה עליהם הרעה שבאה להם מצד חטאתם ועברם על דברי התורה, והרי יהודה שהיו מועטים מהם ולא גלו אז מפני שהיה גלוי ומפורסם שלא היו כל כך רעים וחטאים כמו שאר השבטים שלא היה ביניהם עגלי זהב ועל כן האריך להם ולא נתן בלב מלך אשור אז שיגלם, וכשבא בימי חזקיהו המלך שלח ה' מלאכו ויך במחנה אשור קפ"ה אלף וישכימו בבקר והנה כלם פגרים מתים וידעו אז שבט יהודה כי האל ית' הוא שנלחם להם כמו שייעד והודיע להם קודם ע"י ישעיה הנביא ששמע ה' תפלת חזקיהו ואמר (ישעיה ל"ז) וגנותי על העיר הזאת להושיעה וגו', והיה מפורסם נס זה בכל העולם וידעו כי האל ית' הוא שהגלה את עשרת השבטים ורחם על יהודה כעת למענו ולמען דוד עבדו:

וכל זה הוא דרך כלל בחטאים כוללים שחטאו ישראל, כי באנשים פרטים שחטאו חטאים פרטים גם זה גלוי שהיו נכשלים ונענשים בעונש, וכמו שהוא מבואר בנביאים ובכתובים ובדברי רז"ל ויאריך בספורם, אלא שנאמין ונדע כי הוא אמת כי האל ית' נותן שכר טוב בעוה"ז ובעולם הבא למקיימי המצות, ומעניש בעוה"ז ובעוה"ב לעוברים מצותיו ואזהרותיו, וזו ראיה גדולה כי התורה וכל מצותיה ניתנו למשה בסיני כדי שיקיימוה ישראל, אלא שענין השכר של מקיימי מצות והעונש של עוברי עבירות שאמרנו גם כי הוא נגלה לפקחים וליודעים, הוא נסתר ונעלם מעיני ההולכים בחשך, כי הם אומרים על מי שבאה עליו הרעה על עברו על מצות ה' כי מקרה היה לו, וכן על מי שבאה לו טובה מצד עשותו מצוה אומר כי מזלו גרם ולא נמשך מצד המצוה, וגם זה מאת ה' יצאה כי הגדיל עצה והפליא תושיה לתת שכר להולכים לפניו באמת ובלי שימוש לקבל פרס שמביא הטובה לטוב, באופן שיוכל מי שירצה להכחיש לומר שלא באה לו מצד המצוה, ומביא הרעה לעושה הרע, באופן שיוכל להכחיש מי שירצה ולומר מקרה הוא היה לו, והמשכיל והמבחין

בכל

שנראה שהיה דבר ידוע וניכר לכל הכהנים ולכל ישראל :

וכן במצות אחרות אנו רואים שיש בהן כח וסגולה לטובה ידועה, וכמו שאמרו חכמים (שבת כ"ג) הזהיר בציצית זוכה לטלית נאה נאה וכו', וכמו שראו והעידו בנסיון (מנחות מ"ד) מאותו שהיה זהיר בו שהלך לזונה בכרכי הים וכו' ובאו ציציותיו וטפחו על פניו וכו' עד אותן מצעות ומטות של זהב שהציעה לו באיסור הציעה לו בהיתר והרי זו מצוה קלה ואמרו עליו זה מתן שכרן בעוה"ז ולעוה"ב איני יודע, כי אין לך כל מצוה קלה שאין מתן שכרה בעולם הזה ובעוה"ב וכמו שאמרו שם במנחות צא ולמד ממצות ציצית, ודבר זה היה מפורסם וידוע בביהמ"ד לכל החכמים שבדור ההוא, וא"כ מה שאמרו גם כן זוכה לטלית נאה היה כענין זה שנתפרסמו כמה אנשים בכמה דורות שהיו זהירים במצות ציצית וראו הדור ההוא וי[illegible] שזכו מצדו לטלית נאה, וכן מה שאמרו הרגיל בקידוש היום זוכה וממלא גרבי יין ושאלו לר' זכאי (מגילה כ"ז) במה הארכת ימים וכו' ולא בטלתי קידוש היום אימא זקנה היתה לי פעם א' מכרה כיפה של ראשה והביאה לי יין לקידוש, תאנא כשמתה הניחה לו ארבע מאות גרבי יין כשמת הוא הניח לבניו שלשת אלפים גרבי יין, הרי ראו וידעו באותו הדור כל החכמים ששנו תוספתא זו שהניחה לו אמו ד' מאות גרבי יין, והיא היתה עניה קודם והיתה זהירה במצות קידוש עד שמכרה כיפה של ראשה להביא יין לקידוש, והוא גם כן בהיותו זהיר באותה מצוה עם חברותיה שהזכיר שם זכה לאריכות ימים ולהניח לבניו שלשת אלפים גרבי יין מצד היותו זהיר בקידוש שהוא ענין דומה לו, וכן אמו היתה זהירה בקידוש והניחה כמה גרבי יין, נראה כי מה שהניח הוא היין ג"כ היה מהיותו זהיר במצות קידוש היום. וכן מה שאמר (שבת כ"ג) הרגיל בנר חנוכה הויין ליה בנים ת"ח משום דכתיב כי נר מצוה ותורה אור על ידי נר מצוה של שבת וחנוכה בא אור תורה, רב הונא הוה רגיל דהוה חליף ותני אפתחא דאבין נגרא חזא דהוה רגיל בשרגא טובא אמר תרי גברי רברבי נפקי מהכא נפקי מינייהו רב אידי בר אבין ורב חייא בר אבין, ורב חסדא הוה רגיל דהוה חליף ותני אפתחא דבי נשא דרב שזבי חזא דהוה רגיל בשרגי אמר גברא רבה נפקא מהכא נפק מינייהו רב שזבי, הרי שהיה מסורת בידם והיו רואים בכל דור כי מי שהיה רגיל בנר היו לו בנים ת"ח, ולכך אמרו בפירוש הזהיר בנר שבת הויין לו בנים ת"ח, והיו בטוחים רב הונא ורב חסדא במה שאמרו חכמינו ז"ל שהיה אמת וויתרו כבודם להגיד דבר עתיד על זה שראו שהיה זהיר במצוה זו שיצאו ממנו ת"ח, וכוונו אל האמת שיצאו ממנו ת"ח הנזכר, כ"א לא היה מתקיים מה שאמרו היו נשארים ללעג וקלס בפני עמי הארץ ולא היו מחשיבים דבריהם, והחולק על דברי חכמים לא יוכל להכחיש מציאות זה הענין שהיה כך, שהרי רב הונא היה מגדולי תלמידי רב ובא בגמרא חסידותו וענותו ורב חסדא היה תלמיד חבר שלו, ומה שאמרו לא היה במסתרים כ"א בפרהסיא קודם שיתעברו נשותיהם והיו מצפים כל השומעים לראות אם נתקיימו דבריהם ונתקיימו שנתעברו נשותיהם וילדו זכרים וגדלו והיו ת"ח, ורבינא ורב אשי שכתבו ענין זה בגמרא אלמלי לא ידעו ולא נתאמתו שאירע כך לא היו כותבים אותו, וא"כ נראה דבר מפורש ג"כ בלי ספק כי הזהיר במצות נמשך לו טובה ידועה, ואין לך ראיה גדולה לצידוק ויושר המצוה כ"א שימשך טובה וחיים לעושיה וכמו שאמר גדולה תורה שנותנת חיים לעושיה וכו', וגם כי אין דבר זה נראה מפורסם בכל הדורות אינו מן התימה, כי לא נאמר כל זה אלא במי שהוא זהיר ורגיל במצוה מיוחדת, כי אפי' בזמן שהיה יכול לפטור עצמו ממנה הוא זהיר לעשותה ואז השי"ת מראה לעולם כי יש לו שכר הרבה בעוה"ב ומקצת הפרי נותן לו בעוה"ז כענין המצות שהיה זהיר בה, שהרי אמרו הזהיר במצוה פלוני ולא אמרו העושה מצוה פלונית, להורות הזריזות אפילו בזמן שהיה יכול לפטור עצמו, כאמו של רבי זכאי שלא היתה חייבת למכור כפה שבראשה לקנות יין לקידוש היום, וכן אותם שיצאו מהם ת"ח נאמר עליהם דהוו זהירין בשרגי טובא, ר"ל אפי' שלא היה להם במה לקנות היו מחפשים ומתחזקים לעשותם והיתה עולה בידו ואז היה נראה השגחת השי"ת עליהם לפרוע להם בעוה"ז שכר הזהירות לא שכר המצוה עצמה, ואם כן מי שישגיח בכל דור במעשה האל ית' ובחסידיו הזהירים במצותיו יראה ג"כ בעין מה שראו הראשונים, ולא יתקיים בשביל זה שכל המקדש על היין בכל שבת או לובש ציצית בכל יום שימלא גרבי יין או יזכה לטלית נאה, כי מי שיש לו לעולם יין בביתו או מי שיש לו ציצית גם כי הוא עושה מצוה בכל יום אינו נראה כפי השגחת האל יתברך על אותה מצוה פרטית כי שכר מצוה בהאי עלמא ליכא, אלא למי שהיה יכול לפטור עצמו בדין מן המצות והוא זהיר לעשותה לעולם וזה לא יקרה אלא ליחידים בדור, ואם ישגיח האדם בהם יראה גם כן מה שראו החכמים הראשונים והעידו עליו. ונתבאר כי מעשיית המצוה והיותו זהיר בה ימשך לו טובה והוא ראיה על צידוק ויושר המצוה, וכן אמרו הזהיר במזוזה זוכה לדירה נאה ולא נודע להם מי שיהיה זהיר בה שיהיה יכול לפטור עצמו ממנה והיה זהיר ועשאה שיהיה לו בית נאה, ולכך לא הביאו ראיה במציאות לזה אלא כמו שבקידוש ובנר הדבר אמיתי ונכון כמו שראו בפועל בשתיהן, וכן הזהיר במצות ציצית ראו שהיו לו מטות

חוזר בו כשיש תשובה, וכמו שמבואר בדברי ירמיהו לחנניה בן עזור. והנה כשאמר לו ביום אכלך ממנו מות תמות היה דעתו יתב' שיחשוב אדם הראשון שהוא היום עצמו שנברא בו והוא יום הששי לבריאה, והאמת לא היה כי אם על יומו של הקב"ה והוא אלף שנה, כי אם היה על היום ההוא ממש הרי היתה כל הבריאה לבטלה ולא היתה נשלמה עדיין הבריאה כי אם ימות ביום ששי לא היה יום מנוחה ביום שביעי ולא היה נשאר אדם על הארץ ועל מה נברא העולם, אלא שתחלת מחשבתו היתה שאם לא יחטא יחיה לעולם ואם יחטא יאריך לו עד סוף יומו של הקב"ה, ולכך אמר מות תמות ודרשו חז"ל מיתה לאדם מיתה לחוה מיתה לו מיתה לדורותיו, כי הורה בזה כי לא היתה המיתה באותו יום עצמו שעדין לא היתה חוה ועדין לא היו דורות, אלא אמר מות תמות מיתה לו ומיתה לחוה גם כי לא נצטוית, ומיתה לו מיתה לדורותיו שיבואו אחריו בסבתו, כי לא יהיה שום א' מדורותיו לעולם אפי' לא יחטא: ואיפשר לומר כי מפני שחוה היתה בכח עם אדם הראשון כשנצטוה, כי לא נבראת אחר כך עפר מן האדמה אלא שנבנית מאחת מצלעותיו, מפני זה נכללה בציווי ונענשה גם היא ולכן אמר מיתה לאדם מיתה לחוה גם כי הינה מצויה עדין הרי היא עומדת בא' מצלעותיו, ומיתה לו ומיתה לדורותיו שהם באים מכחו והם יוצאי ירכו אף על פי שאינם מצויים עדין:

ובפרקי ר' אליעזר פרק י"א תניא בששה קרא שמות שביעית נזדווגה לו חוה שמינית נצטוו ט' עלו למטה שנים וירדו ארבעה עשירית הכניסו לגן עדן ועבר על ציוויו אחת עשרה נידון י"ב נתגרש, וקשה לנוסחא זו כי סדר השעות הוא שלא כסדר הכתוב, ועוד שאם נצטוו בשמינית הבל וקין גם כן שנולדו בתשיעית היו ראויים ליענש עונש בפני עצמם כי מסתמא ידעו ציווי השי"ת כשנכנסו עם אדם וחוה לג"ע בשעה עשירית ועברו גם הם, שהרי אמרו חכמים ז"ל ותתן גם לאישה גם ריבוי שהאכילה את הבהמה וחיה ועוף והכל שמעו לה חוץ מעוף א' ושמו חול כדכתיב (איוב כט) וכחול ארבה ימים אלף שנים הוא חי וכו', ואם כן כ"ש שהאכילה לבניה, ואם קין והבל לא אכלו היו ראויים להיות חיים לעולם ואם אכלו היה ראוי שיענשו עונש מיוחד ולא הוזכר זה בכתוב, לכן נראה נוסחת הפסיקתא כי גם היא נאמרה בשם ר' אליעזר והיא כסדר הכתובים כפי המפרשים ז"ל שלא הוזכרה חוה עדין וכמו שכתבתי למעלה, ומפני כי בגמרא גם כן פרק א' דיני ממונות הובאה מימרא זו כמו בפרקי רבי אליעזר, שביעית נזדוגה לו חוה וכו' נאמר לפי זה כי אפ"ה לא נצטוה בפי' על זה אלא אדם הראשון ולא חוה, ובניה כי הוא היה העיקר ולכך נאמר לו כי ביום אכלך ממנו מות תמות, והיה איפשר שיבינו שהם לא נצטוו כלל ולכך אמר לה הנחש אף כי אמר אלהים כמו שפירשתי למעלה: והיעוד השני קללת הנחש חוה ואדם שנתקיים בהם כל מה שנתייעד להם:

והיעוד הג' קללת קין נע ונד תהיה בארץ וכתיב וישב בארץ נוד: היעוד הרביעי כל הורג קין שבעתים יוקם וגו', וכתיב בלמך אחר שהוליד והוא דור שביעי כי איש הרגתי לפצעי שהרג את קין וקיים הקב"ה הבטחתו וכמו שאמרו במדרש: והיעוד החמישי זה ינחמנו ממעשינו וגו', כי היתה מסורת ביד אדם הראשון כשנא' לו ארורה האדמה שכשיולד אדם מהול ממעי אמו תפסק קללתה, וכן היה כי קודם היו המים עולים ומצפים אותם מקבריהם וכו' וכיון שעמד נח נימוחו, וכן כיון שחטא אדם הראשון פרה לא היתה נשמעת לחורש התלם לא היה נשמע ליחרש וכיון שעמד נח נחו וכו': והיעוד הששי והנני משחיתם את הארץ וגו' עשה לך תיבת עצי גפר וגו' ואני הנני מביא את המבול וגו' והקימותי את בריתי אתך וגו', ונתקיים הכל כמו שכתוב בתורה:

היעוד השביעי ומוראכם וחתכם יהיה וגו', והוא מתקיים כמו שאמרו תינוק בן יומו חי אין צריך לשומרו מן העכברים וכו':

היעוד הח' ולא יכרת כל בשר עוד וגו' ולא יהיה עוד מבול לשחת הארץ וגו', ונתקיים לעולם: היעוד התשיעי ונראתה הקשת בענן וגו' והיתה הקשת בענן וראיתיה לזכר ברית עולם בין אלהים ובין כל נפש חיה בכל בשר אשר על הארץ, לא אמר כאן ביני וביניכם אלא בין אלהים ובין כל נפש חיה, כי אין הקשת לראיה אלא בזמן שאין שום צדיק בארץ ואין העולם מתקיים אלא בשביל הב"ה כמו שאמר ובין כל נפש חיה, ואמר בכל בשר אשר על הארץ לכלל מין האדם שהם בשר והם נמשכים אחר החמר שאין צדיק ביניהם אבל בזמן שיש צדיק אין הקשת נראית וכמו שאמרו (כתובות ע"ז) נראתה הקשת בימיך:

היעוד העשירי מה שייעד נח לבניו ארור כנען וגו' ברוך ה' אלהי שם וגו' יפת אלהים ליפת וגו' ויהי כנען עבד למו, ונתקיים קללת כנען שהיו עבדים לשם וליפת, וכן נתקיים ברכת שם והיא נתינת הארץ, וכן יפת אלהים ליפת שבנה כורש בית שני וישכן באהלי שם והוא שישרה שכינתו בבית שבנה שלמה וכן היה:

היעוד אחד עשר הבה נרדה ונבלה שם שפתם וגו' וכתיב ויפץ ה' אותם וגו', הלכו להם בני צור לצידון בני צידון לצור ור' נחמיה אומר נתכנסו כל הארצות בראשי תורין והיתה כל אחת בולעת אנשי מקומה וכו': היעוד הי"ב ואעשך לגוי גדול ואברכך ואברכה מברכך וגו' ונתקיים הכל כמו שידוע: היעוד הי"ג לזרעך אתן את הארץ הזאת וגו', ונתקיים:

היעוד הי"ד וה' אמר אל אברהם אחרי הפרד לוט מעמו שא עיניך וראה וגו' כי את

כל

בכל דרכי ה' דרך כלל ודרך פרט ומשגיח על כל מה שעושה האדם אם טוב ואם רע יודע כי מהשם היתה לו, ומי שאינו משגיח כמו שראוי תולה הדברים למקרה ובזה יש שכר יותר לצדקים במצות ואינם חוששים אם יבא להם טובה או לא אלא לעשות רצון קונם, כ"א היה השכר והעונש גלוי לכל העולם היה בטל במעט השכר והעונש, כי אפילו הרשע היה מכריע עצמו לכף זכות בראותו לענין הטוב שהיה מגיע לעוסקים במצות והרע המגיע לעושים העבירות, וגם הצדיקים לא היה ראוי שיהיה להם שכר כ"כ כי לא הטיבו דרכיהם כ"א בשביל שיגיע להם טובה וינצלו מן הרעה וכמעט היתה בטלה הבחירה שהיא ביד כל אדם לעשות טוב ורע, וכדי להגדיל שכר הצדיקים בעוה"ז ובעוה"ב רצה שיהיה נעלם קצת ענין הטובות המגיעות לטובים והרעות המגיעות לרעים מצד חטאתם, כדי שכל א' מעצמו ישוב אל אלהיו ויהיה לו שכר טוב בעמלו:

ולכן אפשר כי מה שאמרו זוכה לטלית נאה או לדירה נאה בהיותו זהיר במצוה פלונית, הוא בהיותו שלם ג"כ בדברים אחרים גם כי לא היה זהיר בהם כ"כ, כדי שלא יקשה אם נראה א' שהוא זהיר באיזו מצוה ואינו מגיע לו ענין שכר אותה מצוה בעוה"ז, כי נתלה החסרון במעשים אחרים וכמו שאמר (יומא מ"ז) על קמחית שהיו לה ז' בנים וכלם שמשו בכהונה גדולה ואמרו לה במה זכית לכך, ואמרה להם מימי לא ראו קורות ביתי קלעי שערי, אמרו לה הרבה עשו כן ולא הועילו, לומר כי לא לבד היא שעמדה לה שהרבה עשו כך ולא הועילו אלא זכיות אחרות ג"כ היו בה ועל כולם זכתה לשיהיו כל בניה כהנים גדולים:

פרק שמנה ועשרים

ומה שהיא דוקא ביעודיה ובנסים שנזכרו בה, הוא כי ראינו כל היעודי' שנכתבו בה לעתיד נתקיימו ונכתבה, ונודע קיומם בתורה עצמה ובספרי הנביאים:

והיעוד הראשון הוא מה שיעד הקב"ה מיתה לאדם אם יאכל מעץ הדעת, וכמו שאמר הכתוב כי ביום אכלך ממנו מות תמות, ואמרו חכמים מיתה לאדם מיתה לחוה מיתה לו מיתה לדורותיו, וצריך לברר באיזה אופן נתקיים יעוד זה, שאם יום זה הוא יום ההווה בינינו הרי לא נתקיים הייעוד שלא מת באותו יום, ואם זה הוא יומו של הקב"ה שהוא אלף שנים הרי נתקיים ענשו בו ובדורותיו ולמה קללו עוד כמה קללות הרי ענשו מספיק לו שימות תוך אלף שנים, ועוד יקשה אם הוא יום קטן הרי ענשו גדול ואם הוא יום גדול הרי ענשו קטן, ואאמר כי זה היעוד היה משמעו על היום הנזכר בכתוב בבריאה והוא היום ההווה בעולם, כי יומו של הקב"ה לא הוזכר בתורה בפירוש, וזה היה מן הדין שימות ביומו והוא היום שנברא בו כיון שעבר על ציווי יתב' ולא היה יכול לעמוד מלחטוא אפילו שעה א', כי בשעה תשיעית נצטוה ובעשירית סרח, אבל ברחמיו יתב' האריך לו שלא יתקיים הייעוד כי אם ליומו של הקדוש ב"ה שהוא אלף שנים מפני שהיה כמו אנוס, כי פיתוי אשתו של אדם אונס הוא, וכשנצטוה אדם הראשון עדיין לא היתה חוה נבראת בצדו כפי סדר הכתובים ולא נצטוה אלא הוא ואמר לו ביום אכלך ממנו מות תמות, כי מלת אכלך נר' מדעתך ומרצונך, וזהו שאמר אדם הראשון האשה אשר נתת עמדי היא נתנה לי מן העץ וגו', כלו' שהיא פתתה אותו לשיאכל, כי היא היתה חושבת מקודם כי היא לא תענש מפני שעדין לא היתה מצוה כשנצטוה בעלה והיא לא נצטוה, והנחש בהיותו ערום ראה שאם היה אומר לה שתאכל מפני שלא נצטוית לא תאכיל היא את בעלה מפני שהוא נצטוה ולכך נכנס עמה בערמה ואמר לה אף כי אמר אלהים לא תאכלו מכל עץ הגן, כלו' כבר הייתי יכול לומר לך שתוכל לאכול ברשות שהרי לא נצטוית את, אבל אפילו שאודה לך שאמר אלהים לא תאכלו לשניכם בשוה, אל תיראו לא את ולא בעליך כי לא מות תמותון אפי' שתאכלו. והנה בזאת הטענה היתה נשלמת כוונתו שיאכל אדם הראשון ויעבור על הציווי, כי מה שהיתה אוכלת היא לא היה הנחש חושש כי היא לא תענש כי לא נצטוית על זה, ולכן כשאמר אדם היא נתנה לי מן העץ ואוכל אמר לה האל יתב' מה זאת עשית כלו' שנתת לבעליך ופתית אותו שיאכל, והיא השיבה כי גם היא היתה אנוסה כי כיון שהנחש השיא אותה ותאכל הוכרחה להאכיל היא גם בעלה, ולכך התחיל האל יתברך בקללה למתחיל בעבירה והוא הנחש, ואחר כך לאשה שנתפתתה ממנו, ואחר כך לאדם שנתפתה מאשתו, ואמר לנחש כי עשית זאת, כי אמר שהיא בתשובתה למה שאמר לה האל יתב' מה זאת עשית אמרה הנחש השיאני ואוכל אמר לה האל יתב' כי עשית זאת כלו' שאתה עשית זאת והיית הסבה שיאכל אדם ויעבור על הציווי, ולאשה אמר הרבה ארבה וגו' לא האשים אותה על שאכלה אלא על שהאכילה את בעלה ופתתה אותו והפך רצונו לרצונה, ולכך אמר לה ואל אישך תשוקתך והוא ימשול בך הפך כוונתך, ולאדם אמר כי שמעת לקול אשתך ותאכל מן העץ, כלו' לא היה לך שום אונס ממנה אלא שרצית לשמוע לקולה ולעבור על מצותי ארורה האדמה וגו', ומפני כי סוף סוף אם לא היתה אשתו מפתה אותו לא היה אוכל הקל האל יתב' עליו וקבל תפלתו ותשובתו שלא מת באותו יום עצמו שייעד לו והאריך לו עד שיעור יומו של הקב"ה כדי לקיים יעודו הא' שייעד אפי' שהיה לרעה והקב"ה

על אליעזר, ולכך חזר והשיבו האל יתב' לא יירשך זה כי אם אשר יצא ממעיך, כי לא יקרא זרע ויורש לך כי אם מי שיצא ממש ממעיך, וחזר ואמר לו הבט נא השמימה וגו', אם תוכל לספור אותם כה יהיה זרעך כלו' שיהיו גבורים ושולטים על כל העמים, ובכלל ייעוד זה ענין הגירות ת' שנה וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, וכמו שמפורש קיומו, ואמר אחר כך ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי וגו' את הקיני ואת הקניזי וגו' והם עשרה אומות, ולא נתקיים עד עתה אלא שבעה אומות ולעתיד יתקיים ירושת השלשה האומות כמו שאמר הנביא אדום ומואב משלח ידם ובני עמון משמעתם, והם קיני וקניזי וקדמוני, ומעתה ייעד אותם לעתיד שהרי בכל ההבטחות שהוזכרו ירושת ארץ עשרה עממין לאבות אח"כ לא הוזכרו אלא שבעה נראה כי מתחלה לא הבטיחם אלא עד לעתיד שיתקיים במהרה בימינו: והיעוד הי"ו להגר הרבה ארבה זרעך וגו' והוא יהיה פרא אדם וגו', נתקיים הכל: והיעוד הי"ז וארבה אותך במאד מאד והפריתי אותך במאד מאד ונתתיך לגוים ומלכים וגו' והקימותי את בריתי ביני וביניך ובין זרעך וגו' ונתתי לך ולזרעך אחריך וגו' והייתי להם לאלהים וגו', הוצרך לחזור ולהבטיחו ברבוי הזרע לומר ונתתיך לגוים ומלכים ממך יצאו, כי אם היה אומר ונתתיך לגוים וגו' לבד היה אפשר כי קודם שירבו ויפרו יהיו לגוים שיתחלקו אלו מאלו במחלוקת ויהיה כל א' גוי בפני עצמו ומלך בפני עצמו לכך אמר וארבה והפריתי כי אחר שיהיו רבים מצד ריבויים יהיו נקראים גוים ומלכים זה אחר זה לא שיבשרם עתה שיתחלקו לגוים עשו ויעקב ולמלכים רחבעם וירבעם, וחזר ואמר נתתי לך ולזרעך אחריך לומר והייתי להם לאלהים שתהיה להם לאחוזת עולם וישכנו בה ולא יצאו ממנה לדעתם ורצונם, כי הדר בארץ ישראל כמי שיש לו אלוה וכל שאינו דר וכו' (כתובות ק"י): היעוד הי"ח לשרה וברכתיה והיתה לגוים מלכי עמים ממנה יהיו חזר ואמר לשרה כל מה שאמר לאברהם, כי ממנה יהיה כל הטובה שתמשך מזרע אברהם, וכן בשר אותה כי גם שמשפחת אב קרויה משפחה ולא משפחת אם ואם כן אף על פי שיצאו ממנו גוים ומלכים לא יתיחסו אלא אחר אברהם ובזכותו, לכך אמר וברכתיה והיתה לגוים מלכי עמים וגו', כי בזכותה וברכתה יהיו לגוים ומלכים וגם אחריה יתיחסו ויתהללו בה כל זרע ישראל כמו שאמר אבל שרה אשתך וגו', והקימותי את בריתי אתו, כי להיותו בן שרה אקים אתו ברית שכרתי עמך ולא עם ישמעאל אף על פי שהוא בנך ואף על פי שהיה כשר הוא וזרעו אינו נכנס בכלל זה הברית אלא שבזכותך ברכתי אותו והפריתי

וגו' י"ב נשיאים יוליד וגו' בכור ישמעאל נביות וקדר ואדבאל וגו': היעוד הי"ט שוב אשוב אליך כעת חיה והנה בן לשרה אשתך, כי אף על פי שהאריך כמה זמן מעמד בין הבתרים שהבטיחו בזרע לא יאריך עוד אלא למועד הזה כעת חיה יהיה לו בן, ורמז כי זה הזמן שיוליד בו יצחק יהיה מוכן לשיגאלו בניו לסוף ארבע מאות שנה והוא זמן פסח כמו שאמרו ז"ל:

היעוד הכ' כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה כי ביצחק יקרא לך זרע וגו' וגם את בן האמה וגו' כי זרעך הוא, מפני שאמרה שרה כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק, היה רע בעיניו, כי גם שלא יהיה ישמעאל כשר והגון כמו יצחק היה רוצה שיירש עמו כמו שמזרע יצחק יצא עשו ויתיחס לזרעו כן היה ראוי שיתיחס ישמעאל שהוא בנו ועשו אינו אלא בן בנו, לכך אמר לו האל יתברך אל ירע בעיניך וגו' שמע בקולה כי ביצחק יקרא לך זרע, ולא כל יצחק כי עשו לא יתיחס לזרעך, ואם כן אל ירע בעיניך שלא יתיחס לזרעך גם כן ישמעאל ולא יירש עם יצחק כי עם היותו בן האמה ויצחק בן הגבירה לגוי אשימנו כי סוף סוף הוא זרעך אף על פי שלא יקרא זרעך לכבוד יצחק:

והיעוד הכ"א להגר קומי שאי את הנער וגו' כי לגוי גדול אשימנו, מפני כי בייעוד הראשון שנא' לאברהם על ישמעאל אמר ונתתיו לגוי גדול ואחר כך כשאמרה שרה לא יירש בן האמה עם בנה ונאמר שמע בקולה, ואמר לאברהם וגם את בן האמה לגוי אשימנו ולא אמר לגוי גדול חשבה הגר כי לסבה שהכניסה שרה עין רעה בו ניטלה ממנו הגדולה לכן חזר והבטיחה כי לגוי גדול אשימנו: והיעוד הכ"ב לאברהם על עקידת יצחק בי נשבעתי נאם ה' כי יען אשר עשית וגו' כי ברך אברכך והרבה ארבה את זרעך וגו' הוסיף לו בהבטחה זאת שיהיה ריבוי זרעו ככוכבי השמים וכחול בבת א', ולכן אמר ברך אברכך והרבה ארבה שני ריבויין בבת א' בזמן אחד ורבויים יהיה סבה שלא תספיק להם נחלתם ויירשו ג"כ שער שונאיהם ולא יקללום ולא ישנאום על זה, אדרבה ישמחו ויתברכו בם כל גויי הארץ והשונאים בכלל, עקב אשר שמעת בקולי יהיו נשמעים כל גויי הארץ לזרעך מדה כנגד מדה:

והיעוד הכ"ג שיעד אברהם ליצחק בנו כששלח את אליעזר שיקח לו אשה אמר ה' אלהי השמים וגו' ואשר דבר לי וגו' לזרעך אתן וגו' הוא ישלח מלאכו לפניך ולקחת אשה לבני משם, אחר אשר דבר ואשר נשבע, כי מי שנשבע על דבר ויש בידו ספוק לקיים שבועתו הוא חייב לקיימה מיד ולא יאריך אע"פ שלא קבע לה זמן ולכן היה בטוח אברהם שישלח האל יתב' מלאכו לפניו ונתקיימה הבטחתו: והיעוד הכ"ד ויברכו את רבקה ויאמרו אחותנו את היי לאלפי רבבה, את

וזרעך

כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה וגו' ושמתי את זרעך וגו', הוצרך לחזור להבטיחו על נתינת הארץ כי מקודם לא אמר כי אם לזרעך אתן את הארץ הזאת ועתה פירש לו יותר צפונה ונגבה וגו' כי את כל הארץ אשר אתה רואה וגו', והוסיף גם כן בזרעו ושמתי את זרעך כעפר הארץ וגו', כי מתוספת וריבוי הזרע נמשך תוספת הארץ, ונתקיים הכל כמו שכתוב בתורה ובנביאים, ומה שאמר לך אתננה ולזרעך לא היתה הבטחה שיתננה לו ממש שהרי הוצרך לקנות קבר לאשתו בדמים יקרים, אלא מה שאמר לך אתננה רוצה לומר בזכותך אתננה לזרעך, או ירצה לך אתננה מעתה כדי שיזכו זרעך בה בתורת ירושה כי הבאה להם מכחך תהיה קיימת יותר בידם, ומה שאמר עד עולם הוא משום דקדושה שניה קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבא, והרי אנו מחוייבים במצותיה לעולם כמו אם היינו בה, ולעתיד יתקיים בפועל שתהיה לנו עד עולם:

היעוד הט"ו מעמד בין הבתרים, והוא ידוע כי זה היה בהיות אברהם אבינו בן שבעים שנה שהרי כתוב כאן ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה, וביציאת בני ישראל ממצרים כתוב ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים ת"ל שנה, הא כיצד משעה שהיה לו זרע לאברהם אבינו והוא משנולד יצחק הם ת' שנה כמו שכתוב כאן כי גר יהיה זרעך וגו' משעה שיהיה לך זרע מיוחד והוא יצחק, ומה שנאמר להם ת"ל שנה הוא ממעמד בין הבתרים שהיה שלשים שנה קודם בהיות אברהם בן ע' שנה, ואם כן מה שאמר בתחלת הפרשה ואברהם בן ע"ה שנה בצאתו מחרן הוא יציאה שניה וחמש שנים קודם יצא מחרן והיה במעמד הזה וחזר לחרן וכמו שאמרו חז"ל, אלא שקשה לזה כי כפי סדר הכתובים נראה כי מלחמת אברהם עם המלאכים היה אחר שיצא מחרן בפעם שניה שהרי כתיב בצאתו מחרן בן ע"ה שנים וכתיב ויקח אברם את שרי אשתו ואת לוט בן אחיו וגו' ויעבר אברם בארץ וגו' ויהי רעב בארץ וגו', ויעל אברם ממצרים הוא ואשתו וכל אשר לו ולוט עמו וגו' הפרד נא מעלי וגו', ולוט יושב בערי הככר ויאהל עד סדום וגו', וה' אמר אל אברם אחרי הפרד לוט וגו', ויהי בימי אמרפל וגו', ויקחו את כל רכוש סדום ועמורה וגו', ויקחו את לוט וגו', והוא יושב בסדום וגו', ויצא מלך סדום וגו', ויאמר אברם אל מלך סדום וגו', אחר הדברים האלה היה דבר ה' אל אברם במחזה וגו', עד סוף כל הפרשה, ואם כן אחר כל דברים אלו שאירעו כשיצא אברהם מחרן עם לוט בהיותו בן ע"ה שנה היה דבר ה' אליו אל תירא כי לא תענש על הנפשות אשר הרגת ולא קבלת שכר לצדקותיך עדין כי שכרך הרבה מאד, ועל זה השיב אברם מה תתן לי ואנכי הולך ערירי וגו' הן לי לא נתת זרע וגו', ומה תועלת בכל אשר תתן לי, ואז השיב לו האל יתב' לא יירשך זה וגו' ויוצא אותו החוצה וגו' והאמין בה' וגו', במה אדע כי אירשנה וגו', והרי זה מעמד בין הבתרים, ונראה שהיה אחר כל זה ואיך אמרו שהיה בשנת ע' לאברם, כדי ליישב ב' הפסוקים, א' אומר ת' וא' אומר ת"ל, הרי יכולים ליישב הכתובים באופן אחר כמו שאמר רבי אלעזר בן ערך רד"ו שנה ישבו במצרים וה' שנים קודם שירד יעקב נולדו מנשה ואפרים הרי רע"ו ימים ולילות הרי ת"ל שדלג הקב"ה את הקץ בזכות האבות וכו', ונאמר כי חכמים סוברים שאלו הת"ל שנה היו ממש שנים שלמים הואיל שמצאנו הארבע מאות מכוונים מלידת יצחק שהיה זרעו של אברהם השלשים היתרים שנחסרו ביציאת מצרים נאמר שהם ממעמד בין הבתרים וכמו שהעתיקו הזקנים לתלמי ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים ובשאר ארצות ת"ל שנה, ואם כן נצטרך לומר שאברהם יצא ב' פעמים מחרן, הפעם הא' בהיותו בן ע' שנה או פחות כי אז נאמר לו לך לך מארצך וגו' ואעשך לגוי גדול וגו', ובזאת ההליכה אירעו כל הדברים הכתובים בפרק עד סוף מעמד בין הבתרים שהיה אז בן ע' שנה, ואחר כך חזר לחרן וחזר ויצא משם מכל וכל שלא חזר לשם בהיותו בן ע"ה שנה, ועל שתי הליכות אלו אמר הכתוב וילך אברם כאשר דבר אליו וגו' וילך אתו לוט והיא ההליכה הראשונה וסדר כל הפרשה, ועל היציאה השניה כשחזר שם אמר ואברם בן ע"ה שנה בצאתו מחרן, כלו' כשיצא שנית מחרן מכל וכל שלא חזר אליה עוד היה בן ע"ה שנה, אבל בהליכה הראשונה לא היה עדין בן ע"ה שנה, ואחר כך ראיתי בפי' הרמב"ן ז"ל פרשת בא אל פרעה שכתב בשטה א' כל מה שכתבתי אני בכמה שטות:

ונחזור לענין היעוד שייעד לו כאן לא יירשך זה כי אם אשר וגו' שהרי אמר לו קודם כשיצא לזרעך אתן את הארץ הזאת וגו', ואחרי הפרד לוט מעמו נאמר לו כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה ולזרעך וגו' ושמתי את זרעך כעפר הארץ וגו', וא"כ איך אמר אברהם הן לי לא נתת זרע והנה בן ביתי יורש אותי והשיב לו האל ית' לא יירשך זה וגו', ויוצא אותו החוצה וגו' והאמין בה' ויחשבה לו צדקה, ואיפשר לומר כי כשיצא אברהם מחרן עם לוט ונאמר לו לזרעך אתן את הארץ הזאת חשב אברהם כי היתה הכונה על לוט שהיה כמו זרעו עתה והיה ראוי לירושה ולפיכך כשנפרד לוט ממנו חזר ויעד לו ולזרעך עד עולם לא ללוט, ואחר שאירע נצחון המלכים ולא היה עמו כי אם בן משק ביתו והצליח דרכו עמו חשב אולי עליו יתקיים ברכת הזרע שהרי היה כמו בנו ותלמידו ולכך אמר ואנכי הולך ערירי ובן משק ביתי וגו' והוא על לוט כמו שדרשו חז"ל, הוא דמשק אליעזר הוא

על

ולא יהיה נכלל בו ישמעאל ועשו, אבל ביעקב שהיתה מטתו שלימה בלי שום פיסול אמר לך ולזרעך אתך, לזרעך שהם אתך כשם שאין בלבך אלא אחד כן בלב כלם וכמו שאמר בשעת מיתתו וברכתו אותם: והיעוד הכ"ט ליעקב והנה ה' נצב עליו ויאמר אני ה' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק, וכל מה שהבטחתי לזרעם יהיה לך ולא לישמעאל ועשו, וכמו שאמר לו יצחק בברכו אותו ואל שדי יברך אותך ויפרך וירבך והיית לקהל עמים, כנגד הברכות שנתברך ישמעאל וברכתי אותו והפריתי אותו והרביתי אותו וגו' ונתתיו לגוי גדול, כי גם שנתברך ישמעאל באותן ברכות יתברך גם הוא בכמותן מפי ה', וכנגד עשו אמר ויתן לך את ברכת אברהם לך ולזרעך אתך. כמו שפירש' למעלה, ועל כל זה אמר כאן אני ה' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק, כי בך יחולו ברכתם ולא בעשו וישמעאל, ועל זה אמר אברהם אביך ייחד אותו אחריו כי כל זרעו של אברהם אינו אלא יעקב ולכך נתינת הארץ יתקיים בו, ואמר והיה זרעך כעפר הארץ כי כמו שהעפר הוא בכל מקומות הארץ כן יהיה זרעך שימשלו לעתיד בכל העולם, ואמר ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה לרמוז גם כן על חילוק השבטים לד' דגלים כנגד ארבע רוחות העולם, והבטיחו להשיבו אל האדמה וגו', ואמר כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך, הבטיחו כי לא יעזוב אותו בהיותו בגלות או בגאולה עד שישלים לו כל הבטחותיו: והיעוד הל' לא יקרא שמך וגו' אני אל שדי פרה ורבה גוי וקהל גוים יהיה ממך ומלכים מחלציך יצאו, ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה ולזרעך אחריך אתן את הארץ, מפני שהמלאך שנתאבק עמו ברך ליעקב ואמר לו לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל כי שרית עם וגו', הורה שהודה לו על הבכורה ועל הברכה שלקח יעקב מעשו כי היתה ראויה והגונה לו ולא יאמר עוד כי בעקבה לקחה, כי ראויה היה לו כיון ששרה עם אלהים והוא המלאך גם כן יהיה שורר עם אנשים והוא עשו וזרעו, ועתה חזר האל ית' לקיים לו שם ישראל ויקרא שמו ישראל, כי המלאך לא החליף עדיין השם אלא שגלה לו מה שעתיד האל יתברך לקרותו ישראל, ולכן אמר כאן ויקרא שמו ישראל, ואמר שמך יעקב לא יקרא עוד שמך יעקב, ירצה שמך יעקב בעודך חי לא יקרא שמך עוד על בניך אחר מיתתך יעקב כי אם ישראל יהיה שמך, וכמו שראינו אחר מיתתו שלא נקראו בתורה בניו אחריו בשם יעקב אלא בני ישראל, ומפני כי שם יעקב היה מורה כי בעקבה וערמה לקח הבכורה והברכה לכך נקרא ישראל לומר כי מן השמים הסכימו עמו בזה כי שרה עם אלהים ועם אנשים, ולכך שני השמות קיימים כי בא שם ישראל וגלה על שם יעקב כי לא בעקבה וערמה לקחם כי חלקו ונחלתו היא מן שמים, ומה שנקרא יעקב אינו מגזרת עקבה אלא מגזרת עקב כי ידו היתה אוחזת בעקבו שהיה מעכבו מלצאת ראשון כי הוא היה הבכור, ועם כל זה לא נזכרו בניו בכל קבלת התורה והמצות כי אם בשם ישראל המורה כי מלמעלה ניתנה לו שררה כדי שיקבלו בניו התורה שהיא מלמעלה מן השמים:

ואפשר לפרש עוד על פסוק זה שמך יעקב על שם וידו אוחזת בעקב עשו כי על זה נקרא יעקב כשנולד ולא יקרא שמך עוד יעקב על מה שאירע אח"כ שעקבת אותו בבכורה ובברכה כי אם ישראל יהיה שמך, כלו' שם יעקב על שם ישראל יתיחס לא מלשון עקבה, ושיעור הכתוב לא יקרא שמך על מה שארע עוד אחר הלידה יעקב, כי לא על שם העקבה הוסם שמך יעקב מתחלה כי אם על שם העקב כנזכר:

ואמר לו עוד אני אל שדי פרה ורבה אע"פ שכבר נולדו כל השבטים לבד מבנימין שהיה במעי אמו וגם לא היה יכול ליקח עוד נשים ופלגשים כמו שאמר לו לבן ואם תקח נשים וגו', אם כן מה שאמר לו פרה ורבה היה לענין שמירת דרך ה' לעשות צדקה ומשפט כמו שאחז הוא דרך אבותיו כך בניו יאחזו דרכו, וזהו שאמר אני אל שדי שאמרתי לעולמי די לאחר שבראתי שמים בי"ב מזלות וארץ בי"ב ועליהם נתתי לך י"ב שבטים כנגדם, מעתה פרה ורבה בתלמוד ובמעשה שתורם הדרך הטובה והישרה, ואמר גוי וקהל גוים יהיה ממך על בנימין כא אמר יצא כמ"ש ומלכים ומחלציך יצאו מפני שכבר יצא מחלציו והיה בבטן אז ומלכים מחלציך יצאו נתקיים כמו שכתבו חז"ל, וחזר והבטיחו על נתינת הארץ ואמר ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה ולזרעך אחריך אתן את הארץ, אע"פ שכבר אמר בלכתו לחרן הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה ולזרעך, עתה שכל זרעו אתו בעולם חזר להבטיחו שלא נאמר כי ההבטחה ראשונה היתה לדבר שלא בא לעולם, ואמר אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה, כי גם שבנתינת הארץ לאברהם ויצחק היה ידוע שהיא ליעקב ובניו כי ביצחק יקרא לו לאברהם זרע ולא כל יצחק אלא מקצת שהוא יעקב, עכ"ז היה אפשר כי אחר שירשוה זרעו של יעקב אם לא ייטיבו דרכם יחזרו ויזכו בה עשו וישמעאל מכח אביהם ולא תחזור לעולם ליד ישראל, לכך אמר הארץ אשר נתתי להם עתה מחדש אני נותנה לך ולזרעך אחריך אתן את הארץ, שתהיה לעולם שלהם וינערו רשעים ממנה והם בני עשו וישמעאל כי גם כשישראל משועבדים בה הם חייבים במצות התלויות בה כי היא ארצם והם בטוחים שיחזירנה האל ית' להם בסוף הימים:

ואפשר שירמוז הכתוב לביאה ראשונה ושניה ושלישית העתידה במהרה בימינו. על

ביאה

וזרעך תקבלו אותה ברכה והרבה ארבה את זרעך ולא יהיה מאשה אחרת, אמרו יותר ויירש זרעך את שער שונאיו, כי בזרעך יתקיים גם זה כדי שלא יתקיים זה בשערי ארצנו כי אנאנו לא נהיה שונאיך ולא שונאי זרעך וזהו הברית אשר כרת לבן עם יעקב עד הגל הזה ועדה המצבה וגו' ואת המצבה וגו': והיעוד הכ"ה ולאם מלאם יאמץ ורב יעבד צעיר כשזה קם זה נופל וכו': והיעוד הכ"ו ליצחק גור בארץ הזאת וגו' כי לך ולזרעך אתן וגו' והקימותי את השבועה וגו' והרביתי את זרעך וגו' ונתתי לזרעך את כל הארצות האל והתברכו וגו', אף על פי שכל זה נאמר כבר באברהם על יצחק ועל זרעו אמר עתה ליצחק כיון שאתה עולה תמימה גור בארץ הזאת ולא תצא ממנה כדי שאהיה עמך מעתה ואברכך, כמו שנאמר ויזרע יצחק וגו' ויברכהו ה', כי לך ולזרעך אתן וגו', כי בזכות שאתה תשב בה כל ימיך ותתהלך בה אתננה לך ולזרעך את כל הארצות האל, כלו' אותם שתתהלך בהן ולא יצטרך לאלה ושבועה ולשאר הארצות אקים את השבועה וגו' ואמר והרביתי את זרעך ככוכבי השמים וגו' ואמר והרביתי ולא היה צריך שהרי אמר לאברהם הרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול וכאן לא אמר אלא ככוכבי, ולכן נאמר כי מה שהוסיף ליצחק עתה היה שירבה זרעו ככוכבי השמים תוך זמן מועט והוא קודם כניסתם לארץ כשיצאו ממצרים וישבו במדבר שאמר משה רבינו עליהם והנכם היום ככוכבי השמים לרוב, ולכך אמר והרביתי את זרעך ככוכבי השמים ואח"כ ונתתי לזרעך את כל הארצות האל ומיד יהיו ראויים שיתברכו בהם כל גויי הארץ, וכמו שאמרה רחב למרגלים ונשמע וימס לבבינו וגו' כי ה' אלהיכם הוא אלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת: והיעוד הכ"ז ליצחק גם כן וירא אליו ה' בלילה ההוא וגו' אל תירא כי אתך אנכי וברכתיך והרביתי את זרעך בעבור אברהם עבדי, שכאן הבטיחו כי לעולם תהיה שכינתו עמו ועם זרעו, כי אף על פי שאמר למעלה כמה פעמים והרביתי את זרעך היה נראה כי אז כשירבה זרעו יהיה שכינתו עמהם לזה הבטיחו מעתה ואמר אנכי אלהי אברהם אביך וכיון שאני אלהי אביך אל תירא כי אתך אנכי לעולם ולא אסלק שכינתי מעליך עד שאקיים מה שהבטחתי, והוא קיום ריבוי הזרע, בעבור אברהם עבדי שהוא היה הראשון שנתיחסתי לו לאלוה וכן איחס אלהותי עליך ועל זרעך: והיעוד הכ"ח הברכות שברך יצחק ליעקב ולעשו, ליעקב אמר ויתן לך האלהים וגו' אחר שאמר הקב"ה לאברהם והיה ברכה הברכות מסורות בידך לברך את מי שתרצה ואברהם מסרן ליצחק כדכתיב (בראשית כ"ה) ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק, היה ביד יצחק וברשותו לברך את מי שירצה ותתקיים ברכתו

ויעודו כמו ברכת ה', ועל כן כלל ברכתו בכלל היעודים ואמר ויתן לך האלהים מטל השמים וגו' ברכה מחודשת ממה שנתברך אברהם ויצחק וזרעם, וכפי' מה שפי' המפרשים ז"ל, ואמר יעבדוך עמים וישתחוו לך לאומים כי בהיותם עמים ולאומים גדולים עומדים במלכותם וממשלתם יעבדו אותך, וזה תוספת ברכה ממה שנאמר והתברכו בו כל גויי הארץ וממה שאמר ויירש זרעך את שער שונאיו, ואמר הוה גביר לאחיך וישתחוו לך בני אמך, גם כי לא היו לו אחים אלא עשו לבד לכלול בני עשו שנולדו לו כבר שהיו כמו אחיו של עשו וכמו שאמר יעקב אל אחיו לקטו אבנים על בניו, ואם כן אחי עשו שהיו בניו היו ג"כ כמו אחי יעקב וכלל אותם עם אביהם שיהיה הוא גביר לכלם וישתחוו לו כמו עבדים, וכמו שאמר אחר כך ואת כל אחיו נתתי לו לעבדים, ואמר בני אמך תלה אותם באמו כי גם שעשו הרשע מצד קרובי אמו נמשכה לו הרשעות ואולי תמשך לו ג"כ גדולה מצדם לזה אמר וישתחוו לך בני אמך, ובבני יעקב שהיו כלם צדיקים אמר יעקב ליהודה בני אביך כי לא היה לו שום דמיון עם קרובי אמותם לשתגיע להם שום יתר שאת ומעלה לו מצדם, ואמר אורריך ארור ומברכיך ברוך ואע"פ שכבר נתברך אברהם אבינו וזרעו בכך שאמר ואברכה מברכיך ומקללך אאר, כי לשם מדבר לעתיד שכשיברכו אותו יברך הוא ית' את מברכיו, וכאן אמר מעתה יהיה מבורך מי שיברך אותך ויהיה ארור מעתה מי שהוא עתיד לקללך, וכשבא עשו וחרד יצחק חרדה גדולה חזר וקיים הברכות ואמר בטרם תבוא ואברכהו גם ברוך יהיה, כי אין צריך לומר שלא חזר תוך כדי דיבור מכל הברכות שברך ליעקב אלא אף ממקצתן לא חזר בו וקיים אותם מתחלתם עד סופם, והוא מויתן לך עד מברכך ברוך, וזה הנרצה באמרו גם ברוך יהיה עד מלת ברוך שהיא סוף הברכות יהיה ויחולו כולן עליו ועל זרעו: וברכת עשו הנה משמני הארץ יהיה מושבך וגו' זו איטליא של יון וכו', כי מה שברך לעשו לא חסר מברכת יעקב כלום אלא בזמן שלא יקיימו ישראל את התורה אז ופרקת עולו מעל צוארך, וחזר וברך את יעקב ואמר ואל שדי יברך אותך ויפרך וירבך וגו'. כי למעלה ברכו ברכה שלא היתה נכללת בברכות הקודמות שנתברכו אברהם ויצחק מפי ה', ועתה חתם את כל ברכותיו של אברהם ושל יצחק על יעקב כי בו יתקיימו ולא בעשו, ובשביל שהברכות שברכו קודם יחשבו שלא במתכוין ובמרמה ולא יחולו לזה אמר ואל שדי יברך אותך וגו' כי ברכתו תהיה בכוונה ובשלימות ולא אדם הוא שיבואו לפניו במרמה, ואמר לך ולזרעך אתך, כי באברהם ויצחק לא נאמר אלא לך ולזרעך ירצה לזרעך בשבילך, ומשמעו הזרע הידוע והוא הטוב

ולא

אתה וגו' עד כל אלה וגו' וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם, והלא יש מהם שלא ברכם אלא קינטרס אלא כך פירושו וזאת אשר דבר להם אביהם מה שאמור בענין יכול שלא ברך לראובן ושמעון ולוי ת"ל ויברך אותם כלם במשמע כך פרש"י ז"ל, ויתכן על פי' שיאמר כך וזאת אשר דבר להם בקושי עכ"ז לא מנע עצמו מלברך אותם גם כן, ועוד פי' איש אשר כברכתו ברך אותם ברכה העתידה לבא על כל א' וא' ברך אותם וכו', כללן בכל הברכות כדכתיב ברך אותם ואם לא ברכן אלא מה שהיה עתיד לבא על כל אחד מה ברכן הרי היה עתיד לבא עליהן אלא שהוסיף לכל א' ברכה מעין הברכה שהיתה עתידה לבוא עליו, וזש"א איש אשר כברכתו ברך אותם כעין ברכה שהיתה עתידה לבוא עליו ברכן והוסיף לכל אחד משלו, וקיים גם כן מה שהיה עתיד לבוא עליהם בברכתו אותם שלא יגרום לשום אחד מהם שום חטא ועון לשלא תבוא עליו הברכה העתידה:

והיעוד הל"ד למשה רבינו ראה ראיתי וגו' וארד להצילו מיד מצרים ולהעלותו מן הארץ ההיא, הורה שרצה לקיים פה היעוד שיעד ליעקב אבינו, ברדתו מצרימה אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה, שרמז בעליה השניה שיעלה את בניו ממצרים, ולכן אמר וארד כמו שאמרתי אנכי ארד, ואמר להעלותו כמו שאמר גם עלה, אני רוצה לקיים כל מה שהבטחתיו, ואמר אל ארץ טובה ורחבה אל ארץ זבת חלב ודבש מה שלא הזכיר עד עתה, כי בימי אברהם היה הולך הכנעני וכובש אותה כדכתיב והכנעני אז בארץ, ועדיין לא היתה אז טובה ורחבה זבת חלב ודבש עד שנתחזקו בה וסקלו אותה מאבן ותקנו אותה ונטעה וטייבה וגידיירה כולה באופן שהיתה עתה כבר מתוקנת והיתה זבת חלב וכו', וכן הדרכים היו עתה מתוקנים ומיושרים וכרכים ועריס בנויות בבתים זבורות וכמו שנאמר בזמן ביאתם לארץ והיה כי וגו' ערים גדולות וטובות אשר לא בנית ובתים מלאים כל טוב וגו' ובורות חצובים וגו' כרמים וזיתים וגו', וע"כ אמר אני רוצה להעלותו אל ארץ טובה וגו' כי אמרתי לאבותם מעט ואני אעשה להם הרבה יותר ממה שהבטחתים. ואיפשר שרמז גם כן זה הענין במה שאמר ואנכי אעלך גם עלה, וירמוז ב' העליות לזרעו שיעלם לא"י וגם עלה לא כמות שהיא עתה אלא ביתר שאת ומעלה שתהיה בזמן ההוא, ולכך חזר ואמר אל מקום הכנעני וגו' ולא אמר אל ארץ לרמוז אל המקומות שהיו כבר מוכנים לדור בהם כמו שאמר ערים גדולות וטובות וגו' ובתים וגו', ולא יעלם לארץ חרבה שיצטרכו לטרוח כמה שנים לבנות להם ערים ובתים ולעבוד הארץ מחדש ולסקלה מאבן:

ובכלל דיבור ויעוד זה נכלל היעוד תעבדון את האלהים על ההר הזה והוא מתן תורה, וכן שיביא על פרעה ועל מצרים המכות הראויות ומיועדות להם כמו שאמר ושלחתי את ידי והכיתי את מצרים וגו' ואחרי כן ישלח אתכם, לא רצה האל יתברך שיצאו בני ישראל ממצרים על כרחם ושלא מרשותם ודעתם בכח המכות שיביא עליהם שלא יוכלו לכבשם ויצאו לעיניהם ביד רמה על כרחם אלא שפרעה עצמו ישלחם ויאמר להם קומו צאו וגו' כדי להטעות אותם שיחשבו שלא היו יכולים לצאת כי אם ברשותם, ועל זה יצאו אחריהם אחר כך כשלא חזרו אחר שלשה ימים וידונו בים כמו שדנו את בני זכרי ישראל, וגם כי בזה היה מתחזק לבם בכל הדברים עד שיקבלו ענשם, וכן מטעם אחר גם כן שכמו שנכנסו וירדו למצרים ברשות פרעה כמו שאמר ליוסף אמר אל אחיך זאת עשו וגו' וקחו את אביכם ואת בתיכם ובואו אלי וגו' כן היה מן הראוי שלא יצאו כי אם ברשותם, ולכך אמר ואחרי כן ישלח אתכם, וכששלח אותם אחר כך ואמר קומו צאו וגו' גלה לו אז האל יתברך למשה כי לא היה משלחם אלא ע"מ שיחזרו, ולכן לא ירא ולא יחם כשיראה שהוא נוסע אחריהם, וזהו שאמר לו הקב"ה למשה עוד נגע אחד אביא על פרעה וגו' אחרי כן ישלח אתכם מזה וגו' יגרש אתכם מזה, כלו' לא יגרש אתכם אלא מזה לא שתלכו מכל תחומו אלא דרך שלשת ימים ולכך כשראה שלא חזרו רדף אחריהם: והיעוד הל"ה בדיבור וארא לכן אמר לבני ישראל אני ה' והוצאתי אתכם וגו' ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלהים וגו' והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי, הכל נתקיים ליוצאי מצרים זולת והבאתי אתכם אל הארץ וגו' שלא נתקיי' בהם אלא בבניהם הפחותים מבן עשרים והנולדים אחר כך ובזקנים יותר מס' שנה, ולכן אמר והבאתי אתכם אל הארץ ונתתי אותה לכם, אתכם שני חלקים שבכם והם הנערים והזקנים, וכן אמר לפי הפשט ונתתי אותה לכם מורשה מורשה אתננה שלא יכנסו בעונם, ונאמן לשלםשכר טוב למתהלכים לפניו והם באי הארץ:

והיעוד הל"ו התיצבו וראו את ישועת ה' וגו' ואני הנני מחזק את לב מצרים וגו', הנה יעוד זה לא היה בכלל המכות שאמר להם ושלחתי את ידי והכיתי את מצרים וגו' שהרי אמר ואחרי כן ישלח אתכם וגו', כי כל המכות לא היו אלא עד שישלחם מארצו וכבר שלחם, וכן נראה שלא גלה לו למשה רבינו ענין קריעת ים סוף עד עתה כי גם המכות לא אמרן לו אלא זו אחר זו, ואם נאמר שאף על פי כן היה יודע שיבואו כל המכות שבאו אלא שהקב"ה היה חוזר ואומרן לו בזמן שהיה רוצה להביאן, זה איפשר בעשר מכות מפני שהיו חקוקות במטה שבידו דצ"ך עד"ש באח"ב, אבל קריעת ים סוף לא היתה רמוזה במטה כי לא היו רמוזות במטה כי אם המכות שיבואו על

ביאה ראשונה אמר ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק כי בזכותם ירשו אותה בראשונה, וכשגלו ממנה בגלות בבל היו יכולים לזכות בה עשו וישמעאל מכח אביהם ולכן אמר לך אתננה כי בזכותך אחזור ואתננה להם כשיעלו מבבל ותהיה קדושה לשעתה ולעתיד לבא, שאם תפסק קדושתה כשיגלו ממנה בחורבן בית שני שוב לא היה להם תקנה לשוב אליה עוד שכבר נתקיימו הבטחות כל האבות אע"פ שנאמר בה עד עולם במה שעמדו בה, כבר יש עולם ועולמי עולמים של יובל, ועוד כי לא באו כל ההבטחות אלא בהיותם ראויים וכשחטאו וגלו ממנה אעפ"י שישובו בתשובה לא היה להם שום זכות בארץ, ולכך בזכות יעקב נתקדשה לשעתה ולעתיד כדי שתהא נוחה ליכבש לבניו אחר שישובו בסוף הגלות הארוך ואז תנתן להם בחסדי האל ית', לא בשביל מה שהבטיח לאבות שכבר קיים בפעם הא' בשביל זכות אברהם ויצחק, זכות אברהם קודם בנין בית שלמה, וזכות יצחק לאחר בנין הבית שבנה שלמה שנתקדש בה בעקדה שהיה בהר המוריה, ובפעם השנית בזכות יעקב וכלל זכותו קדושת הארץ אף לאחר שגלו ממנה שתהיה קדושה ובזה תהיה נוחה לינתן פעם שלישית ביד בניו בחסדי האל ית', כי כבר תמה זכות והבטחת האבות לענין הארץ כמו שפירש, וזהו שאמר ולזרעך אחריך אתן את הארץ:

והיעוד הל"א אל תירא מרדה מצרים כי לגוי גדול אשימך שם אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך וגו', גם כי כבר נסע הוא וכל אשר לו ובא באר שבע מפני שזבח זבחים לאלהי אביו יצחק שהיה עולה תמימה ולא יצא ח"ל כדי שיהיו מגן לו, היה נראה שהיה מתירא ושהיה דעתו לחזור מיד כמו שאמר אלכה ואראנו ראיה בעלמא ואחר כן יחזור, ולכך אמר לו אנכי אלהי אביך ואשמור לך זכותו, אל תירא מרדה מצרימה ולעמוד שם כי לגוי גדול אשימך שם, כי עיקר מה שהובטח אברהם אבינו ברבוי זרע לא היה אלא ח"ל כי הוא בעצמו לא היה זוכה לבנים בחרן אבל בן בנו היה זוכה לבנים בחרן כי כולם נולדו לו שם ואפי' בנימין אמו היתה מעוברת שם וכן עתה אמר לו כי לגוי גדול אשימך שם, כי עיקר הרבוי שהובטחו היה בגרות ח"ל כמו שאמר לאברהם ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם וגו' ולא אמר זרעך יהיה גר אלא גר יהיה זרעך משעה שיהיה לך רבוי זרע יהיו גרים כי במקום גרותם יפרו וירבו, להורות כי גם בח"ל שרי מעלה והמזלות שולטים בה ארבה את זרעך גם כי המזל היה מורה שלא יהיה לך זרע, ולכך אמר כי לגוי גדול אשימך שם, ואמר אנכי ארד עמך מצרימה מפני שהיה מראה יעקב גם כן בזבחו זבחים לאלהי אביו כמו שהיה מתפרד מאלהיו כי מי שהוא בא"י כמי שיש לו אלוה, ולכן אמר לו לא תחוש כי אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה בעילוי וכבוד גדול כי יוסף יהיה במעלתו והוא ישית ידו על עיניך. ואפשר לפרש ג"כ אעלך גם עלה אעלה אותך וגם עלה לבניך שאעלם מארץ מצרים:

והיעוד הל"ב ברכת ישראל ליוסף ובניו האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו אברהם ויצחק האלהים הרועה אותי, מיעוט כבודו לערך כבוד ומעלת אבותיו שהם היו מתהלכים לפני ה' ולא היו צריכים סעד לתומם והוא היה צריך סעד לתומו, שהאל ית' היה כמו רועה רחמן עמו לנהלו ולתמכו בכחת מעודו עד היום הזה, לטובתו ולהצילו מכל רעה שלא תאונה לו היה שולח מלאך שיגאלנו, ואמר כי האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו וגו' הוא יברך את הנערים על ידי המלאך הגואל אותי מכל רע, ואמר ויקרא בהם שמי ושם אבותי אברהם ויצחק כי אחר שכללם בכלל בניו כמו שאמר כראובן ושמעון יהיו לי אמר ויקרא בהם שמי קודם, שיאמרו שהם בני יעקב ואחר כך בני אברהם ויצחק, כי ישראל שאינם בני יעקב ממש אלא בני בניו כשהם מתיחסים אל האבות הם נקראים בני אברהם יצחק ויעקב, ואמר וידגו לרב בקרב הארץ כי בהיותם בני יוסף שהיה מלך ושליט על ארץ מצרים לא נשתעבדו כל כך כמו שאר השבטים כי היו נוהגים בהם כבוד לכבוד יוסף אביהם, ולכך עלה בדעתם למהר את הקץ ויצאו מקצתם שלשים שנה קודם צאת בני ישראל ממצרים, ובשביל שלא נשתעבדו כל כך לא פרו ורבו כל כך כמו שאר השבטים כמו שכתוב וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ, והנך רואה כי במנין הפקודים אפרים ארבעים אלף ומנשה ל"ב אלף, ואין בכל השבטים מי שלא יעלה ליותר מארבעים עד שבעים אלף זולת שבט בנימין שהיו ל"ה אלף, ועל כן אמר וידגו לרב בקרב הארץ, כי עיקר ברכת רבויים לא תתקיים כי אם בקרב ארץ ישראל, וכמו שאמרו בני יוסף ליהושע בחלקו את הארץ (יהושע י"ז) מדוע נתת לי נחלה גורל א' וגו' ואני עם רב עד אשר עד כה ברכני ה', כי עתה בכניסתם לארץ נתקיימה ברכתם במעט מן הזמן, כי במנין באי הארץ כבר היה מנשה נ"ב אלף ואפרים לא היה אלא ל"ב אלף, ובכניסתם לארץ במעט השנים שכבשו וחלקו נראה שנתרבו ונתברכו, ואמר עוד בך יברך ישראל לאמר ישימך אלהים כאפרים וכמנשה, כי מי שירצה לברך את בנו יברכהו כבני יעקב הגדולים כראובן ושמעון ועתה שאמר עליהם שהם יהיו כראובן ושמעון אם כן מי שמברך את בנו יברכהו שיאמר לו ישימך אלהים כאפרים וכמנשה, שהרי הם בנים גדולים ליעקב כראובן ושמעון כמו שראובן קודם לשמעון כן אפרים קודם למנשה לברכה, ולכן אמר וישם את אפרים לפני מנשה וגו':

והיעוד הל"ג ברכת יעקב לבניו ראובן בכורי

אתה

נטמאה וגו' ונבתה בטנה ונפלה ירכה וגו' ואם לא נטמאה ונקתה ונזרעה זרע :

והיעוד הכ"א ברכת כהנים ושמו את שמי וגו' ואני אברכם וגו' : והיעוד הכ"ב והיה הטוב ההוא אשר ייטיב ה' עמנו והטבנו לך :

והיעוד הכ"ג התקדשו למחר ואכלתם בשר וגו' עד חדש ימים וגו' ורוח נסע מאת ה' וגו' הבשר עודנו בין שניהם וגו' ויד ה' וגו' :

והיעוד הכ"ד אכנו בדבר וגו' ועתה יגדל נא כח ה' וגו' כי כל האנשים הרואים את כבודי וגו' אם יראו את הארץ וגו' ועבדי כלב וגו' אמר אליהם חי אני וגו' במדבר הזה יפלו פגריכם וגו' אם אתם תבואו אל הארץ וגו', עד במדבר הזה יתמו וגו' ושם ימותו וגו' :

והיעוד הכ"ה אל תעלו כי אין ה' בקרבכם וגו' ויעפילו לעלות וגו' :

והיעוד הכ"ו זאת עשו קחו לכם מחתות וגו' והיה האיש אשר יבחר ה' הוא הקדוש :

והיעוד הכ"ז ולא יהיה כקרח וכעדתו וגו' כאשר דבר ה' ביד משה לו : והיעוד הכ"ח קח את המחתה וגו' וכפר עליהם וגו' ויתן את הקטרת ויכפר וגו' ותעצר המגפה וגו' והמגפה נעצרה וגו' : והיעוד הכ"ט והיה האיש אשר אבחר בו מטהו יפרח וגו' והנה פרח מטה אהרן וגו' ויוצא פרח וגו' : והיעוד הס' ודברתם אל הסלע לעיניהם ונתן מימיו וגו' ויצאו מים רבים וגו' : והיעוד הס"א יען לא האמנתם לכן לא תביאו וגו' : והיעוד הס"ב עשה לך שרף ושים אותו על נס וגו' והביט אל נחש הנחשת וחי וגו' : והיעוד הס"ג קח את כל ראשי העם והוקע אותם לה' וגו' וישב חרון אף ה' :

והיעוד הס"ד ואם לא תורישו את יושבי הארץ מפניכם והיה אשר תותירו מהם וגו' לשכים בעיניכם וגו' : והיעוד הס"ה ואת יהושע צויתי וגו' כן יעשה ה' לכל הממלכות אשר אתה ירא וגו' וצו את יהושע וגו' הוא ינחיל אותם את הארץ וגו' : והיעוד הס"ו כי תוליד בנים ובני בנים ונושנתם בארץ העידותי בכם היום וגו' והפיץ ה' אתכם וגו' אל רחום ה' וגו' :

והיעוד הס"ז והיה כי יביאך וגו' ובתים מלאים כל טוב וגו' : והיעוד הס"ח והיה עקב תשמעון וגו' ואהבך וגו' והסיר ה' ממך כל חולי וגו' ואכלת את כל העמים וגו' : והיעוד הס"ט והיה אם שכח תשכח וגו' העידותי בכם היום כי אבד תאבדון וגו' : והיעוד הע' ושמרתם את כל המצות וגו' למען תחזקו ובאתם וירשתם וגו' למען תאריכו ימים וגו' : והיעוד הע"א והיה אם שמע תשמעו וגו' ונתתי מטר ארצכם בעתו וגו' השמרו לכם פן יפתה לבבכם וגו' וחרה אף וגו' : והיעוד הע"ב למען ירבו ימיכם וגו' על האדמה וגו' : והיעוד הע"ג כי אם שמור תשמרון וגו' והוריש את כל הגוים וגו' כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם וגו' ולא יתיצב איש בפניכם וגו' : והיעוד הע"ד ראה אנכי נתן לפניכם היום ברכה וקללה את הברכה וגו' והקללה אם לא וגו' : והיעוד הע"ה למען יברכך ה' אלהיך במעשר ראשון ובמתנות עניים :

והיעוד הע"ו למלך למען יאריך ימים על ממלכתו וגו': והיעוד הע"ז כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחנך וגו' ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך : והיעוד הע"ח וה' האמירך היום וגו' ולתתך עליון וגו' : והיעוד הע"ט וכתבת עליהן וגו' למען אשר תבא אל הארץ וגו' :

והיעוד הפ' והיה אם שמע תשמע לקול ה' אלהיך ובאו עליך כל הברכות האלה וגו' והיה אם לא תשמע וגו' ובאו עליך כל הקללות האלה וגו' : והיעוד הפ"א ופ"ב פן יש בכם וגו' והיה בשמעו וגו' והבדילו ה' לרעה, והיה כי יבואו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה אשר נתתי וגו' אתה תשוב וגו' כל הפרשה :

והיעוד הפ"ג ויאמר ה' אל משה הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה וגו' כי ידעתי אחרי מותי וגו' : והיעוד הפ"ד ובדבר הזה תאריכו וגו' : והיעוד הפ"ה ברכת משה לישראל : והיעוד הפ"ו ולא קם נביא עוד בישראל כמשה וגו' :

פרק תשעה ועשרים

ואחר שפרטנו היעודים הכתובים בתורה אחד לאחד כמנין חשבון, נחזור על כל א' וא' מהם לדעת אותם אם נתקיימו ואותם שעתידים להתקיים כדי שנלמוד ונביא ראיה מהם לקיום תורה הקדושה ולאמתה :

והנה היעוד הראשון והוא מה שיעד הקב"ה מיתה לאדם לו ולדורותיו כמו שאמר כי ביום אכלך ממנו מות תמות, אין צריך להביא ראיה על קיומו כי כבר נכתב בתורה מיתתו ומיתת דורותיו הבאים אחריו והרי המיתה הוא בית מועד לכל חי, אלא שצריך ביאור על אותם שאמרו חז"ל שלא שלטה בהם המיתה ולא מתו כמו שאמרו עשרה נכנסו בחייהם לג"ע וכו' אם כבר נגזרה מיתה על כל הדורות למה ניצולו אלו, כ"א נאמר מפני שלא חטאו הרי אמרו ג"כ ארבעה מתו בעטיו של נחש שלא היו בהם חטא ומתו בשביל היעוד שגזר האל ית' מיתה על כל הדורות :

ונאמר כי כשברא הקב"ה את האדם היתה כוונתו שיהיה חי לעולם אם לא יחטא, ונתן כח ביצירתו מתחלה שיהיה קיים לעולם כמו שאמר הכתוב וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים, כי הכין את גופו שיהיה נוצר ממקום היותר זך ונקי שבעולם והוא ממזבח אדמה כמו שדרשו ז"ל ויפח באפיו מרוח אפו נשמת חיים שתהיה קיימת בגופו לעולם כיון שהיא

המצרים במצרים, וגם כי על ידי המכות היה גם קריעת ים סוף עכ"ז לא נרמז במטה, ולתת טעם ע"ז נאמר כי מתחלה כיון האל ית' להנקם ממצרים על מה שעשו לבניהם שהשליכום ליאור ודינם היה שימותו גם הם במים, ואם היה ממיתם בתחלה במים שיצאו ישראל ממצרים על כרחם וירדפו אחריהם ויטבעו במים לא היו נפרעים * מכל מה שעשו ולא היה נוקם הקב"ה נקמת ישראל במה שענו אותם בדברים אחרים שלא היו חייבים עליהם מיתה, ולכן רצה להביא עליהם קודם עשר מכות שכל אחת היתה פרעון ונקמה מדה כנגד מדה על מה שענו והרעו לישראל, וכמו שפי' חכמים ז"ל במדרש, ומפני זה היתה מכת בכורות המכה האחרונה שבמכות אחר שסבלו מכות ויסורין הם ובכוריהם על מה שעשו מתו בכוריהן על שגזרו אם בן הוא והמתן אותו ועל מה שגזרו כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו טבעו בים סוף, וא"כ לכך נתאחרה קריעת ים ולא נודעה מקודם, אלא שהקדים הקב"ה ואמר למשה שיאמר לפרעה דרך שלשת ימים נלך במדבר ונזבחה וגו' ולא היה ידוע עדין למשה ולישראל למה לא הי' אומר בפירוש שישלחם כדי שיקבלו את התורה וילכו לארצם אשר נשבע לאבותם, והכוונה היתה כי כשיסכים פרעה לשלחם לא יתן להם רשות אלא לדרך ג' ימים ואחר כך ישובו וכשיראה שלא ישובו ירדוף אחריהם עד שיכנס לים, שאם היו אומרים שהיו הולכים על מנת שלא לשוב לא היה רודף אחריהם וגם לא היו משאילים להם כלי כסף וכלי זהב מקודם, ואם היו ישראל יודעים קריעת ים סוף אולי שלא היו יוצאים על מנת ליכנס לים, ולכן לא נתגלה גם כן למשה ולא נחקק במטה רמז קריעת ים סוף כמו שאר המכות: וכן נוכל לומר כי מה שלא נרמז קריעת ים סוף במטה בכלל דצ"ך וכו', מפני כי מטה זה בא ליסר את מצרים וכמו שאמר הכתוב ושלחתי את ידי והכיתי את מצרים בכל נפלאותי וגו' ואחרי כן ישלח אתכם, ולכך היו חקוקות המכות בו, אבל קריעת ים סוף היו בו שני דברים הפכיים נס גדול לישראל שיעברו בים ביבשה ועשרה נסים שנעשו להם בו, ומכה למצרים שיכנסו ויטבעו בו, ואם היתה רמוזה במטה לא היה מורה אלא על מה שהוטבעו בו מצרים כמו שאר המכות כי נסים שנעשה לישראל אינו ראוי שיהיה רמוז בכלל המכות שהוכו מצרים, והיה עיקר הנס חסר מן המטה, ולכך לא נרמז כלל כי עיקר נס קריעת ים סוף הוא לישראל שעברו בים בחרבה כי טביעת המצריים בטבע היה אחר שנכנסו לים, ולכן נתייראו מאד בני ישראל כשראו מצרים נוסע אחריהם ואמר להם משה אל תיראו וגו', כי כבר הבין משה רבינו כשאמר לו האל ית' על מכת בכורות עוד נגע א' וגו' אחרי כן ישלח אתכם מזה, כי לא היה משלחם פרעה מכל וכל אלא שירדוף אחריהם ושם יהיה מנוגע בטביעת ים סוף, כי פה במצרים לא נשאר אלא נגע א' אבל בים יטבע אותם, ולכך אמר לישראל אל תיראו התיצבו וראו את ישועת ה' וגו' אשר יעשה לכם היום כי גם שראיתם את מצרים היום שלא חשבתם לראותם ולא עלה על דעתכם שירדפו אחריכם אחר שהוכו כמה מכות עד ששלחו אתכם, לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם שלא ירדפו עוד אתכם, ואז כשראו ישראל קריעת ים סוף ומה שאירע להם מהנסים ומה שאירע למצרים שנטבעו בה, היראה שהיו יראים קודם מהמצרים נתייראו מהקב"ה שלא יעניסם על כך והאמינו בה' ובמשה, כי עד עתה לא היתה אמונתם שלימה כשראו מצרים נוסע אחריהם:

והיעוד הל"ז ויאמר אם שמע תשמע לקול ה' אלהיך והישר בעיניו תעשה וגו' כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך וגו', הוא יעוד על תנאי בפי' אם שמע תשמע וגו', הרי כאן כל התורה כולה והשכר הוא שלא ישים בהם כל מחלת מצרים לכך אמרו אם תשמע לא אשים ואם לא תשמע אשים ואף על פי כן אני ה' רופאך: והיעוד הל"ח במתן תורה על תנאי גם כן, ועתה אם שמע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגולה וגו' ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגו':

והיעוד הל"ט הנני שולח מלאך לפניך וגו' כי אם שמע תשמע בקולו וגו' כי ילך מלאכי לפניך וגו' ועבדתם את ה' אלהיכם וגו' לא תהיה משכלה ועקרה בארצך וגו' עד את גבולך וגו': והיעוד המ' ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם וגו' עד וינחם ה' על הרעה וגו':

והיעוד המ"א לך עלה מזה וגו' ושלחתי לפניך מלאך וגו' אל ארץ זבת חלב ודבש וגו':

והיעוד המ"ב הנה מקום אתי ונצבת על הצור וגו' והסירותי את כפי וגו' וירד ה' בענן ויתיצב עמו שם: והיעוד המ"ג ויאמר הנה אנכי כרת ברית נגד כל עמך אעשה נפלאות וגו':

והיעוד המ"ד כי אוריש גוים מפניך והרחבתי את גבולך ולא יחמד איש את ארצך וגו':

והיעוד המ"ה כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם וגו': והיעוד המ"ו חיוב כרת לעובר על דברים ידועים, אם בשחוטי חוץ ונכרת האיש ההוא ובאוכל דם ונכרת האיש ההוא וכן בשאר וחתם את אשר יעשה וגו' ונכרתו הנפשות וגו' ושאר הכריתות הכתובות בתורה:

והיעוד המ"ז וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית: והיעוד המ"ח אם בחקותי תלכו וגו' ונתתי גשמיכם וגו' ואם לא תשמעו לי ולא תעשו את כל המצות וגו':

והיעוד המ"ט והזר הקרב יומת, מיתה בידי שמים וכן כל שאר חייבי מיתות בידי שמים: והיעוד החמשים בסוטה והיתה אם

נטמאה

הם קיימים בג"ע ואינם בפתקו של אדם הראשון:
והיעוד הב' שהוא קללת נחש חוה ואדם, אם קללת נחש נתקיים במה שנאמר בו ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה, כמו שלימד רבי יהושע שהוא מוליד לשבע שנים, וזהו קללה כי אין לבעלי חיים שום ברכה אלא ברבוי במינם, ובאריכות ימי ההולדה הוא מיעוט למין ההוא והוא קללה, וכן על גחונך תלך ועפר תאכל נתקיים בו מיד, שמקודם היה הולך בקומה זקופה וירדו מלאכי השרת וקצצו ידיו ורגליו, ומקודם היה מאכלו מאכל אדם ועכשיו ועפר תאכל וגו', והיה רוצה לישא את חוה ולכן נתקלל ואיבה אשית וגו' הוא ישופך ראש ואתה תשופנו עקב כמו שהוא דרכו, וקללת האשה נתקיימה והן עשר קללות כמו שביארום ז"ל עם המיתה, וכן קללת אדם תשע ומיתה כמו שמנאום ז"ל:
והיעוד הג' לקין נע ונד תהיה בארץ, נתקיים מיד כדכתיב וישב בארץ נוד כי ישובו וקיומו וקביעותו היה כשהיה נע ונד:
והיעוד הד' כל הורג קין שבעתים יוקם, נתקיים כמו שאמרו במדרש:
והיעוד הה' זה ינחמנו וגו' כיון שעמד נח וכמ"ש במדרש: והיעוד הו' ענין מי המבול נתקיים ג"כ כמ"ש בכתוב: והיעוד הז' ומוראכם וחתכם. והשמיני ולא יהיה עוד מבול וגו'. והתשיעי וראתה הקשת בענן, כולם מתקיימים והולכים: והיעוד הי' ייעוד נח לבניו, ונתקיים הכל כמו שכתבתי למעלה:
והיעוד האחד עשר ונבלה שם שפתם, נתקיים ג"כ כמו שמבואר בכתוב וכמו שדרשו חז"ל:
והשנים עשר ואעשך לגוי גדול ואברכה מברכיך וגו', ברך את לוט שיהיה מתברך באברהם, וקלל את המלכים שבזו וקללו את אברהם כשלקחו את לוט בסדום בהיותו בן אחיו של אברהם, שכן כתיב ויקחו את לוט ואת רכושו בן אחי אברם כלומר שידעו שהיה בן אחי אברם ולא חשו לכבודו ולכך נתקללו מפי הש"י ונפלו בידו של אברהם:
והשלשה עשר לזרעך אתן את הארץ הזאת. וכן יעוד הי"ד כי את כל הארץ אשר אתה רואה וגו'. וט"ו במעמד בין הבתרים, וי"ו וארבה אותך ונתתי לך ולזרעך וגו', וי"ז לשרה והיתה לגוים, וי"ח ג"כ לשרה שוב אשוב וגו', וי"ט כי ביצחק יקרא לך זרע, וכ' כי לגוי גדול אשימנו, וכ"א כי נשבעתי וגו', וכ"ב הוא ישלח מלאכו וגו', וכ"ג ויברכו את רבקה וגו', וכ"ד ולאום מלאום יאמץ, וכ"ה ואהיה עמך ואברכך כי לך ולזרעך אתן וגו', וכ"ו ליצחק ג"כ כי לך ולזרעך אתן וגו', וכ"ז לו ג"כ והרביתי את זרעך בעבור אברהם, וכ"ח ברכות יצחק ליעקב ועשו, וכ"ט ליעקב אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק הארץ אשר אתה שוכב עליה וגו'. והל' לא יקרא שמך וגו' ואת הארץ אשר נתתי וגו', הרי שבעה יעודים לאברהם על רבוי הזרע וירושת הארץ, וא' לשרה על רבוי וגדולת זרעה, ושנים ליצחק, אחד על ירושת הארץ ורבוי הזרע, ואחד על רבוי הזרע, ושנים ליעקב על רבוי וגדולת הזרע וירושת הארץ, הם י"ב כנגד י"ב שבטים, ורבוי הזרע וירושת הארץ נתקיים הכל כמ"ש ביהושע (כ"א) ויתן ה' לישראל את כל הארץ אשר נשבע לתת לאבותם, וכן כתבנו למעלה צורך האריכות בכל ההבטחות וכו', כי הג' אומות שלא נתקיימו עדיין נתינת ארצם והם קיני קניזי וקדמוני מתחלה לא הובטחו עליהם אלא לעתיד, וכן קצת הארץ שלא הורישו את היושבים והניחום שיעלו להם מס הרי הוא כאלו כבושה כיון שהיתה בידם לכובשה והיו לוקחים מס מהם בתחלה, ואח"כ היו לשכים בעיניהם כמו שיעד להם האל יתברך, ויעוד הגר והוא יהיה פרא אדם וגו' וכל מה שנתברך ע"י אברהם הכל נתקיים, וכמו שפי' המפרשים ז"ל:
והיעוד הל"א ולאם מלאם יאמץ ורב יעבוד צעיר ג"כ נתקיים, וכמו שפי' ז"ל, וכן הברכות שברך יצחק ליעקב ועשו נתקיימו, והרי דוד שם נציבים באדום ויהיו לו עבדים:
והיעוד הל"ב ברכת ישראל לבני יוסף וברכתו לבניו הכל נתקיים, וכמו שפירש רש"י ז"ל כל הברכות על מה שהיה עתיד לכל שבט ושבט ונתקיים אח"כ הכל כמו שברכם הוא, והגורל שהיה על פי ה' ונחלקה בו הארץ הי' כוונה שיגיע לכל שבט ושבט כפי מה שנתברכו מאביהם:
והיעודים שנתייעדו ביציאת מצרים ובמכות וקריעת ים סוף הכל נתקיים כמו שמבואר בכתובים: והיעודים שהם על תנאי ויאמר אם שמוע תשמע וגו' והיה אם שמוע תשמעו בקולי וגו', הכל נתקיים בהיות ישראל בארץ ואף שלא היו שומעים לקול ה' היה מאריך להם האל ית', כי יעוד טוב אפי' על תנאי אינו חוזר: והיעוד שאמר האל ית' ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם, הרי כתוב בצדו וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו, כי מפני שברית כרותה לשפתים שאינם חוזרות ריקם כ"ש בדברי ה' אמר שניחם על מה שדבר והרי הוא כאלו לא דברו כלל, כ"ש כי מתחלה לא יעד לכלותם כ"א כשלא יתפלל משה כמו שאמר ועתה הניחה לי וגו': והיעוד מ"א לך עלה מזה ושלחתי לפניך מלאך וגו' ואח"כ ע"י תפלת משה אמר לו האל ית' פני ילכו והניחותי לך וגו', כי הועילה תפלת משה לזמנו ולא לאחר מיתה, דכתיב ביהושע לא כי אני שר צבא ה' עתה באתי ואמרו חז"ל אני הוא שבאתי בימי משה רבך ודחני ועתה חזרתי, ואח"כ כבר נתקיימה הבטחת הנה אנכי שולח מלאך לפניך וגו' ושלחתי לפניך מלאך וגו' כי תלמידו של אדם כמותו, וכאן אמר לו והניחותי לך כי לו לבדו שמע שלא ישלח מלאך אלא פניו ילכו

שהיא נפוחה ממנו ית' והיא דומה לו , ולכן הניח אותו בג"ע מקום ראוי ומוכן לחמר וגוף נקי בנפש חיה ואמר לו מכל עץ הגן אכל תאכל ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו וגו', לא הזהיר אותו אלא מעץ הדעת אבל משאר אילנות היה יכול לאכול ואפי' מעץ החיים שהיה מוסיף אומץ בחיותו, אבל עץ הדעת היה מזיק לו ולחיותו כי הוא נברא בחמרו ונפשו מוכן לדרך הטובה והישרה ואם היה רוצה היה יכול ג"כ לחטוא, כי גם שחמרו וגופו היה נקי וזך סוף סוף היה חמר ועפר מן האדמה ובזה היה לו שכר הרבה בהיות לו בחירה ויכולת לחטוא ולא יחטא, והיה בזה מאד נעלה על כל המלאכים שאין להם בחירה לחטוא להיות החמר נעדר מהם, וכדי שיהיה לו יותר שכר כשיוכל לחטוא ולא יחטא ברא האל ית' בג"ע עץ הדעת טוב ורע שענינו היה שידעו בו ענין עשיית הטוב והרע ושיתעוררו באמצעיתו לעשות רע כמו לעשות טוב ויהיה להם שכר הרבה יותר כשלא יעשו רע , וזה יהיה כשיעמדו בג"ע לעבדה ולשמרה ובכלל יעבדו וישמרו האילן הזה ויאותו בצלו ובמראהו ויחנו סביבו כי בזה יקנו קנת חפץ לעשות טוב ורע שוה בשוה , שאל"כ היו מוכנים הרבה יותר מדאי לעשות טוב מלעשות רע ולא היו נשכרים כ"כ , אבל אם יאכלו ממנו יהיו מוכנים יותר לעשות רע מלעשות טוב ויגא הפסד בשכרם שיחטאו לעולם ולא יהיה צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא , ולכן הזהיר את אדם הראשון ואמר מעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו, החניה סביבו והראיה התרתי לך ולא האכילה כי ביום אכלך ממנו תהיה מוכן לחטוא יותר ותמות, כי לא תוכל לעמוד ביצרך להכניעו לבלתי תחטא כלל , לא לבד אתה שאכלת אלא גם זרעך היוצאים ממעיך שיתהוה בהם רוע התכונה שתתהוה בך אם תאכל ממנו, דכתיב ותפקחנה עיני שניהם וידעו כי ערומים הם, כי עיקר הציור והחטא היה לאדם שנטעה בו, ולכך לא נאמר בה כשאכלה קודם שיאכל בעלה שנפקחו עיניה אלא אחר שהוא אכל עמה אז עשה פועל תכונת העץ בשניהם שנפקחו עיניהם בעניני העולם ועניני החומר וידעו כי ערומים הם ויתפרו עלה תאנה, כי קודם לא היו חוששים כי לא היה נראה חרפה להם היותם ערומים כ"א ישמשו לא לתאוה כ"א לקיום מצות פריה ורביה שצוה השי"ת פרו ורבו, אבל עתה שנתוספה בהם תאוה היה חוש המשוש זה חרפה להם ולכן תפרו עלה תאנה, ואז אמר האל ית' הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע ועתה פן ישלח ידו ולקח גם מעץ החיים וגו', ולא אמר הן האדם הוא כאחד ממנו אלא כבר היה כאחד ממנו כשנפחתי באפיו נשמת חיים ולא הועיל לו זה, אלא לדעת טוב ורע במה שאכל מעץ הדעת, ועתה אחר שהוא ראוי למות ראוי לחוש פן ישלח ידו ולקח גם מעץ החיים ואכל וחי לעולם, וישלחהו ה' מג"ע וגו' לעבוד את האדמה אשר לקח משם , אמר כי לא שלחו מן הקלה אל הקלה מגן עדן שהוא מקום מוכן וזך לכלל העולם הזה , אלא מגן עדן למקום שהוא קרוב לו ולמעלתו , והוא הר המוריה מקום מזבח אדמה שהוא המקום אשר לוקח ממנו אדם הראשון כשנוצר , כדכתיב וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה וגו', וכמו שהכניסו קודם לגן עדן לעבדה ולשמרה והוא עבודתו לאלהים ושמירת מצותיו בהיותו במקום ההוא המוכן לכך , כן עתה שלחו למקום היותר טוב ומוכן שבעולם הזה כדי שיעבוד לאלהים בו וישמור מצותיו , בהיותו במקום המקודש ההוא הגורם והמקרב לאדם לעבודתו ית':

ואם כן לפי זה לא היה מאמרו ית' ויתע' כי ביום אכלך ממנו מות תמות הוא ודורותיו על שעבר על מצותו שאכל מן העץ , אלא יעוד שהיה מיעד ומודיע לו כ"א יאכל ממנו יוליד לו ולזרעו אחריו תאות יצר הרע ויהיה סבה שיחטא הוא ודורותיו שימשכו אחר תאות היצה"ר וימותו , אבל כבר אפשר שימצא בזרעו אי זה אדם צדיק וכשר שלא יחטא מימיו כחנוך ואליהו ולא ימות, והכתוב שאמר (קהלת ז') אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא יובן כי לא ימצא צדיק בטבע הבריאה אחר חטא אדם הראשון שיעשה טוב ולא יחטא, אבל יכול הוא להכניע הטבע ולא יחטא , וכן נוכל לומר אשר יעשה טוב ולא יחטא שיהיה שלם בסור מרע ועשה טוב, כי גם שימצא מי שלא חטא מעולם כאותם שמנו חכמים ז"ל , אולי שלא עלה בידם לעשות כל הטוב והוא קיום כל המצות, והרי משה רבינו שלא קיים מצות התלויות בארץ שלא היה יכול לקיימם כי אם בעמדו בה , וא"כ לא ימצא שום שלם בלא חטא ושיעשה ג"כ כל המצות, אבל ימצא שלם שלא יחטא ויעשה רוב המצות ותקצר ידו מלעשות כולן מפני שאינו בא לידי חיובן, ועם כל זה מחשבתו הטובה מצטרפת למעשה , וכיון שלא חטא כלל הוא חי לעולם בג"ע כחנוך ואליהו, ולפי זה אדם הראשון ג"כ אם היה נזהר מכאן והלאה שלא יהיה נפתה בשום דבר אחר היצר והתאוה שנולדה ונתהוית בו, לא היה מת כמו בדורותיו , ואולי שהיה כך ולא מת, אלא מפני שעבר על ציווי זה שאמר לו האל ית' לא תאכל ממנו והוא עבר ואכל, והעובר על מצות השי"ת חייב מיתה מן הסתם, כמו שראינו בכל מצות בני נח שהם חייבים מיתה בעברם על כל אחת מהם מפני היותו עובר על מצות מלך , ואינו זו המיתה מה שיעד לו האל ית' כי ביום אכלך ממנו מות תמות, כי זה אינו אלא יעוד לעתיד שיהיה מוכן הוא ודורותיו לחטוא וימותו כמו שפירשתי , ונתבאר כי נתקיים בעונותינו יעוד זה מיתה לדורות כי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא ואיש בעונו ימות , ואותם שהועד עליהם שלא חטאו

שהוא כתוב אבל לא תשתחוה להם וגו' כי אנכי ה' אלהיך הוא הרמוז בשם השני של י"ג מדות, והוא לאחר שחטא ליפרע ממנו, כי כן כתוב כי אנכי ה' אלהיך אל קנא כשיחטא ויעבור על לאו זה, ובשניהם וכן באל כתוב בדברות שהוא קנא, לכך אמר כאן ה' ה' אל רחום כי מכאן והלאה יהיה רחום וחנון וכו' אם ישובו כמו שפי', ומפני שחוטא מאבד ומפסיד את העולם בחטאו, וכמו ששנינו בעשרה מאמרות נברא העולם וכו' כדי ליפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם שנברא בעשרה מאמרות לכן נאמרו עשרה מיני מדות טובות על ה' ה' אל, לומר כי על מה שהיה ראוי החוטא ליענש על הפסד עולם שנברא בעשרה מאמרות הכין הקב"ה עשרה מדות טובות על שמותיו יתב', לרחם עליו ולהעביר חטאתו אם ישוב בתשובה שלימה: ונראה כי כמו שלוחות הראשונים נכתבו ונחקקו עשרת הדברות בדבור השם העשרת הדברות למשה ולישראל, כמו שאמרו ז"ל וכמו שכתבתי למעלה, כמו כן לא היו גרועין לוחות שניות בזה מהראשונות ונחקקו ונכתבו עשרת הדברות בהן כשעבר ה' ויקרא ה' ה' אל והם שמות הכתובים בלוחות כמו שכתבתי, כי מפני זה אמר לו פסל לך וגו' אחר שאמר לו והיה בעבור כבודי וגו' ונאמר ויפסול וגו' ויקח בידו וגו' לוחות אבנים וירד ה' בענן, ואז הזכיר כל העשרת הדברות כמו שהם כתובים במשנה תורה שהם דברות אחרונות הכתובים על הלוחות שניות, כי גם שזכור ושמור בדבור אחד נאמרו כשאמר האל יתברך עשרת הדברות בהר סיני, עם כל זה לא נכתב בלוחות כי אם זכור, אבל בשניות ראה האל יתב' בחכמתו לחקוק בהן שמור שנאמר גם כן בדבור אחד עם זכור במקום זכור, וכן שאר הדברים שיש הפרש בין עשרת הדברות שבפרשת יתרו למשנה תורה נאמרו גם כן אז בסיני בדיבור אחד ולא נכתבו בלוחות הראשונות אלא בשניות, כבר אמרו חכמים ז"ל מפני מה לא נאמר טוב בראשונות מפני שסופן להשתבר וח"ו היה נראה שפסקה טובה מישראל, ולכך אמר בסוף כשירד משה מן ההר בלוחות השניות ויכתוב על הלוחות את דברי הברית עשרת הדברים, כלומר עשרת הדברים הידועים כמו שנאמרו למשה ולישראל ביום מתן תורה, כי השינוי שיש בהן נאמר שם גם כן בדבור אחד כמו שכתבתי, ומה שכתוב במשנה תורה ואכתוב על הלוחות את הדברים אשר היו על הלוחות וגו' וזהו גם כן מה שנאמר בדבור אחד, וכמו שאומר אחר כך ויכתוב על הלוחות כמכתב הראשון את עשרת הדברים אשר דבר ה' אליכם וגו', שכל מה שכתוב בראשונות ובשניות דבר ה' בהר, וכמו שכתב רש"י ז"ל פ"ד מיתות: ונחזור אל הי"ג מדות, ונאמר כי העשר מדות שהן על השמות ה' ה' אל נוכל

לומר גם כן כי הן רומזות על עשרת הדברות, כי בהיות נזכר ה' ה' אל קנא בעשרת הדברות היה מחייב דין ומשפט עליהם על כן אמר עתה ה' ה' אל שנזכר שהוא קנא בעשרת הדברות, מכאן והלאה אם ישובו יהיה רחום וחנון וכו', בהם מדה טובה אחת כנגד דבור א' שבעשרת הדברות, ואם לא ישובו אז יהיה קנא פקד עון וגו': ומפני שכל הרעות והטובות הבאות על האדם בזה העולם לא ימלטו מחלוקה, או הן בהשגחת האל יתברך עליו להעניש על חטאתיו ולהשכירו על צדקותיו, או הן מצד המערכה או בסבתו והנהגתו שלא מאתו יתברך לבד, התחיל באלו המדות רחום וחנון ארך אפים ורב חסד, לומר כי הוא יתברך יתנהג עם ישראל באלו הדברים במדות אלו כשיתפללו אליו בדין שלא תבא עליהם רעה או אם באו כבר שתסתלק מאליהם, וכן לענין הטובה שתבוא עליהם ושלא תסתלק מהן אם כבר באה, כי כל המתפללים לאל יתב' על כל הדברים הגשמיים בזה העולם על אחד מאלו הדברים הם מתפללים, אם הוא ירא שמא תבא עליו רעה או מצד חטאתיו או מצד אחר, הוא יתב' בשמותיו הנזכרים ה' ה' אל ירחם עליו במדת רחום כשיתפלל וישוב אליו בכל לבו ולא תבא עליו רעה, ואם כבר נגעה בו הרעה או מצד חטאתו או מצד אחר, הוא יתב' יחנן עליו במדת חנון כשיתפלל וישוב אליו בכל לבו ותסור מעליו, ואם הוא שרוי בטובה וירא שמא תסתלק ממנו או מצד חטאתיו או מצד אחר, הוא יתב' ארך אפים שאינו ממהר ליפרע ממנו שמא יעשה תשובה ומעמידו בטובו כשמתפלל וישוב, ואם הוא תאב לטובה שתבא לו, הוא יתב' רב חסד לצריכי חסד שאין להם זכיות כ"כ ומביא עליו הטובה שהוא תאב לה כשהוא מתפלל אליו: ובן נוכל לפרש אלו הד' מדות על אלו הד' דברים באופן אחר, רחום שלא תבא עליו רעה בחטא ואם בא שתסתלק ממנו, ארך אפים שלא תסתלק ממנו הטובה בסבת חטא, ואם אינו שרוי בטובה שתבא לו ולא יעכב עליו חטא, אמר חנון שלא תבא עליו רעה בסבה אחרת ואם באה שתסתלק, ורב חסד שלא תסתלק ממנו הטובה בסבה אחרת, ובאלו הד' מדות נכללות כל המדות טובות ורעות שבעוה"ז, ועל השכר והעונש של עוה"ב אמר ואמת לשלם שכר טוב לעושי רצונו בעוה"ב, נצר חסד לאלפים למי שאין לו זכות מצדו זוכר צדקות אבותיו מאלפים דור קודם לו לתת לו איזה תענוג בעולם הזה כיון שאין לו חטא, נשא עון למי שהעוה שלא להענישו בעוה"ב, וכן הפשע והחטאת לא יענישם בעוה"ב אם ישובו בהיותם בחיים, ונקה הם מנוקים לפניו כאלו לא חטאו אם שבו בתשובה שלימה לפניו קודם מיתה, ולא ינקה לשאינם

שבים

ילכו ולא ליהושע אפי' שהיה תלמידו :

ויעוד הנה מקום אתי וגו' וראית את אחורי וגו' והנה אנכי כורת ברית וגו', הם שני הבטחות כמו שכתב רש"י ז"ל כי קודם לא הבטיחו אלא וחנותי את אשר אחון עתים אענה עתים לא אענה אבל בשעת מעשה אמר לו הנה אנכי כורת ברית וגו' הבטיחו שאינן חוזרות ריקם, וענין זה הוא כי משעת נתינת התורה לא נכשלו ישראל בחטא כ"א עתה בזה החטא החמור ולא ידע משה רבינו באי זה דרך יכנס להתפלל לאל ית' שיכפר חטאתם כ"א בהזכרת שמו ית' והזכרת זכות האבות, וכמו שאמר ויחל משה את פני ה' אלהיו ויאמר למה ה' יחרה אפך בעמך וגו' זכור לאברהם וליצחק וגו', כי מצד שם ההויה המורה רחמים אין ראוי שיחרה אפו כלו' שימשוך החרון אף ויעשה פועל בחרונו כי לא אמר למה ה' חרה אפך אלא יחרה לעתיד, ולכך אמר שוב מחרון אפך והנחם וגו' בזכירת אברהם יצחק וישראל עבדיך אשר נשבעת להם וגו', וכן היו האבות מתפללים לאל ית' בשם ה', באברהם כתיב וישכם אברהם בבקר אל המקום וגו' את פני ה' וגו', ביצחק ויעתר יצחק לה' לנכח אשתו, ביעקב ויפגע במקום וגו' והנה ה' נצב עליו וגו', שהיה מתנהג עמם במדת רחמים, ואחר שירדו ישראל למצרים משעה שעלה יוסף לגדולה שהיתה סבה שירדו ישראל למצרים לא תמצא כתוב שם ההוי"ה כ"א שם אלהים, שהיה מתנהג עמם במדת הדין עד שיגיע קץ יציאתם ממצרים ואז נתגלה ה' למשה במדת רחמים ואמר הכתוב וירא אליו מלאך ה' בלבת אש וגו', וזהו שהתפלל יעקב אבינו בברכתו לבניו לישועתך קויתי ה', כי מאז שנסתלק מהם שם ה' משעה שהתחילו לרדת למצרים לא הוזכר אלא כאן, וכאלו אמר לזמן ישועתך אני מקוה בשם ה' כי אז תתנהג עמנו במדת רחמים בשמך כשתגאל אותנו ממצרים, ועתה נתקיימה תפלה זו שהיה מקוה יעקב אבינו לישועת בניו בשם זה של ה' כמו שאמר וירא מלאך ה', כי נראה ונתגלה אליו עתה מה שהיה נסתר ונעלם עד פה כי לא תמצא כי אם שם אלהים, ואמר לו כה תאמר אל בני ישראל ה' אלהי אבותיכם וגו' פקד פקדתי, כי זה השם ואלו המלות היו מסורות ביד יחידים מהם שבהם יגאלו, ולכך אמר פרעה מי ה' אשר אשמע בקולו כי לא היה ידוע אותו השם אז כיון שלא היה מתנהג בו האל ית' עם ישראל בהיותם בגלות, ואחר שנראה עתה התפללו גם בני ישראל אליו כשראו מצרים נוסע אחריהם, כמ"ש ויצעקו בני ישראל אל ה' שתפשו אומנות אבותם כמו שדרשו חז"ל, ועתה שנכשלו בחטא כמו שאמרנו לא ידע משה רבינו להתפלל כ"א בזה השם שיצאו על ידו ממצרים, וע"י זכירת זכות האבות שתתנהג עמהם בשם זה, וכשראה משה רבינו עת רצון אז אמר לאל ית' הודיעני נא את דרכיך ואדעך וגו', כלומר עתה כבר חזרת ושבת מחרון אפך בשם רחמים שלך ובזכות האבות מכאן ולהלאה אולי יחטאו עוד ישראל שיהיו מוכנים יותר לחטוא מצד החטא הגדול שנכשלו בו ולא תרחם עליהם במדת רחמים שלך ולא תזכור להם עוד זכות אבות, כי אולי לא תספיק זכותם להגין על כל חטאתם, ולכך אמר הודיעני נא את דרכיך ואדע באי זה דרך אתנהג להתפלל כשיחטאו אליך כדי שתרחם עליהם, כי גם כי עתה נחמת על הרעה בהזכירי שמך וזכות האבות היה אחר שכבר באו עליהם שלשה עונשים דבר וחרב והשקאה כסוטות, אבל לעתיד כשיחטאו ויהיו מעותדים לעונש ויחזרו בתשובה באי זה דרך יתפללו לך כדי שתענם וימצאו חן בעיניך שלא תעניעם, וזהו למען אמצא חן בעיניך שלא תעניעם, וראה כי עמך הגוי הזה הם רבים ואי אפשר להם מבלי שיחטאו וכשישובו בתשובה שלימה ימצאו חן בעיניך שלא תעניעם, ואמר לו אח"כ האל ית' (שמות ל"ד) אני אעביר כל טובי על פניך וגו' וחנותי וגו', והקדים לזה ואמר פסל לך וגו', כי הם חטאו בדבור א' מהראשונים והוא ע"א ולכך נשתברו הלוחות כיון שלא היה להם קיום מתחלתם, ומפני שהיה כתוב בהם בענין ע"א כי אנכי ה' אלהיך אל קנא וגו' הוצרך לקנאות הרבה בעגל במגפה וחרב והשקאה כנזכר, ועתה רצה לחזור ולכתוב על הלוחות עשרת הדברים דרך חסד ורחמים יותר מן הראשונות כדי שלא יענשו כ"כ מכאן ולהלאה ויאריך להם עד שישובו בתשובה שלימה ויתפללו אליו כסדר שיורם עתה, ולכך כשהשכים משה בבקר כמו שאמר לו האל יתברך לקח בידו שני לחות האבנים שפסל מן הסנפרינון שנראה באהלו, ואמר וירד ה' וגו' ויעבור ה' וגו' ויקרא ה' ה' וגו' אל רחום וחנון וגו', כי בלחות כתוב בדבור אנכי ולא יהיה לך ב' פעמים ה' ופעם אחד אל, אנכי ה' אלהיך וגו', כי אנכי ה' אלהיך אל קנא, להודיע כי גם ששתי שמות אלו הם רחמים אם יחטאו בענין ע"א הוא קנא ונוקם מיד, ועתה חזר ופירש אלו השמות ואמר ה' ה' אל הכתובים בלחות אבל קנא בענין ע"א מכאן ולהלאה אתנהג עמם ברחמנות וחנינה, ארך אפים וגו' שיקבל תשובתם כשישובו ומרחם עליהם, ולכך יזכירו לפני כסדר הזה כשיתפללו ואסלח להם, ואם לא ישובו אז אהיה קנא כמו שכתוב בלוחות קנא אחר זכרון ה' ה' אל כמו שכתבתי, וזהו שאמרו ה' ה' אני הוא קודם שיחטא אדם ואני הוא לאחר שיחטא וישוב, כי השם הראשון שהוא כתוב באנכי ה' אלהיך רומז לו השם הראשון שבי"ג מדות והוא קודם שיחטא אדם שהוא בקיום מצות אנכי ה' אלהיך לשלם שכר טוב, והשם

שהוא

כלו בענן ימי שהם ששים שהם המיוחדים לי כלו בענן וכו׳, וכן אמר איוב (ז׳) ימ״י שהם ששים בגימ׳ קלו מני ארג וגו׳, חדל ממני כי הבל ימי, הלא מעט ימי וגו׳, ימי עברו זמותי וגו׳, ואמר גם כן אם חרוצים ימיו מספר חדשיו אתך וגו׳, ימיו ר״ל ששים שנה שהם כנגד ששת ימי המעשה, וזהו מספר חדשיו שהם מספר הימים הראשונים שנתחדשו בעולם והם ששת ימי המעשה: וקיום היעוד וצויתי את ברכתי וגו׳ ויעוד אם בחקותי תלכו וגו׳ ונתתי גשמיכם בעתם וגו׳ והשיג לכם דיש וגו׳ ונתתי שלום בארץ ורדפו מכם חמשה וגו׳, אמרו חכמים בתעניות (כ״ג) ונתתי גשמיכם בעתם בלילי רביעיות ובלילי שבתות שאין טורח על בני אדם, ומצינו בימי שמעון בן שטח שירדו להם גשמים בלילי רביעיות ובלילי שבתות עד שהיו חטים ככליות ושעורה כגרעיני זיתים ועדשים כדינר זהב וצררו מהם חכמים דוגמא לדורות להודיע כמה חטא גורם שנא׳ (ירמיה ה׳) עונותיכם וגו׳ וחטאתיכם מנעו הטוב מכם, וכן מצינו בימי הורדוס בזמן שהיו עוסקים בבנין בהמ״ק שירדו להם גשמים בלילות ולמחר נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה וכל א׳ משכים למלאכתו להודיע שמלאכת שמים בידיהם, ואמרו בבבא בתרא ואכלתם ישן נושן וישן מפני חדש תוציאו, מלמד שהיו אוצרות מלאים ישן וגרנות מלאים חדש והיו ישראל אומרים היאך נוציא זה מפני זה, וכן מצינו בדוד מלך ישראל שאמר הכתוב (ש״ב כ״ג) הוא עדינו העצני על שמנה מאות חלל וגו׳ והיה מצטער על מאתים דכתיב (דברים ל״ב) איכה ירדוף א׳ אלף, ואפי׳ למ״ד בגוים משתעי ק״ו למדה טובה, אך קשה דבקרא דורדפו מכם חמשה מאה לית בה כולי האי, כן כתבו התוספות במ״ק, ואיפשר לומר כי מה שכתוב ירדוף אחד אלף לא אמר אחד מכם, ור״ל אחד מיוחד בגבורה כמו דוד המלך ע״ה ולכך היה מצטער על המאתים, וכמו שנתקיימו אלו היעודים כך נתקיימו מסתמא כל האמורים בענין גם כי לא הוזכר בפירוש, וכן יש קצת מהם שהם עתידים להתקיים בזמן המשיח כמו תשלום האלף, כמו והתהלכתי בתוככם וכמ״ש הרמב״ן ז״ל: וקיום ייעוד מיתה בידי שמים דכתיב והזר הקרב יומת וכן כל שאר חייבי מיתה בידי שמים, יש ראיה לקיומם ממה שאירע לעוזא כי גם שלא היה זר מפני שנתקרב יותר מדאי לארון ויאחז בו מת שם, כי הארון נושא את נושאיו הוא עצמו לא כ״ש כמו שאמרו במסכת סוטה, ומה שיש בין מיתת ב״ד לכרת הוא כי

(חסר בהעתקה)

וקיום יעוד הס׳ והוא ענין הסוטה הוא ידוע שהיה נוהג עניינו, וכמו שאמרו זאת תורת הקנאות אין לי אלא לשעה לדורות מנין וכו׳ בשילו ובית עולמים וכו׳, וכמו ששנינו במס׳ סוטה היה נוטל היה מביא וכו׳ וכל מעשיה נאמרין בלשון הקודש שמשמעותו כמו שהיו עושין אותה בשעת מעשה בבית המקדש, וכן אמרו במדרש על ב׳ אחיות שהיו דומות וכו׳ יצאת לקראתה שמחה וחבקה וכו׳ והריחה במים המאררים ומיד מתה לקיים מה שנא׳ אין אדם שליט ברוח וגו׳, וכן אמרו משרבו הנואפים פסקו המים המאררין ורבן יוחנן בן זכאי הפסיקו משום דכתיב (הושע ד׳) לא אפקוד על בנותיכם וגו׳ על ניאוף נשותיכם לבודקן כסוטות כי הם עם הזונות יפרדו וגו׳, וכתיב ונקה האיש מעון כשהוא מנוקה אז יהיו המים בודקין בה וכו׳:

וקיום יעוד ברכת כהנים ואני אברכם וגו׳ אמרו במדרש (במדבר ו׳) כה תברכו אמר הקב״ה לשעבר ברכתי לאדם ואשתו לנח ולבניו לאברהם יצחק ויעקב, והוא ברך את בניו כדכתיב ויברך אותם, מכאן ואילך הברכות מסורות בידכם וכו׳, ואמרו בחולין רבי עקיבא אומר למדנו ברכה לישראל מפי כהנים מפי גבורה לא למדנו ת״ל ואני אברכם וגו׳, וברכה לכהנים מ״ל מדכתיב ואברכה מברכיך וגו׳, ואמרו בספרי ואני אברכם אני אברך את עמי ישראל, וכן הוא אומר כי ה׳ אלהיך ברכך כאשר דבר לך, ואומר ברוך תהיה מכל העמים וגו׳ יפתח ה׳ לך וגו׳, במרעה טוב ארעה אתכם וגו׳, הרי שיעוד זה שאמר ואני אברכם נתקיים אחר כך בימי משה עצמו כמו שכתוב כי ה׳ אלהיך ברכך כבר כאשר דבר לך קודם, וכן בכל הדורות היו מתברכים על ידי ברכת כהנים:

והיעוד שנאמר ליתרו (במדבר י׳) והיה הטוב ההוא וגו׳ והטבנו לך, הרי אמרו חכמים ז״ל זה דושנה של יריחו שהיו אוכלים אותה בני בניו של יתרו והיו אוכלין אותה ארבע מאות וארבעים שנה: וקיום יעוד כ״ג התקדשו למחר וגו׳ עד חדש ימים עד אשר יצא וגו׳, ומיד נתקיים כדכתיב ורוח נסע מאת ה׳ וגו׳ הבשר עודנו בין שניהם טרם יכרת ואף ה׳ חרה בעם וגו׳, ואמרו ז״ל כתיב הבשר עודנו בין שניהם וכתיב עד חדש ימים, בינונים נידונין לאלתר ורשעים מצטערים והולכים עד חדש ימים:

וקיום יעוד אכנו בדבר וגו׳, אם יראו את הארץ וגו׳ עד במדבר הזה יפלו פגריכם וגו׳, אם אתם תבואו אל הארץ וגו׳, ומה שכתוב בפר׳ פנחס בפקודים ובאלה לא היה איש מפקודי משה ואהרן וגו׳ כי אמר ה׳ להם מות ימותו במדבר ולא נותר מהם איש כי אם כלב בן יפונה ויהושע בן נון, והסתכל וראה כי היעודים הרעים אשר הם נאמרים בשם ה׳ שהוא מדת רחמים הם מתקיימים ואין התשובה מועילה בם, כי עם היותו מתנהג במדת רחמים יעד הרע ההוא ולא הספיקה מדת רחמים שלא ליעדו, ולכך אמר בכאן אמר אליהם חי אני נאם ה׳

שנים אלא מעניש אותם בעוה"ב, ואין זו בכלל המדות, הרי ארבע מדות טובות בעוה"ז על שלשה השמות ושש מדות טובות בעוה"ב על שלשה שמות:

וקיום יעוד זו אמרו חז"ל ברית כרותה לי"ג מדות שאינן חוזרות ריקם שנאמר (שמות ל"ד) הנה אנכי כרת ברית וגו', וראינו משה רבינו ע"ה שהזכיר קצתם בחטא המרגלים, שאמר ה' ארך אפים ורב חסד נשא עון ופשע ונקה וגו', סלח נא וגו', הזכיר השם השני של י"ג מדות והוא לאחר שחטא כי כבר חטאו הם, וכן הזכיר המדות הצריכות כפי העת, ונתקבלה תפלתו כדכתיב ויאמר ה' סלחתי כדברך, כי מקודם אמר משה רבינו (במדבר י"ד) ועתה יגדל נא כח ה' כאשר דברת לאמר, כמו שדברת לנו שנאמר בעת צרה, ולכן השיב לו סלחתי כדברך, וכן אמר הנביא (מיכה ז') מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע וגו', וכן ראינו בכל הדורות הראשונים והאחרונים שהם נענים בהזכרת י"ג מדות: והיעוד הט"ד כי אוריש גוים מפניך והרחבתי את גבולך וגו' ולא יחמד איש את ארצך בעלותך לראות וגו', קיום הבטחה זו כבר אמרו חכמים ז"ל בירושלמי דפאה מעשה בא' שהניח בית מלא תרנגולין ובא ומצא חתולות מקורעין, וכן עובדא דהני תרין אחין באשקלון דהוו להו מגורין נוכראין וגו' זימן לה הקב"ה מלאכים נכנסים ויוצאים כדמותן וגו', וכן מעולם לא ניזוקו בעלותם לג' רגלים, כי שלוחי מצוה אינם נזוקים לא בהליכתן ולא בחזרתן:

וקיום יעוד (ויקרא ט"ז) כי ביום הזה יכפר עליכם היה מורה עליו לשון זהורית שהיו קושרין בראש שעיר המשתלח לעזאזל והוא סימן שמחל הקב"ה לישראל שנאמר (ישעיה א') אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו, וכמו שאמר (יומא ל"ט) בימי שמעון הצדיק היה לשון של זהורית מלבין מכאן ואילך פעמים מלבין פעמים אינו מלבין, ומה שלא היה מלבין או מפני שלא היו שבים ולא היו מתכפרים, או מפני שלא היו ראוים שיראה להם סימן לבשרם:

וקיום יעוד חיוב הכרת אם עשה תשובה אינו נכרת, כדכתיב הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה, ודרשו ז"ל בזמן שעונה בה שלא שב בתשובה, ולכך אינו ניכר ואינו ידוע לעולם מי שעבר על חייבי כריתות אם ימות מיתת כרת, אולי חזר בתשובה, ואם שלא שב אפשר שיש בידו קצת מעשים טובים ומשלם לו האל יתברך שכרן בעוה"ז כדכתיב ומשלם לשונאיו אל פניו וגו', וכרת יתקיים בנפשו לעוה"ב, ועם כל זה בכל דור ודור הוא דבר מפורסם וידוע כי אותם שהם ידועים שעברו על כריתות ומיתות ב"ד ולא שבו כי עדיין מחזיקים ברשעתם, הם מתים קודם זמנם בכרת, וכמו שאמר דוד (תהלים נ"ה) אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם וגו', ואמרו חכמים

כל ימיו של דואג לא היו אלא ל"ד שנה ושל אחיתופל ששה ושלשים, והצדיקים שאנו רואים שמתים קודם שיגיעו לששים שנה כשמואל וחזקיהו, כל העולם יודעים וחושבים כי לא היו ימיהם יותר מיום שנולדו ובודאי כבשי דרחמנא למה לך, וכבר אמרו חכמים ז"ל על שמואל אמר הקב"ה היכי לעביד לימות שמואל אדזוטר מרכני אבתריה דאמרי מדמית זוטר שמא ח"ו עבירה היתה בו, נראה שהוא ידוע בכל הדורות שאותם שיש בהם עבירות מתים שלא בזמנם על הרוב. ובירושלמי דבכורים אמרו זקן שאכל את החלב מי מודיענו שהוא בהכרת וכו', המת ליום א' מיתה של זעם לב' של בהלה לג' מת במגפה, תני רבי חלפתא בן שאול מת בא' בשנים בשלשה בהכרת, לד' לחמשה מיתה הדופה, לששה מיתת דרך ארץ, לשבעה מיתת חיבה, מכאן ואילך מיתת יסורין וכו', נראה שהיה ידוע אצלם ממיתתו של אדם אם היה מת בכרת בין כרת של שנים בין כרת של ימים וכו', וכבר אמרו בסוף מועד קטן עד ששים מיתת כל אדם מאי קרא (איוב ה') תבא בכלח אלי קבר בכל"ח גימט' ששים, מחמשים ועד ששים זו מיתת כרת, ובירו' אמרו ששים היא מיתת כל אדם, דכתיב (במדבר י"ד) אם יראה איש באנשים וגו' הגע עצמך שיצא ממצרים בן עשרים עשה עוד ארבעים במדבר ומת נמצא אומר מת לששים שנה זו היא המיתה האמורה בתורה, משום דכתיב (שם) במדבר הזה יתמו ושם ימותו:

ונראה כי שבעת ימי בראשית היו רמז לדורות שיהיו ימי שנותיהם שבעים שנה, עשר שנים ליום א' כנגד עשרה מאמרות ולכך נתן אדם הראשון לדוד המלך שבעים שנה משנותיו לא פחות ולא יותר כנגד שבעה ימי בראשית, וכמו ששת ימי המעשה עיקר טרחם ומלאכתם לשביעי והוא יום שבת, כן עיקר מה שיטרח האדם בששים שנותיו שהם כנגד ימי המעשה, יהיה לשביעי שבו ילך למנוחה, והטפל לזה העולם, וכמו שיום השביעי קדש כך כל שנות האדם מששים לשבעים יהיו בקדושה והכנה לעולם המנוחה, ואם כן הימים המיוחדים לאדם בזה העולם אינם כי אם ששים שנה, שהם כנגד ימי המעשה שבהם טרח ועמל לנפשו, וקצת לגופו למה שיצטרך לצורך חייו לעבודת בוראו, ומי שמת בתוך הששים הרי הוא כרת כי לא השלים ימי שכירותו אשר יצא לאויר העולם להשלים עצמו בהם, ומי שהגיע לתשלומים כבר השלים הימים אשר היה כשכיר פועל לעוה"ב, וכשהוא מת קודם שבעים אינו מיתת כרת, כי השנים של מעלה מששים עד שבעים אינם שלו כי הם קדש כנגד יום השביעי, ולכך הימים המיוחדים לאדם ומיוחסים לו כשהוא מדבר בעד עצמו עולים ששים, ועל זה אמר המשורר (תהלים ק"כ) כי

כלו

שהגלנו ב' שנים קודם מנין ונושנתם, כמו שאמרו חז"ל על וישקד ה' על הרעה ויביאה עלינו כי צדיק ה' אלהינו כדי שלא יתקיימו כל העונשים, ואמר בכאן והפיץ ה' אתכם וגו' אשר ינהג אתכם וגו', כי אחר שהרבו לפשוע ונתחייבו וגלו לא הועיל להם מדת רחמים ולא תשובה, אלא אף במדת רחמים הפילם, אלא שרחם עליהם בגלותם כששבו כמו שכתוב (דברים ד') ובקשתם משם את ה' אלהיך ומצאת וגו' כי אל רחום ה' אלהיך וגו': ויעודי ס"ז וס"ח והיה כי יביאך וגו' ובתים מלאים כל טוב וגו' והיה עקב תשמעון וגו', ואהבך וברכך וגו', והסיר ה' ממך כל חלי וגו'. ואכלת את כל העמים וגו', הכל נתקיים כמו שכתוב ביהושע בדרך כלל לא נפל דבר מכל הדבר הטוב וגו', וכן שאר היעודים טובים ורעים כלם נתקיימו, הטובים בהיותם טובים וישרים בלבותם, והרעים בהיותם רעים וחטאים, כמו שמבואר בכל ספרי הנביאים וכמו שפי' המפרשים ז"ל בכל היעודים ובתוכחות שבא עלינו גם אשר לא כתוב וגו', וכן נתקיימו הטובות העתידות:

וקיום יעוד למען יברכך וגו' במעשר ראשון ומתנות עניים, נתקיים ממה שאמרו עשר תעשר עשר בשביל שתתעשר וכו', ואמרו על ואיש את קדשיו וגו' מעשה באדם אחד וכו' ולא הוציא אלא שיעור המתנות והיינו אשר יתן לכהן לו יהיה ומדה טובה יתירה על מדת פורענות:

וקיום יעוד המלך למען יאריך ימים על ממלכתו וגו', הרי ראינו רוב המלכים הטובים שהאריכו ימים על ממלכתם, אבל כוונת הכתוב איננה אריכות ימים לבד למלך שהוא שומר כל דברי התורה אלא לו ולבניו כמו שהובטח דוד שזרעו לעולם יהיה וגם כי קצת מבניו חטאו לא סרה הממלכה מהם ולא תסור, וכן אפי' במלכי ישראל הרעים מי שהיה זוכה קצת בהם היה מאריך במלכות הוא וזרעו, כמו שנאמר ליהוא יען אשר הטיבות וגו' בני רבעים ישבו לך וגו', וזהו מההבטחות שאמר כאן יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו וגו': ויעוד הע"ו ה' אלהיך מתהלך בקרב מחנך וגו' ולא יראה בך ערות דבר וגו' ושב מאחריך, קיומו מה שאמר רב חסדא פ"ק דסוטה בתחלה קודם שחטאו ישראל בעריות היתה שכינה שרויה עם כל א' וא' בביתו שנאמר כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחנך וגו' וכיון שחטאו היתה שכינה מסתלקת מהם מלבוא לביתם, דאינו יכול לראות בעונות שבסתר שנאמר ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך וגו', וזה לא אמרו רב חסדא דרך פירוש הכתוב לבד, אלא שהיתה כך קבלה בידו שהיתה שכינה עם כל אחד והשגחתו השלימה כשהיו טובים:

וקיום יעוד ע"ט וכתבת עליהן את כל דברי וגו' למען אשר תבוא אל הארץ וגו', מפורש ביהושע אז יבנה יהושע מזבח בהר עיבל וגו', ויכתב שם על האבנים וגו', ומיד כתוב ויהי כשמע כל המלכים וגו' ויתקבצו יחדו וגו', ולחם עמהם יהושע ונתנם האל בידם כמו שכתוב כאן למען אשר תבוא, כי קודם זה בלכידת יריחו קרה מה שקרה מענין עכן ובעי שנפלו כל"ו איש ומכאן והלאה לא אירע להם שום דבר שלא כהוגן וירשו כל הארץ:

ויעוד הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה וגו' כי ידעתי אחרי מותי, הרי אמרו חז"ל והרי כל ימות יהושע לא השחיתו כמו שכתוב ויעבדו את ה' כל ימי יהושע וגו' מכאן שתלמידו של אדם כמותו כל זמן שיהושע חי היה נראה למשה שהיה חי:

וקיום יעודי ברכות משה לישראל, הוא כי מה שבא לישראל מהטובות בארץ רמוזות בברכות אלו, וכמו שפירש רש"י ז"ל מדברי רז"ל וע"י ברכתו נתקיימו בהם:

והיעוד הפ"ו ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, הוא מפורש כי כל הנביאים קיימו דבריו וכמו שכתוב בפרקים הקודמים, וחותם הנביאים אמר (מלאכי ג') זכרו תורת משה וגו':

פרק שלשים

ומעתה אחר שכתבנו כל היעודים שבתורה שמנאנום לפי מה שחשבנום ששה ושמנים, סימן להם שם אלהים ובארנו בפרק אחד קיום כל יעוד ויעוד מהם, ראוי שנבאר עתה מה שיש לנו מן הראיה לאמתות תורתנו הקדושה מקיום יעודים הכתובים והרמוזים בה, והנך רואה כל אלו היעודים רובם לטובה וקצתם היו לרעה ולעונש, ואותם שהם לטובה רובם נתקיימו בשלימות וקצת נתקיימו בקצתם, כמו ירושת כל העשרה עממין שלא נתקיים עדיין אלא בשבעה, ומתחלה לא נאמרו אלא לעתיד כמו שכתבנו למעלה, וכמו שנראה מן הכתוב במשנה תורה שאמר ואם ירחיב ה' אלהיך את גבולך כאשר נשבע לאבתיך וגו' כי תשמור את כל המצות וגו' ויספת לך עוד שלש ערים, שהוא רומז לעשרה עממין שנאמרו לאברהם אבינו ע"ה, והתנה בזה כי תשמור את כל המצוה וגו' שיקיימו כולם את כל התורה כולה, והוא לימים שאמר ומל ה' את לבבך וגו' על הימים העתידים שנא' עליהם בקבלה ונתתי להם לב חדש וגו', אבל עתה לא יעד אותם אלא על השבעה עממין, כי היה גלוי לפניו שהגיע זכותם לכך, ומפני זה חייבים בכל מצות הארץ בירושת שבעת עממין וכמו שכתב הרמב"ן ז"ל בפסוקים אלו, וכן היעודים של מעלת ישראל ורוממותם נתחייב בזמן שהיו ישראל בארץ ועתידים להתקיים בשלימות לעתיד, וכן הצלחת ישראל וגבורתה מה שיגיע להם מן הטוב בזה העולם יש דברים פרטיים שלא נתקיימו

ואנו

ה׳, כי על פי מדת הרחמים נגזר דין זה, וכמו שאמר כי אמר ה׳ להם מות ימותו כי הם הפכו מדת רחמים למדת הדין ולא תועיל להם מדת הרחמים כנזכר, וכן ביעוד המתאוים אמר ואף ה׳ חרה בעם, כלו׳ מדת רחמים עשו אותה חרון אף ומדת דין ויתקיים יעוד הרע על כל פנים ולא תועיל להם תשובה, ואין כן ביעודים הנאמרים במדת דין כי אחר כך כשישובו ירחם עליהם במדת רחמים :

וכן ביעוד אל תעלו כי אין ה׳ בקרבכם ולא תנגפו וגו׳, ונתקיים מיד דכתיב ויעפילו וגו׳ וירד העמלקי וגו׳ ויכום ויכתום עד החרמה, ואמר הכתוב באזהרה כי אין ה׳ בקרבכם כלו׳ מדת הרחמים אינו בקרבכם כי לא ירחם עליכם אם תעלו : וקיום יעוד והיה האיש אשר יבחר ה׳ הוא הקדוש נתקיים מיד שיצאה אש מאת ה׳ וגו׳ ואכלה את כל מקריבי הקטרת, וכשהתלוננו אמר משה אל אהרן קח את המחתה וגו׳ ויקח אהרן וגו׳ ויתן את הקטרת ויכפר על העם וגו׳ : וקיום יעוד ולא יהיה כקרח וכעדתו וגו׳, כמו שדרשו חז״ל לא יארע לו לחולק על הכהונה מה שאירע לקרח אלא מה שאירע ליד משה שנצטרעה, וזש״ה ביד משה לו, וכן היה לעוזיהו כשרצה לשמש בכהונה שלקה בצרעת שנא׳ (דה״ב כ״ו) והצרעת זרחה במצחו מפני שהעיז מצחו במקום הסכנה : וקיום יעוד קח את המחתה וגו׳, מה שכתוב בלדו ויקח אהרן כאשר דבר משה וגו׳ ויכפר על העם וגו׳ ותעצר המגפה :

וקיום יעוד הנ״ע והיה האיש אשר אבחר בו מטהו יפרח וגו׳, מש״כ בלדו ויהי ממחרת וגו׳ והנה פרח מטה אהרן וגו׳ ויוצא פרח ויצץ ציץ ויגמל שקדים, ומקודם לא אמר אלא מטהו יפרח ולא אמר שיוציא ציץ ויגמל שקדים כי הפרחה במטה תלוש ויבש הוא עיקר הנס והסימן כי מטה לוי נבחר מכל השבטים, ויציאת הציץ והשקדים אינו אלא להראות מהירות הפרעון על החולק כמו שהשקדים הוא הפרי הממהר להפריח, ונראה כי כשבא משה אל אהל העדות לא מצא המטה אלא בפריחה לבד, כמו שאומר ויבא משה אל אהל מועד וגו׳ והנה פרח מטה אהרן, ואחר הוציא פרח לחוץ ויצץ ציץ ויגמל שקדים במעט מן הזמן להורות על מהירות הפרעון כנזכר :

וקיום ייעוד יציאת מים מן הסלע גם כן כתוב בלדו, וירם משה את ידו וגו׳ ויצאו מים רבים וגו׳, וכן היעוד לא תאמנתם לכן לא תביאו וגו׳ כתיב ויראו כל העדה וגו׳ כי גוע אהרן וגו׳ וכתיב וימת שם משה עבד ה׳, וכן יעוד והיה כל הנשוך וראה אותו וחי כתוב בתריה וישימהו על הנס והיה אם נשך הנחש את איש והביט אל נחש הנחשת וחי : וקיום יעוד ברכות בלעם לישראל, בתחלת נבואתו אמר שהם חלק ה׳ ונחלתו, ובשניה הוסיף כבוש הארץ והרגם מלכיה ל״א ובג׳ ראה שבתם בארץ ופרו ורבו עליה והעמידם מלך שיכלם את אגג ותנשא עוד המלכות בדוד ושלמה, ובנבואה הרביעית הוסיף לראות ענין המשיח כמו שכתב הרמב״ן ז״ל :

וקיום יעוד קח את כל ראשי העם וגו׳ וישוב חרון אף ה׳ וגו׳, מה שאמר משה הרגו איש אנשיו וגו׳, ובעוד שהיו הורגים לא הספיק לו עדיין לשוב חרון האף עד שעשה פנחס מה שעשה ושב חמתו בעבורו, כמו שכתוב פנחס השיב את חמתי וגו׳, ולכך אמר והנה איש כי לא היה עתיד לשוב חרון האף עד שיהרג ופנחס במעשה שעשה השלים השבת החמה :

וקיום יעוד הס״ד ואם לא תורישו את יושבי הארץ מפניכם וגו׳ לשכים בעיניכם וגו׳ וצררו אתכם וגו׳, כתוב בספר שופטים ולא הוריש מנשה ואפרים לא הוריש אשר לא הוריש נפתלי לא הוריש וגו׳, וכתיב וילחצו האמורי את בני דן וגו׳, וכתיב ויעל מלאך ה׳ וגו׳ ואתם לא תכרתו ברית ליושבי הארץ וגו׳, וגם אמרתי לא אגרש אותם מפניכם והיו לכם לצדים וגו׳, הרי שנכשלו במה שהוזהרו ממנו, ומה שאמר וגם אמרתי לא אגרש אותם מפניכם, הוא מה שאמור כאן והיה כאשר דמיתי לעשות להם שיגלו כולם מן הארץ ולא תותירו מהם ולא שמעתם בקולי, כן אעשה לכם ולא אשאיר מכם ח״ו, וזהו שאמר אחר כך ויחר אף ה׳ בישראל ויאמר יען אשר עברו הגוי הזה וגו׳ גם אני לא אוסיף להוריש איש מפניהם וגו׳ למען נסות בם את ישראל וגו׳ :

וקיום יעוד ואת יהושע צויתי וגו׳ וכו את יהושע וגו׳ והוא ינחיל אותם וגו׳, הרי הוא מפורש בספרו (יהושע י״ד) ואלה אשר נחלו בני ישראל וגו׳ אשר נחלו אותם אלעזר הכהן ויהושע בן נון וראשי אבות המטות, וכן נאמר בתורה גם כן אלה שמות האנשים אשר ינחלו לכם הארץ אלעזר הכהן ויהושע בן נון ונשיא א׳ וגו׳, ומפני שחילוק הארץ היתה בגורל על ידי אלעזר הכהן אמר אשר נחלו ואשר ינחילו, אבל ענין כיבוש הארץ תלוי ביהושע לבדו כמו שאמר כאן והוא ינחיל אותם וגו׳, וכתוב שם ואלה מלכי הארץ אשר הכה יהושע ובני ישראל וגו׳, ולא הזכיר כאן אלעזר הכהן, וכתיב ויתן ה׳ לישראל את כל הארץ אשר נשבע לאבותם וגו׳ לא נפל מכל הדבר הטוב וגו׳ הכל בא, וזה יורה מה שכתבנו למעלה כי מתחלה לא יעד על כל העשרה עממין כי אם לעתיד : וקיום יעוד הס״ו כי תוליד בנים ונושנתם בארץ וגו׳ והפיץ ה׳ אתכם וגו׳ כי אל רחום ה׳ אלהיך וגו׳ נתקיים בעונות אחרי שהרבו לפשוע ולעשות הרע בעיני ה׳ גלו ונפוצו אחר שעמדו תת״כ שנה בארץ שתי שנים קודם מנין ונושנתם, כמו שכתוב בבנין שלמה ויהי בשמנים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים, כוציא מ׳ שנה שהיו במדבר נשארו ת״מ ות״י שעמד הבית הרי תת״כ, ולדקה עשה עמנו האל ית׳ שהגלנו

החדש היה בכל שנה גשם גדול והיה לו לחוש אולי באי זה שנה מן השנים יהיו הדורות רעים וחטאים ויביא עליהם האל ית' מבול גמור באותן הימים המיועדים המיוחדים לכך והם כמו קיר נטוי המזכרת עונותיו של אדם, ומכיון שלא חשש לזה נראה שהיה בטוח בדברו שהיו דברי אלהים חיים מפי הגבורה, ונראה כי זה הענין שהיה הוא מזמן המבול עד זמן שלמה ע"ה נראה במה שאמר הכתוב ולא יכרת כל בשר עוד ממי המבול ולא יהיה עוד מבול לשחת הארץ, כי לא הובטח כן אלא שלא יכרתו כל בשר ממי המבול ושלא תשחת הארץ מפניו אבל לעולם ימשך ממנו בכל שנה באותם הימים כמו שנמשך עד זמן שלמה ע"ה:

וכן מן היעוד שכתב מרע"ה בתורה שיעד נח לבניו שיהיה כנען עבד לאחיו ושתהיה הארץ לבני שם, ובענין הבתים הרמוז בזה היעוד, יש ראיה גם כן כפי מה שכתבנו שהרי דבר לעתיד ולעתים רחוקות ונתקיים הכל:

וכן היעודים שנאמרו לאבות בירושת הארץ והגלחתם בה ושיהיה זה בדור רביעי מיד אחר מיתת מרע"ה, אם לא היה בטוח בזה מפי הגבורה לא היה כותבו מלבו כדעת הכופרים בתורה, ומכיון שכתבו נראה שהיה בטוח בזה מפי הגבורה שיתקיים כל מה שיעד לעתיד בין לזמן קרוב בין לזמן רחוק:

וכן הבטחת הנה אנכי שולח מלאך שהתפלל משה על זה ודחאו שלא יבוא עד זמן יהושע, הרי נתקיים אחריו מיד כשמת משה רבינו ע"ה שאמר ליהושע אני שר צבא ה' עתה באתי וגו' כמו שכתבנו למעלה, הרי שהיה בטוח שיתקיימו דבריו מיד לאחר מותו בימי יהושע תלמידו:

וכן מה שכתוב הנה אנכי כורת ברית וגו', ואמרו חז"ל ברית כרותה לי"ג מדות שאינן חוזרות ריקם, והוא מתקיים בכל דור כשישראל צועקים לאל ית' הם נענים בזכירת הי"ג מדות, והרי שאם לא היה בטוח בזה שהיו דברי האל לא היה כותבו, וכן לא יחמד איש ארצך היה בטוח כי בכל השנים שיעלו ישראל לרגל לא יאונה להם כל און, וכן כי ביום הזה יכפר עליכם שהיה נראה בסימן לשון של זהורית שהיה מלבין, וחיוב כרת ומיתה בידי שמים לעוברים על הדברים המיוחדים ואנו רואים קיומם לדורות כמו שכתבנו, הוא ראיה למכחישים בתורת משה שהם כוזבים ותורת אמת היתה בפי משה רבינו מפי הגבורה:

וכן ענין הסוטה שנראה כי בימי משה רבינו לא אירע ענינה כי נשי דור המדבר כולן היו צדקניות, ויעד לעתיד מה שראו קיומו אבותינו בעיניהם ענין הסוטה צבית בטנה ונפילת ירכה, וכן יעוד ברכת כהנים, ויעוד יתרו שאמר לו והטבנו לך וגו' וניתן לו דושנה של יריחו ת"ר שנה:

וכן יעוד החולק על הכהונה שילקה בצרעת, שקרה כן לעוזיהו ונתקיימו דברי משה מפי הגבורה: וכן יעוד אם לא תורישו את יושבי הארץ וגו', כי אם לא היה מפי הגבורה היה לו לחוש כי אולי יהיה יותר טוב להם שלא יורישו את כולם ויהיו להם למס, אלא שהיה בטוח מפי הגבורה שיארע ויקרה להם מה שקרה אם לא היו מורישים את כולם והיו שוכנים בתוכם:

וכן יעוד שיעד ליהושע כי הוא ינחיל אותם את הארץ, הוא ראיה גדולה כי כל דבריו אמת וצדק מפי הגבורה, כי כן נתקיים בקרוב כמו שהוא יעד, ואם לא היה מפי הגבורה לא היה מתקיים אפילו שהיה הוא מצוה עליו לישראל, כי היו אחרים גדולים בעיניהם ונכבדים ממנו אלעזר ופנחס בנו שהצליח במלחמת מדין ושבעים זקנים ונשיאי שבטי ישראל, ואם לא היה מפי הגבורה לא היה מתקיימת שררתו, וגם הם אם לא היו יודעים בודאי שהיה נבחר מפי האל ית' היו חולקים עליו, כי בימי משה לא היה נחשב לפניהם גם כי לא היה מש מתוך האהל, שהרי אהרן ובניו והכהנים והזקנים היו כמו רבותיו גם כן כמו ששנינו בסדר הלימוד שהיה מלמד משה רבינו לישראל נסתלק משה ושנה להם אהרן את פרקו נסתלק ושנו בניו נסתלקו בניו שנו להם זקנים וכו'. ובמדרש הזכירו שמות כל שבעים הזקנים ולא הוזכר יהושע בכללם, נראה שהיה כמו תלמידם וכמו שפירש רש"י ז"ל עליו שהיה כמו תלמיד אהרן על מה שאמרו חכמים שאמר שמואל מה משה ואהרן מעשה ידיהם וכו', ולכן לא היתה ניכרת מעלתו ושימושו למשה כי אם כשאמר לו האל ית' קח לך את יהושע בן נון איש אשר רוח בו וסמכת את ידך עליו וגו', ומיד כשמת מרע"ה אמר לו האל ית' כאשר הייתי עם משה אהיה עמך וגו', וראו כל ישראל כי האל ית' היה מכבד לו ושכל דבריו היו נכונים לא יפול מהם ארצה, ולכך כשצוה יהושע את שוטרי העם עברו בקרב המחנה וגו' ענו הם את כל אשר צויתנו נעשה ואל כל אשר תשלחנו נלך ככל אשר שמענו אל משה כן נשמע אליך וגו', ומפני שלא דברו זה אלא שוטרי בני ישראל ועדיין כל בני ישראל לא היו מחשיבים אותו כ"כ, אמר לו הקב"ה אח"כ היום הזה אחל גדלך בעיני כל ישראל אשר ידעון כי כאשר הייתי עם משה אהיה עמך וגו', והיה ענין יהושע עם משה כענין הלבנה עם החמה, כי כשהיא דבוקה עם החמה וקרובה לה אין אורה נראית כלל וכשהיא מתרחקת ממנה אז אורה נראית מדי יום ביום עד עמדה לנכחו במלואה, וכן היה ענין יהושע כי בהיותו אצל משה רבינו בחייו לא היתה ניכרת מעלתו לעיני כל ישראל, וגם האיש משה רבינו לא היה מכיר כל מה שהיה בו מן החכמה שהרי א"ל שאל אם יש בידך שום ספק, והשיב לו כלום הנחתיך יום וכו' כמו שדרשו חז"ל, ולכך נתחדש לו ענין מעלת יהושע ושיהיה במקומו כשאמר לו

האל

ואנו בטוחים שיתקיימו לעתיד, כמו תשלום רדיפה א' לאלף שהיה מצטער דוד על המאתים שהיה עורר חניתו על שמנה מאות ולא הגיעו לאלף, כמו שכתוב והוא עורר את חניתו על שמנה מאות חלל בפעם א', וכן והתהלכתי בתוככם אטייל עמכם וכו', וכיוצא ביעודין אלו הנכללים בכלל יעודים אחרים שנתקיימו כבר, וכן יעודי בלעם אשר הם לעתיד, ואין בכל היעודים הנזכרים יעוד א' שלם שלא נתקיים, כי מה שלא נתקיים עדיין הוא קצת היעוד לא ייעוד שלם, כמו שלשת עממין שהם תשלום העשרה שנתייעדו באחד, ופרטי דברים שבפרשת אם בחקותי שאינו נמנה אלא כיעוד א' שלא נתקיימו קצתם כנזכר, וכן קצת היעודים הנכללים ביעוד א' והם ברכות בלעם, וכן יש קצת מהם בברכת יעקב לבניו ומשה לישראל, וההבטחות הכתובות בתורה, והייעודים הרעים כלם נתקיימו בעונותינו הרבים גם אשר לא כתוב בספר התורה הזאת, לזכותנו ביום הזה שנירש ע"ה ושנהיה ראוים להגאל אחר שנגמור לסבול כל מה שחטאנו והעוינו מעט מעט כדי שנוכל לסובלו ואנו כלים ואנחנו לא כלה, והוא ית' ירחם עלינו ברוב רחמיו כמו שהבטיחנו בסוף כי אל רחום ה' אלהיך וכו', ואחר שנתקיימו כל היעודים טובים ורעים ומה שלא נשלם קיומו מן הטוב אנו בטוחים בו ית' שישלימהו, ונאמר כי קיום אלו היעודים הם קצתם בזמן משה רבינו וקצתם אחריו, ואותם שנתקיימו בזמן משה רבינו ונכתב. קיומם בתורה יש לכופר בתורת משה ולאומר אין תורה מן השמים אלא משה בדאה מלבו פתחון פה לומר הוא כתב שיהיה והוא כתב שהיה ונתקיים, ואפשר שלא כתב שיהיה עד שראה שנתקיים, או שלא נתקיים וכתב שנתקיים, אבל ביעודים שכתב מרע"ה שיתקיימו לעתיד ונתקיימו לעתיד אחריו, יש ראיה גדולה להקהות שני החולקים על תורת משה רבינו ואומרים שלא נאמרה לו כולה מן השמים, כי מי הוא החכם גם כי לא יהיה אלא חכם בעיניו, שיהיה מיעד דברים שיהיו לאחר זמנו ולא יהיה בטוח שיתקיימו אין זה כי אם סכלות גדולה, כי כשיגיעו הימים או הזמן שיעד לו ולא יתקיים היעוד יאמרו שהיה בדאי ושקרן, והרי משה רבינו לדעת כל העולם היה חכם גדול, אף כי לא יהיו דבריו מן השמים לדעת הכופרים בתורה, לא היה בו סכלות שיאמר ויהיה מייעד דבר שלא יהיה בטוח בקיומו כדי שלא יאמר עליו שהיה בדאי ושקרן, וכיון שראינו שיעד לעתיד נראה שהיה בטוח שיתקיים מה שיבטיח ומה שיעד, ומאין לו זה הבטחון כי אם מפי הגבורה, כי גם שיהיה חכם גדול ואי זהו חכם הרואה את הנולד, אינו זה אלא בדברים ההוים ודברים הממשמשים ובאים לזמן קרוב, כי מי שהוא חכם רואה אותם קודם הויתם, לא בדברים שאינם הוים ואינם קרובים, ואם כן כיון שמשה רבינו ע"ה יעד דברים רחוקים בזמן ובלתי מצויים והוים, ונתקיימו אחר כך כמו שהוא כתבם, יש מהם ראיה גדולה אפי' לכופרים בתורת משה שהם מכזבים, ושכל מה שכתב משה רבינו ע"ה מבראשית עד לעיני כל ישראל היה מפי הגבורה:

והנה היעוד הראשון שכתב מרע"ה בתורה הוא שכתב שאמר לו האל ית' לאדם הראשון כי ביום אכלך ממנו מות תמות, מיתה לו ולדורותיו, ואם לא היו כל דבריו מפי הגבורה ומלבו ומחכמתו היה בודאם היה לו לחוש שמא אחר כמה דורות יהיה נולד אי זה אדם שלם באיבריו ותכונתו ומדותיו וחכמתו שיחיה ולא ימות, ולא יהיה רחוק בעיני משה רבינו שהרי ראה הוא סיחון ועוג שלא היו שלימים בשלימות המדות וחיו יותר מאלף שנה והוא כתב שהרגם, ואולי היו חיים יותר אלפים מן השנים אם לא היה הוא הורגם, ועניין אורך חייהם נתבאר ממה שאמרו רז"ל בנדה פ' האשה סיחון ועוג בני אחיה בר שמחזאי שירד הוא ועזאל מן השמים בדור אנוש, ואם כן נולד שנים הרבה קודם המבול שהרי נקרא פליט על שם שפלט מדור המבול ואם כן יהיו שנותיו לפחות אלף שנה בזמן משה, והוא הרג אותו ואת סיחון אחיו, ואם לא היה הורגם אולי היו חיים לעולם, והיה לו לחוש שמא השאירו מזרעם או אחרים שלימים בבריאה שיחיו לעולם, ועם כל זה כתב מיתה לדורות, נראה שהיה מפי הגבורה כי הוא ית' אמר לו כי המות הוא בית מועד לכל חי, ואין על דברי משה רע"ה קושי מאותם שנכנסו חיים לגן עדן, כי כיון שלא נתקיים חיותם בזה העולם ונתעלמו כמו חנוך הרי הוא כאלו הם מתים מזה העולם:

וכן היעוד שלא יהיה עוד מבול לשחת הארץ, מאין היה בטוח בזה אולי בימים הבאים והיו האנשים יותר רעים וחטאים לה' מאד ויסכים האל ית' לעשות להם כמו שעשה לראשונים וישטפם במי המבול, אלא בודאי שלא אמר זה אלא מפי הגבורה שהסכימה חכמתו ית' שלא ליפרע עוד מן הבריות במדה זו, כל שכן כי בימי משה רבינו עדיין היה נראה בכל שנה רמז וסימן מי המבול בירח בול באותם הארבעים יום שאמר הכתוב ויהי המבול ארבעים יום על הארץ בכל שנה ושנה היו גשמים הרבה יותר מדאי בהם כמו שאמרו ז"ל, עד שבא שלמה ובנה בית המקדש ומשם והלאה לא נשאר שום רמז וסימן למבול, וזה שאמר הכתוב ובשנה האחת עשרה בירח בול הוא החדש השמיני כלה הבית לכל דבריו וגו', והיה לו לומר בירח מבול שהירח הזה היה זמן המבול ובו היה נראה כמו מבול בכל שנה, ובשביל שמכאן והלאה בזכות בית המקדש לא היה עוד חסרו המ' שהם המ' יום ונקרא ירח בול והוא ירח חשון, ואם כן בזמן משה בזה

החדש

ראיה מן הנסים שהוזכרו בתורה שהם כמו מאה ועשרים, כמו שמנינו אותם בפרק שנים ועשרים, כי נמצא רובם נרמזים ברמז מועט בתורה לא יבינם המבין והמשכיל מהכתובים כי אם בהיותם נמסרים לו על דרך קבלה ואחר כך יתישב רמיזתם בכתובים, ומזה יש ראיה לכותב התורה שכתבם מפי הגבורה כפי מה שנאמרה לו אות באות תיבה בתיבה ואחר כך נמסר לו בפירוש אותם הענינים הנרמזים בתיבותיה ובאותיותיה, כי אם היה הכותב הוא משה רבינו בודה הדברים מלבו כולם או קצתם כדעת הכופרים, היה כותב אותם הנסים בפירוש והיה מאריך בהם לגודל כבוד מעלתו להגדיל לבות בני אדם שיאמינו במעלת נבואתו, וכיון שראינו שקצר התורה מלכתבם בפירוש ורמזה אותם ברמז מועט אשר לא יובן כי אם למקבל כמו שכתבנו, היא ראיה גדולה לאמות התורה מפי הגבורה, ואלו הנסים הבלתי מפורשים בתורה אלא ברמז מועט הם, כמו מה שנזכר לידת קין והבל סתם בתורה, ונרמז בה כי שלשה פלאים נעשו באותו יום, בו ביום נבראו, בו ביום שמשו, בו ביום הוציאו תולדות, עלו למטה ב' וירדו שבעה וכו', ולמדו ממה שכתוב והאדם ידע את חוה ולא כתיב וידע אדם את חוה אשתו כי כבר ידע באותו יום שאירע החטא, ונראה כי מיד כשאכלו מן העץ שנפקחו עיניהם וידעו כי עירומים הם גברה עליהם התאוה ושמשו וילדו ומיד עשו להם חגורות ואח"כ שמעו את קול ה' וגו', ועל זה כתב אחר קללתם ואחר גירושו מיד והאדם ידע כבר את חוה אשתו ותהר ותלד וגו' מיד קודם הקללה, כי אם היה זה אחר הקללה יש מן התימה איך נתקללה בהרבה ארבה עצבונך והרונך בעצב תלדי וגו', וחלה הקללה על הנשים הבאות אחריה ולא חלה בה, שהרי כתוב ותהר ותלד מקיש לידה להריון מה הריון שלא בצער אף לידה שלא בצער, אלא שכבר היתה הרה ויולדת יחדו קודם הקללות, ולא נתקיים בה הרבה ארבה עצבונך והרונך בעצב תלדי וגו' כי אם במה שילדה אחר כך, וכן אפשר שנתקיים בה באלו שילדה עתה ואמר לה האל יתב' כי ירבה לה עצבון בזה ההריון והלידה שהרת וילדה, והוא מה שאירע להבל שהרגו קין ומה שנמחה כל זרע קין במבול, ואמר לה ארבה עצבונך לעתיד לה ולדורות ושבעצב תהיה לה לידת הבנים שילדה כמו שפיר', וכן היותם שבעה למדו מן הכתוב ותוסף ללדת את ואת וכמו שדרשו ז"ל, ואם לא שנולדו להם תאומות מאין נשאו נשים, והרי נסים אלו נמסרים פה אל פה ונרמזים בתורה כמו שכתבתי והם ראיה גדולה, וכן מה שדרשו על כתוב ותוצא הארץ בשלישי וכתב בששי וכל שיח השדה וגו' וכל עשב השדה טרם יצמח כי לא המטיר וגו' מלמד שעמדו על פתח הקרקע עד יום הששי שהתפלל אדם על הגשמים וירדו וצמחו האילנות והדשאים, וכן אדם הראשון אלף אמה היה ומיעטו הקב"ה והעמידו על מאה, וכן מה שהתחיל האילן לצווח כנגד הנחש רשע אל תגע בי, וכן מה שישב בדין עם אדם ונפשט הצפורן ונסתלק הענן מעליו, והפיל סמאל, וקצץ רגליו של נחש, ובשמת מתושלח שמעו קול רעש ברקיע, ושמחזאי ועזאל ב' מלאכים שירדו מן הרקיע וכו' והרבה נסים כמו אלו הכתובים פרק שנים ועשרים שאינם מפורשים בתורה וקצתם נרמזים בה, כולם הם נמסרים פה אל פה והיה לו למשה לכתבם בפירוש באריכות להגדיל לבות בני אדם אם היה בודה את הדברים מלבו לדעת הכופרים בתורה, ואם כן זה ראיה גדולה גם כן מדרך הסברא לקיום תורתנו מפי הגבורה: ובכן מן הנסים שנכתבו בתורה שנעשו בפרסום, גם כן יש להביא ראיה שאם לא היו אותם הנסים לא היה כותבם משה רבינו, שהיו בני דורו מכזיבים אותו, כי לא לבד בפני ישראל ובפני פרעה ומצרים נעשו כל הנסים והמכות שהביא הקב"ה על המצריים במצרים אלא בפני מלכי מזרח ומערב שהיו באין אצלו ומעטרין אותו כמלך בכיפה, כמו שנאמר בנס קריעת ים סוף שמעו עמים ירגזון וגו', והרי זה הנס שהיה בים סוף במקום שהם אמר עליו שמעו עמים וגו' וידעו ואמתו הענין, כ"ש הנסים שנעשו בישוב שהיו שם קצת משאר האומות שידעו והאמינו בהם, וכן הנסים שהיו מתמידים להם במדבר מן וענני כבוד והבאר היו מפורסמים לכל אומות העולם, שראו שהיו הולכים מ' שנה במדבר הגדול והנורא מקום שרף ועקרב וצמאון וגו', ואם לא היה המן והבאר וענני כבוד לא היו יכולים לחיות שם, והרי עמלק שנאמר בו ויזנב בך וגו' הוא יכול להעיד שלא היה בו כח להרע אלא אותם שהיה הענן פולטן, ונסים אלו וכיוצא בהם הכתובי' בתורה היו מפורסמים אז לכל העולם ולא היה יכול משה רבינו לכתוב בתורה מה שלא היה כי כל העולם היו חולקים עליו, ולא מצאנו ולא ראינו מי שחלק עליהם, אדרבה בקצת דברים היו מביאים ראיה מן התורה כפי דעתם בזמן אלכסנדרוס, כמו שהביאו בגמרא והשיב להם תשובה גביהה בן פסיסא:

ועוד יש להביא ראיה לאמתות התורה מן הדברי' הנרמזים בה ברמז מועט, כמו ה"א הידיעה של יום הששי הכתוב בששת ימי בראשית הרומז לששה בסיון, ובשגם הוא בשר הרומז למשה שהיו ימיו מאה ועשרים שנה, ות"י שנה שעמד בית ראשון הרמוז במלת בזא"ת יבא אהרן, וזה יתנו כל העובר וגו' הרמוז לי"ב שבטים ולא שבט לוי לענין שקלים, וקדוש יהי"ה הרומז לשלשים יום של סתם נזירות, וכן כיוצא באלו רבות בתורה כפי מה שהם כתובים בספר (בעל הטורים) שחבר רבינו יעקב על ענינים אלו אשר הם ראיה לאמיתת

האל ית' קח לך את יהושע וגו', שהוא היה חושב כי אולי א' מבניו יזכה לגדולתו, כל שכן מעיני כל ישראל שהיה נעלם מעלת חכמת יהושע מצד כי היה קרוב למשה, וכשנעלם משה מהם ונתעלה בישיבה של מעלה אז נראית זוהר ואור פני יהושע ששמש את משה ולא מש מתוך האהל, ולאט לאט היה מתגדל בעיני כל ישראל עד שנתמלא אורו כאשר נתקיים על ידו כל הטוב אשר דבר ה' אל ישראל ולא נפל דבר ארצה, וזה היה בסוף ימי שררתו שהיו י"ד שנה שכבשו וחלקו כנגד י"ד ימי הלבנה שהיא במילואה, כי אז נשלם מכל וכל אחר כיבוש וחילוק ונקרא כמותו עבד ה' כמ"ש ברבו, ולכן אמרו חז"ל במס' בתרא פרק הספינה ונתת מהודך עליו ולא כל הודך זקנים שבאותו הדור אמרו פני משה כפני חמה ופני יהושע כפני לבנה אוי לה לאותה בושה אוי לה לאותה כלימה, כי כבר היה לו ליהושע רוב הוד משה וחכמתו אלא שלא היתה ניכרת בו כי לא היה מוחזק אלא כשמשו ונערו של משה, ולכן אמר לו האל ית' למשה לא תצטרך עתה לתת בו כל הוד חכמתך אלא מה שנשאר שלא הגיע למעלת חכמתך בתורה תשלים לו.

וזהו הכוונה מהודך ולא כל הודך, וזקנים שבדור ההוא שראו את משה ויהושע ולא היה יהושע מוחזק אצלם אמרו פני משה כפני חמה ופני יהושע כפני לבנה, כי כמו שהלבנה מקבלת כל אור החמה בגופה מעט מעט מדי יום ביום כן היה ענין יהושע ממשה רבינו, כי עתה לא הוצרך לתת לו מההוד אלא מה שנשאר להשלים הוד חכמת משה ביהושע, ומפני שכל אחד מהם היה מצפה שמא יתמנה תחת משה רבינו שלא היה יהושע מוחזק בעיניהם, כאמר עתה עליהם, או הם אמרו על עצמם, אוי לה לאותה בושה אוי לה לאותה כלימה, אוי לה לאותה בושה שלא השיגו ולא ידעו מעלת יהושע בימי משה, אוי לה לאותה כלימה שחשבו שאחד מהם יתמנה תחת משה רבינו ונתמנה יהושע משרתו, שהם היו בעיניהם לפני משה כשרים לפני המלך ויהושע לא היה אלא כעבד לפני המלך, וכמו שאמרו על רבן יוחנן בן זכאי ור' חנינא בן דוסא. וגם כי נטיתי בפי' זה המאמר ממה שהוא מורגל להתפרש זכיתי לפרשו לשבח יהושע משרת משה שנאמר לו כאשר הייתי עם משה אהיה עמך ונקרא כמותו עבד ה' כמשה רבו, כי כמו שבחיי משה רבינו נשלם יהושע מעט מעט מדי יום ביום כמו הלבנה המשלמת אורה מן השמש מדי יום ביום וכשמת משה נשלם מכל וכל, וכן בעיני כל ישראל היה הולך וניכר במעלתו וחכמתו בכל יום עד שהיה גדול בעיניהם כמשה רבינו בשעת מותו בסוף שנת י"ד למלכו כירח במילואה, כמו שנאמר ונקרא עבד ה' כמו שכתבתי.. וההפרש שיש בין משה רבינו ליהושע כהפרש החמה מן הלבנה הוא בענין השגת הנבואה לא בקבלת התורה, ופשט הכתוב מסייעני שאמר ויהושע בן נון מלא רוח חכמה כי סמך משה את ידיו עליו, ידיו כתיב ומלא כתיב בענין החכמה ולא שנאמר מהודך ולא כל הודך כפי פשטו :

ונחזור לענייננו כי מה שכתב משה בתורה כי יהושע ינחיל לישראל את הארץ, היא ראיה גדולה לכופרים בתורת משה כי אם לא היה מפי הגבורה היה לו למשה לחוש יותר מדאי שלא ישמעו אליו בני ישראל שיהיה שר ומלך עליהם וג"כ שמא לא יוכל להנחילם את הארץ, אלא שהיה בטוח מפי הגבורה כשאר היעודים שייעד וכמו שהארכתי :

וכן היעוד שכתוב בתורה ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, שמשמעותו הוא שלא קם ולא יקום, לא יוכל החולק לחלוק על תורת משה רבינו כי הוא אמרו מפי עצמו, כי מה ידע הוא אם יעשה לנביא אחר אחריו יותר ממה שעשה עמו, אלא שהיה בטוח מפי האל יתב' כי הכל כתב מפי הגבורה כנזכר, ויסכר פי הדוברים עתק על תורתנו הקדושה והם הכופרים ומכחישים בפמליא של מעלה : ואחר שהוא מוכרח קיום תורת ה' תמימה מפי הגבורה אפילו לחולקים על התורה, מקיום היעודים שאחר מיתת משה רבינו, גם היעודים שכתב ושיעד ונכתב בתורה שנתקיימו בימיו או קודם הם אמיתיים על כרחם, כי אם אשר עדן לא היה בחיינו הם מוכרחים להודות אחר שנתקיים, כל שכן מה שכבר נכתב שנתקיים קודם שנולד הוא או בימיו, והנה היעודים שכתוב בתורה שנאמרו לאדם ולנח ולאבות מה שלא נתקיים מהם בימיו לא היה כותב אותו כי אם מפי הגבורה, כי מאין היה יודע הוא שיתקיימו אלא מפיו יתב', ומהם יש יותר ראיה גם כן לקיום תורתו מפי הגבורה אחר שנתקיימו יעודי האבות אחר מיתתו, כי הוא לא יחס אותם היעודים לו אלא לאבות שהבטיחם הקב"ה ביעודים העתידים, ואם לא היו מתקיימים לא היה מגיע לו בזה שום קלון כי להם נתיחסו והם הובטחו בהם ולא הוא, ואחר שראינו קיומם הוא עדות וראיה על כי כל מה שכתב מפי הגבורה כתב, בין היעודים שכתב ויחס אותם לאבות, בין אותם שיחס לעצמו ומפי הגבורה היו כולם, וכבר הארכתי יותר מדאי בזאת הראיה ואינו חשוב עלי לטורח, להיות בזה קיום תורתנו הקדושה מפי הגבורה אפילו לחולקים עלינו, כפי הסברא הנכונה :

פרק אחד ושלשים

ונשוב לחפש בתורתנו התמימה מתחלתה עד סופה דברים שנאמרו או נרמזו בה והם ראיה לקיום תורתנו מפי הגבורה, וקודם נביא ראיה

נכונים וראויים להתקבל, והיה נודע ומפורסם משה רבינו שעל ידו נעשו כמה נסים ונפלאות, ועל ידו יצאו ישראל ממצרים וקרע להם הים, ועל ידו ניתנה התורה ושאר הנסים המפורסמים לכל האומות, אשר אין יכולת ביד שום אשף וחרטום וחכם לעשותם, כי הם היו רבים בכמות ובאיכות וממינים שונים אשר אין כח בשום אדם לעשותם, ואפי' היו נאספים בו כל מיני ידיעות והחכמות שבעולם מכשף וחרטום ואשף, כי כולם היו במצרים ורפו ידיהם במכת הכנים ואמרו אצבע אלהים היא, כל שכן שאר נסים גדולים כקריעת ים סוף ומן ובאר וענני כבוד שהתמידו ארבעים שנה במדבר שלא היו בחכמת משה כי אם מאת האלהים שברא העולם והוא שליט על הכל, א"כ מי הוא שיוכל לספר סדר בריאת עולם ולמי נאמין בספורו, כי אם לו, שהוא מפורסם שהיה דבק ומושפע מאתו ית', ולא נודע ולא נשמע אחריו בכל הדורות ובכל האומות אדם אחר שישיג השפע האלהי שהשיג הוא, ונימוקו עמו והוא ספר התורה אשר יש בה מהחכמות והרמיזות שהוא הוראה שהיה מפי הגבורה כמו שכתבתי:

ומה שהוא מפורסם ונודע בלי חולק שבששת ימים ברא את העולם וביום השביעי שבת, יותר ממה שנברא בעשרה מאמרות ושאר דברים שהיו בבריאה, הוא מפני כי לזה יש הוכחה וראיה מן החוש יותר מן הדברים האחרים, כי כמו שהוא נראה וידוע לחוש היות ימות החדש וימות השנה ימים מיוחדים לעצמם, כי בימי חדש אחד אנו רואים תשלום הקף הירח בכל הרקיע מיום חידושה עד יום הסתירה, וכן אנו רואים השמש גומר מהלכו מדי שנה בשנה בשס"ה יום ורביע, כן יש התיחדות ויחס לששת ימי השבוע והשביעי, אשר מהם נראה כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת, והוא ענין נכר שבטיון בזה העולם שבכל ימות השבוע שוטף והולך וביום השבת שוקט ונח, וכן בעל אוב שאינו עולה בשבת, וכמו שהשיב לו רבי עקיבא לטורנוסרופוס כמו שאמרו במס' סנהדרין, ואולי שכבר היה יודע זה טורנוסרופוס ועכ"ז שאל לרבי עקיבא לראות אם ישיב לו תשובה אחרת, והוא הוסיף לו נופך משלו ואמר לו שקברו של אביו גם כן יוכיח שאינו מעלה עשן בשבת להראות כי אין הרשעים נידונין בשבת מפני שהאל ית' שבת בו, והרי יש הוראה ידועה וניכרת בעוה"ז ובעולם הנשמות כי ששת ימים ברא ובשביעי נח, ועוד מארבעים שנה שהתמיד גם המן לישראל ולא ירד כ"א בששת ימים ולא בשביעי, כי מה שיש התיחדות ג"כ לאלו הימים שמשמשים בהם שבעת כוכבי לכת, ושבתי שהוא מכלל היא מיוחדת ליום שבת, זו אינה ראיה אלא לחכמים יודעי העתים כי אינו דבר נראה וגלוי לעינים, אבל אלו הם דברים גלוים לעינים בזה העולם ובעולם הנשמות, כמו שהוא מפורסם וגלוי בזה העולם התיחדות ימי החדש זה לזה שבהם תשלום היקף א' ללבנה, והתאחדות ימות השנה שבה תשלום ותגמר היקף החמה:

ועל זה שאל התנא בעשרה מאמרות וכו' ומה ת"ל והלא במאמר אחד היה יכול להבראות אלא וכו', ולא שאל ואמר בששה ימים נברא העולם והלא ביום אחד היה יכול להבראות, מפני כי צורך היה שיברא אותו בששה וישבות וינפש בשביעי כדי שיצוה עלינו שנעשה כך כדי שנזכור בכל שבוע כי האל ית' ברא העולם, כי מזה העיקר מסתעפים כל העיקרים, כי בהיותו הוא ית' בורא עולם לא לתהו בראה אלא כדי שיקבלו התורה ויזכו במצותיה לעוה"ב וישגיח עליהם לטובה, ואם היה בורא אותו ביום א' לא היינו יכולים לעשות זכר לבריאה לעשות מלאכה יום א' וננוח ביום ב' וכן בכל הימים, כי לא היה לנו מה נאכל ביום המנוחה והעונג, וכן אם היה בורא אותו בשני ימים לא היינו יכולים לעשות זכר לבריאה לעשות מלאכה בשני ימים ולשבות בשלישי, וכן בכל הימים, וכן מלאכת ג' ימים לא היתה מספקת להסתפק לשלשה הימים ולד' אם היה בורא אותו בשלשה והיה מצוה אותנו שנשבות בד', וכן אם היה בורא אותו בד' או בה' והיה מצוה עלינו שנשבות בחמישי או בששי כמו ששבת השי"ת היה האדם מתפרנס בדוחק ולא היה יכול לענג כל כך את יום השבת, ולכן שיערה חכמתו ית' כי ברא אותו בששה והיותו נח ביום השביעי כדי שינוחו גם הם בכל יום שביעי ויספיק להם ששה ימים להרויח ולעשות מלאכה בהם כדי שיאכלו מה שיצטרך בהם ויפרישו מנה יפה ליום השבת זכר למעשה בראשית, וכיון שהיו מספיקים להם ולשביעי לא רצה להאריך עוד זמן הבריאה שתהיה ביותר מששה כיון שביום אחד היה יכול להבראות, ומה שאמר התנא והלא במאמר אחד היה יכול להבראות ואם היה נברא במאמר אחד כ"ש שלא היה צריך אפילו יום אחד, כוונתו הוא כי למה הוצרך לברוא אותו בעשרה מאמרות כיון שבאחד היה יכול להבראות, גם כי מצד שהיה צריך לברוא אותו בששה ימים היה צריך לפחות ששה מאמרות מאמר לכל יום אבל עשרה מאמרות לא היה צריך, אלא כדי להפרע וכו', ונתבאר לנו ראיה ג"כ לאמיתת התורה ונתינתה מסיני מענין סיפור בריאת העולם:

וכן ממה שספר משה ענין הד' נהרות מקומן וסיבובן ומקורן, ונהר יוצא מעדן וגו' ומשם יפרד והיה לד' ראשים, מאין ידע כל זה משה רבינו וכי תייר היה, וכמו מה שאמרו רז"ל על השמועה וכי קניגי היה או בלסטרי היה מכאן תשובה לאומרים אין התורה מן השמים, וכמו כן מכאן תשובה להם כי זה הוא יותר רחוק לידע מבריית השמועה, ועכ"ז ידע הוא אמתת מקורן

לאמיתת התורה שהיא אומרת בפירוש ורומזת ברמז דברים אמתיים אשר לא היה כח בשום אדם חכם כשלמה לחברם, כי אם מפי הגבורה, וכל זה הוא כפי פשט התורה, כי כפי סודותיה אשר הם חכמת הקבלה הדברים ידועים כי היא כולה שמימיית וכולה שמותיו של הקב"ה, ואין כאן מקום להאריך בזה:

ונחזור אל הדברים שנאמרו או נרמזו בה שהם ראיה לקיומה ושהיא מפי הגבורה, והם כל הספורים והעניינים שנכתבו בתורה שהיו קודם דורו של משה רבינו מענין בריאת העולם ומה שאירע לאדם ונח והאבות, שאם לא היו מפי הגבורה לא היה אפשר למשה רבינו לכותבם, כי הוא כתב כי בששת ימים ובעשרה מאמרות ברא אלהים את השמים ואת הארץ בכל יום ויום מה שהוא מפורש בו, ואם לא היה כל זה מפי הגבורה כדעת הכופרים לא ימנע מחלוקה, או הוא בדאם מלבו כי לא היה ולא נברא, או הענין אמיתי כולו או קצתו אלא שלא נאמר לו מפי הגבורה אלא שהוא בחכמתו כיון אל האמת במה שהוא אמת, ואם היה הכל בדוי מלבו כי לא היה ולא נברא, הנה זאת סברת האפיקורוסים שאומרים שהעולם קדמון ואין מנהיג לעולם, ואין דברינו עמהם כי אפי' הכופרים בתורתנו מודים בחידוש העולם מצד המופתים ומצד קבלתם גם כן, ואם היה הענין אמיתי כולו או קצתו אלא שלא נאמר לו מפי ה' והוא בחכמתו או בקבלתו מן הראשונים כיון אל האמת במה שיש בו מן האמת, ואם יש בו קצת שאינו אמת הוא בדוי מלבו, צריך לבאר מה שאינו אמת באי זה מין מן הדברים שנאמרו בבריאה הוא, אם נאמר כי אמרו כי ששת ימים ברא אלהים את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת שזהו האמת שבו, כי הוא דבר מוסכם מכל בני עולם, והיותו נברא בעשרה מאמרות ושאר הדברים הפרטיים שכתב שנבראו ביום יום הן בדוים מלבו, ובחכמתו נראה לו היות הדבר אפשרי וראוי להעשות כן, אם כן למה הרבה במאמרות היה לו לומר כי בששה מאמרות נברא מאמר א' לכל יום כי הוא דבר ראוי ומתקבל, וכן כתב ביום א' ברא את השמים וכו' וביום ב' חזר ואמר יהי רקיע וכתב יהי אור ויהי אור, ואחר כך ביום ד' כתב יהי מאורות ברקיע השמים וגו', וכתב נעשה אדם בצלמנו כדמותנו וכתב אחר כך שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, וכן כל הקושיות והספקות והשאלות הנופלות על הכתובים שהערו עליהם רבותינו ז"ל והמפרשים ז"ל, יפלו על כותב התורה אם כתב אלו הדברים מדעתו ומחכמתו שהיה לו לחוש ולהתבונן בדבריו שלא יפול בהם ספק ולא חילוף מענין לענין ובאותו ענין, וכשנודה על האמת כי כלם דברי אלהים חיים לא יפול שום ספק מאלו אחר שהם דברי אלהים חיים הם באים בדרך נעלם ונסתר,

ויש בהם מן הרמז יותר מן המבואר בהן, ותירוץ אלו הדברים וכיוצא בהן הוא הנרמז בהן, ולא היה אפשר לומר בכתובים מה שנרמז בהם ברוב הדברים כי אם על דרך הקבלה פה אל פה שנ' למשה אחר כך, כי מה שנאמר ויבדל אלהים בין האור ובין החשך הוא שגנזו לצדיקים לעתיד לבא שהאור הוא טוב והצדיק נקרא טוב (ישעיה ג') אמרו צדיק כי טוב, וכן על דרך זה רוב העניינים הנרמזים בתורה שאינם נכתבים בפירוש, ואם משה הוא הכותב דברים אלו מלבו כפי דעת הכופרים היה לו לחוש ברוב הדברים על מה שיספקו עליו ויתפסוהו בדבריו, ולכך היה צריך לבאר כל הדברים בפירושן וטעמן כדי שלא יתפסו עליו, כי אחר שלא היו מוצאים סתירה בדבריו לא היו יכולים לחלוק עליו בכל אחד בדברים שכבר עברו והיו, כי מן הבאים אחריו יוכל לדעת בדברים שהיו לפניו יותר ממנו, וכן בכל מה שאין בו סתירה אלא שצריך ביאור היה מבאר אותן כי היה חושש שלא יבינו הדברים ברמז, אבל בהיות כל הדברים מפי הגבורה לא יקשה כלל זה, כי בהיותן נאמרות מפי עליון ראוי שיהיה הרמז בהן יותר מן המבואר, ויהיה רוב הרמז שבהן מתקבל מפה אל פה, כי אפי' משה רבינו עצמו הכותב הדברים מפי הגבורה יתבארו לו שם אותם הרמזים שהם פירוש התורה והם בכלל הלכה למשה מסיני, ואם נאמר כי גם זה מחכמתו של משה שכתב ורמז ומסר הרמיזות על פה כדי שיאמינו דבריו שהם מפי הגבורה, יש מן הקושי גם בזה, כי לא תחשב לו לחכמה בקצת הרמיזות שהן רומזות דברים העתידים, אם היו דבריו באותן העניינים בדויין היה חושש שלא יתקיימו אותן הדברים ותחשב לו לסכלות לא לחכמה לדעתם, וכמו מה שדרשו על בראשית וכו' שהוא רומז לבית ראשון ושני ולשלישי שתבנה, דכתיב יהי אור וכתיב קומי אורי, וכן כמה דרשות בכתובים של בריאת העולם שהם רומזים לעתיד, ורמז גם כן בשגם הוא משה והיו ימיו מאה ועשרים שנה וגו', ומאין לו שיחיה ק"כ שנה ואם ימות קודם ימצא כזבן ברמיזתו אשר מסר להם קודם במדבר, ואם נאמר שלא מסר הס"ת עדין לישראל עם שום פירוש אלא בסוף שנת הארבעים וכבר היו ימיו ק"כ, מאין לו שלא יחיה יותר והיה לו לחוש על זה לדעת הכופרים, אלא על כרחם צריכין להודות על האמת מצד דברים אלו שהן על דרך הסברה הנכונה, כי כל מה שכתב משה רבינו על פי הגבורה כתבו, וכן כל מה שמסר על פה מפירוש ורמיזות התורה הכל מיד ה' עליו השכיל, וכמו שקצת דבריו שהאל ית' ברא העולם ושברא בששה ימים ונח בשביעי אין כל האומות מכחישים שהוא מקובל גם כן בידם, כן מה שכתב שברא בעשרה מאמרות ושברא דבר יום ביומו כמו שכתוב בתורה אינם יכולים להכחיש, כי הם דברים נכונים

כ"א שבעים ואם בגבורות שמונים כמו שכתוב במזמור שנתייחס למשה רבינו ע"ה, כי נראה כי הוא יעוד מיעוט החיים עד היות התורה ניתנה על ידו לישראל, והרי כלב התפלל בפני יהושע וישראל באמרו ועתה הנה החיה ה' אותי זה מ"ה שנה וגו' ועתה הנה אנכי היום בן פ"ה שנה וגו' ככחי אז וכחי עתה וגו', נראה כי שאר האנשים לא היו מגיעים לכלל שנותיו, והרי עלי נחשב לזקן מופלג בזקנה בפחות ממאה שנה כמו שכתוב ועיניו קמו ולא יכול לראות כי זקן האיש וכבד, נראה כי שאר האנשים לא היו חיים כ"א ע' ואם בגבורות שמונים שנה, כמו שראינו בדוד המלך שהיה זקן ולא חיה אלא שבעים שנה, וכל מלכי ישראל ויהודה שנזכרו שנותם לא הגיעו לכלל שנותיו, וכן ההדיוטות ג"כ לא היו חיים כי אם שבעים ואם בגבורות שמונים כמו שנזכר בברזילי הגלעדי שהיה זקן מאד בן שמונים שנה וגו', ואמר (ש"ב י"ט) האדע בין טוב לרע אם יטעם עבדך את אשר יאכל וגו', וא"כ ראוי והגון לתת טעם לענין זה:

ונאמר כי תחלת כוונת האל יתברך בבריאת האדם היה כדי שיזכה ויפרה וירבה ותנתן על ידו התורה, כי מי היה יותר ראוי שתנתן התורה על ידו כ"א מי שהיה יציר כפיו כמו התורה שהיתה כלי חמדתו של הקב"ה, וכשיקבל התורה יזכה הוא ודורותיו לחיי עולם בזכות לימוד התורה וקיום מצותיה כל הימים, ואז היה מתקיים בהם כי היא חייך ואורך ימיך, והיה להם שכר כל המצות בזה העולם כי היו כולם צדיקים, כי גם שהיו יכולים לחטוא להיותם נקראים מחומר עם כל זה לא היה להם שום נטיה לצד החטא, ואז היו בני עליה מרובים ובני תחתיה מועטים, אבל כשחטא אדם הראשון ונולד בטבעו היצר הרע שהוא מטה לב האנשים לדברים הגשמיים ומפתה אותם להחטיאם ולהורידם לבאר שחת ואיש לא ימלט מידו במרובה או במועט, נגזרה עליו המיתה ולא זכה גם כן שתנתן תורה על ידו ולא על ידי דורותיו הרעים וחטאים, כי גם האבות הצדיקים שהיו הן הן המרכבה לא ניתנה התורה ע"י שום א' מהם, כי עדיין לא היה כלל אנשים מיוחדים לקבל התורה, גם כי הם ידעו התורה ושמרו אותה בקבלת רבותינו ז"ל, והיה צריך שיתארך ענין נתינתה עד זמן משה רע"ה שהיו אז ששים רבוא מבני אברהם יצחק ויעקב, ואז פסקה זוהמתם בקבלתם את התורה, ולזה ראתה חכמתו יתב' כשחטא אדם הראשון, כי חטאתו נגד דורותיו תמיד, וגם כי יתארך נתינת התורה לא יוכלו לשמור ולקיים כל מצותיה מצד החטא המוטבע בטבעם מחטא אדם הראשון, כי גם שפסקה מהן זוהמתם עכ"ז נשאר בהם יצר הרע המפתה ויכול להחטיא את האדם, ולזה הסכים לקצר שנות רוב האנשים אחר קבלת התורה כדי שלא יהא להם שהות וזמן רב לחטוא, בהיותם מוכנים יותר לחטוא מלזכות, ודי להם לעוסקים בתורה ובמצות שבעים שנה ואם בגבורות שמונים להשלים את נפשם לזכות לחיי עולם הבא, כי שם השכר צפון להם, כי ימיהם קצרים שבעים או שמונים לקבל קצת שכר מצותיהם ומעשיהם הטובים בזה העולם, וזהו אומרם שכר מצות בהאי עלמא ליכא שיש בו קצרות שנים, שאם היה הענין כמו שהיה ראוי להיות בתחילת הבריאה ולא היה חוטא אדם הראשון והיתה ניתנה התורה על ידו, היה להם שכר קצת מצות בהאי עלמא שהיו חיים בו חיים ארוכים ראויים לקבל מהם קצת שכר מצות, אבל אחר שהסכימה חכמתו ית' כי הוא יותר טוב שימלטו מרשת היצר בהיות חייהם קצרים, שכר המצות כולם הוא בעוה"ב, וזהו שאמרו שהניח לו האל ית' משנותיו ע' שנה, כי בסבת חטאו כשיקבלו התורה יהיו מוכנים יותר לחטוא ברבוי האזהרות וביטול רבוי המצות, ולכן השאיר להם ע' שנה לבד, אבל כ"ז שלא ניתנה עדיין התורה גם כי היו רעים וחטאים, כל הדברים היה אצלם היתר ויכולת בידם לעשותם זולת מיעוט שבע מצות בני נח, ולכך היו חיים חיים ארוכים, וכשהיו נענשים על רוע מעשיהם היה עונשם מופלג ומפורסם כדור אנוש ודור המבול ודור הפלגה, ועל זה נאמר במזמור שנתייחס למשה רבינו כי אלף שנים בעיניך וגו' כי כלינו באפך וגו' שתה עונותינו לנגדך עלומינו למאור פניך כי כל ימינו וגו' ימי שנותינו בהם שבעים שנה וגו', הרצון באלו הפסוקים לפי כוונתנו כאן כי האל ית' לא ימנע טוב מבעליו, ואלו היה טוב לבני אדם להיותם חיים אלף מן השנים או קרוב להם כאדם הראשון לא היה מונעם מהם, כי אלף שנים בעיניו כיום אתמול וגו' זרמתם שנה יהיו וגו' בבקר יציץ וחלף וגו', אלא שראה כי אנו כלים באפו מצד חטאתינו לפי רוב השנים, ולכן שתה את עונותינו שהיינו חוטאים ברוב השנים נגדו והסכים שנלך בימי עלומים והם ע' או פ' למאור פניו, כי בהם נוכל להשלים את נפשותינו, כי גם רוב אלו הימים פנו בעברתו וכו' ומה יהיה אם יהיו יותר, ולכן הם ימי שנותינו שבעים שנה ודי, כי אפי' אלו רובם הם עמל ואון וכו', וא"כ מה שנא' על אדם שהשאיר הקב"ה שבעים שנה משנותיו לבניו הוא ממתן תורה ואילך וכמו שכתבתי, מפני שהוא עמוס ממצות ואזהרות וקרוב לפי טבעו יותר לחטוא מלזכות, והאל יתב' שומר לו כל זכיותיו לתשלום שכר העוה"ב, ומפני שהמצות והאזהרות מקיים אותם האדם בגוף ונפש והיה ראוי שיהיה תשלום שכרו ג"כ בגוף ונפש, ועתה שבסבת חטאו של אדם הראשון נתקצרו הימים נשאר כל תשלום השכר לעוה"ב, לכן הסכימה חכמתו ית'

להחיות

ומהותן, נראה כי מפי הגבורה נאמר לו, כי ענינם אמיתי כפי מה שכתוב בתורה ולא קם אחריו מי שיכזיבו בהם, אדרבה הוא ידוע וניכר לדורות שבאו אח"כ שהן כמו שהם כתובים בתורה, ושמותן הוא מורה על איכות כל אחד מהם, כי גם שיאמרו הסופרים שהוא הלך על כל אותם הנהרות וידע שבתם ומקורן, מה שאינו כן, מאין ידע טבען ומהותן כפי מה שמורה שם כל אחד כמו שכתבו ז"ל, זה אינו נודע אלא לפי רוב השנים בחקירה וקבלת הדורות זה מזה ולא יפול מחלוקת בקבלה, וזה דבר שא"א שלא הקר משה על זה כי לא תייר היה, וגם הקבלה בזה אולי היה בה חילוף, א"כ לא היה זה אלא מפי הגבורה עם שכולם יוצאים עיקרן ושרשן מעדן מאין ידע כ"א מפי הגבורה:

עוד אביא ראיה לאמיתת התורה מן השמים ממה שנא' ויקרא האדם שמות לכל הבהמה ולעוף וגו', ואמר בפרקי רבי אליעזר פרק י"ג כי המלאכים לא יכלו לקרוא שמות לכל הבריות ימיד עמד אדם הראשון וקרא שמות לכל הבריות שנא' ויקרא האדם שמות לכל הבהמה וגו', ואם משה כתב זה מלבו כפי דעת הכופרים איך כתב קודם שהאל יתברך ברא את השמים ואת הארץ, ושאמר יהי אור, יהי רקיע, תדשא הארץ דשא עשב עץ פרי, ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף יעופף וגו', התנינים הגדולים וגו', תוצא הארץ נפש חיה למינו וגו', הרי הזכיר כמה שמות הבריות אשר ברא בשמותם קודם שנוצר אדם הראשון ביום הששי, שאם תאמר כי בשעת הבריאה לא קרא להם שמות אלא נוה ואמר שיהיה ענין האור והיתה, ואחר שקראה אדם הראשון אור כתב כי מה שלוה קודם שיהיה אותו ענין היה אור, ומה שכתב שלוה שיהיה בשני היה שמו רקיע, אחר שקראו כך אדם הראשון, וכן כולם, זה אי אפשר, שהרי נראה מדברי רז"ל וכן הסברא נותנת שגזר האל ית' ואמר בפירוש יהי אור כפשט הכתוב שאמר ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור, וכן שאר הדברים, כי איך ילוה ויגזור יהי דבר מבלי שם, ומה שנראה מדברי חכמינו ז"ל ענין זה הוא ממה שאמרו בחולין (ס') בשעה שאמרו הקב"ה למינהו באילנות נשאו דשאים ק"ו בעצמן אם אילנות שאין דרכן לצאת בערבוביא אמר הקב"ה למינהו שיצא כל אחד רחוק מחברו אנו שדרכנו לצאת תכופים עאכ"ו, מיד כל א' יצא למינו כמו שכתוב ותוצא הארץ דשא עשב מזריע זרע למינהו מה שלא נאמר בהם בצואה אלא תדשא הארץ דשא עשב מזריע זרע ולא נאמר למינהו, נראה בפירוש שכמו שהוא כתוב בתורה שאמר האל יתברך שיהיה כך היה אומר בשעת צואה, ואם כן הרי השמות היו מצויים וידועים קודם שיהיה נוצר אדם הראשון, ואם כניח שהתורה מן השמים נאמרה למשה נאמר כי דבר פשוט הוא כי כל שמות הבריות היו ידועים לו ית' מקודם בריאת העולם והיו כתובים בתורה אלפים שנה קודם שנברא העולם, ואמר לו האל ית' והודיעו שלא הביא את כל הבריות לפני אדם הראשון שיקרא להם שם אלא להראות חכמת אדם הראשון יותר מן המלאכים, שהיה יודע לכוין שם כל בריה ובריה שברא האל יתברך למה שהיתה שמה קודם לפני האל יתברך מה שהמלאכים לא ידעו לכוין, וכמו שמורה הכתוב הקודם לזה שאמר וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו, כלו' הוא שמו שהיה נקרא קודם לפני האל ית', אבל אם יניחו הכופרים כי משה בדא מלבו שאדם הראשון הוא שקרא שמות כל הדברים שנבראו בעולם ולא היו ידועים מקודם כפי מה שמסר הוא בפירוש הכתוב של ויקרא האדם, אם כן איך כתב כי קודם שנוצר אדם הראשון אמר האל ית' יהי אור, יהי רקיע, תוצא הארץ נפש חיה, הרי עדיין לא היו שמות אלו בעולם לדעתו שכתב כי אדם הראשון קרא כל השמות, וא"כ היה מורגש ונראה חלוף וקושי בדבריו מה שלא יעלם ממנו, ובהיות הדברים כולם מפי הגבורה לא יפול שום קושי כמו שכתבתי, כי הוא הודיע למשה רבינו כי השמות כבר היו מלפנים כתובים בתורה אלא שנתן חכמה בלבו של אדם הראשון שיכוין אליהם, מה שלא נוכל לומר כי אם היה משה אומר מלבו כדעת הכופרים, שהרי לדעתם לא היו שמות כתובים לפני הבריאה ולא תורה ברואה אלפים ולא שום דור לפני בריאת עולם ולא אחריו:

עוד ראיה לאמתת התורה מן השמים מענין עונש אדם על חטאו כי ביום אכלך ממנו מות תמות, ואמרו ז"ל על מתהלך בגן לרוח היום כי מלאכי השרת שהיו אומרים שיחטא אדם היו אומרים מתהלך לו אותו שבגן כלומר שימות מיד באותו היום כמו שנגזר עליו, אמר להם הקב"ה הרויחו לו את היום וכו' אי אתם יודעים אי זה יום הוא הריני נותן לו יום א' משלי שהוא אלף שנים תתק"ל שנים לו וע' לדורותיו הה"ד ימי שנותינו בהם שבעים שנה, ומן התימה בזה הענין כי לא נתקיים זה הייעוד לדורות שלא יחיו אלא שבעים שנה כ"א אחר מתן תורה, כי עד אותו זמן עדיין היו חיים בני אדם חיים ארוכים ולא נזכר בתורה מי שיחיה פחות ממאה ועשר שנים, והיה מן הראוי כפי השכל שיתקיים יעוד זה של ע' שנה לדורות אדם הראשון מיד שלא יחיו בניו ובני בניו כ"א שבעים שנה, עד שנתנה התורה ומשם והלאה בזכות התורה שכתוב בה כי היא חייך ואורך ימיך וגו' יהיו חיים מקבלי התורה חיים ארוכים יותר משבעים, וראינו הענין בהפך כי עד זמן התורה חיו כלם יותר ממאה ואחר נתינתה מתו דור המדבר בני ששים שנה, גם כי היה ע"י עונש, ומשם והלאה רובם לא היו חיים

מפי הגבורה, שאם זה שכתב פה מרע"ה שיעקב נתן לבנו יוסף את שכם לנחלה יותר מאחיו לא היה מפי השם לא היה מתקיים אחר כך, וכל השבטים היו מסרבים מלתת לו חלק יותר מהם, אלא שידעו בודאי כי כן צוה יעקב אביהם ושכן נאמר לו למשה מפי הגבורה שיכתוב בתורה וכתב על פי ה', והוא ראיה על כל מה שכתב גם כן שהוא מפי ה':

עוד אני מביא ראיה לעיקר זה והוא תורה מן השמים, מן המצוה הראשונה שנצטוו בה ישראל והיא מצות הפסח שנצטוו במצרים זכר למה שאירע להם שם, וכתיב וילכו ויעשו בני ישראל כאשר צוה ה' את משה ואהרן כן עשו, שלקחו הפסח כל אחד בעשור לחדש והיה להם למשמרת עד יום י"ד ושחטו אותו ואכלו אותו בכל חקת הפסח, והרי שאמר להם משה שישמרו אותו ה' ימים לבד ומיד יצאו ממצרים והיה כן ועשו כל חקת הפסח זכר ליציאת מצרים, נראה שהיו בטוחים והיו יודעים שמאת האל יתברך היו מצווים בכך כיון שראו המכות והנסים והנפלאות, וכן עשו הפסח בשנה השנית כמו שכתוב בפרשת בהעלותך ויעשו את הפסח בראשון וגו', ואם היה להם שום ספק במצוה הראשונה הזאת שנצטוו בה לא היו חוזרים ושונים אותה בשנה השנית, וכן אלו היה להם שום ספק בנתינת עשרת הדברות לא היו מקיימים אח"כ מצוה זו הרומזת ליציאת מצרים, ואין לכופרים מענה לומר כי משה כתב המצוה וקיומה אבל ישראל אפשר שלא קיימו אותה לא בראשונה ולא בשניה, שהרי משה רבינו כתב י"ג ספרי תורה ביום מותו ומסר לכל שבט אחד שיקראו בו ויעתיקו ממנו כל א' ס"ת לעצמו, ואיך יכתוב בספר וילכו ויעשו בני ישראל בראשונה ויעשו את הפסח וגו' בשניה, והם בעצמם ידעו שלא עשו, זה תימה גדול שהרי באי הארץ שנמסרו להם הי"ג ספרי תורה היו בהם בני עשרים בשנה השנית וידעו אם עשו הפסח באותה השנה, ואיך יכתוב עליהם משה רבינו בספר התורה שעשו מה שהם היו יודעים שלא עשו, אלא ודאי שעשו על פיו מה שצוה להם והם עצמם עדים שנתקיים מה שיעד להם, והם עדים על כל התורה כולה, כי הספק שיסתפק בדת אחת מן הדתות הוא כשהיא נמסרת מפי המיסד אותה אליהם ואינם יודעים מה טיבה אם היא אלהית אם לא, אבל כשהמון רב מעם חכם ונבון כמו שהיו יוצאי מצרים הם עדים שהם קבלו אותה וכתוב בה דברים שקרו להם ודברים שנתיעדו להם, כמו בתורתנו הקדושה שכתוב בה כל מה שאירע למקבלים עצמם מיום עלותם מארץ מצרים עד יום בואם אל ארץ נושבת, מן הנסים והנפלאות שנעשו להם ביציאת מצרים ובמדבר כמ"ש למעלה בפרקי היעודים והנסים, איך אפשר שישנה משה ויאמר מדעתו שום דבר מכל מה שעבר כי הם היו יכולים להכחישו בפניו, אלא ודאי כמו שבענין הנסים והייעודים ונתינת התורה והוא אנכי ולא יהיה לך ששמעו מפי הגבורה הם עדים נכונים ואמתיים לעצמם ולבניהם אחריהם כי לא ינחילו שקר לבניהם, כמו כן שאר המצות והדברים שנאמרו בתורה והם רוב המצות ידעו בודאי שמפי הגבורה אמרם משה רבינו, והרי כתוב בתורה בשעת נתינתה אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים וגו', ואמרו ז"ל ולא מסורת היא בידכם, כי הם עצמם אותם שיצאו ממצרים אשר מקצתם אותם שהיו פחות מעשרים שנה היו אח"כ מבאי הארץ וכולם ראו מה שנעשה למצרים הנסים והמכות, אשר הוא מן הנמנע שיעשו כי אם על יד די רוח קדישין ביה, והוא משה רבינו שעשה הכל מפי הגבורה כמו שכתוב בתורה, ולהם נמסרו הי"ג ספרים שכתב משה ונמצא כתוב בהם אתם ראיתם וגו', ואין שום אדם שיעיז פניו לומר לחברו אתה ראית דבר פלוני אם לא ראה אותה, כ"ש משה רבינו שיאמר ויכתוב בתורה בשם האל יתברך לכלל עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה והם באי הארץ שראו מה שנעשה למצרים והם לא ראו דבר, ואלו היה נאמר או נמסר זה הענין בכתב היה אפשר שיפול בו ספק אם היה כך או לא, אבל כיון שהם עצמם ראו וידעו בכל מה שנכתב בתורה מן הנסים והנפלאות מי הוא שיסתפק בהם, כי אם האפיקורוס הכופר במציאות ה' וחידוש העולם:

עוד אביא ראיה מנתינת עשרת הדברות על כל שאר התורה כולה כי כולה ניתנה מפי הגבורה כמו עשרת הדברות, שהיה דבר מפורסם ולא נפל בהם שום ספק שהיו מפי הגבורה, וזה מכמה סבות, כי כל דבר יבחן ויתאמת מצד זמנו ומצד מקומו ומצד איכותו ומצד מהותו, וכן במתן תורה היו כולן, אם מצד זמנו היותו זמן התחלת יציאת התבואות והפירות ברוב העולם אשר מהם ניזונים ומתפרנסים כל הבריות בזה העולם, אשר זה הוא רמז כי נתינת התורה היתה ג"כ למזון ופרנסת הנפשות הזוכות בעוה"ז לחיי עוה"ב, ולא ניתן המזון והפרנסה לגופות בעוה"ז כי אם כדי שיהיה בהם קיום להתעסק בתורה ובמצות לזכות לחיי העוה"ב, וכן היותו בזמן התבואות והפירות הוא רמז כי כמו שהן יוצאות אחר החרישה והזריעה כי הן סבת הצמיחה, כך היתה נתינת התורה מיועדת לישראל מקודם כמה חדשים במקום עצמו שניתנה והוא הר סיני שנא' בו למשה בהוציאך את העם הזה ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה, כי היציאה ממצרים היתה דמיון החרישה והזריעה לנתינת התורה, כי לא היו יכולים לקבל התורה בהיותם משועבדים לפרעה ולמצרים, כי כל שעבוד מלכיות הוא מעכב עשיית המצות ולמוד התורה כ"ש שעבוד גדול כזה, וכן נכלל בלשון בהוציאך את העם הזה

בהקנות

להחיות מתי ישראל בגוף ונפש כדי שיקבלו שכרם משלם מדה כנגד מדה, ולזה אמר גם כן בסוף המזמור שובה ה' וגו' שבענו בבקר חסדך ונרננה ונשמחה כל ימינו, שהוא רומז לתחיית המתים שאז יהיה לנו שכר המצות בגוף ונפש כמו שהיה ענין עשייתם:

ויצא לנו מכלל כל זה כי משה רבינו הודיע לנו בקבלת פירוש הכתוב שאומר מתהלך לרוח היום וגו' שהקב"ה השאיר משנות אדם הראשון שבעים לבניו, ומאין ידע משה זה שרמזו כאן ואמרו בפירוש במזמור המיוחס לו ימי שנותינו בהם שבעים שנה וגו', הרי בזמנו עדיין היו חיים רוב האנשים יותר ממאה שנה, כי מתי מדבר על עונש חטאתם הוא שמתו בני ששים שאל"כ אולי היו מאריכים ימים כשנות הקודמים להם, אלא שהיה הכרח שהאל יתב' אמר לו בפירוש ורמזו בתורה, כי אפי' מה שתלמיד מחדש בפני רבו נאמר לו למשה בסיני, והרי ראיה כי כל התורה מפי הגבורה ניתנה כי נקח ראיה מקצתה אל קצתה: וכן נביא ראיה לאמיתות תורה מן השמים ממה שנא' בלידת נח זה ינחמנו ואז"ל וכי נביא היה למך אלא מסורת היה לאדם כשנאמר לו ארורה האדמה בעבורך אמר עד מתי אמר לו עד שנולד אדם מהול ממעי אמו, וכיון שנולד נח אמר זה ינחמנו, ולא היה להם כלי מחרישה והוא הכין להם, והיו זורעים חטים והיתה מוציאה קוצים וכו' וכשבא נח נח, וכן נאמר על פלג כי בימיו נפלגה הארץ ושנינו בסדר עולם שבסוף ימיו נתפלגה למדנו שהיה עבר נביא שקראו פלג משעת לידתו, והרי הכופרים בתורת משה אומרים כי משה בדא מלבו מה שכתב בתורה כי על ידו נעשו הנסים לישראל ביציאת מצרים וקריעת ים סוף ונתינת התורה והמן והבאר וענני כבוד, כדי להגדיל שמו וחכמתו לעיני הדורות הבאים, ולדעתם מה לו ולצרת אחרים לכתוב או לרמוז בתורתו שאדם הראשון היה מסורת בידו ענין נח הבא אחר יצירת אדם יותר מאלף מן השנים, ומה לו לכתוב על עבר כי קרא שם בנו פלג בלידתו על מה שידע הנבואה כי בימיו נתפלג הארץ, אלא בודאי קבלה היתה לו מאביו ואביו מאביו עד אברהם אבינו שקבל מכולם, וגם יעקב שהשיג וראה את שם ועבר כפי סך השנים שנכתב עליהם והם העידו כי עבר קודם הפלגה כשנולד פלג קראוהו כן מפני שאמר שבסוף ימיו יהיה דור הפלגה וכן היה, ושם ועבר קבל מנח שקבל ממתושלח והקודמים אליו, וכן שם עצמו השיג את מתושלח וקבל ממנו כי נח נקרא כן על שם מה שנח העולם אחר שנולד, כי כן קבל מתושלח ואבותיו מאדם הראשון שאמר להם קודם לידת נח כמה מאות מן השנים שכשיהיה נולד א' מהול שאז תכלה הארץ וקללותיה, וראו שנתקיימו דבריו כשנולד נח מהול והגידו לבניהם ובניהם לדור אחר עד משה רבינו שידע בודאי בקבלת אבותיו האמיתית, שקודם לידת נח נבא עליו אדה"ר, וקודם לידת פלג נבא עליו עבר אביו כי בסוף ימיו יהיה דור הפלגה, ואלו לא ידע משה רבינו אמיתות קבלת ענינים אלו לא כתבם, כי מה שבח וגדולה יגיע לו בזה הענין אם יתקיים מה שמסרו או נבאו הראשונים או לא, אלא בודאי כל מה שכתב מפי הגבורה כתב עם שהיה לו קבלת אבותיו בכל מה שהיה קודם זמנו דרך כלל, ואם במה שהיה לפניו היה מקפיד בדברים ולא היה כותב כי אם מה שהיה אצלו אמת מפי השם, כ"ש שיקפיד על מה שאירע בזמנו ועל ידו שלא יכתוב אלא מה שנא' לו מפי הגבורה כמו שנאמר, וכיון שנבואת אדם הראשון ועבר נתקיימו והיתה אמיתית הנבואה שנבאו אותה לאנשים כמה שנים קודם, כ"ש נבואת משה המפורסמת לכל העולם כי לא נפל ולא יפול מכל דבריו ארצה כי כולם דברי אלהים חיים:

ובדומה לזה יש להביא ראיה מאשר היעודים שנתייעדו ע"י הקודמים לו ונתקיימו אח"כ, כמו ענין המבול שהיה מכריז נח ק"כ שנה קודם שישובו ואם לאו שיביא את מי המבול, וענין היות לו בנים לאברהם ושרה שנתייעדו שלשים שנה קודם במעמד בין הבתרים, וענין ירידתם מצרים ועלותן ושובם לארץ דור רביעי, כי כל אלו נתיעדו האבות קודם זמן היותם והיו אחר כך, וכך היה ידוע ומקובל למשה כי נתייעדו מאלו היעודים וכיוצא בהם קודם זמן היותם ונתקיימו אח"כ כולם, וזו ראיה כי לא כתב משה רבינו בתורה כ"א מה שהיה אמת ויציב והכל מפי הגבורה, כי ע"פ הקבלה לא היו יכולים לכוין ולידע כל הענינים כמו שהיו בלי מגרעת ותוספת, אלא שהאל יתב' אמרם לו מפיו יקרא והוא כותב על הספר בדיו, כ"ש מה שכתב שהיה על ידו שהיה מכוין לכתוב האמת ולא ישנה מדעתו בשום דבר כי הכל היה מפי הגבורה:

וכן שבע מצות שנצטוו בני נח, אלו לא ידע הוא בודאי שנצטוו עליהם מפי ה' לא היה מצוה הוא עליהם ולא היה מצרפם למצותיו, אלא ודאי שכלם נשנו לו בסיני:

עוד אביא ראיה מה שנתן יעקב אבינו ע"ה ליוסף את שכם כמו שכתוב ואני נתתי לך שכם א' על אחיך וגו' שיהיה לו חלק יתרה על אחיו, וכן ראינו בגורלות חילוק הארץ לשבטים שלא הוזכר שכם בכלל הארצות שנפלו לו בגורל אלא שניתנה לו במתנה בנחלת אביו יותר מאחיו, ונתקיים כמ"ש בסוף ספר יהושע ואת עצמות יוסף וגו' קברו בשכם בחלקת השדה וגו' ויהיו לבני יוסף לנחלה, וזה היה קיום מתנת יעקב ליוסף, ולא הוזכר זה בכלל היעודים שהזכרנו למעלה שנתקיימו לאחר מיתת משה רבינו, כי זה אינו יעוד, ויש ממנו ראיה לאמיתות התורה כי כולה

מפי

והמשמיע דברים לעם הוא מערבב ומעכב שמיעתם וכאמרם תרי קלי לא משתמעי, כל שכן קולות גדולות כאלו שאמר הכתוב ויהי קולות וברקים וגו' וקול שופר חזק מאד, ובזמן שמיעתם אנכי ולא יהיה לך אמר רואים את הקולות והם הדברות ואת הלפידים ואת קול השופר, שלא תאמר כי בשמעם את קול הדברות נחו ושקטו שאר הקולות, אלא כולם היו בבת אחת ולא ערבבו שמיעת שתי הדברות ואין זה כי אם קול הגבורה בלי שום ספק, כי אין כח ויכולת בקול טבעי להיות נשמע מבורר ומובן בין שאר הקולות גדולות וחזקות:

וכן מראות הברקים והלפידים והענן הם מעכבים ומערבבים את הדבר הנשמע בטבע, כי החושים לא יושג תכלית פעולתם כי אם בהיות כל אחד מהם עושה פעולתו בפני עצמו ולא ישתתף חוש אחר עמו, כמו שתאמר האדם כשהוא אוכל והוא רוצה לשמוע מה שמדברים לא יטעום את אשר יאכל, ואם ירצה לטעום את אשר יאכל לא יבין דבר הנשמע לו, וכן שאר החושים, לסבת היות מקורם ועיקרם במוח בחוש המשותף לכלם, כי כשהוא פונה לתת כח להשגה לחוש אחד יבצר כחו מלתת כח לחוש אחר, ובמעמד הנבחר הזה לא עכב ולא ערבב ראיית הלפידים והברקים את קול הנשמע אליהם ששמעו אותו בברור, והוא ראיה על שלא היה דבר טבעי כי אם מפי הגבורה:

וכן בהיות הקול הנשמע מושג ונשמע לכל ישראל אנשים ונשים וטף העומדים בשלש פרסאות, כלם שמעו הקול ההוא בבת אחת ובאופן אחד קול שוה לכלם לא רם וחזק לזה ונמוך ורפה לזה כקול הנשמע מרחוק, אלא לכלם בשוה כמו שאמר הכתוב וכל העם רואים את הקולות וגו', היא ראיה גדולה כי הקול היה מפי הגבורה:

ומה לנו להביא ראיות לבלתי מאמינים והרי מקבלי התורה בעצמה שהיו דור שכלו דעה העידו הם על עצמם כי כל דברי משה מפי הגבורה, שהרי אמרו לו דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות, הרי שידעו ובחנו אלהים ששמעו קולו וימלטו, ואם יאמרו הכופרים כי הם דברי משה והם לא אמרו כך, הרי כל התורה כולה ניתנה כתובה וחתומה לדור הזה אשר מהם מקבלי התורה עצמם הפחותים מבן עשרים ונמסר לכל שבט ספר אחד שלם ביום מיתת משה, והיה כתוב בהם פסוק זה שהם אמרו לו דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות, ואם דבריו הם בדויים איך יכחיש החי את החי ויכתוב להם כי הם אמרו לו דבר אתה עמנו וגו' ויודע כי יכחישו אותו בפניו ויאמרו אינו כך כי לא אנחנו ולא אבותינו שמתו במדבר אמרו דבר זה, ולפי דעת האומר כי תורה מגלה מגלה נתנה, כשנתן ליד כל יוצאי מצרים זקניהם שופטיהם ושוטריהם מגלה זו הכתוב בה ויאמרו אל משה דבר אתה עמנו וגו', היו יכולים כולם להכחישו בפניו, וגם הוא לא היה לו לב לכתוב להם שאמרו לו מה שלא אמרו, אלא על כרחם צריכים להודות הבלתי מאמינים כי כל הדור ההוא אשר לא קם כמוהו בדעת ובינה הם האמינו וידעו כי כל דברי משה רבינו מפי הגבורה היו ולא בדה שום דבר מלבו, ולמי יש לנו להאמין כי אם להמון רב אנשים חכמים ונבונים וידועים כי לא שקר נחלו אבותינו ולא טעו בראייתם ושמיעתם לשיאמר עליהם שנחלו הבל כלו' שטעו ואין בם מועיל, כמו שנאמר על הכופרים שהם בעצמם יודו לעתיד כי שקר נחלו אבותיהם או שטעו קלתם וילכו אחרי ההבל ואין בם מועיל:

ועל זה נאמר כה תאמר אל בני ישראל אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם, וכמו שאמרו ז"ל ולא מסורת היא בידכם, וזה הכתוב נכתב בתורה שניתנה בידם והם ידעו שהיה אמת שאמר להם משה בשם האל יתב' אתם ראיתם וראו, כי איך ימסור משה להם מגלה או תורה חתומה כתוב בה שאמר להם ממש מה שלא אמר לא יתכן לקל שבקלים, ומפני כי חוש הראות הוא משיג הדברים על מכונם יותר משאר החושים, אמר אתם ראיתם, ואמר ג"כ וכל העם רואים את הקולות:

ואין ראיה וטענה זו על אמיתות התורה שהיא נתונה מן השמים לדעת עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה דור שכולו דעה, היא כוללת לכל הכתובים כיוצא באלו, כמו מה שכתוב על אהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו וגו' ויחזו את האלהים וגו', כי איך יכתוב וימסור לידם שראו וחזו אם לא שהם היו יודעים באמתות שהיה כך והם עדים ברורים לכל ישראל על זה, מצורף למה שראו כל ישראל שנא' עליהם אתם ראיתם:

וכן ראו כל ישראל בעיניהם בבוא משה האהלה ירד עמוד הענן ועמד פתח האהל וגו' וראה כל העם את עמוד הענן עומד פתח האהל וקם כל העם והשתחוו איש פתח אהלו, ונכתבה מגלה זו וניתנה לכל ישראל הנאמר עליהם שהם ראו וקמו והשתחוו, וידעו כולם כי האמת היה כך, ואם התורה חתומה ניתנה בסוף הארבעים הרי היו ביניהם אותם שהיו פחותים מבן עשרים שנמלאו בכל הדברים האלו וידעו כי כולם אמתיים:

וכן כולם היו עדים על משה רבינו שעלה להר פעמים ושלש ועמד בכל פעם מ' יום ומ' לילה לחם לא אכל ומים לא שתה, שהרי כתוב ויעל משה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל וגו', וכתיב ויעל משה אל הר האלהים ואל הזקנים אמר שבו לנו בזה וגו', ראו לאי זה מקום אנו הולכים למקום שרפים וחיות ואופנים ומלאכים בקשו עלינו רחמים וכו', וכמו שאמרו במדרש שנראה שידעו כולם בבירור שהיה עם ה' כל המ' יום ולילה ושלא אכל ושתה, כי לא היה מן במקום שהניחו אותו ולא מים וכל המ' יום היו

בהקנות להם דעות אמיתיות ביציאת מצרים ע"י הנסים והנפלאות שנעשו אז, כי הן היו סבת קבלתם התורה, כי עם הדעות הנפסדות שהיו להם במצרים לא היה להם הכנה כלל לקבל את התורה, וזה נרמז באמרו בהוציאך וגו' ולא אמר בצאתם ממצרים, לומר כי על יד מה שתוציא אותם על ידי נסים ונפלאות ומכות גדולות על המצרים יהיה סבה שתעבדון את האלהים על ההר הזה, והרי היציאה עצמה דמיון החרישה והיותה ע"י אותות ומופתים ומכות הוא דמיון הזריעה, והיא דעות אמיתיות שקנו לשיצמחו מהם מצות התורה ולימודה, ולא תאמר כי גם זה מחכמת משה, שהרי ייעד הדברים לישראל קודם בואם שאמר להם מה שאמר לו האל ית' בהוציאך את העם הזה ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה, שבו נתייעד ונתקיים היעוד בו ואמר בזמן נתינתה ביום הזה באו מדבר סיני:

ואם מצד מקומו שניתנה במדבר שהוא הפקר לכל ואין לו סוף כמו שאמרו חז"ל, והכוונה היא כי היתה נתינתה במקום הפקר שאין לשום אדם יכולת ושלטנות בו, כי אם היה במקום בנוי ומיושב היה איפשר שיפול ספק בלב שום אדם לומר כי בהכנת המקום מכמה זמן על ידי מלאכות ותחבולות בני אדם נראה הענין המופלא ההוא והוא שמיעת הקול בעשרת הדברות, אבל בהיות הענין במקום שמם והפקר שלא היה בו יישוב לא יפול בו שום ספק, כי הוא ידוע כי אין לאדם שלטנות שם, ומאת האל ית' שהוא ברא המדבר וכל העולם והיה ענין המופלא ההוא, והוא רמז גם כן שלא ישתדל האדם בזה העולם בדברים הגשמיים והקניינים כי אם שיסתפק במעט לקיום הגוף, ויפקיר עצמו לזה, וכן כמו שהמדבר אין לו סוף כן מה שהיה ונראה בו אין בו סוף ותכלית, כי מה שהוא נעשה על ידי חכמת בני האדם יש לו קץ ותכלה, ורבוי הנסים ופרסום ענין נתינת התורה לא היה סוף וגבול לה, והוא ידוע כי מאת ה' שאין לו סוף וגבול היתה זאת, וכן מתן שכרה בעוה"ב אין לו סוף כמו שאין סוף בנתינה: **ואם** מצד איכות נתינתה הוא מתחלק לכמה חלקים, מהם ענין שמיעת הקול ששים רבוא בני אדם מבן עשרים שנה ומעלה לבד הפחותים מבן עשרים והנשים והטף אשר כולם הושוו בשמיעה זו, ולא נפל שום הפרש ביניהם לומר זה כך שמעתי וראיתי וזה יאמר כך שמעתי וראיתי, אלא כולם הושוו בשמיעה וראייה, וכמו שאמר הכתוב וכל העם רואים את הקולות וגו', כי כולם יחד שמעו וראו את הקולות וכו' ולא נפל ביניהם שום חילוף, וזה דבר בלתי איפשרי בעניני העוה"ז, כי אם אדם חכם ידבר בפני כלל קהל גדול ענין אחד אי איפשר אלא שיפול בין השומעים איזה הפרש וחילוק, שיאמר זה כך שמעתי וזה יאמר לא כי כך שמעתי, או לא הבינותי הדברים ששמעתי, ואחר יאמר שלא שמע בכל הענין ההוא כי לא נתן לב לשמוע שלא היתה מחשבתו פנויה אז לדבר ההוא, אבל במתן התורה לא היה כך כי כולם נתנו לב והיתה מחשבתם פנויה לשמוע ושמעו כל מה שנאמר במעמד הנבחר והקדוש ההוא, כולם כאחד בלי שום תוספת ומגרעת זה מזה, ובלי שום שינוי האנשים והנשים והטף, וכמו שאמר הכתוב כי כל העדה כולם קדושים וגו' כלם שמעו בסיני אנכי ולא יהיה לך, הרי ברור שכולם יחד שמעו שתי הדברות אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך וגו', לא יהיה לך אלהים אחרים וגו', כל המלות שבהם אות באות תיבה בתיבה שמעו ונשאר חקוק בשכל כל אחד מהם כאלו קרא אותו מאה פעמים לא נשכח מכל אחד ואחד מהם אפי' אות אחד מהם ששמעו מפי הגבורה, וזה דבר פלא כי אפי' האדם החכם הנותן לב לשמוע דבר מה ישיג בחכמתו ובכח המקבל שבשכלו לדעת כוונת הענין, אבל לא שיחזור לומר הענין ההוא במלות ואותיות שאמרם המדבר ההוא, והקהל הגדול והקדוש הזה אנשים ונשים וטף ידעו ונשאר חקוק בשכל כל אחד מהם אנכי ולא יהיה לך, שהם כמו ס' רבוא תיבות מחוברות מכמה מאות מהאותיות, וכולם שמעו וידעו אותם בלי שום תוספת ומגרעת כנזכר, וזה דבר אי איפשר בכח שכל כי אם על צד הפלא הגדול, וזה יהיה ענין יציאת הנשמות שנרמז בפסוק נפשי יצאה בדברו, כי נדבקה נפשותם באל יתברך המשפיע ומדבר להם מבלתי היות להם שום הכנה עד שנחקקו בנפשותם שתי הדברות וידעום כאלו נולדו אז בידיעתם, וכאלה למדום מאה פעמים, והוא ראיה על כי לא נשמע הקול ההוא כי אם מפי הגבורה כי הוא הנותן לשכוי בינה, ובשמיעת שתי הדברות הושוו כולם ביחד ושמעו אותם כמו ששמע משה רבינו לא פחות ולא יותר בענין השמיעה, וזה נרמז לו כשאמר לו האל ית' בהוציאך את העם הזה ממצרים תעבדון וגו', היה ראוי לומר יעבדון את האלהים, אלא שרמז לו כי בענין הדברות יהיו כולם שוים בעבודת האלהים, בהכין לו נפשותם והיותם לו כמו קרבן שנתקבל לפניו ית"ב, ומשם זכו להשגה ההיא ששמעו כל הדברות בדבור אחד מה שא"א לב"ו לומר כן, כמו שאחז"ל, וחזר ופרטן אנכי ולא יהיה לך וגו', וכן אמר להם משה במשנה תורה פנים בפנים דבר ה' עמכם בהר מתוך האש:

וכן מענין איכות נתינתה, הוא הקולות וברקים וענן ולפידים וערפל וקול השופר, יש ראיה ומופת למכחישי התורה שיוכרחו להודות שהיא מן השמים, בהיות הקול הנשמע בדבור אנכי ולא יהיה לך מבורר ומובן לכולם ולא יערבבם ולא יעכב שמיעתם שאר הקולות והברקים והרעמים שעם הברקים וקול השופר והלפידים, כי אפי' דיבור הקל שמדברים בני אדם בפני המדבר

והמשמיע

לא תשא את שמי, וכן שמעו כל ישראל שתי דברות אלו מפי הגבורה כמו ששמעם משה רע"ה, ואם כן הרי זה כמו ששמעו כל רמ"ח מצות עשה ושס"ה מצות לא תעשה מפי הגבורה, כיון ששניהם כוללים כל מצות עשה ומצות לא תעשה כמו שכתבנו, ונסמכו ב' דברות אלו מצות האלהות והרחקת הע"ז, כי גם שיאמין האדם באלהותו לא ישתף עמו דבר אחר בלתי לה' לבדו, וכמו כן יעשה בפועל כל מה שהוא רצונו יתב' והוא רמ"ח מצות עשה ולא יספיק זה אלא שיזהר מעשות שום דבר נגד רצונו שהוא שס"ה אזהרות, ומפני שהן מכוונות לעבודות הזרות ונרצות אליהן, וכאלו תאמר כי מצות עשה הן מדותיו יתב' ודרכיו, ומצות לא תעשה הן מדות ודרכי עבודות הזרות, ולכן נצטוינו בעשיית המצות והוזהרנו מעשיית העבירות, והרי שתרי"ג מצות נכללות בשתי דברות אלו אנכי ולא יהיה לך, ולכן שמענום מפי הגבורה ביחד וקדמו לכל שאר הדברות, והם הוראה כי המצוה עליהם הוא האל יתב' כי לו נתכנו עלילות, והם מעשה המצות והאזהרות, ואין לו פה לחולק על התורה לומר כי משה בדא מלבו כל זה, או הראה לפניהם ואחז עיניהם וישמעו או יראו מה שלא היה לו מציאות בפועל, אף זה לא יקרה בהמון פתאים כל שכן בהמון עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה, בהיותם רואים כלם כל המופתים שנעשו להם ביציאת מצרים, כי אפילו החולקים על משה הודו שלא היו אותם המופתים בהשגת חכמת אדם כי אם אצבע אלהים, ולכן אמר כאן אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים וגו', ולא אמר אשר בראתי העולם, כי יציאת מארץ מצרים היא ראיה למעמד הקדוש הזה, וכמו שאני הוא שהוצאתי אותך כן אני הוא המדבר אליכם, ועל כן הוצאתיך שתקבל מלכותי ומצותי, וכמו שאמר הכתוב בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה:

וכן כל שאר הדברות הם גדולים וחמורים יותר מכל שאר מצות התורה, ולכן נאמר במעמד הקדוש הזה משה ידבר והאלהים יעננו בקול, מפני כל ישראל שראו קולו של משה כולם שהיה הקב"ה מסייעו בקולו, ובנעימה שהיה משה שומע בה היה משמיעאת ישראל כמו שדרשו במכילתא, מה שלא היה כן בשאר מצות התורה, וזהו לסבת חומר וגודל דברות אלו כי לא תשא נודעה כל העולם כולו כשיצא מפיו ית', והרי הנשבע לשוא כאלו מכחיש מציאותו ית' והוא דבור ראשון שנשמע מפיו, שמי שנשבע בה' שיעשה כך או לא יעשה, הכוונה היא כי כמו שמציאותו ית' אמתי כך הדבר ההוא שנשבע עליו הוא אמתי, ואם הוא עובר על זה הרי הוא כאלו מכחיש מציאותו ח"ו ולכן נודעה כל העולם כי כל העולם מודים במציאותו יתב', ונצטוו בשבע מצות וראשיתם הוא מציאותו ית' ושלא יעבדו ע"ז, והנשבע לשוא הוא כמכחיש מציאותו ח"ו, והרי כל העולם שברא אין לו קיום בלתו ומזדעזע ועומד ליחרב, ואם כן כל העולם מודים בזה שהוא בכלל מציאותו יתברך, ולכך כשגלגל הקב"ה על האומות לתובעם שיקבלו התורה ולא קבלוה אמרו מה כתוב בה וכו', ובמציאותו יתב' לא היה שום אומה בהם שהכחישו בו, כי גם שברציחה וניאוף וגזל הוזהרו ג"כ שהן בכלל שבע מצות בני נח, אחר כך חזרו בהן והחזיקו בירושת אבותם, בני עשו ועל חרבך תחיה, בני עמון ותהרין שתי בנות לוט מאביהן, בני ישמעאל והוא יהיה פרא אדם, אבל ממציאותו יתב' לא חזרו מירושת אבותם, ועל זה נזדעזע כל העולם כולו כמו שכתבתי:

ובן מצות השבת היא מורה על מציאותו יתברך ושברא העולם בששת ימים וביום השביעי שבת, ועל כן נכלל בעשרת הדברות, וכן כבוד אב ואם שהקישן לכבודו וג' שותפין באדם הקב"ה ואביו ואמו וכו', ואמרו חכמים בשעה שאמר הקב"ה אנכי ה' אלהיך וגו', ולא יהיה לך וגו', אמרו האומות לכבוד עצמו הוא דורש, כיון שאמר כבד את אביך הודו וכו', נראה שאפילו האומות הודו בעשרת הדברות, ולמי נאמין כי אם לחכמינו ז"ל שירשו האמת והורישוהו לבניהם ותלמידיהם, ושאר הדברות לא תרצח לא תנאף לא תגנוב לא תענה לא תחמוד הם ייסוד וקיום כל העולם כולו, והן כנגד ה' דברות ראשונות כמו שדרשו במכילתא, ולכך נאמרו במעמד הקדוש ההוא, מה שלא היה כן בשאר מצות התורה, וא"כ הוא מתבאר גם כן משאר עשרת הדברות ששמעו מפי משה רבינו אמתות כל התורה כולה מצד מעלתם וגודלם על שאר המצות ושקיום העולם תלוי בהם, וכמו ששתי הדברות שמענום מפי הגבורה כן שאר הדברות ידעו כולם שהיו מפי הגבורה, שהרי ראו שאם היה יכולת בהם היו שומעים את כולם מפי הגבורה, והם מעצמם אמרו לאחר השתי דברות דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות, ושמעו קולו של משה שהיה מסייעו האל ית' בקול שהיה שומע היה משמיע, והם הרגישו כי הקול ששמעו בשתי הדברות הראשונות מפי הגבורה היה מסייע למשה והרי הוא כאלו שמעו כל עשרת הדברות מפי הגבורה, ויהיו כולם להם ראיה לכל שאר התורה כולה שנצטוו מפי משה רבינו שהיתה מפי הגבורה:

עוד אני מביא ראיה לאמיתות תורה מן השמים ממיתת משה רבינו ע"ה שנאמר בפרשת פנחס עלה אל הר העברים הזה וראה וגו' ונאספת אל עמיך וגו', ואחר כך בפר' מטות נאמר לו נקם נקמת בני ישראל מאת המדינים אחר תאסף אל עמיך, וכתב בסוף התורה ויעל משה מערבות מואב אל הר נבו ראש הפסגה וגו', ויראהו ה' את כל הארץ וגו', וימת שם משה וגו', ויקבר אותו וגו', ולא ידע איש את קבורתו וגו', כי

אין

היו כולם סביב ההר ולא ראו אותו, ונכתב כל זה בתורה ונמסר לידם שהם יודעים כי הכל אמת:

וכן בהקמת המשכן ראו כלם כי כסה הענן את אהל מועד וכבוד ה' מלא את המשכן ובהעלות הענן מעל המשכן יסעו וגו' כי ענן ה' על המשכן יומם ואש תהיה לילה בו וגו', כל זה נכתב ונמסר לידם וידעו וראו שהכל היה אמת:

וכן מה שנאמר להם ביום השמיני למלואים קחו שעיר עזים וגו' כי היום ה' נראה אליכם, ויאמר משה זה הדבר אשר צוה ה' תעשו וירא אליכם כבוד ה' וגו', וכתיב ויבא משה ואהרן אל אהל מועד ויצאו ויברכו את העם וירא כבוד ה' אל כל העם, כל זה נאמר להם קודם ונתקיים לעיניהם והם עדים בדבר כיון שנכתב ונמסר לידיהם, כי אם הם היו יודעים שלא היה אמת לא היה מוסרו לידם, וכמו שאמרנו:

וכן כולם ראו שבערה בם אש ה' במתאוננים ויצעקו אל משה ויתפלל משה אל ה' ותשקע האש, ובאספסוף שהתאוו תאוה וגו' מי יאכילנו בשר זכרנו את הדגה וגו', נאמר ואל העם תאמר התקדשו למחר וגו', לא יום א' תאכלון וגו' עד אשר יצא מאפכם וגו' הבשר עודנו בין שניהם וגו', ובמרגלים כתוב אמר אליהם חי אני נאם ה' אם לא כאשר דברתם וגו' במדבר הזה יפלו פגריכם וגו' אם אתם תבואו אל הארץ וגו' ובניכם יהיו רועים במדבר ארבעים שנה וגו', וכתיב בקיום ענין זה ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות מקרב העם וידבר ה' אלי לאמר אתה עובר היום וגו', ובמחלקת קרח נאמר דבר אל העדה לאמר העלו מסביב למשכן קרח וגו', סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים וגו', ויעלו מעל משכן קרח וגו' בזאת תדעון וגו', ויהי ככלותו לדבר וגו' ותפתח הארץ את פיה וגו', ואש יצאה מאת ה' וגו', וילנו כל עדת בני ישראל וגו', הרמו מתוך העדה הזאת וגו', קח המחתה וגו', והמגפה נעצרה וגו', וידבר משה אל בני ישראל ויתנו אליו כל נשיאיהם מטה וגו', וינח משה את המטות וגו', והנה פרח מטה אהרן לבית לוי ויוצא פרח וגו', ובמי מריבה כתוב וירב העם עם משה וגו', קח את המטה וגו', וירם משה את ידו ויך וגו', ויצאו מים רבים וגו', ואחר מיתת אהרן כתוב וידבר העם באלהים ובמשה וגו', ונפשנו קצה בלחם הקלוקל, וישלח ה' בעם וגו', ויבא העם ויאמרו חטאנו וגו', התפלל ויתפלל וגו', עשה לך שרף וגו', ויעש משה וגו', והביט אל נחש הנחשת וחי, הרי שכולם ידעו וראו מה שאירע להם במתאוננים אחר התראה, וכן כולם שמעו מה שנתייעד עליהם רעה בענין המרגלים שימותו כולם במדבר מבן עשרים ומעלה, והיה הולך ומתקיים היעוד ההוא כל הארבעים שנה שהיו במדבר, כמו המן והבאר וענני כבוד שהתמידו לעיניהם מ' שנה, וכן במחלקת קרח ראו כל מה שחלקו קרח ועדתו על משה רבינו ושעל דבר מחלוקתם נבלעו ונשרפו בשעה אחת להיותם נותנים דופי בקבלת דברי משה רבינו, ונכתב כל זה וניתן בידם, והוא הוראה שהיה בטוח משה רבינו שהם היו יודעים שהכל היה אמת, וכן ענין מטה אהרן וענין נחש הנחשת ידעו וראו ישראל בעיניהם כל הענין כמו שכתוב כיון שנמסר לידיהם, וכן כל שאר הנסים והדברים שנכתבו בתורה שהיו לפניהם היו אמתיים כיון שנכתבו כל אותם הדברים וניתנו לידיהם כמו שכתבתי כמה פעמים, הוא ראיה שהיו הדברים כך בפועל כמו שהם כתובות בתורה:

וכל זה הוא ראיה גדולה גם כן לכל מצות הכתובות בתורה שהן אמתיות מפי הגבורה, כמו שכתוב בכלם וידבר ה' אל משה, ויאמר ה' אל משה וגו', כיון שהם ראו וידעו מעמד הקדוש והוא נתינת עשרת הדברות בהר סיני וראו גם כן כל שאר הדברים שכתבנו, שראו ונודעו להם בבירור, הם ראיה על כל דבור ודבור ועל כל אמירה ואמירה שכתובה בתורה שכולם מפי הגבורה כמו שהארכתי:

ועוד כי עשרת הדברות הם כוללים כל התורה כולה בגודל וחומר ענינה, במה שבין אדם למקום, בהאמנת האלהות והרחקת כל מיני ע"א, ובמה שבין אדם לחבירו בדברים שיש בהם מיתה, ומי שהזהיר בהם הזהיר בכל שאר המצות הכתובות בתורה, כי כל המצות כלולות בעשרת הדברות, וכן נרמזו במספר אותיות שבעשרת הדברות: ואם כן נתבאר אמתות כל התורה מאמיתות עשרת הדברות באיכות נתינתם בקולות וברקים ושאר הדברים הכתובים למעלה:

ואחר שנתבאר אמתות כל תורתנו התמימה מנתינת עשרת הדברות, מצד זמן נתינתם ומקום נתינתם ואיכות נתינתם, נבאר עתה אמיתות כל התורה מצד מהות עשרת הדברות, שהם יסוד ועיקר לכל התורה כולה, בפרט שתי הדברות הראשונים, שהם האמנת האלהות והרחקת ע"א, הם יסוד הכל, כי בהאמנת אלהותו שהוא הבורא והמשגיח, נרחיק כל שאר הדברים ונעשה ונשמע מה שנצטוינו ממנו, ובשתי הדברות האלו נכללו כל רמ"ח מצות עשה ושס"ה מצות לא תעשה, כי כל מצות עשה הם דברים טובים ונכוחים לפני השם ורצויים ואהובים לפניו יתב', והם דרך השם ית', וכולם נכללים בדבור אנכי, וכל מצות לא תעשה שהוזהרנו מעשייתם הם מרוחקות מלפניו ית' וית' וקרובות למיני עבודות הזרות והפסילים וכולם נכללות בדבור לא יהיה לך, ועל זה נאמרו שתי דברות אלו מפי האל ית' כלשונם וככתבם אנכי ה' אלהיך וגו', לא יהיה לך אלהים אחרים על פני, כי פיו הוא המדבר אליהם לנכח, לא כשאר הדברות המדברים בדרך נסתר לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא, ולא נאמר

לא

ויספדו לו וגו', כי אפי' בתורה שהיא כולה שמותיו של הקב"ה מבי"ת בראשית עד למ"ד לעיני כל ישראל אמרו חז"ל כי ח' פסוקים מן וימת שם משה עבד ה' וגו' כתבם יהושע בן נון, כי איך יכתוב משה וימת שם משה ועדין לא מת, ואם כן כ"ש בשמואל שאם הוא כתב ספרו איך כתב עליו ב' פעמים שמת ועדין לא מת, ואף על פי שאמרו בגמ' על זה דאסקיה וכו', איך כתב כל מה שקרה אחר מיתתו ממיתת שאול ומלכות דוד ומלחמותיו וכל מה שקרה לו עד סוף מ' שנה שמלך אחר מיתת שמואל, כי אפי' משה רבינו לא כתב מה שקרה אחריו כי אם בדרך נבואה, כמו מה שכתב כי תוליד בנים וגו' ואמר כי ידעתי אחרי מותי כי השחת וגו', ודוחק הוא לומר כי מה שאמרו דאסקיה ר"ל עד סוף הספר, כי ממיתת שמואל עד סוף הספר הוא רוב ספר שמואל. וכן ירמיה שכתב ספרו וספר מלכים וקינות וכמו שהתחיל בספרו דברי ירמיהו וגו', ויהי דבר ה' אלי לאמר וגו', מדבר בעד עצמו הכותב ומחבר הספר איך כתב אחר כך הדבר אשר היה אל ירמיהו וגו' לאמר וגו' כמה פעמים, וחזר ואמר ויאמר ה' אלי, ויהי דבר ה' אלי וגו', וחזר ואמר ויהי דבר ה' אל ירמיהו כאלו אחר מדבר בעדו, וכל הספר פעם כאלו הוא המדבר ופעם כאלו אחר מדבר בעדו:

וכן בספר ישעיהו שאמר כי חזקיהו וסיעתו כתבו אותו ומשלי ושיר וקהלת ואם כן איך כתוב בכמה מקומות ויאמר ה' אלי וגו' כאלו הוא הכותב אותו:

וכן בספר יחזקאל שאמרו שאנשי כנסת הגדולה כתבו אותו תרי עשר ודניאל ומגלת אסתר, ולמה לא יאמרו כי הוא עצמו כתב ספרו כיון שכתוב בו כמה פעמים ויהי דבר ה' אלי לאמר וגו': ועל כל זה נקדים, כי הוא ידוע כי תורתנו התמימה אין תכליתה ועיקרה לזה העולם בלבד בעניני המצות והאזהרות, אלא יש בה עיקר ויסוד גם כן בסתרים ובסודות הנרמזים בה בכל מיני החכמות התלויות בעולם העליון והאמצעי, וכן היותה כולה שמותיו של הקב"ה, ועל זה אחז"ל כי קדמה לעולם ב' אלפים שנה, ירצה לפי הכוונה במקום זה כי לא לבד ניתנה לעניני העולם הזה התחתון אלא יש בה קדימה ועיקר יותר מן העולם הזה באלפים שנה, כי כל עולם הוא אלף שנה שהם יומו של הקב"ה והם חיי האדם אם היה זוכה, והרי הם אלפים קודם כנגד עולם האמצעי והעליון, אשר יש בה רמז בסודות עניניהם ולא לבד לעניני העולם הזה ניתנה כמו שנזכר:

ואם כן אם היתה מסודרת התורה כמדבר האל יתברך בעדו בראשית בראתי וכו' ואמרתי יהי אור וכו', היה נראה כמיחד עצמו בה ומדבר לבני אדם לבד במה שתלוי בעניני העולם הזה כפשוטה של תורה שהיא מדברת במה שקרה קודם נתינתה למשה רבינו מעת בריאת העולם ובמה שנלטוו מן המצות והאזהרות, וכשנכתבה כך בסתם מבלי שיהיה מיחד עצמו ית' כאלו אינו הוא המדבר היא כוללת לכל העולמות, כי גם שפשוטה אינו מורה אלא על עניני העולם, הנה כנזכר הרמז והסודות שבה הם רומזים לענינים העליונים, וכן כפי חילוק וחיבור כל אותיות התורה במלות אחרות, המורות על הענינים הנסתרים והנפלאים וגבוהים משכל בני אדם הנתון בחומר העכור, ואם היתה מסודרת כאלו משה מדבר בה כל שכן שהיה נראה שכולה היתה מיוחדת לעניני המצות והאזהרות במה שתלוי בעניני העולם הזה לבד ולא היה נראה שיהיה בתורה שום רמז לעניני העולם העליון:

עוד נוכל לומר כי מכאן נלמוד גם כן ענותנותו של הקב"ה, כי לא רצה להיות הוא המדבר ואומר בפירוש בראשית בראתי ואמרתי וצויתי שיהיה כך, אלא כאלו אחר הוא המדבר עליו ואומר ומודיע כי הוא ית' ברא את השמים ואת הארץ וכו' וכאלו כל מה שכלול בתורה והם כל נבראים שבכל העולמות הם מעידים ואומרים הלא אב אחד בראנו אל אחד לכלנו, וכן לא נאמרה בשם משה רבינו, כי איך יעיד ויאמר משה רבינו בראשית ברא אלהים וכל מה שכתוב בתורה מבריאת העולם עד לידתו ועדיין הוא לא היה בעולם, אין זה כ"א שהאל ית' היה אומר לו כתוב בראשית ברא אלהים וגו' והיה כותב כך כל התורה כולה מפיו של הקב"ה כפי מה שהיתה סדורה לפניו אלפים שנה קודם בריאת העולם:

ומפני כי אנחנו יודעים ומעידים כי תורה זו ניתנה למשה מסיני, נכתבה בלשון זה כאלו אחר הוא המספר הדברים שהיו, שאמר וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר אנכי וגו', ואמר ויאמר ה' אל משה כה תאמר אל בני ישראל אתם ראיתם כי מן השמים וגו', ומפני שכל מי שאומר שום דבר שנאמר לו לפעמים אומר הדברים ממש שנאמרו לו בלשון שנאמרו לו ולפעמים אומר כוונת הדברים ואינו חושש לשינוי הלשון, לזה אמר כאן בנתינת התורה כה תאמר אל בני ישראל, ואמרו חז"ל כה תאמר בלשון שאני אומר, כה תאמר אל בני ישראל בלשון הקדש, ומצאנו מאמרי התורה למשה רבינו בכמה פנים, לפעמים אמר לו האל ית' הדברים שיאמר להם לישראל לנכח כאלו הוא ית' המדבר אליהם, כמו שאמר כה תאמר וגו' אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם לא תעשון אתי וגו', ואלה המשפטים אשר תשים, כי אם צעק יצעק אלי שמע אשמע, לא אמר משה רבינו בשם האל ית'

כי

אין מקום לבלתי מאמינים לומר שידע יום מותו וייעד עליו משה האל ית', כי יותר כבוד היה לו במותו אם היה מייעד אותם מחכמתו מפי עצמו ולא מפי הגבורה, וכיון שכתב בתורה שהאל ית' אמר לו עלה וגו' והאספת וגו', נראה בודאי שכך היה שהאל יתב' הודיע לו, ובהיותו בטוח בכל דברי האל ית' שהיו נכונות ואמתיות כתב מפי השם מה שנאמר לו בענין זה כמו כל מה שנכתב בתורה מפי האל יתב', והרי שכתב ומסר לישראל תורה חתומה שכתוב בה כל ענין יעוד מיתתו ועלותו להר למות, ושמת שם, ושקברו האל ית' ויתב', ושלא נודע קבורתו עד היום הזה, ואם לא שכתב כל זה מפי הגבורה אלא מחכמתו היה ראוי שיירא שמא לא ימות באותו היום שעלה להר, כי ביד האל ית' נפש כל חי ורוח כל בשר איש ואין ביד שום בן אדם למות אם לא הגיע עתו, ואיך היה עולה להר למות מיד ושמא לא ימות באותו יום שיהיה בחפזו במיתתו כוזב בפני כל האדם שיעלו להר וימצאו אותו חי, או הוא יוכרח לרדת אם לא ימות, וגם שיהיה נחבא אל המערות ואל החוחים ימצאוהו, וכן מאין היה שלא ידע איש את קבורתו אולי ידעו וימצאו אותו גם שיעשה לו מקום מוכן במסתרים והם לא יראוהו ימצאו אותו בחיפוש טוב, ואם היה ענין זה מלבו ומחכמתו לדעת הבלתי מאמינים, היה ראוי לו לחוש לכל זה, וכיון שלא חשש וכתב כל זה ומסר ביד ישראל נראה שהיה מפי הגבורה, שכמו שהיה בטוח בכל דבריו מפי השם שלא נפל א' מהם ארצה, כמו כן בטח בזה וידע שיתקיים הכל גם אחר מיתתו, וכל מה שכתב מפי הגבור' כתב ואפי' שמנה פסוקים אחרונים הקב"ה אומר לו כתוב וימת שם משה והוא כותב בדמע וכו', כמו שדרשו, וזו ראיה מפורשת ומבוררת לחולקים ומספקים על התורה אם היא מן השמים או לא, בהצטרף לה עדות הנכון ויציב מפי כל ישראל כי ביום מיתתו מסר תורה חתומה לכל שבט ושבט וכתוב בה כל זה ולא היה א' בכל ישראל שיספק בזה ויעלה אל הר העברים ויבקש אותו בהרים ובגאיות, כמו שעשו לאליהו ז"ל, אלא שכולם האמינו אמונה שלימה כי כל דבריו היה מפי הגבורה ואף מה שקרה לו במיתתו, ומכאן תשובה לאפיקורסים האומרים אין תורה מן השמים :

פרק שנים ושלשים

ואחר שנתבאר אמתות התורה מן הנסים הכתובים בה והייעודים ושאר הדברים שכתבנו, ראוי עתה שנבאר ענין כללות התורה שהיא כולה מפי הגבורה מבראשית עד לעיני כל ישראל, למה לא סודרה כולה כאלו הוא יתברך המחבר והמסדר אותה, שיתחיל בראשית בראתי בשמי אלהים את השמים וכו', ואמרתי בשמי אלהים יהי אור וכו', וקראתי את הרקיע שמים והבדלתי בין האור וכו', וכן כל התורה כולה שמזכיר שהוא יתב' אמר ועשה ודבר היה ראוי שידובר בה כמדבר האל ית' מפי עצמו, שיאמר דברתי אל משה או אמרתי אל משה שידבר או יאמר אל בני ישראל כך וכך ולא יהיה כמסתיר פניו ממנו, וגם עתה שמדבר בדרך נסתר להש"י אם משה הוא המדבר והאומר מפי השם, שאמר לו שיכתוב בראשית ברא אלהים והוא המספר הדברים מפי האל יתב' ומגיד לנו כל מה שאמר לו האל יתב', היה צריך לדבר ולומר בכל מה שמדבר והאומר לישראל בשם השי"ת וידבר ה' לי לאמר דבר אל ב"י, או ויאמר לי ה' וגו', וכן איך כתב ענין תולדתו ומה שקרה לו בלשון נסתר והיה לו לכתוב וילך איש מבית לוי וגו' ותהר האשה ותלד אותי וגו' ולא יכלה עוד הצפיני וגו' ותתצב אחותי וגו' וגדלתי ויצאתי אל אחי וגו', ואם כן אין התורה מסודרת לא בשם האל יתב' ולא בשם משה רבינו, ואפי' משנה תורה המיוחס למשה רבינו שאמר לו האל יתברך כל אותם הדברים מפיו שיכתבם כאלו הוא המדבר והמספר, הנה בתחלתו אלה הדברים עד ה' אלהינו וגו' הוא כאלו אחר מדבר בעד משה רבינו שאומר אלה הדברים אשר דבר משה ולא אמר אלה הדברים אשר דברתי לכל ישראל וגו', וכן אחר כך בפ' ואתחנן כתב אז יבדיל משה וזאת התורה אשר שם משה וגו', ולא כתב אז הבדלתי וזאת התורה אשר שמתי, וכן בפרשיות האחרונות ויקרא משה לכל ישראל, ויצו משה, וידבר משה והכהנים עד סוף תורה שמזכיר משה אם הוא המדבר, ומספר הדברים לא היה לו להזכיר את שמו לומר קראתי וצויתי ודברתי והלכתי, וזאת הברכה אשר ברכתי וגו':

וכן יקרה ספק זה בקצת ספרי הנביאים הכתובים ממה שאמרו חז"ל יהושע כתב ספרו וח' פסוקים, כי די שכתוב בתחלתו ויהי אחרי מות משה עבד ה' ויאמר ה' אל יהושע בן נון משרת משה לאמר וגו', להודיע כי יהושע הוא הכותב ומדבר בכל הספר ואחר כך ידבר בעדו והשכמתי בבקר ושלחתי שנים אנשים מרגלים וגו' וכן כל הספר, ואפי' בתחלתו היה יכול לומר ויהי אחרי מות משה עבד ה' ויאמר ה' אלי אני יהושע בן נון משרת משה לאמר וגו', או יאמר דברי יהושע בן נון וגו' כמו מאמר דברי ירמיהו בן חלקיהו וגו' ויכתוב כל הספר כמדבר בעד עצמו כיון שהוא חברו: וכן בספר שמואל שהוא כתב ספרו וספר שופטים ורות איך לא כתב ספרו כמדבר בעד עצמו, אלא נכתב כאלו אחר המדבר עליו ומספר מה שאמר לו האל ית' ומה שקרה לו בכל הדברים, ואם הוא כתב ספרו איך כתב מיתתו וימת שמואל ויקבצו כל ישראל וגו', ואח"כ וכתב ושמואל מת

ויספדו

ולא הוזכר בתורה שהאל יתברך דבר לו, וכל המצות שבמשנה תורה שלא הוזהרו קודם, נאמר לו באותם ארבעים יום הראשונים שעמד בהר, וכמו שכתב פרשת ואתחנן אחר עשרת הדברות שאמר לו האל יתברך לך אמור להם שובו לכם לאהליכם וגו' ואתה פה עמוד עמדי וגו', ואדברה אליך את המצות והחקים והמשפטים וגו', וזאת המצוה והחקים והמשפטים אשר צוה ה' וגו', שהוא רומז לכל המצות שיזכור עד סוף התורה, שנאמר לו כולם בסיני כשעלה להר אחר מתן תורה ששבו הם לאהליהם, וגם כי לא הוזכר שדבר לו אז אלא מה שיש בפרשת תרומה ותצוה עד ויתן אל משה, כיון שאמר ככלותו לדבר אתו בהר סיני נראה שדבר לו יותר ממה שנזכר בפירוש, והם המצות שדבר משה ולא הוזכר שהאל ית' אמרן לו כי אם בזה הרמז המועט, ומפני שנכשלו במעשה העגל בהיותו הוא בהר לא הוזכר בתורה שנאמרו לו אלא המצות שהיו צורך שעה, וכן מעשה המשכן וכליו ושביתת שבת בעשייתן, וכן הוא לא אמר להם בירידתו מן ההר ביום כפורים אלא מעשה המשכן ושביתת שבת בעשייתו, כמו שכתוב ויקהל משה וגו' אלה הדברים וגו', כי מה שנאמר בסוף פרשת כי תשא היה כשחזר ועלה להר כמו שכתוב ויעל אל הר סיני כאשר צוה ה' אותו ויקח בידו ב' לוחות אבנים וירד ה' בענן וגו', ושאר המצות שנאמרו לו באותם הארבעים יום הראשונים לא זכו אז שיאמרו להם והיה אפשר לומר שאפילו אחר מעשה המשכן לא אמרן לישראל עד שנת הארבעים כמו שהן כתובות במשנה תורה, אלא שקשה להאמין שדור המדבר שהיו דור שכולו דעה ואהרן בראשם שמתו כולם קודם הזמן שהוזכר בראש משנה תורה, שלא זכו לדעת ולהבין כל המצות שנאמרו במשנה תורה בפרט פרשת יחוד השם ואהבתו ותלמוד תורתו ועשיית מצותיו, ולכן אני אומר כי אלה המצות שלא הוזכרו אלא במשנה תורה למדם משה רבינו לכל דור המדבר, אלא שלא ניתן לו רשות שיכתבם אפילו למ"ד תורה מגלה מגלה ניתנה, כי אם בשנת הארבעים בעשתי עשר חדש וכו', ואז כתב מה שנאמר לו מפי הגבורה ודבר הדברים כמו שהן סדורות מראש הספר עד סופו:

ועניין מה שהוזכרו בכל התורה המצות לפעמים לנכח ולפעמים שלא לנכח, אפשר לומר בזה שתי כוונות, הראשונה כי לא לבד למקבלי התורה העומדים לנוכח ולומדים מפי משה רבינו הוא שניתנו המצות כי אם לדורות הבאים ג"כ, וכמו שאמר ולא אתכם לבדכם אנכי כרת את הברית וגו' כי אם את אשר ישנו וגו' ואת אשר איננו פה וגו', השנית כי לא לבד לדורות העושים רצונו ית' ועומדים נכח שכינתו לשרתו ולברך בשמו הוא שניתנו המצות לבד, כי אם לכל הדורות ואפילו אינם עושים רצונו והם בהסתר פנים ממנו לא נפטרו מהן והרי הם מצווים בכל שעה לשוב ולקיימם, וכמו שכתוב והסתרתי פני מהם וגו' ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל וגו' והיה כי תמצאנה אותו רעות רבות וגו' וענתה וגו' כי לא תשכח מפי זרעו:

וכן מה שהוזכרו רוב דברי התורה פעמים בלשון רבים ופעמים בלשון יחיד בענין אחד, יש במקצתן טעם לפי הדין כמו שביארו חז"ל, אבל בדרך פשט וסברא נאמר דרך כלל כי בכל מקום שנזכרו דברי התורה בלשון יחיד הוא לרמוז כי אין כעמו ישראל גוי אחד בארץ המקבלי' תורה אחת מאל אחד, ונפשותיהן החצובות מתחת כסא הכבוד נחשבות כנפש אחת כמו שכתוב כל הנפש הבאה לבית יעקב מצרימה שבעים, ולכן כל עשרת הדברות נאמרו בלשון יחיד, כי בשמיעת עשרת הדברות יצאה נשמתם ונתאחדו כל הנשמות והיו לאחת ברשות אשר בידו נפש כל חי:

ועלה בידינו מכל מה שנכתב בפרק זה טעם למה לא נכתבה התורה כאלו הוא ית' המדבר והמספר הדברים או כאלו משה מספרם, וכן היות סיפורה לפעמים לנכח וליחיד ולפעמים להפך, ונשאר לבאר ענין משנה תורה אשר נתייחס למשה שהוא המדבר מפי האל ית' איך לא כתב הדברים כולם על דרך זה, אלא שיש מהם כאלו אחר הוא המדבר וכמו שכתבתי למעלה. ועל זה נקדים כי משנה תורה היה בדמיון כל התורה כולה, עם היותו חומש אחד מחמשה חומשין שבתורה, כי כמו שעשרת הדברות הכוללים כל התורה כולה נאמרו שנים לבד מפי האל ית' שהוא החומש ושמונה מפי משה שהוא ד' חומשין, כן בכל התורה נאמר חומש מפי משה וד' חומשין מפי האל כדי להשוות משה עבד ה' כביכול לו ית' שהוא קונה שמים וארץ, ויהיו פי שנים ישראל בשמיעת התורה מפי האל ית' ומפי מרע"ה, ונכתבו הדברים בתחלת משנה תורה ובסופה כאלו אחר המדבר בעד משה רבינו כמו שכתבתי למעלה, להורות כי משנה תורה נאמר גם כן כולו מפי הגבורה כשאר החומשין המיוחסין לו ית' הנכתבים בדרך זה, וכן שאר ספרי הנביאים ע"ה: **ותמצא** תרי"ג מצות שבתורה, השלשה מהם בספר בראשית, וקי"ב בספר ואלה שמות, ורמ"ח בספר ויקרא, ונ"ז בספר במדבר סיני, ומאתים בספר אלה הדברים, והרי ספר ואלה הדברים מרובה במצות מספר ויקרא, ובשניהם יש תמ"ח מצות כמנין אמ"ת, אלה הדברים שאמר משה אמת ותורתו אמת, ובשלשה ספרים יש קע"ב כמנין עק"ב אשר שמע אברהם וגו' וישמור משמרתי ומצותי וגו':

והנה נחלק התורה לחמשה חומשים כנגד חמשה שקבלו קצת מצות התורה קודם משה רבינו, והם אדם ונח שבע מצות, ואברהם מצות מילה, ויצחק נתחנך להיותו נימול לח', וכמו

כי אם צעק יצעק אליו שמע ישמע, אם כסף תלוה את עמי וגו׳ ואנשי קדש תהיו לי וגו׳, הנה אנכי שולח מלאך לפניך וגו׳, ולפעמים אומר הדברים שלא לנוכח ישראל כמו שאמר וידבר ה׳ אל משה לאמר דבר וגו׳ ויקחו לי תרומה, לא אמר ותקחו לי תרומה וגו׳ ועשו לי מקדש, וכן ועשו ארון וגו׳ כל הפרשה מדבר בדרך נסתר לישראל, וא״כ פרשת כי תשא אמר ויאמר ה׳ אל משה לאמר ואתה דבר וגו׳ אך את שבתותי תשמרו כי אות היא ביני וביניכם וגו׳, לא אמר אך את שבתותי ישמרו כי אות היא ביני וביניהם:

וכן יש כתובים בתורה שנאמר למשה דבר אל בני ישראל וגו׳ ולא הוזכר בתורה שדבר משה לישראל, ויש כתובים אחרים שאומר משה רבינו שאמר לו האל ית׳ שיאמר לישראל ואמרם ולא הוזכר בפי׳ בתורה שהאל ית׳ אמרם לו, ויש שהוזכרו בתורה שאמרם לו שיאמר להם ושאמרם, ומהם שיש שינוי במה שאומר הוא ממה שאמר לו האל ית׳, ויש שאומר משה רבינו לישראל ואינו מזכיר שאמר לו האל ית׳ שיאמר אותם הדברים:

והנה בתחלת דיבור האל ית׳ בסנה אמר לו כל הדברים שדבר לו ושיאמר לישראל, ואמר אחר כך וידבר אהרן את כל הדברים אשר דבר ה׳ אל משה, ואחר כך לכן אמור לבני ישראל אני ה׳ וגו׳ וידבר משה כן אל בני ישראל וגו׳, ואמר דבר אל פרעה מלך מצרים וישלח וגו׳, ופעם אחרת דבר אל פרעה וגו׳, וכתיב ויעש משה ואהרן כאשר צוה וגו׳, ובהתראות כתיב לך אל פרעה בבקר הנה יוצא וגו׳ ואמרת אליו וגו׳ ולא כתב שאמר לו, וכן בא אל פרעה ואמרת אליו במכת הצפרדעים, ובמכת ערוב השכם בבקר וגו׳ ואמרת אליו וגו׳, ובמכת דבר בא אל פרעה וגו׳ ודברת אליו וגו׳, ובמכת ברד השכם בבקר וגו׳ ואמרת אליו וגו׳ ואינו כתוב שאמר לו כך, ואחר כך אמר בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו וגו׳, וכתיב אחר כך ויבא משה ואהרן אל פרעה ויאמרו אליו כה אמר ה׳ אלהי העברים עד מתי מאנת וגו׳ מה שלא נאמר לו, וכן התרה בארבה כי אם מאן אתה וגו׳, הנני מביא מחר ארבה וגו׳, ולא הוזכר שאמר לו האל ית׳ שיביא הארבה, ויאמר משה כה אמר ה׳ כחצות הלילה וגו׳ ומת כל בכור וגו׳, ולא הוזכר שאמר לו האל ית׳, ובפר׳ החדש אמר דברו אל כל עדת ישראל וגו׳ כל הפרשה, והוא לא אמר אלא משכו וקחו לכם וגו׳ קצת מה שנאמר לו:

וכן יש בתורה כמה דברים שדברו האבות והקודמי׳ להם והשבטים, ומה שדבר משה רבינו ומה שדברו ישראל, ומה שדבר פרעה ועמו ויתרו, ודברי בלק ובלעם, וסיפור מה שאירע עד פטירת משה רבינו ע״ה:

ולישב דברים אלו נאמר, כי נמצא בכל מה שנצטוה משה רבינו לומר לישראל בדברים שנוהגים לדורות אינו מזכיר שדבר משה רבינו הדברים ההם לישראל, כי כיון שלא היה צורך שעה לא היה צריך להודיע כי דבר להם מיד מה שדבר לו השם וידוע הוא שדבר להם, אבל במה שהוא מצוה או דבור לשעה נמצא שכתוב שדבר והודיע להם דברי השם ושקיימום, כמלאכת המשכן, וכמו שנמצאו בשבעת ימי המילואים וביום השמיני וכיוצא בהם, ולא תמצא ממתן תורה עד ספר ויקרא שדבר משה לישראל מה שדבר לו השם. אלא במה שהיה צורך שעה והוא עשיית המשכן וכליו, וכן בספר ויקרא לא נמצא שדבר משה לישראל מה שנדבר לו במה שהוא נוהג לדורות כי אם בענין המועדים פרשת אמור וידבר משה את מועדי ה׳ וגו׳, ובפרשת איש מזרעך לדורותם וגו׳ שכתב אחר כך וידבר משה אל אהרן ואל בניו וגו, ויש לאלו טעם כמו שאמרו חז״ל וכמו שכתב הרמב״ן ז״ל, ובספר במדבר סיני בפרשת המועדים סוף פרשת פנחס ויאמר משה אל בני ישראל וגו׳, וכמו שכתב הרמב״ן ז״ל גם כן טעם לזה, ונראה כי מפני היות התורה מורשה קהלות יעקב, לא נזכר שדבר משה כל המצות אל דור המדבר, כי לא להם לבדם ניתנה כי אם לדורי דורות, ומה שהיה לשעה נאמר להם, ובתחלת ראשי המטות כתוב וידבר משה אל ראשי המטות וגו׳ ולא הוזכר שהאל ית׳ דבר לו פרשה זו אלא מה שכתוב בסוף הפרשה אלה החקים אשר צוה ה׳ את משה וגו׳, וכן מה שדבר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא זאת חקת התורה אשר צוה ה׳ את משה אך את הזהב וגו׳, לא הוזכר בתורה שאמר לו האל ית׳ ציווי זה, וכל המצות המחודשות שאמר משה בספר אלה הדברים לא הוזכר בספרים של מעלה אמירתם לו, כי ידוע הוא שנאמרו לו קודם בסיני או באהל מועד או בערבות מואב:

ונראה כי מעת שניתנו עשרת הדברות בהר סיני בקולות וברקים וענן, לא נאמרה למשה שום מצוה כי אם שם בסיני, שהם כל המצות שהוזכרו אחר עשרת הדברות עד סוף פרשת משפטים, ובהעלותו בהר שכתוב שם ויבא משה בתוך הענן ויעל אל ההר וגו׳ וידבר ה׳ וגו׳ ויקחו לי תרומה עד ויתן אל משה ככלותו וגו׳, ועמד בהר עוד ארבעים וארבעים עד יום הכפורים והתחילו אז במלאכת המשכן ונגמר מלאכתו והוקם בא׳ לחדש הראשון בשנה השנית, ומאז דבר לו כל ספר תורת כהנים מתחלתו לסופו בכל חדש ניסן, וספר במדבר סיני נאמר גם כן באהל מועד מר״ח אייר שאחריו עד שנת הארבעים, כי כל מה שנאמר בערבות מואב גם כן היה באהל מועד, נמצאו כל המצות בסיני ובאהל מועד בענן, והמצות שנאמר לו במצרים פרשת בא אל פרעה וכן שבת ודינין שנצטוו במרה וחזרו ושנו כולם בסיני ובאהל מועד:

ואם כן מה שמצינו בתורה שאמר משה לישראל ולא

הק"מ שנים, ועוד שנה א' פחות חצי חדש מחצי ניסן שיצאו בו ישראל ממצרים ועד ר"ח ניסן של שנה שניה שהוקם המשכן, וספר ויקרא נאמר כולו בחדש זה, וספר במדבר סיני מר"ח אייר של שנה שניה עד שנת המ', וספר אלה הדברים מר"ח שבט שנת המ' עד שבעה באדר והיא שנת בתפ"ח ליצירה, ויש רמז לבש"ח שנים של ספר בראשית בפסוק בראשית ברא וגו' שעולה ב"ש בלא את, וכיוצא בזה אחז"ל (ילקוט ואתחנן) מלבוא לקחת לו גוי עד גדלים ע"ב אותיות כנגד שמו ולא תכן גוי שני שאינו מן המנין, וסוף הספר וימת יוסף וגו' במצרים, אות ראשונה של תיבה ראשונה ואות ראשונה של תיבה אחרונה עולים ה' הם בש"ח שנים שכוללים סיפור הספר מתחלתו לסופו, ומפני כי סוף ספר זה ותחלת ואלה שמות יש להם יחס והדמות שהם סיפור מה שאירע במצרים היה ענינם שוה שבמה שמסיים זה מתחיל זה, וימת וגו' במצרים ואלה וגו' באו י"א תיבות בכל א' וא"ו ובי"ת בתיבות הראשונות והאחרונות, וכן בשאר הספרים יש רמז לזמנם בתחלתם וסופם, ספר ואלה שמות קמ"ח שנה, תיבה ראשונה ואחרונה של פסוק ראשון ואלה וכו' באו עולה כ"א, ושתי אותיות שבראש ב' תיבות שבתחלת פסוק אחרון כי ענן ה' הם ק' וכ"א הם קמ"א, וספר ויקרא שלשים יום, אותיות של ראשי שתי פסוקים הראשונים ושל פסוק אחרון אלה המצות וגו' עולים שלשים, וספר במדבר משנה שניה ליציאת מצרים עד שנת הארבעים הם ל"ט שנה רומזים באותיות ראשי ג' תיבות של פסוק ראשון וידבר ה' אל משה וגו' וראשי ג' תיבות שבפסוק אחרון וראש תיבה אחרונה אלה המצות והמשפטים וגו' ירחו, הם ל"ט, וספר אלה הדברים ל"ז יום נרמז באות ראשונה של פסוק ראשון אלה ובראשונה ואחרונה של פסוק אחרון ולכל וגו', וכל זה הוא דרך רמז וסימן בעלמא:

ואחר שניתנה התורה בתמ"ח ליצירה ונשלם כתיבתה בבתפ"ח, צריך לתת טעם למה שאמרו ב' אלפים תהו ב' אלפים תורה, שהרי היו שני תהו יותר מאלפים, ואומר כי מאברהם אבינו ע"ה שהיה ראשון לאבות ולא נפסק מזרעו אחריו צדיק בן צדיק, נחשב קבלת התורה כי הוא קיימה מתחלה ועד סוף כמו שאמר עקב אשר שמע אברהם וגו', וכשנסתכל במנין שני הבריאה היה אברהם בן ב"ן שנה כשנשלמו שני אלפים ליצירה, כי המבול היה א' תרנ"ו ליצירה ואז היה נח בן ת"ר שנה, וחיה אח"כ ש"נ, תשלום שנותיו שהם תתק"ן, שש שנים אחר שני אלפים, והיה אברהם אז בן נ"ח שנה כשמת נח, נמצא כשנשלמו ב' אלפים היה בן ב"ן, בן מ' הכיר את בוראו וי"ב שנה אח"כ ניצל מאור כשדים כשיצא מחרן, כשהיה בן ב"ן שנה שהשלים הכרת הבורא ונפלאותיו אשר עשה עמו, ומאז והלאה נחשב כנתינת התורה והרי שני אלפים תהו לא פחות ולא יותר, וכמו שכתב רש"י ז"ל במס' סנהדרין (צ"ז) וכנגד זה נבראת התורה אלפים שנה קודם שנברא העולם, וכן כנגד אדם ונח שאם היו ראוים לקבל התורה היה כל א' מהם חי אלף שנים שלמים וחסר לשניהם ק"כ שנה מאלפים שנה, והם ק"כ שנה שחיה משה שקבל התורה, תשלום מה שחסר להם מהשנים והוא השלים מה שחסרו הם שלא קבלו התורה, וכן חי ק"כ שנה כפל מה שחיו כל יוצאי מצרים להורות כי לא בחטא שמתו הם מת כי אם לזכותם שיקומו עמו לתחיה וכמו שדרשו ז"ל:

והנה בהיות עיקר קיום התורה ומצותיה בא"י אפי' במצות שהן חובת הגוף, תמצא כי מיד שזכו ישראל לקבל התורה כולם ביום שמת משה שנשלם ספר התורה וכמו שכתוב לקוח את ספר התורה הזה וגו', זכו ליכנס לארץ אחר שתמו ימי בכיתו ע"י יהושע, כמ"ש (יהושע א') ויהי אחרי מות משה וגו' ועתה קום עבור וגו' אל הארץ אשר אני נותן וגו' חזק ואמץ כי אתה תנחיל וגו' רק חזק ואמץ מאד לשמור לעשות ככל התורה וגו' אל תסור ממנו ימין וגו', למען תשכיל בכל אשר תלך, לא ימוש ספר התורה הזה וגו', כי אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל, הורה לו כי עיקר הצלחתו בנצחון וכיבוש הארץ היה תלוי בקיום לימוד התורה ומצותיה, להיות עיקר קיומיה בא"י, לא בחיל ולא בכח לבד, ולזה אמר חזק ואמץ כי אתה תנחיל וגו', כלו' ראוי שתתחזק ותתאמץ בחיל ובכח אבל עיקר ההתחזקות וההתאמצות יהיה לשמור התורה וכו', ולזה אמר רק חזק ואמץ מאד לשמור לעשות וגו', כלומר החוזק והאומץ שאמרתי לך קודם יהיה המיעוט הטפל, כמו שאמר רק שהוא מיעוט, והחוזק והאומץ שאני אומר לך עתה יהיה העיקר וכמ"ש מאד, כי בזכות התורה שעיקר קיומה בארץ ירשו וינחלו את ארץ ישראל, וכמו שאמר כי אז תצליח את דרכיך שאתה הולך בהן לכבוש אותה ואז תשכיל במה שתעשה בכיבושה:

ותדע ותשכיל ממוצא דבר ירושת הארץ מפי האל יתב' עד ירושתה תפ"ח שנים, כמו שיש מהתחלת קבלת התורה עד תשלומה תפ"ח שנים כמו שכתבנו למעלה, שכשהיה אברהם בן ב"ן שנה שנשלמו שני אלפים ליצירה נחשב כהתחלת קבלת התורה שאז השלים אברהם אבינו הכרת הבורא יתי' ונפלאותיו אשר עשה עמו שהצילו אז מאור כשדים בהיותו בן כ"ב שנה, ואז נדר לתת לזרעו את הארץ כמ"ש (בראשית ט"ו) אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה, כי גם שדבור זה נאמר לו במעמד בין הבתרים שהיה בן שבעים שנה הרי הודה והודיע לו כי מאז שהוציאו מאור כשדים היתה הכוונה

לתת

וכמו שכתוב וימל אברהם את יצחק בנו בן ח' ימים כאשר צוה אותו אלהים, הורה כי גם שהוא נימול בן צ"ט שנה מל את בנו בן ח' ימים כמו שנצטוה מפי ה' ובן ח' ימים ימול לכם כל זכר וגו', ואולי יחוש אברהם על בנו יחידו שבא לו אחר מאה שנה ולא ימול אותו עד שיגדל ויתחזק כדי שלא יסתכן במילה, לכן אמר כאשר צוה אותו אלהים, כי סמך על דברי ה' ומצותו ושם ה' מבטחו ולא פנה אל סכנות לקיים דברי האל ית', וכן יעקב נצטוה בגיד הנשה, וכנגדם היו ה' חומשין, וכן אפשר שהיו חמשה כנגד עמרם ויוכבד וג' בניהם שנקראו רועים וניתנה תורה על ידם, וכמו שאמר בהן דיהב לן אורין תליתאי ע"י תליתאי משה אהרן ומרים, ואם הספרים הם שבעה כמו שדרשו על חצבה עמודיה שבעה יהיו כנגד שבעת ימי בראשית שנבראו בשביל התורה, או כנגד החמשה הנזכרים שניתנה קצת מצות על ידם, ומשה ואהרן שנתיחד להם הדבור בנתינת עשרת הדברות כדכתיב ועלית אתה ואהרן עמך וגו':

וכן אפשר שהיו ה' ספרים על שם ה' מקומות שניתנו בהם מצות התורה, הראשון הוא במצרים כמו שכתוב וידבר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר החדש הזה לכם, מצות קידוש החדש, ומצות פסח לשעה ולדורות, וחמץ ומצה, וקידוש בכורות, ומצות תפילין. השני במרה כמו שכתוב שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו, ואמרו חז"ל שבת ודינין במרה איפקוד. השלישי בהר סיני עשרת הדברות וכל הסמוך להם וכל הנראה להם. הד' באהל מועד דכתיב ויקרא אל משה וידבר ה' אליו מאהל מועד לאמר. החמישי בערבות מואב כדכתיב בעבר הירדן בארץ מואב וגו', בכל א' מאלו המקומות ניתנו מצות מחודשות שלא ניתנו קודם:

ותמצא כי כמו שנתעכבו ישראל במדבר ארבעים שנה יום לשנה כימים אשר תרו בהם המרגלים את הארץ, כן עמדו ונתעכבו בקבלת התורה מ' שנה מיום שהתחילו לקבלה על ידי משה במצרים והוא ר"ח ניסן עד שבעה באדר משנת הארבעים שמת משה רבינו, יום לשנה כנגד ארבעים יום שעמד משה בהר, וזה יראה לפי דרך זה מה שכתוב ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר חדש בא' לחדש דבר משה אל בני ישראל אשר צוה ה' אותו אליהם, כי במ' שנה מר"ח ניסן קודם לאתם ממצרים עד עשתי עשר חדש וכו' דבר כל מה שצוה ה' והוא כל מה שנצטוו מאותו יום עד יום שמת משה והם מ' שנה מר"ח ניסן שהוא ראשון לחדשי השנה, כי לפי פירוש הכתוב ויהי במ' שנה לצאתם אינו נמנה מתחלת החדש כי לא יצאו עד יום ט"ו לניסן, ואם כן מתחלת נתינת התורה עד סוף נתינתה היו מ' שנה, אלא שלא ניתנה בכל השנים אלא מר"ח ניסן שבמצרים עד שנה שניה בח' באב שבאו בו המרגלים ובאותה הלילה הוקבעה להם בכיה לדורות בט' באב ונגזרה עליהם גזרה שיתמו במדבר, ולא היה הדבור למשה בכל אותם ל"ח השנים, וכמו שכתוב ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה וגו' וידבר ה' אלי לאמר, כמו שהביאו במס' (בתרא קכ"א) ובשנת הארבעים ביום ט"ו באב ידעו שבטלה הגזרה שלא מתו בט' באב כשאר השנים ועשו שמחה גדולה, ומאז נתיחד הדבור למשה מט"ו באב עד שבעה באדר שמת, ולא מת עמהם להורות כי לא בחטאם מת, ואם כן ניתנו כל המצות בשנה א' שיצאו ישראל ממצרים מר"ח ניסן, ובשנה שניה מר"ח ניסן עד ח' לאב ומט"ו לאב של שנת המ' עד שמת משה שהם שנה א' וי"א חדשים, ויש מי שאומר שאין לומר שלא היה עמו דבור כלל אלא שלא דבר עמו דרך חבה כבראשונה, ואיך שיהיה היה הדבור הראשון בנתינת המצות במצרים בפרשת החדש, ולכך א"ר יצחק לא היה צריך להתחיל התורה כי אם מהחדש הזה לכם וגו' שהיא מצוה ראשונה שנצטוו ישראל וכו', שר"ל שהיא מצוה ראשונה והיא תחלת הדבור למשה בנתינת התורה, כי אח"כ דבר לו שיכתוב מבראשית עד החדש הזה ומשם עד סוף התורה, ומה טעם פתח בבראשית הואיל ולא נאמר אלא אחר החדש הזה לכם, משום כח מעשיו הגיד לעמו וגו', ואם כן נראה כי ספר בראשית וכל מה שנדבר למשה עד סוף ספר ואלה שמות היה מר"ח ניסן במצרים ובהר סיני עד ר"ח ניסן של שנה שניה שהוקם המשכן, ובאותו החדש מתחלה ועד סוף נאמר כל ספר ויקרא, וספר במדבר סיני מראש חדש אייר של אחריו עד סוף טבת של שנת הארבעים, ואם לא נאמר לו שום דבור בל"ח שנים כמו שכתוב למעלה היה זמן נתינת ספר זה מר"ח אייר עד ח' באב של שנה שניה, ומט"ו באב של שנת המ' עד סוף טבת תשעה חדשים פחות ח' ימים, וספר ואלה הדברים מר"ח שבט עד ז' באדר ל"ז יום, והרי שני הספרים המרובים במצות וכוללים מכין את"ת מצות ניתנו במעט מן הזמן זה בשלשים יום וזה בשלשים ושבעה, וחמשתם ניתנו בשנה וי"א חדשים, ושלשים יום הכתובים בסוף התורה שבכו בני ישראל את משה הם שתי שנים כדמות הוולד היונק משדי אמו כ"ד חדש ובהם יש לו קיום והעמדה להיותו ניזון לעצמו ולדעתו אחר כך, וכן ישראל ינקו משדי חלב התורה מפי משה רבינו מפי הגבורה הזמן המוגבל בשתי שנים ובו היה להם קיום והעמדה אחר כך מעצמם בלמוד התורה וקיום המצות, שהרי אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה: וכן תמצא סיפורי התורה שבספר בראשית כוללים מבריאת העולם עד שמת יוסף ק"מ שנה קודם שיצאו ישראל ממצרים והיא שנת בש"ח ליצירה, וספר ואלה שמות כולל ספור אלו הק"מ

שהרי יתרו וכל משפחתו נתגיירו וקבלו התורה גם הם בזמן נתינתה ולא היה להם חלק בארץ, כמו שכתוב (במדבר י') אל המקום אשר אמר ה' אותו אתן לכם, ואין לגרים חלק בה, ואם כן גם כשהיו האומות מקבלים התורה היה ענין קבלתם כדי לקיים המצות והאזהרות שבה, לא שיחשבו שהתורה ניתנה להם כמו לישראל, כי ישראל לזכותם וזכות אבותם ניתנה להם התורה וארץ ישראל, והאומות אין להם בה אלא קיום המצות שעליהם לקיים לא ירושה ולא חלק בארץ, כי גם יש הרבה מצות שלא היו חייבים בהם אע"פ שקבלו התורה כמו שאמרו (קידושין עג) קהל גרים לא איקרי קהל ומותרים בממזרת, וענין פדיה על הבכור וכיוצא בהם:

פרק שלשה ושלשים

אל עלינו חובת ביאור אם יש הפרש באיזה דבר של קדושה בין קצת התורה לקצתה, כי מן הנראה היה כי עיקר התורה וקדושתה אינו אלא בעניני המצות והאזהרות לא בסיפורים ודברים אחרים הכתובים בתורה, וכן לא במשנה התורה שהדבור הוא מפי משה ומאלינו ראינו כי קדושת התורה אחת היא, במה שכתוב בה מצוה או אזהרה ובמה שכתוב בסיפורי קין שידע אשתו ומה שנולדו לו מן הבנים וסיפור תולדות אדם ונח בעניני התיבה ותולדותיו ושאר סיפורי התורה, הכל קדושה אחת לענין עבוד הגויל לשם קדושת ס"ת, כמו שהוא בשמות ובמצות ואזהרות כן הוא בסיפורים, וכן בקדושת הכתיבה בחסור ויתור אות או דיבוק, וכן בקריאה בה אפילו בבכור שוים הסיפורים לאנכי ה', ובנשבע במה שכתוב בתורה ג"כ שוה וידע קין וגו' ומשנה תורה לאנכי ה', והטעם דרך כלל כי כולה דברי אלהים חיים ומלך עולם למשה רבינו כמו שהיתה כתובה אלפים שנה וכולה שמותיו של הקב"ה:

וביאור טעם זה יתחלק לשנים, הא' כי כמו שמי שממרה את פי האל ית' בדבר גדול או קטן הסברא נותנת שהוא חייב מיתה כמי שעובר על פי מלך ב"ו, ויותר לאין קץ, וכתוב ביהושע כל אשר ימרה את פיך לכל אשר תצונו יומת, בין יהיה הדבר המצווה קטן או גדול לא נביט אליו כי אם אל המצוה, כן הדברים היוצאים מפי האל ית', הן בדבר מצוה אמורה הן בדברי סיפור הנראה קל ובלי צורך, הם שוים במה שכולם הם דברי אלהים חיים ויש בכולן יתר שאת וקדושה שהן נכתבין בקדושה ואינם נאמרים כי אם במקום נקי, להיותם דברים אמיתיים נאמרים מפי האל ית', וגם הדברים הנראים קלים בעינינו ראוי להאמין כי לא לבד למה שנגלה ונראה קל בעינינו הוא שנאמרו מפי האל ית', כי אם על מה גם שיש בהן מן הסודות ודברים נסתרים אשר לא יכילם רעיון כל בני אדם, ולכן נסתרו מעינינו, והם בגדר וערך דברי המצות ודברים האמורים:

ותמצא כי באלו הג' ספרים הראשונים הנכללים בהם רוב הסיפורים, הוזכרו בהם שמות הקדש יותר משמנה מאות פעם, והשמות שהוזכרו בשני הספרים האחרים שהם ספר ויקרא וספר במדבר סיני אשר בהם רוב המצות שבאלו הב' ספרים, הם כמו ז' מאות. ואיפשר שהיתה הכוונה להורות ולרמוז לנו הענין שכתבתי, כי גם שהם סיפורים ודברים קלים כפי הנראה, עם כל זה יש בהן מן הקדושה והמעלה מה שנעלם מעינינו, ועל ידי השמות הקדש הנזרעים והנטועים בתוך הסיפורים יתעלו אותם הסיפורים והיו קדש, ובשני הספרים האחרים להיותם מרובים במצות לא הוצרך להזכר עליהם כל כך שמות הקדש, ולכן איפשר ג"כ כי ע"ז היו שמות הקדש אשר נזכרו בספר משנה תורה כפלים או יותר מכל ספר מהספרים הראשונים, להורות כי גם כי לפי לשון הספר נראה שנא' מפי משה רבינו, האמת הוא כי הכל היה דברי אלהים חיים, כי בכלל התורה שהיתה גנוזה לפניו אלפים שנה קודם שנברא העולם היה ספר משנה תורה, ומפני שהוזכרו בו מצות שהוזכרו כבר בספרים הראשונים שלא הוזכרו עדיין, כי לכך נקרא משנה תורה, וגם שהוא כמי שמדבר משה אל בני ישראל, הוזכרו בו יותר מת"ת שמות הקדש, לקדש את דברי הספר ההוא כמו שאר הספרים שתורה לשונם יותר שנאמרו מפי הגבורה למשה רבינו, וכן תמצא כי כל שמות הקדש שהוזכרו בתורה הוזכרו קודם באלו השני ספרים הראשונים, והם שם בן ד' ושם אלהים ואל שדי ושם אדני ושם אהיה, כי שם צבאות שהוא תשלום כל השמות שאינם נמחקים לא הוזכר עד שבאה חנה, והיה זה רמז ג"כ כי לא נתוסף קדושה ומעלה בשאר הספרים יותר מקדושת ב' הספרים הראשונים, גם כי יש בהם מהסיפורים שנראים דברים קלים והם חמורים לפי האמת:

והטעם השני להיות קדושה בסיפורים כמו במצות התורה, הוא כי כל התורה כולה שמותיו של הקב"ה היא ויש צירופי שמות בסיפורים כמו בשאר התורה, כמו שהוא ידוע ליודעים חכמה של תורה, ואני אומר לפי דרך זה כי מה שאמר כי כל התורה כולה היא שמותיו של הקב"ה, הוא כי האותיות הנכללות בשמות שאינם נמחקים הם י"ב אותיות יה"ו, אד"נ, ל"מ, ש', צב"ת, ובסדר האל"ף בי"ת הן א"ב דה"ו י' למ"נ צ' ש"ת, והאותיות שאינן נכללות בשמות הן עשרה, ג' זח"ט כ' סע"פ ק"ר, ונאמר כי כל אות הסמוך ונוגע באות מאותיות השם יקדש, והנה הב' מקדשת הגימ"ל שאצלה, והדל"ת וה"א והוא"ו מקדשות הזי"ן והח"ת והטי"ת שאצלן, שלשה כסדרן כנגד שלשה כסדרן, והיו"ד מקדשת הכ"ף שאצלה,

לתת לו את הארץ וכו', והרי הוא כאלו מאז נדר לו בזכות מה שמסר עצמו על קידוש שמו ית', ואם כן הרי שני אלפים תהו, כי כל זמן שלא ניתנה התורה ולא ישבו ישראל על אדמתם היה העולם כאלו לא נברא והיה תהו, ומשהתחיל אברהם אבינו לקבל ולקיים התורה כשנשלמו ב' אלפים והיה בן נ"ב וזכה אז ג"כ לירושת הארץ, נחשב העולם כאלו הוא בנוי ומשוכלל בתורה ובא"י:

וכמו שלא נתיחד האל יתב' עם ישראל כי אם בקבלת התורה, כן לא נתייחד הנהגתו וממשלתו בא"י כי אם כשנכנסו ישראל לתוכה, כי בזמן היותה לכנעני ולשאר שבעת עממין היו שרי הטומאה שולטים בה והיתה מתפרנסת ומונהגת על ידיהם, ואחר שהאל ית' השרה שכינתו בתוך בני ישראל ודבר אליהם מעל הכפרת מבין שני הכרובים ונכנסו לארץ ע"י הארון כמו שהוזכר בספר יהושע, אז סלק כל השרים השולטים וכלם הלכו וברחו ממנה בהיות שכינתו שרויה בארץ, כדמות המלך הבא אל א' ממדינותיו שאז מסתלקים השרים אשר היו ממונים ע"פ המלך קודם ואינם רשאים לעשות דבר קטן או גדול בהיות מלכם לפניהם ובראשם, וכן כשנכנסו ישראל לארץ ושכינה עמהם מאז היתה חלק ה' ונחלתו ונסתלקו ממנה כל שר ומזל שהיו בה מקודם, ובהיות התורה וא"י מיוחדות בקיום העולם ומכוונות בהשראת שכינתו על ישראל, נמצא שנתיחדו ונתכוונו שתיהן בלשון א', והוא מ"ש בארץ ישראל (שמות ו') ונתתי אותה לכם מורשה ובתורה כתוב (דברים ל"ג) תורה צוה לנו משה מורשה, כאלו רומז ומורה לנו בהיותן נאמרות בדבור אחד שהן מיוחדות בכוונה ובענין אחד, והוא היותן סבת ייסוד העולם וקיומו שעל זה מורה לשון מורשה בשניהן, וכן שבהיות מורשה לנו תורת משה תהיה לנו ג"כ מורשה א"י, וכשנסור ממנה ימין ושמאל שלא תהיה לנו מורשה ג"כ לא תהיה א"י מורשה לנו, כמו שקרה לאבותינו ולנו בעונותינו, וג"כ אין אנו משיגים אמתת סודותיה כ"א בא"י, וכמה שאמרו אוירא דארעא דישראל מחכים, וספרו ג"כ במעלת הלומד תורה בא"י:

ועתה ראוי לבאר ולתת טעם למה לא ניתנה התורה בא"י כיון שעיקר שלימותה וקיומה הוא בא"י כמו שכתבנו, וכבר אמרו חז"ל על זה שאילו ניתנה בא"י היו אומרים לאומות העולם אין לכם חלק בה אלא נתנה במדבר במקום הפקר כל הרוצה לקבל יבא ויקבל. אבל לפי מה שאמרנו שעיקר שלימות התורה וקיומה בא"י אינו מספיק זה, כי היה ראוי שתנתן כמו שראוי לה, ושאם יבואו האומות שיקבלו אותם, כ"ש כי אחר שכבר נגלה ג"כ על כל האומות אם ירצו לקבל התורה ולא רצו, היה ראוי ליתנה בא"י ויאמרו להם ישראל אין לכם חלק בה כיון שלא רציתם לקבלה, וכן צריך לבאר מהו ענין זה הגילוי שנתגלה לאומות אם ירצו לקבל התורה ולא רצו, ואם היו רוצים לקבלה איך היו נשארים ישראל בלי תורה והלא לא נבראת אלא בשביל ישראל וכבר התחיל לתתה לאבות, ואמר ג"כ למשה בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה, וכן כל מה שכתוב בתורה דברים מורים על כי התורה היא לישראל ולא לאומות העולם, כמו אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים וגו', וכיוצא בזה דבר אל בני ישראל בכל התורה כולה כמו שהיתה כתובה לפניו אלפים שנה קודם שנברא העולם, ואם היו מקבלים אותה האומות איך תהיה מורה עליהם:

ולכן אני אומר כי אין ספק שהתורה שנבראת אלפים שנה קודם שנברא העולם כמו שהיא כתובה בספר התורה מבראשית, וישראל נקראו ראשית, עד לעיני כל ישראל שהיתה מיוחדת ומיועדת להם בשביל זכות אבותם אברהם יצחק ויעקב שהתנוילו לקיימה ולהמציא שמו של הקב"ה בעולם, ובזכותם ג"כ שהיו ראויים ומוכנים יותר מכל אומה ולשון, ומה שגלה הקב"ה על האומות שיקבלו התורה היה הענין שיקבלו עליהם גם הם לקיים מצות התורה ואזהרותיה כמו ישראל, וכמו שהיו מצווים וחייבים לקבל שבע מצות בני נח יקבלו ויתחייבו בכל המצות לעשות אותם ויהיו הם טפלים לישראל, כי ישראל נבראת התורה בשבילם וכל לשון התורה מורה עליהם כמדבר עמהם לא עם האומות, מפני היותם סגולה מכל העמים בזכות אבותם וזכותם והם כבנים חביבין לפני האל, ולא כן שאר האומות אעפ"י שהיו מקבלים התורה ומקיימים אותה כי לא בשבילם נבראת ואין לשונה מורה עליהם, ואם היה האל יתברך נותנה להם לישראל בא"י היו מתחברות ומזדווגות שתי סבות, לשיאמרו ישראל לאומות אין לכם חלק בה, והן היות כל התורה כולה מדברת לנכח ישראל לבד והיותה ניתנת בארץ ישראל שהיא מיוחדת להם, ולא לבד בזמן נתינת התורה אלא אפילו אחר נתינתה כשיבואו דורות הבאים מהאומות שלא רצו לקבל התורה להסתופף תחת כנפי השכינה ולהתגייר היו יכולים לומר להם אין לכם חלק בה כיון שהיא מורה עלינו וניתנה לנו בא"י, אבל אחר שניתנה במדבר במקום הפקר להורות כי כל הרוצה לקבל יבוא ויקבל, אפילו שהתורה כולה היא מורה על ישראל ומדברת עמהם לא יוכל לומר לדורות הראשונים גם לא לאחרונים מן האומות אין לכם חלק בה, כי אע"פ שהיא מיוחדת להם ומורה עליהם, וכן ארץ ישראל היא מיוחדת להם לישראל ולא לאומות, אפילו הכי היו יכולים גם הם לקבל עליהם קיום כל המצות ויהיו כטפלים לישראל בתורה כמו שכתבנו, ולכך אנחנו מקבלים בכל הדורות הגרים הבאים להסתופף תחת כנפי השכינה והם מקיימים המצות כמונו ואינם כמונו לשררה על הצבור וליטול חלק בארץ,

שהרי

חקתי ואת כל משפטי ועשיתם אותם אני ה', כי ראוי ומחוייב לכם שתשמרו בלבבכם החקים והמשפטים שיש להם זמן קבוע עד בוא זמנם וכן השאר ותעשו אותם, אני ה', כמו שאני ה' ואין בי שינוי לעולם כמו כן בחקתי ומשפטי לא יהיה בהם שינוי וחילוף לעולם:

וכן מצדו ית' באופן אחר, והוא מצד פעולותיו ית' שראינו מה שפעל ועשה בעולם התחתון נוהג על המנהג שבראו, הארץ מוציאה מן הנזרע בה והב"ח מולידים כדומה להם, לא ישתנו סדרי בראשית וטבעי הדברים כולם, וכן השמים והארץ לא ישנו את תפקידם, ויותר מהמה ראוי ומחוייב שלא יפול שינוי וחילוף בתורתו אשר היא אלהית ונבראת אלפים שנה קודם שנברא העולם:

ואם מצדה ג"כ יתחייב שלא יפול בה שינוי וחילוף, כי דרכיה דרכי נועם וכתוב יושר דברי אמת, ומה שהוא אמת לא יגרע ולא יוסיף, וכמו שאומר המשורר אחר סיפורו מן מעלותיה ושלימותה, יראת ה' טהורה עומדת לעד, כי מזה נמשך ומחוייב שתעמוד לעד ולא יפול בה שינוי וחילוף כלל כיון שהיא תמימה ונאמנה, והיותה תמימה מתבאר ממה שהיא כוללת ונותנת חיים לעושיה בעוה"ז ובעוה"ב, כי יש מצות שהשכל מחייבן ומצות שאין השכל מחייבן, והמצות שהשכל מחייבן כמו מה שבין אדם לחבירו בגופו וממונו כי בהן יש קיום בישוב הנהגת העולם, ובהיות שכל האדם מיושב מבלי מעיק ומציק מפנה עצמו לשאר המצות המיישירות ג"כ את האדם להצלחת עוה"ב, והן המצות שאין השכל מחייבן, שתכלית כוונת קיומן הוא לשכר הצפון בעוה"ב עין לא ראתה אלהים זולתו, כי כפי חומר אותן המצות עצמן, שאין השכל בהיותו בזה החומר העכור משיג את טעמן כמו שאין השכל משיג מהות העולם הבא:

וכן מצדה באופן אחר יחוייב שתהיה עומדת לעד ולא יפול בה שום שינוי, והוא מה שנודע מפרסום נתינתה בקולות וברקים וענן כבד על ההר וקול שופר חזק מאד, כי מזה יש הוראה על קיומה לעתיד, כי הדברים הנעשים בפרסום גדול יהיה בטוח העושה אותן שלא יפול בהן שום שינוי וחילוף לעתיד, כי השינוי בדבר ואפילו לאחר זמן הרבה יורה חסרון בתחלת הדבר ההוא, כי הדבר השלם בתחלתו לא ישתנה בסופו:

והנה אלו הארבעה דברים שנראו בנתינת התורה יורו על קדימותה ושלא יפול בה שום מין מהשינויים, והם ד'. שלא תהיה נחלפת בתורה אחרת, ושלא תהיה ענינה בנוסח אחרת, ושלא יהיה נגרע ממנה דבר, ולא נוסף ג"כ, וענין הקולות הם הוראה לקיום התורה שלא תהיה נחלפת בתורה אחרת, ולכן ניתנה בקולות ובקולי קולות, כי קולה ישמע לעולם ולא זולתה. וענין הברקים מורים על הנסיחה, כי גם שענינה יהיה קיים לא תנתן לנוסח אחר, אלא כמו שהוא מבראשית עד לעיני כל ישראל, כמו הברקים כי נוגהם אינו משתנה. וענן כבד על ההר יורה על הגרעון שלא יפול שום גרעון בשום דבר חוקיה ומצותיה, כמו הענן שהיה כבד על ההר ולא נמחה כעב וכענן אחר שנאמר בו מחיתי כעב וגו'. וענין קול השופר חזק מאד יורה על שינוי בתוספת כקול השופר שהיה חזק מאד ולא יעריך אדם ולא ישער תוספת על הקול ההוא, וגם כי התיחסות כל אחד מהדברים לכל אחד מהשינויים אינו מוכרח, די שיהיו ארבעה כנגד ארבעה. ואלו ד' מיני השינויים זכרם הכתוב ג"כ, על התוספת והגרעון אמר לא תוסיפו על הדבר ולא תגרעו ממנו וגו', ועל הנסיחה אמר בסוף ג"כ אלה המצות אשר צוה ה' את משה אל כל בני ישראל וגו', כלומר אלה ככתבם וכלשונם, ועל חילוף התורה אמר בסוף חומש הפקודים אלה המצות והמשפטים אשר צוה ה' ביד משה אל בני ישראל, כי המצות והמשפטים האלו והם תרי"ג מצות לא יתחלפו באחרים לעולם, וכן אמרו חז"ל, כה תאמר לבית יעקב, כה בלשון הקדש, כה כסדר הזה, והוא ענין הנסיחה, כה בענין הזה והוא ענין החילוף, כדי שלא תפחות ולא תוסיף:

ואם מצד המקבלים והם ישראל ראוי ומחוייב ג"כ שלא תשתנה התורה, כיון שהם זרע קדש ברוכי ה' בני אברהם יצחק ויעקב והנמשכים מהם עד מרע"ה שכולם קיימו את התורה קודם נתינתה, ואיך ימירו או יחליפו אותה בניהם אחרי נתינתה וקבלתה, ואם המקבלים אותה עצמם ראו עולם נתינתה במעמד הר סיני בקולות וברקים ונתאמתו שהיתה מאתו ית' והורישוה לבניה' והעידו להם על אופן נתינתה ואמתתה, איך יקומו בניהם אחריהם ויאמרו אך שקר נחלו אבותינו ח"ו, אדרבה הבאים אחר נתינת התורה יהיו תחת אבותיהם ויאמתו ויקיימו אותה לאלפי דורות, כמו שהם יודעים ומקיימים כי הם זרע האיתנים אברהם יצחק ויעקב, וכמו שייעד הכתוב לא תשכח מפי זרעו, כי כמו שהם יהיו ידועים ונכרים לעולם כי הם זרע כל אחד מן האבות הרמוזים למעלה, באמרו כי אביאנו אל האדמה אשר נשבעתי לאבותיו וגו', כן לא תשכח השירה הזאת אשר היא לפניו לעד ולקיום, ותשלום ספר התורה כי קיום התורה בכל הדורות מורה על היותם בני אברהם יצחק ויעקב, כי לא נפל בלבול ולא עירוב בזרעם, וכן לא יפול שום חילוף בתורה, כי זה תלוי בזה כי היא מורשה לקהלת יעקב אבינו ע"ה, ואין לאומות ולבלתי מקיימים אותה שום חלק ונחלה בה, וכמו שכתוב לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום וגו', ובהיותם זרע ברור ונקי לאבותם הם שלמים במדות גופם ובמדות נפשם האצולה מתחת כסא הכבוד מקום מחצב נפשות האבות ע"ה, והם מקיימים התורה המורשה להם מהם הכוללת מדות הגוף והנפש,

והרי

והלמ"ד מ"ם נו"ן מקדשות הסמ"ך עי"ן פ"א שאחריהן, והצד"י מקדשת את הקו"ף שאחריה, והשי"ן מקדשת הרי"ש שלפניה האל"ף והתי"ו אינן מקדשות שום אות פרטית כי הן כוללות כל האותיות מלפניהן ומלאחריהן, והרי כל התורה כולה שהיא מחוברת מכ"ב אותיות היא שמותיו של הקב"ה, כי כל האותיות הם שמותיו ית' על דרך זה :

פרק ארבעה ושלשים

והעיקר התשיעי כי התורה הזאת מועתקת מאת הבורא לא מזולתו, ועליה אין להוסיף וממנה אין לגרוע, לא בתורה שבכתב ולא בתורה שבעל פה, שנאמר לא תוסיף עליו ולא תגרע ממנו, עכ"ל הרב ז"ל פרק חלק. וענין עיקר זה כי גם שיסדנו בעיקר השמיני אמיתת תורה מן השמים, היה איפשר להאמין כי היא אמתית מאתו ית' אבל לא שתהיה מראשיתה עד סופה אותיותיה ומלותיה וסדרה מפי האל ית', אלא אחר שהיה בא הדבור למשה רבינו על ענין אחר היה כותב הענין ההוא המכוון כפי מה שהיה נראה לו, ולא בלשון עצמו שנאמר לו ולא כסדר שנאמר לו, אלא כפי מה שיזדמן למשה רבינו בשעת כתיבתו, ולכן הוצרכנו לעיקר הזה, כי אמיתות התורה היא בשלימות לא לבד בעניניה דרך כלל ופרט אלא גם מלותיה ואותיותיה וסדרה מראשיתה עד אחריתה היא מועתקת כולה מאתו ית', וכמו שעשרת הדברות הוא ית' המדבר ואומר אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים, באלו האותיות והתיבות כסדרן וכמו שכתוב (שמות לג) והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלוחות, כן כל התורה כולה נאמרה למשה רבינו באותן האותיות והתיבות כסדר הכתוב בתורה, אע"פ שנראה מלשונה שהיא נאמרת ע"י אמצעי המספר, ואומר כי בראשית ברא אלהים ויאמר יהי אור ויהי רקיע, יש לנו להאמין כי בזה הלשון ממש נאמר לו שיכתוב בראשית ברא אלהים וכתב, וכן כל התורה כולה עד לעיני כל ישראל נכתבה פעם כמדבר ע"י אחר אמצעי ופעם כמדבר הוא עצמו, וכפי מה שכתבנו בפרקים הקודמים, ולהיות אומר מעלה בעשרת הדברות שהם כוללים כל מצות התורה כולה, נאמרו בלשון האל ית' המדבר הוא עצמו להם לזרזם ולתת להם מעלה וכבוד כי פיו המדבר אליהם :

ומפני כי מזה היה נמשך להם ג"כ עונש ואשם יותר אם יעברו על דברו הנשמעים מפיו עצמו, כי אינו דומה הנזהר על הדבר מפי המלך בעצמו לנזהר על פי שלוחו, וכמ"ש ליואב (ש"ב י"ח) כי באזנינו צוה המלך וגו', לכן חששו ישראל ואמרו למשה רבינו דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות, כי בדברו עמנו פה אל פה נהיה נענשים למיתה ח"ו אם נעבור על דבריו, כי התועלת הנמשך מדבורו אלינו כי נהיה זריזים יותר בקיום דברו בשמענו אותם מפיו, גם שנשמע הדברים מפיך נשמע ונקבל לעשות, וזהו הנרצה באמרם דבר אתה עמנו ונשמעה, והוא השיב להם אל תיראו כי לבעבור נסות אתכם בא האלהים ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו, ויהיה נסות מלשון הרימו נס, כי לתת לכם מעלה וכבוד לזכותכם שתשמעו באזניכם דברו ותהיו כנביאים בא האלהים, כי בזה תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו בשמעכם את דבריו מפיו לפיכם, לא להענישכם יותר אם תעברו : ונחזור לענין כי כל התורה כולה מראשה לסופה נאמרה למשה רבינו ככתבה וכלשונה, מבלי שינוי לשון או אפי' אות א' כ"ש ענין מהענינים הכתובים בה, וימשך מזה כי לא יפול שום שינוי בה לעתיד, כי אם היתה נאמרת מפי משה רבינו שאמר אלו הענינים והוא כתבם כפי מה שנראה לו, היה איפשר שיפול אי זה שינוי בלשונה או בכתבה לא בכולל ענינה, כי לא היינו נזהרים אלא בשמירת ענינה, אבל מאחר שנתאמת לנו כי ציור כתיבתה ג"כ הוא מאתו ית' לא יהיה מקום שיפול בה שום שינוי, כי מי הוא זה אשר יבא אחרי המלך את אשר כבר עשהו, וגם מי הוא אשר יושיט ידו לשנות בתוספת או גרעון במה שכתב מפיו ית', כי במה שיראה לו שצריך תוספת או גרעון יחשוב כי אל דעות ה' ולא קצרה ידו ומדעו מהשכיל על כל דבר ודבר שיהיה שלם ולא יצטרך לתוספת או גרעון, כי הוא ית' הבורא כל העולם ויודע מה שעתיד להיות, ובוחן לבות וכליות מתחלת נתינת התורה ידע מה שיהיה עד סוף הימים ושלא תצטרך לתוספת ולא לגרעון :

ולא לבד תורה שבכתב היא שלימה מבלי תוספת וגרעון, אלא גם תורה שבעל פה אי איפשר ליפול בה תוספת או גרעון מן הטעם הנזכר, כי סדרה ומלותיה עצמן כמו שהן כתובות בתורה נאמרו למשה מסיני, ונמסרו לו דרכי הלמידות ריבויים ומיעוטים קלים וחמורים וג"ש ושאר מדות שהתורה נדרשת בהם, אשר אי איפשר ליפול בהם תוספת וגרעון כי הן נלמדות מן הכתובים המדויקים ככתבם וכלשונם מפי הגבורה, וכן ההלכות שאין להם סמך בכתוב והן הלכות למשה מסיני הן ידועות וקבועות שאין התוספת והגרעון נופל בהם :

ושלימות התורה אשר לא יפול בה תוספת ולא גרעון, יתבאר מכמה פנים וראיות מן השכל, מצד הנותן, ומצדה, ומצד המקבלים, ומצד האמצעי בנתינתה. אם מצד הנותן והוא האל ית' היא שלימה, כי כמו שלא יפול בו ית' שינוי לעולם כן לא יפול שינוי במה שנאמר מפיו ית' לעולם, כי לא ימשך שינוי ממה שאין בו שינוי, וזה שרמז בכל מקום שאמר אני ה' אחר קיום מצות רמז מה שכתוב (ויקרא יט) ושמרתם את כל

חקתי

יאמר לו מה תעשה, אפ"ה האל יתב' אמר שלא תשתנה כי לא תפול בה שינוי מצד שלימותה, ואפי' הוא ית' לא ישנה אותה כי הוא בראה בכל השלימות האיפשרי מקודם שנברא העולם וידע כי לא יפול בם שינוי לא בתוספת ולא בחסרון, כי הדבר השלם והאמתי לא יפול בו שינוי כלל, וכמו שכתוב לא בשמים היא, שירלה לפי כוונה זו שמן השמים ג"כ לא יחדשו בה דבר כיון שניתנה כבר בשלימות מן השמים:

ובן ראיה מן החוש, כי הוא מן הידוע כי יפול שינוי בדברים לפי רוב השנים ושינוי הזמנים ושינוי האנשים והמקומות, וביאור זה כי אחר שהאנשים אינם עומדים לעולם על תכונה אחת ועל כוונה אחת כי תשתנה תכונתם ודעתם לפי שינוי הזמנים, יהיה מן ההכרח שישתנו דבריהם ומעשיהם ולא ישובו לסדרן הראשון, ואחר שראינו בכל הזמנים החולפים כי כלל האומה הישראלית לא סרו מלהחזיק האמת שקבלו אבותם, בין בהיותם בשררה על אדמתם בין בהיותם בעבדות בארץ לא להם, יתחייב כי נצחיות התורה ואמתותה היא העומדת להם בכל הזמנים והמקומות המשתני' שיהיו נכונים ומזומנים לעולם ללמידתה וקיום מצותיה, ולא ישנו את תפקידם בשינוי ההוא עליהם לפי רוב השנים, וזו היה הראיה על היותה נצחית וקיימת לעד מבלי שינוי להיותה תורה אלהית, כי יותר נזהרים בה האומה הדבקה בה' בהיותם בגלות מבהיותם בגאולה, ונותנים לב לדעת כי מה שרפו ידיהם ממנה היתה סבת גלותם ומוסרים נפשם עליה בגלותם, וכמו שאמרו ז"ל או יהודי או צלוב, וכמה פעמים בימי השופטים נכשלו ישראל בעבודת אלילים ועברו דברי התורה וניתנו ביד אויביהם וזעקו אל ה', כי ידעו כי על אשר עברו את דברי הברית באה להם הצרה ההיא ושבו לו ורפאם והצילם מלוחציהם, וזו היא ראיה לנצחיות התורה כי מרפים ידיהם ממנה יכשלו ויתנו לב לשוב לקיימה על איתנה הראשון, ולא ינסו ברצותם לחדש להם דת אחרת לראות הייטב להם בה, והעוברים מישראל הוא לתוקף יצרם ותאותם יביא להם לחטוא ומיד מתחרטים, ואפי' הפושעים במרד ובמעל הם יודעים רבונם ומכוונים למרוד בו וזדון לבם משיאם לומר מי אדון לנו כל אשר תמצא ידינו לעשות בכחנו נעשה ולא יחושו לעונש שאחר המיתה עם היותם יודעים אותו, וכמאמר א' מהם כלום אני עושה אלא להכעיס את בוראי, והבא אחריו אמר קמאי לא ידעי לארגוזי כלום אנו צריכים אלא לאורו יש לנו זהב פרוים וכו' אמרו לו והכתיב לי הכסף ולי הזהב וגו' אמר להם כבר נתנו לנו דכתיב השמים שמים לה' והארץ נתן וגו', הרי שאין סבת חטאתם פקפוקם באמיתות התורה או סכלותם באמיתת הבורא, שהרי יודעים רבונם ומכוונים למרוד בו ומביאין ראיה מדבריו שהם

דברי התורה למה שיעלה בדעתם לעבור על דבריו ולחלוק על רצונו וחשבו מחשבות לבטל את התורה ומצותיה, ולא עלה בידם עם היותם מלכים וסגנים ולא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות, וזהו מצד נצחיות התורה כאשר הבטיחנו בה כי לא תשכח מפי זרעו, וראינו כמה מן המלכים מן האומות שחדשו להם דת ושמעו להם עבדיו ועזבו את הקודמות וכי יתקצפו במלכם ובאלהיהם יפנו לבם לאחרת, מה שלא קרה בדת האלהית, כי הבוטעים למלאות יצרם בעת תאותם אחר כך יזכרו וישובו אל ה' הם או בניהם, וזהו מסגולת נצחיות התורה האלהית ובכל הדורות, וכמו שאמר הכתוב אחר אמרו כי לא תשכח מפי זרעו אמר כי ידעתי את יצרו אשר הוא עושה היום, כאלו העיד האל ית' כי מה שאכל ושבע ודשן ופנה אל אלהים וגו' הכתוב למעלה, ידע הוא ית' כי מצד יצרו המפתה אותו הוא שעשה ולא יתמיד בו אלא שישוב אחר שחטא וכמו שאמר אשר הוא עושה היום:

והראיה הלקוחה מן הקבלה בנצחיות התורה וקיומה דרך כלל, מה שאמרה תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב, כי התורה שצוה לנו משה היא בנחלה ומשמשת לדורי דורות לקהלת יעקב, וכל הנביאים הבאים אחרי מרע"ה כולם הסכימו על נצחיות תורת משה ולא פחתו ולא הוסיפו עליה כמוזכר במס' מגלה, וכולם הזכירו את משה רבינו בספורי נבואתם, ביהושע נזכר כמה פעמים ובשופטים בתחלתו אשר צוה את אבותם ביד משה, ובשמואל אשר עשה את משה ואת אהרן, ובמלכים כאשר דברת ביד משה עבדך רק את בניהם לא המית ככתוב בס' תורת משה וגו', ובישעיה (ס"ד) ויזכור ימי עולם משה עמו מוליך לימין משה וגו' ובירמיה אם יעמוד משה ושמואל לפני, וביחזקאל לא הוזכר משה ואין בכל הנביאים מי שיזהיר על דבריו כמוהו, ובתרי עשר זכרו תורת משה עבדי אשר צויתי וגו':

ומצאנו ראינו הנביאים כולם מזהירים על קיום התורה, ביהושע ולא ימוש ספר התורה הזה מפיך, ובשופטים אתם עזבתם אותי ותעבדו אלהים אחרים לכן לא אוסיף להושיע אתכם, ובשמואל אם בכל לבבכם אתם שבים אל ה' הסירו את אלהי הנכר וגו' ועבדוהו לבדו ויצל אתכם וגו', ובמלכים במראה שנית לשלמה אם שוב תשובון אתם ובניכם מאחרי ולא תשמרו מצותי וגו', וישעיה וירמיה ויחזקאל ותרי עשר רובם תוכחות לישראל על עברם את התורה:

ובן ראינו אותם מזהירים את ישראל על מצות פרטיות הכתובות בתורה, יהושע נצטוה למול את ישראל שנית, וכתב שעשו את הפסח ושאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח מצות קלוי וגו', ובנה מזבח בהר עיבל וקרא את כל דברי התורה הברכה והקללה ככל הכתוב בספר התורה, והנשיאים קיימו שבועתם לגבעונים, והכה יהושע

את

והרי הם מאמתים ומקיימים נתינת התורה מאתו ית' כאלו נמצאו הם בעצמם במעמד נתינתה בהר סיני, וזה ירצה מה שאמרו חז"ל שנפשותיהם של כל הדורות הבאים מישראל נמצאו במעמד הר סיני, כי היותם זרע נבחר בגוף ובנפש ממקבלי התורה מורה על קיומה לעתיד בלי שום שינוי כאלו היו הם עצמם במעמד נתינתה, עם שאין המדרש יוצא מידי פשוטו:

וכן מצד המקבלים באופן אחר לא יקרה בתורה שום שינוי וחילוף, וזה מצד השכלם וחכמתם מכל העמים, וכמו שכתוב (דברים ד) ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את כל החקים האלה ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה; אמר שראויים לשמור לעולם ולעשות את דברי התורה בלי שום שינוי, מצד כי היא חכמתם ובינתם לעיני העמים הם יודעים כי חכמת ישראל היתרה מכל האומות היא מצד התורה, ובפרט אשר ישמעון את כל החקים וגו', כי מהחקים אשר אין טעמם נגלה כי אם לישראל תראה חכמתם ובינתם לעיני העמים ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה, כי גם שהחכמה היא קנויה להם מצד התורה גם הם מצד עצמם הם חכמים ונבונים ומצד חכמתם ותבונתם השיגו וזכו למעלת חכמת התורה, וכמו שכתוב (דניאל ז) יהיב חכמתא לחכימין, וכן אמרו חז"ל (קדושין מט) עשרה קבין חכמה ירדו לעולם ט' נטלה א"י ואחד כל העולם כולו, ולא אמר ט' נטלה ארץ כנען אלא א"י אוירא דארעא דישראל מחכימה לישראל. והנה הכתוב הזה שאמר ואמרו רק עם חכם ונבון וגו' דבר לעתיד כי כשיבואו לא"י ויתחכמו בה יותר מכל האומות אז יאמר עליהם רק עם חכם וגו', שהרי בכתוב הקודם לזה אמר ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים וגו' לעשות כן בקרב הארץ אשר אתם באים שמה לרשתה, וסמך מיד ושמרתם ועשיתם וגו' ואמרו רק עם חכם ונבון וגו', כי מצד שקבלו התורה וישכנו בארץ ישראל יהיו משיגים חכמה יתירה לעיני כל העמים, וסבת היות אוירא דארעא דישראל מחכים מצד כי אדם הראשון נברא ממבחר א"י והוא מקום המזבח, כמו שדרשו ז"ל (ב"ר פי"ד) כתיב הכא עפר מן האדמה וכתיב התם מזבח אדמה, והאל ית' אחר שציירו מן המקום המובחר ההוא נפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה כמו שתרגם אונקלוס ע"ה לרוח ממללא, והיא חכמתו ובינתו המושגת לו מאתו ית' במבחר א"י, ונתברר ונתלבן זרעו של אדם הראשון באבות ובניהם אחריהם עד שחזרו למקום מחצב אביהם הראשון, וחכמת אדם הראשון תאיר פניהם בהיותם במקום המובחר ליצירת גופו ומקום שנופח בו נשמת חיים מאתו ית', כי היא סבת היות אוירה מחכים מהתפשטות בה אויר נפיחתו נשמת חיים בשפע באדם הראשון,

ולכך אין הנבואה שורה אלא בארץ ישראל, כי שם היתה תחלת התנוצצות רוח ושפע האל ית', ונתברר שלא תשתנה התורה מצד המקבלים והם ישראל: ואם מצד האמצעי והוא מרע"ה, יתברר ג"כ שלא תשתנה התורה, כיון שהיה מבחר המין האנושי בנבואתו ולא קם עוד נביא בישראל כמשה, ולא לבד היתה עולם ויתרון נבואתו על שאר הנביאים בשעת נתינת התורה, כי אם ג"כ קודם נתינתה, וכמו שאמר הכתוב אשר ידעו ה' פנים אל פנים וגו' לכל האותות וגו' לעשות בארץ מצרים וגו', כי מאז שלחו הפליא להגדיל ולהבדיל נבואתו משאר הנביאים, כדי שיהיה בו כח והכנה לעלות לשמים ולקבל כל התורה כולה והגיע לשלימות אשר אין כח בחק שום אדם להגיע ולא נגרע ממנו דבר איפשרי להשפיע על ילוד אשה שלא הושפע בו, ואם היה איפשר בחק אדם שיושפע עליו יותר היה מושפע ממנו ית', וא"כ ימשך מזה כי גם התורה שניתנה על ידו עליה אין להוסיף וממנה אין לגרוע ולא יפול בה שינוי כלל, כמו שלא נפל שום שינוי בנבואתו בכל זמן שהיה מתנבא מתחלת נתינת התורה ועד סופה בתוך ארבעים שנה, ודי בזה הערה מה שלא קרה שינוי בטבע גופו כמו שכתוב לא כהתה עינו ולא נס ליחה:

וכן מצד האמצעי והוא מרע"ה באופן אחר, כי כמו שסיפורי התורה והגדותיה שנאמרו על ידו הן אמתיות ולא יפול בהן תוספת ולא גרעון, כן במצות התורה ואזהרותיה שניתנו על ידו לא יפול בהן תוספת ולא גרעון, כי התורה היא שוות החלקים, ואם בסיפורים שהוזכרו בתורה אי איפשר ליפול בהם שינוי כי מה שהיה כבר היה, כ"ש בעיקר התורה והיא מצותיה ואזהרותיה, ונתבאר מכל זה מן הסברא הנכונה כי לא יפול שום שינוי בתורתנו התמימה:

והראיה מן החוש, ממה שראינו כל זמן משך הנבואה בישראל שלא דבר שום נביא אמת שום דבר שיראה נגד מה שכתוב בתורת משה, וכל דברי הנביאים מסכימים בנבואתם למה שכתוב בה ושאין לגרוע ממנה ולא להוסיף עליה, וכמו שאמרו בראש מגלה אלה המצות שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה, וכיון שאינו רשאי לחדש והוא התוספת, כל שכן לגרוע, ומה שאמר אליו תשמעון אפילו אומר לך עבור על אחת מכל מצות שבתורה כמו אליהו בהר הכרמל, הרי סיימו ואמרו הכל לפי שעה שמע לו, דהוה מיגדר מלתא שהשיבן על ידי כן מע"א וכמו שהביאו ביבמות (דף צ') אבל לבטל או לחדש שום מצוה אין כח ביד שום אדם ואפי' נביא שיאמר כך מפי הגבורה לא נאמינהו, כי גם שהכתוב אמר לא תוסיפו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרעו ממנו שנראה שאנו מוזהרים בכך, אבל אם האל ית' יצונו לעתיד מצוה מחודשת או יגרע ממצותיו מי

יאמר

סנהדרין, ואחר שקבלוה אנשי כנסת הגדולה לא הוצרכו למוסרה עוד לבאים אחריהם והיתה מורשה להם כנחלה המתמשכת מדור לדור, וכמנה שקבלו ישראל התורה חמשה פעמים כנגד חמשה חומשי תורה, משה יהושע זקנים נביאים אנשי כנסת הגדולה, ולכך שנו משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע וגו', שהושוו כל הקבלות לקבלת משה מסיני, לומר שלא היתה בה שינוי כלל אלא שהיא נצחית:

פרק חמשה ושלשים

וראוי לתת טעם לגדרי התורה וסייגיה שנראים כתוספת על התורה ומצותיה, וכן בענין הגרעון מה שאמרו ז"ל (סוף מכות) בא דוד והעמידן על י"א, ופי' רש"י שבתחלה היו צדיקים והיו יכולים לקבל עול מצות הרבה, דורות האחרונים לא היו צדיקים כל כך ואם באו לשמור כולם אין לך אדם שיזכה ובא והעמידן על י"א כדי שיזכו אם יקיימו י"א מצות הללו, וכן כל שעה הדורות שלמטה הולכים ומתמעטים:

והתשובה על התוספת קלה מצד מה שפי' ז"ל כמו בשר עוף בחלב אם מוסיף ואומר שהוא מן התורה הוא תוספת בה, ואם אומר כי מן התורה מותר אלא שחכמים אסרו אותה משום גדר וסייג אינה תוספת אלא משמרת למשמרתה של תורה, וכן משמעות הכתוב שאמר לא תוסיפו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם, כלומר שלא תוסיפו על הדבר ותאמרו כי אנכי מצוה אתכם על התוספת גם כן, וימשך מזה כי אם יעבור על התוספת לא יענש ויבא מצד זה לעבור על עצמות הדבר, בחשבו כי הכל דבר א', והרי שהוא בא לידי גרעון, וכמו שאמרו בסנהדרין מנין שכל המוסיף גורע שנאמר כי אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו, הקב"ה לא הזהירה על הנגיעה ובתוספת גרעו שדחף הנחש את חוה על האילן עד שנגעה בו, ואמר לה ראי שאין מיתה על הנגיעה אף על האכילה לא תמותו:

אבל התשובה על הגרעון קשה, וכתב הרמ"ה ז"ל על בא דוד והעמידן וישעיה וכו', לאו למימרא דאי עביד הכי בלחוד זכו לחיי עוה"ב דא"כ בטל עונשן של עבירות ושכרן של מצות, אלא משום דקי"ל דמאן דמקיים לי' לתורה כולה מסייע ליה קב"ה ומגין עליה דלא ליתיה לידי הרהורא ואזיל להווא עלמא בלא חטא, אבל מאן דלא מקיים לה לכולה תורה אע"ג דאית ליה רובא זכוות לא מסתייע מן שמיא לאגוני עליה מיצר הרע כד"א פ' שילוח הקן, וכיון דחזא דוד דהוו ממעטי דרי ואזלי בעא, רחמי ואוקמיה למצות למיגני מיצ"ה אחד סרי ואתא ישעיה ואוקומינהו אשית והכין מסתברא עכ"ל ז"ל:

והרב בעל העיקרים ז"ל כתב במאמר ג' פ"ל, כי אין הכוונה לומר כי העשיית אחד עשר מצות או שלש מקנה מן השלימות האנושי המדרגה שתשיג מצד כל מצות התורה או שבהן יקנה מדרגה מהשלימות ולא בפחות, אלא שכל א' מהנביאים היה מתכוין לעשות כללים כוללים מצות רבות מהתורה ומדות טובות כדי שעל ידם ישיג האדם מדרגה גדולה מהשלימות וכו' קרובה למדרגה המושגת על כלל המצות אף על פי שא"א שתעלה למדרגה גדולה כמוה, עד כאן:

ואני תמה על פשטי מאמרים אלו, איך אמרו בא דוד והעמידן על י"א וישעיה על ו' וכו' אחר אמרם תרי"ג מצות נאמרו לו למשה בסיני וכו' שנראה שדוד העמיד אלו התרי"ג על י"א, אם הרצון הוא שאלו הי"א הם כוללים כל התרי"ג צריך לדעת באי זה אופן הם כוללים כולם, כי הולך תמים ופועל צדק ודובר אמת וגו' אין הוראתם אלא על יושר המדות דרך כלל לא על מצות עשה ומצות לא תעשה, ואין בכל אלו מצות מפורשות בתורה כי אם לא רגל על לשונו שהוא כמו לא תלך רכיל, כספו לא נתן בנשך את כספך לא תתן לו בנשך, ושחד על נקי לא תקח שחד, ואם הולך תמים וגו' הוא כולל רוב התורה שילך תמים בדרכי השם שיעשה מצותיו, גם לא תלך רכיל ונשך ושחד היו נכללים בו, ואם הרצון כמו שאמרו העמידן הוא שבמקום התרי"ג העמיד י"א מהן והניח זולתן כי עושה אלה והן הי"א לא ימוט לעולם, הרי אין באלו הי"א מצות מפורשות בתורה ונמנות בכלל תרי"ג מצות כ"א שלש הנזכר שהן מצות לא תעשה, וכ"ש שביארו בגמ' שם הולך תמים זה אברהם וכו' ופועל צדק כגון אבא חלקיה ודובר אמת כגון רב ספרא וכו' ואלו אינם מצות מן התורה אלא לפנים מן השורה, ואם באלו צריך שיהיה נזהר שלא ימוט כ"ש במצות התורה ואזהרותיה המפורשות בתורה, וכן בא ישעיה והעמידן על שש שנאמר הולך צדקות וגו' אינם כוללות כל התורה אלא הן יושר המדות ולפנים מן השורה ואיך אמרו העמידן על כך וכך:

ולכן אני אומר כי מה שאמרו העמידן על י"א ועל שש אין הכוונה שהעמיד י"א ושש במקום תרי"ג, ולא שהן כוללות כל התורה או רובה, אלא שראה דוד בדורו כי גם שהיו מקיימים כל התורה כולה לא היו נזהרים בדברים שהם לפנים מן השורה בכמו אלו הדברים דאבא חלקיה ורב ספרא וכו', ולכן דרש ואת המעשה אשר יעשון ותיקן שיהיו זהירים גם כן באלו הי"א דברים שהם כולם לפנים מן השורה, וכדי שיחזיקו בידם אמר מי יגור באהליך וגו' הולך תמים ופועל צדק וגו', ואמר כי עושה אלה על כלל מצות התורה לא ימוט לעולם, שהיה אפשר שימוט לפעמים גם כי יהיה זהיר בכל מצות התורה ובעשותו גם את אלה לא ימוט לעולם,

וכן

את כל הארץ וגו' ואת כל הנשמה החרים כאשר צוה וגו', ולא הסיר דבר מכל אשר צוה ה' את משה, וחלק את הארץ לשבטים ולשבט הלוי לא נתן נחלה אשי ה' אלהי ישראל הוא נחלתו, והיה החילוק על פי הגורל, ונתן את ערי המקלט לנוס שמה וגו' והזהיר לבני ראובן וגד על המזבח אשר בנו, ובשופטים עלה המלאך מן הגלגל ואמר אעלה אתכם וגו' ואתם לא תכרתו ברית וגו' מה זאת עשיתם, ודבורה היו באים אליה בני ישראל למשפט, וכן שאר השופטים, ועבדו בני ישראל את הבעלים ואת העשתרות והוכיחם ושבו, ושמשון נוהג בנזירות, ונקהלו בני ישראל על דבר פלגש בגבעה, ועלי הוכיח את בניו אשר ישכבון וגו' ואמר לו למה תבעטו בזבחי ובמנחתי וגו', ובני שמואל לא הלכו בדרכיו ואמר ובניך לא הלכו בדרכיך עתה שימה לנו מלך וגו', והמליך עליהם מלך והצדיק עצמו באמרו הנני ענו בי וגו', ושאול הזהיר את האוכלים על הדם ואמר ושחטתם בזה ואכלתם, והוכיח שמואל את שאול על אשר לא שמע אל דבר ה' ויעט אל שלל העמלקים, והרג דוד את ההורגים את שאול ואת איש בשת, ופרץ ה' פרץ בעזא, והוכיח נתן את דוד על אשר הרג את אוריה ולקח אשתו, וקיים דוד שבועתו למלוך את שלמה בנו אחריו ובנה בית המקדש ועשה בעת ההיא את החג וכל ישראל עמו, ועשה ירבעם שני עגלי זהב ויהי הדבר הזה לחטאת וגו', ועשה יהודה הרע וגו' ויבנו גם המה להם במות וגו' וגם קדש היה בארץ וגו' והבמות לא סרו, ובנה אליהו מזבח בהר הכרמל בהוראת שעה ונענה, והעידו על נבות בני בליעל והומת, ונענשו אחאב ואשתו איזבל, וחזק יואש את בדק הבית וכסף אשם וגו' לא יובא בית ה', ואמציה הכה את הממיתים את המלך אביו ואת בניהם לא המית ככתוב בספר תורת משה, וקרא המלך יאשיהו את כל דברי ספר הברית, וטהר את ירושלים ובית המקדש, ובשאר ספרי הנביאים ישעיה ירמיה יחזקאל ותרי עשר באו תוכחות כוללות בפרט על העבירות החמורים ויעודים ונחמות, וירמיה הוכיחם בפרט על חילול השבת: והרי שקבלנו מכל הנביאים כי תורת משה נצחית היא ושום א' מהם לא כתב שום דבר הפך התורה, וכבר דרש חנניה בן חזקיה דברי יחזקאל שהיו סותרין דברי תורה ואלמלא הוא היה נגנז כמו שהביאו במסכת שבת, ואליהו בהר הכרמל הוראת שעה היתה וכמו שאמר ובדברך עשיתי וגו', וכן שאר הספרים שנכתבו ברוח הקדש אין בהם שום דבר נגד התורה ואפי' בספר קהלת חתם באמרו סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם, ולא באה אלינו מצוה מאת האלהים כי אם הכתובות בספר תורת משה ועליהן אמר כי זה כל האדם, רומז אל דור המדבר שקבלו התורה שהיו דור שכלו דעה וכל העולם לא נברא אלא לצוות לכל א' מהם, ודניאל ועזרא ונחמיה הזכירו את משה רבינו בספריהם והזהירו על קיום תורתו, וכן דברי הימים שחובר על ידם, וראינו כי ממרע"ה עד מלאכי חותם הנביאים כמו תת"ן שנה והיו בכל הדורות כמה אלפים חכמים ונביאים מהם מ"ח שנתנבאו להם לישראל, לא פחתו ולא הותירו ממה שכתוב בתורה, וכ"ש הבאים אחריהם שאינם כמדרגתם נראה דבר ברור כי על התורה אין להוסיף וממנה אין לגרוע ושכלם הסכימו בכך:

ואחריהם נלך לאנשי כנסת הגדולה האחרונים שקבלו כולם תורה שנמסרה להם מהנביאים וזקנים ויהושע ממשה רבינו, כמו ששנינו באבות משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה, שהכוונה היא לפי הענין שאמרנו בו, שכמו שקבלה משה מסיני בלי תוספת ומגרעת כן מסרוה המוסרים תורה האחרונים והם הנביאים לאנשי כנסת הגדולה, ומהם נמשכה לתנאים הראשונים והאחרונים לאמוראים ולרבנן סבוראי והגאונים והרבנים והחכמים עד דורות הללו שאבדה חכמת חכמינו ובינת נבונינו נסתרה, עם כל זה אנחנו יודעים את התורה הזאת שהיא היא מה שקבלו אבותינו ע"ה על ידי משה רבינו, וכמו שהבטיחנו בתורה כי לא תשכח מפי זרעו:

ואחשוב כי ענין מסירת יהושע התורה לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים לאנשי כנסת הגדולה, ולא שנו שאנשי כנסת הגדולה מסרוה לתנאים שבאו אחריהם והם לבאים אחריהם, מפני כי מסירת משה התורה ליהושע היתה בזמן פטירתו כשכלה לכתוב את דברי התורה הזאת על ספר עד תומם אחר שכרת ברית אתם בארץ מואב וקבלו את התורה ונחשב כאלו קבלוה עתה מחדש, וכן יהושע מסרה מחדש לזקנים ולישראל שהיו בזמן ההוא מפני שהיו אומרים כי מפני שהיו יראים שמא לא יכנסו לארץ הוא שקבלו התורה ועכשיו שנכנסו חזרו וקבלו אותה, וכמו שכתוב (יהושע כ"ד) בחרו לכם היום את מי תעבדון אם את האלהים אשר עבדו אבותיכם וגו' ואמרו לא כי את ה' נעבוד ויאמר עדים אתם בכם וגו' ויכרות יהושע ברית לעם ביום ההוא וגו' ויכתוב וגו', ונאמר אחר כך ויעבד ישראל את ה' כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים וגו', כי כמו שעבדו את ישראל כל ימי יהושע ובסוף ימיו חזרו וקבלו התורה מחדש כן עבדו כל ימי הזקנים, ובסוף זמן הזקנים חזרו הנביאים לקבלה מהם מחדש, וכן הנביאים לאנשי כנסת הגדולה, כמו שכתוב ביחזקאל שהוא מהנביאים האחרונים והעולה על רוחכם היה לא תהיה אשר אתם אומרים נהיה כגוים וגו' חי אני נאם ה' אם לא ביד חזקה וגו' אמלוך עליכם, כמו שאמרו ז"ל במסכת

סנהדרין

זמן שהיתה נבואה בישראל היו מוכנים ללמד דיני התורה על ידי המדות שנדרשת בהם בלי שום מחלוקת כנתינתן מסיני, ואחר אנשי כנסת הגדולה שפסקה הנבואה לא היו מוכנים ללמוד כל הדברים בבירור, והיו נופלים להם ספקות בעניני הלמודות עד שהיו באים לידי מחלוקת מגלד קבלתם, זה מתיר וזה אוסר וכו', ולזה אמרה המשנה משה קבל תורה מסיני, כי לא היה כח והכנה בידו ללמדה כי אם מסיני מפי הגבורה, וכן למדה לכל ישראל כמו שבארנו, אלא מפני שיהושע היה נכנס לארץ והיה מלמדה הוא ובית דינו לדור אחר שלא שמעו בסיני אנכי ולא יהיה לך ולא היו מוכנים ללמוד כולה אלא כללותיה ופרטותיה, לכן אמר שמסרה ליהושע, כלו' שמסר לו שילמדה דרך כללות על ידי המדות, דרך מסירה שיוכלו ללמוד פרטיה מן כללותיה, וכן עד אנשי כנסת הגדולה שמסרוה הנביאים להם, ואחריהם שפסקה הנבואה נולדו הספקות והמחלוקת כמו שנתבאר, ועל זה אמרה תורה אחרי רבים להטות, במה שיחלקו בו בדיני התורה בדורות הבאים ואחר שיטו אחרי רבים הרי זה כמו הלכה למשה מסיני, עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע, והמיעוט נגררים אחר הרוב, והרי שאין בכל דיני התורה לא תוספת ולא גרעון כי הכל הולך אחר הרוב, ומה שאמרו (ביבמות י"ד) על מחלוקת צרת הבת איכא מ"ד לא עשו ב"ש כדבריהם ואיכא מאן דאמר עשו וכו', אפ"ה אחר שנפסקה הלכה כב"ה הרי היא כהלכה למשה מסיני ועליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע, וכן בשאר התנאים והאמוראים החולקים בדיני התורה אחר שנפסק הלכה כאחד מהם:

ולא לבד בענין המחלוקות עשה רושם הפסק הנבואה, אלא גם לענין השמטת חלק מישראל מתורה שבעל פה, והם הצדוקים וחביריהם, כי תורה שבכתב לא יכלו להכחישה להיותה כתובה וחתומה מזמן נתינתה והיה ס"ת ביד כל שבט ושבט מכתיבת מרע"ה, ותורה שבע"פ גם כן כל זמן היות נבואה בישראל לא יכלו להכחישה, כי כמו שהיו רואים שהיתה הנבואה משפעת בישראל, כך היו מאמינים ג"כ בתורה שבע"פ שניתנה למשה בנבואתו בפירוש התורה גם כי לא נכתבה, אבל אחר שנפסקה השפעת הנבואה הכחישו ג"כ מה שהיה להם מקובל בפירוש התורה מנבואת משה, כיון שלא היה כתוב בפירוש מאז עד עתה:

פרק שבעה ושלשים

אחר שהנחנו כי לא אירע לא תוספת ולא גרעון בחקי התורה מענין המחלוקת, צריכין אנו לדרוש ולחקור מזמן נתינת התורה אם קיימו אותה בכל דור ודור בהיותם צדיקים ובלי שעבוד:

ואחר החקירה הזאת נראה, כי יש הרבה מן המצות שלא נהגו ולא נצטוו בהן בדור המדבר, ואין דברינו עתה בענין המילה שהיה סכנה בקיומה ומצות פסח הנמשכת ממנה, כ"א בשאר מצות וגם המצות שניתנו בערבות מואב, כמו מצות נחלות שנתנה על ידי קריבת בנות צלפחד אחר שנצטוו משה ואלעזר בנשיאת ראש בני ישראל בערבות מואב, ואם כן בכל המ' שנה שהיו במדבר לא נהגו בענין הנחלות שנפלו בפני הקרובים אשר אין להם בנים או בנות כמשפט מה שנצטוו אחר כך, וכן דיני המוספים שנאמר אחר כך שם בפרשת פנחס שלא נאמרו קודם בפרשת אמור, וכן פרשת נדרים ושבועות והיתרן ומה שבין איש לבתו ולאשתו, וטהרת הכלים והכשרן וכל מה שנאמר בפרשת מטות ומסעי דבר שהוא חובת הגוף, וכמו שנאמר בסוף ספר במדבר אלה המצות וגו' אשר צוה ה' את משה וגו' בערבות מואב וגו', וכן כל המצות שנאמרו במשנה תורה שלא נזכרו קודם, היה נראה שנתחדשו בערבות מואב ואם כן לא נהגו קודם, ולא קראו קריאת שמע דור המדבר כיון שלא הוזכרו פרשת שמע והיה אם שמוע כ"א במשנה תורה, וכן לא הניחו תפילין ולא נתנו מתנות משפט הכהנים ולא נשא ולא גירש אדם בקידושין וגט, וכן שאר הדברים שהם חובת הגוף ולא הוזכרו בספרים הראשונים, וזה דבר קשה ותימה, שהרי דור המדבר היו דור שכלו דעה ולא ניתנה תורה אלא להם ואיך יכלו לעסוק בכולם אם לא נשלמה נתינתה עד אחר שבאו לערבות מואב, שכבר מתו וכלו מתי המדבר משבאו למדבר צין, כדכתיב ויבואו בני ישראל כל העדה ודרשו עדה שלימה שכבר כלו מתי מדבר, ומשה רבינו ע"ה לא נצטער שלא נכנס לארץ על שלא אכל מפריה כ"א לקיים מצות שבה, והרי לא קיים מצות ק"ש ומצות תפילין, ואם קיימם קודם מותו לא התמיד בהן שלשים ושבעה ימים שלמים כמו שכתוב בראש משנה תורה ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר חדש בא' לחדש וגו' והוא חדש שבט והוא מת בשבעה באדר:

אלא שהאמת הוא שכל המצות שהוזכרו במשנה תורה אפי' אותן שלא הוזכרו כלל בספרים הקודמים כולם נאמרו בסיני ובאהל מועד, וכמו שאמר הכתוב הואיל משה באר את התורה הזאת וגו', לא בא אלא לבאר מה שנזכר לו קודם, וכמו שכתב הרמב"ן ז"ל בהקדמת משנה תורה, כי לא נתחדש לו בערבות מואב כ"א דברי הברית אבל המצות שנזכרו בפנחס מטות ומסעי נראה בפירוש שלא הוזכרו כ"א שם בערבות מואב, וכמו שנזכר בקצתן וכתוב בסוף הספר אלה המצות וגו' אשר צוה ה' ביד משה בערבות מואב. ואפשר שלא כתב הרמב"ן ז"ל שלא נתחדשו לו בערבות מואב כ"א דברי הברית, אלא על מצות שהוזכרו

שהוזכרו

וכן ישעיה ראה בדורו שלא היו נזהרים באותם השש דברים שהם ג"כ לפנים מן השורה והזהיר עליהן, וכדי שיחזיקו בידם אמר הוא מרומים ישכון מצודות סלעים משגבו וגו', כי ישיג בהן שכר ומעלה יתירה בהיותו נזהר בכל מצות התורה ובאלו השש שהם לפנים מן השורה, וכן מיכה על ג' שהיו רפויות בידם בזמנו, וישעיה עצמו ראה אחר כך כי המשפט והצדקה היו רפויות בידם והזהיר עליהן, וחבקוק ראה בזמנו שכמעט אבדה האמונה ונכרתה מפיהן והזהיר על האמונה שאמר וצדיק באמונתו יחיה, כי גם שיהיה צדיק והוא שומר כל התורה כולה עיקר חיותו בעולם הזה ובעוה"ב יהיה על האמונה, וא"כ מה שאמרו העמידן ירצה לומר כי הראשונים היה עיקר אזהרתם לישראל על תרי"ג מצות ואלו היו מעמידין עיקר כל האזהרות על אלו הדברים הרפויין בדורם כמו שכתבתי:

וכן מה שאמרו שם במכות ד' גזירות גזר משה על ישראל ובאו ד' זקנים וביטלום, אין הכוונה שחלקו על דברי משה רבינו, אלא שמשה גזר אותן הד' גזרות קשות על ישראל ובאו אלו הד' זקנים ובקשו רחמים מהאל ית' עד שנתבטל קושי אותן הגזרות. ונתבאר כי אין תוספת וגרעון בתורתנו התמימה לא במפורש בה והיא תורה שבכתב ולא בפירושה והיא תורה שבע"פ:

ואני אומר כי עיקר הציווי והאזהרה שלא להוסיף ולא לגרוע בתורה הוא בתורה שבעל פה, כי תורה שבכתב הרי היא כתובה לפנינו וחתומה ניתנה אין מי שיוכל להושיט ידו לגעת בה בתוספת וגרעון, וכמו שהשיב המתלוצץ לינאי המלך על מה שאמר ותורה מה תהא עליה אמר הרי היא כרוכה ומונחת בקרן זוית כל הרוצה ללמוד יבוא וילמוד, המצות כתובות בתוכה ולא ישתכחו, ואם כן עיקר האזהרה בתוספת ובגרעון הוא בתורה שבעל פה, וכן נראה ממה שכתוב באזהרה זו לא תוסיפו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרעו וגו' אשר אנכי מצוה אתכם, לא אמר על הדבר הכתוב בספר התורה הזה אלא אשר אנכי מצוה אתכם, להורות על תורה שבע"פ והיא בינו לבינינו שהוא מצוה אותנו על פה, וכמו שאמר הכתוב וזבחת מבקרך ומצאנך כאשר צויתיך והיא בתורה שבע"פ שנצטוינו מאתו ית' עליה כי לא נמצא בתורה שבכתב צווי על דיני הזביחה: וכן מה שנאמר ליהושע לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה למען תשמור וגו', עיקר הציווי הזה הוא על תורה שבע"פ, כי תורה שבכתב כפשטה אין צורך להגות בה כל ימינו ימים ולילות אלא על תורה שבע"פ נאמרה, כי רחבה מארץ מדה וגו' והיא נוהגת עם מה שכתוב בספר התורה, וזהו שאמר לעשות ככל הכתוב בו לא אמר כל הכתוב אלא ככל הכתוב לרמוז על תורה שבע"פ שיש לה רמז ודמיון במה שכתוב בתורה על דרך המדות שהתורה נדרשת בהן:

פרק ששה ושלשים

ויש מקום לקטני אמנה להרהר על אמונת עיקר זה, על דבר המחלוקות שנחלקו חכמי ישראל משנים קדמוניות, מזמן הסמיכה נשיא ואב ב"ד זה אומר לסמוך זה אומר שלא לסמוך עד שרבו תלמידי שמאי והלל וח"ו נעשית התורה כשתי תורות, וכן האמוראים והגאונים והחכמים הבאים אחריהם עד היום חולקים זה מתיר וזה אוסר זה פוטר וזה מחייב זה מטמא וזה מטהר בדבר א', ואם האמת הוא כמי שמתיר או מטהר או פוטר יהיה שכנגדו מוסיף על מה שכתוב בתורה, ואם הוא כדברי האחר יהיה שכנגדו גורע ממה שכתוב בתורה, וכמו שאמרו זה לזה במסכת זבחים אם כן אתה מוסיף על מה שכתוב בתורה א"כ אתה גורע וכו', ואם נחפש נמצא מחלוקת זה ברוב דיני התורה, ועם מה שכתבתי בפרק שלפני זה שעיקר האזהרה בבל תוסיף ובל תגרע הוא בתורה שבעל פה יקשה יותר כי רוב המחלוקות שנפלו בין החכמים הם בתורה שבע"פ:

ותשובת דבר זה כפי דיני התורה היא, כי התורה צותה אחרי רבים להטות, והוא כי אחר שמסר האל ית' למשה רבינו כללות פי' התורה ופרטותיה בשיעור מה שאי אפשר בטבע שכל אנושי לקבל לריבויים ועמקם כדכתיב (איוב י"א) ארוכה מארץ מדה, והוא ריבוי אריכות דיני התורה, ורחבה מני ים והוא רוחב עומק דיני התורה כעמקה של ים, ולא למדה משה אלא מפי הגבורה שהיה נותן בו כח לקבל כל אורך ורוחב דיני התורה בפרטות אפילו מה שתלמיד עתיד לומר בפני רבו, והוא לא היה יכול ללמד לאהרן ולבניו ולזקני ישראל ולכל ישראל כל מה שלמד, כי מה שלמד מפי הגבורה ביום אחד מן המ' לא היה מספיק ללמדה להם בשנה אחת מן המ' שנה שנתעכבו במדבר, ואם הספיק ללמד להם בשנה אחת מה שלמד ביום אחד ונמצא שלמדו כל התורה במ' שנה כמו שלמדה הוא במ' יום, היה מפני שישראל שבאותו הדור היו מוכנים ששמעו כולם מפי הגבורה אנכי ולא יהיה לך והיו דור שכלו דיעה, ולא ניתנה תורה שלימה כמו שלמדה משה רבינו מפי הגבורה אלא להם שהיו אוכלי המן לחם אבירים לחם שמלאכי השרת ניזונין ממנו, ומשם והלאה בדורות הבאים היו מוסרים זה לזה כללי התורה וקצת פרטות, כי לא היו מספיקים הדורות הבאים ללמוד כל התורה כמו שלמדוה יוצאי מצרים, אלא שהיו דורשים התורה במדות שהיא נדרשת בהם כפי מה שנמסרו בידם ללמד מהם פרטי דיני התורה כל א' כפי חכמתו וכפי השגתו לדרוש וללמוד הרבה בדיני התורה בלי שום מחלוקת, כי כל

הלחם, והיה רמז ענני הכבוד בכל שבעת ימי החג, ולא הספיק ביום הראשון כלולב שכתוב בו ולקחתם לכם ביום הראשון, לרמוז על כל שבעה ענני כבוד מד' רוחות ומעלה ומטה ואותה שהיתה מקדמת לפניהם, והיה הרמז הזה ג"כ בימים אלו אחר ימות החמה שידעו שהגינו עליהם העננים מתוקף חומה, ועיקר ברכם אליהן היה מגד חום החמה במדבר, והיו חג המצות וחג הסוכות רמז ליציאת מצרים ולמה שקרה לישראל בזמן יציאתם ואחרי כן, והם דברים פרטיים חמץ ומצה בפסח וסוכה בימי החג, אבל חג השבועות הרומז למתן תורה אין בו דבר פרטי באותו יום מפני שהוא כולל כל התורה כולה הכלולה בעשרת הדברות שנשפעו ביום המקודש ההוא, וימי פסח היו שבעה כי לא היתה יציאתם שלימה עד יום השביעי שהוא יום קריעת ים סוף שראו ישראל את אויביהם מצרים מת על שפת הים, וכמו שאמר הנביא כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות, כי לא היה יום א' יציאת מצרים כ"א שבעה ימים עד שראו הנפלאות על הים, וכן יראם לעתיד:

ונחזור למה שהיינו בו אם נהגו כל המצות בכל הדורות הבאים, ונאמר כי בדור המדבר אפשר שלא נהגו כולם כפי מה שכתבנו, אבל אחר כניסתם לארץ נתחייבו בכלם כמו שנצטוו בתורה, וזהו שנא' ליהושע לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה למען תשמור לעשות ככל הכתוב בו וגו', כי מהיום ההוא והלאה נצטוו בכל התורה כולה כמו שאמר לעשות ככל הכתוב בו, כלו' גם כי עד עתה לא נהגו בקצתן דרך חיוב, ואפילו מאותן שהן חובת הגוף מכאן והלאה תהגה בה כדי שתשמור ככל הכתוב בה, והרי בימי עזרא כשעשו סוכות כתוב כי לא עשו בני ישראל כן מימי יהושע בן נון, ואמרו חז"ל בערכין אפשר בא דוד ולא עשה סוכות וכו' אלא מקיש ביאתם בימי עזרא לביאתם בימי יהושע לשמיטים ויובלות וכו', שנראה כי לכן תלו בימי יהושע בן נון כי מאז הוחל להיותם זהירים לשמור כל התורה כולה כמו שכתבתי:

פרק שמנה ושלשים

וכן לענין התוספת, והן התקנות והגדרים וכל מה שאנו נוהגים בעניני המצות בזמנים אלו, ראוי לדעת אם היו נוהגים כן בכל הדורות, ולמה תקנו בדור אחד מה שלא תקנו בדורות העוברים כי היה די לנו במה שאסרה התורה, האם הדורות האחרונים טובים מהראשונים שיטלטלו מרשות היחיד ורשות הרבים לכרמלית, ויאכלו בלי נטילה וישאו שניות קודם שבא שלמה המלך ע"ה, ואחריו יחמירו עליהם בכל אלה, וכן התקנות שנתקנו אחר כך הן רבות מספור עד שכמעט נראה שנשתנית התורה ח"ו ממה שהיתה קודם ברוב הגזרות והגדרים המעורבים בכלל דיניה:

ונאמר כי לא מטובות הדורות האחרונים בא להם תוספת התורה בקבלם על עצמם גדרים וסייגים מה שלא קבלו הראשונים, כי לפרנס טובה מכרסם של אחרונים, ולא הוצרכו לעשות גדר וסייג כדי שלא יגעו בגוף איסור התורה, כי הם היו זהירים בה ולא יגעו בה גם כי יהיו קרובים אליה בלי שום גדר וסייג, ומשה ויהושע לא גזרו שום דבר כ"א שתקנו תקנות, כאמרם משה תקן להם לישראל ויהושע תקן עשרה תקנות, וכשהגיע הזמן לשלמה המלך ע"ה אחר שבנה ביהמ"ק ראה לגזור גזרות ולגדור גדרים לתורה לכבוד השכינה הנראית בבית הגדול והקדוש, כדי שלא יהא נקל לאדם לעבור על גוף תורה הנאסר מפי האל אשר שכינתו נראית ונגלית בבית המקדש, ואם יבוא לעבור יגע במה שהוא גדר וסייג ולא בגוף האיסור עצמו, וראה הדברים ההווים כמו הטומאה שיארע בעת האכילה וכמו כן שבת ועריות שנפש האדם מחמדתן, וגזר עליהם מה שגזר כדי שלא יבואו לגעת באיסורי תורה, וכן כל הדברים שגזר ותקן במה שהיה קרוב לגעת באיסור תורה הרחיק ועשה גדר, כדכתיב אזן וחקר תקן משלים הרבה, נראה שהרבה תקנות עשה ועשה אזנים לתורה כמו שדרשו חז"ל על אזן, והיתה התורה דומה לכפיפה שאין לה אזנים וע"י הגדרים עשה לה אזנים שלא יגעו בה, כמו הכפיפה שנוטלין אותה באזניה ואין נוגעין בה, וכן עזרא תקן תקנות והוא ואנשי כנסת הגדולה צוו על הגדרים, וכמו ששנינו באבות הם אמרו ג' דברים הוו מתונין בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה, ומפני שאין מקצוע גדול בתורה כדיני ממונות אמר הוו מתונים בדין והעמידו תלמידים הרבה, לירד לעומק הדין, וכן מפני שלא יפול הגדר וסייג בדיני ממונות כי מה שמחמיר על זה יהיה קלות לחבירו, אמר הוו מתונים בדין לבדק ב' הכתות, ועל זה העמידו תלמידים הרבה, ועשו סייג לשאר התורה:

וגדרים וסייגים אלו גם כי הם רבים וברוב מצות התורה ואזהרותיה, אינם מתערבים בתורה כי הם ניכרים שהם תקנות וסייגים לקיום התורה במה שאנחנו הולכים בהם להקל, גם כי בקצתם עשו להם חכמים חיזוק כשל תורה הם ניכרים שהם מדרבנן ולא יפול שום תוספת ושינוי בתורה בגללם:

וגם בענין המנהגים החלוקים לפי המקומות, אין בזה שום שינוי וחילוף בתורה כי אל אחד בראנו וגוי אחד אנו ותורה אחת לכלנו, בכל תרי"ג מצות ופירושן וגדרן וסייגן וגם ברוב המנהגים הקבועים בכל ישראל, וכמו שאמרו מנהגן של ישראל תורה היא, ולא נפל שום חילוק

שהוזכרו במשנה תורה שאמר עליהן משה הואיל משה באר וגו', אבל אותן שהוזכר בהן בפירוש שנאמרו בערבות מואב בפנחס מטות ומסעי, נראה שלא הוזכרו קודם, ואם כן לא עסקו דור המדבר בכל התורה כולה, ופרשת נחלות שנאמר בערבות מואב היא מקרא מועט והלכות מרובות ולא עסקו בהן, ואפי' באותן שהן במשנה תורה ולא הוזכרו קודם, וכתב הרמב"ן ז"ל כי אולי לא נהגו באותן המצות רק בארץ אף על פי שהן חובת הגוף: ואפשר לומר כי גם שלא נהגו באותן המצות רק בארץ ושקצתן לא הוזכרו אלא בערבות מואב כמו שכתבתי, עכ"ז היו עוסקים בכל התורה כולה בדור המדבר, ויחידי סגולה מהם תפשו אומנות אבותם לשמור כל התורה וחקיה, כאברהם אבינו שמצינו שעשה את כל התורה כולה עד שלא ניתנה כדכתיב עקב וגו' מצותי חקתי ותורותי וגו', וכן היו נוהגים יצחק ויעקב אחריו עד מרע"ה, כי שבט לוי היו תופסים ישיבה במצרים ועוסקים בתורה שקבלו מאבותם, כי אברהם אבינו בנבואה נאמרה לו כל התורה כולה כמו שכתוב עקב אשר שמע אברהם בקולי והוא קול הנבואה על ידי מלאך, ומפני שאברהם אבינו פרסם מציאותו ית' לכל העולם היה ראוי שתנתן התורה על ידו, אלא מפני שלא היתה עדיין שום אומה ולשון ראויה לקבל את התורה הודיעה לו מעתה לזכותו בה והמתין עד דור המדבר שיקבלוה ישראל על ידי משה רבינו ע"ה, ומאברהם עד משה היו עוסקים בה ומקיימים אותה קצתם בכל דור ודור עד זמן נתינתה, ומשניתנו עשרת הדברות על פי האל ית' ידעו והשכילו כל התורה בעשרת הדברות אשר בהם נכללות כל משפטי התורה וחקיה, כפי הרמזים שיש באותיות י' הדברים שהם תרי"ג המורים על תרי"ג מצות, ואחר כך נתפרשה כל מצוה ומצוה בפרטיה, ואם כן נמצא כי אפי' מה שנאמר אח"כ בערבות מואב נרמז להם קודם בעשרת הדברות, וידעו הרמזים ע"פ הגבורה, ועסקו דור המדבר בכל התורה כולה בדרך זה, וקיימו קצתם את כולה זולת מה שאי אפשר לקיימו כ"א בארץ ישראל, ולכך היה מצטער מרע"ה על שלא נכנס לארץ ולא היה יכול לקיים מצות התלויות בה, כי כבר קיים מה שהיה אפשר לקיים חוצה לה:

ואפילו מצות סוכה שהיא רמז לענני כבוד שסככו עליהם כל ארבעים שנה אפשר שהיתה נוהגת במדבר מדי שנה בשנה, רמז למה שהיה הווה בכל השנה כולה שהיו מסוככים בענני הכבוד, כמו שהיו נוהגים שבעת ימי חג המצות באיסור חמץ ואכילה בליל ט"ו וחג השבועות שהם חובת הגוף, וכמו שהיו נוהגים בה הראשונים אברהם יצחק ויעקב וזרעם רמז למה שיקרה לזרעם בצאתם ממצרים, כי אפילו עירובי תבשילין קיים אברהם אבינו וכמו שדרשו ז"ל, והמצות שלא היו מחוייבים בהם מצד העדר הכנתם כמזוזה ומעקה, שאפילו היו עושים סוכות ממש לא היו חייבים בהן במזוזה שהיתה דירת עראי, שהרי היו נוסעים ע"פ הדבור, והיה נחשב להם ההתעסקות בם כאלו קיימום, שהרי ג"כ בכל הדורות יש כמה מצות שאין קצת הפרטים חייבים בהם מצד העדר הכנתם, כמי שאין לו שדה שאינו חייב במצות התלויות בו, וכן הרבה מצות, וכמו שכתבתי בהקדמת קרית ספר:

ואפשר כי גם שחג המצות והשבועות נהגו במדבר, חג הסוכות לענין ישיבה בסוכה לא נהגו שהרי היו מסוככים בענני כבוד ואיך יעשו סוכה תחת שם סוכה, ולכך אמר הכתוב למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי וגו', כי לא נצטוו במצוה זו מיד כ"א לדורות הבאים אחרי דור המדבר:

וראוי לתת טעם במקום זה למה שראינו שהוקבע חג הסוכות רמז לענני כבוד, ולא הוקבע שום רמז לנס הבאר והמן שהתמידו גם כן כל ארבעים שנה שהיו במדבר בזכות האחים הרועים. ואפשר לומר כי גם שהבאר והמן היו נסים מפורסמים לעין כל והתמידו כל ארבעים שנה, כיון שהיה דבר הכרחי שא"א בלי מציאותם כלל לא הוקבע רמז להם, אבל ענני כבוד שלא היה כל כך הכרחי כמו הם אלא כדי שלא יהיו בחורב ביום וקרח בלילה, הוקבעו ימי החג רמז לענינם כי גם בדבר שלא היה הכרחי כמאכל ומשתה עשה האל ית' נס ופלא עמהם במדבר, וכן ג"כ בישיבת סוכה בכל שנה יש רמז לענני כבוד, אבל באכילת לחם ושתית יין או מים באי זה יום בשנה נעשה רמז למן ולבאר והרי שבכל ימות השנה אוכלים גם כן לחם ושותים מים, וכמו שאהרן היה אוהב שלום ורודף ומשים שלום בין איש לחבירו ובין איש לאשתו והיה מתנהג עמהם לפנים משורת הדין, כן היה ענין ענני כבוד שהיו בזכותו טובה שלא היתה הכרחית אלא לפנים מן השורה כמו שנזכר, אבל הבאר והמן שהיו הכרחיים היו בזכות משה ומרים, שהיה ענינם הכרחי לאומה ישראלית כלחם ומים, והיא התורה שנמשלה להם, שמשה רבינו היה מלמד תורה לאנשים ומרים לנשים במה שהן חייבות, ונרמז באלו השני נסים ההווים על ידם כי כמו שא"א לאדם לחיות בלא לחם ומים כן א"א בלי תורה, וכמו ששנו במשנה אם אין קמח אין תורה אם אין תורה אין קמח, ונמשלה התורה ללחם בערך אל התורה כולה המחוייבת לאנשים למזון נפשם, כלחם למזון הגוף, ונמשלה גם כן התורה למים בערך מקצתה והיא המחוייבת לנשים לבד, כי אין המים מזון אלא הכנה ועיכול למזון, כן האשה היא מחוייבת בקצת מצות והן אותן שאין הזמן גרמא כדי שתוכל להזמין ולהכין עניני האיש הלומד התורה, כערך המים אל

כל יום או בסופו, כל שכן בידיעת כל הנבראים שברא שהוא יודעם כולם כאחד, כי יותר נקל הוא לידע מלברוא, שהאדם יודע ואינו בורא, וכמו שהאדם יודע מה שעשה בידיו מהותו ואיכותו כל זמן שהוא לפניו או שזוכר אותו, כן ויותר יודע האל יתב' לעולם כל הנבראים מהותם ואיכותם ומה שנמשך מהם, כי הוא בראם והם לפניו תמיד ואין לפניו שכחה, כי האדם שוכח מה שאינו לפניו והוא ית' כל מה שברא הם לפניו גלויים ומצפונים, וכמו שהאדם יודע מטבע מה שבתוך כיסו כשהוא לפניו גם כי אינו רואהו, כן ויותר הוא יתב' יודע מה שבלבו של אדם כי הוא לפניו לעולם ואין בשרו וצלעותיו ועובי בשר לבו עד החלל מסך מבדיל למה שבתוכו, אם נולד בחללו דבר גשמי או חושב בו מחשבה טובה או רעה או משתנה ממחשבה אחת לזולתה, וכ"ש הדברים הצפונים ונסתרים במטמונים כי אין מחיצה של ברזל מפסקת בידיעתו, כי האדם שראייתו מושגת ע"י חוש גשמי, הדבר הגשמי מבדיל ראייתו, אבל ראיית האל ית' שאינה גשמית אין הדבר הגשמי מסך מבדיל לה, וכל ד' יסודות והנמשך מהם ועצם ראשון וגשם החמישי ועולם המלאכים ג"כ כדבר גשמי לערך מהותו ית', כי כולם ברואיו ותלויים בו ולא יצוייר קיומם זולתו כמו שלא יצוייר קיום הבית בהריסת יסודותיו, כי האדם שעושה כלי בידיו אחר שגמרו מתקיים בעצמו גם כי יצוייר העדרו ושיעדר בפועל מפני שאין הכלי צריך אליו אחר שנגמר, אבל כל מה שברא האל ית' ברצון ובמחשבה לבד לא בפועל גשמי אין קיומם מתמדת כי אם ברצונו ומחשבתו ולכן לא יצוייר קיומם זולתו, וכמו שאמר הכתוב (תהלים ל"ג) כי הוא אמר ויהי הוא צוה ויעמוד, כי לסבת שהיו ונבראו כל הדברים באמירתו וחפצו יתב' צריך עדיין רצונו וחפצו לקיומם ועמידתם, כי הפועל הטבעי שברא האל ית' הוא נמשך ומשתלשל מיום ליום להוציא ולהוליד כדומה לו בלי הפסק התמדת רצונו יתב' עליו, ולא שתאמר כי ברצונו הקדום בשעת הבריאה לבד הוא שמשתלשלים כל הדברים אחר כך על טבעם שברא בהם ואינם צריכין רצון מתמיד בכל זמן, כי אחר שבריאת טבע זה הוא ברצון לבד לא בפועל א"כ אין לו קיום כי אם ברצון מתמיד, ופעולות האדם הנעשות בדבר גשמי אינם מולידות אחרות תחתן, ואחר שישבר כלי אחד צריך לעשות אחר מחדש במקומו, ולא ישתלשל כלי מכלי, כי בגמר עשיית הכלי הראשון נסתלקה פעולת האדם האומן ממנו ויתמיד מה שיהיה בטבעו עד שיפסד ויעשה אחר, אבל בריאת האל יתב' אינה כך שיברא אנשים וב"ח וצמחים וכשיכלו יברא אחרים תחתיהם, כי זה היה חסרון בחקו יתב', אלא ברא הראשונים ושם בטבעם להוציא אחרים תחתיהם, ורצונו וחפצו המתמדת בהשתלשלותם היא המקיימת ומעמדת אותם עם השלימות אשר הטביע בם בתחלת בריאתם, כאמרם כל מעשה בראשית בקומתם נבראו בדעתם נבראו ובצביונם נבראו, כדכתיב ויכלו השמים והארץ וכל צבאם אל תקרי צבאם אלא צביונם, ופירוש בקומתם שנגמרה כל קומתם מתחלתן, ולדעתם שהודיעם שיבראו וניאותו, ולצביונם דמות שבחרו להם, ולפי הכוונה במקום זה ירצה על שלש שלמיות אשר יש בבריאת האל יתב' ממעשה האומן, והם ההשתלשלות והדמיון באיכות ובכמות, כי ענין הקומה יורה על ההשתלשלות וההולדה להיותו קיים לעולם, ואיפשר שישתלשל ולא יהיה דומה לו באיכותו וטעמו, לזה אמר לדעתם נבראו, כי איכות הדבר ומהותו הוא דעתו, והיה אפשר גם כן להיותו משתלשל כדומה לו באיכותו ולא בצורתו וכמותו, ולז"א בצביונם נבראו, כי צורת הדבר לפי ערך כמותו הוא צביונו, ושלימיות אלו הטביע האל יתברך בנבראים בתחלת בריאתם כדי שיהיו קיימים במין, וכמו שאמר הכתוב ויכלו השמים והארץ וכל צבאם, כי בבריאת מה שברא כבר בששת ימי בראשית כלו השמים והארץ וכל צבאם, כי כמו שגשמי השמים הם קיימים באיש כן גשמי הארץ קיימים במין, ובמה שנעשה כבר יתקיים העולם לעתיד ואין כל חדש תחת השמש, כי כל מה שישתלשל לעתיד הוא מכח מה שנברא כבר בששת ימי בראשית, וזהו שאמר וכל צבאם והם צבא כל מה שהוא עתיד להשתלשל לעתיד מכל מין ומין כדומה לו, כי שלש השלמיות נכללים בצבאם והם מוטבעים בהם בתחלת בריאתם כנזכר, מצד מעלת האומן והוא הבורא ית', ולזה הוא מבואר כי אין כח וידיעה בשום אדם לעשות שום דבר הדומה לדבר הטבעי, כי כל חכמי העולם לא יוכלו לברוא אפי' יתוש אחד, כי האדם אין לו יכולת לעשות כי אם דבר גשמי, וגם אם יוכלו לצייר או לעשות דמות יתוש, החיות אשר בו גם כי הוא גשמי אינו נתפש בידי האומן לזורקו בתוכו ולהמציאו, וכמו שאמר הכתוב אין אדם שליט ברוח, וגם אם היה לו יכולת על זה לא היה יכול להטביע בו שיוליד כדומה, וגם הדברים אשר אינם משתלשלים כדומם אין כח באדם לעשות כמותם, כי אין האדם יכול לעשות משברי אבנים אבן אחת כמו שהיא נבראת בטבע שלימה ולא שום דבר דומה לדבר הנברא בטבע, כי אין יכול על הטבע זולתו ית' בכח ידיעתו בה בכל הזמנים, וימשך מכל זה מה שרצינו לבארו, והוא כי ידיעת האל יתברך מקפת בכל הדברים כולם ביחד בכל הזמנים: עוד אני מבאר בהקפת ידיעתו יתב' בכל הנבראים, כי בידיעת עצמו יודע כל ברואיו, וביאור זה כי כל ידיעה יש לה כח אשר היא סבת הידיעה וב' ידיעות יש להן ב' כחות אשר היו סבתן, ואלו הכחות הם רוחב שכל האדם או קיצורו וכפי כח שכלו תהיה פועל ידיעתו, כי לא יוכל

להוציא

בדבר המפורש והידוע שהוא מן התורה או מדרבנן, כי כלם זהירים בו, כי אם בדברים שאין להם עיקר בתורה, כי לא נמצא בדור מן הדורות במקום מן המקומות שיהיו נוהגים לאכול חלב או שום איסור מאיסורי תורה או לישא ערוה או שניה לה או בחילול אי זה יום מימי הקודש, וכן בשאר כל דברי התורה אין שום הפרש בכל עדת בני ישראל בכל הדורות כמנהגן להתיר את האיסור בהיותם כשרים ועובדים את השם, וכן בכל מה שתקנו חכמים ז"ל אין שום הפרש, ואם יש מנהג חלוק הוא בדבר שאין בו איסור כמבקרי אבלים בשבת אם יאמרו להם שלום וכיוצא בזה, ובחילוף מנהג נוסח התפלות כפי המקומות אין שום חילוף בדבר עיקרי כמו בק"ש ובברכותיה, כי כלם מוסכמים שהם ג' ברכות בשחר וד' בערב, וי"ח ברכות בתפלת צהרים בקר ערב, ומוספין ונעילה, וכל שאר הברכות שתקנו אנשי כנסת הגדולה, ולא נפל חילוק מנהג. כי אם במיעוטן בנוסח שלהן מבלי חילוף ענין כוונת כל ברכה ושמירת סדרה:

וגם דורות הראשונים הקודמים לאנשי כנסת הגדולה שתקנו נוסח כל הברכות, היו שומרים ענין כוונת כל ברכה וברכה בדברים הצריכים לה כבריאת ותורה וחיים ומזון בברכת המזון, גם כי לא יהיה הנוסח שסדרו לנו אחר כך אנשי כנסת הגדולה, והיו מברכין קודם שיהנו מן העולם הזה כענין מה שהיו נהנים ממנו, שהיו מברכים על הלחם ברוך שברא לנו מזון זה, ועל פרי עץ או אדמה ברוך שברא לנו פרי זה לאכול, וכיוצא במלות אלו המורות על כוונת הברכה שלא יהנו מן העולם הזה בלתה, וכן כל אחד היה מתפלל לאל ית' והיה מסדר שבחו של מקום קודם, ואחר כך שאלת צרכיו, ואחר כך נתינת הודאה על חלקו, גם כי לא היה כנוסח זה שאנחנו מתפללים אלא כל אחד כפי צחות לשונו, כי מזמן משה רבינו ע"ה עד כנסת הגדולה היתה השכינה נגלית במקום הקרבן והיתה נבואה עדיין בישראל והיתה נשמעת תפלת כל יחיד ויחיד וברכתו לאל ית' על הנאתו מזה העולם, וזהו הטעם אצלי על מה שנראה כי באותו הזמן לא היו מתקבצים ישראל בכל מקומות מושבותם ערב ובקר וצהרים במקום מיוחד להתפלל בו תפלת צבור אלא כל אחד היה מתפלל ביחיד במקום שיזדמן לו, כי לא מצאנו בנביאים וכתובים תפלת צבור עד אחר החרבן שתקנו אנשי כנסת הגדולה י"ח ברכות ודברים שבקדושה שאינן בפחות מעשרה, וגם כי משה תקן להם לישראל שיהיו קורין בתורה בשני ובחמישי ושבת והוא בכלל הדברים שאינן בפחות מעשרה, אפילו הכי לענין התפלה, שלא היתה כגנון א' בפי הכל אלא כל אחד כפי צחות לשונו, נראה שכל אחד היה מתפלל ביחיד במקום שיזדמן לו והיתה תפלתו נשמעת כשל רבים לפני השכינה הנגלית במקום הקרבן, ואפשר ג"כ שהיו מתקבצים בבתי כנסיות בשני ובחמישי לפחות מימות משה רע"ה שתקן קריאת התורה בהם והיו מתפללים ג"כ או בצבור כל אחד כפי כחו, ולא היתה שם חזרת תפלה כי לא היה נוסח מיוחד לה אלא כל אחד היה יודע ובקי בטיב הלשון ויודע לסדר תפלתו למה שנצטרך:

פרק תשעה ושלשים

והעיקר העשירי, כי השי"ת יודע מעשיהם של בני אדם ואינו מעלים עינו מהם, לא כדעת מי שאומר עזב ה' את הארץ אלא כמו שנאמר גדול העצה ורב העליליה אשר עיניך פקוחות על כל דרכי בני אדם וגו', וירא ה' כי רבה רעת האדם וגו', ונאמר זעקת סדום ועמורה כי רבה וגו', ע"כ לשון הרב ז"ל בעיקר זה:

וכוונת עיקר זה וביאורו הוא כי ידיעתו יתברך היא מקפת בכל מה שברא ומתמדת לעולם, ואין שום רגע בכל הזמנים שלא ידע האל ית' כל עניני העולם העוברים ההווים והעתידים, כי היה עולה על הדעת, כי ידיעתו ית' מקפת בכל מה שברא ויודע סתרי כל הדברים ומה שישתלשל מהם כשרוצה לדעתם, אבל לפעמים מעלים עינו מהם ואינו רוצה לדעתם, וזה אי אפשר להיות כי האדם שהוא משתמש בכלים חומריים והם החושים אינו משיג ויודע הדברים אלא כשהוא משיגן בחושים או שמדמה אותן אחר כך בחוש המשותף, וכל שלא ראה דבר א' או דומה לו לא יוכל לדמותו, ואפי' מה שראה וידע כשאינו רואהו ואינו מדמהו אינו יודעו, ולפעמים אינו רוצה לראותו ולא לדמותו, וכשהוא משיג דבר אחד אינו משיג אחר, כל זה הוא בידיעת השגת הדברים הגשמיים על ידי החושים ידיעה שלימה או חסרה כל אחד כפי השגתו, וכן בהשגת השכל יקרה כל זה שאינו יודע דבר שכלי כי אם בעת שהוא משיג אמתתו בשכלו בראיותיו ומופתיו או כשחוזר ומחשב בו ויודע שהשיגו וידעו ידיעה גמורה וברורה, וכשאינו חוזר וחושב בו אין לו בו ידיעה, וכל ידיעות אלו הן בכח בין שתהיה ידיעה אמתית או לא, ואין לאדם ידיעה בפועל כ"א בזמן התעסקו בה כמ"ש:

אבל ידיעת האל ית' היא ידיעה אמיתית ובפועל בכל הנבראים ומתמדת בכל רגעי הזמנים ובכל הנבראים, בבת אחת היה יודע שיחטא אדם הראשון ושיזכה משיח בן דוד וידע שלחקה שרה בקרבה ומה שאמר המן בלבו הכל בבת אחת כל מה שהיה והווה ויהיה, שאם בבריאת הנמצאים לא היה צריך פועל ולא זמן אלא ברצון לבד נעשו השמים והארץ וכל צבאם אלא שרצה שיהיו נעשים ונבראים בששה ימים ועשרה מאמרות בתחלת רגע

כל

אותו, ויודעים שהם ילכו במו אש יכוו ואם ילכו דרך גומץ בו יפלו ובורחים מהם, וידיעה זו היא טבעית להם ולזה ישתוו כולם בידיעתן זו, ואין תוספת ידיעה לזה על זה כל שהן מין אחד, והמין האנושי יש לו ידיעה זו הטבעית וידיעה אחרת שלימה מצד השכל והחושים הפועלים על ידו והיא ידיעת הדברים בסבותם ומה שימשך מהם, כי הב"ח לא ישמר כי אם בראותו האש או הדבר המזיק אבל כשחוזר למקום האש והיה כבה כבר לא ישער אם נתקרר חומו ויוזק, והאדם יזכור וישער הזמן המועט שראה בוער האש במקום ההוא וישמר מחומו, ובכיוצא בידיעות אלו ישתנו דעות האנשים אלו מאלו, וכן בשאר הידיעות העליונות אלו מאלו, ומפני ההתחלפות שיש לאנשים בידיעות אלו הבלתי טבעיות צריכים לימוד זה מזה באומניות ובחכמות, מה שאין כן בידיעה הטבעית של בע"ח:

והנה האדם החומרי יודע מה שהוא רואה ויודע ומבין בחושיו דבר מתוך דבר אחר, כשרואה עשן יוצא מארובה יודע שיש תחתיו אש גם כי אינו רואהו, גם כששומע קול ראובן דופק על הפתח יודע שראובן הוא בפתח גם כי אינו רואהו, כשמריח ריח בושם יודע צרור בכפיו יודע כי יש שם הבושם ההוא גם כי לא רואהו, כשטועם טעם פת חטים יודע כי הוא פת חטים גם כי הוא באישון לילה ואפלה, כשממשש כעור באפלה יודע מה שממשש אם הוא אבן או בגד בלא ראות, וגם בדברים השכליים יודע ומבין דבר אחד שלא ראה מדבר שראה, ואם בידיעת הנמשך מאדם יציר כפיו ית' כך, אין צורך להביא שום ראיה על הבורא ית' כי ידיעתו באלו הענייניס היא שלימה בתכלית השלימות ביום הבראם, ומה שהוא נסתר לנו ומסופק לעתיד הכל צפוי וגלוי לו יתברך, כי חושי האדם להיותם גשמיים אינם משיגים אלא השגה בלתי שלימה בדבר הגשמי שלפניהם, והשגת השכל היא יותר מעולה שיודע הדברים בשלימות ובמופת גם במה שאינו לפניו, וכמו כן ויותר נשער ידיעת הבורא יתברך בכל הדברים, כי הוא בראם ויודע סבת התחלתם ותכליתם והוייתם והפסדם, כמו שהאומן יודע חומר הדבר שממנו צייר הכלי אם יתקיים זמן הרבה או מועט, והקונה הבלתי בקי בו אינו יודע, כן הבורא ית' יודע כל הדברים מצד שבראן אם יתקיימו לעתיד זמן הרבה או לאו, ומכוין יותר לדעת השעה והרגע אשר בו יפסדו ומה שיקרה להם קודם בכל זמן קיומם, וכמו שמטמון אחד ידוע למטמינו ונעלם מעיני כל חי זולתו, כן הדברים הנעלמים מן האנשים גלויים לבורא ית', כי סבות התעלמות אותם הדברים מעיני האנשים אינן בבורא, אם סבת התעלמותם היא שלא ראום הבורא ית', הוא הרואה כל הדברים ולא יתעלמו ממנו, כי ראיית האדם שהיא על ידי חושים גשמיים לא תשיג כשיש מסך מבדיל, וראיית הבורא ית' שהיא עצמית אין שום מסך מבדיל בינה לדבר הנראה, כי אפי' באנשים מי שראייתו חזקה צופה ומביט מתוך ידיעה דקה ולמרחוק יותר מחברו, ואם סבת ההתעלמות הוא שראו ושכחו, אין שכחה לפני כסא כבודו, כי זכירת האדם היא על יד כח גשמי ובאורך הזמן תבטל, והשכחה מצויה בזקנים, וזכירת הבורא יתב' הדברים אינה בכח גשמי ולא תשכח, וכן ראיית הבורא יתב' היא מתמדת, כי האדם הרואה בחוש גשמי תפסק ראייתו לעתים כשישן או כשלא יביט בדבר ההוא או לא תהיה לפניו, מה שלא יקרה דבר מזה בראיית הבורא שהיא עצמית ואין לה שום סבת ההפסק, כי סבת ההעלם הנופל בכמו אלו הדברים אינו מצד עצמם שהן נעלמות ונסתרות, אלא מי שלא ראם ולא ידעם, כי מי שיצא מעיר אחד ביום אחד ללכת לעיר אחרת רחוקה כמו ששה ימים, יודעים בני העיר שיצא ממנה וידעו יציאתו שבליל ב' הוא במלון פלוני הידוע שמגיעים לו ביום אחד, אם לא יקרה שום מקרה, וכן בשאר הלילות, ושיגיע למחוז חפצו ביום ששי, ובני העיר שבא אליה לא ידעו דבר מזה עד הגיעו אליהם, ואם היה אומר אדם אחד מגיד עתידות פלוני הוא במקום פלוני עתה היה מגלה דבר נסתר לבני אותה העיר, ואם היה אומר מיום א' פלוני יהיה פה ביום שבת היה מגיד דבר עתיד, גם כי הוא ידוע לכל בני העיר שראו שיצא משם, ואם מה שהוא נעלם מכמה אנשים אפשר שיהיה נגלה לכמה אנשים, כל שכן שהוא נגלה לבורא יתב', כי כל העולם לפניו, ואין לו סבה מונעת הידיעה, ואין ידיעתו בדברים נעלמים ועתידים באלו דבר נפלא לבורא ית', שהעולם כולו לפניו, כמו שאינו דבר נפלא למי שראה שיצא פלוני ממקום פלוני שיאמר שיגיע למקום פלוני ביום פלוני ולא קרה שום מקרה שיפסיק הגעתו וכיון היום והשעה: ובמו כן בידיעת הדברים העתידים והנעלמים מצד עצמם שהם כדבר נפלא לפני האנשים אינם דבר נפלא לפני הבורא ית', כי מן האנשים החכמים יעלם אמיתות תוכן גלגלי השמים ובצאותם ואם יש במקלתן יוצא מרכז או גלגל הקפה והשכלים הנפרדי' כמה הם ואם הם מניעים הגלגלים וכיוצא בדברים העמוקים האלו שזה אומר בכה וזה אומר בכה ואינו ידוע מי מכוון אל האמת, ומן הבורא ית' לא יעלם דבר וגם אינם דברים עמוקים אצלו אלא כמו שהאדם יודע ומשיג אמתת מה שלפניו מבלי שום ספק ואין בידיעה זו מעלת ידיעה כי הוא דבר פשוט, כמו כן ידיעת אלו הדברים הוא דבר פשוט לבורא כיון שהם מסודרות לפניו כמו שבראם ואין לפניו דבר נעלם ונסתר: ובמו כן בדברים העתידים שאין שום ידיעה מהם לאנשים ואפי' לחכמים כי אם בדרך חכמה שדנים שיהיה כך או לא יהיה כך, אפי'

שלפעמים

להוציא לפועל יותר ממה שיש לו בכח, וכמו שבדברים הגשמיים שלא יוכל האדם או הב"ח לטעון יותר ממה שבכחו, ומהשערת כחו יהיה יודע מה שיטעון בפועל, כן בדברים השכליים לא יוכל להוציא לפועל מה שאינו בכחו ומידיעת הכח יהיה יודע הפועל, ואחר שהאל יתב' יש לו כח ויכולת על כל מה שברא ויותר לאין תכלית, אם כן הוא יודע בכל בידיעת עצמו וכחו, ואף העתיד להיות, כיון שהוא נמשך מכח יודעו בידיעת כחו ויכלתו, וכל זה הוא ראיה מן השכל על הידיעה:

והראיה מן החוש היא מכל ראיות ההשגחה מן החוש, כי ההשגחה היא על הקדמת הידיעה, וכן מן הראיות שיש על אשר לא יפול בו יתב' שום שינוי, כי אחר שידע האל יתברך כל הדברים כשבראם לא תפסק ידיעתו כי לא יפול בו שום שינוי, וכן אם לא היה יודע כל הדברים העתידים עד שיהיו היה בו שינוי ח"ו כשידעם, וראינו כי אדם הראשון ידע כי האל יתב' ראה וידע שאכל מעץ הדעת כשאמר לו המן העץ וגו', וגם שהיה יודע מה שעתיד להיות כשאמר לנחש ואיבה אשית וגו', ולאשה אמר הרבה ארבה עצבונך וגו', ולאדם אמר כי שמעת וגו' ארורה האדמה בעבורך בעצבון וגו' וקוץ ודרדר וגו', כל הדברים שנאמר לו לעתיד ראש הוא ותולדותיו, וכן ידע שהרג קין את הבל אחיו וידע מה שהיה לעתיד בנקמתו אשר יעד לו שבעתים יוקם, וידע וראה כי רבה רעת האדם בארץ וכי נח היה צדיק תמים ושינצל הוא ואשר אתו בתבה, וידע מה שיזמו בלבם לעשות דור הפלגה ושיפיצם משם, וידע יושר לבב אברהם אבינו ושיהיה לגוי גדול ונברכו בו כל משפחות האדמה כמו שהיה לעתיד, וידע לקיחת שרה בית פרעה ונגע אותו, וידע נתינת הארץ לזרע אברהם ושימת זרעו כעפר הארץ, וכן כל היעודים שבתורה שהודיע אותם קודם היותם ונתקיימו, הם ראיה חושיית שהוא ית' יודע העתידות, וידע ושמע זעקת סדום ועמורה, ולקיחת שרה אל אבימלך, וידע שכלו המים מן החמת שנתן אברהם להגר, וכן כל הדברים שנזכרו בתורה ידיעת השי"ת עליהם הם ראיה מן החוש על ידיעתו בכל הדברים ובכל הזמנים, וכן אמר רבי יוחנן בסנהדרין משום רשב"י מנין שהקב"ה מחיה מתים ויודע מה שעתיד להיות שנאמר הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה:

וראוי ליישב קצת מהכתובים אשר כפי פשטם מורים הפך כוונה זו, והאחד מהם הוא אמרו האל ית' לאדם הראשון איכה, והוא השיב את קולך שמעתי ואירא כי עירום אנכי ואחבא, שנראה כפי פשטו שהוא ית' היה מסתפק במקום עמידת אדם הראשון, וגם הוא חשב להתחבא ממנו שלא יראהו כמו שאמר ואחבא:

ואומר כי מה שאמר לו איכה היה להורות לו עלם חטאו במקום הנכבד אשר נצטוה עליו לעבדו ולשמרו, כי אם היה עובר על דברי האל בזולת זה המקום לא היה חטאו ב"כ חמור והיה לו להשכיל ולהיות מתבונן איה מקום כבודו ושכינת עוזו כי אם בגן עדנו ולא היה חוטא, וזהו הנרצה באמרו איכה, היה לך להביע את מקומך והוא בגן עדן והוא מקום מנוחתי כדי שלא תחטא, ולזה קרא אותו קודם ואמר לו כמדבר אליו איכה שכתוב ויקרא אלהים וגו', ומה שאמר אדם הראשון ואירא כי עירום אנכי ואחבא, לא היה נחבא שלא יראהו האל יתב', אלא מפני כבוד קול שכינתו היה נראה לו בלתי הגון היותו ערום, וההתחבאות היה כמכסה לגופו בהיות מלא כל הארץ כבודו כי אפילו בגילוי הראש אסור לילך משום מלא כל הארץ כבודו, וזהו מה שאמר הכתוב ויתחבא האדם ואשתו מפני ה' אלהים, הרצון מפני כבוד שכינתו יתב' כמו שכתבתי: ומה שאמר הכתוב מי הגיד לך וגו' המן העץ וגו', הרי היה גלוי לפניו כי אכלו מן העץ ושלא הוגד לו שהיה עירום אלא שנפקחו עיניהם וידעו כי עירומים היו כמש"ה ויאכלו ותפקחנה עיני שניהם וגו'. ואפשר לפרש הכתוב שאמר לו האל יתב' מי הגיד לך כי עירם אתה אלא שמן העץ אשר צויתיך וגו' אכלת, ועל כן השיב לו האשה אשר נתת עמדי היא נתנה וגו', לא השיב לו מי הגיד לו ולא שאכל מן העץ אלא על קדימת הידיעה לו יתב' שאכל אמר שאשתו היא שנתנה לו וגו':

ומה שאמר הכתוב למה חרה לך ולמה נפלו פניך, היה יודע שעל שלא שעה אל מנחתו הוא שחרה אלא שאמר שלא היה לו טעם ודין לחרונו ולנפילת פניו: ומה שאמר ה' אל קין אי הבל אחיך ולא אמר לו על שהרגת את הבל אחיך ארור וגו', הוא על כי לא נצטער אחר כך על הריגת אחיו ולא נכמרו רחמיו עליו, וזהו שאמר אי הבל אחיך אין אתה מצטער על אחיך שאינו בעולם, ומה שהשיב קין לא ידעתי השומר אחי אנכי, שהיה נראה היותו חושב שלא היה יודע האל ית' שהרג הוא את אחיו, תהיה הכוונה כמתנצל ואומר טעיתי שלא ידעתי שהיה ראוי לי לשמור את אחי שלא להורגו:

פרק ארבעים

והראיה הלקוחה מן הקבלה על ידיעת ה', תהיה בידיעתו הדברים העתידים והנסתרים, כי לידיעת הדברים ההווים ונגלים אין צורך להביא ראיה לא שכלית ולא חושיית ולא מן הקבלה, כי ברואיו השפלים יודעים ומשיגים מה שלפניהם כל אחד כפי ידיעתו והשגתו, הב"ח יודעים בטבעם מה שהוא מאכל להם ואוכלים

יודעו קודם לזה הזמן מבריאת העולם וקודם, כי לא נולדה שום סבה לשידענו כשהודיעו לנח ולא קודם, וא"כ מה שנודע בכל דור ודור מדור הקודם לו עד דור המבול מבני נח שראו בחוש שנעשית תיבה אחת לשיגללו בה ממי המבול, נראה שנודע להם קודם מאת ה' ית' שהיה יודע כל מה שישחיתו דרכם ושיביא עליהם את מי המבול ברשעתם כמו שנזכר, וכן נודע לכל הדורות ענין יציאת מצרים ושקודם יציאתם באו משה ואהרן בשליחותו ית' שישלחם, ושהתרה בהם על כל מכה ומכה קודם בואה, ושלא יכלו החרטומים לעשות מה שעשו הם ואמרו אצבע אלהים היא, והם ידעו מפי האל יתב', וכמו שידע האל יתב' צעקת בני ישראל וצעקתם ואמר מאז להוציאם ע"י שלוחיו, היה יודע ג"כ מקודם כמו שנאמר, וכל זה הוא ידוע לכל אומה ולשון דרך כלל בלי עדות התורה שהעידה כל הדברים בפרט ורמזה לחכמי התורה כמה דברים אחרים מן הנסים שהיו ולא נזכרו בפירוש: וגם מן העונשים והפורעניות שמביא האל ית' לרשעים יש ראיה לידיעת האל יתב' כל העתידות אפילו אותם שאינם מסודרים מפאת המערכה, כמו השחתת הארץ לפני האלהים ומילוי הארץ חמס מדור המבול, כי כל אלו המעשים הרעים ומחשבות לבם רק רע כל היום בבחירתם שעשאום מבלי שום מניע ומכריח וידעם האל ית' קודם שחשבום ושעשאום, מכיון שראינו שהעניש אותם ונפרע מהם בדברים נפלאים, כמו הבאת המבול לדור הרע ההוא והפלת דור הפלגה ומכות שהביא על המצרים במצרים, שהדבר ידוע וניכר לכל העולם כי המבול בא בדור ההוא על מה שהרשיעו הדור ההוא, והפלת דור הפלגה על אשר יזמו לעשות והמכות על אשר הרעו וענו לישראל, כי באו כל העונשים האלו מיד אחר שהרעו הדור ההוא הרעות הידועות ולא קודם ואחר כך, והיא הוראה כי על מה שעשו באה להם הרעה ההיא ולא מקרה היה להם, מצורף מה שהיו הרעות מיוחסות ודומות למה שהרעו וחטאו אשר היא ג"כ הוראה שבמדה שמדדו בה מדד להם האל יתברך:

ובהיות העונשים הנזכרים בדברים נפלאים משנים טבע העולם וסידורו אם לא היה ידוע לאל יתברך מקודם בריאת העולם שכשיחטאו בדורות הבאים יצטרך לשנות סדר הבריאה ליפרע מהם, לא היה יכול אח"כ ליפרע מהם בכמו הענין ההוא שנפרע מהם מיד אחר שהרעו ובמדה כנגד מדה כנזכר, והיה צריך לברוא שמים חדשים וארץ חדשה עתה תצמח ליפרע מהם, ואחר שראינו שאין כל חדש תחת השמים ועל יד מה שברא מששת הבריאה כוכבי השמים וכסיליהם שנה את טבעם בעת ההיא ליפרע מהם ואחר כך חזרו לאיתנם, נראה דבר מבואר כי מתחלת הבריאה ידע כל מה שירשיעו הדורות הבאי' והכין מאז בריאת עליונים ותחתונים באופן וסדר שישתנו בזמן הפרעון ויחזרו אח"כ למה שהיו מקודם, כמו שהיה בכל הזמנים שנפרע האל ית' מהדורות הפושעים והמורדים בו:

וכמו שהוא יודע מה שיחטאו הדורות הבאים כן יודע מה שיחטאו הפרטים בפועל ובמחשבה כמו שנזכר, וכן כל מה שיחשבו ויעשו כלל או פרט מן האנשים הכל צפוי לפניו ית':

ונחזור אל הראיה הלקוחה מן הקבלה על ידיעת השי"ת כל הדברים ההווים והעתידים הנגלים והנסתרים, ונמצא הדבר מבואר בכל התורה ונביאים וכתובים, וכמו שראינו בתחלת התורה והבריאה שידע האל יתב' כל מה שנעשה בעולם מבריאת האדם עד מיתת מרע"ה וכניסת ישראל לארץ, הן מה שאירע לפרטיים אדם נח אברהם יצחק יעקב ובניו וכל זרעו, הן מה שאירע לכלל בדור המבול והפלגה וסדום, ושאר הדברים הנזכר בתורה ממה שנוגע לאומה ולזולתה במשך אלפים ותפ"ח שנים, ובקצתם נזכר שהודיע הדבר קודם היותו, וכמו שידע מה שנזכר בכל השנים ידע ג"כ כל מה שאירע בעולם באלו השנים ממה שלא הוצרכה התורה להזכיר בפירוש, ומה שאירע אחר חתימת התורה גם כן, והעידה התורה על ראייתו וידיעתו כל הדברים שברא במה שראה כל אשר עשה כי טוב הוא בהווה ובעתיד, כי ראה שהיה טוב עתה וגם לעתיד בכל זמני הוית העולם, שאם מה שראה שהיה טוב לא היה אלא על ההווה לא היתה שלימה הטובה הבלתי מתמדת ולא היה נאמר עליה כי טוב, וכן ראה להווה ולעתיד כי לא היה טוב היות האדם לבדו ועשה לו עזר ולבאים אחריו זכר ונקבה בראם ויברך אותם בהווה ובעתיד, ואחר המבול אמר זאת אות הברית וגו' את קשתי נתתי וגו', והיא אות ברית לדורות עולם כשאין צדיק בדור, כי מאז ידע כי בדור שכולו חייב יראה הקשת ובדורו של רבי יהושע בן לוי וצדיקים כיוצא בו לא יראה, וכמו שרמז בכתוב שאמר (בראשית ט') את קשתי נתתי בענן והיתה לאות ברית ביני ובין הארץ, ר"ל ביני ובין הדור הרע הנמשך אחר חומר הארץ, וחזר ואמר וראיתיה לזכור ברית עולם ביני ובין כל נפש חיה בכל בשר אשר על הארץ, והוא דור הרשעים כמו שנזכר, וצריך לתת טעם לכפל ואריכות כתובים אלו ואין כאן מקומו, וראה וידע כל מה שהיו עושים דור הפלגה בבנין העיר ומגדל, ומה שהיו מדברים שיעשו להם שם ומה שהיו חושבים במחשבתם לעלות לרקיע ולהלחם בו, ודברים כאלו שלא היו מוציאים אותם מפיהם כדכתיב אשר יזמו לעשות, הרי שראה מלמעלה דבר שהיו עושים בגלוי והוא הבנין, ושמע מלמעלה מה שהיו מדברים, ואח"כ כתיב וירד ה' לראות את העיר וגו' ואם לא ראה ושמע מלמעלה לא היה יורד לראות, וענין הירידה היא מפני שהם

שלפעמים הם מכוונים אל האמת הוא כדבר נפלא ועמוק אצלם, מה שאינו כן אצל הבורא ית' כי הוא יודע איכות הדברים מזמן שבראם ומה שיקרה בהם עד סופם כפי מה שסדר הנהגתם בשעת הבריאה, וכמו שיודעים קצת האנשים בשעת הערב שמש בכל יום שיחזור ויזרח במזרח לסוף שעות וחלקים קצובים כפי חדשי השנה, ויודעים שמתקופת טבת ועד תקופת תמוז יתקצרו הלילות וצל העמוד בחצי היום ומשם והלאה יתארכו, כן הבורא יתברך יודע כל מה שימשך בעולם השפל מסבוב הגלגלים ומהלכי הכוכבים משעת שבראם והניחם על מתכונתם, וידיעתו שלימה וצודקת בכל הדברים הנעלמים והעתידים יותר לאין ערך מידיעת החכמים בכמו אלו הדברים שהם עתידים להיות ע"פ אופני הנהגתם בכל שנה ושנה, גם כי היא ידיעה קלה:

וצוירנו ידיעת האל יתב' בכל הדברים הנגלים והנעלמים ההווים והעתידים בעולם השפל שיכול לידעם, גם כי היתה ידיעתו דומה לידיעתנו, שלא יצדק כל זה כי אם בידיעת העתידות והנעלמות שהן מסודרות כסדר בריאתן כפמ"ש, לא לעתידות הבלתי מסודרות ולא נמשכות מדבר מה, ולא בנעלמות כידיעת מחשבות של בני אדם וכיוצא בדברים הנעלמים, כמו מ"ש שמואל לשאול (ש"א י') בלכתך היום מעמדי ומצאת שני אנשים וגו' ואמרו אליך נמצאו וגו', וב' האותות האחרים, כי גם שנאמר ע"פ הידיעה הדומה לידיעתנו שראה האל יתב' מן השמים ב' האנשים באים ושער בהשערתו שימצאו אותו בצלצח, וע"ד זה ימצאוהו ג' אנשים עם מה שהיו נושאים באלון תבור ושיפגע בחבל נביאים יורדים מהבמה ואמר כל זה לשמואל שיאמר לשאול, או שהוסיף כוח ראייתו בהיותו נקרא רואה עד שהוא ראה ושער המקום שימצאם וכיון לאמת, אבל מה שאמר שיאמרו לו נמצאו האתונות וגו' והנה נטש וגו' ושישאלו לו הג' לשלום ונתנו לו ב' לחם ושיצלח עליו רוח ה' ושיתנבא עם חבל הנביאים, כל ידיעות אלו אינם מושגות בידיעה דומה לידיעתנו: ולזה נצייר אופן ידיעות אלו ונקרבם אל השכל, ונאמר כי ידיעת לבות בני אדם אצל הבורא הוא כידיעת האדם מה שרואה בעיניו, כי אין הבשר מסך מבדיל מלדעת מחשבתו, כי אפי' בדברים הגשמיים יש דברים דקים שאין הבשר והעור או היותר גס מהם מסך מבדיל להם, כמו שתאמר כי לחות המים ודקות הרוח נכנס בגוף האדם ואין הבשר הספוגיי מסך מבדיל להם, וחום האש הנוגע וממשש בצד אחד מהאבן או מעשת הברזל יחמם גם הצד האחר שלא נגע בו ועבר החום דרך כל העובי עד הצד האחר מצד דקותו, וכראות זכי העינים או שומת דבר ידוע בעינים, וכמ"ש בברכות משיג לראות גופי השדים גם כי אינם אלא מב' יסודות אש ורוח הבלתי מושגים לרוב האנשים, והדברים הדקים והרוחניים אין הדברים הגסים וגשמיים מסך מבדיל לפניהם, והנה דניאל שכתוב בו והתיו לדניאל ורמו לגובא וגו' והתית אבן חדא ושומת על פום גובא וחתמה מלכא וגו', ולא היתה מסך מבדיל למלאך שאמר דניאל אלהי שלח מלאכיה וסגר פום אריותא וגו', וכל שכן אצל הבורא יתב' שאין שום מסך מבדיל לפניו לראות מה שבתוכו, וכמו שהאדם רואה ויודע פעולת הכלי כשהוא פועל כן האל ית' רואה ויודע מחשבת הלב, כי הוא ברא הלב להבין והכליות ליעץ והבינה, והעצה שאדם חושב בלבו וכליותיו היא דבר שכלי, והשכל הפשוט יודע אותה אחר שאין מסך מבדיל לפניו, וכמו שאמר הכתוב אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאם ה', ועל דרך זה שידע שמואל הנביא דרך נבואה מה שידברו לשאול האנשים שימצא בדרך:

וגם הדברים העתידים שיודיע הבורא ית' קודם הוייתם ובאתם לאויר העולם ואינם מסודרים מפאת המערכת אלא בהשגחה מאתו יתב' אלא בשכר ועונש פרטי או כללי, יודעם הכל יתב', כידיעת הויות בני האדם העתידים להתהוות כפי סדר התולדה ומה שיעשו, אם ראויים להביא עליהם טובה ידע שיביאה וכן להפך, כמו שידע שתשחת הארץ לפניו בזמן נח ושיביא עליהם את מי המבול, ושאחר זה יהיו כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים ויאמרו איש אל רעהו הבה נבנה לנו עיר וגו' ויפץ אותם משם על פני כל הארץ, והודיע לאברהם אבינו שיהיה לו זרע ככוכבי השמים ויירשו את הארץ ויהיו גרים קודם בארץ לא להם וגו', וגם את הגוי וגו' ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, וכל הענין כמו שהיה, וכמו שהעידה התורה שידע כל מה שאמר לאברהם ת"ל שנה קודם, כן ידעו משעת בריאת העולם וקודם בריאתו, כי לא נולדה שום סבה לשידענו ת"ל מן השנים קודם היותו ולא אלפים או יותר, וכן מן הראוי שהיה יודע היותר קרוב מזה מבריאת העולם, והוא ענין דור המבול ודור הפלגה, וגם מה שאירע לדור המבול הודיע לנח הרבה מן השנים קודם שימחה את האדם אשר ברא:

ולבלתי מאמין ומפקפק בעדות התורה שהודיע לנח ולאברהם אבינו כל מה שהיה אח"כ אשר ממנו וכיוצא בו נוכיח כי הוא יודע כל העתידות, נביא לו ראיה מן החוש, מן העונש והפרעון שמביא האל יתברך על הרשעים אחר שהרשיעו, כי אין אומה ולשון שתכחיש מה שהאל ית' הביא את המבול מים על הארץ כשנשחתה הארץ לפניו בזמן נח, ושצוה לנח קודם כמה שנים שיעשה לו תיבת עצי גפר וכו', ולעשיית התיבה היה צריך כמה שנים אשר מאז ידע נח והודיע לרבים שיביא האל ית' את המבול מים על הארץ, ואם הודיעו האל יתב' ענין המבול קודם היותו זמן מה, ולדעת רז"ל ק"כ שנה קודם, א"כ היה

את תפלתך, אשמיע אתכם, והשמעתי ואין בכם, מאז השמעתיך, מי השמיע, ומפי יצאו והשמיעם, בטרם תבא השמעתיך, השמעתיך חדשות, משמיע שלום, משמיע ישועה, ולא כבדה אזנו משמוע, הנה ה' השמיע אל קצה הארץ, עוד הם מדברים ואני אשמע. ירמיה הקשבתי ואשמע, ולא אשמע אליהם, כי אינני שומע, בעת קראם אלי אינני שומע אל רנתם, אשמיעך את דברי, אמרת לא אשמע, שמעתי את אשר אמרו הנביאים. יחזקאל קול גדול ולא אשמע אותם, שמעתי את כל נאצותיך, דבריכם אני שמעתי. תרי עשר, מיכה ישמעני אלהי. נחום משמיע שלום, שועתי ולא תשמע, מלאכי ויקשב ה' וישמע. תהלים ושמע תפלתי, ה' ישמע בקראי אליו, ה' בקר תשמע קולי, כי שמע ה' קול בכיי, שמע ה' תחנתי, תאות ענוים שמעת ה', שמעה ה' צדק, שמע אמרתי, ישמע מהיכלו קולי, ובשועו אליו שמע, שמע ה' קולי, שמע ה' קול תחנוני, כי שמע קול תחנוני, שמע ה' וחנני, אכן שמעת קול תחנוני, וה' שמע, צעקו וה' שמע, שמעה תפלתי ה', וישמע שועתי, אלהים שמעה תפלתי, וישמע מהיכלו קולי, ישמע אל ויענם, אשר לא ישמע לקול, שמעה אלהים רנתי, אלהים שמעת לנדרי, שמעת אלהים קולי, שומע תפלה, לא ישמע ה', אכן שמע אלהים, שומע אל אביונים ה', משמים השמעת דין, שמע ה' ויתעבר, שמע אלהים ויתעבר, שמעה תפלתי, הנטע אזן הלא ישמע, ה' שמעה תפלתי, לשמע אנקת אסיר, בשמעו את רנתם, אהבתי כי ישמע ה', קולי שמעה כחסדך, ה' שמעה בקולי, ה' שמע תפלתי, ואת שועתם ישמע. משלי ותפלת צדיקים ישמע. איוב תעתיר אליו וישמעך, הצעקתו ישמע אל, וצעקת ענוים ישמע. דניאל ועתה שמע אלהינו, הטה אלהי אזנך ושמע, ה' שמעה. עזרא לשמע אל תפלת עבדך, שמע אלהינו כי היינו בוזה, כאשר שמעתי את צעקתם, ואת זעקתם שמעת, ואתה משמים תשמע ב"פ. דברי הימים לשמע אל הרנה, לשמע אל התפלה, ושמעה אל תחנוני עבדך, ואתה תשמע מכון שבתך, ושמעת וסלחת, ואתה תשמע מן השמים כמה פעמים, שמעתי את תפלתך, ואני אשמע מן השמים, וישמע ה' אל יחזקיהו, ויעתר לו וישמע תפלתו, וגם אני שמעתי נאם ה'. איכה קולי שמעת, שמעת חרפתם:

והרי לך ג"כ מקבלת הנביאים והמדברים ברוח הקדש המעידים על ידיעת השם יתב' כל מה שבשמים ובארץ ושמיעתו דברי הצועקים ושואלים אליו הן רבים הן יחיד בכל אופני הידיעה והשמיעה, אנחנו מעידים שהוא יודע ושומע, והוא ית' גם כן מורה שהוא יודע ושומע אלינו, ואנחנו מבקשים ממנו שידע וישמע אלינו, והוא משיב שישמע ויענה אותנו, וכן יש בתורה ובנביאים וכתובים לשון ראיה ועינייה ולשונות אחרים הנאמרים על האל יתב' להורות ידיעתו והשגחתו על התחתונים בכל פרטי הדברים:

ואין לנו ראיות ואותות ומופתים על ידיעתו ית' ושאר העיקרים כעדות מרע"ה בתורת ה', ועדות כל הנביאים אשר הודו כולם במעלת נבואת משה ע"ה עליהם, והם ג"כ בדרך נבואתם השיגו אמתת תורת משה וכל הכתוב בה, ומה שהשיגו הם בעצמם בכל דברי נבואתם ובפרט בענין הידיעה וההשגחה והחכמה והתבונה, להם יאתה, כי אין הנבואה שורה אלא על חכם וכו', ובכל חכמי הגוים מאין כמוהם אפילו לדעתם, והרי שמעון הצדיק שהיה משיירי כנסת הגדולה המקבלים מן הנביאים ולמד ממנו חכמה אחד מיוחד שבחכמיהם, אלא שהתורה והנביאים והכתובים ניתנו לכלל המון בית ישראל כפי פשטן, ולכך באו בהם כל עיקרי הדת על דרך קבלה לבד, והחכמים שבינהם מבינים מתוכן אותות העיקרים ההם כפי הרמזים אשר נרמזו בהם:

פרק אחד וארבעים

יקרה לקודמים ספקות בענין הידיעה, אם הוא יתב' רואה ושומע ויודע כל הנעשה בארץ איך הוא סובל ועובר על פשע הרשע המכתיר ומכניע את הצדיק, כי בזה וכיוצא בו מרוע סידור הנהגת העולם יצא משפט ידיעתו מעוקל לפי דעת והשגת בני אדם, וכן כי מענין הידיעה תתבטל בחירת האדם, והכתוב אומר החיים והמות נתתי לפניך ובחרת בחיים, וכתיב הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב וגו', וענין ספק רוע סידור הנהגת העולם יתבאר התרו בע"ה בביאור העיקר הבא אחר זה והוא שכר ועונש, אבל ענין הבחירה הנמנעת מן האדם בידיעתו יתב' קודם מה שיבחר אחר כך, הוא דבר צריך ביאור רב, לפי שהספק הזה נופל בכל אישי האדם בכל הדורות ובכל מעשי האדם אם טוב ואם רע, מה שאין כן ברוע הסדור כי אינו נוהג על הרוב: ואקדים קודם כי גם שהבחירה הוא ביד האדם לעשות טוב ורע כחפצו, אין זה גרעון בחוקו יתב', כי הוא יתב' רצה לתת כח ובחירה ורשות ביד האדם שיוכל לעשות כרצונו ולא יהיה לו שום מניע ומכריח כלל על שום פעולה מפעולתו, כדי שיהיה לו שכר טוב במעשיו הטובים אשר עשה בבחירתו ורצונו, שאם היה מוכרח וכפוי במעשיו הטובים והרעים לא היה מן הראוי לתת לו שכר על הטובה ולא להענישו על הרעה, וכמו שאמר הכתוב ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב וגו', אשר אנכי מצוך היום לאהבה וגו', וחיית ורבית וגו', כי הוא יתב' נתן לפני האדם דרך החיים והמות והטוב והרע, והוא מעשה המצות והאזהרות, כי בזה יחיה וירבה אחר שיעשה בבחירתו הטוב והוא דרך החיים,

ויתרחק

היו בונים מגדל וראשו בשמים ודעתם וכוונתם היתה שלא היתה לו השגחה וכח בתחתונים לכן כתיב וירד ה' לראות את העיר, כי ההשגחה בתחתונים תקרא ירידה אל רוממות כבודו ית', ומן ההשגחה ימשך השכר והעונש כמ"ש אחריו וירד ה' וגו' ויפץ ה' אותם, והוא העונש הראוי להם מדה כנגד מדה, הם היו שפה אחת ודברים אחדים, שלא יוכלו קצתם להקשר ולהוועץ, להבדל אלו מאלו, וגם כן היו רוצים בני כל המשפחות הנמצאים בדור ההוא והם בני נח כי מהם נפלה כל הארץ להיות כולם ביחד באותה בקעה בעצה אחת, ולכן הענישם האל ית' שבלל שפתם שלא ישמעו איש שפת רעהו ולא יוכלו להקשר ולהוועץ בעצה אחת אפי' היו כולם בבקעה ההיא, ועוד הפיצם ה' על פני כל הארץ כנגד מה שאמרו הם פן נפוץ, ועל דרך זה ראינו בכל סיפורי התורה שידע האל ית' מן השמים כל הדברים הגלויים הנעשים בארץ והנסתרים ומשגיח בהם ומשכירם ומעניסם, והיא ירידה אל כבודו כביכול בהיותו מרום וקדוש לשכון את דכא ושפל רוח, וכמו שכתוב בהשחתת סדום ג"כ ארדה נא וגו', וביעקב כתיב אנכי ארד עמך וגו', ובנתינת התורה ירד ה' וירד ה', וכתיב ירד עמוד הענן, וירד ה' בענן שלשה פעמים: ובענין ידיעתו ית' כתוב בתורה כמה פעמים לשון ידיעה בו ית', כי יודע אלהים, כי ידעתיו למען וגו', גם אנכי ידעתי כי בתם וגו', ידעתי כי ירא אלהים אתה, וידע אלהים, כי ידעתי את מכאוביו, ואני ידעתי כי לא יתן, ידעתי כי דבר ידבר הוא, ואדעה מה אעשה לך, ידע לכתך את המדבר, לדעת את אשר בלבבך, וכן נאמר לפרעה בענין ידיעתו ית' למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ, והוזכר בתורה ידיעתו ית' מעשה בני אדם והשגחתו עליהם דרך כלל כאנשי דור המבול והפלגה וסדום ועמורה, ובפרט נח אברהם יצחק יעקב משה ואהרן והבטחה לזרעם ביעודים הטובים, ובזמן נתינת התורה הבטחה להם ולזרעם ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגו', ואמר הכתוב ואולם חי אני וימלא כבוד ה' את כל הארץ. ואמר אל אלהי הרוחות לכל בשר, ובמשנה תורה אמר אשר מי אל בשמים ובארץ וגו', כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים וגו', מן השמים השמיעך את קולו וגו' ועל הארץ הראך וגו', הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים הארץ וכל אשר בה וגו', ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה תמיד וגו', ואלו הם כתובים מבוארים בידיעת האל יתברך, וכל כלל התורה במצותיה וסיפוריה יש בה הוראה ג"כ לידיעתו ית'. ולשון שמיעה מצאנו ג"כ בו ית' כמה פעמים, כי שמע ה' אל עניך, וישמע אלהים את קול הנער, כי שמע אלהים, כי שמע ה' כי שנואה, וישמע אל לאה, וישמע אליה אלהים, וישמע אלהים את נאקתם, ואת צעקתם שמעתי, וגם אני שמעתי, בשמעו את תלונותיכם, בשמע ה' את תלונותיכם, כי שמע את תלונותיכם, שמעתי את תלונות, שמוע אשמע צעקתו, ושמעתי כי חנון אני, וישמע ה' ויחר אפו, גם בנו דבר וישמע ה', וישמע קלנו, וישמע ה' בקול ישראל, וישמע ה' את קול דבריכם, שמעתי את קול דבריכם, ולא שמע ה' בקולכם, וישמע ה' אלי, וישמע ה' את קולנו, והשמיעה בו ית' היא הידיעה אלא שהיא נאמרת על קול ודיבור:

הרי שקבלת תורת משה ע"ה מעידה על ידיעתו ית' מן השמים מה שנעשה בארץ מן הגלוי והנסתר וההווה והעתיד, ושמיעתו מן השמים מה שנאמר בארץ ומה שיש בלב האדם, וכן בנביאים הוזכרה ידיעתו ית', ביהושע אל אלהים ה' הוא יודע. ובשמואל כי אל דעות ה', ואתה ידעת את עבדך. במלכים תדע את לבבו, כי אתה ידעת לבדך את לבב בני האדם. ישעיה ואין צור בל ידעתי, מדעתי כי קשה אתה וגו', ואגיד לך מאז בטרם תבא השמעתיך, כי ידעתי בגוד תבגוד. ירמיה בטרם אצרך בבטן ידעתיך, ואתה ה' ידעתני, אתה ידעת, ה' ידעת מוצא שפתי, ואתה ה' ידעת את כל עצתם, כי אנכי ידעתי את המחשבות, ואנכי היודע ועד, אני ידעתי נאם ה'. יחזקאל ומעלות רוחכם אני ידעתיה, ה' אלהים אתה ידעת. תרי עשר הושע אני ידעתי אפרי', אני ידעתיך במדבר. עמוס רק אתכם ידעתי, כי ידעתי רבים פשעיכם. זכריה הוא יודע לה'. בכתובים תהלים כי יודע ה' דרך צדיקים, ידעת בצרות נפשי, יודע ה' ימי תמימים, ה' אתה ידעת, כי הוא יודע תעלומות לב, ידעתי כל עוף הרים, אתה ידעת לאולתי, ידעת חרפתי ובשתי, ה' יודע מחשבות אדם, כי הוא ידע יצרנו, ה' חקרתני ותדע, אתה ידעת שבתי וקומי, הן ה' ידעת כלה, ואתה ידעת נתיבתי. איוב כי הוא ידע מתי שוא. דניאל ידע מה בחשוכא. עזרא ידעת כי הזידו עליהם. דברי הימים ואתה את עבדך ידעת, תדע את לבבו, כי אתה לבדך ידעת:

וכן הוזכרה לשון שמיעה בנביאים, ביהושע לשמע ה' בקול איש, ולא אביתי לשמע לבלעם. שופטים ה' שומע בינותינו, וישמע האלהים בקול מנוח. שמואל וישמע מהיכלו קולי. מלכים לשמע אל הרנה, לשמע אל התפלה, ושמעת אל תפלת עבדך, ואתה תשמע אל מקום שבתך, ושמעת וסלחת, ואתה תשמע השמים ג' פעמים, ושמעת השמים ד' פעמים, לשמע אליהם בכל קראם, שמעתי את תפלתך, וישמע ה' בקול אליהו, וישמע ה' אליו כי ראה, אולי ישמע ה' אלהיך, אשר שמע ה' אלהיך, הטה ה' אזנך ושמע, ושמע את דברי סנחריב, אל סנחריב מלך אשור שמעתי, שמעתי את תפלתך, וגם אנכי שמעתי נאם ה'. ישעיה אינני שומע, והשמיע ה' את הוד קולו, אולי ישמע ה' אלהיך, אשר שמע ה' אלהיך, אתה שמעת אשר עשו, הטה ה' אזנך ושמע, ושמע את כל דברי, שמעתי

את

עליה, וכמו שהמצות והעבירות הן כתובות בתורה שהיא מהעולם העליון כן הבא בשכתן שכר או עונש הוא בנפש החצובה מתחת כסא הכבוד אחר פרידתה מן הגוף, והשכר והעונש בשאר הדברים הוא בזה העולם כמו ששאר הדברים הן גשמיות ואינן כתובות בתורה, וכן יש שכר מצות בזה העולם כשאינן נעשות לשמן, וכמש"ה (משלי ג) בשמאלה עושר וכבוד בזה העולם, כיון שהוא מכוין לדבר גשמי יבא לו שכר גשמי, וכן הרשעים שיש להם קצת מצות כיון שרוב מעשיהם רעים מורה על קצת המצות שעושה שאינן לשמן ולכן שכרם בזה העולם וכמש"ה (דברים ז') ומשלם לשנאו אל פניו וגו', ואמרס שכר מצות בהאי עלמא ליכא היינו שכר המצות הנעשות כמצותן לשמן, והדברים שאדם עושה אותן ואוכל פירותיהן בעוה"ז והקרן קיימת לעוה"ב כמו ששנינו במשנה (פאה פ"א) הן הדברים שיש בהן מצוה לעושה ותועלת לאחרים, לא כציצית ותפילין וכיוצא בהן שאינן אלא לעצמו, ולכך אוכל פירות בעוה"ז כנגד התועלת הגשמי הנמשך לאחרים במה שעושה הוא עמהם, והקרן קיימת לו לעוה"ב כנגד מה שהוא עושה מה שנצטוה בתורה מבלתי השקפה אל הנמשך, וזהו שהאריך בעל המשנה לומר אלו הדברים שאדם עושה אותם*) אוכל פירותיהם כו', והיה מספיק שישנה אלו דברים שאדם אוכל פירותיהם וכו', אלא להשמיענו כי גם שנראה עיקר עשייתן היא למה שנמשך מהן טוב לאחרים והוא דבר גשמי אפ"ה העושה אותן בשביל מה שנצטוה בתורה יש לו קרן לעוה"ב, ולכן שנה שאדם עושה אותן: וכמו כן יש עונש עבירות בזה העולם כשנעשות בשוגג או בהסתת יצ"ה, כיון שהן על ידי דבר גשמי כן ענשן הוא גשמי, וכן הצדיקים שיש להם קצת עונות ממה שהוא קרוב לנמנע לבעל חומר לימלט מהן כיון שרוב מעשיהם טובים מורה על קצת העונות שעושים שהם בשוגג או בלתי השגחה ולכן עונשם בזה העולם, וכמו שאמרו שהשי"ת מדקדק עם חסידיו כחוט השערה כדכתי' (תהלים נ) וסביביו נשערה מאד: וכמו שאין השכר והעונש הרמוז בתורה על מה שהוא טוב או רע בעיני בני אדם או לפי ההנהגה המדינית אלא לעושה מצות התורה או עובר עליהן כמש"נ, כן על שאר הדתות הנימוסיות או בדויות אין על העושה או העובר שום שכר ועונש אפי' לבעלי הדת ההיא, כיון שאינה מאתו יתב', והינם נענשים אלא בעברם על ז' מצות בני נח אשר כלל העולם נכללים בהם כי מג' בני נח מהם נפצה כל הארץ, ואין להם שכר נצחי בשום פועל טוב כי אם בקיום שבע המצות, וכמו שאמרו חסידי או"ה יש להם חלק לעוה"ב כפי מדרגת מה שקנו ממנו בעשיית מצות אלו או קצתן, וכמש"ה (דברים יא) והיה אם שמע תשמעו אל מצותי אשר אנכי מצוה אתכם היום לאהבה את ה' וגו' השמרו לכם פן יפתה לבבכם וגו', לא יעד השכר והעונש כי אם על עושי מצות התורה או על העוברים עליה, וכמ"ש אשר אנכי מצוה אתכם היום על מה שיצטוו או יהיו מוזהרים לעתיד כי לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם, ההוא אמר בתורתו (שם ד') לא תוסיפו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם היום וגו' לא תגרעו ממנו לשמר וגו' ולא יעשה, ודבר (שם לג) תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב ולא יקימנה: ולהיות בלעם גדול נביאי האומות הוזכר ענין זה בנבואתו, להורות ולרמוז על העתיד לבא אם יקומו נביאים אחרים לקרוא בשם ה' על חידוש דת אחרת שלא יאמנו דבריהם, ועל השתים והמפורסמות אמר על הראשונה לא איש אל ויכזב ועל השנית ובן אדם ויתנחם, כי הא' מכזבת וחולקת על דברי התורה הקדומה והאמתית יותר מן השניה בערך המכזב אל המתנחם ושב מדבורו:

וגם כי בהכחשה אי זה עיקר מן העיקרים הוא כופר בתורה, עכ"ז המכחש בשכר ועונש הוא חמור ונענש יותר, כי עם היותו כופר נמשך מהכחשתו זאת לזלזל בלימוד התורה וקיום מצותיה אחר שאינו מאמין בשכר ועונש בעוה"ב, ועל כן נתיסד ספר איוב להוכיח אמיתות שכר ועונש מה שלא הוצרך בשאר העיקרים להאריך בהם אחר הודעתם, כדי שלא יכשלו בו רבים ויענשו בעוה"ז ובעוה"ב, וכן נרמז ונזכר ענין שכר ועונש במקומות הרבה בתורה ובנביאים וכתובים לסבה הנזכרת, כי ענין מעשה האדם טובים או רעים הווה ומצוי בכל יום, וכן הוא השכר והעונש בהשגחתו ית', ולכן צריכין אנו להאריך בעיקר זה ולהביא כל מיני הראיות: והראיה הלקוחה מן השכל תהיה מכמה פנים, מצד הבורא ית' שברא את האדם, ומצד הזמן שבראו, ומצד האדם עצמו והוא הנברא:

אם מצד הבורא ית' כיון שכתוב בבריאת האדם ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אותו וגו', יתחייב שיהיה דומה לו בפעולות טובות ובצדק ויושר בכל פעולותיו ומדותיו הנמשכות מאבריו וחושיו אשר נבראו בצלמו בצלם אלהים, כי בצלמו מורה על דמות האברים שבאדם, ובצלם אלהים מורה על מה שנמשך מהם והם הפעולות והמדות שיהיו דומות לפעולותיו ומדותיו יתב' כמו שדומה לו בדמות האברים, ע"ד שתוף השם, שנקרא איש ושנזכרו בו ית' עין ואזן וידים ורגלים, ואם יעשה כך ראוי שיהיה לו שכר טוב על שנתן מעלה וכבוד למה שנברא בו דוגמא של מעלה, כי בזה יאמין בלי שום ספק כי הצור תמים פעלו וכל דרכיו משפט וגו' בבוראת ברואיו, ואם לא יעשה כך ראוי שיענש על מה שמטיל

מום

*) הערה במשנה במקומו וכן בתלמוד קדושין לט, לא נמצא באמת המצות עושה אותם, אך בתלמוד שבת קכ"ז מובא במשנה בהוספת שתי מצות אלה ומנוסחא זו דייק הרב ז"ל, יג"מ

ויתרחק בבחירתו מן הרע והוא דרך המות, וכן אמר אחר זה ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך, כי מצד היות פעולותיו בבחירה יחיה מצד פעולותיו וכמ"ש הרמב"ם ז"ל פ"ה מהל' תשובה:

ואחר זה אומר כי בענין המצות והאזהרות יש צד ומקום לבחירת האדם בהן שלא תכריח ידיעתו יתב' אותן מקודם עשייתן והוא הציווי שהוא בין זמן ידיעתו יתב' הפעולה ההיא מקודם ובין זמן עשייתה, כי אם נאמר שהאל ית' יודע מתחלה שהאדם יהיה צדיק או רשע הרי הוא מוכרח במעשיו, כי ידיעתו יתב' מבטלת בחירתו ועושה אותה הכרחית, אבל נאמר כי הוא יתב' ידע מתחלה כי כאשר יצוה את בניו בני אברהם יצחק ויעקב לעשות צדקה ומשפט והוא קבלת התורה, שמהם יבחרו לקיים אותם והם הצדיקים, ומהם יבחרו שלא לקיימה והם הרשעים, וגם אחר נתינת התורה כל איש קודם שיגיע לכלל איש הוא בלתי מצווה ואחר כך הוא מצווה, וידיעה זו אינה מכרחת אותם לעשות מה שיעשו אחר כך בבחירתם אם טוב ואם רע, כיון שמתחלת ידיעתו יתב' עד זמן ציווי לא היתה ידיעתו מכרחת אותם כלל, כי כל מה שהיו עושים קודם זמן הציווי לא היו נשכרים אם היה מעשה טוב ולא היו נענשים אם היה מעשה רע, כי אין שום דבר טוב או רע כי אם מה שהוא מצווה מאת האלהים ומה שהוא מוזהר ממנו, ואם כן אחר הציווי גם כן נשאר בבחירתו הקודמת, כי לא תכריחנו הציווי שנצטוה עתה לעשות מה שיבחר לעשותו אח"כ, כמו שקודם הציווי היתה בחירתו בחירה בלי שום מכריח לטוב ולרע כי איננו כמו שנזכ', ולא נתוסף דבר בדעה אחר הציווי שתכריח אותו למה שיבחר אחר כך, וגם שתאמר כי תחלת הידיעה תכריח את סוף המעשה ואין כאן בחירה ולא שכר ועונש, אם תשכיל תראה ותדע כי יש שכר לפעולת הטוב ויש עונש לפעולת הרע, כי אין השכר והעונש על המעשה הטוב לבד כי אם על כוונת העושה לקיים מצות בוראו גם כן, ואם כן ידיעתו יתב' היא שיבחר זה לעשות הטוב להיותו מצווה מאתו ית' וכן יתרחק מהרע להיותו מוזהר מאתו, ואם על המעשה עצמו נראה כמוכרח מצד הידיעה הקודמת, ואינו מוכרח על כוונת המעשה והוא בהיותו מצווה, כי ידיעתו היא שיבחר הטוב מצד מה שנצטווה ויש לו שכר על מה שעושה בשביל הציווי שנצטוה ועונש על מה שעבר על מה שהוזהר ממנו יתב', כי אם על המעשה עצמו הטוב או הרע נראה כמוכרח, מצד הידיעה על כוונת המעשה והוא מצד ציווי יתב' שממנו ימשך השכר והעונש אינו מוכרח כיון שקודם הציווי לא היתה ידיעתו מכרחת כלל, כי בין שיעשה או לא יעשה לא היה נשכר ולא נענש כיון שלא היה מצווה כמו שנזכר כבר:

וכל זה הוא במצווה ובמוזהר שיש אי זה מקום לבחירת הטוב והרע להשכיר ולהעניש ולא תכריחם הידיעה הקדומה, אבל במעשה הרשות ובלתי מצווה ומוזהר, גם כי לפי הנראה הידיעה תכריחהו אין בזה חשש כיון שאין בהם שכר ועונש, וגם בדברים שיש לו שכר כמו מה שאינו מצווה ועושהו דרך גדר וחומרא לפנים משורת הדין, השכר נמשך לו מצד מה שהוא מצווה בדבר הדומה לו, וגם בדברי הרשות שאין להן מבוא בענין המצות והאזהרות לפעמים ימשך וישתלשל מהן מצוה ואזהרה, כמו אם הלך בדרך רשות ונזדמנה לו שם מצוה או עבירה שאם לא היה הולך לא היה עושה אותה, ואם על ההליכה שהיא רשות הוא מוכרח יהיה מוכרח גם על עשיית המצוה או האזהרה, והרבה מצות ואזהרות נעשות על דרך זה בסבות קודמות, וגם על דרך זה לא יקשה בהיות ענין השכר על בחירת כוונת היותו מצווה כנז': וכן יש דרך ישר לפני איש להיות הבחירה בידו ולא תכריחנו ידיעתו יתב' למה שירצה לעשות הן טוב הן רע, והוא כדמיון אדם שגלה לחברו ענין מה שרוצה לעשות שהחבר יודע מה שבלב חברו לעשות וידיעתו אינה מכרחת אותו לעשות מה שאמר שיעשה אם תשתנה מחשבתו, כן האל יתב' יודע ובוחן לבות וכליות מה שיעשה ויבחר בלי שיוגד לו וידיעתו זאת איננה מכרחת אותו, לעשות מה שיעשה, ומפני כי ידיעתו יתב' היא שלימה בלי שום גרעון, ולא כידיעת האדם מה שגלה לו חברו שיעשה שאינו יודע הוא אם תשתנה מחשבתו או לא, והאל יתב' יודע הכל, ולזה נאמר כי מה שיש גרעון בידיעה על ב' דרכים אלו, כי לא נדע ונשיג באי זה אופן היא שלימות ידיעתו שלא תכריע כי ידיעתו ומהותו הכל א' כמאמר הרב ז"ל שם בהלכות תשובה, והרוחנו בשתי דרכים אלו שהידיעה הפשוטה לא תכריח מעשה הבחירה כמו שנזכר, אבל לשלימות ואמות ידיעתו יתב' שלא כשאר הידיעו' נסמוך על דברי הרב ז"ל כמו שנזכר:

פרק שנים וארבעים

והעיקר הי"א, כי הש"י נותן שכר למי שעושה מצות התורה ויעניש למי שעובר על אזהרותיה, וכי השכר הגדול העוה"ב והעונש החזק הכרת, וכבר אמרנו בזה הענין מה שיספיק, והמקרא המורה על היסוד הזה מה שנאמר (שמות ל"ד) ועתה אם תשא חטאתם ואם אין מחני נא, והשיב לו הש"י מי אשר חטא לי אמחנו מספרי, ראיה שיודע העובד והחוטא לתת שכר לזה ועונש לזה, עכ"ל הרב ז"ל פרק חלק על עיקר זה:

כוונת עיקר זה כי אין השכר והעונש הבא לאדם מצד מעשיו הטובים או רעים לעיני בני אדם או לפי ההנהגה המדינית, אלא השכר הוא לעושה מצות התורה והעונש לעובר

עליה

בתשובה בסוף, והרשעים אינם נענשים אלא כשלא שבו בתשובה והוליאו כל ימיהם בהבלה, וזהו מ"ש מאתמול ולא אמר מיום שני בפירוש, ור"ל כי ערוך תפתה ביום שאין לו אלא אתמול שלא נברא גיהנם אלא לאותם שכל זמן שעמדו בזה העולם והוא אתמול היו רשעים. והוא זמן אחד, לא לאותם ששבו בתשובה והיה להם ב' זמנים זמן הרשע וזמן התשובה, והשכר הגנוז לצדיקים נברא ביום ראשון שאין לו זמן מוגבל קודם להורות ששכרם גנוז בין שהיו לעולם צדיקים בין ששבו וקנו עולמם בשעה א', ותוהא על הראשונות אינו מצוי בכל הדורות, ונ"ל כי אינו דומה תוהא על הטובות שעשה לשלא תזכרנה לו כל הטובות לשב ומתחרט על מה שחטא לשלא תזכרנה לו כל הרעות, כי מדה טובה יתירה ממדת פורענות והשב ומתחרט על עונותיו תועיל לו התשובה לשלא תזכרנה לו הראשונות, וזה בחסדו ית' כי אין השכל גוזר שתועיל תשובת מחשבה ודברים לפעולות הרעות שעשה והתמיד, אבל התוהא על הטובות שעשה ומתמיד די לו שאבד את הטובות ויהיה כמי שלא עשה לא טובה ולא רעה, וכמו שאמרו (חגיגה ט"ו) על אלישע אחר לא מידן כדייניה ולא לעלמא דאתי ליתיה, לא מידן כדייניה דעסק בתורה ולא לעלמא דאתי ליתיה דחטא, הרי שתוהא על הראשונות ויצא לתרבות רעה שעשה פעולות רעות ואפ"ה הועיל לו זכותו מה שעסק בתורה לשלא יהיה נידון בגיהנם, וכן מי שעשה טובות ותוהא עליהן ומת הרי הוא כאלו לא עשאן ואם לא הוסיף לחטוא לא יהיה נידון בגיהנם ולא יהיה לו שכר על הטובות שעשה, משא"כ השב ומתחרט על עונותיו שאפי' בשעת מיתה ובדכדוכה של מות מתקבלת תשובתו בחן וחסד, שמתנהג האל ית' עם החוטא שמקבל תשובתו ונותן לו שכר כאלו עשה מה שאין השכל גוזר כן, כי על תנאי כך ברא העולם לקבל תשובת החוטא, וכמ"ש ה' דברים נבראו קודם שנברא העולם וא' מהם היא התשובה, וא"כ בשכר לא הוגבל זמן ובין שהיה צדיק כל ימיו או שטב באחרונה יש לו חלק לעוה"ב, ובענין העונש הוגבל זמן האחרון והוא שעת המיתה שהיה רשע בה ולא שב, והוא הנרמז במ"ש מאתמול יום שאין בו אלא אתמול כמ"ש:

ואם מצד האדם עצמו יש ג"כ ראיה לשכר ועונש מצד מעלת גופו משאר ב"ח ומצד מעלת נפשו החצובה מתחת כסא כבודו ונפוחה ממנו ית' באפי אדה"ר, אם מצד מעלת גופו הוא איכותו וכמותו וצורתו, אם איכותו הוא היות בשר האדם דמו ועצמותיו ואיבריו רכים וזכים שהם מתפעלים מהמקרים בסבה קלה וצריכים מלבוש וכסוי שלא יוזקו ומזון טוב מיוחד ומיוחס ומתוקן להם משא"כ בב"ח, אם כמותו היות האדם מחובר מרמ"ח איברים ושס"ה גידים, אם צורתו ותכונתו היות כל איבריו וחושיו בתכלית השלימות לפי מה שהוא אדם כמו שביארו חכמי הטבע בספריהם, והיותו הולך בקומה זקופה מצד נפשו העולה למעלה, אשר מצד מעלות גופו על שאר ב"ח ראוי שיהיה לו שכר בטובת מפעליו הנעשות בגופו, ויענש אם יעבור כיון שלא עשה מה שהוכן לעשות מתחלת בריאתו, כי מעלת הבריאה היא אם תגיע להיותה מוכנת ועושה רצון בוראה, והסלע במין הדומם שלא ידעה ולא ראתה ועשתה רצון בוראה בהוצאת המים, והדשאים במין הצומח שנשאו ק"ו בעצמם, ופרות פלשתים שכתוב בהן וישרנה הפרות שאמרו שירה, ופרו של אליהו ג"כ בב"ח וכיוצא באלו במה שלמטה ממין האדם יוכיחו כולם על מעלת המין האנושי בהיותו עושה רצון קונהו כי הוא עושה נחת רוח ליוצרו ושיש לו שכר טוב בעמלו. אם מצד מעלת נפש האדם יש ג"כ ראיה לשכר ועונש, כי אחר שנודע כי יש לנפש האדם השארות אחרי צאתה מן הגוף ואינה כלה בכלות הגוף א"כ הוא מן ההכרח שיהיה לה עדון ומנוחה במקום שהיא אם היטיבה דרכיה בהיותה בגוף, ושיהא לה עונש אם קלקלה דרכיה, כי הגוף לא היה כדאי לשכר ועונש אם לא מצד הנפש החצובה מתחת כסא הכבוד כי היא המניעה הגוף והמשכלת בו לפעול מה שיפעל, ולא תלכנה כולן למקום אחד כיון שהיו הולקות במעשיהם טובים ורעים, ואין דרך ליתן להם שכר טוב על טוב פעולתן בזה העולם, כי השכר הוא בלתי מוגבל ועולם הזה יש לו גבול ושיעור, ועוד כי הנפש הנאצלת ממקום הקדושה א"א שתהיה מתמדת בגוף יותר מהזמן המוגבל לה, כי היא הפכית לגוף ובסור הכרח גבול הזמן הנגזר עליה תשוב למקומה אשר ממנו הוצבה, כאבן העולה למעלה בכח כי בסור הכח תחזור למטה, ובאותו הזמן המוגבל נשלמה פעולתה והוא דמיון הפרי המבושל כל צרכו כי אם לא ילקטוהו יבול מעצמו וכשלקטוהו מבושל הוא עולה על שלחן מלכים, וכן נפש הצדיק אחר שנשלמה חוזרת למקומה ולפני ממה"מ תתילב להתעדן באור החיים, וכמו הפרי הגרוע אשר לא יצלח לכל ועודנו באבו יקטף ויבול בלתי בישול ויהיה למרמס, כן נפש הרשע אחר צאתה מגופה תהיה נמבזה ונמאסת כפי שיעור עונותיה:

פרק שלשה וארבעים

והראיה הלקוחה מן החוש על השכר למצוה ועושה ועל העונש לעובר, ממה שראינו בתורה בנביאים ובכתובים ובדברי חז"ל ממה שאירע שהטיב ה' לטובים ולישרים בלבותם והרשעים כים נגרש, אם ההטבה לטובים מתחלת בריאת אדה"ר שידע שנברא בצלם אלהים ושהאל ית' שבת ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה,

ושבת

מום במה שנברא בו דוגמא של מעלה ונותן פתחון פה למטיח דברים כלפי מעלה שיש עול בחקו יתב' ח"ו כמו שיש בברואיו, וכמש"כ (שם ל"ב) הצור תמים פעלו וגו' שחת לו לא בניו מומם וגו', יאמר לפי זאת הכוונה כי מצד שהוא צור תמים פעלו כלומר האדם אשר יצר, כל שכן הוא תמים ביצירתו ופעולותיו, יורה על כי כל דרכי הצור יתב' הם משפט אל אמונה וגו', ואם שחת דרכיו כביכול שהוא משחית ומטיל פגם למעלה והוא מראה כי אינם בניו מפני מומם:

וכן מצד הבורא באופן אחר, שנפח באפיו נשמת חיים כדכתיב ויפח באפיו וגו', וא"כ יתחייב גם כן שיהיה דומה לו בפעולות הטובות ובצדק ויושר בכל מה שנמשך מכח נשמתו כיון שהיא נפוחה מפיו וחצובה מתחת כסא כבודו, ואם יעשה כך יהיה לו שכר טוב, ואם לאו יענש שהוא מטיל מום בנפש החצובה ממקום הקדש ומחשיב נפש האדם העולה היא למעלה כנפש הבהמה היורדת למטה לארץ: וכן מצד הבורא באופן אחר, מצד היותו יציר כפיו אפילו לא היה נברא בצלמו ולא היה נופח בו, כי בכל מה שברא האל יתב' לא הוזכר כי הוא בעצמו בראו, כי הוא צוה ונבראו כדכתיב ויאמר אלהים יהי אור, ויאמר אלהים יהי רקיע, יקוו המים, יהי מארת, ישרצו המים, תוצא הארץ, ואחר שכתוב יהי מארת יחס אותה ההויה לו יתב' באמרו ויעש אלהים את שני המאורות וגו', ואחר שאמר ישרצו המים יחס ההשרצה לו יתב' ואמר ויברא אלהים את התנינים, ואחר שאמר תוצא הארץ נפש חיה ביום ששי אמר ויעש אלהים את חית הארץ וגו', ובבריאת האדם לא נאמר כך אלא ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו וגו', ועל זה אמר ויברא אלהים את האדם שנאמר עליו נעשה אדם, יחס לו יתב' הבריאה כולה ואמר אחר כך וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה וגו', הנה שהזכיר שהיה יציר כפיו ית' מה שלא נאמר בשום נברא, ולכן יתחייב שישובח בהיותו צדיק וישר דומה למי שיצרו, ויגונה אם לא יהיה כך כי הוא מטיל פגם כביכול ביוצרו:

וכן מצד הבורא יתב' באופן אחר, ממה שכתוב וייצר ה' אלהים את האדם וגו' יחס היצירה לשם הויה ואלהים, כי מצד ההויה יורה על תשלום שכר למתהלכים בה. לפניו באמת, ושם אלהים על שהוא עתיד ליפרע מן הרשעים ולכן סמך לזה ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם וגו' ויצמח ה' אלהים כל עץ נחמד למראה וגו' ועץ הדעת וגו', כי מה שנטע ומה שהצמיח בגן עדן היה לתת שכר טוב לאדם כשייטיב מעשיו, ואם הרע ירעו הם ומלכם וספו וידחו ממנו לגהינם הקרוב לו, ולכן הזכיר בנטיעה וצמיחה ה' אלהים, וכן בכל עניני האדם הנמשכים:

ואם מצד הזמן שבראו יש ראיה ג"כ לשכר ועונש שהרי נברא ביום הששי הסמוך ליום שבת קדש ותכף להשלמת בריאתו ויצירתו נכנס לשבת שהוא יום מנוחה מעין עוה"ב, והוא תגמול מעשים הטובים, וכמו שאחז"ל (סנהדרין לח) למה נברא אדם הראשון בע"ש כדי שיכנס למצוה מיד, והוא ענין תכלית בריאתו לעשות ולקבל שכר ושניהם נכללות ביום השבת:

וכן מצד הזמן באופן אחר, שנברא בסוף כל מה שנברא בששת ימי בראשית שאין להם שכר ולא עונש והם הדומם והצומח והב"ח, כי אין להם שום תכלית כ"א לזה העולם התחתון, והאדם שנברא בסוף יש לו תכלית לסוף והוא מה שמוכן לנפש האדם אחר צאתה מזה העולם תגמול מה שעשה בעוה"ז: וכן מצד הזמן באופן אחר, שכל מעשה בראשית לא הוגבל זמן לבריאתם כי ברגע הראשון שבכל יום מן הששה ימים נבראו ברצונו ית', וכמ"ש בימי בראשית ויהי ערב ויהי בקר יום אחד ויום שני ושלישי וכו', הכוונה כי אחר שנברא כל מה שנברא באותו יום היה כל הערב וכל הבקר של אותו היום, ובבריאת האדם הוגבלו י"ב שעות של יום ששי לבריאתו, וכמו שאחז"ל בסנהדרין שעה א' הוצבר עפרו שניה נעשה גולם ג' נמתחו איבריו ד' נזרקה בו נשמה וכו', כי בזה מורה כי יש כוונה ותכלית אחר לבריאתו מבריאת שאר הדברים שנבראו, והוא עשיית הטוב והרע ותגמולם והם השכר והעונש המקווה אחר המות, והכל נכלל בזמן בריאתו שנצטוה וסרח ונידון ונטרד והלך לו בארבע שעות האחרונות של הי"ב שעות, אשר בזה הורה לעתיד כי לכך נוצר לשיצטוה ולא יסרח ויהיה לו שכר בג"ע כמו שהיה לו עתה בזמן הבריאה, ואם יסרח יטרד משם כמו שנטרד עתה תוך זמן הגבלת בריאתו: וכן מצד הזמן באופן אחר, והוא כי תחלת המחשבה סוף המעשה בדברים הטבעיים, כמו שהיה בבריאת העולם כי תחלת המחשבה היתה לברוא את האדם השולט על הכל והוא היה סוף המעשה, ולהורות על תחלת המחשבה היו גן עדן וגיהנם שהם מקום השכר והעונש מכלל הדברים שעלו במחשבה להברא קודם שנברא העולם ונבראו ג"כ בתחלת הבריאה ביום אחד וביום שני, וכמ"ש גן בעדן מקדם, וכתיב (ישעיה ל') כי ערוך מאתמול תפתה, וביום ראשון כתיב ויבדל אלהים בין האור ובין החשך מלמד שגנזו לצדיקים לעתיד לבוא וכמו שאמרו בחגיגה שביום שני נברא גיהנם כמו שדרשו ביום שאין לו אלא אתמול והוא יום שני, וכמ"ש בפסחים (נ"ד) מפני מה לא נאמר כי טוב בשני מפני שנברא בו אור של גיהנם:

ויש רמז במה שנברא האור שנגנז לצדיקים ביום א' ואור של גיהנם ביום ב', כי השכר הגנוז לצדיקים לעוה"ב הוא בשביל מעשיהם הטובים בין שעשו אותם כל ימיהם בין שהרעו בתחלה ושבו

בתשובה

ויום שני לרקיע המבדיל בין המים העליונים לתחתונים, ויום שלישי לשתראה היבשה והוא כלל הדומם וצמח האדמה. ויום ד' למאורות המגדלים הצמחים ממגד תבואות שמש וממגד גרש ירחים, ויום ה' לב"ח, ויום ששי לאדם, וידע שיצאו דשאים מיום ג' וראה עתה שעמדו על פתח קרקע והתפלל הוא וירדו גשמים וצמחו בו ביום וכדאיתא בחולין, וכיון שידע שנברא ביום זה ידע כי בה' ימים הקודמים לזה נברא כלל כל הדברים הנזכרים ונתחזק העולם, ומיום השביעי זה ששבת אדם הראשון בחברת האל ית' היה הולך ומונה ששי ושובת בשביעי ומסר שביתת יום זה לשת בנו שהוא משתיתו של עולם, וכן עד אברהם אבינו ע"ה ששמר בו אפי' העירוב, ועד משה רבינו כמו ששמח במתנת חלקו, ואם לא כן היה נשכח זכרו כמי שהלך במדבר ולא ידע מתי הוא שבת, כי השבת אינו נשכח למי שעושה מלאכה בששת ימים ושובת בשביעי, ולמי שאינו מבדיל בין קדש לחול בעשיית מלאכה הוא נשכח, ולכן אם לא היה יורד המן לישראל במדבר בכל הימים היה נשכח מהם השבת שלא היו עושים שום מלאכה שיזכרו על ידה הימים שעשו בהם מלאכה וימנו אותם ששה ימים זה אחר זה וישבתו העם ביום השביעי, ואמר האל ית' (שמות טז) ששת ימים תלקטוהו וביום השביעי שבת לא יהיה בו שאם היה בו והיו לוקטים ממנו בכל הימים לא היה להם במה לזכור את יום השבת, כי במצרים על יד המלאכה שהיו עושים בששת ימי המעשה היו שובתים בשביעי, והכיר אדם הראשון כי האל קדש את יום השביעי וכלה בו ושבת בו ממה שראה שלא כלה כל מלאכה יום ששי כ"א בסופו כאלו נכנס כבר יום שביעי, וכמו שדרשו על ויכל אלהים ביום השביעי, והבין כי לא רצה לעשות שום מלאכה בו ושבת בו וקדש אותו במה שנזכר שלא תעשה סוף המלאכה כ"א ברגע האחרון ולא תכנס אפילו רגע אחת ביום שביעי, וכן ראה והשיג ביום ששי ממשלת שבעה כוכבי לכת הממונים על שבעה ימי בראשית ששית ליום ששי שביעית והיא שבתאי התחילה בליל שבת וידע כי יהיו חוזרות חלילה בכל שבעת ימים, והכיר בזה כי יום זה שנברא היה ששי ליצירה ויום שבת ששבת בו כמו שנזכר היה שביעי ושבת בו אע"פ שלא נצטוה כי ידע רצון קונו לשבות ביום שבת ורצה לעשות נחת רוח לפניו לשבות גם הוא בחבורתו, וקבל שכר על זה כי השכר הוא על המצוה ועושה לא על הטוב בעיני בני אדם או לפי ההנהגה המדינית, וכמו שאמרנו בתחלת עיקר זה:

ומצאנו ראינו כי בנתינת התורה רבה האל ית' שכר העושים מאהבה והשומרים מצותיו להם ולזרעם אחריהם, כמ"ש בעשרת הדברות ועושה חסד לאלפים לאוהבי ולשומרי מצותי, כי אין הסברה מחייבת שינתן שכר לאדם על קיימו מצות השם לו ולזרעו ודי לו שיהיה לו טובה בעוה"ז לבד מה שצפון לו לעוה"ב וזרעו הבא אחריו יקנה גם הוא שלימות לגופו ונפשו, ולכן לא הועיל זכות אבות הראשונים בדורות הראשונים, לא זכות אדם הראשון לקין ולזרעו שלא ישטפו בדור המבול, ולא עמדו זכיות חנוך ומתושלח הצדיקים לבניהם ולבנותיהם אשר ילדו, כי נח לבד בצדקתו הציל את נפשו ובניו לא הגיעו לכלל עונש ונצולו עמו, והאבות האמיתיים אברהם יצחק ויעקב ששמרו את התורה כמו אם ניתנה להם עמדה זכותם לסוף הדורות כי לא תמה זכותם, וגם זה אינו מן הדין והסברא כ"א דרך חסד ורחמים, וכמ"ש ועושה חסד לאלפים לאוהבי וגו', כי דרך חסד הוא מה שעושה האל יתברך לזרע הצדיקים כי הסברא אינה מחייבת שיזכה האדם אלא לעצמו וכמו שהיו בדורות הראשונים כמו שנזכר:

וכן ראינו דבקות האל יתברך באבות יותר מהראשונים בשכר מעשיהם הטובים במה שהאריך בעניניהם, כי אדם הראשון לא הוגד מענינו כ"א מה שקרה לו ביום שנברא מעברו על הציווי וענשו עליו ולא הוזכר עוד ענינו עד הולידו את שת בן ק"ל שנה ומשם ואילך עד תשלום תתק"ל לא הוזכר מה היה לו, ונח בשנת שש מאות שנה הוזכר ענינו שהיה צדיק ונכנס לתיבה כפי מה שנצטוה וביציאתו מן התיבה נאמר לו ענין הקשת ולא הוזכר עוד ענינו, והאבות הוזכר ענינם באורך מזמן היות אברהם בן ע"ה שנה עד העקידה שהיה בן קל"ז שנה כפי הקבלה, ואח"כ סופר ענין קחתו את קטורה ולידתה כל אלה בני קטורה והמתנות שנתן להם ושלחם בעודנו חי עד עת מותו, ויצחק הוזכר ענינו מעת העקידה וקחתו את רבקה וכל הענין עד ברכו את יעקב שהיה אז בן ק"כ שנה לפחות כפי הקבלה, ושאחר כך חזר וברך את יעקב ושלח אותו פדנה ארם, ויעקב הוזכר ענינו מהיותו בן י"ג שנה כפי הקבלה שהיה איש תם יושב אהלים עד רדתו למצרים שהיה בן ק"ל שנה, ומה שאירע לו בעת גויעתו שקרא לבנו ליוסף, וענין הברכות שברך לבניו והכבוד הנעשה לו במותו וקבורתו, אשר כל זה מורה כי בשכר מעשיהם הטובים היה האל יתב' משגיח בכל פרטי עניניהם בחייהם ובמותם לא נפרדה ההשגחה הטובה מעליהם, ואין ספק כי לאדם ונח קרה להם דברים הרבה באורך שנותיהם ולא חשש האל ית' לספרם:

וכן ראינו שבטחו כולם באל ית' שיענם בעת קראם אליו בשכר הטוב שעשו לפניו ונענו, אברהם התפלל על אבימלך ורפא אותו אלהים ואשתו ואמהותיו וילדו, ויצחק ויעתר יצחק לה' לנכח אשתו ותהר רבקה אשתו, ויעקב הצילני נא מיד אחי מיד עשו וגו' והצילו האל ית', ונח לא

בטח

ושבת גם הוא לעשות רצון בוראו ולהדמות לו ושר מזמור שיר ליום השבת, ובזכות השבתות ששמר תק"ל שנה הוליד בדמותו בצלמו ונקרא שמו שת כי ממנו הושתת העולם ומשתיתו של עולם הוא השבת, ושת עם בי"ת בראשית הוא שבת, ובבראשית יש את ויש שבת, ובכלל מש"כ ויולד בדמותו בצלמו היה שנולד ביום ששי ונכנס מיד לשבת כאדם הראשון שנולד ביום ששי ונשלמו לו ביום ששי זה ק"ל שנה ששמר בהם את השבת, וכנגדן נשלמו לחוה אשתו ג"כ כי לא ילדו איש ואשה בדורות האלו ברבוי שנים אלו כ"א הם בזכות שמירת שבת הנזכר, כי נח שהוליד לת"ק שנה לא הוליד קודם כאדם וחוה שהולידו את קין והבל ועכ"ז הולידו אחר ק"ל שנה לשת, וגם שהקב"ה כבש מעינו של נח עד ת"ק שנה כמו שאז"ל ובזכות השבת ג"כ שהוא יום שביעי יצא שביעי לאדם חנוך הצדיק בן ירד שהתהלך את האלהים ולקח אותו אלהים לתת לו שכר טוב בעמלו:

והשכל כי כמו שהשביעי הוא קדש והעשירי יהיה קדש, כן היה בדורות עולם נח עשירי ושם עשירי לשת שהיה משתיתו של עולם, וחנוך שביעי ועבר שביעי אחריו, ואברהם נכפלה קדושתו שהיה גם כן שביעי לעבר מפני שהיה ראשון שבאבות, וכן שלש שנים הכיר את בוראו כנגד קדושת עשירי ושביעי וקדושת עצמו, ומשה רבינו היה שביעי קדש לאברהם שהיה שביעי ועשירי וילדתו יוכבד לק"ל שנה כחוה לשת שהיה משתיתו של עולם והוא אורו של עולם ובחר ביום השביעי למנוחת ישראל במצרים:

וקדושת כל שביעי הוא מקדושת יום שביעי כי כל הימים הם זה למעלה מזה והשביעי אין למעלה ממנו כי בו כלה מנין הימים וחוזרים חלילה לדעת כל העולם, וקדושת עשירי היא קדושת המנין כי אין במנין למעלה מעשירי כי כלה המנין וחוזר אליו בעשרות ומאות ואלפים ורבואות, ולכן יש קדושה בשביעיים ובעשיריים ובשם האל ית' שנכללו בו כל קדושות היתה היו"ד ה"א שבשמו, והוא כסדר האלפ"א בית"א כמו שראוי להיות אותיות שמו כסדרן וכן אבג"ד והם סכום היו"ד והה"א והוא"ו אחריו כסדר ואח"כ חוזר לה"א לתשלום השם:

ועוד טעם סידור אותיות הוי"ה כסדר שבאו בתורה, יו"ד של בראשית ה"א של אלהים וא"ו של וא"ת ה"א של הארץ שהיא סמוכה לוא"ו והיא רמז לה"א תתאה שהיא הארץ, והיו"ד היא עשר ונעלמה שהם ו"ד הם עשר ג"כ כנגד אבג"ד, והה' עם נעלמה הוא עשר, והוא"ו אמצעה עם ראשה ועם סופה הם שבעה כנגד קדושת שביעי, ואין קדושה בימי המועדים כ"א מצד שבת, ולכן היו פסח וסוכות שבעת ימים שיהיה נכלל בתוכם יום שבת ויתפשט ממנו קדושה לשאר הימים שאין להם קדושה מצד עצמם כ"א זכר ליציאת מצרים ולענני כבוד, אבל עצרת ור"ה ויוה"כ יש להם קדושה מצד עצמם תורה שניתנה בעצרת ועודנה מורשה לנו, ור"ה בריות בו יפקדו בכל שנה, ויו"ה יום סליחה וכפרה לישראל, וקדושת המילה היא להיות נכלל כל יום השבת בכלל זמנה:

וריש בשביעי שבעה מעלות על שאר ימי קדושה, ראשונה ששבת האל ית' בשבת בראשית מכל מלאכתו אשר עשה וכן אדם הראשון וצדיקים הבאים אחריו. שנית שהוא תדיר יותר משאר י"ט. שלישית שהוא קבוע משביעי לשביעי לא כימים טובים שאינם קבועים בימי השבוע אלא בענין ימי החדש. רביעית כי יש בעצמות יום השבת הוראה לכל שהוא שבת, והוא ענין המן וסמבטיון ובעל אוב. חמישי שנקרא שבת בלשון כל האומות. ששית נפש יתירה. שביעית ענין העונש החמור לעושה מלאכה ביום שבת שחייב סקילה החמורה משאר המיתות, משא"כ בשאר ימים טובים אפי' ביה"כ, ובנפש היתירה שיש לו לאדם בשבת יש קדושה ומעלה בנפשו לזכות ולעשות רצון בוראו מכל ימי השבוע:

וזה אללי שבת מה והתגלגלות לחטא אדה"ר בהיותו יציר כפיו של הקב"ה ועודנו באבו נקטף בחטאו, וכמ"ש תשיעית נלטוה שלא לאכול מן האילן עשירית סרח י"א נידון י"ב נטרד והלך לו, להיותו משולל מיתרון אור הנפש היתירה בשבת, כ"א עבר עליו יום השבת אפשר שלא היה מוכן לחטא ההוא והיה ניצול ממנו, ואחר שנחה עליו רוח ה' בתשובה ושנכנס למצות שבת מיד היתה בו נשמה יתירה. בכל יום שבת אשר בשבתה לא נמצא בו עוד עון אשר חטא בכל ימיו הארוכים, ועם כל זה נענש על החטא הוא וכל דורותיו, כי במקום הנשמה היתירה היה לו יתרון ישיבתו בגן עדן ולא היה לו לעבוד על ציווי ית', ולכן היה ענשו חמור כמו שייעד לו כשהניחו בג"ע שאמר לו ומעץ הדעת טוב וגו' כי ביום אכלך ממנו מות תמות, ואמר אח"כ וישלחהו ה' מגן עדן לעבוד את האדמה אשר לקח משם, להקל מעליו ומעל זרעו עונש החטאים בהיותם באדמה אשר לקחו משם והוא חומר האדם ויצרו הרע המחטיאו, ובהיות תשובתו רמתה לא נודע בו במקום אשר שולט שום עון ואשמה עם היותו במקום חומרי הגורם לו לחטוא, כי אימת שבת היתה עליו כששולח מגן עדן בין השמשות והיא שעת י"ב של יום ששי שנטרד והרי כי ביום ששי נולד הוא ואשתו וביום שביעי לא נברא ולא נעשה עמו דבר, וידע כי ביום זה משהעריב שמשו שבת האל ית' מכל מלאכתו אשר עשה בששת הימים ושבת הוא עמו ושר מזמור שיר ליום השבת אע"פ שלא נלטווה בו, ובחכמתו אשר חלק לו האל ית' בבינה הבין וידע כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ. יום א' לכלל השמים והארץ.

ויום

אשר יצוה את בניו ואת ביתו וגו' ושמרו דרך ה' וגו', וז"ש לא תמה זכות אבות על דרך זה בהיות זכותם כלול ביחד, וזה מורה ענין קבורתם ביחד במקום המיוחד, ולכן הטריח יעקב את בניו להעלות אותו למקום קבורת אבותיו, כי אבותיו שנמצאו שם בשעת מיתתם נקברו שם בלי טורח, והוא מצד עצמו לא היה מחוייב לצוות את בניו על כך אלא לסבות שזכרו רז"ל, ומצטרף להן צירוף זכותו עם זכותן בהיותם קבורים במקום המיוחד, וזהו שהוצרך לחזור ולצוות את כל בניו אני נאסף אל עמי קברו אותי אל אבותי, כיון שנפשי נאסף אליהם ראוי שהגוף גם כן יהיה נקבר עמהם, כי מתחלה כך היתה כוונת אברהם שיקברו כולם שם, וז"ש אשר קנה אברהם וגו' לאחזת קבר, ואמר שמה קברו את אברהם וגו' שמה וגו', להורות על מעלת המערה כי מצד מהות מעלת קדושתה נקברו שמה כולם, לזה חזר לומר שמה ושמה, כי גם אם שלא היה קבור שם אברהם היה המקום מוכן וראוי מצד עצמו שיקבר שמה יצחק וכן לאה, ואמר קברו קברו על יצחק וישמעאל ועשו ויעקב כמו שכתוב ויקברו אותו וגו', לרמוז כי כמו כן ראוי שיקברוהו הם, ואמר קברתי את לאה לסלק איבת יוסף מעל אחיו אם יחשוב כי הם קברו את אמם שם והוא לא קברה שם, ולכך אמר שמה קברתי כי אני הייתי עיקר קבורתה שם ולא בניה, ואת רחל לא קבר עמו לסבה ידועה ורמוזה ליוסף כבר בתחלת הפרשה, ונתבאר מן החוש ממה שבא בס' בראשית מענין שכר הצדיקים חלף עבודתם לה' יתברך :

פרק ארבעה וארבעים

והראיה מן החוש לעונש העוברים, ממה שבא בספר זה הוא העונש שהגיע לאדם וחוה ולזרעם על עברם את פי ה'. והנה העונש בחטא זה נתפרש לו משעת אזהרתו בו כמ"ש לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו מות תמות, הורה כי באכילתו מעץ הדעת טוב ורע היה סבה שיחטא וימות, כי האכילה פועל גשמי והיא סבה לפעול הרע הנודע מעץ הדעת יותר מן הטוב הנודע ממנו, ואם היה חונה סביב עץ הדעת והיה נהנה מצלו ומראייתו וחנות סביבו לבד היה סבה שיהיה מוכן לפעול הטוב הנודע מעץ הדעת יותר מן הרע הנודע ממנו, וזהו דרך הודעה ממה שיגיע לו מצד האכילה אעפ"י שלא היה מצווה ומוזהר ממנה, ולא היה אומר הכתוב אלא ומעץ הדעת טוב ורע אם תאכל ממנו מות תמות, אבל אחר שאמר לא תאכל ממנו היא אזהרה מפיו ית' אעפ"י שלא תהיה האכילה סבה טבעית לחטוא אלא בסבת עברו באכילתו על פי האל ית', ונמצא חיובו במיתה מב' צדדין ולכן אמר מות תמות, ואמר כי ביום אכלך וגו', כמו שגוזר השכל כי העובר על דברי פי מלך הייב מיתה וכאמרו כל אשר ימרה את פיך וגו', ואינו מענה את דינו אלא מיד הורגו, כן ויותר מכן העובר על פי ממה"מ הקב"ה חייב מיתה ביומו, וכן מצות פי מלך שמור ביומו יתן שכרו, והאל ית' ברחמיו רצה להאריך אפו עד סוף יומו שהוא אלף שנה שאם היה ממיתו ביומו היה פועל העולם בטל כי הוא המעיד על בריאת העולם ועל יצירתו מפועל כפיו של הקב"ה, כמו שנזכר בפרקים הקודמים, ובניו קין והבל לא ייטיבו דרכיהם יותר ממנו כמו שנראה אח"כ וישאר העולם שמם :

וצריך לתת איזה טעם לענין אמרם כי יום זה הוא יומו של הקב"ה אלף שנה, כי בכל התורה כולה שהוזכר בה יום הוא יום קצר שלנו מתחלת התורה שכתוב יום א' יום שני וכו', ובכבוד שכינתו כתיב וישכון כבוד ה' וגו' ימים קצרים, עד היום הזה הכתוב בסוף התורה בקבורת משה רבינו ע"ה, ונראה לי כי מה שאמרו יומו של הקב"ה בעולם העליון ועוה"ב אשר שם מתפשט אור כבוד ה' ממקומו, וכמו שמלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא כן מלכותא דרקיעא כעין דארעא שיש בה ימים אלא שהם ארוכים כעין העליונים שאין בהם גשמות, ולכן דרשו יום יום אלפים שנה שקדמה תורה לעולם, וג"ע הוא מעין העוה"ב, וכיון שנצטוה אדם הראשון בציווי זה בג"ע היה כי היום הזה שנזכר בענשו יום ארוך כאותן ימים של הקב"ה, וכמ"ש והארכת ימים לעולם שכולו ארוך על שכר לדקות יום א' של עולם זה יהיה לך שכר יום אחד ארוך של עוה"ב, וזהו למען ייטב לך שתאריך ימים שלא יהיה שכרך שמור יום כנגד יום אלא יום ארוך כנגד יום קצר, וכשיכלו הימים הארוכים אשר הם כנגד הקצרים אשר הטיבו דרכיו בהם משם ואילך יהיה שכרו דרך חן וחסד מאתו ית' מתנת חנם, ולאדה"ר האריך יום ארוך לענין המיתה אבל לא להענישו מיד שנגרעה קומתו ושאר דברים :

וענין היות שיעור אריכות יום זה אלף שנה לא פחות ולא יותר, אפשר לומר כי עיקר השכר הצפון לצדיקים הוא להיותם כובשים יצרם מחטוא לה', ולא יקרא צדיק על מעשה המצות אלא על היותו מוזהר מעבירות, כמו ד' שמתו בעטיו של נחש, שאין הענין שקיימו כל המצות אלא שנזהרו ולא עברו אפי' עון א', וכן הרשע לא יקרא רשע על שאינו עושה מצות כי אפי' הריקנים מלאים מצות כרמון, אלא על היותו פרוץ בעבירות, והנה האזהרות הם שס"ה כמנין ימות החמה כל יום אומר לא תעשה בי עבירה, ובהיותו נזהר בכולם יום לא נעדר יקנה כל יום שלימות מכל שאר הימים, דומה למרובים העושים את המצוה שיתעלה שכרו יותר מכפי ערכו, כן יתעלה כל יום שלא חטא בו הצדיק משאר ימות השנה עד שיחשב כל יום כשס"ה יום ויתעלה המנין עוד עד אלף פעמים שס"ה יום כי אין למעלה ממנין אלף אלא כפל האלף, כי רבוא הוא עשרה אלפים

בעת צדקתו ותמימותו להתפלל על דור המבול ונאמר בו כי מי נח זאת לי וגו׳, כל מה שאני קורא אותם מי נח שהיה לו להתפלל על זאת ולא התפלל וע״כ נשבעתי מעבור מי נח וגו׳, כי אם היה מתפלל עליהן היתה מועילה תפלתו אף לעתיד:

וכן ראינו דבקות האל ית׳ עם האבות יותר מן הראשונים במה שנראה אליהם ודבר להם במראה הנבואה, מה שלא עשה כן עם אדם ונח כי לא הוזכר בהם שנראה להם השם ודבר להם כמו לאבות, אלא שדבר להם בלי מראה כי לא היו נביאים, וכמו שאמרו מ״ח נביאים וז׳ נביאות נתנבאו להם לישראל ואין אדם ונח ובניו מכללם, והוא שנא׳ בה ויאמר ה׳ אלהים אליה אשר לא נכללה בכלל ז׳ נביאות, כי לא היה הדבור להם דרך נבואה בהכנות הצריכות לנבואה אלא הודעה להם לפי שעה כמו מה שנא׳ לקין ויאמר ה׳ לקין למה חרה לך וגו׳ ויאמר ה׳ לקין אי הבל וגו׳ ויאמר לו ה׳ לכן וגו׳, ואין ספק כי לא בהכנות נבואה נאמר לו:

וזה אצלי קרוב להדמות למלך גדול צדיק וישר הוא אשר אין מדרכו להתיחד בדבור אלא עם האנשים הדומים לו בצדק ויושר ועל ידם הוא מנהיג ומכלכל את כל בני מלכותו, ויודעים הכל כי כל אשר המה עושים מצות המלך היא לאמר לעמו שיתנהגו כפי מצותם, ולפעמים כשאין אנשים הדומים לו כמו בתחלת מלכותו וירא במדינה עשק רש וגזל משפט וצדק, אינו יכול להתאפק והוא מוחל על כבודו ומדבר לבלתי ראויים להוכיחם כפי שעה, ואין דבורו להם מעלה כמעלת האנשים אשר הוא מדבר עמהם לטוב תכונתם והדמותם למלכם בדברים הצריכים לתועלתם ולתועלת הנהגת העם. והנמשל הוא מבואר כי בתחילת הבריאה אשר נתגלה בה היותו מלך העולם הוצרך לצוות לאדם הראשון ולגלות לו רצונו שלא יאכל מעץ הדעת, וכשעבר על מצותו עם היותו יציר כפיו לא היה ראוי שידובר לו מאת ה׳ אלא להוכיחו במישור על עברו על מצותו, וכן לאשה ולקין בנה דיבור בעלמא, וגם נח עם היותו איש צדיק תמים היה צריך סעד לתומו ולא הוכן הכנה שלימה שידובר בו וכל שכן בניו אלא לצורך השעה, לא בגילוי שכינה כמו האבות ע״ה ע״ד שנאמר בהם וירא אליו ה׳ בגילוי שכינתו עליהם להראות להם טובת חפצו ורצונו על שנדבקו בו במדותיהם הטובות וצדקתם וישרם, ולכן הוא מדבר להם בתועלתם ומשמחם לעתיד בטובת זרעם:

ונראה כי לזאת הסבה הוזכר קבורת האבות במקום מיוחד מה שלא הוזכר קבורה בראשונים אלא המיתה לבד, להבדיל בין קדושתם החמורה לקדושת הראשונים הקלה בערכם, כי עיקר הוראת הקבורה היא להורות על השארות הנפשיי, כי גם הגוף אשר היתה הכנה וכית קיבול לנפש לפעול פעולותיה הטובות בעולם הזה צריך שימור והשארות כמותה, וכן על ענין התחיה והחזרת הנפש לגוף עצמו אשר שמשו בפעולותיו הטובות שיקבל שכר עמו, אשר כל זה, יאות להיותו נרמז בקבורת האבות שהם תחלת הנביאים שנתנבאו להם לישראל וקיימו את התורה כי בזכותה זוכה האדם להשארות הנפש לקבל השכר הצפון לצדיקים ולזמן התחייה, וכן שרה שהיתה ראשונה לשבע נביאות הוזכרה קבורתה לסבה הנזכרת, כי אשר דבר פי ה׳ אליהם ראוי שיזכר בהם השארות נפשם וגופם:

וכן נרמז בזכרון מקום קבורתם אשר הוכן להם בחייהם, כי החיים יודעים שימותו ומטיבים דרכם בכל ימי חייהם לתת דין וחשבון לפני ממה״מ הקב״ה ואינו בא להם המיתה פתע פתאום כצאן כשור לטבח יובל, והראשונים שהאריכו ימים הרבה יותר מתת״ק אפילו הצדיקים שבהם היו חושבים אולי שלא ימותו כיון שהאריכו כ״כ ימים ולא הכינו להם קבורה, ונאמר בכל אחד מהם ויחי כל כך שנים וימת שנתחדש לו המיתה שבכל הימים היה חושב שיהיה חי אלא בשעה שמת, ובדורות שיש מנח ועד אברהם אחר שראו ימי חייהם כמאתים שנה לא היתה מיתתם כך חטופה וידעו שהיו עתידים למות ולא הוצרך להזכיר בהם מיתה, אבל באבות ע״ה שהיו נביאים כנזכר ושקיימו את התורה כולה הוזכר בהם המיתה והכנת הקבורה מזמן היותם חיים, להורות כי לצדיקים ושומרי התורה כמותם יאות להיותם דבקים בחייהם באל יתברך ולהכין צדה לדרכם בקיום התורה, בזכרם שישוב העפר אל הארץ כשהיה והרוח תשוב וגו׳, וכל זה נרמז בזכרון מקום קבורתם שהכינו להם בחייהם:

וכן נתיחדו האבות הראשונים במה שבא זכרון זיווגם בתורה עם הנשים הראויות להם מבני משפחתם כדי שיהיה זרעם נכון לפניהם, ובהיות שרה קרובה מאד לאברהם היה זרעה שלם בן נביאים ראוי להעלות לפני ה׳, ורבקה שהיתה רחוקה יותר מיצחק שני בשלישי יצאה ממנה עשו, ורחל ולאה שהיו שני בשני ליעקב היו כל בניהם תמימים וישרים, וזכות אבות מסייע לבנים להיותם כשרים כיוצא בם, ולכן הוזכר גם כן מקום קבורת האמהות עם האבות לכלול זכות כולם שיעמוד לזרעם ולא יתם, שאם היה נחשב זכות האבות כל אחד בפני עצמו אולי שהיה תם לסוף ימים, אבל האל ית׳ צרף זכות כולם ביחד להגדיל ולהוסיף בזכותם, ע״ד מה שאמרו אינו דומה מועטין העושין את המצוה למרובין העושים אותה, כי תגדל ותוסיף שכר המצוה בהיותם נעשית ברבים יותר הרבה מאד ולא כפי הערך, וכן חושב האל יתברך זכות האבות כאלו עשו כלם ביחד, כל הזכיות שעשה כל אחד ואחד מהם כיון שלמדו זה לזה, וכמ״ש באברהם כי ידעתיו למען

אשר

שיהרוג קין אחר שקבל ענשו, מצד שבעה יהיה נקמתו כי כולם הם גואלי דמו והוא נחשב בכללם, וגם הבל הנהרג מידו כיון שנתרצה האל יתברך בתשובתו עם הגלות גם הוא גואל דם קין אחיו, וזהו האות אשר שם לקין לבלתי הכות אותו כל מוצאו מה שאמר שיהיה נקמת ההורגו שבעתים כמ"ש, ואחר שנהרג קין על יד תובל קין השביעי לו כמדר"ש רז"ל ידע למך כי מה שאמר האל ית' שבעתים יוקם, ר"ל כי לשבעה דורות יהרג קין ודמו יוקם כיון שקבל גלות, ומה שאמר לבלתי הכות אותו כל מוצאו היה קודם שבעה דורות, ואמר כי שבעתים יוקם קין שהרג מזיד ולמך שעשה שוגג שבעים ושבעה, כי ערך עונש הגלות בשוגג לעונש המיתה במזיד הוא אחד מעשרה, ולכן אמר שבעים ושבעה מקין ואילך, ודרך רמז לאלו העשרה בין גימ"ל גלות למ"ם מיתה עשרה אותיות ד ה ו ז ח ט י כ ך ל וכן בין מ"ם מזיד לשי"ן שוגג עשרה נ"ן ס"ע פ"ף צ"ץ ק"ר וכן בין למ"ד למך לקו"ף קין עשרה מ"ם נ"ן ס"ע פ"ף צ"ץ ומיתה ומזיד באות אחת, וגלות ושוגג ג"כ באות אחת במ"ק, ודרך טעם כי ההורג מזיד הוא בשלימות ידיעת חושיו החמשה עם החוש המשותף להם הם עשרה, וההורג שוגג הוא חסר מכל אלה, ונלמוד מזה כי העונש הוא כפי גודל החטא וכפי קטנו:

והראיה הגדולה ומפורסמת בחוש לענין העונש שמגיע לרשעים על עברם את פי ה' ית', הוא מענין דור המבול ודור הפלגה וסדום, שנמחו דור המבול בחטאתם ונפוצו דור הפלגה בעונם ונהפכו סדום וחברותיה עם היותם רבים, כי גם שלענין הזכות זכותא דרבים עדיפא ואינם דומים מועטים העושים את המצות לרבים העושים את המצות, והיה ראוי להיות כמו כן לענין עונש החטא שיהיה עונש גדול לכל פרט ופרט מהם במה שחטאו ביחד ממה שהיו חוטאים כל א' בפני עצמו עם היות החטא אחד באיכות וכמות, ואינו כן כי מדה טובה יתירה ממדה פורענות ואדרבה הוא ית' מקל ומאריך יותר בעונש הרבים עם היותם חייבים ממה שעושה עם המועטין והיחידים כי אינו חפץ בהשחתת עולם, ולכן האריך לדור המבול ק"כ שנה כמ"ש והיו ימיו מאה ועשרים לתת להם זמן לשוב, וכן התרה אותם על יד נח בכל אלה השנים, מה שאינו עושה כן ליחידים החוטאים, ולכן אמר הכתוב וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ וגו' רק רע כל היום, להורות עוצם חטאתם שהיה מחייב השחתת עולם, כי אם לא היה כך היה מקל ומאריך יותר, ואמר הכתוב ויאמר ה' אמחה את האדם אשר בראתי וגו', כי התרה בהם על יד נח לומר להם בפירוש שימחה אותם מעל פני האדמה. ואיפשר לומר כי להיות קשה בעיני האל ית' להעניש הרבים עם היותם רעים וחטאים רצה להוציא בשפתיו את מחשבתו למחות את דור המבול כדי שלא לתת מקום לרחם עליהם אם לא ישובו, כי ברית כרותה לשפתים שאינם חוזרות ריקם אפי' באנשים ק"ו בדברי האל ית', ואמר כי נחמתי כי עשיתים כי הגיעה רעתם לניחום, כי האדם המתנחם על דבר טוב שעשה לאיש כפוי טובה ששלם לו רעה תחת טובה אינו מתנחם אלא אם הגיע לו ממנו רעה גדולה לא על דבר קטן, ולכן אמר כי נחמתי כי הגיעה רעתם לניחום בגדר האנשים המתנחמים על הטובה שעשו, לא שיש ניחום בחקו ית' ח"ו, והזכיר כי נח מצא חן בעיני ה', ולצדקתו ותמימותו לא שוה להם שלא ימחו וימכו בעונם מפני שהיו מתמידים ומרבים בכל יום בהם, ונתפשט הרוע בכולם אין גם אחד מהם שיהיה טוב או שיהיה רע בעיניו מעשיהם, כי גם בני נח לולי שלא הגיעו לעונת עונשים לא היו ראויים ג"כ אלא שנטפלו לאביהם וניצולו, ולא היה בכל אותו הדור שום אדם שיטפל לנח ויהיה מחניכיו ילידי ביתו וינצל עמו בתיבה, ולזה חזר לפרט חטאתם כי גם שצדיק יסוד עולם שלא יחרב מפני הרשעים אלו, הם הוסיפו לחטוא יותר מדאי באיכות ובכמות, כי גם שהיה נח צדיק כאברהם וכמשה לא היה יכול להצילם, לא שיהיה גרעון בחק צדקתם כי אם לעוצם ורב חטאתם הוא שנמחו בעונם, כי גם רחמי האל ית' שהן יותר מצדקת הצדיקים לא הספיקו לרחם עליהם כי גברו חטאתם על מדת הרחמים:

והנה ראינו כי היה ענשם מדה כנגד מדה ברותחין חטאו וברותחין נדונו וכמ"ש פרק חלק, וענין עשיית התיבה לא היה צריך להצלת נח ובניו כי היה יכול להצילם בא"י לדעת מי שאומר שלא ירד בה המבול, או היה יכול לצוות להם שיעלו על הר גבוה ותלול ולא ימטיר שם מי המבול, ואפי' בבקעה אחת היה יכול להצילם שלא ישטפו במי המבול שיערמו כמו נד סביבם והרשעים אשר יבואו עמהם להנצל יהיו נשטפים במקומם, כענין מצרים עם ישראל בקריעת ים סוף, אלא שרצה האל ית' שיעשה התיבה להתרות בהם שישובו בתשובה בראותם טורח ועמל נח בעשותו התיבה וישמעו דבריו ויאמינו, בראותם כי בהיות נח חכם וגדול בדורו והיה טורח במלאכה עצומה כזו אם לא היה יודע בודאי שהיה עתיד לבא המבול אם לא היו שבים לא היה טורח בכל זה בכל אותם השנים, וגם כי ידע האל ית' כי בכל זאת לא ישובו אם לא היה עושה כך היה מקום לבעל דין לחלוק ולומר כי אם היה מתרה בהם כראוי וכמו שעשה שהיו שבים, וכן היה עשיית התיבה לזכות נח ולהראות צדקתו לעין כל, כי אם היה ניצול במקום אחד לא היתה מתפרסמת הצלתו ויחשבו הרשעים כי גם כי לפי שעה לא היו באים המים עליו אחר כך יבואו, כי גם ישראל על הים לא התמיד הנס כי אם לפי שעה עד שנטבעו המצריים

ולא

וק' רבוא הוא אלף אלפים, ובמנין הגדול משלם האל ית' לידידיו, נמצא יומו של הקב"ה אשר בו משלם שכר טוב למתהלכים לפניו באמת שס"ה אלף יום שהם אלף שנה לכל יום שלא חטא בו כמו שנזכר, ובמדת פורענות והוא פרעון הרשעים בגיהנם אינו מענישם אלא ביום קצר כהיום הזה, וכמ"ש משפט רשעים בגיהנם י"ב חדש והם שס"ה יום כנגד הימים שעבר בהם יום ביום, כי סבת החטא הוא יצר הרע שהוא גשמי, וכן הפרעון הוא משוער בימים גשמיים כימי עוה"ז, ונתבאר טעם היות זה של אדם הראשון אלף שנה, לשלא יצטרך ליפרע ממנו ביומו הקצר כפרעון העוברים על דברי מלך ב"ו:

ואחר שניתנה התורה לזה האל יתברך שיענישו למחויבי מיתה כפי מה שנתבאר בתורה, ולא יענו את דינם אלא ימיתום ביום שנגמר דינם, אבל מיתה בידי שמים וכרת המסורים לאל ית' אינם נענשים ביומם אלא כפי ראות האל ית', כי מה שהוא על יד ב"ד א"א שישלימו עניהם ממנו אם יתחייב מיתה אלא ימיתוהו מיד ולא יחושו אם היה זה המחוייב רשע בדינו וצדיק בשאר דברים, אבל האל ית' שוקל מעשה איש ופקודתו יצרי מעללי איש, ולפעמים נראה לו לפי צדק משפטו להאריך לחוטא כפי מה שיראה לו לפי מעשיו עד שלא יגיע לס' שהיא מיתת כרת או ימות ערירי כפי צדק דינו, כי אינו ירא שינצל מהעונש כי אנה ילך מרוחו וכו', וגם כחו לעולם עומדת ככחו אז כחו עתה להמיתו בשעתו המעותדת לו, משא"כ במלכותא דארעא שיראים שינצל העובר על דבריהם שיטמן או יברח לארץ אחרת או שלא יהיה להם יכולת בזמן אחר אם יאריכו לו עתה:

ונחזור לענין אדם הראשון, כי גם שהאריך לו האל ית' במיתה לא האריך לו בשאר עונשים שנידון בשילוחין וגירושין ובעצבון וקוץ ודרדר וגו' ותשלום ט' קללות, וכן היא ולאשה אמר הרבה ארבה עצבונך והרונך וגו', ותשלום תשעה קללות וכן ענשיהן חלו בהם ובזרעם לעתיד, ואין זה עול בחקו ית' כי אחר שהם עברו ונענשו בגופם נשאר טבעם מוכן להוליד כמותם וכמזגם ואין זה מגיעם מהאל ית' אלא מאבותם, כדמיון הרוגי מלכות שממונם למלך ולא לבניהם, ואין עונש זה מגיעם מהמלך כי אם מאביהם שהרשיעו לעשות במה שנאבד ממונו. ואיפשר לפי הפשט כי מ"ש בשת ויולד כדמותו בצלמו שהוא לגנאי שהולידו בטבעו ומזגו אשר נתקלל אפר בו שנגרעה קומתו ושיאכל בעצבון וקוץ ודרדר תצמיח לו ויאכל עשב השדה ובזעת אפיו יאכל לחם, וכן מה שארר את האדמה פירש ואמר בעבורך כלומר במה שהוא צריך לך ממנה תהיה ארורה שלא תהנה מטובתה אלא בעצבון תאכל ממנה וקוץ ודרדר וגו':

וכן ראיה מן החוש לעונש העוברים, ממה שנענש קין בהריגת הבל אחיו ועבר על פי הפשט ממה שדרשו בסנהדרין ויצו ה' אלהים על האדם כל ז' מצות בני נח אשר מכללם היא שפיכות דמים, ולר' יהודה שאמר לא נצטוה אדם הראשון אלא על ע"א ור' יהודה ב"ב אומר אף על ברכת ה' וי"א אף על הדינים, צריך לתת טעם למה נענש אפי' גלות אם לא הוזהר על כך, וכפי דעת הרוב שאומ' שהוזהר על כך למה לא נענש מיד ותלו לו עד שבעה דורות כמ"ש שבעתים יוקם, ואיפשר לומר כי להיותו אחיו והוא גואל קרוב היה מקל עליו האל ית' כענין הדברים שסדרה האשה התקועית אל המלך דוד, ולשפחתך ב' בנים וינצו שניהם בשדה ואין מציל ביניהם ויכו הא' את הא' וימת אותו והנה קמה כל המשפחה וגו' וכבו את גחלתי וגו', והשיב לה דוד בסוף חי ה' אם יפול משערת בנך ארצה, ובענין קין גם כן לא ראינו שנתעוררו אביו ואמו לנקום את דם הבל אדרבה אמרו במדרש שאמר לו מה נעשה בדינך והשיב עשיתי תשובה ונתפשרתי, ולזה אמר לו האל ית' קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה כי אין מי שיצעק וירצה לנקום את דמו כי אם דמיו בעצמם, והקל עליו בגלות שאמר לו נע ונד תהיה בארץ כמו אם היה הורג בשוגג שהגלות הוא עונש להורג בשוגג, מן הראוי כי הוא הרג והעלים את ההרוג מבין בני משפחתו יהיה ג"כ הוא נעלם מבין בני משפחתו ויהיה גולה לארץ אחרת, ולא יומת כמו שהמית כיון שלא היה במזיד, וזה שהיה במזיד עם היותו אחיו כנזכר החמיר על גלותו ואמר נע ונד שיהיה נד מבין מושב אביו ואמו ולא ינוח במקום גלותו אלא יהיה נע ג"כ שם במקום גלותו, ובתשובה שעשה נתכפר לו מחצה וכתוב וישב בארץ נד שנתישב שם במקום גלותו ולא הלך נע שם והיה מספיק לו עונש זה, ולכן נאמר לו שבעתים יוקם כי הוא נתירא שמא יהרוג אותו כל מוצאו כמו הגולה שאם יצא ממקומו והרגו גואל הדם אין לו דמים, ואם הוא היה הולך נע ונד שלא היה מתישב במקום א' היה נמצא שלא במקום עיר מקלטו, ולכן אמר אחר כך וישב בארץ נוד שלא יצא משם שלא יהרג, וענין יראתו היה מבהמות חיות ועופות כמו שדרשו ז"ל, והיה זה על דעת מי שאמר שהיו מדיינין על חילוק העולם הבל נטל את המטלטלין ומהם הביא קרבן וקין נטל הקרקעות ומהם הביא קרבן דין אמר ארעא דאת קאים דידי הוא ודא אמר מה דאת לביש דידי הוא דין אמר חלוץ ודין אמר פרח מתוך כך ויקם קין וגו', וע"ז היה ירא קין מבהמות חיות ועופות שהיו בחלקו של הבל והם יהיו גואלי דמו, ואמר הכתוב דמי אחיך שהיה דמו מושלך על העצים ועל האבנים ולא היתה הארץ מקבלת אותו כי היתה מחלק קין, ואחר שקבל עליו עונש הגלות אמר האל ית' לכן כל הורג קין שבעתים יוקם. על דעת מי שאומר ב' עלו למטה וירדו שבעה, כי מי

שיהרוג

בעיר ונמנע מקומם מהיות בו עובר ושב, וגם יד ה׳ היתה בם בלי התראה מפני היות הזעקה רבה כמו שכתוב זעקת סדום ועמרה כי רבה וגו׳: וכן נלמד עונש בעובר על דבר ה׳ עם היותו יחיד ומיוחד שבעם והוא פרעה מלך מצרים, וכן אבימלך מלך גרר שהביא על פרעה נגעים גדולים על דבר שרי אשת אברהם, ולאבימלך נאמר הנך מת על האשה וגו׳, ועם היות כלל חטאתם שוה נראה ענשם בלתי שוה, כי בפרעה נאמר וינגע ה׳ את פרעה נגעים גדולים, ובאבימלך נאמר הנך מת וגו׳ ויתפלל בעדך וחיה, ונאמר אח״כ כי עצר עצר ה׳ לבית אבימלך ולא הוזכר הוא בעצור אלא ברפואה, וכפי הנראה היה אבימלך ראוי ליענש יותר מפרעה, אם מפני שידע מה שנתנגע פרעה עליה ולא לקח מוסר, ואם מפני כי במצרים לא הורגלו בנשים יפות וכמ״ש ויהי כאשר הקריב לבא מצרימה ויאמר אל שרה אשתו וגו׳ ובגרר היו מורגלים בנשים יפות, ואם מפני שבמצרים הללו את שרה הגונה היא למלך ובגרר לא הוזכר שהללוה ועכ״ז לקחה:

ונראה לומר כי פרעה נתנגע מכמה סבות: ראשונה על כי מיד כבוא אברם מצרימה לוקחה שרה לביתו, ובאבימלך נאמר קודם כי גר אברהם בגרר ואח״כ וישלח אבימלך וגו׳ ויקח את שרה: שניה כי לא הספיקה היא לקיים מצות אברהם שאמר לה אמרי נא אחותי את, כלומר מעתה בבאנו למצרים תתחילי לומר כי את אחותי כדי שיחזיקו אותך כל ארץ מצרים לאחות, ולא הספיקה להחזיק עצמה בכך עד שנלקחה כמו שכתוב ויהי כבוא אברם וגו׳, כי לא שמע פרעה עדיין שהיתה אחותו אלא היתה בחזקת אשת איש כמו שכתוב ויראו מצרים את האשה וגו׳ ותקח האשה בית פרעה, ובאבימלך נאמר ויגר בגרר ויאמר אברהם אל שרה אשתו אחותי היא ואח״כ וישלח אבימלך וגו׳, כי לסבה מה שאמר אחותי היא שלח לקחתה, ואמר ויקח את שרה שנאמר עליה שהיתה אחותו והיתה שרה לעצמה מבלי רשות אחרים עליה לא אשה כי מאיש לקחה זאת והיא תחת רשות אישה, וע״ז נאמר בפרעה על דבר שרי אשת אברם, כי כשלקחה היתה עדיין בחזקת אשת אברם אלא שאחר שלוקחה אמר אברהם שהיתה אחותו כשראה שלקחוה, ולזה אמר ולאברהם הטיב בעבורה כי הם לקחוה בחזקת אשתו ובחזקת יד המלך כמו שכתוב ותקח האשה בית פרעה, ואח״כ אמר הוא שהיתה אחותו והראה להם בזה רצון הלב טוב להתחתן במלך ולזה הטיב לו בעבורה, ובאבימלך הוזכר כי אחר שגר אברהם בגרר אמר אל שרה אשתו אחותי היא ואז שלח אבימלך ולקחה, כלומר ששלח שושבינים לקחתה לו לאשה ושירבו לה מהר ומתן, ושאלו את פיה שתתרצה לינשא לאבימלך ונתרצית והודית שהיתה אחותו, וכמו שהתנצל הוא ואמר הלא הוא אמר לי אחותי היא, לא אמר הלא הוא אמר אחותי היא על מה שאמר קודם ויאמר אברהם אל שרה אשתו אחותי היא, אלא אמר הלא הוא אמר לי אחותי היא והיא אמירתו לשלוחיו של אבימלך שאחותו היא והיה מרוצה לתתה לו, והיא גם היא אמרה דרך כבוד אחי הוא והישר בעיניו יעשה בי, וחשב אבימלך כי מה שנתנגע פרעה על שלקחה היה על שלקחה באונס עם היותו אחותו ונחשב לו כאלו לקח אשת איש, וכשארכו הימים ובא אברהם לגרר חשב אבימלך ודאי כי היתה אחותו כמו שאמר הוא, שאם היתה אשתו היתה יולדת לו בכל אלו השנים מאז שירד למצרים ועד עתה: סבה שלישית נתנגע פרעה נגעים גדולים וכל ביתו על מה שלקח את שרה מיד לביתו עמו ורצה לקרב אליה וכמ״ש ותקח האשה בית פרעה, ובאבימלך נאמר ויקח את שרה שלקחה להיכלו ולא קרב אליה למקום שהיתה שם, ואין צריך לומר שלא נגע בה אפי׳ באצבע קטנה כמו שכתוב ואבימלך לא קרב אליה, ואמר בתם לבבי ובנקיון כפי עשיתי זאת, כי בכל לבו האמין כי היתה אחותו, לא כפרעה שאמר למה לא הגדת לי כי אשתך היא למה אמרת אחותי היא, כי הוא לקחה קודם בחזקה שהיתה אשתו כמו שנזכר, וידע כי מה שאמר אח״כ אחותי היא לא היה אלא מיראתו שראה שלקחוה באונס ולכן נתרעם אבימלך על אברהם הרבה יותר מדאי ממה שנתרעם פרעה והאריך אברהם בהתנצלותו לו יותר: ובענין ישמעאל ועשו לא נכתב רשעם בפירוש ולא ענשם, כי לא עלתה רעתם לפניו בזכות האבות שלא יצטערו בצערם, ובזכותם ג״כ נפתחו שערי תשובה לישמעאל בסוף ימיו כי לא הרבה לחטוא כמו מה שרמוז בעשו הוא עשו עשה והרבה אשמה, ומפני שלא שב לא הוזכרה מיתתו כישמעאל כי לא לכבוד יחשב לאבות שיזכר מיתת מי שהוא מזרעם ללכת לבאר שחת בלי תשובה: וענין השבטים חטאם וענשם במכירת יוסף נתפרש כי הם עצמם הצדיקו עליהם את הדין באמרם אבל אשמים אנחנו על אחינו אשר ראינו צרת נפשו וגו׳ ויען ראובן אותם לאמר הלא אמרתי אליכם לאמר אל תחטאו בילד ולא שמעתם וגם דמו הנה נדרש, הורה כי החטא בהתראה יוסיף על העונש, כי אם לא היתה התראה לא היו נענשים אלא על מה שצערו אותו בהשליכם אותו הבורה ואם הוא מת שם היתה כמו גרמא בניזקין ועתה שהותרו גם דמו הנה נדרש, ונתבאר ג״כ מה שבא בפי׳ מן העונש לעוברים בס׳ בראשי׳:

פרק חמשה וארבעים

ומה שבא בשאר ספרים בשכר הצדיקים בחוש ועונש הרשעים, הוא מה שהתחיל בשבח ושכר ישראל שפרו וישרצו וגו׳ במאד מאד וכאשר יענו

ולא נשאר בהם עד אחד , ואומר במדרש כי נשאר פרעה לראות ברעת עמו ותשועת ישראל , וכאן לא היה נשאר מהם כלל, ושארית הפליט לא היה כדאי להגיד נפלאות האל ית' כי לא היה מלך עליהם כפרעה על מצרים וכל העולם , ועתה בעשיית התיבה והצלתם בה היה הנס מפורסם והיה ענשם כפול בראותם הצדיק וכל ביתו באמונתו יחיה , ואין לאל ידם להזיקם או לינצל עמו בתיבה , וכן היה עשיית התיבה להצלת כל הבע"ח אשר באו אל נח אל התיבה להחיות זרע על פני כל הארץ , כי אם היה הצלת נח במקום מיוחד מן העולם לא היו נאספים כל מיני הבע"ח שם , כי יש מהמקומות שאין קצת מהב"ח יכולים לחיות ולא להיותם ניזונים כי אם במקום בריאתם , וגם קצתם היו הולכים וגולים למקום המים הרעים וימותו בפרט העופות שהיו מעופפות למקום שישטפו ויאבד מינם ולא היה מי שיפרנס בהיותם מפוזרים ומפורדים ועתה בתוך התיבה היו מוכנים ופרנסתם מוכנת ברשות נח החכם בכל טבעי הבע"ח לדעת מזונם ושעתם לחיותם על פני כל הארץ , כי בהיותם בתיבה שהיתה רמה מעל הארץ באויר והיתה הולכת על פני המים היה נחשב לבע"ח כאלו כל אחד היה במקומו הראוי לו בארץ , וזהו שאמר בהם לחיות זרע על פני כל הארץ , כי הבע"ח היו נאספים מעל פני האדמה ממקומות הגדלים וניזונים בם ולא היו יכולים להמלט במקום מיוחד ממקומות הארץ כי אינו שוה לכולם והתיבה היתה מכילה את כולם וכאלו היה כל מין במקומו המיוחד לו בהיות התיבה הולכת על פני כל הארץ , ובזה היה להם קיום והעמדה שנתקיימו להיותם חיים על פני כל הארץ ולא כל א' במקום המיוחד לה בארץ וכלם היו מכל פני הארץ , כי יש עופות ובע"ח מהם גדלים בקצה א' מן הארץ ומהם בקצה אחר ואין להם חיות במקום אחר , ועתה כשניצולו באופן זה היה סבה שחיו וחזרו כל א' למקומו המיוחד על פני כל הארץ כמו שנזכר :

וגם כי מעונש דור המבול אין ראיה מן הסברא לעונש היחיד העובר , כי היה אפשר כי לכלל יעניש ולא לפרט, אדרבא מכאן ראיה כי אם לכלל העולם יעניש ויחריב העולם בגללם , כ"ש ליחידים שאין צורך לחרבן עולם בהעניש אותם כי בדבר פרטי הוא מענישם :

ובענין דור הפלגה נתפרסם ענשם ולא נתפרסם עונם עם היותו גדול נגד ה' , ולכן לא נענשו בגופם כי אם בהיותם נפוצים על פני כל הארץ ובזה יחדלו לבנות העיר , ונלמד מזה כי גם במה שחוטא האדם במחשבה בינו לבין בוראו הוא נענש כ"ש כשהוא מצרף המחשבה למעשה , והאל ית' מקל בענשו קודם שיבא ליד גמר המעשה שלא יצטרך להענישו עונש גדול כשיגמור המעשה , ובענין סדום ועמורה נאמר זעקת סדום ועמורה כי רבה וחטאתם כי כבדה מאד ממה שהיתה הזעקה , ונלמוד מזה כי האל ית' מאריך באפו מי שיצעק כמו בדור המבול , כי כלם היו מוכנים ומרוצים על חטאתם ואפי' הנגזל היה חפץ ולא היה צועק כי גם הוא היה גוזל וחומס לאחרים , אבל בסדום ועמורה היתה צעקה מהעוברים ושבים וממקצת בני העיר ג"כ , והיתה צעקתם בדין כי חטאתם כבדה מאד מן הזעקה וכמש"כ (שמות כ"ב) כי אם צעק יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני שנזקקין לנצעק תחלה :

ואפשר לומר כי גם שחטאת הוא שוגג ואלו היו כמו שוגגים אולי שלא היו יודעים שנצטוו בני נח על הגזל כ"ש שאר הדברים שהיו עושים, ומה שהיו דנים שופטיהם שלא היו מצווים בפירוש עליהם, ואפי' הכי היה החטא כבד מאד מצד מה שהורגלו בו ונעשה להם היתר , ולכך אמר כי כבדה חטאתם , כי גם שהחטא הוא קל הם הוסיפו חטא על חטא עד שהיה כבד מאד , וגם מצד שהיה טבעם רע ובגאוה וגודל לבב היו חוטאים וכמש"כ ואנשי סדום רעים וחטאים , כי גם שהיו חוטאים על ידי שוגג היה מצד שהיו רעים בטבעם וכוונתם לעשות רע , ולזה כבד עליהם חטאתם מאד , כי גם שלא ידעו שהיו מוזהרים מהאל ית' על מה שהיו עושים ידעו שהיו מעשיהם רעים ולא היו נמנעים מהם . וסמך הכתוב רעים וחטאים למה שהאהיל לוט עד סדום , לתת התנצלות ללוט שהלך שם כי לא ידע היותם רעים וחטאים כי לא נודעה עדין ולא עלתה רעתם כי אם לפני ה' ולא לפני הערים אשר סביבותיהם, ולכן ויתר אברהם אבינו למלך סדום הנפש והרכוש כמו שאמר אם מחוט וגו' והוצרך האל ית' לגלות לאברהם ענין רעתם ומה שיעשה להם :

ונראה כי גם שלא נענש לוט על שהלך שם כי לא היה יודע רעתם נענש ונצטער ב' פעמים על מה שהיה לו ריב עם אברהם וכמ"ש אל נא תהי מריבה ביני וביניך וגו' , כי גם שעד עתה לא היתה מריבה אלא בין הרועים עתה היתה נמשכת המריבה ג"כ להם , ולזה אמר אל נא תהי מריבה כלו' עתה תמשך המריבה בינינו ג"כ , ולכן הפרד נא מעלי , ובהיות לוט בלתי מאמין שנתברך בשביל אברהם כמו שכתוב וגם ללוט ההולך את אברם וגו' והיותו מאמין כי הוא יהיה יורש עצר לאברהם , נענש שנמסר הוא וכל ביתו ורכושו ביד מלך סדום והצילו אברהם שהשיבו את רכושו , להורות כי על ידו ובגללו היה לו אותו הרכוש כי ברך ה' אותו בגלל אברהם , ועל מה שהאמין שהוא יהיה יורש עצר לאברהם נסתכן בסדום והיה קרוב להיות נספה בעון העיר הוא וכל זרעו אלא שנמלט בזכות אברהם כמ"ש ויהי בשחת וגו' ויזכור אלהים את אברהם וישלח את לוט וגו' מתוך ההפכה , וניצל ממונו וניצל גופו בשתי הפעמים בזכות אברהם , ונענשו סדום וחברותיה בהפכם מפני שהם מנעו רגל האורחים להתישב

בעיר

הכתוב כי מלכי צדק מלך שלם והוא שם הוציא שנותיו לתשלום לחם ויין, והוא כהן שנרמזו במלות אלו שנות האבות ושנות עלי הכהן שהם ת"ר כמו שנזכר כי בזכותם חיה כל אלו השנים בדורות האלו שלא הגיע שנותיהם לחצי שנות הדורות הראשונים אשר מאדם ועד נח, וכן שם היה בן צ"ח שנה במבול וניצול ממי המבול וחיה אחר כך תק"כ שנה בזכות האבות העתידים לצאת ממנו שחיו תק"כ שנה, וכן חיה שם ת"ר שנה כנגד ת"ר שנה לחיי נח בזמן המבול, כי היה לו זכות ג"כ שינצל בתיבה כמו נח אביו מלבד מה שהיה ניצול בזכות אביו עם שאר אחיו, כל זה לתת טעם למה חיה שם יותר מבניו ומבני בניו אלא שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה :

ונחזור אל שכר רבוי ישראל תחת עניים ואל שכרם שהיו עם נושע בה' ביציאתם ממצרים בשכר שלא שנו שמותם ודברים אחרים, ולקיום יעוד האבות שהבטיחם האל ית' להרבות זרעם ולהורישם את הארץ הטובה, וראינו שכרם גדול שסבב האל ית' יציאתם ממצרים בסרבנות פרעה ועמו מלשלחם להביא עליהם המכות אשר היו דומות למה שענו אותם מדה כנגד מדה כדי שיתפרסם כי מאתו ית' באה להם על אשר ענו את בניו במיני עינויים, וגם שהיו המכות משולחות וכוללות בכל ארץ מצרים היו ניצולים כל ישראל מהם כמו שנזכר בכתובים, ואחר כן יצאו ברכוש גדול כמו שייעד לאביהם חלף עבודתם שנהנו מהם בבנין ערי מסכנותם, כי זהו זולת שכר רבויים בעינוי שהיו מענים אותם מלבד העבודה שהיתה בפרך ובמכות גדולות וזלזולים שהיו מזלזלים בהם להדאיב את נפשם להעציבם שלא יפרו ולא ירבו וכאשר יענו אותו כן ירבה וכו' :

וכן ראינו שכר צדקניות כמו שאמר האלך וקראתי לך אשה מינקת מן העבריות וגו' ותקרא את אם הילד וגו' היליכי את הילד הזה והיניקהו לי ואני אתן את שכרך וגו', כי מלבד השכירות שניתן לה היה העיקר שחשבה בת פרעה כי זה לא היה בו ספק שיהיה נכלל תוך גזרת פרעה שגזר על המילדות העבריות בילדכן את העבריות וגו' אם בן הוא והמתן אותו וגו' ואחר כך גזר לכל עמו כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו וגו', והיה יותר קרוב לומר כי זה היה מן הגזרה השניה כיון שנמצא מושלך ביאור והיה ראוי להטביעו, אבל מפני שראתה אותו בוכה והיה קולו כמו נער שהיו לו כמה חדשים חשבה שהיה מן הגזרה הראשונה שנגזרה על העברים לבד כמ"ש מילדי העברים זה לא מן הגזרה השניה שהיתה כוללת לכל עמו בין מצריים בין עבריים, שאם היה כך לא היה קולו כנער שלא עברו כ"כ ימים מן הגזרה השניה שבאותו היום של הגזרה נולד, ולא ידעה אם היה מצרי או עברי, ובהיותו כנער גזרה אומר שהיה מן הילודים בראשונה כשהיתה הגזרה על העברים לבד וכבר נתבטלה בגזרה השניה, ומפני שהיתה מסופקת קצת בזה אמר הכתוב והנה נער בוכה ותחמול עליו ותאמר מילדי העברים זה, כי מלבד שראתה אותו בוכה חמלה עליו ובחמלתה עליו היה סבה שדנה אותו לכף זכות שהיה מילדי העברים, והוא הגזרה הראשונה ולא מן השניה כמו שנזכר, ולכן נתחכמה אמו שצפנה אותו מה שהיה אפשר להצפינו אע"פ שלבסוף היתה מוכרחת לעשות מה שעשתה, ולא רצתה לעשותו מקודם כשנולד להשליכו ביאור, שהיה ניכר שהיה נולד מקרוב מן הגזרה השניה, אבל אחר הג' חדשים שהיה גדול בחדשים היה אפשר לטעות בו שיחשבו שהיה מן הגזרה הראשונה, ואם היתה יכולה להצפין אותו יותר זמן שיראה יותר גדול היתה עושה אלא שלא יכלה עוד שהיו המצריות יודעות וחושבות זמן לידתה כמו שדרשו חז"ל והרי לך שכר הנשים הצדקניות :

ונרמז לה בלידתו בהיותו טוב שנתמלא כל הבית כולו אורה שתהיה אורה לכל ישראל באמצעותו שיוציאם מחשך הגלות, וצפנה אותו ג' ירחים, רמז כי בתוך שלשה ירחים תהיה ישועת ישראל ביציאתם ממצרים וקבלתם התורה, כי לא היו ימים טובים לישראל ולא ימי מעלה והשגה למשה רבינו כמו אלו הג' ירחים שיצאו בהם מארץ מצרים ונתן להם התורה על ידו שבהם היה צפון עם השכינה להוציאם מארץ מצרים ולקבלת התורה, וכן היה צפון עם ישראל בהנהיג אותם מיום צאתם ממצרים ועד תשלום שלשה ירחים שלמים עד י"ז בתמוז שראו שהיה בושש לרדת מן ההר ואמרו זה משה האיש אשר הוציאנו מארץ מצרים לא ידענו מה היה לו ובקשו לעשות להם מנהיג אחר במקומו, וזה היה אחר הג' ירחים ע"י ערב רב אשר יצאו עמהם ממצרים כמו שנרמז כאן שאמר הכתוב ולא יכלה עוד הצפינו וגו' ותקח לו תיבת גמא וגו' ותשם בסוף וגו', שנמסר ביד בת פרעה המצרית אחר תשלום הג' ירחים כמו שנזכר : וכן ראינו שכר הצדיקים ובני בניהם שאחר שראו נקמה מאויביהם לקחו שכרם ממה שהעבידו אותם, כמו המכה את חברו שמשלם לו הצער ואחר כך בשת שבת נזק ורפוי, ותשלום הצער מה שנצטערו המצרים במכות הגדולות היה למיני רעות ופורעניות שהיו המצרים עושים בהם, ושאר הדברים הארבעה היה תשלומם מה ששאלו מהם כלי כסף וכלי זהב וינצלו את מצרים, וכמו שיעד להם על הכל וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, אמר כי גם שידין ויעניש אותם אחר העונש יצאו ברכוש גדול שישאלו מהם ויתנו להם ולא יקפידו עמהם על מה שבא עליהם מהם וכמו שאמר הכתוב ונתתי את חן העם הזה וגו', כי הוצרך לתת חנם בעיניהם אחר שהוכו על ידם, והוזכר ענין זה בתורה שלש פעמים. א' הודעה למרע"ה בדבור

יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ, כי לא נכלל ענין רבוי ישראל בכלל יעוד שנתייעד לאברהם אבינו ע"ה ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, אלא היה זה להם שכר חלף עבודתם וצערם כי לא קדם להם חטא לשיעבידו בהם המצרים עבודת פרך, אלא מפני הרבוי כמ"ש וכאשר יענו אותו כן ירבה וגו', שיהיה סבה לאל יתב' להרבותם ולהפרותם יותר ממנהג כל האומות מפני שענו אותם שלא כדין, ולא יצטרך לחפש אחר אברהם אבינו עון אשר חטא בו לשישתעבדו בניו:

ואפשר לומר כי מפני שלא היה בטבע אברהם להוליד וכוכבי השמים וכסיליהם לא היה להם שום הוראה על אומה הישראלית אשר היו עתידים לצאת מאברהם אבינו ואין להם שום שר ומזל למעלה, כי חלק ה' עמו להיותם עתידים לקבל התורה מאתו יתב' אשר היא כולה שמותיו יתב' לכך היו גרים בארץ לא להם מעת צאתם לאויר העולם עד שעה שנראו לקבל התורה והם הארבע מאות שנה שנגזר עליהם גרות ועבדות וענוי, והם נמנים משעה שנולד יצחק והוא זרע מיוחד ומיוחס לאברהם אבינו ויחשבו בכל אלו השנים כאלו אינם אומה ולשון בעולם, כיון שהיו גרים ומשועבדים עד שיצאו ממצרים, כי אז נקראו עמו כמו שכתוב ראה ראיתי את עני עמי ונקראו מפיו בני ישראל כמו שכתוב צעקת בני ישראל באה אלי, כי מאז היו ראוים לקבל התורה ולירש את הארץ, כי לא היה להם מושב בעולם כי אם בא"י שאין שר ומזל ממונה עליה כמו הם שאין שום שר ומזל שולט בהם, וכשגרם עונם שלא יכנסו לארץ עד מ' שנה אם היו יושבים בשום מקום אחר מקומות וארצות הגוים היו צריכים להיות גולים ומשועבדים שם, ולכן היו במדבר שלא היה בו שום מושב לאו"ה ולא שר ומזל שולט בה שהיה מקום שרף ועקרב וצמאון, ולהיותם חלק ה' פרו וישרצו וגו' כי גדולת האל יתי' אין לה קצב ותכלה, וכן האומה המיוחדת אליו רבו למעלה אשר לא ימד ולא יספר, ואמר הכתיב ובני ישראל פרו וישרצו וגו' מצד היותם חלקו ונחלתו, כמו שיעד לאברהם אבינו הבט נא השמימה וספור את הככבים אם תוכל לספר אותם ויאמר לו כה יהיה זרעך, ואח"כ אמר ויקם מלך חדש וגו' וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ וגו', כי גם שהיו מענים אותם כדי שלא יפרו לא היה, מועיל להם כמו שהיו פרים ושורצים קודם כן היו פרים עתה כשהיו מענים אותם, כדי שיתפרסם באומות כי אין להם יחס עם שום אומה ולשון מצד היותם חלק ה' שאין לו קץ ותכלה וכן עמו אף להם קץ ותכלה: ובכל זה בא להם מזמן המבול שהציל האל יתי' את נח ממי המבול אשר סודרו ממערכות השמים ונתיחד הוא בכניסתו לתיבה להיות חלק ה' שלא ישטף במי המבול, וכמו שאמר הכתוב ויסגר ה' בעדו שהוא היה מגן לו וכאברתו יסך לו ולא נמסר תחת המזלות, ונשאר במקומו שם בנו המובחר מבניו להיות חלק ה', וכמ"ש ברוך ה' אלהי שם וגו' וישכון באהלי שם שנתיחד שם וזרעו להיותם חלקו ונחלתו, ולכן נתיחס זרעו אחריו זה אחר זה עד אברהם אבינו שבא אחריהם וקבל שכר כולם, ומלבד מה שמורה וישכון באהלי שם על ענין בית המקדש, מורה ג"כ על אהלי אברהם יצחק ויעקב שמהם ומזרעם יצא מי שיבנה בהמ"ק וישכנו בו, ואלו האהלים הם מה שהוזכר בכל האמהות אהל, כמו שכתוב בשרה הנה באהל וברבקה ויביאה יצחק האהלה שרה אמו, וברחל ולאה ושפחותיהם כתוב ויבא לבן באהל יעקב ובאהל לאה ובאהל שתי האמהות ויצא מאהל לאה ויבא באהל רחל, כי בזכות ברכת אהלי האמהות שהיו זהירות במצות תוך אהלן לשם שמים זכו בניהם וזרעם לשכן באהלי המשכן ובית המקדש, כי לכן נקראו לשון אהל להורות מה שנרמז באהלי שם שברך נח את שם שישכון ה' באהלי בניו אברהם יצחק ויעקב, והם אהלי האמהות כדי שיזכו לאהלים העתידות לבא אח"כ וזכה הוא בעצמו לראות את כולם שנשלמו ת"ר שנותיו בשנת חמשים ליעקב אבינו והם שנים עשר דור, וכמו שזכה הוא לי"ב דורות כנגד י"ב מזלות שיצא הוא מכללם ונכלל בחלק השם כמו שנזכר, כן היה יעקב אבינו שזכה שיצאו ממנו י"ב שבטים ולא מאבותיו להיותו דור י"ב לשם בן נח הדומה אליו: וכן נתקיים בו משכן האל יתי' באהלו שהיה הוא מלך ירושלים מקום ביהמ"ק, כמ"ש ומלכי צדק מלך שלם בזכות שיצאו מזרעו אברהם יצחק ויעקב, ומהם בתי כהונה ולויה והוא מה שנרמז במה שכתוב שהוציא לחם ויין והוא כהן לאל עליון, לחם רומז לאברהם שאמר ואקחה פת לחם, ויין על יצחק כשברך את יעקב נאמר ויבא לו יין וישת. והוא רומז ליעקב כשניצול מיד עשו נאמר בו והוא עבר לפניהם, כהן רומז לבתי כהונה ולויה שנקראו כלם כהנים, ולכן אמר כי זכה להיות מלך בירושלים מפני שזכה להוציא מזרעו לחם ויין והוא כהן כמו שנזכר הכל היה לאל עליון, ואם לא זה במה היה שם בן נח כהן לאל עליון, וסבת היות נרמזים האבות במלות אלו כי באותה הסעודה שעשה אברהם למלאכים נתבשר בלידת יצחק, וביין ששתה יצחק נתקיימו ברכות אשר ברך ליעקב, ובעבור יעקב לפני האמהות וילדיהן כמו שכתוב והוא עבר לפניהם נתקיימו הברכות והבכורה בו ובבניו וזרעו, כי אז ניצול ממחשבת עשו הרשע ולא הוסיף עוד ראות פניו ויצאו מזרעו בתי כהונה ולויה כמו שנזכר:

וכן נרמזו שנותיו של שם במלות האלו שהם רומזות לאבות כמו שנזכר שהוא חיה ת"ר שנה, והאבות חיו תק"כ שנה, ואחד מבני הכהנים הגדולים והוא שופט לישראל והוא עלי הכהן חיה צ"ח שנה תשלום ת"ר שנה של שם, וא"כ ירמוז

הכתוב

מדבר שלא בצער או אם הצער אינו בדבר מוכרח, וכמו שבדבור הטוב נשכר האדם כמו שאז"ל על שיחה נאה של בת לוט הצעירה שקראה בנה בן עמי והבכירה קראה אותו מואב שהיה מאביה, כן בדבור הרע נענש האדם, כי הבכירה נענשה דמלחמה הוא דלא כדכתיב אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה הא צעורי צערינהו כדאיתא בנזיר (כ"ג), וכן אמרו על אברהם אבינו שנענשו זרעו על שאמר במה אדע כי אירשנה, וכיוצא בדבורים הנאמרים שלא בצער, וגם הדברים הנאמרים בצער אם אינו צער מוכרח נענש האדם עליהם, כמו שנענש מרע"ה על אמרו שמעו נא המורים המן הסלע הזה נוציא לכם מים, וכל שכן בדבור שהוא עצמו עון אשר חטא כמדבר נגד ה' ונגד התורה שיש לו עונש גדול ועל זה נענש פרעה שאמר מי ה' אשר אשמע בקולו וכיוצא בזה:

וגם כי המחשבה ג"כ נמשכה מן השכל אשר באדם והיה ראוי ליענש עליה כמו הדבור,

עכ"ז בדבור יש מעשה בערך המחשבה והוא עקימת השפתים, ועוד כי הדבור הוא בבחירה ורצון מה שאין כן במחשבה, כי לפעמים עולה במחשבת האדם מחשבה שלא היה רוצה בה ומעבירה מלבו והרי היא כמו שאינה, אבל כשהאדם מהרהר וחושב מחשבה רעה ברצונו להשים אותה בפועל אז יחשב לאיש און, וכמ"ש (תהלים ל"ו) און יחשוב על משכבו יתיצב על דרך לא טוב רע לא ימאס, והוא החושב לעשות רע ומכין עצמו לעשות מה שחשב והוא אמרו יתיצב על דרך לא טוב ואח"כ עושה הדבר הרע בפועל, והוא אמרו רע לא ימאס כי בהגיעו לפועל עשיית הרע היה ראוי שימאסהו, כי עד עתה לא היתה אלא מחשבה והכנה לבד ואחר שלא מאסה הוא נענש אפי' על המחשבה:

ועוד יש בדבור מה שארז"ל ברית כרותה לשפתים שאינם חוזרות ריקם, כי הדבור ניתן באדם להוציא לפועל מה שיש בלבו ובטבעו, כי הב"ח אין להן צורך לדבור כי אין להן תכלית כ"א קיום המין, והאל ית' ברא בכל אחד מהן טבע שיתפרנס ויתקיים במינו, אבל האדם שתכליתו הוא להשלים נפשו ולפעול בזה העולם פעולות טובות בקיום התורה ותלמודה צריך לדבור לת"ת ולהוצאת הדברים הצריכים לתכליתו לפועל, כי זולת הדבור לא היה האדם יכול להשלים נפשו במה שצריך, ואח"כ הדבור הוא נמשך מכח נפש המשכלת, וראוי שיהיה נשכר האדם בדבור הטוב ויהיה נענש בדבור הרע כמו שנזכר:

ונחזור לענין במה שבא באלו הספרים מן העונש בחוש שהוא ית' מעניש לעוברים על דברו ולעושים רעה ואפי' הם קרובים אליו מדקדק עמהם, וכמו שכתוב ויחנו ברפידים ואין מים וגו' וכתיב ויבא עמלק, ודרשו חז"ל מפני שרפו ידיהם מד"ת בא עליהם עמלק, וכן בענין העגל נענשו מיד בשלשה דינין בהשקאה כסוטות ובחרב ובמגפה, ואותם שמתו בהשקאה ובמגפה היה ענשם מאת האל ית' היודע תעלומות וידע מי הוא אשר חטא לו אע"פ שלא היו לו עדים והתראה: וכן ענש את שני בני אהרן שהקריבו אש זרה ויצא אש מלפני ה' ותאכל אותם, מיד כי בבוא העונש מיד על העובר הוא ניכר וידוע כי הוא מאתו ית' על מה שחטא: וכן במקלל כתיב הוצא את המקלל וגו' ורגמו אותו כל העדה, מפני שקלל בפרסום במחנה

בתוך בני ישראל בעדים והתראה, צוה האל ית' שימיתוהו בב"ד של מטה, כי מה שאינו מפורסם לב"ד הוא ית' מעניש כמו לבני אהרן שנתקדש בקרוביו ג"כ בהמיתם הוא בעצמו וכמו המתים במגפה בעגל שלא היה נודע לב"ד מה שחטאו כמ"ש: וכן במתאוננים כתיב ותבער בם אש ה' ותאכל בקצה המחנה, כי לא היה חטאם מפורסם כ"א באזני ה' והוא בער בם את האש: וכן באספסוף שאמרו מי יאכילנו בשר כתוב בסוף הבשר עודנו בין שניהם טרם יכרת

ואף ה' וגו', כי גם כי שאלת הבשר היתה מפורסמת לא היה מפורסם שהיתה שאלתם בלי צורך ובכוונה רעה כ"א לפני האל ית', ולכן העניש הוא ית' לאותם שהיה גלוי לפניו שחטאו: וכן במרים על מה שאמרה הרק אך במשה דבר ה' וגו' כתיב והענן סר מעל האהל והנה

מרים מצורעת כשלג וגו', והוא ית' שער כי היתה ראויה ללקות על עסקי דבה שדברה באחיה ונסתלקה הענן להורות על כת מספרי לשון הרע שאינם רואים פני שכינה: וכן המרגלים נענשו הם והשומעים אליהם כמו שכתוב וימותו האנשים מוציאי דבה וגו', כי מיד מתו וכמו שנאמר עליהם עד מתי לעדה הרעה הזאת וגו' שהם המרגלים, כלו' אין ראוי להאריך להם ולומר מתי ימותו אלא מיתתם תהיה מיד במגפה ועל השומעים אליהם אמר אליהם חי אני נאם ה' אם לא כאשר דברתם באזני וגו' במדבר וגו', שהאריך להם לפקוד עליהם חטאתם בכל שנה באותו היום שמתו בו המרגלים, והוא יום תשעה באב למחרת הלילה אשר כתוב עליה ויבכו העם בלילה ההוא כמו שדרשו ז"ל, וזהו שאמר הכתוב יום לשנה יום לשנה ולא אמר שנה ליום, כמו שכתבתי בפרקי דרשותי:

וכן עדת המעפילים עברו את פי ה', כי אמרו הננו ועלינו כי חשבו לתקן מה שאמרו

המרגלים לא נוכל לעלות אל העם וגו', ואמר להם משה למה זה אתם עוברים את פי ה' אל תעלו וגו', כי המרגלים חטאו במה שאמרו לא נוכל לעלות ועתה אתם בעצמכם חוטאים ועוברים במה שאתם רוצים לעלות, ומפני שהמרגלים אמרו כי חזק הוא ממנו כביכול אין בעל הבית מוציא את

כליו

בראשון ונתתי את חן העם הזה וגו'. שני בשעת מעשה דבר נא באזני העם וגו' ויתן ה' את חן העם וגו'. שלישי אחר מעשה וה' נתן את חן העם בעיני מצרים ושאילום, על כי היו צריכים שיהיה להן חן הרבה שישאילום כי היו מבוזים בעיניהם והיו קלים בהם, וגם שיתן חנם בעיניהם אחר כך כשהוכו על ידם מכות גדולות ונאמנות ניטל מהם החן והוצרך חן אחר, אח"כ כשראו בפועל שהיו הולכים להם ממצרים וחשו שלא יוסיפו לראותם עוד ניטל החן ההוא והוצרך לחן אחר, כמ"ש הכתוב וה' נתן את חן וגו' וינצלו את מצרים כי השאילו להם גם כי ראו שהיו הולכים להם והיו מנצלים את מצרים כתרגומו:

וכן ראינו שכר בני ישראל ומעלתם, בנסי הים והמדבר, במן ובאר וענני כבוד, ושאר הנסים וקבלתם התורה והשראת שכינתו בתוכם במשכן, וקבלת קרבנותיהם בחנוכת המזבח, וקדשו את אהרן ואת בניו לכהן לו ואת הלוים לשרת, וישראל איש על דגלו ועל מחנהו על פי ה' יחנו ועל פי יסעו, והשגת משה בנבואה ואהרן ומרים והזקנים אשר התנבאו ולא יספו מהרוח הניתן להם הנאצל ממשה רבינו ע"ה, והיותם ניצולים מן מלך אדום ומן הכנעני מלך ערד וסיחון ועוג ובלק ובלעם, והיותם נפקדים מאת ה' למנות עליהם איש על העדה יהושע תלמיד משה רע"ה ללחום מלחמותיהם עם שבעה עממים, ולחלק להם את הארץ הטובה והזהירם והתרה בהם והעיד בהם את השמים לבלתי יעברו על דברי התורה הזאת:

פרק ששה וארבעים

וכן מה שבא באלו הספרים מעונש הרשעים בחוש, מה שהעניש האל יתברך את פרעה ומצרים על מה שנשתעבדו בישראל וענו אותם בכמה עינויים, ומפני שנגזר עליהם גלות עד תשלום ת' שנה ומכללם היו רד"ו שנה שעמדו במצרים אשר מהם נשתעבדו ישראל קרוב לתשעים שנה, ולא נענשו המצרים באורך כל אלו השנים אשר ענו אותם מפני שלא שמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט כאבותיהם ונטמאו במעשה ארץ מצרים ואיש שקוצי עיניו לא השליכו ובגלולי מצרים נטמאו כל השנים אשר עמדו שם, וכשהיה קרוב קץ יציאתם ממצרים אז ניעורו משנתם וידעו כי מאת ה' היתה זאת להם על מה שחטאו ואז צעקו אל ה', כמ"ש ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים וגו' ויצעקו ותעל שועתם מן העבודה, אמר כי מצד מה שנשתעבדו בהם הרבה עלתה שועתם אל האלהים, וידעו כי מאתו באה ונהיתה להם הצרה ההיא בחטאתם, ועכ"ז לא היו ראויים להענש המצרים על ידם אחר שהיו חייבים העינוי ההוא מצד חטאתם, ולזה אמר הכתוב ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים ואת צעקתם שמעתי מפני נוגשיו כי ידעתי את מכאוביו, אמר כי מתחלה ועד סוף ראה הרבה ראיות ולא העניש את המצרים בגללם מפני היות ישראל חייבים בעוני ההוא, וגם כשצעקו ונתנו את לבם כי בחטאתם בא להם שמעם האל לא מצדם, כי לא שבו עדיין בתשובה כי לא היו צועקים אלא מצד העינוי והשעבוד ההוה עליהם שלא היו יכולים לסבלו, אלא מה ששמע צעקתם היה מפני נגשיו כי גם שיהיו ישראל חייבים לא היה להם כח ורשות להכביד עולם עליהם כמו שהכבידו, כי מצד ישראל לא היה שלא כדין מה שהיו מענים אותם כיון שהיה ידוע לאל יתברך מכאובם והם החטאים המכאיבים את הנפש, וכיון שלא היה בדין לענוש את המצרים בכל אורך הזמן ההוא להיות ישראל ראויים לכך אז כמו שנזכר, נראה כי כל המכות לא באו עליהם כי אם על היותם סרבנים מלשולחם כי אם היו שולחים אותם מיד לא היו לוקים וכמ"ש הכתוב ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך ולא ביד חזקה ושלחתי את ידי וגו', כי מפני שלא יתנו אתכם להלוך אכה בהם בכל נפלאותי ולזה חזק את לבם גם כשרצו לשולחם כדי להפרע מהם מהעבר ג"כ על מה שלא רצו לשולחם, כי אם היה בדין להענישם על מה שהעבידום בכל הזמן שעבר לא היה צריך לחזק את לבם אלא היה מביא עליהם מכה אחר מכה על תום עונש הדומה לכל העינויים אשר ענו אותם בכל אותם השנים:

וכן מה שנער את מצרים בתוך הים היה עונש מה שעשו לישראל שהשליכו היאורה כל הבן הילוד, וכמו שאמר יתרו כי בדבר אשר זדו עליהם והוא שדנו אותם במים כמו שהם זדו על ילדי בני ישראל להשליכם למים, כי שאר העונשים והמכות לא היו נכרות שהיו מדה כנגד מדה כמו זאת שהם השליכו כל הבן היאורה, ולקו כשהלכו הם עצמם להיותם נטבעים ונבלעים בים, ולכך אמר עתה ידעתי כי גדול ה' וגו' והוא מה שעבר עתה והוא הדבר האחרון שנענשו בו המצריים בים, כי בה נודע בבירור כי גדול ה' וגו' שמדד להם מדה כנגד מדה כמו שנזכר:

ובמו שאין האל ית' מעניש את האדם על מחשבתו הרעה כשלא הוציאה לפועל, ואינו תופשם על מה שבלבם כי אם בעון ע"א כמ"ש למען תפוש את בני ישראל בלבם, כן אינו תופשם על מה שהם טאים בדבור בשעת צערם, כמו שראינו שנתרעמו ישראל על משה לאמר מה נשתה, ואחר כך על שכלה הפת מן הסל אמרו מי יתן מותנו וגו' להמית את כל העם הזה ברעב, וכן אח"כ כשצמאו למים אמרו להמית אותי ואת מקני וגו', ולא מצינו שנענשו על זה, כי אין האדם נתפש על צערו שהוא מצטער על הדברים ההכרחיים לו בכל יום כמאכל ומשתה, אבל נתפש האדם על דבריו אשר הוא

מדבר

פרק שבעה וארבעים

והראיה הלקוחה מן הקבלה על שכר הצדיקים ועונש הרשעים, הוא כל מה שבא בתורה נביאים וכתובים ודברי חכמים ז"ל בצווי ואזהרה על עשות הטוב וטוב להם ועל אזהרה מעשות רעה ורע להם, כמו שנרמז קודם בריאת אדם שאמר נעשה אדם בצלמנו כדמותנו וירדו/ ובאה הקבלה אם זכו ירדו ואם לאו ירדו, והוראת אופן הבריאה מתחלה * בצלם ודמות** שיהיה מוכן יותר אל עשיית הטוב מעשיית הרע, ועל הנחה זאת מקדים האל יתברך לעשות טוב לצדיקים בשכר מה שמוכנים לעשות ועושים אחר כך, וכמו שהתנהג עם אדם הראשון עצמו שלקחו והניחו בג"ע לעבדה ולשמרה, נתן לו קודם שכרו שהניחו בג"ע וצוהו אח"כ לעסוק בדברי תורה ולשמור מצותיה, ופרט לו שבע מצות הרמוזות בכתוב ויצו אלהים הסמוך לו, ומפני שנצטוה בהן בהיותו בג"ע יש רמז שחסידי אוה"ע השומרים מצות אלו מפני שנצטוו בהן מהאל ית' יש להם חלק מה בדמיון שבע כתות של צדיקים בגן עדן ובעוה"ב: וכן נח להיותו איש צדיק תמים הוזכר שנמלט משטיפת המבול ובניו ג"כ בזכותו, כמו שנצטוה מהאל ית' שיעשה התיבה שיבוא הוא וכל ביתו אליה, כי אותו ראה צדיק לפניו בדור הזה, וכן ארר את כנען שראה ערות אביו וברך את שם ויפת אשר כסוה:

וכן באברהם אבינו נאמר ואעשך לגוי גדול וגו' ואברכה וגו', מפני צדקתו שנאמר בו עקב אשר שמע אברהם בקולי וגו', ולא הוזכר בו קודם שהיה צדיק כמו שהוזכר בנח, אלא פתאום זרח להאיר בחשך ונאמר ויולד את אברם את נחור ואת הרן וכתיב בתריה ויאמר ה' אל אברם לך לך וגו', קודם שנודע לנו מה טיבו ומה מעשיו: ויש אצלי סבות בזה, האחת כי ראינו באדם הראשון שהוליד ג' בנים נקובים בשמות קין הבל ושת, ולא יצא להם שם על פני חוץ כ"א משת אשר ממנו הושתת העולם, וכן נח העשירי לאדם הראשון הוליד ג' שם חם ויפת, ומן שם יצא שם על פני חוץ, וכן תרח עשירי לנח הוליד ג' את אברם ואת נחור ואת הרן, ומאברהם נזדקק יצחק עד יעקב אשר היתה מטתו שלימה עד שקבלו זרעו את התורה והיו סבת קיום העולם כי לא היה מתקיים זולתה, ואחר שהראשון והעשירי לו היו משולשים בבנים, והא' היה המובחר גם העשירי לעשירי שהיה משולש בבנים, היה נודע כי הראשון מהם יהיה המובחר, ולכן לא הוצרך להזכיר באברהם שהיה צדיק ומיד התחיל ואמר ויאמר ה' אל אברם וגו', וכן יצאו מאדם הראשון ג' צדיקים ידועים במקום קין והבל והם שת חנוך ומתושלח בנו שנשלמו שנותיו בתחלת ימי המבול, והמתין לכבודו האל ית' עוד שבעת ימים כמו שכתוב ויהי לשבעת הימים וגו', וכמו שדרשו חז"ל ולמך בנו אבי נח מת בחיי אביו מתושלח ד' שנים קודם אביו, כמו שנראה מחשבון שנותיהם, גם הוא היה צדיק ששמע לאביו שאמר לו שיקרא שמו נח, וכן היה מסורת בידו מאדם הראשון כמו שאמרו במדרש כי הוא היה בן ד"ן שנה כשמת אדם הראשון, וקרא שמו נח לאמר זה ינחמנו ממעשינו, וכך היה כמו שדרשו חז"ל, וכן יצאו מנח שלשה צדיקים ידועים במקום יפת וחם והם עבר ופלג ויקטן בניו, כי יקטן הקטין עצמו ואת עסקיו בצדקתו וזכה להעמיד י"ג משפחות עם היותו טפל לפלג הגדול ממנו, וכן מאברהם במקום הרן ונחור יצאו ממנו יצחק ויעקב ושלשלת הצדיקים הבאים אחריהם מי"ב שבטי יה בני יעקב אבינו:

עוד סבה שנית נקדים לה ענין תחלת הבריאה שברא האל ית' את האדם ולא היה בו שותף בבריאתו כמו שכתוב, וייצר ה' אלהים את האדם וגו', וכן בנה את הצלע של אדם הראשון לו לאשה והיה העפר מן האדמה והצלע ביד האל ית' כחומר ביד היוצר לברוא אותם, וכשידע אדם את חוה אשתו שנולדו קין והבל לא היו ג' שותפין בהם כשאר התולדות העתידות, שיש ג' שותפין באדם אביו ואמו והקב"ה, אלא נוצרו שניהם מטפת אדם וחוה, וקין לא נשתתף אדם הראשון ביצירת גופו כמו שמשתתף כל אדם ביצירת בניו וכל גופו היה נוצר מחוה, ולכן אמר קניתי איש את ה', קנין זה הוא לשון קונה שמים וארץ, שהיא לבדה נשתתפה בבריאה זו עם ה' ולא היה אדם שותף שלישי בו, והבל היה בהפך שלא נשתתפה חוה ביצירתו אלא אדם הראשון עם האל ית'. ולזה אמר הכתוב ותוסף ללדת את אחיו את הבל, לא אמר ותהר כי לא שמה בו כ"א הלידה. ולזה נקרא שמו הבל, כי עיקר יצירת גוף האדם שהוא מאמו עור ובשר לא היה ביצירת הבל, ולכן נקרא שמו הבל, כי הבל היה מה שנשתתפה אמו ביצירתו, כי לא היה אלא הלידה וכל הגוף נוצר מאביו, ולכן גבר קין בהבל אחיו והרגו כי היה לו כח בבשרו ועורו שהיה מאמו כטבע העולם, אבל הבל שהיה יצירת כל גופו מאדם שלא כטבע היצירה היה חלש ביצירתו בשרו ועורו ונהרג, וכשידע אדם עוד את חוה אשתו היה כטבע העולם בשלשה שותפים, ולכן קראה שמו שת כי שת לה אלהים זרע אחר תחת הבל כי לא היה לה בו שותפות ולכן הרגו קין, ועתה בבן זה היה לה בו שותפות כמו שאמרה כי שת לי אלהים וגו', וממנו הושתת העולם לעתיד שהיו ג' שותפים ככל אדם הנוצר מזכר ונקבה:

ונראה לי כי אלו העשרה דורות מהאנשים הנקובים בשמות כולם היו צדיקים, ובזכותם נתקיים העולם בכל אותם הדורות עד המבול שהיו כולם רשעים הבאים מבנים ובנות אשר נולדו לכל א' וא' מאלו הנקובים בשמות,

וכמו

כליו משה אמר כאן משה כי אין ה' בקרבכם, לא תחשבו כי בשביל כבודו שלא יאמרו כי חזקים הם ממנו יציל אתכם כי אינני בקרבכם, ולכן אמר וארון ברית וגו' ומשה לא משו וגו', ועל זה שראו העמלקי והכנעני הכוס והכתוס וישראל התחילו לעלות ואמרו הננו ועלינו ולא הספיקו לעלות עד שירדו אליהם העמלקי והכנעני:

וכן במקושש כתוב רגום אותו באבנים וירגמו אותו באבנים וימת כאשר צוה ה' את משה, כמ"ש במקלל שהיה עונשו חמור לומר כי עיקר העונש לעובר אינו על חומר הענין אלא על היותו עובר את פי ה', ולכן אמר כאשר צוה ה' את משה: וכן קרח ועדתו נענשו מיד במה שחלקו על משה ואהרן, ומפני שאמרו הם כי כל העדה כלם קדושים וגו' ובתוכם ה', והיו מראים כי על משה ואהרן לבד היו חולקים, לכן אמר משה וידעתם כי נאצו האנשים האלה את ה', לא אותנו לבד, ואמר אם כמות כל האדם ימותון אלה על מיתתם בשרפה, ופקדת כל האדם יפקד עליהם על מיתתם בבליעה, כי לא נודע מקום קבורתם אין לשיפקדו עליהם פקידת המתים בזמנים השלשה שבעה ושלשים וי"ב חדש, והיתה מיתת הבליעה על עונש מה שחלקו על משה כמו שאמר ופקדת כל האדם יפקד עליהם לא ה' שלחני, כי הוא מורה על הבליעה כמו שפירשתי, ומיתת השרפה על מה שנאצו בהשם ולכן אמר ואם יצאה מאת ה' ותאכל את וגו', על מה שחטאו באנשים של מטה היה הפרעון מלמטה ועל מה שחטאו כלפי מעלה היה הפרעון מלמעלה, ואמר הכתוב וכל ישראל אשר סביבותיהם נסו לקולם כי אמרו פן תבלענו הארץ, כי גם שכתוב למעלה ויעלו מעל משכן קרח מסביב וגו' אחר שירדו חיים שאלה כלו' שעדיין היו חיים בשאול אשר ירדו שמה והיה קול צעקתם עולה למעלה, ולכן נתיראו ונרתעו לאחוריהם יותר ממה שהיו ונסו לסבת קולם כמו שנזכר:

וכן נענשו ישראל במגפה על אשר נתלוננו על משה ועל אהרן ואמרו להם אתם המיתם את עם ה', ר"ל כי בסבתם מתו עם ה' והם אותם שמתו בבליעה כי לא דברו בפירוש נגד ה', וכשנקהלו עליהם מיד כסה הענן את אהל מועד להורות כי גם על ה' חלקו כמ"ש משה וידעתם כי נאצו האנשים האלה את ה', ומפני שאמרו הם אתם המתם את עם ה' הביא עליהם המגפה ולא עלתה להם ארוכה כ"א על ידי משה ואהרן הפך מה שהתלוננו הם עליהם:

וכן במי מריבה נענשו משה ואהרן כמ"ש יען לא האמנתם בי וגו', ויהיה החטא מה שיהיה היה דבר קל אצל שאר אנשים והאל ית' רצה לדקדק עמהם כחוט השערה, כי גם שישראל היו הסבה נענשו הם כמ"ש המה מי מריבה אשר רבו בני ישראל את ה' ויקדש בם, כי בני ישראל רבו והם נענשו: ואפשר שהיה מצורף לחטא הקל הזה אשר נחשב להם למיעוט אמונה ביכולת האל ית', מה שאירע לישראל על יד משה ואהרן למעלה שאמר להם אתם המתם את עם ה' ומתו במגפה י"ד אלף וכמ"ש, ומפני שנענשו על ידם היה העונש שלא יכנסו לארץ, מתייחס למה שאמרו בשבת פ' שואל כל מי שחברו נענש על ידו אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה, וכמו שהביאו התוספות פ' לא יחפור על מעשה דרב אדא ב"א, והמחילה מאב הנביאים ואב הכהנים:

וכן כשקצרה נפש העם בדרך ודברו באלהים ובמשה ואמר למה העליתנו ממצרים וגו' ונפשנו קצה וגו', ונענשו במה ששולח בהם הנחשים השרפים על מה שדברו נגד ה' שלא בהם הנחשים, כי מרה את פי ה' בימי הבריאה בדברו מה שלא היה, ועל מה שדברו נגד משה שלח עליהם שרף שלחישת ת"ח לחישת שרף, ואמר לו האל ית' עשה לך שרף ושים אותו וגו', להראות שהיו צריכים מחילה ותשובה ממה שחטאו נגד משה, והוא עשה נחש נחושת, להורות כי הוא היה מוחל מה שדברו עליו, ועיקר הכפרה והמחילה שהיו צריכים היה על מה שדברו נגד ה':

וכן במה שזנו את בנות מואב במה שנצמדו ישראל בבעל פעור חרה אף ה' בם, ונענשו בהריגה ובמגפה, הריגה על יד ישראל לנקם נקמת חלול ה', ומגפה על יד האל ית' לנקם נקמת כבוד יחוס בני ישראל שנטמאו וזנו את בנות מואב, כי רוב החוטאים היה בזנות, ולכן מתו במגפה כ"ד אלף:

ובמשנה תורה נשנו ג"כ רוב העונשים שנענשו על מה שקלקלו, ועוד נוסף עליהם הייעודים הרעים הכתובים בארבע פרשיות שקודם האחרונה, להורות כי לא לבד להוטאים לפני האל ית' בגילוי שכינתו עליהם מעניש האל ית' כמו שהיה בכל העונשים הכתובים למעלה, כ"א אפילו בזמן שהם בהסתר פנים בזמן הגלות, וגם לא לבד לאותם שנתנה להם התורה ונצטוו בכל מצותיה ואזהרותיה אלא אף לדורות הבאים, וכמ"ש לא אתכם לבדכם אנכי כרת וגו', וביעודים הטובים קצר כי הוא מן הידוע כ"א בזמן שיש גילוי שכינה ונצטוו הם בעצמם יש להם שכר טוב בעולם, כ"ש בזמן שהם בהסתר פנים ודורות הבאים שלא נצטוו הם בעצמם שיהיה להם שכר טוב בעולם, כי הוא מצוי לעולם עם ישראל אפילו שאינו בגלוי שכינה עמהם להצילם מרעתם ולהטיב להם ולברכם, ומשה רבינו ע"ה מפני שהיה מתעלה ומסתתר מהם ברך אותם ברכה גדולה בכמות ובאיכות, ולכן אמר וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלהים, לא כברכה הקצרה שברכם האל, כי הוא היה יכול לברכם בכל עת כנזכר, ומשה רבינו לא היה לו עת לברכם לעתיד כ"א עתה לפני מותו, ולכן ברכם ברכה שלימה כמ"ש:

והראיה

כדרך רוב העולם, וכן כל אחד מהעשרה זכר הכתוב שהוליד א׳ דומה לו ואח״כ הוליד עוד בנים ובנות, כי לא לחנם נולד לכל א׳ מהם בן א׳ לבד נקוב בשם בסך ידוע משנותיו, כ״א להורות כי הוא לבדו יהיה דומה לו בשנים וחכמה ומדות, לא שאר הבנים והבנות אשר הולידו אח״כ בלא ידיעת שמותם וזמן תולדותם, ולכן אמר בכל א׳ מהם שחיה אחר תולדת הבן כך וכך שנים, וחזר וצרף שנות הקודמים והמאוחרים כמה הם, להורות כי אחר שהוליד הבן ההוא חיה כל שנותיו כאלו תכלית כל שנותיו שחיה קודם ואח״כ לא היו אלא לתכלית הולדת הבן ההוא, כדי שיהיה קיום לעולם על יד אלו הנקובים בשמות שהיו בדור א׳ ע׳ מהם ד״ן שנה כמו שנזכר למעלה, ואמר בכל אחד מהם וימת, כי גם שהאריכו ימים הרבה לא היה החידוש בהם מה שחיו שנים הרבה אלא המיתה היתה חידוש בהם שהיה ראוי שיחיו יותר, אדם הראשון להיותו יציר כפיו של הקב״ה ושאר התולדות להיותם דומים לו כמו שנזכר, ובדורות האחרונים לאלו אחר המבול שתש העולם לא היה החידוש אלא מה שחיו ולא הוצרך להזכיר שמתו:

ועל כן חזר וצירף שנות כל אחד מהם הקודמים ללידה והמאוחרים, ואמר שכלל כולם כך וכך, לומר כי כולם שוו לטובה, כי גם אחר שהוליד את הבן לא מת בחייו ולא אירע להם שום חולי ולא עוני ולא שום נזק, אלא כל חייהם היו בטובה ולא אירע להם בכל ימי חייהם כי אם מיתה זו, וזו סבה שנית למה שהזכיר וימת בכל אלו אחר צירוף שנותיהם, ואולי כי גם הבנים והבנות שהוליד כל א׳ ומתו בשנות מנהג העולם לא מתו אלא אחר מיתתם, כי נולדו בסוף ימי חייהם וכמ״ש בכל א׳ ויחי אחרי הולידו וגו׳ כך וכך שנים ויולד בנים ובנות, כלומר בסוף שנים אלו, והילוך חנוך אל האלהים בחיי ירד אביו לא היה לאביו צער בזה כי ידע כי נתעלה בהליכתו אל האלהים, ומתושלח שמת למך בנו בחייו לא האריך שנים אח״כ אלא ה׳ שנים כמ״ש למעלה, ומתושלח היה רב בשנים מכל אלו הדורות, ולמך בנו היה מעט בשנים, כי חנוך לא אירע לו מקרה המיתה וירד אבי חנוך ובנו מתושלח ירש כל א׳ קצת שנות חנוך אשר לא חיה בהם בזה העולם התחתון, כי הם היו המאריכים שנים בכל אלו הדורות, ואחריהם נח היה חיים ארוכים מכל אשר לפניו, כי ירש קצת שנות למך אביו אשר היה קצר שנים מכל הדורות כמש״כ:

ונחזור ללמוד שכר הצדיקים מאברהם אבינו ע״ה אשר נתמלא בצדקתו מכל הקודמים אליו, כי נח לא נשלם כי אם במצות לא תעשה שהיה צדיק תמים בדורותיו, כלו׳ צדקתו ותמימותו היתה שלא היה חוטא בדורותיו, ומה שנמלט ממי המבול היה כדי שיתקיים העולם אחר המבול, וכמ״ש לו ואני הנני מביא את המבול וגו׳ והקימותי את בריתי אתך ובאת אל התיבה וגו׳ מכל החי מכל בשר שנים מכל תביא אל התיבה להחיות אתך, כמו שביאתם אל התיבה אינה אלא להחיות, כלומר לקיים המין כמו שאמר זכר ונקבה כן ביאתך ג״כ כמו שאמר להחיות אתך, אבל א״א הושלם במצות עשה גם כן וכמו שאמר הכתוב עקב אשר שמע אברהם בקולי וגו׳:

ומפני שנשתנה מכל הדורות הקודמים אליו בסור מרע ועשה טוב, שנה האל יתב׳ את שמו וקרא שמו אברהם, כי נח לא היה שלם כ״א במצות לא תעשה כי היה נח ובטל מלעשותם, ואברהם נתעלה יותר ונשתלם במצות עשה שהם רמ״ח כמנין שמו והיה אב המון כל הגוים הקודמים אליו, והבאים בזמנו במצות עשה, וכן נתעלה בצדקתו על נח שהיישיר בני אדם לעבודתו ית׳, וכמ״ש את הנפש אשר עשו בחרן, ולכן נאמר ג״כ כי אב המון גוים נתתיך כי היה אב להמון גוים אשר היישיר לעבודתו יתב׳ והיה כמו אב להם והם היו לו כבנים:

וכן מפני היותו שלם במצות לא תעשה ועשה נתנסה בעשר נסיונות, כי הנסיון לא יהות כ״א לשלמים בכל כמו שאינם נבדקים אלא הקנקנים השלמים, ולהיות נח בלתי שלם במצות עשה נח כל ימיו בלא יסורין ובלא נסיונות, כי מה שאירע לו במבול לא היה נסיון אדרבה היה לו טובה שהיה ניצול הוא ובניו ולא נמחה בכלל כל העולם הרעים והחטאים, והיה לפלטה ולשארית לקיום העולם, ונאמר באברהם כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו וגו׳ לעשות צדקה ומשפט, כי כוונת הנסיון לצדיק הוא הודעת צדקתו ותם לבבו כי לא יסור ממנה מפני כל מה שיארע לו מן הצער, ועוד ידו נטויה להוסיף אומץ בה ולצוות לבניו אחריו לעשות צדקה ומשפט, והם מצות עשה אשר בהם ישלם הצדיק להיותו מנוסה כמש״כ:

ולכן הובטח אברהם בכמה הבטחות לו ולזרעו אחריו להיותו שלם במצות עשה ולא תעשה מה שלא הובטח נח כ״א בקיום המין, ונקרא אב להיותו אב שלם לזרעו אחריו שהיו שלמים בכל מה שהיה הוא שלם, ונקראו אבות אברהם יצחק ויעקב מה שלא נקרא נח לבלתי היותו שלם כ״א בסור מרע כמו שנזכר:

וכמו שלא קדמו אדם בצדקות כן לא קדמו בפרסום השי״ת עליו בהציל אותו מאור כשדים, כמו שאמר הכתוב אני ה׳ אשר הוצאתיך מאור כשדים, כפי הקבלה שהוציאו מכבשן האש ובמה שעזרו להיותו נוצח את הד׳ מלכים אשר נצחו את החמשה ע״י הנסים אשר נעשו לו, כפי מה שבאה הקבלה בדברי חז״ל, ושאר הנסים אשר נעשו לו בחייו אשר בהם נתפרסם השגחת האל ית׳ עליו מה שלא נעשה כן לראשונים:

ועל דבר שלימותו וצדקתו זכה שלא נפסקה ממנו שלשלת הצדיקים כמוהו, יצחק ויעקב שהיתה

מטתו

וכמו שכתוב בכולם ויולד בנים ובנות, וכתיב ויהי כי החל האדם לרב על פני האדמה ובנים יולדו להם ויראו בני האלהים את בנות האדם, ואלו הם הבנים והבנות שלא נזכרו בכל א' מהם כי אפי' קינן שאמר בו קנטורין היה הענין על דורו, וכמו כן אנוש שנאמר אז הוחל לקרוא בשם ה' ומתרגמינן מלצלאה בשמא דה', אפשר שדורו של אנוש היו הרשעים לא אנוש עצמו, וכמו שאמר אבא כהן ברדלא אדם שת אנוש ושתק, א"ל ע"כ בצלם ובדמות, וכן הדורות מהאנשים הנקובים בשמות זה הוליד את זה היו כולם צדיקים ובזכותם נתקיים העולם עד דור הפלגה, והרשעים היו אותם שבאו מבנים ומבנות בי' דורות אלו ג"כ:

ובזה מתישב מ"ש בכל אחד מהם ויולד את קינן ויולד את מהללאל וגו', ולא כתב ויולד בן ויקרא שמו קינן, אלא ויולד את קינן וגו', כאלו נודע לו מקודם מי היה קינן ואמר שהולידו אנוש, אבל הענין הוא שמשעלה במחשבתו ית' לברוא העולם, נראה שלא היה מתקיים בלי תורה הוציא בכל דור ודור מאלו הדורות איש אחד צדיק שיגן על דורו שלא יחרב העולם, כאלו היה ידוע קודם בריאת העולם שאלו האנשים יצאו לאויר העולם להגן על דורם, וקראם בשם הידוע, ובשת ואנוש וכן אמר ויולד בן ויקרא את שמו לגלות לנו טעם שמותם שהיה רמז לדבר העתיד לדורות:

ונמצא כי למך התשיעי לאדם הראשון שמש את אדם הראשון נ"ד שנה, והיו תשעה צדיקים ביחד בדור א' ד"ן שנה, וצדיקו של עולם נצטרף לתשלום העשרה שהוא נח, ודן אותם לכף זכות באלו הנ"ד שנים, ולכן נאמר בנח את האלהים התהלך נח, ר"ל אצל האלהים שהשלים מנין העשרה במקומו קודם שנולד הוא שהיה הוא העשירי לאדם. וזהו שנאמר ג"כ ויסגר ה' בעדו כשבאו אל התיבה, כי עתה הגין זכות נח להציל זכר ונקבה מכל בשר אשר בו רוח חיים, ומקודם שבא הוא לעולם בכמה שנים סגר ה' והשלים העשרה בעדו, ויש סמך בפרקי ר"א שהיו צדיקים אלו הדורות, שאמר רבי שמעון משת עלו ונתיחסו כל דורות הצדיקים ומקין כל דורות הרשעים וכו':

וכן נמצא כי אברהם האחד עשר לנח שמש את נח נ"ח שנה, והיו י"א צדיקים מנח ועד אברהם קיימים בדור א' נ"ח שנה ונח העולם מזעפת דור הפלגה באלו הנ"ח שנה, ובפלג נפלגה הארץ מן הצדיקים כי הוא מת בחיי אביו, והיה הראשון שמת מהם בשנת מ"ח לאברהם עשר שנים קודם שמת נח, ועבר אביו עבר וחלף את כולם כי הוא קבר את כל בני בניו עד אברהם אבינו, וחיה אחריו ס"ד שנה, כיצד ל"ד עבר ל' פלג ל"ב רעו ל' שרוג כ"ט נחור שבעים תרח קע"ה אברהם הם ארבע מאות שנה, ועבר חי אחר כל"ד שהוליד את פלג ת"ל שנה נמצאו שנותיו תס"ד, הס"ד מהם חיה אחר אברהם ומת בשנת ע"ט ליעקב, שהיה יעקב בן ט"ו כשמת אברהם ושם חי ת"ר שנה, וחיה אחר אברהם ל"ה ויעקב היה בן ט"ו שנה, נמצא ששמש יעקב את שם חמשים שנה, ונח חיה אחר המבול ש"נ שנה, ופרטן הם שנתים אחר המבול שהוליד שם את ארפכשד ול"ה של ארפכשד ול' של שלח ול"ד של עבר ול"ו של פלג ול"ב של רעו ול' של שרוג וכ"ט של נחור ושבעים של תרח הם רצ"ב, נמצא שחיה אחר שנולד אברהם נ"ח שנה על הרצ"ב שהם ש"נ שנה שחיה נח אחר המבול:

והנך רואה כי אברהם אבינו השיג ושמש לעשרה צדיקים, עם היות שנותיהם קצרים לפי ערך שנות דורות הראשונים, כי גם תרח אביו חזר בתשובה והיה צדיק, ונח לא השיג אלא שת כי הוא נולד נ"ו שנה אחר תשלום אלף הראשון שהיה בן ת"ר בשנת המבול שהיה באלף ותרנ"ו שנים, נמצא שנולד קכ"ו שנים אחר שמת אדם הראשון, וגם את שת לא השיג כי שת כלו שנותיו י"ד שנה קודם שנולד נח בשנת אלף ומ"ב ונח נולד בשנת נ"ו, וגם את חנוך לא השיג כי התהלך את האלהים ס"ט שנה קודם שנולד נח, והשיג את אנוש בן שת קפ"ד שנים, ואת קינן מהללאל ירד הרבה שנים יותר, ואת מתושלח אבי אביו ת"ר שנה, ואת אביו למך ד' שנים פחות ממתושלח, הרי שלא השיג ושמש אבותיו כי אם ששה עם היות שנותיהם ארוכים ואברהם שמש י':

ונולד לנו בזה סבה שנית לאברהם שלא הוזכר בו קודם שדבר אליו ה' שהיה צדיק כמו שהוזכר בנח, והוא כי נח היה עשירי קדש, ומפני שלא השיג כל העשרה הוצרך הכתוב להודיע צדקתו ותמימותו קודם שדבר אליו להיותו עשירי, אבל אברהם שהיה עשירי קדש והשיג כל הנזכר הקודמים לו וגם העשירי קדש, הראשון היה ידוע שהיה צדיק תמים יותר מנח שנזדכך ולמד מכל אבותיו דרכי ה' ועבודתו והוסיף לקח, אבל נח גם כי השיג ט"ז דורות ששה מלפניו ועשרה מלאחריו, לא למד דעת והשכל כ"א מהקודמים לו כשש מאות שנה שהיה בזמן המבול והמאוחרים לו למדו ממנו ושמעו שם ועבר את דבריו והוסיפו לקח, ואברהם שמע מכולם ואזן וחקר ולמד דעת את העם:

וכן ראינו שכר אלו האנשים הנקובים בשמות שהאריכו כמה מאות מן השנים להיותם קרובים אל הבריאה והיצירה אשר יצר האל ית' את האדם בצלמו וכדמותו, ולהיותו יציר כפיו של האל ית' חיה כ"כ שנים, וכן יוצאי ירכו עד העשירי אותם שנקבו בשמות כמו שהאל ית' לא יצר אלא את אדם הראשון לבד כמו כן הוא לא הוליד אלא א' דומה לו כדמותו כצלמו וקרא שמו שת וחיה שנים קרוב לאביו, ושאר הבנים והבנות שהוליד אדם הראשון אח"כ נראה שלא חיו אלא

כדרך

ליצני הדור אומרים מאבימלך נתעברה שרה להיות ענין לקיחתה לו סמוך להריונה כפי סדר הפרשיות שהיה זה הענין אחר שמל אברהם, ולכן נאמר לאבימלך ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא ויתפלל בעדך וחיה, כי עתה היה בשלימות נביא אחר שנימול כמו שכתוב וירא אליו ה' באלוני ממרא והוא יושב וגו', לא כמו שהיה מלפנים שכתוב בו ויפל אברהם על פניו וגו', כי מעת שנימול נתעלה בנבואה ונקרא נביא והיה ראוי להתפלל על אבימלך ויחיה, כי לא המתים יהללו יה. והם הערלי לב שאין תפלתם נכנסת לפניו בריח ניחוח, ובישראל כתיב ואנחנו נברך יה:

ויהי כמשלש חדשים למילת אברהם הרתה שרה לתשעים יום מהכנסת זרע בקדושת מילה, כ"א היה קודם היה אפשר לומר שהיתה קודם שמל ונשתהא הולד בבטנה עד י"א חדשים, ועתה שילדה בסוף שנים עשר חדש מיום המילה כמו שאמר הכתוב כעת חיה נודע בודאי כי ההריון היה אחר שנימול, ולכן אמר הכתוב ותהר ותלד שרה לאברהם בן לזקוניו למועד וגו', כי גם ההריון היה בעת שהיה שמו אברהם כי מיד שנקרא אברהם נימול כמ"ש באותה פרשה בעצם היום הזה נימול אברהם וגו' אחר שכתב וימל את בשר ערלתם בעצם היום הזה כאשר דבר אתו אלהים, כלו' ביום עצמו שדבר אתו וכתוב ג"כ ואת בריתי אקים את יצחק וגו' למועד הזה בשנה האחרת, ואחז"ל דרשו אותה שנה מעוברת היתה מפני שכתוב בשנה האחרת ואינו מועד זו שנה אחרת אלא כשהיא מעוברת, ובפ"ק דר"ה הוא נדרש לענין אחר, ולפי הפשט למועד הזה בשנה האחרת הוא שלשה ימים קודם שבאו המלאכים אליו ביום שלישי למילתו, ואמר המבשר שוב אשוב אליך כעת חיה, דקדק יותר בזמן שיהיה באותו יום שהיה בימי הפסח ובפסח נולד יצחק למועד הזה בשנה האחרת היה בתחלת ימי הפסח ולשנה האחרת לפסח האחר ג' ימים אחר זה היום, ולכך אמר בשנה האחרת והוא היום שאמר המלאך כעת חיה שהיה ביום ידוע מן ימי הפסח ובאותו יום בפסח האחר נולד יצחק והיא כעת חיה, ולא למועד הראשון קאמר כמו שכתבו התוס' פ"ק דר"ה, ולא נתחדש בבשורת המלאך כ"א עצמות היום שתלד בו כמ"ש כעת חיה, וגם בשורה זו לשרה כי אברהם כבר נתבשר בזה ביום המילה שנאמר לו אשר תלד לך שרה למועד הזה בשנה האחרת, וגם כי אפשר שהודיע אברהם לשרה מה שנתבשר ביום המילה בא המלאך עתה כמבשר להרבות שכרם במה שנתארחו המלאכים אצלם וכמו שאמרו חז"ל בזכות לושי ועשי עוגות זכו למן במדבר וכו', ולכן כתיב ותהר ותלד שרה לאברהם בן לזקוניו למועד אשר דבר אותו אלהים, תלתה לידתה בזכות אברהם למועד אשר יעד לו אלהים, והיא הבשורה הראשונה ביום המילה לא בזכותה במה שנתבשרה היא ע"י המלאך, וכן להורות כי ממה שדבר לו אלהים בבשורה הראשונה האמינה, ולא שנאמר שהיתה מחוסרת אמנה עד הבשורה השנית, ולזה אמר הכתוב שילדה למועד אשר דבר אתו אלהים, ואמר הכתוב ויקרא אברהם את שם בנו וגו' ואח"כ וימל אברהם את יצחק בנו וגו', להורות כי קראו יצחק מיד כשנולד לקיים מצות האל ית' שאמר לו וקראת שמו יצחק ולא המתין לקראו בשעת המילה, כדי שלא יראה כי קריאת השם היה טפל למילה, אלא בקריאת השם היה מקיים מצות האל ית' כמו במילה:

וכן נביא ראיה לשכר הצדיקים אף בעולם הזה מיצחק אבינו ע"ה, כי קודם שיצא לאויר העולם נאמר לאברהם כי ביצחק יקרא לך זרע, שיהיה נקרא צדיק כמוך לא כישמעאל שנא' להגר אמו וקראת שמו ישמעאל, ומפני שהיה אברהם עקר ולא היה ראוי בטבעו שיתקיים לו זרע נקראו שמות בניו ע"פ הגבורה להורות כי מאתו יתברך היו לו בשכרו אשר הכיר את בוראו בן שלש שנים, והורידו נמרוד לכבשן האש וכמעט שנשרף אלא שהוציאו האל ית' משם כמו שכתוב אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים:

ונראה שמזל אברהם היה מורה שישרף ולא יתקיים בזה העולם ולכן נמסר ביד נמרוד ואלמלא לא הוציאו האל ית' היה נשרף, ולכן לא היה בתולדתו כפי מזלו ראוי להוליד כי לא נולד לחיות וכ"ש להוליד, וכיון שהצילו האל ית' נשאר כעץ יבש כמו שאמר על עצמו ואנכי הולך ערירי בטבעי בלתי ראוי להוליד, ולכן אמר לו האל ית' במעמד בין הבתרים כמבשרו על הזרע אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה, כי לא לחנם הוצאתיך מאור כשדים לשתלך ערירי אלא לתת לך זרע שיירש הארץ הזאת, ולכן קראו הוא יתברך בשם יצחק כי מאתו היה לו ולא כשאר האבות המולידים בטבעם, והיה עולה תמימה להשי"ת כי שלו היה ולא היה עול בחקו ית' לצוות לו לאברהם שיעלהו לעולה, ואמר לו קח נא את בנך את יחידך שאתה היית יחיד בעולם בלא זרע אלא שאני נתתי לך כשהיית יחיד כאמרו (יחזקאל ל"ג) אחד היה אברהם ויירש את הארץ, כי לא היה אברהם ראוי להיות אלא אחד כי לא היה ראוי להוליד ועכ"ז ירש את הארץ בזרע שנתן לו, וכן נאמר אחד היה אברהם כשנעקד יצחק וכמעט שנשחט ואז נאמר לו שיירש זרעו את הארץ כמו שכתוב ויירש זרעך את שער אויביו והתברכו בזרעך וגו':

ובהיות אברהם אבינו חי וקיים בעוה"ז על פי הגבורה לא על פי מערכת מזל, היה סבה שהוצרך להיות מובטח בכמה הבטחות לו ולזרעו בעוה"ז, ולהודיע ג"כ צדקתו שהיה ראוי לכל אותם ההבטחות מה שלא הובטחו יצחק

מטתו שלימה בכל הי"ב שבטים הם ובניהם ובני בניהם עד עולם לא פסקה ולא תפסוק שלשלת צדיקים מכל השבטים, כיון שנשתלשלו שלשתם בזכות, וכמו שאמר על לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר ה' שוב אינה פוסקת תורה מזרעם, מה שלא היה כן לראשונים שלא נתפרסם לא לאדם ולא לנח ג' צדיקים מפורסמים זה אחר זה, כי אפי' שם ועבר לא היו זא"ז:

ולזה נתפרסם בתורה ענין זיווג אברהם יצחק ויעקב ושמות האמהות הצדקניות, אשר זכו שיצאו מהן שלשלת הצדיקים על ידי תפלתן שהיו עקרות מתחלת יצירתן, כדי שיתפללו לאל וישמע אל ויענם בכל קראן אליו שתלדנה צדיקים כיוצא כבעליהן, כי הוא ית' מתאוה לתפלתם של צדיקים:

ונצטרפה זכות האבות והאמהות יחד לצאת מהם אומת ישראל, אשר נתפרסם מעלתם משיצאו ממצרים על ידי הנסים והנפלאות אשר נשמעו בכל האומות ביציאתם והתקרבם אל האלהים בקבלת התורה במדבר ארץ אשר לא עבר בה איש, ובכניסתם לארץ ועמידתם בה נגד רצון כל הגוים, ומעלת ממשלת מלכותם כבנין ביהמ"ק המהולל בגוים, אשר בכל זה נודע בכל הגוים כי הם זרע ברך ה' וממלכת כהנים וגוי קדוש, ובזמן גלותם בעונותיהם השכינה שרויה עמהם להצילם מכל רעתם ושלא תשתכח התורה מפי זרעם ושלא יתערבו בגוים, אלא שיהיו נכרים שהם בני אברהם יצחק ויעקב, וכן יצאו מהאבות והאמהות ישמעאל ועשו אשר מעלתם נתפרסם בעולם ולא נמחה שמם כשאר האומות בני נח, ויצא להם שם בכבוד ומעלה אחר גלות ישראל מעל אדמתם בזכות אברהם ויצחק, כיון שגלה זרע ישראל הבן המיוחד לא יאות שימשלו עליהם בנים זרים כ"א בני אבותיהם אברהם יצחק ויעקב, כי הם קרובי ישראל יותר משאר האומות וירחמו עליהם בגלותם, והקרוב קרוב מרחם יותר, וכמו שאמרו תחת אדום ולא תחת ישמעאל, כי כל מה שסבלנו מהם לצער ויסורין הכל היה בעונותינו, ולא בכל זמן הגלות כ"א מזמן לזמן כפי מה שגזרו עלינו עונותינו, ולא הגיעו אלינו הצרות מכלם כי אם ממעטים מושלים שבהם, ואולי כי קצתם לא היו מהם ורובם היו מרחמים קצת עלינו להיותם קרובים אלינו, וזה היתה סבה אלהית מתחלה שיתברכו אלו הבנים עשו וישמעאל במעלה וכבוד בזכות אבותם אברהם ויצחק להשאיר לנו שריד, שאם היינו גולים בין אומות אחרות כמעט כסדום היינו ח"ו, ואם בגלות ישראל מעל אדמתם הקים אותם במעלה ובכבוד את שתי האומות הנזכר להיותם בני אברהם ויצחק, כ"ש כשיגלו ויכנעו הם שיתרומם וינשא קרן ישראל, ואז נרחם עליהם יותר ממה שריחמו הם עלינו, ויתקיים על שניהם ורב יעבוד צעיר. ונתבאר מכל זה שכר הצדיקים משכר צדקת אברהם:

עוד היה שכרו שהבטיח הקב"ה את מעיינו כפי זמן הולדת אותם הדורות לשלשים וארבעים שנה, שהוא לא הוליד את ישמעאל אלא בן פ"ו שנה ואת יצחק בן מאה שהיה פלא באותם הדורות, כמ"ש הכתוב הלבן מאה שנה יולד ואם שרה הבת תשעים שנה תלד, כלומר הפלא היותר גדול הוא לשרה שתלד לתשעים שנה כי לא נודע לנו אפי' בדורות הקודמים שתלד אשה בת תשעים כ"א חוה שילדה את שת בת ק"ל שנה בשנות אדם הראשון, ומה שבא בקבלה ג"כ על יוכבד שילדה את שלשת הרועים מקכ"ד שנים עד ק"ל והיה זה לאברהם מעלה גדולה בעיני העמים שידעו וראו השגחת האל ית' עליו, ובזה היה נסיון גדול יותר בענין העקידה שעקד את בנו יחידו הנולד לו לק' שנה בהיותו נואש מלהוליד עוד, ונרמז לו ענין זה במה שאמר לו ולך לך אל שעולה קל"ז ק' לאברהם ול"ז ליצחק שבהיותו אז בן קל"ז שנה כבר היה הולך לו והיה נאסף אל עמיו ולא היה ראוי להוליד עוד ועכ"ז היה הולך בלב שלם אל הר המוריה לעקוד את בנו יחידו:

עוד היה שכרו מה שנתפרסם לקיחת שרה אשתו לפרעה מלך מצרים ולאבימלך מלך גרר ונתנגע פרעה על זה ונאמר לאבימלך הנך מת על האשה וגו' ואמר לו פרעה הנה אשתך קח ולך, כי היא ראויה להיות אשתך כי לא ידעה איש אחר, וכן באבימלך נאמר וישב לו את שרה אשתו ראויה להיות אשתו כי לא קרב אליה אבימלך, ונאמר בפרעה וינגע ה' את פרעה וגו' על דבר שרי אשת אברם, כי הנגעים באו עליו מיד כדי שלא יוכל לגעת בה להיותה אשת אברם ראויה לו, וכן באבימלך נאמר ויבא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה וגו', והיה זה מיד בלילה שלאחר היום שלקחה, כי מי שלוקח אשה יפה באהבתו אותה אינו כובש את יצרו מלבוא עליה מיד, ואלו המלכים הוזהרו מיד ונודע לכל שלא באו אליה:

וגם שידע אבימלך בלקיחת שרה לפרעה זה כמה שנים והתנגעו עליה, חשב כי גם שהיתה שרה אחות אברהם נתנגע פרעה על לקיחתו אותה שלא מרצון אברהם כמ"ש ותקח האשה בית פרעה, וגם כשאמר לו פרעה למה אמרת אחותי היא וגו' לא השיב לו אברהם כמו שהשיב לאבימלך והרגוני על דבר אשתי וגם אמנה וגו' ותהי לי לאשה, ולכך חשב אבימלך כי ודאי היתה אחותו ושלא לו אנסים לקחתה לו לאשה וכמ"ש וישלח אבימלך מלך גרר ויקח את שרה, וכן ראה כי לא היו לו בנים ממנה בכל אלו השנים ולא חשב שהיתה עקרה אלא שהיתה אחותו ולא אשתו, ולכן השיב לו אברהם והרגוני על דבר אשתי וגם אמנה אחותי וגו' ותהי לי לאשה, כי אשתו היתה ולא אחותו כמו שחשב אבימלך, וגם כי נודע לכל כי לא בא אליה היו

ליצני

מאד והמון גוים וקיום בריתו לדורו ולעולם, וגדולה פעם אחרת ועולם וברכה פעם אחרת וירושת שער אויביו כל זה נאמר באברהם ולא ביצחק ויעקב:

ונראה כי הברכות שהוכפלו היה מפני כי אדם הראשון נתברך כמו שכתוב ויברך אותם אלהים ויאמר להם פרו ורבו וגו', ועמדה להם ברכה זו עד עשרה דורות שבא המבול ושטף העולם ונשאר אך נח ואשר אתו בתבה, והוצרך עוד האל יתב' לברך לנח ואת בניו ואמר להם פרו ורבו וגו', ולא עמדה להם ברכה זו אלא עד עשרה דורות המפורשים בכתוב כמו ברכה הראשונה, ולכן אברהם היה עקר שלא הועילה לו ברכת פרו ורבו הנאמר לנח, וחזר האל יתב' לברכו בכל מה שברך לאדם ולנח וברכה בפני עצמה לו כדי שיפרה וירבה, וברכותיו הכפולות עשו פירות י"ב נשיאים שהוליד ישמעאל וו"ו בני קטורה ואלופי עשו מיצחק וי"ב שבטי יה עדות ליעקב, וגדולה שנזכרה באברהם נתקיימה בו שנתגדל בעיני כל העולם בנצחון ד' המלכים הגדולים כמו שאמר בעמק שוה וגו' מה שלא הוזכר ביצחק ויעקב, והראות לו הארץ כמו שאמר שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם צפונה ונגבה וגו', כי מצד המקום שהיה שם והוא מקום המזבח אשר עשה שם בראשונה כמו שכתוב למעלה בזכות זה יתן לו הארץ אשר הוא רואה ולזרעו יתן אותה ויותר עד סוף העולם, כי ישים זרעו כעפר הארץ ויהיו צריכים לישיבת כל העולם:

ובענין הריבוי הוזכרו באברהם ככוכבים שני פעמים וחול ועפר וספור את הככבים וגו', והרבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים וגו', ושמתי את זרעך כעפר הארץ אשר אם יוכל איש למנות וגו', וביצחק והרביתי את זרעך ככוכבי השמים לרוב, וביעקב ושמתי את זרעך כחול הים והיה זרעך כעפר הארץ, הרי כוכב וחול ועפר באברהם, וכוכב ביצחק, וחול ועפר ביעקב, ובהיות ברכה כוכבי השמים לזרע אברהם תחלה קודם חול ועפר, נתקיימה בתחלה שלא הוזכרו בתורה קיום ברכת חול ועפר אלא קיום ברכת כוכבים כמו שכתוב (שמות לב) זכור לאברהם ליצחק ולישראל וגו' ותדבר אליהם ארבה את זרעכם ככוכבי השמים, וכתיב (דברים א') והנכם היום ככוכבי השמים לרב, וכתיב (שם י') בשבעים נפשו ירדו אבתיך מצרימה ועתה שמך ה' אלהיך ככוכבי השמים לרב, וכתיב בתוכחות (שם כח) תחת אשר היית ככוכבי השמים לרב וכתיב בנחמיה (ט) ובניהם הרבית ככוכבי השמים ותביאם אל הארץ אשר אמרת וגו', וכתיב בד"ה (א' כ"ז) ולא נשא דוד מספרם כי אמר ה' להרבות את ישראל ככוכבי השמים, לא נזכר עוד בכל התורה נביאים וכתובים קיום ברכת כוכבים כי אם בשתי פעמים אלו בימי משה רבינו ובימי דוד המלך, כי בזמנים אלו היו ישראל רמים ונשאים ככוכבי השמים, והם היו שני מלכים ראשונים, משה רבינו היה מלך ראשון בקבלת התורה כמ"ש (דברים לג) תורה צוה לנו משה מורשה ויהי בישורון מלך וגו', ודוד המלך ראשון למלכי יהודה שכתוב בו (בראשי' מט) לא יסור שבט מיהודה וגו', וברכת אברהם הראשונה וספור הכוכבים אם תוכל לספר אותם ויאמר לו כה יהיה זרעך נתקיימה בזמן משה רבינו, כי במעמד בין הבתרים שנאמר לו זה נאמר לו גם כן ידע תדע כי גר יהיה זרעך וגו', ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, הודיעו כי הזרע הזה שיהיה ככוכבים יהיה קודם גר בארץ לא לו, ובברכת אברהם השני ככוכבים נאמר והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים ונתקיימה בימי דוד ושלמה והמלכים הישרים, ולכן אמר והרבה ארבה ריבוי אחר ריבוי, וברכת יצחק ככוכבי השמים נתקיימה גם כן בזמן משה רבינו כמו שכתוב בו והרביתי את זרעך ככוכבי השמים ונתתי לזרעך את כל הארצות האל, והוא בזמן משה רבינו שכתוב בו שתי פעמים ברכת כוכבים והנכם היום ככוכבי השמים לרב, ועתה שמך ה' אלהיך ככוכבי השמים לרב, הפעם הראשונה היה בזמן יציאת מצרים כי זה שכתוב והנכם היום ככוכבי השמים, הוא סיפור מה שאמר להם בשנה הראשונה שיצאו ממצרים, כמו שכתוב (דברים א') ואמר אליכם בעת ההיא לאמר לא אוכל לבדי שאת אתכם וגו' ה' אלהיכם הרבה אתכם והנכם היום וגו' הבו לכם אנשים חכמים וגו' ואקח את ראשי שבטיכם וגו', כל זה היה בזמן שיצאו ממצרים בזכות אברהם אבינו ביעודו אשר נתייעד במעמד בין הבתרים הבט נא השמימה וגו' ויאמר לו כה יהיה זרעך, ואמר אחר כך גר יהיה זרעך, זה הזרע שאמרתי לך עליו כה יהיה זרעך יהיה גר וגו' ואחרי כן יצאו וגו', ואם כן ביציאת מצרים נתקיים יעוד זה שנא' לאברהם במעמד בין הבתרים שנאמר בו ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית וכאן נאמר על היום ההוא והנכם היום, ופעם השנית שנאמ' ברכת הכוכבים היה בזמן כניסתם לארץ, כמו שכתוב בשבעים נפש וגו' ועתה שמך ה' אלהיך ככוכבי השמים לרב, שהיה בעת כניסתם לארץ בזכות א"י שיכנסו בה והמצות שיקיימו בה, כי כתוב זה הוא בפ' ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו' לשמור מצותיו וגו' את ה' אלהיך תירא וגו', כל זה היה צווי והזהרה לכניסתם בארץ שיקיימו כל המצות מה שלא קיימו בהיותם במדבר ובזכות קיומם הקדים האל יתב' לשלם להרבות אותם מעתה ככוכבי השמים וגו', וקיום ברכת הכוכבים ביציאת מצרים היה בזכות מה שיקבלו התורה בזכות אברהם אבינו שקיים כל התורה כולה: וצריך לבאר ענין ברכה זו של כוכבים שאמר ככוכבי השמים לרב שנראה שיהיה בריבוי

ויעקב, כשאמר לו שיצא מבית אביו אמר לו ואעשך לגוי גדול וגו׳ ואברכה מברכיך וגו׳, כשהגיע לארץ נאמר לו ולזרעך אתן את הארץ הזאת וגו׳, אחרי שנפרד לוט מעמו נאמר לו שא נא עיניך וגו׳ ושמתי את זרעך כעפר וגו׳, ובמעמד בין הבתרים הובטח גם כן בכמה הבטחות ונכרת ברית עמו כדכתיב ביום ההוא כרת ה׳ את אברם ברית וגו׳ ובפרשת המילה גם כן הובטח בכמה הבטחות, ואחר בשורת המלאך לשרה נאמר וה׳ אמר המכסה אני מאברהם אשר אני עושה ואברהם היה יהיה וגו׳ כי ידעתיו, ובפקידת שרה נאמר לו כי ביצחק יקרא לך זרע, ובעקידה נאמר לו כי ברך אברכך וגו׳ והתברכו בזרעך וגו׳, וביצחק לא מצאנו שהובטח כי אם שתי פעמים ואף גם זאת מפני אביו, כמ״ש גור בארץ הזאת ואהיה עמך וגו׳ והרביתי את זרעך וגו׳ עקב אשר שמע אברהם בקולי וגו׳, ופעם שנית וירא אליו ה׳ בלילה ההוא וגו׳ ויאמר אנכי אלהי אברהם אביך אל תירא כי אתך אנכי וברכתיך והרביתי את זרעך בעבור אברהם עבדי, ולא מצאנו שנתפרש צדקתו כמו שנתפרש באברהם אביו שהוזכר בו ויבן שם מזבח ויקרא בשם ה׳, ובאברהם נאמר ויבן שם מזבח לה׳ הנראה אליו, ויבן שם מזבח לה׳ ויקרא בשם ה׳ וגו׳, וכתיב ויאהל אברהם וגו׳ ויבן שם מזבח לה׳, וכן נתן למלכי צדק מעשר מכל, וכתיב והאמין בה׳ ויחשבה לו צדקה, למי שמפרש שחשבה האל ית׳ צדקה לאברהם, וקיים מצות מילה בזקנתו ומל את כל ילידי ביתו ומקנת כספו, ורץ לקראת המלאכים להסעידם, ונגש לדבר על סדום ועמורה שלא יספה צדיק עם רשע, והשכים בבקר אל המקום אשר עמד שם את פני ה׳ שתקן תפלת שחרית, והתפלל על אבימלך ונרפא, ונטע אשל בבאר שבע ויקרא שם בשם ה׳ אל עולם, ועקד את יצחק ונאמר לו עקב אשר שמע אברהם בקולי, וספד את שרה אשתו וקברה, והשיא אשה ליצחק בנו מבית אביו, ואחר מיתתו נאמר ליצחק עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמר משמרתי מצותי וגו׳. וביעקב נאמר הבטחות יותר מאביו, כשיצא מבאר שבע נאמר לו הארץ אשר אתה שוכב עליה וגו׳ והיה זרעך וגו׳ והנה אנכי עמך וגו׳, וכשעבר את מעבר יבק נאמר לו כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל, וכשבא מפדן ארם ברך אותו ואמר לו לא יקרא שמך וגו׳ אני אל שדי פרה ורבה גוי וקהל גוים וגו׳ ואת הארץ וגו׳ לך אתננה ולזרעך וגו׳, וברדתו מצרימה נאמר לו אל תירא וגו׳ כי לגוי גדול אשימך שם אנכי ארד עמך ואנכי אעלך וגו׳, ולענין צדקות יצחק לא מצאנו בפירוש כי אם מה שנשמע לאביו בענין העקידה, ומה שנשמע לו במה שצוה לאליעזר עבדו שיביא לו אשה מבית אביו ונשאה בת ג׳ שנים; ובמה שתקן תפלת מנחה כמו שכתוב ויצא יצחק לשוח בשדה, ובמה שהעתיר נכח אשתו ומה שבנה מזבח וקרא בשם ה׳ ויט שם אהלה, ומה שאמר על יעקב גם ברוך יהיה עם היותו במרמה וחזר וברכו להיותו תם יושב אהלים ושלחו פדנה ארם, ובענין צדקות ותמימות יעקב מה שנאמר בו ויעקב איש תם יושב אהלים, וכשיצא מבאר שבע פגע במקום והתפלל שם תפלת ערבית אמר מה נורא המקום הזה אין זה כי אם בית אלהים וגו׳ ולקח את האבן אשר שם מראשותיו וישם אותו מצבה וגו׳, ונדר נדר אם יהיה אלהים עמדי וגו׳ וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך, ונתירא מעשו שמא יהרוג או יהרג ואמר קטונתי מכל החסדים, הורה צדקתו ותמימותו, וכשבא שלם עיר שכם קנה חלקת השדה ויצב שם מזבח וגו׳ ונאמר לו קום עלה בית אל וגו׳, וצוה להסיר את אלהי הנכר ולהטהר ולקום ולעלות בית אל לעשות שם מזבח וכו׳, וכתיב ויבן שם מזבח וגו׳, ונראה האלהים עוד לו וברכו וגו׳, ויצב יעקב מצבה וגו׳, וכששלח לבניו שנית למצרים אמר להם ואל שדי יתן לכם רחמים וגו׳, ואמר לבניו הנה אנכי מת והיה אלהים עמכם וברך את בניו איש אשר כברכתו: והנך רואה כי צדקות אברהם והבטחותיו כוללות ותמידות וגדולות באיכות ובכמות יותר מיצחק ויעקב, ברכה כפולה ומכופלת וגדולה נתינת הארץ לזרעו והראותה לו ושיתננה לזרעו עד עולם ושימת זרעו כעפר הארץ, ובמעמד בין הבתרים הבט נא השמימה וספר הכוכבים וגו׳, וכריתת ברית עמו לתת לזרעו את הארץ ורבויו אותו במאד מאד, והיותו לאב המון גוים והפרו אותו במאד מאד ותת אותו לגוים ומלכים ממנו יצאו, ושיקים בריתו בינו. ובין זרעו ודורותיו לברית עולם כפול ומכופל בפרשה זאת, ושיקים בריתו את יצחק, וגדולה ועולם וברכה, ובעקידה ברכה כפולה ומכופלת וריבוי זרעו ככוכבי השמים וכחול ושיירשו שער אויביו, וביצחק נאמר בו ברכה ונתינה לו ולזרעו הארצות האל והקימו השבועה אשר נשבע לאברהם, וריבוי זרעו ככוכבי השמים ונתינה לזרעו את כל הארצות אחר שירבם ככוכבי השמים ושיתברכו בהם, והכל עקב אשר שמע אברהם וגו׳, ובפעם שנית ברכה לו וריבוי זרע בעבור אברהם, וביעקב נתינת הארץ לזרעו ושיהיו כעפר הארץ וכו׳ ונברכו בו וגו׳ וגוי וקהל גוים ומלכים יצאו מחלציו ואת הארץ אשר נתן לאברהם יתננה לו ולזרעו אחריו, וכשירד מצרימה כי לגוי גדול אשימך שם:

הרי לך הבטחות אברהם אבינו בברכה כפולה ומכופלת ב׳ פעמים וגדולה שלא נזכרה ביצחק ויעקב, והראות לו הארץ אשר יתן לזרעו ושיתננה לעולם מה שלא הוזכר ביצחק ויעקב, וריבוי זרעו בכוכבים ב׳ פעמים וכעפר וכחול, וכריתת ברית לנתינת הארץ לזרעו וריבויו במאד

מאד

אלהיך ככוכבי השמים לרב, ומלבד כל זה יש לנו הכרח לומר כי היו רבים אותם שלא נכנסו במנין שש מאות אלף הגברים פחותים מבן עשרים יותר מכפי ערך ס' רבוא מבן עשרים עד בן ששים שנה, כדי להצדיק את היוצאים ממצרים שנכנסו במנין שש מאות הגברים והיו צדיקים יותר הפלטה אחד מחמשה או אחד מחמשים או אחד מת"ק, ולא יתכן כי הרשיעו מיד שאמרו המבלי אין קברים במצרים לקחתנו למות במדבר ושאמרו מי יתן מותנו ובשבתנו על סיר הבשר ושריבו וילונו על משה ושהיו עייפים ויגעים מן המצות שיוכל עמלק לזנב בהם, ואם מתו מהם ביד עמלק ושלשת אלפי איש ביד בני לוי והשקאה בעגל אשר דק לעפר ובמגפה דכתיב ויגף ה' את העם וגו' איך היו באותה שנה עצמה במנין הראשון בנדבת המשכן ת"ר אלף ושלשת אלפים ותק"נ, וכן היו במנין שני כשהוקם המשכן, כי לשנות האדם מונין מתשרי ומנין ראשון היה בתשרי כשנצטוו על מלאכת המשכן, ומנין השני באייר של אחריו והיא שנה אחת כמו שפי' רש"י ז"ל, וגם ביציאת מצרים כתוב כשש מאות אלף קרוב לת"ר ואותם שנכנסו בשנה א' בתשרי במנין ראשון הם שהשלימו לת"ר והיו עודפים על ת"ר ג' אלפים ותק"ן, ואם יהיה מניינם מיציאת מצרים בניסן היה הכל שנה א' מיציאתם שהיו ת"ר עד מנין ראשון, ומה שה"כ כשש מאות אלף יותר היו ג' אלפים תק"נ, ולכן אמר כשש מאות אלף ולא הגיד פרטן, ובשנה השנית לצאתם מארץ מצרים שנמנו ולא העדיפו על מנין הראשון, נראה לי כי בהיות ב' המנינים בכמו ששה חדשים ושניהם על המשכן א' בעשייתו וא' בהקמתו חדש ימים אחריו לא היה צורך לחזור ולמנותם ב' פעמים בששה חדשים, גם כי יעדיפו בהיות שנה שנית וסמכו על המנין הראשון שהיו ת"ר וג' אלפים תק"ן, אלא שבמנין ראשון נמנו כל ישראל בערבוביא ולא כל שבט ושבט בפני עצמו, ועתה שרצה האל ית' לסדרם בדגלים שיסבבו את המשכן והארון לד' רוחותיו רצה שיהיה נודע כל שבט ושבט וכל דגל ודגל כמה היו עולים, ולכן נשנה מנין זה בשנה השנית, כי גם שהיה ידוע מזמן קרוב והוא ששה חדשים סכום מניינם נקבום עתה בשמות איש אחד לשבט לפקד כל שבט ושבט כמה סך היה לו במנין הנחשב זה ששה חדשים, כמ"ש ויתילדו על משפחותם לבית אבותם כל שבט ושבט, כי במנין הראשון לא נתפרשו איש אחד לשבט עם משה ואהרן, מפני שלא נמנו כל שבט בפני עצמו אלא כולם דרך כלל כמו שנזכר:

וא"כ חזרנו לומר כי היוצאים ממצרים כשש מאות אלף והם הם הנמנים אח"כ בדקדוק ונמצאו שש מאות וג' אלפים ותק"נ לא נפקד מהם איש מאז ועד עתה במנין שני בשנה השנית מפני שהיו צדיקים מובחרים חלק אחד מחמשה או מחמשים או מת"ק, והמדברים תועה ומלינים ומריבים על משה, ואשר זנב עמלק ואשר עשו העגל ומתו בחרב בני לוי ובהשקאה ובמגפה לא היו מהם כי לא נפקד מהם איש אחר כך בשני המניינים אלא היו מהפחותים מבן עשרים שהיו רשעים ד' חומשים מהם כפי ערך הגדולים מבן עשרים ומעלה כמ"ש למעלה, ובכל זה הצדקתי את הצדיקים והרשעתי את הרשעים בדבר הסמוי מעין הראשונים, שלא בארו ענין זה ולא חששו אליו, ונחש ינחש איש אשר כמוני בדבר שאינו מבואר בכתובים ולא בדברי רז"ל כדי לכוין הענינים ולישבם על אופנם:

והנה ג' ברכות אלו כוכבים וחול ועפר הוזכר כל אחד מהם לשני אבות, כוכבים לאברהם ויצחק, חול ועפר לאברהם ויעקב, וכוכבים הוכפלו באברהם ונשתלשו ביצחק, וכן מצאנו שהוזכרו קיום ברכה זו בג' זמנים, ביציאתם ממצרים ובכניסתם לארץ כמו שהוזכר והנכם היום ככוכבי על יציאת מצרים, ועתה שמך ה' אלהיך ככוכבי השמים לרב בכניסתם לארץ, ובזמן דוד כמ"ש בדברי הימים כי אמר ה' להרבות את ישראל ככוכבי השמים, וברכת חול הוזכרה ב' פעמים קיומה בזמן דוד בענין אבשלום מדן ועד באר שבע כחול אשר על שפת הים לרב, ובזמן שלמה יהודה וישראל רבים כחול אשר על שפת הים, כי מה שהוזכר בישעיה והושע הם ברכות, וברכת עפר הוזכר ג"כ ב' פעמים קיומה, במדבר מי מנה עפר יעקב, ובשלמה בדברי הימים כי אתה המלכתני על עם רב כעפר הארץ:

וענין הוראת הכוכבים והחול והעפר גם כי דרך כלל מורות על הרבוי יש לתת טעם למה זה הוצרכו שלשתן היה מספיק בא' מהם היותר מופלגת ברבוי, וראינו סדר אלו הברכות באברהם עפר קודם וכוכבים ב' פעמים ואח"כ חול, וביצחק כוכבים לבדם, וביעקב עפר קודם ואח"כ חול, התחיל בעפר מי מנה עפר יעקב וסיים בחול, מה שכתוב בשלמה יהודה וישראל רבים כחול וגו', כי מה שכתוב בדברי הימים כי אתה המלכתני על עם רב כעפר היה תחלה בלילה שנראה אליו ה' ונתנה לו החכמה והמדע, ואם תרצה ללכת אחר סדר הכתובים נאמר כי התחיל בעפר מי מנה עפר וסיים בעפר בדברי הימים כי אתה המלכתני וגו', וכן נאמר שהוא סדרן כשנאמרו לאבות התחיל בעפר באברהם וסיים בעפר ביעקב והיה זרעך כעפר, כי מה שכתוב אח"כ ושמתי את זרעך כחול הים הוא ספור יעקב ממה שאמר לו האל ית' קודם ואנו מכוונים בזה קיום יעוד האל ית' לאבות כסדרן כי לא יפול מדבריו ארצה:

ואחר זה נאמר כי הוראת אלו השלשה הם על רבוי ישראל ועוצם הפלגתם בכללם ופרטם, השבטים המיוחדים מאחר השבטים במעלה וכבוד והם שבט לוי לכהונה ולויה ושבט יהודה למלכות, והנה כלל כל ישראל הם מבורכים ונמשלים

שלא יספרו מרב וכמו שנאמר באברהם אם תוכל לספור אותם וגו', והנה ביציאתם היו ישראל כשש מאות אלף רגלי הגברים, ובמדבר בשנה השנית נמנו שש מאות אלף ושלשת אלפים וגו', ובכניסתם לארץ שש מאות אלף ואלף וגו', ואם כן איך אמר משה על זמן יציאתם והנכם היום ככוכבי השמים לרב, ועל זמן כניסתם לארץ שנתמעטו ממנין ראשון אמר ועתה שמך ה' אלהיך ככוכבי השמים לרב, ובשני הכתובים אמר לרב, כי גם שהתוכנים מנו הכוכבים ומצאום אתתכ"ב יש כוכבים אחרים שאינם נראים ואין מספר להם ועל זה נאמר (איוב כ"ה) היש מספר לגדודיו, וכן פסוקים אלו שנאמר בהם ככוכבי השמים לרב לא אמר כוכבים סתם אלא לוה אותם לשמים והם הכוכבים שאין עיני האדם משיג לראותם, וכמו שהביא הנשיא בסוף ספר צורת הארץ, ושש מאות אלף אינו רבוי ככוכבי השמים לרב:

ולזה נאמר כי ביציאת מצרים שמתו בשלשת ימי האפלה הרשעים שבישראל ולא נשארו כ"א החומש או ה' מחמשים כמאז"ל, לא מתו כי אם הרשעים הגדולים בני כ' שנה ומעלה בעונש ב"ד של מעלה, והפחותים מבן כ' גם שהיו רשעים לא נענשו, ולפי ערך ס' רבוא שיצאו ממצרים מבן כ' שנה ומעלה עד בן ששים יהיו מבן יום אחד עד בן עשרים שנה חניים שהם שלשים רבוא, אבל לפי ערך מה שהיו קודם שמתו הגדולים בימי האפלה היו חמשה פעמים ששים רבוא והם שלש מאות רבוא יהיו מבן יום ועד בן עשרים חניים שהם מאה וחמשים רבוא, וכל אלו לא מתו עם היות ד' חומשים מהם רשעים ויצאו ממצרים, ולא נכנסו בכלל המנין שלא הגיעו עדיין לבני עשרים, ומהם היו הרשעים שאמר מה זאת עשית לנו להוציאנו ממצרים הלא זה הדבר וגו', והאומר מי יתן מותנו וגו' בשבתנו על סיר הבשר וגו', והמריבים עם משה ומלינים עליו כמו שכתוב וירב העם עם משה וגו' וילן העם על משה ויאמר למה זה העליתנו וגו', ומהם זנב עמלק כמו שכתוב ויזנב בך כל הנחשלים וגו' עיף ויגע מן המצות ולא ירא אלהים, והם שנקהלו על אהרן בחברת ערב רב ואמרו קום עשה לנו אלהים וגו' קמו לצחק, ומהם נפלה על יד בני לוי כשלשת אלפי איש, ומתו מהם בהשקאה והמגפה שנאמר ויגף ה' את העם וגו' סך גדול שלא הוזכר מנינם, וגם שלא הגיעו לעשרים בעונש ב"ד של מעלה נענשו לחומר ענין עשיית העגל שהיה ע"א, ולא נשאר מהם איש שיגיע לבן עשרים בשנה השנית שנמנו במנין הפקודים, ואף אם היה נשאר לא היה נמנה כי רשעים אינם מן המנין כי לא נמנו אלא החסידים והזקנים והחכמים כמו שדרשו בתנחומא, ואם כן כשאמר משה והנכם היום ככוכבי השמים לרב על זמן יציאתם ממצרים היו אז ישראל מקטנם ועד גדולם עד עשרים שנה ק"כ רבוא שאמרנו, והס' רבוא שנמנו והם מאתים ועשר רבוא אשר אפשר לומר עליהם שהם ככוכבי השמים כל שכן אם היו מה שיצאו ממצרים מבן עשרים א' מחמשים מאותם שמתו, ועכ"ז נשארו ששים רבוא גברים ביציאתם שיהיו מבן יום א' ועד בן עשרים חניים כ"ה פעמים יותר משלשים רבוא לפי הערך, ואלו לא מתו ויצאו ממצרים ויהיו כ"ה פעמים שלשים רבוא והם שבע מאות וחמשים רבוא, לבד הששים רבוא הגברים שיצאו ממצרים, ונכון לאמר על כלם שהיו ככוכבי השמים לרב, וכ"ש אם היו אותם שיצאו הגברים א' מת"ק לפי המדרש האחר, שיהיו כל הנותרים היוצאים מקטנם ועד גדולם עשרה פעמים יותר מסכום הנז' והם ככוכבי השמים לרב, ואם כלו ומתו רובם כמו שאמרנו לא נשארו מאותם שהגיעו לכלל עשרים בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים שיכנס במנין שום אחד מהם ואם נשארו רשעים אינם מן המנין כמו שאמרנו, וכיון שבהיותם במצרים בעבודת פרך נמצאו בישראל צדיקים וישרים החומש, נוכל לומר כי גם באותם שהיו פחותים מבן עשרים ורשעים כשיצאו ממצרים וקבלו התורה וראו הנסים והנפלאות שנעשו במדבר שהיו צדיקים מאותם שהיו ראוים להיות רשעים הרובע שהוא יותר מן החומש כשהיו במצרים, ויהיה רובע זה שלשים רבוא מק"כ שהיו ראויים להיות רשעים באלו הק"כ שיצאו ממצרים מבן יום עד עשרים, ושלשים רבוא מהראויים להיות טובים והם החומש הם ששים רבוא והם שנמנו בשנת הארבעים על יד משה ואלעזר בכניסתם לארץ, כי אותם שיצאו ממצרים אפי' בני יום א' היו כבר בני ארבעים בשנת הארבעים לצאתם, ואותם שלא הגיעו לכלל עשרים שנה היו עתה פחותים מבני ששים והיו נכנסים במנין, ומקרא אני דורש (במדבר כ"ו) מבן עשרים שנה ומעלה כאשר צוה ה' את משה ובני ישראל היוצאים מארץ מצרים, כי אלו שנמנו מבן עשרים שנה ומעלה היו כולם מיוצאי מצרים, כי להם ראוי שתחלק הארץ בנחלה כי הם יצאו ממצרים והם ראוי שיכנסו לארץ ושתתחלק להם ושאר בניהם הנולדים במדבר יקחו אחריהם חלק אבותם דרך ירושה, והראב"ע ז"ל כתב על פסוק זה כי היו בספורים רבים מיוצאי ממצרים והקרוב להיות חניים ע"כ, והנה הם השלשים רבוא כמ"ש למעלה, ואני מצאתי השלשים האחרים שלא מצא הוא לקיים כל הכתוב כפשטו שאמר ובני ישראל היוצאים מארץ מצרים:

ולפי כל זה היו ישראל בכניסתם לארץ ששים רבוא כלם יוצאי מצרים, וכל אותם שנולדו במדבר בסך ארבעים שנה ספרו ורבו בזכות המשכן והארון השוכן בתוכם, היו סך גדול עד שיוכל משה רבינו לומר עליהם ועתה שמך ה'

מעצמו מבלי היות לו מלמד ומורה לו, כי אביו היה עובד ע"א והוא זכה ג"כ את הרבים ואת בנו יצחק וגם את יעקב במה שהשיג יעקב ממנו בט"ו שנה שהיה בשמת אברהם וכמו שכתוב בו כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו וגו' לשמור דרך ה' וגו':

וכן מועיל זכות שלשתם ביחד להעמיד צדיקים בישראל המגינים עליהם בכל דור ודור להצילם מן המקרים ההווים בעולם בסבת החוטאים, כמו שאמר בחולין (דף צב) על שלשה שריגים אלו ג' שרי גאים היוצאין מישראל בכל דור ודור פעמים ב' בכאן וא' בארץ ישראל, פעמים ב' בארץ ישראל וא' כאן יהבו רבנן עיניהו ברבנא עוקבא וכו', והם ג' כנגד ג' אבות כמו שאמר אח"כ שלשה שריגים אלו אברהם יצחק ויעקב והקשו וכי מראין לו לאדם מה שהיה אלא שעתיד להיות, ור"ל שעתיד להיות כנגד מה שהיה והם ג' האבות, ולכן אמרו פעמים שנים כאן וכו' כי אברהם ויעקב עמדו בעבר הנהר ובזכותם יעמדו שם שני שרי גאים, ואחד בא"י כנגד יצחק שלא יצא מארץ ישראל, ופעמים שנים בא"י כי עיקר ישיבת יצחק ויעקב היה בארץ ישראל ואברהם היה בן ע"ה שנה בצאתו מחרן ולכן יועיל זכותו לכל בני בבל שיהיה שם אחד מן השלשה שרי גאים, וכן מה שאמרו שם חמר שעורים ולתך שעורים אלו מ"ה צדיקים שהעולם מתקיים בהם ואיני יודע אם שלשים כאן וט"ו בא"י ואם ל' בא"י וט"ו כאן, הם בזכות האבות, ט"ו צדיקים כנגד כל אחד מהם והם כנגד ט"ו שנה שהיו אברהם יצחק ויעקב יחד בעולם, כי כשמת אברהם היה יעקב בן ט"ו שנה ואותם הט"ו שנה שהיו ביחד שלשתם נתרבה זכותם שיהיו בכל דור ט"ו צדיקים כנגד כל אחד מהם, ואמרו איני יודע אם שלשים כאן וכו', כי אלה הט"ו שנה היו בסוף שנות אברהם ואמצע שנות יצחק ותחלת שנות יעקב ויצטרפו הט"ו שנה של יצחק שהיו מס' שנה שנולד יעקב עד שהיה יצחק בן ע"ה שנה לשנות אברהם שהיה בן ע"ה שנה בצאתו מחרן ולכן יהיו ל' כאן וט"ו בא"י, או יצטרפו לט"ו של יעקב הראשונים שהיו בא"י ולא לראשונים של אברהם שהיו מעבר הנהר:

ועדיין לא תמה סיפור זכות האבות במה שנתברך זרעם בזכותם בכל הטובות אשר לא יספרו מרוב ועוד יד זכותם נטויה עד סוף העולם וזמן התחיה, כי לכן הוזכר קבורתם על יד בניהם מה שלא הוזכר קבורה בכל העשרים דורות הקודמים להם, להורות כי הם הזוכים ומזכים את זרעם אחריהם לתחיה אחרי שוכם לעפרם בקבורתם, ומהם התחיל ענין כבוד הבנים לאבות והמשכם אחר מעשה אבותיהם זה אחר זה, כי בראשונים לא הוזכר ענין היות הבן מכבד האב אלא כל אחד יפנה לדרכו מה שאין כן באבות, כי גם ישמעאל נמשך אחר דרכי אביו ושב בתשובה וכבד אביו במותו בהקדים יצחק אחיו בן הגבירה לפניו, וגם עשו כבד אביו בחייו כמו שספרו רז"ל ונצטרף עם יעקב אחיו בקבורת אביו ובני יעקב נקבצו כולם בקבורת אביהם ולא עבר זר בתוכם לנגוע במטתו, אשר כל זה יורה כי זכות האבות עומדות לבנים בהיות הבנים אוחזים מעשה אבותם ונמשכים אחריהם בכל הדברים ומכבדים אותם נחשבים כאלו חי מאביו הצדיק המת, וניצולים בזכותם על דרך זה עד סוף כל הדורות אף לזמן התחיה בזכותם כמו שהורה ענין קבורתם כמו שזכרנו, ואף גם זאת שרה אמנו היתה הראשונה שהוזכר בתורה קבורה, ואחריה קבורת רבקה הרמוזה בקבורת דבורה וקבורת רחל ולאה הנזכר בתורה ג"כ, ותקבר בדרך אפרתה, ושמה קברתי את לאה, וקבורתם ביחד במקום המקודש ההוא מערת המכפלה מורה על כי זכות כולם איש ואשתו מצטרפת ועומדת לעד לבני בניהם אף לתחיית המתים, כי כשיחיו הם במקומם לעיני כל הדור אשר ימצא בזמן ההוא יהיה נודע כי הם האבות אברהם יצחק ויעקב והאמהות אשר קמו ממקום קבורתם הנודע לכל הדורות העוברים וההווים, ונתקיים בהם הייעוד אשר נתייעדו וגם הקמותי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען וגו' להם ממש ובסבתם וזכותם יחיו ג"כ זרעם הנכון עמם כי ביצחק לבדו יקרא לאברהם זרע ולא כל יצחק:

פרק שמנה וארבעים

וראוי לבאר איכות וכמות זכיות האבות הקדושים במה זכו להם ולזרעם אחריהם לכל הברכות והטובות אשר הובטחו כמו שסופר, כי בכל הדורות יש ויש צדיקים כיוצא בהם וכמו שנאמר לאברהם כה יהיה זרעך צדיקים כיוצא בך ואין דור שיחסרו בו מ"ה צדיקים, כמו שאמרו חז"ל ומהם דוגמת אברהם יצחק ויעקב כמו שנאמר על רבי חייא ובניו, ואם זכות האבות הגיעה לכל הדורות לכל הטובות והברכות הנזכר בהם מה צורך לכלל הצדיקים ההוים בכל הדורות דוגמת האבות, והרי לא הניחו להם האבות מקום להתגדר בו ובמה יועיל זכותם הרב והמגיע לזכות האבות כיון שיש כדאי וספוק לכל הדורות שיהיו מבורכים בכל מכל כל בזכות האבות המופלג כמו שנזכר:

ונאמר כי זכות האבות וצדקתם העומדת לעד יותר מן הצדיקים אשר יש מהם כיוצא בהם בכל הדורות, הוא אם מצד אריכות ימיהם, ואם מצד הזמן, ואם מצד הדור אשר היו בו שהיו כולם רעים וחטאים, ואם מצד ההתחלה. ונתחיל לבאר הצד הזה והוא צד ההתחלה, כי המתחיל לא יושג, וגם שהיו צדיקים כיוצא בהם אחריהם בדורם אחרי ראות צדקתם ותמימותם, כיון שהם המתחילים בצדקות תחשב להם צדקתם יותר ממה

שתחשב

ונמשלים ברבויים לעפר והם כלל כל ישראל, ושבט לוי הם מבורכים ונמשלים ברבויים גם כן לחול אשר על שפת הים, ושבט יהודה הם מבורכים ונמשלים ברבויים ומעלתם לכוכבי השמים. והנה ההתיחסות העפר לכלל כל ישראל הוא רמז לתורה הכוללת לכל ישראל שאינה מתקיימת אלא במי שמשים עצמו כמדבר וכעפר, וכמו שהתורה אחת כן כל ישראל בי"ב שבטיהם גוי א' בארץ לקיימה, ויש רמז בג"ן הפרשיות פ' ויצא יעקב שהוזכר שם לידת כל השבטים ואין בה פירוד אלא כולה פר' אחת, לרמוז כי כל השבטים הם גוי אחד בארץ ואין שום פירוד וחילוק ביניהם, וג"כ לא יפרד ולא יאבד שום אחד מהם כי כולם יהיו קיימים לעולם כמו שהבטיחנו בתורה, ואין בפרשה זו אלא פרשה אחת סתומה וילך ראובן בימי קציר חטים וגו', להורות כי הפירוד שחשב יהושע ובני ישראל על בני ראובן בבנותם המזבח בהיותם רחוקים מהם בעבר הירדן לא להעלות עולה היתה אלא למראה, ונסתמה הפרשה ההיא, ולענין הוראת קיום כל השבטים ביחד לעולם, הדבר ידוע כי היה כן ויהיה לעולם כי לא יעדר מהם כמו הי"ב מזלות וי"ב חדשי השנה, ומפני כי בנימין לא נכלל בכלל אחיו להיות נזכרת לידתו עמהם בפר' זו כמעט קט שהיה כלה ונעדר מהיות שבט, וכמו שנזכר בסוף ספר שופטים כי עשה ה' פרץ בישראל כי נשמדה מבנימין אשה עד שלקחו נשים מן המחוללות כמו שהוזכר שם, וכן פ' מקץ אין בה שום פרשה לא פתוחה ולא סתומה על שכלם היו בדעת אחד ולב אחד בלי שום פירוד בחקירתם על יוסף אחיהם, ויש רמז בזה שכן יהיו לעתיד בלב אחד, ואין בכל הפרשיות פרשה שלא תתפרד לפרשיות פתוחות וסתומות כי אם אלו השתים, ולא לחנם היה כי אם לרמז מה, וענין התיחסות שבט לוי לחול הוא דבר ידוע כי כמו שהחול מבדיל בין הים ליבשה וכמו שכתוב אשר שמתי חול גבול לים, כן שבט לוי הוא מובדל בקדושה ומעלה משאר השבטים, וכמו שכתוב והבדלת את הלוים מתוך בני ישראל וגו' וכתיב ויבדל אהרן להקדישו וגו', וענין התיחסות שבט יהודה לכוכבים הוא דבר נגלה ג"כ למעלת המלכים אשר מגזע ישי הדומים במעלתם לכוכבי השמים וכסיליהם, כמו שהכוכבים הן מושלות בעולם השפל ועל ידם הוא קיום העולם בפרנסתם ובכל מה שיקרה לכל בני עולם כן המלכים הם מושלים ומשגיחים על פרנסת האנשים וקיומם וכל שיקרה להם בידי אדם הוא נמשך מהמלכים, וכן מצינו בירמיה שכתוב אשר לא יספר צבא השמים ולא ימד חול הים כן ארבה את זרע דוד עבדי ואת הלוים, ייחס ודמה את זרע דוד לצבא השמים והם הכוכבים ואת הלוים אשר בכללם הכהנים לחול הים כמו שאמרנו, כי כיון שנתיחסו להם כפי מה שנזכר ג"כ יהיו ברבוי מופלג כמוהם:

ונוכל לומר כי אלו הם השלשה כתרים אשר נכתרו בהם ישראל והם כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות, כנגד ברכות שנתברכו כעפר וכחול וככוכבים כמו שנזכר ושלשתן הן כנגד שלשה האבות, כתר תורה כנגד אברהם אבינו שהוזכר בו היותו מקיים כל התורה כולה, וכמו שכתוב עקב אשר שמע אברהם בקולי וגו', כתר כהונה כנגד יצחק שהיה עולה תמימה והוא היה המקריב את עצמו כרצונו, וכתר מלכות על יעקב שיצאו ממנו י"ב שבטים מינייהו מלכי מינייהו אפרכי, ואם תרצה תיחס המלכות ליצחק כפי ההתיחסות שאמרנו למעלה כי לא הוזכר ביצחק כי אם ברכת הכוכבים וכמו שכתוב בו והרביתי את זרעך ככוכבי השמים, וכתר כהונה ליעקב שהוזכר בו ברכת החול המורה על הבדלת שבט לוי משאר השבטים בקדושה ומעלה כמו שנזכר:

ויצא לנו מכלל כל זה כי בצדקות אברהם וטובותיו הובטח בהבטחות כוללות ותמידיות, כי לא נתחדש ביצחק ויעקב שום הבטחה כוללת כי אם מה שהובטח אברהם כבר בהם ולקיום הענין חזרו ושנו בהם ואף גם זאת בזכות אברהם, כמו שהוזכר ביצחק והתברכו בזרעך כל גויי הארץ עקב אשר שמע אברהם בקולי בפעם הראשונה שנתראה לו ה', ובפעם השנית כתוב וברכתיך והרביתי את זרעך בעבור אברהם עבדי, וביעקב ג"כ כתוב בבואו מפדן ארם ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה ולזרעך אחריך וגו'. ולא באתי לגרוע מעלת וזכות האבות ח"ו יצחק שהיה עולה תמימה ויעקב שהיתה מטתו שלימה, כי זכות כל אחד מהם היה כדאי ג"כ שיובטח זרעם בכל מה שהובטח אברהם, אבל בהיות אברהם האב הראשון הקודם בידיעתו ית' ובהמציא מציאותו ושמו בכל העולם רצה האל ית' להודיע כי זכותו היה גדול ומספיק לכל הטובות אשר יעד והבטיח לכל באי עולם מזרעו כמו שנאמר לו כה יהיה זרעך צדיקים כיוצא בך ולא הוצרך לחזור ולשנות ביצחק ויעקב כי אם לקיום הברכות שהובטחו באברהם אף בזמן שזרעם לבם לא נכון עמו וכמ"ש (דה"א ט"ז) אשר כרת את אברהם ושבועתו ליצחק ויעמידה ליעקב לחק וגו', אשר כרת את אברהם, מה שנאמר ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית וגו', ושבועתו ליצחק מה שנא' לו והקימותי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך, וזהו שאמר ושבועתו של אברהם ליצחק ויעמידה ליעקב לחק כי באברהם נאמר ונברכו בך כל משפחות האדמה וביעקב נאמר ובזרעך, הרי קיום ברכה זו לדורות אף בזמן שאינם כשרים כמו שכתוב ויתהלכו מגוי אל גוי וגו' לא הניח לאיש לעשקם וגו', וכשנקרא שמו ישראל נאמר לו ג"כ גוי וקהל גוים יהיה ממך ומלכים וגו', וזהו לישראל ברית עולם, כי קהל גוים הוא דבר מתמיד וכל מה שזכו יצחק ויעקב הוא תלוי באברהם כי הוא זכה

מעצמו

וראוי לבאר כמה כח זכותם גדול וכמה יכלו לזכות את ישראל בכל הדורות, ונאמר כי שלימותם וזכותם היה גדול בתלמוד ובמעשה לעצמם ולזולתם, אם בתלמוד מה שהשיג אברהם מדעתו מקטנותו עד שהיה גדול בחכמת הטבע בדברים השפלים בעולם השפל ובדברים העליונים בעולם העליון, בעולם השפל בגלגלים ובמזלות ובכוכבים, ובעולם העליון עולם המלאכים עד שהשיג מציאות האל יתב׳ ממטה למעלה, וידע איכות השתלשלות עולם התחתון מעולם הגלגלים ועולם הגלגלים מעולם המלאכים והם מהאל ית׳, ועל ידי כך השיג בנבואה כל התורה כולה מצות ואזהרות, וידע כי יצטוו ישראל בלמידת התורה ולמדה הוא מתחלתה עד סופה, וידע תוכן עשיית המצות ואזהרת העבירות כפי מה שהן נלמדות מן התורה כפי קבלת משה רבע״ה, וידע כל סתרי התורה הנרמזים באותיותיה ותיבותיה, כל זה השיג בנבואה שהיה במדרגת שאר הנביאים העתידים, ומשה רבינו שהסתכל באספקלריא שהיא מאירה כי לא קם נביא כמוהו השיג סבות כל סתרי התורה וסודותיה בדרך יותר עמוק כפי מעלת נבואתו על שאר הנביאים, וכן שלמה המלך ע״ה השיג בחכמתו אשר היה חכם מכל האדם סבות כל סודות סתרי הדברים הטבעיים והאלהיים בדרך יותר עמוק מאברהם אבינו כפי מעלת חכמתו על שאר החכמים הקודמים לו והמאוחרים אליו, וכל מה שהשיג אברהם אבינו השיג יצחק בשכלו ובקבלתו מאביו, וכן יעקב מיצחק אביו, ומפני ענין מכירת הבכורה הוצרך להיות נטמן בבית שם ועבר, מפני שעשו היה מצוי אצל אביו בכל יום לא ללמוד ממנו כי אם לשמשו שיברך אותו:

ובמו כן היה אברהם אבינו שלם וגדול במעשה המצות, וכמו שאמר הכתוב עקב אשר שמע אברהם בקולי וגו׳, והם כל חלקי מצות התורה ואזהרותיה את הכל עשה יפה בעתו מצות התדירות בכל יום כתפילין וציצית, ומצות הזמניות כמו שופר סוכה ולולב וחמץ ומצה, ודברי סופרים כולם ואפילו עירובי תבשילין, כמו שאמרו חז״ל, כי אינו רחוק שיקיימו הם מה שאנחנו מקיימים, וכמו שנודע להם בנבואה מה שנודע להם מהעתידות כירושת הארץ וברכת זרעם, נודע להם כל מה שיצטוו ונזהרו בו והיה להם שכר צפון לזרעם כמצווים ועושים, כי לא לחנם נתגלה להם כל מה שיצטוו זרעם כי אם בשביל שיזהרו גם הם בכל מעשה המצות, ואפשר ג״כ שנאמר לו בפירוש לאברהם שיזהר בכל התורה כולה, וכמו שאה״כ עקב אשר שמע אברהם בקולי וגו׳, ובכל מה שנזהר אברהם נזהרו יצחק ויעקב שנצטוו מפיו על כך, וכמו שנאמר באברהם כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה׳ וגו׳ למען הביא וגו׳ על אברהם את אשר דבר עליו:

ואם בזכות את זולתם היו ג״כ שלמים, כי אברהם אבינו היה ג״כ ממציא שמו של האל ית׳ בעולם, כי היה נשכח מפי הבריות שהיו עובדי ע״א. ובאהבת האל יתברך את אברהם שהוציאו מאור כשדים נודע לחכמי העמים כי היתה סבה ראשונה בעולם אשר בכחו הגדול לשנות טבעי הדברים ותפקידם, ששנה טבע האש שלא ישרוף את אברהם אבינו בהיותו אהוב אליו, ואחר כך התאמץ הוא והיה מחזיק במעוזו והיה מגיד לכל הגוים כבוד ה׳, וכמו שאה״כ בבואו לארץ כנען ויקרא שם בשם ה׳ וגו׳: וכן ביצחק כתוב ויקרא בשם ה׳ אחר שבנה מזבח, ויעקב בהיותו נטמן ובורח מפני אחיו והיותו בבית לבן בח״ל לא נאמר בו ויקרא בשם ה׳ עד שבא לבית אל שבנה שם מזבח כמו שנצטוה, ואמר ויקרא למקום אל בית אל כי שם נגלו אליו האלהים וגו׳, כי הודיע לכל בני המקום מציאות האל ית׳ וכי שם ביתו, כי האבות מה שקראו בשם ה׳ להמציא מציאותו בעולם היה בא״י, כמו שנאמר באברהם מיד בבואו מארצו וממולדתו ועבר בארץ עד מקום שכם וגו׳ בנה מזבח ונעתק משם לעי מקדם וגו׳ ויקרא בשם ה׳, וכן כשעלה ממצרים הוא ואשתו וכל אשר לו וגו׳ הלך למסעיו וגו׳ אל מקום המזבח וגו׳ ויקרא שם אברם בשם ה׳, ויצחק לא יצא לח״ל, ויעקב כשחזר אמר ויקרא למקום וגו׳ כמ״ש, והענין הוא כי בא״י שאין שר ומזל מושל בה היתה ניכרת השגחתו ית׳ בה ביתרון טובה על שאר הארצות ובה היו קוראים בשם ה׳ והיו ממציאים שמו בכל העולם, כי בזה יכירו האומות כי היכל מלכו של עולם היה א״י בטובה ויפיה ושאר הארצות היו בהן שרים ממונים תחת רשותו יתב׳ ושהוא מצוי בכל העולם: הן אלה קצות דרכי האבות הקדושים, ומה עצמו ראשיהם אשר צוו את בניהם אחריהם לעשות צדקה ומשפט, אברהם צוה את בנו יצחק ואת יעקב עם היותו רך בשנים ואת כל ילידי ביתו אשר נמולו אתו שיהיו ניכרים ומיוחדים הם וזרעם היוצא מהם אחר מילתם להיותם מסתופפים תחת כנפי השכינה, ויצחק צוה את יעקב ואת בניו כולם אשר השיג וראה אותם, ויעקב צוה את בניו ואת בני בניו שבעים נפש בירדתו מצרימה שהיו יוצאים מא״י לח״ל לגור שם, שלא יתפתו אחר הבלי העולם בסבת שר של מעלה המושל במצרים שהיה שר שלה טלה ראש המזלות למצרים ראש הממלכות. ולכן אמר הכתוב ויבוא מצרימה יעקב וכל זרעו אתו כי כולם באו אתו בלב אחד לעבודת ה׳, וזכה לראות מבניו קודם מותו ששים רבוא כמ״ש חז״ל, ואת כולם צוה והזהיר דרכי אל, והם לבניהם ובניהם לדור אחר ולדורי דורות, נמצא כל זכות הדורות תלוי בזכות האבות, ועל דרך זה אפילו למי שסובר שתמה זכות אבות לא תמה זכות הדורות הבא בזכותם:

והנה ספרנו דרך כלל תוכן צדקות האבות לעצמם ולזולתם ובזה נדע כי לא תמה זכותם, וכי

לפניהם

שתחשב לצדיקים כיוצא בהם בכל הדורות ההוים אחריהם אשר ראו ואשר שמעו את גבורות ה' אשר עשה בהוציאם ממצרים ונתגלה להם במתן תורה ושאר הנסים והנפלאות אשר נעשו בשאר הדורות כמו שכתוב בנביאים וכתובים ודברי רז"ל, אשר בסבת זה ראוי שיהיו צדיקים וישרים בלבותם האחרונים יותר מן הראשונים אשר לא שמעו ואשר לא ראו את מעשה ה' הגדול והנורא, כי הם אברהם אבינו ע"ה נולד בין עובדי ע"א ומעצמו בן ג' שנים התחיל להכיר את בוראו במחשבתו כי זכה והוסיף לחשוב מחשבות מעצמו בלי מלמד עד שנרחבה דעתו והיה לבו כפתחו של אולם ויותר, עד שהשיג וצייר בדעתו מציאות האל יתב' וכי הוא ברא שמים וארץ וכל צבאם והוא מעמידם בכחו הגדול ולו נאה לשבח ולפאר ולקיים דבריו ולשמוע בקולו, ושם לפועל כל מחשבתו לקיים רצון בוראו ושם נפשו בכפו על עבודתו יתב' ונצול, והיה זה לו לאות לקיים בדעתו כל מה שחשב והשיג, והוסיף אומץ כל ימיו בעבודתו ית' עד אשר השיג מה שהיה בו רצון הבורא יתב' שיעסוק בו האדם, והם מצות כל התורה כולה ואזהרותיה וקיומם, וכמו שאמה"כ עקב אשר שמע אברהם בקולי וגו', והוא המציא שם האל יתב' בעולם, ומזה הצד יש לאברהם אבינו יתר שאת ומעלה בצדקתו וזכותו מכל הצדיקים הבאים אחריו אפי' שהיו מהם צדיקים כיוצא בו שעבדו את האל ית' בכל לבם ובכל נפשם וקיימו את התורה כולה כמוהו אבל היה ענינם אחרי ראות הצדיקים הקודמים להם בפרט מעשה האבות וצדקתם ותפשו ואחזו אומנות אבותם, ויצחק ויעקב היו דומים לאברהם אביהם ג"כ בזה הצד כי הם השיגו וראו כל הדור הרע ההוא אשר היו עובדי ע"א, כי תרח היה חי חמש ושלשים שנה אחר שנולד יצחק והיה יכול לימשך אחר עצת זקנו ולא נמשך כי אם אחר עצת אביו והכיר והשיג בדעתו כי אביו כיון אל האמת והלך בדרכיו במה שקבל ממנו כל מה שנצטוה, ומה שלא עשה כן ישמעאל אחיו שנמשך אחר עובדי ע"א, ובכל מה שנמשך יצחק אחר אברהם נמשך ג"כ יעקב אחריהם מה שלא עשה עשו אחיו:

ואפשר כי לזאת הכוונה ג"כ אמר האל יתברך לאברהם אבינו לך לך מארצך וממולדתך

כאן אי אתה זוכה לבנים כיוצא בך, כי אם היה מוליד שם אפשר שהיו נוטים יותר לדעת זקנם ממה שהיו נוטים אחרי דעתו, ומפני זה לא רצה ג"כ לשלחו לקחת לו משם אשה אלא ששלח עבדו זקן ביתו מפני שלא יראה עבודתם ודתם. ויצחק לא הקפיד על יעקב בנו שילך שם כי ידע תמימותו מתחלתו היותו איש תם יושב אהלים והיה כבר חוט המשולש לאבות ולא במהרה ינתק, וגם שהיה גדול בשנים כפלים ויותר ממה שהיה יצחק כששלח אברהם את עבדו לקחת לו משם אשה, והנה כי

האבות הקדושים הם המתחילים ביראת ה' ועבודתו וזכותם גדול מזה הצד יותר מהבאים אחריהם אף כי יהיו צדיקים גמורים כיוצא בהם:

ואם מצד הדור אשר היו בו האבות זכותם גדול ג"כ מהבאים אחריהם, כי לא לבד בית אביהם ומולדתם היו עובדי ע"א אלא כל גויי הארץ ג"כ בכל העולם, והם ובראשם אברהם אבינו שמו פניהם כחלמיש להיותם פרושים מדרכי עמי הארץ ומדותם ולא שתו לבם למה שישיג להם מזה שנאה ותחרות מכל עמי הארץ בהיותם בדלים מהם בדעתם ומעשיהם, ואין ספק כי מזה הצד ג"כ זכותם ושכרם גדול יותר מצדיקים אחרים כיוצא בהם אשר בדורות הבאים אחריהם:

ואם מצד הזמן, והוא שלא ניתנה התורה עדיין ועכ"ז היו הם שומרים אותה, כי ידע אברהם אבינו בנבואה כל מה שיצטוו ישראל לעתיד בתורה על ידי משה רע"ה וקיים כל המצות ונזהר מהעבירות, וכמ"ש הכתוב עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמר משמרתי וגו', וכתיב למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו וגו', כי יצחק ויעקב שבאו אחריו נצטוו מפיו ועשו גם הם כיוצא בו, נמזה הצד ג"כ גדול זכות האבות הקדושים יותר מכל הצדיקים הבאים אחריהם כימי עולם אפי' שהם צדיקים גמורים כיוצא באבות הקדושים, וגם כי גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה, האבות היו כמצווים כיון שהודיעם האל ית' מה שיצוו את בניהם אחריהם, והוא ענין מצות כל התורה כולה: **ואם** מצד אריכות זמנים בחיים היה להם זכות יותר ג"כ משאר הצדיקים הבאים אחריהם כיוצא בהם, והענין הוא כי אברהם אבינו בן שלש שנים התחיל להכיר את בוראו ובן ארבעים היה כבר שלם בידיעת דרכי ה', ונמשך כל שאר ימיו שהיו קל"ה שנה בכל מה שהשיג עד ארבעים והיה מוסיף אומץ בעבודת ה' בכל יום, וכן יצחק אבינו בכל ק"ף שנה שחיה, וכן יעקב בכל קמ"ז שנה שחיה, ומי לנו בכל הדורות הבאים אשר שנותיהם בהם שבעים שנה ואם בגבורות שמנים שנוכל להשיג למעלת זכות האבות, גם כי בשמנים שנה ישיג למעלת זכות אברהם כשהיה בן שמנים שיהיה צדיק כמוהו, הרי נכפל זכות אברהם במה שעבד האל ית' חמשה ותשעים שנה אחרות תשלום שנותיו שהיו קע"ה, וכן יצחק מאה שנים יותר ויעקב קרוב לשבעים יותר מן הצדיקים הגמורים הבאים אחריהם בימי עולם אשר ימי שנותם שבעים ואם בגבורות שמגיע כמו שנזכר, ועל הצד הזה אמר הכתוב למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה אשר נשבע ה' לאבתיכם לתת להם כימי השמים על הארץ, ודחז"ל ת"ק שנה שיש מן השמים על הארץ שהם דמיון שנות האבות שהיה כלל שנותיהם תק"כ שנה וכלם עבדו את ה' וגדל זכותם באריכות ימיהם אלו עד שבזכותם ירבו ימי זרעם הבאים אחריהם כל ימי עולם:

וראוי

ונשא אשה ואחריו נראה שנשאו ג"כ אחיו נשים אע"פ שלא הוזכר בכתוב, א"כ י"ב הולידו כ"ה זכרים בכ"ב שנים כפי ערך ד' וחצי לכל אחד, וכפי סדר זה יולידו הכ"ה בכ"ב שנים משירדו למצרים רכ"ח והרכ"ח יולידו בכ"ב שנים שניים ד' פעמים וחצי רכ"ח שהם כמו אלף ק"ס, והאלף ק"ס יולידו בכ"ב שנים שלישיים ד' פעמים וחצי אלף ק"ס הם כחמשת אלפים ומאתים, והם יולידו בכ"ב שנים רביעיים שלש ועשרים אלף וארבע מאות, והם בכ"ב שנים חמישיים יותר ממאה וחמשת אלפים, והם בכ"ב שנים ששיים יותר מארבע מאות ושבעים ושנים אלפים שהם יותר מארבעים ושבעה רבוא, והם בכ"ב שנים שביעיים יותר ממאתים ואחד עשר רבוא, והם בכ"ב שנים שמיניים כמו תשע מאות וחמשים רבוא, והם בכ"ב שנים תשיעיים ארבעת אלפים ומאתים וחמשה ושבעים רבוא הכל בכפל ארבעה וחצי, וכ"ב פעמים תשעה הם קצ"ח נשארו י"ב שנים למנין רד"ו שהיו ישראל במצרים וכפול המנין האחרון בשנים ורביע יהיו כמו תשעת אלפים ושש מאות ועשרים רבוא, ואם נמנה ג"כ רבויים שהיו יולדות ששה בכרס אחד יהיו חמשה פעמים יותר מהמנין הנזכר אלא שלא ילדו כך אלא אחר אשר היו מענים אותם והם כמו חמשה ושמנים שנה שהם בערך שני חומשים מחמשה שבמנין רד"ו, וא"כ נוסיף שני פעמים המנין האחרון הנזכר ויהיו כ"ח אלף רבוא ותת"ם רבוא, ועם היתרונות שהנחנו למעלה יהיו יותר משלשים אלף רבוא כל אלף רבוא הם שני רבוא אחד מת"ק והם ששים רבוא משלשים אלף רבוא, הרי שנשארו ישראל אחד מחמש מאות, ואם נמנה כפי הדורש שמונה בכרס אחד נוסיף עוד עשרת אלפים ויהיו שמנים רבוא אחד מת"ק, נסיר העשרים רבוא על אותם שלא הגיעו לעשרים שנה נשארו אנשים בני עשרים ששים רבוא וכמ"ש כשש מאות אלף רגלי וגו':

ובדי לתת מקום למי שאומר א' מחמשים נאמר כי אפי' שהיו יולדות קלתם ששה או שמונה הכל היה בא לידי חשבון הראשון, כי די להם שיתברכו ד' פעמים וחצי יותר בכל כ"ב כמו הכ"ב שנה הראשונים קודם שירדו למצרים, וא"כ יהיו בכ"ב תשיעיים דרע"ה רבוא ניתן ארע"ה לאותם שלא הגיעו נשארו ג' אלפים א' מחמשים הם עשרים לאלף הם ס' רבוא:

ונשאר התימה על מי שאמר א' מחמשה, וכי איך אפשר שלא יהיו בני ישראל פרים ורבים כשנאמר עליהם פרו וישרצו וירבו כפי ערך מה שהיו פרים ורבים קודם בכ"ב שנה כמ"ש למעלה ונתרבה מנינם קרוב לעשרת אלפים רבוא, ואם יצאו א' מה' א"כ לא היו כולם בכל אלו השנים אלא שלש מאות רבוא, ואפשר לומר כי במקום כ"ב שנה נמנה מ"ג או מ"ד שנה שהיו מנין שנות כל א' מהשבטים בירידתם למצרים, כי יוסף היה בן ע"ל שנה ואחיו היו רובם גדולים ממנו בכמו ד' או ה' שנים ולא הוליד כל אחד מהם באלו המ"ג שנים אלא הבנים שהוזכרו הנה אשר הם מכלל ע' נפש, וכמו שראינו במנין פרשת פנחס שלא הוזכרו משפחות השבטים כ"א אותם שהוזכרו בירידתם למצרים חנוכי פלואי וכו', וא"כ ברד"ו שנים שהיו ישראל במצרים יש כמו חמשה פעמים מ"ג ויהיו במ"ג שנה החמישיים יותר ממאה וחמשת אלפים ואינם אלא עשרה רבוא וחצי, ולכן נחזור להוסיף ששה בכרס אחד בפ"ו שנים האחרונים שהיו משועבדים ישראל ונאמר עליהם וכאשר יענו אותו וגו', וא"כ בסוף מ"ג שנים השלישיים היו חמשת אלפים ומאתים כמ"ש למעלה בכ"ב שנים שלישיים והיו מולידים במ"ד שנה הרביעיים כ"ג אלף ת' כפי ערך ד' וחצי, ככפול אותם ששה פעמים הם ק"מ אלף ות' ככפלם כ"ד וחצי הם תרל"א ת"ת שהם ס"ג רבוא ואלף ות"ת, ככפול אותם ששה פעמים כנגד ששה בכרס אחד הם שע"ט רבוא, ניתן ע"ע רבוא לשאינם גברים נמצאו שלש מאות רבוא החומש הם ששים רבוא הגברים לבד מטף, ויתפרש ג"כ וחמושים עלו בני ישראל שהיו כולם שש מאות אלף רגלי יגיע כ' אלף לכל שבט חמשה רבוא כל א', הרי שכולם היו מחומשים כי לא נמנה כל שבט לבדו. והתימה מיתת ד' חומשין בשלשת ימי אפילה איך יקבור כל א' מהנשארים ארבעה, ויותר תימה שיקבור כל א' מ"ט, ויותר תימה שיקבור כל א' תנ"ע אפילו ישתתפו הנשים בעסק הקבורה ברחיצה ועשיית תכריכין וקבורה:

ואין ספק כי הרבוי הרב הזה אשר יגיע לכל אחד מהנ"ה שירדו למצרים יותר מחמש מאות רבוא לכל א' לפי מנין אחד מת"ק ויותר מחמשים רבוא לכל א' לפי מנין א' מחמשים ויותר מחמשה רבוא לכל א' לפי מנין א' מחמשה ויותר מעשרה אלפים איש לכל א' מהנ"ה לפי הששים רבוא שיצאו ממצרים הכל היה בברכת ה' אשר ברכם בזכות אבותם אברהם יצחק ויעקב וזכות השבטים אשר לא סר ולא יסור שבע מהם, והיה בית יעקב אש אבות שבטים כי זכות כולם יצטרף להיותם אש לדלוק את בית עשו, וכן זכות כולם נצטרף לנתינת התורה שכתוב בה א"ש דת למו כשנתברכו השבטים מפי משה רבינו ע"ה שהזכיר זכותם וברכם:

ומה שיורה יותר על זכות השבטים הוא מה שכוונו כולם לדעת אחד המיוחד שבהם הוא יוסף הצדיק שאמר להם פקד יפקוד אלהים אתכם והעליתם את עצמותי מזה אתכם, שנתיחדו ונדמו כל אלה שבטי יעקב שנים עשר לאביהם הזקן שצוה כן לבנו יוסף בחליו שיקברהו בארץ כנען להורות לפניהם דרך מעלה לנפשותם בקדושת הארץ כל הקבור בה קדוש יאמר לו, בפרט המצוה מחוים לבניו שיעלוהו ליקבר בא"י

הוא

לפניהם ולאחריהם לא קם כמותם, כי ידע האל ית' מראשית אחרית דברי הדורות הבאים אחריהם כי לא יספיק זכותם לדורם, והקדים להוציא לאויר העולם האבות הקדושים אשר נפשותם היה להם יתר שאת והכנה להשיג מה שהשיגו בזה העולם, הוד והדר פעלם וצדקתם עומדת לעד, ולא נזכר ולא נרמז על שום אחד מהם שום עון ואשמה אלא שלשתם בלו בטוב ימיהם ושנותם בנעימים:

והנה המשולש יעקב אבינו נתעלה על כולם בשהיתה מטתו שלימה ולא יצא פיסול ממנו שהוחזק הצדקות בו מצד אבותיו וגם מצד נשותיו, כי לא היו הבנים דומים לאבי האמהות ולא למשפחתן כמו שקרה לרבקה שהיה עשו דומה לאחי האם, מפני כי רחל ולאה היו כקנין כספו של יעקב שעבד בהן י"ד שנים ולא נשאר בהן שום פיסול מאביהן אחר שיצאו מתחת רשותו, וזהו שאמרו הן העוד לנו חלק ונחלה בבית אבינו, חלק בדמיון מדותיהם ונחלה בממונו הלא נכריות נחשבנו לו כי מכרנו, והסחנו דעתנו ממנו ולא יהיו בנינו דומין לו, ומפני שהיו בטוחות בזה האמהות שיהיו בניהם צדיקים כיוצא באביהם קראו כן לשמות הבנים כפי המאורע להן, וידעו כי כמו ששמותיהם נאים כך יהיו מעשיהם נאים וכי הם יסוד ושרש האומה אשר בסבתה נברא העולם, ומספרם היה רמז לזה שהיו י"ב כנגד י"ב מזלות וי"ב חדשי השנה להורות כי בהם תלוים העולמות כי אין המזלות שולטים בהם כי אין מזל לישראל, ובהם ובמעשיהם תלוי מזלם במה שיקרה להם בזה העולם, ומהם תצא תורה לישראל אשר בה יתקיימו בעוה"ז ובה יזכו לחיי עוה"ב, והשמות אשר נקראו בהם לפי המאורע ע"י האמהות יהיו קיימים לעולמי עד, כי כמו שאי אפשר להתקיים עולם הגלגלים בלתי המזלות כן אי אפשר לעולם התחתון להתקיים בלתי הי"ב שבטי יה, וכמ"ש (תהלים קכ"ב) ששם עלו שבטים שבטי יה עדות לישראל להודות לשם ה', כי שמות השבטים אשר נקראו מהאמהות היה עדות לישראל הבאים אחריו שיודו לה' ויזכו לחיי בעוה"ז ולעוה"ב, כמו שרמוז בשבטי יה על האמהות והנשים הכשרות הבאות מזרען שלא שלטו המצריים בהן, ולכך הטיל הקב"ה שמו עליהן ה"א מצד זה ויו"ד מצד זה החנוכי הפלואי וזהו שבטי יה, והרמז העקרי לאמהות הראשונות שהן קראו שמות השבטים ומכשרותן נתפשט לבנותיהן הבאות אחריהן. והיות הי"ב שבטים כנגד הי"ב מזלות נתפרש בחלום יוסף, והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים לי, ועמו היו י"ב כוכבים והם המזלות כי המזלות הם מחוברים מכוכבים, והרי שהשמש והירח שהם רמז ליעקב וד' אמהות והמזלות לבניו כמו שנזכר הוא להורות כי אינם צריכים לשמש ולירח ולמזלות ואינם תלוים בהם כי הם שקולים כמותם, וכמו שכתוב בירמיה (ל"א) כה אמר ה' נותן שמש לאור יומם חקות ירח וכוכבים לאור לילה וגו' אם ימושו החקים האלה מלפני נאם ה' גם זרע וגו', הרי השמש והירח שהם רמז לאבות ולאמהות והכוכבים שהם רמז לשבטים ושקולים כמותם, והרמז כי כמו שהשמש הוא נתון לאור יומם כך כל הזמן שהיה ממשלה ומלכות לישראל שהוא רמז לאור היה בזכות האבות, וכמו שהירח והכוכבים הם לאור לילה כן כל הזמן שישראל הם בגלות שהוא רמז ללילה יתקיימו בסיוע זכות האבות וזכות האמהות והשבטים הרמוזים בירח וכוכבים, כי השבטים כולם היו צדיקים שנקראו שבטי יה ולא נמצא בהם עון אשר חטא כי אם מכירת יוסף אשר היה בה קצת סבה מלמעלה כדי שירדו למצרים בכבוד, וכמו שאמר ועתה לא אתם שלחתם אותי הנה כי האלהים וגו', והרי ראובן ששגג ונחשב לו הבלבול לשכיבה והוא הבכור ואם היה אי זה עון אשר חטא בשאר אחיו לא היה מעלימו הכתוב ושב ורפא לו, ונאמר עליו מיד ויהיו בני יעקב שנים עשר ונודע טובתם וצדקתם כי היו י"ב אחים ולא יתפרדו אף אחר היות כולם גדולים ונשואים היו כולם תחת רשות ויד אביהם הזקן והיו סרים אל משמעתו לרעות את צאן אביהם וללכת ולבא להביא שבר ממצרים כמו שנתבאר בכתובים, וכן באו עמו לגור במצרים ולא נפל ביניהם שום מחלוקת אלא שכולם היו לאגודה אחת לעבודת ה', ובחן אותם אביהם בשעת שכיבתו עם אבותיו כשאמר להם הקבצו ושמעו בני יעקב ומצאם כולם שלמים באחדות האל ית' ועבודתו ואז ברך אותם איש אשר כברכתו, וכמו שכתוב כל אלה שבטי ישראל שנים עשר וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם, כי אחר שדבר להם יחוד ה' ועבודתו כפי התורה שנאמר עליה וזאת התורה ברך אותם, ודבר גדול היה כי אברהם לא היה בכל זרעו טוב וישר כי אם יצחק, ויצחק יעקב, ויעקב היו לו י"ב שבטים וכולם צדיקים ושלמים ממלא כל אחד מקום אביו, אין זאת כ"א שהעולם מיוסד עליהם בהיותם נגד י"ב מזלות כמו שנזכר, ולכן נקראו שבטים מלשון שבט מושלים, כי כמו שהמזלות מושלים בעולם כן השבטים, כי הראשון שנקרא שבט הוא יהודה כמו שכתוב לא יסור שבט מיהודה והוא שבט מושלים, ואח"כ נאמר דן ידין עמו כאחד מיוחד בשבטי ישראל כל אלה שבטי ישראל שנים עשר, הרי שהם וזרעם הם מושלים בעולם צדיק מושל ביראת אלהים ולכן נתברך בגוים זרעם עם היותם בגלות פרו ורבו מאד:

ואינו תימה כי מה שאחז"ל וחמושים עלו אחד מחמשה אחד מחמשים אחד מת"ק, כי לפי מה שנתברך יעקב אבינו שירד למצרים בשבעים נפש בכ"ב שנים שנפרד יוסף מאביו הולידו הי"ב שבטים נ"ה בנים המפורשים במנין הע' ועם דינה וסרח ויוכבד וי"ב שבטים היו ע' בכ"ב שנה, כי אחר שהורד יוסף מצרימה ירד יהודה מאת אחיו

ונשא

שמלכות יצא ממנו, ועל ידי אימת שבט מלכותם נקמו ישראל מצוקיהם והמרעים אותם, וכן הם מטה עז ותפארה וזכות לבית ישראל, ולוי גבר באחיו בקדושה ובחכמה וחסידות ובזכותו יצאו ממנו משה אהרן ומרים שהיו רועי ישראל ועל ידם יצאו ישראל ממצרים ונהיה לשני בתים כהנים לויים, כדכתיב ויהי כי יראו המילדות את האלהים ויעש להם בתים, כי בזכות יוכבד ומרים שהיו שפרה ופועה נעשו ב' בתי ישראל כהנים ולוים אשר הם קודמים לישראלים, וכל ישראל הם כמו שלש משפחות כהן לוי וישראל, מפני כי לוי הוא עשירי קדש אחר הסתלק הד' בכורות ויש לו דין בכור שהוא קדש ויורש כפלים מן הבן הפשוט, וכן לוי בענין השם והקדושה היה כפלים במעלה בכל ישראל שהם כהן ולוי וישראל, וכמו שהיה שבט יוסף בן רחל שהיה בכור לשני שבטים כמו כן שבט לוי בן לאה שהיה קדש היה לשנים כהן ולוי, והיה זה לרחל מפני שלא תגרע חלקה בי"ב שבטים מד' אמהות שמגיע ג' לכל אחת, וכן לאה שהתפללה בלידתה אחר כך שלא יהיה זכר כדי שישארו שנים לרחל אחותה וילדה בת כדכתיב ואחר ילדה בת ותקרא את שמה דינה וכמו שדרשו חז"ל (ברכות ס') לא קפח ה' שכרה ונתחלק שבט לוי בנה לשנים כדי שיהיו שבטים שבעה כמו אם היתה יולדת בן אחר במקום דינה, ומפני שדינה היתה ראויה להיות זכר ונהפכה לנקבה נשאר בה טבע הזכר להיותה יצאנית ואירע לה מה שסופר בכתוב, ועכ"ז כמו שהיתה מטתו של יעקב שלמה בבנים שהיו כולם כשרים היה ג"כ מטתו שלימה בבתו דינה שגם שנאנסה היתה כשרה ונשאה שמעון אחיה, וכמו שכתוב בבני שמעון ושאול בן הכנענית שרומז אליה על מה שאירע לה, ורבנן אמרו במדרש שנטלה שמעון וקברה בארץ כנען ועוד היום ציונה מצויים אצל שמעון ולוי אחיה בכפר ארבאל שהוא כמו מהלך שעה מטבריה, והדס חופה עליה משנים קדמוניות עד עתה, להורות כי גם שבאה לידי מעשה זו היא צדקנית ועומדת בין ההדסים בג"ע, וכן האמהות והצדקניות, וכן דינה עולה כמו הדס סימן טוב לה, והוא דבר פלא והשגחה כי לא נמצא הדס בכל אותו התחום כמו מהלך כמה שעות כ"א עליה ולא על אחיה הקבורים בצדה:

ונחזור לענין שכר הצדיקים על טוב מעשיהם להם ולזרעם אחריהם, בפרט האנשים הנקובים בשמות בתורה על הסתם נחזיקם בצדיקים כל זמן שלא יפרש או ירמוז הכתוב שאינם צדיקים, והנה משפחות בני יעקב תשלום שבעים נפש עם אבותם שהוזכר בתורה היו צדיקים וזכו להיותם ראשונים לקדושת שבעים מבני ישראל אשר הם כנגד כל האומות, ונקראו בית יעקב וירך יעקב להיותם קרובים אליו בניו ובני בניו אתו, ולא ירדו למצרים עד היותם ברדתם למצרים עם יוכבד שנולדה בין החומות להשלים מנין ע', להורות שלא יהיו בטלים בעם רב אשר במצרים אלא יהיו יותר מע' אומות, וכמו שאמר הכתוב (דברים י') בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה ועתה שמך ה' אלהיך ככוכבי השמים לרוב, כי בסבת היותם שבעים ברדתם למצרים לא נתבטלו ברוב והיו עתה ככוכבי השמים לרוב, וכן נקראו אלו המשפחות כל בני אם אחת נפש א' כי מצד האם היו ג"כ נפש אחת, וכלל השבעים נקראו ג"כ נפש כמ"ש שבעים נפש להורות כי כולם היו לב א' ונפש א' לעבודת ה' כולם אנשים צדיקים, ולכן היו נקראים ירך יעקב כי בסבת היותם קרובים לו כאלו הם ירך שלו היו נפש אחת, ובכל המנינים אשר נמנו ישראל אח"כ לא הוזכר בהם נפש, מפני שאחר שנתרחקו מיעקב אביהם בהולדת בנים ובני בנים היו בקצתם אנשים שאינם כשרים, כי גם שהיו מזרע יעקב לא היו ירך יעקב ולכן לא היו כולם נפש א' ולב אחד לעבודת ה', כי היה ביניהם פיסול אותם שלא היו כשרים, ויעקב היתה מטתו שלימה בבניו שנולדו ממש ממטתו ובני בניו והם שבעים נפש ולא היו מטתו אלא ירכו, וכמו שהיתה מטתו שלימה בבניו שהיו כולם צדיקים כמו כן היתה ירכו שלימה בשבעים נפש שהיו כולם צדיקים כמו שנזכר, ובזכות אלו המשפחות ג"כ יורדי מצרים שהיו צדיקים נתקיימו בני ישראל כל אותם השנים שהיו שם שלא שנו את שמותם ושאר הזכיות שהיו ביניהם, ולכן ניתן שם י"ה בשמותם פנים ואחור החנוכ"י הפלוא"י, כי זכות שלפניהם עמד לזרעם אחריהם, וכפל בכלם ואמר חנוך משפחת החנוכי, כלומר בסבת צדקות חנוך היה בזרעו שם יה החנוכי:

וכן יודע שכר הצדיקים דרך כלל בייעודים הטובים אשר הם כתובים בתורה, ויאמר אם שמע תשמע וגו' והאזנת למצותיו וגו' כל המחלה וגו', אם בחקתי תלכו וגו' ונתתי גשמיכם בעתם, כלם טובות גשמיות המכונות לטובות הרוחניות, וכן והיה אם שמע תשמע לקול ה' אלהיך לשמר ולעשות את כל חקתיו וגו':

ונראה כי האל ית' התנהג עם בריותיו אשר ברא כמלך עם עבדיו, כי העבד שקנאו המלך ועדיין לא עשה נחת רוח לפניו כי לא צוהו עדיין בשום דבר אינו משגיח עליו להיטיב לו ולמנות אותו בשום דבר של מעלה, ועכ"ז משגיח עליו להצילו מהרעה הבאה עליו שלא יוזק, וכן האל ית' בדורות הראשונים שעדיין לא נצטוו כ"א בז' מצות ג"כ לא השגיח על הצדיקים שבהם לעשות להם טובות הרבה כ"א להצילם מרעתם, כמו שהציל את נח בדור המבול והציל את אברהם אבינו מאור כשדים ומכל הדברים שאירעו לו כמו העשרה נסיונות שנתנסה ועמד בכולן, וכל האבות

הוא מורה על קדושת נפשו בעת פרידתה וקדושת גופו בעסק התורה ומצותיה בהכנתו הטובה שנוצר אדם הראשון עפר מן האדמה אדמת קדש היא אל מקום המזבח מזבח אדמה כמו שאחז"ל, והיה להם כן שהעלום בני בניהם לארץ כנען הנתונה להם בנחלה חלף עבודתם אשר עבדו את אביהם, כמ"ש ויעשו בניו לו כן כאשר צום, נמדד להם מדה טובה כנגד מדה טובה אחר מאת שנים ויותר שמתו כפי מה שכתוב בסדר עולם, לא נשכח מקום קבורתם למרע"ה כמו שכתוב ויקח משה את עצמות יוסף ונודע מקומם איש והוליכום עם יוסף עמו במחילתו, והיתה בזה הוראה נפלאה על שכר הצדיקים בהשגחת ה' עליהם אחר מיתתם, שתתקיים צוואתם בתת בלב בני בניהם התעוררות רב לקיים מה שנצטוו מפי אבותם ואבות אבותם שנצטוו מפי השבטים עצמם, אין ספק כי ענין זה וכיוצא בו היא הוראה רבה לשכר הצדיקים בעוה"ב, כי נפשותם הנוחות בצרור החיים בגן עדן תעורר את נפש בניהם להכין מקום מיוחד לגופותם אשר נשתתפו עם הנפשות לעבודת האל ית', ובהיותם עוסקים במצות כל ימי לכתם במדבר זכותם היא שעמדה להם ובזכותם עשה האל ית' נקמה במצרים והביא עליהם עשר מכות ומכת הים, כנגד זכות אחד עשר שבטים שעמדה לבניהם להנקם מאויביהם על מה שנשתעבדו בהם, כי שבט לוי לא נשתעבדו ובהיותם עוסקים במצות הולכתם כל ימי לכתם במדבר זכותם היא שעמדה עליהם שנתקיימו בה ארבעים שנה, וכן בזכותם נתקיימו כל הזמנים שנחלו את הארץ איש בנחלתו בזכות שבטו הצדיק הקבור בנחלתו:

והביטה וראה השגחת ה' והשקפתו הנפלאה על האומה ישראלית, כי מתחלת יצירתם והוא האיש השלם יעקב אבינו אשר היתה מטתו שלימה בראה לו אהבה וחבה יתירה נודעת לו ולבניו השלמים שמתו כולם במצרים ארץ טמאה והועלו לארץ החיים על ידי בני בניהם, מה שלא קדם להם איש מימי בריאת העולם שיסופר עליו שמת במקום אחד והעלוהו ליקבר במקום קדוש, אין ספק אלא שזה הענין היתה הוראה לעתיד שישראל נקראו בנים למקום, והראיה כי בתחלת בואם לעולם והוא יעקב המכונה בשם ישראל ובניו השלמים אשר כל ישראל מתיחסים להם איש איש לשבטו, נתיחדו מכל הקודמים להם מימי עולם לענין זה שיהיה רמז בהעלות אותם אחר מיתתם ולא מתו בה כשאר האומות הקודמים אליהם שמתו שם ומפני זה נקברו שם, ואלו שמתו רחוק משם והועלו שם היא ראיה כי להם נתנה הארץ למורשה עד סוף העולם ובזכותם ירשוה בניהם אחריהם, וכי התורה שנבראת אלפים שנה קודם שנברא העולם נתנה להם מורשה שיקיימו את כל מצותיה בארץ אשר היא להם מורשה ויזכו בה לחיי העולם הזה והבא, כי אי אפשר לקיום כל מצות התורה כ"א בארץ ישראל: וכן נביט ונראה כי זכות השבטים עמדה להם לישראל ג"כ שנצטוו על מלאכת המשכן והשרה האל ית' שכינתו בתוכם, כי לא הוזכרו השבטים להיותם ראש לזרעם עד צווי מלאכת המשכן, כי בצאתם ממצרים נאמר ויסעו בני ישראל מרעמסס וגו' כשש מאות אלף, לא הוזכרו השבטים ולא מנין כל שבט אלא בני ישראל דרך כלל, וכשנצטוו על מלאכת המשכן הוזכר אהרן משבט לוי ובצלאל משבט יהודה ואהליאב בן אחיסמך למטה דן, ונצטוו על מעשה החשן שנאמר בו והאבנים תהיינה על שמות בני ישראל וגו' לשנים עשר שבט, ונאמר ג"כ זה יתנו על י"ב שבטים, וביום שהוקם המשכן הקריב את קרבנו נחשון בן עמינדב לחנוכת המזבח בזכות יהודה, וכן כל נשיא ביומו בזכות שבטו, ואחר חדש ימים מהקמת המשכן נמנו כל ישראל למשפחותם לבית אבותם כל שבט ושבט בפני עצמו. לא כמנין שנמנו ביציאתם ממצרים, כי השראת השכינה היתה ג"כ בזכותם, וכמו שאמרו על ארון יוסף שהיה הולך עם ארון השכינה והיו אומרים המונח בארון זה קיים מה שכתוב בארון זה, וכן ארונות אחיו השבטים היו מוליכים אותם בניהם וגם הם היו צדיקים כמוהו וקיימו מה שכתוב בארון וזכותם היתה עומדת ג"כ לישראל שישרה האל ית' שכינתו בין בדי הארון ושידבר להם מעל הכפורת מבין שני הכרובים, ומאז והלאה נמנו כל שבט בפני עצמו ונעשו ד' דגלים סביבות המשכן והכהנים והלוים:

ולרמוז ענין צדקת השבטים והיותם משענת קנה מנורה ואורה לבית ישראל נקראו שבטים ונקראו מטות כי הם מטה מוסדה ומטה עז ותפארה לבית ישראל להיותם נשענים על זכות המטות איש על מטהו, וכלם על זכות כולם לבל יגיעם רעה ויהיו ניצולים מכל מיני רעות המתרגשות לבוא בעולם בזכות המטות, ונקראו שבטים לנקום נקמת השם במרעים המכבידים עול סבולם על שכמי ישראל, כי זכותם הוא שבט לגו כסילים ופוקדים בשבט פשעם ובשבט עברתם, כי מקול ה' יחת אשור ובזכות כל שבט יכם:

ותמצא כי נקראו בני יעקב בשם מטות בתורה יותר ממאה פעמים, ובנביאים וכתובים יותר משמנים פעם, ושבטים נקראו בתורה יותר מל' פעם ובנביאים וכתובים כמו ק"י פעם, לסבה שתתבאר בע"ה, ויעקב אבינו ע"ה לא קראם אלא שבטים כדי שינקמו ישראל משונאיהם בזכותם, דן ידין עמו כאחד שבטי ישראל, והראשון שנקרא שבט הוא יהודה לא יסור שבט מיהודה, וכן הוא הראשון שנקרא מטה בצלאל בן אורי בן חור למטה יהודה, כי

המלכות

שאינם מבני בניהם, שהרי צדקיה נפקד עליו עון בכלל קרבו פקודות העיר, והיה בדור כ"ד לנחשון בן עמינדב שבימיו נעשה העגל, והוא וצדיקים כיוצא בו לא נשתתפו בעון העגל ונפקד על צדקיה בן בן בנו:

ומפני שהיו ישראל בזמן ההוא ששים רבוא נתוסף עונש עון לדורות ששה פעמים יותר מעון היחיד, כי זה לד' וזה לכ"ד, ויש ממספר היחיד לששים רבוא שש מעלות מאחדים לשש מאות אלף, ונגבה עון זה לסוף כ"ד דור כמו שאמרנו, ונראה ששם נפסק כמו שאמרנו, נגבה עון זה שנראה שנגבה מכל וכל כי אחר חרבן בית ראשון לא היה עון ע"א במזיד בישראל, כי נתבטל יצרא דע"א כמו שאמרו (יומא ס"ט) על ויצעקו בקול גדול, ואמר הכתוב ויגף ה' את העם על אשר עשו, כי ההשקאה ונפילת כשלשה אלפי איש והנגיפה לא היתה אלא על עשיית העגל לבד לא על הזביחה וההשתחואה אליו ואמירת אלה אלהיך, כי זה הוא לשמור ליום הפקידה:

ובקצת האזהרות חייב עליהם קרבן לחוס על החוטא שלא יוכל לסבול צער מלקות או מיתה בגופו ויתכפר בממונו החביב עליו קרוב לגופו, וכמ"ש הכתוב (ויקרא א') אדם כי יקריב מכם קרבן לה', אמרו מכם הוא משלכם קרוב לעצמכם, ובהעשות תורת העולה והמנחה והחטאת וכו' על המתכונת האמור בתורה יכופר עון בעל הקרבן וכמ"ש הכתוב וכפר עליו הכהן ונסלח לו, ועולה לו במעשה הקרבן שיעשה הכהן לכפרתו ויהיה נסלח לו מאת ה', וכן אפשר לומר כי במה שיעשה הכהן בקרבן הקנוי בממון החוטא יכפר עליו על היסורין שהיו עתידים לבא עליו מצד חומר החטא ויהיה נסלח לו מאת ה' המיתה שהיתה ממרקת, נמצא הכהן מכפר על עסקי הגוף והאל יתברך סולח שתוף מחשבת הנפש בחטא ההוא:

וברוב האזהרות חייב עליהן מלקות ארבעים והוא כנגד יצירת הולד במ' יום, ולהורות כי מלקות זה הוא לחוס עליו שלא ימות בחטאו וימח גמר יצירתו לארבעים אמר כמספר ארבעים, והם ט"ל ולא יגיע המלקות לגמר יצירתו שהם מ' ויעאר ביצירת גופו במלקות זה:

וכמו שבבריאת העולם היתה בריאתו לתכלית בריאת האדם והוא נברא ביום א' והוא שביע שבעת ימי בראשית הנבראים בסבתו, כן יצירת האדם הוא בט"ל יום שהוא שביע ימי העיבור שהם רע"א או רע"ב או רע"ג יום שבעה פעמים ט"ל, וביום מ' נגמר יצירתו, ולכן אמר במספר ארבעים כלו' ט"ל שהם סוף מספר המ' של היצירה:

נמצאו ד' חלוקי כפרה ותשובה עם כל א' מהם לפי דרך זה, קרבן ומלקות מיתות בדי שמים מיתות על ידי ב"ד קרבן לה', מיתות בידי שמים כנגד הנשמה, מלקות ומיתות בידי אדם כנגד הגוף. ובסגנון אחר ג' חלוקי כפרה ותשובה עם כל אחד מהן, קרבן מלקות ומיתות ובמקומן בזמן הזה הפסד ממון ויסורין ומיתה בגוף, ואם לא עשה תשובה לא הועילו לו לכפרת עון: ובכמו שהתשובה היא מדה טובה מיוחדת לאל ית' כי ב"ד אינם מוחלים בתשובה, כן יש מדה טובה אחרת יתירה בב"ד של מעלה והיא האריכות לחוטא, כי ב"ד מיד בידעם על איש א' שעבר חייבים מיד לענשו כפי הדין אם מלקות אם מיתה, וימהרו לשפוך דם החייב ולא יחמיצו אחר גמר הדין, אם מצד שחוששים אם עתה יוכלו לקיים מצות ה' לענוש העוברים אולי אחר כך לא יעלה בידם, ואפי' יעלה בידם לעולם הם זהירים לעשות רצון קונם, וכאלו הם עוברים על רצונו כל זמן שאין מקיימים מצותו, ואם מצד כי אינם יכולים למחול על כבוד האל יתב' אם יאריכו למי שהוא עובר על דבריו, מה שאין א' מאלו הצדדין באל ית', כי אולם חי הוא ובכל יום שירצה יוכל לקיים רצונו, וימלא כבודו את כל הארץ ויכול למחול על כבודו אם ירצה ויתפייס בתשובת החוטא:

ושתי מדות הטובות האלו המיוחדות לב"ד של מעלה ולא לב"ד של מטה, הא' סבה לחברתה, כי בסבת קבלתו התשובה הוא מאריך לחוטא אולי ישוב אבל ב"ד שאינם מקבלים תשובה אינם מאריכים:

ויש סבה אחרת לאריכות ב"ד של מעלה לתת שכר טוב לצדיקים המקיימים את המצוה וזהרים מן העבירה, גם כי אין מקבלים שכרם מיד, כ"א לא היה מאריך להם היתה השגחת ה' בעולם מפורסמת ולא היו נוטים האנשים מיראת ה' ולא היה להם שכר טוב והרבה בעמלם:

ואני ממשיל ענין זה למלך גדול מולך על הכיפה והוא יושב בעיר ואם במלכותו באמצע לדעת כל אנשי מעשהו המקיימים דבריו ועושים רצונו, ולפעמים מתחפש בבגדיו והולך בארצות מלכותו ויודע ורואה המקיימים דבריו והעוברים עליהן, ואינו מכיר ולא מעניש לאחד מהם כי הוא מעלים עצמו והוא מזהיר לבאים עמו שאל יודע כי בא הוא לעיר כ"א היו יודעים היו זהירין בכבודו בפניו על כרחם, ואח"כ חוזר לבית מלכותו ושולח אחר המקיימים דברו וגומל להם טובה ואחר העוברים וגומל להם רעה, כן האל ית' מלא כל הארץ כבודו רואה ואינו נראה לבריות והם חוטאים ואינם מעלים בדעתם בשעת חימום החטא כי הוא משגיח ורואה את מעשיהם, וגם הוא אל מסתתר אלהי ישראל מושיע אינו מעניש מיד כדי שלא יתנו אל לבם כי הוא שוכן בתוכם בתוך טומאתם, כי אז לא היו ראויים גם הצדיקים לגמול טוב בהיותו נראה אליהם כענין המשל, ועם היותו מסתתר ואינו גומל מיד רעה לעוברים אותם שהם ישרים בלבותם הם זהירים

מלעבור

באבות עיקר הבטחתם נתקיימו בזרעם לא בהם מפני שהיתה ענין קיומם התורה והמצות באינו מצווה ועושה ואינו גדול כשכר המצווה ועושה, ואפילו ישראל בצאתם ממצרים לקבל התורה כמו שכתוב בהוציאך את העם הזה ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה נאמר בהם ויאמר אם שמע תשמע וגו' והאזנת למצותיו ושמרת כל חקיו כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך, לא הובטחו עדיין בהבטחות טובות בפועל אלא בהעדר הרע ההוא כמו שאמר כל המחלה אשר שמתי במצרים וגו'. וכשנצטוו וקבלו עליהם אמר אם בחקתי תלכו ואת מצותי תשמרו ועשיתם אותם ונתתי גשמיכם בעתם וגו', והיה אם שמע תשמע לקול ה' אלהיך לשמור לעשות וגו', כי כולם הבטחות טובות בפועל על כי הם מצווים ועושים נחת רוח לפניו שאמר ונעשה רצונו, ונשלים פרק זה בשכר וטובת הצדיקים:

פרק תשעה וארבעים

ענין התמוטטות ועונש הרשעים על רשעם בעולם הזה ובעוה"ב נלמד ג"כ מן הקבלה, במה שבא מזה בתורה בפירוש או ברמז, ובייעודים הרעים אשר נתייעדו בתורה לרשעים, מלבד מה שראינו בחוש ובפועל בתורת עונש הרשעים על רשעם כמו שהתבאר למעלה בראיה הלקוחה מן החוש פרק מ"ד ופרק מ"ו, ומה שבא בקבלה הוא היות האל ית' מזהיר לבלתי יעברו על דברו וישיגם הרע, כמו שצוה לאדם ורמז לו שבעה מצות בפסוק ויצו ה' אלהים על האדם לאמר וגו', וסמך להם אזהרת אכילה מעץ הדעת ואמר לו כי ביום אכלך ממנו מות תמות, וממנו יראו ולא יעשו שאר הדברים המוזהרים מאתו ית' והם הז' מצות שנצטוו קודם, כי כמו שיש מיתה במצות עץ הדעת כן יהיה לו מיתה בעברו על שאר האזהרות, ועל דרך זה כפל מות תמות מיתה על אזהרת עץ הדעת ומיתה של שאר האזהרות הרמוזות בכתוב של מעלה, והם השבע כמו שנזכר. ולזה נתירא קין כשעבר על א' מאלו והיא שפיכות דמי אחיו אמר והיה כל מוצאי יהרגני מצד היעוד שהועדו העובר במיתה כמה שכתוב מות תמות כמו שנזכר, וכן אחר שיצא נח מן התיבה והותר לו שחיטת הבשר הוצרך לחזור ולהזהיר על שפיכות דם האדם כי בצלם אלהים עשה את האדם, ואמר כי ישפך דם השופך, ולא אמר דמו תשפכו אלא ישפך לרמוז כי גם שד' מיתות ב"ד בטלו דין ד' מיתות לא בטלו ודמו ישפך מכל מקום, ואין בכל ד' מיתות בית דין מיתה מתיחסת לחטא ומדה כנגד מדה כמו זו, ולכן אמר הכתוב שופך דם האדם באדם דמו ישפך כי בצלם אלהים עשה את האדם, נתן טעם לשפיכת דם השני כי גם הוא צלם אלהים, ואמר באדם דמו ישפך כלו' על יד אדם אחר, והוא העד הכשר הקרוי אדם כי בצלם אלהים עשה את האדם הידוע הנהרג, ולא אמר אדם סתם כי זה ההורג אחר שחטא והרג את צלם אלהים הרי נעשה ירוד לפני שאר כל האדם: וכן במצות מילה אשר צוה לאברהם ולזרעו אחריו ענש כרת למי שלא ימול כמ"ש וערל זכר וגו' ונכרתה וגו' לא מל ולא כרת ערלתו תכרת נפשו, ובכל האזהרות ענש האל ית' את העובר עונש גשמי בעוה"ז, קרבן, מלקות, מיתה בידי שמים, כרת, ד' מיתות ב"ד, כי כולם מיתתם כפרתם ותשאר נפשו זכה ונקיה לחיי העוה"ב, ואפילו בכרת דע"א שכתוב הכרת תכרת ודרשינן הכרת בעוה"ז תכרת לעוה"ב, אם עשה תשובה כשנכרת בעוה"ז נתכפר בעוה"ב כמ"ש תכרת הנפש ההיא עונה בה לא אמרתי אלא בזמן שעונה בה כמו שהביאו בסנהדרין ובשבועות, וכשהעונש הוא גדול על עון גדול ולא יוכל האדם לסבלו אז יפקדו הש"י על בניו וכמו שכתוב פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים, כי הבנים הם חלק אביהם עד רבעים והוא מצטער בצערם, וכמו שכתב וירא יוסף לאפרים בני שלשים והם רבעים לו, וכמו שהוא שמח בראות את בני בניו עד רבעים כן הוא עצב ומצטער בצרתם, ולא נכתבה מדה זו אלא בעון ע"א כמו שכתוב בעשרת הדברות הראשונות והאחרונות לא תשתחוה להם ולא תעבדם כי אנכי ה' אלהיך אל קנא פקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים לשנאי, וכנגד ד' לשון שכן לא יהיה לך וגו' לא תעשה לך וגו' לא תשתחוה להם ולא תעבדם, אמר ג"כ פקד עון אבות וגו' ועל רבעים, ובעון העגל נאמר לשון פקידה ג"כ כמו שכתוב וביום פקדי ופקדתי, כי בעון ע"א החמור לבד הוא שפוקד האל ית' לבנים לא בשאר העונות, וכמו שהארכתי בשער התשובה פי"ו, ואף גם זאת לאוחזים מעשה אבות כמו שאמרו בסנהדרין, וכמו שכתוב לשנאי שעובדים ע"א והם שונאים את ה' וזהו שאוחזים מעשה אבותם ממש, וכמו שאמרו בסנהדרין על וביום פקדי ופקדתי לאחר כ"ד דורות נגבה פסוק זה, כמו שכתוב בחרבן הבית קרבו פקודות העיר קרבו אותו מעשה שנא' וביום פקדי וגו', וממעשה העגל עד צדקיה כ"ד דורות והיה שם עון ע"א:

וכמו שאינו דומה יחיד העושה את המצוה לרבים העושים אותה, ששכר כל אחד גדול יותר מערך השכר המגיע ליחיד העושה אותה לבדו, כן אינו דומה יחיד החוטא בפרט בעון ע"א לרבים החוטאים בה, כי ביחיד כתיב פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים, וברבים שעשו את העגל כתוב וביום פקדי ופקדתי עד כ"ד דורות, ולא לבנים ובני בנים לבד אלא גם לאחרים שאינם.

אפי' שיש להם מה לאכול בצמצום, יש להם כאב לב על מה שרואים הצדיקים מתפרנסים ברווח וביתם פתוח לרוחה וזהו עונש קשה להם, וכן ירונו הרשעים ויקחו רמז בנפשם על ענין השגחת האל ית' בטובת ותועלת הצדיקים על מעשיהם הטובים, כי אינו דרך מקרה כי המקרה לא יתמיד, ולזה כתב יאכלו וישתו וישמחו וירנו, כי בתחלה יראו שהצדיקים יאכלו והם ירעבו, ואחר כך יראו עוד ששתו משקים נחמדים מענגים, ואח"כ ישמחו וירנו, כי בהגיע כל ענין בפני עצמו הוא ראיה על ההשגחה מאתו ית', וכ"ש בבוא שואה ופחת על הרשעים ורואים הם עצמם כי הצדיקים ניצולים גם כי היא מכת מדינה שאז יהיה צערם כפול ומכופל, כמו שקרה לדור המבול עם נח כי בצדקתו מלט את נפשו ואת נפש בניו ובני ביתו וכל העולם נידון במי המבול, והם ראו תשועת ה' אשר היתה לנח ובניו ואתו ובושו מגבורתם אשר לא הועילה להם להנצל:

ויש להסתכל בענין השגחת האל יתברך בקיום העולם, כי כשהביא את המבול מים על הארץ ראה כי מלבד מי המבול שבלה הכל לא עצר כח נח ובניו וזרעם להתקיים במאכלם ההוה בכל הדורות העוברים והם מצמח הארץ, כי לא הותר להם אכילת ב"ח, ועתה אחר המבול התיר להם הבעלי חיים כמו שכתוב לנח ולבניו כירק עשב נתתי לכם את כל, כי עתה גבר נח בצדקתו להציל את כל מיני ב"ח, ונאמר לו ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ וגו' כל רמש אשר הוא חי לכם יהיה לאכלה וגו':

והנך רואה בעיניך כי הבעלי חיים הנאכלים לכל העולם שור או כבש או עז נתברכו בהשגחת השם שאינם כלים גם כי בכל יום שוחטים מהם לאלפים ולרבבות והיה ראוי שיסופו ויתמו כי אינם פרים ורבים יותר משאר ב"ח, ושאר הבעלי חיים הטמאים אשר אינם נרדפים מבני אדם לשוחטם לצורך אכילתם אינם מתרבים כמו המינים הטהורים, כי הסוסים הגמלים והפרדים והחמורים גם כי הם צריכים לעסק בנ"א המשתמשים בהם אינם רבים בכמות גם כי אינם הורגים אותם ולא אוכלים מהם, ואם יש במדינה א' במשל אלפים סוסים יש כנגדם במשל ארבעת אלפים בקר ועשרת אלפים כבשים ועזים קיימים, מלבד מה ששוחטים מהם בכל יום ברבוי, וכמו שראינו בבזת מדין הבז אשר בזזו עם הצבא צאן תרע"ה אלף ובקר ע"ב אלף וחמורים ס"א אלף, לעולם הטהורים מרובים על הטמאים, ומה שאמר רבי פ' אלו טרפות (ס"ג) גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שבהמה טמאה מרובה יותר מן הטהורה לפיכך מנה הכתוב בטהורה, זהו לענין מיני הטמאה שהם מרובים ממיני הטהורה אבל פרטי מיני הטהורה מרובים על פרטי מיני הטמאה, והרי כלבים וחתולים ודומיהם אעפ"י שהם יולדים לפעמים שש בכרס א' אינה מתרבים והם מועטים כנגד הסוסים, והחמורים והגמלים אעפ"י שאינם יולדים אלא אחד אחד, הטעם לפי הטבע כי מינים הטמאים אשר הם צריכים לבני אדם יש להם בעלים והם מושגחים מבעליהם בלידתם וגידולם ומזונותם מה שאינו כן בכלבים וחתולים ודומיהם, אבל ברבוי הטהורים מן הטמאים המתעסקים בהם אין טעם זה מספיק כי כלם יש להם בעלים שמשגיחים עליהם בלידתם וגידולם ומזונם ועכ"ז הטהורים רבים כמ"ש, ולכן אני נותן טעם לפי הסברא ולפי קבלת התורה, לפי הסברא כי הם מושגחים יותר מלמעלה, כי יש בהם תועלת בחייהם ובמותם, בחייהם בבהמה דקה גיזה וחלבה, ובגסה עבודה וחלבה, ובמותם על ידי שחיטה הם נאכלים לכל אדם בכל מאכל, מה שאין כן בטמאים המשמשים האדם לרכיבה ולמשא, כי כיון שאין תועלתם כ"כ אין פרטי מיניהם מושגחים מלמעלה שיתרבו כמו הטמאים, ולפי קבלת התורה שבא במצות נח בהכניסו לתיבה מכל החי מכל בשר שנים מכל תביא אל התיבה וגו', ומכל הבהמה הטהורה שבעה שבעה לפי שהיה עתיד להתיר להם הבשר בצאתם מן התיבה והיה צריך שיהיו הטהורים רבים, לכל הצרכים אשר יש בהם תועלת בחייהם ובמותם כמו שכתבתי, גזרה חכמתו ית' בעת כניסתם לתיבה שיהיו שבעה שבעה מן כל בהמה טהורה וב' מן הטמאים, ובצאתם מן התיבה למשפחותם פרו ורבו משם והלאה לפי הטבע כל אחד כפי ערכו אחת ושבע, מן הטמאים זוג אחד בשנה א' הוליד זוג א' שניים, מן הטהורים ז' זוגים הולידו שבעה אחרים או כפלים, וכן בכל שנה ושנה נתרבו הטהורים לפי ערכם הראשון המרובים אשר יצאו מן התיבה והטמאים לפי ערכם הראשון המועט אשר יצאו, ובזה יש רמז לשכר הצדיקים אשר היו אז נח ובניו שזכו שיפרו וירבו על ידם המינים הטהורים אשר בהם רוב צרכי בני אדם, ועונש הרשעים אשר היו קודם המבול שלא זכו לכך כמו שנזכר למעלה:

פרק חמשים

והעיקר הי"ב כתב הרב ז"ל ימות המשיח, והוא להאמין ולאמת שיבוא ולא יחשב שיתאחר, אם יתמהמה חכה לו, ולא ישים לו זמן ולא יעשה לו סברות במקראות להוציא זמן ביאתו, והחכמים אומרים תפח רוחן של מחשבי קצין, ושיאמין ויחשב שיהיה לו יתרון ומעלה וכבוד על כל המלכים שהיו מעולם כפי מה שנבאו עליו כל הנביאים ממשה רבינו ע"ה עד מלאכי ע"ה, ומי שהסתפק אצלו או נתמעט אצלו מעלתו כפר בתורה שיעד בו בתורה בפירוש בפר' בלעם ופר' אתם נצבים, ומכלל יסוד זה שאין מלך לישראל אלא מבית דוד

ומזרע

מלעבור על דבריו ויש להם שכר טוב והרבה בעולם, וזה נמשך מאריכותו לרשעים אשר אינו ניכר ונראה כבודו היותו חונה שם ועכ"ז הם זהירים בכבודו כמו שנזכר:

ולפעמים אינו מאריך האל ית' לחוטא אלא מיד פוקד עליו עונש עונו, וזה לחומר העון ורבוי החוטאים בו, כמו בענין העגל ובענין המתאוננים והמתאוים ומוציאי דבת הארץ רעה שמתו מיד במגפה לפני ה', והמעוררים על הכהונה והנמשך מהם והעם המדברים באלהים ובמשה ובמון בעל פעור וזנות בנות מואב, וזה גם כן דמיון המשל כי בזמן שהמורדים במלך והחוטאים לו הם רבים, הדבר לא יכחד ולא יעלם מן המלך ויפקוד עליהם מיד עונש עונם:

וכן יש הפרש בין חטא הרבים והיחיד בענין העונש, כי היחיד ענשו קצוב וידוע בתורה, והרבים הם נענשים בעונשים מחולפים על עונות ידועים, כמו שראינו בענין התוכחות שבתורת כהנים ושבמשנה תורה, ופי' חכמינו ז"ל במסכת שבת מיני עונות הנרמזים בפסוקים עינוי הדין ועיוות הדין וקלקול הדין וביטול תורה ושבועת שוא ושקר וחלול ה' ושבת ושפיכות דמים וע"א וג"ע והשמטת שמיטין ויובלות, ועליהם חרב וביזה ודבר וחיה רעה וחרבן ביהמ"ק וגלות וכו', שהן רעות כוללות וחמורות על עונות כוללים וחמורים, כי גם שהיחיד החוטא פרטי ענשו ידוע וקצוב בתורה אם בשוגג אם במזיד, אפ"ה בהצטרף רבים בחטא ישתנו המחשבות והכוונות בחטא, והאל ית' היודע ובוחן לבות וכליות מצרף חטא כולם ומעניש לכולם עונש הראוי כפי חטאם:

וכמו שהרבים אינם יכולים לכוין לחטוא אפי' חטא א' בכת א' אלא כל א' כפי מה שיזדמן לו, כן כשמעניש האל ית' את הרבים על חטאים כוללים הוא נותן ריוח בין העונשים הדבקים בהם, כמו שכתוב בתוכחות שבת"כ ואם לא תשמעו לי וגו' ופקדתי עליכם בהלה וגו' ונסתם ואין רודף אתכם, ונפסקות הרעות זמן מה עד אשר ישובו ואם לא ישובו כתוב ואם עד אלה לא תשמעו לי וגו' ושברתי וגו', ואם תלכו עמי קרי וגו' והשלחתי בכם וגו', ואם באלה לא תוסרו וגו' והלכתי אף אני עמכם בקרי וגו', ואם בזאת לא תשמעו לי וגו' ואכלתם בשר בניכם וגו':

והנה בדבר זה ג"כ קשות תוכחות ת"כ מתוכחות משנה תורה, כי בתוכחות משנה תורה כתוב והיה אם לא תשמע לקול ה' אלהיך וגו' ארור וגו' עד סוף כל ק' תוכחות חסר שתים אין הפסק ולא ריוח ביניהן, ולכן אמר ובאו עליך כל הקללות האלה והשיגוך, ירצה כל הקללות זו אחר זו האחת משגת את חברתה בלי שום הפסק:

ובסוף התורה חזר להזהיר על ענין ע"א אחר כמה אזהרות שהזהיר בה, לסבה כי כל המודה בה ככופר בכל התורה כולה, ואמר פן יש בכם וגו' אשר לבבו פונה לעבוד את אלהי העמים ההם וגו', כי עתה כשיכנסו לארץ יהיה קרוב להם יותר ענין הע"א אשר היתה מצוייה שם יותר מהמקומות אחרים, ולכן צריכים אזהרה אחר אזהרה וראוים לעונש חמור להיות הענין בא"י, ולכן אמר לא יאבה ה' סלוח לו כמעט שננעלו ממנו דלתי ושערי תשובה מצד החטא החמור והתעלמו מחטאו, כמ"ש והתברך בלבבו לאמר שלום יהיה לי וגו':

ובשירת האזינו ביאר קצת מגדולתו ית' וגודל טובות האל ית' לישראל ועוצם התמרם אליו בחטאתם ורב ענשם ע"י האומות וחוזק ידו לנקום נקמתם מיד הצרים אותם, החלק הא' הוא הצור תמים פעלו וגו' כי שם ה' אקרא וגו', הב' זכור ימות עולם, הג' וישמן ישורון וגו', הד' וירא ה' וינאץ וגו', הה' לי נקם ושלם וגו', מגדולתו וצדקתו יתברך נמשך להם הטובה ומן הטובה נמשך להם שמנו ובעטו, ומזה נמשך ההשתעבדם אל העמים, ומזה נמשך נקמת העמים על אשר שעבדום בעברת זדון:

וגם משכר הצדיקים והטובה הנמשכת לדורות מצדקתם יש ג"כ ראיה לעונש הרשעים, בהיות ענין הטוב ההוא המגיע לצדיק ולנמשכים ממנו על היותו צדיק והרשע אין לו חלק בטובה ההיא אין להם עונש גדול מזה כי הם רואים הטובה המגעת לצדיקים ואין להם חלק בה, גם כי לא היה להם עונש אחר על חטאתם, וזה על דרך מ"ש הכתוב (ישעיה ס"ה) הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו עבדי ישתו ואתם תצמאו עבדי ישמחו ואתם תבושו עבדי ירנו מטוב לב ואתם תצעקו מכאב לב ומשבר רוח תיילילו, הנה בזה הכתוב כלל כל מה שיש לאדם בו צורך בקיומו והעמדתו בזה העולם והוא המאכל והמשתה, כמו שאמר יעקב אבינו ע"ה ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש, כי הבגד נכלל במה שאמר עבדי ישמחו ואתם תבושו, לא אמר ואתם תתעצבו שהוא הפך שמחה להורות על בשת ההולך ערום או בבלויי סחבות, וגם ענין השמחה מתיחסת לכלים ומלבושים נאים כמו שאמר על ושמחת בחגך אתה ובנך ובתך וגו' נשים בראוי להם מלבושים נאים ומגוהצים. ויש לדעת להשכיל מזה כי בהסתפק האדם במה שהוא מספיק ודי למחיתו ראוי שיהיה שמח ולא ירדוף אחר המותרות, שאמר עבדי יאכלו ואתם תרעבו, ענין אכילת עבדי ה' בצדקתם אמתו הוא בהסתפקות ולא במותרות, שהרי אמר ואתם תרעבו שהוא הפך מה שהוא מספיק לקיום האדם באכילתו לא למותר, והוא הנכלל באכילה, ואחר זאת האכילה והשתיה אמר עבדי ישמחו ועבדי ירנו מטוב לב כמו שכתבתי, ובהעדר האכילה הנזכר והוא הרעבון יש לרשעים צעקת כאב לב ושבר רוח, וגם בלי רעבון אלא בראות הצדיקים שבעים מכל טוב והם תאבים לכל דבר

אפי'

כי קצת האומות נתקרבו אל האמת בידיעת מציאות האל ית' והשגחתו על ברואיו, לא הגיעו להכיר גדולתו ית' ולהתקרב אל דת האמת ומראים כי את ה' הם יראים ואת אלהיהם הם עובדים, ולכן לא נשלמה עדין כוונת בריאת העולם עד שיתקרבו כולם אל דת האמת, וכמו שאמר הכתוב כי אז אהפוך אל כל העמים וגו' ולעבדו שכם אחד, באמרו כי אז נראה כי עד עתה לא נהיה, ואמר לקרוא כלם בשם ה' ולעבדו שכם אחד מה שלא נתקיים בכל הזמנים העוברים, ואז יקראו כלם בשם ה' בעת צרתם ויעבדו אותו בשמור מצותיו כלם יחד, לא כמו שהיו עושים לשעבר, כי גם שקצתם היו עובדים לשם ה' ומודים מציאותו ועבודתו, כל אחד היה עובדו עבודה מיוחדת לא ראי זה כראי זה וכולן שלא כדת משה, ואז תהיה העבודה שכם אחד לכלם יחד בדת משע"ה:

ולזה אמר הכתוב (ישעיה מג) כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו, כי כל מה שברא האל ית' בעולמו לא בראו אלא לכבודו וצריך שיתקיים בזמן מה, ועד עתה לא נתקיים כי כל זמן שרבים עובדים ע"א אין כבודו, וכל זמן שהם מכעיסים אותו בשאר התועבות אין מוראו, ובזמן הגאולה כלם יהיו נקראים על שמו כי יכרתו שם הבעלים מפי הגוים ולא יקראו עוד בשמם על שם השרים המיוחדים להם מלמעלה, אלא כלם יקראו על שם האל ית' שכלם יקיימו תורתו ומצותיו, ואז לכבודי בראתיו, וכפי שאמר הכתוב כי אז אהפוך אל כל העמים וגו', אמר כאן יצרתיו אף עשיתיו, כי האומות אשר הורגלו מימי עולם בעבודות זרות ומשנים קדמוניות בתועבות גדולות איכה יעבדו הגוים האלה את ה' אלהי השמים ואיך יכנע לבבם הערל לעבוד את ה', אם לא שיהפוך האל ית' בפועל את לבם להטיב, ויהיה יוצר ובורא אותם ועושה אותם מתחלת תולדותם אותם שנולדו בזמן ההוא שיהיו מוכנים לעבודתו ית' בלימוד התורה ואמונת שרשיה ובמעשה המצות, וז"ש הכתוב יצרתיו אף עשיתיו לרמוז אל שני הדברים:

וכן נרמז בזה הכתוב ענין הבריאה הראשונה שנאמר בה בריאה יצירה עשיה, ויברא אלהים את האדם בצלמו וגו' וייצר ה' אלהים את האדם, ואמר קודם נעשה אדם בצלמנו, ואמר כל הנקרא בשמי על שם זכר ונקבה בראם ויקרא את שמם אדם, כי כמו שבראו בצלמו כן קראו אדם על שמו, ולכבודי בראתיו הוא מה שאמר הכתוב ויברא אלהים את האדם בצלמו, ומפני שהזכיר צלמו בבריאה אמר ולכבודי בראתיו והוא כבוד צלמו, יצרתיו היא היצירה שאמר הכתוב וייצר ה' אלהים, ואמר אף עשיתיו על מה שאמר הכתוב נעשה אדם, ומפני זה צריך לתקן בריאת האדם בסוף הימים שיהיו כולם מוכנים בטבעם לעבודת האל ית' כדי שתושלם כוונת הבריאה:

ולכן אמר הכתוב (עובדיה א') והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד, כי עד עתה בכל הזמנים העוברים כביכול לא היה מלך על כל הארץ, כיון שרובם היו עובדים הבעלים והעשתרות והיו נמסרים תחת ממשלת שרי מעלה, ובזמן הגאולה שיתקרבו כל האומות אל דת האמת אז תסתלק שררת השרים מעליהם ויסתופפו כלם תחת כנפי השכינה ויהיה ה' עליהם ג"כ למלך בכל הארץ, ואמר ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד, כי בבריאה הראשונה הזכיר שם אלהים בכל ששת הימים כי הכל נברא במדת הדין ואח"כ שתף מדת רחמי' למדת הדין, כמו שכתוב ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים, ועתה ביום זה יהיה הכל מדת רחמים, כי יבלע המות לנצח וכו' ויסיר לב האבן, ולזה אמר יהיה ה' אחד ושמו אחד, כי כמו שיהיה הוא ית' נקרא אחד בכל הגוים שיחזרו אל דת האמת, כן יהיה שמו אחד והוא ה' במדת רחמים כי לא יהיה מדת הדין כלל, ולא בשתוף לה מד"ר אלא הכל רחמים והוא שם בן ד' אותיות:

ומפני כי בכל השנים ג"כ הוא ית' מלך על כל הארץ, וכמו שאמר הכתוב (תהלים י') ה' מלך עולם ועד שמשמעו על כל האומות לעולם לכן אמר כי מה שיהיה ה' למלך על כל הארץ ג"כ עד עתה היה, אלא בערך מה שיהיה עתה אחד ושמו אחד כפי מה שנזכר למעלה הוא שאמר כי יהיה ה' למלך, ויש הפרש בין היותו מלך עד עתה למה שיהיה, כי מה שהיה עד עתה הוא כמולכים בכפה בעוה"ז התחתון, שקצתם הם מקבלים מלכותו וגזרותיו והם תחת ידו, ורבים והם הרחוקים ממדינת מלכותו הם מקבלים עליהם להיותם משועבדים לו ונותנים לו מס על כרחם ועושים כרצונם בכל עריהם, אותו הם יראים ואת נימוסיהם הם עובדים, וכן הן האומות עד עתה שהם ממליכים אותו ואת אלהיהם הם עובדים, ומה שיהיה מלך לעתיד הוא על כל הארץ בשוה כי כלם ידעו את ה' ויעבדוהו שכם אחד, וכן אמר הכתוב בשירת הים מקדש ה' כוננו ידיך ה' ימלוך לעולם ועד, כשיראו האומות שבתכונתו יתכונן בית המקדש על ידיו ולא יהיה מעשה ידי אדם ולא יעלה בידם להחריבו כמו שעשו בשנים הראשונים בעונותיהם של ישראל, אז יסתופפו תחת כנפיו ויהיה מלך לעולם וכאלו אז ימלוך לעולם ועד:

ומצאנו בכתובים ה' מלך עולם ועד, ה' מלך תגל הארץ, וסדרום חכמים יחד בתפלות עם הכתוב בתורה ה' ימלוך לעולם ועד, כי הם רומזים למציאות האל יתברך שהוא הוה והיה ויהיה, וכן הוא רומז על השגחת האל ית' בעוה"ז, ועל כי חדש העולם ובראו מאין, ועל זמן הישועה ותחיית המתים, כי אז תהיה מלכותו כוללת על כל עמי הארץ הנמצאים בדור ההוא, ועל כל

הדורות

ומזרע שלמה בלבד, וכל החולק על המשפחה הזאת כפר בשם הש"י ובדברי נביאיו, ע"כ לשון הרב ז"ל בעיקר זה פרק חלק:

האמונה בעיקר הזה אינה כאמונה בשאר העיקרים המכוונים בכל זמן שיש ראיה עליהם מדברים ההוים בעולם וכפי מה שנתבאר בכל אחד מהם, אבל הוא בדבר העתיד ואין עליו ראיה כי אם באמונת התורה לבד, ולכן הזהיר עליו הרב ז"ל להאמין ולאמת ביאתו ולא יחשב שיתאחר אם יתמהמה חכה לו, כמאמר הנביא ע"ה, כי מה שלא הוגבל זמנו יכול להיות בכל זמן בין קרוב או רחוק, והבלתי מאמין לזמן קרוב ג"כ לא יאמין לזמן רחוק, וגם אם יגבול לו זמן בעבור הזמן אשר גבל תמעט אמונתו לעתיד, וכן אם יגביל לו זמן לא יאמין ביאתו קודם הזמן ההוא ואם בזמן שהגביל לו כפי דעתו לא בא לא יאמין ביאתו לזמן שאינו מוגבל לו כפי דעתו, ולכן האמונה היא שלא יחשב שיתאחר כי אין לו זמן מוגבל ואיפשר בכל יום ביאתו, כמו שאמר הכתוב היום אם בקולו תשמעו, וגם שנתאחר הרבה מן הזמן יהיה לו יותר תקוה כי הוא קרוב יותר מהזמן שעבר, וכמו שאמר הכתוב אם יתמהמה חכה לו, כי האיחור הוא סבה לשתחכה לו יותר, ומ"ש הכתוב כי בוא יבוא ולא יאחר כי בזמן ביאתו לא יאחר ולא תהיה ביאתו באיחור וזהו כפל בוא יבוא:

ובמו שהעיקרים הראשונים הם לעולם מזמן נתינת התורה, כן עיקר זה הוא כמותם, ולזה כתב הרב ז"ל ושיאמין שיהיה לו יתרון ומעלה וכבוד על כל המלכים שהיו מעולם, כי האמונה זו היא אפילו שאין להם לישראל שעבוד מלכיות יש להם שכר באמונה זו, ויהיה קיום וחיזוק לתורתנו הקדושה בהתקיים עיקר זה מכמה פנים:

הראשון שיתקיימו כל הכתובים שבתורה ונביאים וכתובים המייעדים על עיקר זה ברמז או בפירוש, וכל עוד שהם בכח יש לאומות פתחון פה על תורתנו ומטילים בה פגם ופקפוק, וכשיתקיימו היעודים שנרמזו בביאת הגואל בפועל אז כל האומות יאמתו דבר התורה ויעבדו את ה' שכם אחד, כדכתיב כי אז אהפוך אל כל העמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה' ולעבדו שכם אחד:

שנית יהיה חיזוק לכלל ישראל בקיום התורה ומצותיה, כי יש בכל הדורות בישראל קצת קטני אמנה בקצת מצות אשר יפקפקו בהן בלבד מה שיפקפקו בגאולה העתידה בהיותה מתאחרת עדן ועדנין ופלג עדן לפי קוצר דעתם, וכשיגיע הזמן ותתקיים יהיה לכלם לב חדש ורוח חדשה לקיים את כל דברי התורה:

שלישית יהיה קיום וחיזוק לתורה שיתקיימו מצות הכתובות בתורה אשר לא נתקיימו עדיין וקיומן תלוי ועומד בביאת הגואל, כמו תוספת ג' ערי מקלט, כמו שכתוב ואם ירחיב ה' אלהיך וגו' ויספת לך ג' ערים וגו', וכן מחיית זרע עמלק שלא נתקיים עד עתה ויתקיים לעתיד; כי לא יהיו נכללים בכלל שאר העמים אשר יקראו כלם בשם ה', כי גם הם לא יקראו בשם השם אם לא בסיוע אלהי כמו שכתוב כי אז אהפוך אל כל העמים, ואת עם עמלק לא יסייע כי כבר קדם לו ייעוד המחייה ולא עשה כן לכל גוי:

הרביעי והיא העיקרית יותר מן הראשונות, היא המלאת שמו בכל העולם וכמו שכתוב והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים וידעו כי אני ה', גדולתו הוא שידעו כל הגוים כי הוא ברא העולמות ואין זולתו כאלהינו, וקדושתו הוא שמתנהג עם ברואיו בחסד ורחמים ואין קדוש כה' כי אין בלתו, שיכירו וידעו כלם כי אין בלתו, והודעת שמו הוא שידעו כי כל מה שיארע בעולם אם טוב ואם רע הכל מאתו ית'. ומפני כי בענין ההשגחה יפול ספק בלבות בני אדם לתלות אותם על דרך המקרה כפי הזמן וכפי המעשה, לזה אמר לעיני גוים רבים, כי יהיה הדבר גלוי לעינים מבלי ספק, וחזר ואמר וידעו כי אני ה', כי עתה ידעו וידעו למפרע כי בכל הזמן העבר כל מה שאירע היה מאתו ית':

עוד ירמוז הכתוב אלו הד' פנים שיהיה בהם חיזוק לתורה בהתקיים עיקר זה, על הא' אמר והתגדלתי בקיום היעודים, על הב' והתקדשתי בקיום התורה ומצותיה אפי' אותם שהיו מפקפקים בקצת מצות, על הג' ונודעתי לעיני גוים רבים הודעתו היא בתשלום קיום מצות התורה אשר לא נתקיימו בזמן העבר, בפרט מחיית זרעו של עמלק שיהיה דבר מפורסם לעין כל הגוים, ולכך אמר לעיני גוים רבים ולא אמר לעיני כל הגוים, כי ראשית גוים עמלק והוא לא יזכה להשביע עינו לראות בהגלות אלו וערם יכרת:

והעיקר הזה עם היותו אמתי ונכון הדבר מעם האלהים וממהר האלהים לעשותו, הוא יקר ותקיף מלהביא עליו ראיה מן הסברא ומן המוחש כמו שהבאנו בשאר העיקרים, והראיה הברורה עליו היא מן הקבלה אשר נשתלשלה לנו מפי אבותינו והיותה נרמזת בתורה נביאים וכתובי', ועם כל זה נחפש להביא ראיה מן הסברא ומן המוחש כשאר העיקרים, כי הדבור המקובל והאמתי לא תחסר כל בה לא יבצר ממנה מאמת השכל: ולזה נאמר כי הראיה הלקוחה מן השכל והסברא היא, כי ידוע כי האל ית' ברא את העולם להראות את כבוד גדלו וידו החזקה בפני כל ברואיו, ולמן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ לא נהיה כדבר הגדול הזה ולא נשמע כמוהו, כי מה שנשמעו כל האומות גדולת האל ית' ביציאת מצרים ובמתן תורה לא היה אלא לפי שעה, ומפני שמועה זו לא רפו ידיהם מלעבוד העבודות הזרות אשר הורגלו בהן מקודם, ומאז ועד עתה לא פסקה זוהמת ע"א מפני רבים, וגם

כי

והעבודה בהר המצוין והביאה לארץ ישראל והיותה ארץ זבת חלב ודבש, והיה קיום יעוד זה באותות ובמופתים וביד חזקה ובזרוע נטויה, ויש ממנו ראיה מן החוש כי הגאולה העתידה המיועדת בנסים ובנפלאות גדולים מהם תתקיים כמו שנתקיימה זאת, וגם כן יש ראיה מן החוש משאר הגאולות אשר נגאלו ישראל בשאר השעבודים אשר נשתעבדו, אלא שגאולת מצרים היא דומה יותר לגאולה העתידה ברבוי הנפלאות אשר נעשו בה, גם כי אין להם ערך אל הנסים ונפלאות אשר יהיו בימים ההם, וכמו שאמר הנביא ע"ה (ירמיה ט"ז) לא יאמר עוד חי ה' אשר העלה וגו' מארץ מצרים וגו' אשר העלה מארץ צפון וגו', ועל זה אמר הנביא (מיכה ז') כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות, והוא נודע כי הנפלאות אשר יראנו הן רבות באיכות וכמות יותר מנפלאות מצרים, אלא הכוונה היא להביא ראיה מן החוש, כי כמו שהראנו נפלאות בימי צאתנו ממצרים נהיה בטוחים ג"כ בביאת הגואל המשיח, כי משם ראיה כי גאולת מצרים היא דומה יותר משאר גאולות לגאולה העתידה, ולזה אמר אראנו נפלאות כי שניהם דומות זו לזו ברבוי הנסים והנפלאות כמו שכתבתי:

ותשוב תתפלא בענין הנסים והנפלאות המיועדים להיות בזמן הגאולה, כי הוא מן ההכרח שיהיו נסים ונפלאות גדולים ונאמנים כנסי מצרים לעין כל, אשר לא יסופק בהם לומר שהם בדרך חכמה או מכשפות כמו שהיו חושדים פרעה וחכמיו את משה ואת אהרן, וביאור זה כי רבוי הנסים והנפלאות שנעשו במצרים הוצרכו משני פנים, הא' מצד ישראל שהיו בלתי מאמינים, ומצד פרעה ומצרים, אם מצד ישראל הוא ידוע כי הם לא היו מאמינים בגאולה כי אם קצת מיעוט שבהם שהיתה להם זכר מסורת מיד אביהם שיהיו נגאלים בלשון פקידה, וגם ראינו כי לא מצד תשובה נגאלו כי לא שבו בתשובה ולא צעקו לה' לשישוב להם ורפאם, ומה שצעקו לא היה מצד תשובה אלא מצד העינוי כמו שצועק המוכה על מכתו מצד צערו, וכמו שכתוב ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויצעקו ותעל שועתם אל האלהים מן העבודה, כי לא צעקו אלא מצד אנחת וצער העבודה, ואף גם זאת הצעקה לא היתה לאל ית' כי אינו כתוב ויצעקו אל ה', ועכ"ז עלתה צעקתם אל האלהים ושמע נאקתם אשר היו נואקים מצד העבודה, וזכר להם ברית אבות כמו שכתוב ויזכור אלהים את בריתו את אברהם את יצחק ואת יעקב, ולא כן היו הגאולות אשר נגאלו ישראל מן השעבודים אשר היו משועבדים תחת האומות, שהרי בספר שופטים על מה שעברו על מאמר ה' והורשתם את כל יושבי הארץ מפניכם ואבדתם וגו' והתנחלתם וגו' והם לא כן עשו, כתוב ולא הוריש מנשה את בית שאן ואפרים לא הוריש, וכן בזבולן ואשר ונפתלי, והיה סבה שלחצו האמרי את בני דן, והיה בזה קיום תחלת יעוד והיה אשר תותירו מהם לשכים בעיניכם ולצנינים בצדיכם וגו', וכתוב ויעל מלאך ה' מן הגלגל אל הבוכים ויאמר אעלה אתכם וגו', ויהי כדבר מלאך ה' את הדברים האלה וגו' וישאו העם את קולם ויבכו וגו' ויזבחו שם לה', וכתוב אחר כך ויעשו בני ישראל הרע בעיני ה' ויעבדו את הבעלים וגו', כי עתה מה שעשו מענין אשר לא הורישו את הכנעני היה רע להם ולעיניהם וכמו שכתוב לשכים בעיניכם, אבל מה שעשו עתה היה רע בעיני ה' וגו' והוא עבודת הבעלים והעשתרות, ולכן חרה אף ה' בהם ויתנם ביד שוסים וגו' והיה מקים להם שופטים להושיעם, ואח"כ ביאר בפרט ענין חטאתם והשופט אשר היה מושיע אותם כשהיו צועקים אל ה' כמו שכתוב ויצעקו בני ישראל אל ה' ויקם להם מושיע את עתניאל בן קנז, והוסיפו לעשות הרע וחזק עליהם את עגלון עד אשר צעקו אל ה' והקים להם מושיע את אהוד בן גרא, וכן עד כמה פעמים כתוב בהם שצעקו אל ה' והוא ענין התשובה מאשר חטאו בו ובזה היו נושעים, ולא כן היה תשועת ישראל ממצרים כי לא נגאלו בתשובה אלא בזכרון ברית האבות, והענין הוא כי לא היו מעלים אל לבם ענין עולם רפואת התשובה לחטאים וגם לא היו מחשיבים עצמם לחוטאים ולא היו משימים עצמם רשעים, כי לא נצטוו עדיין בשום מצוה לשיענשו על עברם עליה אלא מה שהיה להם מסורת מאבותם שהיו שומרים מצות ה' והיו בלתי מצווים ועושים, וענין מה שזכו יוצאי מצרים להיות נגאלים ולא אחיהם הרבים מהם והם אותם אשר מתו בשלשת ימי האפלה, אשר אלה היו אחד מחמשה או אחד מחמשים או אחד מת"ק מהם, כי המתים היו רשעים ולא היו מוכנים לשוב ולא לקבל את התורה המיועדת להם אז, כמה שאמר הקב"ה למשה בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה, ואלו שנשארו לא היו רשעים במעשיהם כמו אלה והיו מוכנים לקבלת התורה, והם דור המדבר אשר להם ניתנה תורה למורשה: ואחר שנתבאר כי יוצאי מצרים לא נגאלו בתשובתם אלא בחסדי ה' וזכרו ברית האבות והיותם נכונים לקבלת התורה, והדורות הבאים בימי השופטים ואחריהם לא היו נגאלים אלא בתשובה, אם כן היה צורך גדול ענין רבוי הנסים והנפלאות במצרים לשיאמינו ישראל בגאולה העתידה לבוא להם, וגם לנקמת מצרים על מה שהרעו להם, והנה האותות הראשונים אשר נצטווה מרע"ה לעשות היה בשביל ישראל ועליהם האמינו כמו שכתוב ויעש האותות לעיני העם ויאמן העם וישמעו כי פקד ה' את בני ישראל וכי ראה את

עניס

הדורות העוברים אשר לא היו צדיקים ותמימים בדורותיהם ואותם שהיו עובדי ע"א, ועתה בזמן התחייה יקומו כולם ויכירו כי הוא מלך על כל העולם, וקצתם יתקיימו בתחייתם אם יהיו ראוים וקצתם יחזרו לעפרם כשהיו אם לא יהיו ראוים אחר שיראו ויבושו. ויהיה סדר חיבור אלו הכתובי' כך, כי קודם משיג ומאמין האדם ההווה בימיו יכולת והשגחת האל ית' על ברואיו, ואח"כ משיג מה שהיה לפניו, ומהם ישיג ויאמין על שיהיה אחריו, ולהיות משה רבן של נביאים הוזכר בשירתו ובתחלת נבואתו שהשיג מה שיהיה באחרונה באמרו ה' ימלוך לעולם ועד, רומז לזמן הגאולה והתחיה, כי בגאולה ראשונה שהיא יציאת מצרים נרמזה גאולה האחרונה במה שאמר ה' ימלוך לעולם ועד, כלומר גם כי עתה הוא מלך על ישראל שהוציאם בכחו הגדול ממצרים מבית עבדים ועשאם עבדיו ולא עבדים לעבדים, עוד ימלוך יותר על עם רב מהם בזמן הגאולה, ויהיה המלוכה ההיא בלי הפסק אלא לעולם ועד, לא כגאולה זו שיש ויש אחריה שעבוד מלכיות, וכאלו כביכול אינו מלך עליהם בזמן השעבוד כי גלו לבבל שכינה עמהם וכו', וכן נרמז ענין תחית המתים בגאולה זו בפסוק זה, כי האל ית' יעד לאברהם אבינו ע"ה במעמד בין הבתרים ודור רביעי ישובו הנה, והיה ראוי שיתקיים בכל הדור הנמצא בזמן יציאת מצרים, ולסבת היותם בלתי ראויים לא נתקיימה הגאולה אלא בחומשם או באחד מחמשים או אחד מת"ק, ורצה האל ית' שיתקיים יעודו הטוב לעתיד לכל הדור ההוא הרביעי שהיו עם רב כמו שנזכר, ולכן אמר כאן ה' ימלוך לעולם ועד, כלומר עתה לא מלך כי אם על חומש הדור ההוא או אחד מחמשים או מת"ק, ואז ימלוך על כולם בבת אחת בזמן התחיה, והראיה על זה כי אותם שיצאו שלשים שנה קודם הזמן והיו ראויים אלא שרצו לקרב את הקץ קודם זמנו ונהרגו, ועל ששמו בפועל לקיים היעוד זכו לתחיה בזמן יחזקאל בבקעת דורא, ומפני שקדמו בזמן שעבוד שלא הגיע העת לא זכו לתחייה בזמן שהיו ישראל בגאולה והמעלה אלא כשהתחילו להשתעבד בשעבוד בבל בזמן יחזקאל, ולכן בזמן התחיה יחיו ג"כ רבוא רבואות אלו הנכנסים בכלל היעוד הנזכר, כי גם שלא היו ראויים ליגאל אז מצד רשעם, אינם בכלל הפושעים אשר אינם ראויים לתחיה מפני שלא ניתנה אז התורה עדיין ולא היו ראויים ליענש על מה שעברו והיו כגויי הארץ ועשו כמעשה ארץ מצרים אשר ישבו בה, אבל לענין הטובה לגאול אותם בכלל הכשרים לא היו ראויים, ובקבלת עונש חטאתם אשר עברו על מצות בני נח רצה הקב"ה לזכותם להיותם בני אברהם יצחק וישראל כדי שיזכו לתחיה באחרית הימים ויתלוו אל האבות בתחיה, כי הם מתיחסים אליהם בכמו שלא הגיעו לזמן קבלת התורה ועל זכותם נשענו בתחייתם, וכולם היו תל אחד בקבורה בת"ל שנים שמימי היעוד מעמד בין הבתרים עד זמן יציאת מצרים, וכן יהיו ת"ל א' בתחיה, ויצטרף זכות האבות לריקנין שבהם ויהיו כולם מלאים מצות כרמון מזכות האבות והשבטים ובניהם ובני בניהם הישרים בלבותם אשר בזה יתקיימו לעתיד, כי כלם היו בלתי מצווים בקיום התורה, וגדולת אותם שהיו בלתי מצווים ועושים תגדיל אז אותם שהיו בלתי מצווים ואינם עושים, כי כלם תל אחד היו ויעמדו נד אחד לקרוא כלם בשם ה' ולעבדו שכם אחד:

ונחזור אל הענין והוא הבאת ראיה מהסברא לביאת המשיח מלבד מה שהובא, ונאמר כי אחר שישראל נבחרו להיות לעם לה' בקבלת התורה ומצותיה, צריך שיהיו ידועים וניכרים כי הם עם הקדש ברוכי ה' בהיותם מושלים מים עד ים, למעלת התורה כי היא גברה על כל הדתות ואמתית מכל נימוסי הגוים, והבלתי מאמינים בה צריך שיהיו נכנעים למקיימים אותה, ובכל זמן שהיה מלכות לישראל אפי' בזמן שלמה המלך ע"ה שהיו איש תחת גפנו ותחת תאנתו עדיין היו האומות מחזיקים בדתם ובמלכותם ולא היו מחשיבים את ישראל ולא את דתם, ולכן יגזור השכל כי האל יתברך אשר בחר באבות ובזרעם אחריהם ונתן להם תורתו, שירים וינשא אותם על כל העמים בזכות התורה שקבלו עליהם מה שלא רצו שום אומה ולשון לקבל אותה, וכמו שהוא אדון כל הארץ וברא כל העולמות לכבודו, כן ישים את ישראל לראש על כל העמים, ועמדו זרים ורעו צאנם ובני נכר אכריהם וכורמיהם, מעצמם יעמדו להיות משמשים את ישראל ולהיות אכריהם וכורמיהם, וזה לא יתכן להיות בדרך טבע כי אם ע"י נס, שיקים האל גואל לישראל והוא משיח בן יוסף אשר ילחם מלחמות ה', ואחריו משיח בן דוד שינוח עליו רוח ה' רוח חכמה וכו' עד וברוח שפתיו ימית רשע, ולא ישאו עוד גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה, וכמו שהאריכו הנביאים ע"ה ביעודי זמן הגאולה:

פרק אחד וחמשים

והראיה מן החוש קשה להביאה, כי לא נתברר בחוש ביאת המשיח כי עדין לא בא

ולא אכלוהו בשום זמן אפילו בימי חזקיהו כמאמר הלל, ועם כל זה תקל גבורת הבאתה בעיני משאר הגאולות אשר נתראו בחוש, כמו יציאת מצרים שכתוב ועבדום וענו אותם ד' מאות שנה וגו' ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, ונאמר למשה כשנגלה להוציאם וארד להצילו מיד מצרים ולהעלותו וגו' אל ארץ זבת חלב ודבש וגו', ונאמר בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה, ונתקיים הכל היציאה ברכוש

והעבודה

קדישין ויכלה להון עד די אתא עתיק יומיא וגו', וכן אמר חיותא רביעיתא מלכות רביעאה תהוא בארעא די תשנא מן כל מלכוותא וגו' ומילין לצד עילאה ימלל וגו' ויתיהבון בידיה עד עידן עידנין ופלג עידן, ומלכותא ושלטנא ורבותא די מלכות תחות כל שמיא יהיבא לעם קדישי עליונין וגו' ותלתא בלבי נטרית: **ובמראה** השנית אמר ואשא עיני ואראה והנה איל א' עומד וגו' ויאמר אלי עד ערב בקר אלפים ושלש מאות ונצדק קדש וגו', ומראה הערב והבקר אשר נאמר אמת הוא ואתה סתום החזון כי לימים רבים, וכל המפרשים פי' ערב ובקר ומנין אלפים ושלש מאות על ביאת המשיח: **ובמראה** השלישית כתוב ולהביא צדק עולמים וגו' ולמשוח קדש קדשים, והוא רמז על גאולתנו, וכמו שפי' הרב הר"י אברבנאל ז"ל בפי' דניאל בספר מעיני הישועה: **ובמראה** הרביעית כתוב ועתה אמת אגיד לך הנה עוד ג' מלכים עומדים לפרס וגו', וכתוב בסוף ובעת ההיא יעמד מיכאל וגו' ובעת ההיא ימלט כל הנמצא כתוב וגו'. הרי בכל המראות נתיעד ביאת המשיח ונתיעדו קודם יעודים על ד' מלכיות, וכמו שראינו בחוש שנתקיימו כבר כל היעודים אשר נתיעדו ד' מלכיות, כן יתקיימו היעודים אשר באו בכל המראות בענין הגאולה וביאת המשיח, ועוד יש תקוה ובטחון יותר ליעוד המשיח מיעודים הקודמים מפני שיעוד המשיח בא בכל המראות באחרונה כאלו תכלית וכוונת כל הארבע מלכיות הוא לביאת המשיח, ואם מה שלא היה בו עיקר להודעתו נתקיים כ"ש שיתקיים מה שהוא עיקר המראות והוא ביאת המשיח, וכן בחלום נבוכדנצר הראשון הוזכרו המלכיות ואחר כך יעוד מלך המשיח, כמה שכתוב וביומיהון די מלכיא אינון יקים אלהא שמיא מלכו די לעלמין לא תתחבל וגו', ובל מלכיות הד' הנז' בחלום ובמראות הוא מלכות ישמעאל כמו שהאריך הרב אברבנאל ז"ל במעינותיו ותמריו, וכתב שבעים נבואות כנגד שבעים תמרים שנתנבא דניאל בד' מראותיו ושנתקיימו מהם ס' והי' עתידות להתקיים, מהם חורבן והשחתת ישמעאל, ומהם בגאולת ישראל, ומאותם שנתקיימו ראיה שיתקיימו השאר, וכן מפתרון חלום הא' של נבוכדנצר אשר נתקיים רובו במה שקרה לד' מלכיות יש ראיה מן החוש שיתקיים גאולת ישראל הרמוז בו, כי אותו החלום הוא כמו מראות הנבואה שראה דניאל כי במראה נראה לו החלום שחלם נבוכדנצר ופתרונו: **ובן** נתקיים בחוש הדברים אשר נתיעדו מפי חכמים שיהיו קודם ביאת המשיח, כמו מה שאמרו בדור שבן דוד בא נערים ילבינו זקנים וגו' ובריית' דר' נהוראי העזות תרבה וכו', ולכידת קוסטאנטינ"ה בשנת רי"ג נתייעד בפסוק שישי ושמחי בת אדום יושבת בארץ עוץ וגו' כפי התרגום, וכמו שהבאתי באגרת גאולת עולם פ"ג שחברתיה בשנת ה' רל"ה, וכן ממה שאמרו בפרקי רבי אליעזר על פסוק כי מפני חרבות נדדו וגו' שלשה מלחמות של מהומה עתידין בני ישמעאל לעשות באחרית הימים, שמורה על לכידת קוסטאנטינ"ה ורודאס, וכמו שפי' שם, וכמה דברים אחרים שנתיעדו ונתקיימו, וכן אנו בטוחים שיתקיים ביאת הגואל במהרה בימינו, אמן:

פרק שנים וחמשים

ואחר שהבאתי ראיות לביאת המשיח מן השכל ומן החוש, נקל זאת בעיני להביא ראיות מן הקבלה תורה נביאים וכתובים מתפרשות בדברי חז"ל על הכתובים, אמרו ז"ל בראשית ברא אלהים ששה דברים קדמו לבריאת העולם יש מהם שנבראו ויש שעלו במחשבה להבראות, התורה וכסא הכבוד נבראו, תורה מנין ה' קנני ראשית דרכו, כסא הכבוד מנין דכתיב נכון כסאך מאז, האבות וישראל ובית המקדש ושמו של המשיח עלו במחשבה להבראות, האבות מנין דכתיב כענבים במדבר וגו', ישראל מנין דכתיב זכור עדתך קנית קדם, בית המקדש מנין שנאמר כסא כבוד מרום מראשון, שמו של משיח מנין שנאמר יהי שמו לעולם: **כוונת** קדימת הדברים לבריאת העולם הוא הסכמתו ית' לברוא אותם כיון שהיה בורא העולם כי לא יהיה קיום והעמדה לעולם אם לא יקדמו אלו, ולכן אמרו כי כל הששה דברים קדמו לעולם, אבל יש מהם שנבראו בפועל קודם בריאת העולם והם תורה וכסא הכבוד, ויש שעלו במחשבה להבראות קודם שנברא העולם ונמלך אח"כ האל ית' כביכול שלא לברוא אותם כי אם אחר כך לסבה ידועה אצלו, או שנאמר שעלו במחשבה קודם בריאת העולם שנבראו אח"כ ולמעלתם עלו במחשבה קודם, ולא נבראו מיד כשעלו במחשבה כשאר הדברי' הנבראים בששת ימי בראשית שנבראו מיד במחשבה לברא אותם: **וסבת** הבריאה בפועל תורה וכסא הכבוד קודם בריאת העולם, הוא כי אין קיום והעמדה לעולם בשום אופן כי אם במציאותם ובקיומם: **אם** התורה כי היא קיום העולם וזולתה אין לו קיום, כי בשבילה נברא העולם כאמרם ז"ל בשביל התורה שנקראת ראשית, וגם כי לפי בריאת העולם היתה תכונת בריאתו שיתקיים בקיום התורה ויחרב בביטולה, כי כמו שבבריאת האדם שהוא עולם קטן יש הוראה כי אין לו קיום כי אם בקיום התורה בהיות איבריו רמז למצות עשה רמ"ח וגידיו כנגד מצות לא תעשה שס"ה, כן העולם הגדול יש רמז בתכונת בריאתו בידיעת בוראו לענין קיום המצות ע"י האנשים הנבראים בו, ויש רמז בזמן שהם שס"ה ימות החמה למצות לא תעש' שאם לא יתקיימו בו גם הוא לא יקיים את

תפקידו

פניהם ויקדו וישתחוו, והאותות שנעשו בביאת המכות היו צריכים לסבת ישראל שישמחו שנמדדו המצרים במדה שמדדו להם, כמו שיחסו במדרש כל מכה לכל צער שהיו מצערים לישראל כדומה לו ולסבת מצרים: וכן הנסים העתידים להיות בזמן המשיח יהיו מרובים באיכות ובכמות, גם כי ישראל שומרים את התורה ומאמינים בה מפני מה שעבר מן הזמן בשעבוד וגלות ישראל ולא נתגלה קלם עדיין וכמעט יהיו נואשים מן הגאולה עד שתבוא, ויאמינו בה ויהיו לבוטם בטוחים בהתמדתם מצד רבוי הנסים אשר יהיו אז, וכן סבת רבוי נסים שיהיו אז הוא כי היא גאולה שלא תהיה אחריה גלות, ובמה נהיה בטוחים שלא יהיה אחריה גלות, אלא במה שכל הגוים והעמים אשר הגלונו ושעבדו בנו וזולתם יעלה על לב השומעים מהם שיהיה לב רוצם להכנס תחת עול התורה ולהסתופף תחת כנפי האל יתב', ואז יהיו כמשועבדים לנו בהיותנו אנחנו קודמים להם בקבלת התורה והסתופפות תחת כנפי השכינה, ואז יתקיים הכתוב אז אהפוך אל כל העמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד, ואמר אהפוך על כי הוא ית' בזמן נתינת התורה היה מחזר אחר כל אומה ואומה שיקבלוה כמו שדרשו ז"ל, ולא רצו לקבלה בהיותם ערלי לב וערלי בשר, ועתה בזמן המשיח והתחיה יהפוך את לבם לטובה ובזה יתקיים כוונת בריאת העולם כי לא נברא אלא בשביל התורה, וכל זמן שכל העולם כולו אינם מקיימים התורה אין הבריאה בשלימות כי אין קיום העולם כי אם על התורה, וכמו שקודם שקבלו ישראל התורה היה העולם מתקיים בחסדו יתב' כ"ו דורות כנגד כ"ו כל"ח, כן אחר נתינתה אינו מתקיים שאר העולם והוא ה"ל אשר הוא מושב כל העמים כ"א בחסדו ית' אשר הוא משפיע טובה וברכה עד בלי די בא"י בזכות ישראל מקיימי התורה, ומברכותיה יבורכו שאר הארצות בחסדו ית', וכמו שדרשו על הכתוב (איוב ה') הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות, ובשבילם יקבלו התורה ויקראו כולם בשם ה' ויעבדוהו שכם א', כלומר ביחד לא שיהיו ניזונים בחסד על ידי ישראל כמו שהיה עד עתה ואז יתקיים כל העולם בזכות התורה כי כל באי עולם יקיימוה ולא יצטרך החסד הנזכר:

דיש סעד לענין זה מענין בריאת העולם שנברא בשביל התורה, וכן אדם הראשון שהוא עיקר העולם נברא הוא וכל זרעו בשביל התורה, ובהיותו יציר כפיו של הקדוש ב"ה היה הוא מוכן וזרעו מוכנים לקבלה אלא שהרעו רוב זרעו ולא זכו אז לקבלתה כי אם עם ה' אלה ומארץ מצרים יצאו לעבוד ה' אלהים על ההר הזה המצווים בהלכות התורה כולה, וכמו שכל הדברים יחזרו אל תכונתם הראשונה בזמן העתיד במ"ש הכתוב (ישעיה י"א) ופרה ודוב תרעינה יחד ירבצו ילדיהן ואריה כבקר יאכל תבן, כן העמים יחזרו אל תכונתם הראשונה, והוא היותם בני אדם הראשון אשר היה יציר כפיו של הקב"ה, ויזכו להיותם ממקבלי התורה כמו שהיו מזמן אדם הראשון, ועל זה הענין ראינו בכל הדורות אשר באים קצת מכל האומות לחסות תחת כנפי השכינה ולהתגייר, כי הם חוזרים אל הכנתם הראשונה כמו שנזכר: ואצלי עוד טענה בזה, כי כשחזר האל יתב' עם התורה לאומות ולא רצו לקבלה, מסתמא היו בין כל אומה ואומה מעטים אשר היו רוצים לקבלה, ולא עלה בידם כי היו בטלים ברוב, כי אין שום דבר מוסכם בכל העולם מדעת כל העולם כי אם מרובם, כי הדעות של בני אדם מתחלפות וא"א שיסכימו כולם על דבר א' אפילו יהיה דבר הגון כל שכן דבר שאינו הגון והוא סרבנות קבלת התורה, ואחר שהיה בכל אומה מיעוט הרוצים בה ולא עלה בידם רצה הקב"ה שלא לקפח שכרם ונתן מקום לזרעם אחריהם שיתנו אל לבם לקיים מחשבת אבותם אשר היה רצונם לקבלה ולא עלה בידם, וקרוב הוא כי כל המתגיירים בדורות החולפים וההווים שהם מאותם שרצו רגלי אבותם לעמוד בהר סיני ולא עלה בידם כנז', ובזמן העתיד אפי' זרע הבאים מאותם שלא רצו יחזרו למקור הראשון יציר כפיו של הקב"ה, כי הוא הנותן כח והכנה לכל זרעו בהיותו יציר כפיו לשיהיו ראויים כולם ומרוצים לקבלה לעבודת ה' כמו שנז', ובכל זה יש ראיה בביאת המשיח כי הוא מוכרח שיבואו כל העמים לרצון קבלת התורה מצד הכנתם הראשונה, ולא יתכן זה כי אם בביאת המשיח כי על ידי הנסים והנפלאות יאמינו כל העולם ויהפך לבם לעבודת ה' כמו שנז': ובכן אפשר לומר כי אותם שיצאו מן כל ישראל לדת האומות בכל הזמנים העוברים, הוא כי באולי אבותם אשר היו בזמן נתינת התורה מיעוט ישראל לא קבלו בסבר פנים יפות עד שכפה עליהם את ההר כגיגית, ונמשכו אחר הרוב, ולכן יצאה פרי מחשבתם לפועל בדורות הבאים שיצאו מן הכלל ופרקו מעליהם עול התורה: וכן יש ראיה מן החוש לביאת המשיח מן היעודים אשר נתיעדו על יד דניאל בד' מראותיו, במראה הא' נבא ויעד על ד' מלכיות והם ד' החיות, ובסופה נבא ויעד על החמישי והוא ביאת המשיח, במה שאמר חזי הוית בחזוי ליליא וארו עם ענני שמיא כבר אינש אתא הוה ועד עתיק יומיא מטא וליה יהיב שלטא וגו', והוא מלך המשיח ואח"כ אמר אתכרית רוחי אנא דניאל בגו נדנה וגו', ויציבא אבעא מיניה, ופשר מיליא יהודעונני אילין חיותא רברבתא די אינין ד' ד' מלכין יקומון מן ארעא ויקבלון מלכותא קדישי עליונין ויחסנון מלכותא עד עלמא ועד עלם עלמיא, אדין צבית ליציבא על חיותא רביעיתא די הות שניא מן כלהון וגו' וקרנא דיכן עבדא קרב עם

קדישין

לפועל מחשבה בריאת שמו של משיח שיגלה במהרה בימינו אמן. ואני אומר כי כמו שיצא לפועל מחשבת בריאת האבות אחר אלפים שנה כנגד אלפים שנה שקדמה בריאת התורה לעולם, ובריאת ישראל בקבלת התורה אחר כך ארבע מאות וכמה שנים, ובריאת המקדש אחר כך ארבע מאות שנה וכמה שנים, כן נבראת שמו של משיח אחר בריאת המקדש ארבע מאות וכמה שנים בזמן חרבן בית המקדש, וכמו שאמרו חז"ל כי ביום שנחרב בית המקדש נולד משיח ואין לנו בו אלא שמו כל זמן שאינו נראה לנו ולא בא אלינו ולכן אמרו שמו של משיח: ובן רומז ענין שמו של משיח כי שמו מפינו לא מש ולא ימוש, כי בכל דור ודור מצפים ביאתו ובכל יום אם בקולו נשמע, וגם אם יתמהמה אנו מחכים לו בכל זמן, ובזה הבטחון אנחנו עוברים צער וצרת הגליות והשעבודים ההווים עלינו, וזו היא כוונה מה שהסכימה מחשבת חכמתו יתב' קודם בריאת העולם לברוא שמו של משיח, והוא שיהיה מעותד ומוכן המשיח לבוא בכל דור ודור אחר החרבן אם ישובו ישראל בתשובה, וגם הדורות שעברו שלא בא היה שמו שגור ומורגל בפיהם שיבוא ויש להם שכר טוב בבטחונם אלא שלא שבו כראוי תשובה שלימה, וזהו שהוכיחו מן הכתוב (תהלים ע"ב) יהי שמו לעולם, כי בכל הדורות יהי שמו שגור בפי הכל, ובהגיע תור וזמן ביאתו בוא יבוא ולא יאחר להציל אותנו מכל הצרות הבאות עלינו ולגאול אותנו מן הגלות הזה, נמצא כי שמו הועיל לנו קודם ביאתו בהיותנו בוטחים שנזכה לראותו כמו שנזכר, וזהו ענין בריאת שמו, ויועיל בעצמותו והדרו לדור שיזכה לראות נועם תואר הדרת פני כבודו להושיע ולהרגיע את ישראל, וגם כי נביאו ראיה לכל א' מן הששה דברים מפסוק בפני עצמו, נכללו כולם בפסוק בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, כי שלשה מהן הן מן השמים, תורה וכסא הכבוד וביהמ"ק שהוא מכוון כנגד של מעלה, וגם שעתיד לירד בנוי מלמעלה, ושלשה מן הארץ אבות וישראל ומשיח, כי מן התשובה שהיא התורה הנרמזת במלת את שהיא כוללת מאל"ף עד תי"ו עד השלישית שהיא בית המקדש, הם נכללות במלת השמים, ושאר השלשה תשלום הששה הנרמזות בוא"ו ואת הארץ הן נכללות במלת הארץ:

ויש כמה מאמרים בדברי חז"ל על ענין ביאת המשיח, מהם ברמיזה ואסמכתא על הכתובים תורה ונביאים וכתובים, ומהם בלא רמז על הכתובים, לא אחוש להביאם כי אין בהם ראיה הכרחית כי הם דרך קבלה מה שראוי להאמין בדבריהם כי כולם דברי אלהים חיים, ואפילו אותם שיש להם רמז בכתוב אין ברמז ההוא הכרח בכתוב כ"א מצד קבלת חז"ל, כמו מאמר זה בענין שמו של משיח שאין הכתוב של יהי שמו לעולם

מכריח ענין קדימת שמו של משיח לעולם, כי אפשר לפרש הכתוב באופן אחר, אלא מצד ענין הקבלה, ומפני זה נביא ראיה מן הכתובים אשר אי אפשר לפרש בענין אחר כ"א בענין המשיח, וגם כי זה ג"כ הוא דרך קבלה ומן התורה ונביאים וכתובים, עכ"ז מתישב בהם לב המאמין ובעל הסברא בהיות הדבר מפורש בכתובים, אחר שהוא ידוע מדרך הסברא והחוש כי דברי התורה ונביאים וכתובים הם אמתיים על יד מרע"ה ותלמידיו הנביאים הבאים אחריו, כי הוא מפורסם וגלוי לכל העמים כי לא נפל מדבריהם ארצה בכל מה שיעדו בזמנם לעתיד ונתקיים, וכן יתקיימו יעודי המשיח וכמו שכתבנו כל היעודים שנתיעדו בתורה ונתקיימו בפרק כ"ט ול' משער זה:

והנה הר"מ ז"ל בעיקר זה כתב ומי שנסתפק לו או נתמעט אצלו מעלתו כפר בתורה שיעד בו בתורה בפירוש בפרשת בלעם ופרשת אתם נצבים וגו'. ומפני כי בנבואות הנביאים המורות על יעודי המשיח יש מהן שאינן מבוארות ואפשר לפרשם על ענינים אחרים, ויכול האדם להסתפק בהם אם נאמרו על המשיח או לאו, כתב הרב כי מי שנסתפק לו וכו' כפר בתורה שיעד בה בפירוש בפרשת בלעם, כי נראה כי בנבואת בלעם אין מי שיוכל להסתפק ולפרש הכתובים שיורו על ענין אחר אלא על ענין המשיח ומי שיסתפק אינו אלא כופר בתורה, כי בפירוש נזכר בה ענין המשיח, וענין יעוד המשיח המפורש בנבואת בלעם הוא בנבואתו הרביעית אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב דרך כוכב וגו' והיה אדום ירשה וגו' וירד מיעקב וגו', הרמב"ן ז"ל מפרש כל הכתובים על מלך המשיח, ורש"י ז"ל מפרש וירד מיעקב לבד על מלך המשיח, וגם לפי' רש"י ז"ל נפרש כינוי אראנו אשורנו על מלך המשיח, כי יראה מעלתו ולא עתה בכיבוש ראשון זה שכבש יהושע וישראל, וישור עוד מעלתו לזמן ולא קרוב בכיבוש שני, כי בכיבוש ראשון זה דרך כוכב מיעקב וגו' ומחץ פאתי מואב, ועל כיבוש שני אשר לא קרוב אמר והיה אדום ירשה, כי מאז קמה אומת אדום ונתפרסמה בעולם על כל אויביה ועכ"ז ישראל עושה חיל בימיהם, והוא רמז למלכי בית חשמונאי אשר עשו חיל והכניעו לאדום כמה פעמים, ועל מלך המשיח עצמו שאמר עליו אראנו ואשורנו אמר עתה וירד מיעקב, כי הרידוי והממשלה שלו תהיה מיעקב מזמן שנקרא שמו יעקב על שם וידו אוחזת בעקב עשו, כי בסוף ממשלת עשו יהיה מלך המשיח רודה בו ויתקיים ורב יעבוד צעיר ואז יאביד שריד מעיר, וכמ"ש במלך המשיח וירד מים עד ים, ובעשו ולא יהיה שריד לבית עשו כמו שפי' רש"י ז"ל:

והיה היעוד הזה על יד בלעם, ברצותו לקלל ישראל ולאבדם מעל האדמה הראה לו הקב"ה

תפקידו, ואם כן קיום העולם תלוי בקיום התורה במין האנושי, כי כך היתה דעת הבורא יתב' ליתן אותה לכל העולם אם ירצה לקבלה ולקיים אותה ואם לא יקיימוה יחרב העולם:

ואם כסא הכבוד הוא גם כן סבת בריאת העולם ובזולתו היתה בריאת העולם לבטלה, כי הוא הוראה על השכר הצפון לצדיקים בנפשותם החצובות מתחת כסא הכבוד, כי מכבוד כסא כבודו הוא חלק כבוד ליראיו ושכר לנפשותם בג"ע ועוה"ב הנמשכים מהוד והדר כבוד כסאו, כי עיקר בריאת האדם בעולם הוא לשיקנה מעלה וכבוד לנפשו בקיום התורה והמצות, בהיותו מורכב וקורץ מחומר וצורה אשר היצר הרע עומד לימינו לשטנו ועכ"ז הוא מתאמץ ומתגבר בחכמת נפשו ובזריזות יצר הטוב לעסוק בתורה ולקיים כל מצותיה, אין ספק כי בזה יש לו שכר הרבה בעמלו אשר יעמול תחת השמש וקנה עולמו בהשתדלותו, ובזה יש לו שכר ותגמול יותר מן המלאכים כי אין להם יצר הרע שיעכבם בפעולתם וימנעם מלהשיג רצון קוניהם, ועל זה אמרו גדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת, וזו היתה כוונת בריאת העולם כי הנפשות הן נחצבות מתחת כסא הכבוד ומשיגות מיקר תפארת השכינה כל נפש כפי מעלתה, וכל ישעה וחפצה בעוה"ז הוא לחזור אל מקומה אשר ממנו נחצבה והרי היא היתה בו מקודם, ומה הרויחה בהיותה מורכבת בחומר השנים אשר היתה נעכרת ומדוקה בגוף, אין זה כי אם ההשתדלות והבחירה אשר בחרה נפש הצדיק בעולם הזה לעבוד הבורא יתב', כי בזה קונה בפיה ובלבבה שכר עולם הנשמות מתחת כסא הכבוד, ולא תצטרך לחסד ורחמים הנעשה לנשמות תחת כסא כבודו כי לא היה דרך שכר אלא דרך חסד כמו שנז', ונתבאר סבת קדימת בריאת התורה וכסא הכבוד לבריאת העולם:

וסבת הארבעה דברים אשר עלו במחשבה להבראות קודם שנברא העולם, הוא גם מפני כי הן סבת קיום העולם אבל אין ביטולו תלוי בקיומם, כי אחר שנבראת התורה היה יכול להתקיים העולם על ידי מי שיקבל התורה ויקיים מצותיה אי זו אומה שתהיה שתקבל את התורה, כ"ש אם כלל המין האנושי היו מקבלים אותה ולא היה צורך ליחד את האבות לבדם בקיום התורה בלתי מצווים ועושים, ולא את ישראל שיהיו מיוחדים בקבלת התורה בזכות האבות, ולא בית המקדש בירושלים נחלת ישראל, ולא שמו של משיח בן דוד, כי בקבלת התורה וקיומה על ידי אומה אחרת או על ידי כלל עדת האומות ובכללם אומת ישראל היה יכול להתקיים העולם, ועכ"ז עלו במחשבה להבראות, על כי האל יתב' צופה ומביט עד סוף כל הדורות, וראה כי לא ירצו שום אומה לקבל את התורה גם כי יזמינם לקבלה וכמו שדרשו על פסוק ה' מסיני בא וזרח משעיר וגו', ולכן עלה במחשבתו יתברך לברא האבות שיקיימו התורה כלה שקבלוה כדי שיגן זכותם על זרעם לקבלה, ואף גם זאת הוצרך לכפות עליהם את ההר כגיגית כמו שדרשו חז"ל, ויהיה כוונת הכפיה על האבות שנקראו הרים כי אחר שקיימו הם את התורה חייבים בניהם על כרחם לקיימה, וכן נאמר דרך דרש כי ענין מה שכפה עליהם את ההר הוא כי לא הוכנו ישראל לקבל התורה אלא אחר שעמדו במצרים ונשתעבדו בה כל אותם השנים, ובזה נכנע לבבם בהיותם עבדים והוציאם האל יתב' כדי שיעבדוהו, כמו שכתוב כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים, ובהיותם כבר נכנעים שם נכנעו גם כן לקבלת התורה, כי כן היתה כוונת האל יתי' לכפות ולשעבד אותם שם כדי שיהיה נקל להם קבלת התורה וקיומה, וזהו מה שכפה עליהם את ההר הוא הר גבוה ותלול אומת מצרים אשר שעבדו אותם לבנות ערי מסכנות, ויהיה ההר רמז גם כן אל ר"י שנים אשר עמדו במצרים גרים בארץ לא להם גם כי לא נשתעבדו ברוב אלו השנים, וכמו שעלו במחשבה האבות וישראל לכוונה הנזכרת כן עלו במחשבה בית המקדש ושמו של משיח, כי מקבלת ישראל את התורה נמשך ביאתם אל הארץ כי בה יהיו לו סגולה מכל העמים ועליה זכו ליכנס בארץ, כי אין קיום לכלל המצות כי אם בא"י, ואז נתקיים ייעוד הארץ אשר נשבע לאבותם, ומאז רצה האל יתב' שלא יהיה שום שר ומזל על א"י כמו שרצה שיהיו ישראל מיוחדים לחלקו ונחלתו, כמו שאמר הכתוב כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו, ואוירא דארעא דישראל מחכים מצד היותה חלק ה' וארצו אשר הוא דורש אותה תמיד וגו' ועיני ה' אלהיך במקום המיוחד שבה לשכון שכינתו בבית המקדש, ואילו לא היו ישראל מיוחדים בקבלת התורה לא היו מיוחדים גם כן בארץ הקדושה ובבנין בית המקדש, כי אולי לא היה צורך שיבנה אם כל האומות היו מקבלים התורה כי היה העולם מתקיים על ידי קיומה בכל העולם, וכן אולי לא היה צורך לשמו של משיח, אבל כיון שצפה הקב"ה שלא ירצו האומות לקבל התורה עלה במחשבתו מאז לברא האבות וישראל ובהמ"ק ושמו של משיח כמ"ש:

ומה שאמרו שמו של משיח ולא אמרו שעלה במחשבה שיברא המשיח עצמו כמו שאמרו על האבות, הוא להורות על כי המשיח יהיה מיוחד בשמו לישראל ולא לכלל האומות, כמו שכתוב משיח אלהי יעקב, ושמו המיוחד לו משיח בן דוד, ושאר השמות אשר נקבו לו חכמים ז"ל בפרק חלק ובפרקי בן עזאי מורים על ההצלחות והישועות אשר יהיו לישראל בימיו, ולשאר האומות אין להם חלק ונחלה בהם:

וכמו שיצאה מכח המחשבה אל הפועל ברית האבות וישראל ובית המקדש, כן אנו בטוחים שיצא

לפועל

פרק שלשה וחמשים

כתב הר"מ ז"ל העיקר הי"ג בתחיה, וכבר ביארנו ענייננו וסודותיו, וכאשר יאמין האדם כל היסודות כולם ונתברר אמונתו בהם הוא נכנס בכלל ישראל ומצוה לאהבו ולרחם עליו ולנהוג עמו בכל מה שצוה השי"ת איש לחברו, כן באהבה והאחוה, ואפי' עשה מה שיוכל מן העבירות מחמת התאוה והתגברות הטבע הגרוע הוא נענש כפי חטאיו אבל יש לו חלק לעוה"ב והוא מפושעי ישראל, וכשנתקלקל לאדם יסוד מאלה היסודות הרי יצא מן הכלל וכפר בעיקר ונקרא רשע ואפיקורוס וקוצץ בנטיעות וכו' ועליו נאמר הלא משנאיך ה' אשנא, והנה האריכתי בדברים הרבה ויצאתי מענין חבורי, אבל אני עשיתי זה לפי שראיתי בו תועלת באמונה, לפי שאספתי בו דברים מועילים מפוזרים בספרים גדולים, לכן דע אותם והצלח בהם וחזור אליהם פעמים רבות והתבונן בהם התבוננות יפה, ואם השיאך לבך ותחשוב שהגיעו לך ענינם מפעם א' או מעשרה הרי השי"ת יודע שהשיאך על שקר, ולכן לא תמהר בקריאתו כי אני לא חברתי כפי מה שנזדמן לי אלא לאחר עיון גדול והתבוננות, ואחר שראיתי דעות ברורות אמתיות וזולת אמתיות וידעתי מה שהוא ראוי להאמין מהם והבאתי ראיה בטענות וראיות על כל ענין וענין וכו' עכ"ל הרב ז"ל. וקודם שכתב הי"ג עיקרים כתב וז"ל, ותחית המתים הוא יסוד מיסוד משרע"ה ואין דת ולא דבקות בדת יהודית למי שלא יאמין זה, אבל הוא לצדיקים, וכן הוא לשון ב"ר גבורת גשמים לצדיקים ולרשעים ותחית המתים לצדיקים בלבד ואיך יחיו הרשעים והם מתים אפי' בחייהם, וכן אמרו הרשעים אפילו בחייהם קרויים מתים צדיקים אפילו במיתתן קרויים חיים, ודע כי האדם יש לו למות בהכרח ויתפרד וישוב למה שהורכב ממנו וכו' ע"כ:

האמונה בעיקר הזה הגדול לא נפלאת היא מיכולת האל יתברך ולא רחוקה היא מרצונו ומדעתו, לא נפלאת הוא ממה שאמרו חז"ל מאי דלא הוה הוה מאי דהוה לא כ"ש, וגם כי אצל מעשה בני אדם אינו צודק ענין זה בכללות, אצל האל ית' הוא צודק, ומה שאינו צודק בכללות במעשה בני האדם הוא כי הוא קשה בבני אדם לעשות מה שעשו כבר ונפסד וחזר ליסודו, והוא כאומן שיוצר כלי למעשהו וכלים אחרים כמוהו, וזהו מה דלא הוה הוה, ואם נפסד אחד מהם וחזר ליסודו לא ידע ולא יוכל לכוין לקבץ את חלקיו ממקום שנפסדו והלכו להם לחזור לעשותם כלי כבתחלה, וגם כשלא נפסדו לגמרי אלא שנשברו והם לפניו אזי נחשבו לכלי חרש מעשה ידי אמן ונשברו ואינו יכול לעשות מאותם השברים כלי, וגם בכלי צורף אשר יוכל לחזור להתיכם ולעשות מהם כלי, לא יוכל לכוין לעשותו כמו שהיה בתחלה בצורתו ותבניתו ומשקלו בכל חלקיו, והרי הוא ככלי אחר ופנים חדשות באו לכאן, וא"כ אינו צודק במעשה בני אדם מאי דהוה לא שכן, כי כלל וכלל אינו חוזר להעשות בידי אדם מה שנעשה ונפסד, ולא יצדק בהם לומר אלא מאי דלא הוה לא כ"ש, כלו' כי אחר שעשה כלי א' פעם א' נקל עליו לעשות כלי אחר כמוהו, ואין זה כוונת המאמר. אלא בדבר המיוחד לאל ית' ולא לשום בריה והוא בריאת יש מאין, מאי דלא הוה מציאותו כאדם הראשון נברא ונמצא על ידו, וכן בריאת הולד בטבע מטפה סרוחה, מאי דהוה כבר לחזור לקבץ חלקיו מיסודיו ולעשותו כצורתו ותבניתו שיהיה הוא הוא מה שהיה קודם לא כ"ש, ולא יבצר מידו יתב' במזמת ידיעתו להחזיר עטרה צורת כל אדם לישנה, כמותו ואיכותו דעותיו ומדותיו וטבעו כמו שהיה מקודם, כיון שבידיעתו יתברך נוצרו כל בני בראשית בטבעם ותכונותיהם, נקל זאת בעיניו להחזיר אותם כמו שהיו קודם בלי שום שינוי ותמורה, הם יכירו את עצמם וגם רואיהם אלו את אלו אותם שהיו בדור אחד יכירו כי הם זרע ברך ה' והם אשר היו מקודם וחיו עתה:

ואף כי גם זאת לפי הנראה לא יצדק כל שכן זה, כי גם שלא יבצר מידו מאומה יותר נקל ומוכן הוא לטבע להיות האדם נוצר כמו שהוא מטפה סרוחה, ממה שיהיה חוזר לקדמות חיותו ותכונתו מן העצמות היבשות אשר לא תצלחנה לכל, או ממלא תרווד רקב או פחות ממנו אשר כפי הטבע הם הולכים וכלים ונפסדים לעולם, ומפני כי תחית המתים אין צורה בשכל כפי הטבע אלא נס מוחלט, לכן צריכין אנו לומר כי מה שאמרו מאי דלא הוה הוה ירצה על בריאת אדם הראשון מתחילת בריאתו שיצרו עפר מן האדמה ונפח באפיו נשמת חיים, מאי דהוה לא כ"ש כי מה שנשאר מן האדם אחר כמה אלפים מן השנים יש בו יותר הכנה כפי השכל ברצון האל יתברך לחזור להיות כבתחלה ממה שהיה עפר אשר נברא ממנו מתחלת יצירתו:

ולא רחוקה היא אמונה זו מדעתו ורצונו ית' ג"כ ממה שאמרו מאי דלא הוה הוה וכו', כ"א ברא את האדם קודם בצלמו ובחסדו ית' מבלי צורך בריאתו ומבלי קדימת טובה, כ"ש אחר שבראו ומת בעונו או בעטיו של נחש שירצה לחזור להחיותו כבתחלה, כיון שקדם במצות ובמעשים טובים בזמן היותו חי בזה העולם, וזהו מאי דהוה לא כל שכן:

וכן לא רחוקה היא מצדנו ממה שאמרו מאי דלא הוה הוה וכו', כ"א בבריאה ראשונה שלא קדם לעפר אשר נברא ממנו אדם ולא לשום א' ילוד אשה מטפה סרוחה שום הכנה וזכות, ואפ"ה זכו הישרים שבבני אדם להיותם צדיקים וחסידים

בעבודת

הקב"ה מעלתם וממשלתם מתחלתם עד סוף הימים, כדי להקהות את שניו ואת שני בלק והאנשים אשר עמו, וגם שיתפרסם בכל האומות מעלת ישראל העתידה, כי יאמינו כולם את דברי בלעם המפורסם ביניהם לקוסם ואחר כך לנביא, ויתאמת ג"כ יותר נבואתו מנבואת אחרים על כי הוא בחכמת קסם שלו ראה קודם כל מעלת ישראל העתידה, ואח"כ באה לו הנבואה בסגנון אחד כפי מה שראה הוא קודם, וכמ"ש הרמב"ן ז"ל על מאמר השנוי בספרי ומשל טבחו של מלך, שיורה שהיה בלעם יודע מעצמו אחר כוונתו שהשם יאמר לו מה אקוב לא קבה אל וכל הענין ואחר כך ישמע הדבור במלות ההם אשר חשב בלבו, וע"ז שבח עצמו בנבואה זו יותר ממה ששבח עצמו בנבואות הקודמות, במה שאמר נאם שומע אמרי אל ויודע דעת עליון אשר מחזה שדי יחזה, כי רצה ליחס כל נבואתו זאת המיעדת טובה לישראל שמעם ה' לבאות יבאה, כי גם שבחכמתו חכמת הקסם ראה אותה לא נתקיימה בדעתו עד אשר ראה אותה בנבואה. ומפני כי הדברים העתידים יודעו קצתם מעולם השפל על יד השרים, וקצתם יותר אמתיים מעולם האמצעי ושרי מעלה הממונים על הכוכבים והמזלות, וקצתם אמתיים וקיימים יותר מעולם העליון על יד המלאכים המגלים בהשבעות מה שמשיגים למעלה, לזה אמר שומע אמרי אל ויודע דעת עליון מחזה שדי יחזה, כנגד ג' מדרגות הנזכרים, כי לא סמך על שום אחד מהם במה שהשיג מהם קודם כמו שנתבאר, אלא הכל היה מאת ה' יתברך, ואמר לשון שמיעה וידיעה וחזיה, כי החכמות וההשגות יושגו על ידי שמיעה מרבותיו וקבלת סופרים, וע"י חזיה וראיה מפי ספרים, וע"י מה שמשיג האדם ויודע משכלו אחר שכבר שמע וראה, והיתה כוונתו בזה כי כל השגתו בשמיעה וראיה וידיעה הכל שמע וראה וידע אחר כך מהאל יתברך כמו שאמר נאום שומע אמרי אל וגו', וייחס השמיעה לאל והחזיה לשדי והידיעה לעליון, לרמוז שהשיג לדעתו בנבואת מדרגת אדם הראשון והאבות ומשה רבינו, כי באדם הראשון ואשתו נאמר וישמעו את קול ה' מתהלך וגו', ובאבות נאמר לשון חזיה והיא הראיה כמו שכתוב וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי, וכתוב בפירוש בכל אחד מהם לשון ראיה, באברהם פעם שלישית וירא אליו ה', ביצחק וירא אליו ה' בלילה ההוא, ביעקב וירא אלהים אל יעקב עוד וגו', ובמשה נאמר ושמי ה' לא נודעתי, כנראה שלמשה נודע, וכתיב אשר ידעו ה' פנים אל פנים, ולכן יחס הידיעה לעליון והוא שם ההוי"ה כי הוא עליון על כל השמות במעלה וקדימה לעולם כמו שכתב הרב ז"ל בספר המורה, וכמו שכתבתי בפ"ד משער זה, והוא המיוחד לנבואת משה כמו שכתוב (במדבר י"ב) ותמונת ה' יביט, ובשלשת נבואות הראשונות הוצרך לקרבנות בלק פר ואיל בכל שבעה מזבחות כדי שתחול עליו הנבואה, מפני שהיתה כוונתו לקללם שלא מרצון האל ית', ועתה שהיה רצון האל שיתגלה ענין המשיח על ידו לסבה הנזכרת למעלה לא הוצרך לקרבנות בהשגת נבואה זו, ויחר אף בלק על פר ואיל שהקריב ג' פעמים בכל מזבח שהיו לבטלה, ויחר אף ה' גם על פר ואיל שהקריבו לקלל את ישראל, וילכו כמ"ש ויקם בלעם וילך למקומו וגם בלק הלך לדרכו:

וכן מ"ש בפרשת נצבים בענין יעוד המשיח אי אפשר לפרש הכתובים לענין אחר, ולכן כתב הרב ז"ל כי מי שנסתפק לו כפר בתורה שיעד ג"כ בפ' נצבים, כי נראה שאין להסתפק בכתובים אלו שיורו על ענין אחר אלא על ענין המשיח והיא פרשת והיה כי יבואו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה אשר נתתי לפניך, והוא ענין הברכות והקללות אשר בפרשת כי תבא, הברכות נתקיימו בבית ראשון ושני, והקללות בחרבן בית שני ובכל מה שאירע לנו עד עתה ועד זמן שיבא משיחנו, וכמו שאמר בכל הגוים אשר הדיחך ה' אלהיך שמה, והוא הדיחוי אשר נדחנו אחר חרבן בית שני בכל הגוים ובכל הארצות, מה שלא היה בחרבן בית ראשון כי כולם גלו לבבל, וכן מה שכתוב ושבת עד ה' אלהיך וגו' ושב ה' אלהיך וגו' אם יהיה נדחך וגו' והביאך וגו' ומל ה' אלהיך וגו' ונתן ה' אלהיך וגו' ואתה תשוב וגו' והותירך ה' אלהיך וגו', כל אלו הכתובים לא נתקיימו בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים והוא גלות בבל, ולא היו נפוצים אז בכל העמים לשיצטרך לומר ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' וגו', וגם לא היו נדחים בקצה השמים לשיקבצם ויקחם משם, וגם לא הוכנו לשימול לבבם לאהבה ה' ולשוב לשמוע בקול ה' כמ"ש ומל ואתה תשוב, כי גם שבבית שני היו יראי חטא ובעלי תורה ולא נחשבו לעובדי עבודת אלילים ומגלי עריות ושופכי דמים כאנשי בית ראשון, עכ"ז נמצאו ביניהם עדת רשעים אשר הרשיעו להבדל מקהל ישראל, כמו הצדוקים והביתוסים ושאר רעות אשר נמצאו בסוף בית שני, ולא נותרו לטובה בבנין הבית השני אלא שנחרבו בעונותיהם, ואם כן הוא ידוע כי אלו הכתובים לא נתקיימו עדיין עד זמן ביאת משיחנו, כי אנו בטוחים שיתקיימו בנו או בבנינו שנשוב עד ה' והוא ישיב את שבותנו ויקבצנו ממקומות שנדחנו שמה וימול לבבנו וגו' ונשוב ונשמע בקול ה' ויותיר אותנו לטובה וגו', ואם לא נעשה ברצון יכוף אותנו עד שנשוב וכמו שדרשו חז"ל, והנה הם עשרה פסוקים ונזכר בהם ה' אלהיך עשרה פעמים והם רמז על גאולתנו ועל פדות נפשנו לעולם בלי שום שעבוד אחר כך:

בשלש הסבות אשר זכרתי למעלה, ועוד אני מוסיף עליהם דברים, והן, כי הנשמה החצובה מתחת כסא הכבוד והגוף אשר נוצר מן האדמה בפרט עפרו של אדם הראשון שנזכר עליו עפר מן האדמה, ממה שנאמר עליו מזבח אדמה תעשה לי, הושוו שניהם יחד בעת היצירה כמו שכתוב וייצר ה' אלהים את האדם עפר וגו' ויפח באפיו נשמת חיים, וכמו שהנשמה תשוב אל מנוחתה אל האלהים אשר נתנה תחת כסא כבודו, כן ראוי ומחוייב שישוב הגוף למנוחה אל מקום אשר ממנו הוצב, ובשובו אל העפר אל הארץ כשהיה אין לו בזה שום מנוחה מורגשת ואינו דומה לשיבת הרוח אל האלהים אשר נתנה, וצריך שישתוו שניהם ביחד אל המנוחה כמו שנשתוו בשעת הבריאה, ולכן רצה האל ית' להחזיר נשמות לפגרים מתים לזמן התחיה כדי שיהיו הנשמה והגוף יחד כבזמן היצירה, כי אין מנוחה לגוף בלתי הנשמה, וכיון שעיקר בריאת העולם היה על המין האנושי ראוי ומחוייב שיהיה להם השארות הגוף ונפש יחד והוא זמן התחיה, כי בזה יתפרסם כי עליהם נברא העולם, כי הם תחלת המחשבה וסוף המעשה עד סוף ימות העולם שתא אלפי שנה הוי עלמא:

ומפני כי הנשמה היא המניעה ומעוררת את הגוף לעשות מעשה המצות הנעשות

בשתוף הגוף, וגם יש מצות מיוחדות לנשמה ולא לגוף, כמצות ועיקרים שהם תלויים באמונת הנשמה ומחשבתה, לכן נתיחדה הנשמה בשכר בפני עצמה בג"ע ובעולם הנשמות, ג"ע כנגד השכר שהרויחה וקנתה בהיותה מניעה ומעוררת את הגוף לעשות המצות המעשיות ונשתתפה היא ג"כ בעשייתן, כי המצות צריכות כוונה, ולכן שכרה היא בג"ע שהוא בעולם התחתון, ושכרה בעולם הנשמות כנגד המצות השכליות התלויות באמונה ומחשבה שאין לגוף יד בהן, ואם לא היתה הנשמה בגוף לא היה ראוי שיקבע לה האל ית' שכר כי היא עושה רצון קונה כאחד מן המלאכים ואין לה בחירה ורצון, ובהיותה בגוף והיא קונה לה דברי תורה קונה לה חיי העוה"ב, מצד היותה משותפת בחמר ולא תחטא ולא תחטיא בהיותה בעל בחירה ורצון, ולכן צריכה לחזור ולהשתתף עם הגוף כדי שיקבל הגוף שכרו אשר היה מרוצה ומשועבד לנפש בעשיית המצות ולימוד התורה בעינוי גופו, וזהו שכר התחיה כי עיקרו הוא להנאת הגוף ומנוחתו בזמן התחיה אשר לא יהיה לגוף עמל וטורח, ולא הנאה המרקבת עצמות, ולא כעס המחליא את הגוף וביוצא באלו המדות המגונות, אלא מנוחה נכונה בשובה ונחת מכל מקרי הגוף ומאורעות הזמן, והנשמה עיקר מנוחתה היא בהיותה נפרדת מן הגוף בג"ע ובעולם הנשמות, וכל זמן עמידתה בגוף נחשב לה כאלו עומדת במאסר מבלתי היות לה יכולת להעתיק עצמה אל מחצבתה, וגם על הצטערה בזה יש לה שכר טוב זולת מה שיש לה בשכר המצות כמו שנזכר למעלה, ובזמן התחיה עונג הוא לה להיותה עומדת בגוף כי אז הגוף הוא זך ונקי מוכן ומזומן לרצון ולמצות הנשמה, להיות נוצר בתחייתו מן העפר ששב אליו כעין יצירת אדם הראשון שהיה יציר כפיו של הקב"ה, וכן הם בני התחיה יצירתם על ידו ית' ואינם ילודי אשה, ולכן יהא לגופם מנוחה ולא שום עמל וטורח, כי האדם שהוא ילוד אשה יש לו עמל בעוה"ז כמו שאמר הכתוב (איוב ה') כי אדם לעמל יולד, ירצה לפי כוונה זו כי האדם הנולד מאיש ואשה הוא מוכן לעמל לא הנוצר על ידי האל ית' בזמן התחיה, כי כולם יהיו כדמות אדם הראשון שנברא בצביונו וקומתו והיה זך ונקי בגופו עקבו מכהה גלגל חמה, עמידתו בג"ע מצד הכנתו העליונה קודם שחטא היה כדמות הנשמות הנפרדות בעוה"ז מגופי הצדיקים שהולכות מיד לג"ע במלבוש מצות המעשיות אשר נתגשם ונתלבש בהן בצורת אדם, ומלבוש זה הוא צורה ותבנית הנשמה בג"ע כפי מה שנשתלם גופו בעוה"ז במצות ומע"ט ותורת ה' בראשם:

עוד אני מביא ראיה מן השכל והסברא על תחית

המתים, והוא ממה שהוא ידוע כי העולם לא נברא כ"א לסבת מין האנושי, ומין האנושי לסבת ישראל המנופים בשלש עשרה נפות אחר המבול שבלה וכלה העולם ולא נותר ממנו כ"א שלשה אלה בני נח ומהם נפצה כל הארץ, ומנח ועד אברהם עשרה דורות אשר מהם הוברר אברהם, וממנו יצא פסולת ישמעאל והוברר יצחק כי בו יקרא לו זרע, וממנו יצא פסולת עשו והוברר יעקב, והוא הסלת המנופה בשלש עשרה נפות י"ג דורות, כי מטתו היתה שלימה כלם צדיקים כלם קדושים, וראינו כי כל מה שנברא בעולם בששת ימי המעשה קודם בריאת אדם הראשון הכל הוא הווה נפסד משתלשל זה מזה ואין דבר קיים בלי שינוי ובלי הפסד וחוזר לד' יסודות, וזה מורה כי לא היתה בריאתם לתכלית עצמם כ"א לזולתם, ואם גוף האדם היה ג"כ כלה ונפסד ולא היה חוזר למה שהיה בו קודם היה נחשב כאחד משאר הנבראים ההוים ונפסדים ולא היה נראה ומתפרסם כי הם תכלית הבריאה, כי הדבר הנברא לזולתו אחר כלותו מעשות כל אלה והוא כל מה שבכחו לעשות, הוא נפסד ואינו חוזר למה שהיה, כי המשתלשל ממנו ישוה ויועיל כמוהו לזולתו, כמיני הצמחים והב"ח אשר הם משמשים זה לזה וצריכים זה לקיום זה וכלם משמשים וצריכים אל האדם ולא נבראו כולם אלא לשמשו בזמן הוייתם, וקודם שיפסדו משתלשלים מהם כמותם והם קיימים במין למין האנושי, אבל האדם לא נברא אלא בשביל עצמו לא בשביל זולתו, ואם לא היה כמו קיים באיש

בעבודת האל ית' וזכותם היה מחייב בריאתם , כל שכן כשמתו כבר שקדם להם הכנה וזכות בהיותם חיים שיהיה בחיוב כביכול לאל יתברך לחזור להחיותם :

ומסבות התחיה היא בריאת האדם בצלמו ית', וצלמו יתב' הוא התורה כי כלה הן שמותיו והוא ושמו אחד, נברא אדם הראשון ברמ"ח איברים ושס"ה גידין כנגד תרי"ג מצות , והוא צלמו יתברך , והיוצ על האדם להשלים נפשו בעולם הזה בשלימות איבריו וגידיו במצות ואזהרות , וזה קרוב לנמנע בהיות האדם מורכב מחמר וצורה ומוכן יותר לחמר ממה שהוא מוכן לצורה , לפתח חטאת רובץ מסבת עטיו של נחש, וגם שילדק וישלוט יצר טוב על הרע אין לו הכנות הצריכות לקיום כל המצות , וימי שנותיו בהם שבעים שנה ואם בגבורות שמונים שנה ולא יספיקו להוציא לפועל כל פרטי המצות ולהיותו פקח וזריז מלעבור על שום אזהרה , ולכן רצה האל יתברך להטיב לגמול חסד עם ברואיו השרידים אשר ה' קורא בשמו לחזור ולהחיותם כמו שהיו , ויהיו מוכנים יותר אל עשיית הטוב כי הם נבראים בדמות אדם הראשון בקומתם וכיוצא , ואינם דומים לילוד אשה כי הם הנוצרים עפר מן האדמה כאדם הראשון , ויהיו מוכנים כמוהו כי היה יציר כפיו של הקב"ה ולא שלט בו יצר הרע כ"א אחר שנכשל בחטא נחש והשאת אשתו , כן אנשי התחיה יהיו מוכנים אל עשיית הטוב , ובזה יאריכו ימים כאדם הראשון כמו שבריאתם היתה כמוהו ויהיה להם הכנה וזמן לקיים כל המצות , ובזה יושלם יצירתם בצלמו יתב' שיהיו מושלמים בתורה ובמצות כמו שאמרנו :

סבה שנית כי להיות אדם הראשון יציר כפיו של הקב"ה היה ראוי שיהיה לעולם וכן זרעו , וכן היתה כוונת האל ית' בזמן יצירתו , כמ"ש בצלם אלהים ברא אותו , כלו' שיהיה חי וקיים, והחטא גרם שנקנסה מיתה עליו ועל דורותיו , ולסבת היות הוא יציר כפיו היה תתק"ל שנים , וכן הקרובים אליו בעשרה דורות ואח"כ נתמעטו השנים וחזרו לשבעים כמ"ש (תהלים צ"א) ימי שנותינו בהם שבעים שנה , והם השבעים שחסרו מאדם הראשון מהאלף שהיה ראוי לחיות , רמז כי לא השאיר לזרעו אחריו כי אם שבעים שנה , וכמ"ש קודם כי אלף שנים בעיניך והם שני אדם הראשון נתמעטו לע', והרי הם כיום אתמול כי יעבור וגו' זרמתם שנה יהיו וגו' כי כלינו באפך וגו' כי כל ימינו פנו בעברתך וגו', כלו' בסבת האף והעברה על חטא אדם הראשון כלו ופנו הימים שלא נשארו מהאלף שנים כ"א שבעים שנה, וזהו הנרצה באמרו בהם שבעים שנה , ר"ל באלף שנים שהיה ראוי שיחיה אדם הראשון וזרעו אתו לא נשאר לנו מהם כ"א שבעים שהותיר הוא מהאלף , ורהבם עמל ואון כי יצר הרע הוא קרוב יותר להחטיא את האדם מיצר הטוב להצדיק , וגם בהיותו צדיק אין לו זמן בשני חייו כי גז חיש ונעופה , ולכן רצה האל ית' להשלים כוונת יצירתו שיחיו בני האדם הישרים בלבותם מה שהיה ראוי להם שיחיו בזמן הבריאה אילו לא חטא אדה"ר , כדי שתתקיים כוונת הבריאה הראשונה :

סבה שלישית להיות לימוד התורה ועשיית המצות בשתוף איברי האדם וגופו יתחייב שישתתף גם כן בשכרן , ואמרו חז"ל שכר מצות בהאי עלמא ליכא , כי שכרן גדול מהכיל זמן עמידת האדם בעוה"ז , גם כי בסבת העבירות אשר נכשל האדם בהם ואפי' הוא צדיק כי אין צדיק בארץ וכו', והוא נענש עליהן כי הקב"ה מדקדק עם צדיקיו כחוט השערה , אינו יכול לקבל שכר המצות בהאי עלמא. וכמו שיש קדימה להיות האדם נזהר מלחטוא על עשיית המצות , כמ"ש (שם ל"ג) סור מרע ואח"כ עשה טוב , כן יש קדימה לעונש העבירות על שכר המצות , כי צריך שיתנקה גופו ונפשו מכתם וחלאת העבירות כדי שיהיה ראוי לקבול שכר המצות , והזמן אשר יחיה האדם לא יספיק להוצאת אמיתות השכר , ולכן הוצרך לזמן התחיה שיהיה ריוח וזמן לצדיקים לקבל פרי שכר מעשיהם הטובים אשר עשו קודם מותם , ובמיתתם נתכפר כל עונש ועתה יקבל שכר המצות שעשו בחייהם , כי השכר שקבלו בג"ע לא נשתתף בו הגוף אשר נשתתף בעשיית המצות , ומה שאמרו שכר מצות בהאי עלמא ליכא הוא רמז כי בהאי עלמא הוא דליכא ובעולם התחיה איכא , כי בעולם התחיה היצר הרע הוא יושב ובטל כמו שכתב (יחזקאל ל"ו) והסרותי לב האבן מבשרכם וגו' , והאדם מוכן לקבל פרי שכר המצות מבלי מעיק בזמן ההוא , ועיקר שכר המצות אשר יש לו אז הוא מאותן שעשה קודם , כי המצות שהוא עושה בזמן הזה אין לו כ"כ שכר כי הוא מוכן וקרוב לעשותן בביטול יצר הרע :

עוד אני אומר בסבה זאת , כי לימוד התורה אשר היא נותנת חיים לעושיה כדכתיב (דברים ל') כי היא חייך ואורך ימיך וגו' על האדמה , ענין שכרה צריך זמן ארוך לקבלו . ולזה נתיחדו ג"כ ימי התחיה לקבול שכרה בגוף ונפש כמו שהיה ענין העסק בה בגוף ונפש , כי אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה כמ"ש (במדבר י"ט) אדם כי ימות באהל , ואמר התנא פת במלח תאכל וכו' ובתורה אתה עמל ואם עשית כך אשריך בעוה"ז וטוב לך לעוה"ב : ואביא מה שיזדמן ממיני הראיות הנהוגות בכל שאר העיקרים אשר סימנם שח"ק שכל חוש קבלה , וגם כי קשה קצת להביא ראיה מן השכל והחוש על דברים העתידים בכמו עיקר זה והוא התחיה , עכ"ז מן שח"ק ושמים ירחמו לתת טוב טעם ודעת בעיקר זה ולא יגרע חקו משאר העיקרים , וכבר יש ראיה מן השכל

בשלש

וגם כי גם לא זכו ליכנס, זכות החילוק עמד במקומו לבניהם אחריהם, כפי מי שסובר שנתחלקה הארץ לפי מנין האנשים, ואחר כניסתם היו הולכים ומתרבים עד זמן שלמה שנ' (מ"א ד) יהודה וישראל רבים כחול אשר על הים לרב וגו', ואח"כ היו רבים מהם ג"כ בזמן אחד ובדור אחד והיה נחשב להם שכר קיום התורה והמצות הנעשות יחד בכלל כל ישראל יותר לכל א' ממה שהיה נחשב קודם לכל א' מהם כפי הדרש שאינן דומין מועטין העושים למרובים וכו':

ולכן רצה הקב"ה לזכות לישראל ולפיכך הרבה להם תורה ומצות, ורצה לזכותם עוד שימצאו יחד בתחיה כל הכשרים שבכל הדורות העוברים ותחשב להם המצות שעשו ושיעשו לזכות גדול עד לאין קץ, כיון שתכלית הבריאה לכך היתה שיקבלו ישראל את התורה ויזכו בה לחיי עולם הבא: ויתרחב טעם זה עוד למצות פרטיות אשר לא זכו קצת אנשים לעשותם בחייהם בעוה"ז ובזמן התחיה יזכו, והם כמו מי שלא זכה לכיבוד אב ואם שמתו בהיותו קטן או עברו אביו ומת ילדתו אמו ומתה, עתה בזמן התחיה יזכו לכבדם, וכן מי שלא זכה ללמד את בנו תורה, בכמו זה הענין ילמדהו, ומי שלא זכה להיות בארץ ישראל לקיים מצות שבה, יזכה עתה, ומי שלא עלה בידו לקיים אי זו מצוה לסבת היותו בגלות יזכה אז לקיימה:

פרק ארבעה וחמשים

וכן נביא ראיה מן החוש על אפשרות התחיה וחיובה, אם אפשרותה ממה שהוא מקובל בידינו שבכל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה יצתה נשמתן של ישראל שנא' (שה"ש ה') נפשי יצאה בדברו, כמו שאמר רבי יהושע בן לוי פרק ר' עקיבא, והוא לא חדש אלא על כל דבור ודבור, כי ענין יציאת נשמתם בסיני הוא מוסכם לכל, והוריד האל ית' טל שעתיד להחיות בו מתים והחיה אותם כדכתיב (תהלים ס"ח) גשם נדבות תניף אלהים וגו', וכן ענין תחית אליהו את בן הצרפית, ואלישע את בן השונמית, והאיש אשר היו קוברים ונגע בעצמות אלישע ויחי ויקם על רגליו, וכן מצאנו בחסידים הראשונים בזמן רבי ולפניו ואחריו ממה שהחיו מתים, וכן מתי יחזקאל שחיו ועמדו על רגליהם חיל גדול מאד מאד, הרי ראיה מן החוש על אפשרות התחיה:

אלא שיש הפרש גדול בין תחיות אלו לתחיה העתידה, כי תחית ישראל בסיני היתה מיד שנתפרדה הנשמה מן הגוף ולא הספיקה לעלות אל מחיצתה וחזרה אליו, וכן תחית אליהו ואלישע לא השיגה ידם להחיות אלא בכמו זה הענין קרוב לפרידתה מן הגוף כפי מה שהיה בסיני, כי אין כח בנביא לעשות כל חדש תחת השמש אם לא מה שיחדש האל ית', וגם כל הנביאים לא השיגו נבואתם כ"א בסיני, ובמתי יחזקאל חדש תחית המתים מכמה שנים מזמן יציאת מצרים כפי מה שבא בקבלה שהיו בני אפרים שמהרו את הקץ, שהיו כבר עצמותיהם יבשות ועלה עליהם גידים ובשר וקרם עליהם עור מלמעלה ואחר כך נתן בהם רוח, ואמר (יחזקאל ל"ז) ונתתי בכם רוח וחייתם, ירצה הרוח שנאמר בו באדם הראשון ויפח באפיו נשמת חיים ומה שניתן דוגמתו בכל איש ואיש ממה שהוא שותף לאב ואם בבריאת כל אדם, ונאמר וידעתם כי אני ה' דברתי ועשיתי נאם ה', כי דבר חדש זה לא נעשית מעולם והרי הוא כבריאה חדשה כבריאת שמים וארץ הנאמר בהם (תהלים ל"ג) בדבר ה' שמים נעשו וגו', וכן נאמר כאן דברתי ועשיתי בנאימה ודבור לבד חיו, ונתבארה סבת תחיתם בפרק חמשים:

ובתחיה העתידה יחדש יותר להקים אותם שנרקבו עצמותיהם ולהחיות אותם מערמת העפר, וגם אותם שנשרפו ונתפזר אפרם ולא נודע מקומם אים יקבץ כל אפר אל אפרו עד יעשם עצם ויקרב עצם אל עצמו ויקרם עליהם עור ובשר מלמעלה כמו שהיה בתחלה:

ואחר שהחוש מעיד על אפשרות התחיה למי שמת וכלה בשרו ועורו ושבר עצמותיו, נגזור אומר ג"כ לאמת אותה דרך חיוב לשרידים אשר ה' קורא, ידבר ויקרא ארץ, ממזרח שמש עד מבואו יקיצו משנת עולם, כי כל הטובות האפשריות להיות בעולם יעד האל ית' לטובים ולישרים הלומדים תורתו ומקיימים מצותיו, וכיון שהתחיה היא טובה אל ערך הפכה והיא המיתה שהיא רעה, יתחייב היות טובת התחיה לטובים, כי האל ית' לא ימנע טוב להולכים בתמים, וכמו שעשה טובה זו לשעבר יעשנה לעתיד:

וכן נביא ראיה מן החוש על חיוב התחיה, ממה שהיה והוה ויהי' בענין החלום שחולם האדם שרואה אנשים שכבר מתו זה כמה שנים ונפרדו ממחשבתו, והוא רואה אותם בדמותם וצלמם אשר היה בזמן מיתתם, ונדמו לו באופן ראייתו אותם ודבורו עמהם בחלומו ענינים אשר יהיו ויארעו לעתיד, ואם לא היה להם התיחסות עם הגוף לשוב אליו כבתחלה לא היו נראים בדמותם וצלמם אשר היו אלא כדמות רוחות בלי גוף, וכן ברמוז על עניני החיים בעוה"ז נראה שיש להם תוחלת ותקוה לאחריתם לשוב להיות מבני העוה"ז בזמן התחיה. ודומה לענין זה ראיתי בספר החסידים ראיה על השארות נפש האדם, כי האדם חולם שהוא רואה אדם שכבר מת זה כמה שנים ואינו חולם שרואה סוס או גמל ידוע או בהמה אחרת שמתה אתמול, כי נפש הבהמה היורדת היא למטה לארץ ולא נשאר בה רמז דבר אשר יצוייר אפי' בחלום:

וכן

בגוף ונפש בזמן התחיה לא היה שום תכלית לבריאתו, כי לצמחים ולב"ח יש תכלית לצורך האדם, והוא לא היה לו שום תכלית לגופו אם היה נפסד והולך לו, וכמו שיש תכלית לנפש לשוב אל מנוחתה אחר הפרדה מן הגוף וקבלתה עונש על חטאה, כן צריך שיהיה תכלית לגוף לשוב אל מכונתו אחר שיפסד, כי בזה יתראה הבדל מעלת גופו על כל שאר גופי הנבראים שהם לצורך זולתם והם נפסדים ואינם חוזרים הם עצמם אלא המשתלשלים כמו שנזכר:

ולכן אמר הכתוב וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה, כי יצירתו מן העפר קרא אדם, ועליו עם הנשמה אמר ויהי האדם לנפש חיה, כי כמו שהנשמה היא חיה לעולם כן האדם והוא חומרו הנוצר עפר מן האדמה יש לו תקוה לעולם להיותו חי בזמן התחיה חיים ארוכים:

עוד אני מביא ראיה מן הסברא, מה שאמר הכתוב בבריאת האדם וייצר וגו' ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה, כי כמו שכל מה שברא האל ית' הוא עומד וקיים במינו לעולם כמו שבראו ולא ישנה את תפקידו, כן בריאת האדם יהיה בו כח החיות שנופח בו קיים לעולם, כי בשרצים ובעופות כתיב ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף יעופף על הארץ וגו', וכן נוהג העולם להוציא המינים הנזכרים אשר הם קיימים במין במאמרו ית', וכן כתיב תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה וגו' ויעש אלהים את חית הארץ למינה וגו', וכן הוא הווה תמיד מכמה שרצים ועופות וחיות ובהמות שנבראו בתחלת הבריאה התהוו ונולדו ונשתלשלו מהם מאליהם עד היום ועד סוף כל ימי עולם הם קיימים במין, ובאדם כתיב ויברא אלהים את האדם וגו' ואחר כך כתיב וייצר ה' אלהים וגו' ויפח באפיו, לא ברא אלא אדם א' ועליו אמר שנפח באפיו נשמת חיים, וצריך שיהיה נשמת חיים זה קיים בגוף האדם לעולם כיון שהזכיר שנפחו באפו, כי מה שזכר נפש חיה בשרצים ועופות ובהמות וחיות, הוא במינם כמו שכתוב בכלם למינה, וזה שתוציא הארץ נפש חיה וכן הוא הווה תמיד מעצמו, אבל הנשמה שהיא מלמעלה וחצובה מתחת כסא הכבוד בכל אחד מאישי האנשים, אין כח בטבע הנברא לבדו לברוא האדם אלא בשתוף האל ית' עמו בכל א' וא' מהם, וכמ"ש (נדה ל"א) ג' שותפין באדם כו', כמו שהיה בתחלת הבריאה שאמר ויפח באפיו נשמת חיים, וכיון שכן הוא יתחייב כי חיות האדם יתמיד לעולם, כיון שהאל ית' נפח בגופו הנשמה, וכן בכל ילודי אשה הוא ית' זורק בגופם נשמה וראוי ומחוייב שתתקיים בו לעולם, כיון שכל א' הוא כמו שנברא בפני עצמו על ידו ית' צריך שיהיה קיים כמו שהיה בתחלת הבריאה, ואחר שחטא ונגזר עליו ועל זרעו שישוב אל עפרו יתחייב שתשוב הנשמה אל הגוף עצמו ויחיה, כדי שיהיה נשלמת כוונתו ית' ומעשהו שבראו בגוף ונפש בעצמו על ידו, וכן כל יצורי עולם הוא זורק בהם הנשמה וצריך שתהיה קיימת בו לעולם כמו שכתבנו, ולכך אמר הכתוב ויפח באפיו נשמת חיים וחזר ואמר ויהי האדם לנפש חיה, ירצה לפי כוונה זו כי יהיה האדם לנפש חיה כלומר שתחיה אחר שתפרד הנפש מן הגוף בסבת החטא:

עוד אני מדבר בצדקת תחית המתים וסבתה והראיה לה, כי גם תחלת בריאת האדם היה יחידי להורות כי שלימותו בעצמו ולא במינו, ושהעולם מתקיים בזכות צדיק אחד וכמו שה"כ (משלי י') וצדיק יסוד עולם. עכ"ז כבוד וגדולת האל ית' מתפרסמת וניכרת יותר בהיות כמה צדיקים מצויים בדור א', וכמו שאמרו אינו דומה מועטים העושים את המצוה למרובים העושים אותה, כי יגדל שכר כל אחד מהמרובים משכר כל א' מהמועטים יותר מכפי הערך אע"פ שכלם עשו מצוה אחת:

ולסבת החטא הקדום היו מועטים בני עליה בכל הדורות, בפרט בדורות הראשונים אשר היו קרובים יותר אל החטא הקדום, וגם בחטא שחטא אדם הראשון הרי הוא כאלו חטאו בו כל העולם, כי זה כל האדם אדם הראשון היה ככל האדם אשר בעולם בכל דור ודור כיון שלא היה אחר בעולם אלא הוא, וגם היה החטא ביום ההולדה הראשונה סמוכים זה לזה, ולזה לא היו בכל אלו הדורות צדיקים כ"א מתי מספר ולא היה בהם איש שלם שלא יצא ממנו זרע פסול, עד יעקב אבינו ע"ה שהיתה מטתו שלמה והוא השלים דור כ"ב כנגד תשלום האותיות של תורה, כי בקודמים היה חסרון ופיסול כי לא נשלמו בהם האותיות, וכן מפסוק ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו וגו' עד ויעש אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם יש כ"ב פסוקים, להורות הענין הנזכר כי בכלם היה זרע פסול ערום הלכו בלי לבוש שלם עד דור כ"ב שהוא יעקב שנתלבש במלבוש שלם נקי בהיות מטתו שלמה, ומבניו הכשרים היו נפש בני יעקב שבעים בירידתם למצרים כלם כשרים, ומהם נשתלשלו כמה רבואות בצאתם ממצרים, ומתו אותם שלא השליכו שקוצי עיניהם ובגלולי מצרים נטמאו, ונותרו ששים רבוא הכשרים וראויים בכמותם ואיכותם לקבלת התורה, ובזמן ביאתם לארץ לא נתוספו על מה שהיו בזמן צאתם ממצרים, כי בזמן צאתם היו ראויים ליכנס מיד לארץ והיתה מתחלקת להם אלא שחטא המרגלים עכבם ארבעים שנה, ואם היה עולה מניינם אז יותר היה מגיע לכל אחד מהם חלק מועט ממה שהיה מגיע בזמן יציאתם, וכבר זכו ס' רבוא היוצאים ממצרים שלא תתחלק הארץ כ"א לסך ההוא,

וגם

בפרק חלק א"ר יוחנן מנין לתחית המתים מן התורה שנאמר ונתתם ממנו את תרומת ה' לאהרן הכהן וכי אהרן לעולם קיים והלא לא נכנס לא"י אלא מלמד שעתיד לחיות וכו' מכאן לתחית המתים מן התורה, דבי רבי ישמעאל תנא מה אהרן חבר וכו', דהא דכתיב לאהרן לאו להכי אתא, ר' סימאי אומר מנין לתחית המתים מן התורה שנאמר וגם הקימותי את בריתי אתם לתת להם, לכם לא נאמר אלא להם מכאן ראיה לתחית המתים מן התורה, שאלו צדוקין לר"ג מנין שהקב"ה מחיה מתים אמר להם מן התורה מן הנביאים מן הכתובים ולא קבלו ממנו, מן התורה הנך שוכב עם אבותיך וקם, מן הנביאים יחיו מתיך וגו', מן הכתובים דכתיב וחכך כיין הטוב וגו' דובב שפתי ישנים וגו', ובכלהו איתא פרכא עד שאמר להם מקרא זה אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם לכם לא נאמר אלא להם מכאן לתחית המתים מן התורה, וי"א מן המקרא הזה אמר להם ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום פשיטא דחיים כולכם אלא אפי' שכולם מתים וכו' אתם חיים מה היום כולכם קיימים אף לעוה"ב כולכם קיימים, שאלו רומיים את ר"י בן חנניה מנין שהקב"ה מחיה מתים ויודע מה שעתיד להיות א"ל תרווייהו מן המקרא הזה הנך שוכב עם אבותיך וקם וגו', ודלמא וקם העם הזה וזנה, אמר להם נקוטו מיהא פלגא בידיכו, א"ר יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי מנין שהקב"ה מחיה מתים ויודע מה שעתיד להיות שנאמר הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וכו', תניא אמר רבי אליעזר בר' יוסי בדבר זה זייפו ספרי כותיים שהיו אומרים אין תחית המתים מן התורה אמר להם זייפתם תורתכם ולא העליתם בידכם כלום וכו' הרי הוא אומר הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה הכרת תכרת בעוה"ז עונה בה לאימת לאו לעולם הבא וגו' שאלה קלופטרא מלכתא את רבי מאיר אמרה ידענא דחיי שכבי דכתיב ויציצו מעיר וגו' אלא כשהן עומדין עומדים בלבושיהן או ערומים. אמר לה ק"ו מחטה וגו', א"ל קיסר לר"ג אמריתו דשכבי חיי הא הוו עפרא וכו' אמרה ליה ברתיה שבקיה וכו' מן המים בר מן הטיט לא כ"ש, דבי רבי ישמעאל תנא ק"ו מכלי זכוכית וכו', אמר ליה ההוא אפיקורוס לר' אמי אמריתו וכו' דשכבי חיי הא הוו עפרא וכו', משל למה"ד למלך שאמר לעבדיו בנו לי פלטרין גדולים במקום שאין מים ואין עפר וכו', אמר גביהא בן פסיסא וכו' דלא הוו דהוו לא כל שכן, אני אמית ואחיה מחצתי ואני ארפא מכאן תשובה לאומרים אין תחית המתים מה"ת. תניא אמר רבי מאיר מניין לתחית המתים מה"ת שנא' אז ישיר משה שר לא נאמר וכו' אלא ישיר מכאן לתחית המתים מן התורה, כיוצא בדבר אז יבנה יהושע וגו', אמר רבי יהושע בן לוי מנין לתחית המתים מה"ת ואיש אל משפחתו תשובו, אשרי יושבי ביתך עוד יהללוך סלה הללוך לא נאמר אלא יהללוך מכאן לתחית המתים מה"ת, אמר ריב"ל כל האומר שירה בעוה"ז זוכה ואומר לעוה"ב שנאמר עוד יהללוך סלה הללוך לא נאמר וכו', א"ר יוחנן מנין לתחית המתים מן התורה שנאמר קול צופיך וגו' רננו לא נאמר אלא ירננו מכאן לתחית המתים מן התורה, א"ר יוחנן עתידין כל הנביאים לומר שירה בקול אחד שנאמר קול צופיך נשאו קול וגו', אמר רבא מנין לתחית המתים מן התורה שנאמר יחי ראובן ואל ימות וגו', רבינא אמר מהכא ורבים מישני אדמת עפר יקיצו וגו', רב אשי אמר מהכא ואתה לך לקץ ותנוח וגו', אמר ר' יאשיה מאי דכתיב שאול ועצר רחם וגו' מה רחם מכניס ומוציא אף שאול מכניס ומוציא והלא ק"ו ומה רחם שמכניסים בו בחשאי מוציאין ממנו בקולי קולות שאול שמכניסין בו בקולי קולות, שבוכין על המת, אינו דין שמוציאין ממנו בקולי קולות, בתקיעת שופר גדול, תנא דבי אליהו צדיקים שעתיד הקב"ה להחיותן אינן חוזרין לעפרן שנאמר והיה הנשאר בציון וגו' מה קדוש לעולם קיים אף הם לעולם קיימים:

נראה כי מה שאמרו ברוב הראיות מניין לתחית המתים מה"ת וחזרו לומר מכאן לתחית המתים מה"ת, הוא שלא לבד היא התחיה לאהרן או למשה או לאבות ולצדיקים כיוצא בהם, אלא גם כן היא לכלל כל ישראל הבינוניים שאינם רשעים, ולכן אמרו מכאן לתחית המתים מה"ת לכל ישראל:

עוד אני אומר כמו שסכר הנשמות ועוה"ב לא נזכר בפירוש בתורה כן תחית המתים לא נזכר בפירוש, כי אין דרכה של תורה לייעד בפירוש על השכר העתיד אלא ברמז, ולכן חפשו החכמים ז"ל רמז לתחית המתים המקובלת להם, ואמרו מניין לתחית המתים אי זה רמז מן התורה שנא' ונתתם ממנו את תרומת ה' לאהרן וגו', וזה הכתוב אין בו הכרח שירמוז לתחית המתים, וכמו שאמר התנא דבי ר' ישמעאל מה אהרן חבר וכו', ואף לדברי ר' יוחנן לא בא הכתוב אלא להודיענו שיתנו התרומה לאהרן גם כי אי אפשר ליתנה לו בארץ ישראל אלא אחר שיחיה, עיקר הכתוב לא בא אלא שיתנו התרומה, ולכן אמר מכאן לתחית המתים מן התורה, שאם בכניסת' לארץ כשנתחייבו בתרומה היה חי אהרן בגלגול מחילות לא"י לא היינו לומדים מכאן לתחית המתים, שהיעוד לא היה אלא לו לבדו, אבל אחר שראינו שלא נתקיים לאהרן עדיין נתינת התרומה נאמת ונלמוד מכאן לתחית המתים מן התורה, כי בזמן התחיה הכוללת יחיה הוא ויתנו לו תרומה, וכן באבות שכתוב לתת להם ולא לכם שהיה נראה שהאבות יקומו בזמן נתינת הארץ ולא קמו אז, מכאן לתחית המתים לכל ישראל מן התורה כי אז יקומו ויחיו הם

וכן יש ראיה מענין זה ממה שכתוב (איוב ל"ג) הן כל אלה יפעל אל פעמים וגו', וכתיב כי שת לי אלהים זרע אחר תחת הבל כי הרגו קין, וכיון שנאחדו הנפש והגוף יחד לעבוד האל ית' בשתזדכך הנפש בגוף המוכן לעבודת האל תשוב אח"כ לגופו, כי ממנו לוקחה ואליו תשוב לזכותו במה שזכתה והצליחה היא, כי שותפים שקולים הם ויבואו שניהם, וגם הנפש היא עיקר בחטאת הגוף ולכן תשתתף עמו לזכותו במה שלקתה ממנו, חלף מה שנחשב לה עון אשר חטא יותר מהגוף הדומם ומוכן לעבודת הנפש, ואין על הגוף לזכך עצמו כ"א על הנפש שהיתה בעלת הגוף ועל פיה התנהג ויתנהג, וכן כשנטהרה זכה מהגוף תשוב אליו כבתחלה שלא תהא נפש החוטאת נשכרת שתשוב לחיות כשתזדכך יותר מהנפש אשר נזדככה בראשונה:

ועל אלו התחיות שעברו והעתידה אפשר שכוונו אנשי כנסת הגדולה בנוסח ברכה שניה של י"ח ברכות והיא גבורות, אתה גבור לעולם ה', לא אמר אתה גדול או אתה נורא, כי ענין גדול ונורא אפשר להאמר על ב"ו בתמידות והמשך, כמו מלך גדול או שר גדול, אפשר שיהיה כל ימיו גדול במדרגה אחת ומצב אחד, אבל ענין גבור אינו כן בבשר ודם, כי מי שהוא גבור בבחרותו לא יהיה גבור בזקנותו או בילדותו, כי הגבורה היא בטבע הגבור לפי שניו, אבל באל ית' נאמר גבור בהחלט לעולם בלי שום שינוי, ולכן אמר אתה לבדך גבור לעולם ה' כי היכולת והגבורה שהיתה לו בזמן בריאת העולם ויצירת אדם הראשון שהוא תכלית הבריאה היא בו לעולם אפילו בזמן תחית המתים, ולכן אמר לעולם ה' מחיה מתים אתה, וכן הזכיר גבור בברכה זו שיש בה הורדת הטל והגשם אשר הם סבת חיות בני העולם וקיומו, ולעולם גבורתו זו מתמדת ועומדת במצב א' לזון ולפרנס את כל העולם כולו, ואמר מחיה מתים אתה. על מה שהחיה את יצחק בעקידה וכמו שדרשו חז"ל, וכיון שהשמיע קולו מבין ב' הכרובים אל תשלח ידך אל הנער חזרה נפשו לגופו והתירו ועמד יצחק על רגליו וידע שכך עתידים המתים לחיות ופתח ואמר ברוך מחיה המתים, ואמר מחיה מתים ברחמים רבים על תחית המתים שחיו ישראל כשמעו אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה, ולכן הזכירו חכמים מפי הגבורה כאן על דבר תחית המתים שהיא בגבורה כמו שנזכר, ולא אמרו מפי הקב"ה שמענום, ואמר קודם מכלכל חיים בחסד על כ"ו דורות שמבריאת העולם ועד משה שניתנה התורה על ידו שנתקיים העולם בחסדו ית', כמו שדרשו על הני כ"ו כי לעולם חסדו, וסמך לו מחיה מתים ברחמים רבים, אחר שכלכל חיים בחסד שהם כ"ו דורות החיה המתים בנתינת התורה כנזכר, ועל ידי נתינת התורה הוא סומך נופלים ורופא ומתיר וכו':

וכן על מה שאמר מחיה מתים ברחמים רבים אמר סומך ורופא ומתיר, כיון שהוא מחיה המתים היה אפשר שלא יחוש לנופלים ולחולים ולאסורים כיון שסופם לחיות, ולכן אמר כי גם שהוא עתיד להחיות אותם אינו מניח אותם ליפול כי הוא סומכם, ואם יפלו בעונם בחולי או ביסורים רופא ומתיר אותם, וזה לקיים אמונתו לישני עפר שהם האבות אשר קיים והבטיח להם בקיום זרעם, ואמר מי כמוך בעל גבורות ומי דומה לך. כי הגבור סומך על גבורתו ואינו חושש לקיים מה שהבטיח, והוא ית' הוא בעל גבורות שהזכיר למעלה גבורת תחית המתים וגבורת הטל ומטר לזון ולפרנס את כל העולם כולו ושאר הגבורות אשר הוא עושה בזה העולם, ולו יאות להקרא בעל גבורות, ומי דומה לו לקיים אמונתו עם היותו בעל גבורות, ואמר מלך ממית ומחיה, כי מלך ב"ו יכול להמית ולא להחיות את מי שהמית, והוא ית' הוא ממית ומחיה, ורמז בזה ענין תחית המתים שעברו על יד אליהו ואלישע ויחזקאל, כי באליהו שהחיה את בן הצרפית נאמר הגם על האלמנה אשר אני מתגורר עמה הרעות להמית את בנה וגו', אח"כ ותשב נפש הילד על קרבו ויחי, ובבן השונמית נאמר והנה הנער מת מושכב על מטתו וגו' ויפקח הנער את עיניו, וביחזקאל כתיב והנה בקעה מלאה עצמות, וכתיב ונתתי בכם רוח וחייתם, ועל אלו התחיות אמר מלך ממית ומחיה, כמו שמלך אחד הוא גוזר מיתה על מי שהוא רוצה, כן האל ית' גזר מיתה על בן הצרפית והשונמית קודם זמנם בילדותם, וכן גזר מיתה על בני אפרים שיצאו קודם זמנם ממצרים, והחיה אותם, מה שאין בכח מלך ב"ו לעשות. ואחר שהזכיר מה שהחיה האל ית' לשעבר אשר הוא דבר נראית בחוש, אמר ונאמן אתה להחיות מתים בא"י מחיה המתים, כי במה שראינו בחוש יש ראיה לקבוע אמונת התחיה בלבנו, גם כי לפי השכל נראה דבר זר, ולכן אנחנו צריכין להודות לו ולברכו על התחיה העתידה, וכן יצחק אמר בא"י מחיה המתים כשחזרה נפשו אליו כמו שכתוב למעלה, ולא הוזכר זה בתחיות אליהו ואלישע ויחזקאל שנעשו על ידם ברצון האל ית', וכן על כי אלו התחיות אינם כוללות ותחית יצחק היתה כוללת לכל ישראל יוצאי ירך יעקב בנו, והתחיה העתידה אשר תהיה כוללת לכל ישראל:

פרק חמשה וחמשים

יען כי קצרה היד מלהביא ראיות כל הצורך מן השכל והחוש על שרש התחיה, כי אין כח השכל והחוש משיגים לדבר על הדברים העתידים, אצטריך בראיות הקבלה מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים ומדברי רז"ל על בירור עיקר זה:

בפרק

הפירות ויש לו רפואה קרוב לעיפושו לשטחו וליבשו כדי שיתקיים זמן רב :

עוד נוכל לפרש כי מה שידעה היא דשכבי חיי, אם מן הכתוב, הוא מפני שלא נאמר ויציץ מעיר כעשב הארץ אלא ויציצו האנשים כעשב הארץ, והם אנשים שהזכיר בתחלה במעלת מלכות מלך המשיח שישתחוו לו כל מלכים ויעבדוהו כל גוים, ושאלה אם יעמדו ערומים כמו העשב, או יהיה דמיון העשב כמו שהיא מוכנת למה שהיא, כן יצאו האנשים בתחיה מוכנים בלבושיהם לא יחסר כל בהם, וכוונת השאלה אם כבר קבלו הצדיקים הקמים בתחיה כל שכר פרי מעשיהם בגן עדן ויצאו ערומים, שיצטרכו עתה בתחיה לחזור ולזכות בתורה ובמעשים טובים מחדש, או לא הושלם שכר מעשיהם הטובים בשכר גן עדן אלא שעודם לבושים במלבושי המצות אשר עשו קודם שמתו והם חיים עתה לקבל תשלום שכרם בעולם התחיה, והשיב לה ר' מאיר ק"ו מחטה שנקברה ערומה ויצאה בכמה קליפות צדיקים שנקברים בלבוש אינו דין שיקומו בלבוש, כלומר כי שכר מעשיהם הטובים אשר עשו בהיותם בגוף ונפש לא נשלם בעידון הנשמה בגן עדן אלא הם שמורים לקיבול שכר גם בעולם התחיה, וזו היא הוראת המלבושים שקמים בהם והם המעשים הטובים, וגם כי ענין המלבושים היא על הוראה ורמז מה שמורים המלבושים כפי כל אחד מאתי הכוונות, עם כל זה מעשה עבודת התחיה יסכים ג"כ לכוונה שיקומו בלבושיהם ממש והם התכריכין אשר נקברו בהם, כי לא יבצר מידו מזמה בזכות צדקת הצדיקים שיעשה נס ג"כ בלבושים שיחזרו כמו שהיו בזמן הקבורה, גם כי נרקבו כבר ונעשו כעפר תיחוח, כדי שלא יהיו הצדיקים בושים זה מזה בהיותם ערומים :

ולזה נראה לי שאין ראוי לעשות תכריכין מצמר או משי אלא מפשתן או צמר גפן דברים הגדלים מן הארץ, כיון שגדלו פעם אחד מן הארץ נקל זאת בעיניו ית' שיגדלו פעם אחרת לכבוד הצדיקים שומרי מצותיו ועדותיו, ולא יצטרך שיעשה נס בתוך נס על דבר שמעולם לא גדל מן הארץ ונרקב ונתעפש שיתחדש ויתגדל מן הארץ וישוב חדש כבתחלה, כי אולי לא יספיק זכות כל צדיק לשיעשה הנס כפול נס בתוך נס :

ומה שאמר קיסר לר"ג אמריתו דשכבי חיי והא הוו עפרא וכו' אמרה ליה ברתיה לר"ג שבקיה ואנא אהדרנא ליה, א"ל שני יוצרים היו בעירנו אחד יוצר מן המים ואחד מן הטיט אי זה מהן משובח אמר לה זה שיוצר מן המים אמרה ליה מן המים צר מן הטיט לא כ"ש. כוונת הקיסר שלא היה נקרא תחית המתים כיון שהיו כבר עפר ומה שיבוא מן העפר הוא בריה חדשה כמו בריאת אדם הראשון עפר מן האדמה ואינו זה תחיה במת עצמו שמת, והשיבה בתו במשל הב' יוצרים, כי יצירה מן המים יצירת האדם מטיפת אביו, ויצירה מן הטיט היא תחית המתים, לא אמר יצירה מן העפר כמו שאמר אביה אלא מן הטיט והוא עירוב המים עם העפר, והכוונה לומר כי יש הכנה יותר להחיות את המת שכבר היה חי מיצירת האדם בתחלת בריאתו ומיצירתו בטבע ע"י זכר ונקבה, כי זה נוצר מן העפר לבדו וזה מן המים לבדם וזה מן המים והעפר והוא הטיט, כלומר מן ההכנה שהיתה לאדם הראשון שנברא מן העפר ומן ההכנה של כל אדם שנבראו מן המים בהתחבר ב' ההכנות יהיה יותר נקל להיותו נוצר מן העפר, כי זה העפר יש לו הכנה מהעפר הראשון ומהמים שהם הזרע והרי הוא כטיט:

דבי ר' ישמעאל תנא ק"ו מכלי זכוכית שעמלן ברוח של בשר ודם ואם נשברו יש להם תקנה, להתיכן ולחזור ולעשות מהן כלי, בשר ודם שברוחו של הקב"ה עאכו"כ. האי תנא דבי רבי ישמעאל ייחס זכות התחיה אל הנשמה אשר נופחה באדם מאתו ית', והשיב לשאלת הקיסר כי אע"פ שנעשו עפר כיון שאותו עפר בא מכח האדם שנופחה בו נשמת רוח אלהים חיים ומלך עולם ברוח שנשאר חי וקיים מכין האל ית' את הגוף שנעשה עפר לשיחזור למה שהיה, ק"ו מכלי זכוכית אשר נעשה בהפחת רוח הזגג והרוח הלך לו ונשאר הכלי שלם, ואם נשבר יכול האומן לחזור ולהתיך אותו ולעשותו כלי כבתחלה בנפיחתו אליו כבתחלה, האדם שנעשה מקודם ברוחו ית' ונתקיים הרוח בו כל ימי חייו, וכשנפסד ונעשה עפר עדיין הרוח חי וקיים כי הוא מתחת כסא כבודו עאכ"ו שיהיה מוכן הרוח הקיים לחזור אל גוף האדם אשר היה בו ובכחו ישוב העפר להיות אדם כמו שהיה מקודם :

א"ל ההוא אפיקורוס לרבי אמי אמריתו דשכבי חיי הא הוו עפרא וכו', א"ל מלה"ד למלך שאמר לעבדיו בנו לי פלטרין גדולים במקום שאין מים ואין עפר ובנו אותו לימים נפל א"ל חזרו ובנו אותו במקום שיש עפר ומים א"ל אין אנו יכולין כעס עליהם וכו' עכשיו שיש מים ועפר עאכ"ו. הנה פשט תשובה זו היא מה שאמרו חז"ל מה דלא הוה הוה מה דהוה לא כ"ש, והנמשל הוא שאם ברא את העולם כולו מתהו והוא יש מאין איך לא יברא אותו מיש, וכן יחזור ויחיה את האדם מן העפר אשר נשאר מגופו, ועוד יש לו כוונה בתשובה זו וכו' דומה למשל שבנו פלטרין במקום שאין מים ואין עפר וא"א לבנין בלעדם, אלא שלא היו שם במקום בנין הפלטרין והוצרכו להביאם ממקום אחר וכ"ש כשיש מים ועפר במקום אשר בו יבנה הפלטרין שיהיה נקל, ולכן כעס עליהם, והנמשל הוא על האדם הראשון אשר נברא ונוצר עפר מן האדמה ממה שנאמר עליו מזבח אדמה תעשה לי, ונתפשט בריאתו ותולדתו וזרעו בכל מקומות הישוב אשר לא נוצר מעפרם, והוא דומה לנמשל במקום

שאין

הם בראש כל ישראל:

וכן נרמז ברמז התחיה מאהרן, אחד מהסבות הנזכר למעלה בתחיה, והיא סבת קיום המצוה אשר לא היה בכח הצדיקים לקיימם בחייהם כי לא באו לידם ולא הגיעו לכלל קיומם, כמצות תרומות ומעשרות אשר לא קיים אהרן קדוש ה' מצות אכילתם בטהרה לסבה שלא נתחייבו עדיין בזמנו עד בואם לארץ ובסבת מי מריבה גוע אהרן חוץ לארץ, ולכן יקום בזמן התחיה לקיים מצוה זו ככל המצות התלויות בארץ, וכן כל מי שלא זכה לקיים מצוה שלא הגיע לכלל קיומה בזמן תחית המתים יקיימנה, וכמו שנזכר למעלה:

וכן נרמז ברמז התחיה מן האבות שכתוב לתת להם ולא לכם, סבה אחרת מהסבות הנזכרים למעלה, והוא חבור כל ישראל יחד מזמן האבות הקדושים אשר קיימו כל התורה כולה בא"י קודם שניתנה עד זמן התחיה יהיו שכם אחד לעבודת האל ית', ויעלה שכרם לאין קץ, כי אין דומה מועטין שבכל דור ודור העושים את המצוה למרובים של כל הדורות מאברהם אבינו ועד זמן התחיה שיתחברו כולם חיל גדול אשר לא נהיה כמוהו מעולם להתפלל לאל יחד כלם מאהבה אבות ובנים ובני בנים, ויקיימו מצותיו כלם יחד, ולא יהיה שום מניעה לקיום שום מצוה לשום אדם דרך פרט ודרך כלל כנזכר, ולכן אמרו לכם לא נאמר אע"פ שלכם נתקיים שניתנה לכם, ואמר להם שלא נתקיים עדיין, מכאן לתחית המתים מן התורה מזמן האבות עד זמן התחיה כדי שיהיו אגודה אחת לעבוד ה' כמו שנזכר:

ומה ששאלו לרבי יהושע בן חנניה מנין שהקב"ה מחיה המתים ויודע מה שעתיד להיות, לא שאלו מנין לתחית המתים כמו ששאלו אחרים אלא מנין שהקב"ה מחיה מתים, הכוונה כי ענין התחיה אינה באה מצד גמול האדם במעשיו, כי אע"פ שיצדק האדם וייטיב מפעליו די לו בשכר גן עדן ועולם הנשמות ולא השיגה יד צדקתו לשכר תחית המתים, ולכן שאלו מנין שהקב"ה בחסדו וטובו מחיה המתים בלי תגמול האדם, כי כל מה שייטיב האדם בעוה"ז לא ישיג בו לענין תחיה אם לא בחסדו יתברך, וכן שאלו מנין שיודע מה שעתיד להיות, כי אם יהיה יודע מה שעתיד להיות והוא רוע מעללי הדורות העתידים לא יסכים על התחיה, והשיב להם מן הכתוב והוא אחד מן הכתובים שאין להם הכרע על וקם אם הוא חוזר לראש הכתוב או לסופו או יהיה משמש לראשו וסופו, ויהיה הכוונה כי גם שיודע הקב"ה מה שעתיד להיות ברוע מעללי הדורות העתידים עכ"ז יקים מעפר לכשרים שבהם, והם אמרו ודילמא וקם העם הזה וזנה, כי רצה לומר הנך שוכב עם אבותיך שתהיה לעולם שוכב עם האבות בלי תחיה מצד כי יקום העם הזה וזנה, ולזה השיב להם נקוטו מיהא פלגא בידיכו, כלומר ידיעת העתידות שידעו דורות הבאים ולא ימשך מזה כי לא תבוא תחיה לכשרים, ומה שאמר הכתוב הנך שוכב עם אבותיך וקם, לעולם כמו שאמרתם, ולכן חזר רבי יוחנן משם רשב"י ואמר מנין שהקב"ה מחיה מתים ויודע וכו' דכתיב הנך שוכב וקם וגו', למד שני דברים מכתוב זה ולא חשש למה שהקשו ודילמא וכו', ורבי אליעזר בר יוסי אמר בדבר זה זייפתם ספרי כותים וכו', דכתיב הכרת תכרת בעוה"ז, והכפל בלשון בני אדם, מאי עונה בה לא לעוה"ב אלמא יש תחית המתים מן התורה כמו שפירש רש"י ז"ל, ומשמעות עונה בה כן הוא עונה של נפש הוא שיהיה בה כלומר בעצמה בלי שתתחבר עוד לגוף שהוא תחית המתים, אלמא דלכ"ע יש תחית המתים:

ומה שידעה קלופטרא דשכבי חיי מדכתיב ויציצו מעיר, היינו משום דאיירי התם כל המזמור במלך המשיח דכתיב ביה וירד מים עד ים וגו' לפניו יכרעו ציים מלכי תרשיש וגו' וישתחוו לו כל מלכים וגו', בלי כלי מלחמה ובלי הריגת אלו לאלו, ובזה יתרבו ויפרו באי עולם כי לא ימות איש שלא בעתו וינוחו ויזרעו ויקצרו ויאכלו לרוב, עד כי יהיה פסת בר בארץ בראש הרים ירעש כלבנון פריו, ואין מי שיגע ידו למה שאינו שלו, או דרך גם יהי פסת בר וגו' ירעש וגו' ויציצו מעיר האנשים כעשב הארץ, שאם ר"ל יציצו הפירות והצמחים הרי כתב למעלה פסת בר ופרי וגם לא היה לו לומר מעיר כי אין העשב נץ בעיר אלא בשדה, אלא הכוונה כי אחר שיהיה פסת בר מוכן וירעש כלבנון פריו לרבויו ועוד אז יציצו מעיר המתים, כמו העשב שעולה מתחת הארץ אחר שנקבר ונתעפש הזרע, דומה למה שהיה קודם הבריאה שנבראה אדם הראשון שהיה כל העולם כשלחן ערוך לפניו שנבראו כל מיני מאכלים ומשקים ובע"ח, ושאלה אם עומדים ערומים כמו שהיה בתחלת הבריאה שהיו ערומים האדם ואשתו ולא יתבוששו או יעמדו בלבושיהם, הכוונה אם יעמדו בלי יצר הרע נפשטים וערומים ממנו כמו שהיה בתחלת הבריאה או יצטרכו ללבוש שיהיה להם יצר הרע, כמו שקרה לאדם ואשתו אחר מעשה החטא שידעו כי ערומים הם ותפרו עליהם עלה תאנה ויעשו להם חגורות, והשיב ר' מאיר ק"ו מחטה שנקברה ערומה ויוצאה בכמה לבושים צדיקים שהם נקברים בלבושיהם ובכסותיהם עאכ"ו, הכוונה כי היותם נקברים בלבושיהם מורה כי בצדקתם גבר יצר הטוב על הרע וכסה אותו, ובזה יהיה לו שכר טוב עתה במיתתו בהיותו זוכה לגן עדן ולשכר עולם הנשמות, וקימתו בלבוש יורה ג"כ על זה כי בזכות מה שכלא את היצה"ר בעוה"ז וכפפו תחתיו יזכה לתחיה כלבוש שהוצרך אדם הראשון ללבוש אחר שחטא ונכנע ליצר הרע ונתלבש בעלה תאנה, ושב בתשובה כמו פרי התאנה כי הוא קרוב להתעפש מאחר

הפירות

אלא ישיר, כבר הוא ידוע שאז שירת הים זו הנזכר, אלא רצונם לומר שר לבד כפי שעה לא נאמר אלא ישיר להורות כי גם לעתיד ישיר כמו שאז עתה שירה זו בתשועת ישראל כן ישיר להם שירה חדשה בתחית המתים, וזהו מפני שמזמן תשועה זו נרמז למשה שלא יכנס לארץ כמו שנאמר לו עתה תראה וגו' נתבשר עתה שישיר לעתיד בא"י בזמן התחיה, שיחיה הוא וכל דור המדבר בזכותו כמו שדרשו חז"ל ויכנסו לארץ, וגם כי אין תחיה אלא בא"י ומתי ח"ל יצטערו בגלגול מחילות לבוא עצמות יבשות לא"י ולחיות שם, נראה כי יש לנו מקום לומר כי משה רבינו ע"ה ודור המדבר יחיו במקום אשר נקברו בו ויעלו לא"י, וזה מפני שהיו כבר עולים לא"י בדרך מצוה והפסיקם חטא המרגלים ונגזר עליהם במדבר הזה יתמו ושם ימותו, ולכן ראוי שישלימו דרך מצותם שיחיו במקום אשר שם מתו ויעלו כמו שהיתה כוונתם מתחלה, וב"ש מרע"ה שנתאוה לקיים מצות עליה לא"י לקיים מצות שבה, שהוא ראוי שתתקיים מחשבתו בפועל ויקיים מצות העליה לא"י בגוף ובנפש הוא וכל דורו, וכן אפשר לומר בכל הצדיקים אשר היו עולים בדרך מצוה לא"י ובא עתם בדרך ומתו, בפרט אם היתה המיתה מחמת אונס הדרך, גם כי שלוחי מצוה אינם ניזוקים וכו', היכא דשכיח אונס שאני, וכיון שכוונתם היתה לעלות לא"י ושמו לדרך מצוה פעמיהם לא יקפח הא-ל ית' שכרם ויחיו שם במקום שנקברו ויעלו בגוף ונפש לא"י ויקיימו מצות העליה, כיון שהתחילו בה ה' יגמור בעדם שישלימוה, ויש ראיה לזה ממתי יחזקאל שהחיה אותם בבקעת דורא והלכו לא"י ונשאו נשים וכו', עמד רבי יהודה בן בתירא על רגליו ואמר אני מבני בניהם וכו', ואמר רב אלו בני אדם שמנו לקץ וטעו שנאמר ובני אפרים שותלח וגו' הרי שחיו בח"ל ועלו אח"כ לא"י, והוא מפני שהיו עולים לא"י ומתו בדרך מצוה לרב שאמר שהיו בני אפרים שמנו וטעו והיו עולים לא"י רצה הקב"ה לזכותם שיגמרו המצוה שהתחילו, ואנ"ל במשה ודור המדבר שהוא ראוי שיחיו במקום אשר נקברו בו כדי שיגמרו מצותם אשר התחילו לעלות לא"י, ואז ישיר משה ובני ישראל שהם דור המדבר אשר שוררו עמו שירת הים ישוררו עתה שירה חדשה לשנתחדש העולם בתחית המתים ולהם נאה לשורר בא"י כי היו מוכנים ליכנס אליה ולא נכנסו אז, ועתה נתקיים היעוד שנתיעד לאלו שהיו יוצאי מצרים שנאמר להם לכן אמור לבני ישראל אני ה' והוצאתי אתכם וגו' והבאתי אתכם אל הארץ וגו' ונתתי אותה לכם מורשה אני ה' נאמן לשלם, כאן רמז להם כי גם שלא יתקיים להם כניסה לארץ כי אם לבניהם בפעם הזאת, יתקיים להם בזמן תחיית המתים שיחיו ויעלו ויירשו את הארץ, וזהו אני ה' נאמן גם כי יתארך הזמן לא יעבור אשר לא יבואו ויכנסו לא"י, ולכן ישוררו בה כמו שנזכר, ולכן אמרו קודם מנין לתחית המתים מן התורה שנאמר אז ישיר וגו', וחזר ואמר מכאן לתחית המתים מן התורה, כי מה שאמר קודם מנין לתחית המתים הוא למשה ודור המדבר כמו שלמדו ממה שנאמר אז ישיר משה ובני ישראל שר לא נאמר אלא ישיר, ומכאן למדנו לתחית כל המתים האחרים העתידים והעוברים:

ביוצא בדבר אתה אומר אז יבנה יהושע בנה לא נאמר אלא יבנה מכאן לתחית המתים מן התורה, מה שבנה יהושע מזבח בהר עיבל עם כל ישראל ונתן שם את הברכה ואת הקללה ככתוב בתורת משה רבו היתה קיום מצוה ראשונה שקיימו יהושע וכל ישראל בביאתם לארץ, ולכן נתבשר בה כי בזמן התחיה יבנה ג"כ כיון שהוא התחיל פעם אחת לבנות יזכה שיהיה הוא הבונה ג"כ לעתיד, שיקבלו עליהם אז כל ישראל ביחד כל הדורות העוברים אבות ובנים קללה למי שיעבור וברכה למקיימי התורה, ומכאן לתחיית המתים מן התורה לכל ישראל:

אמר ריב"ל מנין לת"ה מן התורה דכתיב ואיש אל משפחתו תשובו, אשר הם חיים עדנה גם כי יפרדו איש מעל אחיו ויולדו מנשים אשר הן ממשפחות אחרות לעולם הם נקראים למשפחות' לבית אבותם, ואין כאן השבה אל משפחה אלא שהוא רומז לזמן התחיה, כי אז יחזור וישוב כל אחד למשפחתו הידועה, ולא נאמר כי הם בריות חדשות ואשר יקומו ביחד שנקברו יחד בבית קברות אחד יהיו כמשפחה אחת, אלא שישוב כל אחד למשפחתו ויהיה ניכר כל אחד לאביו ואמו ולכל בני משפחתו, ואותם שלא הכירוהו כמו בני רבעים וחמשים יהיו ניכרים לזקניהם אשר לא ראום וכן זקניהם יהיו ניכרים להם, וכן שאר כל הקרובים, להורות כי ענין התחיה אינו בריאה חדשה אלא תחית המתים עצמם אשר מתו שיחיו כמו שהיו בזמן מיתתם, וזהו שנלמד מכאן לתחית המתים מה"ת:

אשרי יושבי ביתך עוד יהללוך סלה הללוך לא נאמר אלא יהללוך מכאן לתה"מ מה"ת, ממה שאמר עוד נראה שכבר הללו ובשרם מה שהללו יהללו עוד כי מלות גוררת מצוה, ומלת עוד וסלה מורות שיהיה הענין לעתיד בזמן לא קצוב אלא נצח סלה ועד, וע"ז אמר ריב"ל כל האומר שירה בעוה"ז זוכה ואומרה לעוה"ב שנא' עוד יהללוך סלה הללוך לא נאמר וכו':

אמר רבי יוחנן מנין לתה"מ מה"ת שנאמר קול צופיך נשאו קול יחדו ירננו רננו לא נאמר אלא ירננו מכאן לתה"ת מן התורה, הנביאים אשר הוכיחו את ישראל והחזירום בתשובה ולהם אשר נבאו להם נבואת התחיה כיון שנשתתפו ונתאחדו כולם במצוה אחת והיא הוכחת רעים על פניהם, ראוי שיתאחדו ג"כ לעתיד וירננו על מה שנתקיימו דבריהם, כי גם שאין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד בעוה"ז יחדו ירננו לעתיד בסגנון א'

אחר

שאין בו מים ועפר , וכ"ש אחר מיתת האדם ונעשה עפר שיכול לחזור ולהיות נוצר מן העפר ההוא המצוי לכל אחד במקום תחייתו דומה למשל שיבנו פלטרין במקום שיש בו מים ועפר :

א"ל ההוא אפיקורוס לגביהא בן פסיסא ווי לכון חייביא דאמריתו מתי חיין דחיי מייתי דמייתי חיין א"ל ווי לכון חייביא כו' דלא הוו הוו דהוו לא כ"ש , כוונת האפיקורוס שאין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא ואיש בחטאו יומת איך יחזור לחיות אם מת מפני החטא , ולכן קרא אותם חייבים כי מצד היותם חוטאים מתו ולכן לא יחיו , וגביהא השיב לו אם בלא שום זכות שקדם לאדם להיות נוצר שהרי לא היה לו הויה אפ"ה נוצר בחסדו ית' כ"ש כשנוצר , וגם כי חטא זכה ברוב מעשיו , ולכן ראוי לזכות לתחיה כי כבר קדם לו זכות בקיום התורה ומצותיה ואם חטא שב בתשובה קודם מותו , ואמר לו ווי לכון חייביא כלומר אתם החייבים והחוטאים בשבע מצות בני נח שאין אתם מקיימים אותם ואין אתם חוזרים בתשובה , ולכן לא יהיה לכם תחיה וע"ז חזר האפיקורוס ואמר לו חייביא קרית לן שלא נשתתף עמכם בתחיה פשיטנא לעקימותך וכו' :

אני אמית ואחיה מחצתי ואני ארפא מכאן תשובה לאומרים אין תחית המתים מן התורה , הנה בכתוב זה הוא מבואר ענין תחית המתים שאמר אני אמית ואחיה את מי שאמית , דומה למחצתי ואני ארפא למי שמחצתי , ולכן אמר מכאן תשובה לאומר אין תחית המתים מן התורה , כי מכל הראיות שהביא למעלה ואמר מכאן לתחית המתים מן התורה הוא בדרך דרש ודרך רמז ואין משם קושיא למכחיש ואומר כי אין תחית המתים מן התורה , אבל מזה הכתוב יש קושיא ותשובה למי שאומר כן , ומפני כי המיתה הפך התחיה כי המיתה היא בשעת כעס והתחיה היא בשעת רצון ונראה שיש שינוי בהשי"ת , לכן אמר ראו עתה כי אני אני הוא ואין אלהים עמדי אני אמית ואחיה אין בי שינוי אע"פ שאני ממית פעם אחת ומחיה פעם אחרת כי את הכל אני עושה יפה בעתו עת ללדת ועת למות , כי העת והזמן גורם לכל דבר , וראינו כי מתחלת התורה לא הוזכר מלת אני עד המבול שכתוב בו ואני הנני מביא את המבול מים על הארץ , ואחר יציאת נח מן התיבה כתוב ואני הנני מקים את בריתי אתכם , לכן אמר ראו עתה כי אני אני הוא בשתי פעמים שאמרתי אני אני בהבאת המבול ואני בהקמת ברית שלא יהיה עוד מבול , אני הוא בזה ובזה ואין בי שינוי , ועל אני השני שהוא הקמת הברית לעתיד אמר ואין אלהים עמדי , כלומר כי בזה האני השני אין בו שום מדת הדין אע"פ שכתוב בשניהם בתחלה ויאמר אלהים לנח וגו' , ואפשר ג"כ לפרשו על השנים ואין אלהים עמדי אפילו במלת ואני הראשון , כי אם היה המבול במדת הדין גמור לא היה לעולם שארית מנח ובניו :

עוד ירמוז ראו עתה כי אני אני הוא על אברהם שאמר לו אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך וגו' , אני אל שדי התהלך לפני והיה תמים ואתנה בריתי ביני וביניך וגו' ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגוריך וגו' , כי מה שאמר אני בשני הכתובים הוא מפני שהיה מיעד דבר ירושת הארץ לעתיד והיה מבטיחם כי בודאי כן יהיה כיון שהיעוד ממנו שהוא כמי שהבטיח דבר לחבירו ואומר לו אני הוא המבטיחך בזה כדי שיאמין , וכן אמר האל ית' אני ה' אשר וגו' לתת לך את הארץ , וכן באני האחר , וכמו שאמר הכתוב כי אני הוא המדבר הנני , כלומר בהיות אני המדבר הדבר הוא מוכן ומזומן , וזהו לשון הנני , ואמר ואין אלהים עמדי כי בכלם נאמר אני ה' וכשאמר אני אל שדי אמר קודם וירא אליו ה' , ומפני שאמר במשה רבינו עתה תראה ודרשו ז"ל אבל במלחמת ל"א מלכים לא תראה , וכן עתה תראה היקרך דברי וגו' , אמר לישראל עתה שהיו מוכנים ליכנס לארץ ראו עתה מה שאמרתי שלא יראה משה את מלחמת ל"א מלכים שהגיע הזמן עתה אתם תראו כי אני אני הוא שהבטחתי אתכם בלשון זה , ואני אמית את המלכים ואת עמם ואחיה אתכם , מחצתי אותם וארפא אתכם ואין מידי מציל , כי השרים שלהם אני אפיל אותם קודם ואח"כ אפיל אותם ולא יוכלו להצילם מידי :

ולענין תחית המתים שנאמר בזה הכתוב נמשך אחר הכתובים מלפניו כי ידין ה' עמו וגו' אשר חלב זבחימו וגו' , אמר ראו עתה אחר כל אלו הזמנים העוברים וקרה לכם מה שאמור בענין ואין מי שיקום ויעזרכם ויהי עליכם סתרה , תכירו עתה כי אני אני הוא שהייתי מקודם ואני הוא בכל הזמנים שהייתם חושבים לעבוד אלהים אחרים ולשתות יין נסיכם , עתה תדאו כי אין אלהים מאלה עמדי אלא אני לבדי אני אמית ואחיה ואחר התחיה שיקומו כמו שהיו במומם שמחצתי אותם בהיותם בחיים אני ארפאם ואין מידי מציל לחזור ולהמית הרשעים שאינם זוכים לתחיה , ולא קמו אלא כדי שיראו ויחזו ויבושו קנאת עם :

אמר רבי מאיר מנין לתחית המתים מן התורה שנאמר אז ישיר שר לא נאמר אלא ישיר מכאן לתחית המתים מן התורה מה שדייק ר"מ ממה שאמר ישיר ולא שר , הוא מפני שמלת אז רומזת זמן העתיד הידוע , ולזה לא נוכל לומר כי אז זה יורה לעתיד על שירת הבאר או על שירת האזינו , כי אינו זמן ידוע , ובשירת הבאר ג"כ אמר ישיר ולא שר , ולכן צריכין אנו לומר כי אז ישיר הוא לעתיד לבא הנזכר בנביאים ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד וכיוצא באלו הפסוקים שנאמר בהם ביום ההוא שהוא מורה על זמן התחיה , והענין הוא כי מה שאמרו שר לא נאמר

אלא

קיימוה כי אם בארץ ישראל ובלתי מצווים ועושים, ולמה לא יהיו מצווים ועושים גם הם ובני יעקב שהם שבטי יה ותשלום הע' נפש הבאים מצרימה ובניהם ובני בניהם עד זמן נתינת התורה, וזו היא ראיה שיחיו ויקיימו כל המצות:

וכן ראיה ממשה ואהרן וכל דור המדבר אשר לא נכנסו לארץ ולא יכלו לקיים מצות התורה התלויות בארץ, ואם לא היו זוכים לתחיה היו אותן המצות שנתנו עליהם כמו בטלות אצלם:

וכן מאותם שנכנסו לארץ ומתו תוך י"ד שנים שכבשו וחלקו שלא נתחייבו בתרומות ומעשרות ולא זכו לקיימן:

וכן כל אותם שמתו קודם שנבנית בית עולמים שבנה שלמה, שלא זכו לקיים מצות בנין בית הבחירה ומצות התלויות בה:

וכן כל אותם שנולדו ומתו בגלות בבל ואחר בית שני שהיו בח"ל ולא זכו לכל מה שכתוב למעלה וגם לא לכל המצות התלויות בארץ, כל אלו ראוי ומחויב שיזכו לתחיה כדי שיוכלו לקיים כל המצות הכתובים בתורה, כי התורה ניתנה לכל ישראל וכולם זוכים בכתר התורה ומצותיה בשוה, לא שיהיו אלו חייבים בקצת המצות ואלו ברובן ואלו בכלם, שהרי כתוב (דברים ד) וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל, וכתיב (שם לג) תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב, שנראה כי כל התורה ניתנה לכל ישראל הם ובניהם ובני בניהם עד עולם שוה בשוה:

וכן נוכל להביא ראיה לתחיה מחלום אשר חלם יעקב כשיצא מבאר שבע, כי לא ראינו את אברהם ויצחק שיחלמו אלא השגתם היתה במראה הנבואה וכ"ש יעקב שהיה שלם שבאבות. ואצלי שתי טענות בזה, האחת בהנחת הקדמה א' שאין שום נביא מתנבא כי אם בהיותו כבר נשוי שהוא אדם שלם, כדכתיב זכר ונקבה בראם ויקרא את שמם אדם, כי אז נפשו שלימה עם נפש האשה הנאצלת מנפשו בזיווג ראשון ונקיה ג"כ מהרהור הלב, וכמו שראינו האבות אברהם ויצחק, כי אחר שכתוב ויקח אברם ונחור להם נשים וגו' כתוב ויאמר ה' אל אברם לך לך וגו', ולא מצינו לו דבור מהאל ית' קודם שנשא את שרה, כי גם שנעשה לו נס הצלתו מאור כשדים היה כעשיית נסים לשאר הצדיקים שאינם נביאים, וכן יצחק אחר נישואי רבקה נראה אליו ה' ואמר לו אל תרד מצרימה, וכן משה רבינו ע"ה אחר נישואי צפורה נראה אליו ית' במראה הסנה, וכן ירמיה שהיה בנביאים אחרים ושמואל שהיה נער בהנבאו בנבואת יעוד בני עלי אפשר שהיה מבן י"ג שנה ולמעלה והיה נשוי, והרי בניו שהיו שופטים על ישראל ומסתמא היו בני ארבעים שנה והוא לא היה כי אם נ"ב שנה, וא"כ יעקב אבינו ע"ה שלא היה נשוי עדיין לא נגלה אליו ה' במראה הנבואה, ולהיותו שלם באת אליו הנבואה אפי' שהיה פנוי אלא שהיתה בחלום לסבה הנזכר:

הטענה השניה היא על מה שהבאנו ראיה לתחית המתים מחלום זה של יעקב,
כי כתוב בו ויחלום והנה סולם וגו', וכתיב אח"כ וייקץ יעקב משנתו, וידוע כי השינה היא חלק מיתה, וכמו שאמרו אחד מששים במיתה, וההקצה מן השינה הוא רמז להקצת תחית המתים כמו שכתוב יחיו מתיך וגו' הקיצו ורננו שוכני עפר וגו', וענין החלום שחלם בשינה זו הוא מורה ג"כ לתחית המתים כמו שאמר ויחלום והנה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו, יורה על השגחת האל ית' בזה העולם במעשה האנשים, ואותם שהם כמו מלאכים והם הצדיקים עולה נשמתן למעלה אחר מעשיהם הטובים שקדמו לעלות דרך הסולם, כמו שכתוב (ישעיה נח) והלך לפניך צדקך וגו', וחוזרים ויורדים דרך הסולם לזמן התחיה, ואמר לו ג"כ הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה ולזרעך, ונתינתה ליעקב אינו אלא בזמן התחיה, ורמז לו ג"כ כי התחיה אינה אלא בארץ ישראל, וכמו שאמרו שקפל כל א"י תחתיו כשאמר לו הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה, והוא בזמן התחיה כי הצדיקים שבח"ל אינם חיים. אלא ע"י גלגול מחילות לא"י, כי ע"ז הוא שהשביע יעקב את יוסף בנו שישאהו ממצרים ויקברהו בקבורת אבותיו כדי שלא יצטער בגלגול מחילות הנרמז לו בחלום זה, ולכן נתגלה לו ענין תחית המתים בענין החלום הזה ולא לאבותיו כי הם מתו בא"י ונקברו בה ובה יקומו לזמן התחיה, אבל יעקב שמת בחוצה לארץ אם לא היה נרמז לו כאן ענין תחיית המתים בא"י לא היה משתדל ומשביע את יוסף בנו שישאהו משם לקברי אבותיו:

פרק שבעה וחמשים

ואחר שהארכנו בכל מיני הראיות בתחיה, נבאר אופן התחיה ואיכותה, איך תהיה למתים אשר מתו מקרוב ועדין בשרם על עצמותם, ולעצמות היבשות, ולרקב העצמות, ולאותם שהיה גופם כדומן על פני האדמה ונדקדקו ונתפזרו עצמותם, ולנשרפים שלא נשאר בהם לא בשר ולא עצם, ונקח ראיה לקצת אלו הענינים ממתי יחזקאל אם היה כפשוטו כדברי חז"ל, וגם לאותם שפירשו שהיה משל יהיה סדר התחיה העתידה כפי מה שהמשילו בה, והוא מאמר הנביא על הבקעה מלאה עצמות אמר והנה יבשות מאד, ירצה שלא היה בהם ליחות כלל ולא היו מוכנים שיעלה עליהם גידים ובשר מלמעלה, ואמר לו ית' התחיינה העצמות האלה, אם בדרך טבע יוכלו לחיות ולהתרפא מיבשותם ולחזור ללחותם העצמות האלה שהם יבשות כ"כ, ויהיה לשון התחיינה כמו ויתנו על השחין ויחי, השיב הנביא ה' אלהים אתה

ידעת

אחר שנתקיימה נבואתם לישראל, ולזה אמר קודם מנין לת"המ מה"ת לנביאים עצמם, ואח"כ אמר מכאן לת"המ מן התורה לכל ישראל, כי בתחייתם תתקיים נבואתם ונשיאת קולם ברן יחד, ולכן חזר ואמר רבי יוחנן עתידים כל הנביאים לומר שירה בקול אחד שנא' קול צופיך נשאו קול יחדו וגו', כי גם שכל הנביאים אין מדרגת נבואתם שוה, נבואת יחזקאל לא הגיעה למדרגת נבואת ישעיהו וכן שאר הנביאים, עכ"ז הם עתידים לומר שירה בקול אחד, שישיג שפל המדרגה בנבואה לגובה מדרגת הגדול בנבואה בהצטרפם יחד, וכפי מה שתתעלה מדרגת הנביא ותשיג למדרגת הנביא הגדול ממנו שישיג במה שהתנבא בעוה"ז תתעלה אח"כ נבואת הנביא הגדול מאחיו:

אמר רבא מנין לת"המ מן התורה שנ' יחי ראובן ואל ימות וגו', כי אחר שנלמד ת"המ מן האבות כמו שנאמר למעלה דכתיב לתת להם, אמר רבא כי תהיה נמשכת התחיה מאבות לבנים ולכן נאמר בראובן בכור הבנים יחי ראובן להורות ענין זה, כי התחיה תהיה בחסד האבות, ואח"כ הבנים הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו, מכאן לת"המ מן התורה לכל ישראל השבטים עצמם ובניהם ובני בניהם עד עולם:

רבינא אמר מהכא ורבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם, רבים מכלל דאיכא מעטים שלא יקיצו הרבים לחיי עולם והמעטים לחרפות ולדראון עולם:

ונראה ממה שאמר הכתוב מישני אדמת עפר ולא אמר רבים מן המתים יחיו, נתן אי זו סבה לת"המ שלא יהיה דבר זר כ"כ, הוא כי מתחלת יצירת אדם הראשון יש הכנה לת"המ ממה שכתוב ויפל ה' אלהים תרדמה על האדם ויישן ויקח אחת מצלעותיו וגו', כי הצלע אין בה חיות דבר שהנשמה תלויה בו וכ"ש בהיות האדם ישן כי כל איבריו בטלים ג"כ, ואז לקח הצלע שהיתה כמעט מתה והחיה אותה ובנאה להיות לו אשה, והרי הוא כדמות תחית המתים כמ"ש, ולזה אמר מישני אדמת עפר כי מה שיחיו הרבים הוא בסבת שהם נחשבים כישנים כמו שהיה אדם הראשון כשלקחו הצלע ממנו ובנאה לו לאשה שהיה הוא נוצר מאדמת עפר כמו שכתוב ביצירתו עפר מן האדמה: רב אשי אמר מהכא ואתה לך לקץ ותנוח ותעמוד לגורלך לקץ הימין, ענין ההליכה לקץ היא כי תה"מ היא בסוף ימות עולם, יש מי שיחיה אחר ה' אלפים שנה וכמה מאות מן השנים כמו אדם הראשון והזוכים לתחיה מאותם שמתו בסוף אלף הראשון ובתחלת השני, ויש מהם לכמה מאות מן השנים לבד והם אותם שמתו בסוף אלף החמישי ובתחלת הששי, באופן שיש מי שישאר מת ד' אלפים שנה ויותר ויש שיקום לק' שנים או פחות, ואין בזה עול בחקו ית', כי מי שזכה להמצא בתחלת העולם יהיה תחייתו בסופו, ומי שלא זכה להמצא אלא בסופו יזכה לתחיה בסופו והוא קרוב לזמן מיתתו, ולכן נאמר לדניאל ואתה לך לקץ כי הוא היה אחר שלשה אלפים וכמה מאות מן השנים וכבר היה בחצי האחרון של העולם והוא הקץ, דשתא אלפי שני הוי עלמא, ואמר ותעמוד לגורלך לקץ הימין, כי דרך הסברא המתים תחלה יחיו תחלה בזמן התחיה כסדר והוא הגורל, ובפירוש תהלים כתוב ע"ד הקבלה על דבקה לעפר נפשי חייני כדברך, כי סדר התחייה תהיה בסדר אותיות האלפ"א בית"א, מי ששמו מתחיל באל"ף יחיה תחלה, וא"כ אדם הראשון יהיה ראשון, וכן אברהם ראשון לאבות, ואפשר כי בכל דור שיקום יהיה סדר זה, אבל לא יקדים דור לדור הקודם לו:

אמר רבי יאשיה מאי דכתיב שאול ועוצר רחם וגו' מה רחם מכניס ומוציא אף שאול מכניס ומוציא, ענין הכנסת הרחם הוא הזרע אשר אין בו חיות, וכמו כן הכנסה לשאול הוא המת כמו שכניסת הרחם היא סבת היציאה וולד נוצר, כן כניסת השאול הוא סבת יציאה משם בתחיה, כי בהצטער הגוף כמה מן השנים בקבורה יזכה לתחיה, והלא ק"ו ומה רחם שמכניסין בו בחשאי כלומר שלא היה בזרע חיות מעולם מוציאין ממנו בחיות ובקולי קולות, שאול שמכניסין בו בקולי קולות שבוכין עליו שהיה חי אינו דין שמוציאין ממנו בקולי קולות בחיות ובתקיעת שופר גדול, וזהו על דרך מאי דלא הוה הוה מאי דהוה לא כ"ש:

תנא דבי אליהו צדיקים שעתיד הקב"ה להחיותם אינם חוזרים לעפרן שנאמר והיה הנשאר בציון וגו'. בהיות התחיה נס גמור ומפתח שלא נמסר ביד אדם אלא בידו ית', א"כ יהיו החיים בתחיה כדמות אדם הראשון שהיה יציר כפיו ית' והיה ראוי לחיות לעולם אלא מפני שחטא ביום שנוצר נגזרה עליו מיתה ביומו של הקב"ה שהוא אלף שנה, ואלו הצדיקים שעתיד הקב"ה להחיותם הם כמו יצירי כפיו ולא יחטאו ולכן לא יחזרו לעפרן:

פרק ששה וחמשים

ומפני שעיקר זה וחברו הקודם לו והוא ביאת המשיח הם קצרי יד הראיות המוכרחות כמו שקדם בשניהם, צריך אני להאריך יותר בראיות אחר שהבאתי ראיות שהי"ק אחת לאחת, נוסיף ונביא ראיות מעורבות משלשתם, ונקדים כי בריאת העולם היה תכליתו נתינת התורה, ולא זכינו לקבלה עד יציאת מצרים כמו שנזכר במקום אחר, וא"כ כל באי עולם בכ"ו דורות שמבריאת עולם עד יציאת מצרים שנתקיים העולם בחסדו ית', למה לא יזכו לקיום התורה ומצותיה הצדיקים שבעשרה דורות שמאדם ועד נח ושמנח עד אברהם, ואפילו האבות שקיימו התורה לא

קיימוה

ולשון הנבא זה יהיה מקור ולא ציווי, כלו' צריך להתנבאת על הרוח פעם א' כמו שנבאת, ועוד שנית הנבא בן אדם ואמרת אל הרוח כי הנשמה ששכנה כבר בגוף אדם א' ונצטערה בו להכניעו בעשיית המצות לא תחזור מרצונה לגוף בדבור א', אלא תכין עצמה לקיים דבורו כשיוסיף שנית לצוות אליה, להראות כי על כרחה היא חיה בגוף, וזהו שאמר הנביא ורוח אין בהם כלו' הרוח לא הגיע עדין אליהם ובתוכם אבל היה מוכן לבוא, והכנה זו היתה שיצאה מעולם הנשמות לעולם הזה ועמדה בקצה ד' רוחות העולם הזה, ועל זה אמר ואמרת אל הרוח, כי בהיותו בעולם הנשמות לא היתה השגה לנביא לדבר אליה לנכח, ועתה שיצאה משם אצל עולם זה ישיג לדבר אליה לנכח, וכמו שאמר ואמרת אל הרוח כה אמר ה' מד' רוחות העולם שאת עומדת בהן וכמו שנאמר בואי מהם ופחי וגו', וענין הביאה מד' רוחות העולם ולא מרוח אחת, מפני שכמו שנתהוה גוף אלו העצמות יבשות בבת א', כי כולם היו שוים בצדקות ולא יקדם ולא יאחר איש מחברו וכמ"ש ותקרבו עצמות וראיתי והנה עליהם גידים ובשר עלה על כולם בבת א', כן תחייתם תהיה בבת א', ואם היו באות הנשמות כולן מרוח א' ד"מ ממזרח היה קודם על הסתם תחית המזרחיות מן המערביות וכן משאר הרוחות, ובבואן מד' רוחות היתה התחיה שוה בבת א' לגופות העומדות במזרח ובשאר הרוחות, כי הנשמות המזרחיות יהיו נגד הגופות המזרחיות וכן בשאר הרוחות, וקדימת תחית המתים הגופים המזרחיים החיצונים מהפנימיים אליהם וכן בשאר הרוחות, אינה קדימה ממש כי כולם בצד א', ויהיה סדר תחיתם בד' מצרים דפלגי לארעא בקרנזול כזה:

מזרח

צפון

דרום

מערב

שנקודות הם הגופים העומדים בבקעה המרובעת, ומכל ד' רוחות תבאנה הנשמות לגופים שכנגדם בבת אחת. ולא גזר האל ית' שתעלינה למעלה באויר כל נשמה נגד גופה ותרדנה בבת אחת ממש כולנה לגופים, מפני שהיה צורך שתבאנה מלמטה מד' רוחות העולם קרובות לארץ עד שתגענה לבקעת מקום הגופים כדי שתתנהגנה להתקרב לחומר הארץ, ויהיה קרוב יותר להכנס ברצונם לחומר הגוף אשר כבר הוכן מקודם לכל א' מהן, ואמר והנבאתי כאשר צוני ותבוא בהם הרוח ויחיו ויעמדו על רגליהם חיל גדול מאד, כי גם שהיו חיל גדול בא לכולן הרוח ועמדו על רגליהם כולם בבת אחת, ואחר זה אמר לו האל יתברך העצמות האלה שחיו הם ראיה ואות לכל בני ישראל הנפוצים בארצות, כי מצד הגלות והשעבוד הם מחשיבים עצמם כעצמות יבשות ושאבדה תקותם לכן הנבא אליהם וגו' הנה אני פותח את קברותיכם וגו', אשר אתם חושבים כי אתם כמו המתים הניתנים בקברות, אני אעלה אתכם מקברותיכם לא"י ונתתי רוחי בכם, והיא החכמה היתרה אוירא דארעא מחכמת: או יהיה ענין העצמות האלה כל בית ישראל המה, כי כל ישראל שגלו באותו זמן לבבל היו חושבים שבמיתתם וקבורתם שם לא יהיה להם עוד תחיה, כי עיקר תחית המתים בא"י, וכיון שהם גלו ממנה יחשבו כי לא תהיה להם תקומת התחיה, ולכן אמר הנביא הנה אני פותח את קברותיכם, והוא פתיחת הארץ בגלגול מחילות עד א"י, ונתינת הרוח בהם בא"י, כמו שכתוב אחר כך ונתתי רוחי בכם וחייתם והנחתי אתכם על אדמתכם, וזהו בתחית המתים לכלל האומה בזמן התחיה, אבל תחיה זו אם היתה בפועל לא במראה לא עלו בגלגול מחילות לא"י, מצד כי כל ישראל היו גולים אז בבבל והיא היתה כא"י להם, כמו שאמרו חז"ל (קדושין עא)
כל הארצות עסה לבבל:

ונלמוד מזה לאותם שמתו מקרוב בזמן התחיה
ובשרם על עצמותם אלא שהיא כחושה
או יבשה, שנקל זאת בעיני ה' לרפא הבשר והעור ולחיותם ולהשיב נפשותם אל גופם כבראשונה, וכל שכן לדור התחיה שיצאה נשמתם ומיד תשוב אליהן כענין מה שהיה בנתינת התורה, וגם שמתו זקנים ולא היה בטבעם לחיות יותר אז בזמן התחיה אותם שמתו מחולי אברים שהנשמה תלויה בהם והם כענין טרפה, כמו שבעצמות היבשות יעלה הבשר ויקרם עליהם עור מלמעלה כן באלו ישוב הגוף לטבעו וישוב לימי עלומיו, כמו שהיה בימי הבחרות, שיוכלו לחיות זמן ארוך, ויתרפאו האברים אשר הנשמה תלויה בהם, לשתחול בהם הנפש החיונית ועליה שאר הנפשות ואותם שנאכלה בשרם ושיבשו עצמותם ושנרקבו ושנשרפו ושהיו דומן על פני האדמה לא קצרה יד ה' להושיעם להחלין עצמותם לקבץ רקב עצמותם ועפרת שרפתם שיחזור גופם למה שהיה, כמו שעשה במתי יחזקאל שכתוב ותקרבו עצמות עצם אל עצמו, וקרוב הוא אצלו ית' לקרב המרוחק בקצה הארץ כקרב הקרוב והגיעו אל הקרוב אליו:

ידעת בדרך טבע אין להם רפואה אבל מצד היותך ה' אלהים כמו שכתוב ביצירת אדם הראשון וייצר ה' אלהים את האדם אתה ידעת אופן חיותם ובריאות' בדרך נס, והשיב לו האל ית' כי תחיה זו היא חזרה כל אדם שמת למה שהיה קודם מבלי שינוי, ואינה כיצירת אדם הראשון שהיתה יצירתו תחלת בריאה מה שלא היה, וזה לא יתכן להיות כי אם על ידו ית', אבל החזרת האדם למה שהיה בו בתחלה יתכן להיות ע"י אדם נביא כיחזקאל, וכמו שראינו אליהו הנביא ואלישע תלמידו שהחיו מתים, ולכן אמר לו ית' הנבא על העצמות האלה ואמרת אליהם העצמות היבשות אע"פ שבדרך טבע אין לכם חיות ובריאות, שמעו דבר ה' בשמיעתכם דבר ה' ורצונו וחפצו תחיו, כי גם שאין להעצמות הכנה לשמיעה, הנה השמעת דברו וחפצו שתחיו תהיה סבה פועלת אתכם לתחיה, דומה למה שכתוב בבריאה תוצא הארץ נפש חיה ישרצו המים וגו', כי הוא יצוה ויבראו, וכן בענין תחיה זו כי החזרת הדבר למה שהיה הוא נקל מן היצירה מתחלה, ולכן יספיק בדבור הנביא בשם ה', ואמר הנה אני מביא בכם רוח וחייתם והוא ענין בריאותם כמו שכתבנו, והנה בכלל העצמות היא הגלגלת שבה המוח וחוליות אשר בתוכן חוט השדרה הנמשך מן המוח, וכן שאר העצמות אשר יש בהן מוח כולם הם יסוד הגוף וקיומו, אם מצד העצמות עצמם אשר הם חזקים וקשים ומעמידים את האדם על עמדו, ואם מצד המוח אשר בהם כי עם היותו רך ולח הוא מעמיד את העצמות ומקיימם, ואלו העצמות היו יבשות שלא נשאר בהם לחות מוח כלל, והיו יבשות גם כן בגוף ועלם העצמות שהיו כמו חלולים ומנוקבים ומרוקבים מצד היובש, ולכן אמר והנה יבשות מאד, יבשות שלא נשאר בהם לחות מוח כלל, מאד שנתיבשו הרבה מאד בעצמותן, ולכך היה צריך שיבוא בהן רוח להחיותם לבריאותם בעצמותם ובמוח שלהם, כי המוח שבראש תוך הגלגלת והנמשך ממנו בהיות בו כח שכלי להשכיל בכל הדברים היה צריך רוח ה' להחיותו ולהבריאו, וזה אמרו כה אמר ה' אלהים לעצמות האלה הנה אני מביא בכם רוח וחייתם. ואפשר לומר כי הבאת רוח זה הוא מה שנאמר אחר כך ויהי קול והנה רעש, כי על ידי הקול והרעש היה גם כן רוחו אשר קבץ והקריב עצם אל עצמו, ורצה באמרו עצם אל עצמו, כל עצם ועצם שבגוף אל עצם הגלגלת אשר הוא עקר וממנו נמשך מוח וכח לשאר העצמות, ואחר כך אמר ונתתי עליכם גידים והעליתי עליכם בשר, נראה כי המוח שבעצם גלגלת הראש ושבשאר העצמות כבר עלה בחיות העצמות ובריאותם, ולא הוצרך להעלות אלא הגידים והבשר והעור, ועל זה אמר ותקרבו עצמות עצם אל עצמו, כי מכח המוח אשר בא על ידי הרוח בעצמות הגלגלת לשאר

העצמות נתקרבו העצמות:

והנה רצה האל יתב' שתהיה תחיה זו על ידי דבור נביא שאמר הנביא על העצמות האלה וגו' כה אמר ה' לעצמות וגו', ונבאתי כאשר צויתי ויהי קול וגו', ויאמר אלי הנבא אל הרוח הנבא בן אדם וגו', כי אם היה מחיה אותם בלא הודעת לנביא היה אפשר לומר כי מעצמם חיו קרוב לדרך טבע כזרע היבש כחרס הנופל ונטמן באדמה ועם היותו מעופש בך ויוצא לימים מתחת הארץ, ולכן אמר העצמות היבשות שמעו דבר ה', להודיע כי העצמות ההם לא נכנס בהם שום לחלוחית מצד היותם בקרקע לשיצאו מעיר כעשב הארץ, או כזרע הנופל בארץ וחוזר וצומח, אלא היו יבשים וכמו שאמר למעלה והנה יבשות מאד. ואמר שמעו דבר ה' כי על ידי שמיעת דבר ה' שהיתה רצונו יתב' להחיותם יהיו חיים לא בדרך טבע או קרוב לו: עוד רמז לו במה שאמר הנבא בן אדם, כי היה אפשר שיחשוב הנביא כי מצד גזרת המזלות נהיה הדבר הזה כי מזל כוכב אלו שמתו ונקברו בתוך בקעה זו חייב בשעה זו שנהפך עליהם הגלגל לטובה שיחיו ויקומו על רגליהם ברגע שהורה הגלגל לא יקדם ולא יאחר, ולכן אמר לו האל יתב' הנבא בן אדם ואמרת וגו', כי הדבר תלוי בנבואתך ודבורך באי זו שעה שתרצה להנבאות עליהם גזרתי אומר שיחיו על ידך, ולכך אמר הוא ונבאתי כאשר צויתי, כלומ' בשעה שרציתי להנבאות ולומר להם אמרתי העצמות היבשות שמעו דבר ה' כאשר צויתי שאומר כך בשעה שארצה, ואז היה קול מיד בשעה שנבאתי והנה רעש וגו', ובזה נודע וניכר כי דבר ה' הוא, ואמר ותקרבו עצמות וגו', וראיתי מיד כי כבר היו הגידים עליהם ובשר עלה הכל יחד באותה שעה מבלתי קדימת צמיחה או לחות בעצמות ולא בעלית הבשר וקרימת העור, ואמר ורוח אין בהם, מפני מה שנא' לו מקודם וקרמתי עליכם עור ונתתי בכם רוח וחייתם, שהיה נראה כי מיד שיעלה הבשר והעור יהיה נתינת הרוח בהם, ולכן ראה הנביא ותמה על כי לא היה בהם רוח כמו שנאמר לו, ולכן אמר ורוח אין בהם כמו שנאמר לי וכמו שהתנבאתי כאשר צויתי שיעלה עליהם גידים וגו' שיתן האל יתב' בהם רוח ויחיו, ואז אמר לו יתב' הנבא אל הרוח וגו', הכוונה כי גם שנאמר לו הכל ביחד יש הפרש, כי יצירת כל הגוף על העצמות היבשות נוצר מיד בדבור הנביא מאת האל יתב', אבל נתינת הרוח אינה בריאת הרוח ולא יצירתה, כי הרוח היא הנשמה שנאצלה מימי עולם מתחת כסא הכבוד והיתה כבר בגוף האדם וחוזרת אליו בעת התחיה, היה צריך דיבור בפני עצמו לשתחזור לגוף ולא שתבוא מעצמה כיצירת הגוף שהיה נראה שהיתה נוצרה ביצירת הגוף, ולכן נאמר אליו הנבא אל הרוח שהיא הנשמה הקדומה שהיתה בהם. מאז,

ולשון

אם יוכל לגלות טפח וישאר טפחים מכוסה במה שיהיה לעתיד, ונהיה נכללים באי זה חכם הרואה את הנולד, והוא תחית המתים שהיא כענין נולד, לחקור על התחיה בתכריכיהם אם יספיקו להם לעולם כמו שהספיקו ולא בלו שלמות דור המדבר עליהם, או יצטרכו לעשות בגדים חדשים, בפרט הנערים שמתו קודם שיגדלו כל מה שהיו ראוים להגדיל אם יגדלו הם ותכריכיהם עמהם כדור המדבר, או יקומו בתכריכיהם ויגדלו בקומה לאחר שנת תחיתם ויצטרכו לעשות להם מלבושים חדשים לפי מדתם: עוד באכילה ושתיה אם יצטרכו לאכול בשר בין הערבים ובבקר ישבעו לחם כדור המדבר, או יספיק להם אכילת סעודה א' לכמה ימים כמו למ' יום שהספיק למרע"ה ואליהו: עוד אם יהיה איזה שינוי בזמן התחיה בשינת האנשים בכל לילה או בהולדה: עוד אם יצטרכו לאומנות או למשא ומתן: עוד אם יהיו ביניהם צדיקים ורשעים עניים ועשירים או מכובדים ומבוזים: עוד בענין לימוד וקיום התורה ומצותיה אם יהיה אי זה שינוי: עוד בענין התפלות והברכות ג"כ אם יהיה אי זה שינוי: עוד בצמיחת הזרעים והתבואות אם יהיה איזה שינוי לטובה בקרקעות שיהיו הפירות של כל העולם כענין מה שהיו בא"י בזמן הבית או לא: עוד אם יזכרו מה שעבר עליהם בעולם הנשמות ואם ילמדו שם וידעו וישיגו בחכמת התורה יותר ממה שהשיגו בזה העולם, אם יזכרו אותו או ישכח מהם בשעת התחיה כשתשוב הנשמה לחומר הגוף: על כל הדברים האלה וכיוצא בהן ראוי לדבר אם אפשר שיתברר קצת מכל א' מהן מדברי התורה והנביאים והכתובים ומדברי חז"ל ולת"ן כ"א מהן:

והנה רבינו סעדיה גאון ז"ל דבר בכיוצא בזה בספר האמונות שלו שער ז' ועשה בזה עשר שאלות, וממנו נראה וכן נעשה, וקודם אאריך אי זה דבר בביאור תשובות שאלותיו ואחר כך אחזור לברר מה שיהיה אפשר בשאלותיו:

השאלה הראשונה כתב רבינו סעדיה ז"ל אם ישאל שואל מי ומי יחיו מן האומה בעת הישועה, אשיב ואומר כל צדיק ובעל תשובה, כי מי שימות מבלי תשובה הוא מן הענושים, וכן ראוי בשכל כי כבר הבטיח הבורא את השב שיקבלהו, בכתובים רבים, וכבר התחייבו כל אלה היעודים לכל שב מדברי רבותינו, אחר שמנו מיני החטא ושמום ארבעה מעלות, עבר אדם על מצות עשה ועשה תשובה, ואחר כך על מצות לא תעשה, ואחר כך כריתות ומיתות ב"ד, ואחר כך מי שנתחלל בו שם שמים, ואמרו אחרי כן או יכול שכפרה לו מיתתו ת"ל הנה אני פותח את קברותיכם, והנה נתחייבה תחית המתים לכל שב, ואני אומר כי מעט הם מבני עמנו שמתו מבלי תשובה, עד כאן: וגם כי דבריו אין צריכין חיזוק נת"ן כ"א ולב להבין אותם ולסעד"ס מן התורה, (דברים ל"ב) ראו עתה כי אני אני הוא ואין אלהים עמדי אני אמית ואחיה וגו', באמרו ראו עתה ידבר עם כל האומה ולא להם לבדם יעד התחיה כי אם גם כן לדורות הקודמים, אדם מתושלח נח שם ועבר, והאבות והצדיקים שהיו בדורות ההם ואחריהם השבטים ראובן שמעון לוי וגו' וזרעם הישרים שנולדו ומתו במצרים, והיוצאים והם דור המדבר, ומפני שאלו העתידים ליכנס לארץ ולקיים מצות שבה היו בסכנה יותר לחטוא ברוב המצות המוטלות עליהם ואולי על זה לא יזכו לתחיה בעת הישועה, לזה אמר ראו עתה כי אני אני הוא אני המחיה לדורות הראשונים ואני אחיה לדורות שהם עתה והעתידים, כי גם שיחטאו כשיחזרו בתשובה אני אחיים, ולזה אמר אני אמית ואחיה לשון עתיד ולא אמר ממית ומחיה כמו שאמרה חנה ה' ממית ומחיה, הכונה על כל הדורות מבריאת העולם הצדיקים מהם ובעלי התשובה ועד סוף העולם, וכן רמז במה שאמר אמית ואחיה וממית ומחיה ולא אמר אני מחיה מתים כמו שאמר הכתוב יחיו מתיך, לומר כי אפי' החוטאים שהם חייבים מיתה וממית אותם על חטאם יחיה אותם כיון ששבו בתשובה, וכן נראה ממה שאמר מוריד שאול ויעל, גם ליורדי שאול וגיהנם אחר שיצרפו כצרוף הכסף יזכו לגן עדן, וכן יזכו לתחיה:

ואפשר לומר כי מה שכפל ואמר מוריד שאול ויעל, אם שאול הוא הקבר כי לא לבד ממית ומחיה למי שלא נקבר עדין כבן הצרפית ובן השונמית, אלא גם את מי שהורד לשאול ונקבר זה כמה אלפי שנים יעלהו מן השאול ויחייהו, וכן אמר הנביא יחיו מתיך, הם אותם שימצאו חיים בעת התחיה וימותו ויחיו מיד, נבלתי יקומון אותם שמתו ולא ניתנו לקבורה, כמו שאמר הכתוב נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים וגו', הקיצו ורננו שוכני עפר על הנקברים מאלפי שנים, נראה מכל זה כי התחיה הי' לכל ישראל הישרים והשבים בתשובה, וכן בתחית מתי יחזקאל כתוב והוצאתי אתכם מקברותיכם עמי, והם כל ישראל, וכמו שאמר העצמות האלה כל בית ישראל המה והם הטובים ובעלי תשובה, ודניאל אמר ורבים מישני אדמת עפר יקיצו, וגם כי לפעמים המועטים נקראים רבים כמו שכתוב רבים אומרים לנפשי אין ישועתה לו. כי מסתמא מועטים היו ונקראים רבים מג' ולמעלה כמו ימים רבים בלא עת נדתה, וכתיב רבים יחלו פני נדיב ואינם רוב העולם אלא מועטים ונקראים רבים שהם מג' או מי' ולמעלה, ועכ"ז מה שכתוב בדניאל ורבים מישני אדמת עפר נכללו כל ישראל הצדיקים ובעלי התשובה בכלל הרבים, ומה שאמר רשב"י ראיתי בני עליה והנם מועטים אם אלף הם אני ובני וכו' ואם ב' הם אני ובני הם, זהו בני עליה הזוכים למעלה

פרק שמנה וחמשים

היות התחיה בא"י ולא בח"ל, יתבאר גם כן מראיות שח"ק שכ"ל חו"ש קבל"ה, אם מן הקבלה ת"ן כ"ח תורה נביאים כתובים חכמים. אם מן התורה ראיות שהביאו חכמים לתחיה מן התורה, מי שהביא ממה שכתוב ונתתם ממנו את תרומת ה' לאהרן הכהן, יתבאר שבמקום שנוהג בו תרומה והוא א"י יהיה תחית המתים, ומי שהביא מלתת להם את ארץ כנען, תחיתם היא בה שהיא נתונה להם, ומי שהביא מן וקם העם הזה וזנה, הרי היו בא"י, ומי שהביא מאשר נשבע לאבותיכם לתת להם, והרי הם בארץ הנתונה להם וכתיב על הארץ, כי בה תהיה תחיתם. ואם מן הנביאים, ממה שהביאו מיחיו מתיך והם מתי ארץ ישראל המתיחסים לו ית' כי היא ארץ אשר עיני ה' בה. מן הכתובים, מי שהביא מדובב שפתי ישנים שנעות ומתנודדות שפתי ישני אדמת עפר מכלל שיחיו, והם בא"י דכתיב הולך לדודי ואינו נקרא דוד אלא בא"י, שהיא חלקו ונחלתו וישראל הם חלקו ונחלתו. ואם מדברי חכמים מאי דלא הוה הוה מאי דהוה לא כ"ש, בא"י והוא אדם הראשון. וק"ו מן היוצר של מים. ומכלי זכוכית וכו', ממה שאמרו בסוף כתובות צדיקים שבח"ל אינם חיים אלא ע"י גלגול מחילות שנעשים להם בקרקע ועומדים על רגליהם והולכים במחילות עד ארץ ישראל ושם מבצבצים ויוצאים: וטעם היות התחיה בא"י ולא בח"ל, מצד השכל, כי בזמן התחיה יהיה בטל קושי יצר הרע כמדרגת קושי האבן מן הבשר, כמו שאמר הנביא בענין התחיה והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר, עכ"פ ישאר אי זה חלק מן היצר הרע, כדמות אדם הראשון קודם שחטא ואכל מן העץ אשר צוה לבלתי אכול ממנו, שאל"כ לא נשאר מקום שיהיה לו שכר על עשותו הטוב והישר בעיני אלהים ואדם, כי יהיה כא' מן המלאכים אם יהיה בלי יצר כלל, ולהיות האדם בזמן התחיה על מזג זה צריך שלא תחזור הנשמה לגוף כי אם בא"י, והעצמות שבח"ל אחר קרימת הבשר והעור יתגלגלו על ידי מחילות עד א"י ושם תשוב הנשמה אל גופה כדי שלא תטמא ותדבק בה שום סיג מטינוף וטומאת ח"ל מהשרים החיצונים השולטים בה, כי החזרת הנשמה לגוף היא כמו שעת הלידה, וכמו שיש הפרש בגרים כי הנולדים ונוצרים בקדושה קדושה מתוספת עליהם לענין הדין יותר מן הנולדים שלא בקדושה, כן בתחיה אם היו חיים בחוצה לארץ היו נחשבים כאלו נולדו שלא בקדושה, והחיים בארץ ישראל קדושה יתירה מתוספת בהם, דמיון מה שאמרו חז"ל (כתובות ק"י) הדר בא"י כמי שיש לו אלוה: ולסבה זו נוצר אדם הראשון עפר מן האדמה שנאמר עליה מזבח אדמה והיא במקדש המקודש, כדי שיהיה חומרו נכון ומזומן למצות השם כמו שהיה קודם אוכלו מעץ הדעת טוב ורע, וכן נפח האל יתברך בו נשמת חיים במקום ההוא אשר שכינתו שורה שם לעולם ולא זזה מכותל מערבית, ומקודם היה המקום ההוא מוכן לכך, וענין נפיחת בו רוח החיים כענין תחיה על גוף שלם מכל וכל לא חסר לו אלא נשמה אחר שיצרו, והוא כענין שריית שכינה על הנביאים שאינה שורה אלא בא"י, אשר אלהותו ית' נרשם בה יותר ממקומות אחרים והוא דורש אותה תמיד ועיניו בה מראשית השנה שנברא העולם ויצר אדם ונפח בו נשמה, עד אחרית שנת התחיה אשר יפח מרוחו הקדוש להחיות מתי עפר בא"י, והבאים על ידי גלגול מחילות, וכמו שאמר הכתוב בענין התחיה של מתי יחזקאל מארבע רוחות בואי הרוח ופחי בהרוגים וגו', אלו הד' רוחות הם רוחות א"י כי לא הוזכרו ד' רוחות בתורה כי אם על א"י, כאמר לאברהם בהיותו בא"י שא נא עיניך וגו' צפונה ונגבה וגו' כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה וגו' והיא א"י, והזכיר עליה ארבע רוחות, וביעקב נאמר הארץ אשר אתה שוכב עליה שקפל תחתיו כל א"י לך אתננה וגו' ופרצת ימה וקדמה וגו', והם ד' רוחות א"י שיפרוץ מהם לכל העולם, וכן בתחומי א"י הוזכרו ד' רוחות, והיה לכם פאת נגב והיו תוצאותיו הימה זה יהיה לכם גבול צפון, והתאויתם לכם לגבול קדמה, וכן במגרשי ערי הלוים כתיב ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה ואת פאת נגב ואת פאת ים ואת פאת צפון, ובמשה כתיב עלה ראש הפסגה ושא עיניך ימה וצפונה ותימנה ומזרחה וראה בעיניך כל א"י הסובבים אותו ד' רוחות אלו, וכן כתוב ים ודרום ירשה, ואם כן כשאמר הכתוב מד' רוחות בואי הרוח ופחי בהרוגים האלו הם ד' רוחות א"י, כי הנשמות תרדנה שם בא"י ומד' רוחותיו תפחנה בכל א' בגופה להחיותה, וכאלו הנשמות אינן יוצאות ממצרי א"י אלא שתאצלנה מהם הרוח בגופות ע"י הפחה מבלי הפסק מא"י, וזה היה בתחיה ההיא לצורך שעה, אבל התחיה העתידה לא תהיה אלא בא"י, כי לא תצאנה הנשמות הקדושות העומדות מבלי גוף אל ח"ל: והראיה מצד החוש, יצירת גופו של אדם הראשון שלם, כמו שכתוב וייצר ה' אלהים את האדם, ואחר כך נפח בו נשמה כענין תחיה בא"י מקום מזבח אדמה, ועקידת יצחק במקום ההוא כפי הקבלה שהיה כענין תחיה בשעת העקדה, ובן הצרפית ובן השונמית בא"י, והאיש אשר נגע בעצמות אלישע ויחי וילך על רגליו, ותחית מתי יחזקאל היתה צורך שעה וכמו שכתבנו למעלה:

פרק תשעה וחמשים

יש לנו עסק בנסתרות ממנו בענין תחית המתים,

אם

זהו כי מהיות יעקב אבינו בן פ"ד שנה שהוליד עד שירד למצרים שהיה בן ק"ל שנה היו מ"ו שנה ועד שיצאו ממצרים ר"י במנין רד"ו הם רנ"ו שנה, א' היה יעקב וברנ"ו שנה יצאו ממנו ששים רבוא וחמושים עלו בני ישראל מארץ מצרים, א' מה' או א' מכ' או א' מת"ק, וא"כ כל אחד מישראל הנכללים בס' רבוא יפרה וירבה ברנ"ו שנים ס' רבוא כל א' מהם' רבוא ויהיו ס' רבוא פעמים ס' רבוא והם ת"ר פעמים ס' רבוא שהם ששה ושלשים אלף רבוא וברנ"ו שנים אחרים כל אחד מהל"ו אלף רבוא יהיה ס' רבוא, וכן בכל רנ"ו ושנים כל א' ס' רבוא יהיו כחול הים אשר לא ימד ולא יספר, ואין תימה בהפלגת ריבוי זה כיון שהובטחו האבות שירבה האל זרעם כחול וכעפר וככוכבים, וגם כי במצרים פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד מפני שהיו מענים אותם כמו שאמר הכתוב וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ, הרבוי היה עם אותם שמתו בימי האפלה כי לא יצאו אלא חמושים א' מה' או א' מחמשים או א' מחמש מאות, אבל הס' רבוא עצמו אפי' בדרך טבע ובברכת האבות חול ועפר וכוכבים היו עולים ברנ"ו שנים לס' רבוא, גם כי לא היו מענים אותם, וא"כ גם אחר שיצאו ממצרים כל אחד מהם יהיה לגוי גדול והם ס' רבוא ברנ"ו שנים כמו יעקב אבינו, ומלבד אלו הס' רבוא שיצאו ממצרים היו ל' רבוא מבן יום א' ועד בן עשרים שנה, כיון שמבן כ' ועד בן ס' היו ס' רבוא, וכן מבן ס' עד גבורות שיצאו ממצרים שהם פ' יהיו ל' רבוא הם ק"כ רבוא, ועם הנשים הם ר"ת רבוא כפל ממה שכתב הגאון ז"ל. ועל פי ריבוי החשבון שכתבתי יהיו כפלים מכל הפלגת הריבוי בל"ב דורות שכתב הגאון עד זמנו שהיה ארבעת אלפים ות"ר וכמה שנים יותר, ומזמנו עד זמננו זה שהם השכ"ח, נתוספו עשרה דורות מע' שנה כל דור והם מ"ב דורות, רוח ה' ידבר בם להחיותם, ה' ב"ס סיני בקדש, וא"כ הפלגת ריבוי ישראל בכל אלו הדורות לא יכילם כל העולם כ"א בהחזקת מועט בהרחבתו את המרובה, וכמו שאמר הנביא הרחיבי מקום אהלך והוא ירושלים מקום בית המקדש שהוא כמו אוהל מועד ויריעות משכנותיך שהם כל תחומי א"י שיתרחבו ולא יספיקו להמון הרב שיחיו, עד שיפרוצו ימין ושמאל, כמו שאומר כי ימין ושמאל תפרוצי עד כל תחומי ח"ל כמו שאמר וזרעך גוים יירש, ולא יספיק זה ג"כ כ"א בערים נשמות שלא היו שוכנים בהם שיושיבום בזמן התחיה, ואמר ימין על צד דרום אשר אין בו יישוב מצד החום והקור הקורה בו בעתות השנה, ושמאל על צד לפון שיש בו ישוב ס"ו מעלות מקו השוה לצד לפון אשר בהם נכללים הז' אקלמים, ומקו השוה לצד הדרום שהוא חצי העולם אשר אין בו ישוב כלל מצד חום וקור בעתות השנה יתישב בזמן ההוא, ויתמזג מן החום והקור שיוכלו להתישב בו, וכן בצד לפון אחר הס"ו מעלות שאין בו ישוב מצד הקור יתמזג ויתישב להכיל המון הרב שבתחיה, ולא הזכיר מזרח ומערב כי הס"ו מעלות הם באורך ממזרח למערב ק"פ מעלות, ומה שכתוב בימי שאול ויפקדם בבזק ויהיו בני ישראל שלש מאות אלף ואיש יהודה שלשים אלף, הם אותם שבאו אליו כששלח בכל גבול ישראל אשר איננו יוצא אחרי שאול ואחרי שמואל כה יעשה לבקרו, אבל לא מנה כל ישראל, וכן כשהלך להלחם בעמלק אמר הכתוב וישמע שאול את העם ויפקדם בטלאים מאתים אלף רגלי ועשרת אלפים את איש יהודה, הם אותם שנתאספו אז במלחמת עמלק לא כולם, שהרי במלחמה ראשונה היו יותר ולא נתמעטו עתה בשנה א' או בשנתים, וכן כשספר דוד את העם והיו ישראל ח' מאות אלף ואיש יהודה חמש מאות אלף, הם היו אנשי חיל ושולף חרב ואולי היו כל אחד א' מאלף או יותר, וכן בימי שאול לא היו כל ישראל מלומדי חרב כמו שכתוב וירדו כל ישראל הפלשתים ללטוש וגו' והיה ביום מלחמת. ולא נמצא חרב וחנית ביד כל העם אשר את שאול וגו', ואם כן לא נמנו אלא אותם שנתן האל בלבם לצאת למלחמה, ובימי דוד אמר חושי לאבשלום כי יעצתי אסף יאסף עליך כל ישראל מדן ועד באר שבע כחול אשר על הים לרוב, וזה היה דרך גוזמא כמו שנאמר בגדעון ולגמליהם אין מספר כחול וגו', וכן במלחמת יהושע עם המלכים עם רב כחול אשר על שפת הים לרב, והוא דרך גוזמא להגדיל הנס שנלחום ישראל, אבל מה שנזכר בימי שלמה יהודה וישראל כחול אשר על הים, אינו גוזמא אלא להורות כי נתקיימה הבטחת האבות ולא הובטחו בדרך גוזמא, שהרי פירש בברכת והיה זרעך כעפר הארץ אשר אם יוכל איש למנות את עפר הארץ גם זרעך ימנה, כי ברבוי אינו דרך גוזמא אלא בפועל שלא יוכל למנות שלא יהיה להם מספר, ואם הם אלפי אלפים רבוא עדיין יש להם מספר, והגוזמא היא כי אי אפשר שיהיו ממש כעפר הארץ שהרי כל אחד מהם מכיל ודורס כמה עפר מן הארץ, אבל מה שאין להם מספר אינו גוזמא אדרבא מפרש שיהיה רבויים בפועל שלא יהיה אפשר למנות ואינו גוזמא, וכמו שאמר הושע הנביא והיה מספר בני ישראל כחול הים אשר לא ימד ולא יספר, הרי שפי' כי דמיון הרבוי שיהיה כחול הים שא"א למנות ולא למוד אותו, כי גם שכולם היו מוגבלים בא"י ועבר הירדן, מצד רבויים הם חוזרים ומתערבים כשימנו קצתם ויבואו למנות קצתם מצד הרבוי ונראה לי כי בפרט מזמן שלמה ואילך לא היה מנין לישראל כמו שכתוב בימיו יהודה וישראל כחול אשר על הים וגו', כי מאז נתקיימו ההבטחות של

האבות

למעלה גדולה מזיו זוהר השכינה, והשאר שהם צדיקים בעלי תשובה גם כי לא ישיגו למעלה זו של בני עליה הם בני גן עדן ועוה"ב, כמו ששנינו כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב, וכל שיש לו חלק לעוה"ב הוא זוכה לתחיה, ומה שאמר דניאל ורבים, הם כל ישראל שבכל הדורות הצדיקים והבעלי תשובה, ואף על פי שנתברכו ישראל ופרו ורבו בכל הדורות יותר מאומה אחרת אפי' הכי הם מועטים כנגד כל האומות, והכתוב אמר כי אתם המעט מכל העמים ואיתא בדרש ה' מעט מכל העמים שהיו ס"ה משפחות, הרי הם מועטים מכל העמים בכלל, והרי ארץ ישראל אף על פי שהיתה טובה ורחבה היתה מכילה אותם והאומות ממלאים כל הישוב, ופי' הכתוב ורבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות ודראון עולם, ישני אדמת הם צדיקי ישראל ובעלי תשובה, עפר הם החוטאים כי עפר הם ואל עפר ישובו, אלה לחיי עולם והם הישרים ואלה לחרפות והם העפר, כי כולם יחיו והטובים ישארו בחיים והרשעים יראו ובושו ויחזרו לעפרם:

כתב רבינו סעדיה ז"ל והשאלה הב' הימותו אחר כן, והשיב כי לא ימותו אבל מעתיקים אותם מימות המשיח אל נעימות העוה"ב, ובזה אמרו רבותינו מתים שעתיד הקב"ה להחיותם שוב אינם חוזרים לעפרם ע"כ: ובן נראה מן הכתוב אלה לחיי עולם ואלה לחרפות ולדראון עולם כמו שעולם האחרון הוא לעולם ועד שהם כלים ונאבדים, כן עולם הראשון הוא שיהיו חיים לעולם ועד ולא לעולמו של יובל:

כתב רבינו סעדיה ז"ל והג' התכיל אותם הארץ, ואומר שמעת שיצאה אומתנו בבני העולם אלפים ומאתים שנה ועוד, יהיו כמו ל"ב דור כל דור ק"ב רבבה אנשים ונשים ע"ד הקירוב, ואם נאמר כולם שוים וכולם יהיו אין ממלאים מן הארץ כ"ה חלק מק"כ חלק, על שנשים לכל א' יותר מד' אמה למקומו ולזריעתו ולדרכיו ולבהמותיו, וזולת זה כי כל אנשי הדורות יהיו מאה ועשרים רבבה בשנים ושלשים על הקירוב יהיה הכל שלשת אלפי רבבה וח' מאות וארבעים רבבה, וכאשר נגזור להם מן הארץ מאתים פרסה על מאתים אשר הם חלק ממאה וחמשים מן הארץ ונמדוד אותם אמות בכל פרסה ג' מילין וכל מיל ד' אלפים אמה וכל אמה אשר היא אמתים וחצי ושליש, יהיה לכל אדם רוחב במקומו רפ"ח אמות ואין זה דבר יש בזה שיתבלבלו בו החכמים ע"כ: ואאריך לשונו כדי שיתבאר שמעת שיצאת אומתינו אלפים ומאתים שנה ועוד, הוא מיציאת מצרים שנת ב' תמ"ח עד דורו שהיה בשנת ד' אלפים ות"ר וכמה שנים יותר הם כמו ל"ב דור, שבעים שנה כל דור, ל"ב פעמים ע' הם ב' אלפים ור"מ, כל דור אנשים ונשים מאה ועשרים רבבה כפלים כיוצאי מצרים שהיו ס' רבוא אנשים ומסתמא היו כ"כ נשים, ואם תאמר שכל ל"ב דורות היו שוים ק"כ רבבה ולא מתו מהם קודם שיכנסו לכלל המספר בן כ' כמו שהיו יוצאי מצרים אין ממלאים מן הארץ כ"א חלק מק"כ וכו', וכל אנשי הדורות הל"ב כל דור ק"כ רבבה יעלו ל"ב פעמים ק"כ הם ג' אלפים ותת"מ רבבה, וכאשר נקצוב להם מן הארץ מאתים פרסה על מאתים אשר הם חלק מק"כ מן הארץ שהיא מאה וחמשים פעם מאתים פרסה והם שלשים אלף פרסה על שלשים אלף וכל פרסה ג' מילים הם תשעים אלף מיל על תשעים אלף, כל מיל ד' אלפים אמה באמה כושית שכל אמה אמתים וחצי ושליש מאלו האמות של זה הדור, כן כתב בספר אחר בענין האמה, והמאתים פרסה על מאתים יהיו שש מאות מילין על ו' מאות כל מיל ד' אלפים אמה מהאמות הנזכר כל מאה מילין ארבע מאות אלף אמות ו' פעמים הם אלפים אלפים אמה וד' מאות אלפים על אלפים אלפים וד' מאות אלפים לק"כ רבבה שהם אלף אלפים ומאתים אלפים אנשים ונשים, יגיע לכל אחד כ' אמות באורך אלפים אלפים וד' מאות. ולמה שכתב הגאון שיגיע לכל אחד רפ"ח נראה שצ"ל רפ"ג והוא כשיגיע לכל אחד ק' אמה כושית אשר כל אמה מהן מאתים וחצי ושליש, יהיו ק' אחרים החמשים שהוא החצי ול"ג שהם שליש ק' הם רפ"ג אמות שלנו, אבל הגעת ק' לכל א' שהם רפ"ג לא ידעתי, וגם על היות מאתים פרסה על מאתים חלק א' מק"כ מן הארץ לבד יש קושי, כי כפי זה יהיה כל העולם שלשים אלף פרסה על ל' אלף שהם תשעים אלף מיל על צ' כמו שכתבנו למעלה, ובספר צורת הארץ כתב כי שטח הארץ קל"ב אלפי אלפים ות"ר אלף מיל. ולפמ"ש הגאון כי מאתים פרסה על מאתים פרסה הם חלק א' מק"ן מן הארץ יהיה שטח המאתים פרסה על מאתים מ' אלף פרסה על פרסה שהם ק"כ אלף מיל על מיל, וכשנכפול מ' אלף מיל מן המאתים פרסה על מאתים שהם מ' אלף פרסה על פרסה יגיע מיל אחד לכל עשרה בני אדם מן הק"כ רבבה בני אדם שהם אלף אלפים אלפים, עשרה אלף מיל לכל מאה אלפים, אלף מיל לכל עשרה אלפים איש, מאה לכל אלף אנשים, מיל לכל עשרה אנשים, והמיל ד' אלפים אמה יגיע לכל א' ארבע מאות אמה שהם יותר ממה שכתב הגאון, ואם הם אמת כושי מאלו אמות שלנו לכל א' אלף ומאה ול"ג ושליש ואם ניתן לכל איש רס"ו אמות שהיא כמלא עיניו בשביעית אלפים אמה, יכילו ד' אלפים אמה שהוא מיל לי"ד אנשים, ובאמות שלנו יכילו ארבעים אנשים בקירוב, באופן שיכילו חמשים פרסאות לכל הל"ב דורות שהם ק"כ רבבה לפי דרך חשבון הגאון ז"ל: אבל אם נחשוב בדרך אחר יתרבה מנין הקמים בתחיה יותר ויותר,

והוא

רועים ושמנה נסיכי אדם, וכל הנביאים והחסידים והצדיקים אשר בכל דורות ושאר בני אדם כולם יכירו את אביהם ואבי אביהם עד אברהם אבינו או עד אדם הראשון, ואת בני בניהם עד דור אחרון המספרים תהלות ה' שיזכו לזמן התחיה, ועל יד עדות זה יכירו שלשלת אבותם עד אדם הראשון שהיה יציר כפיו של הקב"ה, והוא והאבות יכירו את כל בני בניהם עד זמן התחיה ואז יאמינו הכל חידוש העולם ושאר העיקרים בראותם כל הדורות חיים עם אדם הראשון, אשר יגיד הוא להם כי לא נולד מזכר ונקבה אלא שהאל ית' יצרו בכפיו, וכן כל בני הדורות יעידון יגידון כלם כאחד כי הוא אחד ושמו אחד בסיפור והגדת הנסים והנפלאות אשר ראו בעיניהם מיציאת מצרים עד דור האחרון, ולא ישאר שום ספק בלב שום אדם בעיקרי התורה ושרשיה, כי יאמינו מה שיסופר להם מהמון האנשים אבותם אשר בכל דור ודור, מוסכם סיפורם למה שקבלנו מאבותינו מכל הדברים, ובזה תמלא הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים:

ורפואת המומים אחר קימתם בהם יורה על הטבת מזגם בתחיה, כי המומים בפרט הנולדים עם האדם הם מורים על רוע מזג האדם כפי המום ההוא וכפי מקומו, כי מעלת האדם בחכמה ובמעשים נגמרה בהיותו בצלם אלהים כמו שהיה אדם הראשון יציר כפיו של הקב"ה אשר בצלמו ברא אותו ובזה השיג חכמת אלהים הוא ויוצאי ירכו, ומי שנולד במומו יש בו חסרון שאינו שלם בצלם אלהים ובזמן התחיה יוסר מומו וישאר שלם בצלם אלהים ויהיה מוכן לחכמה ולמעשים טובים, והיה ראוי שיחיה בלא אותו המום אלא כדי שיוכר לכל שהוא הוא וגם להראות לו זכות כ"א חטא קודם שמת אי זה חטא יותר מבני גילו אולי היו ביניהם חטאים מתיחסים אל המום ההוא והיה כמוכרח עליהם ויש לו בזה אי זה התנצלות, ובראותם אותו מכירין בשעת התחיה עם המום ההוא ושנתרפא אחר כך ממנו, ידונו כי מצד המום חטא קודם אי זה חטא יותר ועתה יהיה מנוקה ובלתי מוכן למה שחטא קודם:

וההכרה זו את זו היא מוכרחת שיכיר איש את אביו ואת אמו ויכבדם, ואת אחיו ואת בנו ואת אחותו ואת בתו להבדל מקרובותיו ומשאר העריות, וללמד את בנו תורה ולהתאסף יחד בנחלת ה' כל בני המשפחות אל בני שבטם ונשיאיהם נשיא השבט בן יעקב בראשם, והאבות בראש כולם כי כן הובטחו כמו שכתוב וגם הקימותי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען לכם לא נאמר אלא להם, ונשיא כל שבט יהיה נשיא שבטו שנים עשר שבטי בני יעקב, כי להם נאה הנשיאות כי כל שבט הוא אב לכל בני שבטו והאבות על כולם, וכמו שיכירו כל בני התחיה את כל שבט ושבט אבותם, וגם את האבות שהם מכלל ז' רועים וח' נסיכי אדם, יכירו גם הם את כל בני בניהם בני השבטים עד סוף כל הדורות, ויגמלו חסד להם אשר זכו בעולם הזה בתורה ומעשים טובים וזכו לתחיה ובזכותם חיו האבות, כי אם הם לא היו זוכים לתחיה למה יחיו האבות בלא בנים, והרי נאמר כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל ואיך יקרא זרע כי אם יעקב ובניו:

כתב הגאון והששית אם יאכלון וישתון וישאו נשים, ואומר כן כמו שבן הצרפית אשר החיהו הבורא ע"י אליהו ובן השונמית ע"י אלישע אכלו ושתו, ויתכן שנשאו נשים ע"כ. ואין כל כך ראיה מאלו שחיו תוך כ"ד שעות לפרידת נפשם ושבו וחיו ע"י אדם, אל מה שהיו קודם, כי לא התעדנו ולא נתעלו נפשותן במעט שעות שיוכלו לעמוד בלא אכילה ושתיה בשובן אל גופותן, אבל בזמן התחיה ע"י האל ית' היה אפשר כי בעלוי הנפשות שנתעלו בגן עדן ובעולם העליון יספיק להן להעמיד את גופן ולקיימו בלי אכילה ושתיה, כי גם הגוף אשר קרבו עצם אל עצמו במאמר האל יתב' וקרם עליהם בשר ועלה גידים יהיה מוכן להתקיים כאחד הגרמים השמימיים בנפש המאצלת עליהם, ועכ"ז נאמר שהם יכולין לאכול ולשתות כרצונם ולא תדירית, אלא מהם מג' ימים לג' מהם מז' לז' ומהם מארבעים לארבעים כמשה רבינו שעמד מ' יום בלא אכילה ושתיה, כל אחד כפי המדרגה שהשיג בזה העולם בזכך גופו לעבודת האל יתב' במצות עשה ובמצות לא תעשה, כפי ערך זה יהיה גוף כל אחד מהם יותר זך מחברו ויהיה ניזון לעצמו במעלת נפשו וגופו כמו שנזכר כמה ימים לפי זכות כל אחד, ואולי כי גם המזונות גם כי יהיו מצמחים ותבואת הארץ יהיו באותו הזמן זכים ונקיים מכל סיג ולא יהיה בהם שום רוע מזג להחליא את האדם או להעבות מזגו, אלא יהיו מאכלים דקים דומים וקרובים למזג המן וזנין ומקיימים את גוף האדם בסעודה אחת לכמה ימים, כי גם כי המן היה צריך לאכול ממנו פעמים בכל יום היה זה ליוצאי מצרים אשר זכרו את הדגה שהיו אוכלים במצרים חנם, אבל לקמים בתחיה כפי מה שאמרנו גם כי לא יהיה המזון זן כמו המן ממש אלא קרוב לו יספיק מעט ממנו לכמה ימים כמו שנזכר:

אבל לא ימלט מהיותם אוכלים ושותים כרצונם לימים כמו שנזכר, כי סוף סוף הם גוף וצריכים מזון תמורת מעט הניתך מהם, אפי' לנפש שנתעלית בגן עדן השוכנת עתה בגוף הזך שחיה במאמר האל ית', כי הגלגלים ואע"פ שהם גשם אינם מד' יסודות אלא גשם חמישי זך ודק ואין בהם שום התכה לשיצטרכו למזון, אפילו שיהיה מזון יותר דק מן המן שהיתה מן השמים, וגם מצד נפש הגלגל המעמידה ומקיימת את

הגלגל

האבות יותר, ולא מצינו מאז והלאה שנמנו ישראל שנראה שלא היה להם מנין, ומה שאלה רבשקה לחזקיה ועתה התערב נא את אדוני את מלך אשור ואתנה לך אלפים סוסים אם תוכל וגו', היה על שכל ישראל בימי חזקיהו היו בעלי תורה ולא היה נערה שלא היתה יודעת דיני טומאה וטהרה כמו שאמרו חז"ל, לכן לא היה מי שידע לרכוב על סוס, ומה שכתוב בגלות יהויכין עשרת אלפים גולה הם זולת דלת עם הארץ דלים ועניים אבל רבים היו, וגם העשרת אלפים היו שרים וגבורי חיל, ומצינו בבית שני בסופה בימי אגריפס אחר שמתו כמה אלפים ורבבות מישראל במלחמת היונים ומלחמות אחרות רבה, אגריפס לידע מנין ישראל ומצאו כליות פסח א' כפלים כיוצאי מצרים, וכוליא א' היה מפסח שנמנו עליו מי' אנשים ולמעלה חוץ מהטמאים לנפש ואותם שהיו בדרך רחוקה וחוץ מי' שבטים שלא היה להם מספר, יוצא מכל זה שבתחית המתים יצטרך כל העולם להכילם, ואותם שנקברו ח"ל אחר שיתגלגלו ויחיו בא"י יחזרו ללכת לח"ל למקום מושבם או יתרחב א"י שתכיל אותם, והאל ית' יודע האמת:

כתב הגאון ז"ל וה"ד' אם יכירום אנשי ביתם וקרוביהם מן החיים, ואומר כי הנביאים והרועים והנסיכים כשמתחייב שיכירום בני אדם יתחייב לעומת זה שיכירו קצתם את קצתם, ושיחובר כל אדם אל שבטו כאשר הוא מבואר בסידור השבטים בס' יחזקאל וזולתו ע"כ. והראיה מס' יחזקאל היא ממה שהוזכרו שם בסוף יחזקאל גבולי כל השבטים העתידים כל גבול יהיה ניכר לשבטו, אשר נראה כי כל בני שבטו אחר שיקומו בתחיה יהיו לבת א' ושבט א' ניכרים זה לזה, וכיון שכל א' יחובר אל שבטו יכירו קצתם את קצתם לאב ולאם ולבן ולבת לאח ולאחות ושאר קרוביהם, ועל ידי הכרה זו ניכר כי התחיה היא הנפש עצמה שנפרדה מאותו הגוף שתשוב לאותו הגוף ולא נפש חדשה, כי כבר כלו אז כמו שאמרו אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף, ואם התחיה היא לנפשות שנפרדו מגופן שתשובנה לגופן עצמן ולא נפש אחרת לגוף אחר כדמות גלגול, ואם בתחיה היתה הנפש נכנסת בגוף של אחר שלא נולדה בו היתה היא כמוכרחת להתנהג ע"פ מדותיו שהתנהג עם הנפש הראשונה, אבל בשתשוב הנפש לגוף עצמו ששכנה בו יזכור הגוף ימי עלומיו בראשונה עם נפשו וימשך אחר עצת הנפש לקרוא בשם ה' ולעבדו שכם אחד, ובזה תכיר הנפש גופה שעמדה בו כמה שנים ויכיר הגוף הנפש אשר שכנה בו, וכמו שהגוף והנפש ניכרים זה לזה כן מכירים את קרוביהם ואת מכריהם שהיו מכירים אותם בחייהם, וכמו כן יזכרו כל מה שעבר עליהם בעולם הזה ומה שעבר עליהם בעולם הנשמות מן השכר שקבלו בגן עדן על מעשיהם הטובים, ומה שנענשו קצתם בעונשי גיהנם על עונותיהם ונפלטו ועלו לגן עדן על מעשיהם הטובים, ובזה ייטיבו דרכם ויהיו מוכנים לעשות טובה יותר ויותר ממה שהיה להם הכנה לעשות רע, וכן יזכור כל אחד מה שהיה יודע בעוה"ז בין בחכמת אומנות בין בחכמת השכל והתורה, ובזה יבדלו אז האנשים במעלתם בחכמה, כפי מה שנתחכם בעוה"ז איש א' יותר מחברו, כן יהיה מוכן וישיג אז כפי ערך מה שהשיג קודם, ומי שלא השיג כלל בעוה"ז לא ישיג בתחיה כ"א כפי ההכנה היתרה שיש לגוף הזה עתה ממה שהיה לו בתחלה, והוא דבר מועט, וכן לענין המעשה הטוב כפי מה שהרבה יותר גוף זה בעוה"ז מחברו כן יהיה מוכן בזמן התחיה יותר: כתב הגאון וה"ה מי שימות מהם והוא סומא או מבוטל מאיבריו או בשאר הפגעים או המומים מה יהיה ענינו, ואומר שיהיה תחלה במום ההוא עד שיכירוהו בני אדם שהוא הוא ואחר כך ירפאהו הבורא ותהיה אות גמורה, כמו שאמרו רבותינו עומדים במומם ואחר כך מתרפאין, ועל כן הקדים אני אמית ואחיה למחצתי ואני ארפא, ואמר אז תפקחנה עיני עורים וגו' ע"כ:

יש מומין שאינו מתנכר האדם בהם שאינם בגלוי ואפילו הסומא או מבוטל ניכר הוא בצורתו בהסתכלות טוב, אלא מפני שברוב השנים האדם משתנה מנערות לבחרות לזקנה ולשיבה, וכ"ש בשנוי המיתה וכליית האיברי' וחזרתם לעלות על העצמות בשר מלמעלה, גם שיהיה מן החומר עצמו אשר היה בו בתחלה והחלקים שנפרדו ממנו לכל ד' היסודות שחוזרו עתה אליו ממש כבתחלה, עם כל זה אפשר שיהיה בו אי זה שנוי בצורת פניו ומראהו, כ"א יתיך אדם כלי בדיל ויחזור ויעשהו כלי כמו שהיה בתחלה בדפוס עצמו ישתנה באי זה דבר מועט ופנים חדשות באו לכאן, וגם כי באומנתו של האל ית' לא יבצר ממנו מזמה להחיותו בצורתו כבתחלה ממש, כיון שקודם מותו היו בו שנויים הרבה מנער לבחור מזקנה לשיבה מי שראה אותו בזמן היותו בחור לא יכירהו בתחיה אם מת זקן וכן בכל שאר השנויים, ולכן רצה האל ית' להחיות את כל אחד בצורתו ותכונתו שהיה בזמן מיתתו, ואם יתנכר לשום אדם על שראהו קודם מיתה בחור, מומו יוכיח עליו כי הוא הוא ואחר כן ירפאהו הבורא, וכיון שיהיה ניכר קודם שיתרפא אף לאחר כן יהיה ניכר, וכן רוב האנשים שהם בלא מום יהיו ניכרים אף לאותם שלא ראום אלא בבחרותם באמצעות אותם אשר הכירום בשעת מיתתם, וכן האנשים שהם מדור אחד יהיו ניכרים לדורות שלפניהם ושלאחריהם באמצעות בני דורותם שיכירום ויעידו כי הם האנשים הנקובים בשמות, כמו שתאמר שבעה

והחוטא בן ק' שנה יקולל, ומי שחטא על בני אדם והוא בן ק' שנה יקולל, ויהיו הימים כימי הבניים והנטעים כמו שאמר לא יבנו ואחר ישב לא יטעו ואחר יאכל כי כימי העץ ימי עמי:

ובאשר עמדתי על הדברים ראיתים בלבי לאמונה וכתבתים על ספר להיות לבני ישראל לבטחון, והוא שראיתי שהאומה תתישב בהם בעבור שבעה דברים, מפני שתחית המתים אות גדולה מאותות הבורא הנגלות, ובבטחון בהיותה תוספת בהאמין ביכולתו וכי כל הנביאים מתקבלים בה, והנה אנחנו היום מתאוים לראות אחד מהם כ"ש כולם, וכל המלכים הצדיקים והחכמים הגדולים מתקבלים בה עוד אשר אנחנו נכספים לראות אחד מהם, ושקרובי כל אחד מהם אשר התאבל עליהם ודאג להם יחברם, ויראה הבן אביו והאח אחיו והאוהב אוהבו והחכם תלמידו ושאר הקרובים, והרבה דברי הנפש אשר הנפשות תלויות בהן יגלו לנו כשיחיו ויספרו לנו מה שעבר ומה שהיה מאיכות ענין מותם ושכרם וקומם, ושכל דורות בני ישראל אשר הם כרבבות אשר הקדמתי זכרם יבואו יחד ויהיה לקבוצם הסוד והסדר הגדול, ושיהא סבת מחייתו להאמין בעוה"ב יותר, כמו שיתקיים זו היעוד יתקיימו כל יעודי העוה"ב ונקוה אותם על דרך הבחינה, כמו שאמר (ישעיה כ"ה) ביום ההוא הנה אלהינו זה ויושיענו, ומה נכבד מועד יתקבצו בו כל אלו הטובות הגדולות, ואלה הטובות חייבו אותו לקיים אמתתו ולהועיל ולהישיר בו, ובקשתי שאזכה להיות מן הרואים בחיות ובהחיות גמול על היסוד, ויתברך האל הנאמן ביעודיו וישתבח אמן, עכ"ל:

נטיית לב הגאון אל המאמר הג' הוא הנכון מן הטעם שכתב הוא ז"ל, ועל היעוד שימיהם יהיו ארוכים כמו ת' או ת"ק בין לנמצאים חיים בזמן הישועה בין לנולדים אח"כ, כי הנמצאים בזמן הישועה גם כי נולדו קודם בזמן הגלות אשר ימיהם היו קצרים, בשמחת הישועה ומנוחת הגופים והנפשות בזמן ההוא יאריכו ימים וישובו לימי עלומיהם ותתענג בדשן נפשם; וכ"ש הנולדים אח"כ בזמן הישועה כי בטרם נוצרו בבטן אמם ידעו ונתייעד עליהם שיהיו שנים ארוכים ובטרם יצאו מרחם אמם הוקדשו גופם ונפשם לעבודת ה' במנוחת זמן הישועה, ובזה יהיו שנים ארוכים וימותו אח"כ ואחריתם תהיה לחיי העוה"ב, כי כל זה הזמן לא ימשך כי אם עד סוף אלף הששי אשר אנחנו בגלותנו קרובים לשליש האלף הנזכר.

ואם תרצה לומר כי הנמצאים חיים בזמן הישועה והתחיה ימותו ויחיו, לא ימנע או ימותו מיד בזמן התחיה ויחיו מיד, או ימותו אח"כ בזמן בוא קץ כל אחד מהם ואח"כ יחיו מיד או לאחר זמן, אם ימותו מיד ויחיו מיד למה ימותו בלא עתם, וגם שיחיו מיד למה יסבלו צער המיתה לחיות, טוב להם שלא ימותו ונשארים חיים באריכות ימים כמו שנזכר למעלה, ואם ימותו בבוא עתם, אם האל ית' עתיד להחיותם מיד למה יסבלו צער מיתה טוב להם שלא ימותו והאל יתברך יאריך ימיהם בזמן התשועה כמו שנזכר, ואם יחיו אחר כך לזמן מוגבל א"כ תהיה התחיה בכמה זמנים, זמן התחיה הכולל לכל ישראל הנמצאים מתים בתחיה אחר ביאת הישועה, וזמן תחיה למתים שימותו לכל אחד תחיה זמן מוגבל אחר מיתת כל אחד ואחד, וזה בטל שנאמר שיתחדש גם התחיה לכל אחד ואחד לזמן מוגבל אחר מיתתו, וכן הילודים בזמן הישועה אחר תחית המתים למה ימותו בעתם ויחזרו לחיות, טוב להם שיחיו חיים ארוכים כאותם שיקומו בתחיה:

ולדברי מי שאמר כי ימותו ויחיו כדי להשתוות עם המחויים, נאמר כי צורך המיתה לחיות, הוא כי המתים שחיו יזכרו מה שעבר על נפשותם מהעונש והשכר בעולם הנשמות ויהיו מוכנים לעשות טובה יותר ממה שהיו מוכנים קודם מיתתם, וכן יהיו הם, ונשלמו דברי הגאון ז"ל ופירושם בענין זה:

פרק ששים

ואתחיל בשאלותי והם דברי השפל מבי"ט לארץ, ולאשר יוצאים ממנה על ידי התחיה העתידה בתכריכיהם, אם יספיקו להם לעולם ותכריכי הקטנים אם יגדלו עמהם כמדתם ויספיקו להם לעולם, ואינו מן התימה כי כמו שנתקיימו וכמו שנתחדשו התכריכים והיו כמו שהיו קודם בשעת הקבורה מכמה אלפים מן השנים לישני אדמת עפר האבות ובני בניהם עד עולם, גם כי בלו ונרקבו התכריכים חזרו לקדמותם כמו שחזרו הגופות לקדמותם, כן תתמיד חדושם עתה לכמה מאות השנים שיחיו עד סוף אלף הששי לא יבלו שלמותיהם מעליהם, וגם יגדלו שלמות הקטנים כמו שיגדלו הם, דוגמת דור המדבר דכתיב שמלתך לא בלתה מעליך וגו':

וגם יש סברא לזה כי בהיות המחויים לבושים לעולם בלבושי תכריכיהם, יהיה להם לאות על גופם על מה שעבר עליהם באותו העולם מהשכר והעונש שלא יחטאו עוד ויזכו בכל מעשיהם, ובשבתות ובימים טובים כמו שיתחדש להם בשבתות נשמה יתרה ויתרה יותר באותו זמן, כן יתחדש גיהוץ וליבון בלבושים בשבתות לכבוד השבת, ואולי גם בימים טובים יתחדש ג"כ נפש יתרה וגיהוץ בלבושים בערך מה שהיתה מתחדשת נפש יתירה בשבתות קודם התחיה, וכן בלבושים דוגמת דור המדבר שהיו המלאכים מגהצים לבושיהם, ומסתמא משבת לשבת ובימים טובים היו מתגהצים המלבושים לדור המדבר:

ועל השאלה הב' אם תהיה אכילה ושתיה להמחויים כמו שהיתה מקודם או כדור המדבר וכיוצא בו, אומר כי תהיה אכילתם כענין

אכילת

הגלגל במאמר האל ית', ומצד כי הגשם של הגלגל הוא כולו גשם אחד ספיריי אין בו שינוי קצתו מקצתו אלא בגוף האדם שהוא מחובר מבשר גידים ועצמות ורמ"ח איברים כל אחד בפני עצמו, ולכן נפש הגלגל היא מתפשטת בכל גשם הגלגל שוה בשוה ואין לה מקום מיוחד בגשם הגלגל, כי אין מעלה בקצתו יותר מקצתו. וכזה כל גשם הגלגל הוא מתקיים בנפשו ונפשו בו, אבל נפש האדם אפי' היה גופו זך בתכלית הוא מחובר מאיברים הרבה ומג' מינים ואין לה משכן כי אם באבר החשוב יותר מצד עצמו ומצד מקומו והוא בלב, וממנו ימשך למוח ויתפשטו כחותיו לכל האברים ולכן יצטרך אי זה מזון תמורת מה שניתך באברים אשר אין משכנו בהם:

ויתכן כי בתחיה יום או יומים יעמדו בלי מזון ויתקיימו בקיבול הנפש הבאה בגוף זכה ומעודנה מעולם העליון, ואחר כך תצטרך לאי זה מזון דק וזך קצת זמן, ויסתפק בו כדוגמת ימי היניקה לולד הניזון מחלב אמו ואח"כ יעתק למזונות אשר יהיה בימים ההם זכים מכל סיג כמו שנזכר למעלה מימים לימים, ויתהלך לפני ה' בארח החיים ויהיו עיניו נגד ה' תמיד יזכה ולא יחטא, כי יוכל לכבוש את יצרו אשר יהיה כחוט השערה בימים ההם בגדר הבשר אל האבן, ויזדכך גופו מיום אל יום עד סוף ימיו הארוכים ולא יצטרך אלא למיעוט מזון, עד אשר ישלים עצמו לגמרי בדעותיו הטובות ויזדכך גופו ויבטל מצרכי הגוף ויעתק אל עולם הבא אשר אין בו אכילה ושתיה כלל כמו שנזכר בתשובת השאלה השביעית הבאה אחרי זאת:

כתב הגאון ז"ל והשביעית איך יעתקו אל העוה"ב אשר אין בו לא אכילה ולא בעילה וכבר נהגו בם בעוה"ז ויחיו, ואומר כמו שנהג משה רבינו ע"ה האכילה והשתיה והבעילה ועמד בלעדיהם ארבעים יום בהר סיני ג' פעמים וחיה כמו שכתוב בתורה עד כאן: את זה כתב הגאון על סברתו בתשובה שאלה השנית שלא ימותו בני התחיה, כאמרם ז"ל מתים שעתיד הקב"ה להחיות אינם חוזרים לעפרם, וגם כי שקול משה כנגד ישראל ואם הוא עמד בהר מ' יום בלא אכילה ושתיה מי כמוהו נאדר בקדושת הגוף, עכ"ז בזמן התחיה שיתבטל רוב יצה"ר מכל האנשים הקמים בתחיה כל אחד מהם יוכל לזכך גופו, עד שבאחרית ימיו יעתק אל עוה"ב ויעמוד בלי אכילה ושתיה ושאר צרכי הגוף:

כתב הגאון והשמינית כיון שהמחויים בימי הישועה הם מוכחים לבחירתם בעבודה שמא יבחרו במרי ולא יהיו בעולם הגמול, אשיב בזה שמשיבים כל עמנו המון המאמינים בענין הצדיקים בעוה"ב כיון שהם בוחרים בעבודה ולא במרי שמא יבחרו במרי, ואומרים כי היודע מה שיהיה קודם שיהיה ולא הבטיח לצדיקים בעוה"ב בגמול המתמיד אלא לדעתו שהם בוחרים בעבודה ולא במרי. כן אומר אחר שהוא יודע מה שיהיה לא הבטיח תחית המתים לצדיקי ישראל עד שידע כי בימות המשיח יבחרו העבודה לא במרי: השאלה היא כי גם הילודים בעוה"ז אנו רואים בני עליה והם מועטים וברא האל יתב' ג"ע וגיהנם והוא קרוב שיבחרו במרי ממה שיבחרו בעבודה, עכ"ז לא הבטיח האל יתברך גמול ג"ע לצדיקים אלא לדעתו שיהיו רבים שיבחרו בעבודה ולא במרי, כמו שהשיבו המון המאמינים, וכן בתחיה קצתם יבחרו במרי, אחר שהוא יודע מה שיהיה לא הבטיח תחית המתים לצדיקי ישראל עד שידע כי בימות המשיח שניתנו מופתים בשמים ובארץ ושיקומו בתחיה ברצון האל ית' שיבחרו בעבודה ולא במרי:

כתב הגאון והתשיעית אם יש להם על העבודה הכיא אשר בימות המשיח גמול, ואומר כן כאשר לצדיקים בעוה"ז גמול על עבודתם כן יהיה לאנשי ימות המשיח גמול על עבודתם, שלא יתכן שתהיה העבודה שאין עמה גמול, וכאשר יש שם לצדיקים תוספת על מה שראוי לזכיותם הקודמים כן מה שיעשו בימות המשיח תוספת על מה שראוי לזכיותם הקודמות:

תשובת שאלה זו היא כי בימות התחיה והמשיח שיהיו ישראל מושפעים בטובות העוה"ז, אם יספיקו הטובות ההם לגמול מעשיהם הטובים שיעשו אז, נאמר כי כאשר יש לצדיקים בעוה"ז גמול והוא פרי מעשיהם הטובים בדברים שאדם עושה אותם אוכל פירותיהם בעוה"ז והקרן קיימת לו לעוה"ב, כן יהיה לאנשים לימות המשיח גמול בעוה"ב מלבד הגמול מהטובות שיש להם בעוה"ז, וכמו שביאר', וכאשר יש בעוה"ב תוספת על מה שראוי לזכיותם הקודמים בעוה"ז, כן מה שיעשו אנשי ימות המשיח יהיה להם תוספת על מה שראוי לזכיותם הקודמים בעוה"ז:

כתב הגאון והשאלה הי' על העם אשר באה הישועה בחייהם מה יהיה מעניינם וכן הילודים בזמן הישועה, ואשיב בעבור שהכתוב לא דבר בזה ולא רבותינו לא קבלו בזה קבלה נחלקו בזה על ג' דרכים, יש מי שאומר שאין מתים כלל ונתלה באומרו בלע המות לנצח, ויש מי שאומר ימותו ויחיו כדי להשתוות עם המחויים ההם, ויש מי שאומר יחיו שנים רבות וימותו ולא יחיו עד העוה"ב, ולבי האלהים יישיר נוטה אל זה המאמר הג', מפני שלא מצאתי תחית המתים הובטחה בימי הישועה אלא למי שהיה בגלות, ולא ראיתי על זה להוסיף דבר מלבי, כ"ש שהעילה בתחית המתים אשר מתו בגלות הוא שלא תמנע מהם זאת הישועה הגדולה, אבל מי שראה אותה מן החיים והישרים כבר הגיע לחפצו אך ימיהם יהיו ארוכים כמו ת' ות"ק שנה, עד שיהיה המת בן מאתים בדור ההוא כמי שמת בדור הזה בן עשרים כמו שאמר כי הנער בן ק' שנה ימות

והחוטא

מכללם היא האכילה והשתיה הנהוגה בכל יום, ולא תצטרך אלא לפרקים להחזיק קיום וחיבור הנפש הזכה עם הגוף הזך כמו שנזכר, וכמו שכתבנו בשאלה הו' של הגאון ז"ל:

ובענין השינה והתולדה, אומר כי השינה לא תתבטל אם מצד המאכל כי גם שיהיה זך ונקי לא ימלט מהעלות איזה עשן במוח להוליד קצת שינה, ואם מצד מנוחת הגוף בכלל ובפרט האיברים המיוחדים למלאכה והחושים צריכים מנוחה, כי כמו שילאה האדם להיותו עומד על עומדו זמן רב או מהלך או יושב או עושה מלאכה והוא משתנה מזה לזה, כן ילאה מהיותו משתמש בחושיו תמיד בראיה בשמע בהרחה, ויצטרך להיות ישן כדי שינוחו החושים ויחזרו אחר כך לאיתנם, וגם בשינה ההיא באותם הימים יוכנו כולם מילדותם להשיג מדרגת הנבואה אשר תחלתה היא בחלום, וכמ"ש (יואל ד') והיה ביום ההוא וגו' בניכם חלומות יחלומון בחוריכם חזיונות יראון, ויהיה זה מצד כי החלומות יהיו צודקים אז יותר בהיות השינה ההיא נמשכת מצד המאכל הדק והזך, וכן התולדה תהיה במחשבה טהורה וזכה מזרע זך ונקי משום סיג מצד המאכל הזך לשיהיו הנולדים מוכנים למעלות המדות והשכליות: ועל שאלת המשא והמתן והאומניות אם יצטרך בזמן התחיה, נאמר כי הכרח אלו הדברים הוא לקיום הנהגת העולם ופרנסת האנשים וכל מיני צרכם, כי האדם צריך למלבוש ולבית ותשמיש הבית ואכילה ושתיה והכנה, כל אלו הדברים היא בכלים מכלים שונים אשר לא יוכל כל איש להכין לעצמו כל הצריך לו ולביתו, לזרוע ולנטוע ולקצור וללקוט עד שיאפה הפת לאכול ולגזוז צאנו ולנפץ ולארוג מלבוש ולחצוב אבנים ולבנות לו בית, כי אין כל אדם מוכן בתולדתו ומזגו לכל אלו המלאכות אלא קצתם מוכנים למלאכה או אומנות הזאת וקצתם לאחרת וצריכים כלם אלו לאלו, האורג לבנאי והבנאי לאורג וכל מיני האומניות צריכין אלו לאלו ואשר אינם בקיאים ולא מוכנים לשום מלאכה או אומנות הם צריכים לכל האומניות ג"כ, ואין להם דרך להשיגם כ"א על ידי הכסף והזהב וכל זה לא יושג כ"א ע"י עמל וטורח, וכפשט הכתוב (איוב ה') כי אדם לעמל יולד, ואם ישיגו בלי עמל וטורח בכספם וזהבם, וכן אמר בן זומא כי אדם הראשון הוצרך לעשות כל המלאכות הצריכות לפת לאכול ושאר הדברים והוא משכים ומוצא הכל מוכן לפניו, ולזה צריך המשא והמתן לבני אדם לבקש כל א' צרכיו למאכלו ולדירתו ולכלי תשמישו, ויש מהם זוכים שאחרים טורחים בעדם כמו האבות לבנים בחייהם ובמותם משאירים להם ברכה דרך ירושה מסודרת מן התורה, ובזה תלויים הרבה מצות מן התורה במה שבין אדם לחבירו:

ולכן אני אומר כי לא יתבטל המשא ומתן מכל וכל בזמן התחיה ולא האומניות והמלאכות, כי בביטולם יקרה ביטול להרבה דינים מדיני התורה, וכמו שאמר הקב"ה למלאכים אשר היו חפצים שלא תנתן התורה, תורה מה כתוב בה וכו' יצר הרע יש ביניכם כלום קנאה יש ביניכם כלום מיתה יש בכם, וכיוצא בדברים אלו שאין למלאכים עסק בהם ותורתנו התמימה היא מורשה לקהלת יעקב כי לא תתבטל לעולם לא כלליה ולא פרטיה כמו שכתוב לא תוסיפו ולא תגרעו ממנה גם בתחיה, ויש רמז לזה במורשה לקהלת יעקב, כי הירושה איננה דרך כלל בזמן א' כי דור הולך ודור בא ודבר ההווה הוא קצתם נולדים וקצתם מתים אין יום בלי הויה והפסד, ומורשה קהלת יעקב שהוא לכלל כל ישראל הוא רמז לתחית המתים לכלל כל ישראל שאז תהיה התורה דרך ירושה להם, כי עד עתה היו חפשים מן המצות כמ"ש (תהלים פ"ח) במתים חפשי ועתה חוזרים ויורשים אותה קהלת יעקב, אשר נתבשר ונתנבא לתחיה שאמר ונשאתני ממצרים שאין מתי ח"ל חיים כ"א ע"י גלגול מחילות:

ואם כן בזמן התחיה יצטרכו ג"כ למשא ומתן ומלאכות ואומניות, ויהיו צריכים לכל משפטי התורה כי המאכלים אע"פ שיהיו דקים וזכים מושפעים מאתו ית' עכ"ז יצטרכו לאיזו מלאכה ואומנות קלה, וגם המלבושים אפי' שיספיקו להם תכריכיהם כמ"ש למעלה, יצטרכו מלבושים חדשים לנולדים שיולדו אח"כ, וגם להם יצטרכו כלי בית ותשמישים הצריכים לכל אדם למנוחת גופו כשלחן מטה כסא ומנורה, אלא שיהיה מעט העסק והמלאכות כמו שיש מן האנשים בכל הדורות שאין להם עסק בשום משא ומתן ובשום מלאכה והם טיילים בכל יום, כן יהיו באותו הזמן לכלל האנשים ברוב זמנם והמלאכות והאומניות יהיו שלימות וקיימות בלי רמיה, תתקיים בנין הבתים עד תשלום אלף השני, והמלבושים וכלי תשמישי הבית יספיקו כל אחד מהם לכל א' מבני אדם כל ימי חייהם, כי תולדת כל הדברים תהיה שלימה וקיימת, וכן המלאכות והאומניות הנעשות מהם תהיה שלימה וקיימת ויסתפקו כל העולם בכדי צרכם לבד בין במלבושים בין בכלי תשמישים בין במאכל ומשתה לחם לאכול ובגד א' ללבוש, באופן שימעטו בעסק ויעסקו בתורה אפי' בעלי המלאכה והאומנות, ורובם לא יצטרכו לעשות מלאכה ואומנות ותמלא הארץ לדעת את ה' כמים יכסו על ים, ולא ירדפו אחר העושר והכבוד כי כל א' יקרא עשיר בהיותו שמח בחלקו, ועכ"ז יהיו ביניהם עשירים מב' סיבות, הא' שירשו האבות מן הבנים הנמצאים בחיים בזמן התחיה חילוף מה שירשו הבנים מהם, וכן אבות אלו מהם ואבות אבותיהם מאלו האבות שהם בניהם וכלם יהיו כשותפים בכל מה שיהיה להם, וכן ישתלשל הענין למעלה עד זמן כניסתם לארץ וחילוקה בגורל שישוב כל אחד לנחלתו ואחוזתו

ותתרחב

אכילת אדם הראשון שהיה יציר כפיו של הקב"ה, כמו שיהיו הם גם כן בענין יצירת אדם הראשון שנוצר עפר מן האדמה, והם ישני עפר שיתהוה גופם במאמר ה' מאותו העפר שנעשה מרקבון גופם, ויתהוו העצמות ויתקרבון עלם על עצמו ויקרם עליהם בשר וגידין מלמעלה כמתים שהחיה יחזקאל, כן לענין האכילה יהיו כאדם הראשון שנאמר לו מכל עץ הגן אכל תאכל, והם פירות ג"ע מאכל רוחני יותר מן המן שהיה לחם אבירים של מלאכי השרת, וכל זמן שלא יחטאו יהיו ראויים לאכול מה שהיה אוכל אדם הראשון או מן או כיוצא בו כיון שהם כיצירי כפיו של הקב"ה כאדם הראשון כמו שנזכר :

ולענין אם יספיק להם סעודה לכל יום או לכמה ימים, נראה לי כי לא יצטרכו למאכל או למשתה פעמים בכל יום כמותנו אנחנו הנולדים מזכר ונקבה, ומשנולד הילד מפני שהוא קטן הכמות וגם באיכות אין לו כ"כ היות כי קטן שמקריס ימיתנו, הוא צריך בכל עת מזון לפי מיעוט חיותו, ושיהיה דק כמו החלב המזוקק ממאכל אמו עד גמלה אותו כשיהיה כבן ב' שנים ואחר כך תרגיל אותו המאכלים קלי העכול לפי רכות מזגו ולא יספיק לו פעמים בכל יום אלא כמה פעמים, כי לא יוכל בטנו בבת אחת לעכל מאכל כדי יום אחד אלא לפי שעה קמא קמא בטיל ומתעכל, עד אשר יגדל וירגיל עצמו לאכול סעודה אחת המספקת לי"ב שעות, וכמו שאמר הכתוב בערב תאכלו בשר ובבקר תשבעו לחם וגו', כי בערב שישכב האדם על מטתו וישן יעכל הבשר אשר היא צריכה לבישול ועיכול הרבה, והיא זנה את האדם יותר מן הלחם להיותה דבר מן החי כי אבר מחזיק אבר, וחיות הבשר מחזיק חיות האדם יותר מן הלחם שאינו אלא דבר צומח ולא חי : אבל האנשים אשר יחיו בתחית המתים בדמותם וצלמם אשר היו בזמן מיתתם לא יצטרכו לאכול מיד כילד הנולד קטן ממעי אמו, ועוד להיותו כיציר כפיו של הקב"ה יהיה גופו זך ונקי מתעכל בידיעת ה' אשר יצרו בבת אחת, ויסתפק בכמות מעט מן המזון הזך לפי טבעו ומזגו, כי יש מן הבע"ח מי שיוכל לעמוד בלא מאכל ומשתה עד י"ב יום, וכמו שאמרו פ' חלק שאמר לו שם בן נח לאליעזר עבד אברהם על האריה בתיבה אריה אישתא זיינתיה שאחזתו חמה גלא היה חושש לדרוס משאר בהמות, דאמר רב לא בציר משתא ולא טפי מי"ב זיינא אישתא, אין לך חמה קלה שלא תהא חמימותו יכולה לזונו ששת ימים שלא ימות בלא מאכל, ואין לך חמה יכולה לזון יותר מי"ב יום בלא מאכל ומשתה, ובאנשים מצאנו משה ואליהו שהיו מ' יום בלא מאכל ומשתה, אלא שאליהו נאמר לו קום אכול כי רב ממך הדרך וילך בכח האכילה ארבעים יום וגו', ומשה רע"ה בלי תוספת אכילה ביום שעלה בהר משאר ימים עמד בלא אכילה ארבעים יום וארבעים לילה ג' פעמים רצופות בג' סעודות מסודרות בלי תוספת עומרים מן עמד ק"כ יום, ועם כל זה נראה גדול מה שאמר באליהו לפי הטבע ממה שנאמר במרע"ה, כי אליהו נתיגע בהליכתו בדרך כמו שאמר לו קום אכול כי רב ממך הדרך, וספק עצמו בהליכתו בלי שום אכילה בכח האכילה ההיא, עם היותו שוכן בארץ בכח גופו וחומרו, ומרע"ה לא כן היה כי אם כשעלה שמימה נזדכך חומרו והיה כאחד מן המלאכים באותם הימים בלי אכילה, כמו המלאכים שבאו לאברהם להיותם בעולם הזה נראו בעלי גשם ונראו כאוכלים :

ואפשר כי אלו המ' יום שיוכל האדם כמשרע"ה ואליהו לעמוד בלי אכילה ושתיה הם כנגד ארבעים יום של יצירת הולד, שבאלו הימים שהוא הולך ונוצר בהם אינו צריך מזון כי לא נשלמו אבריו עד תשלום הארבעים יום, וא"כ בזה יהיה הכנה באדם כשישתלם ויזדכך גופו שיוכל לעמוד בלי אכילה ושתיה ארבעים יום, כי עיקר האכילה והשתיה היא להעמיד שיתוף הנפש עם הגוף, ובארבעים יום של יצירת הולד עדיין לא נשתלם שיתופם עד שיגמר להיות נוצר ואינם צריכים אכילה, ומצאנו בתורה כי העינוי הוא לנפש ביום הצום כמו שאמר הכתוב תענו את נפשותיכם, ועניתם את נפשותיכם, כי העינוי ממניעת אכילה היא לנפש כי העמדתה וקיומה בגוף היא ע"י האכילה, ולכן חייבתנו התורה בג' סעודות בשבת מצד נפש היתרה בשבת ואין מספקת לה ב' סעודות ביום כמנהג שאר הימים, וצריכה סעודה ג' לכבוד עונג שבת על הנפש היתרה, ובתחיה תהיה להם נפש יתרה והיא שלמות כל נפש שנשלמה ונתעצמה באור פני מלך חיים, ובעצמותה ושלימותה תזין ותפרנס הגוף שלא יצטרך לאכול ולשתות בכל יום כמו שהיה רגיל קודם בהיותה בגוף שנפרדה ממנו, כי גם בגוף הזה הנוצר מכח הגוף הראשון יהיה זך ונקי יותר ממה שהיה, וכמו שיתרפא גוף מי שהיה פסח או עור או חרש או גרוע כן יזדכך כל הגוף ויהיה לו בריאות ועצמות יותר לשלא יצטרך כ"כ מאכל כמו שהיה צריך קודם בהיותו זך ונקי מצדו ומצד שלימות הנפש שנזרקה בו כמו שנזכר, וגם כי בהתבטל אז יצר הרע בערך שיש מן האבן לבשר, כמ"ש (יחזקאל ל"ו) והסירותי את לב האבן וגו' ונתתי לכם לב בשר לא יהיה לו מעורר על דברים הגשמיים אשר מהם היא האכילה והשתיה, כמ"ש על יצר הרע (תהלים ע"ח) רוח הולך ולא ישוב, וכן (שם ק"ג) כי רוח עברה בו ואיננו ולא יכירנו עוד מקומו, כי כן דרשוהו חז"ל על יצר הרע כי הוא הבל ורעות רוח, ויתבטל באופן שלא יהיה לו לאדם אז בתחיה שום מסטין ומעורר אותו על הדברים הגשמיים אשר

מכללם

בעוה"ז, כי גם שעבר עליהן כמה אלפים מן השנים לא תפול בהן שכחה כי אין שכחה לפני הנשמות שנחלבו מתחת כסא כבודו, והשכחה איננה מצויה אלא בחושים הגשמיים לא בנשמות, ואדרבה תזכורנה כל מה שילמדו בכל זמן היותן בגוף אף על פי שנשכח מהם קצת, כי השכחה מצויה בחושים ובפרט בחושי הזקנים, ועם כל זה בשעת הפרדן מן הגוף תזכורנה כל מה שלמדו וכל מה שעבר עליהן בהיותן בגוף כמו שכתוב (תהלים ק"ד) תוסף רוחם יגועון, והתוספה בשעת הגויעה היא זכירה כל מה ששכחו בהיותן בגוף בהסתלקו מן הגוף והחושים הגורמים השכחה:

וכמו שזוכרות הנשמות בצאתם מן הגוף כל מה שעבר עליהן בהיותן בגופים, וזוכרות נשמות הצדיקים כי על מה שצדקו בעוה"ז היה להן שכר טוב בג"ע, ונשמות התועים כי על מה שהרשיעו בעוה"ז היה להם העונש בגיהנם, כן כשתשובנה אל גופן בזמן התחיה תזכורנה כל מה שעבר עליהן וכל מה שלמדו קודם הפרדן מן הגוף בעוה"ז כי הוא יותר קרוב לנשמות ששבו אל הגופות לזכור מה שעבר עליהן בהיותן בגופות הסם, ממה שתזכורנה כשהן בעולם הנשמות מה שעבר עליהן בעוה"ז, ועכ"ז הן זוכרות כמו שנזכר, ואחר שזוכרות מה שלמדו בעוה"ז כמו שנזכר, כל אחד ישמע ויחכם ויוסיף לקח השגה יתרה כל אחד כפי הכנת מה שידע קודם, וכן בעלי האומניות והמלאכות יזכרו מה שידעו כבר ויוסיפו בידיעה מכח הנפש החכמה ויהיה אומנותן ומלאכתן ביושר ובלי רמיה:

האופן הב' מן הלימוד בזמן התחיה הוא, כי גם שלא יזכרו מה שלמדו בזה העולם יהיה נקל להם ללמוד מה שכבר למדו בזה העולם, כי האדם שלמד ענין ושכחו יהיה נקל עליו לחזור ללומדו, מצורף לזה יהיה נקל ללמוד בזמן התחיה אפילו מי שלא למד בזה העולם, כי כל אחד יקום בתחיה בקומתו ובציונו כמו הזמן שמת בו ויקבל כל מה שילמדו אותו בפעם א' ב' או ד' על הרוב כדכתיב אז ראה ויספרה וגו', להיותו גדול בשנים ובעל שכל, כי גם בעוה"ז מה שלומד ילד א' מחמש שנים עד עשר או י"ג, לומד הגדול במעט זמן בחפצו והתמדתו ורוחב שכלו משא"כ בנער שחסרים ממנו השלשה, בהיותו נער שאינו חפץ ואינו מתמיד ואין לו עדיין שכל לקבל מה שיוכל לקבל האדם הגדול בשנים, גם הקטנים שיחיו יהיו קלי הלימוד ממה שהיו בעוה"ז, כי לא יהיה להן געגועין על אב ואם, כי גם כי יולדיהם שיחיו יכירום הם לא יכירו את יולדיהם כמו שלא היו מכירים אותם בזה העולם בזמן שמתו בהיותם קטני קטנים, כי כמו שהבעלי מומים יקומו במומם ויתרפאו כן הקטנים והתינוקות יונקי שדי אמם יקומו כמו שהיו בזמן שמתו, שלא היו יכולים ללכת על רגליהם ולא לאכול אם לא יאכילום וללבוש אם לא ילבישום, ומיד יתחזקו ויעמדו על עמדם ולא יצטרכו להיות יונקי שדים ולא למי שיספיק צרכם ותגדל כחם ושכלם ויהיה נקל להם גם כן הלימוד:

האופן הג' כי תהיה יצירתם כענין יצירת אדם הראשון שהיה יציר כפיו בלי אב ואם, ובהיות גופו יציר כפיו ונשמתו נפוחה באפיו ממנו ית' היתה בו חכמה נפלאה ביום ההוא יותר ממה שהיה בו אח"כ, שנתמעטה חכמתו אחר שחטא ונתגרש מגן עדן, הפך האנשים הנולדים מאיש ואשה שהולכים וגדלים וחכמתם ושכלם גדלה עמהם ובישישים חכמה, וכן אנשי התחיה יהיו כמו יציר כפיו שהוא יצירה שיקרב עצם אל עצמו עד שיקרם עליהם עור ובשר מלמעלה ויזרוק בהם נשמותם כמו אם נפחם באפם וכמו שכתוב (יחזקאל לז) ונתתי רוחי בכם וחייתם, ובזה יקומו בחכמה נפלאה כל א' בערך הכנתו והשגתו שהיה לו בעוה"ז, כיונה וחבקוק שחיו על ידי אליהו ואלישע הנביאים ונזרקה בם קצת נבואתם, וכ"ש אלו שחיו על יד האל ית' כי מפתח תחית המתים לא נמסרה לב"ו, ואמר הכתוב (יואל ד) אשפוך רוחי על כל בשר, ואמר על זה וידעו כי אני ה', כי בשפיכת רוחו עליהם והיא התחיה ידעו וישיגו כי אני ה', והיא ההשגה האמתית וכמו שכתוב (תהלים צב) אשגבהו כי ידע שמי, ועל זה הוא שאין מתי חוצה לארץ חיים כי אם על ידי גלגול מחילות לארץ ישראל, כי התחיה תהיה בא"י כדי שיהיה להם הכנה יותר דאוירא דארעא דישראל מחכים, דמיון אדם הראשון שנוצר במקום המזבח ומעפרה ובזה היתה לו הכנה לקבל החכמה הנפלאה אשר היתה בו, וכן יהיו בני התחיה כל אחד לפי מדרגת ההכנה אשר היה לזה יותר מזה בהיותם בעוה"ז:

ועדיין צריך ביאור על למידת התורה בדקדוקיה ופירושיה אשר הם הלכה מסיני פה אל פה, והיא תורה שצוה לנו משה מורשה לקהלת יעקב, אם לא יזכרוה בני התחיה וגם הדור שיהיו בחיים אז ימותו ויחיו, א"כ תפסוק ח"ו השתלשלות קבלת התורה והכתוב אמר (דברים ל) כי לא תשכח מפי זרעו, וע"ז נאמר כי אותם שיהיו חיים אז בזמן התחיה וימותו ויחיו, תהיה תחיתם מיד שימותו, לא יספדו ולא יקברו ולא ישתנה גופם ממה שהיה כי מיד יחיו ולא יספיקו נשמתן לעלות למעלה ליתן דין וחשבון עד שתשובנה אל גופן, כדמות מקבלי התורה בשמעם אנכי ולא יהיה לך אשר יצאה נשמתם וחזרה אליהם מיד כמו שהוא מקובל אצלנו, כן תהיה תחית הנמצאים חיים בזמן התחיה, וכמו שכשיצאה נשמתם וחזרה אליהם לא שכחו כל מה שידעו קודם מעניינים שקרה להם במצרים והנפלאות שנעשו להם ביציאתם משם ושאר הדברים וכמו שאמרו זכרנו את הדגה וגו', כן יהיה ענין תחית הנמצאים

בזמן

ותתרחב א"י עד שתכיל את כולם מבאי הארץ עד זמן התחיה, וכמ"ש (ישעיה נ"ד) הרחיבי מקום אהלך וגו' כי ימין ושמאל תפרוצי, וכל אחד יתפרנס מחלקו בארץ במעט עמל ויגיעה, הזורעים בדמעה ברנה יקצורו, וכמאמר רבי יהודה שור כשהוא מהלך מהלך ובוכה וכשהוא חוזר אוכל חזיז מן התלם, וכ"ש מאכל בנ"א שיתברך יותר מן השמים ומן הארץ, וכל א' בחלקו ימצא לכסף מוצא ומקום לזהב יזוקו, וכן כל הדברים הצריכים כפי הכנת המקום כי הכסף והזהב לא יהיה נחשב ונצרך אחר היות לאדם אז מעלת ההסתפקות, ויהיה מצוי להם לחם לאכול ובגד ללבוש וכל שאר הדברים במעט עמל כמו שנזכר, ועכ"ז לא ישתנו ויהיו מהם עשירים שיזדמן להם בחלק ארצם כסף וזהב מה שלא יזדמן לאחרים כ"כ, והאבות והשבטים יהיה להם חלק בראש בכל הדברים, וכן בניהם הטובים עד באי הארץ לכלם תכיל הארץ, כל א' ישב לבטח לא יצטרך למכור משלו ולא ולא לקנות משל אחרים, מעשיהם יועילו ובפועל ידם יצליחו, וכמו שאמר הנביא (ישעיה ס"ה) לא יבנו ואחר ישב לא יטעו ואחר יאכל וגו' לא ייגעו לריק ולא ילדו לבהלה כי זרע ברוכי ה' המה, כלומר בהיותם ברוכי ה' תשרה ברכה במעשה ידיהם שתהיה מלאכתם קיימת ותדירה להם, וגם יהיו ביניהם מכובדים ומבוזים, המכובדים ביחסם ככהן הקודם ללוי ולישראל לכל דבר שבקדושה ולוי לישראל וישראל החכם ובעל מעשה למי שאינו כ"כ חכם ובעל מעשה כמוהו, כי גם שיתבטל יצר הרע מגדר אבן לבשר עכ"ז יתחלפו האנשים בפחות ויתר בכמות ואיכות החכמה והמעשה כפי הכנת הנפשות, כי גם שכולן נחצבו מתחת כסא הכבוד יש להן מעלה זו על זו כענין המלאכים שהם מתחלפים בקדושתן זה על זה ומקבלין זה מזה, וכמו כן הכנת הנפשות מצד שני במה שיהיו בזה העולם מי שהיה חכם ובעל מעשה כזה יש לו הכנה יתרה בזמן תחית המתים, להגדיל ולהאדיר התורה והמעשה יותר ממי שלא היה כך, וכן כפי הכנת הגופים אשר הוכנעו בחייהם לעול התורה והמעשים ואותם שהיו בלתי מוכנים בזה העולם ומשוללים מתורה ומע"ט, כיון שזכו באחריתם וזכו לתחיה תהיה להם יותר הכנה עתה להשיג מה שלא השיגו בחייהם, וגם הגופים אשר לא הונהגו קודם במע"ט יוכנו עתה בהתקרבם עצם אל עצמו עד השלמת גופו כמאמר ה', שתהיה יצירתם כענין יצירת אדם הראשון כמו שכתבנו למעלה, כי כמו שיחיו ויקומו על רגליהם במומם אשר היה בגופם קודם כדי שיוכרו שהם הם עצמם שמתו וחיו ויתרפאו מיד, כמו כן תועיל רפואה זו להם שיהיו מוכנים לעבודת השם, כי המומים אשר בגוף האדם מתולדתו מורים על חסרון האיש ההוא במדותיו ותכונותיו, כי לא לחנם היתה תולדת הטבע חסרה בו משאר האנשים

ובתחיה ישתלמו נפשותם וגופם לעבודת ה' ית', אבל לא ישתוו בחכמה ומעשים עם אותם שחכמו וצדקו בעוה"ז, אבל כולם יהיו אגודה אחת לקרוא בשם ה' ולעבדו שכם אחד כי יראו בעצמם שחיו אז במאמר ה', כי לא היו כילד הנולד מבטן אמו שיונק שדי אמו והוא הולך וגדל ואינו זוכר היאך או אי זה זמן נולד, או בן מי הוא אם לא יודיעו לו ואחר שרואה הוא בעצמו הנולדים מבטן ויונקים שדי אמם ויודעים מי אביהם אז יודעים למפרע כי כן היה תולדתם, כי זוכרים שהיו קטנים בבית אביהם וגדלו, אבל אלו שיחיו בזמן התחיה ידעו מיד שנוצרו קטן וגדול כל א' בקומתו וצביונו שהיה בבת אחת, ויזכור כי כמו שהיה כבר בעוה"ז היה עתה ושהוא היה שמת ונקבר והחיהו עתה האל יתברך בדמותו בצלמו כמו מי ששוכב על מטתו וישן כל הלילה, כי הוא זוכר ששכב בלילה במטה ההיא ובבקר הקיץ משנתו וזוכר כל מה שעבר עליו קודם השינה, וכן יזכרו בני התחיה כל מה שעבר עליהם בעוה"ז כמו הישן כי השינה היא אחת מששים במיתה, וכן יזכרו כל מה שעבר עליהם בעולם הנשמות עונש ושכר וכל מה שראה וידע שם כמו שזוכר הישן כל מה שחלם בשינת הלילה:

ובענין לימוד וקיום התורה ומצותיה אם יהיה בזה שום שינוי בזמן התחיה, נאמר כי לימודם התורה תהיה על אחד מג' אופנים או שלשתם יחד, האופן הא' הוא כי הנולד בזה העולם הוא כעיר פרא אדם יולד, כי הנשמה שחוצבה מתחת כסא הכבוד כשניתנה בגוף הנולד פרח ממנה כל מה שהיתה יודעת ומשגת שם, כמו שיוצא מן האור אל תוך החושך שאינו רואה כלל, וגם אין הנשמה זוכרת מה שראה באורה אשר באה ממנה להיות האורה ההיא רוחנית ולא גשמית, ובהיות הנשמה תוך הגוף הגשמי אינה יכולה לצייר ולזכור האורה שראתה והשיגה בהיותה שם, ואינו כדמיון האדם שהיה באור ונכנס בתוך החשך שזוכר ומצייר האור שראה והדברים שראה מתוך האור, כי היה אור מושג בהיותו הוא איש בעל גשם וגם עתה הוא בעל גשם, והנשמה בעוה"ז כמו שנזכר אינה יכולה לזכור האור ולא הדברים שראתה או שהשיגה באור ההוא העליון הרוחני, בהיותה היא עתה שקועה תוך הגוף הגשמי למטה בעולם התחתון:

אבל הנשמה שתחזור בזמן התחיה לגוף שנפרדה ממנו תזכור ותדע שהיתה כבר בגוף זה, וכל מה שעבר עליה בעוה"ז קודם שנתפרדה מן הגוף, כמו הישן שזוכר כשניעור כל מה שידע קודם והשינה היא אחת מס' במיתה, וכמו שנזכר למעלה, וכמו שכתב הגאון ר"ם ז"ל בשאלה הד' שיכירו קצתם את קצתם ולכן יכירו מעבדיהם וכל מה שקרה להם בזה העולם קודם הפרדם ממנו, ובכלל זה יזכרו כל מה שלמדו בתורה בעוה"ז

הכל הגיד למתושלח שראהו ש"מ שנים, ומתושלח הגיד לנח ולשם בנו שראהו שם קרוב למאה שנה, ושם הגיד הכל ליעקב שראהו נ' שנים, ויעקב הגיד לעמרם שראהו קצת שנים פחות מי"ז שנה שחיה יעקב במצרים מפני שלא נולד עדין כשירדו למצרים, ועמרם הגיד לאחיה השילוני שראהו שנים לא נודע מנינם, וכן אחיה לאליהו שנים לא נודע מנינם, ואם פנחס הוא אליהו לא נולד בחיי עמרם זקנו של אביו, ואחיה ראהו כפי הקבלה וראה את פנחס מקודם שיצאו ממצרים כי שניהם היו מיוצאי מצרים וראו זה את זה עד סוף שנת מלכות ירבעם יותר מתק"ן שנה:

שבעה המה עדי ה' המה משוטטים בכל הארץ מתחילת בריאת העולם ועד סופו עד מפי עד כל אחד מוריש לזרעו חכמת חידוש יסוד הארץ ותכונת כוכבות השמים וכל צבאם אשר ברא וחידש, כי בזה תתיסד אמיתות נתינת תורתו בסיני וקיום מצותיו לעד עד תשלום אלף הששי, ואלף השביעי יהיה דמיון יום השבת שאין בו שום מלאכה ולא שום עסק משא ומתן ולא הולדה ולא מיתה לא אכילה ולא שתיה, אלא כל באי עולם בשתא אלפי שני ישלימו אז לקבל שכרן כל אחד כפי מדרגתו יהנה מזיו השכינה וישיגו מציאות ה', וכמו שכתוב (ישעיה כ"ה) ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו, וכתיב (שם ב') ונשגב ה' לבדו ביום ההוא, והוא אלף שביעי, ואח"כ יחליף ויחדש עולם כרצונו ית', ואליהו אם הוא פנחס הוא עד נאמן ושלם על נתינת התורה, שהוא היה מיוצאי מצרים שהוזכר בבני הלוי כשיצאו ממצרים שאמר הכתוב ואלעזר בן אהרן וגו' ותלד לו את פנחס, ואהרן היה בן פ"ג כשיצאו ממצרים, ואפשר שאלעזר היה בן שבעים אם הוליד כמו שהיו מולידים אז בני ח' או י' שנים, ופנחס אפשר ג"כ שהיה בן ששים שנה אז, אבל אפילו שנאמר שלא נולד פנחס אלא מעט ימים קודם יציאת מצרים אפילו הכי זכה בקבלת התורה במעמד הר סיני, כי עם היותו ילד קטן השיג ושמע קול אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה, גם כי מן הכתוב נראה שהיה כבר ידוע ומפורסם ונודע בישראל שמו כמו שכתוב ותלד לו את פנחס הידוע ומפורסם והשלים הכתוב אלה ראשי אבות הלוים וגו' והוא מהראשים, ואפילו היה קטן כשיצאו ממצרים כשהרג את זמרי וקנא לאלהיו היה לפחות כמו בן ארבעים שנה בן מ' לבא שהיה זה בשנת ל"ח או ט"ל שנה ליציאת מצרים, וכל אלו מ' שנה היה לומד מפי משה מפי הגבורה וכמו שאמר כך מקובלני ממך הבועל ארמית קנאים פוגעים בו, ואח"כ הוא עד כשר שלישי בראשון על קבלת התורה מעשרת הדברות עד סופה, שהיה רואה שמרע"ה היה נכנס לאהל מועד והיה הענן שוכן עליו והיה אומר לישראל מה ששמע מפי הגבורה בפרטי המצות ודקדוקן והיא תורה שבעל פה, ועודנו חי נכסה ונגלה בכל דור ודור לצדיקים הזוכים לכך, ואין לו רשות עתה להודיע ולגלות לזוכים לראותו הדברים שנסתפקו בהם החכמים הראשוני' בדיני התורה והדברים הנסתרי' מהם בכל דור ודור, כי לא בשמים היא, וג"כ אם היה מגלה אולי היו אומרים עליו שגלה מה שלא היה והיה נופל בזה מחלוקת בין החכמים, שזה היה אומר לי אמר כך וזה היה אומר הפכו, אבל בזמן התחיה שיתגלה בפרסום בפני כל הדורות אשר יזכו בתחיה, יהיו דבריו בפרסום בפני כל דורות ישראל בבירור הספקות שנפלו בדיני התורה, וכל הדברים אשר היו נסתרים מעין כל עד עתה, יהיו גלוים אז על ידו, כי כל דור ודור מהקמים בתחיה ישאלו ממנו מה שנסתפק בדורו בדיני התורה, ודברים אחרים מה שלא נסתפק בדור אחר, ואפילו מה שנא' עליו יהא מונח עד שיבא אליהו ז"ל, אם יהיה קיים יברר הוא למי שיהיה, ואם לא היה מונח יזכה או יחייב לזכאי או לחייב:

פרק אחד וששים

ראוי לחקור בזמן המשיח והתחיה בעניני סדור התפלות אשר נתפלל אז, באי זה אופן יהיו, אחר שנהיה בני חורין בא"י איך נתפלל ושבור עול גוים מעל צוארינו והוליכנו קוממיות לארצנו וכו', ואחר תחית המתים ג"כ איך נאמר בשנת אפס בלתך גואלנו לימות המשיח ומי דומה לך מושיענו לתחית המתים, אחר שגאלנו והחייתנו, וכן בתפלת י"ח תקע בשופר גדול לחירותנו וכו', השיבה שופטינו כבראשונה וכו', אחר שנתקע כבר בשופר גדול ושבו שופטינו כבראשונה, ג"כ ברכת האפיקורסים לא תקנה אלא ר"ג ובית דינו כשראה שהיו אז האפיקורסים מצירים לישראל ויתרבו בכל הדורות, ובזמן הגאולה והתחיה אין שטן ואין פגע רע, ואחר שכינת השכינה בתוך ירושלים וישכון כסא דוד בתוכה וצמיחת קרן לדוד, לא נצטרך להתפלל תשכון בתוך ירושלם עירך וגו', את צמח דוד עבדך וכו', וכן ברכת רצה והשב העבודה לדביר ביתך וכו', ותחזינה עינינו בשובך לציון וכו', היא ברכה ותפלה שאינה צריכה, וכן תפלות מוספין של שבתות ור"ח ויו"ט שאנו מתפללים שתעלנו בשמחה לארצנו ותטענו בגבולנו וכו', וכיוצא בזה:

ובהיות כי אנשי כנסת הגדולה בתחלת בית שני תקנו כל נוסח התפלות והברכות קשה יותר, כי איך תקנו והשב את העבודה לדביר ביתך ותעלנו בשמחה לארצנו ותטענו בגבולנו ושם נעשה לפניך את קרבנות חובותינו, וכבר היו מקריבים בכל יום ויום הקרבנות הראויים לו, כי שבירת עול הגוים מעל צוארם עדיין היו צריכים להתפלל כך בבית שני, כי ברשות מלכות הגוים בנו ב"ה

ולא

בזמן התחיה שימותו ויחיו מיד כדמות התעלפות, כמו בן בנו של ריב"ל דאיתנח ואמר שראה שם עליונים למטה ותחתונים למעלה, כן יהיו אלו שיחיו מיד שימותו ויזכרו כל מה שעבר עליהם כמו מי שקם מן שנתו, והחכמים שימצאו באותו הדור ילמדו חכמת התורה לאותם שנקברו זה כמה שנים, וגם ימצאו ספרי התורה ונביאים וכתובים אשר יהיו באותו הזמן ומהם ילמדו תורה שבכתב ותורה שבעל פה, כפי מה שהוא רמוז בה כפי שלמדו החכמים שבדור ההוא, ואליהו ז"ל ימצא בפרסום בזמן ההוא אשר הוא תשבי יתרץ קושיות והויות, והוא ישיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם בכל הדברים ובפרט בקבלת התורה ובכל הענינים שהיו נסתרים בעוה"ז הכל יתגלה על יד אליהו הנביא, כי שאר הנביאים והשופטים והחכמים אשר היו בדורות העוברים וגם האבות והשבטים וממשה רבינו ע"ה עד ימי התחיה כשיחיו לא ידעו מענייני העוה"ז ממה שקרה אחרי מותם, כי היו בג"ע התחתון והעליון מובדלים מענייני העוה"ז הגשמי, אבל אליהו ז"ל אשר חיה מימות משה רבינו עד ימי יהורם ידע כל מה שהיה בימיו, ואחר הסתלקותו בגוף ונפש נזדכך גופו כאחד מן הגרמים השמימיים או יותר, והכינו האל יתברך להמצא בעת צרת ישראל להצילם על ידו ובזכותו בכל הדורות אשר הם צריכים לו, ומתגלה ג"כ לחכמי ישראל לגלות להם סודות התורה כפי הכנת כל דור ודור, מלבד מה שמקובל אצלנו היותו מצוי במצות ברית מילה אשר קנא עליה ואנחנו מכינים בפועל כסא לכבודו, ולא לבד בדברים אלו אלא גם בענייני העולם הנסתרים ומכוסים מבני אדם באמרם יהא מונח עד שיבא אליהו, הוא משיג כל דברי העוה"ז ואין נסתר מחכמתו, וזה מפני אריכות ימיו בנבואה ונתדמה למרע"ה בכמה דברים שאמרו ז"ל, והשגות אלו לא ניתנו אפילו למרע"ה כיון שנפרד נפשו מגופו אינו יכול להשיג עניני העוה"ז, ואפילו המלאכים אינם משיגים בעניני העוה"ז אלא במה שהם שלוחים מאתו ית' לעשות בעולם ואין מלאך אחד עושה שתי שליחות, אבל אליהו ז"ל קיימו האל ית' בגוף זך ונפש דקה ובחר בו האל ית' מאשר נביאים שידע בו אי זו הכנה טובה יותר מאחרים להשגות אלו, והוא נעלם ממנו וגלוי לו ית', ובהיות הדבר כן הוא מוכן לדעת כל הדברים העליוני' המתחדשים בעולם העליון, מצד דקות נפשו וידיעת כל הדברים ההוים בעוה"ז מצד זכות גופו, כי עם היותו דק וזך יש בו מעט מן הכמות והאיכות הגשמי בלתי נרגש בעניינים ובתנועו' שהוא מעופף בעולם, קרוב לאחד מן המלאכים העליונים ובזמן התחיה גם כי הוא חי על הדרך שאמרנו יהיה לו כעין תחיה שיתגשם ויתעבה מעט זכות גופו להיותו נראה לכל בני הגאולה והתחיה, ולהיותו מתמיד ויושב עמהם ומתנהג בהנהגותם כמו שיתנהגו האבות והנביאים מרע"ה בראשם בזמן ההוא, ובידיעת כל דברי העוה"ז הנסתרים ישיג יותר מכולם לסבת אריכות ימיו בעוה"ז עד הסתלקותו ועלותו בסערה השמימה, ומאז עד זמן הגאולה והתחיה שהוא משוטט בעוה"ז בין הצדיקים והחסידים והצלת ישראל מצרותיהם על ידו כמו שנזכר, כי בזה הוא משיג בכל דור ודור לדעת כל עניני העולם השפל לברר וללבן כל הדברים שנסתפקו בהם חכמי הדורות ושאר הדברים הנסתרים ממנו, ובזה תגמר לימוד התורה בבירור על ידו בלי שום ספק, כי אפילו משה רבינו שניתנה התורה על ידו אינו יכול לברר ספקות התורה אף כי הם ברורות אצלו, לסבת שנפרדה נשמתו מגופו, ועתה החיהו האל ית' ודבורו יהיה כמדבר מן השמים והכתוב אמר לא בשמים היא ואין משגיחין בבת קול, כי התורה היא כבר מורשה לקהלת יעקב פה אל פה מחכמים יודעים את התורה לחכמים המקבלים אותה, כמו שהיתה שלשלת הקבלה ממשה ליהושע ויהושע לזקנים וכו', ומה שנקבל מאליהו ז"ל הוא כדמות זה שהוא היה לעולם קיים בגוף ונפש כנזכר, ולו נאה בירור ספקות התורה וסודותיה, ולא נצטרך לקבלה פעם אחרת מן השמים כמו שנזכר, וכמו שאמרו במס' בתרא שבעה קפלו את העולם, מתושלח ראה אדם, שם ראה מתושלח, יעקב ראה שם, עמרם ראה יעקב. אחיה השילוני ראה עמרם, אליהו ראה אחיה ועודנו בחיים, ודרך רמז היו שבעה שקפלו את העולם כנגד שבעה ימי בראשית ואליהו שביעי כנגד יום שביעי שהוא קדוש וכנגד שתא אלפי שני הוי עלמא וחד חרוב כנגד אליהו השביעי לאדם בקיפול יהיה פנחס או זולתו, ולמ"ד פנחס זה אליהו הוא ג"כ שביעי ליעקב אבינו ע"ה השלם בבניו כולם קדושים, יעקב לוי קהת עמרם אהרן אלעזר פנחס שביעי קדוש, והאלף השביעי חרוב שלא יהיו מנהגו כשתא אלפי שנה עם היותו נמנה בכלל זמן העולם ובשם זמן, כמו אליהו שהוא חי, ונראה בעוה"ז והוא כמלאך בעולם העליון, וענין הקיפול הוא להורות על חידוש העולם שהגיד אדם למתושלח כי היה יציר כפיו של הקב"ה, שמצא עצמו נברא ונוצר בבנינו ובקומתו ושכלו בשעה אחת, וידע כי כל מה שנברא נברא בששת הימים ההם, והיה לו חכמה לקרוא שמות לכל הנבראים כפי טבע כל אחד ואחד שהכיר טבע כל אחד מהנבראים בהיותם נבראים כמוהו שלא על יד זכר ונקבה, כי ידע מאלב המקום אשר נברא כל אחד מהם כי לא זזו ממקום שנוצרו ממנו עד שנברא אדם וקרא להם שמות כיון שכלם לא נבראו אלא לצרכו וכבודו, וכמו שאמרו על הצמחים וכל שיח השדה וגו' כי לא המטיר ה' אלהים על הארץ ואדם אין וגו' מלמד שיצאו דשאים ועמדו בפתח האדמה עד שבא אדם הראשון וביקש רחמים וכו', וכל זה וכיוצא בו ממה שהשיג וידע אדם הראשון בענין חידוש העולם

הכל

השמים ומשם באה, וראה כי בפטירתו יפסק המן והבאר ויצטרכו למזונות מן השמים ומן הארץ, ויהושע תקן ברכת הארץ כי גם ברכת הארץ צריכה לברכת הזן, כי עיקר ברכת הזן היא בארץ, כמו שכתוב ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך, והיא המבורכת מכל הארצות, ארץ טובה ארץ נחלי מים וגו' עיני ה' אלהיך בה מראשית השנה וגו', וממנה תתפשט ברכה לכל העולם, כמו שכתוב (איוב ה') הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות, ומפני כי כל העולם נכלל בכללה ומושפע ממנה אנחנו חייבים לברך ברכה זו בכל הארצות, כי היא חובת הגוף, והתחיל בתיקונה, נודה לך ה' אלהינו על שהנחלת לאבותינו ולא אמר לנו, כי גם לדורות הבאים תקנה, ואפשר שכיון גם אל האבות כי להם ניתנה הארץ להנחיל אותה לבניהם, וחותם בה על הארץ ועל המזון, כי מא"י ימשך מזון לכל חי, ויש בה מ"ה תיבות בנוסח הקדום כנגד השם במילואו ונוסחה כך, נודה לך ה' אלהינו על שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה ברית ותורה וחיים ומזון על הכל ה' אלהינו אנו מודים לך ומברכים את שמך ככתוב ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך בא"י על הארץ ועל המזון, כל זה הנוסח היה יכול ליאמר מזמן יהושע, וברכת בונה ירושלים הוצרכה כי עיקר מזון הארץ תלוי בירושלים ובבנין בהמ"ק, כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים ומהר הקדש ומשם תתפשט לארץ ישראל ולח"ל, ובנוסח הברכה יש ס"ה תיבות כשם אדני, וזה נוסחה, רחם ה' אלהינו עלינו ועל ישראל עמך ועל ירושלים משכן כבודך ועל הבית הגדול והקדוש שנקרא שמך עליו אבינו רעינו זוננו הרויחנו הרויח לנו ה' אלהינו מהרה מכל צרותינו ואל תצריכנו ה' אלהינו עוד לידי מתנות ב"ו ולא לידי הלואתם אלא לידך הטובה המלאה והרחבה לא נבוש בעוה"ז ולא נכלם לעולם הבא ומלכות בית דוד מהרה תחזירנה למקומה בא"י בונה ירושלים, כל זאת הברכה היתה ראויה ליאמר בזמן דוד ושלמה, ומה שאמר ומלכות בית דוד מהרה תחזירנה למקומה אפשר שיסדו ברה"ק שראו שימלוך ירבעם על י' השבטים כנבואת אחיה השילוני והיה עתיד לחזור אליהם לסוף ל"ו שנה, או אפשר שנאמר זה על זמן המשיח, שידעו שתחרב הבית בראשונה ובשניה כמו שהוא רמוז בתורה ביאת המשיח באלף הששי:

ונחזור לענין הברכות והתפלות אשר תקנו אנשי כנסת הגדולה, כי גם הברכות של ק"ש ערב ובקר אפשר שניתקנו בימי מרע"ה, יוצר אור ובורא חשך וגו' בא"י יוצר המאורות, אהבת עולם וכו' ושבור עול הגוים מעל צוארנו, שבור עולם שלא ישלטו עלינו ותוליכנו קוממיות לארצנו על זמן הגאולה דכתיב ואולך אתכם קוממיות בא"י הבוחר בעמו ישראל וגו', אמת ויציב, וכן הברכות של ק"ש בערב, כלם אפשר תיקונם בזמן בהמ"ק, וכן הברכות של מצות אקב"ו להניח תפילין או להתעטף בציצית, וכן שאר הברכות של שחר וברוך שאמר וישתבח, וכן תפלות של שבת אפשר היה ג"כ שהיו נאמרות בזמן המקדש מזמן מרע"ה.

אבל קצת הברכות של חול ותפלות המועדים והמוספים צ"ל כי יהיה שינוי בנסח שלהם בזמן הגואל והתחיה, כמו ושבור עול הגוים נאמר ונודה לך על ששברת עול הגוים וכו', ואתה מוליכנו קוממיות בארצנו, ובשבת אפס בלתך לימות המשיח כלומר שאתה הוא שגאלת אותנו בימי המשיח, וכן מי דומה לך מושיענו שהושעתנו בתחית המתים, ובברכת תקע בשופר גדול נאמר נודה לך ה' אלהינו על שתקעת בשופר גדול לחרותנו ונשאת נס וכו' וקבצתנו יחד מד' כנפות וכו', נודה לך וכו' על שהשבת שופטינו כבראשונה והסרת ממנו יגון ואנחה ומלכת עלינו, נודה לך על שלא היתה תקוה לרשעים וכו', תשכון בתוך ירושלים עירך לעולם כאשר דברת וכסא דוד עבדך לעולם וכו' ובנינה תהיה בנין עולם בא"י בונה ירושלים, נודה לך על שהצמחת צמח דוד וקרנו הרמות וכו', רצה ה' אלהינו וכו' ותשב העבודה בדביר ביתך, ותחזינה עינינו לעולם שיבתך בציון, ובתפלות המועדים, מפני חטאינו גלינו מארצנו וכו' ולא היינו יכולים לעלות וכו' מלך רחמן ששבת ורחמת עלינו ועל מקדשך וכו' ובנית אותו והגדלת כבודו וגלית כבוד מלכותך וגו', והופעת וקרבת פזורינו והבאתנו לציון וכו', יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שעכשו שהעליתנו ונטעתנו שנעשה לעולם קרבנות חובותינו:

נמצא כי כל הברכות ונוסח התפלות יהיו קיימים, זולת מעט הצריכות מעט תיקון, וכן היו מעולם מזמן מרע"ה כמו שסדר הוא ברכת הזן ויהושע ברכת הארץ ודוד ושלמה בונה ירושלים, לא תקצר ידם מלסדר ברכות המצוה, כי כשהניחו תפילין משה ואהרן וכל ישראל במדבר לא הניחום בלא ברכה, כמו שהיו מברכין על התורה הנלמד מפי' כי שם ה' אקרא כמ"ש הרמב"ן ז"ל, כי גם שהרמב"ן ז"ל לא מנה אותה מצוה בכלל תרי"ג מצות, היא נכללת בכלל מצות ת"ת, וכמו שמברכין על התורה שהיא א' מתרי"ג כן יברכו על כל מצוה ומצוה כמו שאנו מברכין, וכמו כן התפלות שתקנום כנגד אבות מאז היו חובה למשה ולישראל כשנצטוו על התפלה ועבדתם את ה', ולעבדו בכל לבבכם, ולא עצר מהם כח לסדר י"ח ברכות, ומה ששנו במגלה ק"כ זקנים ומהם כמה נביאים תקנו י"ח ברכות על הסדר, אפשר כי סדרום זו אחר זו אף על פי שכל אחת בפני עצמה היתה סדורה כבר, והביא בשבלי הלקט מן האגדה מאי על הסדר על סדר עולם שכך מצינו י"ח ברכות של תפלה לעולם היו מתוקנות זו אחר זו, כיון

ולא היו יכולים ללכת קוממיות בא"י מפני הקמים עליהם בבנין המקדש, וגם אח"כ בכל הזמנים שקמו עליהם מלכי יון להחריב בהמ"ק ולבטל הקרבנות, וגם היו צריכים אז להתפלל על ימות המשיח ותחית המתים, כי היו יודעים כי בית שני היה לו זמן קצוב ושיחרב בעונותינו ונהיה בגלות עד יבא משיח ויחיה מתינו, אשר זהו סוף שתא אלפי וחד חרוב, והיו מתפללים ג"כ תקע בשופר גדול לחירותנו, כי לא היתה גאולתם וחירותם שלימה כי עדין היו ישראל מפוזרים בין הגוים בבבל ובשאר ארצות, וגם לא היו יכולים לשפוט כבראשונה בבית ראשון, והיו צריכין ג"כ לברכת האפיקורסים שאז בבית שני קמו האפיקורסים לחלוק על החכמים הפרושים, וגם בבית שני חסרו ה' דברים כמו שדרשו על ואכבד חסר ה"א אשר מכללם שכינה וארון ושאר הדברים, והיו יכולים להתפלל תשכון בתוך ירושלם עירך כאשר דברת, וגם על כסא דוד כי לא היה מלך בתחלה בבית שני, וכשמלכו בני חשמונאי לא העמידו מלך מבית דוד וזאת היתה חטאתם כי כבדה עד שכלו בני חשמונאי, והיו צריכים להתפלל על צמיחת קרן דוד, אבל אחר ביאת המשיח ובנין בהמ"ק מן השמים איך נתפלל אלו התפלות:

ואני חושב כי לא כל נוסח הברכות והתפלות תקנו אנשי כנסת הגדולה, שהרי ברכת המזון אמרו חז"ל משה רבינו תיקן ברכת הזן, יהושע תיקן ברכת הארץ, ודוד ושלמה תקנו ברכת בונה ירושלים, ולא לבד ענין הברכה של הזן והארץ ובונה ירושלים אלא הנוסח עצמו כמו שהיא סדורה אצלנו אפשר שתקנו, כי אין שום מלה באלו הברכות בפרט בהזן והארץ שלא תאמר בזמן משה עצמו ובזמן יהושע, ואפי' מימי האבות היו יכולים לומר ברכת הזן את העולם כולו בטובו בחן בחסד וברחמים נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו וכו' ואל יחסר לנו מזון וכו', כי הוא זן ומפרנס לכל כאמור פותח את ידך ומשביע וכו' בא"י הזן את הכל. וגם כי יש בברכה זו ב' פסוקים מתהלים נותן לחם לכל וגו' ופותח את ידך וגו', לא נעלם ממרע"ה דבר מכל מה שנאמר בנבואה וברוח הקדש, כי הכל נכלל בתורת משה, וכאמרם ליכא מידי דכתוב בנביאים וכתובים דלא רמיזא באורייתא מנא הא מלתא דאמור חז"ל דכתיב ואברהם היו יהיה וגו', וכן נראה מנוסח הברכה שאנחנו אומרים בחסד וברחמים נותן לחם לכל בשר, שנראה שהוא סגנון הברכה שאינו כתוב כאמור נותן לחם וגו', כי לא היה עדין מסודר ספר תהלים, ולשון אותו הפסוק היה שגור בפי משה וסדרו בברכת הזן, וידע כי אח"כ דוד המלך ע"ה יסדר אותו בספרו כמו שסדר המזמורים המיוחסים לבני קרח ולחכמים האחרים הקודמים לו, וכמו שאמרו ע"י עשרה זקנים תקן דוד ספר תהלים ומשה גדול מכולם שאמר תפלה למשה והנמשכים עם מזמור זה, ופסוקים אלו ג"כ שסדר בברכת הזן היו על שמו אלא שסדרם דוד ע"ה במזמורים, וגם פסוק פותח את ידך יהיה דברי סידור מרע"ה, וגם כי אנחנו אומרים בו כאמור אפשר כי אח"כ הוסיפו כאמור בתהלים, ובימי משה עד דוד לא היו אומרים כאמור, ואם כן אינו מן התימה שנמצאו פסוקים בנוסח ברכות שקדמו לזמן חיבור הנביאים או הכתובים אשר נכללו בהם אותם הפסוקים, כי משה רבינו ידע הכל והבאים אחריו קבלו ממנו, ואפי' מימות אברהם אבינו ע"ה היו יכולים לומר כל נוסח ברכה זו שהוא נטע אש"ל בבאר שבע ויקרא שם בשם ה', וכמ"ש שאברהם אבינו קיים כל התורה ואפילו עירובי תבשילין, ובכלל כל התורה הזאת הוא ידיעת אלו הפסוקים ואחרים שבספרי הנביאים והכתובים, וכמו שידע הוא ובניו כל התורה כולה ידע גם כן מה שבנביאים ובכתובים הנכללים בה, וכבר אמרו חז"ל על יעקב אבינו שבקש לגלות הקץ ונסתלקה שכינה ממנו אמר שמא יש פסול בכם וענו כולם ביחד ואמרו שמע ישראל אתה אבינו ישראל כי אנחנו מאמינים כי ה' אלהינו ה' אחד, אז ענה הוא בשכמל"ו, הנה שהיה מקובל ושגור בפיהם מפי אביהם עד אברהם אבינו ע"ה פסוק שכתוב במשנה תורה שמע ישראל וגו', וא"כ אינו מן התימה שידע משה רבינו הפסוקים שלאחריו בנביאים וכתובים, ונתיחסה ברכת הזן למרע"ה גם כי אברהם אבינו ע"ה היה יכול לתקנה, מפני כי עד זמן משה רבינו נתקיים העולם בחסדו ית' וטובו כמו שאמרו הני כ"ו כי לעולם חסדו כנגד כ"ו דורות שנתקיים העולם בחסדו, ומשניתנה התורה העולם מתקיים בזכות התורה כשמקיימים אותה, וכמו שכתוב (דברים ו) והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי וגו', ונתתי מטר ארצכם וגו', השמרו לכם פן יפתה לבבכם וגו', ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה וגו', כי בקיום התורה יתקיים העולם ובביטולה יתבטל ח"ו אחר שכבר ניתנה תורה, ולכן היה צריך מרע"ה לתת הודאות לאל ית' יותר על המזון שזן את כל העולם כולו בזכות התורה, בטובו הגדול שהיא התורה שנקראת טוב כי לקח טוב, ובעוד שלא חסר לנו טוב זה לא יחסר לנו מזון תמיד לעולם ועד, ובזמן אברהם אבינו ע"ה היה מקיים העולם בחסדו טובים ורעים, כי עדין לא ניתנה תורה שיהיו נענשים על ביטולה, ושמעתי מפי מקובל אחד כי יש כ"ו תיבות בברכת הזן כי חברה מרע"ה שידע סוד שם המפורש, ונוסחה היא כך, בא"י אמ"ה האל הזן את העולם כולו בטובו בחסד נותן לחם לכל בשר כל"ח בא"י הזן את הכל, וגם כיון מרע"ה בתיקון ברכה זו שהיו ישראל אז ניזונים מן המן היורד בכל יום מן השמים

עליה, כי כל מה שאירע מן הרעות והגליות היו בסבת הנחש הוא יצר הרע מקללת אדם וחוה על טבעם ומזגם הרע, וכמו שיתוקן ענין האנשים ויהפך להם הקללה לברכה כן יהפך קללת הארץ שנאמר בה וקוץ ודרדר תצמיח לך לברכה, שתצמיח פירות וצמחים זכים הראוים למזג האנשים זכי המזג שיהיו בזמן התחיה וכש"כ (יחזקאל ל"ו) ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא, כי הענפים מגינים על הפירות מחרב ושמש, וכמו שאמרו חז"ל אלמלא עלייא לא איתקיימו אתכליא, ולכן אמר שיתנו ענפים להגין על הפירות שיהיו זכים ונקיים ראויים לשלוח מהם מנחה ומשאת, כמ"ש ופריכם תשאו לשון משאת לעמי ישראל, כלו' שהם עתה עמי זכים בגופם ובנפשם כי קרבו לבוא אליו ית' ממה שהיו רחוקים ממנו במזגם וטבעם, ועתה יתקרבו בתשובה לבוא, גם ירמוז כי קרבו עצם אל עצמו לבוא בגלגול מחילות לא"י ותשובנה שם הנפשות לגופיהם :

פרק שנים וששים

מצאנו חיות האדם נקרא במקרא שלשה שמות נפש רוח נשמה, ומפי סופרים ורוב חכמי הקבלה הן ג', וסדר מעלתן נפש רוח נשמה, ורוב מה שיכונה בו חיות האדם הוא בשם נפש, כי מצאנו בתורה לשון שם נפש יותר ממאתים פעמים, ובנביאים יותר מר"ס, ובכתובים יותר מבנביאים, ולשון שם רוח המורה על חיות האדם לא נמצא בתורה כי אם מועט, אשר בו רוח חיים ב' פעמים, ונשמת רוח חיים, אל אלהי הרוחות לכל בשר, וכל שאר לשון רוח לא נאמר אלא על הרצון וכיוצא בו או על הנבואה או על פאות העולם, וכן בנביאים וכתובים לא יעלו לעשרה פעמים מה שנאמר רוח על רוח חיות האדם, לשון נשמה לא נזכר בתורה כי אם ג' פעמים, נשמת חיים, נשמת רוח חיים, לא תחיה כל נשמה, ובנביאים וכתובים כמו כ' פעמים כל לשון נשמה: ושלשה שמות אלו נשתתפו ג"כ לחיות בעלי חיים, כמו נפש חיה שנזכר בפרשת בראשית כמה פעמים על ב"ח, וכן ומכה נפש בהמה ישלמנה נפש תחת נפש, ובנביאים לא נמצא כי אם והכלבים עזי נפש, וכל נפש חיה בסוף יחזקאל, ובכתובים יודע צדיק נפש בהמתו, וכן שם רוח נשתתף לאדם ולב"ח יחד, לשחת כל בשר אשר בו רוח חיים, מכל בשר אשר בו רוח חיים, כל אשר נשמת רוח חיים באפיו, ובקהלת רוח האדם ורוח הבהמה, לא נמצא שם רוח על ב"ח ביחוד כי אם כאן ורוח הבהמה, וגם זה על כי הזכיר רוח האדם קודם, ושם נשמה לא הוזכר בב"ח כי אם פעם א' כל אשר נשמת רוח חיים באפיו, וגם זה בשתוף האנשים, כי ג' פעמים שנזכר נשמה ביהושע אינו נכלל ב"ח בהם :

ועל זה נאמר כי עיקר חיות וקיום האדם הוא בנפש, ושני לה הרוח, ואחריה הנשמה, ושלשתן נזכרות ביחוד על האדם, כי אפי' הנפש הנזכר בב"ח אינה נקראת נפש אלא בשתוף השם לערך נפש האדם, כי נפש הבהמה כתוב ילירתה מן היסודות התחתונים, כמ"ש ישרצו המים שרץ נפש חיה, תוצא הארץ נפש חיה, ונפש האדם כתוב בה ויפח באפיו נשמת חיים, ויהי האדם לנפש חיה, כי נשמת האדם היא מנפיחת ה' אלהים באפיו וממנה נהיתה באדם לנפש חיה, כלומר נפש שיש בה חיות מלמעלה לא כנפש הב"ח שהיא מלמטה בארץ, וכמו שתרגם אונקלוס לרוח ממללא, ונפש חיה של ב"ח תרגם נפש חיתא, וירמוז ג"כ כי הנפש היא הזוכה לתחיה כמו שנבאר בע"ה :

וכן החיים והמות הם דבקים בנפש יותר מברוח ונשמה, כמו שכתוב וחיתה נפשי בגללך, להחיות את נפשי, בצאת נפשה כי מתה, לא נכנו נפש, המבקשים את נפשך, נפש תחת נפש, ונכרתה הנפש ההיא כמה פעמים, כפר נפשו, לנפש לא יטמא, על כל נפשות מת, כל טמא נפש, כי יכה כל נפש, כל הורג נפש אדם, הרבה כיוצא בזה בתורה נביאים וכתובים מיחס הכתוב החיים והמות לנפש, וכן ברוח בשמשון ותשב רוחו ויחי, ובאיש מצרי שמצא שאול ותשב רוחו אליו, ורוחו ונשמתו אליו יאסוף, תצא רוחו ישוב לאדמתו, והרוח תשוב אל האלהים, ובעצמות יחזקאל כמה פעמים תחיה ברוח, וכן בנשמה נשמת רוח חיים באפיו מכל אשר בחרבה מתו, לא תחיה כל נשמה, כל הנשמה החרים. ביהושע, לא נותר כל נשמה, לא תשאירו כל נשמה. ובמלכים לא השאיר כל נשמה לירבעם, עד אשר לא נותר בו נשמה בבן הצרפית, באיוב ונשמתו אליו יאסף, ונשמה לא נשארה בי בדניאל, ואינו נמצא לשון הכאה והריגה כי אם בנפש, שהחיות תלוי בה, כמו חיות של ב"ח שהוא תלוי בנפש שלהם, כי רוח אין בהם וגם לא נשמה, ומה שהוזכר בהם רוח ונשמה הוא בשתוף האדם כמו שהבאתי למעלה, ורוח שהוזכר על הבהמה לבדה כבר פירש והבדיל בין רוח האדם שאמר בה העולה היא למעלה וברוח הבהמה אמר היורדת היא למטה לארץ, כמו שכתוב ביצירה בנפש חיה תוצא הארץ נפש חיה וגם כל לשון נפש שנזכר בב"ח הוא סמוך ליצירת נפש הב"ח, שכתוב בהן ישרצו המים שרץ נפש חיה, ותוצא הארץ נפש חיה, וכל לשון נפש הנזכר באדם הוא סמוך לנפש חיה האמור באדם שנמשך מהפחת ה' אלהים באפו של אדם הראשון נשמת רוח חיים, הכלל כי עקר חיות האדם בנפש העולה למעלה מנפש הבהמה, ומותר האדם מן הבהמה ג"כ ברוח ונשמה אשר אינם בכלל הב"ח, ולהיות הנפש עיקר

בגוף

שבאו אנשי כנסת הגדולה כללום ותקנום כסדרן, כשניצל אברהם מאור כשדים פתחו מלאכי השרת ואמרו מגן אברהם, כשנעקד יצחק אמרו מחיה המתים, כשפגע יעקב בשערי רחמים והקדיש שמו אמרו האל הקדוש, כשלימד גבריאל את יוסף שבעים לשון אמרו חונן הדעת וכו', כמו שכתוב שם, הרי שייחסו חתימת י"ח ברכות לאבות ראשונים ובניהם ע"י המלאכים, וא"כ מאז היו מתפללים כל י"ח ברכות כעין מה שאנו מתפללים אותם ג' ראשונות וג' אחרונות ואמצעיות, כנגד י"ח חוליות שהיו בהם ג"כ, וכנגד כמה דברים של י"ח שדרשו בהם כי לא נופלים היו ממנו, ולא טובים וצדיקים אנחנו מאבותינו שנהלל ונשבח לה' יותר מהם, ואנשי כנסת הגדולה תקנום וסדרום מלה במלה כמו שאנחנו אומרים אותם היום כדי שיהיה שגורה בפי הכל עלגים ובעלי לשון נאה, כי מקודם היו כולם בעלי לשון נאה וכל אחד היה אומר הי"ח ברכות על הסדר פתיחתן וחתימתן, כי אמצעיתן כל אחד היה אומר כפי צחות לשונו וכפי הזמן, וכן הברכות של המצות היו אומרים אותם כמו שאנחנו אומרים, כשהיו מתעטפים בציצית במדבר היו מברכים, והמאתים וחמשים איש נשיאי עדה קריאי מועד וגו' שנתעטפו בטליתות שכולן תכלת ברכו והיתה ברכה לבטלה, שלא הטילו בהם ציצית שהיו אומרים שאינם חייבים הטליתות שכלם תכלת, וכן בכל המצות שהיו עושים במדבר היו מברכים, ואפילו ברכות של שחר היו מברכים, כי למה לא יודו לה' על כל דבר ודבר שאנחנו נותנים לו הודאה בשכבנו ובקומנו, פוקח עורים זוקף כפופים מתיר אסורים וכו', וכן שאר ברכות של הודאות היו אומרים אותן בעתם בין בנוסח זה שאנו אומרים בין בנוסח אחר, אלא שאפשר שבדורות הראשונים היו רובם דבקים בעבודת ה' וכל א' מהם מגמת פניו ולבו היה שוה להודות לה' על כל פרט ופרט מתה שהיה הוה להם בכל יום כל א' כפי צחות לשונו, ואנחנו צריכים שיזכירנו חז"ל ע"ה בכל דבר של הודאה לאל ית' שנודה לו, וסדרו לנו ענינים כדי שלא נשכח, כי אין אנחנו זהירים בכבוד ה' ואהבתו ויראתו על פנינו כל היום כמו שהיו רובם זהירים בזמנים הקודמים, ואין מזהירים למזהרים: ולא לבד במה שהוא מן התורה אלא גם בתקנות וסייגים שתקנו הנביאים היו זהירים יותר ממנו, וכמו קריאת התורה ברבים בשבת ובשני ובחמישי ובר"ח ובמועדים שהוא תיקון מרע"ה, והיו שואלים ודורשים בענינו של יום, ואם כן היו מתקבצים בכל ימים אלו בבתי כנסיות לקרות בתורה ברבים ומסתמא שם היו מתפללים בכל יום והיו אומרים קדיש וקדושה, כי מן הדברים הצריכים עשרה הוא קריאת התורה והיו אומרים קדיש על קריאתה, ואפילו בזמן מרע"ה היו יכולים לומר יתגדל ויתקדש שמיה רבא, כלומר שם י"ה יהיה רבא בכל העולם, כי כתוב כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק וגו', כי עד זמן המשיח יתקיים שיהיה הכסא שלם והשם שלם, וכמו שאמרו על הכתוב כי בחר ה' בציון אז יהיה א"ו למושב לו, והוא הא"ל"ף של כסא החסרה בכס וה"א של י"ה החסר בכס י"ה, וכן הקדושה של יוצר שמקדישים המלאכים, וקדושה של תפלה שאנו מקדישים כמו המלאכים היו אומרים אותה מקדם ואפילו בימי משה, ויותר היה נאה להם לאמרה ממה שהוא נאה לנו, שהיו יודעים מפי מרע"ה נועם שיח סוד שרפי קדש שהיו משלשים לו קדושה והיו אומרים קק"ק ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו, כי מה שכתוב בנביאים וכתובים רמוז בתורה כמו שכתבנו למעלה, ועד השתא גמרא גמירי לה עד דאתא ישעיה ואסמכיה אקרא, כמו שאומרים בגמרא על כיוצא בזה, ולמה תקצר לשונם מלהלל ולקדש שמו כמונו ויותר ממנו, אם אנו בני איש הראשונים הם מלאכים, והיו יודעים להתפלל יותר ממנו, וכמה הלכתא גברותא אנו לומדים מתפלת חנה, וכל שכן מן האנשים החסידים שהיו מתפללים אז ערב ובקר וצהרים ובכל עתי צרתם, כי מסתמא בתי כנסיות היו להם בכל עיר ועיר להתקבץ בשבת ובשני ובה' לקרוא בתורה ברבים כתקנת משה רבינו, ובהם היו מתפללים ערב בקר וצהרים, שהרי בירושלם בזמן בית שני היו בתי כנסיות כמנין מלא"ת"י, וכנגדן בתי מדרשות, וכל שכן בזמן בית ראשון שהיו יותר, וכן בכל ערי ישראל היו רבים וכמו שכתוב והשמותי את מקדשיכם, כי לא לבד על בית המקדש נאמר אלא על כל בתי כנסיות אפילו בח"ל שהם מקדש מעט:

והנכון כי בזמן היתר הבמות להקריב קרבנות נדבה, המקום שנתקדש לבמה והקריבו בו היו מתפללים שם והיה נשאר המקום ההוא מקודש והיו בונים בו בית הכנסת לרבים, וכשנבנה בית עולמים שנאסר הבמות היו מתפללים גם כן באותם המקומות, והיו משלמים בשפתותם תפלות ותהלות לאל במקום הפרים והכבשים שנקרבו שם, ועכ"ז יהיה יתר שאר ומעלה בתפלות ותהלות לאל בזמן התחיה ממה שהיה קודם אפי' בזמן הגאולה ובזמן הבית, כי אז היו צריכים להתפלל על ביאת המשיח בקץ הימין ועל תחית המתים כמו שכתבנו, ואחר הגאולה והתחיה לא יצטרכו לשום דבר אלא להודות לאל ית' על מה שעבר ולהללו על ההוה, וכמו שכתוב למעלה כי בהסרת לב האבן מבשרם והיות להם לב בשר יהיה גופם זך ודק נכון לעבודת ה', כענין יצירה ראשונה שהיה אדם הראשון יציר כפיו של הקב"ה, ולכן יהיה מזוגם זך ונקי קרוב למן שירדה מן השמים, כי גם חומר הקרקעות ישתנו לטובה ולברכה בדגן תירוש ויצהר ושאר הפירות וצמח האדמה באיכותם וכמותם, כענין צורך האנשים זכי המזג היושבים

עליה

שהשיבה, ועל זה השיב לה אליהו אל תיראי וגו' שנתאמת כי זאת היא האשה אשר הוכיח ה' לכלכלו והיא ובנה יתכלכלו עמו, ולכן אמר לה אך עשי לי משם עוגה קטנה בראשונה, ומפני שנתנה שיעור לקמח שאמרה מלא כף קמח ואין הברכה שורה על דבר המדוד, לזה אמר לה עשי לי משם עוגה קטנה ולא יהיה נודע שיעור המותר ממלא הכף ואז תחול בו הברכה שתעשי לך ולבנך, כי היא אמרה כי לא יספיק לה ולבנה אלא שימותו מיד אחר האכילה, ועתה בדבור הנביא יספיק לשלשתם ליום אחד לפחות וזאת היא ברכה אחת, וכדי שיספיק לימים אמר כי כה אמר ה' אלהי ישראל כד הקמח לא תכלה וצפחת השמן לא תחסר עד יום תת ה' גשם וגו', והיכן אמר זה האל ית' כמו שאמר לו הנה צויתי שם אשה אלמנה לכלכלך, וראה שהקרה השם לפניו אשה אלמנה זו שאמרה לו כי לא היה לה אלא כד הקמח ההוא ואכלנוהו ומתנו, וידע כי על זאת אמר שתכלכל אותו בכד הקמח ההוא, ואמר על כד הקמח לא תכלה כלומר שיתמעט ממה שהיה מלא כף, אבל לא תכלה בכל יום שיקחו ממנו ישאר קצת ממלא כף שהיה בכד, ובשמן אמר לא תחסר שנראה שלא יחסר משיעור המועט שהיה בצפחת, כי גם שיקחו ממנו בכל יום לעולם לא יחסר ממה שהוא עתה, והסבה היא כי במלא כף הקמח שהיה בו שיעור קודם גם כי אח"כ נשאר כל השיעור בעשיית עוגה קטנה לו, אפילו הכי יחסר מן השיעור של מלא כף אבל לא תכלה, ובשמן שאותו המועט לא היה משוער מקודם לא יחסר ממנו כלל אלא ישאר בו כל מה שהיה בצפחת, גם שיסתפקו ממנו בכל יום, ונאמר ותלך ותעשה כדבר אליהו עוגה קטנה לו ביום ההוא ואח"כ לא היה קפידא אפילו שתעשה לה בראשונה, ולזה כתוב ותאכל היא קודם והוא אח"כ וביתה ימים הבאים, ואמר כד הקמח לא כלתה ואמר כדבר ה' ולא אמר כדבר אליהו, מפני שה' אמר לאליהו הנה צויתי שם אשה אלמנה וגו' כמ"ש למעלה. ויהי אחרי הדברים האלה חלה בן האשה בעלת הבית, עד עתה לא נקראת בעלת הבית שהיתה הולכת כל היום לבקש מחיה ופרנסה לה ולבנה, עתה שכד הקמח לא כלתה וגו' היתה בעלת הבית כל כבודה בת מלך פנימה, והיה חליו חזק מאד וכו' ועלה בדעתה כי אולי מצד המאכל של כד הקמח שהיה שלא בדרך טבע חלה בנה חולי זה החזק, או שחשבה כי בדרך חכמה עשה זה ועל זה היה מזיק לו, וכמו שהיו מהרהרים קצת מישראל והיו אומרים על המן לחם הקלוקל, על זה אמרה לאליהו מה לי ולך איש האלהים כלו' מה זה שאמרת לי והוצאת לי ולך ולבנך תעשי וגו' שחשבתי אהיה כמוך אני ובני בריאים כל זמן הנס של כד הקמח ונראה שבאת אלי להזכיר את עוני, כי על חסד ברכה זו שעשה האל ית' נתמעטו זכיותי ונזכר עוני שימות בני והרי הוא כאלו אתה המתה אותו, ואמר לה תני לי את בנך, לא אמר הבי את בנך אלא תנהו לי כלו' הוא בני ויהיה במדרגתי, כמו שאמרו ז"ל שהיה זה יונה בן אמתי כי זכה להיות נביא על שזורר עליו אליהו ג' פעמים עד ששבה נפשו אליו, ואמר תשב נא נפש הילד ולא תחיה את הילד, כי אעפ"י שהיה מת כיון שלא עברו עליו כ"ד שעות מזמן שמת עדיין נפשו לא עלתה למעלה אלא שהיתה מסתופפת על הגוף והיה קרוב להשיבה אליו, ולכן אמר תשב נא נפש הילד על קרבו כלו' היא חוץ ממנו אלא שהיא קרובה ומסתופפת עליו תשב נא בתוכו ובקרבו, וישמע אלהים בקול אליהו ותשב, מפני שאמר ב' פעמים על אליהו שקרא אל ה' אמר ששמע אלהים בקול אליהו במה שקרא לו על השב נא נפש הילד ונראה לו לא על מה שקרא אל ה' קודם ואמר הגם על האלמנה הרעות להמית את בנה, שהיה נחשב לו דבור זה כאשם ולא דקדק עמו ה' כי על מה שנצטער בצער האשה דבר, ואמר לה ראי חי בנך, לא אמר לה ראי חיה בנך אלא חי בנך כלומר חי היה והיה כמו מתעלף כיון שעדיין נפשו היתה מסתופפת עליו וקרובה לשוב אליו כמ"ש, ומפני שהיא נסתפקה קצת בענין ברכת הכד והצפחת עתה שראה ענין תחית בנה נתאמתה בדעתה כי גם ברכת הכד והצפחת היה מאת השם, ולכן אמר עתה זה ידעתי כלו' מזה שעשית עתה להחיות הבן, כי איש אלהים אתה ודבר ה' שדברת על הכד והצפחת שנתכלכלתי על ידם בפיך אמת,

הכלל כי המיתה והתחיה היא לנפש :

וכן מצינו בטומאת כהנים על מה שאה"כ לנפש

לא יטמא בעמיו ועל כל נפשות מת לא יבא ,

שלא אמר לאיש מת לא יטמא, ואמר בנזיר על נפש מת לא יבא, ובמקום אחר אמר הכתוב כי יכה כל נפש אדם לא אמר כי יכה אדם, נראה כי כמו שיש נפש לאדם בחייו יש לו לאחר מיתה, והוא השארות הנפש, וגם על שהנפש עתידה לחזור אל גוף המת, ומכאן רמז לתחית המתים מן התורה והוא לנפש כמו שנזכר, וכפי פשטי הכתובים ודברי חז"ל והסברא נפש האדם אחת היא, וכמו שכתוב חי ה' אשר עשה לנו את הנפש הזאת בצדקיהו, אלא שנקראת גם בשם רוח ונשמה. רוח על דרך (תהלים ק"ד) עושה מלאכיו רוחות, (ש"ב כג) רוח ה' דבר בי, ונשמה ע"ש (איוב לב) ונשמת שדי תבינם, להורות כי נפש האדם היא אצולה מלמעלה, ואחז"ל ה' שמות נקראו לה רוח נפש נשמה חיה יחידה, נראה כי הנפש אחת היא, אבל חכמי הקבלה השיגו כי מלבד הנפש יש רוח בפני עצמו ונשמה בפני עצמה, וגם כי השגת יד כל חכמי לב קצרה במהות הנפש וכל שכן ברוח ונשמה שלא הוסכם בפי כל מציאותם

באדם

בגוף האדם יותר מרוח ונשמה, נתיחס האדם בחייו בשם נפש, כמ"ש הנפש אשר עשו בחרן, כל נפש בניו ובנותיו, שש עשרה נפש, כל נפש י"ד, כל נפש שבעה, כל נפש ששים ושש, שבעים נפש, במכסת נפשות, מספר נפשותיכם, וברוב מקומות אלו מזכיר נפש לכלול אנשים ונשים כמו שכתוב כל נפש בניו ובנותיו שלשים ושלש, ובכלל הע' נפש יש נקבות ג"כ, וגם כי בענין י"ד ושבעה אין בכללם נשים, הזכיר בהם נפש כמו שהזכיר באחרים, ובנשי מדין כתוב נפש כמה פעמים:

ובן להיות הנפש עיקר בחיות האדם ויש לה מעלה רבה על נפש הבהמה, נתיחס אליה עשיית המצות והאזהרות ועונשן ושכרן, כמו שכתוב בכל לבבך ובכל נפשך, בכל לבבכם ובכל נפשכם, כמה פעמים בתורה ובנביאים וכתובים, ובאזהרות, נפש כי תחטא, נפש כי תמעול, כל נפש אשר תאכל וגו', אל תשקצו את נפשותיכם, ובעונש העובר כתוב כמה פעמים ונכרתה הנפש ההיא, והאבדתי את הנפש ההיא, הכרת תכרת הנפש וגו', וכיוצא באלו, ומכלל עונש הלאו אתה שומע שכר הן שהוא עשיית המצות, וכתוב ג"כ (ש"א כ"ה) והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים וגו' (תהלים כ"ה) נפשו בטוב תלין (שם ל"ד) בה' תתהלל נפשי (שם קט"ז) שובי נפשי למנוחייכי (ישעיה כ"ה) ותתענג בדשן נפשכם וכיוצא באלו, ולא לבד בעשיית מצות המעשיות נצטוית הנפש אלא גם במצות שכליות אהבת ה' בכל לב ובכל נפש, בך חסיה נפשי, והתפלה היא מיוחדת כדכתיב ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם, ברכי נפשי את ה' כמה פעמים, הללי נפשי את ה', נפשי להודות את שמך, וברוח לא נמצא בו תפלה כי אם בהיותו במערה תפלה וגו' אשפוך לפניו שיחי וגו' בהתעטף עלי רוחי, ובנשמה לא נמצא בכל המקרא אלא כל הנשמה תהלל יה הללויה, וג' חלקי התפלה שהם סידור שבח ושאילת צרכיו ונתינת הודאה הנכללים בתפלה, שאילת צרכיו היא המיוחסת לנפש וסידור שבח והילול מיוחס לנשמה, כדכתיב כל הנשמה תהלל יה הללויה, ונתינת הודאה ברוח כדכתיב (ישעיה כ"ו) אף רוחי בקרבי אשחרך:

ובהיות המצות והאזהרות ושכרם ועונשם עיקרם בנפש, אם כן התחיה עיקרה היא על הנפש, כמו שכתוב נפש חיה בפעם הראשון שנזכרה הנפש, להורות שהיא עתידה להיות חיה בסוף לזמן התחיה, ואמרו חכמינו ז"ל מנין לתחית המתים מן התורה שנאמר הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה, הכרת תכרת בעוה"ז עונה בה לאימת לאו לעוה"ב, הנה שלמדת כי הנפש עונה בה שלא חזר בתשובה בהיותו בחיים אינה זוכה לתחית המתים בימי הישועה, ואם חזר בתשובה אפילו היה מעון כרת החמור תזכה לתחיה, וכן מצאנו בתחית בן צרפית על ידי

אליהו שקרא אל ה' ואמר תשב נא נפש הילד הזה על קרבו וישמע ה' בקול אליהו ותשב נפש הילד על קרבו ויחי, ושלם אליהו לאשה טובה מדה כנגד מדה, שהיא כלכלה אותו להחיות את נפשו וכמו שאמר לו האל ית' הנה צויתי שם אשה אלמנה לכלכלך והוא החיה את בנה, ובכלל הכלכול היה כל מה שהיה צריך לתיקון המאכל שלחן מטה כסא ומנורה בעליה אשר ישב שם, כי מקודם היה מצטער אליהו בנחל כדי שיהיה בצער בשכבו ובקומו בלי כר וכסת, ותיקון המאכל אפשר שהעורבים היו מביאים אותו מתוקן כמו שהלחם היה אפוי הבשר היתה ג"כ צלי או מבושל, וכמו שאמרו חז"ל כי משלחן אחאב היו מביאים לו, לא אמרו מבית אחאב אלא משלחנו כלומר מבושל או צלוי, כי לא היה לו שם בית תבשיל לבשל כי גם כלי לשתות מים לא היה לו כמו שדייק הכתוב ומן הנחל ישתה, כלו' מן הנחל עצמו בלי שום כלי, ועל כן אמר לכלכלך על כל הדברים שהיה צריך, וכשבא אל פתח העיר ראה אשה והכיר במלבושיה ובמה שהיתה מקוששת עצים כי היתה אלמנה, ורצה לנסות אם היתה זאת האלמנה אותה שנאמר עליה שנצטוית לכלכלו, ולכן אמר לזאת קחי נא לי מעט מים כי היה צמא על שהנחל נתייבש, ואמר בכלי על שעד עתה לא היה שותה בכלי אלא בידיו או שהיה מלקק בלשונו כשלש מאות אנשים של גדעון, וכשראה שהיתה הולכת, חשב כי זאת היא האשה האלמנה כי הראה פועל נדיבות שהלכה לקחת מים יותר מרבקה בענין זה, שרבקה שהיתה על העין ממש ולכן אמר אליעזר והיה הנערה אשר אומר אליה הטי נא כדך ואשתה ואמרה שתה וגם גמליך אשקה היא האשה וגו', כ"א הוא היה אומר לה הטי נא כדך ואשתה והיתה משקה אותו ולא לגמליו לא היתה בזה שום הוראה שהיתה בת גומלת חסדים, מפני שהיתה על העין והיה נקל להשקותו, אבל זאת האשה שלא הוזכר שהיתה על העין והיתה הולכת להביא לו מים היתה הוראה שהיתה גומלת חסדים וידע כי היא האשה שנאמר לו, ולכן אמר לה וקחי נא לי פת לחם בידך, והיא ג"כ הרגישה כי על ידי זה האיש תתפרנס היא ובנה, ואמרה חי ה' אלהיך אם יש לי מעוג וגו' ואכלנוהו ומתנו, כי כוונתה לומר לו שישגיח בעדה ובעד בנה כי לא היה להם כ"א מלא כף קמח ומעט שמן וגו' ואכלנוהו ומתנו, כלו' כשנאכל אותו אין לנו תקוה על לחם אחר אלא שנמות, או שהפליגה להמעיט בכף קמח ההוא שאפילו שיאכלו אותו היא ובנה לא היה בו ספוק להיותם קיים וניזונים בו שעה אחת בלי מאכל אחר אלא אחר אכילתם אותו מיד יהיו מתים, וזהו הציווי שאמר האל ית' הנה צויתי שם אשה אלמנה לכלכלך, שנתן בלבה שתשיב אמריה לו כמו

שהשיבה

ר"ה וכפור. ה' ושמיני חג עצרת למה נגרע פר אחד ממוספי ראש חדש. ו' בסוכות אילים שנים ורבוי פרים ומתמעטים והולכים מיום אל יום עד ז' ביום אחרון, ז' למה בשבת לא יש שעיר חטאת כמו בר"ח ובכל המועדים:

ואשיב כי גם שבקרבנות בכללותם ופרטן ואיכותן יש בהם סוד ע"ד הנסתר ממנו, גם לפי השכל יחוייב לתת איזה טעם אחר שהספיקות לפי השכל בכמו אלו השאלות לא יתכן להניח ספיקות גלויים לדברים נסתרים, כי תורתנו הקדושה היא תמימה, ע"ד הנסתר וע"ד השכל כמו שכתוב תורת ה' תמימה משיבת נפש שהיא מיישרת את נפש ושכל האדם בתת טעם גם בדרך השכל לספיקות הנופלים בה:

ולכן אומר כי תפלות במקום תמידים תקנום, וכמו כן מוספי התפלות במקום מוספי הקרבנות וזמנם שוה בתפלות ובקרבנות, וכן טעמם שוה כי כוונת הקרבן להתקרב אל האלהים, ולהורות כי אין שליט בעולם כי אם הוא, וענין התקרבותו אל האלהים הוא בהיותו מכיר כי הוא ברא העולם והוא אדון עליו ומקריב לפניו מובחר הב"ח שברא הוא בעולם, כי ממנו הכל ומידו אנו נותנים לו כדי שנהיה ראויים שיגמול הוא עמנו חסד, שנהיה קרובים אליו שישגיח עלינו לטובה וישלים כל צרכינו, כי כמו דורון אחד שנותן העבד למלך זוכה בו מן המלך ק' פעמים יותר ממה ששוה הדורון, כן הקרבן שאנחנו מקריבים לפני ה' חטאת בת דנקא שהיא מעה אחת מכפרת על שוגג של כרת, כ"ש כשהוא מקריב עולה בן שנה על הרהור הלב לבד דרך נדבה שמעלה עליו האל ית' כאלו הקריב עצמו לכבודו, וכן התפלה לאל יתב' היא על כוונה זו, להורות כי אין בעולם מי שיוכל להספיק צרכי האדם והצלתו ממקרים ההוים כי אם הוא יתברך, ובזה מתקרב בתפלתו אל האלהים שהוא ממשרתיו ומן הקרובים אליו:

ועל כן היה זמן הקרבת הקרבנות התמידים והמוספים וזמן התפלות שוים בקר וצהרים בפנות השמש למזרח ולמערב, כי בשינוי הזמנים יתהוו מקרי העולם ופגעיו, לכן אנו צריכים להקדים לאל ית' קרבן או תפלה שיצילנו מהם, וכמו שאנחנו מתפללים בכל יום בבקר שתצילני היום ובכל יום ויום וכו', וכמו שאמרו על התמידים צדק ילין בה מעולם לא לן אדם בירושלים ובידו עון וכו': **ועם** כל זה יש כמה הבדלים בין הקרבנות ובין התפלות, הקרבנות במקום מיוחד והתפלות בכל מקום, הקרבנות יש בהם חסרון כים, הקרבנות על ידי כהנים, הקרבנות בפני הבית, הקרבנות במעשה, הקרבנות ממינים שונים מב"ח ומיני צמחים וסמים והתפלות הכל בדבור, הקרבנות שמות מוחלקים לעולה למנחה לחטאת ולאשם ולמילואים ולזבח השלמים ובכללם תודה, והתפלות הכל שם תפלה, עמידה מוסף נעילה שהם כנגד תמידים ומוספים, ורוב אלו ההבדלים הם מעלה בתפלה שהיא נשמעת בכל מקום ובכל זמן ובלי חסרון כים ובלי מעשה ובלי אמצעי, ולכן אמר המשורר ע"ה (תהלים נ"א) ה' שפתי תפתח וגו' כי לא תחפוץ זבח ואתנה וגו' היה לו לומר ה' שפתי ישבחוך ופי יגיד תהלתך, ואם רצה לומר כי פתח שפתיו יהיה שפיו יגיד תהלתו היה לו לומר ה' שפתי אפתח ופי יגיד וגו', ונראה כי הכוונה היא על כי אין אדם רשאי בשיקום ממטתו לדבר שום דבר של חול עד שיקדים בהילול האל יתב', וכמו שאמרו חז"ל כד מיתער משנתיה לימא אלהי נשמה וכו', וכמו שהוא אסור לעשות שום מלאכה או צורך חול אפילו השכמה לבית חבירו קודם תפלה, ומפני שהרגל לשון בני אדם על הרוב הם דברי חולין לכן מחלה פני אל שהוא יתב' יפתח שפתיו כדי שיהיה מוכן בפתחו לדבר בשפתיו שפיו יגיד תהלתו, שאם הוא יפתח שפתיו מאליו יותר קרוב יהיה לדבר בם דברי חול מדברי קודש:

עוד נאמר כי אין אדם רשאי להרבות בהלולי האל ית' וכמו שאמר לההוא דנחית קמי דרב חיננא וכו' סיימתינהו לכולהו שבחיה דמרך, ועל כן אמר ה' שפתי תפתח אתה תפתח שפתי לשאגיד בפי תהלתך ולא אומר אלא מה שתשים בפי, כי בזבחים כלל לא תחפוץ אפילו זבח אחד ועולת אחד לא תרצה, והסבה כי אינך רוצה שיתנו לך דבר שיש בו חסרון והזבח כיס כי ממך הכל וגו', שאתה רוצה הוא רוח נשברה שהוא כזובח עצמו והעולה שהיא באה על מחשבות העולות על הלב מלב היצר אינך רוצה אלא לב הנשבר ונדכה, וזהו בזבחים ועולות שאינם באים על חטא בפועל, אבל כשחוטא האדם הטיב האל יתברך עמו שיתכפר בקרבן חטאת או אשם, ואינו רוצה להטריח לאדם עוד בזבח ועולה ובשייטיב ה' ברצונו את ציון כלו' אפילו שלא יהיו ראוים ישראל כשיגיע זמן הגאולה שייטיב ה' את ציון ברצונו ויבנו חומות ירושלים אז יהיה בהפך שלא יביאו חטאות ואשמות אלא יחפוץ בזבחי צדק בלא חטא, עולה וכליל כלו' עולה שמתחלתה היא כולה כליל שכילה המביא אותה כל המחשבות הרעות ואז יעלו על מזבחך פרים של מוספים, בכל המועדים פר, ופרים בקצתם בראש השנה ופסח ועצרת ופרי החג, ולא יצטרך שעיר עזים לחטאת:

ונחזור לענין השאלות ואומר כי התמידים שהם בכל יום בבקר ובערב הם להגין על מה שיארע לאדם בשינוי הזמנים ביום אחד מן הבקר עד הערב ומערב עד בקר והם כמו חובה, ומוספים הם באים בשבת ובר"ח וברגלים והם כמו דורון, ולכן באים בבת אחת, ומוסף של שבת אינו אלא כפל ממה שהוא בחול ב' כבשים

באדם, עם כל זה נאמר כי הדרך הנכון להסביר מציאותם הוא, כי כמו שהנפש הבאה מלמעלה אם יחטא איש תתעבה הנפש ותתעכר מזכותה, כן אם יזכה בחכמה ויראת חטא תתדקדק ותתזכך ותזהיר יותר ממה שהיתה קודם, ובהגיע זיכוך וזוהר זה למדרגה כפלים ויותר ממה שהיתה קודם אז יחול על זיכוך הזוהר ההוא שם רוח, ובהזדככה יותר ויותר ממה שנזכר יחול על זיכוך וזוהר ההוא שם נשמה, דמיון נר של שעוה דק בראשו והולך ומתעבה, כי אורו בתחילתו לא כאורו באמצעיתו ואורו באמצעיתו לא כאורו בסופו, כי כל עוד שהולך ודולק מאיר יותר מצד עובי הפתילה והשעוה, כן הנפש היא מתעלה ומזהרת בלימוד התורה ובקיום מצותיה, והרוח נקנה בקיום המצות אחר שהורגל וקבל עליו לקיים עוד כשיבואו לידו, והנשמה נקנית אחר זה בלימוד התורה בהשיגו להיותו לומד ומלמד ודורש משפט ומהיר צדק וכיוצא בזה:

ולדרך פשטי הכתובים ודברי חז"ל והסברא, כי נפש האדם אחת היא אלא שהיא חלוקה כפי פעולותיה בגוף האדם, א"כ המיתה והתחיה אינם אלא בנפש וכמ"ש למעלה, וכמו שמורגל בתורה בנביאים וכתובים להזכיר הנפש כמו ת"ש פעמים רובם בענין חיות האדם ומיתתו וצרותיו וטובותיו והיות לו דבקות באל ית' לברכו ולהללו, הכל מיוחס לנפש ולא לרוח ונשמה אלא שנקראת הנפש במקומות מועטים רוח או נשמה כמ"ש למעלה, ועצמות האדם היא בנפשו, וכמו שנזכר נפש בשם ית' בירמיה ועמוס, נשבע ה' צבאות בנפשו, נשבע ה' בנפשו, ותרגם יונתן במימריה, ורד"ק פי' בעצמו כמו בי נשבעתי, ורש"י פירש מדעת וכוונה, הכלל כי היא עצמות ומהות האדם ולכן נאה להזכיר התחיה כמ"ש בתחית בן הצרפית:

ומה שכתוב בתחית מתי יחזקאל הנני מביא בכם רוח וחייתם, וכמה פעמים נזכר שם בהם רוח ונכרתה הנפש מזכרונה מפני בתחיה זו נאמר כי רבי אליעזר ורבי יהושע שאמרו עמדו על רגליהם ואמרו שירה ומתו, הזכיר בהם רוח כי לא חזר הנפש אל גופם, אלא לפי שעה חיו ברוח שבא מארבע רוחות ונפחה בהם. והיה בהם רוח חיוני לעמוד על רגליהם ולומר שירה לבד, ומיד חזרו לעפרם שלא היה כבוד לנפש שתשוב אל הגוף לפי שעה, וכמו שנזכר באיש שהיו קוברים אותו וראו הגדוד והשליכוהו בקבר אלישע ויחי ויקם על רגליו, וארז"ל ולביתו לא הלך כי לא הוזכר ששבה נפשו אליו לפי שעה אלא שנכנס בו רוח חיוני לפי שעה, ולרבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי שאמר שעלו לא"י ונשאו נשים והולידו בנים, ורבי יהודה בן בתירא שאמר אני מבני בניהם ואלו תפילין שהניח לי אבי אבא, נאמר כי מחלקותם היה על כי חיו בח"ל, ואין תחיה אלא בארץ ישראל, ולכן אמר רבי אליעזר כי מיד מתו כי לא היה להם חיות בח"ל, ורבי אליעזר מודה שאין תחית המתים בח"ל ואין תחיה אלא בא"י, ולכן אמר כי מיד עלו לא"י שאל"כ היו מתים, ומה שחיו בחוצה לארץ היה מפני שלא היו יכולים להתגלגל העצמות משם לארץ ישראל דרך הרים וגבעות לעין כל, כי העצמות היו מפוזרות בבקעה כמ"ש והיא מלאה עצמות, שהיו בלי קבורה כמו שכתוב ופחי בהרוגים האלה, ואמרו חז"ל שהיו מבני אפרים שמנו את הקץ וטעו והרגום אנשי גת, וכמ"ש בדברי הימים ואותם שנקברו ח"ל ועתידים לחיות אין להם תחיה אלא בא"י שילכו דרך גלגול מחילות שיעשו להם, כי מה שכתוב אח"כ הנני פותח את קברותיכם הוא לעתיד כמו שפירשו המפרשים ז"ל, ומפני שחיו בחוצה לארץ לא היתה תחיה זו ראויה להתקיים ימים ושנים, ועל זה אמר רבי אליעזר ברבי יוסי שהוצרכו לעלות אל א"י, כדי שיהיה להם איזה חיות, ועכ"ז לא התמיד אלא שהוצרכו מיד לישא נשים ולהוליד בנים כדי שלא תהיה תקומתם למפלת מיתה מיד עד שיפרו, אבל מיד תוך זמן מועט מתו כי לא היתה תחיתם שלימה, ולכן לא הוזכר בתחיתם נפש אלא רוח שהוא כמו רוח חיוני לבד, שאל"כ למה הזכיר שנשאו נשים וכו' היה מספיק שאמר שעלו לא"י וחיו, אלא כוונת הענין הוא שלא חיו אלא בכדי שהולידו, וגם רבי יהודה בן בבא אמר שהיה מבני בניהם, כי גם שהם מתו מיד בניהם קמו תחתם, וכן יורה מה שאמרו שם שמואל ורבי ירמיה ורבי יצחק בן נפחא שהיו אנשים אלו חטאים בנפשותם שלא היו מאמינים בתחיה קודם מותם, או שלא היה להם לחלוחית של מצוה או שחפאו את ההיכל כולו שקצים וכו', שנראה שלא היו ראויים לחיות אלא כדי להורות לכל ישראל שהיו בגלות שהיו אומרים אבדה תקותנו, שיהיו בטוחים שיחיו כמו שחיו אלו שמתו זה כמה שנים, ומפני שלא היו ראויים חזרו לעפרם כמו שנזכר, אבל התחיה העתידה תהיה שלימה בשלימות הנפש אשר נשלמה בעולם הזה:

פרק שלשה וששים

יש לשאול בענין הקרבנות תמידים ומוספים הכתובים בפרשת פנחס כמה שאלות. א' התמידים בכל יום כבש בבקר וכבש בערב והמוספים כולם בבקר בבת אחת. ב' תמידים בבקר אחד ומוספים בשבת שנים תוספת גדול מן העיקר. ג' מוסף שבת ב' כבשים וראש חדש ב' פרים ואיל אחד וכבשים ושעיר חטאת אחד. ד' מוסף שבת ב' כבשים ומוסף ראש חדש ופסח ועצרת שוים, ולמה לא נתוספו מוספי יום טוב שהם אסורים בכל מלאכת עבודה על מוספי ר"ח ר"ה

הוא קודש ואין קדושתו נדחת ולא נגרעה בחטא טומאת מקדש וקדשיו שלא היה לו ידיעה, אבל ימי המועדים שרובם הם חלים בימי החול היה בהם איזה גרעון קדושה אם לא היו נטהרים ומתכפרים בהם אותם שאירע להם חטא טומאת קודש, וכמו שאמרו (ר"ה ט"ז) חייב אדם לטהר עצמו ברגל ולא אמרו בשבת כי בעצם קדושתו ויומו לא יקל ולא יגרע בקדושת שום דבר של טומאה, ובחדשים שאין בהם מועד גם כי יארע לו טומאת מקדש וקדשיו בתחלת החדש תולים לו ויהיה לו הגנה מיסורים עד יבוא יום כפרתם כיון שלא היתה הטומאה ידועה לו, ויש סמך לזה מטמאי מתים שנדחים עד שלשים יום חמשה עשר לאייר שלא יענשו על זה:

ועל מה שנגרע פר אחד בר"ה וכפור ושמיני חג עצרת ונתוסף איל אחד בחג הסוכות נאמר כי בשמיני עצרת כבר נתנו חכמים ז"ל טעם אמר הקב"ה בני כל ימי החג וכו':

ויש קושי בזה כי גם בר"ה הוא פר אחד איל אחד, אבל אפשר כי טעם זה לא ניתן אלא לערך שבעים פרים שהקריבו בימי החג כנגד שבעים אומות, ועתה ביום זה היה יכול הקב"ה לומר אני ואתם וגו' בשני פרים כמו ראש חדש ופסח ועצרת, וא"כ צריך טעם לכולם ר"ה ויום הכפורים ושמיני חג עצרת על פר אחד ובסוכות ב' אילים: ונתחיל קודם בתת איזה טעם לקרבנות דרך כלל, והוא כי רצה הקב"ה לזכות את ישראל שיעשו נחת רוח לפניו כדי שיהיו ראויים להשפיע עליהם טובה וברכה בדין ובמשפט בלי שיצטרכו לחסד ורחמים, ע"ד מה שאמרו (ר"ה ט"ז) אמרו לפני מלכיות זכרונות שופרות וכו' נסכו לפני מים בחג כדי שיתברכו לכם וכו', וכן ענין הקרבנות הם שאנחנו מכינים לפניו הקרבן כדי שיהיה ריח ניחוח לפניו, כמו שהאדם אחר שאוכל ושותה יש לו נחת רוח, כן הוא ית' יש לו נחת רוח במה שאנחנו מקריבים לפניו ממה שהוא שלו כדי שהוא ית' יזון ויפרנס אותנו בעוה"ז לעבודתו ית', וכמו שנא' על עולות שהעלה נח וירח ה' את ריח הניחוח ויאמר לא אוסיף וגו' עוד כל ימי הארץ זרע וקציר וגו' ויום ולילה לא ישבותו, מלהכין מזון לאדם, ויברך אלהים וגו' ויאמר פרו ורבו וכל רמש וגו' לכם יהיה לאכלה כירק עשב נתתי לכם את כל, ולכן צוה על התמידים בכל יום בקר וערב כמו שהאדם סועד בקר וערב ג' סעודות בכל יום, כן נקריב התמידים, שבזכות מה שאנחנו מקריבים לפני ה' בקר וערב נהיה מושגחים מאתו ית' בצורכי מזונותינו, ולא רצה להכביד על ישראל בפרים ואילים ואם על ממונם של ישראל בדבר התדיר בכל יום בשני כבשים, ולא יספיק קרבן יום אחד לימים אחדים כי אינם כל הימים ימים אחדים אלא שיש בהם שינוי וחילוף בממשלת הכוכבים חוק וזמן נתן להם האל ית' שלא ישנו את תפקידם בשבתאי צדק מאדים חמה נגה כוכב לבנה, בימים וחל"ס כצנ"ש בלילות, ולכן אמרו עבר יומו בטל קרבנו כי לא ישמש יום ליום שאצלו, כי על זה היה שבעת ימי בראשית כי כל אחד יש לו מזל בפני עצמו וחוזרים חלילה בכל שבוע, וענין זה אע"פ שהוא ידוע לחכמים אינו דבר גלוי ונראה לעין כל אלא עולם כמנהגו נוהג בכל יום בזריחת שמש והערבו, אבל ביום שבת, יש בו דבר משוים וגלוי יותר היותו יום שבת, כמ"ש מה היום מימים נהר סבטיון יוכיח ובעל אוב יוכיח, וכן המן במדבר שלא היה יורד לישראל ביום שבת ולכן נתעלה משאר הימים במוספים בכדי התמידים, ובראשי חדשים נגלה ומפורסם יותר לכל העולם השנוי שיש בהם יותר משאר הימים על שמתחדשת הירח בהם, ולכן נתעלה יותר בקרבנות מג' מיני בהמה טהורה שור כבש או עז, כי בדבר שאינו תדיר אלא משלשים לשלשים יום אין עניות במקום עשירות ואין כבוד עני ויביאו מן הגדול שבשלשת מינים פרים בני בקר שנים, והכבשים ז' כשבעת הימים שמקריבים בבקר ז' תמידים, ואיל אחד אע"פ שהוא ממין כבשים הוא המובחר וגדול במינו, כי הכבש הוא בן שנה והאיל הוא בן י"ג חדש. וכיון שנעשה איל בל' יום יקרב ג"כ כל ל' יום, ושעיר שהוא מין עז לחטאת, כי אחד מספיק לכל חטא כשאר הקרבנות הבאים על-חטא, וכשנמנה מוספין אלו י"א ומנחתם ונסכיהם ט"ו ג' עשרונים לפר וב' לאיל ועשרון לכבש ושני כבשים תמידים של היום עצמו ומנחתם ונסכיהם ד' עולים ל' כמנין ימי החדש, כי גם שהמנחות והנסכים הם טפלים לקרבן הרי המנחות במקום אחר באים בפני עצמן כמו קרבן בהמה או עוף, כדכתיב ונפש כי תקריב קרבן מנחה לה' סלת יהיה קרבנו, אבל השמן והיין טפילה למנחה ואינם באים בפני עצמן בנדבה ולכן אינם נכנסים במנין והם נכללים במנחות כמו שכתבתי:

ובהיות חודש ניסן ראשון לחדשי השנה שבעת ימי הפסח הנמנים מראש החדש, יהיו בהם קרבנות כמנין הקרבנות של ראש החדש, וכן עצרת שאנו סופרים ממחרת השבת נ' יום מניינם וקביעותם מימי הפסח וכן הקרבנות שלו יהיו כמו קרבנות של פסח, ובר"ח תשרי שהוא ר"ה כדי שלא יתחלף קרבן ר"ח בקרבן ר"ה אם היו שוים נחסר במנין הראשון, והחשוב משאר המינים אחד מהם ונשאר פר אחד ואיל וז' כבשים ושעיר חטאת אחד, וכיון שהקרבנות של ר"ה היו מחוסרים פר אחד מקרבנות ר"ח נמשך כן ליה"כ ולשמיני חג עצרת שכל אחד מהם הוא יום אחד כמו ר"ה, ובסוכות שהם ז' ימים בחדש שנברא בו העולם היו הקרבנות פרים שבעים כנגד ע' אומות והכבשים כפלים משאר המוספים שהם צ"ח לסלק מישראל צ"ח תוכחות שבמשנה תורה:

ואפשר

רמז למה שאנו ניזונים פעמים בכל יום ערב ובוקר מאתו יתברך, וכמו שבשבת יש לנו לחם משנה לסעודה שלישית כן המוסף הוא ביום שבת משנה על אשר יקריבו יום יום והם קרבים בשלש פעמים כמו ג' סעודות ועשירית האיפה סולת לכל אחד מן הכבשים כמו העומר לכל אחד מישראל לעשירית האיפה הוא, ומפני חילול שבת לא הרבו בקרבן אלא כדי התמידים כמו שנזכר וכדי הג' סעודות, ובר"ח ובי"ט שאוכל נפש מותר בהם הותר להיות המוסף מרובה, וכן ביום הכפורים להיותו יום כפרה אעפ"י שיש כרת במלאכה וכן כשחלים ימים אלו בשבת לא יתעכבו מלהקריב קרבנות הזמנים כיון שהם באים על הימים טובים אשר אוכל נפש מותר בהם: עוד אני אומר כי ימי החול ושבת הם קבועים לעולם לא יתחלף יום ביום, ויום שבת לעולם הוא שביעי ליום ראשון, וכמו שהן תמידים וקבועים כן קרבנותיהם כנגדם אחד אחד בבוקר ובערב וכמו שכתבנו למעלה, וביום שבת משנה ג"כ, אבל ר"ח הם מקודשים ע"פ ב"ד והם נדחים מיום ליום בחול ולפעמים ביום שבת וכן המועדים נגררים אחר ראשי חדשים נדחים בכל שנה ר"ח ומועדים מיום ליום או לימים בכל שבעת ימי בראשית, ולכן בכל ראשי חדשים ובמועדים נתרבו הכבשים שבעה כשבעת ימי בראשית אשר בהם חלים ר"ח ומועדים לפעמים ביום זה ולפעמים ביום זה, מלבד כבשי התמידים שבכל יום גם כן בראשי חדשים ובמועדים, וגם כי המועדים נתוסף בהם איסור מלאכת עבודה מה שלא היה בר"ח לא נתוספו בהם קרבנות יותר מר"ח כיון שרבוי קרבנותיהם נמשך להם מר"ח כמו שנזכר, אלא שבימי סוכות שהוכפלו בד' מצות מלבד היותו יום טוב סוכה וד' מינים כל ז' הימים הוכפלו ג"כ הכבשים י"ד כל יום והפרים שבעים כנגד ארבעה מינים שהם ז'. לולב אחד אתרוג אחד הדס ג' בדים ערבה ב' בדים, ז"פ ז' הם מ"ט וז' ימי סוכות וי"ד סעודות שבהם הם שבעים, ולא נתחלקו לעשרה עשרה כל יום אלא שיהיו מתמעטים והולכים כל יום מפני שהם גם כן כנגד שבעים אומות: וגם כי בימי הפסח יש בו מצות הרבה פסח מצה ומרור ואיסור אכילת חמץ, לא הגיעו מצות אלו לכלל זמן הקרבנות בימי הפסח, כי מצות הפסח עצמו שחיטתו והקרבת איסורו בערב פסח בין הערבים ואכילתו על מצות ומרורים בלילה ואין חיוב מצות מצה אלא בליל חמשה עשר כדכתיב בערב תאכלו מצות, ואיסור אכילת חמץ כל שבעה אינה מצוה בפועל שיתוספו קרבנות עליה אלא אזהרה:

ובהיות יום שבת קדש קבוע שביעי לימי בראשית נאסר בכל מלאכה ויש בו חיוב חטאת או כרת או סקילה, מה שאינו חייב במועדים ואפילו ביה"כ להיותם ימים נדחים מיום ליום בשבעת ימי בראשית נגררים אחר קיבוע ראשי חדשים, ולכן הותר ביום טוב מלאכת אוכל נפש וביה"כ להיות יום צום לכפרה לא הוצרך להתירה:

ובזה ניתן טעם ג"כ לשעיר חטאת של ר"ח ושל י"ט ויה"כ שנקבעו באלו הימים ולא ביום שבת, כי יום שבת להיותו קבוע כמו שנזכר לא הותר בו חלול שבת לכהנים בעבודת קרבנות יחידים כ"א קרבנות ציבור התמידים וב' כבשי שבת שהם מוספים לשבת שהם כפרה על כל ישראל דרך כלל, כמ"ש (ישעיה א') צדק ילין בה מעולם לא לן אדם מישראל ובידו עון כיצד וכו', ושעיר חטאת אינו כפרה לכלל ישראל אלא על טומאת מקדש וקדשיו למי שאין לו ידיעה, וזה אינו כולל אלא למועטים שבישראל שאירע להם טומאה זו: ונצרך לזה טעם שני בתת טעם ג"כ לכל אלו שעירי החטאת שהיה מספיק שיהיו באים בר"ח ומר"ח לר"ח היה מתכפר מי שהיה עליו עון זה מטומאת מקדש וקדשיו בלא ידיעה שאם היה לו ידיעה היה צריך להביא קרבן בפני עצמו ולמה הוצרכו במועדים וביה"כ, וגם במועדים אם היה איזה טעם להביאם היה מספיק ביום אחד ראשון של מועד או אחרון להביא שעיר חטאת אחד ולא בכל הימים:

ולזה אומר כי שעיר חטאת זה מיוחד בטומאת מקדש וקדשיו לא לחטאים אחרים אפילו שאין להם ידיעה, וכמו שלמדו חכמים ז"ל בפ"א של שבועות, והטעם לזריזות טהרת הקודש דכולי עלמא בדילי מיניה צריך ליחד לו כפרה אפילו בלא ידיעה, ומפני שאין לו ידיעה אם נטמא וכל שכן ביום שנטמא רצה האל יתב' לתת לו כפרה שהוא היודע תעלומות שנטמא ואכל קודש או נכנס למקדש בטומאה, והוא יתב' ידע ג"כ ביום שנטמא, ורצה שיתכפר כל אחד ביום שחטא להודעת החטא שחטא בטומאה ומחדש לחדש, אותם שנטמאו ד"מ ביום א' אם החדש הבא עליו יהיה ביום ההוא יתכפר בו בשעיר חטאת ואם לא יהיה ראש חודש ביום ההוא לא יתכפר עד יבוא יום ר"ח ביום שנטמא בו, וכן יהיה סובב מר"ח לר"ח שיכפר בו כל אחד ביום שנטמא בו, ובין כל ר"ח ור"ח יהיו כמה בני אדם שחטאו בטומאה זו ולא יתכפרו בהם אם יום חטאתם לא יהיה מכוון לימי ראש חודש, ולכן רצה האל יתב' ג"כ שיובא שעיר חטאת זה לכל ימי המועדים בפרט פסח וסוכות הכוללים כל שבעת ימי בראשית, כי לא ימלט שום אחד מהחוטאים מהיותו מכופר ביום אשר חטא בו זה ביומו וזה ביומו, וגם שיהיה המועד קרוב לראש חודש כמו העצרת יכפר על מי שאירע לו חטא טומאה בחדש אייר יום ראשון ד"מ והיה ראש חדש סיון יום שלישי ולא יתכפר בו ויחול יום עצרת ביום ראשון ויתכפר בשעיר חטאת של עצרת, ולכן הוצרכו כל שעירי חטאת של ראש חדש ושל מועדים כמו שנזכר, ולא הוצרך בשבת כי יום שבת עצומו וקביעותו הוא

לא מפי הגבורה אלא ידע מה שאמר הנחש לחוה ומה שהשיבה היא לו ומ"ש אנשי סדום ללוט ומה שהשיב הוא אליהם, כי אפי' שנאמר שהיה מקובל משה רבינו פה אל פה מעמרם ועמרם מקהת ולוי עד אברהם ממ"ש סדום ללוט ותשובתו אליהם, ועד אדם הראשון ממ"ש הנחש לאשה ותשובתה ומ"ש למך לנשיו, עדיין יש ספק ממה נתאמת אברהם בלבו בדברי לוט שאמרו לו אנשי סדום איה האנשים אשר באו וגו' ותשובתו אליהם ושמא שנה באיזה דבר, ומי יאמר שראה אברהם עוד את לוט אחר שלקחוהו בכלל רכוש סדום ועמורה והשיב הוא את כל הרכוש וגם את לוט בן אחיו ורכושו השיב וגם את הנשים וגו', וכשאמר לו מלך סדום תן לי הנפש והרכוש קח לך אמר לו אם מחוט ועד שרוך נעל וגו' וחזר לוט וביתו עם מלך סדום לסדום כמו שראינו שנמצא שם בעת ההפכה ולא ראהו עוד לשיספר לו מ"ש לו אנשי סדום ומה שהוא השיב להם, ואפילו שנא' שראהו אח"כ וסיפר לו מה שאירע לו או כתב לו בכתב מה שאירע לו עם אנשי סדום, וגמלהו חסד על כי בזכותו ניצול, מה צורך היה לצוות על אלו הדברים שיאמרו לדורות אפי' היה קים לו בגוויה שלא היה משנה ממה שאירע לו, וכן מה שאירע לחוה עם הנחש בג"ע ומה שאירע ללמך עם נשיו, מי היה המצווה שיאמר לו לדורות, ואולם אחד מן העשרה דורות עד נח או מעשרה דורות שמנח ועד אברהם שנה בדברים שעברו בין הנחש והאשה ולא היה יכול משה רבינו לכתוב קבלת דברים אלו מפה אל פה וכיוצא בהם כי אם מפי הגבורה שיודע העתידות באמיתות וכמ"ש עדות ה' נאמנה, כי כל מה שנכתב בתורה מספורים אלו שהם כענין עדות אין בהם שום ספק כי הם מפי השם ברוך הוא:

ועם כל זה הספק במקומו עומד למה הוצרך האל יתב' לכתוב דברים של חול כאלו בתורה, אע"פ שידע כי לעתיד בבריאת העולם יאמרו מ"ש בה, כמה דברים אחרים נאמרו מפי כל בני הדורות מאדם עד מרע"ה ולא נכתבו בתורה, ואפילו נמצא להם איזה צורך ליכתב מה קדושה יש בהם אחר שנאמרו בפועל מפי אנשים שלא כיוונו באמירתם אלא פשט והבנת אותם הדברים שהם דברי חול וקלתם דברי נבלות, ומה קדושה חלה עליהם שיהיו שוים בקדושתם וכתיבתם בס"ת למצות התורה ולעשרת הדברות:

וכדי להקל מעט משא ספק זה האריך בכמה אמירות שנכתבו בתורה קודם הויתם ושהם דברי חול, גם הספורים שנכתבו בתורה מה שלא היה ולא נברא עדיין, הוא דבר מתמיה, ולזה אומר כי מה שהוא מקובל אצלנו כי התורה קדמה לעולם אלפים שנה, זהו עשרת הדברים שניתנו למשה בסיני ביום מתן תורה, כי הם הנקראים תורה סתם, כי בהם נכללים כל תרי"ג מצות ובקבלתם הרי הוא כמו שקיבלו כל התורה כולה הנכללת בהם, וכן נראה מפשטי המאמרים שאמרו על זה בריך רחמנא דיהב אוריין תליתאי ביום תליתאי ע"י תליתאי בירח תליתאי, נראה כי נתינת עשרת הדברות היא נתינת התורה, וכן מ"ש מלמד שכפה עליהם ההר כגיגית אם אתם מקבלים את התורה מוטב וגו', וכן כשעלה משה למרום וגו' אמרו לפניו חמדה גנוזה מששת ימי בראשית תתקע"ד דורות קודם שנברא העולם אתה מבקש ליתנה וגו', ואמר לו הקב"ה החזר להם תשובה וכו', אמר רבש"ע תורה שנתת לי מה כתוב בה אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים, אמר להם למצרים ירדתם לפרעה נשתעבדתם תורה מה תהא לכם, שוב מה כתיב בה לא יהיה לך אלהים אחרים בין עמים אתם שרויים העובדים ע"א וכו', זכור את יום השבת מלאכה אתם עושים, לא תשא משא ומתן יש ביניכם וכו', כבד כבוד אב ואם יש לכם, לא תרצח לא תנאף לא תגנוב קנאה יש ביניכם יצה"ר יש לכם, מיד הודו לו להקב"ה ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ ואילו תנה הודך על השמים לא קאמר, הרי שהחמדה הגנוזה מקודם בריאת העולם היא עשרת הדברות לבד ועל זה השיב תורה שאתה נותן לי מה כתוב בה אנכי לא יהיה לך שבת לא תשא כבוד אב ואם לא תרצח וכו', וכן מ"ש בא שטן ואמר לפניו רבש"ע תורה היכן היא נתתיה לארץ וכו', נראה כי בנתינת עשרת הדברות היתה התורה נתונה בארץ כי היא היתה התורה שהיתה בשמים מקודם בריאת העולם, ועליה השטין השטן, כי שאר המצות עדיין לא ניתנו למשה מפי הגבורה שיאמר לישראל אלא אח"כ היו אומרים לו והוא היה מלמדם לישראל, גם הספורים לא נאמרו למשה מפי הגבורה אלא אחר שהיו ועברו, וכמו שכתוב ואל משה אמר עלה אל ה' וגו' וכתב רש"י ז"ל פרשה זו מקומה קודם עשרת הדברות בד' בסיון ויבוא משה ויספר בו ביום את כל דברי ה' מצות פרישה והגבלה, ואת כל המשפטים ז' מצות שנצטוו בני נח ושבת וכבוד אב ואם ופרה אדומה ודינים שניתנו לו במרה, ויכתוב משה מבראשית ועד מתן תורה ע"כ, כי כל מה שאירע מבריאת עולם עד עתה מה שנברא בכל יום ויצירת אדם וחוה ומה שאירע עם הנחש הכל כמו שכתוב מבראשית עד מתן תורה נאמר למשה מפי הגבורה והוא כותב על הספר בדיו:

נמצא כי כל מה שכתוב בתורה מן הדברים שאירעו בבריאת עולם ואחריו לא נכתבו אלא אחר שהיו בפועל, כי איך יהיה כתוב לפניו אלפים שנה קודם בריאת העולם בראשית ברא אלהים ועדיין לא נברא, וחטא אדם וחוה ונחש ועונשם ועדיין לא נבראו לא יכון לנגד עיניו לכתוב דבר דמיחזי כשקרא, אע"פ שכל העתידות גלויות לפניו

ואפשר לומר עוד על חסרון אלו הפרים בג' ימים אלו, כי הוא רמז על המעטת ג' אומות אחרות אשר לא נכללו בשבעים אומות של ג' כ"כ, והן אומת ישמעאל ואומת עשו ואומת עמון ומואב כי נחשבות אומה אחת להיותם מאב אחד ושתי בנותיו, כי מנח ועד אברהם כל העולם נכלל בשבעים אומות שהם משלשה בני נח, י"ד מיפת, ול' מחם כי נמרוד שנאמר עליו וכוש ילד את נמרוד אינה אומה בפני עצמה אלא מאחד מבני כוש שכתוב למעלה ובני כוש סבא וחוילה וגו' ולהיותו ראשון לגבורה נתייחס לכוש אבי אביו וגו', וכ"ו משם הם ע', בכולם נאמר ללשונותם למשפחותם לגוייהם וכתוב אח"כ ומאלה נפרדו הגוים בארץ אחר המבול, וישמעאל נקרא אומה כי בבניו כתוב י"ב נשיאים לאומותם, ולכבוד ישמעאל בן אברהם לא נפרד כל אחד לאומה אלא נשיאים מיוחסים לישמעאל בן אברהם, וכן תולדות עשו הוא אדום כולם נכללו באומה אחת ולא נקראו אלא אלופים וכלם היו מתייחסים לעשו להיותו בן יצחק בן אברהם, וכתוב ושני לאומים ממעיך יפרדו ולאום מלאום יאמץ, כי אינו נחשב אלא אומה אחת כאומת יעקב כי כל י"ב בניו הם גוי אחד בארץ מיוחסים לישראל אביהם, ולא יהיה לו לעשו כבוד יותר מיעקב שיחשבו בניו כל אחד אומה אחת אדרבה הוא הקטן שבכל האומות הוא קטן מאחיו יעקב שלקח ממנו הבכורה, וקטן מכל הגוים כי הוא האחרון שילא להיות אומה בעולם, כי קודם היו שבעים אומות בני נח ואח"כ עמון ומואב ואח"כ ישמעאל ואח"כ יעקב ועשו, ולכן אמר הכתוב (עובדיה א') הנה קטן נתתיך בגוים בזוי אתה מאד, כי אם לא היה מוכר הבכורה לא היה הוא האחרון שבאומות אלא יעקב, ואחר שמכר הבכורה נעשה קטן בכל האומות כי הוא האחרון שבכלן, ובזוי הוא מאד בבחירתו הרע לעשות לבזות את הבכורה כדכתיב ויבז עשו את הבכורה, ולהיותו קטן בגוים: נהדר לענין כי על אלו השלשה אומות ישמעאל ועשו ובני לוט היה המעטת הפרים, ממה שהיו בכל ראשי החדשים ב' פרים, נתמעט פר אחד בר"ה וביוה"כ ובשמיני חג עצרת, והיה המעטת האומות בשם פרים כי כן נקראו האומות הנ"ל כדכתיב (תהלים כ"ב) סבבוני פרים רבים על שהם עזים כשור פר מקרין מפרים, וישראל נקראו צאן (יחזקאל ל"ד) ואתן צאני וגו' כי הם קטני מיני הבהמות והם נוחים ונכנעים לעבוד עבודת הש"י מה שאין אומות אלו עושים ועל זה דרשו רזה ויתר גוים:

ועניין תוספת השני אילים בכל יום בימי הסוכות במקום איל אחד בר"ח ובמועדים היה להורות על תוספת מעלת ישראל, כי כמו שהשבעים אומות נתמעטו בפרי החג כן ירבה וכן יפרוץ אומה הישראלית הנקראים בני אלים כדכתיב הבו לה' בני אלים, והיה התוספת כפלים בכל יום תמיד:

ואם נמנה כל קרבנות צבור בכל שנה והם פרים קט"ו, שעירים ל"ג, אילים ל"ז, כבשים א' ק"ג, כללם ארפ"ח וסימן אשר שתה אפר"ח יה אל מזבחותיך וגו' פרים קט"ו שעירים ל"ג אילים ל"ז כבשים א' ק"ג הם א' רפ"ח:

פרק ארבעה וששים

(חתימת המאמר)

תורת ה' תמימה משיבת נפש, עדות ה' נאמנה מחכימת פתי, פקודי ה' ישרים משמחי לב, מצות ה' ברה מאירת עינים, יראת ה' טהורה עומדת לעד, משפטי ה' אמת צדקו יחדו:

כתב הרמב"ן ז"ל בהקדמת פירוש התורה כי יש לנו בקבלה כי כל התורה מבראשית עד לעיני כל ישראל מפי הגבורה, הקב"ה אומר למשה והוא כותב על הספר בדיו וגו', ונראה כי מקודם בריאת העולם אלפים שנה היתה סדורה לפניו ככה: ויש לספק בזה כי גם כי כל הספורים שבתורה כמו אלופי עשו ושעיר והמלכים וכיוצא באלו נראים שהם דברי חול, י"ל כי יש בהם סוד כיון שנאמרו מפי הגבורה למרע"ה, אבל מה שכתוב בתורה בשם אומרם כמו מה שאמר הנחש לאשה ותשובתה לו, ואמירת קין להבל ולמך לנשיו, ואמירת דור הפלגה איש אל אחיו, ואמירת מלך סדום ואנשי סדום ללוט איה האנשים אשר באו אליך הלילה הוציאם אלינו ונדעה אותם, ותשובת לוט אליהם הנה נא לי שתי בנות וגו', וכיוצא באמירות אלו הרבה שכתובים בתורה מפי אנשים בני בלי שם, כולם דברי חול הם וקצתם דברי נבלות ואין שום קדושה חלה בהם, ואיך נאמר שנאמרו מפי הגבורה וקודם בריאת העולם מה שראינו אח"כ בתורה שנא' מפי אנשים קצתם ריקים ושיהיה קדושת אמירות אלו כקדושת אנכי ה' ושיהיה החסרון והיתרון והדבוק פוסל בהם בס"ת, ואנחנו לא נדע אם אמרום אומרם בחסרון ויתרון או בלעגי שפה ולשון אחרת בלתי לשוננו הקדוש אמרום:

ולישוב ספק זה הארוך וכולל בכל חמשה חומשי תורה נקדים הקדמה, כי ספורי תורתנו התמימה אינם כספורי דברי הימים של האומות, כי גם שרוב מספריהם משתדלים לספר דברי אמת אי אפשר שלא יטו בקצת מן האמת בפרט בספורים שקדמו לזמנם ולא ידעו אמתתם כי אם ע"פ השמועה, הוא קרוב לטעות מפה אל פה במהות הענינים או בסדרן או בשינוי המלות שנאמרו, וספורי תורתנו התמימה אינם כן אלא כולם מכוונים ואמתיים בלי שום שנוי כשאר מצות התורה שלא יפול בם שנוי ולא גרעון ותוספת, וזה א"א אלא מפי הגבורה, כי אפי' מרע"ה אם לא

ענין זה בתורה ונאמר מפיו ית' אל משה רבינו שיכתוב זה הענין שלמדים ממנו כמה ענינים, נתקדש גם כן מפי האל ית' שהוציא הדברים מפיו ית' ומשה כותב על הספר בדיו, וכן ויאמר קין אל הבל אחיו יש בו מדרשים, ורצה האל ית' להעלות על ספר ענין הריגת קין להבל שנמשך מענין הקרבנות שהקריבו לה' וכיון שנאמר מפיו ית' למשה שיכתוב חלה עליו קדושה, וכן דברי למך לנשיו יש מדרש בחידוש באמירתו ותשובתו לו, ונתקדשו אלו הכתובים באמירתו לו ית', וכן ענין דור המבול וסדום ועמורה הוצרך ליכתב בתורה, ללמד כי לא לחנם נמחה כל היקום אלא בחטאתם, ודור הפלגה הפילם האל ית' על אשר זממו לעשות ונהפכו הערים על זעקתה הבאה אליו, והכל אזהרה לדורות הבאים שלא יעשו כמעשיהם, עם מה שיש תועלות בפשטי הכתובים ומה שנדרש בהם ונתקדשו באמירתו ית' למשה שיכתבם מפיו כמו שנזכר:

ואם תסתכל תמצא ותראה כי רוב מדרשי חז"ל הם על ספר בראשית שכולו ספורים ועל ספר ואלה שמות שרובו ספורים, והמדרשות שבשאר הספרים רובם הם על מעוט הספורים שבהם ולא על הדינים, וכן בספר הזוהר רוב הסודות שנתגלו בו הם על כתובי הספורים, המורה כי לא לפשט הכתובים כמשמעם נכתבו כי אם גם כן למדרשים ולסודות הנרמזים בהם, וכן שמות הקודש היוצאים מפסוקים ידועים רובם בספורים, כמו שם בן מ"ב היוצא מבראשית עד בי"ת של ובהו, ושם של ע"ב מג' פסוקים ויסע ויבא ויט, ופסוקים מסוגלים להמלט מצרות ויוצאים מהם שמות ידועים כמו ואת האנשים אשר פתח הבית וגו', ויאמר אליהם ישראל אביהם, אשר כל זה מורה כי יש קדושה רבה בכל הספורים והאמירות, אפילו שנאמרו בפועל קלתם מפי הדיוטות ידע האל ית' כי היה צורך בענינים ההם לכותבם בתורה ושם בפיהם תיבות ומלות שיש בהם רמזים, והם לא ידעו אלא ענין האמירה לבד במה שהיתה כוונתם לבד, ואיפשר ג"כ כי הם אמרום בלשון אחר או תיבות אחרות והאל ית' שמר כוונתם באמירה וסדר בתורה תיבות אחרות באמירה ההיא אשר יש בהם רמזים וסודות:

ומפני שגדלנו על אמונה שכל התורה כולה מבראשית עד לעיני כל ישראל היתה גנוזה וברואה מקודם בריאת העולם, וכן יש בידינו קבלה של אמת כמ"ש הרמב"ן ז"ל כי כל התורה כולה שמותיו של הקב"ה, שהתיבות מתחלקות לתיבות אחרות, ועל זה ס"ת שחסר או הוסיף אות אחת אפילו שמשמעות התיבה במקומה הוא פסול, וכתב עוד שנראה שהתורה הכתובה באש שחורה על גבי אש לבנה בענין הזה היתה כתובה רצופה בלי הפסק תיבות, והיה איפשר קריאתה ע"ד השמות וקריאתה ג"כ על דרך קריאתנו התורה והמצוה, וניתנה למשה רבינו על דרך קריאת המצוה ונמסר לו על פה קריאתה בשמות וכו', כפי השימוש לבעלי הקבלה, שנראה מכל זה שהתורה שנבראת אלפים שנה קודם בריאת העולם היא מבראשית עד לעיני כל ישראל, וכן בכמה מקומות נכתב לשון תורה, בתורה ונביאים וכתובים שמשמע מבראשית עד לעיני כל ישראל, כמו ויהי ככלות משה לכתוב את דברי התורה הזאת על ספר עד תומם, לקוח את ספר התורה הזה ושמתם אותו מצד ארון ברית ה', שמשמעות תורה זו הוא לעיקר על כל התורה מראש ועד סוף, וכן כל הנביאים שהזכירו תורת משה הוא על כל התורה, וכן בכתובים: ועל זה אני חוזר לעיקר קבלתנו זאת שכולה היתה ברואה מקדם, וכל הראיות שהבאנו למעלה על כי המשמעות הוא על עשרת הדברות הוא מפני שלא ניתנו אז במעמד כל ישראל אלא עשרת הדברות ושאר התורה הכתובה לפניו מאז היה אומר ומלמד למשה, ואח"כ בסוף העתיקה כולה מפי הגבורה כמו שהיתה כתובה מקודם לפניו, ועל כי התורה כולה היא נכללת בי' הדברות נקראו הם על שם תורה סתם:

עם כל זה יתישב הספק כעין מה שנתישב באמרנו כי התורה שנבראת קודם בריאת העולם לא היתה אלא י' דברות שמהם נשתלשלה כל התורה כולה, ונאמר כי כשנבראת כל התורה מבראשית עד לעיני כל ישראל אלפים שנה קודם בריאת העולם, ידע האל כי הנחש שיברא לסוף אלפים שנה יאמר לחוה מה שאמר, ולמך לנשיו מ"ש, ודור הפלגה ואנשי סדום ואבימלך וכל היוצא באלו האמירות, ראה הש"י מקדם שיאמרו ושיש תועלת להזכירם בתורה כמו שכתוב למעלה, כי הוא שם הדבר בפיהם והם לא ידעו אלא פשט הדברים שאמרו, אבל יש בהם תועלות לפי מה שחשב האל ית', מלבד הסודות של שמות ההוי"ה, וכ"ש בספורי התורה שראה האל ית' מה שיקרה מבריאת העולם עד נתינת התורה ומאז כתבם בתורה, מי שידע הוא שהיה בו תועלת ליסוד התורה והמדות הטובות להישיר האנשים ללמוד התורה וקיום מצותיה, מלבד סודות וסגולות שיש בהם מצד השמות הקדושים כמו שנזכר:

ואל כל זה כיון דהע"ה באלו הפסוקים שפתח בהם: **תורת** ה' תמימה משיבת נפש, כי הזכיר שם הוי"ה ששה פעמים על כללות התורה ופרטיה, כי היא מהש"י מקודם בריאת העולם שנברא בו' ימים, כדכתיב (משלי ח') ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז, ושבח את התורה שהיא תמימה שאין בה גרעון ולא תוספת, כי התוספת הוא גרעון בחקה, שנראה שאם לא היו מוסיפים התוספת ההוא לא היתה שלימה, ומפני שהיא שלימה ותמימה אמר שהיא משיבת נפש, כי הנפש אין בה גרעון ולא תוספת כמו

לפניו והיה יודע שיארע כך כמו שהיה כתוב, לא כתבם עד שהיו ועד שנאמרו בפועל, ללמד לנו שלא נקדים פ"ה לעי"ן, וגם משה ע"ה לא כתבם מעצמו בקבלתו אותה מפה אל פה עד אברהם ועד נח ואדם הראשון, כי לא יסמוך על קבלתו מכמה דורות שמא שינה אחד מהם ואפי' נתאמת לו בבירור, לא היה כותב בתורה דברים שלא נצטווה כ"ש דברים של חול, אלא ודאי הכל מפי הגבורה אחר שהיה כל דבר ואחר שנאמר כל דבר בפועל נכתב, ומה שאמרו שהתורה נבראת אלפים שנה קודם בריאת העולם הוא על עשרת הדברות כי בם נכללו כל תרי"ג מצות כמו שכתב רש"י בפ' משפטים, ומשה כתב מפי הגבורה מבראשית עד מתן תורה, והתורה עצמה עיקרה שהיא עשרת הדברות לבד הוא שבאו כתובים על הלוחות ומשם העתיקם משה על ספר אחר שכתב מבראשית עד עשרת הדברות, משם והלאה היה מדבר אל משה באוהל מועד, כמו שכתוב ומשה יקח את האוהל והיה כצאת משה וגו' ודבר ה' אל משה פנים וגו', וכתוב אח"כ ויאמר ה' אל משה כתב לך את הדברים האלה, והוא כל מה שנאמר לו אחר מתן תורה כמ"ש שמר לך את אשר אנכי מצוך ויהי שם עם ה' ארבעים יום וגו' ויכתוב וגו' על הלוחות וגו', ויהי ברדת משה מן ההר כשהביא לוחות אחרונות ביוה"כ וירא אהרן וכל זקני בני ישראל את משה והנה קרן וגו' וידבר משה אליהם שליחותו של מקום, ולשון הווה הוא כל הענין הזה, ואח"כ נגשו אחר שלמד לזקנים חוזר ומלמד הפרשה לכל ישראל. וכותב כל מה שנאמר לו מפי הגבורה בסיני ובמדבר סיני ובערבות מואב עד לעיני כל ישראל:

ובזה הוקל מעט כובד משא הספק למה נכתב בתורה כל מה שאינו מצוה מתרי"ג מצות, כי לא נכתבו מאז אלא אח"כ שניתנו י' הדברות צוה הש"י למרע"ה יכתוב מפיו כל מה שנראה לו ית' היות סיוע וחיזוק לאמונת התורה שהיא עשרת הדברות ותשלום תרי"ג מצות הנכללות בהם, ויש בהם טוב טעם ודעת בכל מה שנכתב בספורים אלו כמו שכתבו רז"ל במדרש וכמו שיתבאר: אלא שצריך לתת טעם לכל אלו האמירות שנאמרו בתורה בשם אומרם, אשר יש מהם אמירות שלא נתכוין בם האומר אלא מה שמורה פשטן לבד. והם דברי חול מפי חול והדיוט ולא יתכן שיחול בהם קדושה כקדושת התורה: ועל זה נאמר, כי לא לבד כיון האל יתברך בנתינת התורה להיישירנו במצותיו לשנזכה לעוה"ב, אלא ג"כ להורות לנו הנהגתו ית' בבריאת העולם בחכמה נפלאה, וכמו שהוא מתנהג עם בריותיו ביושר וחסד ורחמים ומשגיח בהם השגחה גמורה לגמול חסד לטובתם ולהפרע מן הרשעים, אשר כל פרטי ענינים אלו נלמד מסיפור התורה והם מחזיקי מצות התורה ותומכיה בתתם אמונה שלימה בלב העובדים לאל ית', להחזיק באמונתם הישרה הנלמדת מספורי התורה בבריאת העולם, ובמה שקרה בו אחר כך עד זמן נתינת התורה בהשגחתו ית' על עולמו, וכן נלמד מהם ג"כ מדות ישרות שיבור לו האדם, כי לא לבד במעשה המצות ישתלם האדם כי אם ג"כ במדות הטובות והישרות הנלמדות מן התורה וספוריה, וכמו שיש קדושה בתורה במצותיה וחוקותיה, כן יש קדושה בה בספורים שנלמדים מהם מעלת האל ית' והנהגתו בברואיו בהשגחתו הטובה והישרה, וגם במדות והנהגות הטובות הנלמדות ממנה יש בהן קדושה, כי הן סבה להביא את האדם לקיום התורה והמצות, כמאמר התנא אם אין דרך ארץ אין תורה. ותמצא בכל פסוקי התורה שהן כמו ספור מדרשים לחז"ל בגמרא ובמדרשים, שיש בכל פסוק תועלת אמונה או מדה טובה, מלבד מדרש הנעלם וסודות נפלאים שנרמזו בספורים:

ונחזור אל פרטי האמירות אשר במאמר פשטן הן דרך חול, ואף כי היום יקדשו בכל מה שיאמר עליהם, והנה המאמר הראשון מפי הדיוט הוא מאמר הנחש לאשה אף כי אמר אלהים, נלמד ממנו אין טוענין למסית וכל המוסיף גורע, וגם דרך כלל נכתב ענין הנחש והאשה להורות כי עולם חסד יבנה, כי מיום ראשון חטא אדם שעבר על מה שצווה בו ביום ועם כל זה העביר האל ית' חטאתו ולא מת ביום ההוא, ולהיות שלשתם נחש ואדם וחוה בריאות ראשונות שנבראו בעולם ע"י ית', נענשו הם וגם כל היוצא מהם הנחש על גחונך תלך ועפר וגו', לא לבד הוא אלא כל הנחשים הנולדים ממנו עד סוף העולם, וכן עונשי חוה ואדם נמשכה קללתם בעצבון תלדי בנים וגו', ארורה האדמה וגו' בעצבון תאכלנה, בזעת אפך תאכל לחם, לנשים הבאות אחריה שתלדנה בעצבון וגו' לאנשים ולנשים שבאות ממנו ג"כ שבעצבון תאכלנה וקוץ ודרדר וגו', כי הנשים חל עליהם חוב קללת חוה וחוב קללת אדם כי משניהם נוצרו, ולהיות חטא זה עצום כי הוזהר מפי האל ית' ובו ביום עבר עליו, נכללו דורותיו אנשים ונשים בקללותיו, מה שאין דרך האל ית' לפקוד עון אבות על בנים כשאינם אוחזים מעשה אבות, וחוה מפני שהיא עצמה לא הוזהרה על זה ועיקר עונשה היה על שהחטיאה את בעלה לא חלו קללותיה על הנשים הכשרות, כמ"ש חז"ל נשים צדקניות לא היו בפתקה של חוה, וגם כי כי הנחש אינו בן שכר ועונש על"ז נענש כמו שהעניש הקב"ה לבהמה שנכשל בה שום אדם ואמר ואת הבהמה תהרוגו שלא יאמרו עליה פלוני נכשל על ידה, וכן היה נענש נחש שנשתנה ממה שנוצר קודם שנענש על גחונך וגו', והרי אינו כמו שהיה קודם ולא יאמרו עתה על הנחש זה שאדם הראשון נכשל על ידו שאינו בדמותו בצלמו של ראשון, וכיון שהסכים האל ית' לכתוב

ענין

כל העוסק בפרק שירה בעולם הזה זוכה ללמוד ותלמודו מתקיים בידו, וניצול מיצר הרע ומפגע רע ומחבוט הקבר ומדינה של גהינם, וזוכה לימות המשיח ולחיי העולם הבא:

תניא

ביאור מבי"ט

מפני שהפליגו חז"ל לדבר בשבח פרק זה כמ"ש בתחלתו ראוי לפרשו, גם כי לפי הנראה אינו צריך פירוש. וראיתי בו כמה מיני שאלות:

המין הראשון למה זכו כל אלו לומר שירה ולא שאר דברים שנבראו בעולם כללי' ופרטים, כי לא הוזכרו כאן שאומרים שירה כי אם מינים פרטים מבהמות חיות ועופות ושרצים וצמחים, ודברים כוללים כשמים וארץ ומדבר, ודברים אחרים פרטיים, שמש ירח וכוכבים וגן עדן וגיהנם וגשמים ועננים טל ברקים עבים, ויש כמה דברים כוללים ופרטיים שלא הוזכרו בשירה זו ואינם נכללים באותם שאומרים שירה, וצריך לתת טעם לדבר זה, ולא הוזכרו דברים כוללים מינים הרבה כי אם שרצים וחיות שבשדה, ושאר השבלים ושאר האילנות וירקות שבשדה, ולא נחשבו דברים האחרים, וצריך לתת טעם לדבר זה:

המין הב' מן השאלות הוא סדר אלו המשוררים למה הוזכרו בסדר זה, ולא הוזכרו בהמות ואח"כ חיות ואח"כ עופות כסדר התורה, אלא שלא כסדר ומעורבים אלו עם אלו:

המין הג' הוא ענין שירה של כל אחד מאלו המינים למה היתה השירה אותו הפסוק ולא פסוק אחר, בפרט כשלא נזכר המשורר באותו פסוק שנאמר עליו שהוא משורר בו לה', ומה התיחסות יש לאותו המין להיותו משורר לה' באותו פסוק ולא בפסוק אחר, ואף בשירה שנזכר המשורר באותו פסוק, יש פסוקים אחרים שנזכר ג"כ ואינם אומרים אותו, ויש מהם שאומרים שני פסוקים:

המין הד' אם אומרים שירה זו בכל יום או בכל שבוע או חדש או שנה או פעם אחת בכל ימי חייהם, ובכלל זה מאיזה זמן זכו לומר שירה, כי אותם שירתם מפסוקי התורה אפשר שמאז התחילו לומר שירה, אבל אותם שירתם היא מספר תהלים על הרוב ומנביאים וכתובים מאימתי התחילו: **המין הה'** מן השאלות איך תצוייר שירה לב"ח בלתי מדברים וכל שכן לצמחים וכ"ש לדומם:

ובביאור מיני שאלות אלו נאמר, כי ראינו פרק שירה זה נחלק לשבעים שירות, רובם ממינים פרטים ומהמינים הבלתי טהורים ובלתי מצויים ומפורסמים, וממיני הבהמות הטהורות לא הוזכרו כי אם השור וכלל בהמה גסה טהורה, ומבהמה דקה טהורה לא הוזכר שום פרטי ממנה לא כשבים ולא עזים, ויש יתרון לסוס ולגמל עליהם שהוזכר שירה בהם ובכלל מיניהם. וכלל השירות שנזכרו בבהמות הן שבעה, מסוס עד גמל ומן החיות שמנה שירות, פיל חיות שבשדה חתול צבי אריה זאב שועל כלב, ויש חיות אחרות כיוצא בהן טהורות איל ויחמור וגו' וטמאות כדוב ונמר ולא הוזכר בפרט שירתם, ואין בפרטים אלא אחד טהור, וכלל שירות העופות הם ע"ו, תרנגול יונה עגור עורב אווז נשר סנונית רחמה ליה אווז הבר אוכי חסידה זרזיר צפורת פרוגית, רובם טמאים, וכלל שירות שרץ העוף ושרץ הארץ והמים, צפרדע לויתן דגים שרצים אילים שבשרצים נחש תנינים עקרב חולדה עכבר נמלה שממית זבוב חסיל, הם י"ד אשר רובם טמאים, צמחים שבלת חטים שבולת שעורים שאר השבלים גפן תמר תפוח תאנה שאר אילנות ירקות שבשדה הם ט', ושבת צמיחתם, ימים ונהרות מעיינות עבים ענני כבוד גשמים ברקים טל שדות הם ט', עוד שמים ארץ מדבר שמש ירח כוכבים ג"ע גיהנם הם שמנה, הם שבעים:

והנך רואה כי בבהמות לא הוזכר טהור כי אם שור ובהמה גסה טהורה ודקה טהורה, והוא ידוע כי אין בעולם מן בהמות טהורה כי אם שור כשבים ועזים, כמ"ש גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שבהמה טמאה מרובה מן הטהורה לפיכך מנה הכתוב בטהורה, ואח"כ לא נכלל בכלל בהמה גסה טהורה שיאמרו שירה הרנינו לאלהים עוזנו כו' כי אם שור הבר והמריא שהן ממין השור, ובבהמה דקה שהם שה ועז לא נזכרו הם אלא נכללו בכלל בהמה דקה טהורה הם ומיניהם, ובהמות טמאות גסות הוזכרו בפרט ולא בכלל, והדקות הוזכרו בכלל בהמה דקה טמאה ולא בפרט, ובחיות הוזכר כלל אחד כולל טהורות וטמאות והוא חיות שבשדה, ובפרטן לא אתה מוצא אלא צבי טהור:

וכן בע"ו שירות שבעופות לא הוזכרו טהורות כי אם ה', תרנגול יונה אווז אווז הבר פרוגית, וקול התור לא נשמע בשירות אלו, וכן שאר עופות טהורות, כי גלוי וידוע לפניו ית' שעופות טהורות יתרות על הטמאות ולפיכך מנה הכ"ד מיני עופות טמאות כי אין זולתן, ולא הוזכרו ג"כ בכלל שאר עופות טמאות או טהורות כמו שהוזכר בבהמות וחיות:

וכן בי"ד שירות שבשרצי העוף והמים והארץ לא הוזכרו טהורות כי אם שנים לויתן דגים, ובכלל דגים יש טהורים וטמאים, ואח"כ לא הוזכר בהם שום פרטי טהור כי אם לויתן שמוכן לסעודת הצדיקים, ובטמאים פרטיים הוזכרו י"ב שירות, והחלזון אשר ממנו נצבע תכלת לציצית ובו מצות וזכרתם:

וכן

הגוף שנבראה לפעמים בגרעון אבר ולפעמים בתוספת אבר, ואחר הבריאה ג"כ יארע לפעמים בגוף גרעון או תוספת, מה שאין כן בנפש האדם שנבראת שלימה ותמימה, וכן היא עומדת בגוף כמו שנבראת, וכן יש לה השארות לחזור אל המקום אשר ממנו חוצבה, וזהו הנראה באומרו משיבת נפש, שהתורה משיבה את הנפש אל מקומה בהיותה דומה לה כמ"ש לעיל, ואמר.

עדות ה' נאמנה מחכימת פתי, כי העדויות הכתובים בתורה מהאל יתב' בספורים שהזכיר בתורה כולם הם אמיתיים ונאמנים, ומפני שאמר שהע"ה פתי יאמין לכל דבר אם אמת אם לאו, אמר כי העדויות מן הדברים הכתובים בתורה הם אמיתיים שהם מחכימים הפתי המאמין לכל דבר, ובעדויות התורה האמיתיים יתחכם שלא יאמין כי אם האמת:

פקודי ה' ישרים משמחי לב, לשון פקודים על המצות לא נזכר בתורה כי אם תורה ומצות חקים ומשפטים ועדות, ובהם נכלל כל פרטי מצות התורה, ודהע"ה חדש מלה זאת במצות כ"ה פעמים, ביושר בשמירה בבחירה באהבה וכדומה להם ולא נודע על איזה מצות הוא רומז, וראיתי באחד מן המקומות שהזכיר פקודים שאמר (תהלים קי"ט) אתה צוית פקודיך לשמר מאד, ודקדקתי בפסוקי התורה באיזה מקום הפקיד על הפקודים לשמור מאד, ומצאתי הכתוב שאמר השמר בנגע הצרעת לשמר מאד ולעשות, וחשבתי כי על ענין הנגעים חדש דהמע"ה מלת פקודי על קצת מצוה, אלא שאינו צודק בכן לומר שהן משמחי לב, גם שלא נקראו מצות נגעים פקודים, ודקדקתי עוד ומצאתי מ"ש על מעמד הר סיני (דברים ד) ונשמרתם מאד לנפשותיכם וגו', וכתוב גם כן למעלה מזה רק השמר לך ושמר נפשך מאד וגו', שאפשר שאלו הכתובים רמז דהמע"ה באומרו אתה צוית פקודיך לשמר מאד, והיא שמירת עשרת הדברות ושלא ראו שום תמונה ביום דבר וגו', כי אלו הפקודים ישרים ומשמחי לב הם, ישרים כי צדיק וישר הוא, ומשמחי לב כי הפונים אחרי אלהים אחרים הם בעצבת לב כשקוראים ולא יענום ויקללו במלכם ובאלהיהם, אבל יראי ה' ואוהבי שמו הם שמחים וטובי לב כי טרם יקראו הם הוא יענם, וקראם דהמע"ה פקודים שלשון זה אזהרה יותר מלשון צווי להיותם מורים על צווי עשרת הדברות, ומפני שהיה הוא מלך רצה לקבל עליו עול מלכות שמים שלימה בלשון המורה חוזק יותר מלשון צווי: מצות ה' ברה מאירת עינים, כל עשה ולא תעשה שבכללם תרי"ג נקראים מצות, אלא שיש מהם שעם היותם מצות נקראים גם חקים לאו זה סוד וטעם שאינו ברור לכל, והוזהרנו להאמין אע"פ שלא יהיו קרובים כל כך לשכלנו, וכן יש מהם נקראים ג"כ משפטים, כי אותם המצות יש בהן ענין משפט ובמשפט יפול הפרש בין הסברות, והוזהרנו על המשפט המקובל בתורתנו הקדושה כי הוא הישר והטוב, כדכתיב (שם) כי מי גוי גדול וגו' אשר לו חקים ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת וגו', ויש מצות שנקראים ג"כ עדות, ובעדות יפול גם כן איזה ספק לבלתי מאמינים, ולכן הוזהרנו עליו בלשון עדות שהוא אמת, וכמ"ש עדות ה' נאמנה, וכן הפקודים הם המצות אלא שיש להזהר בהן יותר כמו שכתבתי, אבל המצוה שאין בה חק ומשפט היא פשוטה וברה בלי שום פקפוק, והיא מאירת עינים להבין ולהשכיל ולהאמין שאר המצוה שיש בהן חק ומשפט וכיוצא בהם:

יראת ה' טהורה עומדת לעד, הוא רמז לדברים המסורים ללב שכתוב בהן ויראת מאלהיך, כי למי שמרמה או מאנה האדם אינו יודע ואינו מכיר חברו באונאתו ואינו תובע ממנו דבר, אבל האל יתב' שיודע הדברים המסורים ללב הוא עתיד לנקום ממנו מאריך אפיה וגבי דיליה, וזהו שאמר עומדת לעד:

משפטי ה' אמת צדקו יחדו, מלת אמת לא תפול אלא על מציאות דבר אם הוא כך אמת אם לאו שקר, אבל במשפטים לא יפול בהם אלא מלת צדק או עול כמו שכתוב משפטים צדיקים, וכתיב לא תעשו עול במשפט, וא"כ מה שכתוב משפטי ה' אמת, הכוונה כי המשפטים בפרט דיני ממונות אין לך מקצוע גדול בתורה כמותם, כי אין קץ לדברים שיקרו בין האנשים ובתורה אינם כתובים אלא כללים ברמז וצריכים רובם לתורה שבע"פ, ועל זה יסתפקו בהם, וגם כי כל חכם יכול לדון מפני הסברא קרוב לשכל ויכוין אל האמת, וכענין שהמע"ה שבקש לדון בלי עדים, ולכן אמר משפטי ה' אמת כי לא תסתפק אם הם מצוה או הם בדוים מחכמים ע"פ הסברא, כי אמת הוא שהם מאת השי"ת מקובלים ממשה מסיני, וזהו משפטי ה' אמת, ואמר צדקו יחדו כי אחר שהוא אמת שהם מן ה' הם צודקים יחדו, כי כל הדינים יש להם יחס ועיקר אלו עם אלו על פי העיקרים הידועים בתורה, כי הדינים הבדויים על פי הסברא כל אחד יש לו יסוד או עיקר בפני עצמו כפי חלוק הסברות, מה שאינו כן במשפטי ה' שהם מאלו והם צודקים ביחד, כולם הולכים ונמשכים על עיקרים ידועים מוסכמים על פי הקבלה, אין ביניהם הפוך וקושי מזה לזה כלל:

תם ונשלם

תניא רבי אליעזר אומר כל האומר פרק שירה זה בעוה"ז זוכה ואומרו לעוה"ב שנאמר אז ישיר משה, שר לא נאמר אלא אז ישיר מלמד שעתיד לומר לעתיד לבוא:

ותניא

ביאור מבי"ט

וסוף שירתו הנה כעיני עבדים וגו' אינה מתיחסת אליו כי הוא המתנשא לכל לראש של הבהמות והחיות הבייתות, וכן בבהמות דקה וגסה ושור וחמור והחיות הנמשכות אחריהן מה התיחסות יש לשירתן עמהן, ולפעמים השירה הוא חצי פסוק ושירה שאינו פסוק:

ובמין הד' מן השאלות לפרט גם כן אם אומר שירה זו בכל יום או פעם אחד בזמן קצוב או בזמן אחד בכל ימי חייהם, כי הגשמים והעבים והברקים אינם מצויים ואיך יאמרו שירה בכל יום, וכן העכבר נראה שאינו אומר בכל יום ולא שמחת אויבי לי אלא בעת שניצול מן החתול, וגם החתול אינו אומר אם תגביה כנשר אלא כשרודף אחר העכבר, והזבוב אינו קבע לשירתם אלא כשרואה שאין ישראל עוסקים בתורה, והשבלים בזמן שנתמלאים השבולים והאילנות צריך לראות אם הם משוררים כשהעץ נשא פריו או בכל יום, וכן הירקות והשדות, ועל הכלבים אשר התענה רבי ישעיה והשיב לו מלאך משום שזכו על מה שנאמר ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב וגו'. נראה שקודם הזמן ההוא ב' אלפים ותמ"ח שנה נמחית שירתם ונכרתה מפיהם:

ובמין הה' מן השאלות איך תצוייר שירה לב"ח ולצמחים ולדומם נפרש יותר, ונמעיט מן שאלה זו מן הדומם גם שנזכר במשוררים האלו ארץ ומדבר ושדות וימים ודומיהם ועבים ודומיהם, אין אלו חשובים דומם, כי הארץ והמדבר והשדות הם כוללים כל מה שבהם מן הצמחים ובעלי חיים למיניהם, אבל של פרטי הדוממים אפי' החשובים ככסף וזהב ואבנים טובות אשר הארץ האירה מכבודם קשה מצד טבעם מהשתרע לשום ציור ודמיון שיתיחד להם אמירת שירה, כי הם נכללים בכללי שירת הארץ, כי מקרבה נחצבו כל מיני המתכות והאבנים הטובות, ובזה נתרבה מין שאלה זו בצמחים שאין בטבעם שום דמיון איך יאמרו שירה, וגם בבעלי חיים יש קושי ביחס להם שירה ובכח בחירתם הכתובים שנתיחדו בשירת כל אחד מהם:

ובחזור להשיב בעזר האל המלמד לאדם דעת מן המאוחר אל הקודם, והוא בתת קודם במין השאלה חמישית טעם בציור השירות לבעלי חיים ולצמחים ואחר נבוא אל שאר מיני השאלות, ונקדים כי בשעת בריאת העולם נתן האל יתברך כח הכל ברואיו שידעו שהוא בראם, על דרך מה שאחז"ל כל מעשה בראשית בקומתם נבראו בדעתם נבראו ובצביונם נבראו, ופירש"י ז"ל בדעתם שהודיעם שנבראו והם נאותו בצביונם לדמות שבחרו להם, וכמו שלמדו מן הכתוב במסכת חולין וכל צבאם אל תקרי צבאם אלא צביונם, וזה נראה שהוא כולל לכל הדברים הפרטיים שנבראו לא לבד לדברים הכוללים כמו שמים וארץ אלא בכל מה שנברא בהם כמו ב"ח וצמחים, וכמו שנראה מן הכתוב שלמדו ממנו ענין זה, שהזכיר קודם שמים וארץ ואח"כ כל צבאם והם כוכבים ומזלות שהם צבא השמים וב"ח וצמחים שהם צבא הארץ, וכמו שאמרו שם ג"כ על מה שכתוב למינהו באילנות שנשאו דשאים ק"ו בעצמם אם רצונו של הקב"ה בערבוביא למה אמר למינהו באילנות, ועוד ק"ו ומה אילנות שאין דרכם לצאת בערבוביא אמר הקב"ה בהם למינהו אנו עאכ"ו מיד פתח שר העולם ואמר יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו, נראה שכל פרטי הנבראים נבראו לדעתם ולצביונם וידעו כי היו נבראים במאמר האל ית'. וכמו שנראה מן הכתובים שנאמרו בבריאה ויאמר אלהים יהי רקיע וגו' ויהי כן, יקוו המים וגו' ויהי כן, תדשא הארץ דשא וגו' ויהי כן, יהי מאורות וגו' ויהי כן, ישרצו המים שרץ נפש חיה וגו' ועוף יעופף וגו', תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש וגו' ויהי כן, שנראה שהוא צוה לכל הדברים הנזכרים שיבראו ונבראו כמו שלוה מדעתם ומצביונם, ומה שהוטבע בטבעם בתחלת הבריאה שידעו את בוראם ונתכוונו לקיים מאמרו, כן בכל הנמשכים מכל מין ומין שאל בו הטבע הנזכר שהוא יודע שנברא במאמרו ית', כי זה הוא כבודו ית' שידעו ברואיו כי הוא בראם, דרך משל כמו הצורף אשר הוא עושה כלי למעשהו וחותם בו סימן שיהיה נודע שהוא עשאו ולא צורף אחר, וזש"א הכתוב (ישעיה מ"ג) כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו, כי כל הדברים שבעולם נקראים על שם האל ית' ועליהם אמר ולכבודי בראתיו, והכבוד הוא שהם מכירים כי הם ברואיו מעת יצירתם בתחילת בריאתם וגם בעשיה שאחר כך והוא מה שנמשכים זה מזה בטבע כל אחד למינו מכירים בוראם והרי הוא כאלו הוא עשם כבתחלה, וזש"א עשיתיו, וענין ידיעה והכרה זו היא על דרך מה שאמרו חכמינו ז"ל (במדרש) אין לך כל עשב ועשב מלמטה שאין לו מזל מלמעלה שמכה אותו ואומר לו גדל, כי האל ית' הפקיד בשאר הנבראים ב"ח וצמחים שיש לכל מין ומין שר ומזל שמשפיע בגידולם וצמיחתם והתמדתם כפי הכח שמשפיע בהם האל ית' ועליהם נראה שאומרת שירה לאל יתברך מתיחסת להשפעתם, וכן נאמר כי מה שאמרו בצביונם ודעתם נבראו ועל מה שאמר שנשאו דשאים ק"ו בעצמם כו', שהוא על המזל שלהם כמו שכתבו המפרשים על משא ומתן של משה עם הים שהיה עם שרו של ים:

עוד אני אומר כי אין רחוק ג"כ לפי הדעת שיהיה ענין השירות לבעלי חיים כפשוטו, שאומרים בפועל שירה כל מין ומין מה שכתוב בו, שהרי נתן

הקדמוני

וכן בצמחים הוזכרו בהם ה' מן המינים שנשתבחה בהן ארץ ישראל, חטה שעורה גפן תאנה תמר, וכתב מעשה זית ואמללה רמון שלא הוזכר בהם שירה, וכן כמה מיני פירות חשובים כתפוח לא הוזכר בהם שירה אלא שנכללו בכלל שאר האילנות שאומרים שירה: **וכן** בדברים שהם שבח הצמחים הוזכרו ענני כבוד בחוץ עבים וגשמים, ואם הם שבעה ענני כבוד שהיו מקיפים את ישראל במדבר כבר פסקו ופסקה שירתן, וכמו שהוזכרו ברקים למה לא הוזכרו רעמים שהם שותפים להם, ורעשים וזיקים וכיוצא בהם. מה שאנו מברכין עליהם למה לא שוררו הם גם כן, והקשת למה לא יהיה רוצה בקשתו שירה, ורוחות המנשבות ומגדלות את הזרעים למה לא יאמרו שירה: **וכן** בשירות של שמים וארץ, כמו שהוזכרו שמש וירח וכוכבים למה לא הוזכרו שום אחד מן המזלות טלה שור התאומים כו', ולא שום אחד מן הכוכבים המפורסמים נבוכים או קיימים, והמדבר שהוזכר אם הוא מדבר העמים או מדבר אחר ומה יאמרו שאר המדברות, ובדברים הפרטיים הדוממים לא הוזכר בהם שירה כמו שהוזכר בארץ ומדברות והם דוממים: **וכן** מיני מתכות זהב כסף ונחשת שנשתמשו במשכן ואבני שהם ואבני מלואים לאפד ולחשן, ופנינים ומרגליות אשר כל אלו עושר וכבוד אתם ולמה לא אמרו שירה:

וחפשתי להגיה פרק שירה שבידי ומצאתי פרק שירה מחולק לפרקים: פרק א' שמים ארץ מדבר ציה תנינים לויתן דגים ימים נהרות מעינות שרצים אילים שבשרצים רפע שבשרצים הם י"ג: פרק ב' שמש ירח כוכבים עבים רוח אויר ענני כבוד ברקים טל גשמים גן עדן גיהנם הם י"ב: פרק ג' נחש עקרב חולדה עכבר חתול נמלה תרנגול יונה עגור אווז הבר אוכלי והם י"ב: פרק ד' צפור איזון רליפי חסידה זרזיר וצפורת פסית צבי חיות השדה פרוגית הסיל סרוד הם י"ב. פרק ה' עורב נשר סנונית שממית זבוב רחם שדות גפן תאנה רמון תמר תפוח כל עצי השדה שבולת חטים שבולת שעורים שאר השבלים ירקות שבלול הם י"ח: פרק ו' בהמה דקה טהורה, בהמה גסה טהורה, בהמה דקה טמאה, גמל סוס פרד חמור שור פיל ארי זאב שועל כלבים הם י"ג. הם שמנים. עשרה היתרים הם, רפע שבשרצים אויר צפור איזון רליפי פסית סרוד רמון שבלול פרד. ושירת רפע שבשרצים אשתך כגפן פוריה וגו', אויר אומר לצפון תני וגו', צפור גם צפור מצאה בית וגו', איזון שירו לו זמרו לו וגו', רליפי נחמו נחמו וגו', פסית שיר למעלות אשא עיני וגו', סרוד הטוב והמטיב למטיב, רמון כפלח הרמון רקתך, שבלול כמו שבלול וגו', פרד יודוך ה' כל מלכי ארץ וגו', וכן בפרוגית כתיב יודוך ה' כל מלכי ארץ וגו':

ובמין השאלה השנית יש לפרש פרטי השאלות, והוא מה שייכות יש לשרצים ולאילים שבהם בין מעינות ונהרות לשמש וירח, ובפרק שירה הנחלק לפרקים נתרץ שאלה זו כי הם סוף פרק הראשון שמזכיר דגים וימים ונהרות ומעינות ובהם יש שרצים, ואחר כך מתחיל פרק השני בשמש וירח וכוכבים כו', גם כן יש לשאול למה הוזכרו גן עדן וגיהנם אחר העבים והטל וגשמים ואחריהם השדות והחיות כו'. וגם זה נתרץ בפרק הנחלק לפרקים כי הוא סוף פרק שני אחר השמש וירח ודברים העליונים או הבאים מלמעלה הזכיר ג"ע וגיהנם. גם כן יש לשאול שמתחיל אח"כ בשדות וחיות שבו והלך לנחש ועקרב כו' וערב עמהם חתול שהוא חיה דקה ואחר כך נמלה ואחריה תרנגול ויונה ושאר העופות ואח"כ חזר לשרצים שממית זבוב, ובפרקים המחולקים ג"כ יש עירוב זה. עוד אחר השבלים ופרטי פירות האילנות חזר לעופות ציה אווז הבר אוכלי זרזיר כו', ואחר שהזכיר למעלה חיות שבשדה הזכיר עתה אחר אלו העופות הצבי שהוא חיה וחזר לעופות ופרוגית כו', ואחר שהזכיר הבהמות חזר לחיות אריה זאב כו':

ובמין הג' מן השאלות והוא למה הוקבע אותו פסוק לשירה לאותו מין ולא למין אחר ולא היה פסוק אחר שירתו, יש לפרש גם פרטי השאלות, וכן שלא הוזכר המין ההוא בשירה ההיא למה היה הפסוק ההוא שירתו, כמו בלויתן שלא הוזכר בשירתו שהוא הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו, ולמה לא היתה שירתו שם אניות יהלכון לויתן זה יצרת לשחק בו, ולמה לא היתה שירת הדגים זה הים גדול ורחב ידים שם רמש ואין מספר וגו' שהיה מתיחס להם יותר מקול ה' על המים שנאמר בשירת הדגים, וכן בשרצים ואילים שבהם שנאמר בשירתם יהי כבוד ה' לעולם וגו', ישמח ישראל בעושיו וגו', היה יותר מתיחס פסוק שיזכיר בצפרדע שאמרה לו לדוד לא תזוח דעתך ושבחה עצמה יותר ממנו, ואיך נתנבאה שאמרה השירות אשר אמר אחר כמה שנים שלמה המע"ה, וחיות שבשדה שאומרים ברוך הטוב והמטיב מה התיחסות יש להם יותר בטוב והמטיב משאר כל הבריות, ולמה יגרע חקם מלומר פסוק אחד כשאר הבריות, וכן שאלה זו בצבי שכתוב בו אור לטובים אורה למטיב, גם כי נתלה אל שירתו זו פסוק אחר גם כן ואני אשיר עזך וגו', ג"כ החולדה שאומרת כל הנשמה תהלל יה וגו', למה נתיחד שירתה בשבח זה שהוא כולל לכל הב"ח, וכן העגור והאווז והנשר והסנונית והשממית נתיחד שירתם בפסוקים כוללים בשבח האל ית' וכל הב"ח היו יכולים לשורר באותם הפסוקים שלא הוזכר שם פועלם ומשוררם, ועל הזבוב יש לתמוה מה ראה לקנאות בביטול התורה יותר משאר ב"ח גדולים וקטנים ממנה, וגם לא הוזכר שמה ולא ענייניה בפסוקים אלו אשר היא משוררת בהם, וכן אווז הבר ואוכלי מה התיחסות יש לשירתם בטחו בה' עדי עד וגו' נחמו נחמו וגו' עמהם יותר משאר עופות, וחסידה וזרזיר וצפורת שירתם ג"כ כוללת בלתי מתיחסת אליהם בפרט, וכן שירת הסיל ופרוגית

וסוס

ותניא רבי אליעזר הגדול אומר כל העוסק בפרק שירה זה בכל יום אני מעיד עליו שהוא בן העוה"ב וניצול מפגע רע ומיצר הרע ומשטן ומכל מיני משחית ומזיקין . גמור בכל לבבך ובכל נפשך לדעת דרכי ולשמור דלתות היכלי ותורתי ולשמור מצותי

ביאור מבי"ט

אבל לקרב ענין פרק שירה זו יותר אל השכל נאמר על דרך אחר, כי הוא ידוע כי כל מה שנברא בעולם נברא לצורך האדם וכמ"ש הכתוב אחר בריאת הכל נעשה אדם בצלמנו כדמותנו וירדו בדגת הים ובעוף השמים ובבהמה ובכל הארץ ובכל הרמש וגו', וענין הרדיה הוא לצורך והנאת האדם במאכלו ומשתיו ומלבושו וכל שאר צרכיו ורפואתו, כי בכל נבראי העולם יש הנאה לכל אחד בדבר ידוע וכולן הן צורך האדם, ולא לבד בדברי צורך הצריכין לגוף אלא ג"כ בדברים המועילים לאדם בחכמה ובמדות, וכמו שדרשו על פסוק מלפנו מבהמות ארץ ומעוף השמים יחכמנו, שנתן להם חכמה להורות לנו דרך ארץ כמו שפירש"י ז"ל שם, וכמו שכתבנו למעלה למדנו צניעות מחתול, וגם מן הצמחים יש ללמוד וכמו שאמרו במסכת יום טוב אגובא מקטע רגלי דרשיעיא, שגוזלים וחומסים ומסיגים גבול ואין עומדים מחלוקה, נטיעה מקטע רגליהון דקצביא ודבועלי נדות, תורמוסא מקטע רגליהון דרשעים של ישראל כדאיתא התם. סוף דבר כי כל מה שנברא בעולם יש בו צורך והנאה לאדם לגופו או לנפשו, כי בכל אחד מהנבראים יש בו אי זה דבר בטבע או בסגולה שנהנה בו האדם, כי אפי' בעשבים הגדלים מעצמם על פני האדמה יש בהם תועלת עצום בטבע או בסגולה לרפואת האדם ולצרכיו למכירים אותם, וכ"ש דמה שטורח האדם בזריעתו ודברים הצריכים לגידוליו מפני שתועלתם גלויה, וכן בב"ח שיש לכל אחד תועלת שיהנה בו האדם הנלבב ויודע הנאתו ויהיה מהנה לאחרים גם כן, וכן בדומם באבנים טובות וכיוצא בהם וכל חלקי העולם בכולם יש תועלת והנאה לאדם כי הכל נברא לצרכיו ומכולם ילמוד עבודת ה' ותהיה יראתו על פניו לבלתי יחטא, שאם בכל מה שנברא בעולם יש לו בו תועלת ולכן נבראו כולם לתועלתו יחשוב וישכיל בזה כי לא היתה בריאתו לבטלה אלא לעבודת ה', וזו היא תועלתו המכוונת בבריאתו כי לא יעשה האלהים דבר בבריאת דברים הרבה לאין קץ להועיל למי שאין בו תכלית תועלת בבריאתו, וזו ראיה עצומה לאדם המשכיל לחזק ידיו בעבודת האלהים ובאמונת השארות הנפש, ובזה ישיג תכלית המקווה לצדיקים והוא חיי העוה"ב:

וצריך שיסתכל האדם ויחשוב כאלו כל אחד מהנבראים בפרט מהנזכרים בפרק שירה אומר לו הנה אנכי נבראתי בדבור בורא את הכל להנאתך ולטובתך ולא לתכלית אחר ולכן תקיים אתה תכלית בריאתך, וזהו הנרצה לחז"ל שסדרו פרק שירה זו לגמור שיחשוב האדם כי כל אחד מאלו המינים נבראו בדבר שיש בו תועלת לאדם בטבע או בסגולה ומהם ילמוד האדם לעבוד בוראו וכמו שנזכר, והשירה שיחסו לכל אחד מהם יש בהם הילול ושבח לאל ית' והרי הוא כאלו אומר לאדם ראוי לך שתהלל ותשבח אותו על מה שברא אותי לתועלתך, והחכמים שידעו והשיגו אמתת טבע כל מין ומין מהם יחסו לכל אחד השירה הראויה לו כפי טבעו ותועלתו לצורך האדם:

ואחר שנלטייר תוכן התיחסות שירה לב"ח ולצמחים נחזור להשיב על מיני השאלות מתחלתן, והוא מה שהוזכר שירה באלו השבעים הנזכרים בפרק שירה ולא המינים אחרים ובסדרם ויחוד השירה לכל אחד ובזמן שירתם, ולא נשמור סדר בתשובות אלא כפי מה שיזדמן וכפי מה שיוצרך על השכל מן השמים בעת הכתיבה, ורצינו כי קדמה ותעל הצפרדע על כל המשוררים בשירתה ובקדימתה ובגאותה לשחקים ולשאר המינים בהלולה לאל, והיותה ממשלת ג' אלפים משל והיותה עוסקת במצוה גדולה, ולסבתה הוזכרו השחקים ושאר מיני המשוררים, והתחיל התנא בשמים ובארץ הכוללים הכל, ואח"כ בפרטי צבאות הארץ, מדבר לויתן דגים ימים נהרות מעינות שרצים ואילים שבהם, כי גם שהארץ אומרת שירה גם חלקיה ראוים לומר שירה, כמו האדם שנאמר בו כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך וכתיב ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו, להורות כי בכל חלקי הארץ יש בהם תועלת למה שנבראו מה שאין בחלק זה יש בחלק אחר, כי רוב הארץ היא מכוסה גם אחר שאמר האל יתברך יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד ותראה היבשה ויהי כן, שנתגלה אז כדור הארץ וחציה נשארת מכוסה בים אוקינוס והוא הים הגדול ובחציה המגולה אז חזרו המי' אח"כ בימי דור אנוש בקצתה וכמו שדרשו על פסוק עד פה תבא ולא תוסיף ופה אשית וגו', וא"כ רוב העולם הוא ימים ונהרות ומעינות ולויתן ודגים ושרצים עומדים בתוכם, וכן המדברות שביבשה הם רוב היבשה כי אין ישוב בעולם כי אם ס"ו מעלות לצד צפון העולם, ושאר חלק הצפון וכל חלק דרום שהוא חצי העולם הוא שמם בלי ישוב מצד הקור ומצד החום, וכמו שבאר כל זה בארוכה בעל ספר יסוד עולם בפרק שני מהמאמר השני, ולכן צריך שיתיחס להם ג"כ שירה שבח והודאה להורות על מה נבראו, וכן פרט אח"כ צבאות השמים והם שמש וירח וכוכבים כיון שהם נתנו לטובה מגשם השמים ראוי שיאמרו שירה בפני עצמם ולא יהיו נכללים בכלל שירת השמים והארץ, וכן הענינים ועבים וברקים ורעמים ועל הם נחשבים צבאות השמים כמ"ש המכסה שמים בעבים, וראוי שיהיו מיוחדים

הקדמוני היה לו כח הדבור בשכל וערמה אע"פ שנשחק כשנתקלל נשאר בו הכח הזה, ומצינו על דרך גם דבור האתון הכתוב בתורה כפשט הכתובים. וכן מצינו פרות המוליכות הארון לבית שמש שכתוב בהן וישרנה הפרות ואחז"ל שאמרו שירה ונחלקו במהות השירה מה היתה, וכן באליהו שאמר לנביאי הבעל בחרו לכם הפר האחד וכתיב אח"כ ויקחו את הפר אשר נתן להם שלא יכלו לזוז אותו ממקומו עד שספר עמו אליהו והוא השיב לו ומסרו לו בידם כמו שאמרו במדרש. וא"כ אפשר ג"כ שנתן האל ית' ציור בב"ח בדבר זה לבד שמכירים כי הוא ית' בראם והוא נותן מזון לכולם, ואומר השירה המיוחדת לכל אחד מהם כמו שיש להם הכרה למה שיאות להם מן המאכל ומאין יבוא לו המאכל, כדרך מה שאמר הכתוב ידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו וגו', והרי החמור מכיר מה שאכל ממנו השור ואינו אוכלו כמ"ש במסכת שבת מקמי תורא לקמי חמרא לא שקלינן מקמי חמרא לקמי תורא שקלינן, ולכן אמר ידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו, כי החמור מכיר האבוס של בעליו שהוא מיוחד לו ולא יאכל בו השור, והשור לא ידע אלא קונהו שאוכל מה שנותן לו אפי' יהיה מותר החמור וכיוצא בו:

וכבר כתבו חכמי הטבע בהבדל הב"ח ויתרונם זה על זה, כי ב"ח שאין להם דם כדבורים ונמלים ודומיהם הם משכילים יותר ובעלי תחבולה, כי ליחותם זכה ודקה, כי סבת שכל האדם מפני כי הדם שבלב הוא זך ונקי, וקצת מיני ב"ח יש להם קצת חכמה בטבע לבקש הדברים המועילים להצלתם מיד הצייד ולרפואתם, כמו שאומרים על הכלבים שאוכלים שורש עשב אחד להקיא, ומין הטורטוג"א לאחר שאוכלת הנחש אוכלת אוריגאנ"ו מדבריי וקודם אכילתה מזמנת השורש המועיל לה, והתרנגול כשנלחם עם הנחש יאכל רוד"א כי ריחה יועיל לארס הנחש, ועופות כשנלחמים מניחים על חבורתם אוריגנו"ם מדברי, ונקבות האילים כשנמחלות בחץ תלכנה לבקש פוליירא"ל ואוכלת אותו רך ולח ויצא החץ מתוכם, והפרא כשיראה הצייד בורח למקום המים ושותה עד בלי די וישליך קלוחי מים על פני הצייד עד שיצלל, וזה מפעולות הטבע המחכים לכל בעלי חיים כמ"ש בספר שער השמים שמלא כן בספר קיצור החוש והמוחש, ושהעידו בעוף ימים אחד שנתקשה לצאת והביא בפיו ממי הים והכניסם בנקב התחתון עד שנשתלשל וממנו הבינו לעשות קריסטי"ל, והעידו על הנחשים שנתחבאו בחורף תחת הארץ וחשכו עיניהם ובצאתם משם בתקופת ניסן בקשו עשב השומ"ר וקנחו בו עיניהם ונתרפאו, גם עוף הנקרא אשטו"ר היה לו כאב גדול בבטן ובקש כבד הכלב ואכל ממנו ונתרפא, גם במיני העופות נראה בהם קצת שכל והוא טבע להם בעשיית הקנים שיערבו תבן וקש בחמר שיהיה נאות וחזק ויעשו לו יסוד חזק, ומין הדבורים יעשו יערת הדבש בנין בית על גבי לבנה נאה ובתכונה שתכיל הכוורת כמות רב מן הדבש, ומין העכביש שמזונה מן הזבובים אורגת כמין רשת ונלכדה אותם ואוכלם, ומינים אחרים שיש להם תחבולות למזונותיהם ולרפואתם כמו שהאריך בעל שער השמים בכל זה במאמר ג' בהויית בעלי חיים, כמו שהביא ראיה מספרים אחרים, והרי כל זה נכלל בכתוב (איוב ל"ה) מלפנו מבהמות ארץ ומעוף השמים יחכמנו, כמו שדרז"ל בפרק המוצא תפילין, שנתן להם חכמה להורות לנו דרך ארץ מהם, א"ר יוחנן אלמלא לא ניתנה התורה למדנו צניעות מחתול גזל מנמלה עריות מיונה דרך ארץ מתרנגול, ויש להן ציור ומחשבה לזה:

וכמו כן נוכל לומר כי לענין השירות ג"כ הוטבע בטבעם בתחלת בריאתם שיכירו את מי שבראם ויודו לו בדמיונם, כמו שנראה מכתובי השירות ומן המדרש הנזכר למעלה כפי פשטן, וכן המינים הנמשכים מהם הוטבע טבע זה ביצירתם דומה למולידם שיכירו את בוראם ויודו לו בדמיון מחשבתם כעין מהותו, כמו שיש להם כח הדמיון והשכלה לדברים שצריך להם בקיומם בטבע כמו שנזכר למעלה, ובזה יצוייר תוכן אופן אמירת שירה למיני הבעלי חיים:

ויתפשט ענין זה גם כן לשירות הצמחים שהן מחוברות לקרקע, כי לא יחסו שירה לתאנים ולענבים אלא לתאנה ולגפן ושאר האילנות שיש בהן כח נפש הצומחת, וכמו שיורו פשטי הכתובים אז ירננו עצי היער מלפני ה' וגו', יתרועעו אף ישירו, כי כמו שיש לנפש הצומחת כח בטבע להתנועע בשש הקצוות בצמיחתה, כן אפשר שיהיה לו כח בזמן פעולות צמיחתה בטבע, להכיר כי פעולתה היא ברצון בוראה, כי בזמן שאין מצטרף לה רצון הבורא תשיג בה קיצור וליאות לפעולת טבעה, וכמ"ש ועצר את השמים וגו' והאדמה לא תתן את יבולה, וכמו שאמרו ר"י כד איקלע לגבלא וחזנהו להנהו קטופי דהוו קיימי בי עגלי אמר עגלים בין הגפנים כו' אמר ארץ ארץ הכניסי פירותיך כו' לשנה איקלע ר' חייא חזנהו בעיזי כו' וכמו שהביאו בסוף כתובות (קי"ב), שנראה כי פעולתה היא בטבע ברצון הבורא ית' ושיש בה כח בפעולתה לשתי בחינות הללו לפעול בטבע ושטבע זה הוא ברצון הבורא, וזהו ענין שירת כל האילנות כי כלל כונת כל השירות הוא שיש השגה בטבע בריאת נפש הצומחת שפעולתה היא בכח בוראה ואין כחה כל כך רחוק מכח נפש החיונית כי שתיהן נולדות מן הארץ, וכמו שיש אפיסה בנפש הצומחת כשנעקר ממקום צמיחתה כן תאפס נפש החיונית כשמסתלק מחמר הב"ח, וכמש"כ (קהלת ג') ורוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ, וכיון שהן שוות לענין זה אינו רחוק שיצוייר שהאל ית' הטביע בה הכרה זו כמו שיצוייר בנפש בעלי חיים כפי מה שציירנו למעלה. כל זה הוא להאמין פרק שירה זו כפשטה שאומרים שירה כל אחד על האופן הנזכר שהוא כמו אמירה:

אבל

עוד אלא כל שירה שאני אומרת ממשלת עליה ג' אלפים משלים, שנאמר וידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף, ולא עוד אלא שאני עוסקת במצוה גדולה, וזו

ביאור מבי"ט

בעולמך כי כל האנשים הם מהללים לאל ית' כמוהו בפחות או יותר, אלא אמר בריה, והוא שלמיני הב"ח והצמחים ושאר הדברים הנזכרים בפרק שירה שאין לנפש הצומחת או החיונית שום השארות שיהללו נפשותם לאל ית' אחר הפרדה מן הגוף כמו נשמת האדם שהיא מהללת אותו בכל מאודה, כמ"ש כל הנשמה תהלל יה וגו', ולכך אמר יש בריה שבראת בעולמך והם בריות בעלי נפש הצומחת וחיונית אשר הם נבראים כולם יחד בגוף ונפש מן העולם הזה, וכמ"ש הכתוב תוצא הארץ נפש חיה וגו', לא כמין האנושי כי נשמתו אצולה מאתו יתברך כמ"ש ויפח באפיו נשמת חיים, ועל זה נזדמנה לו בדעתו צפרדע אחת שתוכל לומר אל תזוח דעתך עליך בהיות לך השארות נפש להלל לאל ית' בעוה"ז ובעוה"ב, שגם כי אין לי השארות נפש אני אומרת שירות ותושבחות יותר ממך בעוה"ז, והיתה היא התשובה להשיב בדבר של קדושה ושבח ה' מפני שהיא גדלה בשפת הנהרות והיאורים והרי היא כאלו גדלה במים ובארץ ויש לה חיות בשני המקומות לא כדגים שאין להם חיות חוץ למים, ויש בה מתועלות הנבראים מן הארץ והנבראים מן המים והיא שלוחה להשיב על כולם, ועל זה אמרה יותר ממך כי יש לי חלק בשני מינים הנזכרים ואני אומרת שיר ושבח לאל ית' משני פנים והם שלשה מצד שהוא מורכב משניהם, וזהו שאמרה ולא עוד אלא שאני ממשלת על האל ית' ג' אלפים כדכתיב וידבר שלשת אלפים משל כו' כל אחד מן השלשה ירדוף אלף, והוא רמז להפלגת השיר והשבח אשר היא אומרת כפי ערכה :

דאפשר לומר ג"כ כי מה שנזדמנה לו צפרדע ולא ב"ח אחר, והוא כי היא היתה אם כל חי הראשונה שקיימה מאמר האל ית' לקדש את שמו לעיני כל מצרים במכות אשר באו עליהם, שהיו מכללם ארבעה מיני ב"ח צפרדע כנים ערוב ארבה, והיתה לה קדימה זמנית על השאר, וגם נתפרסמה וניכרת קיום שליחותה מאת האל יותר מן השאר במה שאמר הכתוב ועלו הצפרדעים וכתוב אחר הכאת המטה ותעל הצפרדע, שעלתה במאמר האל ית' ליבשה חוץ מטבעה שהיא נבראת במים, וגם במה שכתוב ובתנוריך ובמשארותיך כפי מה שדרשו חז"ל שנתנו עצמן לשרפה במאמר האל, דומה למה שהשיבה היא בשירתה ולא עוד אלא שמין אחד יש כו' ונוטלני ואוכלני כי לכך נוצרתי מתחלת הבריאה :

וקרוב הדבר להאמין כי דוד המלך ע"ה חבר וסדר פרק שירה זה ברוה"ק שנתוסף בו כשסיים ספר תהלים, וזחה דעתו עליו על שהפליג בתושבחות האל ית' יותר מן הקודמים וכפי שכתבנו למעלה, ונזדמנה בדעתו הצפרדע ונתגלה לו ברוה"ק השירה שהיא אומרת והמצוה שהיא עוסקת בה לקיים מה שנאמר אם רעב שונאך וגו', ונתגלה לו ברוה"ק אז ג"כ שירת השמים והארץ וכל צבאם, ומפני שנתגלה לו לדוד ברוח הקדש פרק שירה זה אחר כלותו מעשות כל אלה השירים ותושבחות שעשה בספר תהלים שנתוסף בו רוה"ק, אמרו חז"ל כי כל האומרו זוכה ללמוד וללמדו מתקיים כו', כי יש בו יתר שאת ומעלה בענין זה מספר תהלים, שכל מזמור יש בו סגולה להנצל מרעה או להביא טובה פרטית כפי מה שידוע משימוש תהלים, ופרק שירה הוא מיוחד ומסוגל לדברים כוללים כל מיני הללה וצורך חיות האדם לשבח לאל ית' בעוה"ז ובעוה"ב, וכמו שהעיד עליו רבי אליעזר הגדול שכל העוסק בפרק שירה זו בכל יום שהוא בן העוה"ב וניצול מפגע רע כו' מה שלא הועד על מי שעוסק בספר תהלים בכל יום כי גם שרוב השירות הן מספר תהלים אפי' הכי הן נלקטות אחד לאחד למצוא חשבון לשירת כל מין ומין, וכשהאדם עוסק בהן בידיעתו כשהן שירות שאומרות אותם המינים הנזכרים יש בהם תועלת יותר מכל דבר רע, דוגמא התועלת המושג לכל אחד מהמינים הנזכרים בשירה היא והוא קיומה במינה ופרנסתה המזומן לה מתחלת בריאתה, כי זהו תכלית בריאתה, וכמו כן האדם האומר ועוסק בפרק שירה הוא משיג תכלית בריאתו והוא בן עוה"ב וניצול מן הפגעים הנזכרים כדי שיהיה לו הכנה להשיג התכלית השוא המבוקש, ולכן שנה בברייתא כל העוסק ולא כל האומר, כי ענין העוסק הוא לדעת ענייני הדברים וכונתם לתועלת ואושר האדם, כי מה לנו עם שירת הב"ח והצמחים והדוממים הרי יש לנו שירות המיוחדות לאדם כשירת הים וכל התורה כולה, ונביאים וכתובים יש בהם שבח והודאות לאל ית' כי אלו השירות מהם נלקחו, ומהו יתרונם לשבח למי שעוסק בהם, אלא הענין הוא כי אלו השירות אין מכוונות לעצמן אלא לזולתן, והוא לשמוע עצה ולקבל מוסר מן השירות האלו אשר הן מיוחסות לאותם שהם למטה כמה מדרגות ממדרגת האדם, למען נחכים באחריתנו ונחדול מעושק ידינו לעשות חקי רצונו בלבב שלם בהיותנו מעוררים, כי הבעלי חיים ושלמטה מהם יודעים רבונם ומכוונים לשבחו ולפארו וכ"ש אנחנו הנוצרים לכך :

ובספר הזוהר פרשת פנחס אמרו אף הוא פתח ואמר לא גבה לבי ולא רמו עיני ולא הלכתי בגדולות ובנפלאות ממני, האי קרא אמר דוד בשעתא דהוה אזיל על כיף נהרא והוה אמר רבש"ע כלום הוה בר נש בעלמא דאודי ומשבח לקיבלך כוותי אזדמנא ליה צפרדע אחת אמרה ליה דוד לא תתגאי דהא עבדית יתיר ממך דמסרית גופאי על מימרא דמרי דכתיב ושרץ היאור צפרדעים והא אוקמוה, ותו דאנא מזמר ומשבח ליליא ויממא דלא שכיכו

מצותי וחקי. נצר תורתי בלבך ונגד עיניך תהיה יראתי, שמור פיך ולשונך מכל חטא ואשמה ואני אהיה עמך בכל מקום שתלך ואלמדך שכל ובינה מכל דבר, והוי יודע שכל מה שברא הקב"ה לא בראו כי אם לכבודו, שנאמר כל הנקרא בשמי לכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו:

אמרו חז"ל על דוד מלך ישראל בשעה שסיים ספר תהלים זחה דעתו עליו ואמר לפני הקדוש ב"ה יש בריה שבראת בעולמך שאומרת שירות ותשבחות יותר ממני, באותה שעה נזדמנה לו צפרדע אחת ואמרה לו דוד אל תזוח דעתך עליך ואני אומרת שירות ותשבחות יותר ממך, ולא עוד

ביאור מבי"ט

מיוחדים בשירה, וג"ע וגיהנם מפני שאין מקומם ידוע בארץ וגדולת השפעת זוהר השמים בגן עדן והשפעת האש מן השמים בגיהנם נצטרפו אל צבאות השמים ולצבאות הארץ. שדות וחיות שבו נחש תנינים עקרב חולדה עכבר חתול נמלה, כי הנחש נראה כי מתחלה היה נחשב בחיות השדה שהיה הולך על רגליו וכמ"ש והנחש היה ערום מכל חית הארץ וגו' ואחר שנתקלל נאמר בו על גחונך תלך וגו' ונכלל בכל השרצים הרוחשים על פני השדה, ונצרף לו התנינים הדומה לו והעקרב וחולדה והעכבר, ומפני התיחסות החתול לעכבר הביא חתול סמוך לעכבר, גם כי היא חיה כי שירתם היא מעין מה שהוא הווה ביניהם, והנמלה נסמכה להם להיותה הפך בטבעם כי היא אינה ניזונית מן הגזל, ואחר כך התחיל בעופות והתרנגול היה הראשון שבהם כי ניתן לשכוי בינה יותר מאשר העופות, ונמשכו אחריו יונה עגור עורב אווז נשר סנונית ונסמכו אליהם שממית זבוב לחמה גם כי אינם ממינם, ואח"כ השבלים והאילנות וירקות, וסמך להם ניה אווז הבר אונכי חסידה זרזיר לפורת הניזונים מן הירקות, ואחר כך חיות ובהמות דקות וגסות:

ונחזור אל הצפרדע אשר פתחה את פיה לומר לדוד אל תזוח דעתך עליך שאני אומרת שירות ותשבחות יותר ממך, מי הוא זו אומרה ומי הוא זו מהותה אשר מלאה לבה לדבר כן ולא לה בספר דע"ה ולא תבונה בה לומר שירה וכ"ש שירה חדשה לא נביאה ולא בת נביאות מהצפרדעים שקיימו מאמר האל ית' שנכנסו לתנורים המוסקים היתה לנבא ולומר שירות העתידות ליאמר אחר כמה שנים ברוח הקדש על יד שלמה בן דוד מלך ישראל, וסוף תכליתה היא מאכל מין אחד שלא מן השמים אלא משפת הים מבני בלי שם כי לא הוזכר שמה:

ונאמר כי מה שזחה דעתו של דוד עליו כשסיים ספר תהלים שאמר יש בריה שבראת בעולמך שאומר שירות ותושבחות יותר ממני היה מפני שסיים בכל הנשמה תהלל יה הללויה שנזרקה מפיו ברוח הקדש, ועי"ז אמר יש בריה שבראת בעולמך שאומרת שירות והוא גם כי כל הנשמות מהללים אותך כמו שסיימתי בספר תהלים, ורמז במה שאמר יש בריה שבראת בעולמך ולא אמר יש בריה בעולם, להורות על המינים הראשונים שנבראו בעולם קודם בריאת אדם כי העולם היה מיוחס לו ית', כי אחר שנברא אדם נאמר בו ורדו בדגת הים ובעוף השמים וגו' ובכל הארץ וגו' וכתיב והארץ נתן לבני אדם, ואלו המינים הראשונים שנבראו אז היה להם יתר שאת ומעלה על המשתלשלים מהם להיותם יציר מאמרו ית' שאמר שיהיו, והיו בגדר וערך מה שהיה לו לאדם הראשון יתר שאת ומעלה בחכמה ובמדות מכל זרעו הבאים אחריו להיותו יציר כפיו של הקב"ה, וכפי גדר וערך זה היה חומרו גם כן נקי וזך מאשר האנשים הנמשכים אחריו, וכבר נודע מה שאחז"ל על אדם הראשון כי האציל משנותיו שבעים שנה לדוד המלך כשהראהו האל ית' דור דור ופרנסיו כו' וראה כי לא היו לו לדוד כי אם ימים מועטים, ונמצאו שנותיו של דוד הם שנותיו של אדם הראשון והרי הוא כאלו היה הוא כיציר כפיו של הקב"ה כיון ששנותיו היו מיציר כפיו, והיה לו יתר שאת ומעלה מכל בני דורו מצד זה, ובזה השיג שנגלה בו רוה"ק להודות לאל ית' בשירות ותושבחות אשר לא קדמו אדם בהם לצרפם עם מזמור המיוחס לאדה"ר ומזמורי תשלום עשרת הזקנים בכתב ספר הקדש ואחריו לא יקום כמוהו בשירות ותושבחות לאל ית', ומפני זה זחה דעתו עליו כי ידע כי שום אדם ילוד אשה לא אמר שירות ותושבחות לאל כמוהו, וכ"ש ב"ח הנולדים מהנבראים הראשונים, אלא שאמר על הנבראים הראשונים בעולמו קודם אדה"ר יש בריה מהם שאומר שירות ותושבחות לפי ערך היותה ב"ח יותר ממני כפי ערכי שיש בי נפש המשכלת ושנותי וימי הם נאצלים מאדם הראשון שהוא יציר כפיו של הקב"ה, וע"ז נזדמנה לו צפרדע, כלומר עלה בדעתו ומחשבתו כי הצפרדע הראשונה יכולה לענות לו ולומר אל תזוח דעתך עליך שאתה כיציר כפיו של הקב"ה שאני יציר מאמרו ית' ואני אומרת שירות ותושבחות לאל ית' כפי ערכי בהיותי ב"ח שורץ על הארץ יותר ממך ולא עוד אלא על כל שירה שאני אומרת ממשלת עליה כו':

עוד נרמז במה שסיים כל הנשמה תהלל יה הללויה, כי בעוד הנשמה בגוף האדם העכור אין האדם יכול להלל לאל ית' בכל נשמתו בגלל היותו מצטרפת עם החומר אבל כשהיא מסתלקת מן הגוף בהשיגה תכלית המבוקש בעוה"ז אז הנשמה כולה תהלל לאל ית', כי אין לה דבר מונע מלהשיג מעלתו ית' להללו כראוי, ועל זה זחה דעתו עליו ואמר יש בריה שבראת בעולמך כו' לא אמר יש אדם שבראת בעולמך

שונאך האכילהו לחם ואם צמא השקהו מים כי גחלים אתה חותה על ראשו וה' ישלם לך, אל תקרי ישלם לך אלא ישלימנו לך:

ביאור מבי"ט

שמים

יתיחס שירה לשום דומם פרטי אע"פ שיהיה חשוב ככסף וזהב ומרגליות כי אם לשלשה, ארץ שנכללו בה כל בריות העולם ושירתה היא לה' הארץ ומלואה שעם היותה דומם היא היתה אם כל חי, כי גם שכל הבריות הם מד' יסודות עיקרם הוא העפר, והיא משורדת כי כל מה שיוצא ממנה הוא מאתו ית' כי לו הארץ ומלואה מלא כל הארץ כבודו, כלומר הארץ ומלואה היא מכבודו ולכבודו כמ"ש כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו וגו', ומפני שאין אומרה שום כי קצתה מצמחת וקצתה שממה, נתיחדה שירה לכל אחד משני חלקיה, חלק אחד אשר ממנה ניזונים בני אדם אומר ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה, כי בחכמה נוסדה הארץ וכל אשר בה צמחים וב"ח מה שראוי לכל אחד מהם הוא צומח במקומו כי מה שראוי לזה למאכל אינו ראוי לזה, ובחכמה השי"ת מכין לעורב צידו ונותן לבהמה לחמה, ומדבר השמם שאינו מצמיח גם הוא משורר על מה שיוצא ממנו מתכות ושאר דברים אשר הם לכבוד ולתפארת לב"ה:

וימים נהרות מעינות עננים כבוד גשמים ברקים, גם כי הם נחשבים למין דומם הם מתנועעים ונובעים דומים לצומח, ולכן נתיחס להם שירה וכולם לצורך מחית האדם:

ונתבונן מי זה טעם לאותם שלא הוזכר בהם שירה, אבל לאותם שהוזכר בהם שירה מצמחים וב"ח אשר יש אחרים הגונים ומעולים מהם כמו זית ורמון ואתרוג שהוא פרי עץ הדר למצוה המשובחים יותר מן התאנה, וכן שאר פירות טובים ויפים לא הוזכר בהם שירה פרטית אלא בכלל שאר אילנות, וכן בב"ח בעופות הוזכרו תרנגול יונה פרוגית אווז סבר לפורת סינונית, וגלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שעופות טהורים מרובים מן הטמאים ולכך לא מנה אלא הטמאים שהם מועטים כ"ד מינים, ולא חסידה אשר עושה חסידות עם חברותיה, ולא שום אחד מן המפורשים בתורה בכ"ד עופות, והזכיר סינונית שהיא אחת מהמינים בלתי מפורשים ולא הוזכר שמו בכל המקרא, ולעופות הטהורים הזכיר אווז הבר והגיח הבייתי, ובחיות לא הזכיר אלא צבי ודילג האיל הקודם לו בפסוק, וגם לא הזכיר דרך כלל שאר חיות כמו שהזכיר בבהמה דקה וגסה אלא חיות שבשדה, והזכיר שור בפרט מן הגסה ולא הזכיר שה ועז מן הדקה כמו שכתבנו למעלה, וגם בבהמה גסה טמאה הזכיר פרטים טמאים והשאיר אחרים, ולא חזר לכלול אותם ולומר בהמה גסה טמאה, ואת החזיר שעתיד להחזירו לישראל ולא זכר שסעי פרסות רגליו. והוא ידוע כי מי ששנה פ' שירה זה ידע טעם כל אלו הענינים והם נרמזים בפסוקי השירות ולא השגנום עד שיערה עלינו רוח ממרום:

ועל שאלת אם אומרים שירה זו בכל יום או בכל שבוע או חדש נראה לומר שאומרים אותה בכל יום בבקר, שאז נהנים מיצירת העולם, וכמו שהאנשים לאור הבקר יקומו להודות לאל יתברך על שהחזיר נשמתם לגופם שהוא כענין יצירה חדשה, כן כל הברואים נהנים בעלות השחר מיצירתם ואומרים שירה, בפרט הבעלי חיים המדבריים בבקר מבקשים אוכל לנפשם כאמרו הכפירים שואגים לטרף ולבקש מאל אכלם, כי אין מי שיזמין להם אלא הוא יתברך תזרח השמש יאספון וגו', והבעלי חיים הבייתים קווים לה' יחליפם כח בכל בקר לצאת לפעלם, כי בעליהם נותנים טרף לפיהם, וכלל כולם נותנים הודאה לאל בכל יום בבקר ומשוררים שירתם, גם הצמחים בשל בקר ויזרח שמש עליהם אז הוא זמן גידולם ואומרים שירה, כי בעודם גדלים בארץ שהם צומחים בכח נפש הצומחת הוא שאומרים שירה לא אחר שנתלשו כי פסקה מהן כח הצמיחה, וכמו ששנינו בפרק שירה גפן או תמר תפוח תאנה שאר אילנות כו', שנראה כי על עץ הגפן והאילנות הוא שאומר שירה לא על פירות התלושים שפסקה מהן גידולן וגישולן, גם הדומם כארץ ומדבר אשר הם אם כל חי שהבעלי חיים ניזונים מהם וכל הצמחים גדלים בהם ראוי ששירתם תהא בזמן כל היוצא מהם, וכן שמש וירח וכוכבים כמו שהשמש בבקר יוצא להשתחוות למלכו של עולם, כמו כן ירח וכוכבים שנאצל אורם ממנו משוררים בבקר, וכן כל שאר הבריות לויתן דגים ונהרות כו' כולם נבראו לצורך העולם ושירתם קבוע בזמן הכולל כל העולם:

וכל אלו בעלי השירות מתקבלת ורצויה שירתם לפני הקב"ה על כי אינה על מנת לקבל פרס, כי אינם צריכים לשום דבר, כי מעת יצירתם טובים וכל צרכם עמם בטבעם יודעים במה שיהיו ניזונים ונמשכים אחריו, וכשיחסר להם אינם מתפללים לשאול צרכם כי אינם יודעים שיחסר להם כי אם בשעת החסרון וגם אז אינם יודעים למי שיפנו לעזרה, אלא האל ית' ברחמיו על כל מעשיו פונה אליהם ונותן לבהמה לחמה ולבני עורב אשר יקראו לעורב ולא יענם העורב, אלא הוא יתברך בטובו, וכתיב הכפירים שואגים לטרף ולבקש מאל אכלם שהם מבקשים אכלם ואין מי שיתן אלא הוא יתברך, ועכ"ז שירתם משובחת להם שאינה אלא תושבחות לאל ית' שהוא חלק אחד מן התפלה, ולא שאלת צרכם והודאה על חלקם שהם שאר חלקי התפלה, ולכן נקראת שירה ולא תפלה שכל אחד אומר פסוק שלו כענין שירה לאל ית' על שיצרם בטבע שיהיה מוכן להם מאכלם ולא יצטרכו לטרוח אחריו, ואפילו הכלב שמזונותיו מועטין כי אינם אוכלים עשב שאין לו מזון מוכן אמרה תורה לכלב תשליכון אותו, ועל זה נצטער רבי ישעיה והתענה כמה תעניות ממה זכו הכלבים

לומר

וזו היא המצוה שאני עוסקת בה, יש בשפת הים מין אחד שאין פרנסתו כי אם מן המים ובשעה שהוא רעב נוטלני ואוכלני, זו היא המצוה, לקיים מה שנאמר אם רעב שונאך

ביאור מבי"ט

שכיוו בההוא שעתא אמר דוד ה' לא גבה לבי ולא רמו עיני וגו', הנה זה המאמר נוטה ממאמר פרק שירה על ענין ועל זמן מציאותו. אם הענין, הוא בפרק שירה נשתבחה הצפרדע יותר מדאי במצות ושירות ממה שנזכר בזוהר, ואם על זמן מציאותו מה שנאמר שם אחז"ל על דוד מלך ישראל שבשעה שסיים ספר תהלים זחה דעתו עליו ואמר יש בריה כו' באותה שעה נזדמנה לפניו צפרדע אחת כו' ויש בין מזמורים ה' לא גבה לבי לסוף הספר כמו עשרים מזמורים, ואפשר לומר כי בזוהר לא הצריכו לומר את כל דברי השירה הזאת שעשה הצפרדע כמו שנזכר בפרק שירה ולא הביאו הענין אלא על פסוק אחד לא גבה לבי וגו', וזמן מציאות זה היה גם כן בשסיים ספר תהלים כמו שהוזכר בפרק שירה, כי פה נאמר הכל בביאור, ומה שאמר בזוהר בההוא שעתא אמר דוד ה' לא גבה לבי וגו' הוא שהזכיר הפסוק שכבר אמר במזמור ההוא, כי מזמורי דוד המלך ע"ה היה אומר אותם ברוה"ק כשהיה צולח עליו רוח ה' המדבר בו ומלתו על לשונו בלי שתקדם לו ידיעה על הדבר הנדבר בו:

ונחזור אל פרטי מיני השאלה הראשונה ואומר, כי כל אלו השבעים שנזכרו בפרק שירה נזכרו שמותם בתורה נביאים וכתובים וראוי שיתיחס להם אמירת שירה, רובם נזכרים כמה פעמים, וגיהנם נזכר גיא בן הינום ושמות אחרים שיש לו, חסיל תרגום איים חסילייא, תרנגולא הוא שכוי, אווז, סנונית תרגום עגור סינוניתא ואע"פ שנזכר עגור למעלה בשירה שאפשר כי סינוניתא היא מין עגור, ראמה הוא ראה הכתוב בעופות, ציה היא ציים איים מרטליינ"א, אורבי זרזיר מין עורב, פרוגית תרנגול קטן, פיל הוא שנהבים הכתוב במלכים ובד"ה:

אלא יש מינים הרבה נזכרים במקרא ולא הוזכרו באמירת שירה גם לא נכלל בכלל שום אחד מפרטי מינים אלו השבעים, ואומר כי נראה שהנביאים ז"ל היו מקובלים כי כיון שכל מעשה בראשית בדעתם נבראו בצביונם נבראו כו' אם כן הם חייבים לתת הודאה לאל ית' על חלקם, כל אחד כפי כחו או כפי סגולתו, כי בהיותם ברואי ה' יש בכולם הכנה שלא יהיו כפויי טובה להודות למי שבראם והפליאם, בפרט אחר שנודע מציאותו ית' והשגחתו בנתינת התורה, כמו שישראל וקצת האומות מודים לאל יתברך ומהללים שמו כמו כן כל בריותיו אשר נבראו במאמרו, וכמ"ש המשורר הללויה הללו את ה' מן השמים הללוהו במרומים וגו' והמים אשר מעל השמים יהללו את שם ה' כי הוא צוה ונבראו וגו' הללו ה' מן הארץ תנינים וגו' אש וברד וגו' ההרים וכל גבעות עץ פרי וגו' רמש וצפור וגו', ועל כן סדרו בפרק שירה קצת הנבראים שמצאו להם פסוקים בתורה או נביאים או כתובים אשר היו נזכרים בהם או מתיחסים לשבח או שירה לכל אחד מהם ואמרו שמין כך ראוי שישורר לאל ית' בפסוק ההוא שנזכר בו המין ההוא, או שראו שהפסוק היה מתיחס למין ההוא שישורר בו, כמו שיחסו לשירת השמים שאומר השמים מספרים כבוד אל וגו', והארץ לה' הארץ ומלואה וגו' מכנף הארץ זמירות שמענו וגו', מדבר ישושום מדבר וציה וגו' ירונו יושבי וגו', שיש בפסוקים אלו זכרון המשורר וענין שירה או הילול לאל ית', ולויתן שהוא משורר הודו לה' כי טוב כל"ח אע"פ שלא נזכר לויתן בפ' ההוא ויש פסוק שנזכר בו, כן נראה כי היו מקובלים כי זה הפסוק הוא שירתו, כי לויתן הוא סעודה לצדיקים לעתיד לבא, והוא כמו שאומרים לצדיקים שיודו לה' על כי בסוף העולם יהיה חסדו מלוי עמהם לסעודה ההיא. דגים ימים נהרות מעינות פסוקים שירתם הוא מתיחס אליהם והם נזכרים בהם ודגים הם בכלל מים רבים, שרצים המשוררים יהי כבוד ה' לעולם וגו' ואילים כו' שבשרצים ישמח ישראל בעשיו וגו', שמש ירח כוכבים עבים ענני כבוד גשמים ברקים טל כולם נזכרו בפסוק שירתם, ג"ע וגיהנם שירתם מוכיח ומתיחסת אליהם, שדות וחיות שבשדות גם כן, ונחש ותנינים סומך ה' לכל הנופלים וזוקף לכל הכפופים על שהיה הולך בקומה זקופה ונכפף, ועקרב וחולדה שירתם מתיחסת אליהם, עכבר וחתול גם כן שירתם מוכחת עליהם, וכן נמלה ותרנגול ענין הפסוק מוכיח עליהם, וכן השאר שמותם על שפתם בשירתם או השירה מוכחת עליהם:

והנה בשבעים מיני משוררים אלו נמצא בהם כ"ב מיני מאכל, מיני צמחים תשעה, ומיני ב"ח טהורים י"ג, סימנם אותיות התורה ב"ך יברך ישראל ברכת הכהנים, ול"א ב"ח טמאים סימן ל"א תאכל כל תועבה, וט' בשמים כנגד ט' גלגלים עם גלגל יומי, וח' בארץ סימן ומה הארץ השמנה היא, בט' מיני צמחים החמשה הם פירות אילן וד' מיני צמחים וג' מיני שבלים וירקות, ויש כמה מיני פירות נזכרים במקרא ולא הוזכר בהם שירה בפני עצמם אלא בכלל שאר האילנות שאומרים אז ירננו כל עצי יער לפני ה' כי בא לשפוט את הארץ, ושום ירק פרטי לא נזכר בשירות אלא שנכללו כולן בשירת ירקות שבשדה שאומרות תלמיה רוה נחת גדודיה וגו', וגם בכלל ירקות הם פרי האדמה. והנה כלל העולם התחתון הוא דומם צומח ב"ח ומדבר, ויש במשוררים האלו מן הדומם והם ארץ מדבר שדה, ובהם נכללים כל מיני הדומם כי הם נוצרים מהם כסף וזהב ופנינים ומרגליות, ארץ כולל כל העולם ויש בה ב' חלקים מדבר ושדות, מדבר מקום שאינו ראוי לצמיחה ויש בו מוצא כל מיני המתכות ולא

ערבה ותפרח כבחצלת, ישאו מדבר ועריו חצרים תשב קדר וגו':

לויתן אומר, הודו לה' כי טוב כי לע"ח:

דגים אומרים, קול ה' על המים אל הכבוד הרעים ה' על מים רבים:

ימים אומרים, מקולות מים רבים אדירים משברי ים אדיר במרום ה':

נהרות אומרים, נהרות ימחאו כף וגו' נשאו נהרות קולם ישאו נהרות דכים מקולות מים רבים:

ביאור מבי"ט

ולא תצמיח ולא תעלה בה כל עשב, לא היה לו מקום לומר שירה, אלא מפני הבטחה זו שכתוב ישושום מדבר וציה וגו' כי לעתיד תשים ותגל ערבה כי נבקעו במדבר מים נהרות בישימון, ואמר לשון ששון במדבר וציה וגילה בערבה, כי הערבה יותר מוכנת להיותה נזרעת מן המדבר וציה, ולכן תגיל הערבה שהוא יותר מן הששון כדכתיב אף גילת ורנן, ולהיותה מוכנת יותר תפרח הערבה כחבצלת יותר מהמדבר וציה שיהיה בהם מים. וזרועיה לבד צמית, ישאו מדבר ועריו כשיהיו במדבר ערים ישאו קול ברנה ומאין ערבה במדבר כי חצרים תשב קדר, וירונו יושבי סלע שלא היה בו ישוב ומראש הרים יצווחו לאנשים שיבואו לראות ישועת ה':

לויתן אומר הודו לה' כי טוב וגו'. לא היתה שירתו על שמו, כי במקום שהוזכר שם לויתן לא הוזכר לשבח, כמו לויתן זה יצרת לשחק בו, תמשוך לויתן בחכה, רצצת ראשי לויתן, על לויתן נחש בריח, ולכן הוא משורר הודו לה' כי טוב כל"ח, כי כשם שמברכין על הטובה כן מברכין ונותנין הודאה על הרעה וסוף הטובה לבוא, ולכן אומר הודו לה' כי טוב על העבר, כי לעולם חסדו לסוף העולם ימשך חסדו בסעודת לויתן:

דגים אומרים קול ה' על המים וגו'. נתיחד פסוק זה בשירת דגים על שהם וכל הגדלים במים כמותם הוא דרך נס כערך בריות הגדלות ביבשה כי אין להם חיות תוך המים, וכן יש בריות גדלות תוך הארץ ותוך האש כמו הסלמנדר"א, וכמו שכולן אין להן חיות אלא במקום גדילתן במים או באש או בעפר, כן הגדלות ביבשה אין להן חיות בתוך המים או האש או העפר, וגם כי כולם נבראו מד' יסודות, עירוב הד' יסודות בכל הבריות מורה כי לא היה אפשר מציאותם ובריאתם מאחד מן היסודות לבדו, כמו שאין הבריות שביבשה חיות תוך אחד מאלו היסודות, ובעירוב כולם ומזיגתן כפי מה שבראן הבורא ית' יש להם מציאות וחיות, זולת יסוד האויר שהוא יותר דק ושוה למציאות וקיום הבריאות מאשר היסודות שהם עבים, אפי' האש שלהבת שלו נראית בעין מה שאין כן ביסוד האויר שהבריות יש להן מציאות וחיות בתוכו מפני שהוא מתדמה לנפש הרוחנית והחיונית, ואם יהיה אי זה הפסק בין הנפש והרוח המצוי יקרה הפסק בחיות האדם, וכאמרנו בברכת אשר יצר כו' שאם יסתם אחד מהם כו', ובהיות חיות הדגים וכל הגדלים במים הפך טבע לערך הבריות הגדלות ביבשה אומרים שירה זו קול ה' על המים וגו', כי גם שהן הפך טבע הבריות

מעינות

של יבשה יש לבריות מהלך דרך אניה בלב ים שלא יעלו המים עליהם וישטפום, ועל זה אמר הכתוב קול ה' על המים, כי מקול ה' יחתו המים לבלתי שטוף העם ההולכים בה, זולת בהצטרף אל הים הרוחות החזקות המנשבות בה, כי אז לפעמים יטבעו ההולכים עליה, וגם אלו הדגים והבריות הגדלות בימים ובנהרות הרעים אל הכבוד עליהם, שיולדו ושיתקיימו הבריות הגדילות, כי זהו כבודו כי כל אשר ביבשה יגוע במים ובהם יהיו נולדים וחיים כמה בריות כמ"ש (תהלים ק"ד) זה הים גדול ורחב ידים שם רמש ואין מספר חיות קטנות עם גדולות שם אניות יהלכון לויתן זה וגו', רמז אל שני הדברים הנאמרים, ואמר ה' על מים רבים על אשר שם חול גבול לים חק עולם, ולא ניכר נסו כמו שקרה בימי קדמונים שצפה הים עד יפו ועד עכו, וכמו שדרשו על פסוק עד פה תבא ולא תוסיף ופא ישית בגאון גליך, כי גם שהם מים רבים ה' הוא עליהם שלא יעברו, ולרמוז שלשת הנסים האלו ההווים במים ומפני שהם כבר כמו הרגל אינו נראה נס, לזה נתיחד פסוק זה לשירת הדגים אשר הם משוררים על נס הנעשה עמהם ועם זולתם והם ג' חלקי הפסוק:

ימים אומרים מקולות מים רבים כו'. שירת הים רומזת על שירת הדגים שאומר קול ה' על המים, קול תחלת הפסוק מושך עצמו ואחרים עמו, קול ה' על המים וקול אל הכבוד הרעים, ובאמרו ירעם בקולו נפלאות וקול ה' על מים רבים כי בקולו ית' היו נסים אלו הג' הנרמזים בכתוב, וע"ז אמר הכתוב בשירת ים זו מקולות מים רבים כי קול לו קול אליו וקול ג"כ על מים רבים שהם שלשה חלקי הכתוב מאותם הקולות שנאמרו באותו הכתוב על מים רבים, משם יובן כי אדירים משברי ים, שהולך לקרות עליהם ג' קולות ועכ"ז אדיר במרום ה', כי ה' ממרום ישאג וממעון קדשו יתן קולו להעמידם ולהשקיטם שלא ישטפו את העולם: **נהרות** אומרים נהרות ימחאו כף וגו' נשאו נהרות ה' וגו'. כבר הקדמנו בתת טעם וציור לשירות הב"ח, כי כיון שכולם בצביונם נבראו לצורך האדם שנבראת עולם בגללו, ומהן ללמוד מהן מדות כמ"ש (איוב ל"ה) מלפנו מבהמות ארץ וגו', ולכן כל אחד מהנבראים הנזכרים בפרק שירה זו הוא משורר ונותן הודאה על חלקו, כי יש לעולם בפרט לאדם שהוא עולם קטן הנאה ממנו, ועושה כל אחד רצון יוצרו כשיוצא לפועל ההנאה המיוחדת לו, כי לא נברא בעולם שום דבר לבטלה ואז כל א' מהם הוא בתכלית שלימות בריאתו ושש ושמח בעשותו רצון קונהו, וכמו שסדרו בברכת הלבנה

שמים מה הם אומרים, השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע:

ארץ מה היא אומרת, לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה, ואומר מכנף הארץ זמירות שמענו צבי לצדיק וגו':

מדבר אומר, ישושום מדבר וציה ותגל ערבה

ביאור מבי"ט

לומר שירה, כי כל שאר הבעלי חיים יש להם סבה על שהאל יתברך הכין מזון ומאכל לכל אחד ונותן הודאה. אבל כלב שאין לו מאכל מוכן והוצרך האל ית' להשהות מזונותיו במעיו ג' ימים, ועכ"ז אומר שירה מאין זכו לומר שירה לבורא עולם ית' שלא הזמין לו מאכלו כשאר הבעלי חיים, כי יש לו בזה יתר שאת ומעלה מן שאר ב"ח שאומרים שירה על שהאל יתברך הכין מזונו, ובכלבים כתיב עזי נפש לא ידעו שבעה כי אינם שבעים לעולם, והשיבו לו מן השמים על מ"ם ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו וגו' ועל זה זכו מדה כנגד מדה לשורר להאל בלשונם, ולא עוד אלא שזכו לעבד מצואתם ספרי תורות, גם כי מזונותיהם מועטים היה תועלת בהם לדבר מצוה מה שאין כן בשאר ב"ח שמזונותיהם מוכנים:

ובני אדם שצריכים לחם לאכול ובגד ללבוש בכל יום וקשים מזונותיו של אדם, צריכים להתפלל בכל יום לאל יתברך על מזונותיהם ושאר צרכיהם, ושינצלו מפגעי עולם כדי שיוכלו לעבדו ולקיים תורתו ומצותיו, ותפלתם כוללת שבח לאל ית' כענין שירת הבעלי חיים, ושאלת צרכם בברכות האמצעיות, ונתינת הודאה בג' אחרונות, ועל זה שבחו חכמים לכל העוסק בפרק שירה זו שיזכה לכמה דברים טובים, על כי אין בה אלא שבח להאל ית', ועל כי בני אדם צריכים בכל יום לאל יתברך לכמה דברים מזון וריוח לעסוק בתורה ובמצות והצלה ממקרי הזמן הם צריכים להתפלל בכל יום "שחרית "מנחה "ערבית, שמ"ע ישראל כי הם מצווים עליהם ולתועלתם בשלשה זמני שנויי העולם, בזריחת השמש בעליתו, ובירידתו אחר חצות, ובהעברתו שהוא תפלת הלילה:

ועל שנוי זמנים אלו תקנו האבות התפלות, כי בשינוי הזמן קרה לכל אחד מהם שנצול דרך נס, אברהם אבינו ניצול מאור כשדים מכבשן האש ותקן תפלת שחרית שהוא שינוי הראשון ההווה בכל יום. ויצחק אבינו ניצול בעקידה ותקן תפלת מנחה אחר חצות שהוא שינוי השני ההוה בכל יום. ויעקב אבינו קרה לו נס שניצול מאליפז בן עשו שהניחו ערום מכל ובמקלו לבד עבר את הירדן, ותקן תפלת ערבית בכניסת הלילה שהוא שינוי ג' ההווה בכל יום, וכן יהיה רמז לעתיד כמו שנתקבלה תפלתם בזמנים אלו כן תקובל לבניהם בעת צרתם, וגם כי אברהם אבינו קיים כל התורה כולה ואפי' עירובי תבשילין והיה לו לתקן גם תפלת מנחה וערבית, אלא שהניח מקום להתגדל בו שיהיו ג' התפלות שבזמן שלשה השינויין מתוקנות על יד שלשתם לזרעם, ועכ"ז היה אברהם אבינו ע"ה מתפלל בכל יום תפלת מנחה וערבית אלא שלא תקן ולא צוה לבניו אחריו עליהן אלא על תפלת שחרית שתקנה הוא לבניו ולכל ביתו אחריו, והם יתקנו תקון קבוע מנחה וערבית כמו שנזכר: גם התרנגול מזדמן לו העכבר שהוא מאכלו בבקר ואומר שירה, גם הזבוב המצוייה עם בני אדם יותר משאר צפרי העוף וכשרואה שאין ישראל עוסקים בתורה בזמן נתינת התורה בהיות הבקר שהיתה גם היא שם, אז אומרת קול אומר קרא התורה שניתנה בקולות וברקים אומר קרא וגו', גם התרנגול נתן בקולו עד אור הבקר בקול שביעי עת לעשות לה' וגו': ועל השאלה למה נתיחדה השירה לכל אחד באותו פסוק ולא בפסוק אחר בפרט כשלא הוזכר שם המשורר בפסוק שנתיחד לשירתו, גם הפסוקים שהוזכר בו המשורר אם יש פסוקים אחרים שנזכר בו למה היתה שירתו בזה ולא בפסוק אחר שהוזכר בו גם כן, ונתחיל מן האחד שבמשוררים והם:

שמים שאומרים השמים מספרים וגו' היא השירה היותר משובחת מכל הפסוקים שנזכרו בו השמים, והוא כי בבריאת השמים ואמרם וגובהם וגודלם יודע כבודו וגדלו החזקה ומעשה ידיו שהם בעולם התחתון מגיד הרקיע, שעל יד המאורות והכוכבים שברקיע יגידו האיצטגנינים מאשר יבא עליהם:

ארץ מה היא אומרת לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה, גם כי מהרקיע יש הוראות על מה שיקרה בארץ הכל מה' כי הוא סדרם על תכונתם, וכשירצה הוא מפדד המערכות, בין בדברים ההווים בארץ ובמלואה שהם הדברים היוצאים מן הארץ דומם וצומח ובעלי חיים וכל הנעשה מהם, בין באנשים שהם יושבי תבל ושוכני ארץ, הכל הוא מאתו ית' מכנף הארץ זמירות שמענו וגו', לא אמר מכנפות הארץ זמירות אלא אפי' מכנף אחד של ארץ הרבה זמירות שמענו, ומכנף אחד נשמעו הזמירות בכל כנפות הארץ, הזמירות של כל כנף וכנף מן הארץ נשמעו בכל הארץ, וזהו צבי והדר לצדיק, כי אם זמירות כנף הארץ נשמעו כל שכן תפלת הצדיק כי תפלת צדיקים רצונו: או יאמר כי בכלל הזמירות של כנף הארץ הוא שמהללים את הצדיק ואומרים שהוא מעמיד הארץ וצדיק יסוד עולם, והצדיקים אומרים כל אחד רזי לי רזי לי, הרז והסוד של הישועה לי כלו' לאומה ישראלית ולא לאומה אחרת, ורזי לי לדור שבו יתקיים זמן הישועה, אוי לי כי דורי זה סבלו חבלי משיח בוגדים בגדו בכל הדורות ואני סבלתי הצרות:

מדבר אומר ישושום מדבר וגו'. בהיות המדבר מקום שמם וכמו עקרה שלא ילדה לא תזרע

ולא

הרקיע וגו׳, אתה הוא ה׳ לבדך אתה עשית את השמים וגו׳:

עבים

ביאור מבי״ט

וגו׳ אתה הוא ה׳ לבדך וגו׳ וצבא השמים לך משתחוים. הכוכבים נותנים מעלה ויתרון לרקיע יותר מהם שהמשכילים שיש להם יתר שאת על מצדיקי הרבים הם יזהירו כזוהר הרקיע, כי זוהרה היא יותר מזוהר הכוכבים, אלא שמפני התפשטות הזוהר בכל הפלגת אורך ורוחב הרקיע אינו נראה זוהרה רב, משא״כ בכוכב הקטן בתכלית לאורך הרקיע כי שליש מזוהר הרקיע יאיר בה יותר, כאבוקה בפלטין גדול ונר בבית קטן שמאיר הנר יותר, ודמה הכתוב המשכילים לזוהר הרקיע, כי להשכלה ולהבנת דבר מתוך דבר אין תכלית ורוחב לב נבון אין חקר כמו זוהר הרקיע בהפלגתו, ומצדיקי הרבים ככוכבים שיש להן הוראה לטובה על מצדיקי הרבים שמשפיעים מצדקתם לרבים כמו הם, כי אין המזל מורה רע לישראל קיים, כי ע״י תשובה ומע״ט נקרע גזרת המזל, והרי שהכוכבים יש להם הוראה לטובה ולא לרעה למצדיקי הרבים, ולכן אמר והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים, ולא אמר כזוהר הכוכבים שאינו נחשב זוהרם לאין בערך זוהר הרקיע, ואמר לעולם ועד, לעולם למשכילים, ועד למצדיקי הרבים, כי ועד הוא לשון עולמים. ואפשר לומר כי לעולם יורה על חמשים שנה כמו עולמו של יובל, ועד הוא יותר עד אין סוף, ולכן אה״כ ה׳ ימלוך לעולם ועד, ומש״כ ימלוך ה׳ לעולם אלהיך ציון וגו׳, ירצה לומר ימלוך ה׳ לעולם עולמו של יובל שהוא כמו דור אחד, וכן ימלוך אלהיך ציון בכל דור ודור, כי לכל דור הוא כמו מלכות בפני עצמו, כי בתחלת כל דור ודור מכירים מלכותו יתברך, ולכך אמר ימלוך כלומר בכל דור ודור הרי כאלו מולך מחדש לדור ההוא, ועכ״ז הוא מלך לעולם כמ״ש ה׳ מלך עולם ועד בלא הפסק אלא שמחדש מלכותו אחר שעבר דור אחד לדור אחר, ולערך חדוש מלכות זה מדור לדור אחר ג״כ ה׳ ימלוך לעולם ועד, כלומר ה׳ ימלוך לעולם שהוא בכל דור, וכן ועד עד אין סוף ימלוך בכל דור ודור שהוא עולם אחר, וכשאומר הכתוב ה׳ מלך תגל הארץ, ה׳ מלך ירגזו עמים, מלך שהוא לשון עבר חוזר לדור שעבר כשעבר דור טוב ויבר אמר עליו ה׳ מלך תגל הארץ, כי בזמן שמלך באותו דור תגל הארץ וישמחו איים רבים במה שמלך הוא שיעשה להם טובה, וכשהדור אינו הגון כשמתחיל למלוך עליהם הוא שירגזו ממנו ויחזרו בתשובה:

וסדרו אנשי כנה״ג ה׳ מלך ה׳ ימלוך לעולם ועד, כסדר זה שלא כסדר הכתוב במקרא, וגם שלא יהיה כל אחד מאלו הכתובים סותר את חברו, שאם הוא מלך ידוע שכבר מלך, ואם הוא מלך שכבר מלך איך אמר בתחלה ה׳ ימלוך לעולם ועד, שנראה כי עדין אינו מלך ולא מלך. ועל כן אני אומר כי היתה כונתם לסדר ג׳ כתובים אלו ביחד בתפלות, להורות לנו קדמותו יתב׳ שהיה מלך מקודם שנברא העולם על כל מה שהיה למעלה, וכשברא את העולם מלך על כל העולמות שברא, ומפני שברוב הזמנים מתחלת בריאת עולם עד עתה אין כל העולם מכירים ומאמינים מלכותו כי עדין יש שמץ עבירות זרוע ביניהם, לכן סדרו בסוף ה׳ ימלוך לעולם ועד, כי בסוף הימים בזמן הגאולה יתגלה לעולם כולו שהוא מלך לכל העולם, וכמ״ש (עובדיה א׳) והיה ה׳ למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה׳ אחד ושמו אחד, אם הוא כבר מלך איך והיה ה׳ למלך, אלא זה הכתוב הוא פירוש לפסוק של ה׳ ימלוך לעולם ועד, ובתורה כתב משה רבינו ע״ה מה שיהיה בסוף הימים, והנביאים והכתובים כתבו ההוא ה׳ מלך ה׳ מלך, כי בחיפוש בכתובים נמצא בכל כ״ד ספרי תורה נביאים וכתובים אשר ברובם כתוב לשון מלוכה לש״ית הם ע״ב פעמים לשון מלוכה כנגד שמו שלו ית׳ של ע״ב, ומהם יש לשון ה׳ מלך ג׳ פעמים, כה אמר ה׳ מלך ישראל בישעיה, ובתהלים ה׳ מלך עולם ועד, וישב ה׳ מלך לעולם, וה׳ מלך בלשון עבר נמצא שלשה בתהלים, ה׳ מלך גאות לבש, ה׳ מלך תגל הארץ, ה׳ מלך ירגזו עמים, ובדברי הימים פעם אחד ויאמרו בגוים ה׳ מלך וגו׳, ימלוך לא נמצא אלא בשירה, ה׳ ימלוך לעולם ועד, כי בתהלים כתוב ימלוך ה׳ לעולם אלהיך ציון וגו׳, ואנשי כנסת הגדולה רצו לסדר ה׳ קודם המלכות ולכך סדרו ה׳ מלך וה׳ מלך וה׳ ימלוך וגו׳, תחלת שלשת הפסוקים וה׳ מלך שסדרו קודם הוא תחלת פסוק של תהלים הראשון, שהוא ה׳ מלך עולם ועד ולא של ישעיהו שאינו כתוב בו לעולם, אלא ה׳ מלך ישראל, ולא הכתוב השני של תהלים שכתוב וישב ה׳ מלך לעולם, שאע״פ שכתוב בו לעולם, כיון שבראשון כתיב ג״כ לעולם לא נצרך ללכת לשני, וטעם שני שבזה כתוב עולם ועד שהוא יותר מן האחר שכתוב בו לעולם לבד, כמו ה׳ ימלוך לעולם ועד, ובמלך לשון עבר אינו נופל לשון לעולם, ולכן בכל הד׳ פעמים שכתוב ה׳ מלך אין כתוב בו לעולם, וזהו ה׳ מלך שסדרו אחר ה׳ מלך הוא הראשון שבתהלים, ה׳ מלך גאות לבש, ומפני שה׳ מלך שכתוב בו עולם הם ב׳ פסוקים נהגו לכפול ב׳ פעמים ה׳ מלך וגו׳:

נחזור לתשלום שירת הכתובים שהוא פסוק אתה הוא ה׳ לבדך וגו׳, הכוכבים משבחים את השמים אשר הן בתוכם ואומרים אתה היית לבדך כשעשית את השמים כי לא נברא שום דבר קודם הרקיע שנברא ביום ב׳, כי האור שהיה ביום א׳ נגנז לצדיקים, והשמש והירח והכוכבים עמדו תחתיו למאורות ברקיע השמים, ויש מעלה לרקיע שנברא תחלה לכל בהיות ה׳ לבדו וקודם בריאת המלאכים שלא יאמרו שהם סייעו בעשיית הרקיע ומתיחתו ממזרח למערב. שמי השמים הם כי כל אחד מז׳ הכוכבים יש להם כמה רקיעים נוטה ושוה וגלגל הקפה.

מעינות אומרים, ושרים כחוללים כל מעיני בך:

שרצים אומרים, יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו:

אילים שבשרצים אומרים, ישמח ישראל בעושיו בני ציון יגילו במלכם:

שמש אומר, שמש ירח עמד זבולה לאור חציך יהלכו לנוגה ברק חניתך, קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה' עליך זרח:

ירח מה הוא אומר, עשה ירח למועדים שמש ידע מבואו:

כוכבים אומרים, והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע

ביאור מבי"ט

הלבנה שיש ושמחים, ויתכן כי קביעות זמן שירת כל א' מהם הוא בזמן יציאת לפועל ההנאה שנהנין ממנו כי אז עושה רצון קונו בכונת יצירתו, וכמו שאמרה הצפרדע ולא עוד אלא שאני עוסקת במצוה גדולה כו' שיש מין אחד שאין פרנסתו כי אם מן המים וכשהוא רעב נוטלני ואוכלני כו' לקיים מה שנ' (משלי כה) אם רעב שונאך האכילהו לחם וגו' כי גחלים אתה חותה על ראשו וגו', וזו היא השירה המיוחדת לה מלבד מה שממשלת ומשוררת במשלי ושירי שלמה לפי דעתה. ועד"ז הנהרות בנביעתם והתנועעם אומרות שירה זו נהרות ימחאו כף יחד הרים ירננו:

מעינות אומרים ושרים כחוללים כל מעיני בך. בהיות מימי המעינות זכים ונקיים ממימי הנהרות להיותם מכוסים ובאים דרך צינורות נתיחד להם שירה זו, כי יש בהם הנאה ותועלת לכל העולם בכל מימי המעינות לשתיה ולצורכי תבשיל אכילת האדם, מה שאין כן במימי הנהרות שאע"פ ששותין ומשתמשים בהם עדין הנהרות נראים נגלים וקיימים נקיים במקומם, משא"כ במימי המעינות של עולם ששואבים מהם ובכולם נהנים מהם בני אדם, וזהו הנרצה באומרו כל מעיני בך, כלומר כל המימות שבמעינות הן הנאות וטובות מין האדם, בפרט השרים וחוללים הם אם משתדלים לשתות וליהנות ממימי המעינות להיותם זכות ונקיות יותר כמ"ש:

שמש אומר שמש ירח עמד זבולה וגו' קומי אורי וגו'. השמש משורר ונותן הודאה לאל ית' על הרעה כעין על הטובה, בזמן שהשמש לוקה מצד היות הירח מכסה אותו ועומדת נגדו בראש התלי בזנבו, ולכן אמר הכתוב שמש ירח עמד זבולה, כלומר השמש כשהירח נגדו ומכסה אותו אינו נעלם ואינו זז ממקומו כי הוא עומד בזבולו ואורו עמו אלא שהירח נעשית מחיצה בינינו לבינו, משא"כ בלקות הירח כי היא נשארה חשוכה כשהארץ חוצצת בינה לשמש אשר כל אורה הוא ממנו, וזהו הנרצה באמרו עמד זבולה שאפי' בזמן הלקות עומד בזבולו ואורו, משא"כ בלקות הירח, ואפי' בזמן לקות השמש אין אורו נעדר מן הארץ מכל וכל אע"פ שהירח חוצצת כי אורו עמו ונוצץ מקצתו בארץ, וכמ"ש במקומות אשר לקות השמש אינו נראה בחילוף ההבטה כמו שידוע לבעלי חכמת התכונה כי אז באותם המקומות מאיר השמש, וז"ש לאור חציך יהלכו, כי חיצי ונצוצי אור השמש אפי' בזמן ומקום הלקות יוצאים מכל צדדיו ומאירים קצת שמהלכים ב"א לאור זה, משא"כ בלקות הירח שאורה מעט ולקותה בכל המקומות, ולנוגה ברק חניתך, במקומות שאין הלקות נראה הוא נוגה ואור גדול כניצוצי החנית ואינו מעכב האורה הלקות שבמקום זה למקום שאין בו לקות, וכשנדחית הירח מלפני השמש ועבר זמן הלקות לא נשאר שום רושם עכירות באור מצד שלקה. ולכך אומר קומי אורי כי בא אורך שיאיר גם במקום שלקות כי כבר בא כל אורך כמו שהיה מקודם, ומפני כי בזמן לקותו תשש כח גבורת אורו כנקבה במקום הלקות, אמר קומי אורי גו' בל' נקבה וכבוד ה' עליך זרח בשאר המקומות שלא נראה בהם שום לקות:

ירח אומר עשה ירח וגו'. מפני שאח"כ ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים ואח"כ אמר את המאור הקטן, שמיעט הירח בשביל שקטרגה על השמש ואמרה א"א לב' מלכים להשתמש בכתר אחד, אמר כאן עשה ירח למועדים כיון שנקראת מקודם הירח גדול אע"פ שמיעטה, לא ישוב דבריו ריקם שנקראת גדול, והגדולה שלה היא שנעשית למועדי ה' כי על שמה ימנו ויקראו מועדי ה' בזמנם כ"א מהם בכך ימים לחדש ניסן סיון תשרי, השמש היתה גדולתו באורתו והירח במועדיו, ולכן אמר עשה ירח ולא יצר ירח או ברא ירח, להורות על זמן עשיתה שנקראת בל' גדולה כמ"ש ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים, כי נשארת לה שם גדולה משעת עשייתה למנות ולקדש המועדים על חידוש הלבנה, ולסבה כי אינו נשלם ענין קדושת זמני המועדים במנין החדשים לבד וצריך ג"כ שיהיו על זמני השמש ג"כ, פסח בזמן האביב כמ"ש שמור את חדש האביב, והחג בזמן האסיף כמ"ש וחג האסיף תקופת השנה, ועל זה אנחנו עושים ז' שנים מעוברים בי"ט שני מחזור הלבנה, לכן אח"כ שמש ידע מבואו, ואחז"ל שמש ידע מבואו ואילו ירח לא ידע מבואו, והכונה בחכמת התכונה כי מהלכי השמש הם ידועים ופשוטים יותר ממהלכי הלבנה, כי היא נבוכה במהלכה וצריך לתקן לה גלגלים יותר מגלגלי השמש, כדי שיתישב ענין מהלכה בארכה וברחבה כמו שכתבו בעלי חכמת התכונה, ובפרט בעל יסוד עולם כי הוא האריך בתכונת שני המאורות, אבל בכוונת ענין שאנו עוסקים בו ירצה שמש ידע מבואו כי עם השמש נודע מצות ותחלת מועדי ה', כי בירח לא נשלם ענין קביעות המועדים כמ"ש, ועל זה נתיחדה שירת הירח בפסוק זה שנזכר בה גדולתה שנקבעים המועדים בה והיא יודעת ומכרת כי היא צריכה ג"כ לשמש כמש"כ:

כוכבים אומרים והמשכילים יזהירו וגו'

חיות שבשדה אומרים, ברוך הטוב והמטיב:
נחש אומר, סומך ה׳ לכל הנופלים וזוקף לכל הכפופים:
תנינים אומרים, הללו את ה׳ מן הארץ תנינים וכל תהומות:
עקרב אומר, טוב ה׳ לכל ורחמיו על כל מעשיו:

חולדה אומרת, כל הנשמה תהלל יה הללויה:
עכבר אומר, ארוממך ה׳ כי דליתני ולא שמחת אויבי לי:
חתול אומר, אם תגביה כנשר ואם בין כוכבים שים קנך משם אורידך נאם ה׳, וכשמגיעו אומר, ארדוף אויבי וגו׳. והעכבר אומר, צדיק אתה ה׳ וגו׳:

נמלה

ביאור מבי״ט

בחקתי תלכו וגו׳, כי אז יכוונו לזרוע ולנטוע מיני זרעים ואילנות במקומות המיוחדים והראויים לכל מין ומין, ואז תתן הארץ יבולה כלומר המיוחד למין ההוא, ועץ השדה המיוחד לאותו הפרי יתן פריו המיוחד למין הפרי שהשדה ההוא מיוחד לו, כי ה׳ בחכמה יסד הארץ שיהיה מוכן שדה או גבול א׳ למין זרע או פרי אחד ושדה אחר לפרי או לזרע אחר, וחכמת ידיעת מקומות הארץ לזריעה תלוי בהשגחת האל ית׳ שהוא כונן שמים בתבונה, ע״י השפעת הכוכבים והמזלות צומחים השדות כשזרעו או נטעו בהם המין הראוי להם, כי אין לך כל עשב שאינו נזרע על יד אדם, וכ״ש זרעים ואילנות שעל יד בני אדם, שאין לכל א׳ מזל למעלה שאומרת לו גדל, וכל מזל על משמרת מין העשב או הזרע או הפרי שהוא מיוחד למקומו, ואם זורעים במקום זה זרע אחר אשר אינו מיוחד למקום ההוא אין המזל משגיח ושופע עליו שיצא לפועל הגידול:

חיות שבשדה אומרים ברוך הטוב והמטיב, הטוב שנבראו והמטיב שנבראו במקום מיוחס בשדות שצומחים בהם עשבים הנאותות למאכלם, כי לכל מין חיה עשב מיוחד למאכלה משדה מיוחד לאותו עשב:

נחש אומר סומך ה׳ לכל הנופלים וגו׳, מפני שהנחש נתקלל על שהסית את חוה ונאמר לו על גחונך תלך ועפר תאכל כל ימי חייך, הוא מצדיק עליו את הדין כי מאת ה׳ היתה לו שנפל ונכפף בארץ על חטאו, ואפילו מדת רחמים על שם ההוי״ה לא הספיקה להקל עליו הנפילה והכפיפה לעוצם פשעו, והספיקה מדת רחמים לסומכו בעת נפילתו שלא יתנגע, וגם אחר שנכפפה קומתו שיוכל ליזקף בהליכתו וברחו מבני אדם הבאים לרצץ את מוחו כמו שכתוב הוא ישופך ראש.

תנינים אומרים הללו את ה׳ וגו׳, תנינים אלו הם התנין אשר בים, כאמרו (ישעיה כז) והרג את התנין אשר בים, וכתיב (יחזקאל כט) התנים הגדול הרובץ בתוך יאוריו, אלו הם מעוררים ואומרים לנבראים בארץ שיהללו את שם ה׳ ושגם הם שהם בכל התהומות יהללו יחד את שם ה׳:

עקרב אומר טוב ה׳ לכל וגו׳, מצאנו במעשה ששת ימי בראשית שכתוב וירא אלהים כי טוב בכל הימים, וביום שני שאינו כתוב בו טוב כתיב שני פעמים ביום שלישי, וביום ששי שנברא בו אדם ונגמר כל מעשה בראשית כתיב וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, לכך אמר הכתוב טוב ה׳ לכל, כי בכל יום ראה השי״ת כי היה טוב מה שעשה וכיון שהיה טוב ייטיב הוא לכל, ואחר שנגמר הכל ביום ששי כתב והנה טוב מאד, כי אחר שנברא אדם שהוא תכלית וכוונת כל הבריאות היה הטוב יותר ממה שהיה קודם כי לכך כתב מאד, ומה שהוא יותר מן הטוב הם רחמים שהוא לפנים משורת הדין דרך חסד, ולכך אמר ורחמיו על כל מעשיו על יום ששי שנגמר הכל, ואע״פ שהעקרב יש לו עקיצה שהיא רעה לבריות אינה אלא לרשעים הראויים לכך לא לטובים, ולכן הוא מעורר ואומר טוב ה׳ לכל ורחמיו על כל מעשיו המכירים שהם מעשה ידיו ומחזיקים בבריתו: **חולדה** אומרת כל הנשמה וגו׳, לא אמר החולד שהוא מוזכר בתורה אלא חולדה נקבה אומרת על הנשמה שהיא לשון נקבה שהיא תהלל לפני השם שתשם כחה להלל את שם השם שלם: **עכבר** אומר ארוממך ה׳ וגו׳, פסוק זה לפי פשוטו הוא מיוחד לעכבר, כי אע״פ שבטבע החתול הוא לאכול העכבר ולא היה לפי טבע שום מחיה לעכבר בפני החתול, עכ״ז האל ית׳ נתן לעכבר שינצל מן החתול בהיותו נוצר במקומות של מחבוא בחורים עליונים בבית ותחתונים בבית ואינו נראה בגלוי בבתים מפני יראת החתול, ובזה הוא ניצול, ואומר שירה ארוממך ה׳ כי דליתני כי אע״פ שדליתני שסכנת ועניית אותי למסרני ביד החתול, עכ״ז נתת לי כח לעשות חיל שאוכל להנצל ממנו שלא ישמח בי, ושירה זו אומר כשהוא ניצול מן החתול, ואם נפרש דליתני לשון רוממות יהיה על זריזות העכברים בדילוגם ובהתנשאם מעל הארץ לברוח מן החתולים, גם בהיות רובם נוצרים במחבואות חורים גבוהים, ומעורר העכבר ואומר ארוממך ה׳ מדה כנגד מדה שרוממת אותי בטבע לתת בי כח להנצל מן החתולים ואל ישמחו בי: **והחתול** כשרודף אחריו אומר אם תגביה כנשר וגו׳, מפני שאומר העכבר ארוממך ה׳ כי דליתני, אומר הוא אם תגביה כנשר על מה שהוא בורח במקומות הגבוהים בבתים, ועל מה שהוא מתחבא בחורים ובסדקים מקומות שאין החתול יכול ליכנס בהן, אומר החתול ואם בין כוכבים שים קנך משם אורידך, כי גם החתול טבעו לדלג ולקפץ במקומות הגבוהים ע״י צפרניו, וגם כשהוא בחורים ובסדקים הוא מריח בו ואורב עליו לכשיצא להשיגו, ולכן אמר נאם ה׳ שאם בטבעו בזמן היצירה שיוכל להשיגו

כמו

עבים אומרים, ישת חשך סתרו סביבותיו סכתו חשכת מים עבי שחקים:
רוח אומר, אומר לצפון תני ולתימן אל תכלאי הביאי בני מרחוק ובנותי מקצה הארץ:
ענני כבוד אומרים, לקול תתו המון מים בשמים ויעל נשיאים מקצה ארץ וגו':
ברקים אומרים, ברקים למטר עשה מוצא רוח מאוצרותיו:
גשמים אומרים, גשם נדבות תניף אלהים נחלתך ונלאה אתה כוננת:
טל אומר, עורי צפון ובואי תימן הפיחי גני יזלו בשמיו יבוא דודי לגנו ויאכל פרי מגדיו, אהיה כטל לישראל וגו':
גן עדן אומר, עורי צפון ובואי תימן וגו':
גיהנם אומר, כי השביע נפש שוקקה ונפש רעבה מלא טוב:
שדות אומרים, ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה:

חיות

ביאור מבי"ט

שקפה, וכל צבאם הם כלל הכוכבים הקיימים, הארץ וכל אשר עליה הם ד' יסודות אויר ואש שעל הארץ, הימים וכל אשר בהם דגים וכל מיני בעלי חיים שבים, ואתה מחיה את כולם אותם שביבשה אין להם חיות במים ושבמים אין להם חיות ביבשה ואתה מחיה את כולם כל אחד במקומו, וצבא השמים לך משתחוים והיא חיותם וקיומם בהשגת מציאותו והשתחוות אליו, ונתיחדה שירת הפסוק הא' לחמשת הכוכבים והפסוק הב' לצבא הכוכבים הקיימים שבגלגל הח': **עבים** אומרים ישת חשך סתרו וגו', מפני שהעבים חשוכות מצד המים כמו שכתוב המכסה שמים בעבים הם מברכים ומהללים לאל ית' ונותנים שבח והודאה על חלקם, כי חשכת העבים הוא דומה למה שאת הוא ית' חשך סתרו, שר"ל כי סתר מהותו ית' הוא כמו החשך שאינו נראה מה שבתוכו, וסביבותיו סכתו כי מה שבתוך סכתו שהוא סביביו אינו כל כך חשוך כמו חשך סתרו ויש בו השגה מה שאין כן בסתרו, ונקראים עבי שחקים כמו שהשחקים שוחקים מן לצדיקים לעתיד לבוא כן העבים ממציאים מזון לעולם: **ענני כבוד** אומרים לקול תתו וגו', לא מצאנו זכרון שבעה ענני כבוד במקרא אלא במדרשות על סמך שבעה עננים הכתובים בתורה על ענין זה כמו שבא במכילתא, מהן על ד' רוחות העולם ולמעלה ולמטה ולפניהם, ונקראו ענני כבוד, על כי ברוב כתובי ענן כתיב ה' וה' מלא כל הארץ כבודו, וגם כתוב כי שכן עליו הענן וכבוד ה' מלא, וכתיב כי על כל כבוד חופה, שהוא כמו ענן שהוא חופה על ישראל, וכתיב ויכס הענן את אהל מועד וכבוד ה' מלא את המשכן, ואמרו חכמים זה א' מענני כבוד ששמשו את ישראל במדבר ארבעים שנה, ובהיות עננים אלו של כבוד ה' לא של מטר, מפורשות כי גם שהעבים והאדים המשקים פני האדמה נקראים עננים ג"כ, וכמו שאמרו בבראשית רבה חמש שמות נקראו לו איד נשיאים עב חזיז, עם כל זה ענני כבוד שבעה לא נקראו אלא ענן: **ברקים** או' ברקים למטר עשה וגו', מפני כי הברק הוא מאש וטבע האש לעלות למעלה, והברק יורד למטה לסבת האיד העב העפרורי המעורב בו, ועל זה שירת הברק היא כי גם שיראה הברק פועל בטבע הוא מודה שהאל ית' ברא ועשאו בטבע שהוא בזמן המטר באיד הנכנס אז בברק: **טל** אמר עורי צפון כו' אהיה כטל וגו', בהיות שאמרו חז"ל של לא מיעצר הוזכרו בשירת הטל כל ד' רוחות העולם, כמו שכתוב עורי צפון כי כל הישוב הוא בצד צפון והוא עד תימן, ובתחלת תימן נפסק הישוב מצד החום הגובר שם לקורבת השמש על ראשיהם, הפיחי גני הוא רוח מזרחי מתחלת הישוב באורך מצד מזרח לצד מערב הכל מיושב, וע"ז אמר הפיחי גני ממזרח יפרח להזיל בשמי מערב, לשיבוא דודי שהם ישראל דודים לה' ויאכלו פרי מגדיו, ואמר אהיה כטל לישראל שאשגיח עליהם בד' רוחות העולם שהם נפוצים בהם, וגם כי הם תוך הרשעים כשושנה בין החוחים יפרחו כשושנה ויך שרשיו ויך הטל את שרשיו להפריחם כעצי הלבנון:
גן עדן אומר עורי צפון ובואי תימן וגו', מפני שפאת צפון היא צד שמאל מורה על יצה"ר, מעורר גן עדן ומיעץ לכל אדם שיתעורר בלבו להכניע יצרו הרע ולבא להשתתף ביצר הטוב שהוא צד דרום כדי שיזכה להכנס בג"ע: **גיהנם** אומר כי השביע וגו', הגיהנם נותן טעם לבאים אליו יען כי מלאו ידם ושבעה נפשם מעידוני העולם בעבירה ומשתוקקים אל העבירות באמרם בא לטמא פותחין ליכנס מהן לגהינם, והגיהנם עצמו מעורר על הצדיקים שמרעיבים עצמם מהמותרות שיתמלא נפשם מטובת ג"ע כמו שאמרו בא לטהר מסייעין אותו:
שדות אומרים ה' בחכמה וגו', יש שדות טובות ומיוחסים לחמשת מיני תבואה ויש מיוחדים וטובים לזרעונים או לאילנות או לעשבים ושאר מיני צמחים, ואין כל אדם יודע ובקי למקומות שבישוב אנה יזרע או יטע מיני זרעים וירקות או מיני אילנות כמו שהיו בקיאים הקדמונים בריח העפר, ולכן משוררים השדות כי בחכמה יסד ה' את הארץ, ואם השדה שזרעו או נטעוהו אילנות לא תצמיח זרועיה כראוי, הוא מצד כי לא ידעו ולא הכירו מה שהיה ראוי לזרוע בה ואם היו מכוונים למה שהוא מיוחד השדה לזרוע בו היתה נותנת יבולה ועץ השדה יתן פריו בשפע, כי לכך אמר הכתוב יבולה ופריו ולא אמר יבול ופרי, להורות על כי בהיות ישראל הולכים בחוקי האל ית' ושומרים מצותיו כמו שכתוב אם

בחקתי

יונה אומרת, כסוס עגור כן אצפצף אהגה כיונה דלו עיני למרום וגו', אומרת יונה לפני הקב"ה רבש"ע יהיו מזונותי מרורים כזית בידך ואל יהיו מתוקים כדבש ביד ב"ו:

עגור אומר, הודו לה' בכינור בנבל עשור זמרו לו:

עורב אומר, מי יכין לעורב צידו וגו', נותן לבהמה לחמה לבני עורב אשר יקראו, קול קורא במדבר וגו', ואתה ה' אלהי ישראל:

אווז אומר, שירו לו זמרו לו שיחו בכל נפלאותיו:

נשר

ביאור מבי"ט

יונה אומרת כסוס עגור וגו', פסוק זה במכתב חזקיהו בחלותו ויחי מחליו, אמר כסוס עגור שהם עופות המצפצפים כן אצפצף בדברי התחנונים ובדברי התושבחות וההודאות לש"י על חיותו מחליו, ומפני שצפצוף העופות הם בלי ידיעה והשכל אמר עוד אהגה כיונה כי ההגיה היא בלב כמו שכתוב והגיון לבי לפניך, דלו עיני למרום כי הוא הרופא חולים ולא מריחת התאנים החייני, ה' ממרום עשקה לי הוסף וערב לעתיד, וכן היונה תהגה ודלו עיניה למרום שיהיו מזונותיה ממרום אפילו יהיו מרורים ולא מיד ב"ו, ולכן אומרת ה' עשקה לי אפילו שיהיה לי עושק להיות מזונותי מרורים אני רוצה שתערב לי בהם ולא אהיה ביד ב"ו:

עגור אומר הודו לה' בכנור וגו', מפני שהעגור יש לו כח הצפצוף ובפה אומר שירה הוא אומר לשאר העופות שאין להם צפצוף שיודו לה' בכלי שיר, ההודאה תהיה בכנור כי הד' כתות המחוייבות להודות הם רצוי עם ונאה להודות בכנור שאינו צריך כל כך אומנות לשורר בו, והמזמורים לה' אשר הם בני עליה מוכנים כולם לדברי קדושה שאינה בפחות מעשרה יזמרו בנבל עשור:

עורב אומר מי יכין לעורב וגו' נותן לבהמה וגו' קול קורא במדבר וגו', ואתה ה' אלהי ישראל. העורב שהוא שונא את בניו ואינו מספיק להם מאכל שחושב שאינם בניו מי הכין לו צדה, כי לא היה ראוי שיוכן להם צידה כיון ששונאים בניהם, אלא האל ית' כיון שבראם לאיזה צורך מכין להם צידה, כי הוא זן ומפרנס לכל וילדיו רואים כי אביהם אינו מרחם עליהם ומשוועים לאל שיפרנסם שאין כח בהם עדיין לעוף לצוד ציד, אלא שהקב"ה מזמן להם יתושים הנוצרים מצואת אביהם ונכנסים לתוך פיהם וניזונים מהם, שהם תועים לבלי אוכל שאין יכולים עדיין להגיע אכלם לפיהם אלא שהיתושין עצמם נכנסים לפיהם, ומה שאמר הכתוב לבני עורב אשר יקראו הם הבנים שגדלו יותר מן הילדים שהם משוועים, ואלו בני עורב הם קוראים ואומרים קול קורא במדבר על עסק מה שחטאו ישראל במדבר, פנו דרך ה' כי המדבר היה דרך ה' כמו שכתוב וה' הולך לפניהם יומם, ושנו מה שקלקלתם בערבה בערבות מואב בית פעור כדי שיהיה המדבר מסלה לאלהינו לעתיד, כמ"ש ישושום מדבר וציה ותגל ערבה וגו' ואתה ה' אלהי ישראל: **אווז** אומר שירו לו וגו'. תחלת מזמור זה הודו לה' קראו בשמו, כי גם כי בהודאת פעולות מלך א' אין ראוי להזכירו בשמו עכ"ז יודו לה' ויקראו בשמו ממש שם ההוי"ה ואין צריך לחשוב שם יוחסר שמו, כי על ידי שמו ברא כל העולם כמאמרם ז"ל, וזהו אומרו הודיעו בעמים עלילותיו, ויהיה כנוי עלילותיו חוזר לשמו כי בשמו פעל ועשה כל העולם, וזהו אומרו שירו לו זמרו לו שיחו בכל נפלאותיו, ומה שתודיעו לו לא בדרך כלל אלא בפרט על מה שגואל אתכם שראוי לשורר שירו לו, ועל מה שראוי לזמר תזמרו לו, ומלבד השירה וזמרה השיחה שלכם תהיה בספור כל נפלאותיו, ומפני שהוא גרעון לטבע שתכנע בשעת הפלא ותשנה טבעה אמר לשון שיחה ולא בפרסום, כמו שכתוב לעושה נפלאות גדולות לבדו, כי גם שדרשו בו שאפילו בעל הנס אינו מכיר בנסו נשמע ג"כ שאינו כבוד לשם בבריאת הדברים בטבעם בקומתם בצביונם וכו' שיתפרסם שישנו את תפקידם בשעת הפלא, התהללו בשם קדשו ולא תחשבו שהוא גמול חסדכם על שאתם משוררים ומזמרים לו אדרבה אתם צריכים שתתהללו בשם קדשו, כי הלול ותפארת הוא לכם שתהללוהו ובזה יגיע לכם קדושה מקדושת שמו וישמח לב מבקשי ה', שמחה וטובה הוא לכם בהללכם אותו, וגם יהיה בטוח מי שמבקש ה' שימלאוהו וישמחו בו, דרשו ה' ועזו בקשו פניו תמיד, מחוייב שתדרשו את ה' על שברא אתכם בריאה שלימה בדרך טבע, וגם כשתצטרכו לנס ופלא שהוא בעוז וכח לשדד מערכות השמים כמו שכתוב ועזוזו ונפלאותיו אשר עשה, ג"כ יעשה עמכם נפלאות ובקשו פניו תמיד לא לבד בשעת הצרה או שעיית הפלא אלא בכל זמן צריך להקדים תפלה לצרה:

ואם פניו יתפרש על פנים של זעם יאמר בקשו להפך פנים של זעם לפנים של רצון כמו הצדיקים שמהפכים מדת הדין למדת רחמים, ואם פניו יתפרש על פנים של רצון, יאמר בקשו פניו של רצון, זכרו נפלאותיו אשר עשה מופתיו ומשפטי פיהו, לפעמים האל ית' עושה נס לצדיקים שמציל אותם על ידי נס שנראה לו, ולפעמים הצדיק מושל בירא[ת] אלהים שהוא גוזר שיעשה נס כמו יהושע שאמר שמש בגבעון דום וגו', ונעשה הנס שאל, וזהו זכרו נפלאותיו אשר עשה מעצמו בלי ידיעת הצדיק, מופתיו ומשפטי פיהו הם המופתים שנעשים על פי הצדיק והוא גוזר והאל ית' מקיים, זרע ישראל עבדו בני יעקב בחיריו כשישראל הם בשררה כמו שמורה שם ישראל והם טובים וישראל נראין שהם זרע ישראל אז עושה האל ית' להם נסים ונפלאות הכתובות למעלה, וכשהם בני יעקב אע"פ שאינם נוהגים כראוי עושה עמהם בגלות נסים נסתרים כיון שבחר בהם

מקודש

נמלה אומרת, נותן לחם לכל בשר כל"ח :
תרנגול בשעה שבא הקב"ה אצל הצדיקים בגן עדן מרננין כל אילני גן עדן ומשבח בקול ראשון ואומר, שאו שערים ראשיכם והנשאו פתחי עולם ויבוא מלך הכבוד, מי זה מלך הכבוד ה' עזוז וגו' :
בקול שני אומר, שאו שערים ראשיכם ושאו פתחי עולם ויבא מלך הכבוד, מי הוא זה מלך הכבוד ה' צבאות הוא מלך הכבוד סלה :
בקול שלישי אומר, עמדו צדיקים ועסקו בתורה כדי שיהיה שכרכם כפול לעולם הבא :
בקול רביעי אומר, לישועתך קויתי ה' :
בקול חמישי אומר, עד מתי עצל תשכב מתי תקום משנתך :
בקול ששי אומר, אל תאהב שינה פן תורש פקח עיניך שבע לחם :
בקול שביעי אומר, עת לעשות לה' הפרו תורתך :

ביאור מבי"ט

יונה

כמו האנשים הרודפים אחר אויביהם המתגאלים מהם בהיותם בורחים למקומות רחוקים או בצלולות גבוהות להנצל, וע"ז האויב אומר אם תגביה כנשר, ולפעמים אינם בורחים מאויביהם כשיש להם משען ומשענת מאנשים גבורים והוא מתחבר עמהם שלא יוכלו אויביהם לשלוט בהם, ולזה אומרים האויבים ואם בין כוכבים שים קנך כלומר בין הגדולים והגבורים משם אורידך וגם אהרוג אותך, כי לא לעולם חוסן שתהיה בין הגבורים והגדולים, וכן הוא ענין החתול עם העכבר כמו שכתבתי, ולכן כשמשיג אותו אמר ארדוף אויבי ואשיגם, על אופן הבריחה, ולא אשוב עד כלותם על אופן העמידה בין הגבורים שהם החורים הגבוהים, והעכבר אומר צדיק אתה ה' על הבריחה, ויסר מספיד על האופן האחר, כי מה שנמסרתי ביד אויבי היה למיעוט ידיעתי ולהתרשלות בהצלתי בטבע שנתת בי להנצל, מידי היתה זאת לי לימסר ביד אויבי ולא מידך כי צדיק אתה ה' וגו' :

נמלה אומרת נותן לחם וגו', הנמלה נאמר עליה תכין בקיץ לחמה מה שצריכה לימי החורף מכינה בקיץ, ובין כך וכך בימי הקציר היא אוגרת מאכלה מה שאוכלת בכל יום מלבד מה שהכינה לימי החורף, ולכן אומרת נותן לחם לכל בשר כמו שנא' עליה תכין בקיץ לחמה כי אינו נקרא לחם כי אם מה' המינים אשר מהם בפרט ממין החטה הוא מה שתכין בקיץ, וכמו שאומרים כי גרעין חטה וחצי מספיק לכל נמלה בכל שנתה, ומפני שחושבת שאולי תחיה יותר משנה ולא תמצא בשנה האחרת אם יארע אי זה מקרה לכך אוספת יותר ממאכלה, ולפי האמת אינה חיה שנה תמימה כי היא בריה שאין לה עצם, וע"ז אמר הכתוב לכל בשר כלומר לבריה שהיא בשר בלי עצם נותן לה לחם שהוא מאכל אדם :

תרנגול אומר בשעה שבא הקב"ה אצל הצדיקים בג"ע כו' שאו שערים ראשיכם וגו' ה' צבאות הוא מלך הכבוד סלה, בהיות תרנגול מבחין בין יום ללילה ושעותיהם, כמו שאנו מברכים בכל יום הנותן לשכוי בינה להבחין בין יום ובין לילה. יחסו לו שעות הקימה לרנן בלילה לראש אשמורות ולעסוק בתורה, כי אין רנה של תורה כי אם בלילה, וכדי לתת הכנה לצדיקים העוסקים בתורה בלילה שישיגו סודות התורה הוא כאומר לג"ע בשעה שבא הקב"ה אצל הצדיקים וגו' שאו שערים ראשיכם, השער שהוא הדלת תנשא והפתחים ינשאו לעומתם לבוא בהם מלך הכבוד, כי כל שער ופתח עשוי למדת ולורך הנכנסים בו והאל ית' מלא כל הארץ כבודו לא תכיל לו ליכנס בשום שער ופתח, ולכן צריך שינשאו ראשי השערים והפתחים לשיבוא מלך הכבוד, ולא יצטרך לצמצם שכינתו בשיעור אפילו שתהיה גבוה כפתחו של עולם, כי בין שני בדי הארון לבד היה מצמצם שכינתו, ולכן אמר בפסוק הראשון ה' עזוז וגבור ה' גבור מלחמה, כי בגבורת המלחמה אין שיעור והמלך פורץ לעשות לו דרך, ובפסוק שני ה' צבאות הוא מלך הכבוד סלה, כי המלך בצבאותיו אינו נכנס דרך פתח, ועל זה אומר בפסוק זה והנשאו פתחי עולם שצריך התנשאות יותר לפתחים בהיות המלך עם צבאותיו, ובהיות שכינתו תוך ג"ע ומלאו הצדיקים העוסקים בתורה חן ושכל טוב להבין סודות התורה לזכות ליכנס בג"ע וע"כ אומר: בקול ג' עמדו כו' הקרן בשכר לימוד התורה והכפל על אשר יעורו משנתם ויעמדו בחצות לילה ללמוד תורה : בקול ד' אומר לישועתך וגו', כי בזכות העוסקים בתורה בלילה נהיה גאולים ונושעים מגלות הזה הנדמה ללילה :

בקול ה' אומר עד מתי עצל וגו' לשאינם צדיקים כראשונים ואינם קמים בקול ג' ובקול ד' אומר עד מתי עצל תשכב כבר קראתי בקול ג' ולא עמדת ומתי תקום משנתך שקראתי בקול ד' ולא עמדת, העצל שמע קול ג' וד' ואע"פ שהיה נעור לא קם מצד עצלותו ועל מי שהוא ישן עדיין אומר מתי תקום משנתך : בקול ו' אומר אל תאהב וגו', למי שלא קם בלילה כבר שבע בשינה וראוי שיקום, ולכן אמר אל תאהב שינה כי אהבת השינה היא אחר שכבר ישן כל צרכו ואוהב לישן יותר וכבר עבר כל הלילה וקצת מן היום, וצריך ללכת לעשות מלאכה פן יורש ולא יהיה לו אלא לחם צר ומים לחץ, ואם יפקח עיניו קודם יוכל לעשות מלאכה יותר וישבע לחם : בקול ז' אומר עת לעשות וגו' על אלו שהיה להם עת לקום לעשות ולעסוק בתורה בזמן רינה שהוא בלילה ולא קמו נאמר הפרו תורתך :

יונה

תמר אומר, צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה:

תפוח אומר, כתפוח בעצי היער כן דודי בין הבנים בצלו חמדתי וישבתי ופריו מתוק לחכי:

תאנה אומרת, נוצר תאנה יאכל פריה:

שאר אילנות אומרים, אז ירננו עצי היער מלפני ה' כי בא לשפוט את הארץ:

ירקות שבשדה או', תלמיה רוה נחת גדודיה ברביבים תמוגגנה צמחה תברך:

ציה אומרת, גם צפור מצאה בית ודרור קן לה אשר שתה אפרוחיה את מזבחותיך ה' צבאות מלכי ואלהי, אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה:

אווז הבר אומר, בטחו בה' עדי עד כי ביה ה' צור עולמים:

אונבי (רצופי) אומרת, נחמו נחמו עמי יאמר אלהיכם:

חסידה אומרת, דברו על לב ירושלים וקראו אליה כי מלאה צבאה כי נרצה וגו':

ביאור מבי"ט

לא אמר ויאכל מן הענבים, וג"כ יתפרש כי ברכה באה על הברכות הנאמרות עליו ברכת המזון וקידוש והבדלה ושבע ברכות של חתן וכיוצא בהן, וכן יעשה האל ית' לעתיד אע"פ שיהיו בישראל פושעים דומים לבוסר לא ישחיתם כי מהם יצא התירוש שישובו בתשובה, או זרעם יהיה לפניהם נכון שיהיו צדיקים: **תמר** אומר צדיק כתמר וגו'. הצדיק מתחלתו ניכר מתוך מעשיו מקטנותו שיהיה צדיק, כמו התמר שמזמן שהוא פורח ידוע שיעשה פרי, ומתוך מעשיו הטובים כשהוא כבר צדיק הוא מתעלה ומתרומם בפני בני אדם, כארז בלבנון ישגה שאין לו פרי אלא גידול קומתו ורוממותו יותר מן התמר: **תפוח** אומר כתפוח בעצי היער וגו', התפוח יש לו ריח טוב משאר אילנות כל שכן מאילני סרק שהם עצי היער שאין בהם לא טעם ולא ריח אפילו בעלים שלהם, כן דודי בין הבנים שיש חילוקים הרבה בינו לשאר בנים, ובצלו התפוח אפילו שאין בו כל כך צל כמו שאר האילנות חמדתי לישב תחתיו ליהנות מריחו בישיבה תחתיו עד שיתבשל הפרי כל צרכו שיהיה מתוק לחיך, וכן אנחנו חומדים לישב בצל הקב"ה אע"פ שאנחנו בגלות שאין הצל שלם, בזמן הישועה יהיה צל שלם, ועוד פריו מתוק שהוא זמן הישועה. וג"כ יכוין כי אנחנו בזה העולם תחת הקב"ה שהמצות שאנחנו עושים שכרם בעוה"ב והוא הקרן נגנז והפרי המתוק ופרי שכר המצות הוא בעוה"ז שהוא כמו צל: **תאנה** אומרת נוצר וגו', התאנים אינם מתבשלים כלם כאחד אלא בכל יום לוקטים מהם המבושלים, ולכן צריך מי שרוצה לאכול התאנים שינצור אותם יום יום: **שאר** אילנות אומרים אז ירננו וגו', כמו שהאילנות שעושים פרי יהיה פרים בהפלגה לעתיד, כן עצי היער שהם אילני סרק יהיה בהם פרי לעתיד וירננו על זה לפני ה' כי בא לשפוט את הארץ, שתהיה שוה כולה מגדלת פירות: **ירקות** שבשדות אומרים תלמיה רוה וגו', עובדי האדמה חורשים הקרקע ועושים תלמים תלמים כדי שיכנסו המים תחת הקרקע הרפוי, ועל זה אמר תלמיה רוה ממי הגשמים לנחת גדודיה, ואחר כך לא יצטרך כ"כ גשמים אלא ברביבים תמוגג העפר וכשהיא צמחה תתברך באויר ובשמש ממגד

זרזיר

תבואות שמש וגו': **ציה** אומרת גם צפור וגו', הצפור שאין לה בעלים שישכינו אותה היא משתדלת ומוצאה בית לשכון ועושה בציורה דרור קן לה שיודעת שיהיו לה בנים ואפרוחים, וכל שכן האיש הנלבב שאף על פי שיש לו בית לדור בו צריך להשתדל להיות לו בית מיוחד להתפלל בו, והיא תהיה ידידות לו כמו שאמר למעלה מה ידידות משכנותיך וגו' לבי ובשרי ירננו אל אל חי, ועל זה אמר היכן ירננו אל מזבחותיך ה' צבאות: **אווז** הבר אומר בטחו בה' וגו', הבטחון על האנשים אינו בטחון משתי סבות, הא' הוא כי אדם הוא להנחם, והב' כי אפשר שלא יעלה בידו לקיים מה שהבטיח, ועל זה אמר הנביא (ירמיה י"ז) ארור הגבר אשר יבטח באדם, אף על פי שהוא אדם שיכולת בידו לעשות אולי ינחם, ושם בשר זרועו שאפילו ירצה לקיים הבטחתו הוא בשר שאין לו יכולת לקיים, ואחר שבטח באדם ולא נתקיים מה' יסור לבו אחר שמתחלה בטח באדם, ולכן אמר עליו ארור הגבר ואמר ברוך הגבר אשר יבטח בה' כי הוא היכול על כל ואפילו שיאחר יקיים כמו שאמר, והיה ה' מבטחו לעתיד על הבטחתו לעתיד ית', וכן אמר כאן בטחו בה' כי הוא היכול עדי עד אם יתמהמה חכה לו כי הוא ברא העוה"ז והעוה"ב בשתי אותיות י"ה, ואחר כך צירף מדת הרחמים ה' לקיום ציור בריאת הב' עולמים: **אונבי** אומר נחמו נחמו וגו', הנחמה על דבר רע שאירע לאדם הוא דברי ריצוי ופיוס לשכך צער המנוחם, אבל הרעה במקומה עומדת כמו ניחום האבל אחר שנקבר המת ואינו מוטל לפניו, אבל נחמת האל יתב' לישראל היא שהוא מנחם אותם בהיותם בגלות בהיות שכינתו בתוכם הם מתנחמים, אף על פי שהם בגלות, וזו היא הנחמה הראשונה, ולעתיד ינחם שישיב להם כל מה שאבדו שיגאלם ויחזירם לארץ ישראל ויבנה להם בית הבחירה, וזו היא הנחמה האמתית להשיב מה שאבדו, ולכך אמר נחמו פעם שנית על השבתם לארץ ישראל ובנות להם בית הבחירה, ולכך אמר יאמר אלהיכם לעתיד לבא לא אמר אומר אלהיכם: **חסידה** אומרת דברו על לב ירושלים וגו', כל הנביאים פה א' אמרו דברו על לב ירושלים

וקראו

נשר אומר, ואתה ה' אלהי צבאות אלהי ישראל הקיצה לפקד כל הגוים אל תחן כל בוגדי און סלה:

סינונית אומרת, למען יזמרך כבוד ולא ידום ה' אלהי לעולם אודך:

שממית אומרת, הללוהו בצלצלי שמע הללוהו בצלצלי תרועה:

זבוב אומרת, בשעה שרואה שאין ישראל עוסקים בתורה, קול אומר קרא ואמר מה אקרא כל הבשר חציר וגו' יבש חציר נבל ציץ וגו'. בורא ניב שפתים שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר ה':

רחמה אומרת, אשרקה להם ואקבצם כי פדיתים ורבו כמו רבו:

שבלת חטים אומרת, שיר המעלות ממעמקים קראתיך ה':

שבלת שעורים אומרת, תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו:

ושאר השבלים אומרים, לבשו כרים הצאן ועמקי' יעטפו בר יתרועעו אף ישירו:

גפן אומרת, כה אמר ה' כאשר ימצא התירוש באשכול ואמר וגו':

ביאור מבי"ט

מקודם: **נשר** אומר ואתה ה' אלהי צבאות וגו'. מפני כי שלטנות האומות על ישראל הוא בזמן שהאל ית' נותן להם כח למעלה לעשות חיל למטה, אמר ואתה ה' אלהי הצבאות כי אתה הוא לשון עצמות ונאמר לעולם על השי"ת כי הוא חי וקיים ולו יאות לומר אתה, כמו שכתוב אתה הוא ה' אלהים, אתה ה' לבדך, כלומר לך לבדך יאות לומר אתה שמורה עצמות תמידי ובלי שינוי, ועל זה אמר ואתה שאתה נצחי תמידי אלהי צבאות שאתה שולט על הצבאות שאין להם ממשלת תמידי כמוך אלא כשזה קם זה נופל וכו' פוקד על צבא המרום במרום ועל מלכי וגו' הקיצה לפקוד כל הגוים בעוד שאנחנו בגלות שכינה בגלות וכו': **סינונית** אומרת למען יזמרך וגו'. הסינונית היא מין עגור תרגום עגור הוא סינונית ויש לה צפצוף כמו העגור, והאומר למען יזמרך חוזר לפסוק של מעלה הפכת מספדי למחול לי וגו', כי כמו שאין הנבואה שורה אלא מתוך שמחה כן הזמרה והשירה לאל ית' אינה שורה מתוך מספד, ולכן אמר למען יזמרך שהיא הנפש שהיא כבוד הגוף כי כשיוצא הנפש הגוף נשאר כנבלה וירום תולעים ויבאש, ולא ידום הנפש מלזמר, ולא אשכח ממה שהפכת מספדי למחול כי לעולם אתן תודות לך על שגמלת לי טובה: **שממית** אומרת הללוהו וגו'. על הנסים המפורסמים שעשה האל ית' לישראל אומרת הללוהו בצלצלי שמע, שמשמיע בקול רם את נפלאותיו, ועל הנסים הנסתרים אמר בצלצלי תרועה שהוא דבר שאינו ברור: **זבוב** אומר בשעה שרואה כו'. בהיות הזבוב מצוי בבתים רואה כשאין ישראל עוסקים בתורה ואומר קול אומר קרא, שיקרא הנביא ויצעק בקול גדול, ואמר הנביא אחרי שאקרא ואצעק מה אומר או מה אקרא כשישאלו לי על מה אתה צועק וקורא, השיב מה שתקרא הוא שכל בשר הוא חציר, כל מי שהיה באותו הדור הולך אחר תאות נפשו ובשרו הוא חציר, כמו שהחציר הוא יבש כך על כל מעשיהם יכלו ויבושו ביסורין קשים. וכל חסדו כציץ השדה אותם שבדור ההוא שעושים אי זה חסד חסדם הוא כציץ השדה שאין חסדם לשם שמים, ובמעט שכר בעוה"ז ישלם להם ובשארים רקים לעוה"ב כי כבר אכלו את חק חסדם כמו הציץ הנובל במהרה, אבל מי שעושה המצות ועושה חסד לשם שמים יקום חסדו לעולם הפרי בעוה"ז והקרן לעוה"ב, בורא ניב שפתים שלום לרחוק ולקרוב לא אמר ברא אלא בורא כי בכל עת הוא ינובב לפי צדיק חכמה, וה' שפתיו יפתח שיגיד תהלתו, והדבור הראשון שידבר איש אל רעהו הוא שלום והוא ישיב לו שלום לרחוק על ידי כתב ומקדימים שלום בכתב ולקרוב על פה, וכשהאל ית' אמר השלום אז באה רפואה וטובה לעולם ואין למו מכשול: **רחמה** אומרת אשרקה וגו'. בזמן הגאולה בשריקה לבד שהוא כמו רמז ה' לבד יתקבצו לא"י, כי כיון שהגיע הזמן הרי הם כפדויים כבר ורבו כמו מה רבו מעשיך ה' לקרוא כל העולם ולעבדו שכם א': **שבלת** חטים אומר שיר המעלות וגו'. הזורע חטה הלך ילך ובכה נשא משך הזרע בא יבא ברנה נושא אלמותיו. וזהו הרנה והשיר המעלות אחר שעלה במעלת הקבלה משוררת ואומרת כי מזמן הזריעה שהיתה החטה במעמקים קרא את ה' שיצא לפועל ולמעלת שבולת: **שבולת** שעורים אומר תפלה לעני וגו'. על כי העני האוכל השעורים משורר שבולת השעורים כי כשיעטוף עצמו העני שאין לו לאכול אז מתאוה אפי' השעורים, ולפני ה' ישפוך שיחו שפיכת השיח הוא מרוב העינוי: **ושאר** השבלים אומרים לבשו כרים וגו'. הצאן מתלבשים וניזונים מן החציר של הכרים הנרחבים ואח"כ העמקים יעטפו בר הראוי למזון האנשים ויתרועעו על החציר וישירו על הבר: **גפן** אומרת כה אמר ה' כאשר ימצא וגו'. ישראל נמשלו לגפן כמו שאמר הכתוב גפן ממצרים תסיע, כי ישראל היו במצרים בוסר בגפן, וכשנסעו משם הסיע האל ית' הגפן לעשות ענבים שמהם יצא התירוש שיהיו ראויים לקבל יינה של תורה ויזכו ליין המשומר בענביו, ובזמן שהוא בוסר אל תשחיתהו כי אם תניחהו עד שיהיה אשכול ענבים יהיה ברכה מיוחדת בו, כי מלבד מה שמברכין על האשכול בורא פרי העץ, מברכין ומיחדין ברכה אחרת על התירוש בורא פרי הגפן, להורות כי עיקר הגפן לא נברא אלא על היין כמו שנאמר ויטע כרם וישת מן היין,

נא

בהמה דקה טהורה אומרת, מי כמוכה באלים ה' מי כמוכה וגו':

בהמה דקה טמאה אומרת, יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך:

בהמה גסה טהורה אומרת, הרנינו לאלהים עוזנו הריעו לאלהי יעקב:

שור אומר, אז ישיר משה ובני ישראל אשירה לה' כי גאה גאה וגו':

חמור או', לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד כי כל בשמים ובארץ:

גמל אומר, ה' ממרום ישאג וממעון קדשו יתן קולו שאג ישאג על נוהו:

פיל אומר, מה גדלו מעשיך ה' מאד עמקו מחשבותיך:

אריה אומר, ה' כגבור יצא כאיש מלחמות יעיר קנאה וגו' על אויביו יתגבר:

זאב אומר, על כל דבר פשע על שור על חמור על שה על שלמה על כל אבדה וגו':

שועל אומר, הוי בונה ביתו בלא צדק ועליותיו בלא משפט:

באור מבי"ט

שהעבדים תולים עיניהם, ולא אמר עד שיתנו להם אדוניהם או יחוננום כי אולי לא יעשו כן:

בהמה דקה טהורה אומרת מי כמוכה וגו', לא אמר אין כמוך באלים אלא מי כמוך באלים, כי האלים עצמם המה הגבורים אשר מעולם אנשי השם, אינם מחליטים לומר אין כמוך, אלא להבחין גדולת ה' אומרים מי כמוך באלים מי הוא שעשה או שיעשה לעתיד כמעשה ה' ונפלאותיו אשר עשה, מי כמוך נאדר בקדש, כי האלים והגבורים אשר מכניעים הרשעים בגבורתם אינם מתפארים בקדושה יתרה, והאל ית"ש הוא אל גבור והוא אדיר גם כן בקדושה ואין ערך בינו ובינם, כי הוא נורא תהלות יראוי מלהללו שהמרבה בהלוליו הוא ממעט, כי אין הפה יכול לדבר ולספר הלוליו כי אין להם קץ כי הוא עושה פלא לעולם: **בהמה** דקה טמאה אומרת יגיע וגו', אחר שפקד וקבע עתים בכל יום לתורה והוא במעט יגע הולך לעשות מלאכה לאכול, ועל זה שאוכל מיגיעת כפיו אחר שעסק בתורה אשריו על שעסק בתורה, וטוב לו על כי אחר כך ביגיעת כפיו אכל לחם: **בהמה** גסה טהורה אומרת הרנינו וגו', הרנינו רנה אחר רנה לאלהים למדה"ד שהיה לו עלינו ולמדת הדין שנהפכה ממדת רחמים לאלהים לרשעים, ושם להיות עוזנו, הריעו בתפלה ובתרועה לאלהי יעקב כשאין ישראל כל כך זכאים נקראים בשם יעקב: **שור** אומר אז ישיר משה וגו', יש אז לשעבר אז נבהלו אלופי אדום, ולעתיד אז יאמרו בגוים, ואז זה הוא לשעבר ושיר לעתיד כי מאז שצעקו בני ישראל אל ה' ואמר להם משה התיצבו וגו' וראו את ישועת ה' וגו', ה' ילחם לכם ואתם תחרישון, החרישו ולא ענו עוד, ועלה בלב משה ובני ישראל מאז לומר שירה זו אחר כך כיון שהחרישו מן הצעקה והתפלה, והאל ית"ש ענם שהושיעם כמו שכתוב ויושע ה' ביום ההוא אמרו שירה זו לה' שגאלם להם, ומאז אמרו שיאמרו אשירה לה' כי גאה גאה שהיה הולך לפניהם יומם ונתגאו הרבה לשמים ומשם השפיל את המצריים ורמה אותם ממעלה רמה למטה בים: **חמור** אומר לך ה' הגדולה וגו', יש גדולה מלך גדול על כל הממלכות ואין למלך עצמו גבורה, ויש גבור מלך גבור וממלכה שפלה, ויש גדול וגבור ולא לתפארת היא לו וגם אין גדולתו וגבורתו ותפארתו נצחית ואין לו הוד, ואין נאה כל זה אלא לך ה' הגדולה וגו', כי כל זה הוא בשמים ובארץ לא כגדולה וכגבורה של מלכי ב"ו שאינם אלא בקצה פאות הארץ: **גמל** אומר ה' ממרום ישאג וגו', הידד כדורכים יענה וגו', השם שהוא בעל הרחמים כשאינו יכול לרחם שאין זכות לישראל ישאג ויצטער כביכול וממעון קדשו יתן קולו לומר שובו אלי ואשובה אליכם ושובו בנים שובבים, ועל נוהו שהוא בית המקדש שנחרב בלא חטא אלא בחטא ישראל, שאג ישאג שאגה על שאגה על שהוא חרב מבלי חטא, הידד כדורכים יענה אל כל יושבי הארץ המצערים את ישראל אף על פי שאין בהם זכות ליגאל כשאינם שבים: **פיל** אומר מה גדלו מעשיך וגו', מעשה ה' נורא הוא אם יתקבצו כל חכמי תבל אינם יכולים לברוא אפי' יתוש א', ומאד ויותר ממעשיך עמקו מחשבותיך, כוונת בריאת כל מין ומין בעולם לאיזו דבר נברא:

אריה אומר ה' כגבור וגו', הגבור מתפאר בגבורתו כשהוא יוצא למלחמה ולפעמים הוא לוקה ויגע בתוך המלחמה, ואפילו שלא ילקה אולי שלא יוכל להתגבר על אויביו, אבל ה' הוא כגבור ובתוך המלחמה אין לפניו פחד ואימה אלא אדרבה הוא מעורר קנאה בתוך המלחמה, ואינו צריך לאחרים שיריעו ויצריחו במלחמה להבהיל את האויבים כי הוא בעצמו המריע ומצריח ויתגבר בזה על אויביו:

זאב אומר על כל דבר פשע וגו'. על כל מה שיפשע ויפסיד אדם לחברו בין בעיקר מאכלו שבא מכח שור רב תבואות, בין במה שעושה מלאכה בו כמו החמור, בין במה שמלבים עצמו בו מגז כבשים, בין ממה שהוא מוכן כבר ללבושו שהוא שלמה, וכל אבדה שיהיה שיאמר התובע כי הוא זה שנלקח או שנאבד ממנו והנתבע יכחיש, עד האלהים יבא דבר שניהם כי הוא היודע ועד משגיח על פרטי הדברים ההווים בעולם למי שירשיע או לתובע או לנתבע ישלם שנים, כיון שכחש יענש בהשגחת ה' כפלים בכל חטאתיו: **שועל** אומר הוי בונה ביתו וגו' וסוף הפסוק ברעהו יעבוד חנם ופועלו לא יתן לו, הבנין נגמר בקרקע ובאבנים או עצים או עפר

זרזיר אומר, ונודע בגוים זרעם וצאצאיהם בתוך העמים כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה':

צפורת אומרת, אשא עיני אל ההרים מאין יבוא עזרי:

צבי אומר, אור לטובים אודה למטיב על יושר. ואני אשיר עזך וארנן לבקר חסדך וגו':

פרוגית אומרת, יודוך ה' כל מלכי ארץ כי שמעו אמרי פיך:

חסיל אומר, ה' אלהי אתה ארוממך אודה שמך כי עשית פלא עצות מרחוק אמונה אומן:

סוס אומר, הנה כעיני עבדים אל יד אדוניהם כעיני שפחה אל יד גברתה וגו':

בהמה

באור מבי"ט

וקראו אליה, כי מלאה דברים המתיישבים על הלב לנחמה, ואחר כך קראו אליה בפרסום כי מלאה צבאה לפי העונות והחטאים האל יתב' מאריך והוא גובה להעניש את החוטא מעט מעט ולא הכל בבת אחת, וכמו שאמר הכתוב (עמוס ג') על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם, מעט מעט משל הנושה בחברו וגובה ממנו מעט מעט, וכן עון העגל וביום פקדי ופקדתי, ועל זה אמר כי מלאה צבא פקידת גבוי העונות, ואחר תשלום העונות צריך ריצוי שיהיה מרוצה לפני האל, לזה אומר כי נרצה עונה, ואמר כי לקחה מיד ה' כפלים בכל חטאתיה שהאל יתב' הוא מלא רחמים בי"ג מדות ה' ה', ה' קודם שיחטא אף על פי שחושב לחטוא אינו מצרף המחשבה למעשה, ה' לאחר שיחטא בפועל וישוב, ואם כן לקחה מיד ה' שהיא מדת רחמים כפלים ברחמנות בכל חטאתיה, א' קודם החטא וא' אחר שיחטא וישוב: **זרזיר** אומר ונודע בגוים זרעם וגו', גם כי ישראל הם בני אדם הראשון ובני נח כשאר האומות ואין הפרש ביניהם ביצירתם ברמ"ח איברים שוים בכולם, אפילו הכי כשעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן ואין להם שער לא בבית השחי כו', כמו שדרשו (סנהדרין כ"א) על פסוק ויצא לך שם בגוים ביפיך וגו', וגם אמר רבי ישמעאל ישראל הריני כפרתן לא לבנים ולא שחורים אלא כאשכרוע הזה וגו', וכשגלו בעונותם אינן ניכרים אלא במה שהם נמולים, ועל זה יעד הנביא לעתיד ונודע בגוים זרעם שהם מובדלים במה שהם נמולים, וצאצאיהם בתוך העמים משעת קטנותם אף על פי שלא הגיעו לזמן גידול שער מצד שהם בתוך עמי על ברכי אביהם מתגדלים, ועוד יוסיפו בזמן ההוא תואר והדר מובדל מכל העמים כפשט הפסוק ואבדיל אתכם מן העמים עד שכל רואיהם בראיה בעלמא בלי שינוי מלבוש יהיו ניכרים כי הם זרע ברך ה', משעה שנזרעו במעי אמם ברכם ה' שיהיו מובדלים לטובה:

צפורת אומרת אשא עיני וגו', כשהאדם בצער והוא רוצה לברוח ולהנצל נושא עיניו אל ההרים לראות באי זה מהם ינצל, או אם הוא ישער שהצלתו תהיה על ידי בני אדם, נושא עיניו אל הגדולים אל מי מהם יפנה לעזרתו, ואף על פי שניצול ע"י אחד מהם יודע ומכיר כי הצלתו ועזרתו היא מעם ה', לא אמר עזרי מה' אלא מעם ה', על ידי אמצעי היתה עזרתו מה' כי אותם שעזרוהו כולם תחת יד ה' שהוא עושה שמים וארץ, ממנו היתה סבת עזרתו והצלתו: **צבי** אומר אור לטובים אודה למטיב על יושר, ואני אשיר וגו', כשיש אור וטובה לטובים ביחוד ולא לרשעים כמו לכל בני ישראל היה אור במושבותם ולא למצרים אז אודה לשם יתב' שהוא מטיב על יושר לטובים ולא לרעים, כי לפעמים מאיר האל יתב' ומטיב בזכות הטובים אפילו לרעים, כמו שיש שובע בעולם בזכות הצדיקים שגם הרשעים שבעים בו ואז נראה שאינו על היושר, ועל זה כתוב ואני אשיר עוזך כשאתה עושה לי טובה מיוחדת אשיר עוזך וארנן לבקר חסדך לא לבד ביום שעשית עמי טובה אלא גם אחר כך מיד אשכים בבקר לרנן על חסדך כי היית מבטח לי בטובה שעשית לי ביחוד והצלתני גם כן מן הפורעניות שהיית מנוס לי ביום צר לי: **פרוגית** אומרת יודוך ה' וגו', היו קצת מלכים בעולם שכנו עצמם לאלוה, על זה אמר כי המלכים אשר הם מחשיבים עצמם מלכי ארץ ולא אלוה מלך שמים, הם אשר יודו לאלהותו כי שמעו מקודם אמרי פיך ממה שהיה עתיד להיות במבול, וכל מה שהיה מיעד לעולם והיה מתקיים, ועל זה הודו לה': **חסיל** אומר ה' אלהי אתה ארוממך וגו', אתה בטובך וחסדך משגיח עלי כי אתה אלהי ואני ארוממך למעלה כי אתה אלהי האלהים וכביכול השפלת עצמך להקרא אלהי, ולכך אודה שמך כי עשית פלא בהיותך משגיח עלי שפל וגשמי, ואתה אלוה מרומם על כל ברכה ותהלה, ולתת סבה ועלה להשגחתך עלי הוא רחוק מן השכל האנושי המחובר בחומר אלא שיש לנו אמונה שלימה על זה מקובלת ומאומן מהראשונים: **סוס** אומר הנה כעיני וגו', העבדים אין להם לב לתבוע מאדוניהם שום דבר אפילו מזונותיהם אלא שתולין עיניהם אל יד אדוניהם כשרואים שיש בידם מזונות או הדבר הצריך להם, ולא אמר כעיני עבד אל יד אדוניו אלא עבדים ואדונים שכולם עומדים במעמד אחד ומתביישים זה מזה, ואפילו הכי צריכים לתלות עיניהם אל יד אדוניהם, וכעיני שפחה אל יד גבירתה, כי כל גברת בת מלך פנימה כל א' בביתה והשפחה משרתת אותה בביתה כן עינינו אל ה' אלהינו עד שיחננו, שידענו שיחונן אותנו אחר שאנו תולים עינינו לו מה שהעבדים

שער הראשון והוא שער התפלה

הקדמה מאמר כי אינו שבח לאדם שישובח ממעשיו הטובים, כל איש ואיש כפי הכנתו וכחו חייב לעסוק בתורה כו׳, תחלת דינו של אדם על בימול תורה. אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו כו׳. בנו של ריב״ל ראה עליונים למטה ותחתונים למעלה. כל שחכמתו מרובה ממעשיו כו׳. כל אחד מישראל חייב להשתדל בלמוד התורה וקיום מצותיה כו׳. הראה הקב״ה לאדה״ר דור דור ודורשיו כו׳. גודל שכר המזכה את הרבים והצדיק מזכה גם לאחר פטירתו בלמידת שמועותיו, וצדיקים במיתתן קרויין חיים. מה שמחדש כל חכם בפירוש התורה הוא בכלל תורה שבע״פ. פסוק לב טהור ברא לי וגו׳, אל תשליכני וגו׳, השיבה לי וגו׳, הם רמז לנפש רוח ונשמה. גדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת:

פרק א אין ראוי לאדם שישאל צרכיו מהשמים דרך חיוב והכרח כו׳. ופסוק מי הקדימני ואשלם. אל תעש תפלתך קבע כו׳. ענין השבלים וגלוסקאות שהראה ר׳ עקיבא לקיסר. טעם מילה ליום שמיני. עיקר התפלה לישראל ופסוק ואתן לאני וגו׳. אין לשאול ולבקש דבר כי אם מהשם ית׳ לא משרי מעלה ולא ממלאכים כו׳, ופסוק הנה אנכי שולח וגו׳. מי שיש לו מכה יקח לביתו ליטרא ירק ולא בשר כו׳. אין ראוי שיתפלל לאל אלא על דבר הכרחי כו׳. טעם למה הוצרך יהושע להעמיד שמש וירח:

פרק ב לעולם יסדר אדם שבחו של מקום ואח״כ יתפלל. מיום שברא הקב״ה את עולמו לא היה אדם שקראו להקב״ה אדון אלא אברהם כו׳. סיימתינהו לכלהו שבחי דמלך, ופסוק לה׳ אלהים הרחמים וגו׳. מיום שברא הקב״ה את עולמו לא היה אדם שקראו צבאות עד שבאה חנה כו׳. דבר קשה הנראה בענין התפלה, ופ׳ ואמרו הושיענו וגו׳:

פרק ג ביאור כי עיקר התפלה היא הכונה וגם הדבור, ופירוש שמע קולנו כו׳. ביאור פסוקי שומע תפלה, הנה אנכי וגו׳, אלהי כל בשר וגו׳, רצון יראיו יעשה וגו׳, ותעל שועתם וגו׳, תאות ענוים וגו׳:

פרק ד ענין זמני התפלה ערב ובקר וצהרים, ופי׳ תפלת ערבית רשות. מה שרומז ג׳ תפלות אלו, ובאור פסוקי וזכור את בוראך וגו׳, אמרי האזינה וגו׳, ה׳ בקר תשמע קולי וגו׳, תכון תפלתי וגו׳:

פרק ה ענין היות התפלה מקום מיוחד ונוכח המקדש ובעשרה, ודברי רז״ל אין דבר שבקדושה בפחות מעשרה ואין תפלתו של אדם נשמעת אלא בב״ה. כל הקובע מקום לתפלתו כו׳, ופסוק ברוך ה׳ ממקומו וגו׳: מעלת א״י ופסוק כי הארץ אשר אתה בא וגו׳, ודרז״ל אוירא דא״י מחכים כו׳ והדר בא״י כו׳. טעם היות התפלה פעם לנכח ופעם שלא לנכח, ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן כו׳. ענין לשון הברכות אשר קדשנו כו׳:

פרק ו טעם היות התפלה בלחש, ופ׳ קולי אל ה׳ אקרא, אליו פי קראתי וגו׳, ודברי רז״ל המגביה קולו בתפלתו ה״ז מנביאי השקר כו׳, ודברי אליהו הנביא ע״ה קראו בקול גדול:

פרק ז ענין תפלה בלשון צעקה עם היות התפלה בלשון לחש. טעם היות התפלה בעמידה, ופ׳ הנה ברכו את ה׳ וגו׳. שני טעמים בענין כיון הרגלים. המלאך חציו אש וחציו מים, עושה מלאכיו רוחות וגו׳, נכספה וגם כלתה נפשי וגו׳:

פרק ח טעם לכריעות והשתחויות של תפלה, ולמקומם ומנינם, ופירוש ג׳ ברכות ראשונות, וטעם אין קורין אבות אלא לג׳ וגו׳. טעם עלינו לשבח אחר התפלה, וטעם כ״ג שוחה בסוף כל ברכה והמלך כיון שכרע כו׳: מקום התפלה שיהיה במקום נמוך ופסוק ממעמקים קראתיך ה׳:

פרק ט המתפלל צריך שיתן עיניו למטה ולבו למעלה, בב׳ הקדמות:

פרק י טעם לדברי רז״ל אין דבר שבקדושה בפחות מעשרה:

פרק יא גודל מעלת תפלת הצבור ודברי רז״ל על פסוק ואני תפלתי וגו׳, הן אל כביר לא ימאס. שלשה טעמים במעלת תפלת הצבור, ופסוק אשר יחדו נמתיק סוד וגו׳:

פרק יב מעלת המתפלל על אחרים, וגודל מעלת הקדמת התפלה לצרה, וחיוב גדולי הדור להתפלל על אנשי דורם. ענין שמואל הנביא כשהתפלל על ישראל, ופי׳ מארז״ל לבש שמואל חלוקן של ישראל כו׳. ענין הודוי על החטאים, ופסוק מכסה פשעיו וגו׳. טעם היתר לדרוש בצדיקים שיתפללו בעדם ועם היות זה אסור למלאכים כו׳: שני טעמים למעלת התפלה קודם לצרה, ופ׳ קראתי מצרה לי וגו׳ ומן המצר קראתי וגו׳:

פרק יג מעלת התפלה ביום התענית, ופ׳ כי מן היום הראשון אשר נתת אל לבך וגו׳, ופסוק והיה טרם יקראו וגו׳. טעמים במעלת תפלת התענית ופסוק ואני בחלותם לבושי שק וגו׳, וירא אלהים את מעשיהם. הפרש הדברים שיש בין האדם למלאך, ומה שדומה האדם למלאך, ושבת למוד משה ביום תורה שבכתב ובלילה תורה שבע״פ, ופ׳ תפלה לעני כי יעטוף וגו׳: מאמר רז״ל כל תענית שאין בה מפושעי ישראל אינו תענית, וענין החלבנה, וטעם חלוק התעניות מהם לבד ביום ומהם יום ולילה, ופסוק כה אמר ה׳ צום החמישי וגו׳:

פרק יד ספק יקרה בענין התפלה ודברי רז״ל, הקב״ה מתאוה לתפלתן של צדיקים, וענין ג׳ התפלות ערב ובקר וצהרים, וענין תפלת רבי חנ״ד, ותנא גדול הנס האחרון מן הראשון כו׳:

פרק טו התפלה היא מצוה מן התורה, וענין גדולה תפלה יותר ממעשים טובים, ופי׳

כל׳

כלבים אומרים, בואו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עשנו:

רבי ישעיה תלמידו של ר' חנינא בן דוסא היה מצטער ומתענה פ"ח תעניות ואמר הכלב שכתוב בהם והכלבים עזי נפש לא ידעו שבעה והמה רעים לא ידעו הבין כלם לדרכם פנו איש לבצעו מקצהו, ויזכו לומר שירה לפני הבורא, נענה לו הקב"ה ע"י מלאך מן השמים ואמר לו ישעיה עד מתי אתה מתענה על דבר זה שבועה מלפני הקב"ה מיום שגלה לחבקוק הנביא לא גלה סודו לשום אדם בעולם, אלא בשביל שאדם גדול אתה וראוי אתה להזדקק לך נתנו לי רשות להגיד לך במה זכו הכלבים לומר שירה, לפי שכתוב בהם ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו למאיש ועד אשה למען תדעון אשר יפלה ה' בין מצרים ובין ישראל, לפיכך זכו לומר שירה, ולא עוד אלא שזכו לעבד מצואתם עורות לכתוב בהן תפילין תורה נביאים וכתובים ומזוזות, ולענין שאלה ששאלת חזור בך לאחוריך, כמו שכתוב שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו:

ביאור מבי"ט

ובפועלים, ועל זה אמר הוי בונה ביתו בלא צדק שהשיג גבול רעהו או גזל הקרקע, והעליות שבונה למעלה מן הבית אע"פ שהן באויר הן בלא משפט, ברעהו שיביא לו האבנים מן המחצב או עצים מן היער יעבוד חנם שאומר לו שהוא רעה, ולפועל הבונים אומר שיתן ואינו נותן: **כלב** אומר בואו נשתחוה וגו', בואו קורא לבני אדם שיתלוו אליו כי הוא לבדו אינו ראוי, ולכן אמר נשתחוה שהיא בפישוט ידים ורגלים, ואח"כ יזכה לקום מהשתחויה ולהיות בכריעה לפני ה', ואח"כ יזכה יותר לקום על רגליו אלא שיעמוד בכריעה לפני ה' שיזכה לשחר פניו כי בצלם אלהי' עשה את האדם, וזהו עושנו בצלמו ודמותו:

רבי ישעיה תלמידו של רבי חנינא בן דוסא כו', נראה כי מתחלה נתכוון להתענות עד פ"ח תעניות כדי שיענה, כ"ב תעניות כנגד כל א' מאותיות התורה, אם בתענית ראשון שכנגד האל"ף של אנכי לא יענה, יענה בתענית שני כנגד בי"ת של בראשית, ואם בזה לא יענה יענה בגימ"ל של גמילות חסדים, וכן בכל האותיות זו אחר זו שיש בזו מה שאין בזו, כנגד אות הראשונה של שם בן ד'. ואם בכולו לא יענה יחזור שנית להתענות כ"ב תעניות, כנגד כל האותיות כנגד אות שנית של שם, וכן כנגד האות הג' והד' של שם שהם פ"ח תעניות, ולכן אמר מצטער ומתענה פ"ח, ולא שנצטער והתענה עד פ"ח תעניות ואז נענה, שנראה שאם לא היה נענה היה מתענה יותר שקבל עליו תעניות עד שיענה, אלא שהיה מצטער ומתענה עד פ"ח תעניות שידע שאז יענה כמו שכתבתי, ואם לא היה נענה לא היה מתענה יותר, ואז בזכות אותיות ה' ענה לו הקב"ה ע"י מלאך מן השמים בן ד' אותיות, ולא שנתן בו בינה להשכיל מעצמו מה שאמר לו המלאך אלא הולך למלאך, שנראה שהיה סוד שאינו מושג לשכל בני אדם, ולא רצה לגלותו בפעם הראשונה של כ"ב תעניות מפני שגלה סודו לחבקוק ומשם והלאה לא היה רוצה לגלות שום סוד לבני אדם, אלא בשביל שאדם גדול הוא נזדקק ונתן רשות למלאך להגיד לו במה זכו הכלבים לומר שירה, כי אע"פ שכתוב בהם והכלבים עזי נפש לא ידעו שבעה, כי הם משונים משאר ב"ח שיש להם קבע לאכילתם פעמים ביום, כמו שכתוב ונתתי עשב בשדך לבהמתך ואכלת ושבעת, כמו שיש קבע לאדם כן יש להם שהם שבעים, והכלבים הם עזי נפש כי המאכל הוא חיי הנפש ובעז נפשם אינם שבעים, והמה רועים בשדות ולא ידעו הבין שום עשב שיהיה שוה למזונותיהם, שאינם אוכלים אלא לחם ובשר וכיוצא בהם, כלם לדרכם פנו למה שהוא דרכם לחם ובשר פנו לבעליהן שיתנו להם, וכשאין נותנים אז הולכים לחטוף הלחם והבשר במקום שימצאו מקצה ועד קצה העיר הם מחפשים, ואפ"ה זכו לומר שירה על שכתוב בהם ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו, מפני שכתוב קודם והיתה צעקה גדולה בכל ארץ מצרים אשר כמוהו לא נהיתה וכמוהו לא תוסיף לא אמר לא חרץ, שהיה אפשר לומר שהיה דרך מקרה, אבל לא יחרץ הוא מאמר האל ית' שגזר שלא יחרץ כלב לשונו, וכן עשו ומכלל לאו אתה שומע הן שלכל בני ישראל לא יחרץ אבל יחרץ למצרים, כמו שאמר והיתה צעקה גדולה כי היו הכלבים צועקים בכל בית המצרים כי אין בית אשר אין שם מת, ולכך אמר למאיש ועד בהמה למען תדעון אשר יפלה ה' בין מצרים ובין ישראל, שהיה לכלבים הכרה מאיש ישראל ומבהמתו לאיש מצרי ולבהמתו, וכמו שהיה בענין המכות שכתוב בהם והפלה בין מקנה מצרים ובין ישראל, ולכך זכו הכלבים לומר שירה, ולא עוד אלא שזכו לעבד מצואתן עורות לכתוב בהן תפילין ותורה נביאים וכתובים ומזוזות מה שלא זכו שאר חיות או בהמות, מפני שלא חרצו לשונם לאנשים זכו לומר שירה, ומפני שלא הרצו לבהמות של ישראל זכו שיעבדו מצואתן עורות לכתוב וכו'. אשר מהם יאמרו שירה בואו נשתחוה וגו':

ומה טעם ב"ד של מעלה מעניש האדם לפעמים בבניו ובני ביתו, ופסוק ואהבת את ה' וגו', וענין היסורין שיקבלם מאהבה ולא יבעוט בהם, ופסוק יסרני ה' אך במשפט וגו':

פרק ט יש ב' מיני יסורין ובכל מין ב' חלקים, ודרז"ל אם רואה אדם שיסורין באין עליו יפשפש כו', וצריך שיקבל האדם היסורין לכפרת עון כדי שיכופר, ופסוק אולת אדם וגו', וביאור ענין יסורין של אהבה, וג"כ ענין נסיון הצדיקים, ודרז"ל חביבין עליך יסורין כו', וטעם יסורי רבי אלעזר בר"ש ויסורי רבינו הקדוש:

פרק י ספק בענין היסורין להיותם לפעמים נמשכים מחטא האב לבן, ולפעמים ימשך עונש החטא לדורות יותר משלשים ורבעים כמו עונש העגל, ופי' כי אנכי ה' אלהיך אל קנא וגו', ועונש עון ע"א הנמשך ענשה לכמה דורות:

פרק יא גדול עונש העושה ג' עבירות מחולפות במזיד מהעושה עבירה אחת ג"פ במזיד, ודרז"ל זכה סם חיים לא זכה כו':

פרק יב התשובה בכל חלק שיעשה יש לו קצת שכר ולפי מה שירבה כן ירבה סליחתו, ודברי הר"ן ז"ל במדרש ועתה ישראל וגו':

פרק יג מעלת תשובת ישראל, ודברי רבותינו ז"ל גדולה תשובה שמגעת כו', וכל הנביאים נתנבאו לתשובת ישראל, וענין תשובת אנשי נינוה ע"י יונה:

פרק יד יפרש כי תשובת ישראל מועילה להם בעוה"ז ובעוה"ב, והזדונות נעשות להם כזכיות, ומועלת גם לאותם שלא שבו בזכות השבים:

פרק טו תועלת תשובת יה"כ גם כי לא תהיה כל כך שלימה, ודרשת חז"ל בפסוק דרשו ה' בהמצאו וגו', וטעם לדבר:

פרק טז טעם למה יש בתשובה כ"ד דברים המעכבים אותה כו', כמו שמנה הרמב"ם, וטעם למה שנראה שהש"י מחזק לב הרשעים כפרעה, ומאמר הנביא השמן לב העם וגו', כי אתה הסבות את לבם וגו':

פרק יז התשובה מצוה כוללת כל התורה כולה וכל המצות כמו ע"א ות"ת, ושלשתן כתובות בסוף כל המצות, ושלשה אברים ראשיים שבאדם מוח לב כליות כנגד הג' מצות הנזכרות, ופסוק בחנני ה' וגו':

פרק יח התשובה היא סבת הגאולה, ודרז"ל גדולה תשובה שמביאה גאולה כו':

שער השלישי הוא שער היסודות

פרק א לבאר כי כל עיקרי תורתנו נרשמים ורמוזים בתורה נביאים וכתובים, ושלשה צדדים להיותנו מחוייבים לחקור על העיקרים והאמונות מדרך השכל והסברא, ומה הם העיקרים שנחקור עליהם ומה הם שנאמין אותם בקבלה, ופסוק דע אלהי אביך ועבדהו וגו', אשגבהו כי ידע שמי וגו', ודרז"ל בהדי כבשי דרחמנא למה לך כו', וכל המסתכל בד' דברים ראוי לו כאלו לא בא לעולם כו', ומהות וידיעת הש"י אי אפשר לשכל האנושי להשיגם, ולזה אין ראוי לעיין בכוונה באלו:

פרק ב יבאר באי זה צד תבא החקירה על האמונות, ופס' טוב טעם ודעת למדני וגו', ופסוק הנה עופלה לא ישרה וגו', וטעם איך נתיר עצמנו לחקור על האמונות בהיותם מקובלים אצלנו:

פרק ג יבאר המופת שהביא הרמב"ם ז"ל בקיום מציאות הש"י, והרב המחבר יביא לכל הג' עקרים ראיות מדרך הסברא ומן המוחש ומן הקבלה מספרי תורה נביאים וכתובים, ויצריך לפרש הג' פנים הנזכרים ודברי הנביא אנכי הגדתי והושעתי והשמעתי וגו':

פרק ד הראיה מן הקבלה למציאות השם יתב', וענין שמות הש"ת, ופסוק כי כה אמר ה' השמים וגו', ודרז"ל מיום שברא הקב"ה את העולם לא היה אדם שקראו אדון כו', וטעם למה לא נברא האדם מהול, ולמה לא ניתנה מילה לאדה"ר כו', וטעם מילה ליום ח', ופי' שם צבאות, ודרז"ל אהיה אשר אהיה אני עמכם בשעבוד זה כו', כל שמותיו של הש"ת ב' מינים:

פרק ה ביאור שם אלהים ופסוק והתגדלתי וגו', ואלהים וכל השמות לא נתחדשו אחר בריאת העולם ח"ו כי כך היה שמו כו', וההפרש שיש בין אלהים ומלך, ופסוק זה שמי לעולם:

פרק ו יפרש שם אל הנגזר ממנו שם אלהים, וטעם למה לפעמים אומר אל ולפעמים אלהים ואלוה:

פרק ז לקרב אל השכל מציאותו יתברך איך הוא נמצא בכל העולמות, ודברי רז"ל מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא, והיאך הוא נמצא בג' עולמות בהיותו הוא מקומו של עולם:

פרק ח ביחוד השם ית', ויביא עליו ראיות מן הסברא ומן המוחש ומן הקבלה, ופי' מי יתן טהור מטמא, ופסוק וירא אלהים את כל אשר עשה וגו', עוד כל ימי הארץ. וטעם למה לא נכלל אחדותו כי אם בסוף התורה, ודרז"ל מהיכן זכו לק"ש מאבינו יעקב, וטעם למה נאמרה כל פרשת שמע בלשון יחיד, וטעם שנצטוינו בתורה ליחדו פעמים בכל יום, וכנגד ג' דברים שצריך האדם לאהוב הש"י בכל לבבו נפשו ומאדו נתיחדו ג' מצות גדולות בתורה, מילה תפילין ציצית, ורמז ג' אותיות שבמלת אחד ועל מה מורות:

פרק ט בהרחקת הגשמות, בראיות מן הסברא ומן המוחש ומן הקבלה, וטעם הד' יסודות והגשם החמישי, ומה שטעו אנשי דור הפלגה וסבת טעותם, וענין מה שכתוב וירד ה' לראות וגו', וטעם כנוי השם יתברך במקום ולמה הוזכרה מקום בנתינת התורה, ופסוק קול דברים וגו' ותמונה אינכם

כל האומר תהלה לדוד ג' פעמים בכל יום כו', וטעם היות המזמור בא"ב בי"ת, ופסוק פותח את ידך, וטעם העלם הנו"ן במזמור הזה ופי' נפלה לא תוסיף קום כו'. ועוד טעם עלינו לשבח אחר התפלה כו':

פרק טז מ"ע להתפלל על כל צרה שלא תבא על הצבור, ופסוק וכי תבואו מלחמה בארצכם וגו', והסתרתי פני מהם וגו': ספקות וטעמים על ענין הדבר ההווה בזמננו זה יותר מהזמנים שעברו, ופי' דרז"ל עיר המוציאה אלף ות"ק ומתו ג' כו'. ופ' ויהיו המתים במגפה וגו'. וענין פסידת האויר בזמן הדבר, ותועלת הבורחים גם כי הכל גזור על האדם, ותפלה ומעשים טובים מועילים להנצל וקריאת פטום הקטורת ושאר פסוקים:

פרק יז טעם התפלה שאנו מתפללים על הגאולה ועל הישועה גם כי בעוה"ר עברו אלף וכמה מאות מהשנים ולא נתקבלה תפלתנו, ופירוש דרז"ל כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה כו', ופסוק דרשו ה' בהמצאו וגו':

פרק יח ענין התפלות שהוזכרו בתורה שנתקבלו. תפלת אדם הראשון על הגשמים. תפלת נח על המבול. תפלת אברהם אבינו על זרעו בכמה מקומות. תפלת יצחק, ויצא יצחק לשוח בשדה. תפלת יצחק ורבקה על עקרותה, ויעתר יצחק וגו'. תפלת יעקב ויפגע במקום וילן שם וגו'. וענין תפלתו זאת היתה על גלותנו זה האחרון, ופי' דרז"ל תפלת ערבית רשות. תפלת רחל וישמע אליה אלהים וגו'. ופסוק הצילני נא. וטעם יראת יעקב מעשו פן יבא והכני וגו'. אל שדי יתן לכם וגו'. תפלת ישראל במצרים ויאנחו בני ישראל וגו'. תפלת משה רבינו ע"ה על מכות מצרים. תפלת ישראל על הים. תפלת משה ברפידים ויצעק משה אל ה' וגו'. תפלת משה על עמלק והיה כאשר ירים משה ידו וגו'. תפלה למשה על ענין העגל, ופסוק שימו איש חרבו וגו'. תפלה למשה במתאוננים, ויתפלל משה אל ה' ותשקע האש. תפלה למשה על אחותו, ויצעק משה אל ה' לאמר. תפלה למשה במרגלים ועתה יגדל נא כח ה' וגו', ודרז"ל מדה טובה מרובה ממדת פורענות. תפלה למשה על הנחשים ופי' התפלל אל ה' ויסר מעלינו וגו'. וטעם למה נענשו בשני נחשים. תפלה למשה על כניסתו לארץ, אתה החלות, וטעם היות עונש משה שלא יכנס לארץ, וטעם היות המים על ידי מרים וענני כבוד ע"י אהרן והמן בזכות משה רבינו ע"ה כו'. תפלה למשה על אהרן, ובאהרן התאנף ה' וגו'. תפלת משה על יהודה, וזאת ליהודה וגו':

פרק יט כלל הברכות הם נחלקות לג' מינין, ברכות ההנייה וברכות המצות וברכות ההודאה, ורמז לג' מיני ברכות אלו כנגד ג' נפשות צומחת חיונית ומשכלת, ופסוק ברכי נפשי וגו':

פרק כ ענין הברכות שאנו מברכים לשם ית' איך יתכן לברך שמו בהיות ענין הברכה שפע ורבוי למתברך, ופסוק והברכה לפני מותי, וענין חול הברכה על המתברך, ודברי רז"ל לא זזה שכינה מכותל מערבי, ופ' ארוממך אלהי המלך וגו'. טעם לברכות היותם מסודרות בלשון נכח ונסתר, ופסוק שבחי ירושלים וגו':

שער השני, והוא שער התשובה.

פרק א היות גדר התשובה קריבה לה' מריחוק החטא, ויפרש מלת תשובה, ופסוק קחו עמכם דברים. ענין קבלת הש"ת התשובה בחסד וברחמים, ופסוק כל אשר ימרה את פיך וגו'. תשובת ישראל ראויה להתקבל מכמה פנים, ודרז"ל אני הוא קודם שיחטא כו'. ודרז"ל ד' כתות אינם מקבלים פני שכינה כו'. גם כי יחטא בשוגג צריך תשובה ורחמים שיתכפר, ומה ר"ל ירא חטא ומעלתו, ופסוק בתום לבבי וגו', ודרז"ל הוי זהיר בתלמוד. כו':

פרק ב מהות התשובה החרטה לשעבר ועזיבת החטא לעתיד, ופ' יעזוב רשע דרכו וגו'. וכי התשובה צריכה שתהא בגוף ובנפש במחשבה ובמעשה כו', ופי' דרז"ל גדול עוני מנשוא, ודרז"ל המקדש אשה על מנת שאני רשע גמור כו'. עיקר התשובה במחשבה ובהרהור, וענין ד' חלוקי כפרה, והכרח ממשל נאה על מי שהרהר תשובה בלבו, מיד יקרא בעל תשובה. ענין כפרת הקרבנות ואיך מכפרת התשובה בזמן הזה בלי קרבנות, ודרז"ל אע"פ שד' מיתות בטלו דין ד"מ לא בטלו, ופ' ארפא משובתם:

פרק ג ביאור עיקרים אחרים בענין התשובה, ודרז"ל גדולה תשובה שזדונות נעשות לו כזכיות, והיכי דמי בעל תשובה כו'. אל יאמר אדם אי אפשי ללבוש כלאים כו', ומעלת בעל תשובה:

פרק ד בהפרש שיש בין צדיק גמור לבעל תשובה, ומאמר רז"ל כל הנביאים לא נתנבאו אלא לבעלי תשובה:

פרק ה לתרץ על רשע השב בתשובה בסוף ימיו איך יקנה עולמו בשעה א', ודברי הרב רמב"ן ז"ל בשער הגמול בענין עונש גיהנם ועונג גן עדן והתר לספק הנזכר:

פרק ו לבאר איך תועיל התשובה על העונות הקודמים, ודרז"ל עבירות שהתודה עליהם ביה"כ כו', ודרז"ל אדם שיש בידו עבירה ומתודה ואינו חוזר כו' דומה לטובל ושרץ בידו כו', ופ' כן בעון חוללתי וגו':

פרק ז כמו שיש חלוק בין עונות לחטאים ולמרדים כן יש חלוק בענין תשובתם, ודברי רז"ל על זה, וג' חלוקים באופן עשיית החטא וכלולים בפ' שובו בנים שובבים וגו', כי ביום הזה יכפר עליכם וגו', ודרז"ל בקש משה שיעשה להם זדונות כשגגות כו':

פרק ח היסורין שהשי"ת מביא על האדם מכמה פנים, ויסורין שהביא הש"י על פרעה ועל אבימלך, וגם בצדיקים הש"י מדקדק עמהם,

ומה

דלי"ת ובי"ת, ריבוע שמות של וס"ע ויב"ה וי"ש עולה כ"ד כמנין משה, ושמותיו המשולשים הם ע"ב כמנין המכות שהוזכרו בתורה ע"ב פעמים:

פרק כד יוסיף עוד להורות מעלת נבואת מרע"ה ממעלת שאר הנביאים מכמה פנים, מכמותה מאכותה ומיחוד לשונה, וידבר ויאמר בתורה כמו ק"ע פעמים, ובכולם דבר הש"ת לא ע"י אמצעי, בכל הנביאים לא נאמר בהם ויאמר וידבר כי אם במרע"ה וביהושע, כל הנביאים קיימו תורת משה רבינו ע"ה ורובם הזכירו שמו בספרם במעלה וכבוד:

פרק כה העקר הח' כי התורה שהיא בידינו היום היא התורה שנתנה למרע"ה, והיא כולה מפי הגבורה, וענין כתיבת התורה איך כתבה מרע"ה, וסברת חז"ל התורה שהיתה לפניו יתברך קודם שנתנה לא היו עדיין האותיות מחוברות לתיבות, ודברי חז"ל התורה היתה כתובה אש שחורה ע"ג אש לבנה כו':

פרק כו בראיות על התורה מן הסברא מן המוחש מן הקבלה. ועניני המצות התלויות בגופו ובממונו ותלוקה ומניינם, והלשונות שנקראו בהם חקים ומשפטים כו', והפרש שיש בין מצוה לחקים ושאר לשונות ופ' והזהרת אתהם את החקים וגו':

פרק כז יבאר ראית הסברא נוסף על מה שבאר בפרק של מעלה ופ' ושמרתם את חקתי וגו'. המצות שבין אדם לחבירו יש לו לאדם שכר בעוה"ז יותר מהמצות שבינו לבין המקום ששכרם לעוה"ב, ופ' זכור את יום השבת וגו'. וטעם לשביתת השבת ולשביתת המועדים, ויבאר ענין לידוק דיני התורה ועניני האזהרות והעונשין, ויושר תורתנו יתבאר גם כן מהטובות הנמשכות ממנה למקיימי מצותיה וכן להפך, ויביא ראיה מענין הקטרת כשהאל הנגף בעם, וטעם לקטרת, וטעם לכפרת זה הקטרת, ובאור מצות אחרות שיש בהן כח וסגולה לטובות דומות למצות למקיימם, וטעם כי אינו נראה שכר מצות אלו בכל הדורות, ודרז"ל הזהיר בציצית זוכה לטלית נאה:

פרק כח ראיות על צדקות התורה מהיעודים שנכתבו בה לעתיד ונתקיימו, וטעם למה שיעד הש"י לאדם על עץ הדעת כי ביום אכלך ממנו מות וגו' ולא מת באותו יום, ופ' האשה אשר נתת עמדי וגו' אף כי אמר אלהים וגו' ולאדם אמר וגו' כי שמעת וגו', ודברי חז"ל מות תמות מיתה לאדם מיתה לחוה מיתה לדורותיו כו' ויישוב הנוסחאות במה שהזכירו חז"ל, ופרקי ר"א ובפסיקתא בעונש אדם הראשון ודורותיו, ויפרש כל היעודים שהוזכרו בתורה ונתקיימו:

פרק כט ביאור כל היעודים הנזכרים בפ' הקודם אי זה מהם נתקיים ואי זה עתיד להתקיים, וטעם לאותם שמנו חז"ל שלא שלטה בהם מיתה, ופסוק ויחל משה וגו' זכור וגו' וטעם כי לא תמצא כתוב שם הוי"ה משעה שירדו ישראל למצרים כי אם אלהים, ופסוק הודיעני נא את דרכיך וגו', ויעבור וגו', ודברי חז"ל זכור ושמור בדבור אחד נאמרו. ורמז לי"ג מדות ופירושם:

פרק ל יחזור לבאר עוד היעודים שעתידים להתקיים, וראיה גדולה לתורת מרע"ה שכולה היתה מפי הגבורה, ודרז"ל פני משה כפני חמה כו', ופסוק ונתת מהודך וגו':

פרק לא ראיות עוד לקיים תורתנו מדברים ורמזים הנזכרים בתורה, וטעם לנסים הרבה שהם כתובים בתורה ברמז למה לא הוזכרו בפירוש, וטעם לתורה שבעל פה ולרמזים שבתורה, ודברי חז"ל בי' מאמרות נברא העולם כו', וכן ראיה מהד' נהרות ומהשמות שקרא ומענין עונש אדם על חטאו, וטעם לדברי חז"ל שאמרו שנתן הקב"ה יום א' שלו לאדם הראשון לו תתק"ל שנים ולדורותיו ע', ופ' כי אלף שנים בעיניך וגו' ימי שנותינו וגו', עוד ראיה לתורה מן השמים מלידת נח ומיעקב אבינו ע"ה, ממצות הפסח ומנתינת י' הדברות ומהקולות וענן וקול שופר וגו', ומפסוק דבר אתה עמנו וגו', ומעמוד הענן שהיה יורד פתח האהל, וממהות הי' דברות ומאיכות הי' דברות ופירושם ומתיתת מרע"ה, מכולם ראיות ומופתים לתורה מן השמים:

פרק לב טעם כיון שכל התורה כולה מפי הגבורה למה לא סודרה כולה כאלו ית' מדבר בראשית בראתי כו' וקראתי לרקיע כו', גם טעם על מה שמצינו בתורה שאמר משה לישראל ולא הוזכר בתורה שהאל יתברך דבר לו, וב' טעמים על מה שהוזכרו בתורה המצות פעמים לנכח ופעמים שלא לנכח, וכן על מה שהוזכרו רוב דברי תורה פעמים בלשון יחיד ופעמים בלשון רבים, וטעם על ענין משנה תורה אשר נתייחס למשה איך לא כתב הדברים כולם כאלו הוא המדבר, תרי"ג מצות שבתורה ג' מהם בספר בראשית, קי"ב בספר ואלה שמות, רמ"ח בספר ויקרא, כ"ז בספר במדבר סיני, ר' בספר דברים, ויקרא דברים תמ"א סימן להם אמת, בראשית ושמות במדבר קע"ב סימנם עק"ב, וטעם למה נחלקה התורה לה' חומשים, עוד טעם אחר, וביאור זמן נתינת התורה, ודברי חז"ל ב' אלפים תהו ב' אלפים תורה כו', וטעם למה לא ניתנה התורה בא"י כיון שעיקר שלימותה וקיומה הוא בא"י:

פרק לג ביאור אם יש אי זה הפרש של קדושה בין קצת התורה לקצתה, וב' טעמים לזה, כל התורה כולה שמותיו של הקב"ה אפי' דברים שנראים קלים בעינינו יש בהם יתרון קדושה ומעלה, וחלוק ה' חומשים לפי דרך זה:

פרק לד בעקר הט' כי כל התורה כולה בין תורה שבכתב בין שבע"פ כולה כתובה מהש"י, ממנה אין לגרוע ועליה אין להוסיף, וראיה מן הסברא שא"א לתורת מרע"ה שתשתנה לא כולה ולא מקצתה מכמה נדדין, ודברי חז"ל י' קנין חכמה ירדו לעולם כו', ופסוק רק עם חכם ונבון הגוי וגו', וטעם לדחז"ל אוירא דארעא דישראל מחכים:

פרק

אינכם רואים וגו׳ ובמשה רבינו ע״ה אומר ותמונת ה׳ יביט וגו׳ :

פרק י ענין האמונה בקדמותו ית׳ וענין הקדמות שאמר עליו הוא שוללי, והראיות מן הסברא ומן המוחש ומן הקבלה :

פרק יא מה שיותאר השי״ת בתארים מתחלפים אינם מחייבים בו רבוי אלא יתואר כפי הפעולות הנמשכות ממנו , ודברי הרמב״ם ז״ל על זה ומשל על ענין אחדות השי״ת ע״ד הסברא , וסברת הרב בעל העקרים ז״ל והשגתו עליו , ויבאר יושר אמונת הרמב״ם בעקרי תורתנו הקדושה :

פרק יב כל העיקרים רמוזים בתורה ובפרט הד׳ רמוזים בד׳ חומשי תורה חוץ ממשנה תורה, ספר בראשית מורה על מציאותו ית׳ וענין ההשגחה כו׳ , ואלה שמות רומז קדמותו יתברך , ויקרא רומז על אחדותו יתברך , ובמדבר רומז על היותו ית׳ לא גוף ולא כח בגוף כו׳ , ובמשנה תורה נכללו אלו הד׳ עיקרים בפירוש כי מי גוי גדול וגו׳ כי לא ראיתם כל תמונה וגו׳ שמע ישראל וגו׳ מעונה אלהי קדם וגו׳ , ארבעה עקרים אלו נכללים בשניה , קדמותו בכלל מציאותו , שאינו גוף בכלל אחדותו , ובלוחות רמוזים עקרים אלו, ודברי חז״ל מ״ם וסמ״ך שבלוחות , ומחלוקת חז״ל בענין כתיבת הלוחות וציור צורת כתיבת הלוחות לכל אחד כפי סברתו , טעם למה לא הוזכר זי״ן וסמ״ך בה׳ דברות , ודברי חז״ל חמודה גנוזה ששת ימי בראשית כו׳ :

פרק יג יקרה לנו עם חכמי האומות הקדמונים באמונתנו במציאותו ית׳ והנמשך ממנו מה שיקרה לפקח עם הסומא כו׳ , והבדל מעלת אמונתנו, ופ׳ כה אמר ה׳ בורא השמים ונוטיהם וגו׳, עזבו את ה׳ נאצו וגו׳ :

פרק יד בעקר הש׳ שראוי לעבדו ולגדלו כו׳ , ואין מופת על עקר זה אבל ראוי ומחוייב מכמה נדדין כו׳ אם כבנים אם כעבדים. ופ׳ כי עבדי הם וגו׳ , בן יכבד אב וגו׳ , חסדי ה׳ אזכיר תהלות וגו׳ , ודרז״ל כל מקום שאתה מוצא גדולתו כו׳ , ויפלים לבאר ד׳ נדדין בחיוב העבודה ולרמוז תקנו האל הגדול הגבור והנורא :

פרק טו בראיות על העקר הנזכר מן הסברא ומן המוחש ומן הכתובים , ופסוקים ואותנו הוציא משם וגו׳ וצדקה תהיה לנו וגו׳, מלוה ה׳ חונן דל וגו׳ , והיה אם שמע תשמעו וגו׳ :

פרק טז יוסיף עוד להרחיב בראיית הסברא לעקר העבודה , ופסוק אשרי איש ירא ה׳ וגו׳ , אהבה ויראה כוללות כל הד׳ נדדין :

פרק יד כלל העבודה לאלהים היא על הד׳ נדדין שבארנו באב באדון במטיב הגדול, ויחלק כל מצות התורה לד׳ חלקים כנגד ד׳ נדדין הנזכרים :

פרק יח הראיה מן המוחש לעקר העבודה , אם במה שאנו רואים בעינינו, אם במה שראו אבותינו , ודרז״ל יום שנברא בו אדם הראשון כיון ששקעה עליו חמה אמר אוי לי שבא בשביל שסרחתי כו׳ , וענין קרבן אדה״ר קין והבל כו׳ , וראיה מן התורה לעקר העבודה כו׳ :

פרק יט בעקר השפי והיא הנבואה , ויבאר ה׳ סבות למציאות הנבואה וביאור כל סבה וסבה מתמשתן , וטעם בהיות נפש המשכלת נאצלת מעולם העליון ותשיגה בדברים העליונים אך נעלמו ממנה בבואה אל זה העולם , וענין המיתה שגרם לו אדם הראשון ולדורות הבאים אחריו :

פרק כ בראיית עקר הנבואה מן המוחש ומן הכתובים , ומעלת א״י לענין הנבואה , ומה שהשיגו ישראל על הים ונבואת משה רבינו ע״ה ופסוק בטרם אצרך בבטן וגו׳ , וטעם לה׳ שמות שהנביא נקרא, נביא רואה חוזה צופה מלאך , ומ״ש הרמב״ם כי גם שיהיה ראוי לנבואה ומכין עצמו לה אפשר שלא ינבא כי אם ברצון אלהי :

פרק כא מרע״ה הוא אב ואדון של כל הנביאים שלפניו ושלאחריו , ויבאר בראיות מן הסברא מן המוחש מן הכתובים ומעלת נבואת משה רבינו ע״ה מכמה נדדין,וגודל מעלת הדור שקבלו את התורה, ופ׳ וילך איש מבית לוי וגו׳ , וספור תולדות יוכבד ובניה רועי ישראל ומנין שמותם ורמזים למנינם ומספרם , ופ׳ וזה לך האות כי אנכי שלחתיך וגו׳ , וטעם לנתינת התורה באותו זמן, ודברי רז״ל על הענין :

פרק כב ראיה מן המוחש על כי מרע״ה רבן של נביאים ופ׳ ויצום אל בני ישראל וגו׳ , ומכות מצרים ויציאת מצרים וקריעת ים סוף ומתן תורה וכמה נסים אחרים כולם ראיה מן החוש על מעלת אדוננו משה , וביאור ראיה מן הכתוב מכמה נסים ונפלאות אחרים ע״י משה רבינו ע״ה וע״י שאר הנביאים , ומנין הנסים שנכתבו ונרמזו בתורה קודם לידת מרע״ה חמשים ואחר לידתו שבעים הם ק״כ כשנותיו , וכן כלל כל הנסים שנזכרו בנביאים ובכתובים הם ק״כ ללמד ששקול משה כנגד כל ישראל, ורוב כל הנסים הללו כוללים נסים אחרים ואין מספר לגדודי הנסים הפרטים , וכן לנסים שנעשו מזמן אנשי כנה״ג עד עתה אין מספר לנגלים כ״ש לנסתרים כמ״ש לעושה נפלאות גדולות לבדו וגו׳ , וענין הנסים הנעשים ע״י הצדיקים , וטעם עונש המשתמש בשמות הקדש , ואיך יש לו כח לעשות בלי רשותו יתברך :

פרק כג בביאור ענין המטה ומה תועלתו שנברא בין השמשות, ומה טעם נתיחס פעמים למשה פעמים לאהרן, ודרז״ל על המטה הזה, ומנין הנסים שנעשו ע״י מטה , וענין העשר מכות של המצריים ע״י משה ואהרן איך נעשו ובאיזה אופן נעשו, ופ׳ מזה בידך , ודברי רז״ל דצ״ך עד״ש באח״ב היו חקוקות במטה, ומה טעם נחקקו אלו לבד ולא נסים אחרים , המטה נתייחס לשם ית׳ ולמשה ולאהרן , וטעם למה שנראה ששנו משה ואהרן בעשיית המכות , דצ״ך עד״ש באח״ב עולים במספר קטן מ״ב כמספר שמו , וטעם למה בסימן זה יש ב׳ אותיות כפולות דצי״ת

אדם הראשון ד"ן שנה והוא היה ט' ונח השלים לי', וכל הי' היו ביחד, וכן בי' דורות מנח ועד אברהם ואברהם שמש לנח נ"ח שנה והיו י"א צדיקים מנח ועד אברהם קיימים בדור אחד נ"ח שנה, וחשבון כל הנזכר מהפסוקים, וטעם למה אותם הדורות האריכו כ"כ שנים. וטעם למה שמזכיר הפ' ויולד את פלוני ואח"כ בנים ובנות מה נשתנה זה להיות נקוב בשם, וטעם למה נ"ל וימת, וטעם למה שחזר וכרך שנית כל א' מהם קודמים ללידה ומאוחרים וזה טעם ב' למה שהזכיר וימת. ועוד יפרש שבח הצדיקים מאברהם אבינו ע"ה ויבאר מעלתו מכל הקודמים ובמה נתעלה, וטעם למה ששנה הש"י שמו אברהם ופ' כי אב המון גוים וגו', וטעם לי' נסיונות שנתנסה הוא ולא נח, וטעם להבטחות שהבטיחו הקב"ה לו ולזרעו, וענין השגחת השם ית' עליו באור חסדים וזכותו שלא נפסקה ממנו שלשלת הצדיקים, וענין מה שנתפרש בתורה זווגי אברהם יצחק ויעקב ושמות האמהות וקורבת ישמעאל ועשו אלינו, ועוד ראיות לשבח הצדיקים מאברהם אבינו מענין הולידו את יצחק בן מאה שנה ומלקיחת שרה אשתו לפרעה ולאבימלך, ופי' ענין הפסוקים ופי' ותהר ותלד שרה וגו' ופסוק שוב אשוב אליך וגו', ועוד ראיה לשבח הצדיקים מיצחק אבינו ע"ה, וטעם לכמה הבטחות שהובטח אברהם אבינו מה שלא הובטחו יצחק ויעקב, ובאור הבטחות הללו באורך, ובאור ענין ברכה של כוכבים שאומר ככוכבי השמים לרב שנראה שיהיו ברבוי שלא יספרו מרוב והנה ביציאתם ממצרים כשש מאות אלף וגו', ואח"כ נמנו כמה פעמים ואיכן א"כ נתקיימה ברכה זו. וגם דברי מרע"ה והנכם היום ככוכבי השמים לרוב ביאור כל ענין זה באורך עם ביאור הכתובים, ורמז והוראה בג' ברכות הללו שנתברכו בהם ישראל כוכבים חול עפר, ועוד רמז אחר שהם כנגד ג' כתרים כו', בזכות ג' אבות הש"י מעמיד צדיקים בכל דור ודור להגין על ישראל, ודברי חז"ל ג' שריגים אלו ג' שרי גאים היוצאים בכל דור מישראל כו' ומ"ה צדיקים, וטעם למה שהוזכר קבורתן מה שלא הוזכר בעשרים דורות הקודמים:

פרק מח לבאר איכות וכמות זכיות אבות הקדושים במה זכו להם ולזרעם אחריהם לכל הברכות והטובות אשר הובטחו, וגודל מעלת אברהם אבינו ע"ה שחשב מחשבות מעצמו עד שנרחבה דעתו וצייר מציאות הש"י, אבל שאר צדיקים היה ענינם אחר ראות הצדיקים אחרים כו', וטעם למאמר הא-ל לאברהם לך לך מארצך וגו', ויבאר מעלת האבות מכמה צדדין אם מצד הדור אם מצד הזמן אם מצד אריכות ימיהם. ועוד יבאר מעלתם כמה זכותם גדול שעומדת לנו בכל הדורות, וענין קדוש ה' שקדשו ופרסמו מציאותו בעולם והצווי שצוו לבניהם אחריהם, ויעקב אבינו נתעלה על כולן, וטעם למה שהיתה מטתו שלימה, וענין הולדת הי"ב שבטים ושמותם, וטעם למה שארז"ל וחמשים עלו וגו' אחד מה' אחד מנ' אחד מת"ק, ביאור וחשבון דברי כולם על הפסוקים, ומעלת וזכות הי"ב שבטים מכמה מקומות, וטעם למה נקראו שבטים ומטות, וחשבון כמה פעמים נקראו שבטים וכמה מטות, עוד ראיות לשבח הצדיקי' על טוב מעשיהם מכמה פסוקים וענינים:

פרק מט לבאר ענין עונש הרשעים והכריתות הנזכרים בתורה ופסוק על שלשים ועל רבעים וגו' ובאור עונשי התורה כרת קרבן ומלקות וד' מיתות ב"ד, וטעם אריכות אפים לחוטא בב"ד של מעלה ולפעמים אינו מאריך השם ית' לחוטא, והפרש בין חטא הרבים ליחיד בענין העונש, מנין התוכחות והפרש בין תוכחות ת"כ למשנה תורה וחומר עון ע"א, ופי' פן יש בכם וגו', ופי' הנה עבדי יאכלו ואתם וגו', וטעם התר הב"ח לנח, ורבוי הבהמות הטהורות:

פרק נ בעיקר הי"ב והוא ימות המשיח, וביאור עיקר זה, ואין עליו ראיה כי אם באמונת התורה, ויבאר כי עקר זה יהיה קיום וחזוק לתורתנו הקדושה מד' פנים, ורמז בפ' והתגדלתי והתקדשתי וגו', ויחפש להביא ראיות על עיקר זה מן הסברא, ופ' כי אז אהפוך אל כל העמים שפה וגו', כל הנקרא בשמי וגו', והיה ה' למלך וגו', מקדש ה' כוננו ידיך:

פרק נא להביא ראיה מן החוש על עיקר זה, ופ' כימי צאתך ממצרים אראנו וגו', ורבוי הנסים והנפלאות שנעשו במצרים הוצרכו על ב' פנים, וטעם לשבח הגרים המתגיירים בכל דור ודור, וענין ד' מראות דניאל עם פי' הפסוקים:

פרק נב ראיות מן הקבלה לעיקר ביאת המשיח ודברי חז"ל ו' דברי' קדמו לבריאת עולם, ונבואת בלעם על ענין זה אראנו אשורנו וגו', ופ' ושב ה' את שבותך וגו':

פרק נג ביאור העיקר הי"ג והוא התחיה, ויבאר ג' סבות להכרח התחיה, ויביא הראיות מן השכל מן החוש מן הקבלה, ופי' וייצר ה' אלהים את האדם, ויש אומרים פי' זה בראית השכל, וטעם לבני עליה מועטים בכל דור ודור:

פרק נד ראיה מן החוש על עיקר זה, ואפשרות התחיה וחיובה מכמה פנים, ופי' ברכת גבורות אתה גבור כו' עד סוף הברכה:

פרק נה ראיה מן הקבלה על עיקר זה ורוב המאמרי' הנזכרים על ענין זה בפרק חלק, ופירושם באורך, ואין ראוי לעשות תכריכין מצמר או משי אלא מפשתן או צמר גפן, ופי' ראו כי אני אני הוא וגו':

פרק נו להביא עוד ראיות מעורבות לעיקר זה ממשה ואהרן ודור המדבר, מאותם שנכנסו לא"י וכבשוה, מאותם שנולדו ומתו בגלות בבל אחר זמן בית שני, מחלום אשר חלם יעקב:

פרק נז לבאר אופן התחיה ואיכותה איך תהיה למתים אשר מתו מקרוב ועדין בשרם על עצמותם, ולעצמות היבשות ולרקב העצמות, ולאותם שהיה גופם כדומן על פני האדמה ונתפזרו עצמותם, ולנשרפים, ויביא ראיה לקצת אלו הענינים ממראי יחזקאל, ויבאר פסוקי יחזקאל, וטעם למה שאע"כ

מד'

מפתחות

עלינו לשבח לאדון הכל הנותן ליעף כח אשר זכנו ועזרנו להשלים הספר הנורא הזה אשר אין זה כי אם **בית אלהים** עם פרק שירה, אשר יסד וחבר החכם הכולל והשלם מאור הגולה ריש מתיבתא בעיר צפת תוב"ב, סיני ועוקר הרים, כמהר"ר **משה** נר"ו בכה"ר יוסף נ"ע מטראני, עם המפתח מכל המאמרים הנמצאים בספר הנ"ל באיזה פרק, מוכן לחפני כל איש ואיש למצא את מבוקשו בנקל:

תם ונשלם ביום ו' עשרים לחדש סיון של"ו לפ"ק, פה ווינציאה:

ועתה נגמר בדפוס שנית, ביום א' ו' ניסן תרל"ב לפ"ק,

פה ווארשא:

.M8B5

Trani.

Beth 'Elohim.

1482652.

